K. MARX

B. ENGELS

SPISY

21

PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ

USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU

KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

K. MARX
B. ENGELS
SPISY

SVAZEK

21

1967

NAKLADATELSTVÍ
SVOBODA
PRAHA

S 21

Vysoká škola politická
KNIHOVNA
ÚV KSČ

Z fotokopií rukopisů, dokumentů a článků v listech „Der Sozialdemokrat“, „Progress“, „Die Neue Zeit“, „Commonweal“, „Le Socialiste“ a jiných, dále z knih „Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats“, Hottingen-Curych 1889, „Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie“, Stuttgart 1888, a jiných přeložili dr. Pavel Levit, Ladislav Štoll, dr. Arnošt Klíma, Dana Starnovská aj. Uspořádáno podle Marx-Engels, Sočinčnija, izdanije vtoroje, tom 21, Moskva 1961.

PŘEDMLUVA

Dvacátý první svazek Spisů Karla Marxe a Bedřicha Engelse obsahuje práce, které napsal Engels od května 1883 do prosince 1889.

Bylo to období poměrně „pokojného" rozvoje kapitalismu, období začínajícího přechodu předmonopolistického kapitalismu v monopolistický, kdy proletariát shromažďoval síly pro nadcházející revoluční boje. „Na Západě buržoazní revoluce skončily," charakterizoval Lenin toto období, „Východ do nich ještě nedorostl" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1958, str. 584).

V osmdesátých letech učinilo dělnické hnutí v evropských zemích i ve Spojených státech velký krok kupředu. Do hnutí se zapojovaly stále nové šiky dělnické třídy, myšlenky vědeckého socialismu se stávaly majetkem stále širších mas dělnictva. Ve dvou největších západoevropských zemích, v Německu a ve Francii, už působily vlivné proletářské strany, které za svůj teoretický základ uznávaly marxismus. V mnoha zemích — v Rakousko-Uhersku, Itálii, Španělsku, USA, Belgii, Holandsku, Švýcarsku atd. — vznikaly socialistické organizace nebo se upevňovaly ty, které existovaly už dříve. V Rusku šířila myšlenky vědeckého socialismu první ruská marxistická skupina Osvobození práce. Rostoucí třídní uvědomění proletářských mas vytvářelo reálné předpoklady pro řešení základního úkolu, který vytyčilo Mezinárodní dělnické sdružení (I. internacionála) — vytvořit v jednotlivých zemích masové politické strany proletariátu na základě vědeckého socialismu.

Měl-li být tento úkol splněn, musela dělnická třída především každodenně bojovat za vymanění z vlivu buržoazní a maloburžoazní ideologie. Kromě toho bylo nezbytně nutné s konečnou platností ideově rozdrtit maloburžoazní reformistické a anarchistické proudy, které byly v dělnickém hnutí stále živé a které v jednotlivých zemích nabývaly různých forem a odstínů podle úrovně těchto zemí a podle zvláštností jejich sociálních podmínek. Pro mladé socialistické strany a organizace byly čím dál tím nebezpečnější pokusy buržoazie rozštěpit dělnické hnutí otevřenými útoky na marxistické učení a rozvrátit je podplácením horních vrstev dělnické třídy i využíváním nejrůznějších oportunistických živlů v jeho řadách. Boj proti těmto pokusům se stal naléhavým úkolem dělnického hnutí.

V této situaci mělo nesmírný význam Engelsovo další rozvíjení a šíření marxistické teorie, jeho boj za čistotu idejí vědeckého socialismu, proti třídně škodlivým vlivům a proti oportunismu. Po Marxově smrti spočívala hlavní odpovědnost za řízení mezinárodního dělnického a socialistického hnutí na Engelsovi. Engels vycházel z teoretických a praktických potřeb rozvíjejícího se boje dělnické třídy, a proto chtěl především dokončit stěžejní dílo marxismu, „Kapitál", které Marx už nedokončil, a připravit vydání II., III. a IV. dílu. Současně s tím usilovně zpracovával další problémy marxistické teorie, hájil marxistické ideje před buržoazním a oportunistickým překrucováním; vypracoval taktickou linii dělnických stran, která by odpovídala jak obecným úkolům proletářského hnutí, tak konkrétním podmínkám jednotlivých zemí, a věnoval se výchově pokrokových dělníků v duchu proletářského internacionalismu.

Nejdůležitější práce, kterou v těchto letech Engels obohatil pokladnici marxismu, je dílo „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu". Lenin je charakterizoval jako „jedno ze základních děl soudobého socialismu" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 29, čes. vyd. 1962, str. 467). Tento spis poprvé systematicky z hlediska vědeckého materialismu vysvětluje dějiny lidstva v raných etapách jeho vývoje, ukazuje historický vývoj vztahů v rodině, odkrývá příčiny vzniku soukromého vlastnictví a rozdělení společnosti na antago-

nistické třídy. Zabývá se dále vznikem státu jako nástroje moci vládnoucích tříd a konečně historickou nutností postupného odumírání státu po konečném vítězství beztřídní komunistické společnosti.

Tímto klasickým dílem dal Engels vůdcům dělnického hnutí vědecké argumenty proti obhájcům kapitalismu, katedrovým socialistům a jiným nepřátelům marxismu, kteří se snažili dokázat neotřesitelnost soukromého vlastnictví, buržoazního státu a dalších institucí kapitalistické společnosti.

Jak Engels sám řekl, plnil napsáním této knihy vlastně Marxův duchovní odkaz, neboť od doby, kdy společně napsali „Německou ideologii", věnoval Marx velkou pozornost dějinám předkapitalistických společenských formací. Engels ve své práci použil Marxových poznámek z jeho konspektu ke knize pokrokového amerického vědce Lewise Henryho Morgana „Ancient society", v níž zakladatelé vědeckého komunismu našli faktické potvrzení mnoha svých závěrů. Kromě toho se Engels opíral o výsledky svého vlastního studia dějin starých Keltů, Germánů a jiných národů. V „Původu rodiny" jsou shrnuty názory zakladatelů marxismu o předkapitalistických společensko-ekonomických formacích, k nimiž docházeli v průběhu mnoha let. Engels analyzuje tyto formace na základě materialistické dialektiky a doplňuje tak vědecký pohled na rozvoj buržoazní společnosti, jak jej známe z Marxova „Kapitálu", hlubokou charakteristikou prvobytně pospolného, otrokářského a do určité míry také feudálního řádu. Tím byl učiněn velký krok kupředu ve vědeckém výkladu světových dějin.

Engels tu poprvé v marxistické literatuře osvětluje vývoj rodiny z hlediska historického materialismu. Posuzuje rodinu jako historickou kategorii a ukazuje, jak její formy — od dávného skupinového manželství k monogamní rodině, která se ustálila se vznikem soukromého vlastnictví — organicky souvisí s různými etapami vývoje společnosti a závisí na změnách ve způsobu výroby; jak s rozvojem výrobních sil příbuzenské svazky stále méně ovlivňovaly společenské zřízení a jak s vítězstvím soukromého vlastnictví vznikla společnost, v níž „je rodinný řád zcela ovládán majetkovým řádem" (viz tento svazek, str. 58).

Engels ostře kritizuje soudobou buržoazní rodinu. Odhaluje

ekonomické základy nerovnoprávného postavení ženy za vlády soukromého vlastnictví a ukazuje, že teprve odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků vytvoří podmínky pro skutečné osvobození ženy. Teprve v socialistické společnosti, až se ženy ve velké míře zapojí do společenské výroby, až bude nastolena plná rovnoprávnost pohlaví ve všech oblastech společenského života a ženy budou zbaveny břemene domácích prací, které bude za ně ve stále větším rozsahu přebírat společnost, vznikne nový, vyšší typ rodiny založené na plné rovnoprávnosti muže a ženy, na vzájemné úctě a skutečné lásce.

Značnou část své práce věnoval Engels zkoumání vzniku a vývoje různých forem vlastnictví a na nich závislých forem společenského zřízení. Proti buržoazním historikům, ekonomům a sociologům Engels nezvratně dokazuje, že soukromé vlastnictví neexistovalo vždy, ale že v prvobytné společnosti byly výrobní prostředky po dlouhou dobu společným vlastnictvím. Prvobytná společnost, jejíž základní buňky byly rod a kmen, které na určitém stupni vystřídaly původní smečku, neznala ani dělení na třídy, ani vykořisťovatelské vztahy nadvlády a podřízení spojené s tímto dělením, ani veřejnou moc oddělenou od lidu, tj. stát. Engels podrobně ukazuje, jak se s rozvojem výrobních sil a vyšší produktivitou práce vytvářela možnost přisvojovat si výsledky práce jiných lidí, jak na základě soukromého vlastnictví výrobních prostředků bylo umožněno vykořisťování člověka člověkem a jak se společnost rozštěpila na antagonistické třídy. Přímým důsledkem tohoto vývoje byl vznik státu.

Zkoumání původu a podstaty státu je osou a jádrem Engelsova díla. Engelsův všestranný rozbor těchto otázek tvoří důležitý stupeň ve vývoji marxistického učení o státu, a v tomto smyslu se toto jeho dílo řadí ke klasickým pracím, jako jsou Marxův „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta" a „Občanská válka ve Francii" nebo Engelsův „Anti-Dühring".

Engelsův „Původ rodiny" je zaměřen přímo proti buržoazním vědcům, kteří se snaží ukázat stát jako nadtřídní orgán povolaný k tomu, aby hájil stejnou měrou zájmy všech občanů. Na vzniku státu v Aténách, v Římě a u Germánů Engels jasně a přesvědčivě

dokazuje, že v antagonistické společnosti je stát vždy v rukou vládnoucí třídy nástrojem k ovládání a vykořisťování utlačené třídy. Stát, píše Engels, je „státem nejmocnější, ekonomicky vládnoucí třídy, která se jeho prostřednictvím stává také politicky vládnoucí třídou, a tak získává nové prostředky k utlačování a vykořisťování potlačené třídy“ (viz tento svazek, str. 197—198).

Engels rozebírá jednotlivé konkrétní formy státu, zejména buržoazně demokratickou republiku, kterou obhájci kapitalismu vynášejí jako nejvyšší formu demokracie. Odhaluje třídní charakter této republiky, za jejíž vnější demokratickou formou se skrývá buržoazní nadvláda. Engels neobyčejně prozíravě vidí tendence dalšího vývoje buržoazního státu, které se začaly projevovat už v jeho době, ale rozvinuly se až v imperialistickém stadiu kapitalismu, pro něž je charakteristické srůstání státního aparátu s monopoly a přeměna státu v nástroj finanční oligarchie. Už tehdy Engels postřehl některé stránky tohoto procesu a napsal, že v demokratické republice „vykonává bohatství svou moc... ve formě aliance mezi vládou a burzou, ke které dochází tím snáze, čím víc stoupají státní dluhy a čím víc akciové společnosti soustřeďují ve svých rukou nejen dopravu, nýbrž i samu výrobu a samy se opět soustřeďují kolem burzy“ (viz tento svazek, str. 198—199).

Engels varoval před iluzí parlamentarismu, jíž v té době propadli někteří činitelé dělnického hnutí, zejména oportunistické živly v německé sociální demokracii, a dokazuje, že pokud trvá moc kapitálu, nemohou žádné demokratické svobody samy o sobě vést k osvobození pracujících. Současně však zdůrazňuje, že proletariát má oprávněný zájem na udržení a rozšíření demokratických svobod, které vytvářejí nejvýhodnější podmínky pro rozvoj osvobozeneckého boje za revoluční přeměnu společnosti.

Engels zkoumá, do jaké míry vede rozvoj výrobních sil ke změně ve způsobu výroby materiálních statků, jak na určitém stupni vývoje vzniká nutně soukromé vlastnictví a jak se tím společnost dělí na antagonistické třídy. Upřesňuje tak myšlenku, kterou formuloval společně s Marxem, že totiž další růst výrobních sil v kapitalistické společnosti nutně vede k tomu, že se výrobní síly dostávají do rozporu se současnými výrobními vztahy, které

brzdí rozvoj výroby. Tím se stává historicky nevyhnutelnou proletářská revoluce, jejíž úkoly je možné vyřešit, jak Marx a Engels nejednou zdůrazňovali, jenom rozbitím staré vykořisťovatelské buržoazní státní mašinérie a nastolením státu nového typu — diktatury proletariátu, která je nejvyšší formou demokracie. Jenom odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků a antagonistických tříd vytváří předpoklady pro zánik a odumírání státu vůbec. „Společnost, která nově zorganizuje výrobu na základě svobodného a rovného sdružení výrobců, uloží celý státní stroj tam, kam potom bude patřit: do muzea starožitností vedle kolovratu a bronzové sekery" (viz tento svazek, str. 199).

Engelsův klasický výklad marxistického učení o státu všestranně rozvinul v nové historické epoše Lenin. Marxistické učení o státu se stále rozvíjí na základě zkušeností komunistických stran.

Lenin ve svém díle „Stát a revoluce" ukázal, jaký ohromný význam má pro boj dělnické třídy marxistické učení o původu a třídní podstatě státu a o diktatuře proletariátu. Postavil se proti falzifikátorským snahám revizionistů a reformistů zamlčovat a deformovat toto učení, odhalil, jak hrubě překrucují Engelse, snaží-li se vykládat jeho myšlenku o odumírání státu jako odklon od myšlenky revolučního svržení buržoazní státní mašinérie. Zdůraznil, že se tato myšlenka netýká buržoazního, ale socialistického státu, který bude odumírat tou měrou, jak se bude zhošťovat svých funkcí nezbytných pro vybudování komunistické společnosti. Lenin rozpracoval tezi o ekonomických předpokladech odumírání státu, spojil tento problém s učením o dvou fázích komunistické společnosti a dokázal, že stát bude odumírat teprve ve vyšší fázi komunismu. Marxisticko-leninské učení o státu rozbilo a ještě dnes rozbíjí buržoazní revizionistické pokusy oživit falešné „teorie" o nadtřídním charakteru státu a v rozporu s pravdou zobrazovat současný imperialistický stát jako „stát všeobecného blahobytu". Toto učení pomáhá pracujícím v zemích socialistického tábora budovat úspěšně novou, beztřídní společnost.

Při práci na „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu" se Engels opíral o rozsáhlý faktický materiál z oblasti archeologie,

historie a etnografie. Nejvíc těžil z díla spontánního materialisty, amerického vědce Lewise Henryho Morgana „Ancient society". Engels převzal i Morganovo rozdělení nejstarších dějin na divošství a barbarství a shodně s ním dělí každé z těchto období na tři stupně podle vývoje výrobních nástrojů a úrovně materiální výroby. Upozornil však, že tento princip periodizace dějin má pouze omezený význam, protože jeho základem není střídání různých forem výrobních vztahů, ale různé stupně ve vývoji materiální kultury prvobytné společnosti, a že s dalším rozvojem vědy a nashromážděním nového faktického materiálu bude nezbytně třeba Morganovu periodizaci zpřesnit. Jak Engels předvídal, poznatky současné vědy skutečně umožňují přesnější periodizaci nejstarších dějin a opravují i některé Morganovy teze o formách rodiny v prvobytně pospolné společnosti. Učinil tak částečně i sám Engels, když v roce 1891 připravoval čtvrté vydání své knihy. Avšak tyto nezbytné změny a zpřesnění obrazu znázorňujícího vznik, vývoj a zánik původní ekonomické společenské formace, jak jej nastínil Engels před více než 80 lety, se týkají jen jednotlivých podrobností a ani v nejmenším se nedotýkají Engelsových zásadních závěrů, jejichž správnost nové vědecké poznatky vždy jen potvrzovaly a potvrzují. Engelsův „Původ rodiny" patří k těm dílům, v nichž podle Leninových slov „je možno mít důvěru ke každé větě" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 29, čes. vyd. 1962, str. 467).

Druhá Engelsova teoretická práce otištěná v tomto svazku, „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie", je významné dílo, které neobyčejně jasně vykládá proces vzniku a podstatu marxistického světového názoru. Také tato práce se zrodila v těsné spojitosti s naléhavými potřebami dělnického hnutí, zejména německého. Soustavný výklad základů dialektického a historického materialismu měl být proletariátu v Německu i v jiných zemích majákem v jeho boji proti různým idealistickým teoriím, které byly ideovou základnou oportunismu a reformismu. Bylo třeba čelit snahám, které chtěly znovu oživit negativní stránky německé klasické filosofie a stavět je proti marxismu. Cílem těchto snah bylo šířit v určitých kruzích buržoazie a mezi částí sociálně demokratické inteligence novokantismus a reakční prvky Hegelovy

filosofie. Proto bylo nutné vyložit, jaký je vztah marxistické filosofie ke klasické německé filosofii, k Hegelovi a Feuerbachovi, čím se kvalitativně liší od všech předchozích filosofických systémů, odhalit přitom nedostatky a vnitřní rozpory těchto systémů, ale také vyzvednout jejich kladné prvky, které marxismus převzal a tvořivě rozvinul.

Engels ukázal, že marxistická filosofie je výslednicí celého dosavadního vývoje filosofického myšlení a že celé dějiny filosofie jsou poznamenány bojem mezi dvěma hlavními směry — materialismem a idealismem. Engels jako první podává klasickou definici základní filosofické otázky — vztahu myšlení k bytí, ducha k přírodě — a zdůrazňuje, že tato otázka má také druhý aspekt, druhou stránku, a to otázku poznatelnosti světa, vzájemného vztahu mezi bytím a jeho odrazem v lidském vědomí. Podle toho, jak filosofové odpovídají na tuto základní filosofickou otázku, zařazují se k jednomu ze dvou hlavních filosofických směrů.

Engels zdůrazňuje marnost pokusů smířit materialismus a idealismus vytvořením jakési neutrální filosofie (dualismus, agnosticismus). Dokazuje poznatelnost světa a potírá tak agnosticismus ve všech jeho podobách: „Nejpádnějším vyvrácením těchto i všech ostatních filosofických vrtochů je praxe, zejména experiment a průmysl... Můžeme správnost svého pojetí nějakého přírodního procesu dokázat tím, že jej sami vyvoláme, že jej vyvineme z jeho podmínek, že jej kromě toho donutíme, aby sloužil našim účelům“ (viz tento svazek, str. 306).

Největší Engelsovou zásluhou je, že zdůvodnil zásadu stranickosti filosofie tím, že na základě celé historie boje mezi různými filosofickými proudy ukázal, jak probíhá boj tříd a stran v ideologické oblasti. Sama Engelsova práce je vzorem proletářské stranickosti ve filosofii, příkladem vášnivé obrany pokrokového světového názoru a rozhodné odpovědi reakčním idealistickým směrům.

Engels kriticky zkoumá Hegelovu filosofii a vyzdvihuje jako její progresívní stránku její dialektickou metodu; současně však zdůrazňuje, že Hegel tuto metodu mysticizoval a zatemnil idealistickou slupkou. Engels odhaluje protiklad mezi touto metodou a celým Hegelovým idealistickým systémem s jeho dogmatickými

a metafyzickými rysy Připomíná, že Marx odmítl idealismus Hegelovy filosofie, ale využil její racionální jádro, dialektickou teorii vývoje, a spojil ji s materialistickým pojetím dějin.

Engels charakterizuje Feuerbachův materialismus jako jeden z filosofických zdrojů marxistické filosofie a zároveň upozorňuje na omezenost předmarxovského materialismu, na jeho mechanické a metafyzické rysy. Feuerbach, stejně jako jiní představitelé tohoto materialismu, uznával prvotnost přírody před duchem, nedokázal však překonat idealismus v nazírání na lidskou společnost a její dějiny. Feuerbach byl „dole materialista a nahoře idealista" (viz tento svazek, str. 321).

Engels vysvětluje podstatu revolučního převratu ve filosofii, který způsobil Marx vytvořením dialektického materialismu. Píše: „Tím se dialektika redukovala na vědu o obecných zákonech pohybu vnějšího světa i lidského myšlení" (viz tento svazek, str. 322). Podrobně se zabývá podstatou historického materialismu — vědy o obecných zákonech vývoje lidské společnosti. Říká, že ekonomické vztahy tvoří základnu historického procesu, „z níž je nutno ... vysvětlovat veškerou nadstavbu právních a politických institucí, i náboženských, filosofických a ostatních představ" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 50). Zároveň zdůrazňuje aktivní úlohu nadstavby, její schopnost samostatně se vyvíjet a zpětně působit na ekonomickou základnu. Tím rozbil Engels tvrzení, že marxismus podává „jednostranný" ekonomický výklad dějin a že popírá úlohu jiných faktorů, politických a ideologických. Engels ve své práci osvětlil původ, sociální kořeny a reakční podstatu náboženství z materialistického hlediska. Velmi důležitá je Engelsova myšlenka o těsné souvislosti vývoje pokrokové filosofie s úspěchy lidského myšlení v oblasti přírodních věd. Engels zdůrazňuje, že revoluční světový názor, který je výrazem úsilí pokrokové třídy o přeměnu společnosti, nachází oporu i v pokrokovém vývoji přírodních věd.

Engels ukazuje nevědeckost a úpadek buržoazní filosofie, jejíž představitelé se stali ideology reakční buržoazie. Jen teoretikové dělnické třídy dál tvořivě rozvíjejí dialektický materialismus; jsou také skutečnými dědici německé klasické filosofie, končí Engels.

sledek rozvoje kapitalistické výroby. „Přeměna pensylvánské naftové produkce v monopol Standard Oil Company je proces naprosto odpovídající pravidlům kapitalistické výroby“ (viz tento svazek, str. 402). Zdůrazňuje protilidový charakter těchto monopolů a jejich zaměření nejen proti zahraniční konkurenci, ale i proti životním zájmům domácích spotřebitelů.

Vedle intenzívní teoretické práce vedl Engels po všechna tato léta prakticky mezinárodní dělnické a socialistické hnutí. „Po Marxově smrti,“ napsal Lenin, „zůstal Engels sám dále rádcem a vůdcem evropských socialistů“ (V. I. Lenin, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1952, str. 20). Současně pozorně sledoval boj proletariátu, byl v osobním styku s vůdci socialistického hnutí v Německu, Francii, Anglii, Rusku, USA, Holandsku, Rakousku, Rumunsku a v dalších zemích, pečlivě sledoval socialistický i buržoazní tisk. Engelsova úloha vůdce mezinárodního dělnického hnutí je zvlášť výrazně patrna z jeho rozsáhlé korespondence s vedoucími činiteli evropského i amerického dělnického hnutí. Engels měl veliké zkušenosti z revolučního boje, dobře znal dějiny i ekonomiku různých zemí, a proto byly jeho rady a pokyny vždy konkrétní. Pomáhal řešit nejsložitější otázky taktiky dělnické třídy s ohledem na historické zvláštnosti ve vývoji každé země. Neúnavně pečoval o organizační a ideové upevnění proletářských stran, pomáhal jim napravovat chyby a překonávat potíže, bojoval úporně proti všem projevům oportunismu, dogmatismu, sektářství a anarchismu.

Zvláštní pozornost věnoval Engels německému dělnickému hnutí. Zvláštnosti historického vývoje Německa, na něž Engels poukázal v řadě svých prací otištěných v tomto svazku, — nedokončená buržoazní revoluce, sjednocení země „shora“ pod hegemonií junkerského Pruska, politická slabost a zbabělost buržoazie, rychlý rozvoj kapitalismu při zachování četných přežitků polofeudálních vztahů v ekonomické a zejména v politické oblasti — to všechno mimořádně zostřovalo třídní protiklady. Proto stál německý proletariát v poslední čtvrtině 19. století v předních řadách mezinárodního dělnického hnutí. Německo bylo první zemí, v níž byla založena jednotná socialistická masová strana na marxistickém základě. Tato strana byla nucena pracovat v obtížných podmínkách

zákona proti socialistům, který přijala Bismarckova vláda v roce 1878. Engels straně ze všech sil pomáhal, neúprosně bojoval proti oportunistickým živlům v jejích řadách, kritizoval chyby a kolísání vedení strany a pomáhal je překonávat. V osmdesátých letech pomohl Engels sociálně demokratické straně vypracovat správnou revoluční taktiku, jak obratně spojovat legální a nelegální činnost, a když se v roce 1890 konečně straně podařilo dosáhnout s jeho pomocí zrušení zákona proti socialistům, její vliv a autorita mezi dělnictvem značně stouply.

Za velmi důležitý úkol považoval Engels výchovu strany a dělnických mas v duchu revolučních tradic a proletářského internacionalismu, definitivní překonání reformistického vlivu lassallovství a jiných směrů buržoazního a maloburžoazního socialismu. V předmluvě k druhému, revidovanému vydání práce „K bytové otázce" upozornil na to, že v Německu mají tyto protiproletářské směry ještě četné zastánce jak mezi katedrovými socialisty, tak v sociálně demokratické frakci v Říšském sněmu, a zdůraznil, že existence takového směru, podmíněná sociální situací, je v Německu, „zemi par excellence šosácké, naprosto nevyhnutelná, zejména v době, kdy průmyslový vývoj tomuto dávno zakořeněnému šosáctví násilně a hromadně podrývá kořeny" (viz tento svazek, str. 356). Proto Engels přikládal velký význam vypracování dějin socialistického hnutí v Německu i v jiných zemích, které katedroví socialisté zkreslovali, zejména dějin Svazu komunistů a I. internacionály. Protože neměl možnost uskutečnit celý svůj plán a sepsat takovéto rozsáhlé dějiny, uveřejňoval v tisku stati o jednotlivých obdobích revolučního boje, připravoval reedice některých Marxových prací a nejdůležitějších dokumentů z dějin revolučního dělnického hnutí a psal k nim předmluvy.

V článku „Marx a ‚Neue Rheinische Zeitung' ", který napsal k prvnímu výročí Marxovy smrti, vysvětluje zvláštnosti taktiky proletářských revolucionářů v období buržoazně demokratické revoluce z let 1848—1849. Vyzdvihuje historický význam revolučního boje mas a správného taktického vedení jejich akcí. Zdůrazňuje, že proletářská strana musí umět obratně spojovat všeobecně demokratické úkoly s cíli proletariátu. Na příkladu Marxovy taktiky

z let 1848—1849 učil Engels německé sociální demokraty bojovat za vedoucí úlohu dělnické třídy v širokém demokratickém hnutí, hájit třídní zájmy proletariátu, nepodléhat maloburžoazním iluzím a rozhodně odhalovat pokusy vládnoucích tříd, které se snaží oklamat proletariát lichými sliby.

V práci „K dějinám Svazu komunistů" Engels ukazuje, jaká historická úloha a místo v rozvoji mezinárodního dělnického hnutí přísluší této první mezinárodní organizaci proletariátu, která si jako první vepsala na svůj prapor program vědeckého komunismu. Engels podtrhl, že založení této organizace je důležitou etapou v boji za vytváření proletářských stran, zvlášť v Německu. Tím se postavil proti legendě, kterou šířili lassallovci, že totiž samostatné dělnické hnutí v Německu začíná založením Lassallova Všeobecného německého dělnického spolku. Na dějinách Svazu komunistů Engels ukazuje, že marxistická teorie zvítězila nad různými sektářskými směry proto, že od samého svého vzniku plně odpovídala potřebám praktického revolučního boje proletariátu a nerozlučně s ním souvisela.

V době, kdy v Německu platil zákon proti socialistům, bylo pro německou dělnickou třídu velmi důležité využít zkušeností revolučního boje z období nástupu reakce v letech 1849—1852. Proto Engels považoval za nezbytné vydat znovu brožuru „Karel Marx před kolínskou porotou. Proces proti výboru porýnských demokratů obviněnému z vyzývání k ozbrojenému odporu" (1849) a Marxův pamflet „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům". V předmluvě k brožuře „Karel Marx před kolínskou porotou" vyzdvihuje Engels Marxovy projevy jako pozoruhodný příklad toho, jak mohou komunisté využívat buržoazního soudu k veřejné obhajobě revolučních názorů. Engels hněvivě a s rozhořčením odhaluje buržoazní „zákonnost", na jejímž základě německá říšská vláda pronásledovala socialisty. Engels zde také přímo útočí na oportunistické živly v sociálně demokratické straně, které za slib, že bude zrušen zákon proti socialistům, byly ochotny zříci se základních revolučních principů a přeměnit stranu revolučního proletariátu ve stranu německých maloměšťáků.

Článek „Stávka horníků v Porúří v roce 1889" svědčí o tom,

jak velkou pozornost věnoval Engels masovým akcím německého dělnictva a účasti sociální demokracie v praktickém boji německého proletariátu. Požadoval také tuto účast na vedení strany a zdůrazňoval, že je zvlášť důležité zapojovat do hnutí nové šiky dělnické třídy.

Engels pomáhal německé sociální demokracii také najít správnou taktiku vůči rolnictvu. Neustále usiloval o to, aby strana věnovala této otázce patřičnou pozornost. Právě v těchto letech připravuje k novému vydání svou práci „Marka" jako populárně vědeckou brožuru a kromě toho začíná přepracovávat pro nové vydání svou knihu „Německá selská válka". V těchto dílech, stejně jako v řadě dalších, zdůvodňuje nezbytnost svazku dělnické třídy s pracujícím rolnictvem jako jedinou reálnou cestu k osvobození rolníků z nadvlády junkerů a buržoazie.

V této souvislosti napsal Engels článek „K dějinám pruských rolníků". Sleduje v něm historický proces znevolnění rolnictva v Prusku. Ukazuje, jak statkáři byli protinapoleonskými válkami a později revolučními projevy rolnictva v roce 1848 donuceni zrušit feudální břemena, ale jak přitom rolnictvo nesmírně ožebračili. V tomto rolnictvu, ožebračeném statkáři, má dělnická třída přirozeného spojence v boji za svržení kapitalistického řádu, říká Engels.

S tímto problémem úzce souvisí i výše uvedená předmluva k druhému vydání knihy „K bytové otázce". Engels zde analyzuje stav německého domáckého průmyslu a zvlášť upozorňuje na otřesně nízké mzdy domáckých dělníků. Toho, že jsou stále ještě úzce spjati se zemědělstvím, využívají kapitalisté a platí jim nejen žebrácké mzdy, ale snižují také mzdy všech ostatních dělníků. Domácký průmysl současně podmiňuje zbídačování malých rolníků a jejich přeměnu v proletáře. Tento proces zajišťuje řadám proletariátu stále nový příliv sil, čímž vznikají příznivé podmínky pro šíření revolučního hnutí až do nejodlehlejších končin Německa. Z toho Engels vyvozuje závěr, že v případě revolučního vystoupení dělnické třídy „rolničtí synkové ‚skvělé armády' budou statečně pomáhat" (viz tento svazek, str. 362).

Přestože byl Engels zavalen prací, zamýšlel vydat řadu

publikací o dějinách Německa. Chtěl tak přispět k ideové výchově německých dělníků a německé sociální demokracie, aby správně chápali dějiny své vlasti a její současnost. Šlo mu o to, aby odhalil historické kořeny reakčního zřízení v německé říši. Chystal se podstatně rozšířit nové vydání „Německé selské války" a podrobněji se zabývat předchozí historií Německa; chtěl zdůraznit význam událostí z první čtvrtiny 16. století jako první, třebas nezdařené buržoazní revoluce — událostí, které jsou, podle jeho slov, úhelným kamenem celých německých dějin.

Do oddílu „Z Engelsovy rukopisné pozůstalosti" zařazujeme dochované fragmenty této nedokončené práce. Je to začátek úvodní části, nazvaný „O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoazie", a nárčrt, který patrně představuje koncept tohoto úvodu, nazvaný „K ‚Selské válce' ". Engels zde ukazuje, jak se v západní Evropě ze starého feudálního řádu postupně rodí kapitalistické vztahy a vytvářejí se národní státy. V této souvislosti zdůrazňuje progresívní úlohu, kterou sehrálo v období centralizace království, které „zastupovalo pořádek v nepořádku" (viz tento svazek, str. 427). Tím dává klíč k pochopení a správnému hodnocení historického procesu, v němž se v řadě evropských států v 15.—16. století — s výjimkou Itálie a Německa — vytvářejí absolutistické monarchie. Engels podstatně přispěl k rozpracování marxistického učení o národnostní otázce tím, že odhalil specifické rysy, jež provázely vznik národů v Evropě.

V témže oddíle je otištěna druhá nedokončená Engelsova práce „Úloha násilí v dějinách". Měla to být čtvrtá kapitola stejnojmenné brožury. První tři kapitoly této brožury měly tvořit kapitoly z „Anti-Dühringa", nesoucí společný název „Teorie násilí". Jak vysvítá z Engelsových poznámek, chtěl na konkrétním příkladu německých dějin dokázat, že závěry z „Anti-Dühringa" o vzájemném vztahu ekonomických a politických faktorů v dějinách jsou správné.

Ve své práci Engels ukázal, jak vládnoucí třída Německa, která sice sama ve své politice sjednocování Německa „krví a železem" používala prostředků hrubého násilí, se snažila líčit představitele proletariátu jako stoupence násilností za všech okolností.

Právě pod touto falešnou záminkou uvalila Bismarckova vláda na revoluční sociální demokracii policejní represálie.

V „Úloze násilí v dějinách" Engels zachycuje zvláštnosti vývoje v Německu po roce 1848. Jestliže ve fragmentech k novému vydání „Německé selské války" vysvětluje příčiny, proč zůstalo Německo feudálně roztříštěné až do poloviny 19. století, v práci „Úloha násilí v dějinách" zkoumá ekonomické a politické předpoklady pozdějšího sjednocení země. Engels podrobně analyzuje cesty k sjednocení Německa a odhaluje příčiny, které vedly k sjednocení „shora", pod hegemonií Pruska. Sjednocení samo považuje Engels za pokrok i přes způsob, jakým k němu došlo. Současně však upozorňuje na historickou omezenost a bonapartistický charakter Bismarckovy politiky, které vedly k upevnění policejního státu v Německu, k posílení junkerstva — této ekonomicky i politicky přežité třídy — a k růstu militarismu. Engels poukazuje na nerozhodnost a zbabělost německé buržoazie, která ukázala, že není schopna hájit až do konce své vlastní zájmy a definitivně odstranit feudální přežitky. Ostře kritizuje militaristickou zahraniční politiku německých vládnoucích tříd, jejímž nejvýraznějším projevem bylo vyplenění Francie v roce 1871 a anexe Alsaska-Lotrinska. Z analýzy vnitřního stavu německé říše, poměru třídních sil, vnitřních rozporů, jež v sobě nesla od samého svého vzniku, jejích militaristických a agresívních tendencí vyvozuje Engels, že zhroucení říše je nevyhnutelné. Z Engelsovy práce jasně vyplývá, že v Německu si může činit nárok na úlohu představitele skutečně národních všelidových zájmů jen jedna třída — proletariát.

V tomto svazku najdeme také řadu statí, které zevrubně hodnotí tehdejší stav a zvláštnosti anglického dělnického hnutí („Anglie v roce 1845 a 1885", „Dodatek k americkému vydání ‚Postavení dělnické třídy v Anglii' ", „Abdikace buržoazie"). Engels zde analyzuje změny v anglické ekonomice a objevuje příznaky toho, že Anglie pozvolna ztrácí svůj světový průmyslový monopol a mocenské postavení na světovém trhu. S nevyhnutelnou ztrátou tohoto monopolu zanikne také zvláštní postavení anglického dělnictva ve srovnání s dělnictvem ostatních zemí, a to bude podnětem k rozšíření socialistického hnutí v Anglii.

Engels považoval za nejvýš důležité zapojit do třídního boje široké masy nekvalifikovaných dělníků, kteří stáli mimo staré konzervativní tradeuniony a netěžili z poměrných výhod „dělnické aristokracie", jež se v nich soustřeďovala. S velkou radostí vítal probuzení třídního uvědomění této nejpočetnější a nejvíc vykořisťované části anglického proletariátu. Koncem osmdesátých let Engels aktivně podporoval organizování tzv. nových tradeunionů, v nichž se v Anglii začali sdružovat dosud neorganizovaní nekvalifikovaní dělníci, a ostře odsuzoval vedení anglické Sociálně demokratické federace za to, že se sektářsky distancuje od tohoto hnutí. Engels se domníval, že právě tyto vrstvy dělnické třídy nejlépe chápou socialistické ideje a že jejich probouzející se aktivita přispěje k tomu, aby se dělnická třída osvobodila od vlivu tradeunionistické ideologie a aby v Anglii vznikla masová socialistická strana.

Velkou pozornost věnoval Engels americkému proletariátu, jehož boj nabyl v osmdesátých letech 19. století značných rozměrů. Rozhodně vystupoval proti teoretikům, kteří se už tehdy snažili dokazovat, že americký kapitalismus je údajně něco jiného a že proto ve Spojených státech není půda pro šíření socialistických myšlenek. Zdůrazňuje, že s rostoucím třídním uvědoměním proletariátu ve Spojených státech musí myšlenky vědeckého socialismu bezpodmínečně najít cestu k dělnickým masám a jejich šíření je tedy nezbytně nutné. Engels se chystá vydat ve Spojených státech svou práci „Postavení dělnické třídy v Anglii". Domnívá se, že toto dílo američtí proletáři nejlépe pochopí a že jim bude blízké, protože úroveň jejich politického uvědomění v polovině osmdesátých let odpovídala přibližně politické zralosti anglického proletariátu ve čtyřicátých letech. V předmluvě k tomuto vydání, která vyšla také samostatně pod názvem „Dělnické hnutí v Americe", jak je také zařazena v tomto svazku, Engels ukazuje, že bouřlivý rozvoj kapitalismu ve Spojených státech je zákonitě provázen neméně bouřlivým růstem dělnického hnutí. Vyvozuje z toho, že americký proletariát, stejně jako jeho evropští třídní bratři, dříve nebo později nutně nastoupí cestu boje za socialismus.

Engels v této práci kriticky analyzuje utopickou doktrínu amerického buržoazního reformátora Henryho George, jehož myš-

lenky měly po určitou dobu vliv na americké dělnictvo. Engels vyzdvihuje pokrokový charakter požadavku nacionalizace půdy, který hlásali George a jeho stoupenci, a zároveň upozorňuje, že není správné prohlašovat tento požadavek za všelék proti chudobě a zbídačování mas. Proti Georgovým názorům zdůrazňuje, že při zachování kapitalistického systému nemůže nacionalizace půdy osvobodit pracující od útlaku a vykořisťování. „To, co požadují socialisté, předpokládá úplný převrat v celém systému společenské výroby; to, co požaduje Henry George, se nedotýká v ničem nynějšího způsobu společenské výroby a fakticky to požadovalo už krajní křídlo ricardovských buržoazních ekonomů, kteří rovněž žádali konfiskaci pozemkové renty státem" (viz tento svazek, str. 368).

Stejně jako v jiných svých dílech zdůrazňuje Engels i zde, že proletariát se může osvobodit a vzít politickou moc do svých rukou jenom tehdy, bude-li mít samostatnou politickou stranu, která má, a to je zvlášť důležité, důsledný revoluční socialistický program. Bez takového programu „bude to strana potencionální, ne však zatím skutečná" (viz tento svazek, str. 365). Současně však podotýká, že nestačí jen samo programové hlásání zásad vědeckého socialismu. Strana, která se sice hlásí k těmto zásadám, ale je odtržena od praktického boje dělnické třídy, zůstává nevyhnutelně sektářskou skupinou. Proto Engels kritizuje sektářský, dogmatický postoj Socialistické dělnické strany Severní Ameriky, která sice slovy uznávala marxismus, ale ve skutečnosti neudělala ani jeden vážný krok, aby navázala spojení s masovým hnutím amerických dělníků. Engels zdůrazňuje, že další rozvoj samostatného dělnického hnutí ve Spojených státech závisí na tom, podaří-li se americkému proletariátu vytvořit svou třídní politickou stranu, osvobozenou od vlivu buržoazie.

Články „Situace", „Redakčnímu kolegiu listu ‚Le Socialiste' ", „K výročí Pařížské komuny", „O stávce dělníků v lyonských sklárnách" a jiné svědčí o tom, s jak hlubokým zájmem Engels sledoval boj francouzské dělnické třídy, jak podporoval snahy francouzského proletariátu rychleji se vzpamatovat po porážce Pařížské komuny. Engels považoval Francii za zemi, „kde ... stří-

dající se politické formy, v nichž se tyto boje odehrávají a v nichž se odrážejí jejich výsledky, nabývají nejvyhraněnějších obrysů" (předmluva k třetímu vydání Marxova díla „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta", viz tento svazek, str. 281). Vítal úspěchy francouzských revolučních socialistů, zejména úspěšnou činnost dělnických poslanců v parlamentě. O socialistické frakci v parlamentě píše, že „už jen tím, že se objevila na scéně, vnesla zmatek do řad všech buržoazních stran" (viz tento svazek, str. 290). Engels soustavně podporoval francouzské marxisty v jejich boji proti oportunistickému směru posibilistů, který se odštěpil od Dělnické strany. V „Přílohách" otiskujeme brožuru „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889. Odpověď listu ‚Justice' ", kterou Engels redigoval; dokazuje se zde, že „posibilisté jsou nyní prakticky vládní stranou — *ministerští socialisté* — a tyjí z výhod tohoto postavení" (viz tento svazek, str. 543). Engels neustále pomáhal francouzským marxistům změnit francouzskou Dělnickou stranu ve skutečnou masovou socialistickou stranu proletariátu.

Neobyčejně pozorně sledoval Engels rozvoj revolučního hnutí v Rusku. Ani zostření politické reakce v osmdesátých letech nemohlo zviklat Engelsovo přesvědčení, že lidová revoluce proti carismu je nevyhnutelná. Stejně jako dřív přikládal Engels této revoluci velký význam a zdůrazňoval, že uspíší vítězství dělnické třídy v Evropě. V interviewu pro americký socialistický list „New Yorker Volkszeitung" Engels říká, „že revoluce, nebo i jen svolání nějakého národního shromáždění v Rusku by od základů změnilo politickou situaci v celé Evropě" (viz tento svazek, str. 532).

Engels byl přesvědčen, že revoluční síly v Rusku přes všechny represálie a policejní teror carismu neustále porostou a budou hrát stále významnější úlohu ve světovém revolučním hnutí. „Rusko, to je Francie tohoto století," tlumočí jeho slova G. A. Lopatin. „Zákonitě a poprávu mu náleží revoluční iniciativa v *nové* sociální přestavbě" (viz tento svazek, str. 504). Engels byl neustále ve styku s ruskými revolucionáři a vřele přivítal vytvoření první ruské marxistické skupiny Osvobození práce. Přikládal velký význam šíření marxismu v Rusku a formování revolučního proletariátu. S velkým uznáním se vyslovoval o prvních dílech ruských

marxistů, která kritizovala narodnické názory. Dopisoval si s V. I. Zasuličovou a G. V. Plechanovem a těšil se z jejich účasti na boji za mezinárodní semknutí socialistických a dělnických stran.

Z četných prací a dokumentů otištěných v tomto svazku vysvítá, jakou úlohu hrál Engels v posilování internacionálních revolučních svazků socialistů různých zemí. Engels všemožně podporoval různé formy těchto svazků: osobními styky, spoluprací v socialistickém tisku, mezinárodními kampaněmi k různým událostem, agitačními cestami do jiných zemí a konečně v případě nutnosti organizováním materiální podpory. Velký význam Engels přikládal socialistickému tisku. Bezprostředně ovlivňoval redakci hlavního tiskového orgánu německé sociální demokracie „Der Sozialdemokrat", spolupracoval s francouzským listem „Le Socialiste", s anglickými socialistickými listy „The Commonweal" a „The Labour Elector" a konečně s teoretickým časopisem „Die Neue Zeit". Četné Engelsovy články, zahrnuté do tohoto svazku, uveřejnily socialistické orgány různých zemí. Za Engelsovy přímé účasti nebo ve většině případů za jeho redakce bylo vedle „Kapitálu" přeloženo do cizích jazyků a vydáno mnoho dalších význačných děl vědeckého komunismu. Byl to například francouzský překlad Marxova díla „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta", italské, polské a dánské vydání „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu" atd. Mimořádný význam mělo nové německé vydání „Manifestu Komunistické strany" (1883), připravené s jeho pomocí, a anglické vydání (1888), které sám redigoval. V předmluvě k anglickému vydání tohoto programového dokumentu marxismu Engels s uspokojením připomíná, že „Manifest" je dnes „nesporně nejrozšířenější, nejmezinárodnější dílo celé socialistické literatury, společný program, k němuž se hlásí milióny dělníků od Sibiře až po Kalifornii" (viz tento svazek, str. 384).

Engels považoval za předčasné zakládat novou Internacionálu, dokud v mnoha hlavních evropských zemích ještě neexistovaly organizačně pevné socialistické strany. Ale když se koncem osmdesátých let vytvořily podmínky vhodné pro založení nové mezinárodní socialistické organizace, neboť ve všech zemích vznikly a upevnily se marxistické strany, zúčastnil se Engels s ohromnou energií

přípravy mezinárodního socialistického dělnického kongresu v roce 1889, na němž byly položeny základy II. internacionály. Právě díky jeho podpoře zkrachovaly pokusy oportunistických živlů — francouzských posibilistů a vůdců anglické Sociálně demokratické federace — ovládnout mezinárodní dělnické hnutí. Engelsova činnost související s kongresem je zachycena ve stati „Mandáty posibilistů" a v materiálech, které otiskujeme v „Přílohách". Jsou to: „Dopis redakci listu ‚The Labour Elector' ", který Engels napsal jménem francouzského socialisty Bonniera, dvě brožury „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889", které redigoval, a dokumenty o svolání kongresu, na nichž spolupracoval.

V tomto svazku je také několik prací, které Engels věnoval boji proti hrozícímu válečnému nebezpečí, proti militarismu a závodům ve zbrojení. Engels považoval tento boj za jeden z nejdůležitějších úkolů socialistických stran a celého mezinárodního dělnického hnutí. V článku „Politická situace v Evropě", v němž rozebírá mezinárodní situaci v druhé polovině roku 1886, kdy se obzvlášť vyhrotilo válečné nebezpečí v souvislosti s tzv. balkánskou krizí a s rostoucím šovinismem v Německu a ve Francii, zdůrazňuje Engels, že vládnoucí třídy evropských států, které chystají válku, vidí v ní také jeden z prostředků k potlačení revolučního hnutí. „*Tyčí se před nimi přízrak sociální revoluce a oni znají jen jediný prostředek záchrany: válku*" (viz tento svazek, str. 345). Engels připomíná socialistickým stranám, že je jejich bezprostřední povinností bojovat proti rozpoutávání války. „Socialisté v obou zemích mají stejný zájem na zachování míru, protože právě oni by to byli, kdo by museli zaplatit všechny válečné výdaje" (viz tento svazek, str. 346).

Pozoruhodný je Engelsův „Úvod k brožuře Sigismunda Borkheima ‚Na paměť německých hurávlastenců z let 1806—1807' ". Je to vynikající příspěvek k odhalení militaristické a agresívní politiky. Engels zde analyzuje hluboké protiklady mezi evropskými mocnostmi a výstižně líčí rozsah a následky budoucí války, připravované vládnoucími třídami. Byla by to „světová válka dosud netušeného rozsahu a prudkosti. Osm až deset miliónů vojáků se bude navzájem rdousit a vyžerou přitom Evropu hůř, než to kdy dokázalo hejno kobylek. Zkázy způsobené třicetiletou válkou, ale stěsnané do

doby tří až čtyř let a rozšířené na celý kontinent; hlad, epidemie, všeobecné zdivočení vojsk a lidových mas, vyvolané hroznou bídou; beznadějný zmatek našeho umělého ruchu v obchodě, průmyslu a úvěru, který skončí všeobecným bankrotem; zhroucení starých států a jejich tradiční státní moudrosti tak, že se koruny budou po tuctech válet na dlažbě a že se nenajde nikdo, kdo by je zvedl; úplná nemožnost předvídat, jak to všechno skončí a kdo z toho boje vyjde jako vítěz; jen jeden výsledek je naprosto jistý: všeobecná vyčerpanost a vytvoření podmínek pro konečné vítězství dělnické třídy" (viz tento svazek, str. 379).

V. I. Lenin charakterizoval tuto Engelsovu předpověď jako „geniální proroctví". „Něco z toho, co předpověděl Engels, dopadlo jinak: jak by se také neměl svět a kapitalismus změnit za třicet let šíleně rychlého imperialistického vývoje. Nejúžasnější však je, že tak mnoho z toho, co Engels předpověděl, se vyplňuje ‚jako podle receptu', neboť Engels podal bezvadně přesný třídní rozbor, a třídy i jejich vzájemné vztahy zůstaly tytéž jako dříve" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 27, čes. vyd. 1962, str. 495). Lenin na Engelsových výrocích o příští válce zvlášť oceňoval jeho optimistickou nezvratnou víru v konečné vítězství dělnické třídy a triumf socialismu. Engels hněvivě protestoval proti zločinné, nenávistné politice a antihumánní přípravě a podněcování světové války a předpověděl, že tato válka bude znamenat konec kapitalistického společenského řádu.

*

Práce, které nebyly publikovány za autorova života a dochovaly se v rukopise, jsou uveřejněny v oddíle „Z Engelsovy rukopisné pozůstalosti".

V „Přílohách" jsou otištěny stati a dokumenty, na nichž Engels spolupracoval a jež dokreslují jeho teoretickou i praktickou činnost v daném období. Jsou to například Engelsův interview pro „New Yorker Volkszeitung", korektury k programu Severoanglické socialistické federace, brožury „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889", které Engels redigoval, „Oznámení organizační komise o svolání mezinárodního socialistického dělnického

kongresu" a řada dalších dokumentů. Je tu zařazena také stať „Květnové povstání z roku 1849", kterou podle Engelsova materiálu napsal P. Lafargue, a „Dopis redakci listu ‚The Labour Elector' ", který napsal Engels jménem francouzského socialisty Ch. Bonniera. Najdeme zde také dopis G. A. Lopatina M. N. Ošaninové o Lopatinově rozhovoru s Engelsem a úplný text stati „Právnický socialismus" napsané podle Engelsova návrhu a do značné míry jím samým.

Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS

*

Řada prací zařazených do tohoto svazku vychází v češtině poprvé. Český překlad byl pořízen přímo z fotokopií rukopisů nebo z fotokopií původních tisků. Při přípravě svazku se přihlíželo ke všem vydáním textů, která vyšla za autorova života, a to jak v jazyce originálu, tak v překladu, zejména v překladu, který pořídil nebo zredigoval sám autor. Nejdůležitější odchylky v těchto textech jsou uvedeny v poznámkách pod čarou. Pokud redakce vycházela z fotokopií tištěných textů a zjistila v nich zjevné tiskové chyby buď v textu samém, nebo v názvech a datech, opravila je po pečlivém prověření faktů přímo do textu. Názvy prací jsou ponechány tak, jak vyšly původně. Tam, kde v originále práce název neměla a doplnil jej moskevský Institut marxismu-leninismu, je nadpis označen hvězdičkou. Pokud se v textu vyskytují výrazy v hranatých závorkách, doplnila je redakce.

Text svazku doplňují poznámky, data k životu a činnosti B. Engelse, jmenný, literární a zeměpisný rejstřík a vysvětlení cizích slov. K práci „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu" je připojen zvláštní přehled národů, kmenů a etnických skupin.

Redakce českého vydání Marxových a Engelsových Spisů

B. ENGELS

KVĚTEN 1883 – PROSINEC 1889

PŘEDMLUVA K NĚMECKÉMU VYDÁNÍ „MANIFESTU KOMUNISTICKÉ STRANY“ Z ROKU 1883[1]

Předmluvu k tomuto vydání musím bohužel podepsat sám. Marx, člověk, jemuž je celá dělnická třída Evropy a Ameriky povinna většími díky než komukoli jinému — odpočívá na high-gateském hřbitově a jeho hrob zarůstá už první trávou. Po jeho smrti teprve nemůže být ani řeči o přepracování nebo doplnění „Manifestu“. Tím spíš pokládám za nutné, abych zde ještě jednou důrazně prohlásil:

Základní myšlenka prostupující celý „Manifest“ je ta, že hospodářská výroba a z ní nutně vyplývající rozčlenění společnosti každé dějinné epochy tvoří základ politických a duchovních dějin této epochy; že ve shodě s tím (po rozkladu prvotně společné držby půdy) byly celé dějiny dějinami třídních bojů, bojů mezi vykořisťovanými a vykořisťujícími, mezi ovládanými a vládnoucími třídami na různých stupních společenského vývoje; že však nyní tento boj dosáhl stupně, kdy vykořisťovaná a utlačovaná třída (proletariát) se už nemůže osvobodit od vykořisťující a utlačující ji třídy (buržoazie), neosvobodí-li zároveň navždy celou společnost od vykořisťování, útlaku a třídních bojů — tato základní myšlenka patří jedině a výhradně Marxovi.*

* „K této myšlence,“ pravím v předmluvě k anglickému překladu (viz tento svazek, str. 385–386), „která je podle mého mínění předurčena, aby měla

Řekl jsem to už několikrát; ale právě nyní je nutné, aby to bylo uvedeno také před samým „Manifestem".

Londýn 28. června 1883

B. Engels

Otištěno v knize:
„Das Kommunistische Manifest",
Hottingen-Curych 1883

Podle textu německého vydání z roku 1890
srovnaného s vydáním z roku 1883
Přeloženo z němčiny

---

pro historickou vědu stejně pokrokový význam jako Darwinova teorie pro přírodovědu — k této myšlence jsme se oba postupně přibližovali už několik let před rokem 1845. Jak dalece jsem v tomto směru postoupil samostatně, ukazuje moje ‚Postavení dělnické třídy v Anglii'[2]. Když jsem se však na jaře roku 1845 znova sešel s Marxem v Bruselu, měl tuto myšlenku propracovánu a vyložil mi ji slovy téměř stejně jasnými, jakými jsem ji shrnul zde." *(Engelsova poznámka k německému vydání z roku 1890.)*

Der Sozialdemokrat
Zentral-Organ der deutschen Sozialdemokratie.
№ 24. Donnerstag, 7. Juni 1883.

* GEORG WEERTH[3]

Píseň tovaryšů od Georga Weertha (1846)

Zrovna když kvetly třešně,
my přišli na nocleh,
zrovna když kvetly třešně,
ve Frankfurt na nocleh.

„Jste pěkně vyšňoření!“
povídá hospodský.
„Do toho ti nic není,
ty všivý hospodský!

Raděj nám nalej vína,
ať pivo zapění!
Nalej nám piva, vína
a přines pečeni.“

Kokrhá kohout v pípě,
mok teče ve džbánky.
S tím mokem hned nám líp je,
chutná jak čuránky.

Pak přišel na stůl zajíc,
byl samá petržel.
Co se ten scíplý zajíc
nám v břiše naležel!

Když na kutě jsme vlezli,
k bohu se modlíce,
hned jak jsme tam jen vlezli,
žraly nás štěnice.

To bylo ve Frankfurtu,
v tom městě všechněch měst,
kdo protrpěl a zažil,
ví, že to pravda jest.

Tuto báseň našeho přítele Weertha jsem znovu našel v Marxově pozůstalosti. Weerth, první a nejvýznamnější básník německého proletariátu, jehož rodiče pocházeli z Porýní, se narodil v Detmoldu, kde byl jeho otec duchovním superintendentem. Když jsem roku 1843 žil v Manchesteru, přišel Weerth jako obchodní zástupce své německé firmy do Bradfordu a od té doby jsme spolu strávili mnoho veselých nedělí. Roku 1845, když jsme, Marx a já, bydleli v Bruselu, převzal Weerth zastoupení svého obchodního domu pro kontinent a zařídil si to tak, že mohl rozbít svůj hlavní stan rovněž v Bruselu. Po březnové revoluci 1848 jsme se všichni sešli v Kolíně nad Rýnem, abychom tu založili „Neue Rheinische Zeitung". Weerth převzal fejeton, a myslím, že žádné jiné noviny neměly nikdy tak veselý a řízný fejeton. Jednou z jeho hlavních prací byl „Život a skutky slavného rytíře Schnapphahnského", kde líčí dobrodružství knížete Lichnowského, kterého Heine takto překřtil ve svém „Atta Trollovi"*. Vylíčené skutečnosti jsou vesměs pravdivé; jak jsme se o nich dovídali, o tom snad někdy jindy. Tyto fejetony o Schnapphahnském vyšly souborně knižně roku 1849 u Hoffmanna a Campa[4] a dodnes jsou velmi zábavné. Jenže když Schnapphahnski-Lichnowski odjel 18. září 1848 s pruským generálem von Auerswaldem (rovněž členem parlamentu) špehovat

* Heine, „Atta Troll", zpěv I. *(Pozn. red.)*

rolnické oddíly, které táhly na pomoc frankfurtským barikádníkům, a rolníci při této příležitosti jeho i Auerswalda zaslouženě jako špehy zabili, podalo říšské místodržitelství na Weertha žalobu pro urážku mrtvého Lichnowského a Weerth, který už byl dávno v Anglii, dostal tři měsíce vězení dlouho po tom, co redakce „Neue Rheinische Zeitung" zanikla. Ty tři měsíce si také řádně odseděl, protože byl nucen tu a tam zajet do Německa za obchodem.

V letech 1850 až 1851 odjel v záležitosti jiné bradfordské firmy do Španělska, pak do Západní Indie a procestoval skoro celou Jižní Ameriku. Po krátké návštěvě Evropy se vrátil do své zamilované Západní Indie. Tam si nechtěl odříci potěšení podívat se na skutečný originál Ludvíka Napoleona III., černošského krále Soulouqua na Haiti[5]. Ale naskytly se, jak píše W. Wolff Marxovi v dopise z 28. srpna 1856,

„potíže s karanténními úřady, Weerth se musel svého plánu vzdát, a někde cestou se nakazil zárodky (žluté) zimnice, kterou si přivezl s sebou do Havany. Musel ulehnout, připojil se zánět mozkových blan a — 30. července — náš Weerth v Havaně zemřel."

Nazval jsem ho prvním a *nejvýznamnějším* básníkem německého proletariátu. Vskutku, jeho socialistické a politické básně daleko předčí originalitou, vtipem a zejména smyslnou ohnivostí básně Freiligrathovy. Používal často heinovských forem, ale jen aby je naplnil zcela originálním, samostatným obsahem. Přitom se lišil od většiny básníků tím, že mu jeho básně, jakmile je jednou napsal, byly úplně lhostejné. Když poslal opis Marxovi nebo mně, nechal verše ležet a často bylo těžké přimět ho, aby je dal někde otisknout. Jen v době „Neue Rheinische Zeitung" tomu bylo jinak. Proč, to ukazuje tento úryvek z jednoho Weerthova dopisu Marxovi z Hamburku z 28. srpna 1851:

„Ostatně doufám, že Tě začátkem července uvidím v Londýně, neboť v Hamburku už nemohu dál snášet ty grasshoppers (kobylky). Hrozí mi tu skvělá existence, ale já se jí děsím. Každý jiný by se toho chytil oběma rukama. Ale já jsem už příliš starý, abych se stal šosákem, a na druhé straně oceánu leží přece daleký západ...

V poslední době jsem leccos psal, ale nic nedokončil, neboť ve spisovatelství nevidím ani účel, ani nějaký cíl. Když píšeš *Ty* něco o politické ekonomii, má to smysl, má to hlavu a patu. Ale *já*? Dělat ubohé vtipy, špatné žerty, abych na opičích tvářích svých soukmenovců vylákal pitomý úsměv — opravdu neznám

nic ubožejšího! Moje spisovatelská činnost skončila nadobro s ‚Neue Rheinische Zeitung'.

Musím se přiznat: stejně jako je mi líto, že jsem pro nic za nic ztratil poslední tři roky, právě tak mě těší, vzpomenu-li si na naši kolínskou rezidenci. My jsme se *ne*zkompromitovali. A to je to hlavní! Od dob Bedřicha Velikého nezacházel nikdo s německým národem tak ‚en canaille'* jako ‚Neue Rheinische Zeitung'.

Nechci říci, že to byla moje zásluha, ale byl jsem při tom...

Ó Portugalsko! Ó Španělsko!" (W. se odtamtud právě vrátil.) „Kéž bychom měli tvé krásné nebe, tvé víno, tvé pomeranče a myrty! Ale ani to ne! Nic než déšť a dlouhé nosy a uzené!

Za deště s dlouhým nosem Tvůj

G. Weerth."

V čem byl Weerth mistrem, v čem předstihl Heina (protože byl zdravější a ryzejší) a v čem nad ním v německé řeči vyniká jen Goethe, to je výraz přirozené, robustní smyslnosti a tělesné rozkoše. Mnozí čtenáři „Sozialdemokratu" by se zděsili, kdybych tu dal otisknout některé fejetony z „Neue Rheinische Zeitung". Nemám to však v úmyslu. Nicméně musím podotknout, že i pro německé socialisty přijde jednou chvíle, kdy otevřeně odvrhnou tento poslední německý šosácký předsudek, prolhanou copařskou morální pruderii, která beztoho slouží jen za zástěrku postranního sprosťačení. Čteme-li např. Freiligrathovy básně, skutečně bychom mysleli, že lidé nemají vůbec pohlaví. A přece nikdo neměl větší potěšení z pokradmé sprosťačinky než právě tento v poezii tak přecudný Freiligrath. Je už pomalu na čase, aby si alespoň němečtí dělníci zvykli mluvit o přirozených nezbytných a velmi příjemných věcech, které ve dne nebo v noci provádějí, právě tak nenuceně jako románské národy, jako Homér a Platón, jako Horác a Juvenál, jako Starý zákon a „Neue Rheinische Zeitung".

Ostatně, Weerth napsal i méně pohoršlivé věci a z těch si občas dovolím něco poslat pro fejeton listu „Sozialdemokrat".

B. Engels

Napsáno koncem května 1883
Otištěno v „Der Sozialdemokrat",
čís. 24 ze 7. června 1883

Podle textu listu
srovnaného s rukopisem
Přeloženo z němčiny

* — bez okolků. *(Pozn. red.)*

KNIHA ZJEVENÍ[6]

Vědou, kterou v této zemi nezná téměř nikdo kromě několika liberalizujících teologů, a ti se ji snaží udržet v co největší tajnosti, je historická a lingvistická kritika bible, zkoumání stáří, původu a historické ceny různých textů, z nichž se skládá Starý a Nový zákon.

Tato věda je téměř výlučně německá. A kromě toho to málo, co z ní proniklo za hranice Německa, není právě to nejlepší: je to svobodomyslná kritika, která se naparuje, že je nezaujatá a důsledná a zároveň křesťanská. Knihy prý nejsou přímo zjevení Ducha svatého, jsou zjevením božství prostřednictvím svatého ducha lidství atd. V Holandsku a ve Švýcarsku stejně jako v Anglii je například velmi oblíbena tübingenská škola[7] (Baur, Gfrörer atd.), a chce-li někdo jít trochu dál, následuje Strausse. Týž krotký, avšak úplně nehistorický duch převládá u proslulého Ernesta Renana, který je jen ubohým plagiátorem německých kritiků. Ve všech jeho dílech je jeho jenom estetický sentimentalismus hlavní myšlenky a duté fráze, do kterých všechno zahaluje.

Něco však Ernest Renan přece jen řekl dobře:

„Chcete-li si jasně představit, co vlastně byly první křesťanské obce, nesrovnávejte si je s dnešními farními kongregacemi; spíš se podobaly místním sekcím Mezinárodního dělnického sdružení."

A to je pravda. Křesťanství se zmocnilo mas přesně tak, jako se jich dnes zmocňuje socialismus, v podobě rozmanitých sekt, a ještě spíše navzájem si odporujících individuálních názorů — někdy jasnějších, a někdy — a to z velké většiny — zmatenějších, avšak vždycky oponujících vládnoucímu řádu, „vrchnostem, kteréž jsou".

Vezměme například naši Knihu zjevení, a uvidíme, že to vůbec není nejnesrozumitelnější a nejtajemnější, ale naopak nejprostší a nejjasnější kniha celého Nového zákona. Pro začátek musíme čtenáře požádat, aby uvěřil tomu, co chceme postupně dokázat. Že totiž byla napsána v roce 68 našeho letopočtu nebo v lednu roku 69, a že je to tedy nejen jediná kniha Nového zákona, jejíž doba vzniku byla fakticky zjištěna, nýbrž i jeho nejstarší kniha. Jako v zrcadle tu můžeme vidět, jak vypadalo křesťanství v roce 68.

Především sekty a zase sekty. Poselství sedmi asijským sborům[8] se zmiňují nejméně o třech sektách, o nichž jinak nevíme vůbec nic: o mikulášencích, balámovcích a stoupencích ženy, která je tu symbolizována jménem Jezabel. O všech třech čteme, že svým přívržencům dovolovaly, aby jedli modlám obětované, a že si libovaly v smilstvu. Je zajímavé, že s každým velikým revolučním hnutím vystupuje do popředí otázka „volné lásky". U jedněch jako revoluční pokrok, jako odvržení starých, ba zbytečných tradičních pout, u jiných jako vítané učení, jímž lze pohodlně zastírat veškerý volný a nevázaný styk mezi mužem a ženou. Ti druzí, filištíni, zde zřejmě brzy nabyli převahy: neboť „smilnění" se vždycky spojuje s požíváním věcí obětovaných modlám, což měli židé i křesťané přísně zakázáno, ale odmítat to mohlo být občas nebezpečné nebo alespoň nepříjemné. To názorně dokazuje, že stoupenci volné lásky, o kterých se tu mluví, byli ochotni se s kdekým přátelit a nebyli rozhodně z mučednického těsta.

Jako každé veliké revoluční hnutí bylo křesťanství dílem mas. Vzniklo v Palestině, vůbec nevíme jak, v době, kdy se nové sekty, nová náboženství a noví proroci rodili jako houby po dešti. Ve skutečnosti vzniklo křesťanství živelně jako pouhá výslednice vzájemných třenic vyspělejších sekt, a později se z něho stalo učení, když do něho pronikly teorémy alexandrijského Žida Filóna a značně silná příměs stoicismu[9]. Můžeme-li tedy Filóna nazvat otcem křesťanského učení, byl Seneca jeho strýcem. Celé pasáže Nového zákona jako by byly téměř doslova opsány z jeho děl; a naproti tomu lze v Persiových satirách najít celé pasáže jakoby opsané z tehdy ještě nenapsaného Nového zákona. V naší Knize zjevení nenajdeme po všech těchto prvcích učení ani stopy. Zde máme

křesťanství v nejprimitivnější podobě, v jaké se nám dochovalo. Je zde jediný dominantní dogmatický bod: že věřící spasila Kristova oběť. Ale jak a proč, to vůbec nelze určit. Není tu nic než stará židovská a pohanská představa, že boha nebo bohy je nutno usmiřovat oběťmi, přetvořená ve specificky křesťanskou představu (která fakticky udělala z křesťanství univerzální náboženství), že totiž Kristova smrt je veliká oběť, která jednou provždy postačí.

Ani stopy po dědičném hříchu. Ani slovo o svaté Trojici. Ježíš je „Beránek", ale podřízený bohu. Dokonce jedno místo (15,3) ho klade naroveň Mojžíšovi. Místo jediného Ducha svatého je tu „sedm duchů božích" (3,1 a 4,5). Zmordovaní svatí (mučedníci) volají Boha, aby je pomstil:

„Až dokud, Pane svatý a pravý, nesoudíš a nemstíš krve naší nad těmi, kteříž přebývají na zemi?" (6, 10) –

myšlenka, která byla později z teoretického kodexu křesťanské morálky pečlivě vyškrtnuta, avšak prakticky uváděna důkladně ve skutek, jakmile křesťané nabyli vrchu nad pohany.

Jako by se to samo sebou rozumělo, pokládá se tu křesťanství za pouhou sektu židovství. Tak například v poselstvích sedmi sborům:

„Vím o rouhání těch, kteří se praví býti židé" (ne křesťané), „a nejsou, ale sběř satanova" (2,9);

a znovu (3,9):

„Aj, dávámť z sběři satanovy ty, kteříž se praví býti židé, a nejsou."

Čili náš autor v roce 69 našeho letopočtu vůbec netuší, že představuje novou fázi náboženského vývoje, jež je předurčena stát se jedním z nejvýznamnějších prvků revoluce. Zrovna tak, když se svatí zjevují před trůnem Božím, je tu nejprve 144 000 židů, po 12 000 z každého ze dvanácti pokolení, až teprve po nich jsou připuštěni pohané, kteří se připojili k této nové fázi židovství.

Takové bylo křesťanství v roce 68, jak je líčí nejstarší a jediná nepopiratelně hodnověrná kniha Nového zákona. Kdo ji napsal, nevíme. Říká si Jan. Ani nepředstírá, že by byl „apoštol" Jan, protože v základech „nového Jeruzaléma" jsou „jména dvanácti apoštolů Beránkových" (21,14). Určitě tedy byli mrtví, když autor

knihu psal. Že byl Žid, to jasně dokazuje hojnost hebraismů v jeho řečtině, která co do špatné gramatiky daleko překonává i ostatní knihy Nového zákona. Že takzvané evangelium Janovo, epištoly Janovy a tuto knihu napsali přinejmenším tři různí autoři, jasně dokazuje jejich jazyk, kdyby to nedokazovaly doktríny, které obsahují a které se navzájem vůbec nesrovnávají.

Apokalyptická vidění, z nichž se téměř celé Zjevení skládá, jsou většinou doslovně převzata z klasických proroků Starého zákona a jejich pozdějších napodobitelů, počínaje Knihou Danielovou (asi tak 160 let před naším letopočtem a prorokující věci, které se udály o celá staletí dříve) a konče „Knihou Enochovou", apokryfní slátaninou napsanou řecky krátce před počátkem našeho letopočtu. Co do původní invence, ba i co do seskupení plagovaných vidění je to kniha neobyčejně slabá. Profesor Ferdinand Benary, jehož cyklu přednášek na berlínské universitě v roce 1841 vděčím za to, co uvádím dále, dokázal od kapitoly ke kapitole a od verše k verši, odkud si náš autor vypůjčil každé ze svých předstíraných vidění. Zbytečně bychom tedy našeho „Jana" sledovali v jeho podivných fantaziích. Raději přistupme rovnou k bodu, který odhaluje tajemství této bezesporu zajímavé knihy.

V úplném protikladu ke všem svým ortodoxním komentátorům, kteří všichni čekají, že se jeho proroctví ještě teď, po více než 1800 letech, naplní, „Jan" neustále připomíná, že „čas blízko jest", to se „díti musí brzo". A to zvláště platí o krizi, kterou předpovídá a o které je zřejmě přesvědčen, že se jí dožije.

Touto krizí je veliké konečné utkání Boha s „Antikristem", jak ho jiní nazvali. Rozhodující kapitoly jsou 13. a 17. Zanechme všech zbytečných okolků a řekněme rovnou, že „Jan" vidí šelmu vystupující z moře, kteráž má hlav sedm a rohů deset (rohy nás vůbec nezajímají):

„A viděl jsem, ano jedna z hlav jejích jako zbitá byla až na smrt, ale rána její smrtelná uzdravena jest".

Této šelmě měla být dána moc nad zemí proti Bohu a Beránku na čtyřicet dva měsíce (polovina posvátného sedmiletí) a všichni budou muset po tu dobu mít znamení této šelmy aneb počet jména jejího na pravé ruce své aneb na čelích svých.

„Tuť jest moudrost. Kdo má rozum, *sečtiž počet té šelmy. Nebo jest počet člověka, a jestiť počet ten 666.*"

Irenaeus v druhém století ještě věděl, že hlavou, která byla zraněna a uzdravena, byl míněn císař Nero. Nero byl první veliký pronásledovatel křesťanů. Když zemřel, rozšířila se, zvláště v Achai a Asii, pověst, že není mrtev, ale jen zraněn a že se jednoho dne znovu objeví a zaplaví celý svět hrůzou. (Tacitus, Ann. VI, 22.) Zároveň znal Irenaeus jinou, velmi starou variantu, podle níž místo 666 byl počet jména 616.[10]

V kapitole 17 se sedmihlavá šelma objevuje znovu; tentokrát na ní sedí proslulá dáma v šarlatu, jejíž barvitý popis si může čtenář přečíst v knize sám. Zde jeden anděl Janovi vysvětluje:

„Šelma, kteroužs viděl, byla, a není... Sedm hlav jest sedm hor, na kterýchž ta žena sedí. A králů sedm jest. *Pět jich padlo, jeden jest, jiný ještě nepřišel;* a když přijde, na malou chvíli musí trvati. A šelma, kteráž byla, a není, *onať jest osmý, a z těch sedmi jest*... A žena, kteroužs viděl, jest město to veliké, kteréž má království nad králi země."

Zde jsou tedy jasně řečeny dvě věci: 1. Žena v šarlatu je Řím, město veliké, kteréž má království nad králi země. 2. V době, kdy autor knihu psal, vládne šestý římský císař; po něm přijde jiný a bude vládnout krátce; a potom se vrátí jeden „ze sedmi", který byl zraněn, ale uzdravil se a jehož jméno je obsaženo v onom tajemném počtu a o němž Irenaeus ještě věděl, že je to Nero.

Začneme-li od Augusta, je to Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius, a jako pátý Nero. Šestý, který jest, je Galba, jehož nástup na trůn byl signálem k povstání legií, zvláště v Galii, k povstání vedenému Othonem, Galbovým nástupcem.[11] Naše kniha musela tedy být napsána za Galby, který panoval od 9. června roku 68 do 15. ledna 69. A předpovídá brzký návrat Neronův.

A teď konečný důkaz — počet. Je to rovněž objev Ferdinanda Benaryho, objev, který od té doby nikdo ve vědeckém světě nevyvrátil.

Asi 300 let před naším letopočtem začali Židé používat svých písmen jako symbolů pro určitá čísla. Hloubaví rabíni v tom objevili nový způsob mystického výkladu čili kabaly. Tajná slova vyjadřovali cifrou vznikající součtem číselných hodnot písmen, z nichž se slovo skládá. Této nové vědě říkali gematriah, geometrie.

A tuto vědu zde aplikuje náš „Jan". Máme dokázat: 1. že počet obsahuje jméno člověka a že tímto člověkem je Nero; 2. že dané řešení vyhovuje jak variantě 666, tak také stejně staré variantě 616. Vezměme hebrejská písmena a jejich hodnoty —

נ(nun)	n = 50
ר(reš)	r = 200
ו(vav) za	o = 6
נ(nun)	n = 50
ק(kof)	k = 100
ס(samek)	s = 60
ר(reš)	r = 200

Neron Kesar, císař Nero, řecky Nêron Kaisar. Jestliže místo řecké transkripce přepíšeme hebrejskými literami latinské Nero Caesar, odpadne písmeno „nun" na konci *Neron*, čímž se součet zmenší o 50. Dostali jsme druhou starou variantu 616, a lepšího důkazu si ani nelze přát.*

Tajemná kniha je tedy nyní úplně jasná. „Jan" předpovídá návrat Nerona přibližně na rok 70 a jeho hrůzovládu, která má trvat dvaačtyřicet měsíců čili 1260 dní. Po této době povstane Bůh, přemůže Nerona, antikrista, zničí město veliké ohněm a spoutá satana na tisíc let. Začíná tisícileté království a tak dále. Tohle všechno už nezajímá nikoho, leda prosťáčky, kteří se snad stále ještě snaží vypočíst den posledního soudu. Ale jako autentický obraz téměř prvotního křesťanství, který nám podal jeden z křesťanů, má kniha větší cenu než celý ostatní Nový zákon dohromady.

Bedřich Engels

Otištěno v časopise „Progress",
sv. 2, září 1883

Podle textu časopisu
Přeloženo z angličtiny

* Tato transkripce jména, jak s druhým nun, tak bez něho, se vyskytuje v talmudu, a je tedy autentická. *(Engelsova poznámka.)*

MARX
A „NEUE RHEINISCHE ZEITUNG"
1848 — 1849[12]

V době, kdy vypukla únorová revoluce, skládala se německá „Komunistická strana", jak jsme ji nazývali, jen z malého jádra, ze Svazu komunistů organizovaného jako tajná propagační společnost. Tajný byl Svaz jen proto, že v Německu tehdy nebylo spolčovací a shromažďovací právo. Kromě dělnických spolků za hranicemi, z nichž Svaz získával své členy, měl přímo v Německu asi třicet obcí nebo sekcí a mimoto v mnoha místech jednotlivé členy. Tato nevýznamná bojová síla měla však prvotřídního vůdce v *Marxovi*, vůdce, jemuž se všichni rádi podřizovali, a díky němu měla zásadní a taktický program, který si dodnes podržel plnou platnost — „*Komunistický manifest*".

Pro nás přichází v úvahu především taktická část programu. Takto zněla všeobecně:

„Komunisté nejsou zvláštní stranou oproti jiným dělnickým stranám. Nemají zájmy odlišné od zájmů celého proletariátu. Nevytyčují žádné zvláštní zásady, podle nichž by chtěli utvářet proletářské hnutí. Komunisté se liší od ostatních proletářských stran jedině tím, že na jedné straně v boji proletářů různých národů vyzdvihují a obhajují *společné zájmy* všeho proletariátu, *nezávislé na národnosti*; na druhé straně tím, že na různých stupních vývoje, jimiž prochází boj mezi proletariátem a buržoazií, zastupují vždy *zájmy celého hnutí*. — Komunisté jsou tedy *v praxi* nejrozhodnější, stále kupředu pobízející částí dělnických stran všech zemí; *v teorii* vynikají

nad ostatní masu proletariátu pochopením podmínek, průběhu a všeobecných výsledků proletářského hnutí."[13]

A německé strany se týká zvláště:

„V Německu, pokud buržoazie vystupuje revolučně, bojuje komunistická strana společně s ní proti absolutní monarchii, feudálnímu pozemkovému vlastnictví a reakční maloburžoazii. Komunistická strana však nepřestává ani na okamžik pěstovat mezi dělníky co nejjasnější vědomí nepřátelského protikladu mezi buržoazií a proletariátem, aby němečtí dělníci mohli okamžitě využít společenských a politických podmínek, které musí s sebou přinést panství buržoazie, jako zbraně proti ní samé, aby po svržení reakčních tříd byl v Německu ihned zahájen boj proti buržoazii samé. K Německu obracejí komunisté svou hlavní pozornost, protože Německo stojí na prahu buržoazní revoluce" atd. („Manifest", kap. IV.)[14]

Ještě nikdy se žádný taktický program neosvědčil tak jako tento. Byl vytyčen v předvečer revoluce a ve zkoušce této revoluce obstál; a od té doby, kdykoli se některá dělnická strana od něho odchýlila, pokaždé se jí tato odchylka vymstila; a dnes, téměř po čtyřiceti letech, je Manifest vodítkem pro všechny rozhodné a uvědomělé evropské dělnické strany od Madridu až po Petrohrad.

Únorové události v Paříži předstihly blížící se německou revoluci, a tím modifikovaly její charakter. Německá buržoazie, místo aby zvítězila vlastní silou, zvítězila ve vleku francouzské dělnické revoluce. Ještě než definitivně porazila své staré protivníky, absolutní monarchii, feudální pozemkové vlastnictví, byrokracii, zbabělé šosáky, musela se obrátit proti novému nepříteli, proletariátu. Ale tu se ihned ukázaly účinky velmi zaostalých — ve srovnání s Francií a Anglií — hospodářských poměrů, a tím i právě tak zaostalé třídní situace v Německu.

Německá buržoazie, která teprve začínala zakládat svůj velký průmysl, neměla ani sílu, ani odvahu, ani naléhavou potřebu vybojovat si bezpodmínečné panství ve státě; proletariát, poměrně stejně nevyspělý, vyrostlý v úplné duchovní porobě, neorganizovaný a dokonce ještě ani neschopný samostatné organizace, pociťoval jen matně hlubokou protikladnost svých zájmů a zájmů buržoazie.

Takže ačkoli byl v podstatě jejím hrozivým protivníkem, zůstal nakonec jejím politickým přívěskem. Buržoazie, zastrašená nikoli tím, čím německý proletariát byl, nýbrž tím, čím se hrozil stát a čím už byl francouzský proletariát, viděla svou jedinou záchranu v jakémkoli, byť i nejzbabělejším kompromisu s monarchií a šlechtou; proletariát, který ještě neznal svou vlastní dějinnou úlohu, musel ve své velké mase převzít zprvu úlohu kupředu pobízejícího, krajního levého křídla buržoazie. Němečtí dělníci si museli především vybojovat ta práva, která nezbytně potřebovali, aby se mohli samostatně organizovat jako třídní strana: svobodu tisku, spolčování a shromažďování — práva, která by byla musela vybojovat sama buržoazie v zájmu svého vlastního panství, která však nyní upírala dělníkům, protože se jich bála. Těch několik set ojedinělých členů Svazu se ztrácelo v ohromné mase, která se nyní náhle dala do pohybu. Tak se německý proletariát objevil na politické scéně zpočátku jako krajní demokratická strana.

Tím nám byl dán samo sebou prapor, když jsme v Německu zakládali velké noviny. Mohl to být jen prapor demokracie, ale takové demokracie, která všude, v každém jednotlivém případě, zdůrazňovala specificky proletářský charakter, který si ještě nemohla jednou provždy vepsat na svou zástavu. Kdybychom to nebyli chtěli udělat, kdybychom nebyli chtěli uchopit hnutí za jeho už existující, nejpokrokovější, skutečně proletářský konec a hnát je dále kupředu, nebylo by nám zbývalo nic jiného než hlásat komunismus v nějakém malém pokoutním plátku a místo velké akční strany založit malou sektu. Ale pro úlohu kazatelů na poušti jsme se už nehodili; na to jsme příliš dobře studovali utopisty. K tomu jsme svůj program nesestavili.

Když jsme přijeli do Kolína, chystali se tam demokraté a částečně i komunisté vydávat velký list. Chtěli z něho udělat čistě lokální kolínský list a nás vyhostit do Berlína. Ale my jsme během 24 hodin ovládli pole, zejména Marxovou zásluhou, a list byl náš pod podmínkou, že přijmeme do redakce *Heinricha Bürgerse*. Bürgers napsal *jeden* článek (do čísla 2); druhý už nikdy nenapsal.

Museli jsme právě do Kolína, a ne do Berlína. Kolín byl především centrem Porýnské provincie, která prodělala francouz-

skou revoluci, která v Code Napoléon[15] přijala *moderní* právní názory, kde se vyvinul zdaleka nejvýznamnější velký průmysl a která byla tehdy ve všech směrech nejpokrokovější částí Německa. Tehdejší Berlín s jeho sotva vznikající buržoazií, s jeho chvástavou, ale zbabělou a podlézavou maloburžoazií, s jeho ještě naprosto nevyspělými dělníky, s jeho spoustou byrokratů, šlechtické a dvorní sebranky, s celým jeho charakterem pouhé „rezidence" jsme znali až příliš dobře z vlastního pozorování. Rozhodující však bylo to, že v Berlíně vládl bídný pruský zákoník[16] a politické procesy přicházely před soudce z povolání; v Porýní platil Code Napoléon, který nezná tiskové procesy, protože počítá s cenzurou, a kdo nespáchal politický zločin, nýbrž jen *přestupek*, přišel před porotu; v Berlíně byl *po* revoluci mladý Schlöffel pro maličkost odsouzen na rok,[17] v Porýní jsme měli naprostou tiskovou svobodu — a využili jsme jí až do poslední kapky.

Tak jsme začali 1. června 1848 s velmi omezeným akciovým kapitálem, z něhož bylo jen málo splaceno, přičemž akcionáři byli sami víc než nejistí. Ihned po prvním čísle nás polovina z nich opustila a ke konci měsíce jsme neměli už vůbec žádné.

Řádem redakce byla prostě Marxova diktatura. Velký deník, který musí být hotov v určitou hodinu, si nemůže při žádném jiném řádu udržet důsledný postoj. Zde však byla nadto Marxova diktatura samozřejmá, nesporná, a všichni jsme ji ochotně uznávali. Byl to především jeho jasný postřeh, jeho pevný postoj, které učinily z listu nejslavnější německé noviny revolučních let.

Politický program „Neue Rheinische Zeitung" se skládal ze dvou hlavních bodů:

Jednotná, nedělitelná, demokratická německá republika a válka s Ruskem, která měla přinést obnovení Polska.

Maloburžoazní demokracie se tehdy dělila na dvě frakce: severoněmeckou, která připouštěla demokratického pruského císaře, a jihoněmeckou, tehdy téměř úplně specificky bádenskou, která chtěla přeměnit Německo ve federativní republiku podle švýcarského vzoru. Museli jsme bojovat proti oběma. Zájem proletariátu nepřipouštěl, aby bylo Německo popruštěno, ani aby bylo zvěčněno jeho rozdrobení na malé státečky. Zájem proletariátu přikazoval,

aby Německo bylo konečně sjednoceno v jeden *národ*, což jedině mohlo odstranit všechny tradiční malicherné překážky z bojiště, na němž měly změřit své síly proletariát a buržoazie. Zájem proletariátu ale rovněž nepřipouštěl, aby Německo mělo Prusko v čele[18]; pruský stát s celým svým zřízením, svou tradicí a svou dynastií byl právě jediný vážný vnitřní protivník, kterého musela revoluce v Německu rozdrtit; kromě toho mohlo Prusko sjednotit Německo jen roztržením Německa, odtržením německého Rakouska. Nemohli jsme mít jiný revoluční, nejbližší program než rozklad pruského státu, rozpad rakouského státu a skutečné sjednocení Německa jakožto republiky. A to bylo nutno prosadit jedině válkou proti Rusku. K tomuto bodu se ještě vrátím.

Jinak nebyl tón listu nijak slavnostní, vážný nebo nadšený. Měli jsme samé opovrženíhodné protivníky a jednali jsme s nimi bez výjimky s největším opovržením. Pro konspirující monarchii, kamarilu, šlechtu, „Kreuz-Zeitung"[19], pro všechnu „reakci", nad níž se šosák mravně rozhořčoval — pro ně pro všechny jsme měli jen posměch a pohrdání. Stejně jsme však jednali i s novými modlami, které se vzmohly za revoluce: k březnovým ministrům, k frankfurtskému a berlínskému shromáždění, k jejich pravici i levici. Hned první číslo začínalo článkem, který se posmíval nicotnosti frankfurtského parlamentu, bezúčelnosti jeho nekonečných řečí, zbytečnosti jeho zbabělých usnesení.[20] Stálo nás to polovinu akcionářů. Frankfurtský parlament nebyl dokonce ani debatní klub; skoro vůbec se tam nedebatovalo, většinou se tam jen odříkávala předem připravená akademická pojednání a přijímala se usnesení, která měla nadchnout německého šosáka, ale o které se jinak nikdo nezajímal.

Berlínské shromáždění mělo už větší význam, stálo proti skutečné moci, debatovalo a mělo pevnější půdu pod nohama než frankfurtské, které se vznášelo v nadoblačných výšinách. Proto jsme se jím také zabývali obšírněji. Ale i tamější modly levice, Schulze-Delitzsch, Berends, Elsner, Stein atd., dostávaly stejně ostře co proto jako frankfurtské; odhalovali jsme nemilosrdně jejich nerozhodnost, váhavost a opatrnickost a dokazovali jsme jim, jak svými kompromisy krok za krokem stále víc zrazují revoluci. To

ovšem budilo hrůzu u demokratického maloburžoy, který si tyto modly vytvořil právě pro svou potřebu. Tato hrůza byla pro nás znamením, že jsme ťali do živého.

Právě tak jsme vystupovali proti klamu, který horlivě rozšiřovala maloburžoazie, že prý revoluce březnovými dny skončila a že už zbývá jen sklízet plody. Pro nás mohly mít únor a březen význam skutečné revoluce ne jako závěr, nýbrž naopak jako východisko dlouhého revolučního hnutí, v němž, jako ve velkém francouzském převratu, by se lid svými vlastními boji dále vyvíjel, strany by se stále ostřeji vyhraňovaly, až by se úplně kryly s velkými třídami, buržoazií, maloburžoazií, proletariátem, a v němž by proletariát v celé řadě bitev postupně dobýval jednotlivé pozice. Proto jsme také vystupovali proti demokratické maloburžoazii všude, kde se snažila zastřít svůj třídní protiklad k proletariátu oblíbenou frází: vždyť my všichni chceme totéž, všechny neshody spočívají jen na nedorozumění. Čím méně jsme však maloburžoazii dovolovali, aby špatně chápala naši proletářskou demokracii, tím byla vůči nám krotší a povolnější. Čím ostřeji a rozhodněji se proti ní vystupuje, tím ochotněji se krčí, tím víc ústupků dělá dělnické straně. To jsme viděli.

Konečně jsme odhalovali parlamentní kretenismus (jak to nazýval Marx) různých takzvaných národních shromáždění.[21] Tito pánové si nechali vyklouznout z rukou všechny mocenské prostředky, vydali je, částečně dobrovolně, opět vládám. Vedle nově posílených reakčních vlád byla tu jak v Berlíně, tak ve Frankfurtu bezmocná shromáždění, která si přesto namlouvala, že jejich nicotná usnesení převrátí svět. Tomuto kreténskému sebeklamu propadli všichni až po krajní levici. Volali jsme na ně: vaše vítězství v parlamentě bude současně vaší skutečnou porážkou.

A to se stalo v Berlíně i ve Frankfurtu. Když levice získala většinu „levice", rozehnala vláda celé shromáždění; mohla to učinit, protože shromáždění se už připravilo o důvěru lidu.

Když jsem později četl *Bougeartovu* knihu o *Maratovi*, viděl jsem, že jsme po mnoha stránkách nevědomky napodobili velký vzor pravého (a ne roajalisty zfalšovaného) „Ami du peuple"[22]

a že všechen ten zběsilý pokřik a celé to zfalšování dějin, jejichž vinou byl Marat téměř po celé století znám jen úplně zkresleně, měly jen jednu příčinu: že Marat nemilosrdně strhl závoj tehdejším modlám Lafayettovi, Baillymu a ostatním a že je odhalil jako už hotové zrádce revoluce; a že tak jako my nepovažoval revoluci za skončenou, nýbrž že chtěl, aby byla prohlášena za permanentní.

Řekli jsme otevřeně, že směr, který zastupujeme, může zahájit boj za dosažení našich skutečných stranických cílů, teprve až bude u kormidla krajní z oficiálních stran existujících v Německu; pak bychom tvořili proti ní opozici.

Události se však postaraly o to, aby vedle výsměchu německým protivníkům vzplálo i plamenné zanícení. Když v červnu 1848 vypuklo povstání pařížských dělníků, byli jsme na svém místě. Od prvního výstřelu jsme naprosto rozhodně stáli na straně povstalců. Po jejich porážce vzdal Marx hold poraženým v jednom ze svých nejsilnějších článků.[23]

Tehdy nás opustil poslední zbytek akcionářů. Ale měli jsme to zadostiučinění, že jsme jediný list v Německu a snad i v Evropě, který vysoko třímal prapor rozdrceného proletariátu ve chvíli, kdy buržoové a šosáci všech zemí zaplavovali poražené špínou svých pomluv.

Zahraniční politika byla jednoduchá: zastávat se každého revolučního národa, vyzývat k všeobecné válce revoluční Evropy proti mohutné baště evropské reakce — Rusku. Od 24. února[24] nám bylo jasné, že revoluce má jen jednoho skutečně strašného nepřítele, Rusko, a že čím víc nabývá hnutí evropských rozměrů, tím víc je tento nepřítel nucen vložit se do boje. Události ve Vídni, v Miláně, v Berlíně ruský útok nutně zdržovaly, ale čím víc revoluce doléhala na Rusko, tím bylo jistější, že k tomuto útoku nakonec dojde. Kdyby se však podařilo pohnout Německo k válce proti Rusku, znamenalo by to konec Habsburků a Hohenzollernů, a revoluce by zvítězila na celé čáře.

Tato politika se obráží v každém čísle novin až do chvíle, kdy Rusové skutečně vtáhli do Uher, což plně potvrdilo naše předpovědi a rozhodlo o porážce revoluce.

Když se na jaře roku 1849 blížil rozhodující boj, stávala se

řeč listu s každým číslem prudší a vášnivější. Ve „Slezské miliardě" (osm článků)[25] připomněl *Wilhelm Wolff* slezským rolníkům, jak je při jejich osvobození od feudálních břemen ošidili statkáři za pomoci vlády o peníze a půdu, a žádal miliardu tolarů odškodného.

Zároveň vyšlo v dubnu v řadě úvodníků *Marxovo* pojednání o námezdní práci a kapitálu,[26] zřetelně ukazující sociální cíl naší politiky. Každé číslo, každé zvláštní vydání poukazovalo na to, že se chystá velká bitva, že se vyhrocují protiklady ve Francii, v Itálii, v Německu, v Uhrách. Zejména zvláštní vydání z dubna a z května byla vesměs výzvami k lidu, aby se připravil k úderu.

V „ostatní říši" se divili, že to všechno můžeme tak klidně dělat v pruské pevnosti prvního řádu tváří v tvář posádce 8000 mužů a před nosem hlavní stráže; ale osm pušek s bodáky, 250 ostrých patron v redakční místnosti a rudé jakobínské čapky sazečů způsobily, že náš dům platil v očích důstojníků rovněž za pevnost, kterou nebylo možno dobýt jen tak pouhým přepadením.

Konečně 18. května 1849 přišel úder.

Povstání v Drážďanech a v Elberfeldu bylo potlačeno, povstání v Iserlohnu obklíčeno, Porýnská provincie a Vestfálsko se ježily bodáky, které, až násilně porobí pruské Porýní, měly táhnout proti Falci a Bádensku. Tu se konečně vláda odvážila na nás udeřit. Polovina redaktorů byla vydána soudnímu stíhání, ostatní, kteří nebyli pruskými příslušníky, podléhali vypovězení. Proti tomu se nedalo nic dělat, dokud za vládou stál celý armádní sbor. Museli jsme svou pevnost vydat, ale odtáhli jsme se zbraněmi a výzbrojí za rachotu bubnů a s vlajícím praporem posledního rudého čísla, v němž jsme varovali kolínské dělníky před beznadějnými puči a připomínali jim:

„Redaktoři ‚Neue Rheinische Zeitung' se s vámi loučí a děkují vám za účast, kterou jste jim projevovali. Jejich posledním slovem vždy a všude bude: *osvobození dělnické třídy!*"[27]

Tak skončil list „Neue Rheinische Zeitung" krátce předtím, než byl dovršen jeho první ročník. Začal téměř bez peněžních prostředků — ta troška přislíbených peněz mu, jak už bylo řečeno, brzy vyschla — a už v září dosáhl nákladu téměř 5000 výtisků. Stav obležení vyhlášený nad Kolínem list zastavil; v polovině

října musel začínat znovu. Ale v květnu 1849, když byl zastaven, měl už opět 6000 předplatitelů, zatímco „Kölnische"[28] neměly podle vlastního doznání tehdy víc než 9000 předplatitelů. Ani jedny německé noviny nikdy předtím ani potom neměly takovou moc a vliv, nedovedly tak elektrizovat proletářské masy jako „Neue Rheinische Zeitung".

A to všechno především díky *Marxovi.*

Když úder dopadl, redakce se rozptýlila. *Marx* odjel do Paříže, kde se připravovalo rozhodnutí, které padlo 13. června 1849[29]; *Wilhelm Wolff* teď zaujal své místo ve frankfurtském parlamentu — teď, kdy shromáždění stálo před volbou: buď se dát rozehnat shora, nebo se připojit k revoluci; a já jsem odešel do Falce a stal jsem se adjutantem Willichova dobrovolnického sboru[30].

B. Engels

Napsáno v polovině února až počátkem března 1884
Otištěno v „Der Sozialdemokrat", čís. 11 ze 13. března 1884

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

PŮVOD RODINY, SOUKROMÉHO VLASTNICTVÍ A STÁTU

V SOUVISLOSTI S VÝZKUMY LEWISE H. MORGANA[31]

Napsal B. Engels
koncem března až 26. května 1884
Poprvé vyšlo knižně
v Hottingen-Curychu 1884
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu čtvrtého vydání
z roku 1892, Stuttgart
Všechny změny mezi prvním
a čtvrtým vydáním jsou
uvedeny pod čarou
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA

K PRVNÍMU VYDÁNÍ Z ROKU 1884

Tyto kapitoly jsou do jisté míry provedením odkazu. Právě Karel Marx — a nikdo menší — si vytkl, že vylíčí výsledky Morganových výzkumů v souvislosti s výsledky svého — do jisté míry smím říci našeho — materialistického zkoumání dějin, a tím že teprve osvětlí celý jejich význam. Vždyť Morgan vlastně svým způsobem znovu objevil v Americe materialistické pojetí dějin, objevené Marxem už před čtyřiceti lety, a toto pojetí ho přivedlo, když porovnával barbarství s civilizací, v hlavních bodech k stejným výsledkům jako Marxe. A jako v Německu ekonomové z povolání po léta horlivě opisovali z „Kapitálu" a zároveň jej zarputile umlčovali, právě tak zacházeli představitelé „prehistorické" vědy v Anglii s Morganovou knihou „Ancient Society"*. Má práce může jen nepatrně nahradit to, co nebylo už dopřáno vykonat mému zemřelému příteli. Avšak v jeho obšírných výpiscích z Morgana[32] nalézám mnoho kritických poznámek, které uvádím, pokud to na tom či onom místě jde.

Podle materialistického pojetí je v dějinách konec konců rozhodujícím momentem produkce a reprodukce bezprostředního života. Ta je však sama zase dvojího druhu. Je to jednak produkce životních prostředků, předmětů obživy, oděvu, bydlení a nástrojů k tomu potřebných, jednak produkce lidí samých, rozmnožování druhu. Společenská zřízení, v nichž žijí lidé určitého dějinného

* „Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization". By Lewis H. Morgan, London, Macmillan and Co., 1877 [„Pravěká společnost neboli výzkumy průběhu lidského pokroku od divošství přes barbarství k civilizaci"]. Kniha byla vytištěna v Americe a v Londýně se dá kupodivu těžko sehnat. Její autor před několika lety zemřel. *(Engelsova poznámka.)*

období a určité země, jsou podmíněna oběma druhy produkce: jednak vývojovým stupněm práce, jednak vývojovým stupněm rodiny. Čím méně se ještě vyvinula práce, čím omezenější je množství jejích výrobků, a tedy i bohatství společnosti, tím větší měrou ovládají společenský řád rodové svazky. V tomto rozčlenění společnosti, založeném na rodových svazcích, vyvíjí se zatím čím dál tím více produktivita práce; s ní se vyvíjejí soukromé vlastnictví a směna, rozdíly v bohatství, možnost zhodnocování cizí pracovní síly, a s tím základ pro třídní protiklady: nové sociální prvky, které se po generace snaží přizpůsobit staré společenské zřízení novým poměrům, až konečně jejich neslučitelnost způsobí úplný převrat. Stará společnost založená na rodových svazech se rozpadá při střetnutí společenských tříd, které se nově vyvinuly; na její místo nastupuje společnost nová, organizovaná ve stát, jehož nižšími složkami nejsou už rodové, nýbrž územní svazy, společnost, v níž je rodinný řád zcela ovládán majetkovým řádem a v níž se pak volně vyvíjejí třídní protiklady a třídní boje, které jsou obsahem všech dosavadních *zaznamenaných* dějin.

Je velikou zásluhou Morganovou, že v hlavních rysech objevil a rekonstruoval tento předhistorický základ našich zapsaných dějin a že našel v rodových svazech severoamerických Indiánů klíč, který nám otvírá nejdůležitější, dosud neřešitelné záhady nejstarších řeckých, římských a německých dějin. Svůj spis však nenapsal za den. Skoro čtyřicet let zápasil s látkou, než ji úplně zvládl. Proto však je také jeho kniha jedním z mála děl naší doby, která mají epochální význam.

V následujícím výkladu rozezná čtenář celkem snadno, co pochází od Morgana a co jsem dodal já. V oddílech o dějinách Řecka a Říma jsem se neomezil na Morganovy doklady, nýbrž jsem připojil, co jsem měl k dispozici. Oddíly o Keltech a Němcích jsou převážně ode mne. Morgan tu měl k dispozici takřka jen prameny z druhé ruky a pro německé poměry měl — kromě Tacita — jen špatné liberální padělky pana Freemana.[33] Ekonomické výklady, které Morganovi pro jeho účel stačily, které však naprosto nestačily pro můj účel, jsem vesměs zpracoval znovu. A pak jsem ovšem odpovědný za všechny závěry, pokud výslovně necituji Morgana.

I

PŘEDHISTORICKÉ KULTURNÍ STUPNĚ

Morgan je první, kdo se pokouší s odbornou znalostí vnést do lidské prehistorie jakýsi řád; pokud se materiál podstatně nerozroste a nevynutí si tím změny, zůstane patrně jeho rozdělení dále v platnosti.

Ze tří hlavních období, jimiž jsou divošství, barbarství a civilizace, zabývá se ovšem jen dvěma prvními obdobími a přechodem k třetímu. Každé z obou prvních období dělí na nejnižší, střední a nejvyšší stupeň, vždy podle pokroku ve výrobě životních prostředků; neboť říká:

„Obratnost v této výrobě rozhoduje o tom, jakého stupně převahy a vlády nad přírodou člověk dosáhl; ze všech bytostí jedině člověk dokázal takřka neomezeně ovládnout výrobu potravy. Všechna velká období lidského pokroku se — více nebo méně přímo — kryjí s obdobími, v nichž se rozšířily zdroje obživy."[34]

Vývoj rodiny probíhá souběžně, jeho znaky nejsou však pro periodizaci tak výrazné.

1. Divošství

1. *Nejnižší stupeň.* Dětství lidstva, kdy lidé ještě pobývali ve svých prvotních sídlech, v tropických nebo subtropických lesích, žijíce aspoň zčásti na stromech, čímž jedině se dá vysvětlit, že se udrželi proti velikým šelmám. Potravou jim byly plody, ořechy a kořeny; hlavní vymožeností této doby je vytvoření artikulované řeči. Ze všech národů, které se staly známými v historickém období, nežil už ani jediný v tomto prapůvodním stavu. Třebaže tento stav asi trval dlouhá tisíciletí, nemůžeme jej dokázat přímými

svědectvími; jestliže však připustíme, že člověk pochází z říše zvířat, neobejdeme se bez předpokladu, že takový přechod existoval.

2. *Střední stupeň.* Počíná využitím ryb (k nimž počítáme také raky, měkkýše a jiné vodní živočichy) k obživě a používáním ohně. Obojí spolu souvisí, protože ryb lze plně využít jako potravy teprve s pomocí ohně. S touto novou potravou přestávali být však lidé závislí na podnebí a místě; postupovali podél velkých řek a pobřeží a mohli se i ve stavu divošství rozšířit po většině země. Hrubě opracované, nebroušené kamenné nástroje rané doby kamenné, takzvané nástroje paleolitické, které patří zcela nebo z největší části do tohoto období, se nacházejí ve všech světadílech a jsou důkazem tohoto stěhování. Nově obsazená pásma, jakož i neochabující vynalézavost, spolu s uměním rozdělávat třením oheň, poskytly člověku nové zdroje potravin, a to jednak škrobovité kořeny a hlízy, které se pekly v horkém popelu nebo v jámách na pečení (zemních pecích), jednak zvěř, která se stala příležitostným doplňkem stravy, když byly vynalezeny první zbraně, kyj a oštěp. Národy čistě lovecké, jaké vystupují v knihách, to jest národy, které se živí *jen* lovem, nikdy neexistovaly; na to je výtěžek lovu příliš nejistý. Protože zdroje obživy jsou stále nejisté, vzniká, jak se zdá, na tomto stupni lidožroutství, které se potom dlouho udržuje. Austrálci a mnozí Polynésané jsou podnes na tomto středním stupni divošství.

3. *Nejvyšší stupeň.* Počíná vynalezením luku a šípu, čímž se zvěřina stává pravidelnou potravou a lov jedním z normálních odvětví práce. Luk, tětiva a šíp tvoří už velmi složitý nástroj, jehož vynalezení předpokládá dlouhou, nahromaděnou zkušenost, zbystřené duševní síly a tedy také zároveň znalost mnoha jiných vynálezů. Srovnáme-li národy, které sice znají luk a šíp, ale neznají ještě hrnčířství (od něhož Morgan datuje přechod k barbarství), najdeme u nich vskutku už jakési počátky usazování ve vesnicích, jistou znalost výroby životních potřeb, dřevěné nádoby a nářadí, ruční tkaní (bez tkalcovského stavu) lýkových vláken, pletené koše z lýka nebo rákosu, broušené (neolitické) kamenné nástroje. Oheň a kamenná sekyra už také většinou umožňovaly výrobu člunu z jednoho kmene a místy i výrobu trámů a prken na

stavbu domů. Takový pokrok najdeme například u severozápadních amerických Indiánů, kteří sice znají luk a šíp, ale ne hrnčířství. Pro divošství byl luk a šíp tím, čím byl železný meč pro barbarství a ručnice pro civilizaci: rozhodující zbraní.

2. *Barbarství*

1. *Nejnižší stupeň.* Datuje se od zavedení hrnčířství. Vzniklo prokazatelně v mnoha případech a pravděpodobně všude z toho, že se pletené nebo dřevěné nádoby pomazávaly hlínou, aby byly ohnivzdorné; přitom se brzy poznalo, že ztvárněná hlína prokazuje stejnou službu, i když uvnitř není nádoba.

Dosud jsme mohli sledovat běh vývoje zcela obecně, jako platný pro určité vývojové období u všech národů stejně, bez ohledu na místo. Nástupem barbarství jsme však dosáhli stupně, na kterém se uplatňují rozličné přírodní podmínky obou velkých pevnin. Charakteristickým znakem barbarského období je ochočování a chov zvířat a pěstování rostlin. Východní pevnina, takzvaný starý svět, měla skoro všechna zvířata hodící se k ochočení a všechny druhy obilí vhodné k pěstování, kromě jediného; na západní pevnině, v Americe, a to ještě jen v jedné části na jihu, se dala ze savců ochočit jen lama a ze všech druhů obilí se hodil k pěstování jen jediný, ovšem nejlepší druh, kukuřice. Tyto různé přírodní podmínky způsobují, že se od té doby obyvatelstvo každé polokoule ubírá svou zvláštní cestou a že mezníky na rozhraní jednotlivých stupňů jsou v obou případech různé.

2. *Střední stupeň.* Počíná na východě ochočováním domácích zvířat, na západě pěstováním výživných rostlin s pomocí zavodňování, používáním adob (cihel sušených na slunci) a kamenů na stavbu budov.

Začneme západem, protože tam nebyl tento stupeň až do dobytí Ameriky Evropany nikde překročen.

U Indiánů na nejnižším stupni barbarství (sem patřili všichni Indiáni, kteří byli nalezeni východně od Mississippi) existovalo v době jejich objevení už jakési zahradní pěstování kukuřice a snad

také dýní, melounů a jiných zahradních plodin, které jim poskytovaly velmi podstatnou část výživy; bydlili v dřevěných domech ve vesnicích obehnaných palisádami. Severozápadní kmeny, zejména v oblasti řeky Columbia, byly ještě na nejvyšším stupni divošství a neznaly ani hrnčířství, ani žádný druh pěstování rostlin. Naproti tomu Indiáni takzvaní Pueblos v Novém Mexiku[35], Mexičané, Středoameričané a Peruánci byli v době svého podmanění na středním stupni barbarství; bydlili v domech postavených na způsob pevností z adob nebo z kamene, pěstovali v uměle zavlažovaných zahradách kukuřici a podle polohy a podnebí i jiné výživné rostliny, které jim byly hlavním zdrojem obživy, a ochočili si dokonce i některá zvířata — Mexičané krocana a jiné ptáky, Peruánci lamu. Mimoto uměli zpracovávat kovy — až na železo, a proto se stále ještě nemohli obejít bez kamenných zbraní a kamenných nástrojů. Španělská okupace zarazila pak všechen jejich další samostatný vývoj.

Na východě začal střední stupeň barbarství ochočením zvířat poskytujících mléko a maso, kdežto pěstování rostlin zůstalo, jak se zdá, po velkou část tohoto období neznámé. Ochočení a chov dobytka a tvoření větších stád zavdalo asi podnět k tomu, že se Árijci a Semité oddělili od ostatní masy barbarů. Evropští a asijští Árijci mají jména dobytka ještě společná, jména pěstovaných rostlin však společná téměř nemají.

Zakládání stád vedlo na příhodných místech k pastýřskému životu; u Semitů na travnatých rovinách při Eufratu a Tigridu, u Árijců na rovinách Indie, při Oxu a Jaxartu, Donu a Dněpru. Na pomezí takovýchto pastvinatých krajin došlo asi k ochočení dobytka nejdříve. Pozdějším pokolením pak připadá, že pastevecké národy pocházejí z krajin, které nejenže nejsou kolébkou lidstva, nýbrž právě naopak byly pro jejich divoké předky, a dokonce i pro lidi na nejnižším stupni barbarství takřka neobyvatelné. Obráceně zas, jakmile si tito barbaři středního stupně zvykli na pastevecký život, nemohlo je nikdy ani napadnout, aby se dobrovolně vrátili z travnatých rovin při řekách do lesnatých oblastí, jež byly domovem jejich předků. Ba dokonce, když byli Semité a Árijci zatlačováni dále na sever a na západ, nemohli se stěhovat do západo-

asijských a evropských lesnatých krajin dříve, dokud jim pěstování obilí neumožnilo uživit na této méně příznivé půdě dobytek a zejména přezimovat. Je víc než pravděpodobné, že pěstování obilí zde vzniklo nejdříve proto, že bylo potřeba píce pro dobytek, a teprve později se stalo důležité pro výživu lidí.

Vydatné masité a mléčné stravě Árijců a Semitů a zvláště jejímu příznivému účinku na vývoj dětí lze asi přičíst zdárnější vývoj obou ras. Opravdu také Indiáni Pueblos v Novém Mexiku, kteří jsou odkázáni takřka jen na rostlinnou stravu, mají menší mozek než Indiáni na nižším stupni barbarství, kteří jedí více masa a ryb. Zcela jistě však na tomto stupni mizí postupně lidožroutství a udržuje se jen jako náboženský úkon nebo, což je skoro totéž, jako kouzelný prostředek.

3. *Nejvyšší stupeň.* Počíná tavením železné rudy a přechází v civilizaci vynalezením hláskového písma a jeho používáním k literárním záznamům. Tento stupeň, kterým, jak řečeno, prošlo lidstvo samostatně jen na východní polokouli, je bohatší na pokroky ve výrobě než všechny předcházející stupně dohromady. Patří k němu Řekové herojské doby, italské kmeny z doby krátce před založením Říma, Němci za Tacita a Normani v době Vikingů.*

Především se tu setkáváme poprvé s železným rádlem taženým dobytkem, které umožnilo zemědělství na vyšším stupni, *obdělávání polí*, a tím i rozmnožení životních prostředků v míře na tehdejší poměry prakticky neomezené; tím se umožnilo také mýcení lesa a jeho přeměna v ornou půdu a v louky — a to zase nebylo možné ve velkém měřítku bez železné sekyry a bez železného rýče. Tím ale došlo také k rychlému rozmnožení obyvatelstva a k hustému osídlení na malém prostoru. Před obděláváním polí by musely nastat zcela výjimečné podmínky, aby se půl miliónu lidí dalo sjednotit pod jediným ústředním vedením; pravděpodobně se to nestalo nikdy.

S největším rozkvětem nejvyššího stupně barbarství se setkáváme v homérských básních, zejména v Iliadě. Zdokonalené železné nástroje; měch; ruční mlýn; hrnčířský kruh; příprava oleje a vína;

* Ve vydání z roku 1884 zní konec této věty takto: „...a Němci za Caesara (nebo, jak bychom řekli raději, za Tacita)." *(Pozn. red.)*

zdokonalené zpracování kovů přecházející v umělecké řemeslo; vůz a válečný vůz; stavba lodí z trámů a prken; počátky architektury jako umění; města obehnaná zdmi s věžemi a cimbuřím; homérský epos a celé bájesloví — to je hlavní dědictví, které Řekové převzali z barbarství do civilizace. Srovnáme-li s tím, jak Caesar, ba i Tacitus popisují Germány,[36] kteří byli na počátku téhož kulturního stupně, z něhož se homérští Řekové chystali přejít na vyšší stupeň, tu vidíme, k jak bohatému rozvoji výroby došlo na nejvyšším stupni barbarství.

Obraz vývoje lidstva, který jsem tu podle Morgana načrtl, přes divošství a barbarství k počátkům civilizace, má už hojně nových rysů, a co víc, rysů nepopiratelných, protože jsou vzaty přímo z výroby. Přesto se bude zdát tento obraz matný a chudý, srovnáme-li jej s obrazem, který se před námi rozvine na konci našeho putování; teprve potom bude možno postavit do plného světla přechod z barbarství do civilizace a jejich pronikavý protiklad. Prozatím můžeme Morganovo rozdělení shrnout takto: Divošství — období, kdy si člověk přivlastňuje převážně hotové produkty přírody; umělé lidské výrobky jsou většinou pomocnými nástroji tohoto přivlastňování. Barbarství — období, kdy si člověk osvojuje chov dobytka a zemědělství, učí se metodám, jak lidskou činností zvyšovat produkci přírodních výrobků. Civilizace — období, kdy se člověk učí dalšímu zpracovávání přírodních produktů, období vlastního průmyslu a umění.

II

RODINA

Morgan, který většinu svého života strávil mezi Irokézy, dodnes usazenými ve státě New York, a kterého jeden z jejich kmenů (Senekové) adoptoval, zjistil, že u nich platí příbuzenský systém, který je v rozporu s jejich skutečnými rodinnými poměry. Panovalo u nich monogamní manželství, které se dalo z obou stran snadno rozvázat a které Morgan nazývá „párovou rodinou". Potomstvo takové manželské dvojice bylo tedy všem známo a všemi uznáváno; nemohlo být pochyby o tom, koho třeba označovat jako otce, matku, syna, dceru, bratra nebo sestru. Ale skutečné používání výrazů se s tím neshoduje. Irokéz nazývá svými syny a dcerami nejen své vlastní děti, nýbrž i děti svých bratří a ty jej nazývají otcem. Naproti tomu děti svých sester nazývá synovci a neteřemi a ony jej nazývají strýcem. Naopak, irokézská žena nazývá svými syny a dcerami vedle svých vlastních dětí i děti svých sester a ty jí nazývají matkou. Děti svých bratří však nazývá synovci a neteřemi a je jejich tetou. Rovněž děti bratrů se mezi sebou nazývají bratry a sestrami, stejně tak děti sester. Děti ženy a jejího bratra se však navzájem nazývají bratranci a sestřenicemi. Nejsou to jen pouhé názvy, nýbrž je to výraz skutečně platných názorů o blízkosti a vzdálenosti i o rovnosti a nerovnosti pokrevního příbuzenství; a na těchto názorech je založen dokonale vypracovaný příbuzenský systém, který je s to vyjádřit několik set různých příbuzenských vztahů jednotlivého člověka. A nejen to. Tento systém nejen plně platí u všech amerických Indiánů (až dosud se nenašla výjimka), nýbrž platí takřka beze změny také u praobyvatel Indie, u drávidských kmenů v Dákhinu a u gaurských kmenů v Hindustánu. U jihoindických Tamilů a u Irokézů z kmene Seneka ve státě

New York se ještě dnes shodují pojmenování více než dvou set rozličných příbuzenských vztahů. A také u těchto indických kmenů, stejně jako u všech amerických Indiánů, jsou příbuzenské vztahy vyplývající z platné formy rodiny v rozporu s příbuzenským systémem.

Jak to vysvětlit? Při rozhodující úloze, kterou má příbuzenství ve společenském řádu všech divokých a barbarských národů, nelze význam tohoto tak rozšířeného systému odbýt pouhými frázemi. Systém, který obecně platí v Americe a v Asii, rovněž existuje u národů zcela jiné rasy, systém, s jehož více nebo méně pozměněnými formami se hojně setkáváme všude v Africe a v Austrálii, takový systém je třeba historicky vysvětlit, a ne vyřídit nic neříkajícími frázemi, jak se o to pokusil například MacLennan.[37] Pojmenování otec, dítě, bratr a sestra nejsou pouhými čestnými tituly, nýbrž jsou s nimi spojeny naprosto určité, velmi vážné vzájemné závazky, jejichž souhrn je podstatnou částí společenského zřízení oněch národů. A vysvětlení se našlo. Na Sandwichových (Havajských) ostrovech existovala ještě v první polovině tohoto století forma rodiny, v níž se vyskytovali právě takoví otcové a matky, bratři a sestry, synové a dcery, strýcové a tety, synovci a neteře, jaké vyžaduje americký a staroindický příbuzenský systém. Ale kupodivu! Příbuzenský systém, který platil na Havaji, neodpovídal zase formě rodiny, která tam vskutku existovala. Tam jsou totiž děti všech sourozenců bez výjimky bratry a sestrami a pokládají se za společné děti, nejen za děti svých matek a jejich sester nebo svého otce a jeho bratrů, nýbrž i za děti všech sourozenců svých rodičů bez rozdílu. Je-li tedy předpokladem amerického příbuzenského systému primitivnější forma rodiny, která už v Americe neexistuje, kterou však skutečně nalézáme ještě na Havaji, odkazuje nás zase havajský příbuzenský systém na ještě původnější formu rodiny, jejíž existenci sice už nikde nemůžeme prokázat, která však *musela* existovat, protože jinak by nebyl mohl vzniknout příbuzenský systém, který jí odpovídá.

„Rodina," praví Morgan, „je aktivní živel; nikdy neustrne, nýbrž postupuje od nižší formy k vyšší tak, jak se vyvíjí společnost od nižšího stupně k vyššímu. Naproti tomu příbuzenské systémy jsou pasívní; teprve po dlouhých

obdobích zaznamenávají pokrok, který rodina mezitím učinila, a k radikální změně dochází u nich jen tenkrát, když se radikálně změnila rodina."[38]

„A stejně tomu je," dodává Marx, „s politickými, právními, náboženskými a filosofickými systémy vůbec."[39] Zatímco rodina žije dál, příbuzenský systém zkostnatí, a zatímco tento systém trvá ze zvyku dál, rodina jej přeroste. S touž jistotou, se kterou mohl Cuvier z marsupiálních kostí zvířecí kostry nalezených u Paříže usoudit, že náležely vačici a že tam kdysi žily dnes už vymřelé vačice, s touž jistotou můžeme pak z historicky dochovaného příbuzenského systému učinit závěr, že existovala jemu odpovídající forma rodiny, která vymřela.

Příbuzenské systémy a formy rodiny, o nichž jsme se právě zmínili, se od nynějších systémů a rodin liší tím, že každé dítě tam má více otců a matek. V americkém příbuzenském systému, kterému odpovídá havajská rodina, nemohou být bratr a sestra otcem a matkou téhož dítěte; havajský příbuzenský systém však předpokládá existenci rodiny, v níž to bylo naopak pravidlem. Dostáváme se tu k několika formám rodiny, které jsou v přímém rozporu s formami, jež se až dosud obyčejně pokládaly za jediné platné formy. Tradiční představa zná jen monogamní manželství, kromě toho mnohoženství *jednoho* muže a nanejvýš ještě mnohomužství *jedné* ženy, a zamlčuje přitom, jak se na moralizujícího šosáka sluší, že praxe mlčky, ale bez ostychu tyto meze vytyčené oficiální společností překračuje. Naproti tomu studium pravěku nám ukazuje poměry, kdy muži žijí v mnohoženství a jejich ženy zároveň v mnohomužství, a společné děti se tudíž považují za děti společné jim *všem* dohromady; poměry, které samy zase až do svého konečného vyústění v monogamii procházejí řadou změn. Tyto změny jsou takového rázu, že původně velmi široký okruh osob spojených společným manželským svazkem se stále zužuje, až nakonec zůstane jen jednotlivá dvojice, která dnes převládá.

Morgan, který takto zpětně konstruuje dějiny rodiny, dospívá v souhlase s většinou svých kolegů až k prapůvodnímu stavu, kdy byl uvnitř kmene neomezený pohlavní styk, takže každá žena patřila každému muži a právě tak každý muž patřil každé ženě.* O tako-

* Text, který následuje až k odstavci: 1. *Rodina pokrevných příbuzných...*

vém prapůvodním stavu se mluví už od minulého století, ale jen v povšechných frázích; teprve Bachofen — a v tom je jedna z jeho velikých zásluh — jej bral vážně a pátral po stopách tohoto stavu v historických a náboženských tradicích.[40] Víme dnes, že stopy, které objevil, nesvědčí o společenském stupni neomezeného pohlavního styku, nýbrž o formě mnohem pozdější, o skupinovém manželství. Existoval-li opravdu onen primitivní stupeň společnosti, pak náleží do období tak vzdáleného, že sotva můžeme očekávat, že v sociálních zkamenělinách, u pozůstalých divochů najdeme *přímé* důkazy jeho bývalé existence. Bachofenova zásluha je právě v tom, že tuto otázku postavil do popředí bádání.*

V poslední době přišlo do módy popírat existenci tohoto počátečního stupně lidského pohlavního života. Chtějí lidstvo ušetřit této „hanby". A tu se poukazuje nejen na to, že pro to nejsou přímé důkazy, ale zvláště na příkladu ostatního světa zvířat; z něho sebral Letourneau („L'évolution du mariage et de la famille", 1888)[41] četná fakta, podle nichž se úplně neomezený pohlavní styk i tady vyskytuje jen na nízkém stupni. Ze všech těchto faktů mohu však vyvodit jen ten závěr, že pokud jde o člověka a jeho životní poměry v pravěku, nedokazují pranic. Sdružování v páry na delší dobu se u obratlovců dostatečně vysvětluje fyziologickými příčinami, například u ptáků tím, že samička potřebuje pomoci v době, kdy sedí na vejcích; příklady věrné monogamie, které se vyskytují u ptáků, nedokazují nic o člověku, neboť lidé nepocházejí z ptáků. A je-li přísná monogamie vrcholem vší ctnosti, pak ovšem náleží palma prvenství tasemnici, která má

(str. 72) připsal Engels roku 1892. Roku 1884 zněl: „Objev tohoto prapůvodního stavu je velkou zásluhou Bachofenovou. Z tohoto prapůvodního stavu vyvinuly se pravděpodobně velmi brzy:" *(Pozn. red.)*

* Jak málo Bachofen pochopil, co objevil nebo spíše uhodl, dokazuje tím, že tento prapůvodní stav pojmenoval slovem *hetérismus*. Když Řekové zavedli slovo hetérismus, označovali jím styk mužů neženatých nebo mužů žijících v monogamii s neprovdanými ženami; jeho předpokladem je vždy určitá forma manželství, vně kterého k tomuto styku dochází, a zahrnuje v sobě už přinejmenším prostituci jako možnost. V jiném smyslu se tohoto slova také nikdy neužívalo a v tomto smyslu ho používám s Morganem i já. Bachofenovy nanejvýš významné objevy jsou všude až neuvěřitelně mystifikovány jeho iluzí, že historicky vzniklé vztahy muže a ženy pramení vždycky z náboženských představ lidí, a ne z jejich skutečných životních poměrů. *(Engelsova poznámka.)*

v každé ze svých 50—200 proglotyd neboli článků svého těla úplné pohlavní ústrojí samce i samičky a tráví celý život tím, že se v každém z těchto článků sama se sebou páří. Pokud se však omezíme na savce, najdeme u nich všechny formy pohlavního života, neuspořádanost styků, náznaky skupinového manželství, mnohoženství i monogamii; chybí pouze mnohomužství, to dokázali jen lidé. Dokonce i naši nejbližší čtyřrucí příbuzní projevují všechny možné rozdíly v seskupování samečků a samiček; a stanovíme-li si ještě užší hranice a pozorujeme-li jen čtyři opice podobné člověku, může nám o nich Letourneau povědět jen to, že jsou brzy monogamní, brzy polygamní, kdežto Saussure u Giraud-Teulona tvrdí, že jsou monogamní.[42] Také novější tvrzení Westermarckova („The History of Human Marriage", Londýn 1891) o monogamii u opic podobných člověku zdaleka ještě nejsou důkazy. Zkrátka, jsou to zprávy takového druhu, že poctivý Letourneau přiznává:

„Ostatně u savců rozhodně není vždy přísná souvislost mezi stupněm intelektuálního vývoje a formou pohlavního styku."[43]

A Espinas („Des sociétés animales", 1877) praví přímo:

„Smečka je nejvyšší společenská skupina, kterou můžeme u zvířat pozorovat. Skládá se, *jak se zdá*, z rodin, ale už od počátku *jsou spolu rodina a smečka v rozporu* a vyvíjejí se nepřímo úměrně."[44]

Jak ukazuje už to, co bylo řečeno, nevíme vlastně o rodinných a jiných společenských skupinách opic podobných člověku nic určitého; zprávy si navzájem přímo odporují. Není také divu. Jak jsou plny rozporů a v jak velké míře vyžadují kritického zkoumání a třídění už zprávy, které máme o divokých lidských kmenech! Společnosti opic lze však pozorovat ještě mnohem nesnadněji než společnosti lidské. Musíme tedy zatím odmítnout, aby se vyvozovaly jakékoli závěry z takových zcela nespolehlivých zpráv.

Naproti tomu citovaná věta Espinasova nám poskytuje lepší vodítko. Smečka a rodina se u vyšších zvířat navzájem nedoplňují, nýbrž jsou v protikladu. Espinas vykládá velmi pěkně, jak žárlivost samců v době říje uvolňuje soudržnost každé smečky nebo smečku na čas rozvrací.

„Tam, kde je rodina těsně semknutá, tvoří se smečky jen v řídkých a výjimečných případech. Naproti tomu tam, kde se vyskytuje volný pohlavní styk nebo polygamie, vzniká smečka takřka sama sebou... Má-li vzniknout smečka,

musí se rodinné svazky uvolnit a individuum se musí stát zase svobodným. Proto jsou organizované smečky tak vzácné u ptáků... Naproti tomu se u savců setkáváme se společnostmi do určité míry organizovanými právě proto, že se tam individuum nerozplývá v rodině... Cit pospolitosti ve smečce nemůže tedy mít při svém vzniku většího nepřítele, než je cit rodinné pospolitosti. Neváhejme to vyslovit: Vyvinula-li se vyšší společenská forma než rodina, mohlo se to stát jen proto, že do sebe pojala rodiny, které se od základu změnily; což však nevylučuje, aby se právě proto nemohly tyto rodiny později znovu ustavit za okolností neskonale příznivějších." (Espinas, tamtéž, citováno u Giraud-Teulona, „Origines du mariage et de la famille", 1884, str. 518–520.)

Ukazuje se tu, že ze společností zvířat lze do jisté míry vyvozovat závěry o lidských společnostech — ale jen negativně. Vyšší obratlovci mají, pokud víme, jen dvě formy rodiny: mnohoženství nebo jednotlivé páry; obě připouštějí jen *jediného* dospělého samce, *jediného* manžela. Samčí žárlivost, která je zároveň poutem rodiny i její mezí, staví zvířecí rodinu do protikladu k smečce; smečka, která je vyšší formou sdružování, se stává nemožnou, uvolňuje se, anebo se v době říjení rozpadá, v nejpříznivějším případě jí samčí žárlivost překáží v dalším vývoji. To samo už stačí na důkaz, že zvířecí rodina a lidská praspolečnost jsou neslučitelné věci; že pralidé, kteří se vymanili ze zvířecího stavu, buďto rodinu vůbec neznali, nebo znali jen takovou rodinu, jaká se u zvířat nevyskytuje. Zvíře tak bezbranné jako budoucí člověk se asi v nepatrném počtu protloukalo také v odloučenosti, v níž nejvyšší formou sdružování je tvoření jednotlivých párů, jaké podle zpráv lovců připisuje Westermarck gorilám a šimpanzům. K tomu, aby se člověk pozdvihl nad zvířecí stav, aby se uskutečnil největší pokrok, jaký příroda zná, k tomu bylo zapotřebí dalšího činitele: obranná schopnost, které se nedostávalo jednotlivcům, musela být nahrazena spojením sil a spoluprací smečky. Z poměrů, v jakých dnes žijí opice podobné člověku, by se přechod k člověku nedal vůbec vysvětlit; spíše se zdá, že u těchto opic jde o zbloudilé vedlejší linie, které jsou odsouzeny pozvolna vymírat, dojista však jsou v úpadku. Už to stačí, abychom odmítali jakékoli závěry o obdobách mezi formami rodiny u nich a u pračlověka. Vzájemná snášenlivost dospělých samců a oproštění od žárlivosti byly však první podmínky tvoření takových větších a trvalých skupin, v nichž jedině mohlo dojít

k polidštění zvířete. A opravdu, kterou nejstarší, nejpůvodnější formu rodiny můžeme v dějinách nezvratně dokázat a kterou můžeme ještě dnes tu a tam studovat? Skupinové manželství, formu, ve které si navzájem náležejí celé skupiny mužů a celé skupiny žen a ve které je jen málo místa pro žárlivost. A na pozdějším vývojovém stupni se pak setkáváme s výjimečnou formou mnohomužství, které teprve jaksepatří odporuje všem pocitům žárlivosti, a je proto u zvířat neznámé. Protože však známé nám formy skupinového manželství jsou provázeny tak svéráznými spletitými podmínkami, že nezbytně svědčí o existenci dřívějších jednodušších forem pohlavního styku, a tím konec konců o tom, že existovalo období neomezeného pohlavního styku, odpovídající přechodu ze zvířecího stavu k lidství, zavádějí nás poukazy na manželství zvířat právě tam, odkud nás měly jednou provždy vyvést.

Co to tedy znamená: neomezený pohlavní styk? Že neplatily hranice zákazu, platné nyní nebo v dřívější době. Právě jsme viděli, jak padly hranice žárlivosti. Je-li něco vůbec jisté, pak je jisté, že žárlivost je vynález, který se vyvinul poměrně pozdě. Totéž platí o představě krvesmilstva. Nejenže bratr a sestra byli původně mužem a ženou, také pohlavní styk mezi rodiči a dětmi je ještě dnes u mnoha národů dovolen. Bancroft („The Native Races of the Pacific States of North America", 1875, sv. I)[45] to dosvědčuje o Kaviatech při Beringově úžině, o kmeni Koďjáků u Aljašky, o kmeni Tinehů v nitru britské Severní Ameriky; Letourneau přináší zprávu o téže skutečnosti u Indiánů kmene Odžibvejů, u Kukuů v Chile, u Karibů a Kárů v Zadní Indii; nemluvě ani o tom, co vyprávěli staří Řekové a Římané o Partérech, Peršanech, Skytech, Hunech atd. Dokud nebylo vynalezeno krvesmilstvo (a krvesmilstvo *je* vynález, a to velmi cenný), nemohl pohlavní styk mezi rodiči a dětmi budit o nic větší odpor než pohlavní styk mezi jinými osobami, které patřily k různým generacím, a ten se přece vyskytuje ještě i dnes i v nejšosáčtějších zemích, aniž to vzbuzuje zvláštní pohoršení; dokonce i staré „panny" přes šedesát, jsou-li dost bohaté, se někdy vdávají za mladé muže kolem třicítky. Odmyslíme-li si však od nejstarších forem rodiny, které známe, s nimi spojené představy o krvesmilstvu — představy, které se na-

prosto liší od představ našich a namnoze jim přímo odporují — dospějeme k formě pohlavního styku, která se nedá označit jinak než jako neomezená. Neomezená potud, že tenkrát neexistovala ještě omezení vytvořená pozdějšími mravy. Z toho však ještě neplyne, že by v každodenní praxi nezbytně muselo být všechno pomícháno páté přes deváté. Dočasné spojení jednotlivců ve dvojici není vyloučeno, je dokonce i dnes u skupinového manželství nejčastějším případem. A jestliže Westermarck, který nejnověji popírá existenci takového původního stavu, označuje za manželství každý stav, za něhož obě pohlaví zůstávají spolu až do narození potomka, pak je třeba říci, že takový druh manželství se mohl velmi dobře vyskytovat za stavu neomezeného pohlavního styku a nemusel být v rozporu s jeho neomezeností, tj. s tím, že neexistují meze pohlavního styku vytvořené mravem. Westermarck ovšem vychází z názoru, že

„neomezenost zahrnuje v sobě potlačení individuálních náklonností", takže „její nejvlastnější formou je prostituce".[46]

Mně se však spíše zdá, že pravěkým poměrům nelze rozumět, dokud se na ně díváme bordelovými brýlemi. U skupinového manželství se k této věci ještě vrátíme.

Podle Morgana se pravděpodobně velmi brzy vyvinuly z tohoto prapůvodního stavu neomezeného styku:

1. *Rodina pokrevných příbuzných*, první stupeň rodiny. Zde jsou skupiny manželů od sebe odděleny podle generací: všichni dědové a báby uvnitř rodiny jsou navzájem vesměs muži a ženami, rovněž jejich děti, tedy otcové a matky, právě tak jako zase jejich děti vytvoří třetí kruh společných manželů a jejich děti, pravnuci prvních, vytvoří čtvrtý kruh. V této formě rodiny jsou navzájem vyloučeni z manželských práv a povinností (jak bychom řekli my) jedině předkové a potomci, rodiče a děti. Bratři a sestry, bratranci a sestřenice prvního, druhého nebo vzdálenějšího stupně jsou navzájem všichni bratry a sestrami, a *právě proto* jsou si všichni muži a ženami. Poměr bratra a sestry zahrnuje v sobě na tomto stupni zcela samozřejmě vzájemný pohlavní styk.* Taková rodina by se

* V dopise z jara roku 1882[47] vyjadřuje se Marx nejsilnějšími výrazy o tom, jak je v textu Wagnerových „Nibelungů" úplně zfalšován pravěk. „Kdo to kdy slyšel, aby bratr objímal sestru jako nevěstu?"[48] Těmto Wagnerovým „bohům

ve své typické podobě skládala z potomstva jedné dvojice, ve kterém by zase potomci každého jednotlivého stupně byli mezi sebou bratry a sestrami, a právě proto navzájem i muži a ženami.

Rodina pokrevných příbuzných vymřela. Ani u nejdivočejších národů, o kterých vyprávějí dějiny, se nevyskytuje dokazatelný příklad takové rodiny. Že *musela* existovat, o tom nás přesvědčuje havajský příbuzenský systém, který dosud platí v celé Polynésii a který vyjadřuje stupně pokrevního příbuzenství, jaké mohou vzniknout jen za této formy rodiny; přesvědčuje nás o tom i celý další vývoj rodiny, který předpokládá onu formu jako nezbytný předstupeň.

2. *Rodina punaluanská.* Byl-li první pokrok organizace v tom, že byl vyloučen vzájemný pohlavní styk rodičů s dětmi, pak druhý pokrok záležel v tom, že byl vyloučen styk mezi sestrou a bratrem. Poněvadž si zúčastněné osoby byly víc rovny věkem, byl tento pokrok neskonale důležitější, ale také obtížnější než první pokrok. Uskutečňoval se ponenáhlu a začal pravděpodobně* vyloučením pohlavního styku mezi vlastními sourozenci (tj. sourozenci z matčiny strany), zprvu v jednotlivých případech, z čehož se však postupně stávalo pravidlo (na Havaji se vyskytovaly ještě v tomto století

---

vilnosti", kteří si své milostné pletky docela po moderním způsobu dělají pikantnější trochou krvesmilstva, odpovídá Marx: „V pravěku *byla* sestra manželkou a *bylo to mravné.*" *(Engelsova poznámka k vydání z roku 1884.)*

Jeden francouzský přítel a ctitel Wagnerův s touto poznámkou nesouhlasí a podotýká, že už ve „starší Eddě", o kterou se Wagner opíral, v eposu „Ögisdrecka", vyčítá Loki Freye: „Před bohy objímala jsi vlastního bratra." Manželství mezi sourozenci bylo tedy už tehdy zakázáno. „Ögisdrecka" je výrazem doby, kdy víra v staré mýty naprosto upadla; je to čistě lukianská posměšná píseň na bohy. Jestliže v ní Loki jako Mefisto činí Freje takovou výčitku, mluví to spíše proti Wagnerovi. Také o několik veršů dále praví Loki Niördhrovi: „Se svou sestrou zplodil jsi (takového) syna" (vidh systur thinni gaztu slikan mög).[49] Niördhr není sice Asem, ale Vanem, a praví v „Ynglinga saga", že v zemi Vanů jsou manželství sourozenců obvyklá, kdežto u Asů tomu tak není.[50] To by nasvědčovalo, že Vanové byli staršími bohy než Asové. Jistě však žije Niördhr mezi Asy jako mezi sobě rovnými, a tak je Ögisdrecka spíše důkazem, že v době vzniku norských bájí o bozích nevzbuzovalo manželství mezi sourozenci, alespoň mezi bohy, ještě ošklivost. Chce-li kdo Wagnera omlouvat, učinil by snad lépe, kdyby si místo Eddy vzal na pomoc Goetha, který se v baladě o bohu a bajadéře dopouští podobné chyby, pokud jde o náboženské oddávání se žen cizincům, a přibližuje je až příliš moderní prostituci. *(Engelsova poznámka ke čtvrtému vydání z roku 1891.)*

* Ve vydání z roku 1884 slovo „pravděpodobně" není. *(Pozn. red.)*

výjimky), a skončil zákazem manželství dokonce i mezi sourozenci náležejícími k vedlejší linii, tj. podle našeho označování mezi dětmi, vnuky a pravnuky sourozenců. Tento pokrok je podle Morgana

„skvělou ilustrací toho, jak působí princip přírodního výběru".[51]

Je jisté, že kmeny, u nichž se v důsledku toho omezily sňatky mezi příbuznými, se musely vyvíjet rychleji a plněji než kmeny, u nichž manželství mezi sourozenci zůstalo pravidlem a příkazem. A jak mocně byl cítit účinek tohoto pokroku, nasvědčuje *gens (rod)*, instituce, která z něho přímo vzešla, ale jejíž význam sahá mnohem dál, která je základem společenského řádu většiny, ne-li všech barbarských národů světa a ze které v Řecku a v Římě přecházíme rovnou do civilizace.

Každá původní rodina se musela nejpozději po několika generacích rozštěpit. Původní komunistické společné domácí hospodářství, které převládá bez výjimky až hluboko do středního barbarství, vyžadovalo určitou maximální velikost rodinného společenství; to se sice měnilo podle poměrů, ale bylo na každém místě poměrně pevné. Jakmile vznikla představa, že pohlavní styk mezi dětmi *jedné* matky je nepřístojný, musel se vliv této představy účinně projevit při takovémto štěpení starých domácích společenství a při zakládání nových (která prozatím nemusela být totožná s rodinnými skupinami). Jedna nebo několik řad sester se staly jádrem jednoho, jejich vlastní bratři jádrem druhého domácího společenství. Takto anebo podobně se z rodiny pokrevných příbuzných vyvinula forma, kterou nazývá Morgan punaluanskou rodinou. Podle havajského zvyku bylo několik sester, vlastních nebo vzdálenějších (tj. sestřenic prvního, druhého nebo dalšího stupně), společně ženami mužů jim společných, jimiž pak nesměli být jejich bratři; tito muži se však už mezi sebou nenazývali bratry, jimiž už ani být nemuseli, nýbrž punalua, což značí důvěrný druh, cosi jako associé*. Právě tak měla řada vlastních nebo vzdálenějších bratří ve společném manželství určitý počet žen, *nikoli* však své sestry, a tyto ženy si navzájem rovněž říkaly punalua. To je klasická forma rodinného útvaru, u něhož se později vyskytly různé obměny a jehož podstatným charakteristickým rysem bylo

* — partner. *(Pozn. red.)*

vzájemné společenství mužů a žen uvnitř určitého rodinného kruhu, z něhož však byli vyloučeni bratři žen, a to nejprve vlastní, později také vzdálenější, a obráceně také sestry mužů.

Tato forma rodiny nám podává s naprostou přesností příbuzenské stupně, jak je vyjadřuje americká soustava. Děti sester mé matky jsou stále ještě jejími dětmi, právě tak děti bratrů mého otce jsou také jeho dětmi, a ti všichni jsou mými sourozenci; ale děti bratrů mé matky jsou nyní jejími synovci a neteřemi, děti sester mého otce jsou jeho synovci a neteřemi, a všichni jsou mými bratranci a sestřenicemi. Neboť zatímco mužové sester mé matky jsou stále ještě jejími muži a rovněž ženy bratrů mého otce jsou stále ještě jeho ženami — právně, třebaže ne vždy ve skutečnosti — klatba, kterou společnost stíhala pohlavní styk mezi sourozenci, rozdělila děti sourozenců, s nimiž se až dosud nakládalo bez rozdílu jako se sourozenci, ve dvě třídy: *jedny* zůstávají jako dosud navzájem (vzdálenějšími) bratry a sestrami, *druhé*, tu děti bratrovy, tam děti sestřiny, *nemohou* nadále zůstat sourozenci, nemohou už mít společné rodiče, ani otce, ani matku, ani *oba*, a proto se tu poprvé stává nezbytnou třída synovců a neteří, bratranců a sestřenic, která by byla za dřívějšího rodinného řádu neměla smysl. Americký příbuzenský systém, který by se zdál úplně protismyslný za jakékoli formy rodiny, opírající se o nějaký druh monogamie, tento systém punaluanská rodina rozumně vysvětluje až do nejnepatrnějších podrobností a přirozeně jej odůvodňuje. Alespoň v téže míře, v jaké byl rozšířen tento příbuzenský systém, musela také existovat punaluanská rodina nebo nějaká jí podobná forma*.

Zprávy o této formě rodiny, jejíž existence byla prokázána na Havaji, by se nám pravděpodobně byly dochovaly z celé Polynésie, kdyby zbožní misionáři, jako kdysi španělští mniši v Americe, byli s to vidět v takových poměrech odporujících křesťanství něco víc než prostou „nešest“**. Vypráví-li nám Caesar o Britech,

* Ve vydání z roku 1884 slova „nebo nějaká jí podobná forma“ nejsou. *(Pozn. red.)*

** Stopy neuspořádaného pohlavního styku, takzvané „plození v bahně“, o nichž se Bachofen[52] domnívá, že je objevil, souvisí, jak už nemůže být pochyby, se skupinovým manželstvím. „Považuje-li Bachofen tato punaluanská manželství za ‚nezákonná‘, pak by muž z onoho období považoval většinu nynějších

kteří tehdy byli na středním stupni barbarství, že „vždy deset nebo dvanáct jich má ženy dohromady, a to většinou bratr s bratry a rodiče s dětmi“[54] — tedy se to dá nejspíš vysvětlit jako skupinové manželství*. Matky doby barbarské nemají deset až dvanáct synů v takovém věku, aby mohli mít společné ženy, ale v americkém příbuzenském systému, který odpovídá punaluanské rodině, se vyskytuje mnoho bratří, protože všichni blízcí i vzdálení mužovi bratranci jsou jeho bratry. Výraz „rodiče s dětmi“ vyplynul asi z Caesarova nesprávného chápání; v tomto systému není ovšem zcela nemožné, že by otec a syn nebo matka a dcera mohli být v téže manželské skupině, zato však je zcela nemožné, aby v něm byl otec a dcera nebo matka a syn. Rovněž lze touto nebo podobnou formou skupinového manželství** nejsnáze vysvětlit zprávy Hérodota a jiných starých spisovatelů o společenství žen u divokých a barbarských národů. To platí také o tom, co vypravují Watson a Kaye („The People of India“)[55] o Tikurech v Avadhu (severně od Gangu):

„Žijí pohromadě“ (tj. pohlavně) „takřka bez rozdílu ve velkých pospolitostech, a jsou-li dva lidé považováni za osoby spojené manželským svazkem, pak je to svazek jen podle jména.“

Přímo z punaluanské rodiny vzešla, jak se zdá ve velké většině případů, instituce *rodu*. Východiskem k rodu mohl ovšem být i australský systém manželských tříd;[56] Australané mají rody, nemají však ještě punaluanské rodiny, nýbrž primitivnější formu skupinového manželství***.

U všech forem skupinové rodiny je nejisté, kdo je otcem dítěte, jisté však je, kdo je jeho matkou. I když žena nazývá *všechny* děti společné rodiny svými dětmi a má k nim mateřské povinnosti, přece rozeznává své vlastní děti od *ostatních*. Je tedy jasné, že pokud

---

manželství mezi blízkými a vzdálenými bratranci a sestřenicemi z otcovy nebo matčiny strany za krvesmilstvo, totiž za manželství mezi pokrevními sourozenci.“ (Marx.)[53] *(Engelsova poznámka.)*

* Ve vydání z roku 1884 je místo „skupinové manželství“ „punaluanská rodina“. *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 je místo „nebo podobnou formou skupinového manželství“ „rodinnou formou“. *(Pozn. red.)*

*** Ve vydání z roku 1884 je místo „nýbrž primitivnější formu skupinového manželství“ „jejich organizace je však příliš ojedinělá, než abychom se jí museli zabývat“. *(Pozn. red.)*

trvá skupinové manželství, lze původ prokázat jen z *matčiny* strany, tudíž uznává se jen *ženská linie*. Tak je tomu skutečně u všech divokých národů i u národů na nižším stupni barbarství; a druhou velkou zásluhou Bachofenovou je, že to poprvé objevil. Toto výhradní uznávání původu podle matky a dědické vztahy, které se z toho časem vyvinuly, označuje jako mateřské právo; pro stručnost toto označení ponechávám. Je však nesprávné, neboť o právu v právnickém smyslu nelze na tomto společenském stupni ještě mluvit.

Vezmeme-li nyní z punaluanské rodiny jednu z obou vzorových skupin, totiž řadu vlastních a vzdálenějších sester (tj. těch, které pocházejí v prvním, druhém nebo vzdálenějším stupni od vlastních sester) spolu s jejich dětmi a s jejich vlastními nebo vzdálenějšími bratry z matčiny strany (kteří, jak předpokládáme, *nejsou* jejich muži), pak máme přesně okruh osob, které se později objevují jako členové rodu v jeho původní formě. Ti všichni pocházejí od společné praматi a podle tohoto původu jsou ženští potomci mezi sebou v každé generaci sestrami. Manželé těchto sester nemohou však už být jejich bratry, tedy pocházet od této praматi, nepatří tudíž do skupiny pokrevních příbuzných, do pozdějšího rodu; jejich děti však do této skupiny patří, protože jedině původ z matčiny strany je jistý, a tudíž jedině tento původ rozhoduje. Jakmile se zavrhl pohlavní styk mezi všemi sourozenci i mezi nejvzdálenějšími příbuznými náležejícími k pobočné větvi z mateřské strany, změnila se v rod také shora uvedená skupina, to znamená, ustavila se jako pevný kruh pokrevních příbuzných po přeslici, kteří nesmějí mezi sebou vstupovat do manželství, a tento kruh se od nynějška stále víc upevňuje i jinými společnými zřízeními společenského i náboženského rázu a odlišuje se od jiných rodů téhož kmene. O tom se zmíním obšírně až později. Sledujeme-li však, jak se rod nejen nezbytně, ale dokonce samozřejmě vyvíjí z punaluanské rodiny, můžeme předpokládat, že tato rodinná forma existovala kdysi takřka určitě u všech národů, u kterých lze dokázat rodová zřízení, tj. téměř u všech barbarů i kulturních národů.*

* Ve vydání z roku 1884 není další text až k oddílu 3. *Párová rodina* (str. 81). *(Pozn. red.)*

Když psal Morgan svou knihu, byly naše vědomosti o skupinovém manželství ještě velmi kusé. Něco málo se vědělo o skupinových manželstvích u Australanů, kteří byli organizováni v třídy, a kromě toho uveřejnil Morgan už roku 1871 zprávy, které získal o punaluanské rodině na Havaji.[57] Punaluanská rodina poskytla jednak dokonalé vysvětlení příbuzenského systému u amerických Indiánů, který byl Morganovi východiskem všeho jeho bádání; byla zároveň hotovým východiskem, z něhož se dal vyvodit mateřskoprávní rod; a konečně byla také mnohem vyšším vývojovým stupněm než australské třídy. Je tedy pochopitelné, že ji Morgan pojímal jako vývojový stupeň, který nezbytně předchází párové manželství, a domníval se, že byla dříve rozšířena obecně. Od té doby jsme poznali mnoho jiných forem skupinového manželství, a víme už, že Morgan tu zašel příliš daleko. Přesto měl štěstí, že ve své punaluanské rodině narazil na nejvyšší, klasickou formu skupinového manželství, na formu, ze které se dá nejjednodušeji vysvětlit přechod k vyšší formě.

Za nejpodstatnější obohacení našich vědomostí o skupinovém manželství děkujeme anglickému misionáři Lorimeru Fisonovi, který tuto formu rodiny studoval po léta na její klasické půdě, v Austrálii.[58] Nejnižší stupeň vývoje nalezl u australských černochů, na úpatí Mount Gambieru v jižní Austrálii. Tady se celý kmen dělí ve dvě velké třídy, Kroki a Kumite. Uvnitř každé z těchto tříd je pohlavní styk přísně zapovězen; naproti tomu však každý muž z jedné třídy je rodem manžel každé ženy z druhé třídy a ona je rodem jeho manželkou. Nikoli jednotlivci, nýbrž celé skupiny jsou spolu spojeny sňatkem, třída s třídou. A všimněte si, nikde se tu nečiní výhrada pro věkový rozdíl nebo pro určité pokrevní příbuzenství, leda pokud vyplývá z rozdělení ve dvě exogamní třídy. Krokijci je řádnou manželkou každá žena z třídy Kumite; protože však jeho vlastní dcera, jakožto dcera ženy z třídy Kumite, je podle mateřského práva rovněž ženou z třídy Kumite, je tedy rodem manželkou každého muže z třídy Kroki, tudíž také svého otce. Takováto třídní organizace tomu aspoň nebrání. Buďto tedy vznikla tato organizace v době, kdy se v pohlavním styku mezi rodiči a dětmi ještě nespatřovalo nic hrozného — i když už lidé byli pod-

vědomě puzeni k tomu, aby omezili pohlavní styk uvnitř rodu — a pak by systém tříd vznikl přímo ze stavu neomezeného pohlavního styku. Anebo v době, kdy třídy vznikly, *zakazoval* už mrav styk mezi rodiči a dětmi, a pak nynější stav ukazuje na předcházející rodinu pokrevních příbuzných, a je prvním krokem z ní. Tato druhá domněnka je pravděpodobnější. Příklady manželského styku mezi rodiči a dětmi se z Austrálie, pokud vím, neuvádějí a také pozdější forma exogamie, mateřskoprávní rod, předpokládá zpravidla mlčky zákaz tohoto styku jako něco, co tu bylo už při jejím vzniku.

Kromě pod Mount Gambierem v jižní Austrálii se systém *dvou* tříd vyskytuje také dále na východ na řece Darlingu a na severovýchodě v Queenslandu, a je tedy značně rozšířen. Vylučuje pouze manželství mezi sourozenci, mezi dětmi bratrů a dětmi sester z matčiny strany, protože tyto osoby patří k téže třídě; děti sestry a bratra mohou naproti tomu sňatky uzavírat. Další krok k tomu, aby se zabránilo pohlavnímu styku mezi příbuznými, nalézáme u Kamilarojů na řece Darlingu v Novém Jižním Walesu, kde obě původní třídy jsou rozděleny ve třídy čtyři a každá z těchto čtyř tříd je rovněž jako celek v manželském poměru k určité jiné třídě. Příslušníci prvních dvou tříd jsou rodem navzájem manžely; jejich děti patří do třídy třetí nebo čtvrté podle toho, patřila-li matka k první nebo druhé třídě; děti z obou těchto tříd, které jsou mezi sebou rovněž spojeny manželským svazkem, náležejí zase do první a druhé třídy. Jedna generace náleží tedy vždycky do první a druhé třídy, další generace pak do třídy třetí a čtvrté a ještě další generace zase do třídy první a druhé. Proto nemohou být děti sourozenců (z matčiny strany) mužem a ženou, mohou však jimi být vnuci sourozenců. Tento svérázně složitý řád se stává ještě spletitější tím, že na něj byly — později ovšem — naroubovány mateřskoprávní rody, ale do toho se tu nemůžeme pouštět. Vidíme, že se znovu a znovu projevuje snaha zabránit pohlavnímu styku mezi blízkými příbuznými, ale zcela živelně a namátkou, bez jasného vědomí cíle.

Skupinové manželství, jež je v Austrálii ještě manželstvím tříd, hromadným manželským stavem celé třídy mužů, která je často rozptýlena po celém kontinentu, s třídou žen, která je rovněž tak rozptýlena, toto skupinové manželství nevypadá zblízka tak

hrůzně, jak si to představuje fantazie šosáků, zvyklá na to, jak to chodí v bordelech. Naopak, trvalo to dlouhá léta, než byla jeho existence jen vytušena, a v nejnovější době se také jeho existence zase popírá. Povrchnímu pozorovateli se toto skupinové manželství jeví jako volné monogamní manželství a místy jako mnohoženství s příležitostnou nevěrou. Je třeba vynaložit na to celá léta, jako učinili Fison a Howitt, aby byl v těchto manželských poměrech, které jsou v praxi obyčejnému Evropanu dosti povědomé, objeven zákon, kterým se řídí, zákon, podle něhož cizí austrálský černoch nalézá tisíce kilometrů od domova, mezi lidmi, jejichž řeči nerozumí, zhusta v každém táboře, u každého kmene ženy, které jsou mu bez zdráhání a beze zloby po vůli, zákon, podle něhož ten, kdo má několik žen, postupuje některou z nich na noc svému hostu. Tam, kde Evropan spatřuje nemravnost a nezákonnost, vládne ve skutečnosti přísný zákon. Ženy náležejí do cizincovy manželské třídy, a jsou proto rodem jeho manželkami; týž mravní zákon, který je oba na sebe odkazuje, zakazuje zároveň pod trestem klatby každý styk mimo manželské třídy, které k sobě patří. I tam, kde se ženy získávají loupeží, jak je často a v mnoha krajích pravidlem, zachovává se bedlivě zákon tříd.

Při loupení žen se ostatně už ukazuje stopa přechodu k monogamnímu manželství, alespoň v podobě manželství párového: Když mladý muž s pomocí svých přátel uloupí nebo unese dívku, tu s ní obcují pohlavně všichni jeden po druhém, je však potom považována za manželku mladého muže, který únos zosnoval. A naopak, uprchne-li uloupená žena muži a polapí-li ji jiný, stane se ženou tohoto muže a první muž pozbude na ni přednostního práva. Vedle skupinového manželství, které obecně trvá dále, i uvnitř něho se tedy tvoří výlučné vztahy, dvojice spojené spolu na delší nebo kratší dobu, a vedle toho mnohoženství, takže i zde skupinové manželství odumírá a zbývá jen otázka, co pod evropským vlivem zmizí z jeviště dřív: zda skupinové manželství nebo austrálští černoši, kteří v něm žijí.

Manželství celých tříd, jak existuje v Austrálii, je dojista velmi nízkou a prvotní formou skupinového manželství, kdežto punaluanská rodina je, pokud víme, nejvyšším stupněm jeho vý-

voje. Manželství celých tříd, jak se zdá, odpovídá společenskému stavu kočovných divochů, punaluanská rodina předpokládá už poměrně pevné usídlení komunistických občin a vede přímo k dalšímu, vyššímu stupni vývoje. Mezi oběma najdeme jistě ještě četné mezistupně; tady je pole bádání, k němuž se dosud jen otevřel přístup, na které se však sotva vkročilo.

3. *Párová rodina.* K jakémusi sdružování ve dvojice na kratší nebo delší dobu docházelo už za skupinového manželství nebo ještě dříve; muž měl hlavní ženu (stěží se ještě dá říci oblíbenou ženu) mezi mnoha ženami a byl jí mezi jinými hlavním manželem. Tato okolnost nemálo přispěla ke zmatení misionářů, kteří skupinové manželství* pokládají tu za neomezené společenství žen, tu za cizoložství čistě podle libovůle. Takové zvykem vytvářené sdružování ve dvojice se však muselo tím víc upevňovat, čím víc se tvořil rod a čím četnější byly třídy „bratří" a „sester", mezi nimiž sňatek už nebyl možný. Popud, který dal rod k tomu, aby se zabránilo sňatkům mezi pokrevními příbuznými, působil ještě dále. A tak zjišťujeme, že u Irokézů a u většiny ostatních Indiánů na nejnižším stupni barbarství je zakázáno manželství mezi *všemi* druhy příbuzných, které jejich systém vypočítává, a těch je několik set. Tím se stupňovala složitost zákazů uzavírat manželství a skupinová manželství se tak stávala stále nemožnějšími; byla vytlačována *párovou rodinou.* Na tomto stupni žijí spolu jeden muž a jedna žena, přitom však zůstává právem mužů mnohoženství a příležitostná nevěra, třebaže se mnohoženství i z hospodářských důvodů vyskytuje jen zřídka; od žen se naproti tomu většinou požaduje po dobu, kdy trvá spolužití, nejpřísnější věrnost a jejich cizoložství se krutě trestá. Manželský svazek však může každý z nich snadno rozvázat a děti náležejí právě tak jako dříve jedině matce.

Také při tomto stále se rozšiřujícím vylučování pokrevních příbuzných ze sňatku působí přirozený výběr. Morgan říká:

„Z manželství mezi rody, které nejsou spolu pokrevně spřízněny, vzniká plémě tělesně i duševně zdatnější; smísily se dva kmeny, oba na vzestupu, a nové lebky a mozky přirozeně rostly, až obsáhly schopnosti *obou.*"[59]

* Ve vydání z roku 1884 je místo „skupinové manželství" „punaluanskou rodinu". *(Pozn. red.)*

Takto musely kmeny s rodovou soustavou nabýt vrchu nad kmeny zaostalými anebo je strhávat svým příkladem s sebou.

Vývoj rodiny v prehistorii záleží tedy v tom, že okruh osob, v němž vládlo mezi oběma pohlavími manželské společenství a který původně v sobě zahrnoval celý kmen, se ustavičně úžil. Neustálým vylučováním zprvu bližších, pak stále vzdálenějších příbuzných, nakonec už i osob jenom přiženěných, stává se konečně skupinové manželství jakéhokoli druhu prakticky nemožným a zbude jen jediná, zatím ještě jen volně spojená dvojice, molekula, jejímž rozkladem by manželství vůbec přestalo existovat. Už z toho je vidět, jak málo měla co činit se vznikem monogamního manželství individuální pohlavní láska v dnešním slova smyslu. Ještě víc to dokazuje praxe všech národů, které jsou na tomto stupni. Zatímco za dřívějších forem rodiny muži neměli nikdy nouzi o ženy, naopak měli jich spíše víc než dost, staly se nyní ženy vzácnými a hledanými. Proto také s párovým manželstvím počíná loupení a kupování žen, velice rozšířené *příznaky*, zatím však nic víc než příznaky mnohem pronikavější změny, která nastala; z těchto příznaků, pouhých to metod, jak si opatřit ženy, vybájil však pedantský Skot Mac-Lennan „únosové manželství" a „kupní manželství", jakožto zvláštní třídy rodin. Ani jinak není u amerických Indiánů a jinde (na stejném stupni) uzavírání sňatku věcí zúčastněných osob, kterých se často nikdo neptá, nýbrž věcí jejich matek. Tak dochází často k zasnoubení osob, které se spolu vůbec neznají, a uzavření smlouvy se jim oznámí, teprve když se přiblíží doba svatby. Před svatbou dává ženich příbuzným z nevěstina rodu (tedy jejím příbuzným z matčiny strany, nikoli otci a jeho příbuzenstvu) dary, které se považují za výkupné za postoupení dívky. Zachce-li se kterémukoli z obou manželů, může být manželství zrušeno; ponenáhlu se však ve veřejném mínění mnoha kmenů, například u Irokézů, vyvinul odpor proti takovým rozlukám; dojde-li ke sporům, snaží se rodoví příbuzní obou stran prostředkovat, a teprve když všechno úsilí selže, dojde k rozluce, při které děti zůstanou ženě a po které každá strana má na vůli vstoupit do nového manželství.

Párová rodina, která je sama příliš slabá a nestálá, aby se pro ni vlastní domácnost stala potřebnou nebo i jen žádoucí, na-

prosto neruší komunistickou domácnost zděděnou z dřívější doby. Komunistická domácnost znamená však vládu žen v domě, stejně jako uznávání jedině rodné matky, poněvadž není možné bezpečně určit rodného otce, a znamená dále, že ženy, tj. matky, jsou ve velké vážnosti. Představa, že žena byla na počátku společnosti otrokyní muže, je jednou z nejabsurdnějších představ, které byly převzaty z osvícenství osmnáctého století. U všech divochů a u všech barbarů nejnižšího a středního stupně, zčásti ještě i nejvyššího stupně, má žena nejen svobodné, nýbrž i nanejvýš vážené postavení. Čím je ještě v párovém manželství, nechť dosvědčí Arthur Wright, který byl dlouhá léta misionářem u irokézského kmene Seneků:

„Pokud jde o jejich rodiny v době, kdy ještě obývaly staré dlouhé domy" (komunistické domácnosti několika rodin) „...převládal tam vždy jeden klan" (rod) „a ženy si braly muže z jiných klanů" (rodů). „...Obyčejně poroučely v domě ženy; zásoby byly společné, běda však nešťastnému manželu nebo milenci, který byl příliš líný nebo nemotorný a nepřispíval svým dílem ke společným zásobám. Bez ohledu na to, kolik měl v domě dětí nebo majetku, mohl každou chvíli očekávat rozkaz, aby si svázal ranec a klidil se po svých. A nesměl se pokusit postavit se na odpor; v domě mu dovedli tak zatopit, že mu nezbylo než se vrátit k vlastnímu klanu" (rodu) „nebo, což se stávalo nejčastěji, vstoupit v nové manželství v některém jiném klanu. Ženy měly velikou moc v klanu" (rodu) „a také všude jinde. Neváhaly sesadit třeba i náčelníka a degradovat ho na prostého bojovníka."[60]

Komunistická domácnost, v níž ženy většinou nebo vesměs náležejí k témuž rodu, kdežto muži patří k různým rodům, je věcným základem nadvlády žen, která byla v pravěku obecně rozšířena; tento objev je třetí Bachofenova zásluha. — Dodávám ještě, že tomu, co bylo řečeno, nijak neodporují zprávy cestovatelů a misionářů o přetěžování žen nadměrnou prací u divochů a barbarů. Dělba práce mezi oběma pohlavími vyplývá ze zcela jiných příčin než z postavení ženy ve společnosti. Národy, u kterých ženy musí pracovat mnohem víc, než jim podle našich představ přísluší, mají k ženám často víc opravdové úcty než naši Evropané. Dáma za civilizace naoko zahrnovaná dvořením a odcizená vší skutečné práci zaujímá neskonale nižší společenské postavení než těžce pracující žena doby barbarské, která byla ve svém národě uznávána za skutečnou dámu (lady, frowa, Frau = paní) a také jí svou povahou byla.

Zda párové manželství dnes v Americe úplně zatlačilo skupinové manželství*, to musí rozhodnout bližší průzkum národů v severozápadní a zejména v Jižní Americe, které jsou ještě na nejvyšším stupni divošství. O těchto národech se vypráví tolik všelijakých příkladů pohlavní nevázanosti, že se sotva dá předpokládat, že by u nich bylo staré skupinové manželství nadobro překonáno.** Nepochybně tam všechny jeho stopy ještě nevymizely. Nejméně u čtyřiceti severoamerických kmenů má muž, který se ožení s nejstarší sestrou, právo pojmout za manželky také všechny její sestry, jakmile dosáhnou nutného věku: je to pozůstatek zřízení, kdy celá řada sester měla společné muže. A o obyvatelích kalifornského poloostrova (nejvyšší stupeň divošství) vypráví Bancroft, že mají slavnosti, k nimž se schází několik „kmenů", aby se oddávaly volnému pohlavnímu styku.[61] Jsou to zřejmě rody, které těmito slavnostmi uchovávají nejasnou upomínku na doby, kdy ženy *jednoho* rodu měly společně za manžely všechny muže jiného rodu a naopak.*** Stejný mrav panuje ještě v Austrálii. U některých národů se stává, že starší muži, náčelníci a kouzelníci-kněží vykořisťují společenství žen ve svůj prospěch a monopolizují pro sebe většinu žen; zato však musí při některých slavnostech a při velkých shromážděních lidu dopustit, aby staré společenství zase ožilo, a dovolit svým ženám, aby se povyrazily s mladými muži. Četné příklady takových pravidelně se opakujících saturnálií[62], při nichž nakrátko dochází k starému neomezenému pohlavnímu styku, uvádí Westermarck na str. 28/29 u Hooů, Santálů, Paňdžábů a Kotarů v Indii, u některých afrických národů atd. Westermarck z toho kupodivu vyvozuje, že jsou to zbytky doby říje, společné pračlověku i zvířatům, a ne pozůstatky skupinového manželství, jehož existenci popírá.

* Ve vydání z roku 1884 je „punaluanskou rodinu". *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 tato věta není. *(Pozn. red.)*

*** Další text až k odstavci: „Párová rodina vznikla na rozhraní mezi divošstvím a barbarstvím..." (str. 87) napsal Engels až pro vydání z roku 1891. Původní text zněl: „Podobné zbytky jsou dost známé ze starého světa, např. oddávání se fénických dívek v chrámu na počest Astarty; také středověké právo první noci, které si přes novoromantické německé omlouvání udrželo silnou existenci, je pravděpodobně zbytek punaluanské rodiny, dochovaný keltským rodem (klanem)." *(Pozn. red.)*

Dospíváme tu ke čtvrtému velkému Bachofenovu objevu, k objevení velmi rozšířené přechodné formy mezi skupinovým manželstvím a sdružováním ve dvojice. To, co Bachofen líčí jako pokání za porušení starých přikázání bohů, pokání, kterým si žena vykupuje právo na cudnost, je ve skutečnosti jen mystickým výrazem pro pokání, kterým se žena vykupuje ze starého mužského společenství a nabývá práva oddávat se jen *jedinému* muži. Toto pokání záleží v tom, že se žena musí v omezené míře oddávat všem; babylonské ženy se musily jednou do roka takto oddávat mužům v chrámu Mylitty; jiní národové v Přední Asii posílali své dívky na léta do Anaitina chrámu, kde se dříve, než se směly provdat, oddávaly volné lásce s milenci, které si samy zvolily; podobné nábožensky maskované zvyky jsou společné takřka všem asijským národům mezi Středozemním mořem a Gangem. Smírná oběť za vykoupení se stává čím dál tím lehčí, jak poznamenává už Bachofen:

„Nabízení žen, opakující se každého roku, nahrazuje jediný akt, místo hetérismu matron přichází hetérismus dívek, neodehrává se v době manželství, ale před sňatkem a žena není už ponechávána všem mužům bez výběru, nýbrž jen určitým osobám." („Mutterrecht", str. XIX.)

U jiných národů tato náboženská rouška chybí; u některých z nich — jako u Tráků, Keltů atd. ve starověku, u mnohých praobyvatel Indie, u malajských národů, u obyvatel jihomořských ostrovů a u četných amerických Indiánů podnes — mají dívky až do provdání největší pohlavní volnost. Tak je tomu zejména skoro všude v Jižní Americe, což může dosvědčit každý, kdo se dostal trochu dál do vnitrozemí. Agassiz vykládá („A Journey in Brazil", Boston a New York, 1886, str. 266[63]) o jedné bohaté rodině indiánského původu. Když se seznámil s dcerou, ptal se po jejím otci v domnění, že jím je matčin manžel, který bojoval jako důstojník ve válce proti Paraguayi. Avšak matka mu odpověděla s úsměvem: — naõ tem pai, é filha da fortuna — nemá otce, je dítětem náhody.

„Takto hovoří beze studu a příhany o svých nemanželských dětech indiánské a poloindiánské ženy pokaždé; a není to ani tak neobvyklé, spíše se zdá výjimkou opak. Děti... znají často jen svou matku, neboť té připadá všechna starost a odpovědnost; o otci nevědí nic; ženy také, jak se zdá, ani nenapadne, že by ony nebo jejich děti měly na něho nějaký nárok."

To, co u nich civilizovanému člověku připadá podivné, je podle mateřského práva a ve skupinovém manželství prostě pravidlem.

U jiných národů si zase osobují ženichovi přátelé a příbuzní nebo sami svatební hosté při svatbě starobylé právo na nevěstu a ženich přijde na řadu až naposled; tak tomu bylo na Baleárách a u afrických Augilů ve starověku, tak je tomu u Bareů v Abysinii podnes. U jiných zase nějaká úřední osoba, náčelník kmene nebo rodu, kazik, šaman, kněz, kníže nebo jakkoli se nazývá, zastupuje společenství a vykonává na nevěstě právo první noci. Přes všechno novoromantické omlouvání existuje toto ius primae noctis* jako zbytek skupinového manželství ještě dnes u většiny obyvatel Aljašky (Bancroft, „Native Races", I, 81), u Tahuů v severním Mexiku (tamtéž, str. 584) i u jiných národů; a existovalo po celý středověk alespoň v původně keltských zemích, kde se dochovalo přímo ze skupinového manželství, například v Aragonii. V Kastilii nebyl rolník nikdy nevolníkem, kdežto v Aragonii vládlo nejhanebnější nevolnictví až do dekretu Ferdinanda Katolického z roku 1486.[64] V tomto dokumentu se praví:

„Rozsuzujeme a prohlašujeme, že pánové vpředu uvedení (senyors, baroni)... také nemohou, když se sedlák žení, první noc s jeho ženou spáti anebo na znamení svého panství ve svatební noci, když si žena lehla do postele, postel a zmíněnou ženu překračovati; také nemohou zmínění pánové si dát sloužit dcerou nebo synem sedláka proti jejich vůli, ať zaplatí nebo ne." (Citováno v katalánském originálu u Sugenheima, „Leibeigenschaft", Petrohrad 1861, str. 35.)

Bachofen má také naprosto pravdu, tvrdí-li napořád, že přechod od toho, co nazývá „hetérismus" nebo „plození v bahně", k monogamii nastal v podstatě zásluhou žen. Čím více s rozvojem ekonomických životních podmínek, tudíž s podkopáváním prvotního komunismu a se vzrůstající hustotou obyvatelstva, ztrácely tradiční vztahy mezi oběma pohlavími svůj prvotní naivní charakter, tím víc ponižující a tísnivé připadaly ženám; tím naléhavěji asi toužily jako po vykoupení, aby měly právo na cudnost a na dočasné nebo trvalé manželství s jedním mužem. Od mužů nemohl tento pokrok vzejít už proto, že je až do dneška vůbec nikdy

* — právo první noci. *(Pozn. red.)*

nenapadlo, aby se zřekli příjemností faktického skupinového manželství. Teprve když ženy způsobily přechod k párovému manželství, mohli muži zavést přísnou monogamii — ovšem jen pro ženy.

Párová rodina vznikla na rozhraní mezi divošstvím a barbarstvím, většinou už na nejvyšším stupni divošství, tu a tam teprve na nejnižším stupni barbarství. Je to charakteristická rodinná forma pro barbarství, stejně jako skupinové manželství pro divošství a monogamie pro civilizaci. K tomu, aby se mohla dál vyvíjet k pevné monogamii, bylo třeba, aby začaly působit jiné příčiny než ty, které jsme dosud poznali. Vznikem dvojic se skupina zmenšila na nejnižší jednotku, na molekulu o dvou atomech: na jednoho muže a jednu ženu. Přírodní výběr dokončil své dílo dalším a dalším vylučováním z manželského společenství. V tomto směru už nemohl nic vykonat. Kdyby tedy nebyly začaly působit nové, *společenské* hnací síly, pak by nebylo důvodu, proč by byla měla z párové rodiny vzniknout nová rodinná forma. Ale tyto hnací síly začaly působit.

Opustíme nyní Ameriku, klasickou zemi párové rodiny. Žádný náznak nenasvědčuje, že by se tam byla vyvinula vyšší forma rodiny a že by tam někde před objevením a dobytím Ameriky byla kdy existovala pevná monogamie. Jinak tomu bylo ve starém světě.

Zde se ochočení domácích zvířat a chov stád staly dosud netušeným zdrojem bohatství a vytvořily zcela nové společenské vztahy. Až po nejnižší stupeň barbarství se stálé bohatství skládalo takřka jen z domu, oděvu, primitivních šperků a nástrojů k získávání a úpravě potravin: z člunu, zbraní a nejprostšího domácího nářadí. Potrava se musela opatřovat den co den znovu. Postupující pastýřské národy — Árijci v indické oblasti Paňdžábu a Gangu, právě tak jako ve stepích při Oxu a Jaxartu, které tehdy ještě oplývaly vodou, Semité při Eufratu a Tigridu — získaly nyní ve stádech koní, velbloudů, oslů, hovězího dobytka, ovcí, koz a prasat majetek, který vyžadoval jen dozor a nejjednodušší péči, aby se neustále rozmnožoval a poskytoval hojnost mléčné a masité potravy. Všechny dřívější prostředky k opatřování potravy ustoupily proto do pozadí; lov, který byl dříve nezbytností, stal se nyní přepychem.

Komu však patřilo toto nové bohatství? Není pochyby, že původně náleželo rodu. Ale už velmi brzy se určitě vyvinulo soukromé vlastnictví těchto stád. Těžko říci, zda autor takzvané první knihy Mojžíšovy pokládal otce Abraháma za majitele jeho stád na základě jeho vlastního práva jako hlavy rodinného společenství nebo proto, že byl faktickým dědičným náčelníkem rodu. Jisté je jen, že si ho nesmíme představovat jako vlastníka v moderním slova smyslu. A dále je jisté, že na prahu doložených dějin se už všude setkáváme se stády jako se zvláštním majetkem* náčelníků rodin, stejně jako jsou majetkem náčelníků umělecké výrobky barbarství, kovové nářadí, přepychové předměty a konečně lidský dobytek — otroci.

Neboť v té době bylo také vynalezeno otroctví. Pro barbary nejnižšího stupně neměl otrok cenu. Proto také američtí Indiáni nakládali s přemoženými nepřáteli docela jinak, než jak se s nimi nakládalo na vyšším stupni. Muže pobíjeli, anebo je přijímali jako bratry do vítězného kmene; ženy pojímali za manželky, nebo je i s dětmi, které to přežily, rovněž adoptovali. Lidská pracovní síla neposkytuje na tomto stupni ještě žádný pozoruhodný přebytek nad náklady potřebné ke svému udržování. Se zavedením chovu dobytka, zpracování kovů, tkaní a konečně i obdělávání polí nastala změna. Tak jako manželky, které se dříve daly tak snadno opatřit, nabyly nyní směnné hodnoty** a bylo nutno je kupovat, právě tak tomu bylo i s pracovními silami, zvláště od té doby, co stáda natrvalo přešla do majetku rodin***. Rodina se nerozmnožovala tak rychle jako dobytek. Bylo třeba většího počtu lidí, aby dobytek hlídali; k tomu mohli použít nepřítele zajatého ve válce, který se mimoto dal rozmnožovat stejně jako dobytek.

Taková bohatství, jakmile přešla do soukromého majetku rodin† a rychle se tam rozmnožila, zasadila těžkou ránu společnosti založené na párovém manželství a mateřskoprávním rodu. Párové manželství uvedlo do rodiny nového činitele. Vedle rodné

* Ve vydání z roku 1884 je „soukromým majetkem". *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 zní tato věta: „...dříve četné manželky nabyly teď hodnotu..." *(Pozn. red.)*

*** Ve vydání z roku 1884 je „do soukromého majetku". *(Pozn. red.)*

† Ve vydání z roku 1884 slovo „rodin" není. *(Pozn. red.)*

matky postavilo prokázaného rodného otce, jehož otcovství bylo nadto pravděpodobně lépe prokázáno, než je tomu u leckterých „otců" za našich časů. Podle tehdejší dělby práce v rodině bylo úkolem muže opatřovat potravu a k tomu potřebné pracovní prostředky, a ty byly proto také jeho vlastnictvím; došlo-li k rozvodu, odnesl si je, tak jako si žena ponechala své domácí nářadí. Podle obyčeje tehdejší společnosti byl tedy muž také vlastníkem nového zdroje obživy, dobytka, a později i nového pracovního prostředku, otroků. Podle obyčeje v této společnosti nemohly však jeho děti po něm dědit, neboť s dědictvím to bylo takto:

Podle mateřského práva, tedy dokud byl původ určován pouze po přeslici, a podle původních dědických zvyklostí v rodu dědili zpočátku rodoví příbuzní po svém zemřelém rodovém druhovi. Majetek musel zůstat v rodu. Protože předměty, o které šlo, neměly valný význam, přecházelo jmění v praxi asi odjakživa na nejbližší rodové příbuzné, tedy na pokrevní příbuzné z matčiny strany. Děti zemřelého muže nepatřily však k jeho rodu, nýbrž k rodu své matky; dědily po ní zpočátku s ostatními matčinými pokrevními příbuznými, později snad před ostatními; po svém otci však dědit nemohly, protože nepatřily k jeho rodu, v němž muselo jeho jmění zůstat. Zemřel-li majitel stád, přecházela tedy jeho stáda nejdříve na jeho bratry a sestry a na děti jeho sester nebo na potomstvo sester jeho matky. Jeho vlastní děti byly však z dědictví vyloučeny.

Tou měrou tedy, jak bohatství rostlo, dodávalo muži jednak významnější postavení v rodině, než měla žena, jednak ho hnalo k tomu, aby tohoto posíleného postavení využil a zvrátil tradiční dědickou posloupnost ve prospěch svých dětí. Nebylo to však možné, dokud platil původ podle mateřského práva. Bylo tedy třeba je zrušit a bylo zrušeno. Nebylo to tak těžké, jak se nám dnes zdá. Neboť tato revoluce — jedna z nejpronikavějších, jaké lidi zažili — se nemusela dotknout ani jediného z žijících členů rodu. Všichni jeho příslušníci mohli zůstat tím, čím byli dříve. Stačilo prosté usnesení, že napříště mají potomci mužských členů zůstat v rodu, kdežto potomci ženských členů mají být z rodu vyloučeni a přejít do rodu svého otce. Tím bylo zrušeno určování původu

po přeslici a mateřské dědické právo a nastolen původ po meči a otcovské dědické právo. Jak a kdy k této revoluci u kulturních národů došlo, o tom nic nevíme. To všechno se událo v předhistorické době. Ale že k této revoluci *došlo*, je víc než dostatečně dokázáno hojnými stopami mateřského práva, které nasbíral zejména Bachofen; jak snadno probíhala, vidíme na četných indiánských kmenech, kde k ní došlo teprve nedávno a kde teprve probíhá, jednak pod vlivem vzrůstajícího bohatství a změněného způsobu života (přesídlení z lesů do prérie), jednak pod morálním vlivem civilizace a misionářů. Z osmi kmenů na řece Missouri jich šest určuje původ a dědickou posloupnost podle mužů, dva z nich však ještě podle žen. U Šaunů, Miamiů a Delavarů se ujal zvyk dávat dětem rodové jméno otcova rodu a tak je do něho převádět, aby mohly dědit po otci. „Hle, člověku vrozená záliba v kasuistice měnit věci tím, že mění jejich jména! A hledat zadní dvířka, aby mohl v rámci tradice tuto tradici prolomit, dává-li k tomu přímý zájem dostatečný popud!“ (Marx.)[65] Z toho povstal nesmírný zmatek, který mohl být urovnán a také zčásti byl urovnán jen tím, že se přešlo k otcovskému právu. „To byl, zdá se, vůbec nejpřirozenější přechod.“ (Marx.)[66] — Co nám mohou povědět odborníci ve srovnávací právní vědě o způsobu, jakým tento přechod probíhal u kulturních národů starého světa — jsou to ovšem skoro jen hypotézy — o tom srovnej knihu M. Kovalevského „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété“, Stockholm 1890.*

Svržení mateřského práva bylo *světodějnou porážkou ženského pohlaví*. Muž se chopil kormidla také doma, žena byla zbavena své důstojnosti, porobena, stala se otrokyní jeho žádosti a pouhým nástrojem na rození dětí. Toto ponižující postavení ženy, jak se nezastřeně projevuje zejména u Řeků herojské doby a ještě víc doby klasické, bylo postupně zkrášlováno a pokrytecky zastíráno, místy také odíváno do mírnější formy; zrušeno však nebylo.

První účinky nově nastolené samovlády mužů se projevují v přechodné formě patriarchální rodiny, která se nyní objevuje.

* Ve vydání z roku 1884 poslední věta není. *(Pozn. red.)*

Nevyznačuje se hlavně mnohoženstvím, o němž se zmíním později, nýbrž

„zorganizováním určitého počtu svobodných a nesvobodných osob v jednu rodinu pod otcovskou mocí hlavy rodiny. V semitské formě žije hlava rodiny v mnohoženství, nesvobodní mají ženu a děti a účelem celé organizace je opatrování stád na určitém ohraničeném území."[67]

Nejpodstatnější věcí je začlenění nesvobodných a otcovská moc; proto je dokonalým typem této formy rodiny římská rodina. Slovo familia neznamená původně ideál dnešního šosáka, v němž se pojí sentimentalita s domácími hádkami; u Římanů se zpočátku dokonce ani nevztahuje na manželskou dvojici a jejich děti, nýbrž jedině na otroky. Domácí otrok se nazývá famulus a familia je souhrn otroků náležejících jednomu muži. Ještě za doby Gaiovy se familia, id est patrimonium (tj. dědictví), odkazovala v závěti. Tento výraz vynalezli Římané, aby jím označili nový společenský organismus, jehož hlava měla ženu, děti a určitý počet otroků pod římskou otcovskou mocí, s právem nad životem a smrtí všech.

„Toto slovo není tedy starší než železem opancéřovaný rodinný systém latinských kmenů, který vznikl po zavedení polního hospodářství a zákonitého otroctví a poté, když se árijské kmeny Italů oddělily od Řeků."[68]

Marx dodává: „Moderní rodina obsahuje v zárodku nejen otroctví (servitus), ale i nevolnictví, protože se od prvopočátku vztahuje ke službám v zemědělství. Obsahuje v sobě *v malém* všechny protiklady, které se později široce rozvíjejí ve společnosti a v jejím státě."[69]

Takovou formu rodiny nacházíme na přechodu od párového manželství k monogamii. Aby byla zabezpečena ženina věrnost, tedy i původ dětí od určitého otce, je žena plně vydána mužově moci: zabije-li ji, vykoná jen své právo.*

S patriarchální rodinou vstupujeme do oblasti psaných dějin, a tím i do oblasti, kde nám může značně pomoci srovnávací právní věda. A vskutku nám tu přinesla podstatný pokrok. Maximu Kovalevskému („Tableau etc. de la famille et de la propriété", Stockholm 1890, str. 60—100) děkujeme za důkaz, že patriarchální domácí společenství, jaké nalézáme podnes u Srbů a Bulharů pod

* Ve vydání z roku 1884 je vypuštěn další text až k odstavci začínajícímu: „Než přejdeme k monogamii..." (str. 94). *(Pozn. red.)*

jménem zadruga (v překladu asi tolik co sdružení, družstvo) nebo bratstvo (bratrstvo) a v obměněné formě u východních národů bylo přechodným stupněm mezi mateřskoprávní rodinou, která se vyvinula ze skupinového manželství, a mezi monogamní rodinou moderního světa. Alespoň o kulturních národech starého světa, o Árijcích a Semitech, je to, jak se zdá, dokázáno.

Jihoslovanská zadruga je nejlepším dosud živým příkladem takového rodinného společenství. Zahrnuje v sobě několik generací potomků téhož otce i jejich ženy, a ti všichni bydlí pospolu na jednom dvorci, obdělávají společně svá pole, živí a šatí se ze společných zásob a přebytek výnosu je jejich společným majetkem. Nejvyšším správcem společenství je pán domu (domaćin), který je zastupuje navenek, který smí zcizovat drobnější předměty, spravuje pokladnu a je odpovědný za ni i za řádný chod hospodářství. Je volen a nemusí být ani nejstarší z nich. Ženy i jejich práce řídí paní domu (domaćica), kterou bývá zpravidla domaćinova manželka. Ta má také významné, často rozhodující slovo při výběru ženichů dívkám. Nejvyšší moc je však v rukou rodinné rady, která je shromážděním všech dospělých příslušníků zadrugy, žen i mužů. Tomuto shromáždění skládá pán domu účty; shromáždění se usnáší a rozhoduje, vykonává soudnictví nad členy, usnáší se o významnějších koupích a prodejích, zvláště jde-li o pozemky atd.

Je tomu teprve asi deset let, co byla dokázána existence takových rodinných společenství také v Rusku;[70] nyní se obecně uznává, že jsou zakořeněna v ruských lidových zvycích právě tak jako občina neboli vesnické společenství. Objevují se v nejstarším ruském zákoníku, v Jaroslavově „Pravdě“[71], pod stejným názvem (verv) jako v dalmatských zákonech[72] a dají se dokázat i z polských a českých dějepisných pramenů.

Také u Němců nebyla podle Heuslera („Institutionen des deutschen Rechts“[73]) původně hospodářskou jednotkou jednotlivá rodina v moderním smyslu, nýbrž „domácí společenství“, které se skládá z několika generací, popřípadě z jednotlivých rodin, a mimoto k němu často náleží dost nesvobodných osob. Také římská rodina se odvozuje od tohoto typu, a proto se v poslední době popírá neomezená moc otce rodiny i naprostá bezprávnost ostatních

členů rodiny vůči němu. U Keltů v Irsku existovala prý rovněž podobná rodinná společenství; ve Francii se udržela v Nivernais pod jménem parçonneries až do Francouzské revoluce a ve Franche Comté ještě dodnes zcela nevymizela. V okolí Louhansu (Saône-et-Loire) lze spatřit velké selské domy se společným, vysokým — až pod střechu — ústředním sálem, kolem něhož jsou ložnice, do nichž se vstupuje po šesti až osmi schodech a kde bydlí několik generací téže rodiny.

O domácím společenství se společným obděláváním půdy v Indii se zmiňuje už Nearchos[74] v době Alexandra Velikého; toto společenství se udržuje v témž kraji, v Paňdžábu a po celém severozápadě země ještě dnes. Na Kavkaze se je podařilo dokázat přímo Kovalevskému. V Alžírsku existuje ještě u Kabylů. Dokonce prý se vyskytlo i v Americe a tvrdí se, že je jím ono „calpullis", které popisuje Zurita ve starém Mexiku;[75] naproti tomu Cunow („Ausland", 1890, čís. 42—44)[76] celkem jasně dokázal, že v Peru v době, kdy ho bylo dobyto, existovalo zřízení podobné německé marce (přičemž se tam marka kupodivu nazývala marca), kde se obdělávaná půda periodicky rozdělovala, takže ji obdělávali jednotliví hospodáři.

Buď jak buď patriarchální domácí společenství se společným vlastnictvím a společným obděláváním půdy nabývá nyní docela jiného významu, než jaký mělo dosud. Nemůžeme už pochybovat o důležité přechodné úloze, kterou mělo u kulturních národů i u mnoha jiných národů starého světa na přechodu od mateřsko-právní rodiny k rodině monogamní. V dalším výkladu se vrátíme k závěru, k němuž dále dospívá Kovalevskij, že právě toto společenství bylo přechodným stupněm, ze kterého se vyvinulo vesnické nebo markovní společenství s individuálním obděláváním půdy a zprvu s periodickým rozdělováním, později s konečným rozdělením orné půdy i luk.

Pokud jde o rodinný život v těchto domácích společenstvích, je třeba poznamenat, že se alespoň v Rusku o otci domu říká, že silně zneužívá svého postavení vůči mladším ženám ve společenství, zejména vůči svým snachám, a že si z nich často dělá harém; ruské lidové písně o tom hovoří dost výmluvně.

Než přejdeme k monogamii, která se po pádu mateřského práva rychle vyvíjela, zmíníme se ještě stručně o mnohoženství a mnohomužství. Obě tyto formy manželství mohou být jen výjimkami, tak říkajíc luxusními produkty dějin, leda by se vyskytovaly v jedné zemi vedle sebe, což, jak známo, se nestává. Protože tedy muži vyloučení z mnohoženství se nemohou utěšit u přebytečných žen při mnohomužství — počet mužů a žen zůstal však bez ohledu na sociální instituce dosud přibližně stejný — je samo sebou nemožné, aby se ta či ona forma manželství stala obecně platnou. Ve skutečnosti bylo mnohoženství *jednoho* muže zřejmě produktem otroctví a zůstalo omezeno na jednotlivé výjimečné případy. V semitské patriarchální rodině žije v mnohoženství jen sám patriarcha a nanejvýš ještě několik jeho synů, ostatní se musí spokojit s *jednou* ženou. Tak je tomu podnes po celém Orientě; mnohoženství je výsadou lidí bohatých a vznešených a vytváří se hlavně kupováním otrokyň; široké vrstvy lidu žijí v monogamii. Stejnou výjimkou je mnohomužství v Indii a v Tibetu; jeho vznik ze skupinového manželství*, který je dost zajímavý, je třeba ještě podrobněji přezkoumat. V praxi se ostatně zdá toto mnohomužství mnohem snesitelnější než žárlivé střežení harémů u mohamedánů. Alespoň u Najrů v Indii mají sice vždy tři, čtyři nebo více mužů společně jednu ženu; ale každý z nich může mít vedle ní se třemi nebo několika dalšími muži dohromady druhou ženu a tak i třetí, čtvrtou atd. Je věru div, že MacLennan v těchto manželských klubech, v nichž lze být členem několika najednou a které sám popisuje, neobjevil novou kategorii *klubového manželství*. Tento život v manželských klubech ostatně vůbec není skutečné mnohomužství; je naopak, jak poznamenává už Giraud-Teulon, zvláštní formou skupinového manželství; muži žijí v mnohoženství, ženy v mnohomužství.**

4. *Monogamní rodina.* Vzniká, jak jsme ukázali, z párové rodiny na rozhraní mezi středním a nejvyšším stupněm barbarství; její konečné vítězství je jednou ze známek počínající civilizace. Je zalo-

* Ve vydání z roku 1884 je místo „skupinového manželství" „punaluanské rodiny". *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 poslední věta není. *(Pozn. red.)*

žena na vládě muže a jejím účelem je výslovně plození dětí, u kterých je otcovství nepopíratelné. A toto otcovství se požaduje, protože děti se mají jednou jako pokrevní dědici ujmout otcova jmění. Od párové rodiny se monogamní rodina liší mnohem větší pevností manželského svazku, který už nelze rozvázat podle libovůle některé z obou stran. Nyní jej může rozvázat a svou ženu zapudit zpravidla jen muž. Právo na manželskou nevěru mu nyní zůstává alespoň zvykem zaručeno (Code Napoléon je výslovně muži přiznává, pokud svou souložnici neuvede do manželského domu)[77] a s postupujícím vývojem společnosti se stále víc uplatňuje; vzpomene-li si žena na starou praxi pohlavních vztahů a chce-li ji obnovit, stíhá ji za to přísnější trest než dříve.

S novou formou rodiny se setkáváme v celé její tvrdosti u Řeků. Zatímco postavení bohyň v mytologii, jak poznamenává Marx,[78] nám ukazuje dřívější období, kdy ženy měly ještě svobodnější a váženější postavení, vidíme v herojské době ženu* už poníženou nadvládou muže a konkurencí otrokyň. Přečtěme si v „Odyssei", jak Télemachos okřikuje svou matku a přikazuje jí, aby byla zticha.[79] Ukořistěné mladé ženy jsou u Homéra vydány napospas smyslným choutkám vítěze; velitelé si po řadě a podle své hodnosti vybírají nejkrásnější z nich; celá „Ilias" se točí, jak známo, kolem sporu mezi Achillem a Agamemnónem o takovou otrokyni. U každého významného Homérova reka je zmínka o dívce zajaté ve válce, se kterou sdílí stan i lože. Tyto dívky berou Řekové s sebou do vlasti a do manželského domu, jako to činí u Aischyla Agamemnón s Kasandrou;[80] synové zplození s takovými otrokyněmi dostávají malý podíl z otcovského dědictví a jsou zcela svobodni; Teukros je takovým nemanželským synem Telamónovým a smí užívat otcova jména. Od manželky se očekává, že si to dá všechno líbit,

* Následující text až ke slovům: Ale přes všechno uzavírání a hlídání (str. 97) rozšířil Engels v roce 1891. V roce 1884 zněl: v polovězeňské uzavřenosti, aby bylo zajištěno správné otcovství dětí. Muž se naproti tomu bavil s otrokyněmi zajatými ve válce, které s ním za války sdílely stan. V klasickém období se nic nezlepšilo. V Beckerově „Chariklovi" se můžeme podrobně dočíst, jak Řekové zacházeli se svými ženami. Ne sice přímo zavřeny, ale uzavřeny před světem, staly se nejvyššími služkami svých mužů a stýkaly se především s ostatními služkami. Dívky byly přímo zavírány, ženy vycházely jen v doprovodu otrokyň. Když přišla mužská návštěva, uchýlila se žena do svého pokoje. *(Pozn. red.)*

sama však že bude zachovávat přísnou cudnost a manželskou věrnost. Řecká žena herojské doby je sice váženější než žena v období civilizace, ale konec konců je přece jen muži pouze matkou jeho manželských dětí a dědiců, nejvyšší správkyní jeho domu a náčelnicí otrokyň, ze kterých si muž libovolně může vybírat souložnice, což také činí. Existence otroctví vedle monogamie, skutečnost, že tu jsou mladé, krásné otrokyně, které náležejí *muži* se vším, co je na nich, to právě dodává monogamii od začátku zvláštní ráz, že totiž je monogamií *jen pro ženu*, ale ne pro muže. A tento ráz má monogamní manželství podnes.

U pozdějších Řeků musíme rozlišovat mezi Dóry a Jóny. Dórové, jejichž klasickým příkladem je Sparta, mají v mnohém směru ještě starobylejší manželské poměry, než jaké líčí Homér. Ve Spartě vládne párové manželství, upravené státem podle tamních názorů, které v leckterých věcech ještě připomíná skupinové manželství. Bezdětná manželství jsou rozlučována; král Anaxandridas (kolem roku 560 před naším letopočtem) si vzal ke své bezdětné ženě ještě druhou ženu a měl dvě domácnosti; v téže době si vzal král Ariston ke dvěma neplodným ženám třetí manželku, zato však jednu z prvních dvou propustil. Naproti tomu mohlo mít několik bratrů společnou ženu. Muž, kterému se zalíbila žena jeho přítele, se s ním mohl o ni dělit a pokládalo se za slušné půjčit ženu statnému „hřebci", jak by se vyjádřil Bismarck, a to i tehdy, když to nebyl spoluobčan. Na jednom místě u Plutarcha odkazuje Sparťanka milence, který ji pronásleduje milostnými návrhy, na svého manžela, a z toho lze — podle Schoemanna — usuzovat na ještě větší volnost mravů.[81] Skutečné cizoložství, nevěra ženy za mužovými zády, bylo proto také něčím neslýchaným. Na druhé straně bylo ve Spartě, alespoň v její nejlepší době, neznámo domácí otroctví a hélótští nevolníci bydlili odloučeně na statcích; proto nebyli spartiaté[82] v tak velkém pokušení ucházet se o jejich ženy. A proto je samozřejmé, že za všech těchto okolností ženy ve Spartě zaujímaly mnohem váženější postavení než u ostatních Řeků. Spartské ženy a elita aténských hetér jsou jediné řecké ženy, o kterých staří Řekové mluví s úctou a jejichž výroky pokládají za hodné zaznamenání.

Docela jinak tomu bylo u Iónů, pro něž jsou příznačné Atény. Dívky se tam učily jen příst, tkát a šít, nanejvýš ještě trochu číst a psát. Byly vlastně zavřeny, stýkaly se jen s ostatními ženami. Ženská komnata byla v oddělené části domu, v horním poschodí nebo v zadním křídle, kam se muži, zejména cizí, tak snadno nedostali a kam se ženy uchylovaly při mužské návštěvě. Ženy nevycházely bez doprovodu otrokyně; doma byly doslova hlídány; Aristofanes mluví o moloských psech, kteří byli chováni na zastrašení cizoložníků,[83] a alespoň v asijských městech měli na hlídání žen eunuchy, kteří byli už za doby Hérodotovy pro obchodní účely vyklešťováni na Chiu a podle Wachsmutha nejen pro barbary.[84] U Euripida je žena označována jako oikurema,[85] jako věc k domácím pracím (je to slovo středního rodu), a kromě úkolu rodit děti neměla pro Atéňana jiný význam než jako nejvyšší služka. Muž měl svá gymnastická cvičení a svou veřejnou činnost, a z těch byla žena vyloučena; kromě toho měl muž často ještě k dispozici otrokyně a v době rozkvětu Atén rozvětvenou prostituci, které stát přinejmenším přál. Právě tato prostituce byla základnou, na které se vyvinuly jediné řecké ženské charaktery, které duchem a vytříbeností uměleckého vkusu vynikly nad obecnou úroveň antických žen, jako nad ni vynikaly spartské ženy svým charakterem. Skutečnost, že žena musela být hetérou, aby se mohla stát ženou, je však nejostřejším odsouzením aténské rodiny.

Časem se tato aténská rodina stala vzorem, podle něhož uspořádali své domácí poměry nejen ostatní Iónové, nýbrž postupně i všichni ostatní Řekové doma i v koloniích. Ale přes všechno uzavírání a hlídání nalézaly Řekyně dost často příležitost, aby klamaly své manžely. A ti, protože by se byli styděli projevovat svým ženám lásku, bavili se všelijakými milostnými pletkami s hetérami; ale to, že zbavili ženu důstojnosti, se mužům vymstilo a připravovalo je samotné o důstojnost, až propadli zvrácené lásce k chlapcům a potupili své bohy i sebe mýtem o Ganymédovi.

Takový byl původ monogamie, pokud jej můžeme sledovat u nejcivilizovanějšího a nejvyspělejšího národa starověku. Nebyla vůbec plodem individuální pohlavní lásky, s níž neměla naprosto nic společného, protože manželství zůstalo tak jako dříve manžel-

stvím z konvence. Byla první formou rodiny, která nebyla založena na přirozených podmínkách, ale na ekonomických podmínkách*, totiž na vítězství soukromého vlastnictví nad původním přirozeně vzniklým společným vlastnictvím. Vláda muže v rodině a plození dětí, které měly být jen jeho vlastními dětmi a které byly určeny za dědice jeho bohatství — to bylo jediným a výhradním účelem monogamního manželství, jak Řekové bez obalu prohlašovali. Jinak jim bylo manželství břemenem, povinností vůči bohům, státu a vlastním předkům, a tato povinnost se prostě musela plnit. V Aténách vynucoval zákon na muži nejen ženitbu, nýbrž i plnění minima takzvaných manželských povinností.**

Tak monogamní manželství rozhodně nevstupuje do dějin jako smíření muže se ženou, a tím spíše ne jako nejvyšší forma manželství. Naopak. Objevuje se jako porobení jednoho pohlaví druhým, jako proklamování rozporu mezi pohlavími, jaký celé dosavadní dějiny nepoznaly. Ve starém neotištěném rukopisu z roku 1846, který je dílem Marxovým a mým, nalézám toto: „První dělbou práce je dělba mezi mužem a ženou při plození dětí."[86] A dnes mohu dodat: První třídní protiklad, který se objevuje v dějinách, odpovídá vývoji antagonismu mezi mužem a ženou v monogamním manželství a první třídní potlačování je potlačování ženského pohlaví mužským pohlavím. Monogamní manželství bylo velikým dějinným pokrokem, ale zároveň zahajuje vedle otroctví a soukromého vlastnictví období, které trvá až do dneška a ve kterém každý pokrok je zároveň v určitém směru krokem zpátky, období, ve kterém blaho a rozvoj *jedněch* se uskutečňuje utrpením a potlačováním *druhých*. Monogamní manželství je buňka civilizované společnosti, na které už můžeme studovat povahu protikladů a rozporů, které se v ní plně rozvíjejí.

S vítězstvím párového nebo dokonce monogamního manželství nezmizela dřívější poměrná svoboda pohlavního styku.

„Starý manželský systém, který byl pozvolným vymíráním punaluanských skupin zredukován do užších hranic, stále ještě obklopoval dále se vyvíjející

* Ve vydání z roku 1884 místo „ekonomických podmínkách" je „společenských podmínkách" a věta na tomto místě končí. *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 poslední věta není. *(Pozn. red.)*

rodinu a držel se jí v patách až do úsvitu civilizace... ztratil se nakonec v nové formě hetérismu, která pronásleduje člověka až do civilizace jako temný stín ležící na rodině."[87]

Hetérismem rozumí Morgan mimomanželský, *vedle monogamní rodiny* existující pohlavní styk mužů s neprovdanými ženami, styk, který, jak známo, bují po celé období civilizace v nejrozmanitějších formách a čím dál tím víc se stává nezakrytou prostitucí.* Tento hetérismus pochází přímo ze skupinového manželství, z oběti, při níž se ženy oddávaly všem, vykupujíce si tím právo na cudnost. Oddávat se za peníze bylo zprvu náboženským úkonem; docházelo k němu v chrámu bohyně lásky a peníze plynuly původně do chrámového pokladu. Hieroduly[88] Anaitiny v Arménii, Afroditiny v Korintu i náboženské tanečnice při indických chrámech, takzvané bajadéry (toto slovo je zkomoleninou portugalského bailadeira, tanečnice), byly prvními prostitutkami. Oddávat se mužům bylo původně povinností každé ženy a později tuto povinnost vykonávaly za všechny ostatní ženy jedině tyto kněžky. U jiných národů pochází hetérismus z pohlavní volnosti, kterou měly dívky před sňatkem — je tedy rovněž pozůstatkem skupinového manželství, který se nám však dochoval jinou cestou. Se vznikem majetkových rozdílů, tedy už na nejvyšším stupni barbarství, objevuje se vedle práce otroků sporadicky také námezdní práce a zároveň, jako její nutný doplněk, profesionální prostituce svobodných žen vedle vynuceného oddávání se otrokyň. A tak má dědictví, které skupinové manželství zanechalo civilizaci, dvojí stránku, stejně jako všechno, co vytváří civilizace, má dvojí stránku, je dvojznačné, v sobě rozpolcené, protikladné: zde monogamie, tam hetérismus se svou nejkrajnější formou, prostitucí. Hetérismus je zrovna takové společenské zařízení jako kterékoli jiné; je to pokračování staré pohlavní svobody — pro muže. Ačkoli se ve skutečnosti nejen trpí, nýbrž zejména vládnoucí třídy jej běžně praktikují, je slovy zatracován. Ve skutečnosti však toto zatracování nijak nepostihuje muže, kteří se ho účastní, nýbrž jen ženy: jsou v opovržení a vyvrženy ze společnosti, a tak je znovu naprostá

* Ve vydání z roku 1884 není další text až k větě: „Hetérismus je společenské zařízení..." *(Pozn. red.)*

vláda mužů nad ženským pohlavím vyhlašována za základní zákon společnosti.

S tím se však uvnitř monogamie samé vyvíjí další protiklad. Vedle manžela, který si hetérismem zkrášluje život, stojí zanedbávaná manželka.* A nelze mít jednu stranu protikladu bez druhé, tak jako ten, kdo už snědl půlku jablka, nedrží v ruce celé jablko. A přece si to, jak se zdá, muži tak představovali, až jim jejich ženy ukázaly, zač je toho loket. S monogamním manželstvím se vynořují dvě stálé charakteristické společenské postavy, které dříve nebyly známy: ženin stálý milenec a manžel paroháč. Muži dobyli nad ženami vítězství, ale korunovaci převzaly velkomyslně poražené. Vedle monogamního manželství a hetérismu se nezbytným společenským zařízením stalo cizoložství — zavrhované, těžce trestané, ale nepotlačitelné. Jistota o otcovství dětí spočívala nyní tak jako dříve nanejvýš na mravním přesvědčení a Code Napoléon, aby tento nerozřešitelný rozpor rozřešil, dekretoval v článku 312:

„L'enfant conçu pendant le mariage a pour père le mari; otcem dítěte počatého v manželství je — manžel."

To je poslední výsledek tří tisíc let monogamie.

Tak máme v monogamní rodině — v případech, kdy tato rodina zůstává věrna svému dějinnému vzniku a v nichž se jasně projevuje rozpor mezi mužem a ženou, způsobený výhradním panstvím muže — v malém obraz týchž protikladů a rozporů, v nichž se od počátku civilizace pohybuje společnost rozpolcená na třídy, aniž může tyto rozpory vyřešit a překonat. Mluvím tu ovšem jen o těch případech monogamie, v nichž manželský život opravdu probíhá tak, jak to předpisuje původní charakter celé této instituce, kde se však žena bouří proti mužovu panství. To, že všechna manželství nemají takový průběh, neví nikdo lépe než německý šosák, který své panství nedovede doma hájit o nic lépe než ve státě a jehož žena tudíž plným právem drží otěže, kterých on není hoden. Zato se však cítí vysoko povznesen nad svého francouzského druha v utrpení, kterému se častěji než jemu přiházejí daleko horší věci.

Monogamní rodina se ostatně nevyskytovala všude a vždy

* Ve vydání z roku 1884 dvě poslední věty nejsou. *(Pozn. red.)*

v té klasicky přísné formě, jakou měla u Řeků. U Římanů, kteří jako příští dobyvatelé světa viděli dál, třebaže ne tak bystře jako Řekové, byla žena svobodnější a váženější. Říman se domníval, že mu manželskou věrnost dostatečně zajišťuje moc, kterou má nad životem a smrtí své ženy. Také tady mohla žena, právě tak jako muž, dobrovolně rozvázat manželský svazek. Ale největší pokrok ve vývoji monogamního manželství nastal rozhodně tehdy, když vstoupili do dějin Němci, a to proto, že u nich nebyl, nejspíš pro jejich chudobu, pravděpodobně ještě dokončen vývoj monogamie z párového manželství. Usuzujeme tak ze tří okolností, o kterých se zmiňuje Tacitus. Předně: přes posvátnou úctu k manželství — „spokojují se *jednou* ženou, ženy žijí obehnány hradbou cudnosti“[89] — žili vznešení muži a náčelníci kmenů v mnohoženství, tedy v podobném stavu jako obyvatelé Ameriky, kteří žili v párovém manželství. Za druhé: k přechodu od mateřského práva k otcovskému mohlo dojít teprve nedávno, neboť matčin bratr — podle mateřského práva nejbližší mužský rodový příbuzný — byl stále ještě pokládán za příbuzného skoro bližšího než vlastní otec, což se rovněž shodovalo se stanoviskem amerických Indiánů, u kterých Marx, jak často říkal, našel klíč k pochopení našeho vlastního pravěku. A za třetí požívaly ženy u Němců velké vážnosti a měly velký vliv i na veřejné záležitosti, což je v přímém rozporu s monogamní vládou mužů. To jsou skoro vesměs věci stejné u Němců i u Sparťanů, u kterých, jak jsme viděli, rovněž ještě nebylo párové manželství zcela překonáno.* S Němci se tedy i v této věci dostal k vládě nad světem zcela nový prvek. V nové monogamii, která se nyní vyvinula ze směsice národů na troskách římského světa, vzala na sebe vláda mužů mírnější formy a ženám bylo alespoň navenek ponecháno daleko váženější a svobodnější postavení, než jaké kdy znal klasický starověk. Tím bylo teprve umožněno, aby se z monogamie — v ní, vedle ní a proti ní, podle okolností — vyvinul největší mravní pokrok, za který jí děkujeme: moderní individuální pohlavní láska, která byla celému dřívějšímu světu neznáma.

Tento pokrok vzešel však rozhodně z té okolnosti, že Němci

* Ve vydání z roku 1884 poslední věta není. *(Pozn. red.)*

žili ještě v párové rodině a že postavení ženy, odpovídající této rodinné formě, naroubovali, pokud to bylo možné, na monogamii, a rozhodně nevzešel z opěvované, zázračně vrozené mravní čistoty Němců, která spočívá jen a jen v tom, že v párovém manželství nejsou ve skutečnosti tak křiklavé mravní rozpory jako v monogamii. Němci naopak při svém stěhování, zvláště na východ ke stepním kočovným kmenům u Černého moře, mravně velmi zpustli a přejali od těchto kmenů kromě jejich jezdeckého umění také těžké neřesti proti přirozenosti, což výslovně dosvědčuje Ammianus o Taifalech a Prokopios o Herulech.[90]

Byla-li však monogamie ze všech známých rodinných forem jedinou formou, v níž se mohla vyvinout moderní pohlavní láska, není tím řečeno, že se v ní tato láska vyvinula výhradně nebo alespoň převážně jako láska manželská. Vylučovala to celá povaha pevného monogamního manželství pod mužovou vládou. U všech dějinně aktivních, tj. u všech vládnoucích tříd zůstalo uzavírání sňatků tím, čím bylo od dob párového manželství, věcí úmluvy, kterou uzavírají rodiče. A když se poprvé v dějinách objevila pohlavní láska jako vášeň, a to jako vášeň vlastní každému člověku (alespoň každému příslušníku vládnoucích tříd), jako nejvyšší forma pohlavního pudu — což jí právě dodává specifického rázu — tu nebyla tato její první forma, středověká rytířská láska, vůbec láskou manželskou. Právě naopak. Ve své klasické podobě, u Provensálců, pluje plnými plachtami do vod cizoložství a právě to oslavují jejich básníci. Výkvětem provensálské milostné poezie[91] jsou albas čili svítáníčka. Líčí se v nich žhavými barvami, jak rytíř leží v posteli u své krásky, která je manželkou jiného — a venku zatím stojí strážce, který na rytíře za svítání (alba) zavolá, aby mohl nepozorovaně vyklouznout; vyvrcholením básně je pak scéna loučení. Severní Francouzi a bodří Němci přejali také tento druh poezie i s příslušnými způsoby rytířské lásky a náš starý Wolfram von Eschenbach zanechal tři překrásné jitřní písně na toto poutavé téma, které jsou mi milejší než tři jeho dlouhé hrdinské básně.

Buržoazní sňatky se za našich dnů uzavírají dvojím způsobem. V katolických zemích zaopatří rodiče tak jako kdysi mladému buržoaznímu synkovi vhodnou ženu, a to má ovšem za následek,

že se plně rozvine protiklad, který v sobě obsahuje monogamie: u muže bují hetérismus, u ženy cizoložství. Katolická církev zakázala rozvod manželství patrně jen proto, že se přesvědčila, že proti cizoložství, právě tak jako proti smrti, není léku. V protestantských zemích se buržoaznímu synkovi zpravidla dovoluje, aby si s větší nebo menší volností vyhledal nevěstu ze své třídy, takže láska určitého stupně může být základem uzavření sňatku a ze slušnosti se pokaždé také předpokládá, což odpovídá protestantskému pokrytectví. Tady se muži neoddávají tak často hetérismu a také ženy se nedopouštějí tak často cizoložství. Protože však v každém manželství lidé zůstanou takoví, jací byli před svatbou, a protože buržoové v protestantských zemích jsou většinou šosáci, vede tato protestantská monogamie, vezmeme-li průměr z nejlepších případů, k nesnesitelně nudnému manželskému soužití, kterému se říká rodinné štěstí. Nejlepším zrcadlem obou těchto způsobů sňatku je román, pro katolický způsob román francouzský, pro protestantský způsob román německý*. V obou „on" něco „dostane": v německém mladý muž dívku, ve francouzském manžel parohy. Není vždy jisté, kdo z nich je na tom hůř. Proto také nuda německého románu nahání francouzskému buržoovi právě takovou hrůzu, jakou nahání „nemravnost" francouzského románu německému šosákovi. V poslední době ovšem, od těch časů, co se „Berlín stává světovým městem", nepočíná si německý román už tak nesměle pokud jde o hetérismus a cizoložství, které jsou tam odedávna tuze dobře známy.

V obou případech závisí však sňatek na třídní příslušnosti zúčastněných osob a potud je vždycky konvenčním manželstvím.** Toto konvenční manželství se v obou případech velmi často zvrhá v nejhorší prostituci — někdy u obou stran, daleko častěji však u ženy, která se od obyčejné nevěstky liší jen tím, že nepropůjčuje své tělo jako námezdní dělnice k práci od kusu, nýbrž prodá je do otroctví jednou provždy. A o všech konvenčních sňatcích platí Fourierova slova:

* Ve vydání z roku 1884 doplněno: „a švédský". *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 není další text až k odstavci „Skutečným pravidlem se stává pohlavní láska..." *(Pozn. red.)*

„Stejně jako v mluvnici *dva* zápory dávají klad, tak i v manželské morálce se *dvě* prostituce považují za ctnost."[92]

Skutečným pravidlem se stává pohlavní láska ve vztahu k ženě a může se jím stát jedině u potlačených tříd, tedy dnes u proletariátu — ať už jde o poměr úředně koncesovaný nebo ne. Ale tady také jsou odstraněny základy klasické monogamie. Chybí tu jakékoli vlastnictví, k jehož zachování a dědění byla přece monogamie a vláda mužů vytvořena, a chybí tu tedy i popud k tomu, aby se uplatňovala nadvláda mužů. Nejen to, chybějí k tomu i prostředky; občanské právo, které tuto nadvládu chrání, platí jen pro majetné a pro jejich styk s proletáři; stojí peníze a neplatí proto pro poměr dělníka k jeho ženě, protože je chudý. Zde rozhodují docela jiné osobní a společenské vztahy. A od té doby, co velký průmysl vypudil ženu z domova na trh práce a do továrny a dělá z ní často živitelku rodiny, ztrácí i poslední zbytek mužské nadvlády v proletářské domácnosti půdu pod nohama, až snad na trochu té brutality k ženám, která se rozmohla po zavedení monogamie. Tak proletářova rodina není už monogamním manželstvím v přesném slova smyslu, ani při nejvášnivější lásce a nejpevnější věrnosti *obou* manželů a ani když se mu snad dostalo duchovního a světského požehnání. Proto také úloha věčných průvodců monogamie, hetérismu a cizoložství, je tu skoro mizivá; žena fakticky získala znovu právo na rozloučení manželství, a když se manželé nedovedou snášet, raději se rozejdou. Zkrátka, proletářské manželství je monogamní v etymologickém slova smyslu, ale ne v historickém smyslu.*

Naši právníci ovšem zjišťují, že pokrok zákonodárství odnímá ženám čím dál tím víc jakýkoli důvod ke stížnostem. V moderních civilizovaných zákonodárných systémech se stále víc uznává, že manželství, má-li být platné, musí být předně smlouvou sjednanou oběma stranami dobrovolně, a za druhé, že i po čas trvání manželství mají obě strany stejná práva a povinnosti. Kdyby se však oba tyto požadavky provedly do důsledků, měly by prý ženy *všechno*, co mohou žádat.

Tato čistě právnická argumentace je přesně táž, jakou radikální

* Ve vydání z roku 1884 není další text až k odstavci: „Vraťme se však k Morganovi..." (str. 114). *(Pozn. red.)*

republikánský buržoa okřikuje proletáře a přikazuje jim, aby byli zticha. Pracovní smlouvu mají uzavírat obě strany dobrovolně. Ale považuje se za dobrovolně uzavřenou, jakmile jsou si obě strany podle zákona *na papíře* rovny. Moc, kterou jedné straně propůjčuje její rozdílné třídní postavení, tlak, kterým tato moc působí na druhou stranu — skutečné hospodářské postavení *obou* stran — po tom všem zákonu nic není. Po dobu trvání pracovní smlouvy jsou prý obě strany rovnoprávné, pokud se toho jedna nebo druhá strana výslovně nezřekne. Za to, že ekonomická situace dělníka nutí, aby se zřekl i posledního zdání své rovnoprávnosti, za to ovšem zákon zase nemůže.

Co se týče manželství, je zákonu, i tomu nejpokrokovějšímu, plně učiněno zadost, jakmile oba zúčastnění prohlásí formálně do protokolu, že do manželství vstupují dobrovolně. Co se děje za právnickými kulisami, kde probíhá skutečný život, jak se k této dobrovolnosti dospělo, o to se zákon ani právník nemohou starat. A přece by tu mělo nejprostší právní srovnání právníkovi ukázat, jak to s tou dobrovolností vlastně je. V zemích, kde je dětem zákonem zaručen povinný díl ze jmění rodičů, kde tedy nemohou být vyděděny — v Německu, v zemích francouzského práva atd. — potřebují děti k uzavření sňatku souhlas rodičů. V zemích anglického práva, kde zákon nevyžaduje k uzavření sňatku souhlas rodičů, mají rodiče také naprostou testamentární volnost, pokud jde o jejich jmění, a mohou své děti podle libosti vydědit. Ale je jasné, že přesto a právě proto není v Anglii a v Americe svoboda uzavírat sňatek u tříd, kde je co dědit, ve skutečnosti ani o vlas větší než ve Francii a v Německu.

O nic lépe to nevypadá s právní rovnoprávností muže a ženy v manželství. Jejich právní nerovnost, kterou jsme zdědili z dřívějších společenských poměrů, není příčina, nýbrž následek ekonomického porobení ženy. Ve staré komunistické domácnosti, v níž žilo mnoho manželských dvojic a jejich dětí, bylo vedení domácnosti, které obstarávaly ženy, právě tak veřejnou, společensky nezbytnou prací jako opatřování potravin, které obstarávali muži. Se vznikem patriarchální rodiny, a ještě víc monogamní rodiny, nastala změna. Vedení domácnosti ztratilo veřejný charakter.

Společnosti po něm už nic nebylo. Stalo se *soukromou službou*; žena se stala první služkou a byla vytlačena z účasti na společenské výrobě. Teprve velký průmysl naší doby jí znovu otevřel — a to ještě jen proletářce — cestu ke společenské výrobě, ale tak, že plní-li své povinnosti v soukromé službě pro rodinu, zůstává vyloučena z veřejné výroby a nemůže si vydělávat; a že chce-li se účastnit veřejné výroby a samostatně vydělávat, není s to plnit své rodinné povinnosti. A jako v továrně, tak se vede ženě ve všech pracovních odvětvích, i v lékařství a v advokacii. Moderní monogamní rodina je založena na zjevném nebo zastřeném domácím otroctví ženy a moderní společnost je masa, která se jako z molekul skládá ze samých takových jednotlivých rodin. Ve většině případů, alespoň u majetných tříd, musí dnes na rodinu vydělávat muž a živit ji, a to mu dává postavení vládce, které nepotřebuje být nijak právně zvlášť zajištěno. Muž je v rodině buržoou a žena tu představuje proletariát. V průmyslovém světě se však specifický charakter ekonomického porobení proletariátu projevuje v plném světle teprve tehdy, když jsou odstraněny všechny zvláštní zákonné výsady kapitalistické třídy a je nastolena naprostá rovnoprávnost obou tříd; demokratická republika neruší protiklad obou tříd, naopak, vytváří teprve půdu, na které se dá řešit. A právě tak zvláštní ráz nadvlády muže nad ženou v moderní rodině a nezbytnost nastolit opravdovou společenskou rovnoprávnost obou i způsob zavedení této rovnoprávnosti se objeví v ostrém světle teprve tehdy, až budou oba naprosto rovnoprávní. Pak se ukáže, že první podmínkou osvobození ženy je, aby celé ženské pohlaví bylo znovu zařazeno do veřejné výroby, a to že zas vyžaduje, aby monogamní rodina přestala být hospodářskou jednotkou společnosti.

Máme tedy tři hlavní formy manželství, které vcelku odpovídají třem hlavním fázím lidského vývoje. Pro divošství je to skupinové manželství, pro barbarství párové manželství, pro civilizaci monogamie, doplňovaná cizoložstvím a prostitucí. Mezi párové manželství a monogamii se na nejvyšším stupni barbarství vsouvá velení mužů nad otrokyněmi a mnohoženství.

Jak dokazuje celé naše líčení, je pokrok, projevující se v této

řadě, provázen tou zvláštností, že ženy jsou čím dál tím víc zbavovány pohlavní svobody, kterou měly ve skupinovém manželství, ale muži jí zbaveni nejsou. A ve skutečnosti trvá pro muže skupinové manželství opravdu až dodnes. Co je u ženy zločinem a má těžké zákonné a společenské následky, to se u muže považuje za čestné anebo v nejhorším případě za lehkou mravní poskvrnu, která se dá docela dobře snášet. Čím víc se však v naší době někdejší hetérismus pod vlivem kapitalistické zbožní výroby přeměňuje a čím víc se jí přizpůsobuje, čím víc se mění v nezastřenou prostituci, tím větší je jeho demoralizující vliv. Muže totiž demoralizuje ještě daleko víc než ženy. Prostituce degraduje z žen jen ty nešťastnice, které jí propadnou, a ani ty nedegraduje zdaleka do té míry, jak se obvykle myslí. Naproti tomu narušuje charakter celého mužského světa. Tak zejména dlouhá doba zásnub je pro muže v devíti případech z desíti formální průpravou k manželské nevěře.

Kráčíme tedy vstříc společenskému převratu, při kterém dosavadní ekonomické základy monogamie zmizí právě tak jistě jako její doplněk — prostituce. Monogamie vznikla ze soustředění většího bohatství v *jedněch* rukou — a to v rukou muže — a z potřeby, aby toto bohatství dědily děti tohoto muže, a ne jiného. K tomu bylo zapotřebí ženiny, a ne mužovy monogamie, a proto tato ženina monogamie naprosto nepřekážela zjevné nebo skryté mužově polygamii. Společenský převrat, před nímž stojíme, přemění však alespoň daleko největší část trvalých bohatství, která lze dědit — výrobní prostředky — ve vlastnictví společnosti, a tím zmenší celou tuto starost o dědění na minimum. Když tedy monogamie vznikla z ekonomických příčin, zmizí monogamie, až zmizí tyto příčiny?

Dalo by se celkem právem odpovědět: Ani dost málo nezmizí, naopak, potom se teprve naplno uskuteční. Neboť převedením výrobních prostředků do společenského vlastnictví zmizí také námezdní práce, proletariát, tedy i nutnost, aby se určitý — statisticky zjistitelný — počet žen prodával za peníze. Prostituce zmizí, monogamie, místo aby zanikla, stane se konečně skutečností — i pro muže.

Postavení mužů se tedy rozhodně velmi změní. Změní se však významně i postavení žen, *všech* žen. Přechodem výrobních prostředků do společného vlastnictví přestane být monogamní rodina

hospodářskou jednotkou společnosti. Soukromé vedení domácnosti se stane společenskou prací. Péče o děti a jejich výchova se stane veřejnou záležitostí; společnost se bude starat o všechny děti stejně, o manželské i nemanželské. Tím odpadne starost o „následky", jež je dnes nejpodstatnějším společenským — mravním i ekonomickým — činitelem, který dívce brání, aby se beze všech ohledů oddala muži, kterého miluje. Což to nebude dostatečná příčina, aby se ponenáhlu vyvíjel volnější pohlavní styk a tím také veřejné mínění méně přísné v názoru na panenskou čest a ženskou hanbu? A konečně, což jsme neviděli, že monogamie a prostituce jsou v moderním světě sice protiklady, ale protiklady, které nelze jeden od druhého odloučit, že jsou to póly jednoho a téhož společenského stavu? Cožpak může zmizet prostituce, aniž s sebou strhne do propasti i monogamii?

Tady počíná působit nový činitel, činitel, který v době, kdy se tvořila monogamie, existoval nejvýš v zárodku: individuální pohlavní láska.

Až do středověku nemůže být o individuální lásce mezi pohlavími ani řeči. Rozumí se samosebou, že osobní krása, důvěrný styk, stejné sklony atd. probouzely u osob různého pohlaví touhu po pohlavním styku a že mužům ani ženám nebylo zcela jedno, s kým se octli v tomto nejintimnějším vztahu. Ale odtud až k naší pohlavní lásce je ještě nesmírně daleko. Po celý starověk uzavírali rodiče sňatky za ty, kdo vstupovali do manželství, a ti se s tím klidně smiřovali. Ta trocha manželské lásky, kterou starověk zná, není snad subjektivní náklonnost, nýbrž objektivní povinnost, není to základ manželství, nýbrž jeho doplněk. Milostné vztahy v moderním smyslu se ve starověku vyskytují jen mimo okruh oficiální společnosti. Pastýři, jejichž milostné slasti a strasti nám opěvují Theokritos a Moschos, Dafnis a Chloe, o nichž píše Longos[93], to všechno jsou otroci, kteří nejsou částí státu, životní sféry svobodného občana. Pokud nejde o otroky, setkáváme se však s milostnými pletkami jen jako s plody rozkladu starého zanikajícího světa a dochází k nim se ženami, které rovněž nepatří do oficiální společnosti, s hetérami, tedy s cizinkami nebo propuštěnými otrokyněmi: v Aténách až v předvečer jejich úpadku, v Římě za doby císařství.

Docházelo-li opravdu k milostným pletkám mezi svobodnými občany a občankami, šlo při nich jen o cizoložství. A klasickému milostnému básníku starověku, starému Anakreontovi, záleželo na pohlavní lásce v našem smyslu tak málo, že mu bylo dokonce jedno i to, jakého pohlaví je milovaná bytost.

Naše pohlavní láska je něco podstatně jiného než prostá pohlavní žádost, erós, u starověkých národů. Předně předpokládá opětování lásky u milované osoby; v tom je žena muži rovna, kdežto antický erós se jí vždycky na to neptá. Za druhé dosahuje intenzita a trvání pohlavní lásky takového stupně, že oběma připadá jako těžké, ne-li nejtěžší neštěstí, nemohou-li jeden druhého mít nebo musejí-li se rozejít; aby mohl jeden druhého mít, odvažují se všeho a dávají v sázku i život, což se ve starověku stávalo nanejvýš při cizoložství. A konečně vzniká nové mravní měřítko pro posuzování pohlavního styku; nejde jen o to, byl-li to styk manželský nebo nemanželský, nýbrž také došlo-li k němu ze vzájemné lásky nebo ne. Rozumí se samo sebou, že to s tímto novým měřítkem ve feudální nebo buržoazní praxi nedopadá o nic lépe než se všemi ostatními mravními měřítky — nedbá se ho. Ale nedopadá to s ním ani hůř než s ostatními. Uznává se stejně jako morálka — v teorii, na papíře. A víc se zatím nemůže žádat.

Kde starověk se svými náběhy k pohlavní lásce přestal, tam znovu navazuje středověk: u cizoložství. Vylíčili jsme už rytířskou lásku, která vytvořila svítáníčka. Od této lásky, která chce manželství rozbít, až k lásce, která je má založit, je ještě daleká cesta, na jejíž konec rytířství nikdy nedospělo. I když se od frivolních Románů obrátíme k ctnostným Němcům, najdeme v „Písni o Nibelunzích", že Kriemhilda je sice tajně zamilována do Siegfrieda stejně jako on do ní, ale když jí Gunther oznámí, že ji přísahou zaslíbil jinému rytíři, kterého nejmenuje, Kriemhilda přesto odpoví:

„Nemusíte mě prosit; jak mi poručíte, tak vždy učiním; koho mi, pane, určíte za manžela, s tím se ráda zasnoubím."[94]

Ani ji nenapadne, že by se přitom vůbec mohlo dbát její lásky. Gunther se uchází o Brunhildu, Etzel o Kriemhildu, aniž ji kdy spatřil; právě tak se uchází v „Gudrun"[95] Siegebant z Irska o norskou Utu, Hetel z Hegelingenu o Hildu z Irska, pak i Siegfried

z Morlandu, Hartmut z Ormanie a Herwig ze Seelandu o Gudrun; a tady teprve dochází k tomu, že se Gudrun dobrovolně rozhodne pro Herwiga. Zpravidla vybírají nevěstu mladému knížeti jeho rodiče, pokud jsou ještě naživu, jinak si ji vybírá sám po poradě s významnými leníky, jejichž slovo má přitom vždycky velikou váhu. Jinak tomu ani nemůže být. Pro rytíře nebo barona, zrovna tak jako pro panovníka, je ženitba politickým aktem, příležitostí k zvětšení moci novými svazky; rozhodující je zájem *dynastie*, ne náklonnost jednotlivce. Jak má mít potom láska při uzavírání sňatku poslední slovo?

Nejinak tomu bylo u cechovního měšťana středověkých měst. Právě výsady, které ho chránily, cechovní řády s množstvím výhrad, uměle vytvořené hranice, které ho podle zákona oddělovaly jak od jiných cechů, tak od příslušníků jeho vlastního cechu, tak i od jeho tovaryšů a učňů, zužovaly už dostatečně okruh, z něhož si mohl vybrat vhodnou manželku. A která z nich je nejvhodnější, o tom naprosto nerozhodovala v tomto spletitém systému jeho náklonnost, nýbrž rodinné zájmy.

Tak tedy v ohromné většině případů zůstalo uzavírání manželství až do konce středověku tím, čím bylo na počátku, totiž věcí, o níž nerozhodovaly zúčastněné osoby. Původně přicházel člověk na svět už vdaný nebo ženatý, a to s celou skupinou osob druhého pohlaví. Za pozdějších forem skupinového manželství existoval pravděpodobně podobný poměr, jenže skupina se ustavičně zužovala. Za párového manželství je pravidlem, že manželství svých dětí smlouvají matky; i tu rozhodují ohledy na nové příbuzenské svazky, které mají upevnit postavení mladé dvojice v rodu a kmeni. A když začalo nad společným vlastnictvím převažovat soukromé vlastnictví a když se zájmem na dědictví zavládlo otcovské právo a monogamie, tu začalo uzavírání sňatků teprve záviset na ekonomických ohledech. *Forma* manželství na základě koupě mizí, ale věc sama se provádí stále častěji, takže nejen ženě, nýbrž i muži se platí cena — ne podle jeho osobních vlastností, nýbrž podle jeho majetku. Že by vzájemná náklonnost zúčastněných osob měla být při uzavírání sňatku důvodem převažujícím nad vším ostatním, to bylo v praxi vládnoucích tříd od počátku něčím neslý-

chaným; něco takového se stávalo nanejvýš v romantice nebo — u potlačovaných tříd, na nichž nezáleželo.

Takový stav tu byl, když se kapitalistická výroba po zeměpisných objevech chystala světovým obchodem a manufakturou ujmout světovlády. Zdálo se, že se tento způsob uzavírání sňatků pro ni znamenitě hodil, a tak tomu také bylo. A přece — ironie světových dějin je nevyzpytatelná — právě kapitalistická výroba musela do něho udělat rozhodující průlom. Tím, že všechny věci přeměnila ve zboží, zrušila všechny tradiční starobylé vztahy, a zděděný mrav a historické právo nahradila koupí a prodejem, „svobodnou" smlouvou; anglický právník H. S. Maine si myslil, že udělal kdovíjaký objev, když řekl, že všechen náš pokrok proti dřívějším obdobím záleží v tom, že jsme přešli from status to contract, od tradičně zděděných poměrů k poměrům založeným na dobrovolné smlouvě,[96] což ovšem, pokud je to správné, stálo už v „Komunistickém manifestu"[97].

K uzavírání smluv patří však lidé, kteří mohou volně nakládat se svou osobou, se svým jednáním i majetkem a kteří jsou navzájem rovnoprávní. Jednou z hlavních prací kapitalistické výroby bylo právě vytvořit tyto „svobodné" a „rovné" lidi. Ačkoli se to zpočátku dálo jen zpola vědomě a ještě k tomu v náboženském přestrojení, přece od luteránské a kalvínské reformace platila zásada, že člověk je za své činy plně odpovědný jen tehdy, vykonal-li je při plné svobodě vůle, a že je mravní povinností postavit se na odpor jakémukoli nucení k nemravnému činu. Jak se to však rýmovalo s dosavadní praxí při uzavírání sňatků? Podle buržoazního pojetí bylo manželství smlouva, právní akt, a to ze všech nejdůležitější, protože se při ní rozhodovalo o těle i o duši dvou lidí na celý život. Formálně se tehdy sice manželství uzavíralo dobrovolně; neobešlo se to bez souhlasu zúčastněných. Ale každý až příliš dobře věděl, jak k tomuto souhlasu došlo a kdo tu vlastně to manželství uzavírá. Požaduje-li se však při všech ostatních smlouvách skutečná svoboda rozhodování, proč se nežádá také při této smlouvě? Což ti dva mladí lidé, kteří měli být spojeni, neměli právo svobodně rozhodovat o sobě samých, o svém těle a jeho orgánech? Což nepřišla s rytířstvím do módy pohlavní láska a což — na rozdíl od cizoložné rytířské

lásky — nebyla manželská láska její řádnou měšťáckou formou? Je-li však povinností manželů, aby jeden druhého milovali, nebylo právě tak povinností milenců, aby si vzali jeden druhého, a nikoho jiného? Což toto právo milenců není vyšší než právo rodičů, příbuzných a jiných tradičních sňatkových dohazovačů a kuplířů? Proniklo-li právo svobodné osobní volby bez okolků do církve a do náboženství, proč se tedy zastavilo před nesnesitelným nárokem, který si osobovala starší generace, před nárokem rozhodovat o těle, duši, jmění, štěstí i neštěstí mladší generace?

Tyto otázky musely vyvstat v době, která uvolnila všechny staré svazky společnosti a otřásla všemi zděděnými představami. Svět se naráz skoro desetinásobně zvětšil; místo kvadrantu jedné polokoule ležela teď celá zeměkoule před zraky Západoevropanů, kteří pospíchali, aby se zmocnili ostatních sedmi kvadrantů. A tak jako padly staré úzké hranice vlasti, tak padly i tisícileté hranice předepsaného středověkého způsobu myšlení. Vnějšímu i vnitřnímu zraku člověka se otevřel neskonale rozlehlejší obzor. Co záleželo mladému muži na tom, jak se soudí o jeho počestnosti, co mu záleželo na ctihodné, po otcích zděděné cechovní výsadě, když ho lákaly poklady Indie a zlaté a stříbrné doly v Mexiku a Potosí? Byla to doba potulných rytířů buržoazie; také ona měla svou romantiku a své milostné blouznění, jejich základ a jejich cíle byly však konec konců buržoazní.

Tak se stalo, že zejména v protestantských zemích, kde byl existující řád nejvíc otřesen, vzmáhající se buržoazie čím dál tím víc uznávala svobodu uzavírání smluv i pro manželství a uskutečňovala ji způsobem, který jsem už vylíčil. Manželství zůstávalo třídním manželstvím, ale uvnitř třídy se zúčastněným do určité míry přiznávala svoboda volby. A na papíře, v mravní teorii i v poetickém líčení, nebylo nic tak jisté jako to, že každé manželství, které není založeno na vzájemné pohlavní lásce a opravdu svobodném souhlasu manželů, je nemravné. Manželství z lásky bylo zkrátka prohlašováno za lidské právo, a to nejen za droit de l'homme*, nýbrž výjimečně také za droit de la femme**.

* — právo člověka, muže. *(Pozn. red.)*
** — právo ženy. *(Pozn. red.)*

Toto lidské právo se však v jedné věci lišilo od všech ostatních takzvaných lidských práv. Zatímco ostatní práva zůstávala v praxi omezena na vládnoucí třídu, buržoazii, a potlačované třídě, proletariátu, byla přímo nebo nepřímo zkracována, osvědčuje se zde znovu ironie dějin. Vládnoucí třída je i nadále ovládána známými ekonomickými vlivy a opravdu svobodně uzavřená manželství jsou proto u ní jen výjimkou, kdežto u třídy ovládané jsou, jak jsme viděli, pravidlem.

Úplná svoboda při uzavírání sňatku se tedy dá obecně uskutečnit teprve tehdy, až s odstraněním kapitalistické výroby a vlastnických vztahů, které vytvořila, zmizí i vedlejší ekonomické ohledy, které nyní stále ještě mají tak mocný vliv na volbu druha v manželství. Pak totiž nezbude žádný jiný motiv než vzájemná náklonnost.

A protože pohlavní láska je svou povahou výlučná — ačkoli tato výlučnost je dnes důsledně uskutečněna jen u ženy — je i manželství založené na pohlavní lásce svou povahou monogamní. Viděli jsme, že měl pravdu Bachofen, když pokrok od skupinového manželství k monogamii považoval převážně za dílo žen; jen o další vývoj od párového manželství k monogamii mají zásluhu muži; tento vývoj záležel historicky v podstatě v tom, že se zhoršilo postavení žen a byla usnadněna mužská nevěra. Odpadnou-li také ekonomické ohledy, pro které si ženy dávají tento obyčej nevěry líbit — totiž starost o vlastní existenci a ještě víc o budoucnost dětí — pak zrovnoprávnění ženy, kterého se tím dosáhlo, bude podle vší dosavadní zkušenosti působit mnohem silněji k tomu, aby se muži stali doopravdy monogamními, než k tomu, aby se ženy oddaly mnohomužství.

Docela jistě však ztratí monogamie všechny ty rysy, které jí vtiskl její původ z vlastnických vztahů. Je to předně nadvláda muže a za druhé nerozlučitelnost. Nadvláda muže v manželství je prostě důsledek jeho ekonomické nadvlády a padne s touto nadvládou sama sebou. Nerozlučitelnost manželství je zčásti následek ekonomických poměrů, za kterých monogamie vznikla, zčásti je to tradice z doby, kdy souvislost těchto ekonomických poměrů s monogamií nebyla ještě pochopena a náboženství ji přehánělo. Dnes už je tisíceronásobně prolomena. Je-li mravné jen manželství

založené na lásce, tedy je mravné také jen to manželství, ve kterém láska trvá. Doba, po kterou trvá individuální pohlavní láska, bývá však u každého jednotlivce velmi rozdílná, zejména u mužů, a pominula-li vskutku náklonnost nebo zatlačila-li ji nová vášnivá láska, stává se rozvod pro oba manžely i pro společnost dobrodiním. Jen tak budou lidé ušetřeni toho, aby se zbytečně brodili bahnem rozvodového procesu.

Co tedy dnes můžeme soudit o uspořádání pohlavních vztahů, až bude v budoucnu smetena kapitalistická výroba, má převážně negativní ráz a omezuje se ponejvíc na věci, které odpadnou. Co však vznikne nového? To se rozhodne, až vyroste nové pokolení: pokolení mužů, kterým se nikdy v životě nestalo, že by si za peníze nebo jinými prostředky sociální moci kupovali přízeň ženy, a pokolení žen, kterým se nikdy nestalo, že by se oddaly muži z nějaké jiné pohnutky než ze skutečné lásky, ani že by odepřely vzdát se milenci ze strachu před ekonomickými následky. Až tu budou takoví lidé, čerta se budou starat o to, co by měli podle dnešních názorů dělat; vytvoří si sami svou vlastní praxi i jí odpovídající veřejné mínění o praxi každého jednotlivce — a tečka.

Vraťme se však k Morganovi, od kterého jsme se hodně vzdálili. Historické zkoumání společenských institucí, které se vyvinuly v období civilizace, přesahuje rámec jeho knihy. Proto se zabývá osudy monogamie v této době jen docela stručně. I on vidí v dalším rozvoji monogamní rodiny pokrok, přibližování k plné rovnoprávnosti obou pohlaví, domnívá se však, že tohoto cíle bylo už dosaženo.

„Avšak," praví, „uzná-li se skutečnost, že rodina prošla postupně čtyřmi formami a nyní že má pátou formu, je otázka, může-li tato forma zůstat zachována i v budoucnosti. Na to se dá odpovědět jedině tak, že se musí vyvíjet dál, jako se dál vyvíjí společnost, měnit se tou měrou, jak se mění společnost, jako tomu bylo dosud. Rodina je výtvorem společenského systému a odráží se v ní kulturní stav společnosti. Protože se monogamní rodina od počátku civilizace zlepšila, a v moderní době velmi znatelně, můžeme přinejmenším předpokládat, že je schopna zdokonalovat se i dál, až bude dosaženo rovnosti obou pohlaví. Kdyby ve vzdálené budoucnosti nebyla monogamní rodina s to splnit nároky společnosti, nelze předpovědět, jak bude vypadat její nástupkyně."[98]

III

IROKÉZSKÝ ROD

Přistupujeme nyní k jinému Morganovu objevu, který je přinejmenším stejně důležitý jako rekonstrukce původní formy rodiny z příbuzenských systémů. Je to jeho důkaz, že rodové svazy uvnitř kmene, označované u amerických Indiánů zvířecími jmény, jsou v podstatě totožné s genea Řeků, s gentes Římanů; že americká forma je původní, řecko-římská pozdější, odvozená; že celá společenská organizace Řeků a Římanů v pravěku s rody, frátriemi a kmeny má věrnou obdobu v organizaci amerických Indiánů; že rod je instituce společná všem barbarům až do doby, kdy vstupují do civilizace, a dokonce i potom (pokud lze soudit z dosavadních pramenů). Tento důkaz naráz vnesl jasno do nejobtížnějších úseků nejstarších řeckých a římských dějin a zároveň nám dal naprosto nový pohled na hlavní rysy společenského zřízení v pravěku — před zavedením *státu*. Třebaže to všechno vypadá tak prostě, když už to známe, přesto na to Morgan přišel teprve v poslední době; ve svém dřívějším spise, který vyšel roku 1871[57], neobjevil ještě toto tajemství, jehož odhalení pak způsobilo, že jinak tak sebevědomí angličtí prehistorikové nějaký čas* ani nemukli.

Latinské slovo gens, kterého Morgan důsledně používá pro tento rodový svaz, pochází stejně jako řecké, významem totožné genos od společného árijského kořene gan (německy kan, protože podle pravidla musí být v němčině k za árijské g), což znamená plodit. Gens, genos, v sanskrtu džanas, gótsky (podle uvedeného pravidla) kuni, staroskandinávsky a anglosasky kyn, anglicky kin, středohornoněmecky künne znamená vesměs rod, původ. Gens

* Ve vydání z roku 1884 nejsou slova „nějaký čas". *(Pozn. red.)*

v latině, genos v řečtině se však užívá speciálně pro takový rodový svaz, který se honosí společným původem (v tomto případě od společného praotce) a je určitými společenskými a náboženskými institucemi spojen ve zvláštní společenství, jehož vznik a ráz přesto zůstaly všem našim dějepiscům dodnes temné.

Viděli jsme už při rozboru punaluanské rodiny, jaké bylo složení rodu v původní formě. Rod se skládá ze všech osob, které prostřednictvím punaluanského manželství a podle představ, které v něm nutně vládnou, tvoří uznané potomstvo jedné určité praměti, zakladatelky rodu. Protože u této formy rodiny je otcovství nejisté, uznává se pouze ženská linie. Protože bratři se nesmějí ženit se svými sestrami, nýbrž jen s ženami jiného původu, nepatří děti zplozené s těmito cizími ženami podle mateřského práva k rodu. V rodovém svazu zůstávají tedy jen potomci *dcer* každé generace; potomstvo synů přechází do rodů jejich matek. Co se stane s touto pokrevně příbuznou skupinou, jakmile se ustaví jako samostatná skupina vůči podobným skupinám uvnitř kmene?

Jako klasickou formu tohoto prvotního rodu uvádí Morgan rod Irokézů, zvláště kmene Seneků. Tento kmen má osm rodů, nazvaných podle zvířat: 1. vlk, 2. medvěd, 3. želva, 4. bobr, 5. jelen, 6. sluka, 7. volavka, 8. sokol. V každém rodu panuje tento zvyk:

1. Rod si volí svého sachema (stařešinu pro období míru) a náčelníka (vojevůdce) pro období války. Sachem musil být volen z příslušníků rodu a jeho úřad byl v rodu dědičný, proto se musel při uprázdnění ihned obsadit; válečného náčelníka bylo možno volit i z těch, kdo nebyli příslušníky rodu, a někdy rod tohoto náčelníka vůbec neměl. Sachemem nebyl nikdy volen syn předcházejícího sachema, protože u Irokézů platilo mateřské právo a syn tedy patřil k jinému rodu; mohl jím však být a často skutečně byl zvolen bratr nebo sestřin syn. Při volbách hlasovali *všichni*, muži i ženy. Volba musela však být potvrzena ostatními sedmi rody a pak teprve byl zvolený slavnostně uveden v úřad, a to společnou radou celého svazu Irokézů. Význam tohoto aktu uvidíme později. Sachemova moc uvnitř rodu byla otcovská, ryze mravního rázu; donucovací prostředky neměl. Vedle toho byl z moci svého úřadu

členem kmenové rady Seneků, jakož i svazové rady všech Irokézů. Válečný náčelník směl rozkazovat jedině při válečných výpravách.

2. Rod sesazuje sachema a náčelníka podle svého uvážení. To se děje zase za účasti mužů i žen. Sesazení jsou pak prostými bojovníky jako ostatní, soukromé osoby. Ostatně také kmenová rada může sachemy sesazovat, dokonce i proti vůli rodu.

3. Žádný z členů rodu nesmí uzavřít manželství uvnitř rodu. To je základní pravidlo rodu, pouto, které jej udržuje pohromadě; je to negativní výraz velmi pozitivního pokrevního příbuzenství, které teprve z jednotlivců jím spojených tvoří rod. Tím, že objevil tuto prostou skutečnost, odhalil Morgan poprvé povahu rodu. Jak málo se až do té doby chápalo, co je rod, dokazují dřívější zprávy o divoších a barbarech, kde se směšovaly různé celky, z nichž se skládá rodový řád, protože se nechápalo a nerozlišovalo, co je kmen, klan, thum atd., a kde se někdy uvádí, že uvnitř některého z těchto celků byl sňatek zakázán. Z toho vznikl strašný zmatek, v němž mohl pan MacLennan vystoupit jako Napoleon a udělat pořádek svým autoritativním výrokem: Všechny kmeny se dělí na kmeny, v nichž je manželství zakázáno (exogamní), a na kmeny, v nichž je manželství dovoleno (endogamní). A když takto otázku teprve důkladně zapletl, mohl se pustit do velmi důmyslných výzkumů, která z obou jeho nejapných kategorií je starší: zda exogamie nebo endogamie. Objevením rodu, který se zakládá na pokrevním příbuzenství a vylučuje proto sňatek mezi svými členy, vzal tento nesmysl za své. — Je samozřejmé, že na vývojovém stupni, na kterém nacházíme Irokézy, byl zákaz sňatku uvnitř rodu bez výjimky dodržován.

4. Jmění zemřelých připadalo ostatním členům rodu, muselo zůstat v rodu. Protože předměty, které Irokéz mohl po sobě zanechat, byly bezvýznamné, dělili se o dědictví nejbližší rodoví příbuzní; zemřel-li muž, dědili jeho vlastní bratři a sestry a matčin bratr; zemřela-li žena, pak její děti a vlastní sestry, ale ne její bratři. Ze stejného důvodu nemohli po sobě dědit muž a žena a rovněž ne děti po otci.

5. Příslušníci rodu si byli vzájemně povinni pomocí, ochranou a zejména podporou při vykonávání pomsty na cizincích, kteří se

dopustili přestupku. Pokud šlo o bezpečnost *jednotlivce*, spoléhal se na ochranu rodu, a to právem, neboť kdo ublížil jemu, ublížil celému rodu. Z toho, z pokrevních svazků rodu vznikla povinnost provádět krevní mstu, kterou Irokézové bezvýhradně uznávali. Zabil-li cizinec člena rodu, byl celý rod zabitého povinen vykonat krevní mstu. Nejprve byl učiněn pokus o dohodu; rod pachatelův svolal radu a učinil radě rodu zabitého návrh na smír, většinou tak, že projevil politování a nabídl značné dary. Byly-li přijaty, byla záležitost vyřízena. Jinak jmenoval poškozený rod mstitele — jednoho nebo i víc — kteří byli povinni pachatele stíhat a zabít. Stalo-li se tak, neměl rod zabitého právo si stěžovat a věc byla vyrovnána.

6. Každý rod měl určitá jména nebo několik jmen, kterých směl z celého kmene užívat jen on, takže jméno jednotlivce zároveň říká, ke kterému rodu patří. S rodovým jménem jsou už spojena rodová práva.

7. Rod může adoptovat cizince, a tím je přijmout do celého kmene. Váleční zajatci, kteří nebyli zabiti, stali se, byli-li adoptováni některým rodem, členy kmene Seneků a získávali tak plná rodová i kmenová práva. K adopci docházelo na návrh jednotlivých členů rodu, mužů, kteří cizince přijali jako bratra nebo sestru, a žen, které jej přijaly jako dítě; k potvrzení takové adopce bylo třeba slavnostního přijetí do rodu. Často byly jednotlivé, výjimečně zeslabené rody takto posilovány hromadnou adopcí členů jiného rodu, ovšem s jeho souhlasem. U Irokézů se slavnostní přijetí do rodu dálo na veřejném zasedání kmenové rady, a tak se stávalo skutečným náboženským obřadem.

8. Zvláštní náboženské slavnosti u indiánských rodů lze těžko prokázat; ale náboženské obřady Indiánů více méně souvisí s rody. U Irokézů při šesti náboženských slavnostech v roce byli sachemové a váleční náčelníci jednotlivých rodů z moci svého úřadu počítáni k „strážcům víry" a měli kněžské funkce.

9. Rod má společné pohřebiště. U Irokézů ve státě New York, kteří byli zatlačeni bílým obyvatelstvem, toto pohřebiště nyní zmizelo, ale dříve existovalo. U jiných Indiánů je dosud nalézáme; tak u Tuskarorů, blízkých příbuzných Irokézů, kteří jsou sice křesťané,

ale pro každý rod mají na hřbitově zvláštní řadu, takže matka je pohřbena ve stejné řadě se svými dětmi, ale otec ne. A také u Irokézů jde celý rod zemřelého na pohřeb, obstará hrob, pohřební řeči atd.

10. Rod má radu, demokratické shromáždění všech dospělých mužů a žen rodu, kde mají všichni stejné hlasovací právo. Tato rada volila a sesazovala sachemy a válečné náčelníky; právě tak ostatní „strážce víry"; usnášela se o pokutě (wergeld) anebo o krevní mstě za zavražděné členy rodu; adoptovala cizince do rodu. Zkrátka, byla v rodu svrchovanou mocí.

Toto jsou práva typického indiánského rodu.

„Všichni jeho členové jsou svobodní a jsou povinni *vzájemně* chránit svou svobodu; jsou si rovni v osobních právech — ani sachemové, ani náčelníci si nedělají nárok na přednostní postavení; tvoří bratrstvo spojené pokrevními svazky. Volnost, rovnost, bratrství, ačkoli nikdy neformulovány, byly základními zásadami rodu a rod byl zase jednotkou celého společenského systému, základem organizované indiánské společnosti. To vysvětluje nezlomný smysl pro nezávislost a osobní důstojnost vystupování, kterou musí každý Indiánům přiznat."[99]

V době, kdy byla objevena Amerika, byli Indiáni celé Severní Ameriky organizováni v rody podle mateřského práva. Jen u některých kmenů, jako u Dakotů, byly rody v úpadku a u některých jiných, jako Odžibvejů, Omahů, byly organizovány podle otcovského práva.

U velmi mnoha indiánských kmenů s více než pěti nebo šesti rody jsou tři, čtyři nebo více rodů spojeny ve zvláštní skupinu, kterou Morgan nazývá, věrně překládaje indiánský název, podle její řecké obdoby frátrií (bratrstvem). Tak Senekové mají dvě frátrie; první sdružuje rody 1—4, druhá rody 5—8. Při bližším zkoumání se ukazuje, že tyto frátrie představují většinou původní rody, na něž se kmen zpočátku štěpil; protože byly zakázány sňatky uvnitř rodu, musel každý kmen nutně obsahovat alespoň dva rody, aby mohl samostatně existovat. Jak kmen rostl, rozdělil se každý rod opět na dvě nebo více částí, jež potom vystupují jako samostatné rody, zatímco původní rod, který obsahuje všechny dceřiné rody, trvá jako frátrie. U Seneků a u většiny ostatních Indiánů jsou rody jedné frátrie bratrskými rody, kdežto ostatní jsou

v poměru k nim rody bratraneckými — označení, která v americkém příbuzenském systému, jak jsme viděli, mají velmi reálný a výrazný smysl. Původně také se nesměl žádný Seneka oženit uvnitř své frátrie, ale tohoto zvyku se už dávno přestalo užívat a omezil se na rod. Podle tradice Seneků byli medvěd a jelen původními rody, od nichž se oddělily ostatní. Když se toto nové zřízení ujalo, bylo podle potřeby obměňováno; jestliže vymřely rody jedné frátrie, byly občas do této frátrie přesazovány celé rody z jiných frátrií, aby nastalo vyrovnání. Proto se u různých kmenů setkáváme se stejnojmennými rody rozdílně seskupenými do frátrií.

Funkce frátrií u Irokézů jsou zčásti společenské, zčásti náboženské. 1. Frátrie hrají proti sobě míčovou hru; každá z nich vyšle své nejlepší hráče, ostatní se dívají — přitom každá frátrie stojí zvlášť — a sázejí proti sobě na vítězství svých hráčů. — 2. V kmenové radě zasedají spolu sachemové a náčelníci jednotlivých frátrií, obě skupiny proti sobě, každý řečník mluví k představitelům každé frátrie jako ke zvláštní korporaci. — 3. Byl-li zabit některý příslušník kmene a pachatel a zabitý nepatřili k téže frátrii, postižený rod se často dovolával svých bratrských rodů; ty svolaly radu frátrie a obrátily se na druhou frátrii jako celek, aby také ona svolala radu k urovnání záležitostí. Zde tedy vystupuje frátrie opět jako původní rod, a to s větší vyhlídkou na úspěch než slabší jednotlivý rod, který z ní pochází. — 4. Při úmrtí vynikajících jednotlivců převzala povinnost vypravit pohřeb a uspořádat pohřební slavnosti druhá frátrie, kdežto frátrie zemřelého se zúčastnila pohřbu jako truchlící. Zemřel-li sachem, hlásila druhá frátrie svazové radě Irokézů uprázdnění úřadu. — 5. Při volbě sachema působila rovněž rada frátrie. Potvrzení volby bratrskými rody bylo pokládáno za téměř samozřejmé, ale rody druhé frátrie mohly oponovat. V takovém případě se sešla rada této frátrie; trvala-li rada na protestu, byla volba neplatná. — 6. Dříve měli Irokézové zvláštní náboženské mystérie, které běloši nazývají medicine-lodges*. U Seneků je slavila dvě náboženská sdružení, jejichž noví členové museli být řádně zasvěceni; na každou frátrii připadalo jedno takové sdružení. — 7. Jestliže čtyři linages (frátrie), které obývaly v době dobytí[100]

* — kouzelnická bratrstva. *(Pozn. red.)*

čtyři čtvrti Tlaxcaly, byly čtyřmi frátriemi, což je téměř jisté, dokazuje to, že frátrie jako u Řeků a jako podobné rodové svazy u Němců byly také vojenskými jednotkami; tyto čtyři linages táhly do boje každá jako zvláštní houf s vlastním stejnokrojem a praporem a pod vlastním vedením.

Stejně jako několik rodů tvoří frátrii, tvoří, v klasické formě rodového zřízení, několik frátrií kmen; v některých případech u silně zeslabených kmenů chybí střední článek, frátrie. Co tedy charakterizuje indiánský kmen v Americe?

1. Vlastní území a vlastní jméno. Každý kmen měl mimo své skutečné sídliště ještě značné území k honbě a rybolovu. Za tímto územím ležel další neutrální pruh země, který sahal až k území sousedního kmene, u kmenů s příbuzným jazykem byl menší, u kmenů s odlišným jazykem větší. Je to totéž jako hraniční les u Němců, jako poušť, kterou podle Caesara vytvořili kolem svého území Svébové, jako îsarnholt (dánský jarnved, limes Danicus) mezi Dány a Němci, jako Sachsen-Wald a branibor (slovansky = ochranný les) mezi Němci a Slovany, od něhož má své jméno Braniborsko. Území takto oddělené neurčitými hranicemi bylo společnou půdou kmene, sousední kmeny je jako takové uznávaly a kmen sám je hájil proti zásahům. Neurčitost hranic se prakticky nepříznivě projevila zpravidla teprve tehdy, když se obyvatelstvo silně rozmnožilo. — Zdá se, že jména kmenů vznikla většinou spíš náhodou, než že by byla volena úmyslně; stávalo se často, že sousední kmeny nazývaly kmen jinak, než jak si sám říkal; podobně jako první historické souhrnné jméno Germáni dali Němcům Keltové.

2. Zvláštní, jen tomuto kmeni vlastní *dialekt*. Ve skutečnosti spadají kmen a dialekt v podstatě vjedno; až donedávna se v Americe tvořily nové kmeny a dialekty dělením, což pravděpodobně úplně nepřestalo ani nyní. Tam, kde dva zeslabené kmeny splynuly v jeden, stává se výjimečně i to, že se v jednom kmeni mluví dvěma velmi příbuznými dialekty. Průměrně mají americké kmeny sotva 2000 hlav; Čerokíů je však 26 000, je to největší počet Indiánů ve Spojených státech, kteří mluví stejným dialektem.

3. Právo slavnostně dosazovat sachemy a náčelníky, zvolené rody, a

4. právo opět je sesazovat i proti vůli jejich rodu. Protože tito sachemové a náčelníci jsou členy kmenové rady, jsou tato práva kmene vůči nim samozřejmá. Tam, kde vznikl svaz kmenů a všechny kmeny byly zastoupeny ve svazové radě, přecházela zmíněná práva na tuto radu.

5. Společné náboženské představy (mytologie) a kultovní obřady.

„Indiáni byli svým barbarským způsobem nábožný národ."[101]

Jejich mytologie nebyla ještě vůbec kriticky prozkoumána; představovali si už ztělesnění svých náboženských představ — všelijakých duchů — v lidské podobě, ale nižší stupeň barbarství, na kterém byli, nezná ještě názorné zobrazování, tj. modly. Je to kult přírody a živlů, vyvíjející se v mnohobožství. Různé kmeny měly své pravidelné slavnosti s určitými kultovními obřady, zvláště s tancem a hrami; zejména tanec byl podstatnou součástí všech náboženských slavností; každý kmen pořádal své slavnosti zvlášť.

6. Kmenová rada k vyřizování společných záležitostí. Skládala se ze všech sachemů a náčelníků jednotlivých rodů, kteří byli jejich skutečnými zástupci, protože je bylo možno kdykoli sesadit; rada zasedala veřejně, obklopena ostatními členy kmene, kteří měli právo účastnit se rozpravy a přednést svoje názory; rada rozhodovala. Obvykle se mohl každý z přítomných vyslovit podle svého přání, také ženy mohly přednést svůj názor prostřednictvím mluvčího, kterého si zvolily. U Irokézů muselo být konečné rozhodnutí jednomyslné, jak tomu bylo také při některých rozhodnutích v německých markách. Kmenové radě příslušelo zvláště upravování poměru k cizím kmenům; přijímala a vysílala vyslance, vypovídala válku a uzavírala mír. Došlo-li k válce, vedli ji převážně dobrovolníci. V podstatě platilo, že každý kmen je ve válečném stavu s každým druhým kmenem, s nímž výslovně neuzavřel mírovou smlouvu. Válečné výpravy proti takovým nepřátelům většinou organizovali jednotliví vynikající válečníci; ti uspořádali válečný tanec, a kdo se ho zúčastnil, přihlásil se tím k spoluúčasti na tažení. Ihned se utvořila kolona a vydala se na pochod. Také obrana napadeného kmenového území byla většinou záležitostí dobrovolnických kolon. Odchod a návrat takových kolon byl vždy příleži-

tostí k veřejným slavnostem. Svolení rady kmene nebylo k takovým výpravám zapotřebí a také se nežádalo ani nedávalo. Je to totéž jako soukromé válečné výpravy německých družin, jak nám je líčí Tacitus[102], jenže u Němců už mají družiny stálejší charakter, tvoří pevné jádro, které se organizuje už v době míru a kolem něhož se za války seskupují ostatní dobrovolníci. Takové válečné kolony byly zřídkakdy početné; nejvýznamnější výpravy Indiánů i na veliké vzdálenosti se podnikaly s nepatrným vojskem. Spojilo-li se několik takových družin k společné velké výpravě, poslouchala každá z nich jen svého vlastního vůdce; jednotu válečného plánu zajišťovala jakž takž rada těchto vůdců. Takto válčili Alamané ve čtvrtém století na horním Rýně, jak to líčí Ammianus Marcellinus.

7. U některých kmenů se setkáváme s nejvyšším náčelníkem, ale jeho pravomoc je velmi malá. Je to jeden ze sachemů, který v případech, kdy je třeba rychle jednat, činí dočasná opatření až do doby, než se bude moci sejít rada a rozhodnout s konečnou platností. Je to slabý náběh k zavedení úředníka s výkonnou mocí, ale v dalším vývoji se ho většinou nevyužívalo; uvidíme, že se takový úředník ve většině případů, ne-li všude, vyvinul spíše z nejvyššího vojevůdce.

Dále než ke spojení v kmen se velká většina amerických Indiánů nedostala. Nepočetné kmeny, oddělené od sebe širokými pohraničními pásmy, oslabené věčnými válkami, osídlily málo lidmi obrovské území. Tu a tam se v dočasné tísni tvořily svazky příbuzných kmenů, ale jakmile nebezpečí pominulo, zase se rozpadaly. V jednotlivých krajích se však původně spřízněné a pak roztříštěné kmeny opět semkly v trvalé svazy, a tak byl učiněn první krok k vytvoření národů. Ve Spojených státech nacházíme nejvyvinutější formu takového svazu u Irokézů. Když se vystěhovali ze svých sídel západně od Mississippi, kde tvořili pravděpodobně větev velké rodiny Dakotů, usadili se po dlouhém putování v nynějším státě New York, rozděleni do pěti kmenů: Seneka, Cayuga, Onondaga, Oneida a Mohawk. Živili se rybolovem, lovem zvěře a primitivním zahradnictvím, žili ve vesnicích, které byly většinou chráněny kolovou hradbou. Nikdy jich nebylo víc než 20 000 a všech pět kmenů mělo stejný počet rodů. Mluvili příbuznými dialekty téhož jazyka

a sídlili nyní na souvislém území, které bylo rozděleno mezi oněch pět kmenů. Protože toto území bylo nově dobyto, bylo přirozené, že si tyto kmeny zvykly držet pospolu proti vypuzeným kmenům, a z této soudržnosti se nejpozději počátkem 15. století vyvinul skutečný „věčný svaz", přísežné společenství, které u vědomí své nové síly také hned nabylo útočného rázu a na vrcholu své moci, kolem roku 1675, dobylo rozlehlých okolních území, jejichž obyvatelstvo zčásti vypudilo, zčásti přinutilo k odvádění poplatků. Svaz Irokézů je nejpokročilejší společenskou organizací, jaké Indiáni dosáhli, pokud nepřekročili nižší stupeň barbarství (tedy s výjimkou Mexičanů, Novomexičanů[35] a Peruánců). Základní ustanovení svazu byla tato:

1. Věčný svaz pěti pokrevně spřízněných kmenů na základě úplné rovnosti a samostatnosti ve všech vnitřních záležitostech kmene. Toto pokrevní příbuzenství tvořilo vlastní základ svazu. Z těchto pěti kmenů se tři nazývaly kmeny otcovskými a byly mezi sebou bratry; zbývající dva se nazývaly synovskými kmeny a byly mezi sebou rovněž bratry. Tři rody — ty nejstarší — byly ještě zastoupeny svými členy ve všech pěti kmenech, jiné tři rody byly zastoupeny ve třech kmenech, členové každého z těchto rodů byli navzájem bratry ve všech pěti kmenech. Společný jazyk, lišící se pouze dialektem, byl výrazem a důkazem společného původu.

2. Orgánem svazu byla svazová rada 50 sachemů, kteří si byli rovni hodností a vážností; tato rada s konečnou platností rozhodovala o všech záležitostech svazu.

3. Těchto 50 sachemů bylo při založení svazu rozděleno na kmeny a rody a jako nositelé nových úřadů byli výslovně ustanoveni k tomu, aby sloužili cílům svazu. Při každém uprázdnění je příslušné rody volily a mohly je kdykoli sesadit; právo uvádět je v úřad však náleželo svazové radě.

4. Tito svazoví sachemové byli zároveň sachemy ve svých jednotlivých kmenech a měli své místo a hlas v kmenové radě.

5. Všechna usnesení svazové rady musela být jednomyslná.

6. Hlasovalo se podle kmenů, takže každý kmen a v každém kmeni všichni členové rady museli hlasovat stejně, mělo-li být usnesení pravoplatné.

7. Každá z pěti kmenových rad mohla svolávat svazovou radu, ale svazová rada se sama svolávat nemohla.

8. Zasedání se konala před shromážděným lidem; každý Irokéz se mohl ujmout slova; avšak jedině rada rozhodovala.

9. Svaz neměl žádného vládce, osobu, která by stála v čele výkonné moci.

10. Zato měl dva nejvyšší válečné velitele se stejnými právy a stejnou mocí (dva „králové" u Sparťanů, dva konzulové v Římě).

To bylo celé veřejné zřízení, v němž Irokézové žili přes 400 let a žijí dosud. Vylíčil jsem je obšírněji podle Morgana, poněvadž tu máme příležitost studovat organizaci společnosti, která ještě nezná *stát*. Stát předpokládá zvláštní veřejnou moc oddělenou od souhrnu zúčastněných osob. Proto Maurer, který správným instinktem rozpoznal, že německé markovní zřízení je instituce ryze společenská, podstatně odlišná od státu — i když později z velké části tvoří jeho základ — ve všech svých spisech zkoumá, jak postupně vznikala veřejná moc z původních zřízení marky, vesnic, dvorů, měst a vedle nich.[103] U severoamerických Indiánů vidíme, jak se původně jednotný kmen ponenáhlu rozšiřuje po celém ohromném kontinentu, jak se kmeny štěpí a stávají se z nich národy, celé skupiny kmenů, jak se mění jazyk, takže si kmeny nejen navzájem nerozumějí, nýbrž mizí i téměř každá stopa společného původu; jak se vedle toho uvnitř kmenů rozdělují jednotlivé rody, staré mateřské rody se udržují jako frátrie, a přitom jména těchto nejstarších rodů zůstávají stejná u kmenů, které jsou od sebe daleko vzdáleny a dávno od sebe odloučeny — vlk a medvěd jsou dosud rodovými jmény u většiny všech indiánských kmenů. A na všechny tyto kmeny se vcelku hodí právě vylíčené zřízení — až na to, že mnoho kmenů nedospělo až k vytvoření svazu příbuzných kmenů.

Vidíme však také — že jakmile je dán rod jako společenská jednotka — vyvíjí se z této jednotky téměř s neodvratnou nutností — protože přirozeně — celá struktura rodů, frátrií a kmene. Všechny tyto tři skupiny jsou různé stupně pokrevního příbuzenství, každá z nich je sice v sobě uzavřena a spravuje sama své vlastní záležitosti, každá však zároveň doplňuje ostatní skupiny. Okruh záležitostí spadajících do jejich pravomoci je souhrn veřejných záležitostí

barbarů na nižším stupni. Kde se tedy setkáváme u určitého národa s rodem jako společenskou jednotkou, tam také budeme moci hledat podobnou organizaci kmene, jakou jsme zde vylíčili; kde je dost pramenů, jako u Řeků a Římanů, nejenže ji najdeme, nýbrž se zároveň přesvědčíme, že tam, kde nás prameny nechávají na holičkách, pomůže nám srovnání s americkým společenským zřízením objasnit největší nejasnosti a záhady.

A jaké je to rodové zřízení při vší své dětské prostotě nádherné zřízení! Bez vojáků, četníků a policajtů, bez šlechty, králů, místodržících, prefektů nebo soudců, bez vězení a soudních procesů jde všechno jako na drátku. Všechny hádky a spory rozsuzuje shromáždění těch, jichž se týkají — rod nebo kmen anebo jednotlivé rody mezi sebou; jen jako krajní, zřídkakdy používaný prostředek hrozí krevní msta — náš trest smrti je také jen její civilizovanou formou se všemi výhodami a nevýhodami civilizace. Ačkoli je tu mnohem víc společných záležitostí než dnes — domácnost je společná pro několik rodin a je komunistická, půda je vlastnictvím kmene, jen zahrádky se dočasně přidělují domácnostem — přesto není ani stopy po našem rozsáhlém a spletitém správním aparátu. Rozhodují ti, jichž se to týká, a ve většině případů se všechno řeší podle staletého obyčeje. Chudí a potřební tu ani nemohou být, komunistická domácnost a rod znají své povinnosti ke starým lidem, k nemocným a těm, kdo byli zmrzačeni ve válce. Všichni jsou si rovni a jsou svobodni — i ženy. Otroci zatím neexistují, ani se neujařmují cizí kmeny. Když Irokézové kolem roku 1651 porazili Erije a „neutrální národ“[104], nabídli jim, aby přistoupili jako rovnoprávní k jejich svazu; teprve když to poražení odmítli, byli vyhnáni ze svého území. A jaké muže a ženy rodí taková společnost, o tom svědčí to, jak se všichni běloši, kteří se sešli s nezkaženými Indiány, obdivovali osobní důstojnosti, přímosti, pevnosti charakteru a statečnosti těchto barbarů.

Příklady statečnosti jsme viděli zcela nedávno v Africe. Zulukafrové před několika lety, právě tak jako Núbijci před několika měsíci — oba kmeny, u nichž dosud nezaniklo rodové zřízení — dokázali, co by nedokázalo žádné evropské vojsko.[105] Ozbrojeni jen kopími a oštěpy, bez pušek, v dešti kulí ze zadovek

anglické pěchoty — která je uznávána za první na světě v boji v sevřeném útvaru — postoupili až k jejím bodákům a nejednou vyvolali v jejích řadách zmatek a dokonce ji odrazili, přestože jejich zbraně se nemohou měřit s anglickými a přestože nemají povinnou vojenskou službu a nevědí, co je execírka. Co vydrží a co dovedou, dokazují stesky Angličanů, že jeden Kafr urazí za 24 hodin delší cestu rychleji než kůň — a jeden anglický malíř praví, že každý jejich sebemenší sval je tvrdý a zocelený jak řemínek biče.

Tak vypadali lidé a lidská společnost, než došlo k rozdělení na různé třídy. A srovnáme-li jejich postavení s postavením obrovské většiny dnešních civilizovaných lidí, rozdíl mezi dnešním proletářem a malorolníkem a starým svobodným členem rodu je obrovský.

To je jedna stránka věci. Nezapomeňme však, že tato organizace byla odsouzena k zániku. Dále než ke kmeni se nedostala; svaz kmenů znamená počátek jejího úpadku, jak se ukáže a jak se už ukázalo v pokusech Irokézů o výboje. Co bylo mimo kmen, bylo mimo právo. Tam, kde nebyla výslovně uzavřena mírová smlouva, zuřila mezi kmeny válka a byla vedena s ukrutností, která odlišuje člověka od ostatních živočichů a která byla teprve později zmírněna vlivem různých zájmů. Rodové zřízení ve svém rozkvětu, jak jsme je poznali v Americe, předpokládalo krajně nerozvinutou výrobu, tedy obyvatelstvo velmi řídce rozseté po rozlehlém území; tedy téměř úplné ovládání člověka vnější přírodou, která proti němu stála cizí a nepochopitelná, což se zračí v dětinských náboženských představách. Kmen zůstal pro člověka hranicí, a to jak pro cizince, tak také pro sebe samého: kmen, rod a jejich zřízení byly posvátné a nedotknutelné, byla to vyšší moc daná přírodou, které jednotlivec zůstával bezpodmínečně podroben v cítění, myšlení i konání. Přestože nám lidé této epochy připadají impozantní, přece jen se jeden od druhého nijak neliší, neodpoutali se ještě, jak praví Marx, od pupeční šňůry prvobytného společenství. Moc těchto prvobytných společenství musela být zlomena a byla zlomena. Ale byla zlomena vlivy, které nám na počátku připadají jako degradace, jako pád z prosté mravní výše staré rodové společnosti do hříchu. Nejnižší zájmy — sprostá ziskuchtivost, hrubá poživač-

nost, špinavá lakota, sobecké loupení společného majetku — zahajují novou, civilizovanou třídní společnost; nejhnusnější prostředky — krádež, utlačování, podvod, zrada — podrývají starou beztřídní rodovou společnost a způsobují její pád. A nová společnost sama za půl třetího tisíciletí svého trvání nikdy nedokázala víc než rozvíjet malou menšinu na úkor vykořisťované a utlačované velké většiny, a to dnes více než kdy dřív.

IV

ŘECKÝ ROD

Řekové, stejně jako Pelasgové a ostatní kmenově příbuzné národy, byli organizováni už v předhistorické době podle téhož organického pořadí jako Američané: rod, frátrie, kmen, svaz kmenů. Někde chyběla frátrie, jako u Dórů, svaz kmenů nemusel být ještě všude vyvinut, ale ve všech případech byl jednotkou rod. V době, kdy Řekové vstupují do dějin, jsou na prahu civilizace; mezi nimi a americkými kmeny, o nichž se mluvilo předtím, leží téměř celá dvě velká vývojová období, o něž jsou Řekové herojské doby před Irokézy. Proto také rod u Řeků už naprosto není archaickým rodem Irokézů, znak skupinového manželství* se začíná podstatně stírat. Mateřské právo ustoupilo otcovskému právu; tím udělalo vzmáhající se soukromé bohatství první průlom do rodového zřízení. Druhý průlom byl přirozený následek prvního: protože po zavedení otcovského práva by jmění bohaté dědičky bylo sňatkem přešlo na jejího muže, tedy do jiného rodu, byl porušen základ všeho rodového práva a bylo nejen dovoleno, nýbrž v tomto případě *nařízeno*, aby se děvče provdalo uvnitř svého rodu, a tak mu uchovalo své jmění.

Podle Grotových řeckých dějin[106] byly zejména u aténského rodu pojítkem:

1. Společné náboženské slavnosti a výhradní právo kněžstva uctívat určitého boha, údajného praotce rodu, který byl jako takový označován zvláštním příjmením.
2. Společné pohřebiště (srovnej Démosthenův „Eubulides“[107]).
3. Vzájemné dědické právo.

* Ve vydání z roku 1884 je místo „skupinového manželství“, „ punaluanské rodiny“. *(Pozn. red.)*

4. Vzájemná povinnost pomoci, ochrany a podpory v případě násilí.

5. V určitých případech, zvláště šlo-li o dcery-sirotky nebo dědičky, vzájemné právo a povinnost uzavřít sňatek uvnitř rodu.

6. Držba společného jmění — alespoň v některých případech — s vlastním archontem (stařešinou) a pokladníkem.

Dále se několik rodů spojovalo ve frátrii, ale už ne tak těsně; přesto také zde najdeme podobná vzájemná práva a povinnosti, zejména společné vykonávání určitých náboženských obřadů a právo stíhání, když byl zabit člen frátrie. Všechny frátrie jednoho kmene měly opět společné, pravidelně se opakující posvátné slavnosti, jimž předsedal phylobasileus (náčelník kmene), volený ze šlechty (z eupatridů).

Potud Grote. A Marx k tomu dodává: „Řeckým kmenem prokukuje však jasně divoch (například Irokéz).“[108] Divoch se ukáže ještě jasněji, jdeme-li ve svém zkoumání dále.

Řecký rod má totiž dále tyto rysy:

7. Původ podle otcovského práva.

8. Zákaz sňatku uvnitř rodu mimo případ dědiček. Tato výjimka a její vyjádření ve formě příkazu dokazují platnost starého pravidla. Toto pravidlo vyplývá rovněž z všeobecně platné zásady, že žena se sňatkem vzdává náboženských obřadů svého rodu a přijímá obřady svého muže, do jehož frátrie byla také zapsána. Sňatek mimo rod byl podle toho a podle známého citátu z Dikaiarcha[109] pravidlem a Becker v „Chariklovi“ přímo předpokládá, že se nikdo nesměl vdávat a ženit uvnitř svého rodu.[110]

9. Právo adopce do rodu; provádělo se adopcí do rodiny, ale s veřejnými formalitami a jen výjimečně.

10. Právo volit a sesazovat stařešiny. Víme, že každý rod měl svého archonta; nikde se však nepraví, že by se byl tento úřad dědil v určitých rodinách. Podle všeho se až do konce období barbarství hodnosti pravděpodobně nijak přesně* nedědily, neboť něco takového se naprosto nesrovnává s řádem, v němž mají bohatí i chudí uvnitř rodu naprosto rovná práva.

Nejen Grote, nýbrž i Niebuhr, Mommsen a všichni ostatní

* Ve vydání z roku 1884 není „přesně“. *(Pozn. red.)*

dosavadní dějepisci klasického starověku na rodu ztroskotali. Ačkoli správně zaznamenali mnoho jeho znaků, přece v něm viděli stále *skupinu rodin*, a tím si uzavřeli cestu k pochopení povahy a původu rodu. Rodina nebyla v rodovém zřízení nikdy organizační jednotkou a nemohla jí být, protože muž a žena nutně patřili ke dvěma různým rodům. Rod zapadá zcela do rámce frátrie, frátrie do rámce kmene; rodina patří z poloviny do rodu mužova a z poloviny do rodu ženina. Ani stát ve veřejném právu neuznává rodinu; až dodnes existuje jen pro právo soukromé. A přesto vychází celé naše dosavadní dějepisectví z absurdní představy, která se zvláště v osmnáctém století stala nedotknutelnou, z představy, že jednotlivá monogamní rodina, která je sotva starší než civilizace, je krystalizačním jádrem, kolem něhož se postupně vytvořila společnost a stát.

„Panu Grotovi je nutno dále připomenout," podotýká Marx, „že ačkoli Řekové odvozují své rody z mytologie, jejich rody jsou starší než *jimi samými* vytvořená mytologie se svými bohy a polobohy."[111]

Morgan se s oblibou dovolává Grota, protože je to vážený a zcela spolehlivý svědek. Grote dále vykládá, že každý aténský rod měl jméno odvozené od svého domnělého praotce, že před Solónem všeobecně, a ještě po Solónovi, dědili jmění zemřelého, nebyla-li tu závěť, členové jeho rodu (gennêtes), a byl-li někdo zabit, měli nejprve příbuzní, potom členové rodu a konečně členové frátrie zabitého právo a povinnost soudně stíhat pachatele:

„Všechno, co se dovídáme o nejstarších aténských zákonech, je založeno na rozdělení na rody a frátrie."[112]

S původem rodů od společných předků si „pedantští šosáci" (Marx)[113] něco nalámali hlavu. Protože tyto předky ovšem pokládají za čistě mýtické, nedovedou si prostě vysvětlit, jak z rodin, které stojí vedle sebe a nejsou původně vůbec příbuzné, vznikl rod, a přece se s tím musí nějak vyrovnat, mají-li objasnit jen existenci rodů. Pomáhají si záplavou slov, která se točí stále dokola, a neustále opakují větu: rodokmen je sice fikce, ale rod je skutečnost, a nakonec čteme u Grota — s Marxovými vsuvkami:

„O tomto rodokmenu slyšíme jen zřídkakdy, protože na veřejnost vystupuje

jen při určitých, zvlášť slavnostních příležitostech. Ale i menší rody měly své společné náboženské úkony" (podivné, pane Grote!) „a společného nadpřirozeného praotce a rodokmen, právě tak jako rody slavnější" (jak je to zvláštní, pane Grote, u *menších* rodů!); „základní plán a ideální základ" (vážený pane, ne *ideální*, nýbrž karnálný, prostě *z masa*!) „byly u všech stejné."[114]

Morganovu odpověď na tuto otázku shrnuje Marx takto: „Systém pokrevního příbuzenství, který odpovídá rodu v jeho prvotní formě — a u Řeků se rody vyskytovaly kdysi stejně jako u jiných smrtelníků — zachovával vědomí vzájemné příbuznosti všech členů rodu. Toto pro ně neobyčejně důležité vědomí si osvojovali od dětství v praxi. Monogamní rodinou upadlo v zapomenutí. Rodové jméno tvořilo rodokmen, vedle něhož se rodokmen jednotlivé rodiny jevil bezvýznamný. Rodové jméno mělo tedy dosvědčovat fakt společného původu těch, kteří je nesli; jenže rodokmen rodu sahal tak daleko zpět, že členové nemohli už dokázat své vzájemné skutečné příbuzenství, leda v omezeném počtu případů u posledních společných předků. Jméno samo bylo důkazem společného původu, a to spolehlivým důkazem, nepřihlížíme-li k případům adopce. Naproti tomu popírat jakoukoli příbuznost mezi členy rodu, jako to dělají Grote* a Niebuhr, a tak dělat z rodů čirou smyšlenku a báchorku, to je hodno ‚ideálních', tj. zápecnických knižních vědců. Protože řetězovité spojení pokolení se stává, zvláště příchodem monogamie, stále matnějším, takže se minulá skutečnost jeví jako odraz v mytologickém výtvoru fantazie, usoudili bodří šosáci, že smyšlený rodokmen vytvořil skutečné rody!"[115]

Frátrie byla jako u Američanů mateřským rodem, který se rozdělil na několik dceřiných rodů a který je spojoval, a často ještě odvozovala původ jich všech od společného praotce. Tak měli podle Grota

„všichni soudobí členové frátrie Hekataiovy v šestnáctém koleni praotcem stejného boha",[116]

Všechny rody této frátrie byly tedy doslova bratrskými rody. Frátrie se vyskytuje ještě u Homéra jako vojenská jednotka, na známém místě, kde Nestor radí Agamemnónovi: „Seřaď muže

* Marx uvádí ve svém rukopisu namísto Grota starořeckého vědce z 2. stol. n. l. Polluxe, jehož se Grote často dovolává. *(Pozn. red.)*

podle kmenů a podle frátrií, aby frátrie pomáhala frátrii a kmen kmeni."[117] — Jinak má frátrie právo a povinnost stíhat vraždu spáchanou na členu frátrie, tedy v dřívější době také povinnost vykonat krevní mstu. Má dále společné svatyně a svátky, neboť vůbec celá řecká mytologie se vytvořila ze zděděného staroárijského kultu přírody zásadně na podkladě rodů a frátrií a pak se v nich vyvíjela. Dále měla frátrie stařešinu (fratriarchos) a podle de Coulangese také sněmy a závazná rozhodnutí, soudnictví a správu.[118] Dokonce i pozdější stát, který rody ignoroval, ponechal frátrii výkon určitých veřejných úředních funkcí.

Z několika příbuzných frátrií se skládá kmen. V Atice byly čtyři kmeny, z nichž každý měl tři frátrie, a každá frátrie zase měla třicet rodů. Takové přesné ohraničení skupin předpokládá vědomý a plánovitý zásah do samorostle vzniklého řádu. Jak, kdy a proč se to stalo, o tom řecké dějiny, z nichž si Řekové sami uchovali vzpomínku jen do herojské doby, mlčí.

Odlišnost dialektů nebyla u Řeků, kteří byli stísněni na poměrně malém území, tak velká jako v širých amerických pralesích; ale i zde vidíme, že jen kmeny stejného základního dialektu jsou spojeny ve větší celek a že i v malé Atice je zvláštní dialekt, který později převládl jako obecná spisovná řeč prózy.

V homérských básních nacházíme řecké kmeny už většinou sdruženy v malé národy, v nichž si však rody, frátrie a kmeny dosud plně uchovaly svou samostatnost. Bydlelo se už ve městech obehnaných hradbami; počet obyvatelstva stoupal se vzrůstem stád, s obděláváním polí a se začátky řemesla; tím rostly rozdíly v bohatství a s nimi aristokratický prvek uvnitř staré samorostlé demokracie. Jednotlivé nárůdky vedly neustále války o nejlepší území a také pro kořist; otroctví válečných zajatců bylo už uznanou institucí.

Tyto kmeny a nárůdky měly takovéto zřízení:

1. Stálým úřadem byla *rada*, bulê, původně asi složená z náčelníků rodů, později, když jich bylo příliš mnoho, vybírali se do ní jen někteří z nich, což poskytovalo příležitost k vytvoření a posílení aristokratického prvku; tak např. Dionýsios přímo píše, že rada v herojské době se skládala ze šlechticů (kratistoi).[119]

Rada rozhodovala v důležitých záležitostech s konečnou platností; tak u Aischyla thébská rada vynáší pro danou situaci rozhodující usnesení, aby Eteoklés byl s poctami pohřben a mrtvola Polyneikova byla pohozena napospas psům.[120] Když byl zřízen stát, vyvinul se později z této rady senát.

2. *Shromáždění lidu* (agora). U Irokézů jsme se setkali s tím, že lid, muži i ženy, stojí v kruhu kolem shromáždění rady, podle určitého pořádku se hlásí o slovo, a tak ovlivňují její rozhodnutí. U homérských Řeků se toto „obstoupení", [„Umstand"], abych použil staroněmeckého soudního výrazu, už vyvinulo v úplné shromáždění lidu, stejně jako tomu bylo v dávnověku u Němců. Shromáždění svolávala rada, aby rozhodlo o důležitých záležitostech; každý muž se mohl ujmout slova. Souhlas či nesouhlas se vyjadřoval zvednutím ruky (Aischylos v „Prosebnicích") anebo zvoláním. Shromáždění bylo v poslední instanci svrchovaným orgánem, neboť, jak praví Schoemann („Griechische Alterthümer"),

„jde-li o věc, k jejímuž provedení je třeba spolupůsobení lidu, neprozrazuje nám Homér prostředek, jak k němu lid mohl být přinucen proti své vůli".[121]

V době, kdy každý dospělý mužský člen kmene byl zároveň bojovníkem, nebyla ještě veřejná moc oddělená od lidu, které by bylo možno použít proti němu. Samorostlá demokracie byla ještě v plném rozkvětu, a z toho je nutno vycházet při posuzování moci a postavení jak rady, tak basilea.

3. *Vojevůdce* (basileus). K tomu poznamenává Marx: „Evropští učenci, většinou rození knížecí sluhové, dělají z basilea monarchu v moderním smyslu. Proti tomu se ohrazuje yankeeovský republikán Morgan. Praví velmi ironicky, ale pravdivě o úhořovitém Gladstonovi a jeho ‚Iuventus mundi'[122]:

‚Pan Gladstone nám prezentuje řecké náčelníky herojské doby jako krále a knížata a dodává, že jsou zároveň gentlemani; ale sám musí přiznat: Celkem se zdá, že obyčej nebo zákon posloupnosti podle prvorozenství je určen dostatečně, avšak ne příliš ostře'."[123]

I panu Gladstonovi se jistě bude zdát, že právo prvorozenství s takovými výhradami, určené dostatečně, avšak ne příliš ostře, za moc nestojí.

Viděli jsme už, jak tomu bylo s dědičností úřadu stařešiny

u Irokézů a jiných Indiánů. Všechny úřady byly volitelné, většinou uvnitř rodu, a potud tedy byly v tomto rodu dědičné. Při uprázdnění se postupně dávala přednost nejbližšímu příbuznému v rodu — bratru nebo synu sestry — pokud nebyly důvody jej pominout. Přecházel-li tedy u Řeků za vlády otcovského práva úřad basilea zpravidla na syna nebo na jednoho ze synů, je to jen důkaz, že synové mohli s určitou pravděpodobností počítat s tím, že je lid zvolí za nástupce, ale naprosto to není důkaz pravoplatného následnictví bez volby lidu. Jak je vidět, existuje u Irokézů a Řeků první náběh k tvoření zvláštních šlechtických rodin uvnitř rodu a u Řeků ještě k tomu první náběh k budoucímu dědičnému vůdcovství čili monarchii. Nasvědčuje to tedy tomu, že u Řeků byl basileus buď volen lidem, anebo musel být potvrzován jeho uznanými orgány — radou nebo agorou — jak to platilo pro římského „krále" (rex).

V „Iliadě" není vládce mužů Agamemnón nejvyšším králem Řeků, nýbrž nejvyšším velitelem svazového vojska před obleženým městem. Na toto jeho postavení poukazuje Odysseus, když vypukl svár mezi Řeky, na známém místě: „Není dobré mnohonáčelnictví. Nechť jeden je velitelem" atd. (načež následuje oblíbený, ale později vsunutý verš o žezle).[124] „Odysseus zde nekoná přednášku o formě vlády, nýbrž žádá poslušnost nejvyššímu veliteli ve válce. Řekové, kteří před Trójou vystupují jen jako vojsko, si to v agoře zařídili dost demokraticky. Když Achilles mluví o darech, tj. o rozdělení kořisti, nikdy nepověřuje rozdělováním Agamemnóna ani jiného basilea, nýbrž ‚syny Achájů', tj. lid. Přívlastky: zplozený Diem, živený Diem, nic nedokazují, protože *každý* rod pochází od nějakého boha, rod náčelníka kmene pochází ovšem od ‚vznešenějšího' boha — zde Dia. Dokonce i osobně nesvobodní, jako pastýř vepřů Eumaios a jiní, jsou ‚božští' (dioi a theioi), a to v ‚Odyssei', tedy v mnohem pozdější době než v ‚Iliadě'; v téže ‚Odyssei' se nazývá heroem i hlasatel Mulios a slepý pěvec Démodokos.* Zkrátka slovo basileia, jehož řečtí spisovatelé užívají pro homérské tzv. království

* V Marxově rukopisu následuje věta, kterou Engels vypustil: „Termín ‚koiranos' (κοίρανος), jehož Odysseus používá ve vztahu k Agamemnónovi zároveň s termínem ‚basileus', také označuje jen ‚velitele vojska ve válce'." *(Pozn. red.)*

(protože jeho hlavním znakem je vojevůdcovství), znamená — vedle rady a lidového shromáždění — jen vojenskou demokracii." (Marx.)[125]

Basileus měl mimo vojenská práva také práva kněžská a soudcovská; práva kněžská a soudcovská nebyla blíže určena, vojenská mu příslušela jako nejvyššímu představiteli kmene nebo svazu kmenů. O občanských, správních právech se nikdy nemluví; zdá se však, že basileus byl z moci svého úřadu členem rady; překládat basileus slovem král (König) je etymologicky zcela správné, protože „König" (kuning) pochází od kuni, künne, což znamená stařešinu rodu. Ale dnešnímu významu slova král starořecký basileus naprosto neodpovídá. Thukydides nazývá starou basileiu výslovně „patrikê", tj. z rodů odvozená, a říká, že měla přesně stanovená, tedy omezená práva.[126] A Aristoteles praví, že basileia herojské doby bylo vůdcovství nad svobodnými a basileus vojevůdce, soudce a nejvyšší kněz;[127] vládní moc v pozdějším smyslu tedy neměl.*

V řeckém zřízení herojské doby vidíme tedy starou rodovou organizaci ještě v plné síle, ale zároveň už i počátek toho, co ji podrylo: otcovské právo, podle něhož dědí jmění děti, čímž se podporuje hromadění bohatství v rodině a rodina se stává mocí proti rodu; majetkové rozdíly působí zpětně na společenské zřízení, a tak se tvoří první náběhy k dědičné šlechtě a ke království; otroctví, zprvu ještě jen u válečných zajatců, ale už s vyhlídkou na zotročování členů vlastního kmene a dokonce i rodu; stará válka kmene proti kmeni se už zvrhává v systematické loupežení na zemi i na moři s cílem ukořistit dobytek, otroky, poklady, v pravidelný zdroj obživy; zkrátka bohatství se vychvaluje a uctívá jako nejvyšší dobro a starých rodových řádů se zneužívá k ospravedlnění násilného loupení majetku. Chybělo jen jedno: instituce, která by nejen

* Jak řecký basileus, tak aztécký vojevůdce byli vydáváni za moderního panovníka. Morgan poprvé podrobil historické kritice zprvu mylné a přehnané, později přímo lživé zprávy Španělů a dokázal, že Mexičané byli na středním stupni barbarství, ale výš než novomexičtí Indiáni Pueblos, a že jejich zřízení, pokud si o něm lze učinit obraz ze zkreslených zpráv, tomu odpovídalo: byl to svaz tří kmenů, který si podrobil jako poplatníky řadu ostatních, v čele měl svazovou radu a svazového vojevůdce, z něhož Španělé udělali „císaře". *(Engelsova poznámka.)*

zajistila nově nabyté poklady jednotlivců proti komunistickým tradicím rodového řádu, která by nejen posvětila soukromé vlastnictví, dříve tak málo ceněné, a toto posvěcení prohlásila za nejvyšší účel každého lidského společenství, nýbrž která by také postupně se vyvíjejícím novým formám nabývání vlastnictví, tedy stále rychlejšímu rozmnožování bohatství, vtiskla pečeť obecného společenského uznání: instituce, která by nejen zvěčnila začínající rozdělení společnosti na třídy, nýbrž také právo majetné třídy na vykořisťování nemajetné a právo nadvlády první nad druhou.

A tato instituce přišla. Byl vynalezen *stát*.

V

VZNIK ATÉNSKÉHO STÁTU

Jak se stát vyvinul tím, že orgány rodového zřízení byly zčásti přetvořeny, zčásti zatlačeny vsunutím nových orgánů a konečně zcela nahrazeny skutečnými státními úřady, jak přitom na místo skutečného „lidu ve zbrani", který se ve svých rodech, frátriích a kmenech sám chránil, nastoupila ozbrojená „veřejná moc", podřízená těmto státním úřadům a tak použitelná i proti lidu, to nemůžeme — alespoň v prvním stadiu — nikde sledovat lépe než ve starých Aténách. Proměny formy v podstatě vylíčil Morgan, ekonomický obsah, který je vytváří, musím většinou přidat.

V herojské době byly čtyři kmeny Atéňanů v Atice usazeny ještě na oddělených územích; dokonce i oněch dvanáct frátrií, z nichž se tyto kmeny skládaly, mělo patrně oddělená sídla ve dvanácti městech Kekropových. Zřízení bylo stejné jako v herojské době: shromáždění lidu, lidová rada, basileus. Pokud sahají psané dějiny, byla půda už rozdělena a přešla do soukromého vlastnictví, jak to odpovídá zbožní výrobě, ke konci vyššího stupně barbarství už poměrně vyvinuté, a jí odpovídajícímu zbožnímu obchodu. Kromě obilí se vyrábělo víno a olej; z námořního obchodu na Egejském moři byli stále víc vytlačováni Féničané a jeho velká část padla do atických rukou. Koupí a prodejem pozemků, pokračující dělbou práce mezi zemědělství a řemeslo, obchod a mořeplavbu museli se příslušníci rodů, frátrií a kmenů velmi brzy promísit, obvod frátrie a kmene dostal obyvatele, kteří sice byli příslušníky téhož národa, ale nepatřili k těmto celkům a byli tedy ve svém vlastním bydlišti cizinci. Neboť v době míru si každá frátrie a každý kmen spravovaly své záležitosti samy a neobracely se do Atén k lidové radě nebo k basileovi. Kdo však bydlel na území frátrie

nebo kmene, aniž k nim náležel, nemohl se ovšem této správy účastnit.

Do pravidelné činnosti orgánů rodového zřízení to vneslo takový zmatek, že už v době herojské bylo nutno zakročit. Byla zavedena ústava připisovaná Théseovi. Změna spočívala především v tom, že byla zřízena ústřední správa v Aténách, tj. část záležitostí, dosud samostatně spravovaných kmeny, byla prohlášena za společnou a dána do správy společné radě se sídlem v Aténách. Tím udělali Atéňané krok kupředu, který neučinil žádný domorodý národ v Americe: místo pouhého svazu vedle sebe bydlících kmenů došlo k jejich stmelení v jeden národ. Tím vzniklo aténské všeobecné národní právo, které stálo nad právními zvyklostmi kmenů a rodů; aténský občan dostal jako takový určitá práva a novou právní ochranu také na území, kde neměl domovské právo. Tím však byl učiněn první krok k podkopání rodového zřízení, neboť to byl první krok k pozdějšímu uznání občanů, kteří neměli v celé Atice domovské právo, kteří byli a zůstali zcela mimo aténské rodové zřízení. Další zařízení připisované Théseovi bylo rozdělení celého národa do tří tříd bez ohledu na rod, frátrii a kmen: na eupatridy neboli urozené, geómory čili rolníky a démiurgy čili řemeslníky, přičemž výhradní právo na úřady bylo přiřčeno eupatridům. Vyjma obsazování úřadů eupatridy zůstalo toto rozdělení neúčinné, poněvadž jinak nezavádělo žádné právní rozdíly mezi třídami.* Ale je důležité, protože nám ukazuje nové společenské prvky, které se vskrytu vyvinuly. Ukazuje, že zvyk obsazovat rodové úřady členy určitých rodin se už ustálil v takřka nepopíraný nárok těchto rodin na úřady, že tyto rodiny, které měly už beztoho pro své bohatství značnou moc, se začaly mimo rámec rodů spojovat ve zvláštní privilegovanou třídu a že stát, který sotva začínal klíčit, dal těmto nárokům své posvěcení. Dále ukazuje, že dělba práce mezi zemědělce a řemeslníky se už natolik upevnila, že mohla společenským významem závodit se starým členěním podle rodů a kmenů. Konečně vyhlašuje nesmiřitelný rozpor mezi rodovou společností a státem; první pokus o vytvoření státu spočívá v tom,

* Ve vydání z roku 1884 zní konec věty takto: „...poněvadž obě další třídy nedostaly žádná zvláštní práva." *(Pozn. red.)*

že se rozbijí rody, a to tím, že se jejich členové rozdělí na privilegované a neprivilegované a ti zase do dvou tříd podle povolání, a tak se postaví proti sobě.

Další politické dějiny Atén až po Solóna jsou známy jen nedokonale. Úřad basilea ztratil na významu; v čele státu byli postaveni archonti zvolení z eupatridů. Moc eupatridů stále rostla, až se stala kolem roku 600 před naším letopočtem nesnesitelnou. Hlavním prostředkem k potlačování lidové svobody byly peníze a lichva; hlavním sídlem eupatridů byly Atény a okolí, kde bohatli z námořního obchodu a pirátství, které se stále ještě nádavkem k němu příležitostně provozovalo, a tak se v jejich rukou soustřeďovalo peněžní bohatství. Odtud pronikalo rozvíjející se peněžní hospodářství jako leptající žíravina do tradičního způsobu života venkovských obcí, založeného na naturálním hospodářství. Rodové zřízení je absolutně neslučitelné s peněžním hospodářstvím; zbídačení atických drobných rolníků souviselo s uvolněním starých rodových svazků, které je chránily. Dluhopis a zastavování pozemků (neboť i hypotéku vynalezli už Atéňané) se neohlížely ani na rod, ani na frátrii. A staré rodové zřízení neznalo ani peníze, ani půjčku, ani peněžní dluh. Proto si vytvořila stále bujněji se rozrůstající peněžní moc eupatridů nové zvykové právo, aby věřitel byl zajištěn vůči dlužníku, aby bylo posvěceno vykořisťování drobného rolníka vlastníkem peněz. Všechny polnosti celé Atiky se hemžily dlužními sloupy, na nichž bylo napsáno, že pozemek jimi označený byl dán v zástavu tomu a tomu za tolik a tolik peněz. Pole, která nebyla takto označena, byla většinou už prodána, protože hypotéka propadla nebo nebyly včas zaplaceny úroky, a přešla do vlastnictví eupatricijského lichváře; rolník musel být rád, když mu bylo dovoleno, aby zůstal jako pachtýř a žil z *jedné šestiny* výtěžku své práce, zatím, co *pět šestin* musel platit novému pánovi jako pacht. A nejen to. Nestačil-li výtěžek prodaného pozemku k úhradě dluhu nebo nebyla-li zápůjčka zajištěna zástavou, musel dlužník prodat své děti do ciziny do otroctví, aby věřiteli zaplatil. Otec prodával děti — to bylo první ovoce otcovského práva a monogamie! A nebyl-li upír ještě ani pak uspokojen, mohl prodat do otroctví i dlužníka. To byly krásy úsvitu civilizace u aténského lidu.

Dříve, dokud životní situace lidu ještě odpovídala rodovému zřízení, byl takový převrat nemožný; a zde k němu došlo, aniž kdo věděl jak. Vraťme se ještě na chvíli ke svým Irokézům. Tam byl nemyslitelný stav, který se teď Atéňanům vnutil takřka bez jejich přičinění a rozhodně proti jejich vůli. Tam nemohl způsob výroby prostředků k životu, rok co rok stejný, nikdy vyvolat takové konflikty, jakoby zvenku vnucené, nikdy nemohl vyvolat protiklad mezi bohatými a chudými, vykořisťovateli a vykořisťovanými. Irokézové zdaleka ještě neovládali přírodu, ale v mezích daných jim přírodou ovládali svou vlastní výrobu. Nehledě k tomu, že někdy měli ve svých zahrádkách špatnou úrodu, že se vyčerpávaly zásoby ryb v jejich jezerech a řekách a stav zvěře v jejich lesích, věděli, čeho dosáhnou při svém způsobu získávání obživy. Věděli, že dosáhnou obživy, ať už nuznější či bohatší; nikdy se však nemohlo stát, aby nastaly nezamýšlené společenské převraty, aby se přervaly rodové svazky, aby se členové rodů a kmenů rozdělili do protikladných, vzájemně se potírajících tříd. Výroba se pohybovala v nejužších mezích; ale — výrobci ovládali svůj vlastní výrobek. To byla obrovská přednost barbarské výroby, která byla s příchodem civilizace ztracena, a znovu jí dobýt, ale na základě nyní získaného mohutného ovládání přírody člověkem a na základě svobodného sdružování, které je dnes možné, to bude úkolem příštích generací.

Jinak tomu bylo u Řeků. Vzmáhající se soukromé vlastnictví stád a přepychového nářadí vedlo ke směně mezi jednotlivci, k přeměně výrobků ve *zboží*. V tom je zárodek celého pozdějšího převratu. Jakmile výrobci už nespotřebovávali svůj výrobek sami, ale při směně jej dávali z rukou, ztratili nad ním vládu. Nevěděli už, co se s ním stane, a tak byla dána možnost, aby se výrobek později obrátil proti výrobci, k jeho vykořisťování a útisku. Proto nemůže žádná společnost natrvalo udržet vládu nad svou vlastní výrobou a kontrolu nad společenskými účinky svého výrobního procesu, neodstraní-li směnu mezi jednotlivci.

A Atéňané se přesvědčili, jak rychle po vzniku směny mezi jednotlivci a s přeměnou výrobků ve zboží uplatňuje výrobek svou vládu nad výrobcem. Se zbožní výrobou přišlo obdělávání půdy

jednotlivci na vlastní účet a s tím brzy individuální vlastnictví půdy. Dále se objevily peníze, všeobecné zboží, za něž se dalo všechno ostatní směňovat; ale když lidé vynalezli peníze, netušili, že stvořili zase jednu novou společenskou moc, tu všeobecnou moc, před kterou se bude muset sklonit celá společnost. A panství této nové moci, která vznikla náhle bez vědomí a vůle svých stvořitelů, pocítili Atéňané v celé brutalitě jejího mládí.

Co se dalo dělat? Staré rodové zřízení se ukázalo nejen bezmocné proti vítěznému tažení peněz; bylo také úplně neschopné najít ve svém rámci i místo pro něco takového jako peníze, věřitelé a dlužníci, nucené vymáhání dluhů. Ale nová společenská moc tu už byla a zbožná přání, touha po návratu starých zlatých časů nesprovodily peníze a lichváře ze světa. Mimoto ještě vzniklo v rodovém zřízení mnoho dalších vedlejších trhlin. Promíchání členů rodů a frátrií na celém atickém území, především v Aténách samých, se od pokolení k pokolení zvětšovalo, ačkoli i nyní směl Atéňan prodat mimo svůj rod sice pozemky, ale ne svůj obytný dům. Dělba práce mezi různá odvětví výroby: zemědělství, řemeslo, u řemesla opět nesčetné druhy, obchod, plavba atd., se zároveň s pokrokem průmyslu a dopravy stále zdokonalovala; obyvatelstvo se nyní dělilo podle zaměstnání na poměrně pevné skupiny, z nichž každá měla mnoho nových společných zájmů, pro něž nebylo ani v rodu, ani ve frátrii místo a které si tedy vynutily nové úřady, aby se o ně staraly. Počet otroků se podstatně zvětšil a určitě už tehdy jich bylo mnohem víc než svobodných Atéňanů; rodové zřízení původně neznalo otroctví, tedy ani prostředek, jak udržovat spoustu nesvobodných na uzdě. A konečně přivedl obchod do Atén mnoho cizinců, kteří se tam usadili, protože se tam daly snáze vydělat peníze, a kteří podle starého zřízení rovněž neměli práva ani ochranu a přes tradiční snášenlivost zůstávali v národě rušivým cizím živlem.

Zkrátka, rodové zřízení spělo k zániku. Společnost z něho den ze dne víc vyrůstala; nemohla zadržet ani odvrátit ani ta nejhorší zla, která vznikala před jejíma očima. Ale mezitím se potichu rozvíjel stát. Nové skupiny, jež vznikly dělbou práce nejprve mezi městem a venkovem, potom mezi různými městskými odvětvími

práce, vytvořily nové orgány k hájení svých zájmů; byly zřízeny úřady všeho druhu. A pak potřeboval mladý stát především vlastní moc, která u Atéňanů-mořeplavců mohla být zprvu jen námořní mocí, k jednotlivým drobným válkám a na ochranu obchodních lodí. Neznámo kdy, ale ještě před Solónem, byly zřízeny naukrarie, malé územní obvody, jichž bylo dvanáct v každém kmeni; každá naukrarie musela dodat jednu válečnou loď, vyzbrojit ji a opatřit posádkou a mimoto postavit ještě dva jezdce. Toto opatření znamenalo dvojí zásah do rodového zřízení. Předně tím, že vytvořilo veřejnou moc, která už nebyla prostě totožná se souhrnem ozbrojeného lidu; a za druhé tím, že poprvé rozdělovalo k veřejným účelům národ nikoli podle příbuzenských skupin, nýbrž podle *společného sídliště*. Co to znamenalo, uvidíme dále.

Jestliže rodové zřízení nemohlo poskytnout pomoc vykořisťovanému lidu, zbýval jen vznikající stát. A ten ji přinesl v solónské ústavě a přitom se zároveň znovu posílil na úkor starého zřízení. Solón — způsob, jakým byla prosazena jeho reforma spadající do roku 594 před naším letopočtem, nás tu nezajímá — zahájil řadu tzv. politických revolucí, a to zásahem do vlastnictví. Všechny dosavadní revoluce byly revolucemi na ochranu jednoho druhu vlastnictví proti jinému druhu vlastnictví. Nemohou chránit jedno, aniž porušují druhé. Ve Velké francouzské revoluci bylo obětováno feudální vlastnictví, aby bylo zachráněno buržoazní vlastnictví; v solónské revoluci na to doplatilo vlastnictví věřitelů ve prospěch vlastnictví dlužníků. Dluhy byly prostě prohlášeny za neplatné. Jednotlivosti nám nejsou přesně známy, ale Solón se ve svých básních honosí, že odstranil zástavní sloupy ze zadlužených pozemků a přivedl zpět ty, kdo byli pro dluhy prodáni do ciziny anebo tam uprchli. To bylo možné jedině otevřeným porušením vlastnictví. A skutečně všechny tzv. politické revoluce od první do poslední byly provedeny na ochranu vlastnictví *jednoho* druhu a provedeny konfiskací — zvanou též krádež — vlastnictví *jiného* druhu. Tak je faktem, že během dvou a půl tisíce let se mohlo soukromé vlastnictví udržet jedině porušováním vlastnictví.

Nyní však šlo o to zabránit, aby se podobné zotročování svobodných Atéňanů nemohlo opakovat. To se stalo především vše-

obecnými opatřeními, např. zákazem dlužních smluv, v nichž se dávala do zástavy dlužníkova osoba. Dále bylo stanoveno, jakou výměru pozemků nejvýš smí jednotlivec vlastnit, aby se chamtivosti šlechty po půdě rolníků postavily aspoň nějaké meze. Potom však přišly změny ústavy; pro nás jsou nejdůležitější tyto:

Rada byla rozšířena na čtyři sta členů, po stu z každého kmene; zde tedy ještě byl základem kmen. To však také bylo to jediné, co bylo ze starého zřízení přejato do nového státního tělesa. Neboť jinak rozdělil Solón občany do čtyř tříd podle nemovitého majetku a jeho výnosu; 500, 300 a 150 medimnů obilí (1 medimnos = asi 41 litrů) byly minimální výnosy pro první tři třídy. Kdo měl méně nebo neměl žádné pozemky, patřil do čtvrté třídy. Všechny úřady se směly obsazovat jen z horních tří tříd, nejvyšší úřady jen z první třídy; čtvrtá třída měla pouze právo mluvit a hlasovat na shromáždění lidu, ale zde byli voleni všichni úředníci, zde musili skládat účty, zde se odhlasovávaly všechny zákony a čtvrtá třída tu měla většinu. Aristokratické výsady byly částečně obnoveny ve formě majetkových výsad, ale rozhodující moc zůstala lidu. Dále tvořily čtyři třídy základ nové branné organizace. První dvě třídy dodávaly jízdu, třetí musela sloužit jako těžká pěchota, čtvrtá jako lehká pěchota bez těžké výzbroje anebo na lodích a dostávala pak pravděpodobně také žold.

Do ústavy byl zaveden úplně nový prvek: soukromé vlastnictví. Podle velikosti nemovitého majetku jsou státním občanům odměřena práva a povinnosti, a jak majetkové třídy získávají vliv, jsou staré pokrevní příbuzenské celky zatlačovány; rodové zřízení utrpělo novou porážku.

Odměření politických práv podle majetku nebylo však takovým zařízením, bez něhož stát nemůže existovat. Ačkoli hrálo v dějinách ústav států velikou úlohu, přece jen je velmi mnohé státy — a právě ty nejvyspělejší — nepotřebovaly. Také v Aténách hrálo jen přechodnou úlohu. Od doby Aristidovy byly všechny úřady přístupné každému občanu.[128]

V příštích osmdesáti letech se vývoj aténské společnosti pozvolna dostal do směru, jímž se dále vyvíjela v příštích stoletích. Pozemkové lichvě, bující v době před Solónem, byla učiněna

přítrž právě tak jako neomezené koncentraci pozemkového majetku. Hlavními odvětvími výdělečné činnosti se staly obchod a řemeslo provozované s pomocí práce otroků čím dál tím víc ve velkém a umělecké řemeslo. Lidé nabývali většího vzdělání. Místo původního surového vykořisťování vlastních spoluobčanů byli vykořisťováni převážně otroci a mimoaténští zákazníci. Movitý majetek, peněžní bohatství a bohatství v otrocích a lodích stále rostlo, nebylo však už pouhým prostředkem k získávání půdy jako v dřívější první, omezené době, nýbrž stalo se samoúčelem. Tím na jedné straně vyrostla staré šlechtické moci vítězná konkurence v nové třídě průmyslových a obchodních boháčů, na druhé straně však tím zbytky starého rodového zřízení ztratily poslední půdu. Rody, frátrie a kmeny, jejichž členové teď žili roztroušeně po celé Atice a dokonale promíšeni, tím přestaly být s to utvářet politické celky; mnoho aténských občanů nepatřilo vůbec k žádnému rodu, byli to přistěhovalci, kterým sice bylo poskytnuto občanské právo, ale kteří nebyli přijati do žádného ze starých rodových svazů; vedle toho tu ještě byli cizí přistěhovalci, pouze neplnoprávní, jichž stále přibývalo.[129]

Mezitím pokračovaly boje stran; šlechta se snažila vydobýt si zpět své dřívější výsady a dosáhla znovu na okamžik nadvlády, až revoluce Kleisthenova (509 před naším letopočtem) ji nadobro svrhla; s ní však také poslední zbytky rodového zřízení.[130]

Kleisthenes ignoroval ve své nové ústavě čtyři staré kmeny založené na rodech a frátriích. Na jejich místo nastoupila docela nová organizace na podkladě rozdělení občanů jen podle místa pobytu, jak se o to pokusily naukrarie. Nerozhodovala už příslušnost k rodovým svazům, nýbrž jen bydliště; nebyl rozdělen národ, nýbrž území, obyvatelé se stali politicky pouhým příslušenstvím území.

Celá Atika byla rozdělena na sto samosprávných obecních okresů — démů. Občané usedlí v dému (démoti) si volili svého starostu (démarcha) a pokladníka a dále třicet soudců, kteří měli soudní pravomoc v menších sporech. Dostali také vlastní chrám a ochranného boha nebo heroa, jehož kněze si volili. Nejvyšší moc v dému mělo shromáždění démotů. Jak Morgan správně poznamenává, je to předobraz samosprávné americké městské obce.[131] Touž

jednotkou, kterou končí moderní stát na vrcholu svého vývoje, začínal vznikající stát v Aténách.

Deset těchto jednotek, démů, tvořilo kmen, který se však nyní na rozdíl od starého rodového kmene nazýval místní kmen. Místní kmen nebyl jen samosprávným politickým tělesem, nýbrž i vojenským tělesem; volil fylarcha čili kmenového náčelníka, který velel jízdě, taxiarcha, který velel pěchotě, a stratéga, který velel mužstvu celého kmenového území. Dodával dále pět válečných lodí i s mužstvem a velitelem a byl mu přidělen jako patron jeden atický hrdina, podle něhož byl pojmenován. Konečně volil padesát radních do aténské rady.

Vrcholem byl aténský stát, kde vládla rada složená z pěti set volených zástupců deseti kmenů a v nejvyšší instanci shromáždění lidu, kam měl přístup a kde měl volební právo každý aténský občan; vedle toho obstarávali archonti a jiní úředníci různá odvětví správy a soudnictví. Nejvyššího úředníka s výkonnou mocí Atény neměly.

Touto novou ústavou a připuštěním velmi značného počtu neplnoprávných obyvatel — částečně přistěhovalců, částečně propuštěných otroků — byly orgány rodového zřízení vytlačeny z veřejných záležitostí; klesly na úroveň soukromých spolků a náboženských společenstev. Mravní vliv, tradiční názor a způsob myšlení staré doby rodů se však ještě dlouho dědily a vymíraly jen pozvolna. To se ukázalo u jiné státní instituce.

Viděli jsme, že podstatným znakem státu je veřejná moc odlišená od masy lidu. Atény měly tehdy jen lidové vojsko a loďstvo vypravované přímo lidem; ty je chránily navenek a držely na uzdě otroky, kteří už tehdy tvořili velkou většinu obyvatelstva. Vůči občanům se veřejná moc projevovala zprvu jen jako policie, jež je tak stará jako stát sám, proto také naivní Francouzi 18. století nemluvili o civilizovaných národech, nýbrž o „policizovaných" národech (nations policées). Atéňané tedy zároveň se svým státem zřídili také policii, skutečné četnictvo z pěších i jízdních lučištníků — Landjäger, jak se jim říká v jižním Německu a ve Švýcarsku. Toto četnictvo však bylo vytvořeno — z *otroků*. Svobodný Atéňan považoval tuto pochopskou službu za tak nedůstojnou, že se raději

dal zatknout ozbrojeným otrokem, než by se sám snížil k takové ohavnosti. V tom se projevovalo ještě staré rodové smýšlení. Stát nemohl existovat bez policie, ale byl ještě mladý a neměl ještě dost morálního respektu, aby zjednal vážnost řemeslu, které se někdejším členům rodů nutně zdálo hanebné.

Jak dalece stát, který byl v hrubých rysech hotov, odpovídal novému společenskému postavení Atéňanů, ukazuje se v rychlém rozkvětu bohatství, obchodu a průmyslu. Třídní protiklad, na němž spočívaly společenské a politické instituce, nebyl už protiklad mezi eupatridy a obecným lidem, nýbrž protiklad mezi otroky a svobodnými, neplnoprávným obyvatelstvem a občany. V době největšího rozkvětu Atén činil celkový počet aténských svobodných občanů i s ženami a dětmi asi 90 000 lidí vedle 365 000 otroků obojího pohlaví a 45 000 neplnoprávných obyvatel — cizinců a propuštěnců. Na každého dospělého občana mužského pohlaví tedy připadalo nejméně 18 otroků a více než dva neplnoprávní obyvatelé. Tolik otroků bylo proto, že mnoho z nich pracovalo pohromadě v řemeslnických dílnách, ve velkých místnostech pod dozorem. S rozvojem obchodu a průmyslu však docházelo k akumulaci a koncentraci bohatství v rukou několika málo jednotlivců, k zbídačení masy svobodných občanů, jimž nezbývala jiná volba než buď dělat konkurenci otrokům vlastní řemeslnickou prací, což se považovalo za potupné a nízké a také skýtalo málo naděje na úspěch — nebo úplně zchátrat. Dávali se za daných okolností nutně druhou cestou, a protože tvořili převážnou masu obyvatelstva, přivedli tím celý aténský stát do záhuby. Atény nezničila demokracie, jak tvrdí evropští knížecí vrtichvosti a školometi, nýbrž otroctví, které dalo práci svobodného občana do klatby.

Vznik aténského státu je zvlášť typickým příkladem toho, jak se vůbec vytváří stát, jednak proto, že tu tento proces probíhá v naprosto ryzí podobě, bez zasahování vnějších nebo vnitřních násilných vlivů — uzurpace Peisistratova trvala krátce a nezanechala stopy[132] — za druhé proto, že tu stát velmi vysokého vývojového stupně, demokratická republika, vzniká přímo z rodové společnosti, a konečně proto, že dostatečně známe všechny podstatné podrobnosti tvoření tohoto státu.

VI

ROD A STÁT V ŘÍMĚ

Z pověsti o založení Říma vysvítá, že prvními osídlenci bylo několik latinských rodů (podle pověsti sto) spojených v kmen, k nimž se brzy připojil jeden sabelský kmen, který prý měl rovněž sto rodů, a konečně třetí kmen skládající se z různých prvků, který prý měl také sto rodů. Celé toto vyprávění na první pohled ukazuje, že zde sotva byl nějaký přirozeně vzniklý celek mimo rod, a i ten že byl v mnoha případech jen odnoží mateřského rodu, který žil ve starém domově. Kmeny nesou pečeť umělého složení, ale většinou ze spřízněných prvků a podle vzoru starého, přirozeně vzniklého, a ne uměle vytvořeného kmene; přitom není vyloučeno, že jádrem každého z těchto tří kmenů mohl být skutečný starý kmen. Střední článek, frátrie, se skládal z deseti rodů a jmenoval se kurie: kurií bylo tedy třicet.

Uznává se, že římský rod byl stejnou institucí jako řecký; je-li řecký rod vývojovým pokračováním společenské jednotky, s jejíž původní formou se setkáváme u amerických rudokožců, platí celkem totéž také pro římský rod. Můžeme tu tedy být stručnější.

Římský rod měl — alespoň v nejstarších dobách Říma — toto zřízení:

1. Vzájemné dědické právo členů rodu; jmění zůstávalo v rodu. Protože v římském rodu, stejně jako v řeckém, platilo už otcovské právo, byli potomci po přeslici vyloučeni. Podle zákona dvanácti desek,[133] nejstaršího nám známého psaného římského práva, dědily nejprve děti jako přímí dědici; jestliže žádné nebyly, dědili agnáti (příbuzní *po meči*); a nebyli-li ani ti, dědili členové rodu. Ve všech případech zůstávalo jmění v rodu. Vidíme tu, jak

do rodových zvyklostí postupně pronikají nová právní ustanovení, vyvolaná rostoucím bohatstvím a monogamií: původní rovné dědické právo členů rodu se nejprve — ovšem velmi brzy, jak jsme se zmínili výše — omezuje v praxi na agnáty, konečně na děti a jejich potomky po mužské linii; ve dvanácti deskách se to ovšem objevuje v opačném pořádku.

2. Společné pohřebiště. Patricijskému rodu Claudiů byl při přistěhování z Regilli do Říma přidělen kus půdy a k tomu společné pohřebiště ve městě. Ještě za Augusta, když byl Varus poražen v Teutoburském lese,[134] byla jeho hlava přinesena do Říma a pochována v gentilitius tumulus*; rod (Quintiliů) měl tedy ještě zvláštní hrobku.**

3. Společné náboženské slavnosti. Jsou známy jako sacra gentilicia.

4. Povinnost neuzavírat sňatky uvnitř rodu. Zdá se, že se to v Římě nikdy nestalo psaným zákonem, ale obyčej se zachoval. Z obrovského počtu římských manželských dvojic, jejichž jména se nám zachovala, nemá ani v jednom případě muž a žena stejné rodové jméno. Dědické právo rovněž potvrzuje toto pravidlo. Žena ztrácí sňatkem svá agnátská práva, vystupuje ze svého rodu; ani ona, ani její děti nemohou dědit po jejím otci nebo jeho bratrech, protože jinak by byl tento dědický podíl ztracen pro otcovský rod. To má smysl jen za předpokladu, že se žena nemůže provdat za člena svého rodu.

5. Společná držba půdy. Vyskytovala se ve starých dobách vždy, jakmile se začala rozdělovat kmenová půda. U latinských kmenů vidíme, že půdu má částečně v držbě kmen, částečně rod, částečně domácnosti, které tehdy sotva byly*** jednotlivými rodinami. Romulus prý první přidělil půdu jednotlivcům, asi 1 ha (2 jugera†) každému. Ale i později ještě nacházíme pozemky v ru-

* — v rodové hrobce. *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 tato věta zní: „Ještě za Augusta, když byl Varus poražen v Teutoburském lese, byla jeho hlava přinesena do Říma a pochována v hrobce rodu Quintiliů (gentilitius tumulus)." *(Pozn. red.)*

*** Ve vydání z roku 1884 místo slov „tehdy sotva byly" je „nebyly nutně". *(Pozn. red.)*

† Dvě jugera se rovnají $^1/_2$ ha. Engels převzal údaj z Morgana. *(Pozn. čes. red.)*

kou rodů, nemluvě ani o státní půdě, kolem níž se točí celé vnitřní dějiny republiky.

6. Povinnost členů rodu vzájemně se chránit a pomáhat si. Z toho se zachovaly v psaných dějinách jen trosky; římský stát vystupoval hned od začátku s takovou převahou, že právo ochrany proti křivdě přešlo na něj. Když byl zatčen Appius Claudius, celý jeho rod oblékl smutek, dokonce i ti, kdo byli jeho osobními nepřáteli.[135] Za druhé punské války[136] se rody spojovaly, aby vykoupily příslušníky svých rodů z válečného zajetí; senát jim to *zakázal.*

7. Právo používat rodového jména. Udrželo se až do císařské doby. Propuštěnci směli přijmout rodové jméno svých dřívějších pánů, ovšem bez rodových práv.

8. Právo adoptovat do rodu cizince. To se dělo adopcí do některé rodiny (jako u Indiánů), což znamenalo zároveň přijetí do rodu.

9. O právu volit a sesazovat vládce není nikde zmínka. Ale protože se v prvních dobách Říma všechny úřady obsazovaly volbou nebo jmenováním, počínaje voleným králem, a také kněží kurií byli voleni kuriemi, můžeme totéž předpokládat i u stařešinů rodů (principes) — i když se možná v rodu už stalo pravidlem volit je stále z jedné rodiny.

To byla práva římského rodu. Vyjma to, že už je dokončen přechod k otcovskému právu, jsou věrným obrazem práv a povinností irokézského rodu; také zde „prokukuje jasně Irokéz".[137]

Uvedu* jen jeden příklad, jakou zmatenou představu o římském rodovém zřízení mají ještě dnes i naši uznávaní dějepisci. V Mommsenově pojednání o římských vlastních jménech v republikánské a augustinské době („Römische Forschungen", Berlín 1864, I. svazek) se praví:

„Mimo všechny mužské členy rodu, ovšem vyjma otroky, ale včetně všech osob přijatých do rodu a požívajících jeho ochrany, připadá rodové jméno také ženám... Kmen (tak zde překládá Mommsen „gens") je... celek, jejž spojuje společný — skutečný nebo domnělý nebo i fingovaný — původ, společné slavnosti, pohřebiště a dědická posloupnost a k němuž se smějí a musí počítat všichni osobně svobodní jednotlivci, tedy i ženy. Potíže činí však určení rodo-

* Ve vydání z roku 1884 není další text až k odstavci: „Ještě téměř tři sta let po založení Říma" (str. 153). *(Pozn. red.)*

vého jména provdaných žen. Tato potíž tu ovšem nebyla, dokud se žena nesměla vdát za nikoho jiného než člena rodu; a jak lze dokázat, po dlouhou dobu bylo pro ženu nesnadnější provdat se mimo rod než uvnitř rodu, neboť ještě v 6. století se ono právo — gentis enuptio — udělovalo za odměnu jako osobní výsada... Kde však došlo k takovému sňatku mimo rod, musela žena v nejstarší době přejít do kmene mužova. Není nic jistějšího, než že žena ve starém náboženském manželství vstoupila úplně do právního a sakrálního společenství mužova a vystoupila ze svého. Kdo by nevěděl, že provdaná žena ztrácí aktivní i pasívní dědické právo vůči příslušníkům svého rodu a naproti tomu vstupuje v dědický svazek se svým mužem a svými dětmi a vůbec s jeho gentily? A je-li v poměru k svému muži považována za jeho dítě a vstupuje-li do jeho rodiny, jak by mohla zůstat cizí jeho rodu?" (Str. 8—11).

Mommsen tedy tvrdí, že římské ženy, které patřily k určitému rodu, se původně směly vdávat jen *uvnitř* tohoto rodu, že tedy římský rod byl endogamní, nikoli exogamní. Tento názor, který odporuje všem zkušenostem u ostatních národů, opírá se hlavně — ne-li výhradně — o jedno jediné místo u Livia (Kniha XXXIX, kap. 19)[138], které vyvolalo mnoho sporů a podle něhož se senát roku 568 po založení města, tj. roku 186 před naším letopočtem, usnesl, uti Feceniae Hispallae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset — že Fecenia Hispalla má mít právo nakládat se svým jměním, zmenšovat je, provdat se mimo rod, zvolit si poručníka, zcela tak, jako by jí byl její (zemřelý) manžel toto právo testamentárně zanechal; že si smí vzít muže svobodně zrozeného a tomu, kdo si ji vezme za ženu, nesmí se to přičítat za špatné jednání nebo hanbu.

Je tedy nepochybné, že se zde Fecenii, propuštěnkyni, uděluje právo vdát se mimo rod. A právě tak není pochyby o tom, že podle toho mohl manžel odkázat v závěti své ženě právo vdát se po jeho smrti mimo rod. Ale mimo *který* rod?

Musila-li se žena provdat uvnitř svého rodu, jak předpokládá Mommsen, zůstala v tomto rodu i po svém sňatku. Předně je toto tvrzení o endogamii rodu právě to, co je třeba dokázat. A za druhé, musela-li se žena provdat uvnitř rodu, musel se tam ovšem oženit i muž, vždyť by jinak žádnou ženu nedostal. A tu narážíme na to, že muž odkazuje testamentárně ženě právo, které sám a pro sebe

nemá; to je z právního hlediska nesmysl. Mommsen to také cítí, a proto se pouští do dohadů:

„K provdání mimo rod bylo asi právně třeba nejen povolení držitele moci, nýbrž všech členů rodu." (Str. 10, poznámka.)

To je jednak velmi odvážná domněnka a za druhé odporuje jasnému slovnímu znění uvedeného místa; senát jí uděluje toto právo *místo jejího muže*, dává jí výslovně ne více a ne méně, než by jí mohl dát její muž, ale to, co jí dává, je *absolutní* právo, nezávislé na jiném omezení; takže použije-li ho, nemá tím trpět ani její nový muž; ukládá dokonce přítomným i budoucím konzulům a prétorům, aby se postarali o to, aby jí z toho nevzešla nijaká újma. Mommsenův dohad se tedy jeví jako naprosto nepřípustný.

Anebo: Žena se provdala za muže z jiného rodu, zůstala však ve svém rodném rodu. Pak by podle uvedeného místa měl muž právo ženě dovolit, aby se vyvdala ze svého vlastního rodu. To znamená, že by měl právo rozhodovat o záležitostech rodu, k němuž vůbec nepatřil. Věc je tak protismyslná, že o tom není třeba dále ztrácet slov.

Zbývá tedy jen předpoklad, že žena si vzala v prvním manželství muže z jiného rodu a přešla prostě sňatkem do rodu mužova, jak Mommsen pro takové případy také skutečně připouští. Pak je celá souvislost ihned jasná. Žena, sňatkem vytržená ze svého starého rodu a přijatá do nového rodového svazku svého muže, má v něm zcela zvláštní postavení. Je sice členkou rodu, ale není pokrevně příbuzná; způsob jejího přijetí je příčinou, že pro ni zásadně neplatí zákaz sňatku uvnitř rodu, do kterého se právě vdala; dále je přijata do manželského svazku rodu, dědí po smrti svého muže jeho jmění, tedy jmění člena tohoto rodu. Co je přirozenější, než že toto jmění má zůstat v rodu, že tedy je povinna provdat se za člena téhož rodu, ze kterého byl její první muž, a za nikoho jiného? Má-li být učiněna výjimka, kdo je povolanější ji k tomu zmocnit než ten, kdo jí toto jmění odkázal, její první muž? V okamžiku, kdy jí odkazuje část svého jmění a současně jí dovoluje tuto část sňatkem nebo v důsledku sňatku přenést do jiného rodu, toto jmění mu ještě patří, nakládá tedy doslova jen se svým vlastnictvím. Pokud jde o ženu samu a o její poměr k rodu jejího muže, je to právě její muž, který

ji svobodným volním aktem — sňatkem — uvedl do tohoto rodu; je tedy rovněž přirozené, že právě on je s to ji zplnomocnit, aby novým sňatkem z tohoto rodu vystoupila. Zkrátka, věc vypadá úplně jednoduše a samozřejmě, jakmile se vzdáme podivné představy endogamního římského rodu a díváme-li se na něj s Morganem jako na původně exogamní.

Zbývá ještě poslední domněnka, která také našla své zastánce, a těch bylo nejvíc: místo prý jen praví,

„že propuštěné otrokyně (libertae) nesměly bez zvláštního dovolení e gente enubere" (vyvdat se z rodu), „anebo vůbec provést jiný akt, který byl spojen s capitis deminutio minima* a vedl by k vystoupení liberty z rodového svazku". (Lange, „Römische Alterthümer", Berlín 1856, I, str. 195, kde v souvislosti s citovaným místem z Livia se odkazuje na Huschka.)[139]

Je-li tato domněnka správná, nedokazuje toto místo pro poměry rodem svobodných Římanek teprve nic a pak nemůže být teprve ani řeči o jejich povinnosti vdávat se uvnitř rodu.

Výraz enuptio gentis se vyskytuje v celé římské literatuře pouze na tomto místě; slovo enubere, vyvdati se, jen třikrát, rovněž u Livia, a to bez vztahu k rodu. Výmysl, že se Římanky směly vdávat pouze uvnitř rodu, děkuje za svou existenci pouze tomuto jednomu místu. Ale je absolutně neudržitelný. Neboť buďto se toto místo vztahuje na zvláštní omezení pro propuštěnkyně, a pak nedokazuje nic pro rodem svobodné ženy (ingenuae); anebo platí také pro rodem svobodné, a pak dokazuje spíše, že se žena zpravidla vdávala mimo rod, ale sňatkem přecházela do rodu mužova; tedy proti Mommsenovi a pro Morgana. —

Ještě téměř tři sta let po založení Říma byly rodové svazky tak silné, že jeden patricijský rod, Fabiové, mohl uspořádat se svolením senátu na vlastní pěst válečnou výpravu proti sousednímu městu Veji. Do boje prý vytáhlo 306 Fabiovců, byli zaskočeni a do jednoho pobiti. Jediný chlapec, který zůstal doma, zachoval rod.

Deset rodů tvořilo, jak bylo řečeno, frátrii, která se zde nazývala kurie a měla důležitější veřejná práva než řecká frátrie. Každá kurie měla vlastní náboženské obřady, svatyně a kněze; tito kněží tvořili dohromady jedno z římských kněžských kolegií. Deset

* — ztrátou rodinných práv. *(Pozn. red.)*

kurií tvořilo kmen, který původně měl pravděpodobně jako ostatní latinské kmeny voleného vládce — vojevůdce a nejvyššího kněze. Všechny tři kmeny dohromady tvořily římský národ — populus romanus.

K římskému národu mohl tedy patřit jen ten, kdo byl členem rodu, a tím kurie a kmene. První ústava tohoto národa byla takováto: Veřejné záležitosti spravoval nejprve senát, který byl složen, jak poprvé správně zjistil Niebuhr, z náčelníků tří set rodů;[140] právě proto, jako stařešinové rodu, se nazývali otcové, patres, a všichni dohromady senát (rada nejstarších, od senex = starý). Zvyk volit stále ze stejné rodiny každého rodu vyvolal i zde v život první rodovou šlechtu; tyto rodiny se nazývaly patriciové a činily si nárok na výhradní právo na členství v senátu a na všechny ostatní úřady. Skutečnost, že se národ časem s těmito nároky smířil a že se proměnily ve skutečné právo, je vyjádřena v pověsti, že Romulus udělil prvním senátorům a jejich potomkům patricijství s jeho výsadami. Senát, jako aténská bulê, rozhodoval v mnoha záležitostech a radil se předběžně o důležitějších z nich, zejména o nových zákonech. Zákony schvalovalo lidové shromáždění, zvané comitia curiata (shromáždění kurií). Národ se scházel, seskupen podle kurií, v každé kurii pravděpodobně podle rodů a při rozhodování měla každá z 30 kurií jeden hlas. Shromáždění kurií přijímalo nebo zamítalo všechny zákony, volilo všechny vyšší úředníky včetně rexe (tzv. krále), vyhlašovalo válku (mír však uzavíral senát) a rozhodovalo jako nejvyšší soud, když se k němu účastníci odvolali, ve všech případech, kde šlo o trest smrti pro římského občana. — Konečně vedle senátu a shromáždění to byl ještě rex*, který se zcela rovnal řeckému basileovi a naprosto nebyl tím téměř absolutním králem, jak ho líčí Mommsen.[141] Také on byl vojevůdcem, nejvyšším knězem a předse-

* Latinské slovo rex je totožné s keltsko-irským righ (náčelník kmene) a s gotským reiks; že to rovněž znamenalo rodového nebo kmenového náčelníka jako původně také německé „Fürst" (anglicky first, dánsky förste, první), vyplývá z toho, že si Gótové už ve 4. století vytvořili zvláštní slovo pro pozdějšího krále, vojevůdce celého národa: thiudans. Artaxerxes a Herodes se v Ulfilově překladu bible nikdy nejmenují reiks, nýbrž thiudans, a říše císaře Tiberia nikdy reiki, nýbrž thiudinassus. Ve jméně gótského thiudanse nebo, jak my nepřesně překládáme, krále Thiudareika, Theodoricha, tj. Dietricha, oba tyto názvy splývají. *(Engelsova poznámka.)*

dou některých soudů. Civilní práva nebo moc nad životem, svobodou a majetkem občanů rozhodně neměl, pokud neplynuly z disciplinární moci vojevůdce nebo z moci předsedy soudu vykonávat rozsudek. Úřad rexe nebyl dědičný; rex byl naopak, pravděpodobně na návrh předchůdce, nejprve volen shromážděním kurií a pak v dalším shromáždění slavnostně uveden v úřad. Že byl také sesaditelný, dokazuje osud Tarquinia Superba.

Právě tak jako Řekové v herojské době žili tedy i Římané v době tzv. králů ve vojenské demokracii, která byla založena na rodech, frátriích a kmenech a z nich se vyvinula. I když kurie a kmeny snad byly zčásti umělé výtvory, byly zformovány podle pravých, přirozeně vzniklých vzorů společnosti, ze které vzešly a která je ještě ze všech stran obklopovala. I když přirozeně vzniklá patricijská šlechta už upevnila své postavení a reges usilovali o postupné rozšíření svých práv, nemění to původní základní charakter zřízení, a na něm jedině záleží.

Mezitím se rozmnožilo obyvatelstvo města Říma a římského území rozšířeného výboji, a to částečně přistěhovalectvím, částečně obyvatelstvem podrobených, většinou latinských okruhů. Všichni tito noví státní příslušníci (otázku klientů tu necháváme stranou) stáli mimo staré rody, kurie a kmeny, netvořili tedy vlastní římský národ, populus romanus. Byli to osobně svobodní lidé, směli vlastnit pozemky, museli odvádět daně a vykonávat válečné služby. Ale nemohli zastávat úřady, zúčastnit se shromáždění kurií ani se podílet na rozdělování dobytých státních pozemků. Tvořili plebs vyloučený ze všech veřejných práv. Tím, že ho stále přibývalo, že byl ozbrojen a vojensky vycvičen, stal se plebs hrozivou mocí, stojící proti starému „populu", nyní pevně uzavřenému proti každému přírůstku zvenčí. K tomu přistupovalo, že vlastnictví pozemků bylo, jak se zdá, téměř stejnoměrně rozděleno mezi populus a plebs, kdežto obchodní a průmyslové bohatství — ovšem ještě nepříliš vyvinuté — bylo převážně v rukou plebejů.

Protože bájeslovné dějiny starověkého Říma jsou zahaleny v temnotu — kterou ještě více zatemnily racionalisticko-pragmatické pokusy o výklad a zprávy pozdějších právnicky vzdělaných pisatelů našich pramenů — není možno říci nic určitého o tom, kdy

a jak probíhala revoluce, která zúčtovala se starým rodovým zřízením, ani o tom, co k ní dalo podnět. Jisté je jen, že její příčina spočívala v bojích mezi plebeji a populem.

Nová ústava připisovaná králi Serviovi Tulliovi a opírající se o řecký vzor, zvláště o Solóna, vytvořila nové shromáždění lidu, kam měli nebo neměli přístup občané, bez rozlišování na populus a plebs, podle toho, zda konali válečné služby nebo ne. Všichni muži podléhající branné povinnosti byli rozděleni do šesti tříd podle majetku. Nejmenší majetek v každé z pěti tříd byl: I. 100 000 assů; II. 75 000; III. 50 000; IV. 25 000; V. 11 000 assů; což se rovná podle Dureaua de La Malle asi 14 000, 10 500, 7000, 3600 a 1570 markám.[142] Šestá třída, proletáři, se skládala z méně majetných občanů, osvobozených od služeb a daní. V novém lidovém shromáždění centurií (comitia centuriata) nastupovali občané po vojensku, ve svých setninách — centuriích čítajících 100 mužů, a každá centurie měla jeden hlas. Přitom však první třída měla 80 centurií, druhá 22, třetí 20, čtvrtá 22, pátá 30 a šestá, aby se neřeklo, také jednu. K tomu přistupovali jezdci sestavení z nejbohatších občanů v 18 centuriích; dohromady 193; většina hlasů byla 97. Jezdci a první třída měli tak sami dohromady 98 hlasů, tedy většinu; byli-li jednotni, nebyli ostatní vůbec tázáni, jejich usnesení platilo.

Na toto nové shromáždění centurií přešla nyní všechna politická práva dřívějších shromáždění kurií (až na některá nominální práva); kurie a rody, které tyto kurie tvořily, byly tím degradovány jako v Aténách na pouhé soukromé a náboženské organizace a jako takové živořily ještě dlouho, kdežto shromáždění kurií brzy úplně odumřelo. Aby byly také tři staré rodové kmeny vytlačeny ze státu, byly zavedeny čtyři místní kmeny s určitými politickými právy, z nichž každý obýval jednu čtvrtinu města.

Tím bylo také v Římě už před odstraněním tzv. království rozbito staré společenské zřízení založené na osobních pokrevních svazcích a místo něho byla zavedena nová skutečná státní ústava, založená na územním rozdělení a majetkových rozdílech. Veřejnou moc zde tvořilo občanstvo povinné válečnými službami nejen na rozdíl od otroků, nýbrž i na rozdíl od tzv. proletářů, kteří byli vyloučeni z vojenské služby a nesměli nosit zbraň.

V rámci této nové ústavy, která byla ještě zdokonalena, když byl vypuzen poslední král Tarquinius Superbus, který uchvátil skutečnou královskou moc, a když byl král nahrazen dvěma vojevůdci (konzuly) se stejnou úřední mocí (jako u Irokézů) — v rámci této ústavy se odehrávají celé dějiny římské republiky se všemi boji mezi patriciji a plebeji o přístup k úřadům a o podíl na státních latifundiích; v tomto rámci dochází ke konečnému splynutí patricijské šlechty s novou třídou velkostatkářů a peněžních magnátů, kteří poznenáhlu pohltili všechny pozemky rolníků, ožebračených válečnou službou, obdělávali takto vzniklé obrovské statky s pomocí otroků, vylidnili Itálii, a tím připravili cestu nejen císařství, nýbrž i jeho nástupcům, německým barbarům.

VII

ROD U KELTŮ A NĚMCŮ

Místo nám nedovoluje, abychom se zabývali rodovými institucemi, které ještě dnes existují v ryzejší nebo méně ryzí formě u různých divokých a barbarských národů, anebo abychom hledali jejich stopy ve starších dějinách asijských kulturních národů.* Obojí najdeme všude. Jenom několik příkladů: Dříve než bylo známo, co je rod, dokázal jeho existenci muž, který si dal nejvíc práce, aby jej špatně pochopil, totiž MacLennan, a celkem správně jej popsal u Kalmyků, Čerkesů, Samojedů a u tří indických národů: Varalců, Magarů a Munipurců.[143] Nedávno jej objevil a popsal M. Kovalevskij u Pšavů, Chevsurů, Svanů a jiných kavkazských kmenů.[144] Zde se omezíme na několik stručných poznámek o výskytu rodu u Keltů a Germánů.

Nejstarší dochované keltské zákony nám ukazují rod ještě v plné síle; v Irsku žije rod ještě dnes alespoň instinktivně ve vědomí lidu, přestože jej Angličané násilně zničili; ve Skotsku byl ještě v polovině minulého století v plném rozkvětu a také tam podlehl jen zbraním, zákonodárství a anglickým soudům.

Starowaleské zákony, které byly napsány několik století před dobytím země Angličany,[145] nejpozději v 11. století, svědčí ještě o společném obdělávání půdy celých vesnic, i když je to jen výjimečný zbytek dřívějšího všeobecného obyčeje; každá rodina obdělávala sama pět jiter; vedle toho se jeden díl obdělával společně a výnos z něho se rozděloval. Protože v Irsku a Skotsku byly poměry obdobné, není pochyby o tom, že tyto vesnické občiny představují

* Ve vydání z roku 1884 není další text až k větě: „Zde se omezíme na několik stručných poznámek..." *(Pozn. red.)*

rody anebo pododdíly rodů, i kdyby to nové prozkoumání waleských zákonů, k němuž se mi nedostává času (moje výpisky jsou z roku 1869)[146], přímo nedokazovalo. Co však waleské prameny a s nimi zároveň irské prameny přímo dokazují, je to, že párové manželství u Keltů v 11. století nebylo ještě zdaleka zatlačeno monogamií. Ve Walesu bylo manželství zprvu nerozlučitelné, či spíše nevypověditelné až po sedmi letech. Chyběly-li jen tři noci do sedmi let, mohli se manželé rozejít. Pak se dělil majetek, a to tak, že žena dělila a muž si vybral svůj díl. Nábytek se dělil podle určitých, velmi žertovných pravidel. Jestliže zrušil manželství muž, musil vrátit ženě její věno a některé další věci; bylo-li manželství zrušeno z vůle ženy, dostala méně. Muž dostal dvě děti, žena jedno, a to prostřední. Když si po rozvodu žena vzala jiného muže a první muž si pro ni znovu přišel, musila jít s ním, i když už byla *jednou* nohou v novém manželském loži. Byli-li však spolu sedm let, byli mužem a ženou i bez předchozího formálního sňatku. Čistota dívky před sňatkem se vůbec přísně nedodržovala ani nevyžadovala; ustanovení, která se k tomu vztahují, jsou krajně frivolního rázu a naprosto neodpovídají měšťácké morálce. Dopustila-li se žena cizoložství, směl ji muž zbít (jeden ze tří případů, kdy mu to bylo dovoleno, jinak za to dostal trest), pak však nesměl žádat další zadostiučinění, neboť

„za jeden přestupek má být buďto zadostiučinění nebo pomsta, ne však obojí zároveň".[147]

Žena mohla žádat o rozvod, aniž při vyrovnání ztratila své nároky, z nejrůznějších důvodů: stačilo, když muži páchlo z úst. Výkupné za právo první noci (gobr merch, odtud středověký název marcheta, francouzsky marquette), které se platilo náčelníku kmene nebo králi, hraje v zákoníku velkou úlohu. Ženy měly hlasovací právo ve shromáždění lidu. Připojíme-li k tomu, že v Irsku existují svědectví o podobných poměrech, že i tam byla zvykem dočasná, zcela rozlučitelná manželství a že ženě byly zajištěny při rozvodu přesně stanovené velké výhody, dokonce odškodnění za její práci v domácnosti; že se tam vyskytuje „první žena" vedle jiných žen a že se při rozdělování dědictví nedělá rozdíl mezi manželskými a nemanželskými dětmi — máme obraz párového manželství, proti němuž forma manželství platná v Severní Americe připadá strohá,

to však v 11. století nepřekvapuje u národa, který ještě v době Caesarově žil ve skupinovém manželství.

Irský rod (sept, kmen se jmenoval clainne, clan) potvrzují a popisují nejen staré právní knihy, nýbrž i angličtí právníci ze 17. století, kteří tam byli posláni, aby přeměnili půdu klanů v domény anglického krále. Půda byla až do té doby společným majetkem klanu nebo rodu, pokud ji náčelníci už neproměnili v soukromé domény. Zemřel-li člen rodu, a tím zanikla domácnost, přikročil stařešina (angličtí právníci jej nazývali caput cognationis) k novému rozdělení půdy celého území mezi ostatní domácnosti. Toto dělení se jistě provádělo v podstatě podle pravidel platných v Německu. Dodnes se spojují některé vesnické polnosti — před 40 nebo 50 lety jich bylo velmi mnoho — v tzv. rundaly. Rolníci, kteří jednotlivě najímají půdu, jež dříve patřila společně celému rodu a pak byla uloupena anglickými dobyvateli, platí sice každý pacht za svůj pozemek, ale všechny louky a ornou půdu dají dohromady, rozdělí ji podle polohy a jakosti na „úděly", „Gewanne", jak se tomu říká na Mosele, a z každého údělu dostane pak každý svůj díl; rašeliniště a pastvin používají společně. Ještě před 50 lety docházelo čas od času, mnohdy po roce, k novému dělení. Katastrální mapa takové „rundalové" vesnice vypadá úplně stejně jako mapa německých dvorů na Mosele anebo v Hochwaldu. Také v tzv. „factions"* žije dosud rod. Irští rolníci se často dělí na strany, které jsou založeny na zdánlivě zcela nesmyslných nebo hloupých rozdílech, jež jsou Angličanům úplně nepochopitelné a na pohled nemají žádný jiný smysl, než aby byly podkladem k oblíbeným svátečním rvačkám mezi jednotlivými stranami. Je to umělé znovuoživení, jakási pozdější náhražka zaniklých rodů, která dokazuje, že zděděný rodový instinkt žije svým svérázným způsobem dál. V některých krajích žijí ostatně členové rodu na starém území ještě dost pohromadě; tak měla ještě v třicátých letech velká většina obyvatel hrabství Monaghan jen čtyři příjmení, tj. pocházela ze čtyř rodů nebo klanů.**

* — stranách. *(Pozn. red.)*

** Když jsem byl několik dní v Irsku,[148] znovu jsem si uvědomil, jak dalece tamější venkovský lid žije dosud v představách rodové doby. Majitel půdy je v očích rolníka, který si od něho propachtovává půdu, stále ještě jakýmsi náčelníkem klanu, který má spravovat půdu v zájmu všech, jemuž rolník platí tribut

Ve Skotsku se datuje zánik rodového zřízení od potlačení povstání z roku 1745.[149] Který článek tohoto zřízení představuje právě skotský klan, to je třeba ještě zjistit, že však takovým článkem je, o tom není pochyby. V románech Waltera Scotta takový klan horního Skotska vidíme živě před sebou.

„Klan," říká Morgan, „je svou organizací a svým duchem skvělý příklad rodu, pádný důkaz, jakou moc nad členy rodů měl rodový život... V jejich svárech a jejich krevní mstě, v rozdělení území podle klanů, v jejich společném užívání půdy, ve věrnosti členů klanu náčelníkovi a sobě navzájem nacházíme všude se opakující rysy rodové společnosti... Původ byl posuzován podle otcovského práva, takže děti mužů zůstávaly v klanu, zatímco děti žen přecházely do klanu svých otců."[150]

Že však ve Skotsku dříve vládlo mateřské právo, dokazuje skutečnost, že v královské rodině Piktů platila podle Bedy[151] posloupnost po přeslici. Jak u Walesanů, tak u Skotů se dokonce zachovalo až do středověku i něco z punaluanské rodiny, a to v právu první noci, k němuž byl oprávněn, jestliže nebylo vykoupeno, u každé nevěsty náčelník klanu nebo král jako poslední zástupce dřívějších společných manželů.*

---

ve formě pachtu, od něhož však má také dostat podporu, upadne-li do bídy. Právě tak tam každý, kdo je zámožnější, pokládá za povinnost podporovat své chudší sousedy, upadnou-li do bídy. Taková pomoc není almužnou, nýbrž právem náleží chudšímu od bohatšího člena rodu nebo náčelníka rodu. Chápeme stížnosti ekonomů a právníků, že irským rolníkům není možno vštípit pojem moderního buržoazního vlastnictví; vlastnictví, které má jenom práva, ale žádné povinnosti, nejde prostě Irům do hlavy. Je však také pochopitelné, že Irové, kteří jsou s takovými naivními rodovými představami náhle přesazeni do anglických a amerických velkoměst mezi obyvatelstvo se zcela jinými názory na mravnost a právo, že tito Irové se snadno dostanou v otázkách mravnosti a práva úplně na scestí, ztrácejí půdu pod nohama a často hromadně propadají demoralizaci. *(Engelsova poznámka ke čtvrtému vydání.)*

* Ve vydání z roku 1884 následuje: Totéž právo — v Severní Americe se vyskytuje často na nejvzdálenějším severozápadě — platilo rovněž u Rusů, kde ho velkovévodkyně Olga v 10. století zrušila.

Komunistické domácnosti nevolných rodin, které existovaly ve Francii, především v Nivernais a Franche-Comté, až do revoluce, jsou, podobně jako slovanské rodinné občiny v srbochorvatských oblastech, rovněž zbytky dřívější rodové organizace. Jistě zcela nevymřely, např. u Louhans (Saône-et-Loire) je možno vidět mnoho velkých, svérázně postavených rolnických domů se společným ústředním sálem a ložnicemi kolem dokola, které obývá několik generací téže rodiny. *(Pozn. red.)*

Není pochyby o tom, že Němci byli až do stěhování národů organizováni v rody. Území mezi Dunajem, Rýnem, Vislou a severními moři obsadili pravděpodobně teprve několik málo století před naším letopočtem; Kimbrové a Teutoni se ještě stěhovali z místa na místo a Svébové se pevně usadili teprve v době Caesarově. O nich praví Caesar výslovně, že se usídlili podle rodů a příbuzenství (gentibus cognationibusque),[152] a v ústech Římana z rodu Juliů má slovo gentibus jasný význam, který se nedá oddisputovat. To platilo o všech Němcích; zdá se, že dokonce v dobytých římských provinciích* se ještě osidlování provádělo podle rodů. V alamanském kmenovém právu se potvrzuje, že na dobytém území jižně od Dunaje se lid usídlil podle rodů (genealogiae);[153] slova genealogia se užívá ve stejném smyslu jako pozdější markovní nebo vesnické společenství. Nedávno vyslovil Kovalevskij názor, že tyto genealogiae jsou veliké společné domácnosti (domácí společenství), mezi něž byla rozdělena půda a z nichž se teprve později vyvinuly vesnické občiny.[154] To by mohlo platit také o výrazu fara, jímž se označuje u Burgundů a Langobardů — tedy u gótského a hermiónského čili hornoněmeckého kmene — přibližně, ne-li přesně totéž, co je v alamanské právní knize označováno jako genealogia. Je třeba ještě podrobněji prozkoumat, jde-li ve skutečnosti o rod nebo o domácí společenství.

Jazykové památky nás nechávají na pochybách o tom, zda všichni Němci měli nějaký společný výraz pro rod a jaký. Řeckému genos, latinskému gens etymologicky odpovídá gótské kuni, středo-

* Text, který následuje až k odstavci: „Jako u Mexičanů a Řeků..." (str. 163), doplnil Engels v roce 1891. V roce 1884 zněl: „se provádělo ještě podle rodů. V alamanském kmenovém právu 18. století se genealogia používá ve stejném významu jako markovní společenství; zde se německý lid, a to opět Svébové, usídlili podle rodů (gentes), a každý rod měl vykázánu určitou oblast. U Langobardů a Burgundů se rod nazýval fara, a označení pro příslušníky rodu (faramanni) se v burgundském kmenovém právu používá ve stejném významu jako Burgundové, v protikladu k románským obyvatelům, kteří pochopitelně do burgundských rodů pojati nebyli. Územní dělení se i v Burgundsku provádělo podle rodů. Tím je vyřešena otázka faramannů, jíž si marně lámali hlavu už sto let germánští právníci. Název fara pro rod platil asi stěží obecně u Němců, ačkoli ho nalézáme jak u jednoho národa gótského, tak u národa hermiónského (hornoněmeckého) původu. Jazykové kořeny používané v němčině pro příbuzenstvo jsou velmi početné a jsou rovněž používány pro výrazy, u nichž můžeme předpokládat vztah k rodu." *(Pozn. red.)*

hornoněmecké künne a také se ho v tomto smyslu užívá. Na dobu mateřského práva ukazuje, že název pro ženu pochází z téhož kořene. Řecky gyne, slovansky žena, gótsky qvino, staronordicky kona, kuna. — U Langobardů a Burgundů nacházíme, jak bylo řečeno, název fara, který Grimm odvozuje od předpokládaného kořene fisan — plodit. Dával bych spíš přednost bližšímu odvození od faran, fahren, jet, putovat, jako označení pevného oddílu stěhujícího se kmene, skládajícího se téměř samozřejmě z příbuzných, označení, které se během několikasetletého stěhování nejprve na východ a potom na západ poznenáhlu přeneslo na rodové společenství samo. — Dále gótské sibja, anglosaské sib, starohornoněmecké sippia, sippa, Sippe — příbuzenstvo. V praseverštině se vyskytuje jen množné číslo sifjar — příbuzní; jednotné číslo jen jako jméno bohyně Sif. — A konečně se vyskytuje ještě jiný výraz v „Písni o Hildebrandovi“[155], kde Hildebrand se ptá Hadubranda,

„kdo je tvým otcem mezi muži kmene... anebo z jakého jsi rodu“ (eddo huêlîhhes *cnuosles* du sîs).

Pokud existoval společný německý název pro rod, zněl asi gótsky kuni; pro to svědčí nejen shodnost s obdobným výrazem v příbuzných řečech, nýbrž i okolnost, že je od něho odvozeno slovo kuning, König — král, což původně znamená rodového nebo kmenového stařešinu. Zdá se, že sibja, Sippe, nepřichází v úvahu, aspoň v praseverštině znamená sifjar nejen pokrevní příbuzné, nýbrž i sešvagřené, tedy příslušníky nejméně *dvou rodů*; sif tedy nemohlo být samo výrazem pro rod.

Jako u Mexičanů a Řeků také u Němců byl bitevní pořádek — a to jak jezdecká eskadrona, tak klínovitá kolona pěšáků — rozčleněn podle rodových celků; praví-li Tacitus: podle rodin a příbuzenství,[156] lze tento neurčitý výraz vysvětlit tím, že v jeho době už dávno přestal být rod v Římě živým celkem.

Rozhodující je jedno místo u Tacita, kde se praví: Matčin bratr pokládá svého synovce za vlastního syna, ba někteří pokládají pokrevní svazek mezi ujcem a synovcem za ještě posvátnější a užší než mezi otcem a synem, takže žádají-li se rukojmí, je sestřin syn větší zárukou než vlastní syn toho, kdo má být vázán. Zde máme živý kus původního rodu organizovaného podle mateřského práva,

a to jako něco pro Němce zvlášť příznačného.* Dal-li člen takového rodu vlastního syna v zástavu za slib a stal-li se syn obětí toho, že otec nesplnil smlouvu, byla to jen jeho věc. Jestliže však byl obětován syn sestřin, bylo porušeno nejposvátnější rodové právo; nejbližší rodový příbuzný, který byl první povinen chlapce nebo mladíka chránit, zavinil jeho smrt; buďto jej neměl dávat v zástavu, anebo měl smlouvu dodržet. Kdybychom neměli žádné jiné stopy rodového zřízení u Němců, toto jediné místo by stačilo.**

Ještě závažnější, protože je asi o 800 let pozdější, je místo z praseverské písně o soumraku bohů a zániku světa, „Völuspâ"[158]. V tomto „Vidění věštkyně", do něhož jsou, jak dokázali Bang a Bugge,[159] přimíšeny křesťanské prvky, praví se při líčení doby všeobecné zvrhlosti a zkaženosti, která předcházela velkou katastrofu:

Broedhr munu berjask ok at bönum verdask,
munu *systrungar* sifjum spilla.

„Bratři se budou svářit a začnou se vyvražďovat, *děti sester* rozvrátí příbuzenstvo."

Systrungr znamená syn matčiny sestry, a že ti zapírají vzájemné pokrevní příbuzenství, je pro básníka ještě větší zločin než bratrovražda. Stupňování spočívá ve slově systrungar, které zdůrazňuje příbuzenství z matčiny strany; kdyby zde bylo místo toho syskina-börn, děti sourozenců, anebo syskina-synir, synové sourozenců, nebyla by druhá řádka stupňováním první, nýbrž jejím oslabením. Tedy ani v době Vikingů, kdy vznikla „Völuspâ", nevymizela ještě ve Skandinávii vzpomínka na mateřské právo.

Jinak v Tacitově době mateřské právo už ustoupilo otcovskému

* Zvlášť úzký vztah mezi ujcem a synovcem, pocházející z doby mateřského práva a vyskytující se u mnoha národů, znají Řekové jenom v mytologii herojské doby. Podle Diodóra (IV, 34) zabil Meleagros syny Thestiovy, bratry své matky Althaie. Ta vidí v tomto činu tak nesmiřitelný zločin, že prokleje vraha, svého vlastního syna, a přeje mu smrt. „Bohové vyslyšeli, jak se vypravuje, její přání a skončili Meleagrův život." Podle téhož Diodóra (IV, 44) přistáli Argonauti pod vedením Héraklovým v Trácii a viděli tam, že Fineus hanebně zachází, štván svou novou manželkou, se svými dvěma syny, zplozenými s první zapuzenou manželkou, Boreovnou Kleopatrou. Ale mezi Argonauty jsou také Boreovci, bratři Kleopatřini, tedy ujcové těch, s kterými se tak špatně nakládalo. Ujmou se ihned svých synovců, osvobodí je a strážce zabijí.[157] *(Engelsova poznámka.)*

** Ve vydání z roku 1884 není další text až k odstavci: „Jinak v Tacitově době..." *(Pozn. red.)*

alespoň* u těch Němců, které Tacitus blíže znal**: děti dědily po otci; kde nebyly děti, dědili bratři a strýcové z otcovy i matčiny strany. Že se na dědictví podílel matčin bratr, souvisí se zachováním právě zmíněného zvyku a zároveň dokazuje, jakou novotou tehdy ještě bylo u Němců otcovské právo. Také ještě hluboko ve středověku se setkáváme se stopami mateřského práva. Zdá se, že tehdy ještě nepovažovali otcovství za příliš jisté, zvláště u nevolníků; když tedy feudální pán žádal nazpět od některého města uprchlého nevolníka, muselo nevolnictví obžalovaného, např. v Augsburgu, Basileji a Kaiserslauternu, přísežně dosvědčit jeho šest nejbližších pokrevních příbuzných, a to výhradně z matčiny strany (Maurer, „Städteverfassung", I, str. 381).

Dalším zbytkem teprve odumírajícího mateřského práva je u Němců úcta k ženám, která je Římanům téměř nepochopitelná. Při smlouvách s Němci platily dívky ze vznešené rodiny za nejzávaznější rukojmí; pomyšlení, že by jejich ženy a dcery mohly padnout do zajetí a otroctví, je pro ně strašné a podněcuje jejich odvahu v bitvě víc než co jiného; v ženě vidí něco posvátného, věšteckého, jejích rad dbají i při nejdůležitějších záležitostech; tak např. se stala Veleda, brukterská kněžka na řece Lippe, duší celého batávského povstání, v němž Civilis v čele Němců a Belgů otřásl římským panstvím v celé Galii.[160] Zdá se, že v domě byla moc ženina nesporná; žena, starci a děti musí ovšem také vykonávat všechnu práci, muž chodí na lov, pije nebo lenoší. Tak praví Tacitus; protože však neříká, kdo obdělává pole, a výslovně prohlašuje, že otroci odvádějí pouze dávky, ale nekonají nucenou práci, museli asi tu trochu práce, kterou obdělávání půdy vyžaduje, přece jen vykonávat dospělí muži.

Formou manželství bylo, jak jsme se už zmínili, párové manželství, blížící se postupně monogamii. Přísná monogamie tu ještě nebyla, protože vznešeným se trpělo mnohoženství. Vcelku se přísně dbalo na cudnost dívek (na rozdíl od Keltů) a rovněž o neporušitelnosti manželského svazku u Němců mluví Tacitus

* Ve vydání z roku 1884 slovo „alespoň" není. *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 slova „které Tacitus blíže znal" nejsou. *(Pozn. red.)*

zvlášť vřele. Jen ženino cizoložství udává jako důvod k rozvodu. Jeho zpráva je však velmi kusá a nastavuje ostatně prostopášným Římanům příliš okatě zrcadlo ctnosti. Tolik je však jisté: i když byli Němci ve svých lesích takovými výjimečnými rytíři ctnosti, stačil jen nepatrný styk s vnějším světem a klesli na úroveň ostatních průměrných evropských lidí; poslední stopa přísných mravů zanikla v římském světě ještě mnohem rychleji než německá řeč. Stačí si přečíst Řehoře Tourského. To se rozumí, že v německých pralesích nemohly bujet tak rafinované smyslné požitky jako v Římě, a tak stojí Němci i v tomto směru ještě dost vysoko nad římským světem, aniž jim přibásňujeme tělesnou zdrženlivost, která nikdy nikde neplatila pro celý národ.

Z rodového zřízení vznikl závazek dědit nepřátelství otce a příbuzných právě tak jako jejich přátelství; právě tak wergeld, pokuta místo krevní msty za zabití nebo zranění. Tento wergeld, který se ještě v minulé generaci považoval za specificky německou instituci, je nyní dokázán u stovek národů jako obecná forma zmírnění krevní msty, pocházející z rodového zřízení. Shledáváme se s ním, právě tak jako s povinností pohostinství, mimo jiné také u amerických Indiánů; Tacitův popis způsobu pohostinství („Germania", kap. 21) se téměř do všech podrobností shoduje s Morganovým popisem pohostinství u Indiánů.

Vášnivý a nekonečný spor o tom, zda Němci za Tacita už definitivně rozdělili ornou půdu či ne a jak se mají tato místa u Tacita vykládat, patří nyní minulosti. Od té doby, co bylo dokázáno, že téměř u všech národů ornou půdu společně obdělával rod a pak komunistické rodinné obce, což dosvědčuje Caesar ještě u Svébů,[161] a později že se půda přidělovala jednotlivým rodinám, přičemž se pravidelně opakovalo nové dělení, od té doby, co bylo zjištěno, že občasné znovurozdělování orné půdy se udrželo na některých místech v Německu samém až po naše dny, není už třeba o těchto věcech ztrácet slov. Jestliže Němci přešli za těch 150 let až po Tacita od společného obdělávání půdy, jež Caesar připisuje výslovně Svébům (píše, že rozdělená čili soukromá pole se u nich vůbec nevyskytují), k obdělávání půdy jednotlivci s každoročním znovurozdělováním, je to skutečně dost velký pokrok; pře-

chod od onoho stupně k úplnému soukromému vlastnictví půdy za tak krátkou dobu a beze všeho cizího vměšování je prostě nemožný. Čtu tedy u Tacita pouze to, co suše konstatuje: Každoročně si vyměňují (anebo znovu rozdělují) obdělanou půdu a ještě jim zbývá dost společné půdy.[162] Tento stupeň obdělávání a přivlastňování půdy přesně odpovídá tehdejšímu rodovému zřízení u Němců.*

Předcházející odstavec ponechávám nezměněn, tak jak je v dřívějších vydáních. Mezitím se však otázka ukázala v jiném světle. Od té doby, co Kovalevskij (srovnej str. 44**) dokázal, že patriarchální domácí společenství je velmi často, ne-li všeobecně, přechodným stupněm mezi komunistickou rodinou s mateřským právem a mezi moderní izolovanou rodinou, není už otázkou to, oč se ještě přel Maurer s Waitzem, zda tu bylo společné či soukromé vlastnictví půdy, nýbrž jaká byla *forma* společného vlastnictví. Není pochyby, že se za Caesara u Svébů vyskytovalo nejen společné vlastnictví, nýbrž i společné obdělávání na společný účet. Zda byl společenskou jednotkou rod, anebo domácí společenství, anebo něco mezi nimi, nějaká komunistická příbuzenská skupina, anebo zda se vyskytovaly všechny tři skupiny podle místních podmínek, o tom se dá ještě dlouho diskutovat. Kovalevskij však tvrdí, že stav vylíčený Tacitem nepředpokládá markovní nebo vesnické společenství, nýbrž domácí; teprve z něho prý se pak mnohem později, tím že vzrostlo obyvatelstvo, vyvinulo vesnické společenství.

Podle toho by se byla sídla Němců na území, které osídlili v římské době, jakož i na území, které později odňali Římanům, neskládala z vesnic, nýbrž z velkých rodinných společenství, jež zahrnovala několik generací a jež obdělávala příslušný kus půdy a okolní neobdělanou půdu užívala se sousedy jako společnou marku. Tacitovo místo o střídání neobdělané půdy bylo by pak třeba chápat ve skutečně agronomickém smyslu: společenství zoralo každým rokem jiný lán a ornou půdu minulého roku nechalo ležet ladem anebo zcela zpustnout. Při řídkém osídlení zůstávalo

* Ve vydání z roku 1884 není další text až k odstavci: „Zatímco u Caesara..." (str. 168). *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 90. *(Pozn. red.)*

stále ještě dost neobdělané půdy, takže nemohlo docházet ke sporům o půdu. Teprve po staletích, když počet členů domácího společenství dosáhl takové výše, že společné hospodaření nebylo za tehdejších výrobních podmínek už možné, společenství se rozpadla; pole a louky, až dosud společné, byly rozděleny způsobem, který už známe, mezi vznikající jednotlivé domácnosti, zpočátku na čas, později natrvalo, zatímco les, pastviny a vody zůstávaly společné.

V Rusku je, jak se zdá, tento vývoj historicky plně doložen. Co se týče Německa a pak i ostatních germánských zemí, nedá se popírat, že tato domněnka v mnohém ohledu lépe objasňuje prameny a potíže řeší snáze než dosavadní domněnky, podle kterých vesnické společenství sahá až do doby Tacitovy. Nejstarší dokumenty, např. Codex Laureshamensis[163], se dají vysvětlit vcelku mnohem lépe na základě domácího společenství než vesnického markovního společenství. Na druhé straně však z této hypotézy vyplývají opět nové potíže a nové otázky, které se musí teprve řešit. Rozhodnutí tu mohou přinést jen nové výzkumy; nemohou však popřít, že mezistupeň domácích společenství je i pro Německo, Skandinávii a Anglii velmi pravděpodobný.

Zatímco u Caesara se Němci zčásti teprve trvale usadili, zčásti ještě trvalá sídla hledali, mají v době Tacitově už celé století usedlého života za sebou; odtud jasně vyplývá pokrok ve výrobě prostředků k životu. Bydlí ve srubech, jejich oděv je ještě velmi primitivní; hrubý vlněný plášť, zvířecí kůže, ženy a vznešené osoby nosí lněný spodní šat. Jejich potravou je mléko, maso, divoké plody, a jak dodává Plinius, ovesná kaše[164] (dodnes keltské národní jídlo v Irsku a ve Skotsku). Jejich bohatstvím je dobytek: ten je však špatného plemene, hovězí dobytek je malý, nevzhledný bez rohů; koně jsou malí poníci, špatní běžci. Peněz se užívalo zřídka a málo, a jen římských. Zlato a stříbro nezpracovávali a nijak zvlášť si ho necenili, železo se vyskytovalo zřídka a zdá se, že alespoň kmeny na Rýně a na Dunaji je téměř jen dovážely a samy je nevyráběly. Runové písmo (napodobená řecká nebo latinská písmena) bylo známo jen jako tajné písmo a používalo se ho pouze k náboženským kouzlům. Bylo dosud zvykem obětovat lidi. Zkrátka máme tu před sebou národ, který se právě pozvedl ze středního stupně

barbarství na vyšší stupeň. Zatímco u kmenů, které přímo sousedily s Římany, snadný dovoz římských průmyslových výrobků znemožnil, aby se u nich vyvinul samostatný kovodělný a textilní průmysl, vytvořila se tato průmyslová odvětví zcela určitě na severovýchodě u Baltského moře. Části výzbroje nalezené ve šlesvických slatích — dlouhý železný meč, řetízkový pancíř, stříbrná přilbice atd. spolu s římskými mincemi z konce 2. století — a německé kovové předměty, které se rozšířily za stěhování národů, představují zcela osobitý, nemálo vyvinutý typ, i tam, kde se opírají o původní římské vzory. Vystěhováváním obyvatelstva do civilizované římské říše vzala tato domácí výroba všude za své, vyjma v Anglii. O jednotném vzniku a rozvoji tohoto průmyslu svědčí např. bronzové náramky; náramky nalezené v Burgundsku, v Rumunsku, u Azovského moře jako by vyšly z téže dílny jako náramky anglické a švédské a jsou rovněž nepochybně germánského původu.

Také zřízení odpovídá nejvyššímu stupni barbarství. Všeobecně se podle Tacita vyskytovala rada stařešinů (principes), která rozhodovala o méně důležitých věcech a důležitější připravovala pro rozhodnutí ve shromáždění lidu. Toto shromáždění se vyskytuje na nejnižším stupni barbarství alespoň tam, kde o něm víme, totiž u Američanů, nejprve jen u rodu, ještě ne u kmene nebo u svazu kmenů. Stařešinové (principes) se ještě ostře liší od vojevůdců (duces), zcela tak jako u Irokézů. Stařešinové žijí už částečně z čestných darů, dobytka, obilí atd., které dostávají od členů kmene; volí se, stejně jako v Americe, většinou stále z téže rodiny; přechod k otcovskému právu usnadňuje tak jako v Řecku a v Římě pozvolnou proměnu volby v následnictví, a tím vznik šlechtické rodiny v každém rodu. Tato stará, tzv. kmenová šlechta zanikla většinou při stěhování národů anebo brzy nato. Vojevůdcové se volili bez ohledu na původ, pouze podle svých schopností. Měli nevelkou moc a museli působit příkladem; vlastní disciplinární moc ve vojsku připisuje Tacitus výslovně kněžím. Skutečnou moc mělo shromáždění lidu. Král nebo stařešina kmene předsedá; lid rozhoduje — „ne" se vyjadřuje hučením, „ano" souhlasným voláním a hřmotem zbraní. Shromáždění je zároveň soudním sborem; zde se přednášejí žaloby a rozsuzují pře, zde se vynášejí rozsudky smrti; trest smrti

se dává jen za zbabělost, vlastizradu a smilstvo proti přirozenosti. Také v rodech a v ostatních nižších celcích soudí shromáždění všech za předsednictví stařešiny, který — jak tomu původně bylo u každého německého soudu — jen řídí jednání a klade otázky; rozsudek vynášelo u Němců odedávna a všude celé shromáždění.

Od doby Caesarovy se tvořily svazy kmenů; některé z nich už měly krále; nejvyšší vojevůdce usiloval, jako u Řeků a Římanů, o samovládu a tu a tam se jí zmocnil. Takoví šťastní uchvatitelé nebyli však naprosto neomezenými vládci; ale začali už lámat pouta rodového zřízení. Zatímco propuštění otroci jinak měli podřadné postavení, protože nemohli patřit k žádnému rodu, dosáhli takoví milci nových králů často vysokého postavení, bohatství a poct. Vojevůdci, kteří se po dobytí římské říše stali králi velikých zemí, dělali totéž. U Franků hráli královi otroci a propuštěnci nejprve u dvora a pak ve státě velkou úlohu; nová šlechta pochází z velké části z nich.

Vznik království usnadňovala jedna instituce: družiny. Už u amerických rudokožců jsme viděli, jak se vedle rodového zřízení tvoří soukromé společnosti, které vedou válku na vlastní pěst. Z těchto soukromých společností se u Němců vyvinuly už stálé spolky. Válečník, který získal věhlas, shromáždil kolem sebe skupinu mladých lidí, lačných kořisti, kteří byli jemu — a on jim — povinni osobní věrností. Vůdce je živil, dával jim dary, stanovil mezi nimi určitou hierarchii; byla to tělesná garda a pohotový útvar pro menší výpravy, hotový důstojnický sbor pro větší tažení. Ačkoli tyto družiny mohly být jen slabé a také později, např. u Odoakera v Itálii, skutečně slabé jsou, je v nich už zárodek úpadku staré svobody lidu; to se potvrdilo v době stěhování národů i po něm. Neboť předně napomáhaly vzestupu královské moci. Za druhé se daly udržet pohromadě, jak poznamenává už Tacitus, jen tím, že neustále vedly války a podnikaly loupežné výpravy. Lup se stal účelem. Neměl-li velitel družiny nic na práci nablízku, táhl se svým mužstvem k jiným národům, kde byla válka a vyhlídka na kořist; pomocná vojska německých kmenů, která bojovala ve velkém počtu pod římskými prapory dokonce i proti Němcům, byla částečně sestavena z takových družin. Je to první forma žoldnéř-

stva, této hanby a kletby Němců. Po dobytí římské říše tvořili členové těchto královských družin vedle nesvobodných a římských dvořanů druhou hlavní složku pozdější šlechty.

Vcelku tedy mají německé kmeny sdružené v národy totéž zřízení jako Řekové v době herojské a Římané v době tzv. králů: je to shromáždění lidu, rada rodových stařešinů, vojevůdce, který už usiluje o skutečnou královskou moc. To bylo nejvyspělejší zřízení, jaké se vůbec mohlo vyvinout z rodového řádu; bylo to vzorné zřízení nejvyššího stupně barbarství. Jakmile společnost překročila hranice, v nichž toto zřízení stačilo, byl konec rodovému řádu: byl rozbit a na jeho místo nastoupil stát.

VIII

VYTVÁŘENÍ STÁTU U NĚMCŮ

Němci byli podle Tacita velmi početný národ. Přibližnou představu o početnosti jednotlivých německých kmenů si můžeme udělat z Caesara; uvádí, že Usipetů a Tenkterů, sídlících na levém břehu Rýna, bylo včetně žen a dětí asi 180 000. Tedy asi 100 000 na jeden kmen,* což je značně víc, než kolik bylo např. celkem Irokézů v době jejich rozkvětu, kdy jich bylo necelých 20 000 a přitom byli postrachem celé země od velikých jezer až k Ohiu a Potomacu. Pokusíme-li se seskupit kmeny usazené poblíže Rýna, o kterých máme přesnější zprávy, pak takový jednotlivý kmen zaujímá na mapě průměrně asi území jednoho pruského správního obvodu, tedy asi 10 000 km² čili 182 čtvereční zeměpisné míle. Germania Magna** Římanů měla však až k Visle přibližně 500 000 km². Počítáme-li na každý jednotlivý kmen průměrně 100 000 lidí, mohla mít celá Germania Magna na 5 miliónů lidí; na skupinu barbarských kmenů je to značný počet, na naše poměry — 10 obyvatel na 1 km² neboli 550 na 1 čtvereční zeměpisnou míli — je to velmi málo. Tím však není počet tehdy žijících Němců úplně vyčerpán. Víme, že podél Karpat až k ústí Dunaje sídlily německé kmeny gótského původu, Bastarnové, Peukinové a jiní, v tak velkém počtu, že Plinius z nich skládá pátý kmenový svazek Němců,[165] a že tyto kmeny, které se objevují už roku 180 před naším letopočtem jako žoldnéři makedonského krále Persea, pronikly ještě v prvních letech Augustovy vlády až na

* Číslo zde předpokládané potvrzuje jedno místo z Diodóra o galských Keltech: „V Galii žije mnoho kmenů nestejné síly. Největší mají asi 200 000 obyvatel, nejmenší 50 000" (Diodóros Sicilský, V, 25). Tedy průměrně 125 000; dá se soudit, že jednotlivé galské kmeny byly rozhodně o něco početnější než německé, protože byly na vyšším stupni vývoje. *(Engelsova poznámka.)*

** Velká Germánie. *(Pozn. red.)*

území u Adrianopolis. Počítáme-li, že jich byl jen milión, vychází nám, že pravděpodobně na počátku našeho letopočtu bylo Němců nejméně šest miliónů.

Když se toto obyvatelstvo usadilo v Germánii, určitě se stále čím dál rychleji rozmnožovalo; nasvědčují tomu pokroky průmyslu, o nichž jsme se už zmínili. Nálezy ze šlesvických rašelinišť pocházejí, soudě podle současně nalezených římských mincí, z třetího století. V této době byl tedy už u Baltského moře vyspělý kovodělný a textilní průmysl, čilý styk s římskou říší a určitý přepych u bohatších — to všechno jsou příznaky hustšího zalidnění. Ale v této době začíná také všeobecná útočná válka Němců podél celého Rýna, římského pohraničního valu a Dunaje, od Severního až k Černému moři — což je přímý důkaz pro stále početnější a navenek rozpínavější obyvatelstvo. Tři sta let trval boj, při němž celý kmenový svazek gótských kmenů (až na skandinávské Góty a Burgundy) odtáhl na jihovýchod a vytvořil levé křídlo mohutné útočné fronty, v jejímž středu Hornoněmci (Hermióni) na horním Dunaji a na pravém křídle Iskevoni, nyní zvaní Frankové, postupovali na Rýn; Ingevonům připadl úkol dobýt Británie. Na konci 5. století ležela tu vysílená, vykrvácená a bezbranná římská říše, vydaná napospas postupujícím Němcům.

Předtím jsme stáli u kolébky antické řecké a římské civilizace. Zde stojíme u její rakve. Po staletí srovnával hoblík římské světovlády všechny země kolem Středozemního moře. Kde nekladla odpor řečtina, musely všechny národní jazyky ustoupit zkomolené latině; nebyly už žádné národnostní rozdíly, nebyli už Galové, Iberové, Ligurové, Norikové, všichni se stali Římany. Římská správa a římské právo zrušily všude staré rodové svazy, a tím i poslední zbytek místní a národní svébytnosti. Novopečené římanství nebylo náhradou; nevyjadřovalo národnost, nýbrž jen nedostatek národnosti. Prvky nových národů se vyskytovaly všude; latinská nářečí různých provincií se stále víc odlišovala; stále tu byly a také se stále upevňovaly přirozené hranice, které už dávno předtím vytvořily z Itálie, Galie, Španělska a Afriky samostatná území. Ale nikde tu nebyla síla, která by tyto prvky stmelila v nové národy; nikde nebylo ještě ani stopy schopnosti rozvoje, odolnosti, o tvůrčí síle ani nemluvě.

Obrovská masa lidí na ohromném území měla jen jedno pouto, které ji spojovalo — římský stát, a ten se stal časem jejím nejhorším nepřítelem a utlačovatelem. Provincie zničily Řím; Řím sám se stal provinčním městem jako jiná města — měl sice výsady, ale už nevládl a nebyl už středem světové říše, nebyl dokonce ani sídlem císaře nebo císařského místodržitele, kteří bydleli v Konstantinopoli, Trevíru, Miláně. Římský stát se stal obrovským, složitým strojem výhradně k vysávání svých poddaných. Daně, státní roboty a dávky všeho druhu vrhaly masu obyvatelstva do stále větší bídy; vydírání místodržících, výběrčích daní, vojáků stupňovalo tlak až k nesnesitelnosti. Až tam dospěl římský stát se svou světovládou: své právo na existenci založil na udržování pořádku uvnitř a na obraně proti barbarům navenek. Ale jeho pořádek byl horší než nejhorší nepořádek a barbaři, proti nimž údajně chránil své občany, připadali těmto občanům jako vytoužení osvoboditelé.

Stav společnosti byl neméně zoufalý. Už na sklonku republiky se římské panství zakládalo na bezohledném vykořisťování dobytých provincií; císařství toto vykořisťování neodstranilo, nýbrž naopak uspořádalo. Čím víc říše upadala, tím výš stoupaly daně a dávky, tím nestoudněji loupili a vydírali úředníci. Obchod a průmysl nebyly nikdy věcí světovládných Římanů; jen v lichvářských úrocích předstihli všechno, co bylo před nimi a po nich. Co zbylo a co se udrželo z obchodu, to zardousilo vyděračství úředníků; úplně nezanikl obchod jen ve východní, řecké části říše, kterou tu nezkoumáme. Všeobecné zbídačení, úpadek obchodu, úpadek řemesel a umění, úbytek obyvatelstva, rozvrat měst, úpadek zemědělství na nižší stupeň — to byl konečný výsledek římské světovlády.

Zemědělství, rozhodující výrobní odvětví v celém starém světě, stalo se jím nyní znovu víc než kdy předtím. Obrovské komplexy statků (latifundie), které od konce republiky zaujímaly téměř celé území Itálie, byly využívány dvojím způsobem. Buď jako pastviny, kde bylo obyvatelstvo nahrazeno ovcemi a voly, k jejichž hlídání bylo třeba jen několika otroků. Nebo jako dvorce (villae), kde se provozovalo zahradnictví ve velkém měřítku se spoustami otroků, částečně pro přepych majitelů, částečně pro odbyt na městských trzích. Rozsáhlé pastviny se udržely, dokonce se ještě rozšířily;

dvorce se svým zahradnictvím upadaly tou měrou, jak chudli jejich vlastníci a upadala města. Hospodářství na latifundiích, založené na práci otroků, se už nevyplácelo; ale bylo tehdy jedinou možnou formou zemědělské velkovýroby. Jedinou výnosnou formou se opět stala zemědělská malovýroba. Jeden dvorec po druhém byl rozdělován na malé pozemky a přidělován dědičným pachtýřům, kteří platili určitou sumu, anebo partiariům, což byli spíš správci než pachtýři a dostávali za svou práci šestinu nebo dokonce jen devítinu ročního výnosu. Většinou však byly tyto malé dílce rozdělovány kolónům, kteří za ně platili určitou částku ročně, byli připoutáni k půdě a mohli být prodáni i s pozemkem; nebyli sice otroky, ale nebyli také svobodní, nemohli uzavírat sňatky se svobodnými občany a jejich sňatky navzájem se nepokládaly za plnoprávné sňatky, nýbrž tak jako u otroků za pouhé soužití (contubernium). Byli to předchůdci středověkých nevolníků.

Antické otroctví se přežilo. Ani na venkově v zemědělské velkovýrobě, ani v městských řemeslnických dílnách neposkytovalo už výnos, který by se vyplácel — trh pro jeho výrobky zanikl. V zemědělské malovýrobě a v drobném řemesle, na něž se scvrkla obrovská výroba z doby rozkvětu říše, nebylo však pro četné otroky místo. Jenom pro otroky, kteří žili v domech boháčů, měla společnost ještě uplatnění. Ale i odumírající otroctví stále ještě působilo tak, že všechna produktivní práce byla pokládána za činnost otroků, nehodnou svobodných Římanů, a těmi teď byli všichni. Proto na jedné straně rostl počet propuštěných nadbytečných otroků, kteří se stali břemenem, na druhé straně přibývalo jednak kolónů, jednak zchátralých svobodných občanů (podobně jako poor whites* amerických otrokářských států po zrušení otroctví). Křesťanství nemá vinu na postupném vymírání antického otroctví. Po staletí existovalo v římské říši křesťanství vedle otroctví a ani později nikdy nezabraňovalo křesťanům v otrokářství ani Němcům na severu, ani Benátčanům ve Středomoří, ani pozdějšímu obchodu s černochy.** Otroctví se už nevyplácelo, proto vymřelo. Ale zanikající

* — bílá chudina. *(Pozn. red.)*

** Podle biskupa Liutpranda z Cremony bylo v 10. století ve Verdunu, tedy ve svaté německé říši, jedním z hlavních odvětví průmyslu vyrábění kleš-

otroctví tu zanechalo své jedovaté žihadlo v pohrdavém postoji svobodných k produktivní práci. To byla slepá ulička, v níž se ocitl římský svět: otroctví bylo hospodářsky nemožné, práce svobodných občanů byla morálně odsuzována. Otroctví už nemohlo a práce svobodných ještě nemohla být základní formou společenské výroby. Jediným východiskem byla úplná revoluce.

V provinciích to nevypadalo lépe. Nejvíc zpráv máme z Galie. Vedle kolónů tu byli ještě svobodní malorolníci. Aby se zajistili před násilnostmi úředníků, soudců a lichvářů, utíkali se často pod ochranu, patronát mocných; a nedělali to jen jednotlivci, nýbrž celé obce, takže císařové ve 4. století proti tomu mnohokrát vydávali zákazy. Ale co z toho ti, kdo hledali ochranu, měli? Patron si vymínil, že na něho převedou vlastnictví svých pozemků, a za to jim zajistil doživotní užívání těchto pozemků — trik, kterého si všimla svatá církev a který hojně napodobovala v 9. a 10. století k rozmnožení království božího a své vlastní pozemkové držby. Ovšem tehdy, kolem roku 475, ještě biskup Salvianus z Marseille horlí rozhořčeně proti takové krádeži a vypravuje, že nátlak římských úředníků a velkostatkářů dosáhl takové míry, že mnoho „Římanů" utíká do krajů obsazených barbary a že římští občané tam usazení nemají z ničeho větší strach, než aby se zase nedostali pod římskou nadvládu.[167] Že rodiče tehdy často z bídy prodávali děti do otroctví, dokazuje zákon, který byl proti tomu vydán.

Za to, že němečtí barbaři osvobodili Římany od jejich vlastního státu, vzali jim dvě třetiny veškeré půdy a rozdělili si ji mezi sebou. Dělení se provádělo podle rodového zřízení; při poměrně malém počtu dobyvatelů zůstaly velké kusy půdy nerozděleny, zčásti v držbě celého národa, zčásti jednotlivých kmenů a rodů. V každém rodu byly pole i louky rozlosovány rovným dílem mezi jednotlivé domácnosti; nevíme, zda časem nedocházelo k novému dělení; v římských provinciích však tento zvyk rozhodně brzy zanikl a jednotlivé díly se staly zcizitelným soukromým vlastnictvím, alodem. Les a pastviny zůstaly nerozděleny ve společném užívání; toto užívání i způsob obdělávání rozdělených polí se řídily podle

těnců, kteří byli s velkým ziskem vyváženi do Španělska do maurských harémů.[166] *(Engelsova poznámka.)*

starých obyčejů a podle rozhodnutí celku. Čím déle žil rod ve své vesnici a čím víc Němci a Římané postupně splývali, tím víc ustupoval příbuzenský charakter svazku územnímu charakteru; rod zanikl v markovním společenství, v němž ovšem jsou ještě dost často patrné stopy jeho vzniku z příbuzenství jeho členů. Tak přecházelo rodové zřízení alespoň v zemích, kde se uchovalo markovní společenství — v severní Francii, Anglii, Německu a Skandinávii — nepozorovaně v místní zřízení a stalo se tak schopným včlenit se do státu. Přitom si však zachovalo samorostlý demokratický charakter, který je příznačný pro celé rodové zřízení, a zachovalo si kus rodového zřízení i v pozdějším vnuceném úpadku rodu, a tím udrželo v rukou utlačovaných zbraň, která zůstala živá až do nejnovější doby.

Jestliže pokrevní pouto rodu brzy zaniklo, stalo se tak proto, že také v kmeni a v celém národě jeho orgány v důsledku dobytí upadaly. Víme, že vláda nad podmaněnými se nesrovnává s rodovým zřízením. Zde to vidíme ve velkém měřítku. Německé národy, vládci římských provincií, musely organizovat to, čeho dobyly. Ale nebylo možné ani přijmout masy Římanů do rodových celků, ani je ovládat prostřednictvím těchto celků. Do čela římských místních správních orgánů, které zpočátku působily dále, bylo nutno postavit něco, co by nahrazovalo římský stát, a tím mohl být zas jen jiný stát. Orgány rodového zřízení se tak musely proměnit ve státní orgány, a to pod nátlakem okolností velmi rychle. Přirozeným představitelem dobyvatelského národa byl však vojevůdce. Zajištění dobytého území uvnitř i navenek vyžadovalo posílení jeho moci. Přišla chvíle, kdy bylo třeba přeměnit vojevůdcovství v království; a k této přeměně došlo.

Vezměme franckou říši. Zde připadly vítěznému národu Sáliů do plného vlastnictví nejen rozsáhlé římské státní domény, nýbrž také všechny obrovské pozemky, které nebyly rozděleny mezi větší a menší župní a markovní společenství, zejména všechny větší komplexy lesů. První, co udělal francký král, který se stal z prostého nejvyššího velitele skutečným panovníkem, bylo, že proměnil toto národní vlastnictví v královské statky, ukradl je lidu a rozdal nebo propůjčil své družině. Tato družina, původně jeho osobní doprovod

ve válce a ostatní nižší velitelé ve vojsku, zvětšila se brzy nejen o Římany, tj. romanizované Galy, kteří se brzy stali pro krále nepostradatelnými, protože uměli psát, byli vzdělaní, znali románský jazyk, jímž se mluvilo v zemi, i latinskou spisovnou řeč a zemské právo, nýbrž rozrostla se také o otroky, nevolníky a propuštěnce, kteří tvořili jeho dvořanstvo a z nichž si volil své milce. Těm všem zprvu většinou rozdával půdu, která patřila lidu, později jim ji propůjčoval ve formě beneficií[168] — zprvu většinou na dobu králova života, a tak vytvořil základ nové šlechty na úkor lidu.

Ale nejen to. Říše se pro svou rozlehlost nedala spravovat prostředky starého rodového zřízení; i kdyby rada starších nebyla dávno zanikla, nebyla by se mohla scházet a byla brzy nahrazena lidmi, kteří neustále obklopovali krále; staré lidové shromáždění trvalo naoko dále, ale stávalo se také čím dál tím víc pouhým shromážděním nižších vojenských velitelů a nově vznikajícího panstva. Svobodní rolníci, kteří vlastnili půdu a tvořili masu franckého lidu, byli věčnými občanskými a výbojnými válkami — výbojnými zvláště za vlády Karla Velikého — tak vyčerpáni a zbídačeni jako předtím římští rolníci na sklonku republiky. Tito rolníci, kteří původně tvořili všechno vojsko a po dobytí francké říše jeho jádro, byli na počátku 9. století tak zchudlí, že stěží každý pátý mohl táhnout do boje. Na místo domobrany svobodných sedláků, svolávané přímo králem, nastoupilo vojsko sestavené ze služebníků nového panstva, včetně nevolných rolníků, potomků těch, kteří dříve neznali jiného pána než krále a ještě dřív vůbec žádného pána, ani krále. Za Karlových nástupců byla zkáza franckého rolnického stavu dovršena vnitřními válkami, slabostí královské moci a z toho plynoucí zvůlí panstva, k němuž přistoupila nyní ještě Karlem dosazená župní hrabata[169], usilující o dědičnost tohoto úřadu, a konečně vpády Normanů. Padesát let po smrti Karla Velikého byla francká říše vydána na milost a nemilost Normanům právě tak jako čtyři sta let předtím římská říše Frankům.

Trpěla nejen stejnou vnější nemohoucností, nýbrž byl v ní i téměř stejný vnitřní společenský pořádek či spíše nepořádek. Svobodní frančtí rolníci byli v podobné situaci jako jejich předchůdci, římští kolónové. Zničeni válkami a drancováním, museli

se utéci pod ochranu nově vzniklého panstva a církve, protože královská moc byla příliš slabá, než aby je mohla chránit; ale tato ochrana je přišla draho. Jako kdysi galští rolníci museli i oni postoupit vlastnictví svého pozemku ochránci a dostali jej zpět do pachtu v různých měnících se formách, ale vždy jen za určité služby a dávky; jakmile se jednou stali takto závislými, ztráceli postupně i osobní svobodu; po několika málo generacích stali se většinou nevolníky. Jak rychle probíhal zánik svobodného rolnického stavu, dokazuje Irminonova pozemková kniha opatství Saint-Germain-des-Prés, tehdy nedaleko Paříže, nyní v Paříži.[170] Na rozsáhlých pozemcích roztroušených v okolí tohoto opatství žilo tehdy — ještě za života Karla Velikého — 2788 domácností, téměř vesměs Franků s německými jmény. Z toho 2080 kolónů, 35 litů[171], 220 otroků a jen 8 svobodných usedlíků! Praxi, kterou Salvianus prohlásil za bezbožnou, totiž že si ochránce dal převést na sebe vlastnictví rolníkova pozemku a pouze mu jej propůjčoval k doživotnímu užívání, prováděla teď všeobecně vůči rolníkům církev. Robota, která byla nyní čím dál tím častější, měla svůj vzor právě tak v římských angariích[172], nucených službách pro stát, jako ve službách německých členů marky při stavbě mostů a cest a k jiným společným účelům. Zdánlivě se tedy široké vrstvy obyvatelstva po čtyřech stech letech dostaly zase tam, kde byly na začátku.

To však dokazovalo pouze dvojí: předně, že společenské rozčlenění a rozdělení vlastnictví v upadající římské říši odpovídalo plně tehdejšímu stupni zemědělské a průmyslové výroby, bylo tedy nevyhnutelné; a za druhé, že tento stupeň výroby za dalších čtyři sta let ani podstatně neklesl, ani se podstatně nezvedl, že tedy s touž nutností opět vedl k témuž rozdělení vlastnictví a plodil tytéž třídy obyvatelstva. V posledních stoletích římské říše ztratilo město svou dřívější vládu nad venkovem a v prvních stoletích německé nadvlády ji už nezískalo zpět. To předpokládá nízký vývojový stupeň jak zemědělství, tak průmyslu. Z této celkové situace vznikají nutně velcí mocní majitelé půdy a závislí malorolníci. Že takové společnosti nebylo možno naroubovat na jedné straně římské hospodaření na latifundiích s otroky, na druhé straně novější hospodaření ve velkém pomocí roboty, dokazují obrovské,

ale skoro beze stopy zapadlé pokusy Karla Velikého se známými císařskými dvorci. V těchto pokusech pokračovaly pouze kláštery a jen jim se vyplácely; kláštery však byly abnormální společenské útvary založené na celibátu; mohly dokázat výjimečné věci, ale právě proto musely také zůstat výjimkou.

A přece jen byl za těchto čtyři sta let udělán určitý krok kupředu. I když se na konci shledáváme se skoro stejnými hlavními třídami jako na počátku, přece jen se změnili lidé tvořící tyto třídy. Zmizelo antické otroctví, zmizela zchátralá svobodná chudina, která pohrdala prací jako znakem otroctví. Mezi římským kolónem a novým nevolníkem stál svobodný francký rolník. „Plané vzpomínání a marný boj" zanikajícího římského světa byly ty tam. Společenské třídy 9. století se nezrodily v bahně zanikající civilizace, nýbrž v porodních bolestech nové civilizace. Nové pokolení, páni stejně jako sluhové, bylo, ve srovnání s jejich římskými předchůdci, pokolením mužů. Vztah mocných velkostatkářů a poddaných rolníků, který byl pro Řím formou neodvratného zániku antického světa, byl nyní pro nové pokolení východiskem nového vývoje. A pak, přestože se zdá, že tato čtyři století byla neplodná, zanechala přece *jeden* velký výsledek: moderní národnosti, nové seskupení a rozčlenění západoevropského lidstva pro příští dějiny. Němci vlastně Evropu znovu oživili, a proto rozklad států germánského období neskončil normansko-saracénským ujařmením, nýbrž dalším vývojem beneficií a poskytováním ochrany (komendací)[173] až k feudalismu,* a takovým mohutným vzrůstem obyvatelstva, že když se mu sotva dvě stě let nato za křižáckých výprav důkladně pustilo žilou, prošlo to beze škod.

Co však bylo to tajemné kouzlo, jímž Němci vdechli odumírající Evropě nový život? Byla to zázračná síla, vrozená německému národu, jak se nám snaží namluvit naše šovinistické dějepisectví? Naprosto ne. Němci byli, zvláště tehdy, vysoce nadaný árijský kmen v plném rozkvětu života. Ale nebyly to jejich specificky národní vlastnosti, jež omladily Evropu, bylo to prostě — jejich barbarství, jejich rodové zřízení.

* Ve vydání z roku 1884 tady odstavec končí. *(Pozn. red.)*

Jejich osobní zdatnost a statečnost, jejich svobodymilovnost a demokratický instinkt, který ve všech veřejných záležitostech viděl své vlastní záležitosti, zkrátka vesměs vlastnosti, které u Římanů zanikly a které jedině byly s to vytvořit z bahna římského světa nové státy a dát vyrůst novým národnostem — co jiného to bylo než charakteristické rysy barbarů na nejvyšším stupni vývoje, plody jejich rodového zřízení?

Jestliže přetvořili antickou formu monogamie, zmírnili nadvládu muže v rodině, přiznali ženě vyšší postavení, než jaké kdy klasický svět znal, co jim to umožňovalo, ne-li jejich barbarství, jejich rodové zvyklosti, jejich stále živý odkaz z doby mateřského práva?

Jestliže alespoň ve třech nejdůležitějších zemích, v Německu, v severní Francii a v Anglii, přenesli do feudálního státu v podobě markovních společenství kus pravého rodového zřízení, a tím dali utlačované třídě, rolníkům, i v době nejtěžšího středověkého nevolnictví místní soudržnost a tím možnost se vzepřít, jakou v hotové podobě nenašli ani antičtí otroci, ani moderní proletáři, čemu za to vděčí, ne-li svému barbarství, svému výhradně barbarskému způsobu osidlování podle rodových svazků?

A konečně, jestliže dokázali vytvořit mírnější formu poroby, v jejich vlasti už obvyklou, ve kterou i otroctví v římské říši stále víc a více přecházelo, a jestliže dokázali, že se tato forma stala jedinou formou; forma, která, jak poprvé zdůraznil Fourier,[174] dala zotročeným prostředek, aby se *jako třída* poznenáhlu osvobodili (fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement *collectif et progressif**); forma, která právě tím vysoko vyniká nad otroctví, kde bylo možné jen okamžité propuštění jednotlivce na svobodu bez přechodu (zrušení otroctví vítěznou vzpourou starověk nezná) — kdežto středověkým nevolníkům se skutečně podařilo postupně se osvobodit jako třída — čemu za to vděčíme, ne-li jejich barbarství, které bylo příčinou, že ještě nedospěli k vyvinutému otroctví, a to ani k antickému pracovnímu otroctví, ani k orientálnímu domácímu otroctví?

* — dává zemědělcům prostředek ke *kolektivnímu a pokrokovému* osvobození. *(Pozn. red.)*

Všechno, co Němci vnesli živého a plodného do římského světa, bylo barbarství. Jen barbaři jsou skutečně s to omladit svět, který churaví zanikající civilizací. Nejvyšší stupeň barbarství, k němuž a na nějž se Němci vypracovali před stěhováním národů, byl právě nejpříznivější pro tento proces. Tím se všechno vysvětluje.

Der Ursprung

der

Familie, des Privateigenthums

und

des Staats.

Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen

von

Friedrich Engels.

Vierte Auflage.

Sechstes und siebentes Tausend.

Stuttgart
Verlag von J. H. W. Dietz
1892.

Titulní list čtvrtého vydání „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu“

IX

BARBARSTVÍ A CIVILIZACE

Sledovali jsme teď rozklad rodového zřízení na třech velkých příkladech — u Řeků, Římanů a Němců. Prozkoumejme nakonec všeobecné ekonomické podmínky, které rodovou organizaci společnosti podkopaly už na nejvyšším stupni barbarství a s příchodem civilizace ji úplně zničily. Zde budeme potřebovat nejen Morganovu knihu, nýbrž právě tak Marxův „Kapitál".

Rod, který se objevil na středním stupni a rozvinul se na nejvyšším stupni divošství, dosáhl svého rozkvětu, pokud se dá z našich pramenů soudit, na nejnižším stupni barbarství. Tímto stupněm vývoje tedy začneme.

Na tomto stupni, pro nějž nám jako příklad poslouží američtí Indiáni, nacházíme dokonale vyvinuté rodové zřízení. Kmen se rozčlenil na několik rodů, většinou na dva*; jak roste počet obyvatelstva, rozpadá se každý z těchto původních rodů na několik dceřiných rodů, vůči nimž pak mateřský rod vystupuje jako frátrie; kmen sám se štěpí na několik kmenů a v každém z nich nacházíme většinou opět staré rody; svaz spojuje, alespoň v jednotlivých případech, příbuzné kmeny. Tato jednoduchá organizace dokonale vyhovuje společenským poměrům, z nichž vznikla. Je jen vlastním, přirozeným členěním této společnosti a je s to urovnávat všechny konflikty, které mohou v takto organizované společnosti vznikat. Navenek urovnává konflikty válka; válka může skončit vyhlazením kmene, ale nikdy jeho ujařmením. To je právě to velkolepé, ale také omezené na rodovém zřízení, že tu nemůže existovat nadvláda a poroba. Uvnitř není ještě rozdíl mezi právy a povinnostmi; pro Indiána není otázkou, zda účast na veřejných záležitostech, krevní

* Ve vydání z roku 1884 slova „většinou na dva" nejsou. *(Pozn. red.)*

msta nebo odpykání trestu je právem nebo povinností; tato otázka by mu připadala stejně absurdní jako otázka, zda jídlo, spaní, lov je právo, nebo povinnost. Právě tak nemůže dojít k rozštěpení kmene a rodu na různé třídy. A to nás přivádí k tomu, abychom prozkoumali ekonomickou základnu tohoto stavu.

Obyvatelstvo je neobyčejně řídké: hustší je jen v místě sídla kmene, kolem něhož se ve velkém kruhu rozprostírá nejprve loviště, pak neutrální ochranný les, který je odděluje od ostatních kmenů. Dělba práce vzniká zcela přirozeně; existuje jen mezi oběma pohlavími. Muž vede válku, loví, chytá ryby, opatřuje syrovou potravu a k tomu potřebné nářadí. Žena se stará o domácnost a přípravu potravy a oděvu, vaří, tká, šije. Každý z nich je pánem ve své oblasti: muž v lese, žena v domě. Každý je vlastníkem nářadí, které si zhotovil a jehož používá: muž je vlastníkem zbraní, loveckého a rybářského nářadí, žena — domácího nářadí. Domácnost je komunistická, společná pro několik, často pro mnoho rodin.* Co bylo společně vyrobeno a čeho se společně používá, to je společným vlastnictvím: dům, zahrada, člun. Zde tedy a jenom zde ještě platí „vlastnictví získané vlastní prací", které právníci a ekonomové přibásnili civilizované společnosti, tato poslední vylhaná právní záminka, o kterou se ještě opírá dnešní kapitalistické vlastnictví.

Ale lidé neustrnuli všude na tomto stupni. V Asii našli zvířata, která ochočovali a ochočená pak chovali. Divoká buvolí kráva se musela lovit, ochočená dávala rok co rok tele a kromě toho ještě mléko. Pro některé nejpokročilejší kmeny — Árijce, Semity, snad také Turánce — se stalo hlavním odvětvím práce nejprve ochočování, později už jen chov a opatrování dobytka. Pastýřské kmeny se odlišily od ostatní masy barbarů: to byla *první velká společenská dělba práce*. Pastýřské kmeny produkovaly nejen víc potravy, nýbrž také potravu jiného druhu než ostatní barbaři. Měly výhodu před ostatními kmeny nejen v tom, že měly hojnost mléka, mléčných výrobků a masa, nýbrž také kůže, vlnu, kozí srst a s hojností surovin také víc předíva a tkaniva. To poprvé umožnilo pravidelnou směnu.

* Zvláště na severozápadním pobřeží Ameriky, viz Bancroft. U kmene Haidah na Ostrovech královny Charlotty se vyskytují domácnosti až o 700 osobách pod jednou střechou. U kmene Nutka žily celé kmeny pod jednou střechou. *(Engelsova poznámka.)*

Na dřívějších stupních mohlo k směně docházet jen příležitostně; zvláštní zručnost při zhotovování zbraní a nástrojů může vést k přechodné dělbě práce. Tak byly na mnoha místech nalezeny nepochybné zbytky dílen na kamenné nástroje z mladší doby kamenné; umělci, kteří tu zdokonalovali svou zručnost, pracovali pravděpodobně na účet celku a pro celek, jak je tomu ještě u stálých řemeslníků indických rodových společenství. Na tomto stupni rozhodně nemohla vzniknout jiná směna než směna uvnitř kmene, a i k té docházelo jen výjimečně. Naproti tomu tu po oddělení pastýřských kmenů nacházíme všechny podmínky pro směnu mezi členy různých kmenů, pro její rozvití a upevnění jako pravidelné instituce. Původně směňoval kmen s kmenem prostřednictvím rodových stařešinů; když se však stáda začínala stávat odděleným majetkem*, nabývala převahy čím dál tím víc směna mezi jednotlivci a nakonec se stala jedinou formou. Ale hlavním předmětem, který pastýřské kmeny směňovaly se svými sousedy, byl dobytek; dobytek se stal zbožím, kterým se oceňovalo všechno ostatní zboží a které bylo všude ochotně přijímáno výměnou za jiné zboží — zkrátka dobytek nabyl funkce peněz a už na tomto stupni konal službu peněz. Tak naléhavě a rychle se vyvinula už na počátku směny zboží potřeba peněžního zboží.

Zahradnictví, které asijští barbaři na nejnižším stupni zřejmě neznali, objevilo se u nich nejpozději na středním stupni barbarství jako předzvěst zemědělství. Podnebí turánské náhorní roviny nepřipouští pastýřský život bez zásob krmiva na dlouhou a tuhou zimu; podmínkou tu tedy byly louky a pěstování obilnin. Totéž platí pro stepi severně od Černého moře. Jakmile se začaly pěstovat obilniny pro dobytek, staly se brzy také potravou lidí. Obdělaná půda zůstává ještě vlastnictvím kmene, původně rodu, později ji rod přiděluje do užívání domácím společenstvím a konečně** jednotlivcům; je možné, že měli určitá práva držby, ale nic víc.

Z průmyslových vymožeností tohoto stupně jsou důležité zvláště dvě. První je tkalcovský stav, druhou je tavení kovových

* Ve vydání z roku 1884 „soukromým majetkem". *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1884 výrazy „domácím společenstvím a konečně" nejsou. *(Pozn. red.)*

rud a zpracovávání kovů. Nejdůležitější byly měď a cín a směs obou, bronz; z bronzu se dělaly užitečné nástroje a zbraně, které však nedokázaly vytlačit kamenné nástroje; to dokázalo jedině železo, a získávat železo v této době ještě nedovedli. Zlata a stříbra se začalo používat na klenoty a k ozdobě a obojí už jistě mělo vyšší hodnotu než měď a bronz.

Zvyšování výroby ve všech odvětvích — v chovu dobytka, zemědělství, domácím řemesle — umožnilo lidské pracovní síle vyrábět víc, než bylo třeba k jejímu udržování. Současně se tím zvyšovalo denní množství práce, které připadalo na každého člena rodu, domácího společenství nebo jednotlivé rodiny. Bylo nutno přibrat nové pracovní síly. Ty dodávala válka: váleční zajatci se stávali otroky. První velká společenská dělba práce zároveň se zvýšením produktivity práce, tedy bohatství, a s rozšířením pole výrobní činnosti nesla s sebou za daných celkových dějinných podmínek nutně otroctví. Z první velké společenské dělby práce vzniklo první velké rozštěpení společnosti na dvě třídy: na otroky a pány, na vykořisťovatele a vykořisťované.

Jak a kdy přešla stáda ze společného vlastnictví kmene nebo rodu do vlastnictví jednotlivých hlav rodin, o tom dosud nic nevíme. V podstatě se to však muselo stát na tomto stupni. Ale stáda a ostatní nové bohatství vnesly do rodiny revoluci. Obživa byla vždy věcí mužovou, prostředky k obživě vyráběl on a byly jeho vlastnictvím. Stáda byla novým prostředkem obživy, jejich původní ochočení a pozdější chov byly jeho dílem. Jemu proto patřil dobytek, jemu patřilo i zboží a otroci, které získal výměnou za dobytek. Všechny přebytky, které nyní obživa poskytovala, připadaly muži; žena jich sice také užívala, ale neměla podíl na vlastnictví. „Divoký" válečník a lovec se spokojil v domě druhým místem po ženě; „mírnější" pastevec, zakládající si na svém bohatství, se dral na první místo a ženu zatlačil na druhé. A žena si nemohla stěžovat. Dělba práce v rodině určila rozdělení vlastnictví mezi mužem a ženou; to se nezměnilo, a přesto nyní postavilo dosavadní poměr v domácnosti na hlavu jedině proto, že se změnila dělba práce mimo rodinu. Táž příčina, která dříve ženě zajišťovala vládu v domě, totiž to, že se omezovala na domácí práci, táž příčina zajišťovala nyní vládu

v domě muži: ženina domácí práce nyní zanikala vedle mužovy práce pro obživu; jeho práce byla všechno, ženina práce bezvýznamný přídavek. Už tady se ukazuje, že osvobození ženy, její zrovnoprávnění s mužem, není a nebude možné, dokud žena bude vyloučena ze společenské produktivní práce a bude se zabývat jen soukromou domácí prací. Osvobození ženy bude možné, teprve až se bude moci podílet na výrobě ve velkém, společenském měřítku a až ji domácí práce bude zaměstnávat jen v nepatrné míře. A to umožnil teprve moderní velký průmysl, který nejen připouští práci ženy ve velkém měřítku, nýbrž ji přímo vyžaduje a který se také čím dál tím víc snaží přeměnit soukromou domácí práci ve veřejný průmysl.

S nastolením faktické vlády muže v domě padly poslední překážky jeho samovlády. Pád mateřského práva, zavedení otcovského práva, pozvolný přechod párového manželství v monogamii tuto samovládu potvrdily a zvěčnily. Tím vznikla ve starém rodovém zřízení trhlina; jednotlivá rodina se stávala mocí a zdvíhala se hrozivě proti proudu.

Další krok nás vede na nejvyšší stupeň barbarství, do období, v němž všechny kulturní národy prodělávají svou herojskou dobu: dobu železného meče, ale také dobu železné radlice a sekery. Člověk se zmocnil železa, poslední a nejdůležitější ze všech surovin, které hrály převratnou úlohu v dějinách, poslední — až na brambory. Železo umožnilo obdělávání polí ve velikých plochách, klučení velkých lesů; dalo řemeslníkům nářadí tak tvrdé a ostré, že mu neodolal žádný kámen, žádný jiný známý kov. To všechno pozvolna; první železo bylo často ještě měkčí než bronz. Proto kamenné zbraně mizely jen pomalu; nejen v „Písni o Hildebrandovi“[155], také ještě u Hastingsu roku 1066 se bojovalo kamennými sekerami.[175] Ale pokrok nyní postupoval nezadržitelně, plynuleji a rychleji. Hlavním střediskem kmene nebo svazu kmenů se stalo město s kamennými nebo cihlovými domy, obehnané kamennými zdmi, s věžemi a cimbuřím; byl to mohutný pokrok ve stavebnictví, ale také příznak, že se zvětšilo nebezpečí a potřeba ochrany. Bohatství rychle rostlo, ale jako bohatství jednotlivců; tkalcovství, zpracovávání kovů a ostatní řemesla, která se stále víc specializovala,

přinášela stále rozmanitější a dovednější výrobky; zemědělství poskytovalo vedle obilí, luštěnin a ovoce teď také olej a víno, které se lidé naučili připravovat. Takovou rozmanitou činnost nemohl už vykonávat týž člověk; nastala *druhá velká dělba práce*: řemeslo se oddělilo od zemědělství. Neustálé zvyšování výroby a zároveň zvyšování produktivity práce zvyšovalo hodnotu lidské pracovní síly; otroctví, které na předchozím stupni vývoje teprve vznikalo a vyskytovalo se jen tu a tam, stalo se nyní podstatnou součástí společenského systému; otroci přestali být pouhými pomocníky, celé desítky otroků jsou hnány do práce na poli a v dílnách. S rozštěpením výroby na dvě velká hlavní odvětví, na zemědělství a řemeslo, vzniká výroba přímo pro směnu, zbožní výroba; s ní vzniká obchod nejen uvnitř kmene a na jeho hranicích, nýbrž už také zámořský obchod. To všechno je však ještě velmi nevyvinuté; drahé kovy se začínají stávat hlavním a všeobecným peněžním zbožím, ale ještě se nerazí, jen se prostě vyměňují podle váhy.

Rozdíl mezi bohatými a chudšími vedle rozdílu mezi svobodnými a otroky se spolu s novou dělbou práce stal podnětem k novému rozdělení společnosti do tříd. Majetkové rozdíly mezi jednotlivými hlavami rodin rozrušily staré komunistické domácí společenství všude, kde se až dosud udrželo; s ním zaniklo i společné obdělávání půdy na účet tohoto společenství. Pole se přidělovala jednotlivým rodinám do užívání nejprve na čas, později natrvalo, přechod k plnému soukromému vlastnictví se uskutečňuje pozvolna a souběžně s přechodem párového manželství v monogamii. Hospodářskou jednotkou ve společnosti se začíná stávat jednotlivá rodina.

Větší hustota obyvatelstva nutí k těsnějšímu sdružování jak uvnitř, tak navenek. Všude se stává nutností svaz příbuzných kmenů; brzy také dochází ke splývání kmenů, a tím oddělená území kmenů splývají ve společné území národa. Vojevůdce národa — rex, basileus, thiudans — se stává nepostradatelným, stálým úředníkem. Shromáždění lidu vzniká i tam, kde dosud neexistovalo. Vojevůdce, rada, shromáždění lidu jsou orgány rodové společnosti, která se vyvinula ve vojenskou demokracii. Vojenskou — protože válka a organizace pro válku se nyní staly pravidelnými funkcemi

v životě národa. Bohatství sousedů dráždí chtivost národů, jimž se nabývání bohatství stává jedním z hlavních cílů života. Jsou to barbaři: pro ně je loupež lehčí a dokonce ji pokládají za čestnější než práci. Válka, která se dříve obyčejně vedla jen v odvetu za přepadení nebo aby se rozšířilo území, které už nestačilo, se nyní vede jen kvůli loupeži a stává se stálým odvětvím obživy. Ne nadarmo se hrozivě tyčí zdi kolem nových opevněných měst: v jejich příkopech zeje hrob rodového zřízení a jejich věže čnějí už do civilizace. Stejně je tomu uvnitř. Loupežné války zvyšují moc nejvyššího vojevůdce i moc nižších velitelů; zvyk volit nástupce z téže rodiny přechází, zejména po zavedení otcovského práva, ponenáhlu v dědičnost, nejprve trpěnou, potom uplatňovanou a nakonec uzurpovanou; tím je dán základ dědičného království a dědičné šlechty. Tak se orgány rodového zřízení pomalu odtrhávají od svých kořenů v lidu, v rodu, frátrii, kmeni a celé rodové zřízení se zvrhá ve svůj opak: z organizace kmenů, vytvořené k svobodnému pořádání vlastních záležitostí, se stává organizace k olupování a utiskování sousedů a zároveň se její orgány stávají z nástroje vůle lidu samostatnými orgány nadvlády a útisku, namířenými proti vlastnímu lidu. Ale to by nebylo bývalo nikdy možné, kdyby lačnost po bohatství nerozdělila členy rodu na bohaté a chudé, kdyby „majetkové rozdíly uvnitř téhož rodu nebyly proměnily jednotu zájmů v antagonismus členů rodu“ (Marx)[176] a kdyby rozšíření otroctví nebylo způsobilo, že se získávání obživy prací pokládalo za činnost hodnou jen otroků, za víc ponižující než loupež.

Tím jsme se dostali na práh civilizace. Zahajuje ji nový pokrok v dělbě práce. Na nejnižším stupni vyráběli lidé jen přímo pro vlastní potřebu; ke směně docházelo jen ojediněle a šlo při ní vždy jen o náhodně vzniklý přebytek. Na středním stupni barbarství se u pastýřských národů už vyskytuje majetek v podobě dobytka, který při určité velikosti stáda zpravidla poskytuje přebytek nad vlastní potřebu; současně tu už nacházíme dělbu práce mezi pastýřskými národy a ostatními zaostalými kmeny, které stáda nemají, a tím dva různé, vedle sebe existující stupně výroby, a tím

i podmínky pro pravidelnou směnu. Nejvyšší stupeň barbarství přináší další dělbu práce mezi zemědělstvím a řemeslem a s ní výrobu stále větší části výrobků přímo pro směnu; tím se směna mezi jednotlivými výrobci stává pro společnost životní nutností. Civilizace všechnu dosavadní dělbu práce upevňuje a stupňuje, zejména zostřováním protikladu mezi městem a venkovem (přičemž může město ekonomicky ovládat venkov, jako ve starověku, nebo může venkov ovládat město jako ve středověku), a připojuje k tomu ještě třetí dělbu práce, která je pro civilizaci typická a má rozhodující význam: produkuje třídu, která se už nezabývá výrobou, nýbrž jen směnou výrobků — *obchodníky*. Všechny dosavadní náběhy k vytváření tříd souvisely ještě výhradně s výrobou; dělily lidi zúčastněné na výrobě na ty, kteří práci řídí, a na ty, kteří ji vykonávají, anebo na výrobce ve větším a v menším měřítku. Zde se poprvé objevuje třída, která se nijak nepodílí na výrobě, a přitom se zmocňuje řízení výroby vcelku a ekonomicky si podmaňuje výrobce; třída, která se stává prostředníkem mezi dvěma výrobci, jehož není možno obejít, a který je oba vykořisťuje. Pod záminkou, že zbavuje výrobce námahy a rizika směny, že rozšiřuje odbyt jejich výrobků na vzdálené trhy, a proto se stává nejužitečnější třídou obyvatelstva, tvoří se třída parazitů, pravých společenských příživníků, třída, která jako odměnu za své velmi nepatrné skutečné výkony sbírá smetanu jak z domácí, tak z cizí výroby, získává rychle obrovská bohatství a příslušný společenský vliv, a právě proto je v období civilizace povolána získávat stále nové a nové pocty a stále víc ovládat výrobu, až konečně vytváří vlastní produkt — periodické obchodní krize.

Na tomto stupni vývoje, ke kterému jsme se nyní dostali, nemá ovšem ještě mladé obchodnictvo ani potuchy o velkých věcech, které je čekají. Ale tvoří se a stává se nepostradatelným, a to stačí. Současně s ním vznikají však také *kovové peníze*, ražené mince, a s kovovými penězi nový prostředek k ovládání výrobce a jeho výroby nevýrobcem. Bylo objeveno zboží všeho zboží, které v sobě zahrnuje všecko ostatní zboží, kouzelný prostředek, který se podle libosti může proměnit v co si kdo přeje. Kdo ho měl, ovládal svět výroby — a kdo ho měl především? Obchodník. V jeho rukou byl kult peněz

v bezpečí. Postaral se o to, aby bylo zřejmé, jak všechna zboží a tím i všichni výrobci zboží musí před penězi zbožně padnout na kolena. Dokázal prakticky, jak se všechny ostatní formy bohatství stávají pouhým zdáním ve srovnání s tímto ztělesněním bohatství jako takového. Už nikdy se neprojevila moc peněz v takové primitivní surovosti a násilnosti jako v tomto období svého mládí. Po prodeji zboží za peníze následovalo půjčování peněz a s ním úrok a lichva. A žádné zákonodárství pozdější doby nevrhá dlužníka tak bezohledně a bez naděje na záchranu k nohám lichvářského věřitele jako zákonodárství staroaténské a starořímské — a obě vznikla spontánně jako zvykové právo, jen z ekonomické nutnosti.

K bohatství, jež záleželo ve zboží a v otrocích, a k peněžnímu bohatství přistupuje nyní také pozemkové bohatství. Právo držby jednotlivých pozemků, které jednotlivcům původně postoupil rod nebo kmen, se nyní tak dalece upevnilo, že jim tyto pozemky patřily dědičně. Nakonec usilovali především o to, aby se osvobodili od nároků rodového společenství na tento pozemek, neboť pro ně byly poutem. Těchto pout se zbavili — ale brzy potom ztratili také nové vlastnictví půdy. Plné, svobodné vlastnictví půdy znamená nejen možnost vlastnit půdu nezkráceně a neomezeně, nýbrž také možnost půdu zcizovat. Dokud byla půda vlastnictvím rodu, tato možnost neexistovala. Ale když nový vlastník půdy ze sebe nadobro setřásl okovy nadřízeného vlastnictví rodu nebo kmene, přerval i pouto, jímž byl dosud nerozlučně spjat s půdou. Co to znamenalo, to mu objasnily peníze, vynalezené současně se soukromým vlastnictvím půdy. Půda se nyní mohla stát zbožím, které lze prodat nebo zastavit. Hned jak bylo zavedeno vlastnictví půdy, byla také vynalezena hypotéka (viz Atény). Právě tak jako se monogamii přivěsily na paty hetérismus a prostituce, tak se od té doby věží pozemkovému vlastnictví na paty hypotéka. Chtěli jste plné, svobodné, zcizitelné vlastnictví půdy, nuže, tady je máte — tu l'as voulu, George Dandin!*

Tak s rozšířením obchodu, s penězi a lichvou, s pozemkovým vlastnictvím a hypotékou postupovala rychle koncentrace a centrali-

* — tys to chtěl, George Dandine! (Molière, „George Dandin", 1. jednání, 9. scéna.) *(Pozn. red.)*

zace bohatství v rukou nepočetné třídy a zároveň se stále stupňovalo ochuzování mas a stále vzrůstala masa chudiny. Nová aristokracie boháčů zatlačila starou rodovou šlechtu nadobro do pozadí (v Aténách, v Římě, u Němců), pokud s ní už od počátku nebyla totožná. A vedle tohoto rozdělení svobodných osob do tříd podle bohatství rozrůstal se nesmírně zvláště v Řecku počet otroků*, jejichž nucená práce tvořila základ, na němž spočívala nadstavba celé společnosti.

Všimněme si nyní, co se při tomto společenském převratu stalo s rodovým zřízením. Proti novým prvkům, které vyrostly bez jeho přičinění, bylo úplně bezmocné. Jeho předpokladem bylo, že členové rodu nebo alespoň kmene sídlili společně na témž území, že tu byli jedinými obyvateli. Ale to už se dávno změnilo. Všude byly rody a kmeny promíchány, všude bydlili uprostřed občanů otroci, neplnoprávní obyvatelé, cizinci. Trvalé usazení, které se uskutečnilo teprve ke konci středního stupně barbarství, stále znovu narušovala nestálost a proměnlivost bydliště, podmíněná obchodem, střídáním způsobu obživy a změnami v držbě půdy. Členové rodových celků se už nemohli scházet, aby vyřizovali své společné záležitosti; jakž takž se vyřizovaly už jen nedůležité věci, např. náboženské slavnosti. Vedle potřeb a zájmů, které rodové celky měly a byly s to hájit, vznikly jako následek převratu v podmínkách způsobu obživy a z toho plynoucí změny v rozčlenění společnosti nové potřeby a zájmy, které byly starému rodovému zřízení nejen cizí, nýbrž se s ním v každém směru křížily. Zájmy řemeslnických skupin vzniklých dělbou práce, zvláštní potřeby města v protikladu k venkovu si vyžádaly nové orgány; každá z těchto skupin se však skládala z členů nejrůznějších rodů, frátrií a kmenů, byli v ní dokonce i cizinci; tyto orgány se tedy musely tvořit mimo rodovou soustavu, vedle ní, a tím proti ní. — A na druhé straně se v každém rodovém celku objevoval tento konflikt zájmů, který vrcholil tím, že bohatí i chudí, lichváři i dlužníci tvořili jeden rod, jeden kmen. — K tomu přistupovala masa nového obyvatelstva cizího rodovým

* Počet otroků v Aténách viz výše, str. 117. [Viz tento svazek, str. 147. *(Pozn. red.)*] V Korintu v době rozkvětu města bylo asi 460 000, v Aigině asi 470 000 otroků, v obou případech desetkrát víc než svobodných občanů. *(Engelsova poznámka.)*

společenstvím, která, jako v Římě, měla všechny předpoklady, aby se stala mocí v zemi, a přitom byla příliš početná, aby se poznenáhlu včlenila do pokrevně příbuzných rodů a kmenů. Na rozdíl od této masy byla rodová společenství uzavřenými a privilegovanými celky; původní samorostlá demokracie se zvrhla v nenávistnou aristokracii. — Konečně rodové zřízení vyrostlo ze společnosti, která neznala vnitřní rozpory, a jen takové společnosti vyhovovalo. Nemělo jiný donucovací prostředek než veřejné mínění. Zde však vznikla společnost, která se v důsledku všech svých ekonomických životních podmínek musela rozštěpit na svobodné a otroky, na vykořisťující boháče a vykořisťované chudáky, společnost, která nejen nebyla s to znovu tyto rozpory smířit, nýbrž čím dál tím víc je musila vyhrocovat. Taková společnost mohla existovat jen buď v neustálém otevřeném boji těchto tříd proti sobě, anebo pod nadvládou třetí moci, která, stojíc zdánlivě nad svářícími se třídami, potlačovala jejich otevřený konflikt a připouštěla nanejvýš, aby třídní boj probíhal na hospodářském poli, v takzvané zákonné formě. Rodové zřízení se přežilo. Rozbila je dělba práce a její důsledek, rozštěpení společnosti na třídy. Nahradil je *stát.*

Tří hlavních forem, v nichž se stát zvedá z trosek rodového zřízení, jsme si podrobně všimli výše. V Aténách vidíme nejčistší, nejklasičtější formu: zde vzniká stát přímo a převážně z třídních protikladů, které se vyvíjejí uvnitř rodové společnosti samé. V Římě se rodová společnost stává uzavřenou aristokracií uprostřed četných plebejců, kteří stojí mimo ni a nemají práva, zato však povinnosti; vítězství plebejců rozbíjí staré rodové zřízení a na jeho troskách buduje stát, v němž rodová aristokracie i plebs brzy úplně zanikají. U německých dobyvatelů římské říše pak vzniká stát přímo jako důsledek dobytí velkých cizích území, pro jejichž ovládání nemá rodové zřízení žádné prostředky. Protože však s tímto dobytím není spojen vážný boj se starým obyvatelstvem ani pokročilejší dělba práce, protože přemožení i dobyvatelé jsou téměř na stejném stupni ekonomického vývoje a ekonomická základna společnosti zůstává tedy nezměněna, může se rodové zřízení udržet

po dlouhá staletí ve změněné, územní podobě jako markovní zřízení, dokonce se může na určitou dobu v oslabené formě obnovit v pozdějších šlechtických a patricijských rodech, ba i v selských rodech jako v Dithmarschen.*

Stát tedy rozhodně není mocí vnucenou společnosti zvenčí; právě tak není „skutečností mravní ideje", „obrazem a skutečností rozumu", jak tvrdí Hegel.[178] Je to naopak produkt společnosti na určitém stupni vývoje; je to doznání, že tato společnost zabředla do neřešitelného rozporu sama se sebou, že se rozštěpila do nesmiřitelných protikladů, které není s to zvládnout. Aby však tyto protiklady, třídy s protichůdnými ekonomickými zájmy, nezničily sebe i společnost v neplodném boji, stalo se nutným, aby tu byla moc, která stojí zdánlivě nad společností a má tento konflikt tlumit, udržovat v mezích „pořádku"; a touto mocí, která vzešla ze společnosti, ale která se staví nad ni a stále víc se jí odcizuje, je stát.

Na rozdíl od starého rodového zřízení se stát vyznačuje předně tím, že rozlišuje státní příslušníky *podle území*. Stará rodová společenství, která byla vytvořena a držela pohromadě pokrevními svazky, už, jak jsme viděli, nedostačovala z valné části proto, že předpokládala připoutání svých členů na určité území, což už dávno zaniklo. Území zůstalo, ale lidé se dali do pohybu. Východiskem se tedy stalo rozdělení podle území a občané mohli vykonávat svá veřejná práva a povinnosti tam, kde se usadili, bez ohledu na rod a kmen. Tato organizace státních příslušníků podle místní příslušnosti je společná všem státům. Proto nám připadá přirozená; ale viděli jsme, jakých těžkých a dlouhých bojů bylo třeba, než se toto pojetí prosadilo v Aténách a v Římě místo staré organizace podle rodů.

Druhým rysem státu je instituce *veřejné moci*, která už není přímo totožná s obyvatelstvem, jež se samo organizuje jako ozbrojená moc. Tato zvláštní veřejná moc je nutná, protože po rozštěpení na třídy není už samočinná ozbrojená organizace obyvatelstva možná. Otroci patří rovněž k obyvatelstvu; 90 000 aténských obča-

* První dějepisec, který měl alespoň přibližně představu o podstatě rodu, byl Niebuhr, a za to — ale i za své odtamtud mechanicky přenesené omyly — vděčí tomu, že znal dithmarschenské rody.[177] *(Engelsova poznámka.)*

nů tvoří proti 365 000 otroků pouze privilegovanou třídu. Lidové vojsko aténské demokracie bylo aristokratickou veřejnou mocí proti otrokům a drželo je na uzdě; ale k tomu, aby byli drženi na uzdě i občané, bylo třeba, jak jsme už vylíčili, četnictva. Tato veřejná moc existuje v každém státě; netvoří ji pouze ozbrojení lidé, nýbrž také věcné příslušenství, jako žaláře a donucovací ústavy všeho druhu, jež rodové zřízení neznalo. Tato moc může být velmi nepatrná, téměř mizivá ve společnostech s ještě nevyvinutými třídními protiklady a na odlehlých územích, jako tomu bylo kdysi na některých místech ve Spojených státech amerických. Sílí však tou měrou, jak se zostřují třídní protiklady uvnitř státu a jak státy, které spolu sousedí, rostou a zalidňují se. Podívejme se jen na naši dnešní Evropu, kde třídní boj a konkurence ve výbojích vyhnaly veřejnou moc do takové výše, že hrozí pohltit celou společnost a dokonce i stát.

Na vydržování této veřejné moci musí přispívat státní občané, objevují se — *daně*. Rodová společnost daně vůbec neznala. Ale my dnes bychom o nich mohli leccos vyprávět. S postupující civilizací už ani daně nestačí; stát vystavuje směnky na budoucnost, vypůjčuje si, dělá *státní dluhy*. Také o tom by mohla stará Evropa leccos vyprávět.

Úředníci, kteří mají v rukou veřejnou moc a právo vymáhat daně, stojí tu nyní jako orgány společnosti *nad* společností. Svobodná a dobrovolná úcta, které se těšily orgány rodového zřízení, jim nestačí, i kdyby ji mohli mít; jsou nositeli moci, která se odcizuje společnosti, a proto musí být respekt k nim vymáhán výjimečnými zákony, které jim propůjčují zvláštní posvátnost a nedotknutelnost. Nejubožejší policejní sluha civilizovaného státu má víc „autority" než všechny orgány rodové společnosti dohromady; ale nejmocnější panovník a největší státník nebo vojevůdce z doby civilizace by mohl závidět nejnepatrnějšímu rodovému stařešinovi nevynucenou a nespornou úctu, které se těšil. Ten totiž stál uprostřed společnosti; kdežto onen je nucen představovat něco, co je mimo ni a nad ní.

Protože stát vznikl z potřeby držet na uzdě třídní protiklady, protože však zároveň vznikl uprostřed konfliktu těchto tříd, je zpravidla státem nejmocnější, ekonomicky vládnoucí třídy, která

se jeho prostřednictvím stává také politicky vládnoucí třídou, a tak získává nové prostředky k utlačování a vykořisťování potlačené třídy. Tak byl antický stát *především* státem otrokářů k potlačování otroků, jako byl feudální stát orgánem šlechty k potlačování nevolných a poddaných rolníků a moderní zastupitelský stát je nástrojem k vykořisťování námezdní práce kapitálem. Výjimečně se však vyskytují období, kdy jsou bojující třídy téměř v rovnováze, takže státní moc jako zdánlivý zprostředkovatel nabývá na čas jakési samostatnosti vůči oběma. Tak absolutní monarchie 17. a 18. století, kde jsou šlechta a měšťanstvo vzájemně vyváženy; tak bonapartismus prvního a zejména druhého francouzského císařství, který štval proletariát proti buržoazii a buržoazii proti proletariátu. Nejnovější případ tohoto druhu, kde vládci i ovládaní vypadají stejně směšně, je nová německá říše bismarckovského národa: zde jsou navzájem udržováni v rovnováze kapitalisté a dělníci a stejně napalováni ve prospěch zchátralých pruských krautjunkerů.

Ve většině historických států jsou mimoto práva přiznávaná občanům odstupňována podle majetku, a tím je přímo vysloveno, že stát je organizace majetné třídy na ochranu proti nemajetné. Tak tomu bylo už u aténských a římských majetkových kategorií. Tak tomu bylo ve středověkém feudálním státě, kde bylo politické mocenské postavení odstupňováno podle pozemkového majetku. Tak je tomu u volebního censu moderních zastupitelských států. Toto politické uznání majetkových rozdílů není však nijak podstatné. Naopak, je znakem nízkého stupně vývoje státu. Nejvyšší státní forma, demokratická republika, která se v našich moderních společenských poměrech stává stále víc nevyhnutelnou nutností a která je státní formou, v níž jedině může být vybojován poslední, rozhodující boj mezi proletariátem a buržoazií — demokratická republika oficiálně už nic neví o majetkových rozdílech. V ní vykonává bohatství svou moc nepřímo, ale tím bezpečněji. Jednak ve formě přímého podplácení úřednictva — klasickým vzorem toho je Amerika —, jednak ve formě aliance mezi vládou a burzou, ke které dochází tím snáze, čím víc stoupají státní dluhy a čím víc akciové společnosti soustřeďují ve svých rukou nejen dopravu, nýbrž i samu

výrobu a samy se opět soustřeďují kolem burzy. Pro to je pádným příkladem vedle Ameriky poslední francouzská republika a také bodré Švýcarsko se po této stránce činilo, seč bylo. Že však k takovému bratrskému svazku mezi vládou a burzou není třeba demokratické republiky, dokazuje mimo Anglii i nová německá říše, kde se dá těžko říci, koho vyneslo všeobecné hlasovací právo výš, zda Bismarcka nebo Bleichrödera. A konečně vládne majetná třída přímo prostřednictvím všeobecného hlasovacího práva. Dokud utlačená třída, v našem případě proletariát, není ještě zralá k tomu, aby se sama osvobodila, do té doby bude ve své většině uznávat nynější společenské zřízení jako jedině možné a politicky bude chvostem třídy kapitalistů, jejím krajním levým křídlem. Avšak čím víc dozrává k vlastní emancipaci, tím víc se ustavuje jako vlastní strana, volí své vlastní zástupce, a ne zástupce kapitalistů. Tak je všeobecné hlasovací právo měřítkem zralosti dělnické třídy. V dnešním státě nemůže být a nebude ničím víc, ale i to stačí. Toho dne, kdy teploměr všeobecného hlasovacího práva vystoupí u dělnictva na bod varu, budou dělníci i kapitalisté vědět, na čem jsou.

Stát tu tedy není od věčnosti. Byly společnosti, které se bez něho obešly, které neměly o státu a státní moci ani potuchy. Na určitém stupni ekonomického vývoje, který byl nutně spjat s rozštěpením společnosti na třídy, stal se v důsledku tohoto rozštěpení stát nutností. Teď se blížíme mílovými kroky k vývojovému stupni výroby, na němž existence těchto tříd nejen přestala být nutností, nýbrž stává se přímo překážkou výroby. Třídy zmizí právě tak neodvratně, jako kdysi vznikly. S nimi nevyhnutelně zmizí stát. Společnost, která nově zorganizuje výrobu na základě svobodného a rovného sdružení výrobců, uloží celý státní stroj tam, kam potom bude patřit: do muzea starožitností vedle kolovratu a bronzové sekery.

Z toho, co jsem uvedl, je jasné, že civilizace je vývojový stupeň společnosti, na kterém se dělba práce, z ní vznikající směna mezi jednotlivci a zbožní výroba, slučující oba tyto procesy, plně rozvíjejí a způsobují převrat celé dřívější společnosti.

Na všech dřívějších stupních společnosti byla výroba v podstatě společná a rovněž spotřeba se děla přímým rozdělováním výrobků uvnitř větších či menších komunistických pospolitostí. Tato společná výroba se uskutečňovala v nejužších mezích; jejím rysem však bylo, že výrobci ovládali svůj výrobní proces a svůj výrobek. Věděli, co se s výrobkem stane: spotřebují jej, nedostane se z jejich rukou; a dokud se výroba provozuje na této základně, nemůže výrobcům přerůst přes hlavu, nemůže zplodit strašidelné cizí síly působící proti nim, jak je tomu pravidelně a nevyhnutelně v civilizaci.

Ale do tohoto výrobního procesu se pomalu vsouvá dělba práce. Podkopává společnou výrobu a společné přivlastňování, činí individuální přivlastňování převážným pravidlem, a tak vytváří směnu mezi jednotlivci — jak, to jsme si už ukázali. Pozvolna se stává zbožní výroba převládající formou.

Se zbožní výrobou, s výrobou ne už pro vlastní spotřebu, ale pro směnu, přecházejí výrobky nutně z ruky do ruky. Výrobce svůj výrobek smění a už neví, co se s ním stane. Jakmile vstoupí mezi výrobce peníze a s penězi obchodník jako zprostředkovatel, stává se proces směny ještě spletitějším a konečný osud výrobků ještě nejistějším. Obchodníků je mnoho a žádný z nich neví, co dělá druhý. Zboží teď už nejde jen z ruky do ruky, nýbrž putuje z trhu na trh; výrobci ztratili vládu nad celkovou výrobou ve svém životním okruhu a obchodníci ji nepřevzali. Výrobky a výroba se stávají hříčkou náhody.

Ale náhoda je jen jeden pól souvislosti, jejíž druhý pól se nazývá nutnost. V přírodě, kde zdánlivě také vládne náhoda, jsme už dávno na každém jednotlivém úseku dokázali vnitřní nutnost a zákonitost, která se v této náhodě prosazuje. Co však platí o přírodě, platí i o společnosti. Čím víc se určitá společenská činnost, řada společenských procesů, vymyká vědomé kontrole lidí, čím víc jim přerůstá přes hlavu, čím víc se zdá ponechána pouhé náhodě, tím víc se v této náhodě jakoby s přírodní nutností prosazují její vlastní imanentní zákony. Takové zákony ovládají i nahodilosti zbožní výroby a směny zboží; jednotlivému výrobci a účastníku směny se jeví jako cizí, zpočátku dokonce nepoznané síly, jejichž povaha

musí být teprve pracně prozkoumána a probádána. Tyto ekonomické zákony zbožní výroby se obměňují podle různých vývojových stupňů této formy výroby; vcelku však je celé období civilizace pod jejich vládou. A ještě dnes ovládá výrobek výrobce; ještě dnes je celková výroba společnosti řízena ne společně promyšleným plánem, nýbrž slepými zákony, které se uplatňují s živelnou silou, v poslední instanci v bouřích periodických obchodních krizí.

Viděli jsme už, jak se na dosti raném vývojovém stupni výroby lidská pracovní síla stává schopnou dodat značně víc výrobků, než je třeba k obživě výrobce, a jak tento vývojový stupeň je v podstatě totožný se stupněm, na němž dochází k dělbě práce a ke směně mezi jednotlivci. Pak už netrvalo dlouho a byla odhalena veliká „pravda", že také člověk může být zbožím, že i lidská síla* se dá směňovat a zužitkovávat, je-li člověk proměněn v otroka. Sotva začali lidé směňovat, hned byli směňováni i oni sami. Aktivum se stalo pasívem, ať lidé chtěli nebo nechtěli.

S otroctvím, které se nejplněji rozvinulo v době civilizace, došlo k prvnímu velkému rozštěpení společnosti na vykořisťující a vykořisťovanou třídu. Toto rozštěpení trvalo po celou dobu civilizace. Otroctví je první formou vykořisťování, vlastní antickému světu; po něm přichází nevolnictví ve středověku a námezdní práce v nové době. To jsou tři velké formy poroby, které jsou charakteristické pro tři velké epochy civilizace; neustále ji doprovází zjevné, a v poslední době zastřené otroctví.

Stupeň zbožní výroby, kterým začíná civilizace, se ekonomicky vyznačuje zavedením: 1. kovových peněz, a tím peněžního kapitálu, úroku a lichvy; 2. obchodníků jako zprostředkující třídy mezi výrobci; 3. soukromého vlastnictví půdy a hypotéky a 4. otrocké práce jako převládající formy výroby. Forma rodiny, která odpovídá civilizaci a zároveň s ní začíná definitivně převládat, je monogamie, vláda muže nad ženou, a jednotlivá rodina jako hospodářská jednotka společnosti. Souhrn civilizované společnosti je stát, který je ve všech vzorných obdobích bez výjimky státem vládnoucí třídy a ve všech případech zůstává v podstatě strojem k ujařmování potla-

* Ve vydání z roku 1884 je „lidská pracovní síla". *(Pozn. red.)*

čené, vykořisťované třídy. Pro civilizaci je dále příznačné jednak ustálení protikladu mezi městem a venkovem jako základu veškeré společenské dělby práce; na druhé straně zavedení testamentů, které umožňují vlastníku disponovat se svým majetkem i po smrti. Toto zařízení, které je přímo ranou do tváře starému rodovému zřízení, bylo v Aténách až do Solóna neznámé; v Římě bylo zavedeno brzy, kdy, to nevíme;* u Němců je zavedli kněží, aby bodrý Němec mohl bez překážek odkázat svoje jmění církvi.

S tímto základním zřízením dokázala civilizace věci, na které stará rodová společnost zdaleka nestačila. Provedla je však tak, že rozpoutala nejnižší lidské pudy a vášně a ty rozvíjela na úkor všech ostatních sklonů. Hybnou silou civilizace od jejího prvního dne až do dneška byla nízká hrabivost, jejím hlavním cílem bylo bohatství a zase bohatství a ještě jednou bohatství, a to bohatství ne společnosti, nýbrž tohoto jednotlivého bídného individua. Jestliže jí přitom spadl do klína rostoucí rozvoj vědy a v určitých obdobích vždy znovu velkolepý rozkvět umění, stalo se to jen proto, že bez nich by v naší době nebyly všechny ty vymoženosti bohatství možné.

Protože základem civilizace je vykořisťování jedné třídy druhou, probíhá celý její vývoj v neustálém rozporu. Každý pokrok ve výrobě je zároveň krokem zpět v postavení potlačované třídy, tj. velké většiny. Každé dobrodiní pro jedny je nutně zlem pro druhé, každé nové osvobození jedné třídy je novým utlačením druhé třídy. Nejpádnějším důkazem toho je zavedení strojů, jehož účinek je dnes všeobecně znám. A jestliže se u barbarů, jak jsme viděli, stěží mohl dělat rozdíl mezi právy a povinnostmi, ukazuje civilizace jasně i tomu největšímu hlupákovi, jaký je mezi nimi rozdíl a proti-

* Lassallův „System der erworbenen Rechte" se v druhé části točí hlavně kolem věty, že římský testament je tak starý jako Řím sám, že prý v římských dějinách nebylo „doby bez testamentu"; testament prý dokonce vznikl v předřímské době z kultu zemřelých. Lassalle jako pravověrný starohegelovec neodvozuje římská právní ustanovení ze společenských poměrů Římanů, nýbrž ze „spekulativního pojmu" vůle, a tak dochází k tomuto naprosto nehistorickému tvrzení. To ostatně nepřekvapuje u knihy, ve které se na základě téhož spekulativního pojmu dochází k výsledku, že při římském dědictví byl převod majetku úplně vedlejší věcí. Lassalle nejenže věří v iluze římských právníků, zvláště starší doby, nýbrž jde ještě dál než oni. *(Engelsova poznámka.)*

klad, protože jedné třídě přiznává téměř všechna práva, kdežto druhé ukládá téměř všechny povinnosti.

Ale tak to nemá být. Co prospívá vládnoucí třídě, má prospívat celé společnosti, s níž se vládnoucí třída ztotožňuje. Čím dál tedy civilizace postupuje, tím víc je nucena zastírat pláštíkem lásky zlořády, které nutně plodí, zkrášlovat je nebo popírat, zkrátka zavádět konvenční pokrytectví, které nebylo známo za dřívějších společenských forem ani na prvních vývojových stupních civilizace a které vrcholí tvrzením, že vykořisťování potlačené třídy provádí vykořisťovatelská třída jen a jen v zájmu vykořisťované třídy samé; a když to tato třída neuznává, nebo se dokonce bouří, že je to nejčernější nevděk k dobrodincům, vykořisťovatelům.*

A nakonec ještě Morganův soud o civilizaci:

„Od nástupu civilizace vzrostlo bohatství tak úžasně, jeho formy nabyly takové rozmanitosti, jeho využití je tak ohromné, je tak obratně spravováno v zájmu vlastníků, že se stalo vůči lidu *mocí, kterou už nelze zvládnout. Lidský duch stojí bezradně a zmateně před svým vlastním výtvorem.* Přesto však přijde doba, kdy se lidský rozum vzchopí a ovládne bohatství, kdy stanoví jak poměr státu k vlastnictví, které chrání, tak hranice práv vlastníků. Zájmy společnosti stojí nesporně nad zájmy jednotlivců a obojí musí být uvedeny ve spravedlivý a harmonický vztah. Pouhá honba za bohatstvím není konečným posláním lidstva, má-li zůstat pokrok zákonem pro budoucnost, jako byl pro minulost. Čas, který uplynul od počátku civilizace, je jen malým zlomkem času, který uplynul v životě lidstva, malým zlomkem z toho času, který má ještě před sebou. Rozklad společnosti stojí hrozivě před námi jako zakončení dějinné dráhy, jejímž jediným konečným cílem je bohatství; neboť taková životní dráha chová v sobě prvky vlastního zániku. Demokracie ve správě, bratrství ve společnosti, rovnost práv, všeobecné vzdělání posvětí příští vyšší stupeň společnosti, k němuž zkušenost, rozum a věda neustále směřují. *Bude to obroda — ale ve vyšší formě — svobody, rovnosti a bratrství starých rodů.*“ (Morgan, „Ancient Society“, str. 552.)[179]

---

* Původně jsem měl v úmyslu postavit vedle Morganovy a své kritiky skvělou kritiku civilizace, jak ji nacházíme porůznu v dílech Charlese Fouriera. Nezbývá mi na to bohužel čas. Podotýkám jen, že už Fourier pokládá monogamii a pozemkové vlastnictví za hlavní znaky civilizace a že je nazývá válkou bohatých proti chudým. Stejně lze už v jeho spisech najít hluboký postřeh, že ve všech narušených, do protikladů rozštěpených společnostech jsou hospodářskými jednotkami izolované rodiny (les familles incohérentes). *(Engelsova poznámka.)*

ÚVODNÍ POZNÁMKA K SEPARÁTNÍMU VYDÁNÍ MARXOVA DÍLA „NÁMEZDNÍ PRÁCE A KAPITÁL“[180]

Tato práce vycházela od 4. dubna 1849 jako řada úvodníků v „Neue Rheinische Zeitung“.* Její základ tvoří přednášky, které *Marx* proslovil roku 1847 v bruselském Německém dělnickém spolku[181]. Uveřejněný text zůstal nedokončen. Ve 269. čísle bylo sice na konci stati uvedeno: „Pokračování příště“, ale už k tomu nedošlo pro překotné události — Rusové vtáhli do Uher, došlo k povstání v Drážďanech, Iserlohnu, Elberfeldu, Falci a Bádensku — které vedly k zastavení listu (19. května 1849).

Napsáno v červnu 1884
Otištěno v brožuře
K. Marx, „Lohnarbeit und Kapital“,
Hottingen-Curych, 1884

Podle textu vydání z roku 1891
Přeloženo z němčiny

* První část této práce s datem 4. dubna vyšla v „Neue Rheinische Zeitung“ z 5. dubna 1849. *(Pozn. red.)*

MARX A RODBERTUS

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU NĚMECKÉMU VYDÁNÍ MARXOVY PRÁCE „BÍDA FILOSOFIE“[182]

Tento spis vznikl v zimě 1846—1847, v době, kdy si Marx už ujasnil základní rysy svého nového historického a ekonomického způsobu nazírání. Proudhonův „Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère“, tehdy právě vydaný, mu poskytl příležitost rozvinout tyto základní rysy v protikladu k názorům muže, který měl od nynějška zaujmout nejvýznamnější místo mezi tehdejšími francouzskými socialisty. Od doby, kdy oba v Paříži často celé noci diskutovali o ekonomických otázkách, se jejich cesty stále víc rozcházely; Proudhonův spis svědčil o tom, že teď se už mezi nimi rozevřela nepřeklenutelná propast; tenkrát nebylo možné to ignorovat, a tak Marx konstatoval nenapravitelnou roztržku v této své odpovědi.

Marxův souhrnný úsudek o Proudhonovi je vysloven v pojednání, které následuje za touto předmluvou a které vyšlo v berlínském „Social-Demokratu“, čís. 16, 17 a 18 z roku 1865.[183] Byl to jediný článek, jejž Marx do tohoto listu napsal; záhy se začaly projevovat pokusy pana Schweitzera zavést list do feudálního a vládního proudu a donutily nás, abychom svou spolupráci už po několika málo týdnech veřejně odřekli.[184]

Pro Německo má tento spis právě v této chvíli význam, jaký Marx sám nikdy netušil. Jak mohl vědět, že když se pustil do boje proti Proudhonovi, zasáhl dnešní modlu konjunkturalistů Rodbertuse, kterého tehdy neznal ani podle jména?

Není zde na místě zabývat se vztahem mezi Marxem a Rodbertusem; k tomu se mi snad naskytne příležitost co nejdříve.[185] Zde jen tolik: Když Rodbertus obviňuje Marxe, že ho „vykradl" a že „věru pěkně využil ve svém ‚Kapitálu' " jeho spis „Zur Erkenntniss", „aniž ho citoval",[186] dává se strhnout k pomluvě, která je vysvětlitelná jedině rozmrzelostí zneuznaného génia a jeho podivuhodnou nevědomostí o tom, co se děje mimo Prusko, a zejména neznalostí socialistické a ekonomické literatury. Marx jak tato obvinění, tak zmíněný Rodbertusův spis nikdy ani okem nespatřil; znal z Rodbertuse vlastně jen jeho tři „Sociale Briefe"[187], a i ty rozhodně ne dříve než v roce 1858 nebo 1859.

Už spíš opodstatněně tvrdí Rodbertus v těchto dopisech, že „Proudhonovu konstituovanou hodnotu" objevil už *před* Proudhonem;[188] přitom si ovšem zase mylně lichotí, že ji objevil *první*. V každém případě je v našem spise rovněž podroben kritice, a musím se tedy v krátkosti zastavit u jeho „základního" dílka „Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände", 1842, pokud se v něm totiž vedle weitlingovského komunismu, který je v něm (opět bezděčně) obsažen, objevují také anticipace Proudhona.

Pokud moderní socialismus, ať už jakéhokoli směru, vychází z buržoazní politické ekonomie, navazuje takřka bez výjimky na Ricardovu teorii hodnoty. Obě poučky, které Ricardo proklamuje v roce 1817 hned na začátku svých „Principles": 1. že hodnota každého zboží je určována jen a jen množstvím práce potřebným k jeho výrobě a 2. že se produkt celkové společenské práce rozděluje mezi tři třídy, statkáře (renta), kapitalisty (zisk) a dělníky (mzda), obě tyto poučky byly už od roku 1821 využívány v Anglii k socialistickým závěrům,[189] a to někdy s takovým důrazem a rozhodností, že tato nyní téměř zapadlá a z velké části teprve Marxem znovu objevená literatura zůstala až do vydání „Kapitálu" nepředstižena. Ale o tom někdy jindy. Jestliže tedy Rodbertus v roce 1842 rovněž vyvodil z uvedených pouček socialistické závěry, byl to na Němce tehdy jistě velmi významný krok vpřed, ale za nový objev to mohlo být považováno nanejvýš pro Německo. Jak málo nová byla taková aplikace Ricardovy teorie, dokazuje Marx proti Proudhonovi, který trpěl podobným sebeklamem.

„Kdo se aspoň trochu vyzná ve vývoji politické ekonomie v Anglii, dobře ví, že téměř všichni socialisté této země v nejrůznějších dobách navrhovali *rovnostářskou* (tj. socialistickou) aplikaci Ricardovy teorie. Mohli bychom panu Proudhonovi uvést: Hopkinsovu ‚Politickou ekonomii', 1822,[190] Williama Thompsona ‚An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to Human Happiness', 1824; T. R. Edmondse ‚Practical, Moral and Political Economy', 1828, atd. atd., a ještě čtyři stránky takovýchto atd. Omezíme se jen na to, že dáme slovo jednomu anglickému komunistovi, Brayovi, v jeho pozoruhodném díle ‚Labour's Wrongs and Labour's Remedy', Leeds 1839."[191] A už jen citáty z Braye, které zde uvádí, škrtají hodně z prvenství, na něž si dělá nárok Rodbertus.

Tenkrát Marx ještě ani jednou nevstoupil do čítárny Britského muzea. Mimo pařížskou a bruselskou knihovnu, mimo mé knihy a výpisky prošel během šestitýdenní cesty do Anglie, kterou jsme podnikli společně v létě 1845, jen knihy, jež se daly sehnat v Manchesteru. Tato literatura tedy ve čtyřicátých letech vůbec ještě nebyla tak nedostupná jako snad teď. Jestliže se s ní Rodbertus přesto nikdy neseznámil, byla tím vinna jedině jeho pruská lokální omezenost. Je vlastním zakladatelem specificky pruského socialismu a teď je konečně za něho uznáván.

Ale ani ve svém milovaném Prusku neměl Rodbertus zůstat ušetřen. V roce 1859 vyšlo v Berlíně Marxovo dílo „Ke kritice politické ekonomie, sešit první".[192] V něm je mezi námitkami ekonomů proti Ricardovi jako druhá námitka na str. 40 vytčeno toto:

„Jestliže se směnná hodnota nějakého výrobku rovná pracovní době v něm obsažené, pak se směnná hodnota jednoho pracovního dne rovná jeho výrobku. Čili mzda se musí rovnat výrobku práce. Ale je tomu právě naopak." K tomu připojuje tuto poznámku: „Této námitky, kterou proti Ricardovi vznesli ekonomové*, se později chopili socialisté. Za předpokladu, že formule je teoreticky správná, byla praxe obviňována z rozporu s teorií a buržoazní společnost žádána, aby prakticky vyvodila domnělý důsledek ze své teoretické zásady. Tímto způsobem obrátili angličtí socialisté

* V Marxově textu „buržoazní ekonomové". *(Pozn. red.)*

Ricardovu formuli směnné hodnoty proti politické ekonomii."[193] V téže poznámce se odkazuje na Marxovu „Bídu filosofie", která tehdy byla ještě všude v knihkupectvích k dostání.

Rodbertus měl tedy dostatek příležitosti sám se přesvědčit, zdali jeho objevy z roku 1842 byly opravdu nové. Místo toho je stále znovu zvěstovává a pokládá je za tak nedostižné, že mu ani na mysl nepřijde, že Marx mohl samostatně vyvodit své závěry z Ricarda právě tak dobře jako on, Rodbertus, sám. Naprosto vyloučeno! Marx ho „vykradl" — jeho, kterému právě Marx poskytl hojnost příležitostí, aby se přesvědčil, jak dávno před nimi oběma už tyto závěry, alespoň v té nehotové podobě, jakou ještě mají u Rodbertuse, byly vysloveny v Anglii!

Nejprostším socialistickým uplatněním Ricardovy teorie je tedy shora uvedená aplikace. Vedla v mnoha případech k postřehům o vzniku a povaze nadhodnoty, které jdou mnohem dál než Ricardo; tak mimo jiné u Rodbertuse. Nehledě na to, že v tomto směru nepřináší nikde nic, co by nebylo řečeno už před ním přinejmenším stejně dobře, má jeho pojetí, podobně jako pojetí jeho předchůdců, ten nedostatek, že ekonomické kategorie: práci, kapitál, hodnotu atd. přejímá jen tak beze všeho v té syrové, pouze povrch jevu postihující podobě, jak je tradovali ekonomové, a nezkoumá je co do jejich obsahu. Tím si nejen přetíná jakoukoli cestu dalšího vývoje — na rozdíl od Marxe, který z těchto teď už po 64 let znovu a znovu opakovaných pouček teprve něco udělal — ale nastupuje také, jak uvidíme, přímou cestu k utopii.

Zmíněné uplatnění Ricardovy teorie — že dělníkům jako jediným skutečným výrobcům náleží celý společenský produkt, *jejich* produkt — vede přímo ke komunismu. Je však, jak také Marx na uvedeném místě naznačuje, ekonomicky formálně nesprávné, neboť je prostě aplikací morálky na ekonomii. Podle zákonů buržoazní ekonomie *ne*náleží největší část produktu dělníkům, kteří ho vyrobili. Řekneme-li: to je nespravedlivé, to nemá být, pak se to ekonomie bezprostředně vůbec netýká. Říkáme jen, že tento ekonomický fakt se příčí našemu morálnímu cítění. Marx proto nikdy nezakládal své komunistické požadavky na tomto, nýbrž na nevyhnutelném zhroucení kapitalistického výrobního způ-

sobu, které se den ze dne stále viditelněji naplňuje před našima očima; říká jen, že nadhodnota záleží v nezaplacené práci, což je prostý fakt. Ale co je ekonomicky formálně nesprávné, může přesto být z hlediska světových dějin správné. Jestliže morální vědomí mas prohlásí nějaký ekonomický fakt, jako svého času otroctví nebo nevolnictví, za nespravedlivý, dokazuje to, že tento fakt sám se už přežil, že nastoupily jiné ekonomické fakty, které způsobily, že se onen fakt stal nesnesitelným a neudržitelným. Za formální ekonomickou nesprávností se tedy může skrývat velmi pravdivý ekonomický obsah. Podrobněji se zabývat významem a dějinami teorie nadhodnoty zde není možné.

Ale kromě toho se z Ricardovy teorie hodnoty mohou vyvodit a také byly vyvozeny ještě jiné závěry. Hodnota zboží je určována prací potřebnou k jeho výrobě. Ale ukazuje se, že na tomto špatném světě se prodává zboží hned nad svou hodnotu, hned pod ni, a to nejen následkem výkyvů způsobených konkurencí. Míra zisku má právě takovou tendenci vyrovnávat se pro všechny kapitalisty na stejnou úroveň, jako mají ceny zboží tendenci redukovat se v důsledku nabídky a poptávky na hodnotu práce. Ale míra zisku se vypočítává z celkového kapitálu vloženého do průmyslového podniku. A protože ve dvou různých výrobních odvětvích může roční produkt ztělesňovat stejné množství práce, a tedy představovat stejné hodnoty, a také mzda může být v obou stejně vysoká, ale vložené kapitály mohou být a také často jsou v jednom odvětví dvakrát nebo třikrát větší než v druhém, dostává se zde Ricardův zákon hodnoty, jak už objevil sám Ricardo, do rozporu se zákonem stejné míry zisku. Prodávají-li se výrobky obou výrobních odvětví za svou hodnotu, nemohou být míry zisku stejné; jsou-li ale míry zisku stejné, nemohou se výrobky obou odvětví prodávat jeden jako druhý za svou hodnotu. Máme zde tedy rozpor, antinomii dvou ekonomických zákonů; prakticky se řeší podle Ricarda (kap. I, oddíl 4 a 5)[194] zpravidla ve prospěch míry zisku na úkor hodnoty.

Ricardovo určování hodnoty má však přes své neblahé vlastnosti jednu stránku, pro kterou je bodrému buržoovi milé a drahé. Neodolatelně se dovolává jeho smyslu pro spravedlnost. Spravedlnost a rovnost práv, to jsou základní pilíře, na nichž by buržoa

osmnáctého a devatenáctého století rád vztyčil budovu své společnosti na troskách feudálních nespravedlností, nerovností a privilegií. A určování hodnoty zboží prací a volná směna produktů práce, která se uskutečňuje podle této míry hodnoty mezi rovnoprávnými majiteli zboží, jsou, jak Marx už dokázal, reálné základy, na nichž vyrostla celá politická, právní a filosofická ideologie moderní buržoazie. Jakmile tu je poznání, že práce je mírou hodnoty zboží, musí lepší city bodrého buržoy hluboko zraňovat špatnost světa, která sice tento základní zákon spravedlnosti podle jména uznává, ale ve skutečnosti ho, jak se zdá, každou chvíli bez ostychu zanedbává. A zejména maloburžoa, jehož poctivou práci — i když to je jen práce jeho tovaryšů a učedníků — den ze dne stále víc znehodnocuje konkurence velkovýroby a strojů, zejména malovýrobce musí toužit po společnosti, v níž se směna výrobků na základě jejich pracovní hodnoty stane konečně plnou a bezvýhradnou pravdou; jinými slovy: musí toužit po společnosti, v níž platí výlučně a nezkráceně jediný zákon zbožní výroby, ale kde jsou odstraněny podmínky, za nichž vůbec může platit — totiž ostatní zákony zbožní výroby a tedy i kapitalistické výroby.

Jak hluboko tkví tato utopie ve způsobu myšlení dnešního maloburžoy, skutečného nebo co do smýšlení, o tom svědčí ten fakt, že už v roce 1831 ji systematicky rozvíjel John Gray, ve třicátých letech se prakticky zkoušela a teoreticky vykládala v Anglii, v roce 1842 ji v Německu jako zbrusu novou pravdu proklamoval Rodbertus a v roce 1846 ve Francii Proudhon, ještě v roce 1871 ji Rodbertus znovu zvěstoval jako řešení sociální otázky a zároveň jako svou sociální závěť[195] a v roce 1884 opět nachází stoupence v armádě konjunkturalistů, která se chystá Rodbertusovým jménem těžit z pruského státního socialismu.[196]

Marxova kritika této utopie jak proti Proudhonovi, tak proti Grayovi (viz přílohu k této knize[197]) je tak podrobná, že se zde mohu omezit jen na několik poznámek o zvláštní formě, jakou má její zdůvodnění a výklad u Rodbertuse.

Jak už bylo řečeno: Rodbertus přejímá obvyklá ekonomická vymezení pojmů zcela v té podobě, jak je tradovali ekonomové. Nesnaží se sebeméně je prozkoumat. Hodnota je pro něho

„platnost nějaké věci ve srovnání s ostatními věcmi co do množství, je-li tato platnost pojímána jako míra".[198]

Tato mírně řečeno nanejvýš ledabylá definice nám dává v nejlepším případě představu o tom, jak asi hodnota vypadá, ale absolutně neříká, co je hodnota. Ale protože to je všechno, co nám Rodbertus dovede o hodnotě říci, je pochopitelné, že pátrá po takové míře hodnoty, která by byla mimo hodnotu. Když svou silou abstraktního myšlení, kterou tak bezmezně obdivuje pan Adolf Wagner,[199] na třiceti stranách bez ladu a skladu pomíchal užitnou hodnotu a směnnou hodnotu, dochází k výsledku, že skutečná míra hodnoty neexistuje a že se musíme spokojit náhražkovou mírou. Takovou mírou by snad mohla být práce, ale jen tenkrát, kdyby se produkty stejného množství práce směňovaly vždy za produkty stejného množství práce, ať už „je to tak samo o sobě, nebo ať se udělají opatření", která to zajistí.[200] Hodnota a práce zůstávají tedy bez jakékoli věcné souvislosti, přestože je celá první kapitola věnována tomu, aby se nám vysvětlilo, že zboží „stojí práci" a jen práci, a proč tomu tak je.

Práce je pak opět chápána bez jakéhokoli rozboru v té podobě, v jaké se vyskytuje u ekonomů. A ani to ne. Neboť i když se několika slovy ukazuje na rozdíly v intenzitě práce, mluví se o práci docela všeobecně jako o něčem, co „něco stojí" a tedy měří hodnotu, lhostejno, je-li práce vynakládána za normálních průměrných společenských podmínek nebo není. Zdali na zhotovení výrobků, jež se mohou zhotovit za den, vynaloží výrobci deset dní nebo jen jeden, zdali použijí nejlepších nebo nejhorších nástrojů, zdali vynaloží svou pracovní dobu na zhotovení společensky nutných druhů zboží, a to ve společensky žádoucím množství, či vyrobí takové druhy zboží, po nichž není vůbec poptávka, nebo sice zboží žádané, ale zbytečně mnoho nebo příliš málo — o tom všem se vůbec nemluví: práce je práce, produkt stejné práce se musí směnit za produkt stejné práce. Rodbertus, který je jinak vždycky ochoten, ať je to na místě nebo ne, zaujmout nacionální hledisko a z výše obecně společenské pozorovatelny přehlížet poměry jednotlivých výrobců, zde se tomu úzkostlivě vyhýbá. A to jen proto, že už od prvních řádků své knihy míří přímo k utopii pracovních peněz

a jakékoli zkoumání práce v její hodnototvorné funkci by mu jistě zavalilo cestu nepřekročitelnými balvany. Jeho instinkt tu byl mnohem silnější než jeho schopnost abstraktního myšlení, kterou mimochodem lze u Rodbertuse objevit jen při nejkonkrétnější bezmyšlenkovitosti.

Přechod k utopii je teď dílem okamžiku. „Opatření", která zajistí směnu zboží podle hodnoty práce jako pravidlo bez výjimek, nečiní žádné nesnáze. Ostatní utopisté tohoto směru, od Graye až po Proudhona, se mořili, aby vymudrovali společenská zařízení, která by tento cíl realizovala. Pokoušejí se alespoň vyřešit ekonomickou otázku ekonomickou cestou, akcí směňujících vlastníků zboží samých. Rodbertus to má mnohem lehčí. Jako dobrý Prušák apeluje na stát: Dekret státní moci nařídí reformu.

Tím je tedy hodnota šťastně „konstituována", ne však priorita tohoto konstituování, na niž si Rodbertus činí nárok. Naopak, tuto myšlenku, zbožné přání takových opatření, pomocí nichž by se výrobky za všech okolností směňovaly stále a výhradně za svou pracovní hodnotu, opakovali Gray i Bray — vedle mnoha jiných — často a do omrzení dávno před Rodbertusem.

Když stát takto konstituuje hodnotu — aspoň části výrobků, neboť Rodbertus je přece skromný — vydává své papírové pracovní peníze, dává z nich průmyslovým kapitalistům zálohy, jimiž kapitalisté platí dělníkům, dělníci pak za papírové pracovní peníze, které dostali, nakupují výrobky a zprostředkují tak návrat papírových peněz k jejich výchozímu bodu. Jak překrásně se to vyvíjí, to si musíme poslechnout u samotného Rodbertuse.

„Pokud jde o druhou podmínku, učiní se nutné opatření, aby hodnota potvrzená na lístku byla skutečně v oběhu, tím, že jen ten, kdo skutečně odevzdá výrobek, dostane lístek, na němž se přesně zaznamená množství práce, kterou byl výrobek zhotoven. Kdo odevzdá výrobek dvoudenní práce, dostane lístek, na kterém jsou zaznamenány ‚dva dny'. Přesným dodržováním tohoto pravidla při vydávání musí být nutně splněna také tato druhá podmínka. Protože totiž podle našeho předpokladu se skutečná hodnota statků vždy kryje s množstvím práce, které stála jejich výroba, a protože měřítkem tohoto množství práce jsou obyčejné jednotky času, pak odevzdá-li někdo výrobek, na nějž byly vynaloženy dva dny práce a dostane dva dny potvrzeny, nedostal také potvrzeno nebo poukázáno ani víc, ani méně hodnoty, než jakou ve skutečnosti odevzdal; a protože dále dostane takovou stvrzenku *jen* ten, kdo opravdu odevzdal do

oběhu výrobek, je také zaručeno, že hodnota zaznamenaná na lístku tu existuje k uspokojení společnosti. Ať si představíme sebešiřší okruh dělby práce, zachovává-li se pečlivě toto pravidlo, musí se *suma existující hodnoty přesně rovnat sumě potvrzené hodnoty*. Ale protože suma potvrzené hodnoty je přesně také sumou poukázané hodnoty, musí se i tato suma *nutně krýt s existující hodnotou, všechny nároky budou uspokojeny a likvidace řádně zprostředkována*" (str. 166–167).

Měl-li Rodbertus až dosud vždycky tu smůlu, že přišel se svými novými objevy příliš pozdě, tentokrát mu nelze upřít alespoň *určitou* originalitu: V této dětinsky naivní, průhledné, řekl bych čistě pomořanské podobě se neodvážil vyslovit pošetilou utopii pracovních peněz žádný z jeho konkurentů. Protože za každou potvrzenku byl dodán předmět odpovídající hodnoty a zase žádný z těchto předmětů odpovídající hodnoty se neodevzdá jinak než za příslušnou potvrzenku, musí být suma potvrzenek vždy kryta sumou předmětů odpovídající hodnoty; výpočet vychází naprosto beze zbytku, všechno souhlasí přímo na pracovní vteřinu, a žádný sebeostřílenější vládní kalkulátor hlavní pokladny důchodkového úřadu nemůže dokázat ani tu nejmenší početní chybičku. Co chceme víc?

V dnešní kapitalistické společnosti vyrábí každý průmyslový kapitalista na vlastní pěst, co chce, jak chce a kolik chce. Společenská potřeba však pro něho zůstává neznámou veličinou jak co do kvality a druhu, tak do kvantity potřebných předmětů. Co dnes nelze dodávat dost rychle, může se zítra nabízet v množství daleko převyšujícím potřebu. Přesto se potřeba nakonec tak či onak, hůře či lépe uspokojí a výroba se konec konců zaměří vcelku na požadované předměty. Jak se dosáhne vyrovnání tohoto rozporu? Konkurencí. A jak to konkurence dokáže vyřešit? Jednoduše, tím, že zboží, které co do druhu nebo množství neodpovídá okamžité společenské potřebě, znehodnocuje pod jeho pracovní hodnotu a dává touto oklikou producentům najevo, že vyrobili zboží buď vůbec nepotřebné, anebo samo o sobě potřebné v nepotřebném, nadbytečném množství. Z toho vyplynuly dvě věci:

Předně, že neustálé odchylky cen zboží od hodnot zboží jsou nutnou podmínkou, za které a kterou se jedině může hodnota zboží projevit. Jen kolísáním konkurence a tím i cen zboží se prosazuje hodnotový zákon zbožní výroby, jen tak se určování hodnoty

zboží společensky nutnou pracovní dobou stává skutečností. Že přitom jevová forma hodnoty, cena, vypadá zpravidla poněkud jinak než hodnota, která se v ní projevuje, tento osud sdílí hodnota s většinou společenských vztahů. Král také vypadá většinou docela jinak než monarchie, kterou představuje. Chce-li někdo ve společnosti směňujících výrobců zboží prosadit určování hodnoty pracovní dobou tím, že zakáže konkurenci prosazovat toto určování hodnoty tlakem na ceny, jediným způsobem, jakým se vůbec prosazovat dá, dokazuje tím jen, že si zvykl, alespoň v této oblasti, pohrdat ekonomickými zákony, jak je to u utopistů obvyklé.

Za druhé: Když konkurence ve společnosti směňujících výrobců zboží uvádí v platnost hodnotový zákon zbožní výroby, prosazuje tím právě takovou organizaci a takový pořádek společenské výroby, jaký je za těchto okolností jedině možný. Jen na základě znehodnocení nebo nadhodnocení výrobků se jednotliví výrobci chtě nechtě dovtípí, co a kolik toho společnost potřebuje nebo nepotřebuje. Právě tento jediný regulátor však chce odstranit utopie zastávaná také Rodbertusem. A ptáme-li se pak, jakou máme záruku, že se od každého výrobku vyrobí jen nutné množství a ne víc, že nebudeme strádat nedostatkem obilí a masa, zatímco se budeme dusit v řepném cukru a topit v bramborové kořalce, že se nestane, že nebudeme mít dost kalhot, abychom zakryli svou nahotu, zatímco knoflíků ke kalhotám se budou všude válet milióny — Rodbertus nám vítězoslavně ukazuje svůj znamenitý výpočet, podle něhož byla na každou přebytečnou libru cukru, na každý neprodaný sud kořalky, na každý knoflík, který není k čemu přišít, vystavena řádná potvrzenka, výpočet, který přesně „vychází", podle něhož „všechny nároky jsou uspokojeny a likvidace řádně zprostředkována". A kdo nevěří, ten ať se obrátí na vládního kalkulátora hlavní pokladny důchodkového úřadu X v Pomořanech, který výpočet zrevidoval a uznal za správný, a protože nebyl ještě nikdy přistižen při nesrovnalosti v pokladně, zasluhuje naprosté důvěry.

A teď se podívejme, s jakou naivitou chce Rodbertus pomocí své utopie odstranit průmyslové a obchodní krize. Jakmile výroba zboží dorostla do rozměrů světového trhu, rovnováha mezi jednotli-

vými výrobci, kteří vyrábějí na soukromý účet, a trhem, pro který vyrábějí a jehož potřeby co do kvality a kvantity jsou jim víceméně neznámé, se vyrovnává otřesem na světovém trhu, obchodní krizí.* Zakáže-li se tedy konkurenci, aby stoupáním nebo klesáním cen sdělovala jednotlivým výrobcům, jaká je situace na světovém trhu, zavážou se jim úplně oči. Uspořádat výrobu zboží tak, aby se výrobci nemohli už vůbec nic dovědět o stavu trhu, pro který vyrábějí, to je ovšem pro krizovou nemoc taková léčba, že by ji doktor Eisenbart mohl Rodbertusovi závidět.

Nyní chápeme, proč Rodbertus určuje hodnotu zboží prostě „prací" a připouští nanejvýš různé stupně intenzity práce. Kdyby byl zkoumal, čím a jak práce hodnotu vytváří a tedy také určuje a měří, pak by dospěl k společensky nutné práci, nutné pro jednotlivý výrobek jak vzhledem k jiným výrobkům téhož druhu, tak také vzhledem k celkové společenské potřebě. Tak by došel k otázce: jak se výroba jednotlivých výrobců zboží přizpůsobuje celkové společenské potřebě; a už by celá jeho utopie nebyla k ničemu. Tentokrát se skutečně rozhodl raději „abstrahovat", totiž od toho, na čem právě záleželo.

Teď konečně přicházíme k věci, v níž nám Rodbertus skutečně skýtá něco nového; něco, co ho odlišuje od všech jeho četných spolustoupenců směnného hospodářství na základě pracovních peněz. Ti všichni žádají toto směnné zařízení k tomu účelu, aby se odstranilo vykořisťování námezdní práce kapitálem. Každý výrobce má dostat plnou pracovní hodnotu svého výrobku. V tom jsou všichni zajedno, od Graye až po Proudhona. Kdepak, říká Rodbertus. Námezdní práce a její vykořisťování zůstane.

Za prvé dělník nemůže v žádném myslitelném společenském řádu dostat ke spotřebě celou hodnotu svého výrobku; vždycky se musí z produkovaného fondu hradit také řada hospodářsky

* Tak tomu alespoň bylo až donedávna. Od té doby, co je monopol Anglie na světovém trhu stále víc podlamován účastí Francie, Německa a především Ameriky na světovém obchodu, se uplatňuje, jak se zdá, nová forma vyrovnávání. Období všeobecné prosperity, které předchází krizi, se stále ještě nechce dostavit. Nepřijde-li vůbec, pak by se chronická stagnace, jen s nepatrnými výkyvy, stala normálním stavem moderního průmyslu. *(Engelsova poznámka.)*

neproduktivních, ale nutných funkcí, a tedy i vydržovat příslušní lidé. To je správné jen potud, pokud platí dnešní dělba práce. Ve společnosti s všeobecnou povinností produktivní práce, která je přece také „myslitelná", to odpadá. Zůstala by však nutnost společenského rezervního a akumulačního fondu, a proto také by potom dělníci, tj. všichni, zůstávali sice vlastníky a uživateli svého celkového produktu, ale každý jednotlivě by neužíval svůj „plný výtěžek práce". Udržování ekonomicky neproduktivních funkcí z produktu práce nepřehlédli ani jiní stoupenci utopie pracovních peněz. Ponechávají však na dělnících, aby si obvyklou demokratickou cestou sami ukládali daně k tomuto účelu, kdežto Rodbertus, jehož celá sociální reforma z roku 1842 je střižena na tehdejší pruský stát, přenechává celou záležitost rozhodování byrokracii, která dělníkovi jeho podíl na jeho vlastním produktu určuje shora a milostivě mu ho přiděluje.

Za druhé má však také dál nezkráceně trvat pozemková renta a zisk. Neboť i statkáři a průmysloví kapitalisté vykonávají určité, společensky užitečné nebo dokonce nutné, i když hospodářsky neproduktivní funkce a dostávají v pozemkové rentě a zisku za to jakýsi plat — názor, který, jak známo, nebyl ani v roce 1842 nijak nový. Dostávají nyní vlastně až příliš mnoho za to málo, co — a přitom dost špatně — dělají, ale Rodbertus přece potřebuje, alespoň pro nejbližších 500 let, privilegovanou třídu, a tak má dál zůstat, abych se správně vyjádřil, nynější míra nadhodnoty, nesmí se však zvyšovat. Tuto nynější míru nadhodnoty předpokládá Rodbertus na 200 procent, tj. při dvanáctihodinové práci denně nemá dělník dostat potvrzeno dvanáct hodin, nýbrž jen čtyři, a hodnota vyrobená ve zbývajících osmi hodinách má být rozdělena mezi statkáře a kapitalistu. Rodbertusovy pracovní stvrzenky tedy přímo lžou. Ale zase právě jen pomořanský majitel rytířského statku si může myslet, že by si dělnická třída dala líbit, aby pracovala dvanáct hodin a dostala potvrzeny jen čtyři hodiny práce. Přeloží-li se čáry máry kapitalistické výroby do této naivní řeči, kde se jeví jako nezastřená loupež, jsou znemožněny. Každá potvrzenka vydaná dělníkovi by byla přímou výzvou k rebelii a spadala by pod § 110 německého říšského trestního zákoníku[201]. Jedině ten, kdo neviděl

nikdy jiný proletariát než proletariát nádeníků, který žije opravdu ještě v polovičním nevolnictví na pomořanském rytířském statku, kde vládne hůl a karabáč a kde všechny hezké ženy ve vsi patří k harému milostivého pána, si může představovat, že je možné takovou nestydatost předložit dělníkům. Ale už je to tak, že naši konzervativci jsou našimi největšími revolucionáři.

Budou-li však naši dělníci natolik dobromyslní, aby si dali namluvit, že za celých dvanáct hodin perné práce odpracovali ve skutečnosti jen čtyři hodiny, má se jim odměnou za to zaručit, že jejich podíl na jejich vlastním produktu neklesne na věky věků pod jednu třetinu. To je opravdu hudba budoucnosti zahraná na dětskou trumpetu a nestojí za to, aby se o ní ztratilo slovo. Pokud tedy Rodbertus v utopii směny na základě pracovních peněz skýtá něco nového, je toto nové prostě dětinské a zdaleka se nevyrovná tomu, co přinesli jeho četní druhové před ním i po něm.

Na tu dobu, kdy Rodbertusova práce „Zur Erkenntniss etc." vyšla, to byla nepochybně významná kniha. Jeho rozvíjení Ricardovy teorie hodnoty v jednom směru bylo nadějným začátkem. I když bylo nové jen pro něho a pro Německo, přece je vcelku na stejné úrovni jako práce jeho lepších anglických předchůdců. Byl to ale právě jen začátek, z něhož jen důkladnou a kritickou další prací mohl vydobýt skutečný zisk pro teorii. Toto další rozvíjení si sám zhatil tím, že ihned začal rozvíjet Ricarda i druhým směrem, směrem k utopii. Tím se připravil o první podmínku každé kritiky — nezaujatost. Zaměřil svou práci k předem určenému cíli, stal se tendenčním ekonomem. Jakmile se jednou octl v zajetí své utopie, ztratil jakoukoli možnost pokroku ve vědě. Od roku 1842 až do své smrti se točí kolem dokola, opakuje stále stejné myšlenky vyslovené nebo naznačené už v prvním spise, cítí se zneuznán, domnívá se, že ho vykradli, kde nebylo co vykrást, a nakonec ne bez úmyslu zavírá oči před poznáním, že v podstatě přece jen znovu objevil něco, co už bylo dávno objeveno.

Na několika místech se překlad odchyluje od tištěného francouzského originálu. Tyto odchylky se opírají o Marxovy rukopisné

změny, které budou provedeny také v připravovaném novém francouzském vydání[202].

Sotva je asi nutné upozorňovat na to, že výrazy používané v tomto spise nesouhlasí zcela s terminologií „Kapitálu". Mluví se tu například ještě o *práci* jako zboží, o koupi a prodeji práce, místo o pracovní *síle*.

Jako dodatek se k tomuto vydání ještě připojuje: 1. jedno místo z Marxova spisu „Ke kritice politické ekonomie", Berlín 1859, o *první* utopii o směně na základě pracovních peněz, utopii Johna Graye, a 2. překlad Marxovy bruselské řeči (1848) o svobodném obchodu[203], která patří do stejného období Marxova vývoje jako „Bída".

Londýn 23. října 1884

Bedřich Engels

Otištěno v časopise „Die Neue Zeit", čís. 1 z ledna 1885, a v knize K. Marx, „Das Elend der Philosophie", Stuttgart 1885

Podle textu vydání z roku 1892
Přeloženo z němčiny

CÍSAŘŠTÍ RUŠTÍ VPRAVDĚ TAJNÍ DYNAMITOVÍ RADOVÉ[204]

Je všeobecně známo, že ruská vláda nasazuje všechny páky, aby uzavřela se západoevropskými státy dohody o vydání uprchlých ruských revolucionářů.

Všeobecně známo je i to, že jí především záleží na tom, aby se jí podařilo uzavřít takovou dohodu s Anglií.

A konečně je všeobecně známo, že oficiální Rusko se neštítí žádného prostředku, jímž dosáhne svého cíle.

Dobrá. 13. ledna 1885 uzavírá Bismarck s Ruskem dohodu, podle níž musí být vydán každý ruský politický emigrant, jakmile si Rusko zamane obžalovat jej jako budoucího carovraha nebo dynamitníka.[205]

Dne 15. ledna uveřejnila paní Olga Novikovová, táž paní Novikovová, která v letech 1877 a 1878 před tureckou válkou a během ní tak krásně doběhla v zájmu Ruska vzácného pana Gladstona,[206] v „Pall Mall Gazette"[207] výzvu k Anglii. V této výzvě se Anglie varuje, aby nadále netrpěla, aby lidé jako Hartmann, Kropotkin a Stěpňak konspirovali na anglické půdě, „*jak nás v Rusku zavraždí*" nyní, kdy už přece dynamit hrozí explodovat pod nohama samotným Angličanům; a co jiného požaduje Rusko od Anglie pokud jde o ruské revolucionáře než to, co teď musí sama Anglie požadovat od Ameriky pokud jde o irské dynamitníky?

24. ledna ráno je prusko-ruská dohoda publikována v Londýně.

A 24. ledna ve 2 hodiny odpoledne dochází v Londýně během čtvrthodiny ke třem explozím dynamitu, které způsobí víc

škody než všechny předchozí výbuchy dohromady a zraní přinejmenším 7, podle jiné verze 18 osob.

Tyto exploze přicházejí příliš vhod, než aby nevyvolaly otázku: komu to prospívá? Kdo má největší zájem na těchto, jinak bezúčelných, zastrašujících výbuších, které nejsou namířeny proti nikomu zvlášť a jimž padli za oběť nejen nižší policisté a měšťáci, ale také dělníci a jejich ženy a děti? Kdo? Těch několik Irů, dohnaných k zoufalství mimo jiné brutalitou anglické vlády během jejich věznění, kteří prý tam dynamit položili? Nebo ruská vláda, která nemůže dosáhnout svého cíle — dohody o vydání — bez mimořádného nátlaku na anglickou vládu a lid, nátlaku, který musí být tak velký, aby u anglické veřejnosti vyvolal slepý vztek proti dynamitníkům?

Když se polští emigranti — až na několik málo výjimek — nechtěli propůjčit k tomu, aby na přání ruské diplomacie a policie padělali ruské bankovky, poslala ruská vláda za hranice agenty, mimo jiné též státního radu Kamenského, aby je k tomu přiměl, a když se ani to nepodařilo, museli padělat ruské bankovky pánové Kamenskij a jeho společníci sami. Podrobně se o tom lze dočíst v brožuře „Penězokazové, aneb Agenti ruské vlády", Ženeva, H. Georg, 1875.[208] — Švýcarská a londýnská a patrně také pařížská policie by mohly vyprávět, jak při stíhání ruských penězokazů narazily nakonec zpravidla na lidi, jejichž stíhání ruské vyslanectví tvrdošíjně odmítalo.

O tom, jak se oficiální Rusko dovede zbavovat nepohodlných osob jedem, dýkou atd., poskytují dostatek příkladů dějiny Balkánského poloostrova za posledních sto let. Odkazuji jen na známou knihu „Histoire des principautés danubiennes" od Eliase Regnaulta, Paříž 1855. Ruská diplomacie má trvale k dispozici nejrůznější agenty, i takové, kteří se dají použít k různým podlostem a pak zapřít.

Neváhám tedy londýnské exploze z 24. ledna 1885 až na další připsat na vrub Ruska. Dynamit tam možná položily irské ruce, je však víc než pravděpodobné, že za tím byla ruská hlava a ruské peníze.

Ruským revolucionářům diktuje jejich způsob boje nutnost,

akce samých jejich protivníků. Za prostředky, kterých používají, jsou odpovědni svému národu a dějinám. Ale pánové, kteří, aniž je to nezbytně třeba, školáckým způsobem parodují tento boj v západní Evropě, kteří se pokoušejí snížit revoluci na úroveň Janka Hrdlořeza a kteří neobracejí své zbraně proti skutečným nepřátelům, nýbrž proti veřejnosti vůbec, tito pánové rozhodně nejsou následovatelé nebo spojenci ruských revolucionářů, ale jejich úhlavní nepřátelé. Od té doby, co se zjistilo, že kromě oficiálního Ruska nemá nikdo zájem na tom, aby se tyto hrdinské činy setkaly se zdarem, jde už jen o to, kdo z těchto pánů je nedobrovolným a kdo dobrovolným placeným agentem ruského carismu.

Bedřich Engels

Londýn 25. ledna 1885

Otištěno v listu „Der Sozialdemokrat",
čís. 5 z 29. ledna 1885

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

THE COMMONWEAL

The Official Journal of the Socialist League.

Vol. I.—No. 2. MARCH, 1885 One Penny.

ANGLIE V ROCE 1845 A 1885[209]

Před čtyřiceti lety stála Anglie před krizí, o které se zdálo, že ji může vyřešit jedině násilí. Průmysl svým obrovským a rychlým rozvojem daleko předstihl rozvoj zahraničních trhů a růst poptávky. Chod výroby byl každých deset let násilně přerván všeobecnou obchodní krizí, kterou po dlouhém období chronického ochromení vystřídalo několik krátkých let prosperity končících vždycky horečnou nadvýrobou a v důsledku toho novým zhroucením. Třída kapitalistů se halasně dožadovala svobodného obchodu s obilím a vyhrožovala, že si jej vynutí tím, že pošle hladovějící městské obyvatelstvo zpátky na venkov, odkud přišlo, a to aby jej přepadlo, jak se vyjádřil John Bright, ne jako chudáci, kteří žebrají o chléb, ale jako armáda utábořená na nepřátelském území.[210] Masy dělníků ve městech se dožadovaly svého podílu na politické moci — Lidové charty[211]; podporovala je většina maloburžoazie a lišila se od nich jedině v otázce, zda má být charta prosazena fyzickou nebo morální silou*. Pak přišla obchodní krize z roku 1847 a hladomor v Irsku a s tím i vyhlídka na revoluci.

* V německém překladu je místo „fyzickou nebo morální silou“ „násilím nebo zákonnou cestou“. *(Pozn. red.)*

Francouzská revoluce z roku 1848 anglickou buržoazii zachránila. Socialistická provolání vítězných francouzských dělníků nahnala strach anglické maloburžoazii a vnesla zmatek do hnutí anglické dělnické třídy, jež mělo užší rámec, ale praktičtější zaměření. Právě ve chvíli, kdy se měl v plné síle rozvinout, zhroutil se chartismus zevnitř ještě dříve, než se 10. dubna 1848 zhroutil i navenek[212]. Činnost* dělnické třídy byla zatlačena do pozadí. Kapitalistická třída zvítězila na celé čáře.

Zákon o reformě z roku 1831[213] znamenal vítězství celé kapitalistické třídy nad pozemkovou aristokracií. Zrušení obilních zákonů[214] bylo vítězstvím průmyslových kapitalistů nejen nad pozemkovou aristokracií, nýbrž také nad těmi skupinami kapitalistů, jejichž zájmy byly víceméně spjaty** s pozemkovým vlastnictvím, tj. s bankéři, burzovními spekulanty, majiteli cenných papírů atd. Svobodný obchod znamenal nové uspořádání celé vnitřní i zahraniční obchodní a finanční politiky Anglie v souladu se zájmy průmyslových kapitalistů — třídy, která teď zastupovala národ. A ta se pustila do práce s plnou vervou. Všechno, co stálo v cestě průmyslové výrobě, bez milosti smetla. Celní sazebník a celý daňový systém byly od základu změněny. Všechno se podřizovalo jedinému cíli, avšak cíli nanejvýš důležitému pro průmyslového kapitalistu: zlevnění všech surovin a zejména všech životních prostředků pro dělnickou třídu; snížení nákladů na suroviny a udržení mezd na stejné úrovni, ne-li prozatím jejich *snížení*. Anglie se měla stát „dílnou světa", všechny ostatní země měly být pro Anglii tím, čím už bylo Irsko — trhy pro její průmyslové výrobky — a dodávat jí naproti tomu suroviny a potraviny. Anglie, velké průmyslové centrum agrárního světa, kolem něhož by kroužilo jako kolem průmyslového slunce stále víc Irsk*** produkujících obilí a bavlnu. Jaká skvělá perspektiva!

Průmysloví kapitalisté se pustili do uskutečňování tohoto svého velikého cíle s oním dobrým zdravým rozumem a pohrdáním tradičními zásadami, kterými se vždycky odlišovali od svých

* V německém překladu je místo „činnost" „politická činnost". *(Pozn. red.)*

** V německém překladu je místo „víceméně spjaty" „víceméně totožné nebo úzce spjaty". *(Pozn. red.)*

*** V německém překladu je místo „Irsk" „satelitů". *(Pozn. red.)*

úzkoprsejších kolegů na kontinentě. Chartismus skomíral. Oživení obchodní prosperity, přirozené*, když pominula krize z roku 1847, bylo připisováno výhradně svobodnému obchodu. V důsledku obou těchto okolností se anglická dělnická třída ocitla politicky na chvostu velké liberální strany, strany vedené továrníky. Tuto jednou už získanou výhodu bylo třeba udržet. A z odporu** chartistů, ne proti svobodnému obchodu, ale proti tomu, aby se ze svobodného obchodu stala jediná životní otázka národa, pochopili průmysloví kapitalisté a chápali čím dál tím víc, že buržoazie nemůže nikdy získat úplnou sociální a politickou moc nad národem, nepomůže-li jí dělnická třída. Tak se postupně změnily vzájemné vztahy obou tříd. Tovární zákony, kdysi postrach všech továrníků, teď továrníci nejen dobrovolně dodržovali, ale nebránili tomu, aby se jejich platnost rozšířila téměř na celý průmysl. Tradeuniony, až donedávna považované za ďáblův vynález, si nyní továrníci předcházeli a protežovali je jako zcela pravoplatnou instituci a užitečný prostředek k šíření zdravých ekonomických doktrín mezi dělnictvem. Dokonce i o stávkách, které před rokem 1848 platily za něco naprosto hanebného, se nyní začínalo uvažovat jako o věci někdy velice prospěšné, zejména když je ve vhodnou chvíli vyvolají sami podnikatelé. Ze zákonných ustanovení, která stavěla dělníka do nerovnoprávného a nevýhodného postavení vůči jeho zaměstnavateli, byla zrušena alespoň ta, která budila největší odpor. A ona strašná „Lidová charta" se nyní prakticky stala politickým programem právě těch továrníků, kteří až do poslední chvíle byli proti ní. „Zrušení majetkového censu"[215] a „tajné hlasování" jsou nyní v zemi uzákoněny. Zákony o reformě z roku 1867 a 1884[216] se už značně přibližují „všeobecnému volebnímu právu", alespoň v té formě, v jaké dnes existuje v Německu; návrh zákona na znovurozdělení obvodů, který se teď projednává v parlamentu, stanoví „stejné volební obvody", v podstatě o nic méně nestejné, než jsou obvody ve Francii nebo v Německu. „Platy poslancům" a kratší mandátní období, i když ne přímo „každoroční volby do parla-

* V německém překladu je místo „přirozené" „přirozené a skoro samozřejmé". *(Pozn. red.)*

** V německém překladu je místo „odporu" „prudkého odporu". *(Pozn. red.)*

mentu" se rýsují už v nedaleké budoucnosti; a přesto se ještě najdou lidé, kteří tvrdí, že chartismus je mrtev.

Revoluce z roku 1848, tak jako mnohé jiné revoluce, které jí předcházely, měla podivné souběžce a následovníky*. Titíž lidé, kteří ji potlačili, se stali, jak říkával Karel Marx, vykonavateli jejího odkazu. Ludvík Napoleon byl nucen vytvořit nezávislou a jednotnou Itálii, Bismarck byl nucen způsobit úplný převrat v Německu a vrátit nezávislost Uhrám** a angličtí továrníci byli nuceni*** dát platnost zákona Lidové chartě.

Pro Anglii byly účinky tohoto panství průmyslových kapitalistů zprvu překvapivé. Podnikání se zase oživilo a rozvíjelo se v takové míře, že to i v této kolébce moderního průmyslu bylo něco nevídaného. Všechno to ohromující, co předtím dokázaly pára a stroje, naprosto bledlo ve srovnání s obrovským rozmachem výroby ve dvaceti letech od roku 1850 do roku 1870, s horentními ciframi vývozu a dovozu, s bohatstvím nahromaděným v rukou kapitalistů a lidskou pracovní silou zkoncentrovanou v obrovských městech. Tento rozmach byl ovšem jako dříve každých deset let přerušen krizí, a to v roce 1857 i v roce 1868†; jenže nyní byly tyto otřesy považovány za přirozené a nevyhnutelné jevy, jimž je třeba se fatalisticky podrobit a které se vždycky nakonec upraví.

A v jakém postavení žila v tomto období dělnická třída? Čas od času nastalo zlepšení i pro široké masy. Toto zlepšení se však vždycky zase dostalo na starou úroveň přílivem spousty lidí ze zálohy nezaměstnaných, neustálým vytlačováním dělníků novými stroji a přistěhovalectvím zemědělského obyvatelstva††, které bylo nyní také stále víc vytlačováno stroji.

Trvalé zlepšení lze pozorovat pouze u dvou „chráněných" kategorií dělnické třídy. První z nich jsou tovární dělníci. Tím, že

* V německém překladu je místo „podivné souběžce a následovníky" „podivuhodný osud". *(Pozn. red.)*

** V německém překladu je místo „úplný převrat" „svého druhu převrat" a místo „nezávislost" „určitou nezávislost". *(Pozn. red.)*

*** V německém překladu je místo „byli nuceni" „neměli nic lepšího na práci než..." *(Pozn. red.)*

† V předmluvě k druhému německému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii" změnil Engels rok 1868 na rok 1866. *(Pozn. čes. red.)*

†† V německém překladu je místo „zemědělského obyvatelstva" „zemědělských dělníků". *(Pozn. red.)*

jim byl zákonem stanoven v poměrně rozumných mezích pracovní den, zlepšil se* jejich fyzický stav a získali morální převahu zdůrazněnou ještě jejich lokální koncentrací. Jsou na tom nesporně lépe než před rokem 1848. Nejlepším důkazem toho je, že z deseti stávek, které zorganizují, devět jich vyvolají sami továrníci ve svém vlastním zájmu jako jediný prostředek, jak zajistit omezení výroby. Podnikatele nikdy nepohnete k tomu, aby souhlasili, že se bude pracovat „krátkou dobu", i kdyby jejich výrobky vůbec nešly na odbyt; ale vyvolejte mezi dělníky stávku, a podnikatelé do jednoho zavřou své továrny.

Za druhé jsou to velké tradeuniony. To jsou organizace takových průmyslových odvětví, kde převládá nebo se výhradně dá použít práce *dospělých mužů*. Zde dosud neoslabila jejich organizovanou sílu ani konkurence žen a dětí, ani konkurence strojů. Strojníci, tesaři a truhláři nebo zedníci, každý tento obor sám o sobě představuje takovou sílu, že — jako v případě zedníků a přidavačů — se mohou dokonce s úspěchem postavit proti zavádění strojů. Není pochyb, že jejich postavení se od roku 1848 očividně zlepšilo, což nejlépe dokazuje to, že už přes patnáct let vycházejí nejen jejich zaměstnavatelé neobyčejně zadobře s nimi, ale také oni se zaměstnavateli. Tvoří aristokracii v dělnické třídě; podařilo se jim vydobýt si pro sebe poměrně pohodlné postavení a to přijímají jako konečné. Jsou to vzorní dělníci pánů Leona Leviho a Giffena** a skutečně jsou to velice příjemní lidé, s nimiž dobře pořídí každý rozumný kapitalista jako jednotlivec i všichni kapitalisté jako třída.

Pokud však jde o široké masy dělníků, je jejich bída a existenční nejistota dnes právě tak hrozná, jako byla, ne-li ještě hroznější. Londýnský East End[217] je věčně se rozlévající žumpa zahnívající bídy a zoufalství, hladu, když práce není, a fyzického i morálního ponížení, když práce je. A tak je tomu ve všech ostatních velkých městech, nepočítáme-li privilegovanou menšinu dělnictva; tak je tomu i v menších městech a v zemědělských obvodech. Zákon,

* V německém překladu je místo „pracovní den, zlepšil se" „normální pracovní den, zlepšil se do jisté míry". *(Pozn. red.)*

** V německém překladu je dodáno „(a také ctěného Lujo Brentana)". *(Pozn. red.)*

který *hodnotu* pracovní síly redukuje na hodnotu nezbytných existenčních prostředků, a druhý zákon, který zpravidla redukuje její *průměrnou cenu* na minimum těchto existenčních prostředků, tyto zákony působí na dělnické masy jako neodbytná síla automatického stroje, který je drtí mezi svými koly.

Taková tedy byla situace vytvořená roku 1847 politikou svobodného obchodu a dvacetiletou vládou průmyslových kapitalistů. Potom však nastal obrat. Po krizi z roku 1868* sice následovalo slabé a krátkodobé oživení kolem roku 1873, netrvalo však dlouho. Neprodělali jsme sice všeobecnou krizi v roce 1877 nebo 1878, kdy se měla projevit, ale od roku 1876 chronicky stagnují všechna hlavní průmyslová odvětví. Nedochází ani k úplnému krachu, ani k období kýžené prosperity, na něž bychom byli měli mít nárok před ním i po něm. Tíživá deprese, chronické přeplnění všech trhů pro všechny obory, to je stav, v němž žijeme už bezmála deset let. Čím to je?

Teorie svobodného obchodu se zakládala na jednom předpokladu: že se Anglie stane jediným velkým průmyslovým centrem agrárního světa. Skutečnost fakticky ukázala, že tento předpoklad byl naprosto klamný. Podmínky pro moderní průmysl — parní síla a stroje — se dají vytvořit všude, kde je palivo, hlavně uhlí. A uhlí mají i jiné země, nejen Anglie: Francie, Belgie, Německo, Amerika a dokonce i Rusko. A tam lidé neviděli žádnou výhodu v tom, aby se proměnili v hladové irské rolníky jen pro větší bohatství a slávu anglických kapitalistů. Začali energicky vyrábět nejen pro sebe, ale i pro ostatní svět; a důsledek toho je, že průmyslový monopol, který si Anglie udržovala skoro celé století, je nenávratně ten tam.

Jenže průmyslový monopol Anglie je stěžejním bodem nynějšího společenského systému v Anglii. Dokonce i dokud ještě tento monopol trval, nestačily trhy držet krok s rostoucí produktivitou anglických továrníků**; důsledkem toho byly krize každých deset let. A nyní jsou nové trhy čím dál tím vzácnější, takže dokonce

* Viz poznámku † pod čarou na str. 225 tohoto svazku. *(Pozn. red.)*

** V německém překladu je místo „anglických továrníků" „anglického průmyslu". *(Pozn. čes. red.)*

i černochům z Konga má nyní být vnucována civilizace manchesterským kartounem, staffordshirskými hrnčířskými výrobky a birminghamským železářským zbožím. Co se stane, až proud kontinentálního a zejména amerického zboží bude stále sílit a až se bude převládající podíl, který dnes ještě stále mají britští továrníci,* rok od roku zmenšovat? Odpověz, svobodný obchode, ty univerzální všeléku!

Nejsem první, kdo na to poukazuje. Už v roce 1883 konstatoval na zasedání Britské společnosti v Southportu předseda ekonomické sekce pan Inglis Palgrave zcela nepokrytě, že

„dny velkých obchodních zisků už pro Anglii minuly a že v dalším rozvoji některých velkých odvětví průmyslové činnosti nastala pauza. *Skoro by se dalo říci, že země se dostává do stavu, kdy se přestává dále rozvíjet.*"[218]

Ale kam to povede? Kapitalistická výroba se *nemůže* zastavit. Musí stále růst a rozšiřovat se, nebo musí zajít. Už nyní znamená pouhé omezení lvího podílu Anglie na zásobování světových trhů stagnaci, bídu, přebytek kapitálu na jedné straně a přebytek nezaměstnaných dělníků na druhé straně. Co se stane, až nebude vůbec žádný přírůstek roční výroby?

To je ono zranitelné místo, Achillova pata kapitalistické výroby. Sama její podstata je v tom, že se musí neustále rozšiřovat, a toto neustálé rozšiřování se teď stává nemožností. Kapitalistická výroba se dostává do slepé uličky. Každým rokem vyvstává před Anglií jasněji otázka: buď zajde země, nebo kapitalistická výroba. Která z nich to bude?

A co dělnická třída? Když musela i za bezpříkladného obchodního a průmyslového rozkvětu od roku 1848 do roku 1868 trpět takovou bídu, když dokonce i tehdy se její převážná část v nejlepším případě mohla těšit jen z přechodného zlepšení svého postavení, zatímco pouze nepatrná privilegovaná, „chráněná" menšina měla trvalé výhody, co se stane, až toto skvělé období nadobro skončí a nynější tíživá stagnace se nejen ještě vystupňuje, ale až se tyto vystupňované poměry stanou trvalým a normálním stavem anglického podnikání?

* V německém překladu zní toto místo „lví podíl na zásobování světa, který dnes stále ještě mají anglické továrny". *(Pozn. čes. red.)*

Pravda je taková: dokud měla Anglie průmyslový monopol, podílela se anglická dělnická třída do jisté míry na výhodách tohoto monopolu. Tyto výhody byly mezi dělnictvo rozdělovány velice nerovnoměrně; privilegovaná menšina pobírala největší část, ale i široké masy dostaly alespoň přechodně tu a tam nějaké drobty. A to je důvod, proč od té doby, co vymřel owenismus, nebyl v Anglii žádný socialismus. Až se tento monopol zhroutí, ztratí anglická dělnická třída toto privilegované postavení; celá — privilegovanou a vedoucí menšinu nevyjímaje — se octne na stejné úrovni jako její soudruzi v cizině. A to je důvod, proč v Anglii socialismus zase bude.

Bedřich Engels

Napsáno v polovině února 1885
Otištěno v časopise „The Commonweal", čís. 2 z 1. března 1885, a v autorově německém překladu v časopise „Die Neue Zeit", čís. 6 z června 1885

Podle textu časopisu srovnaného s německým překladem
Přeloženo z angličtiny

PŘEDMLUVA K BROŽUŘE „KAREL MARX PŘED KOLÍNSKOU POROTOU“[219]

Abychom lépe rozuměli následujícímu jednání, postačí, když si shrneme hlavní události, na něž navazuje.

Zbabělost německé buržoazie umožnila feudální, byrokratické a absolutistické reakci, aby se vzpamatovala z drtivých ran, které jí byly zasazeny v březnu 1848, natolik, že koncem října už hrozila druhá rozhodující bitva. Když po dlouhém a hrdinném odporu padla Vídeň, dodala si i pruská kamarila odvahu k státnímu převratu. Krotké berlínské „Národní shromáždění“ se jí zdálo stále ještě příliš bujné. Mělo být rozprášeno a s revolucí se mělo skoncovat.

8. listopadu 1848 vzniká Brandenburgova a Manteuffelova vláda. 9. listopadu překládá sídlo shromáždění z Berlína do Brandenburgu, aby se tam mohlo, nerušeno revolučními vlivy Berlína, pod ochranou bodáků „svobodně“ radit; shromáždění se zdráhá jít; občanská garda se zdráhá proti shromáždění zakročit. Vláda občanskou gardu rozpouští a odzbrojuje, čemuž se garda nebrání, a v Berlíně vyhlašuje stav obležení. Shromáždění odpovídá tím, že 13. listopadu obžalovává vládu z velezrady. Vláda štve shromáždění z jedné berlínské místnosti do druhé. 15. listopadu se shromáždění usnáší, že Brandenburgova vláda není oprávněna disponovat státními penězi a vybírat daně, dokud shromáždění nebude moci svobodně dál zasedat v Berlíně.

Toto usnesení o odepření daní mohlo vstoupit v platnost jen tehdy, kdyby se lid při vybírání daní postavil se zbraní v ruce na

odpor. A v rukou občanské gardy bylo tenkrát ještě zbraní dost. Přesto zůstalo však skoro všude u pasívní rezistence. Jen na několika místech se chystali odpovědět na násilí násilím. Nejodvážněji však k tomu nabádalo provolání výboru demokratických spolků v Porýnské provincii, který měl sídlo v Kolíně a skládal se z *Marxe, Schappera a Schneidera.*[220]

Že se do boje proti státnímu převratu, jenž byl vítězně proveden v Berlíně, nelze na Rýnu pustit s nadějemi na úspěch, v tom se výbor nemýlil. V Porýnské provincii bylo pět pevností; jenom v ní samé, ve Vestfálsku, Mohuči, Frankfurtu a Lucemburku byla skoro třetina celé pruské armády, mimo jiné též mnoho pluků z východních provincií. Občanská garda v Kolíně i v jiných městech už byla rozpuštěna a odzbrojena. Nešlo ostatně o bezprostřední vítězství v Kolíně, kde byl teprve před několika týdny zrušen stav obležení. Šlo o to, dát příklad ostatním provinciím a zachránit tak revoluční čest Porýnské provincie. A to se stalo.

Pruská buržoazie, která ze strachu před záchvěvy tehdy ještě ne zcela probuzeného proletariátu opět odstupovala vládě jednu mocenskou pozici po druhé, která se už dávno kála ze svých dřívějších mocenských choutek a už od března strachy nevěděla kudy kam, protože na jedné straně proti ní hrozivě vyvstávaly síly staré společnosti seskupující se kolem absolutismu a na druhé straně mladý proletariát, u něhož se začínalo probouzet vědomí jeho třídního postavení, tato pruská buržoazie učinila to, co činila vždycky v rozhodující chvíli — sehnula hřbet. A dělníci nebyli tak hloupí, aby se šli rvát za buržoazii bez buržoazie; pruské otázky byly pro ně — zejména na Rýnu — beztak jen otázky čistě místní; když už by někdy měli jít do ohně v zájmu buržoazie, pak tedy v celém Německu a pro celé Německo. To bylo významné znamení, že „Prusko v čele“[18] nemělo už tehdy pro dělníky žádnou přitažlivost.

Vláda zkrátka zvítězila. O měsíc později, 5. prosince, mohla s konečnou platností rozpustit berlínské shromáždění, které do té doby jen bídně živořilo, a naoktrojovat novou ústavu, která však fakticky vstoupila v platnost také teprve tehdy, když byla degradována na pouhou ústavní frašku.

Den po vydání provolání, 20. listopadu, byli jeho tři signatáři povoláni před vyšetřujícího soudce; byl proti nim zahájen proces pro vzpouru. O zatčení nemohlo být tehdy ani v Kolíně vůbec řeči. 7. února musela „Neue Rheinische Zeitung“ prodělat svůj první tiskový proces; Marx, já a odpovědný vydavatel Korff jsme byli postaveni před porotu a osvobozeni.[221] Následujícího dne se konal proces s výborem.[222] Lid vynesl svůj rozsudek už dříve, když 14 dnů předtím zvolil obžalovaného Schneidera poslancem za Kolín.

Marxova obhajovací řeč je samozřejmě vrcholem celého přelíčení. Je zajímavá zejména ze dvou stránek.

Za prvé proto, že tu komunista objasňuje buržoazním porotcům, že činy, které vykonal a kvůli nimž stojí před nimi jako obžalovaný, je čin, který nejen vykonat, ale dovést do nejzazších důsledků bylo vlastně povinností a úkolem *jejich* třídy, buržoazie. Sám tento fakt je dostatečně příznačný pro postoj německé, a zvláště pruské buržoazie během revolučního období. Jde o to, kdo má vládnout, zda společenské a státní síly seskupené kolem absolutní monarchie, tj. feudální pozemkové vlastnictví, armáda, byrokracie a klérus, nebo buržoazie. Proletariát, který se teprve rodí, má na boji zájem jen potud, pokud vítězstvím buržoazie získá prostor pro svůj vývoj, kousek volného místa na bojišti, na němž si má jednou vybojovat vítězství nad ostatními třídami. Přitom buržoazie a s ní maloburžoazie nehnou ani prstem, když je nepřátelská vláda napadá v sídle jejich moci, rozhání jim parlament, odzbrojuje občanskou gardu a na ně samy uvaluje stav obležení. Tu se věci chápou komunisté a vyzývají buržoazii, aby dělala, co je její zatracená povinnost. Proti staré, feudální společnosti tvoří buržoazie i proletariát novou společnost a jednají společně. Výzva zůstává ovšem bez odezvy a ironie dějin tomu chce, aby táž buržoazie nyní soudila jak revolučního, proletářského komunistu, tak kontrarevoluční vládu.

Za druhé však — a proto je tato řeč zvlášť důležitá ještě i v naší době — hájí revoluční stanovisko proti pokrytecké zákonnosti vlády způsobem, z něhož by si leckdo mohl vzít ještě dnes příklad. — Volali jsme lid do zbraně proti vládě? Ano, a byla to naše povinnost. Porušili jsme zákon, opustili jsme právní půdu? Dobrá, ale

zákony, které jsme porušili, hodila vláda už předtím roztrhané lidu pod nohy a právní půda už žádná neexistuje. Lze nás odklidit z cesty jako přemožené nepřátele, ale nelze nás odsoudit.

Oficiální strany, „Kreuz-Zeitung“[19] počínaje a „Frankfurter“[223] konče, předhazují sociálně demokratické dělnické straně, že je stranou revoluční, že nechce uznávat právní půdu vytvořenou v letech 1866 a 1871[224] a tím, že se sama — tak to alespoň říkají všichni až po národní liberály[225] — staví mimo obecné právo. Nemíním se zabývat zrůdným názorem, že by se někdo tím, že zastává nějaké mínění, mohl postavit mimo obecné právo. Je to ryze policejní stát, jejž by bylo přece jen lépe praktikovat jen potají a navenek hlásat frázi o právním státu. Ale cožpak je právní půda z roku 1866 něco jiného než půda revoluční? Ruší se spolková ústava a členům Spolku[226] se vypovídá válka. Nikoli, říká Bismarck, to jiní rozbili Spolek. Na to lze odpovědět, že by to musela být velmi hloupá revoluční strana, kdyby si pro každou vzpouru nenašla přinejmenším stejně dobré právní důvody jako Bismarck v roce 1866 pro tu svou. — Pak se vyprovokuje občanská válka, neboť válka z roku 1866 nic jiného nebyla. Jenže každá občanská válka je válka revoluční. Válka se vede revolučními prostředky. Uzavírá se spolek s cizinou proti Němcům; do boje jsou zapojeny italské jednotky a lodě, Bonaparte je lákán vyhlídkami na získání německého území na Rýně. Formuje se maďarská legie, která má bojovat za revoluční cíle proti svému dědičnému zeměpánu; v Uhrách se spoléhá na Klapku a v Itálii na Garibaldiho. Po vítězství se spolknou tři koruny z boží milosti — Hannoversko, Hesensko-Kaselsko a Nasavsko — z nichž každá byla přinejmenším stejně legitimní, stejně „dědičná“ a „z boží milosti“ jako koruna pruská.[227] Nakonec se ostatním členům Spolku vnutí říšská ústava[228], kterou například Sasko přijalo zrovna tak dobrovolně jako svého času Prusko tylžský mír[229].

Stěžuji si na to? Ani mě nenapadne. Na historické události si člověk nestěžuje, u těch se naopak musí snažit pochopit jejich příčiny a tím také jejich důsledky, *které ještě zdaleka nejsou vyčerpány.* Avšak lze právem požadovat, aby lidé, kteří tohle všechno udělali, nepředhazovali jiným, že jsou revolucionáři. Německá říše je

výtvor revoluce, sice revoluce svého druhu, ale přece jen revoluce. Co jednomu právo, to druhému zdrávo. Revoluce zůstane revolucí, ať ji provádí pruská koruna nebo drátenník. Jestliže nynější vláda používá platných zákonů, aby se zbavila svých odpůrců, dělá jen to, co dělá každá vláda. Jestliže si ale myslí, že je obzvlášť zdrtí, když na ně zahromuje: revolucionáři! — může tím postrašit leda šosáka. „Sami jste revolucionáři!“ odpovídá ozvěna z celé Evropy.

Neobyčejně komické ale je, je-li požadavek, že je třeba zbavit se revoluční povahy, která nevyhnutelně vyplývá z historických poměrů, vznášen na stranu postavenou předem mimo obecné právo, tj. mimo zákon, a od níž se pak požaduje, aby uznala právní půdu, jež byla právě *ji odepřena*.[230]

Fakt, že o něčem takovém je nutné ztrácet byť jen jediné slůvko, dokazuje znovu, jak je Německo politicky zaostalé. Všude jinde každý ví, že celé nynější politické poměry jsou výsledkem samých revolucí. Francie, Španělsko, Švýcarsko, Itálie — kolik zemí, tolik vlád z milosti revoluce. Dokonce i whig Macaulay v Anglii přiznává, že nynější právní stav je vyvolán jednou revolucí za druhou (revolutions heaped upon revolutions). Amerika už sto let oslavuje každého čtvrtého července svou revoluci.[231] Ve většině těchto zemí existují strany, které se necítí vázány současným právním stavem déle, než pokud je s to je svazovat. Kdyby však někdo chtěl třeba ve Francii obvinit roajalisty nebo bonapartisty, že jsou revolucionáři, prostě by se mu vysmáli.

Jedině v Německu, kde se politicky nic pořádně neudělá (jinak by nebylo roztrženo na dvě části, na Rakousko a takzvané Německo) a kde jsou právě proto v myslích natrvalo zakořeněny představy o zašlých, ale jen napůl přežilých časech (proto si také Němci říkají národ myslitelů), jedině v Německu se může ještě stát, že se od jedné strany požaduje, aby se cítila nejen fakticky, ale i morálně vázána současným takzvaným právním stavem; měla by předem slíbit, že ať se stane cokoli, nebude chtít tento právní stav, proti němuž bojuje, svrhnout, dokonce ani kdyby mohla. Jinými slovy se má zavázat, že bude na věčné časy udržovat při životě současné politické zřízení. Právě to a nic jiného znamená požadovat na německé sociální demokracii, aby přestala být „revoluční“.

Jenomže německý šosák — a jeho mínění je stále ještě veřejným míněním Německa — je zvláštní člověk. Nikdy žádnou revoluci *neudělal*. Revoluci z roku 1848 za něho udělali — k jeho zděšení — dělníci. Zato ale tím víc revolucí *přetrpěl*. Neboť kdo v Německu po tři sta let revoluce dělal — a podle toho také vypadaly — to byla *knížata*. Celá jejich svrchovanost v zemi, celá jejich suverenita byly plodem vzpour proti císaři. Dobrým příkladem jim šlo vstříc Prusko. Prusko se mohlo stát královstvím teprve tehdy, když „velký kurfiřt"* provedl úspěšnou vzpouru proti svému lennímu pánovi, polské koruně, a tím osvobodil vévodství pruské od závislosti na Polsku.[232] Od doby Bedřicha II. se ze vzpoury Pruska proti německé říši stal systém; Bedřich II. „kašlal" na říšskou ústavu ještě víc než náš čacký *Bracke* na zákon proti socialistům. Pak přišla Francouzská revoluce a knížata stejně jako šosáci ji přetrpěli se slzami a vzdechy. Německá říše byla usnesením říšské deputace z roku 1803 nanejvýš revolučním způsobem rozdělena mezi německá knížata, poněvadž tato knížata se sama nemohla o rozdělení dohodnout.[233] Pak přišel Napoleon a dovolil svým vyvoleným chráněncům, knížatům z Bádenska, Bavorska a Württemberska, zmocnit se všech hrabství, baronství a měst podléhajících přímo panovníkovi, která ležela uvnitř jejich držav a mezi nimi. Vzápětí nato provedli tíž tři velezrádci poslední úspěšnou vzpouru proti svému císaři, osamostatnili se s Napoleonovou pomocí a roztrhali tak definitivně starou německou říši.[234] Od té doby rozděloval skutečný německý císař, Napoleon, přibližně každé tři roky Německo znovu mezi své věrné služebníky, německá knížata a jiné. Nakonec přišlo slavné vysvobození z cizí nadvlády a Německo bylo vídeňským kongresem, tj. Ruskem, Francií a Anglií, za odměnu rozděleno a zašantročeno jako území, jímž se odškodňovala všechna zchudlá knížata, a němečtí šosáci byli jako stádo skopců přiřčeni asi na 2000 oddělených útržcích území šestatřiceti různým zeměpánům a většině z nich se ještě dnes jako svým dědičným zeměpánům „co nejponíženěji klanějí". A to všechno prý nebylo revoluční — Schnapphahnski-Lichnowski měl přece jen pravdu, když

* — tj. Bedřich Vilém, kurfiřt braniborský. *(Pozn. red.)*

ve frankfurtském parlamentu zvolal: Pro historické právo existuje žádný datum![235] Ono totiž také nikdy žádné nemělo!

Požadavek německého šosáka, který vznáší na německou sociálně demokratickou dělnickou stranu, má tedy jediný smysl, a to, aby se tato strana stala zrovna takovým šosákem jako on a za nic na světě se nezúčastňovala revolucí, ale pouze je všechny *přetrpěla*. A jestliže vláda, která se dostala k moci kontrarevolucí a revolucí, klade stejný požadavek, neznamená to nic jiného, než že revoluce je dobrá, dělá-li ji Bismarck pro Bismarcka a spol., ale zavržení-hodná, dělá-li se proti Bismarckovi a spol.

Londýn 1. června 1885

Bedřich Engels

Otištěno v brožuře „Karl Marx vor den Kölner Geschwornen“, Hottingen-Curych, 1885

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

REDAKCI ČASOPISU „SEVERNYJ VĚSTNIK“[236]

Vážený pane,

mezi písemnostmi svého zesnulého přítele K. M. jsem našel odpověď na článek pana Michajlovského „Karel Marx před soudem pana Žukovského“. Poněvadž tato odpověď, tenkrát z důvodů mně neznámých neuveřejněná, může i teď ještě být pro ruskou veřejnost zajímavá, dávám Vám ji k dispozici.

S úctou atd.

Napsáno 25. srpna 1885

Podle rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

K DĚJINÁM SVAZU KOMUNISTŮ[237]

Odsouzením kolínských komunistů roku 1852 padá opona za prvním obdobím samostatného německého dělnického hnutí. Toto období je dnes téměř zapomenuto. A přece trvalo od roku 1836 do roku 1852, a protože němečtí dělníci byli roztroušeni v cizině, hnutí existovalo téměř ve všech kulturních zemích. A nejen to. Dnešní mezinárodní dělnické hnutí je v podstatě přímým pokračováním tehdejšího německého dělnického hnutí, jež bylo *prvním mezinárodním dělnickým hnutím* vůbec a z něhož vyšlo mnoho těch, kteří později převzali vedoucí úlohu v Mezinárodním dělnickém sdružení. A teoretické zásady, které si Svaz komunistů vepsal na svůj prapor v „Komunistickém manifestu" z roku 1847, tvoří dnes nejsilnější mezinárodní pojítko veškerého proletářského hnutí v Evropě i v Americe.

Až dosud existuje jen jeden základní pramen pro souvislou historii onoho hnutí. Je to takzvaná černá kniha „Die Communisten-Verschwörungen des 19. Jahrhunderts" od Wermutha a Stiebera, Berlín, dva díly, 1853 a 1854.[238] Tato slátanina, vylhaná dvěma nejničemnějšími policejními lumpy našeho století, hemžící se záměrnými falzifikacemi, je dodnes jediným pramenem pro všechny nekomunistické publikace o oné době.

Mohu zde podat jen nástin, a i ten jen potud, pokud jde o sám Svaz; jen to, co je naprosto nezbytné k pochopení „Odhalení". Doufám, že mi bude ještě dopřáno, abych bohatý materiál k dějinám onoho slavného období mládí mezinárodního dělnického hnutí, nashromážděný Marxem a mnou, někdy zpracoval.

Z demokraticko-republikánského tajného Svazu „psanců", založeného roku 1834 v Paříži německými emigranty, se roku 1836 oddělily krajní, většinou proletářské živly a utvořily nový tajný *Svaz spravedlivých*. Mateřský svaz, v němž zůstaly jen nejospalejší živly à la Jacobus Venedey, brzy usnul úplně: když roku 1840 vyčenichala policie několik sekcí v Německu, byl už z něho sotva stín. Naproti tomu nový svaz se vyvíjel poměrně rychle. Původně byl německou odnoží francouzského dělnického komunismu, který navazoval na babeufovské tradice[239] a který se tehdy vytvořil v Paříži; společenství majetku bylo požadováno jako nezbytný důsledek „rovnosti". Svaz měl tytéž cíle jako tehdejší pařížské tajné společnosti: byl to spolek zpola propagandistický, zpola spiklenecký, přičemž se ovšem Paříž vždycky pokládala za středisko revolučních akcí, ačkoli příprava příležitostných pučů v Německu nebyla nikterak vyloučena. Protože však rozhodujícím bojištěm zůstala Paříž, byl tehdy Svaz ve skutečnosti jen pouhou německou odbočkou francouzských tajných společností, zejména „Société des saisons"[240], vedené Blanquim a Barbèsem, s níž udržoval těsné spojení. Francouzi udeřili 12. května 1839[241]; sekce Svazu se k nim připojily a zapletly se tak do společné porážky.

Z Němců byli zatčeni především *Karl Schapper* a *Heinrich Bauer;* vláda Ludvíka Filipa se spokojila s tím, že je po delší vazbě vypověděla.[242] Oba odjeli do Londýna. Schapper odešel z Weilburgu v Nasavsku, studoval lesnictví v Giessenu, roku 1832 byl členem spiklenecké společnosti, založené Georgem Büchnerem, a 3. dubna 1833 se zúčastnil útoku na frankfurtskou policejní strážnici[243], unikl do ciziny a zúčastnil se v únoru 1834 Mazziniho tažení do Savojska.[244] Postavou obr, rozhodný a energický, vždy připraven dát v sázku občanskou existenci i život, byl příkladem revolucionáře z povolání, který sehrál svou úlohu ve třicátých letech. Přes jistou těžkopádnost myšlení nebyl rozhodně neschopen hlubšího teoretického chápání, jak ostatně dokazuje jeho vývoj od „demagoga"[245] ke komunistovi, a tím tvrdošíjněji pak trval na tom, co jednou uznal za správné. Právě proto se jeho revoluční zanícení dostávalo občas do rozporu s rozumem; svou chybu však vždycky potom postřehl a otevřeně přiznal. Byl to celý muž a to, co učinil pro polo-

žení základů německého dělnického hnutí, nebude zapomenuto.

Heinrich Bauer pocházel z Franků a byl obuvníkem; živý, bystrý, vtipný človíček, v jehož malém těle vězelo však také mnoho chytrosti a rozhodnosti.

Když přijel do Londýna, kde Schapper, který býval v Paříži sazečem, sháněl nyní živobytí jako učitel řečí, navázali oba opět zpřetrhané nitky pojící Svaz a učinili teď centrem Svazu Londýn. K nim se tu přidružil, nestalo-li se tak už dříve v Paříži, *Joseph Moll*, hodinář z Kolína nad Rýnem, takový menší herkules — kolikrát jen ti dva, Schapper a Moll, uhájili vítězně vchod do sálu proti náporu sta protivníků! — člověk, který se oběma svým druhům co do energie a rozhodnosti přinejmenším vyrovnal, který však oba převyšoval duševně. Byl to nejen rozený diplomat, jak dosvědčují úspěchy jeho četných poslání; i teoretické problémy chápal snadněji. Seznámil jsem se s nimi se všemi třemi roku 1843 v Londýně; byli to první revoluční proletáři, které jsem viděl; a třebaže se naše názory tehdy v jednotlivostech rozcházely — tehdy jsem proti jejich omezenému rovnostářskému komunismu* vystupoval s nemalou dávkou stejně omezené filosofické domýšlivosti — nezapomenu přesto nikdy, jak imponujícím dojmem na mne zapůsobili tito tři opravdoví muži v době, kdy jsem se já sám chtěl mužem teprve stát.

V Londýně, tak jako menší měrou ve Švýcarsku, jim posloužila spolčovací a shromažďovací svoboda. Už 7. února 1840 byl založen veřejný Německý dělnický vzdělávací spolek, který existuje dodnes.[246] Z tohoto spolku rekrutoval Svaz nové členy, a protože komunisté, jako vždy, byli nejaktivnějšími a nejinteligentnějšími členy spolku, rozumělo se samo sebou, že jeho vedení bylo úplně v rukou Svazu. Svaz měl v Londýně brzy několik obcí, nebo, jak se tehdy ještě říkalo, „lóží". Téže očividné taktiky se používalo ve Švýcarsku i jinde. Všude, kde by bylo možno zakládat dělnické spolky, využívalo se jich stejným způsobem. Tam, kde to zákony zakazovaly, vstupovali členové Svazu do pěveckých, tělocvičných

* Rovnostářským komunismem rozumím, jak jsem řekl, pouze komunismus, který se opírá výhradně nebo převážně o požadavek rovnosti. *(Engelsova poznámka.)*

a podobných spolků. Spojení udržovali většinou ti členové, kteří stále přijížděli nebo odjížděli a kteří, bylo-li třeba, fungovali také jako emisaři. V obou směrech byl Svaz živě podporován moudrostí vlád, které každého nepříjemného dělníka — a v devíti případech z deseti to byl člen Svazu — vyhostily, a tím z něho udělaly emisara.

Obnovený Svaz se značně rozšířil. Zejména ve Švýcarsku *Weitling*, *August Becker* (nesmírně nadaný člověk, zašel však, tak jako mnoho Němců, na svou vnitřní nepevnost) a jiní vytvořili silnou organizaci oddanou víceméně Weitlingovu komunistickému systému. Není zde místo pro kritiku weitlingovského komunismu. Pokud však jde o jeho význam jakožto prvního samostatného teoretického hnutí německého proletariátu, podpisuji ještě dnes Marxova slova v pařížském „Vorwärts!" z roku 1844: „Může se snad" (německá) „buržoazie — se všemi svými filosofy a učenci — pochlubit podobným dílem *o emancipaci buržoazie* — o politické emancipaci — jako jsou Weitlingovy ‚Záruky harmonie a svobody'? Porovnáme-li suchopárnou, zakřiknutou prostřednost německé politické literatury s tímto nesrovnatelným a skvělým debutem německých dělníků, srovnáme-li tyto *obrovité dětské střevíčky proletariátu* s trpasličí titěrností sešlapaných politických bot buržoazie, musíme této Popelce prorokovat atletickou postavu".[247] Tato atletická postava stojí dnes před námi, i když ještě ani zdaleka úplně nevyrostla.

Také v Německu existovaly četné sekce, nebyly ovšem stálé; přesto počet vznikajících sekcí převyšoval značně počet zanikajících. Teprve po sedmi letech, ke konci roku 1846, objevila policie stopu Svazu v Berlíně (Mentel) a v Magdeburku (Beck), ale nebyla s to sledovat ji dál.

Weitling, který roku 1840 žil ještě v Paříži, shromáždil tam rovněž rozptýlené živly, ještě než odjel do Švýcarska.

Jádrem Svazu byli krejčí. Němečtí krejčí byli všude: ve Švýcarsku, v Londýně, v Paříži. V Paříži převládala v tomto obchodním odvětví němčina natolik, že jsem tam například roku 1846 znal jednoho norského krejčího, který přijel do Francie přímo po moři z Trondheimu a za půldruhého roku se nenaučil téměř ani slovo francouzsky, zato výborně německy. Dvě z pařížských obcí se roku 1847 skládaly převážně z krejčích, jedna z truhlářů.

Od té doby, co se těžiště přesunulo z Paříže do Londýna, vystupoval do popředí nový moment: z německého svazu se pozvolna stával svaz *mezinárodní*. V dělnickém spolku byli kromě Němců a Švýcarů také příslušníci všech těch národností, které užívaly k dorozumívání s cizinci převážně němčiny, tedy zejména Skandinávci, Holanďané, Maďaři, Češi, Jihoslované, také Rusové a Alsasané. Roku 1847 býval pravidelným a stálým hostem spolku též jeden anglický gardový granátník v uniformě. Spolek se brzy nazýval *Komunistický* dělnický vzdělávací spolek a na jeho členských průkazech byla vytištěna věta „Všichni lidé jsou bratři" přinejmenším ve dvaceti řečech, i když tu a tam ne bez jazykových chyb. Stejně jako veřejný spolek nabyl i tajný Svaz brzy mezinárodnějšího charakteru, zpočátku ještě v omezené míře — prakticky různou národností členů, teoreticky pochopením, že každá revoluce, má-li být vítězná, musí být evropská. Dále se zatím nešlo; ale základy byly položeny.

S francouzskými revolucionáři se udržovalo těsné spojení prostřednictvím londýnských emigrantů, účastníků boje z 12. května 1839[241]. Rovněž s radikálnějšími Poláky. Oficiální polská emigrace, stejně jako Mazzini, byla ovšem spíš protivníkem než spojencem. Angličtí chartisté byli pro specificky anglický charakter svého hnutí ponecháni stranou jako nerevoluční. Londýnští vůdcové Svazu s nimi navázali spojení teprve později mým prostřednictvím.

I jinak se měnil charakter Svazu s událostmi. Ačkoli se na Paříž stále ještě hledělo — a tehdy plným právem — jako na mateřské město revoluce, přece jen se Svaz vymanil ze závislosti na pařížských spiklencích. Rozšíření Svazu pozvedlo jeho sebevědomí. Bylo cítit, že hnutí zapouští stále víc kořeny v německé dělnické třídě a že tito němečtí dělníci jsou historicky povoláni nést prapor v čele dělníků evropského severu a východu. Ve Weitlingovi měli komunistického teoretika, kterého bylo možno směle postavit vedle jeho tehdejších francouzských konkurentů. Konečně zkušenost z 12. května ukázala, že s pučistickými pokusy se prozatím nic nepořídí. A jestliže se i nadále každá událost vykládala jako příznak propukající bouře, jestliže vcelku zůstaly staré, zpola konspirativní stanovy, bylo to spíš ze starého revolučního vzdoru, který už se

začínal dostávat do kolize s pronikajícím správnějším nazíráním.

Naproti tomu společenská doktrína Svazu měla i přes svou neurčitost velikou vadu, která však vyplývala přímo z poměrů. Členové, pokud to vůbec byli dělníci, byli vlastně téměř výhradně řemeslníci. Dokonce i ve velkých světových městech je většinou vykořisťoval jen malý mistr. Vykořisťování v samém krejčovství ve velkém, v dnešní takzvané konfekci, které nastalo přeměnou krejčovského řemesla v domácí průmysl, provozovaný v režii velkého kapitalisty, bylo tehdy dokonce i v Londýně teprve v plenkách. Na jedné straně byl vykořisťovatel těchto řemeslníků malý mistr, na druhé straně všichni tito řemeslníci doufali, že se jednou sami stanou malými mistry. Přitom byl tehdejší německý řemeslník stále ještě zatížen spoustou zděděných cechovních představ. Těmto řemeslníkům slouží k největší cti, že ač sami tehdy ještě ani nebyli pravými proletáři, nýbrž jen přívěskem maloburžoazie, který se teprve přeměňoval v moderní proletariát a který ještě nestál v přímém protikladu k buržoazii, to znamená k velkému kapitálu, byli s to instinktivně anticipovat svůj budoucí vývoj a ustavit se, i když ještě ne zcela uvědoměle, v proletářskou stranu. Nevyhnutelné však bylo i to, že se jim jejich staré řemeslnické předsudky stavěly do cesty pokaždé, kdykoli šlo o konkrétní kritiku současné společnosti, tj. o zkoumání ekonomických skutečností. A nemyslím, že by se byl tehdy v celém Svazu našel jediný člověk, který by byl kdy přečetl aspoň jednu knihu o ekonomii. To však nebylo rozhodující: „rovnost", „bratrství" a „spravedlnost" pomáhaly zatím ztékat všechny teoretické výšiny.

Mezitím vznikl vedle komunismu Svazu a Weitlingova druhý, podstatně odlišný komunismus. Za svého pobytu v Manchesteru mi přímo uhodilo do očí, že ekonomická fakta, která v dosavadním dějepisectví nemají vůbec žádný nebo jen podřadný význam, jsou — alespoň v moderním světě — rozhodující historickou silou; že jsou základem, z něhož vznikají dnešní třídní protiklady; že tyto třídní protiklady v zemích, kde se zásluhou velkého průmyslu plně vyvinuly, tedy zejména v Anglii, jsou opět základem, z něhož vyrůstají politické strany, boje stran, a tím i celé politické dějiny. Marx nejenže dospěl k témuž názoru, nýbrž jej také v „Deutsch-Französische

Jahrbücher" (roku 1844)[248] už zevšeobecnil v tom smyslu, že občanská společnost není vůbec podmíněna a řízena státem, nýbrž stát občanskou společností, že tedy politiku a její dějiny je nutno vysvětlovat z ekonomických vztahů a jejich vývoje, a ne naopak. Když jsem v létě 1844 navštívil Marxe v Paříži, ukázalo se, že se naprosto shodujeme ve všech teoretických oblastech, a od té doby se datuje naše společná práce. Když jsme se pak znovu sešli na jaře 1845 v Bruselu, měl Marx svou materialistickou teorii dějin, vycházející z uvedených základů, v hlavních rysech už úplně vypracovanou a přistoupili jsme k podrobnému propracování tohoto nového způsobu nazírání v nejrůznějších směrech.

Tento objev, znamenající převrat v historické vědě, který je, jak je vidět, především dílem Marxovým a na němž mohu sobě připsat jen velmi malý podíl, měl však bezprostřední význam pro současné dělnické hnutí. Komunismus u Francouzů a Němců a chartismus u Angličanů už nevypadaly jako něco náhodného, co by právě tak nemuselo existovat. Tato hnutí se nyní jevila jako hnutí moderní utlačované třídy, proletariátu, jako více nebo méně vyvinuté formy jejího historicky nutného boje proti panující třídě, buržoazii; jako formy třídního boje, který se však od všech dřívějších třídních bojů liší jednou věcí, a to tím, že dnešní utlačovaná třída, proletariát, nemůže dosáhnout svého osvobození, neosvobodí-li zároveň od rozdělení na třídy a tím od třídních bojů celou společnost. Komunismus nyní už neznamenal vymýšlet si ve fantazii co nejdokonalejší společenský ideál, nýbrž pochopit povahu, podmínky a z toho vyplývající všeobecné cíle boje, který vede proletariát.

Neměli jsme naprosto v úmyslu oznámit tiše nové vědecké výsledky v tlustých knihách výhradně „učenému" světu. Naopak. Zapadli jsme už oba hluboko do politického hnutí, měli jsme jistý počet stoupenců ve vzdělaném světě, zejména v západním Německu, a hojný styk s organizovaným proletariátem. Naší povinností bylo zdůvodnit své názory vědecky; ale stejně důležité pro nás bylo získat pro své přesvědčení evropský a především německý proletariát. Jakmile jsme si nejprve všechno sami ujasnili, pustili jsme se do práce. Založili jsme v Bruselu německý dělnický spolek a zmoc-

nili jsme se listu „Deutsche-Brüsseler-Zeitung“[249], který byl naším orgánem až do únorové revoluce. S revoluční částí anglických chartistů jsme se stýkali prostřednictvím Juliana Harneyho, redaktora ústředního orgánu hnutí „The Northern Star“[250], kam jsem přispíval. Právě tak jsme utvořili jakýsi kartel s bruselskými demokraty (Marx byl místopředsedou Demokratického sdružení[251]) a s francouzskými sociálními demokraty z „Réforme“[252], kam jsem posílal zprávy o anglickém a německém hnutí. Zkrátka, naše spojení s radikálními a proletářskými organizacemi a tiskovými orgány bylo zcela podle našeho přání.

Jaký byl náš poměr ke Svazu spravedlivých? O existenci Svazu jsme ovšem věděli: roku 1843 mi Schapper navrhl, abych vstoupil do Svazu, což jsem tehdy samozřejmě odmítl. Byli jsme však neustále v písemném styku nejen s londýnskými, ale v ještě užším styku s dr. Ewerbeckem, tehdejším vůdcem pařížských obcí. Nestarali jsme se sice o vnitřní záležitosti Svazu, ale dovídali jsme se o každé důležité události. Přitom jsme při osobním styku, dopisy a v tisku působili na teoretické názory nejvýznamnějších členů Svazu. Používali jsme k tomu i různých litografovaných oběžníků, které jsme při zvláštních příležitostech, když šlo o vnitřní záležitosti tvořící se komunistické strany, rozesílali svým přátelům a dopisovatelům ve světě. Někdy se to dotýkalo samotného Svazu. Tak například jeden mladý vestfálský student, Hermann Kriege, odjel do Ameriky, vystupoval tam jako emisar Svazu, spolčil se s potřeštěným Harro Harringem, aby pomocí Svazu rozhýbal Jižní Ameriku, a založil tam noviny[253], ve kterých jménem Svazu hlásal komunismus přepjatého blábolení o lásce založený na „lásce“ a láskou překypující. Proti tomu jsme vystoupili v oběžníku, který se neminul účinkem.[254] Kriege zmizel z jeviště Svazu.

Později přišel do Bruselu Weitling. Ale nebyl to už ten naivní mladý krejčovský tovaryš, užaslý nad svým nadáním, který se snaží ujasnit si, jak asi bude vypadat komunistická společnost. Byl to velikán, pronásledovaný závistníky pro svou převahu, který všude větřil soupeře, tajné nepřátele a nástrahy; prorok štvaný ze země do země, který nosil v kapse hotový recept na uskutečnění nebe na zemi a domníval se, že kdekdo má v úmyslu mu ten

recept ukrást. Už v Londýně se nepohodl s příslušníky Svazu a rovněž v Bruselu, kde zvláště Marx a jeho žena mu vycházeli vstříc s téměř nadlidskou trpělivostí, nemohl s nikým vyjít. Proto se brzy nato odebral do Ameriky, aby se tam pokusil hrát si na proroka.

Všechny tyto okolnosti přispěly k tichému převratu, který se uskutečnil ve Svazu a zejména mezi londýnskými vůdci. Ti si stále víc uvědomovali nedostatečnost dosavadního pojetí komunismu, jak francouzského prostého rovnostářského komunismu, tak i weitlingovského. Odvozování komunismu od prvotního křesťanství, zavedené Weitlingem — přes geniálnost některých míst v jeho „Evangeliu chudého hříšníka" — vedlo ve Švýcarsku k tomu, že se hnutí dostávalo většinou nejdříve do rukou pošetilců, jako byl Albrecht, a pak do rukou kořistnických šarlatánských proroků, jako byl Kuhlmann. „Pravý socialismus", rozšiřovaný několika beletristy — překládání francouzských socialistických frází do zkažené hegelovské němčiny a sentimentální blábolení o lásce (viz oddíl o německém aneb „pravém" socialismu v „Komunistickém manifestu"[255]) — který do Svazu zanesli Kriege a četba příslušných spisů, musely se starým revolucionářům Svazu zhnusit už pro svou uslintanou bezmocnost. Neudržitelnost dosavadních teoretických představ a praktické bludy, které z toho vyplývaly, vedly k tomu, že se v Londýně stále víc uznávalo, že Marx a já máme se svou novou teorií pravdu. Toto poznání bylo nepochybně urychleno tím, že mezi londýnskými vůdci byli nyní dva lidé, kteří svou schopností teoretického poznání značně převyšovali uvedené vůdce: malíř miniatur Karl Pfänder z Heilbronnu a krejčí Georg Eccarius z Durynska.*

Zkrátka na jaře 1847 se objevil v Bruselu u Marxe Moll a hned nato v Paříži u mne, aby nás jménem svých soudruhů ještě jednou vyzval ke vstupu do Svazu. Jsou prý přesvědčeni o celkové správnosti našich názorů i o nezbytnosti osvobodit Svaz od starých spikleneckých tradic a forem. Kdybychom se rozhodli pro vstup,

* Pfänder zemřel asi před osmi lety v Londýně. Byl to člověk výjimečně bystrý, vtipný, ironický a dialektický. Eccarius byl, jak známo, později dlouholetým generálním tajemníkem Mezinárodního dělnického sdružení, v jehož generální radě zasedali mezi jinými tito staří členové Svazu: Eccarius, Pfänder, Lessner, Lochner, Marx a já. Eccarius se později přiklonil výhradně k anglickému odborovému hnutí. *(Engelsova poznámka.)*

byla by nám poskytnuta příležitost, abychom vyložili na sjezdu Svazu svůj kritický komunismus v manifestu, který by pak byl uveřejněn jako manifest Svazu; a tím bychom mohli přispět k tomu, aby zastaralá organizace Svazu byla nahrazena novou organizací, aktuální a účelnou.

O tom, že je třeba, aby existovala organizace uvnitř německé dělnické třídy už kvůli propagandě, a že tato organizace, pokud nebude jen místního rázu, může i mimo Německo být jen organizací tajnou, o tom jsme vůbec nepochybovali. Takovou organizací však byl už právě Svaz. To, co jsme tomuto Svazu dosud vytýkali, toho se nyní zástupci Svazu sami vzdávali jako chybného; dokonce nás vyzvali, abychom při reorganizaci spolupracovali. Mohli jsme odmítnout? Jistěže ne. Vstoupili jsme tedy do Svazu; Marx vytvořil obec Svazu z našich nejbližších přátel v Bruselu, zatímco já jsem navštěvoval tři pařížské obce.

V létě roku 1847 se konal první sjezd Svazu v Londýně, na němž W. Wolff zastupoval bruselské obce a já pařížské. Především tu byla provedena reorganizace Svazu. Také všechno to, co v něm ještě zbylo ze starých mystických názvů z doby spiklenectví, bylo nyní odstraněno; Svaz se organizoval v obce, kraje, řídící kraje, ústřední výbor a sjezd a nazýval se od nynějška „Svaz komunistů". „Cílem Svazu je svržení buržoazie, panství proletariátu, odstranění staré buržoazní společnosti založené na třídních protikladech a založení nové společnosti bez tříd a bez soukromého vlastnictví" — tak zní první článek.[256] Organizace Svazu sama byla veskrze demokratická, s volenými a kdykoli sesaditelnými výbory, a už tím byla učiněna přítrž veškerým spikleneckým choutkám, vyžadujícím diktaturu, a Svaz — aspoň pro obyčejné mírové období — byl přeměněn v ryze propagandistickou společnost. Tyto nové stanovy — tak demokraticky se nyní postupovalo — byly předloženy k diskusi obcím, potom byly znovu projednány na druhém sjezdu a 8. prosince 1847 sjezdem definitivně přijaty. Jsou otištěny v knize Wermutha a Stiebera, I, str. 239, příloha X.

Druhý sjezd se konal koncem listopadu a počátkem prosince téhož roku. Zúčastnil se ho i Marx a hájil v delší debatě — sjezd trval nejméně 10 dní — novou teorii. Všechny rozpory a pochyby

byly konečně zlikvidovány, nové zásady jednomyslně přijaty; Marx a já jsme byli pověřeni úkolem vypracovat manifest. To se stalo hned nato. Několik týdnů před únorovou revolucí jsme manifest poslali do Londýna do tisku. Od té doby vykonal cestu kolem světa, je přeložen téměř do všech jazyků a slouží ještě dnes v nejrůznějších zemích proletářskému hnutí jako vodítko. Staré svazové motto: „Všichni lidé jsou bratři" bylo nahrazeno novým bojovým heslem: „Proletáři všech zemí, spojte se!", jež otevřeně proklamovalo mezinárodní charakter boje. Sedmnáct let nato zahřměla tato výzva světem jako bojové heslo Mezinárodního dělnického sdružení a nyní je vepsal na svůj prapor bojující proletariát všech zemí.

Vypukla únorová revoluce. Dosavadní londýnský ústřední výbor neprodleně odevzdal svá zplnomocnění řídícímu kraji v Bruselu. Toto rozhodnutí došlo však do Bruselu v době, kdy tam už vládl skutečný stav obležení a zejména Němci se už nemohli nikde shromažďovat. Právě jsme se chystali všichni odjet do Paříže, a proto se nový ústřední výbor usnesl, že se rovněž rozpustí, veškeré plné moci přenese na Marxe a pověří ho, aby v Paříži ihned ustavil nový ústřední výbor. Sotva se těch pět lidí, kteří se takto usnesli (3. března 1848), rozešlo, vnikla do Marxova bytu policie, zatkla ho a druhý den ho donutila odjet do Francie, kam se právě chystal.

V Paříži jsme se brzy opět všichni sešli. Tam byl také sepsán níže uvedený dokument, podepsaný členy nového ústředního výboru, dokument, který byl rozšířen po celém Německu a z něhož se i dnes může leckdo lecčemu naučit:

POŽADAVKY KOMUNISTICKÉ STRANY V NĚMECKU[257]

1. Celé Německo se prohlašuje za jednotnou, nedělitelnou republiku.
3. Zástupci lidu dostávají plat, aby i dělník mohl zasedat v parlamentě německého lidu.
4. Všeobecné ozbrojení lidu.
7. Panovnické a ostatní feudální statky, všechny doly, šachty atd. se přeměňují ve státní vlastnictví. Na těchto

statcích se hospodaří ve velkém a nejmodernějšími vědeckými metodami ve prospěch všech.

8. Hypotéky váznoucí na rolnických usedlostech se prohlašují za státní vlastnictví. Úroky z nich platí rolníci státu.
9. V krajích, kde je rozšířeno pachtování půdy, se platí pozemková renta nebo pachtovné jako daň státu.
11. Všechny dopravní prostředky: železnice, průplavy, parníky, cesty, pošty atd. přebírá stát. Převádějí se do vlastnictví státu a dávají se nemajetné třídě k bezplatnému používání.
14. Omezení dědického práva.
15. Zavedení vysokých progresívních daní a zrušení spotřebních daní.
16. Zřízení národních dílen. Stát zaručuje všem dělníkům existenci a pečuje o lidi neschopné práce.
17. Všeobecná bezplatná výchova lidu.

Je v zájmu německého proletariátu, maloburžoazie a drobného rolnictva, aby tato opatření se vší energií prosazovali. Neboť jen jejich uskutečněním mohou milióny lidí, které byly dosud v Německu vykořisťovány hrstkou osob a které mají být i nadále udržovány v porobě, dosáhnout svých práv a moci, která jim jako tvůrcům veškerého bohatství náleží.

Výbor:

Karel Marx, Karl Schapper, H. Bauer, B. Engels, J. Moll, W. Wolff

V Paříži panovala tehdy mánie revolučních legií. Španělé, Italové, Belgičané, Holanďané, Poláci a Němci se sdružovali v oddíly, aby osvobodili své rodné země. V čele německé legie stáli Herwegh, Bornstedt a Börnstein. Protože hned po revoluci všichni cizí dělníci nejen přišli o zaměstnání, ale byli také veřejností šikanováni, nastal do těchto legií silný příliv. Nová vláda v nich viděla prostředek, jak se zbavit cizích dělníků, a povolila jim l'étape du soldat, tj. ubytování za pochodu a pochodový příplatek 50 centimů na den až k hranicím, kde potom ministr zahranič-

ních věcí, věčně k slzám dojatý krasořečník Lamartine, našel už příležitost, jak je zradit jejich vládám.

Postavili jsme se co nejrozhodněji proti tomuto hraní si na revoluci. Vtrhnout do Německa v době tehdejšího vření a snažit se násilně zvenčí importovat revoluci znamenalo nastavovat nohu revoluci v Německu, posilovat vlády, a legionáře — za to ručil Lamartine — vydávat bezbranné do rukou německých vojsk. Když pak revoluce ve Vídni a v Berlíně zvítězila, tu teprve byla legie úplně zbytečná; ale jednou se začalo, a proto se ve hře pokračovalo.

Založili jsme německý komunistický klub[258], v němž jsme dělníkům radili, aby nevstupovali do legií, ale vraceli se do vlasti jednotlivě a tam napomáhali hnutí. Náš starý přítel Flocon, člen prozatímní vlády, vymohl pro dělníky, které jsme vypravili na cestu, tytéž cestovní výhody, jaké byly přislíbeny legionářům. Tak jsme vypravili nazpět do Německa tři sta až čtyři sta dělníků, z valné části členů Svazu.

Jak se dalo snadno předvídat, ukázalo se, že vzhledem k hnutí lidových mas, které nyní propuklo, je Svaz příliš slabou pákou. Tři čtvrtiny členů Svazu, kteří dříve bydleli v cizině, změnili návratem do vlasti bydliště; jejich dosavadní obce se tak z velké části rozpadly a oni ztratili spojení se Svazem. Část ctižádostivějších se ani nesnažila je opět navázat, ale každý zakládal na vlastní pěst malé separátní hnutí tam, kde právě byl. A konečně byly v každém jednotlivém státečku, v každé provincii, v každém městě zase tak různé poměry, že by Svaz nebyl s to dělat víc než dávat zcela všeobecné směrnice; mnohem lépe však bylo rozšiřovat je tiskem. Zkrátka, v tu chvíli, když už tu nebyly důvody, aby byl Svaz tajný, ztratil tajný Svaz jako takový význam. To však nemohlo nijak překvapit ty, kdo právě zbavili týž tajný Svaz posledního stínu spiklenectví.

Nyní se však ukázalo, že Svaz byl znamenitou školou revoluční činnosti. Na Rýně, kde představovala pevný opěrný bod „Neue Rheinische Zeitung", v Nasavsku, v Porýnském Hesensku atd., všude stáli členové Svazu v čele krajně demokratického hnutí. Rovněž v Hamburku. V jižním Německu bylo na překážku, že tam převládala maloburžoazní demokracie. Ve Vratislavi pracoval

velmi úspěšně až do léta 1848 Wilhelm Wolff; dostal též slezský mandát jako náhradník do frankfurtského parlamentu. Konečně v Berlíně založil sazeč Stephan Born, který předtím působil jako aktivní člen Svazu v Bruselu a v Paříži, „Dělnické bratrstvo", které se značně rozšířilo a trvalo až do roku 1850. Born, velmi nadaný mladý muž, který však měl poněkud příliš naspěch, aby se stal politickou veličinou, se „bratřil" s nejrozmanitější sebrankou, jen aby kolem sebe shromáždil hodně lidí, a vůbec to nebyl člověk, který mohl vnést jednotu do protichůdných tendencí, světlo do chaosu. V oficiálních publikacích jeho spolku se vyskytují proto i názory hlásané v „Komunistickém manifestu" v přepestré směsici s cechovními vzpomínkami a cechovními tužbami, s úlomky z Louise Blanca a z Proudhona, s celním ochranářstvím atd., zkrátka, mělo se vyhovět úplně všem. Zejména se organizovaly stávky, odborová sdružení, výrobní družstva a zapomínalo se, že jde především o to, vydobýt si nejprve politickými vítězstvími pole, na kterém by jedině bylo možné takové věci uskutečnit trvale. Když pak vítězství reakce dala vůdcům bratrstva pocítit, že musí vstoupit přímo do revolučního boje, nechala je zmatená masa, kterou kolem sebe seskupili, samozřejmě na holičkách. Born se účastnil drážďanského květnového povstání z roku 1849[259] a šťastně vyvázl. „Dělnické bratrstvo" se však projevovalo vzhledem k velkému politickému hnutí proletariátu jako pravý Sonderbund[260], který převážně existoval jen na papíře a hrál tak podřadnou úlohu, že reakce uznala za nutné potlačit jej teprve roku 1850 a jeho odnože, které žily ještě dál, až za několik let nato. Born, který se vlastně jmenuje Buttermilch, se nestal žádnou politickou veličinou, nýbrž švýcarským profesůrkem, který už nepřekládá Marxe do cechovní řeči, nýbrž krotkého Renana do své vlastní nasládlé němčiny.

13. červnem 1849 v Paříži,[29] porážkou německých květnových povstání a potlačením revoluce v Uhrách Rusy skončilo veliké období revoluce roku 1848. Avšak vítězství reakce nebylo tím ještě nijak definitivní. Bylo třeba nově zorganizovat rozptýlené revoluční síly, a tím i síly Svazu. Poměry nedovolovaly, jako před rokem 1848, žádnou veřejnou organizaci proletariátu; bylo tedy nutné znovu se organizovat tajně.

Na podzim roku 1849 se sešla většina členů dřívějších ústředních výborů a účastníků sjezdu opět v Londýně. Chyběl jen Schapper, uvězněný ve Wiesbadenu, který však po propuštění na jaře 1850 rovněž přijel, a Moll, který, když splnil několik velmi nebezpečných poslání a vykonal několik agitačních cest — naposledy verboval v pruské armádě v Porýnské provincii jízdní dělostřelce pro falcké dělostřelectvo —, vstoupil do besançonské dělnické setniny Willichova sboru a byl zabit střelnou ranou do hlavy v bitvě na Murgu před rothenfelským mostem. Zato se nyní objevil Willich. Byl to jeden z těch citových komunistů, kterých bylo po roce 1845 tolik v západním Německu, a už proto byl instinktivně v skryté opozici proti našemu kritickému směru. Ale nejen to, on byl učiněný prorok, přesvědčený, že je mu předurčeno stát se osvoboditelem německého proletariátu a tím i přímým pretendentem jak na politickou, tak i na vojenskou diktaturu. Tak se k prvotnímu křesťanskému komunismu, hlásanému dříve Weitlingem, přidružil jakýsi komunistický islám. Jenže propaganda tohoto nového náboženství se zatím omezovala na emigrantská kasárna, jimž velel Willich.

Svaz byl tedy znovu organizován, bylo vydáno provolání z března 1850[261], otištěné v příloze (IX, čís. 1), a Heinrich Bauer poslán jako emisar do Německa. Provolání redigované Marxem a mnou je podnes aktuální, protože maloburžoazní demokracie je dodnes tou stranou, která při příštím evropském otřesu, k němuž brzy dojde (intervaly mezi evropskými revolucemi — 1815, 1830, 1848—1852, 1870 — trvají v našem století 15 až 18 let), se musí v Německu bezpodmínečně dostat první k veslu jako zachránkyně společnosti před komunistickými dělníky. Mnohé z toho, co tam bylo řečeno, platí tedy ještě dnes. Poslání Heinricha Bauera bylo korunováno plným úspěchem. Tento malý čilý obuvník byl rozený diplomat. Shromáždil znovu v aktivní organizaci bývalé členy Svazu, kteří buď polevili v práci, nebo pracovali na vlastní pěst, zejména také nynější vůdce „Dělnického bratrstva". Svaz začal hrát vedoucí úlohu v dělnických, rolnických a tělocvičných spolcích v daleko větší míře než před rokem 1848, takže už v příštím čtvrtletním provolání k obcím z června 1850 se mohlo konstatovat, že

student Schurz z Bonnu (později americký exministr), který jezdil po Německu v zájmu maloburžoazní demokracie, zjistil, že „každý, kdo by se nám hodil, je už v rukou Svazu" (viz příloha IX, čís. 2).[262] Svaz byl nesporně jedinou revoluční organizací, která měla v Německu nějaký význam.

Čemu však měla tato organizace sloužit, to záviselo hlavně na tom, zda se uskuteční vyhlídky na nový rozmach revoluce. A to se během roku 1850 stávalo čím dál tím nepravděpodobnější, ba nemožnější. Průmyslová krize z roku 1847, která připravila revoluci roku 1848, byla překonána; nastalo nové, dosud nevídané období průmyslové prosperity; kdo měl oči a dovedl se dívat, tomu muselo být jasné, že revoluční bouře z roku 1848 pozvolna utichá.

„Za takové všeobecné prosperity, kdy se výrobní síly buržoazní společnosti rozvíjejí tak bujně, jak je to jen v rámci buržoazních poměrů možné, *nemůže být o skutečné revoluci ani řeči.* Taková revoluce je možná jen v obdobích, kdy se oba tito činitelé, moderní výrobní síly a buržoazní formy výroby, dostávají vzájemně do rozporu. Všelijaké ty různice, které teď zaměstnávají představitele jednotlivých frakcí kontinentální strany pořádku a jimiž se vzájemně kompromitují, zdaleka nemohou být popudem k novým revolucím; naopak, jsou možné jen proto, že základna společenských poměrů je v této chvíli tak pevná a co reakce neví — tak *buržoazní.* O tuto základnu se všechny pokusy reakce zadržet buržoazní vývoj *rozbijí právě tak jistě jako všechno mravní rozhořčení a všechny nadšené proklamace demokratů.*" Tak jsme to s Marxem napsali v „Třetím mezinárodním přehledu. Od května do října 1850" v „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", V. a VI. sešit, Hamburk 1850, str. 153.[263]

Toto střízlivé pojetí situace bylo však pro mnohé lidi kacířstvím v době, kdy Ledru-Rollin, Louis Blanc, Mazzini, Kossuth a z menších německých hvězd Ruge, Kinkel, Goegg a jak se všichni jmenují, v Londýně houfně sestavovali budoucí prozatímní vlády nejen pro své vlastní země, nýbrž i pro celou Evropu, kdy už šlo jen o to, opatřit si v Americe ve formě půjčky na revoluci nutné peníze, aby mohla být v mžiku uskutečněna evropská revoluce a s ní samozřejmě nastoleny rozličné republiky. Lze se divit, že na to

naletěl takový člověk jako Willich, že se ze starého revolučního zápalu dal pobláznit i Schapper a že většina londýnských dělníků, z velké části právě emigrantů, šla za nimi do tábora buržoazně demokratických hurárevolucionářů? Zkrátka, zdrženlivost, kterou jsme hlásali, nebyla těmto lidem po chuti; mělo se začít s hurárevolucionářstvím; proti tomu jsme se co nejrozhodněji postavili. Došlo k rozkolu; další se lze dočíst v „Odhaleních". Pak došlo k zatčení — nejdříve Nothjunga, pak Haupta v Hamburku, který zradil tím, že udal jména členů kolínského ústředního výboru a měl v procesu vystupovat jako hlavní svědek; jeho příbuzní se však nechtěli dožít takové ostudy a pomohli mu do Rio de Janeira, kde si později zařídil obchod a za své zásluhy byl jmenován nejprve pruským a potom německým generálním konzulem. Nyní je opět v Evropě.*

Pro lepší pochopení toho, o čem píši dále, uvádím seznam kolínských obžalovaných: 1. P. G. Röser, dělník v tabákové továrně; 2. Heinrich Bürgers, který zemřel později jako pokrokový poslanec zemského sněmu; 3. Peter Nothjung, krejčí, zemřel před několika lety jako fotograf ve Vratislavi; 4. W. J. Reiff; 5. dr. Hermann Becker, dnes vrchní starosta v Kolíně a člen horní sněmovny; 6. dr. Roland Daniels, lékař, zemřel několik let po procesu na souchotiny, které si přinesl z vězení; 7. Karl Otto, chemik; 8. dr. Abraham Jacobi, nyní lékař v New Yorku; 9. dr. J. J. Klein, nyní lékař a městský radní v Kolíně; 10. Ferdinand Freiligrath, který však byl tehdy už v Londýně; 11. J. L. Ehrhard, obchodní příručí; 12. Friedrich Lessner, krejčí, nyní v Londýně. Z těchto obžalovaných byli po veřejném přelíčení před porotou, které trvalo od 4. října do 12. listopadu 1852, odsouzeni pro pokus velezrady: Röser, Bürgers a Nothjung na 6 let, Reiff, Otto a Becker na 5 let, Lessner na 3 roky pevnostního vězení, Daniels, Klein, Jacobi a Ehrhard byli osvobozeni.

* Schapper zemřel koncem šedesátých let v Londýně. Willich se zúčastnil americké občanské války, v níž byl vyznamenán; v bitvě u Murfreesboro (Tennessee) byl jako brigádní generál raněn do prsou, uzdravil se však a zemřel asi před deseti lety v Americe. — O ostatních zmíněných osobách chci ještě poznamenat, že Heinrich Bauer zapadl v Austrálii, Weitling a Ewerbeck zemřeli v Americe. *(Engelsova poznámka.)*

Kolínským procesem končí toto první období německého komunistického dělnického hnutí. Hned po vynesení rozsudku jsme Svaz rozpustili; za několik měsíců se odebral na věčný odpočinek i Willichův a Schapperův Sonderbund.

Mezi tehdejší dobou a dneškem leží celý lidský věk. Tehdy bylo Německo zemí řemesla a domáckého průmyslu založeného na ruční práci; dnes je velikou průmyslovou zemí, kde stále ještě probíhá proces průmyslového převratu. Tehdy bylo nutné po jednom shromažďovat dělníky, kteří chápali své postavení dělníků a svůj historicko-ekonomický protiklad ke kapitálu, protože tento protiklad sám teprve vznikal. Dnes se musí nad veškerým německým proletariátem vyhlašovat výjimečné zákony jen proto, aby se alespoň trochu zpomalil proces jeho vývoje do okamžiku, kdy si plně uvědomí své postavení utlačované třídy. Tehdy musela ta hrstka lidí, kteří dospěli k poznání historické úlohy proletariátu, pracovat tajně, scházet se pokradmu ve skupinkách tří až dvaceti lidí. Dnes už německý proletariát nepotřebuje oficiální organizaci, ani veřejnou, ani tajnou: prostá, samozřejmá soudržnost stejně smýšlejících příslušníků téže třídy stačí, aby bez jakýchkoli stanov, bez výborů, usnesení a jiných viditelných forem otřásla celou německou říší. Bismarck je rozhodčím v Evropě, za německými hranicemi; avšak uvnitř země den ode dne hrozivěji roste atletická postava německého proletariátu, kterou Marx předvídal už roku 1844, obr, pro něhož je těsná budova říše vyměřená pro šosáka už příliš malá a jehož mohutná postava a široké plece budou sílit do chvíle, kdy tento obr jen povstane a tím celou stavbu říšské ústavy rozmetá v trosky. A nejen to. Mezinárodní hnutí evropského a amerického proletariátu zesílilo nyní natolik, že nejen jeho první úzká forma — tajný svaz —, nýbrž dokonce i jeho druhá, nekonečně rozsáhlejší forma — veřejné Mezinárodní dělnické sdružení — se stala pro ně poutem a že prostý pocit solidarity, založený na pochopení totožnosti třídního postavení, stačí, aby z dělníků všech zemí a jazyků vytvořil a semkl jednu jedinou velkou stranu proletariátu. Učení, které Svaz hlásal od roku 1847 do roku 1852 a které moudří

šosáci mohli tehdy odbývat pokrčením ramen jako chorobné výmysly ztřeštěných bláznů, jako tajné učení několika ojedinělých sektářů, toto učení má dnes nesčetné stoupence ve všech civilizovaných zemích světa, jak mezi vypovězenci v sibiřských dolech, tak i mezi kalifornskými zlatokopy; a zakladatel tohoto učení, nejnenáviděnější, nejhanobenější člověk své doby, Karel Marx, byl ve chvíli, kdy umíral, stále vyhledávaný a stále ochotný rádce proletariátu starého i nového světa.

Londýn, 8. října 1885

Bedřich Engel

Otištěno v knize
„Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln“,
Hottingen-Curych 1885,
a v listu „Sozialdemokrat“,
čís. 46—48 z 12., 19. a 26. listopadu 1885

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

Première année — N° 9 Samedi 17 Octobre 1885.

LE SOCIALISTE

Organe du Parti ouvrier

LE NUMERO : 10 CENTIMES
ABONNEMENTS : France, 3 m. 1 fr. 50; 6 m. 3 fr.; 1 an, 6 fr.
Etranger, — 3 fr. — 4 fr. — 8 fr.

PARAISSANT LE SAMEDI
Comité de Rédaction :
O. Deville, R. Fraisse, J. Guesde, P. Lafargue, A. Le Taillecon.

RÉDACTION ET ADMINISTRATION :
17, rue de Crohenat, Paris.
Annonces : au bureau du Journal

SITUACE[264]

Londýn 12. října 1885

...Ve 4. říjnu nevidím žádnou porážku, pokud jste se neoddávali všemožným iluzím. Šlo o to rozdrtit oportunisty, a to se stalo. Aby se to však mohlo stát, bylo zapotřebí tlaku ze dvou protilehlých stran, zprava i zleva. Že tlak zprava byl silnější, než se předpokládalo, je očividné. Ale tím je situace ještě mnohem revolučnější.

Buržoa, velký i malý, volil místo zakuklených orleanistů a bonapartistů raději orleanisty a bonapartisty bez masky, místo lidí, kteří se chtějí obohatit na úkor národa, raději ty, kteří se už okrádáním národa obohatili, místo zítřejších konzervativců raději staré konzervativce. To je všechno.

Monarchie je ve Francii nemožná, už jen proto, že tam je tolik pretendentů. Kdyby byla možná, znamenalo by to, že bismarckovci mají pravdu, když říkají, že Francie degeneruje. Jenomže tato degenerace postihuje pouze buržoazii, a to právě tak v Německu a v Anglii jako ve Francii.

Republika vždycky zůstane vládou, která tři monarchistické sekty[265] rozděluje nejméně a dovoluje jim spojit se v konzervativní stranu. Jakmile se začne hovořit o možnosti restaurace monarchie,

rozdělí se konzervativní strana ihned na tři sekty, zatímco republikáni budou nuceni seskupit se kolem jediné možné vlády; a v této chvíli je to pravděpodobně Clemenceauův kabinet.

Clemenceau je pořád ještě lepší než Ferry a Wilson. Je velice důležité, aby se dostal k moci ne jako zastánce vlastnictví proti komunistům, ale jako zachránce republiky proti monarchii. V tom případě bude totiž víceméně *nucen* dodržet, co slíbil; jinak by se zachoval jako jiní, kteří si o sobě podobně jako Ludvík Filip mysleli, že jsou „nejlepší republikou"[266]: u moci jsme my, republika může klidně spát; stačí, že jsme se zmocnili ministerstev, už nám tedy nepovídejte nic o slibovaných reformách.

Soudím, že lidé, kteří 4. října hlasovali pro monarchisty, se už polekali svého úspěchu a že 18. říjen přinese výsledky víceméně clemenceauovské;[267] přitom určitý úspěch budou mít i oportunisté, ne proto, že by si jich voliči nějak vážili, ale proto, že jimi pohrdají. Šosák si řekne: konečně při tolika roajalistech a bonapartistech potřebuji také nějakého toho oportunistu. — Ostatně 18. se situace rozhodne; Francie je zemí nepředvídaných okolností, a raději tady nevyslovím definitivní názor.

V každém případě však budou proti sobě stát radikálové[268] a monarchisté. Republika bude ohrožena právě natolik, nakolik musí být ohrožena, aby maloburžoa byl nucen přiklonit se trochu víc na stranu krajní levice, což by jinak nikdy neudělal. A *to je přesně taková situace, jakou potřebujeme my, komunisté.* Až dosud nevidím důvod k domněnce, že by mimořádně logický průběh politického vývoje ve Francii byl narušen: je to stále táž logika jako v letech 1792 až 1794; jenom nebezpečí, které tenkrát hrozilo ze strany koalice, hrozí dnes ze strany koalice monarchistických stran uvnitř země. Podíváme-li se na ni zblízka, je méně nebezpečná, než byla tamta...

B. Engels

Otištěno v „Le Socialiste",
čís. 8 ze 17. října 1885

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

REDAKČNÍMU KOLEGIU LISTU „LE SOCIALISTE“

Občané,

ve vašem listě ze 17. října otiskujete výňatek z mého soukromého dopisu, který jsem adresoval jednomu z vás.* Tento dopis byl psán ve spěchu, takže jsem, abych nezmeškal poštu, ani neměl čas si jej po sobě přečíst. Dovolte mi proto, abych upřesnil jedno místo, které nevystihuje jasně, co jsem měl na mysli.

Když jsem hovořil o panu Clemenceauovi jako o praporečníku francouzského radikalismu, řekl jsem: „Je velice důležité, aby se dostal k moci ne jako zastánce vlastnictví proti komunistům, ale jako zachránce republiky proti monarchii. V tom případě by totiž byl víceméně nucen dodržet, co slíbil; jinak by se (zde je třeba vložit: *možná*) zachoval jako jiní, kteří si o sobě podobně jako Ludvík Filip mysleli, že jsou nejlepší republikou: u moci jsme my, republika může klidně spát; stačí, že jsme se zmocnili ministerstev, už nám nepovídejte nic o slibovaných reformách.“

Především nemám právo tvrdit, že pan Clemenceau, kdyby se dostal k moci obvyklou cestou parlamentních vlád, by si zcela určitě počínal „jako jiní“. Dále nejsem z těch, kdo jednání vlád vysvětlují pouze jejich dobrou či špatnou vůlí; sama tato vůle je určována příčinami na nich nezávislými, všeobecnou situací. Proto zde nejde o dobrou či špatnou vůli pana Clemenceaua. V zájmu dělnické strany jde o to, aby se radikálové dostali k moci za takové

* Viz tento svazek, str. 257–258. *(Pozn. red.)*

situace, kdy by realizace jejich programu byla jediným prostředkem, jímž by se u moci udrželi. Doufejme, že 200 monarchistů ve sněmovně postačí na to, aby takovouto situaci vytvořili.

Londýn 21. října 1885

B. Engels

Otištěno v „Le Socialiste“, čís. 10 z 31. října 1885

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

JAK SE NEMÁ PŘEKLÁDAT MARX[269]

První díl „Kapitálu" je veřejný statek, pokud jde o překlady do cizích jazyků. Proto, přestože v anglických socialistických kruzích je velmi dobře známo, že se překlad připravuje a že za jeho vydání budou odpovídat vykonavatelé Marxovy literární závěti, nikdo by neměl právo něco namítat proti tomu, kdyby před tímto překladem vyšel jiný, pokud by text byl věrně a stejně dobře přetlumočen.

Prvních několik stránek takového překladu Johna Broadhouse vyšlo v říjnovém čísle časopisu „To-day". Říkám výslovně, že ani zdaleka netlumočí text věrně, a to proto, že panu Broadhousovi chybějí všechny ty vlastnosti, které musí mít překladatel Marxe.

K překladu takové knihy nestačí jen dobře znát spisovnou němčinu. Marx užívá s oblibou výrazů z denního života i rčení z krajových nářečí; razí nová slova, příklady si vybírá ze všech vědních oborů, odkazuje na literatury desítky jazyků; rozumět mu znamená vskutku mistrně ovládat němčinu slovem i písmem a vědět také něco o německém životě.

Pro ilustraci. Když několik oxfordských studentů přeplouvalo na čtyřveslici Doverskou úžinu, psaly noviny, že jeden z nich „caught a crab"*. Londýnský dopisovatel „Kölnische Zeitung"[28] to vzal doslova a referoval svému listu věrně, že „jeden veslař zachytil veslem kraba". Jestliže člověk, který celá léta žije uprostřed Londýna, může udělat tak směšnou botu, když narazí na termíny z jemu neznámé oblasti, co můžeme očekávat od člověka, který zná obstojně jen knižní němčinu a pouští se do překládání autora, který se z německých spisovatelů nejobtížněji překládá? A opravdu uvidíme, že pan Broadhouse se v „chytání krabů" vyzná znamenitě.

* — tj. doslova „chytil kraba"; v přeneseném smyslu to znamená zabrat veslem příliš hluboko a vyjít z rytmu. *(Pozn. red.)*

Ale tady je třeba něco víc. Marx je autor, který se vyjadřuje tak pádně a pregnantně jako málokterý spisovatel současnosti. Má-li ho někdo adekvátně přetlumočit, je třeba, aby mistrně ovládal nejen němčinu, ale také angličtinu. Jenže pan Broadhouse — třebaže sice má zřejmě docela slušnou žurnalistickou kvalifikaci — vládne angličtinou jen v onom omezeném rámci, jakého se používá v běžné solidní literatuře. V této oblasti je doma; to však není angličtina, do které by se dal vůbec překládat „Kapitál". Šťavnatá němčina se musí překládat šťavnatou angličtinou; musí se čerpat z nejlepších zdrojů jazyka; pro nově ražené německé výrazy je třeba razit jim odpovídající nové výrazy anglické. Jenže jakmile se pan Broadhouse octne před podobnou obtíží, selžou mu nejen jeho zdroje, ale i odvaha. Sebemenší rozšíření jeho omezené stereotypní slovní zásoby, sebemenší novota v konvenční angličtině běžné literatury ho děsí, a než by se odvážil takového kacířství, překládá obtížné německé slovo víceméně neurčitým výrazem, který neuráží jeho sluch, ale zatemňuje smysl autorovy myšlenky; nebo — a to je ještě horší — opakuje-li se, tlumočí je celou řadou různých výrazů a zapomíná, že odborný termín se musí pokaždé překládat jedním a týmž ekvivalentem. Tak hned v nadpise první kapitoly překládá „*Wertgrösse*" [velikost hodnoty] výrazem „extent of value" [rozsah hodnoty] a ignoruje, že „*Grösse*" [velikost] je přesně stanovený matematický termín rovnocenný výrazu „magnitude", čili určité množství, zatímco „extent" může znamenat ještě mnoho jiného. Dokonce i taková prostinká novota jako „labour-time" [pracovní doba] za „*Arbeitszeit*" je pro něho příliš; překládá to jako 1. „time-labour", což znamená, pokud to vůbec něco znamená, práci placenou podle času nebo práci, kterou koná člověk „odpykávající" si „*time*" [*dobu*] „hard *labour*" [nucených *prací*], 2. „time of labour" [doba práce], 3. „labour-time" [pracovní doba] a 4. „period of labour" [pracovní období] — tímto výrazem *(Arbeitsperiode)* rozumí Marx ve druhém dílu něco úplně jiného. Přitom, jak je dobře známo, je „kategorie" pracovní doba jednou z nejzákladnějších v celé knize a překládat ji čtyřmi různými výrazy na méně než deseti stránkách je víc než neodpustitelné.

Marx začíná rozborem zboží. Nejdříve se zboží jeví jako užitný

předmět, jako takové se může zkoumat se zřetelem buď na kvalitu nebo na kvantitu. „Každá taková věc je souhrnem mnoha vlastností, a proto může být užitečná po různých stránkách. Objevit tyto různé stránky, a tím i rozmanité způsoby používání věcí, je věc *historického vývoje*. Totéž je třeba říci o nalezení *společenských měr pro* kvantitativní stránku užitečných věcí. Různost měr zboží je dána jednak různou povahou měřených předmětů, jednak dohodou."*[270]

Pan Broadhouse to přeložil takto:

„Objevovat tyto rozmanité stránky a následkem toho i rozličné způsoby, jimiž může být předmětu použito, je *dílem času*. Tak je to *tudíž i s nalezením zcela určitého společenského měřítka* pro kvantitativní stránku užitečných věcí. Různost v *mase* zboží je dána jednak rozdílnou povahou"** atd.

U Marxe tvoří objevování různých užitečných stránek věcí podstatnou součást historického pokroku, u pana Broadhouse je to jen dílo času. U Marxe platí totéž o stanovení všeobecných společenských měr. U pana B. je ještě jiným „dílem času" „nalezení *zcela určitého* společenského měřítka pro kvantitativní stránku užitečných věcí"; s takovým měřítkem se Marx jistě nikdy netrápil. A nakonec si ještě plete *Maße* [*míry*] s *Masse* [*masou*], a naděluje tak Marxovi toho nejlepšího „kraba", jakého kdy kdo polapil.

Dále Marx říká: „Užitné hodnoty tvoří hmotný obsah bohatství, *ať je jeho společenská forma jakákoli*"***[271] (specifická forma při-

* *Text německého originálu I. dílu „Kapitálu", třetí vydání z roku 1883:* Jedes solches Ding ist ein Ganzes vieler Eigenschaften und kann daher nach verschiedenen Seiten nützlich sein. Diese verschiedenen Seiten und daher die mannigfachen Gebrauchsweisen der Dinge zu entdecken, ist geschichtliche Tat. So die Findung gesellschaftlicher Maße für die Quantität der nützlichen Dinge. Die Verschiedenheit der Warenmaße entspringt teils aus der verschiedenen Natur der zu messenden Gegenstände, teils aus Konvention."

Anglický překlad v Engelsově článku: Any such thing is a whole in itself, the sum of many qualities or properties, and may therefore be useful in different ways. To discover these different ways and therefore the various uses to which a thing may be put, is the *act of history*. So, too, is the finding and fixing of *socially recognised standards of measure* for the quantity of useful things. The diversity of the modes of measuring commodities arises partly from the diversity of the nature of the objects to be measured, partly from convention." *(Pozn. red.)*

** *Broadhousův překlad:* „To discover these various ways, and consequently the multifarious modes in which an object may be of use, is *a work of time*. So, *consequently*, is the finding of *the social measure* for the quantity of useful things. The diversity in the *bulk* of commodities arises partly from the different nature" etc. *(Pozn. red.)*

*** *Text německého originálu:* „Gebrauchswerte bilden den stofflichen

vlastňování, v níž se uskutečňuje jeho držba a rozdělování). Pan Broadhouse má:

„Užitné hodnoty vytvářejí skutečný základ bohatství, *které je vždycky jejich společenskou formou.*"*

Což je buď na efekt vypočtená fráze, nebo holý nesmysl.

Druhý aspekt, z něhož se zboží jeví, je jeho směnná hodnota. Ten fakt, že všechna zboží jsou směnitelná v určitých neustále se měnících proporcích jedno za druhé, že mají směnné hodnoty, znamená, že obsahují něco, co je jim všem společné. Nebudu si všímat ledabylosti, s jakou zde pan Broadhouse reprodukuje jeden z nejcitlivějších rozborů Marxovy knihy, a přejdu rovnou k místu, kde Marx říká: „Tímto společným nemohou být geometrické, fyzikální, chemické nebo nějaké jiné přírodní vlastnosti zboží. Tělesné vlastnosti zboží přicházejí v úvahu vůbec jen potud, pokud na nich závisí užitečnost zboží, tj. pokud dělají zboží užitnými hodnotami." A pokračuje: „Naproti tomu je *zřejmé*, že pro směnný *poměr* jednotlivých zboží je charakteristické právě to, že se *abstrahuje od jejich užitných hodnot. Uvnitř směnného poměru zboží* znamená jedna užitná hodnota právě tolik jako každá jiná, jen když je dána v *patřičné* proporci."**[272]

A pan Broadhouse:

Inhalt des Reichstums, welches immer seine gesellschaftliche Form sei."

Anglický překlad v Engelsově článku: „Use-values form the material out of which wealth is made up, *whatever may be the social form of that wealth.*" *(Pozn. red.)*

* *Broadhousův překlad:* „Use values constitute the actual basis of wealth *which is always their social form*". *(Pozn. red.)*

** *Text německého originálu:* „Dies Gemeinsame kann nicht eine geometrische, physikalische, chemische oder sonstige natürliche Eigenschaft der Waren sein. Ihre körperlichen Eigenschaften kommen überhaupt nur in Betracht, soweit selbe sie nutzbar machen, also zu Gebrauchswerten. Andrerseits aber ist es grade die Abstraktion von ihren Gebrauchswerten, was das Austauschverhältnis der Waren augenscheinlich charakterisiert. Innerhalb desselben gilt ein Gebrauchswert grade so viel wie jeder andre, wenn er nur in gehöriger Proportion vorhanden ist."

Anglický překlad v Engelsově článku: „This something common to all commodities cannot be a geometrical, physical, chemical or other natural property. In fact their material properties come into consideration only in so far as they make them useful, that is, in so far as they turn them into use-values. But it is the very act *of making abstraction from their use-values* which *evidently* is the characteristic point of the exchange- *relation* of commodities. *Within this relation*, one use-value is equivalent to any other, so long as it is provided in *sufficient* proportion." *(Pozn. red.)*

„Naproti tomu však právě *tyto užitné hodnoty, pojaty abstraktně, patrně* charakterizují směnnou *proporci* zboží. *Sama o sobě* platí každá užitná hodnota právě tolik jako každá jiná, pokud existuje ve *stejné* proporci."*

Takto — a to nechávám stranou menší chyby — vkládá pan Broadhouse Marxovi do úst pravý opak toho, co skutečně říká Marx. U Marxe je pro směnný poměr jednotlivých zboží charakteristické to, že se úplně abstrahuje od jejich užitných hodnot, že se zboží posuzují, jako by vůbec žádnou užitnou hodnotu neměla. Jeho překladatel mu však vkládá do úst, že charakteristická pro směnnou *proporci* (o níž zde vůbec není řeč) je právě jejich užitná hodnota, jenže vzata „abstraktně"! A o několik řádek dál uvádí Marxovu větu: „Jako užitné hodnoty se jednotlivá zboží liší především kvalitativně, jako směnné hodnoty se mohou lišit jen kvantitativně, *neobsahují tedy ani atom užitné hodnoty*", ani abstraktní, ani konkrétní. A tak se právem můžeme ptát: „Rozumíš vůbec tomu, co čteš?"

Odpovědět na tuto otázku kladně je nemožné, neboť vidíme, že pan Broadhouse opakuje tento nesprávný výklad znovu a znovu. Po právě citované větě Marx pokračuje: „*Nepřihlížíme-li*" (to znamená abstrahujeme-li) „k užitné hodnotě zbožních těles, zbude *jim* už jen jediná vlastnost, totiž že jsou produkty práce. Ale nyní se i produkt práce sám najednou úplně změnil. Abstrahujeme-li *od jeho užitné hodnoty*, abstrahujeme tím také *od těch součástí* a forem zbožního tělesa, které *je činí* užitnou hodnotou."**[273]

Pan Broadhouse to do angličtiny překládá takto:

„*Oddělíme*-li užitné hodnoty *od* skutečného materiálu zboží, zbude" (kde? u užitných hodnot nebo u skutečného materiálu?) „už pouze jedna jediná

* *Broadhousův překlad:* „But on the other hand, it is precisely *these use-values in the abstract* which *apparently* characterise the exchange-*ratio* of the commodities. *In itself*, one use-value is worth just as much as another if it exists in the *same* proportion." *(Pozn. red.)*

** *Text německého originálu:* „Sieht man nun vom Gebrauchswert der Warenkörper ab, so bleibt ihnen nur noch eine Eigenschaft, die von Arbeitsprodukten. Jedoch ist uns auch das Arbeitsprodukt bereits in der Hand verwandelt. Abstrahieren wir von seinem Gebrauchswert, so abstrahieren wir auch von den körperlichen Bestandteilen und Formen, die es zum Gebrauchtswert machen."

Anglický překlad v Engelsově článku: „Now, if we *leave out of consideration*" (that is, make abstraction from) „the use-values of the commodities, there remains *to them* but one property: that of being the products of labour. But even this product of labour has already undergone a change in our hands. If we make abstraction *from its use-value*, we also make abstraction *from the bodily components* and forms which *make it into* a use-value." *(Pozn. red.)*

vlastnost, totiž produktu práce. Jenže produkt práce se už v našich rukách přeměnil. Abstrahujeme-li *od něho jeho užitnou hodnotu, abstrahujeme také jádro a formu,* které *tvoří jeho* užitnou hodnotu."*

A dále Marx: „Ve směnném *poměru* jednotlivých zboží se nám jejich směnná hodnota jevila jako něco naprosto nezávislého na jejich užitných hodnotách. Abstrahujeme-li pak skutečně *od užitné hodnoty* produktů práce, dostaneme jejich hodnotu, jak byla *právě* určena."**[274]

U pana Broadhouse to zní takto:

Ve směnné *proporci* jednotlivých zboží nám jejich směnná hodnota připadá jako něco úplně nezávislého na jejich užitné hodnotě. Jestliže tedy vskutku abstrahujeme *užitnou hodnotu od produktů práce,* dostáváme jejich hodnotu, jak je *v té době* určena."***

Je to jasné. Pan Broadhouse neslyšel nikdy o jiných způsobech abstrahování než fyzických, jako je třeba abstrahování peněz z pokladny nebo sejfu. Ztotožňovat však abstrahování se substrahováním, to rozhodně nedělá dobré jméno překladateli Marxe.

A ještě jedna ukázka, jak se přesný smysl v němčině dá zvrátit v nesmysl v angličtině. Jedním z [illegible]

krétní, druhá je práce abstraktní. První je práce ve smyslu technickém, druhá ve smyslu ekonomickém. Zkrátka — angličtina *má* výraz pro obě: jedna je *work* na rozdíl od labour a druhá je *labour* na rozdíl od work. Po této analýze Marx pokračuje: „Zprvu se nám zboží jevilo jako něco dvojakého, jako užitná hodnota a směnná hodnota. Potom se ukázalo, že i práce, pokud je vyjádřena v hodnotě, *nemá už tytéž znaky*, které jí příslušejí jako tvůrkyni užitných hodnot."*[275] Pan Broadhouse dělá co může, aby dokázal, že z Marxovy analýzy nepochopil ani slovo, a uvedené místo překládá takhle:

„Znovu jsme ve zboží spatřovali *složeninu* užitné hodnoty a směnné hodnoty. Pak jsme viděli, že práce, je-li vyjádřena v hodnotě, *má tento charakter, pouze* pokud je ploditelkou užitné hodnoty."**

Když Marx říká bílé, nevidí pan Broadhouse důvod, proč by neměl přeložit černé.

Ale dost už toho. Podívejme se na něco veselejšího. Marx říká: „V občanské společnosti panuje *fictio juris****, že každý člověk jako kupec zboží má encyklopedické znalosti v oboru nauky o zboží."[276] Přestože výraz Civil Society [občanská společnost] je veskrze anglický a Fergusonova „History of Civil Society" existuje už víc než sto let, je tento výraz nad síly pana Broadhouse. Překládá jej „mezi obyčejnými lidmi" a mění tak smysl v nesmysl. Právě „obyčejní lidé" si totiž pořád stěžují, že jsou okráděni obchodníky atd., protože neznají povahu a hodnotu zboží, která si potřebují koupit.

Produkce (Herstellung) užitné hodnoty je přeložena jako *stanovení* [*establishing*] užitné hodnoty. Když Marx říká: „Kdyby se podařilo

* *Text německého originálu:* „Ursprünglich erschien uns die Ware als ein Zwieschlächtiges, Gebrauchswert und Tauschwert. Später zeigte sich, daß auch die Arbeit, soweit sie im Wert ausgedrückt ist, nicht mehr dieselben Merkmale besitzt, die ihr als Erzeugerin von Gebrauchswerten zukommen."

Anglický překlad v Engelsově článku: „Originally a commodity presented itself to us as something duplex: use-value and exchange-value. Further on we saw that labour, too, as far as it is expressed in value, *does no longer possess the same characteristics* which belong to it in its capacity as a creator of use-value." *(Pozn. red.)*

** *Broadhousův překlad:* „We saw the commodity at first as a *compound* of use-value and exchange-value. Then we saw that labour, so far as it is expressed in value, *only possesses that character so far as* it is a generator of use-value." *(Pozn. red.)*

*** — právní fikce. *(Pozn. red.)*

přeměňovat malým množstvím práce uhlí v diamanty, mohla by jejich hodnota klesnout pod hodnotu cihel,“[277] pan Broadhouse, který zřejmě neví, že diamanty jsou alotropickou formou uhlí, dělá z *uhlí koks*. Obdobně „úhrnný výtěžek brazilských diamantových dolů“* překrucuje na „*veškerý zisk* z celého výtěžku“**. „Staroindické občiny“ se v jeho rukách stávají „*věkovitými* [*venerable*] občinami“. Marx říká: „V užitné hodnotě každého zboží je obsažena“ (*steckt*, což by se raději mělo překládat: „Na produkci užitné hodnoty zboží byla vynaložena“) „*určitá*, účelná *produktivní činnost* čili užitečná práce.“***[278] Pan Broadhouse musí říci:

„V užitné hodnotě zboží je obsaženo určité *množství produktivní síly* čili užitečné práce“,†

a zaměňuje tak nejen kvalitu za kvantitu, ale také produktivní činnost, jež byla vynaložena, za produktivní sílu, jež má být teprve vynaložena.

Ale už toho nechme. Mohl bych uvést ještě desetkrát tolik příkladů a ukázat na nich, že pan Broadhouse *není* v žádném ohledu člověk, který by byl schopen a hoden překládat Marxe, hlavně proto, že zřejmě nemá ani ponětí, co je opravdu svědomitá vědecká práce.††

Bedřich Engels

Napsáno v říjnu 1885
Otištěno v časopise „The Commonweal“, čís. 10 z listopadu 1885

Podle textu časopisu
Přeloženo z angličtiny

* *Text německého originálu:* „Gesamtausbeute der brasilianischen Diamantgruben.“
Anglický překlad v Engelsově článku: „Total yield of the Brazilian diamond mines.“ *(Pozn. red.)*

** *Broadhousův překlad:* „The *entire profits* of the whole yield.“ *(Pozn. red.)*

*** *Text německého originálu:* „In dem Gebrauchswert jeder Ware steckt eine bestimmte zweckmäßig produktive Tätigkeit oder nützliche Arbeit.“
Anglický text v Engelsově článku: „In the use-value of a commodity is contained“ (*steckt*, which had better be translated: For the production of the use-value of a commodity there had been spent) „a *certain productive activity*, adapted to the peculiar purpose, or a certain useful labour.“ *(Pozn. red.)*

† *Broadhousův překlad:* „In the use-value of a commodity is contained a certain *quantity of productive power* or useful labour.“ *(Pozn. red.)*

†† Z výše uvedeného vysvítá jasně, že „Kapitál“ není kniha, kterou je možno překládat na smlouvu. Její překlad je v nejlepších rukách, ale překladatelé mu nemohou věnovat všechen svůj čas. Proto se opožďuje. I když ještě nemůžeme stanovit přesně, kdy kniha vyjde, můžeme zaručit, že se anglické vydání dostane do rukou veřejnosti během příštího roku. *(Engelsova poznámka.)*

K DĚJINÁM PRUSKÝCH ROLNÍKŮ

ÚVOD K BROŽUŘE WILHELMA WOLFFA „SLEZSKÁ MILIARDA“[279]

Aby bylo možno porozumět následující Wolffově práci, musím říci několik slov úvodem.

Německo na východ od Labe a na sever od Krušných hor a Krkonoš je země vyrvaná v druhé polovině středověku Slovanům, kteří sem pronikli, a znovu germanizovaná německými kolonisty. Dobyvační němečtí rytíři a baroni, jimž byla tato země přidělena, se osvědčili jako „lokátoři“ vesnic; rozdělili svá území na polnosti náležející k vesnicím a každé tyto polnosti se zase dělily na určitý počet stejně velkých rolnických hospodářství neboli lánů. Ke každému lánu patřilo místo na stavení s dvorem a zahradou ve vesnici. Tyto lány se rozdělovaly losem mezi přistěhovalé francké (rýnsko-francké a nizozemské), saské a fríské kolonisty; za to museli kolonisté odvádět lokátorovi, tj. rytíři nebo baronovi, velmi mírné, pevně stanovené dávky a vykonávat pro něho určité služby. Dokud to rolníci dělali, byli dědičnými pány na svých lánech. K tomu měli táž práva užívat lesa patřícího lokátorovi (pozdějšímu statkáři), brát si z něho dříví, pást tam dobytek, sbírat žaludy na krmení prasat atd., jaká měli západoněmečtí rolníci ve své společné marce. Na obdělávaných polnostech se musel střídat osev a většinou se to dělo podle trojpolního systému hospodaření, tj.: ozimý hon, jařinný hon a úhor; na úhorech a sklizených polích se společně pásl dobytek rolníků i lokátorův. Všechny záležitosti týkající se vesnice se vyřizovaly na shromáždění dvořáků, tj. držitelů lánů, usnesením většiny. Práva šlechtických lokátorů se omezovala na právo vyžadovat splnění povinností, podílet se na užívání

úhorů a strnišť k pastvě, měli právo na přebytek výnosu z lesů a předsedali shromáždění dvořáků, kteří všichni byli osobně svobodní. Takové bylo zpravidla postavení německých rolníků od Labe až po Východní Prusko a Slezsko. Vcelku bylo mnohem výhodnější než tehdejší postavení západoněmeckých a jihoněmeckých rolníků, kteří už tenkrát vedli s feudálními pány prudký, stále obnovovaný boj za svá stará zděděná práva a většinou už propadli daleko tíživější formě závislosti, jež ohrožovala a dokonce likvidovala jejich svobodu.

Vzrůstající potřeba peněz vedla ve 14. a 15. století i na severovýchodě k pokusům feudálních pánů potlačovat a vykořisťovat rolníky, což bylo v rozporu se smlouvami. Nedělo se to však ani zdaleka v takové míře a s takovým úspěchem jako v jižním Německu. Na východ od Labe bylo obyvatelstva ještě pořídku a spousta půdy ležela ladem; její obdělání, rozšíření zemědělství, zakládání nových úročných vesnic tu zůstávalo i nadále nejjistějším prostředkem k obohacení i pro feudálního pána; navíc zde, na hranici s Polskem, vznikly větší státy, jako Pomořansko, Braniborsko a kurfiřství saské (Slezsko bylo rakouské)[280], takže se lépe udržoval mír uvnitř země a rozbroje i loupeže šlechty byly důrazněji potlačovány než v roztříštěných územích na Rýnu, ve Francích nebo Švábsku; kdo však tímto věčným válečným stavem nejvíc trpěl, byl právě rolník.

Jen v sousedství porobených polských nebo litevsko-pruských vesnic se šlechta častěji pokoušela zatlačit kolonisty, kteří se tam přistěhovali podle německého zákupního práva [Hofrecht], do stejného nevolnického postavení, v jakém byli pruští a polští poddaní. Tak tomu bylo v Pomořanech a na území řádu[281] v Prusku, řídčeji ve Slezsku.

V důsledku tohoto příznivějšího postavení se rolníků na východ od Labe téměř vůbec nedotklo mohutné hnutí jihoněmeckých a západoněmeckých rolníků v poslední čtvrtině 15. a první čtvrtině 16. století, a když vypukla revoluce z roku 1525, setkala se ve Východních Prusích jen s chabou odezvou, která byla bez velké námahy potlačena. Rolníci na východ od Labe nechali své bouřící se bratry na holičkách a byli za to po zásluze odměněni. V krajích,

kde zuřila velká selská válka, byli teď z rolníků bez okolků naděláni nevolníci, byly na ně uvaleny nezměrné robotní povinnosti a břemena, závisící jen na zvůli majitele půdy, a jejich svobodná marka byla jednoduše proměněna v panské vlastnictví, jehož mohli užívat jen v té míře, v jaké jim to pán milostivě povolil. Tento stav pro feudální vrchnost přímo ideální, o nějž německá šlechta po celý středověk marně usilovala a jehož nyní, za úpadku feudálního hospodářství, konečně dosáhla, se postupně rozšířil také do zemí na východ od Labe. Nejenže bylo smluvní právo rolníků užívat panského lesa, pokud nebylo omezeno už dříve, přeměněno v odvolatelné milostivé svolení pánovo; nejenže byla protiprávně zvýšena robota a úroky, ale ještě byla zavedena nová břemena, jako laudemie (poplatky pánovi v případě úmrtí držitele rolnického dvora), které se považovaly za znaky nevolnictví, nebo se starobylým tradičním povinnostem vtiskoval charakter takových povinností, jaké vykonávali jen nevolníci, a ne svobodní. Tak byli svobodní rolníci na východ od Labe ani ne za sto let proměněni v nevolníky, zprvu fakticky a brzy také právně.

Feudální šlechta mezitím čím dál tím víc buržoazněla. Stále víc se zadlužovala městským peněžním kapitalistům a peníze se tak stávaly její naléhavou potřebou. Jenže z rolníka, svého nevolníka, nemohla vytlouci žádné peníze, ale především jen práci nebo zemědělské produkty a i těch dávala rolnická hospodářství, obdělávaná za krajně ztížených podmínek, jen minimum nad množství, které jeho pracující majitel potřeboval k nejnuznější obživě. V sousedství se však rozprostíraly rozsáhlé výnosné klášterní statky, na nichž pod odborným dohledem robotovali poddaní nebo nevolníci pro vrchnost. Takový způsob hospodaření nemohla drobnější šlechta na svých panstvích dosud uplatňovat skoro nikdy, mocnější šlechta a knížata jen výjimečně. Teď však jednak mír uvnitř země umožnil, aby se někde zavádělo velkozemědělství, zatímco z druhé strany k tomu šlechtu stále víc nutila vzrůstající potřeba peněz. Obdělávání velkých statků pomocí roboty, kterou konali nevolní rolníci pro pána, se tak postupně stalo zdrojem příjmu, který musel šlechtu odškodnit za loupežné rytířství, jež už vyšlo z módy. Kde však vzít potřebnou půdu? Šlechtic byl sice pánem na větším nebo

menším území, to však bylo až na několik výjimek úplně rozděleno mezi dědičné úročníky[282], kteří — pokud plnili ujednané povinnosti — měli na svých dvorcích a lánech, a také pokud jde o užívání marky, úplně stejná práva jako sám milostivý pán. Bylo třeba si nějak pomoci, a tu přispěla především přeměna rolníků v nevolníky. Neboť i když vyhnání nevolných rolníků z usedlostí nebylo menším porušením práva a méně násilným činem než vyhnání svobodných úročníků, dalo se přece jen daleko snáze zastřít pomocí už vžitého římského práva. Zkrátka, když se podařilo přeměnit rolníky v nevolníky, byl potřebný počet rolníků vyhnán nebo znovu usazen na panské půdě jako chalupníci, nádeníci s chalupou a zahrádkou. Jestliže dřívější pevné šlechtické hrady ustoupily novým, víceméně otevřeným venkovským zámkům, pak z téhož důvodu dvory kdysi svobodných rolníků ustoupily v daleko větší míře nuzným chalupám nevolných robotníků.

Jakmile byl panský statek — dominium, jak se nazývá ve Slezsku — vytvořen, zbývalo už jen uvést do pohybu pracovní sílu rolníků, aby jej obdělávali. A tu se ukázala druhá výhoda nevolnictví. Dřívější smlouvou pevně stanovené robotní služby rolníků pro tento účel zdaleka nevyhovovaly. Omezovaly se z valné většiny na práce konané ve veřejném zájmu — stavby cest a mostů atd. — na stavební práce na panském hradě, na práci žen a dívek na hradě při různé řemeslné výrobě a na osobní čelední službu. Jakmile se však rolník proměnil v nevolníka a byl s pomocí římských právníků postaven naroveň římskému otrokovi, začal milostivý pán zpívat docela jinou písničku. Se souhlasem právníků od soudu požadoval teď od rolníků neomezené služby, kolik, kdy a kde se mu zlíbilo. Rolník musel pro vrchnost robotovat, jezdit, orat, sít a sklízet, jakmile k tomu byl vyzván, i kdyby kvůli tomu zanedbával vlastní pole a jeho úroda shnila na poli. A právě tak mu byl až na krajní hranici možnosti vyšroubován úrok v obilí nebo v penězích.

Na tom však ještě nebylo dost. Neméně vznešený vládnoucí kníže, který se vyskytoval na východ od Labe všude, také potřeboval peníze, mnoho peněz. Za to, že dovoloval šlechtě utlačovat své rolníky, dovolovala šlechta jemu ukládat týmž rolníkům státní daně — šlechta sama byla ovšem od placení daní osvobozena!

A aby tomu všemu nasadil korunu, sankcionoval týž kníže už vžitou přeměnu dřívějšího práva feudálního pána předsedat — už dávno zrušenému — svobodnému dvorskému soudu rolníků v právo patrimoniální soudní pravomoci a vrchnostenské policie, podle něhož byl statkář nejen náčelníkem policie, ale také jediným soudcem svých rolníků — i ve vlastní při —, takže rolník mohl žalovat svého pána zase jen u něho samotného. Ten byl tedy zákonodárcem, soudcem a vykonavatelem v jedné osobě a na svém panství naprosto neomezeným pánem.

Tyto hanebné poměry nemající obdoby ani v Rusku — neboť tam měl rolník alespoň svou samosprávnou občinu — dosáhly vrcholu v době mezi třicetiletou válkou a spásnou porážkou u Jeny.[283] Útrapy třicetileté války umožnily šlechtě dokončit ujařmení rolníků; zpustošení nesčetných rolnických usedlostí umožnilo, aby byly bez překážek připojeny k dominiu rytířského statku; návrat obyvatelstva, které bylo válečnými zkázami násilně vehnáno do tuláctví, k usedlému životu poskytl šlechtě záminku připoutat je pevně k hroudě jako nevolníky. Ale i to bylo jen nakrátko. Neboť sotva se v příštích padesáti letech trochu zacelily strašlivé rány způsobené válkou, sotva se pole začala zase obdělávat a počet obyvatelstva stoupl, dostali urození páni zase chuť na rolnickou půdu a práci. Panské dominium nebylo dost velké, aby mohlo pohltit všechnu práci, která se ještě dala vytlouci z nevolníků, a to v pravém slova smyslu vytlouci. Systém degradování rolníků na chalupníky, nevolné nádeníky se skvěle osvědčil. Od počátku osmnáctého století se stále víc rozmáhá; říká se mu „*vyhánění rolníků*" [„*Bauernlegen*"]. Vyžene se co nejvíc rolníků, podle okolností; zprvu se jich ještě ponechá tolik, kolik jich je zapotřebí k výkonu roboty s potahem, a ze zbytku se nadělají chalupníci (tzv. Dreschgärtner), domkáři, podruzi[284] a jak se jim všem říká, kteří za chalupu s malým kouskem bramboříště musejí celý rok dřít za nuznou denní mzdu v obilí a něco málo peněz. Tam, kde je milostpán dost bohatý, aby mohl používat vlastních potahů, „vypudí" i ostatní rolníky a jejich lány připojí k panskému hospodářství. Tak vlastně všechen velký pozemkový majetek německé šlechty, zejména ale na východ od Labe, vznikl

z ukradené rolnické půdy, a bude-li lupičům znovu bez jakékoli náhrady odebrán, ještě se jim nestane ani po právu. Vlastně by měli kromě toho zaplatit ještě odškodné.

Postupem doby zpozorovali panovníci, že tento systém, tak užitečný pro šlechtu, naprosto není v jejich zájmu. Rolníci platili státu daně do té doby, než byli vyhnáni; avšak z jejich lánů připojených k panství osvobozenému od daní nedostával stát ani vindru a od nově usazených chalupníků také celkem nic. Část vyhnaných rolníků byla beztak jako přebytečná pro obhospodařování statku prostě vyhnána, čímž se stala volnou, totiž volnou jako pták, bez domova. Venkovského obyvatelstva ubylo a od té doby, co panovník začal doplňovat své nákladné žoldnéřské vojsko levnějším způsobem — odvody rolníků, mu to zdaleka nebylo jedno. A tak nacházíme zejména v Prusku v celém 18. století celou řadu nařízení, jež mají skoncovat s vyháněním rolníků; jenže s těmito nařízeními to dopadlo stejně jako s devětadevadesáti setinami těch nespočetných lejster, která sepsaly německé vlády od dob kapitulářů Karla Velikého[285]; zůstaly také jen na papíře, šlechta se jimi nijak nedala rušit a rolníky vyháněla dál.

Dokonce i hrozivý příklad, který tvrdohlavé feudální šlechtě předvedla Velká francouzská revoluce, ji vyděsil jen na chvilku. Všechno zůstalo při starém, a co nedokázal Bedřich II.[286], to nemohl tím spíše dokázat jeho slabý, krátkozraký synovec Bedřich Vilém III. A tu přišla pomsta. 14. října 1806 byl celý pruský stát v jediném dni u Jeny a Auerstedtu rozbit na padrť a pruský rolník má všechny důvody, aby tento den a 18. březen 1848 oslavoval víc než všechna pruská vítězství od Mollwitzu až po Sedan[287] dohromady. Teprve teď konečně začalo pruské vládě zahnané až za ruské hranice trošku svítat, že syny svobodných francouzských rolníků, kteří mají svou půdu, nemohou přemoci synové nevolných robotníků, kterým denně hrozí vyhnání z jejich usedlostí; teď konečně přišla na to, že rolník je vlastně také člověk. Teď se mělo zasáhnout.

Ale sotva byl uzavřen mír a dvůr i vláda se vrátily do Berlína, roztála ušlechtilá předsevzetí jako sníh na březnovém slunci. Proslulý výnos z 9. října 1807 sice na papíře formálně nevolnictví neboli dědičné poddanství zrušil (a i to teprve od svátku sv. Martina

roku 1810!)[288], ale ve skutečnosti ponechával téměř všechno při starém. A při tom také zůstalo; stejně nerozhodný jako omezený král se nechal i nadále vést od šlechty, která olupovala rolnictvo, a to tak dalece, že v letech 1808—1810 byla vydána čtyři nařízení, která znovu dovolovala vrchnostem — v rozporu s výnosem z roku 1807 — v celé řadě případů rolníky vyhánět.[289] Teprve když už byla na obzoru Napoleonova válka s Ruskem, vzpomněli si zase, že budou rolníky potřebovat, a tak byl vydán výnos ze 14. září 1811[290], v němž se rolníkům a vrchnostem *doporučovalo*, aby se spolu do dvou let po dobrém dohodli o výkupu z roboty a jiných břemen, jakož i ze svrchovaného vrchnostenského vlastnictví; že po uplynutí této lhůty bude tuto dohodu prosazovat podle určitých pravidel násilně královská komise. Jako hlavní pravidlo platilo, že po odstoupení jedné třetiny svého pozemkového majetku (nebo jeho hodnoty v penězích) se má rolník stát svobodným vlastníkem pozemků, které mu pak ještě zbudou. Jenže i tento pro šlechtu tak nesmírně výhodný výkup zůstal hudbou budoucnosti. Šlechta totiž celou věc zdržovala, aby mohla dosáhnout ještě víc, a za dva roky byl v zemi zase Napoleon.

Sotva byl Napoleon — za neustálých příslibů vystrašeného krále, že v budoucnu poskytne ústavu a zastoupení lidu — definitivně vyhnán ze země, byly všechny krásné sliby znovu zapomenuty. Už 29. května 1816 — ani ne rok po vítězství u Waterloo — byla vydána deklarace k výnosu z roku 1811 a ta už zněla docela jinak.[291] Možnost vykoupit se z feudálních břemen zde už nebyla pravidlem, ale výjimkou: měla platit jen pro statky zahrnuté do pozemkového daňového katastru (tedy větší), na nichž byli usazeni rolníci ve Slezsku už v roce 1749, ve Východním Prusku v roce 1752, v Braniborsku a v Pomořanech v roce 1763* a v Západním Prusku v roce 1774! Směly se také zachovat některé robotní povinnosti při setí a sklizni. A když se to v roce 1817 začalo s výkupními komisemi konečně brát vážně, postupovalo agrární zákonodárství daleko

* Pruská potměšilost je bezmezná. Ukazuje se to znovu i na pouhém datu. Proč se bral zrovna rok 1763? Jednoduše proto, že v následujícím roce, 12. července 1764, vydal Bedřich II. přísný výnos, jímž se vzpurným šlechticům pod trestem přikazuje osídlit do roka náležitými hospodáři rolnická hospodářství a chalupnické usedlosti, které byly po roce 1740, ale zejména po vypuknutí sedmileté války[292] hromadně zabrány. Měl-li tento výnos nějaký účinek, byl tedy v roce 1816 znovu zmařen ve prospěch šlechty. *(Engelsova poznámka.)*

rychleji zpět než agrární komise kupředu. 7. června 1821 následovalo nové nařízení o výkupu[293], jímž se znovu důrazně připomínalo, že možnost výkupu se omezuje jen na větší rolnická hospodářství, takzvané Ackernahrungen[294], a pro majitele menších hospodářství — chalupníky, domkáře, tzv. Dreschgärtner, zkrátka pro všechny usazené nádeníky, se výslovně zvěčňovaly robotní povinnosti a ostatní feudální břemena. A od této doby to bylo pravidlem. Teprve v roce 1845 byl jako výjimka povolen pro Sasko[295] a Slezsko výkup i z tohoto druhu břemen jinak než vzájemnou dohodou mezi vrchností a rolníkem — k tomu samozřejmě nebylo zapotřebí žádného zákona.[296] Dále byla kapitálová částka, za kterou mohly být jednou provždy odkoupeny povinnosti převedené na peníze nebo obilí, stanovena na pětadvacetinásobek renty a měla být splácena v částkách nejméně po sto tolarech najednou; přitom už v roce 1809 byl rolníkům na státních panstvích povolen výkup za dvacetinásobek renty. Zkrátka, pověstné osvícené agrární zákonodárství „státu inteligence“[297] mělo jen jednu snahu: zachránit z feudalismu všechno, co se ještě zachránit dalo.

Praktický výsledek odpovídal těmto ubohým opatřením. Agrární komise dokonale pochopily blahovolné úmysly vlády, a jak to Wolff drasticky líčí na jednotlivých příkladech, postaraly se, aby při výkupu byl rolník náležitě ošizen ve prospěch šlechticů. Od roku 1816 do roku 1848 bylo vykoupeno 70 582 rolnických majetků o celkové rozloze půdy 5 158 827 jiter; to bylo $^6/_7$ všech větších rolníků povinných robotou. Z majitelů menších usedlostí bylo naproti tomu vykoupeno jen 289 651 (z toho přes 228 000 ve Slezsku, Braniborsku a Sasku). Počet všech vykoupených robotních dní v roce činil: 5 978 295 dnů roboty s potahem a 16 869 824 dnů pěší roboty. Za to se vysoké aristokracii dostalo následující odměny: v kapitálových splátkách 18 544 766 tolarů; v peněžních rentách ročně 1 599 992 tolarů; v rentách odváděných v žitě 260 069 měřic ročně; konečně v odstoupené rolnické půdě 1 533 050 jiter.* Kromě ostatního odškodného dostali bývalí majitelé půdy — statkáři tedy ještě plnou třetinu dosavadní rolnické půdy!

* Tuto statistiku viz *Meitzen*, „Der Boden des preussischen Staats“, I, str. 432 a další. *(Engelsova poznámka.)*

Rok 1848 otevřel konečně oči omezeným a nadutým pruským krautjunkerům. Rolníci — zejména ve Slezsku, kde systém latifundií a jemu odpovídající degradace obyvatelstva na nádeničící chalupníky byl nejvyvinutější — přepadali zámky, pálili už sepsané listiny o výkupu a nutili pány, aby se písemně zřekli všech nároků na jakékoli další závazky rolníků. Tyto excesy — které i tehdy vládnoucí buržoazii připadaly neslýchané — byly samozřejmě potlačeny ozbrojenou silou a přísně potrestány; ale teď i ta nejtupější junkerská makovice pochopila, že robota není nadále už možná a že bude lepší, když nebude vůbec, kdyby ji měli vykonávat tihle rebelantští rolníci! Teď už šlo jen o to, zachránit, co se ještě zachránit dalo; a statkářská šlechta měla v sobě opravdu tolik nestydatosti, že za robotní povinnosti, které už nebyly možné, požadovala odškodné. A jen co reakce seděla zase trochu pevně v sedle, toto přání jim vyplnila.

Nejdříve ale ještě přišel zákon z 9. října 1848, kterým se pozastavovala všechna neukončená jednání o výkupu, jakož i z nich vzniklé procesy a celá řada jiných procesů mezi vrchností a rolníky.[298] Tím tedy bylo celé tak vychvalované agrární zákonodárství od roku 1807 odsouzeno. Jakmile však bylo šťastně rozehnáno berlínské takzvané Národní shromáždění a úspěšně proveden státní převrat,* cítila se feudálně byrokratická Brandenburgova a Manteuffelova vláda dost silná, aby mohla šlechtě vyjít hodně vstříc. 20. prosince 1848 vydala prozatímní nařízení, jímž se až na několik výjimek znovu zaváděly povinnosti, které měli až do další úpravy vykonávat rolníci po starém způsobu.[299] A právě toto nařízení přimělo našeho Wolffa, aby napsal do „Neue Rheinische Zeitung" pojednání o poměrech, v nichž žijí slezští rolníci.

Avšak trvalo to ještě přes rok, než přišel nový, konečný zákon o výkupu z roboty z 2. března 1850[300]. Není možné ostřeji odsoudit agrární zákonodárství z let 1807—1847, dodnes do nebes vychvalované pruskými patrioty, než se to děje — s dost velkou nechutí v motivaci tohoto zákona — a to ústy Brandenburgova a Manteuffelova kabinetu.

Zkrátka: některé bezvýznamné závazky byly jednoduše zru-

* Viz tento svazek, str. 230—232. *(Pozn. red.)*

šeny, výkup z jiných nadekretován takovým způsobem, že byly přeměněny na peněžní rentu a tato renta kapitalizována na osmnáctinásobek; ke zprostředkování kapitálových splátek byly zřízeny rentové banky, které pomocí známých amortizačních operací měly vyplácet statkářům dvacetinásobek renty, zatímco rolník se zprošťoval všech závazků po šestapadesáti letech splácení amortizačních poplatků.

Jestliže kabinet odsoudil v motivaci celé dosavadní agrární zákonodárství, odsoudila komise sněmovny nový zákon. Tento zákon neměl platit pro levý břeh Rýna, který francouzská revoluce už dávno všeho podobného haraburdí zbavila; komise se k tomu připojila proto, že se tam dalo použít nanejvýš jediného ze 109 paragrafů navrhovaného zákona,

„zatímco všechna ostatní ustanovení tam vůbec nejsou vhodná a mohla by spíš snadno vyvolat zmatek a zbytečný rozruch... neboť na levém břehu Rýna zákonodárství týkající se zrušení břemen spjatých s půdou *došlo mnohem dál, než kam až se v současné době chtělo jít,*"[301]

a není přece možné myslet si o Porýňanech, že by se zase dali strhnout dolů do ideálního novopruského stavu.

Teď se to s odstraňováním feudálních forem práce a vykořisťování konečně vzalo vážně. Během několika let byl výkup rolníků proveden. Od roku 1850 do konce roku 1865 se vykoupil: 1. zbytek majitelů větších rolnických hospodářství; těch bylo jen 12 706 o celkové rozloze 352 305 jiter; 2. majitelé menších hospodářství včetně chalupníků; zatímco do roku 1848 se jich nevykoupilo ani celých 290 000, vykoupilo se jich v posledních patnácti letech plných 1 014 341. Tomu také odpovídal počet vykoupených dnů roboty s potahem připadající na větší hospodářství, který činil jen 356 274, naproti tomu dnů pěší roboty bylo 6 670 507. Právě tak odškodné poskytnuté v pozemcích a připadající také jen na větší rolnická hospodářství činilo pouze 113 071 jitro a roční renta v žitě 55 522 měřice. Pozemková šlechta dostala naproti tomu v nových ročních peněžních rentách 3 890 136 tolarů a kromě toho jako konečné odbytné dalších 19 697 483 tolarů.*

* Tyto cifry vyplývají jako rozdíl ze součtů obou tabulek u Meitzena, I, str. 432 a 434.[302]

Částka, kterou si dali všichni pruští majitelé panství, včetně státních, vyplatit z kapes rolníků za to, že jim dobrovolně vrátili část půdy, kterou jim předtím — naposledy v našem století — uloupili, činí podle Meitzena (I, str. 437) 213 861 135 tolarů. Jenže to je ještě příliš málo. Jitro obdělávané půdy se tu totiž počítá „*jen*" za 20 tolarů, jitro lesa za 10 tolarů a měřice žita za 1 tolar, tedy příliš nízko. Dále se tu braly v úvahu jen „zcela najisto uzavřené úmluvy", což znamená, že se nepřihlíželo přinejmenším ke všem narovnáním uzavřeným mezi stranami soukromě; ostatně sám Meitzen říká, že zde uvedené údaje o vykoupených povinnostech, jakož i odškodném, které za to bylo zaplaceno, jsou pouze „minimum".

Můžeme se tedy domnívat, že částka, kterou rolníci zaplatili šlechtě a fisku za osvobození od břemen, která na ně byla protiprávně uvalena, činila nejméně 300 000 000 tolarů, možná že i jednu miliardu marek.

Miliardu marek jen za to, že dostal zpátky nezatížený co nejmenší díl půdy, o kterou byl po čtyři sta let okrádán. Co nejmenší díl, protože daleko největší díl si stejně ponechala šlechta a fiskus ve formě majorátních a jiných rytířských statků a panství!

Londýn 24. listopadu 1885

Bedřich Engels

Otištěno jako druhá část úvodu ke knize Wilhelma Wolffa, „Die Schlesische Milliarde", Hottingen-Curych, 1886

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA K TŘETÍMU NĚMECKÉMU VYDÁNÍ MARXOVA DÍLA „OSMNÁCTÝ BRUMAIRE LUDVÍKA BONAPARTA“[303]

Potřeba nového vydání „Osmnáctého brumairu“ třiatřicet let po tom, co vyšel poprvé, dokazuje, že toto dílko ani dnes neztratilo nic ze své hodnoty.

A byla to vskutku geniální práce. Ihned po události, která celý politický svět překvapila jako blesk z čista jasna, kterou jedni proklínali s hlučnými projevy mravního rozhořčení, druzí přijímali jako spásné východisko z revoluce a jako trest za její poblouznění, nad níž však všichni jen žasli a kterou nikdo nechápal — ihned po této události vystoupil Marx s krátkým epigramatickým výkladem, v němž vylíčil celý průběh francouzských dějin od únorových dnů v jejich vnitřní souvislosti a vysvětlil zázrak druhého prosince[304] jako přirozený, nutný výsledek této souvislosti, aniž přitom vůbec potřeboval pojednávat o hrdinovi státního převratu jinak než s plně zaslouženým opovržením. A Marx nakreslil tento obraz tak mistrně, že každé nové pozdější odhalení přinášelo jen nové důkazy o tom, jak věrně zobrazuje skutečnost. Toto vrcholné pochopení živých, současných dějin, toto jasné proniknutí do událostí v okamžiku, kdy se odehrávají, nemá vskutku obdoby.

K tomu ovšem bylo zapotřebí podrobných znalostí francouz-

ských dějin, jaké měl Marx. Francie je země, kde se dějinné třídní boje víc než kde jinde pokaždé vybojovávaly až do rozhodnutí, kde tedy i střídající se politické formy, v nichž se tyto boje odehrávají a v nichž se odrážejí jejich výsledky, nabývají nejvyhraněnějších obrysů. Francie, která byla ve středověku centrem feudalismu a od dob renesance vzorem centralistické stavovské monarchie, rozmetala ve Velké revoluci feudalismus a založila ryzí panství buržoazie v tak klasické podobě jako žádná jiná evropská země. A také boj vzmáhajícího se proletariátu proti panující buržoazii tu nabývá akutní, jinde neznámé formy. A to byl důvod, proč Marx se zvláštní zálibou studoval nejen minulé francouzské dějiny, nýbrž sledoval i soudobé dějiny do všech podrobností, sbíral materiál, který by mohl později použít, a proto nebyl událostmi nikdy překvapen.

K tomu však přistupuje ještě jiná okolnost. Byl to Marx, kdo poprvé objevil velký zákon pohybu dějin, zákon, podle něhož jsou všechny historické boje, ať už v oblasti politické, náboženské, filosofické či vůbec ideové, ve skutečnosti jen víceméně zřetelným výrazem bojů společenských tříd a podle něhož existence těchto tříd a jejich vzájemné srážky jsou opět podmíněny stupněm vývoje jejich ekonomického postavení, způsobem výroby a jím podmíněné směny. Tento zákon, který má pro dějiny stejný význam jako zákon přeměny energie pro přírodní vědy — dali v tomto případě Marxovi do rukou klíč k pochopení dějin druhé francouzské republiky. Na této historii si tu ověřoval svůj zákon, a dokonce ještě po třiatřiceti letech musíme říci, že tato zkouška dopadla skvěle.

B. E.

Napsáno v roce 1885
Otištěno v knize Karl Marx,
„Der Achtzehnte Brumaire
des Louis Bonaparte“,
Hamburk 1885

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

DODATEK K AMERICKÉMU VYDÁNÍ „POSTAVENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY V ANGLII“[305]

Kniha, kterou tímto dostává do rukou anglicky mluvící veřejnost ve své mateřštině, byla napsána před víc než čtyřiceti lety. Její autor byl tehdy čtyřiadvacetiletý mladík a jeho dílo nese pečeť tohoto mládí s jeho dobrými i špatnými stránkami; ani za ty, ani za ony se však autor nestydí. To, že se kniha nyní překládá do angličtiny, není naprosto z jeho iniciativy. Dovolte mu však přesto říci několik slov „na vysvětlenou“, proč nebránil tomu, aby překlad spatřil světlo světa.

Stav popisovaný v této knize patří dnes — pokud jde o Anglii — v mnohém ohledu minulosti. Přestože se to v našich uznávaných pojednáních výslovně neříká, je to přece jen zákon moderní politické ekonomie, že čím vyššího stupně dosáhne kapitalistická výroba, tím méně může podporovat ony lstivé praktiky podvůdků a zlodějen, jež jsou příznačné pro její raná stadia. Drobné kramářské podfuky polského žida, tohoto představitele evropského obchodu na jeho nejnižším stupni, tytéž finty, jež se mu tak dobře osvědčují doma a běžně se tam praktikují, se ukážou jako zastaralé a nevhodné, jakmile se dostane do Hamburku nebo Berlína; a právě tak komisionář, který pochází z Berlína nebo Hamburku, ať už žid nebo křesťan, a dostane se na několik měsíců na manchesterskou burzu, přijde na to, že chce-li levně nakoupit bavlněnou přízi nebo látku, musí také zanechat oněch trochu rafinovanějších, přitom však pořád ještě ubohých úskoků a triků, které se u něho doma považují za

vrchol chytrosti. A vskutku, na velkém trhu, kde čas jsou peníze a určitý standard obchodní morálky se nevyhnutelně vytváří čistě proto, aby se ušetřil čas a námaha, se tyto podfuky už nevyplácejí. A nejinak je tomu i s poměrem továrníka k jeho dělníkům. Zrušení obilních zákonů,[214] objevení kalifornských a australských nalezišť zlata, takřka úplné vytlačení domáckého ručního tkalcovství v Indii, stále větší pronikání na čínský trh, rychlé rozšíření železnic a paroplavby na celém světě spolu s jinými podružnějšími příčinami umožnily anglickému továrnímu průmyslu takový obrovský rozvoj, že ve srovnání s ním nám dnes stav z roku 1844 připadá primitivní a bezvýznamný. A v poměru k tomuto růstu se také zřejmě přímo úměrně uplatňovala morální hlediska v továrním průmyslu. Továrníkovi se už nevyplácelo konkurovat jinému továrníkovi tím, že v malém okrádal dělníky. Obchod už přerostl tyto ubohé způsoby výdělku; továrníkovi milionáři už nestálo za to, aby se k nim uchyloval, a hodily se tak ještě k udržování konkurence mezi menšími obchodníky, kterým byl každý groš dobrý, ať ho shrábli, kde shrábli. Tak vymizel truckový systém,[306] byl prosazen zákon o desetihodinovém pracovním dni[307] a byla zavedena celá řada jiných, menších reforem — zcela proti duchu svobodného obchodu a nespoutané konkurence, ale zato úplně ve prospěch velkokapitalisty v jeho konkurenci s méně šťastnými kolegy. A pak, čím větší byl podnik a tudíž i počet dělníků, tím větší škodu a potíže natropil každý konflikt mezi podnikatelem a dělníky. A tak začali podnikatelé, hlavně ti velcí, jednat v novém duchu; naučili se vyvarovat se zbytečných sporů, smířit se s existencí a mocí tradeunionů a nakonec dokonce objevili ve stávkách — dojde-li k nim v pravý čas — účinný prostředek k uskutečňování svých cílů. Ti největší továrníci, kteří dříve stáli v čele boje proti dělnické třídě, byli teď první, kdo hlásali mír a svornost. A měli k tomu velmi dobré důvody. Ve skutečnosti byly všechny tyto ústupky spravedlnosti a lidumilnosti právě jen prostředkem k urychlení koncentrace kapitálu v rukou několika jednotlivců, pro něž lakotné malicherné vydírání z dřívějších let ztratilo veškerý význam a bylo dokonce na obtíž; prostředkem k co nejrychlejšímu a nejspolehlivějšímu zničení jejich menších konkurentů, kteří bez

těchto vedlejších zisků nemohli existovat. A tak vývoj výroby na základě kapitalistického systému stačil sám o sobě — alespoň v klíčových průmyslových odvětvích, neboť v méně významných tomu zdaleka tak není — odstranit všechny ty drobné nedostatky, které ztrpčovaly dělníkův úděl v dřívějších stadiích tohoto vývoje. Stále zřetelněji vystupuje tedy do popředí onen důležitý stěžejní fakt, že příčinu nuzného postavení dělnické třídy je třeba hledat ne v oněch drobných nesnázích, nýbrž v kapitalistickém systému samém. Námezdní dělník prodává kapitalistovi svou pracovní sílu za určitou denní sumu. Po několika hodinách práce hodnotu této sumy reprodukuje. Jenže podstata jeho smlouvy spočívá v tom, že musí pracovat ještě celou řadu hodin, aby dokončil svůj pracovní den; hodnota, kterou vyrobí v těchto dalších hodinách nadpráce, je nadhodnota, jež kapitalistu nic nestojí, a přesto plyne do jeho kapsy. To je základ onoho systému, který stále víc rozštěpuje civilizovanou společnost na několik Vanderbiltů, kteří vlastní všechny výrobní a existenční prostředky, na jedné straně a na obrovské množství námezdních dělníků, kteří nevlastní nic než svou pracovní sílu, na druhé straně. A že to není důsledek toho či onoho podružného nedostatku, nýbrž samotného systému, to se výrazně projevilo na vývoji kapitalismu v Anglii od roku 1847.

Dále, všechny opakované výskyty cholery, tyfu, neštovic a jiných epidemií ukázaly britskému buržoovi, že nechce-li se sám se svou rodinou stát jejich obětí, musí ve svých městech nutně učinit nezbytná zdravotní opatření. Proto nejkřiklavější zlořády, o nichž se v knize píše, buď už zmizely, nebo nejsou tak nápadné. Byla zavedena nebo zlepšena kanalizace; mnohými nejhoršími čtvrtěmi „brlohů“, o nichž jsem musel psát, vedou široké třídy; zmizelo „Little Ireland“ a co nejdřív bude smeteno i „Seven Dials“.[308] Co to však znamená? Když se města rozrostla, upadly celé okresy, které jsem v roce 1844 mohl ještě líčit téměř idylicky, do téhož stavu zchátralosti, neobyvatelnosti a bídy. Prasata a hromady odpadků se tu ovšem už netrpí. Buržoazie udělala další pokrok v umění skrývat bídu dělnické třídy. Že však v bydlení dělnictva k žádnému podstatnému zlepšení nedošlo, potvrzuje v plné míře zpráva královské komise „o bytových poměrech chudiny“ z roku

1885[309]. A stejně je tomu i ve všem ostatním. Policejních nařízení je jako hub po dešti, jenže bídu dělníků mohou pouze zahnat na jedno místo, ne však odstranit.

Zatímco však Anglie už vyrostla z oněch dětských střevíčků kapitalistického vykořisťování, jak jsem je popsal, jiné země k nim teprve dospěly. Francie, Německo a hlavně Amerika, to jsou ti hroziví sokové, kteří nyní — jak jsem předvídal v roce 1844 — stále víc rozbíjejí průmyslový monopol Anglie. Jejich průmysl je ve srovnání s anglickým mladý, roste však daleko rychlejším tempem; zvlášť pozoruhodné je to, že dnes dosahuje takřka stejného stupně vývoje, na jakém byl anglický průmysl v roce 1844. Pokud jde o Ameriku, je tato obdoba obzvlášť nápadná. Pravda, vnější poměry, v nichž žije dělnická třída v Americe, jsou velmi odlišné, působí tam však tytéž ekonomické zákony a výsledky, byť nebyly ve všem všudy totožné, jsou přece jen nepochybně stejného druhu. Proto se v Americe setkáváme s týmž bojem za kratší pracovní den, za zákonné omezení pracovní doby, zejména pro ženy a děti v továrnách; najdeme zde truckový systém v plném rozkvětu a ve venkovských okresech i kotážový systém[310], jichž „bossové" používají jako prostředku k ovládání dělníků. Právě jsem dostal americké noviny se zprávami o velké stávce 12 000 pensylvánských havířů v conellsvillském okrese a připadá mi to, jako bych četl své vlastní vylíčení hornické stávky v severní Anglii v roce 1844.[311] Totéž šizení dělníků nepoctivými opatřeními; týž truckový systém; týž pokus zlomit odpor horníků posledním, avšak zdrcujícím prostředkem kapitalistů, vystěhováním dělníků z bytů, kotáží patřících společnostem.

Dvě okolnosti bránily dlouho tomu, aby se nevyhnutelné důsledky kapitalistického systému v Americe projevily v plném světle. Byla to jednak možnost snadno získat do vlastnictví levnou půdu a jednak to byl příliv přistěhovalců. To po mnoho let umožňovalo velké většině rodilých Američanů „utéci" ještě v plných silách od námezdní práce a stát se farmáři, obchodníky nebo podnikateli, kdežto tvrdá námezdní práce, postavení proletáře na celý život, to byl většinou úděl přistěhovalců. Toto rané stadium má však Amerika už za sebou. Nedozírné lesy zmizely a ještě

nedozírnější prérie se čím dál tím rychleji dostávají z rukou státu nebo jednotlivých států do rukou soukromých majitelů. Velký pojistný ventil, který bránil tomu, aby se vytvořila trvalá třída proletářů, přestal prakticky fungovat. V současné době existuje v Americe třída celoživotních, ba dokonce dědičných proletářů. Šedesátimiliónový národ, který se ze všech sil — a přitom s veškerými nadějemi na úspěch — snaží stát vedoucím průmyslovým národem světa, takový národ si nemůže svou třídu námezdních dělníků trvale dovážet; dokonce ani tehdy ne, když se tam hrne ročně plných půl miliónu přistěhovalců. Tendence kapitalistického systému definitivně rozdělit společnost na dvě třídy, na několik málo milionářů na jedné straně a velkou masu pouhých námezdních dělníků na straně druhé, tato tendence, třebaže ji neustále kříží a překážejí jí jiné sociální faktory, nepůsobí nikde s větší silou než v Americe; a důsledkem toho je vytvoření třídy domácích amerických námezdních dělníků, kteří sice ve srovnání s přistěhovalci tvoří aristokracii třídy námezdních dělníků, kteří si však den ode dne víc uvědomují svou solidaritu s těmito přistěhovalci a kteří tím palčivěji pociťují, že jsou teď na doživotí odsouzeni k námezdní otročině, neboť jim ještě nevymizela z paměti minulost, kdy bylo poměrně snadné dosáhnout vyšší společenské úrovně. Proto se hnutí dělnické třídy v Americe rozproudilo s pravou americkou vervou a poněvadž na oné straně Atlantiku probíhá všechno přinejmenším dvakrát tak rychle jako v Evropě, můžeme se ještě dočkat, že se Amerika ujme vedení i v tomto směru.

Nepokoušel jsem se v překladu knihu zaktualizovat, vypočítávat podrobně všechny změny, k nimž došlo od roku 1844, a to ze dvou důvodů: za prvé, abych to mohl udělat tak, jak by bylo třeba, musel bych takřka zdvojnásobit rozsah knihy, a abych se mohl do takové práce pustit, na to přišel překlad příliš neočekávaně; za druhé, první díl Marxova „Kapitálu", jehož anglický překlad co nejdříve vyjde, zevrubně popisuje postavení britské dělnické třídy kolem roku 1865, tedy v době, kdy prosperita britského průmyslu dosáhla svého vrcholu. Byl bych tedy musel jen znovu opakovat to, co už bylo zpracováno ve slavném Marxově díle.

Není snad třeba podotýkat, že obecné teoretické hledisko

této knihy — filosofické, ekonomické a politické — se nekryje přesně s mým dnešním hlediskem. V roce 1844 neexistoval ještě moderní mezinárodní socialismus, jenž se od té doby, především a skoro výhradně zásluhou Marxovou, vyvinul ve vědu. Moje kniha představuje jednu fázi jeho embryonálního vývoje; a podobně jako lidské embryo v počátečních stadiích vývoje stále ještě reprodukuje žaberní oblouky našich předků, ryb, projevují se i na této knize všude stopy toho, že moderní socialismus se vyvinul z jednoho ze svých předků, z německé filosofie. Tak se klade velký důraz na tezi, že komunismus není jen stranická doktrína dělnické třídy, nýbrž teorie, jejímž cílem je vysvobození celé společnosti, včetně kapitalistické třídy, ze současných tísnivých poměrů. V abstraktním smyslu je to správné, ale v praxi to je naprosto k ničemu. Dokud majetné třídy nejenže nepociťují potřebu nějakého osvobození, ale houževnatě se stavějí proti tomu, aby se dělnická třída sama osvobodila, dotud bude dělnická třída nucena připravovat a vybojovat sociální revoluci sama. Francouzští buržoové roku 1789 také prohlašovali osvobození buržoazie za osvobození všeho lidstva, jenže šlechta a duchovenstvo tomu nechtěli rozumět a tato teze — ačkoli pro tu dobu a pokud jde o feudalismus byla abstraktní historickou pravdou — se záhy zvrhla v pouhou sentimentální frázi a zanikla úplně v ohni revolučního boje. Dnes právě takoví lidé, kteří z nestrannosti svého „vyššího hlediska" hlásají dělníkům socialismus povznesený vysoko nad jejich třídní zájmy a třídní boje a snaží se smířit zájmy obou protichůdných tříd ve vyšší lidskosti, tito lidé jsou buď nováčci, kteří se musí ještě mnoho učit, nebo nejhorší nepřátelé dělníků — vlci v rouše beránčím.

V textu se uvádí, že velké průmyslové krize přicházejí v cyklickém období pěti let. Toto období odpovídalo zdánlivě tomu, jak probíhaly události v letech 1825 až 1842. Jenže historie průmyslu v letech 1842 až 1868 ukázala, že ve skutečnosti trvá toto období deset let; že otřesy, k nimž docházelo v meziobdobí, byly podružného rázu a postupně čím dál tím víc mizely. Od roku 1868 se situace zase změnila, ale o tom později.

Záměrně jsem z textu nevyškrtl celou řadu předpovědí, mimo jiné také předpověď hrozící sociální revoluce v Anglii, na něž jsem

si troufl díky svému mladickému elánu. Podivuhodné není to, že se tolik mých předpovědí nesplnilo, ale to, že se jich tolik splnilo a že nyní v anglickém průmyslu skutečně došlo ke kritické situaci vyvolané německou, a hlavně americkou konkurencí, jak jsem to tehdy předvídal, byť v příliš blízké budoucnosti. V tomto směru mohu a jsem povinen knihu přiblížit dnešku tím, že sem zařadím článek, který jsem 1. března 1885 publikoval pod titulkem „Anglie v roce 1845 a 1885“* v londýnském „Commonwealu“. Tento článek je zároveň stručným nástinem dějin anglické dělnické třídy za těchto čtyřicet let.

Londýn 25. února 1886

Bedřich Engels

Otištěno v knize
F. Engels, „The Condition of the Working Class in England in 1844“,
New York 1887

Podle textu knihy
Přeloženo z angličtiny

* Viz tento svazek, str. 222–229. *(Pozn. red.)*

*K VÝROČÍ PAŘÍŽSKÉ KOMUNY[312]

Dnes večer oslavují spolu s vámi dělníci Starého i Nového světa výročí nejslavnější a zároveň nejtragičtější etapy vývoje proletariátu. V roce 1871 se dělnická třída poprvé ve svých dějinách chopila politické moci ve velkém hlavním městě. Byl to bohužel jen krátký sen. Komuna, sevřená mezi žoldáky francouzského excísařství z jedné strany a Prusy z druhé strany, byla rychle zardoušena v krvavé lázni, jež nemá obdoby a na niž se nikdy nedá zapomenout. Vítězná reakce už neznala mezí; zdálo se, že socialismus je utopen v krvi a proletariát uvržen do věčného otroctví.

Od oné porážky uplynulo patnáct let. Po tuto dobu se moc ve službách pánů půdy a kapitálu v žádné zemi nezastavovala před ničím, jen aby dělníky přešla sebemenší chuť na vzpoury. A čeho dosáhla?

Rozhlédněte se kolem sebe: Revoluční dělnický socialismus, životaschopnější než kdykoli jindy, je dnes síla, před níž se mocipáni všude třesou: francouzští radikálové stejně jako Bismarck, burzovní králové Ameriky stejně jako car veškeré Rusi.

A to ještě není všechno.

Dospěli jsme tak daleko, že všichni naši odpůrci, ať dělají co dělají, pracují proti své vůli pro nás.

Mysleli si, že Internacionálu zničí — a dnes je internacionální svazek proletářů, bratrství mezi revolučními dělníky různých zemí, tisíckrát silnější a rozšířenější než před Komunou. Internacionála už nepotřebuje organizaci ve vlastním smyslu slova; žije a roste spontánní a zanícenou spoluprací dělníků v Evropě i Americe.

V Německu vyčerpal Bismarck všechny prostředky, i ty nejhanebnější, aby dělnické hnutí rozdrtil. A výsledek? Před Komunou

měl co dělat se čtyřmi socialistickými poslanci; jejich pronásledováním docílil toho, že jich teď bylo zvoleno pětadvacet. A němečtí proletáři se velikému kancléři smějí, že by nemohl dělat lepší revoluční propagandu, ani kdyby mu za to platili.

Ve Francii nám vnutili volby podle kandidátních listin[313], buržoazní hlasování par excellence, vynalezené jen proto, aby zajišťovalo, že budou zvoleni výhradně advokáti, žurnalisté a jiní političtí dobrodruzi, mluvčí kapitálu. A co přinesly buržoazii tyto volby bohatých? Vytvořily v lůně francouzského parlamentu revoluční socialistickou dělnickou stranu, která už jen tím, že se objevila na scéně, vnesla zmatek do řad všech buržoazních stran.

Tam až jsme tedy postoupili. Všechny události se obracejí v náš prospěch. Všechna opatření sebelépe vypočtená na to, aby zastavila postup proletariátu, jenom urychlují jeho vítězný pochod. Sám nepřítel bojuje a je odsouzen bojovat pro nás. A činil se tolik a tak dobře, že dnes, 18. března 1886, z hrdel tisíců dělníků od hornických proletářů Kalifornie a Aveyronu až po odsouzence v sibiřských dolech zaznívá volání:

„Ať žije Komuna! Ať žije internacionální svazek dělníků!"

Napsáno 15. března 1886
Otištěno v „Le Socialiste",
čís. 31 z 27. března 1886

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

LUDVÍK FEUERBACH A VYÚSTĚNÍ KLASICKÉ NĚMECKÉ FILOSOFIE[314]

Napsáno počátkem roku 1886
Vyšlo v časopise „Die Neue Zeit“,
čís. 4 a 5 z roku 1886,
a v separátním vydání v roce 1888

Podle textu revidovaného
separátního vydání
z roku 1888
Přeloženo z němčiny

LUDWIG FEUERBACH

UND DER AUSGANG DER

KLASSISCHEN DEUTSCHEN PHILOSOPHIE

VON

FRIEDRICH ENGELS

REVIDIRTER SONDER-ABDRUCK AUS DER „NEUEN ZEIT"

MIT ANHANG:

KARL MARX ÜBER FEUERBACH
VOM JAHRE 1845.

STUTTGART
VERLAG VON J. H. W. DIETZ
1888.

Titulní list knihy „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie"

I

Se spisem*, který tu mám před sebou, se vracíme do období, od něhož nás dělí dobrý lidský věk, jež však dnešní generaci v Německu je už tak cizí, jako by od té doby uplynulo celé století. A přece to bylo období příprav Německa na revoluci v roce 1848, a všechno, co se u nás od té doby událo, je jen pokračováním roku 1848, jen plněním odkazu revoluce.

Jako ve Francii v osmnáctém století, byla i v Německu v devatenáctém století filosofická revoluce úvodem k politickému zhroucení. Ale jak rozdílné byly tyto dvě filosofické revoluce! Francouzi bojovali otevřeně proti celé oficiální vědě, proti církvi, často i proti státu; jejich spisy vycházely za hranicemi, v Holandsku nebo v Anglii, a oni sami byli každou chvíli jednou nohou v Bastile. Naproti tomu Němci — to byli profesoři, státem dosazení učitelé mládeže, jejich spisy byly uznávané učebnice a Hegelův systém, který je dovršením celého vývoje, byl dokonce do jisté míry povýšen na královskou pruskou státní filosofii! A za těmito profesory, za jejich pedantsky temnými slovy, v jejich těžkopádných, nudných větách, že by se skrývala revoluce? Což nebyli právě lidé pokládaní tehdy za představitele revoluce — liberálové — nejhorlivějšími odpůrci této filosofie, která mátla lidem hlavy? Co však neviděly ani vlády, ani liberálové, to viděl už v roce 1833 alespoň jeden člověk, a ten se jmenoval Heinrich Heine.[315]

Uveďme příklad. Žádná filosofická teze nesklidila tolik díků omezených vlád a tolik hněvu neméně omezených liberálů jako proslulá Hegelova teze: „Všechno, co je skutečné, je rozumné a všechno, co je rozumné, je skutečné."[316] To bylo přece zřejmé posvěcení všeho existujícího, filosofické požehnání despotismu, policejnímu státu, královské justici, cenzuře. Tak tomu rozuměl

* Dr. phil. C. N. Starcke, „Ludwig Feuerbach". — Stuttgart, Ferd. Enke, 1885. *(Engelsova poznámka.)*

Bedřich Vilém III., tak to chápali i jeho poddaní. Ale u Hegela vůbec není všechno, co existuje, prostě také skutečné. Atribut skutečnosti přísluší podle něho jen tomu, co je zároveň nutné. „Skutečnost se prokazuje ve svém rozvinutí jako nutnost." To nebo ono vládní opatření — sám Hegel uvádí jako příklad „určité daňové zatížení" — proto vůbec pro něho není prostě také skutečné.[317] Nutné se však prokazuje v poslední instanci též jako rozumné, a Hegelova teze, aplikujeme-li ji na tehdejší pruský stát, znamená tedy jen toto: tento stát je rozumný, odpovídá rozumu, jen pokud je nutný; a připadá-li nám přesto špatný, ale přes svou špatnost existuje dál, má špatnost vlády své oprávnění a vysvětlení v odpovídající špatnosti poddaných. Tehdejší Prušáci měli takovou vládu, jakou zasluhovali.

Podle Hegela však skutečnost vůbec není atributem, který je vlastní danému společenskému nebo politickému stavu věcí za všech okolností a za všech dob. Naopak. Římská republika byla skutečná, ale skutečné bylo i římské císařství, které ji vytlačilo. Francouzská monarchie se stala roku 1789 tak neskutečnou, tj. natolik postrádala jakékoli nutnosti, stala se tak nerozumnou, že musela být zničena velkou revolucí, o níž Hegel mluví vždy s největším nadšením. Tady byla tedy monarchie neskutečnem, revoluce skutečnem. A tak se v průběhu vývoje všechno, co dříve bylo skutečné, stává neskutečným, pozbývá své nutnosti, svého práva na existenci, své rozumnosti; namísto odumírajícího skutečna nastupuje nová, životaschopná skutečnost — pokojně, je-li staré dost moudré, aby odešlo na věčnost bez zdráhání, násilně, jestliže se této nutnosti vzpírá. A tak se tato Hegelova teze zvrací samotnou Hegelovou dialektikou ve svůj opak: všechno, co je v oblasti dějin lidstva skutečné, se za čas stává nerozumným, je tedy už svým určením nerozumné, je předem zatíženo nerozumností; a všechno, co je v hlavách lidí rozumné, je určeno k tomu, aby se stalo skutečným, i když to sebevíc odporuje existující zdánlivé skutečnosti. Teze o rozumnosti všeho skutečna přechází podle všech pravidel Hegelovy metody myšlení v druhou tezi: všechno, co existuje, je hodno zániku.*

* Parafráze Mefistofelových slov z Goethova „Fausta". *(Pozn. red.)*

Ale v tom právě byl pravý význam a revoluční charakter Hegelovy filosofie (musíme se tu omezit na ni jako na dovršení celého hnutí od dob Kantových), že jednou provždy zúčtovala s jakoukoli konečnou platností výsledků lidského myšlení a jednání. Pravda, kterou měla filosofie poznat, nebyla u Hegela už snůškou hotových dogmatických tezí, jimž — když už byly objeveny — se mají lidé jen naučit nazpaměť; pravda záležela nyní v samotném procesu poznání, v dlouhém dějinném vývoji vědy, který stoupá od nižších stupňů poznání ke stále vyšším, ale nikdy nedosáhne takzvané absolutní pravdy a nedospěje k bodu, za nějž už dál jít nemůže, kde mu už nezbývá než složit ruce v klín a zírat na dobytou absolutní pravdu. A stejně jako v oblasti filosofického poznání je tomu i v kterékoli jiné oblasti poznání i v oblasti praktického jednání. A tak jako poznání, nemůže být ani historie definitivně dovršena v nějakém dokonalém ideálním stavu lidstva; dokonalá společnost, dokonalý „stát" jsou věci, které mohou existovat jen ve fantazii; naopak, všechny řády, jak přicházejí jeden po druhém v dějinách, jsou jen pomíjivé stupně v nekonečném postupném vývoji lidské společnosti od nižšího k vyššímu. Každý stupeň je nutný, tedy oprávněný pro dobu a podmínky, jimž vděčí za svůj vznik; stává se však vratkým a ztrácí svou oprávněnost tváří v tvář novým, vyšším podmínkám, které se ponenáhlu vyvíjejí v jeho vlastním lůně; musí ustoupit vyššímu stupni, který, když na něj přijde řada, také hyne a zaniká. Stejně jako buržoazie velkým průmyslem, konkurencí a světovým trhem prakticky rozkládá všechny stabilní, věkovité instituce, rozkládá tato dialektická filosofie všechny představy o konečně platné absolutní pravdě a jí odpovídajících absolutních stavech lidstva. Neobstojí před ní nic konečně platného, absolutního, svatého; ve všem a na všem objevuje pomíjivost a jediné, co před ní obstojí, je nepřetržitý proces vznikání a zanikání, nekonečného stoupání od nižšího k vyššímu; ona sama tento proces jen zrcadlí v myslícím mozku. Má ovšem i konzervativní stránku: uznává oprávněnost určitých stupňů poznání a společnosti v jejich době a za daných okolností, ale nic víc. Konzervatismus tohoto způsobu nazírání je relativní, jeho revoluční charakter je absolutní — je to jediné absolutno, které uznává.

Nemusíme se tu zabývat otázkou, je-li tento způsob nazírání v plném souladu se současným stavem přírodovědy, která i existenci Země předpovídá možný, její obyvatelnosti pak téměř jistý konec a která tedy přisuzuje i dějinám lidstva nejen vzestupnou, nýbrž i sestupnou větev. Jsme rozhodně ještě hodně daleko od bodu obratu, po němž to půjde s dějinami společnosti z kopce, a nemůžeme od Hegelovy filosofie žádat, aby se zabývala předmětem, který přírodověda v její době ještě ani nedala na pořad dne.

Je však třeba zde poznamenat: výklad, který jsme tu načrtli, není u Hegela tak jasně formulován. Vyplývá jako nutný důsledek z jeho metody, ale Hegel sám jej nikdy tak zřetelně nevyvodil. A to z jednoduchého důvodu: byl nucen vytvářet systém, a filosofický systém musí podle tradičních požadavků dovršovat ta či ona absolutní pravda. I když tedy Hegel, zejména v „Logice“[318], sebevíc zdůrazňuje, že tato věčná pravda není nic jiného než sám logický, resp. dějinný proces, je i on přece jen nucen dát tomuto procesu nějaký konec, právě proto, že musí někde ukončit svůj systém. V „Logice“ může z tohoto konce udělat zase začátek tím, že se tady konečný bod, absolutní idea — která je absolutní jen potud, že o ní nedovede absolutně nic říci — „zvnějšňuje“, tj. proměňuje, v přírodu, a že se později v duchu, tj. v myšlení a v dějinách, zase sama k sobě vrací. Ale na konci celé filosofie je podobný zvrat v počátek možný jen jediným způsobem. Totiž tím, že se konec dějin chápe tak, že lidstvo dospěje právě k poznání této absolutní ideje, a prohlašuje se, že tohoto poznání absolutní ideje je dosaženo v Hegelově filosofii. Ale tím se celý dogmatický obsah Hegelova systému prohlašuje za absolutní pravdu, v rozporu s jeho dialektickou metodou, která všechno dogmatické rozkládá; a tak přebujelá konzervativní stránka dusí revoluční stránku. A co platí o filosofickém poznání, platí i o dějinné praxi. Lidstvo, které v osobě Hegela dospělo až k vytvoření absolutní ideje, se musí i prakticky dostat tak daleko, aby tuto absolutní ideu mohlo uskutečnit. Absolutní idea proto nesmí na současníky klást přepjaté praktické politické požadavky. A tak se na konci „Filosofie práva“ dovídáme, že absolutní idea se má uskutečnit v oné stavovské monarchii, kterou Bedřich Vilém III. tak vytrvale a bezvýsledně sliboval svým

poddaným, tedy v omezeném a umírněném nepřímém panství majetných tříd, přiměřeném tehdejším německým maloměšťáckým poměrům; přitom se nám ještě spekulativně dokazuje nutnost šlechty.

Tedy už vnitřní potřeby systému samy dostatečně vysvětlují, jak lze veskrze revoluční metodou myšlení dospět k velmi krotkému politickému závěru. Specifická forma tohoto závěru je ovšem dána tím, že Hegel byl Němec a stejně jako jeho vrstevník Goethe tak trochu copař. Goethe a Hegel byli každý ve svém oboru olympským Diem, ale německého copaře v sobě žádný z nich nikdy úplně nezapřel.

Přes to všechno obsáhl Hegelův systém nesrovnatelně větší oblast než kterýkoli dřívější systém a rozvinul v této oblasti takové bohatství myšlenek, že nad tím dodnes žasneme. Fenomenologie ducha (kterou bychom mohli nazvat jakousi obdobou embryologie a paleontologie ducha, vývojem individuálního vědomí všemi jeho různými stupni, přičemž je tento vývoj pojat jako stručná reprodukce stupňů, jimiž prošlo vědomí lidí v dějinách), logika, filosofie přírody, filosofie ducha, a ta opět rozpracována v jednotlivé dílčí oblasti dějin: filosofii dějin, filosofii práva, filosofii náboženství, dějiny filosofie, estetiku atd. — ve všech těchto různých oblastech dějin se Hegel snaží postihnout a dokázat průběžnou nit vývoje; a protože byl nejen tvůrčím géniem, ale také učencem s encyklopedickými vědomostmi, zasáhl všude epochálním způsobem. Potřeby „systému" ho tu samozřejmě dost často nutí, aby se uchyloval k násilným konstrukcím, pro něž tropí jeho trpasličí sokové dodnes hrozný povyk. Ale tyto konstrukce tvoří jen rámec a lešení jeho díla; jestliže se u nich zbytečně nezdržujeme a pronikneme hlouběji do velkolepé stavby, najdeme nesčetné poklady, které si dodnes zachovaly svou plnou hodnotu. U všech filosofů je pomíjející právě „systém", a to proto, že vzniká z nepomíjející potřeby lidského ducha: z potřeby překonat všechny rozpory. Kdyby však byly všechny rozpory jednou provždy odstraněny, dospěli bychom k takzvané absolutní pravdě, dějiny světa by skončily, a přece by měly pokračovat, ačkoli by už neměly nic na práci — tedy nový, neřešitelný rozpor. Jakmile jsme jednou pochopili — a k tomuto pochopení nám konec konců pomohl nejvíc právě Hegel — že

vytyčovat takto úkol filosofie neznamená nic jiného než požadovat, aby jediný filosof vykonal to, co může vykonat jen celé lidstvo ve svém vzestupném vývoji — jakmile jsme toto pochopili, končí i celá filosofie v dosavadním smyslu slova. Ponecháme „absolutní pravdu", které nelze dosáhnout touto cestou a které nemůže dosáhnout žádný jednotlivec, jejímu osudu a pídíme se raději po dosažitelných relativních pravdách cestou pozitivních věd a shrnováním jejich výsledků pomocí dialektického myšlení. Hegelem se filosofie vůbec dovršuje; jednak proto, že Hegel ve svém systému nejvelkolepěji shrnuje celý její vývoj, jednak proto, že nám Hegel, byť nevědomky, ukazuje cestu z tohoto labyrintu systémů ke skutečnému pozitivnímu poznání světa.

Dovedeme si představit, jak mocně musel tento Hegelův systém zapůsobit ve filosoficky zabarvené atmosféře Německa. Bylo to triumfální tažení, které trvalo desetiletí a zdaleka neskončilo Hegelovou smrtí. Naopak, právě v letech 1830 až 1840 „hegelovství" naprosto převládalo a nakazilo víceméně i své odpůrce; právě v této době pronikaly Hegelovy názory, ať vědomě či nevědomě, nejhojněji do nejrůznějších věd a vnášely kvas i do populární literatury a denního tisku, z nichž obyčejné „vzdělané vědomí" čerpá látku k přemýšlení. Ale toto vítězství na celé čáře bylo jen předehrou vnitřního boje.

Hegelovo učení jako celek ponechávalo, jak jsme viděli, hojně místa pro nejrůznější praktické stranické názory; a praktické byly v tehdejším teoretickém Německu především dvě věci: náboženství a politika. Kdo kladl hlavní důraz na Hegelův *systém*, mohl být v obou oblastech dost konzervativní; pro koho byla hlavní věcí dialektická *metoda*, mohl patřit nábožensky i politicky k nejkrajnější opozici. Zdá se, že Hegel sám, přestože v jeho dílech je dost a dost revolučních výbuchů hněvu, se vcelku přikláněl spíš ke konzervativnímu směru; však také musel na svůj systém vynaložit mnohem víc „myšlenkové dřiny" než na svou metodu. Ke konci třicátých let byl rozkol hegelovské školy stále patrnější. Levé křídlo, takzvaní mladohegelovci, se v boji proti ortodoxním pietistům a feudálním reakcionářům postupně vzdávali oné filosoficky povznesené zdrženlivosti k palčivým otázkám dne, která jim až dosud zajišťovala, že stát jejich

učení trpěl a dokonce protežoval; a když pak roku 1840 s Bedřichem Vilémem IV. zasedlo na trůn ortodoxní pobožnůstkářství a feudálně absolutistická reakce, musel se každý otevřeně postavit na tu nebo na onu stranu. Boj se vedl ještě filosofickými zbraněmi, ale ne už o abstraktně filosofické cíle; šlo přímo o zničení tradičního náboženství a existujícího státu. A jestliže „Deutsche Jahrbücher"[319] ještě halily praktické konečné cíle převážně do filosofického roucha, v „Rheinische Zeitung"[320] z roku 1842 vystoupila mladohegelovská škola už přímo jako filosofie vzmáhající se radikální buržoazie a používala filosofického pláštíku už jen k oklamání cenzury.

Politika byla však tehdy velmi trnitá oblast, a proto se hlavní boj obrátil proti náboženství; to byl ovšem, zejména od roku 1840, nepřímo také politický boj. První podnět dala Straussova kniha „Život Ježíšův" z roku 1835. Proti teorii rozvíjené v této knize, podle níž evangelia vznikla z mýtů, vystoupil později Bruno Bauer a dokazoval, že značnou část evangelických příběhů si vymysleli pisatelé sami. Spor mezi Straussem a Bauerem byl veden ve filosofickém hávu jako boj „sebevědomí" proti „substanci", a otázka, zda zázračné příběhy evangelií vznikly živelným tradičním vytvářením mýtů v lůně obce, nebo zda si je vymysleli evangelisté sami, přerostla v otázku, zda rozhodující silou působící v dějinách světa je „substance", nebo „sebevědomí"; a konečně přišel Stirner, prorok dnešního anarchismu — Bakunin z něho velmi mnoho přejal — a překonal suverénní „sebevědomí" svým suverénním „jedincem".[321]

Nebudeme se už zabývat touto stránkou procesu rozkladu hegelovské školy. Pro nás je důležitější toto: Podstatná část nejrozhodnějších mladohegelovců byla praktickými potřebami svého boje proti pozitivnímu náboženství zatlačena zpět k anglo-francouzskému materialismu. A tu se dostali do konfliktu se systémem své školy. Materialismus pojímá přírodu jako jediné skutečno, v Hegelově systému je však příroda jen „zvnějšněním" absolutní ideje, téměř degradací ideje; v každém případě je tu myšlení a jeho myšlenkový produkt, idea, tím prvotním, kdežto příroda tím odvozeným, co existuje jen díky tomu, že se vůbec idea tak snížila. A s tímto rozporem se mladohegelovci potýkali, jak se dalo.

Tu vyšel Feuerbachův spis „Podstata křesťanství". Naráz odstranil tento rozpor tím, že bez okolků nastolil znovu vládu materialismu. Příroda existuje nezávisle na jakékoli filosofii; je základem, z něhož jsme vyrostli my lidé, sami rovněž produkty přírody; mimo přírodu a člověka neexistuje nic, a vyšší bytosti vytvořené naší náboženskou fantazií jsou jen fantastickým zrcadlením naší vlastní podstaty. Kouzlo bylo zlomeno; „systém" byl rozmetán a odhozen, rozpor zmizel, neboť se ukázalo, že existuje jen ve fantazii. — Kdo osvobozující účinek této knihy sám neprožil, nedovede si to ani představit. Nadšení bylo všeobecné: všichni jsme byli na čas feuerbachovci. Jak nadšeně uvítal toto nové pojetí Marx a jak silně jím byl — přes všechny kritické výhrady — ovlivněn, můžeme se dočíst ve „Svaté rodině"[322].

Dokonce i nedostatky Feuerbachovy knihy zvyšovaly tehdy její účinek. Beletristický, místy dokonce bombastický styl zajistil knize širší okruh čtenářů a byl po dlouhých letech abstraktní a abstrusní hegelovštiny přece jen osvěžením. K úspěchu přispělo i patetické zbožštění lásky, které bylo možno omluvit — ne ovšem ospravedlnit — tím, že suverenita „čistého myšlení" byla už nesnesitelná. Nesmíme však zapomenout na jednu věc: právě na obě tyto Feuerbachovy slabiny navazoval „pravý socialismus", který se od roku 1844 šířil ve „vzdělaném" Německu jako mor a který zaměnil vědecké poznání za beletristickou frázi a místo emancipace proletariátu na základě ekonomického přebudování výroby dosadil osvobození lidstva s pomocí „lásky", zkrátka zabředl do odporné beletristiky a sentimentálních frází o lásce, typických zejména pro pana Karla Grüna.[323]

Dále nesmíme zapomínat na tuto věc: Hegelova škola se sice rozpadla, ale Hegelova filosofie nebyla kriticky překonána. Strauss i Bauer z ní vzali každý jednu stránku a obrátili ji polemicky proti druhé. Feuerbach zbořil systém a jednoduše jej odhodil. Ale s filosofií se nelze vypořádat tím, že ji prostě prohlásíme za nesprávnou. A dílo tak velkolepé jako Hegelova filosofie, která měla tak obrovský vliv na duchovní vývoj národa, nebylo možné odstranit tím, že se zkrátka ignorovala. Musela být „zrušena" ve svém vlastním smyslu, tj. v tom smyslu, že její forma byla kriticky rozbita, ale nový

obsah, který vydobyla, byl zachráněn. Jak se to stalo, o tom dále.

Zatím však revoluce z roku 1848 odsunula bez okolků stranou všechnu filosofii stejně jako Feuerbach svého Hegela. A tím byl zatlačen do pozadí i sám Feuerbach.

II

Velkou základní otázkou veškeré, zvláště novější filosofie je otázka vztahu myšlení a bytí. Už od pradávné doby, kdy lidé ještě nevěděli vůbec nic o stavbě svého vlastního těla a kdy pod vlivem snů* dospěli k představě, že jejich myšlení a vnímání není činnost jejich těla, nýbrž činnost zvláštní duše, která v tomto těle přebývá a po smrti je opouští — už od té doby museli přemýšlet o vztahu této duše k vnějšímu světu. Jestliže se duše po smrti oddělovala od těla a žila dál, nebylo proč jí přibásňovat ještě zvláštní smrt; tak vznikla představa o její nesmrtelnosti; na tomto stupni vývoje se tato představa naprosto nejeví jako útěcha, nýbrž jako osud, proti němuž se nedá nic dělat, a dost často, např. u Řeků, jako opravdové neštěstí. Že se všeobecně vytvořila nudná představa osobní nesmrtelnosti, k tomu nevedla potřeba náboženské útěchy, nýbrž rozpaky pramenící ze stejně všeobecné omezenosti, rozpaky, co počít po smrti těla s duší, když už byla uznána její existence. Úplně podobně, personifikací přírodních sil, vznikli první bohové, kteří dostávali, jak se náboženství dále rozvíjelo, stále víc nadpozemskou podobu, až nakonec v procesu abstrakce — řekl bych skoro destilace — který se přirozeně dostavuje během duchovního vývoje, vznikla v hlavách lidí z mnoha víceméně omezených a vzájemně se omezujících bohů představa o jediném výlučném bohu monoteistických náboženství.

Otázka vztahu myšlení k bytí, ducha k přírodě, nejvyšší otázka veškeré filosofie, tkví tedy — stejně jako každé náboženství — svými kořeny v omezených a z nevědomosti vyplývajících představách z dob divošství. Ale plně a jasně mohla být tato otázka položena, svého plného významu mohla nabýt teprve tehdy, když

* Ještě dnes je u divochů a barbarů na nižším stupni všeobecně rozšířena představa, že podoby lidí, jež se jim zjevují ve snách, jsou duše, které na čas opouštějí tělo: skutečnému člověku se proto připisuje odpovědnost i za činy, jichž se dopustil jeho snový zjev vůči snícím. Tak to např. zjistil im Thurn roku 1884 u Indiánů v Guayaně.[324] *(Engelsova poznámka.)*

evropské lidstvo procitlo z dlouhého zimního spánku křesťanského středověku. Otázka vztahu myšlení k bytí, která ostatně hrála velkou úlohu také ve středověké scholastice, otázka: co je prvotní, duch nebo příroda? — se proti církvi vyhrotila takto: stvořil svět bůh, anebo je tu svět od věčnosti?

Podle toho, jak filosofové odpovídali na tuto otázku, rozdělili se na dva veliké tábory. Ti, kteří tvrdili, že duch je vzhledem k přírodě prvotní, kteří tedy předpokládali, že svět byl konec konců nějakým způsobem stvořen — a toto stvoření je často u filosofů, např. u Hegela, ještě mnohem spletitější a nemožnější než v křesťanství — ti tvořili tábor idealismu. Druzí, kteří pokládali za prvotní přírodu, patří k různým školám materialismu.

Oba výrazy, idealismus a materialismus, znamenají původně jen toto a jen v tomto smyslu jich tu také používáme. Uvidíme ještě, jaký zmatek vzniká, vkládá-li se do nich něco jiného.

Otázka vztahu myšlení a bytí má však ještě jednu stránku: v jakém vztahu jsou naše myšlenky o světě, který nás obklopuje, k tomuto světu samému? Je naše myšlení s to poznávat skutečný svět, můžeme si ve svých představách a pojmech o skutečném světě vytvářet správný obraz skutečnosti? Této otázce se ve filosofické řeči říká otázka identity myšlení a bytí, a převážná většina filosofů na ni odpovídá kladně. U Hegela například je kladná odpověď na tuto otázku samozřejmá: neboť to, co ve skutečném světě poznáváme, je právě jeho myšlenkový obsah, to, co činí svět stupňovitým uskutečňováním absolutní ideje, která existovala kdesi od věčnosti, nezávisle na světě a před světem; ale že myšlení může poznávat obsah, který je už předem myšlenkovým obsahem, to je jasné a samozřejmé. Stejně tak je jasné, že to, co má být dokázáno, je tu mlčky obsaženo už v předpokladu. To však Hegelovi vůbec nebrání, aby ze svého důkazu identity myšlení a bytí nevyvodil další závěr, že jeho filosofie je jedině správnou filosofií, protože je správná pro jeho myšlení, a že identita myšlení a bytí se musí osvědčit v tom, že lidstvo převede jeho filosofii ihned z teorie do praxe a celý svět přetvoří podle Hegelových zásad. Je to iluze, kterou sdílí téměř se všemi filosofy.

Existuje však také mnoho takových filosofů, kteří popírají

možnost poznání světa nebo alespoň jeho úplného poznání. Z novějších filosofů k nim patří Hume a Kant, kteří sehráli velmi významnou úlohu ve filosofickém vývoji. Rozhodující slovo k vyvrácení tohoto názoru řekl, pokud to bylo z idealistického stanoviska možné, už Hegel; co k tomu z materialistického stanoviska dodal Feuerbach, je spíše duchaplné než hluboké. Nejpádnějším vyvrácením těchto i všech ostatních filosofických vrtochů je praxe, zejména experiment a průmysl. Jestliže můžeme správnost svého pojetí nějakého přírodního procesu dokázat tím, že jej sami vyvoláme, že jej vyvineme z jeho podmínek, že jej kromě toho donutíme, aby sloužil našim účelům, pak je konec s kantovskou nepostižitelnou „věcí o sobě". Chemické látky, vznikající v rostlinných a živočišných organismech, zůstávaly takovými „věcmi o sobě", dokud je organická chemie nezačala jednu po druhé vyrábět; tím se „věc o sobě" stala věcí pro nás, jako například mořenové barvivo, alizarin, které už nepěstujeme na poli v kořenech mořeny, nýbrž vyrábíme mnohem levněji a prostěji z uhelného dehtu. Koperníkova sluneční soustava byla po tři sta let hypotézou, na niž bylo možno sázet sto, tisíc, deset tisíc proti jedné, ale přece to byla jen hypotéza; když však Leverrier na základě dat daných touto soustavou vypočítal nejen to, že musí existovat ještě jedna, dosud neznámá planeta, nýbrž i to, kde musí být na nebi, a když potom Galle tuto planetu skutečně našel,[325] byla Koperníkova soustava dokázána. Jestliže se novokantovci v Německu přesto pokoušejí vzkřísit Kantovo pojetí a agnostikové v Anglii Humovo (které tu nikdy nevymřelo), pak je to, protože obě pojetí byla dávno teoreticky i prakticky vyvrácena, vědecky krok zpět a prakticky jen stydlivý způsob, jak materialismus potají přijímat, ale před světem jej zapírat.

Avšak v tomto dlouhém období od Descarta až po Hegela a od Hobbese až po Feuerbacha filosofové naprosto nebyli, jak se domnívali, hnáni kupředu jedině silou čisté myšlenky. Naopak. Ve skutečnosti je poháněl hlavně mocný a stále rychlejší bouřlivý pokrok přírodovědy a průmyslu. U materialistů to bylo přímo viditelné, ale také idealistické systémy se stále víc naplňovaly materialistickým obsahem a snažily se panteisticky smířit protiklad ducha a hmoty; a tak nakonec Hegelův systém představuje jen materialis-

mus, který je svou metodou a obsahem idealisticky postaven na hlavu.

Je proto pochopitelné, že Starcke ve své charakteristice Feuerbacha zkoumá především jeho stanovisko k této základní otázce vztahu myšlení a bytí. Po krátkém úvodu, v němž jsou zbytečně těžkopádným filosofickým jazykem líčeny názory předchozích filosofů, zejména počínaje Kantem, a kde Hegel přichází velice zkrátka, protože se příliš formalisticky ulpívá na jednotlivých místech jeho děl, následuje podrobný výklad vývoje Feuerbachovy „metafyziky", jak se postupně odráží v příslušných spisech tohoto filosofa. Tento výklad je zpracován svědomitě a přehledně, ale stejně jako celá kniha je zatížen namnoze zbytečným balastem filosofického způsobu vyjadřování, který působí tím rušivěji, že autor nepoužívá jen terminologie jedné školy a také ne jen terminologie Feuerbachovy, ale přimíchává výrazy nejrůznějších rádoby filosofických směrů, zvláště těch, které řádí dnes.

Feuerbachova vývojová cesta je cesta hegelovce — který ovšem nikdy nebyl zcela ortodoxní — k materialismu, je to vývoj, který na určitém stupni nutně vede k úplnému rozchodu s idealistickým systémem jeho předchůdce. S neodolatelnou silou se mu nakonec vnucuje poznání, že Hegelova existence „absolutní ideje" před světem, jeho „preexistence logických kategorií", dříve než vůbec byl svět, není nic jiného než fantastický pozůstatek víry ve stvořitele existujícího mimo svět; že hmotný, smysly vnímatelný svět, k němuž sami patříme, je jediné skutečno a že naše vědomí a myšlení, ať se zdá jakkoli nadsmyslné, je produktem hmotného, tělesného orgánu, mozku. Hmota není výtvorem ducha, nýbrž duch sám je jen nejvyšším produktem hmoty. To je ovšem ryzí materialismus. Když Feuerbach dospěl až sem, náhle se zaráží. Nemůže překonat obvyklý filosofický předsudek ne proti věci samé, nýbrž proti názvu materialismus. Říká:

„Materialismus je pro mne základem budovy lidské podstaty a lidského vědění; ale není pro mne tím, čím je pro fyziologa, pro přírodovědce v užším slova smyslu, například pro Moleschotta, a čím z jejich stanoviska a vzhledem k jejich povolání musí být, totiž budovou samou. Směrem zpět s materialisty plně souhlasím, směrem dopředu však s nimi nesouhlasím."[326]

Feuerbach tu směšuje materialismus jako obecný světový názor, opírající se o určité pojetí vztahu hmoty a ducha, s onou zvláštní formou, ve které se tento světový názor projevoval na určitém historickém stupni, totiž v osmnáctém století. A nejen to, směšuje ho s onou povrchní, zvulgarizovanou podobou, v níž se materialismus osmnáctého století dodnes udržuje v hlavách přírodozpytců a lékařů a v níž jej v padesátých letech roztrubovali Büchner, Vogt a Moleschott. Ale stejně jako idealismus, prošel i materialismus řadou vývojových stupňů. S každým epochálním objevem v oboru přírodovědy musí měnit svou formu; a od té doby, co se začaly materialisticky zkoumat i dějiny, otevírá se i zde nová dráha vývoje.

Materialismus předešlého století byl převážně mechanický, protože ze všech přírodních věd dosáhla tehdy určitého dovršení jen mechanika, a to jen mechanika pevných těles, nebeských i pozemských, zkrátka mechanika tíže. Chemie existovala teprve ve své dětské, flogistické podobě. Biologie byla ještě v plenkách; rostlinný a živočišný organismus byl prozkoumán jen zhruba a byl vysvětlován z čistě mechanických příčin: pro materialisty osmnáctého století byl člověk — jako pro Descarta zvíře — strojem. Toto výhradní uplatňování měřítek mechaniky na procesy chemické a organické povahy, pro něž sice mechanické zákony také platí, ale jsou zatlačovány do pozadí jinými, vyššími zákony, tvoří specifickou, tehdy však nevyhnutelnou omezenost klasického francouzského materialismu.

Druhou specifickou omezeností tohoto materialismu byla jeho neschopnost pojímat svět jako proces, jako látku, která se neustále historicky vyvíjí. To odpovídalo tehdejšímu stavu přírodní vědy a metafyzickému, tj. antidialektickému způsobu filosofování, které s tím souviselo. Příroda, to bylo známo, je ve věčném pohybu. Ale tento pohyb se podle tehdejší představy právě tak věčně točil v kruhu, a proto se nikdy nedostal z místa; vedl vždy znovu k týmž výsledkům. Tato představa byla tehdy nevyhnutelná. Kantova teorie vzniku sluneční soustavy byla teprve sotva vytyčena a pokládala se ještě za pouhou kuriozitu. Historie vývoje země, geologie, byla ještě zcela neznámá a myšlenku, že dnešní živé přírodní by-

tosti jsou výsledkem dlouhé vývojové řady od jednoduchého k složitému, tehdy nebyla věda s to vůbec vyslovit. Nehistorické pojetí přírody bylo tedy nevyhnutelné. Filosofům osmnáctého století to ani nemůžeme vytýkat, protože takové pojetí nacházíme i u Hegela. U Hegela není příroda, jako pouhé „zvnějšnění" ideje, vůbec schopna vývoje v čase, může rozvinout jen svou rozmanitost v prostoru, takže vyjevuje všechny vývojové stupně v ní obsažené současně a vedle sebe a je odsouzena k věčnému opakování stále týchž procesů. A tuto protismyslnost vývoje v prostoru, ale mimo čas — který je základní podmínkou všeho vývoje — vnucuje Hegel přírodě v době, kdy vznikly geologie, embryologie, fyziologie rostlin a živočichů a organická chemie a kdy se na základě těchto nových věd všude rodilo geniální tušení pozdější vývojové teorie (například Goethe a Lamarck). Ale systém to tak žádal, a tak se musela metoda v zájmu systému zpronevěřit sama sobě.

Totéž nehistorické pojetí vládlo i v oblasti dějin. Tady upoutával pozornost boj proti pozůstatkům středověku. Středověk byl pokládán za pouhé přerušení dějin tisíciletým všeobecným barbarstvím; velké pokroky středověku — rozšíření evropské kulturní oblasti, velké životaschopné národy, které v ní vedle sebe vznikly, a konečně nesmírné technické pokroky čtrnáctého a patnáctého století — to všechno se přehlíželo. To však znemožňovalo racionální pochopení velké dějinné souvislosti a dějiny byly nanejvýš snůškou příkladů a ilustrací pro potřebu filosofů.

Vulgarizující hauzírníci, kteří v padesátých letech v Německu dělali ze sebe velké materialisty, se v ničem nedostali dál za hranice, jichž dosáhli jejich učitelé. Všechny pokroky, které přírodní věda od té doby udělala, jim sloužily jen jako nové argumenty proti existenci stvořitele světa; a fakticky jim ani nezáleželo na tom, aby dále rozvíjeli teorii. I když se idealismus dostal do slepé uličky a byl smrtelně raněn revolucí z roku 1848, dožil se toho zadostiučinění, že materialismus na čas upadl ještě víc. Feuerbach měl rozhodně pravdu, když odmítal odpovědnost za tento materialismus; jen neměl učení těchto hauzírníků zaměňovat s materialismem vůbec.

Je však třeba připomenout dvě věci. Za prvé i v době, kdy žil Feuerbach, probíhal v přírodovědě ještě proces prudkého kva-

šení, který se vytříbil a relativně dovršil teprve v posledních patnácti letech; bylo sneseno dosud nevídané množství materiálu pro poznání, ale teprve v nejnovější době se podařilo objevit souvislost, a tak uspořádat tento chaos překotně se hromadících objevů. Feuerbach se sice ještě dožil tří rozhodujících objevů — objevu buňky, přeměny energie a vývojové teorie pojmenované po Darwinovi. Ale jak mohl osamělý filosof žijící na venkově sledovat vědu do té míry, aby byl s to plně ocenit objevy, které tehdy zčásti ještě popírali, zčásti neuměli náležitě využít ani přírodovědci? Vina je tady výhradně na ubohých německých poměrech, které způsobily, že katedry filosofie byly obsazeny mudrujícími eklektickými hnidopichy, zatímco Feuerbach, který nad nimi vynikal jako obr, byl odsouzen zapadnout mezi sedláky na vesnici a tam nutně zatrpkl. Není tedy Feuerbachovou vinou, že nemohl dospět k historickému pojetí přírody, které se stalo možným až dnes a které se zbavilo veškeré jednostrannosti francouzského materialismu.

Za druhé má však Feuerbach úplně pravdu v tom, že pouhý přírodovědecký materialismus je sice „základem budovy lidského vědění, ale ne budovou samou". Neboť nežijeme jen v přírodě, nýbrž i v lidské společnosti, a ta má také své dějiny vývoje a svou vědu jako příroda. Šlo tedy o to, aby věda o společnosti, tj. souhrn takzvaných historických a filosofických věd, byla uvedena v soulad s materialistickým základem a na tomto základu přebudována. To však nebylo Feuerbachovi dopřáno. Zde se ještě přes materialistický „základ" nevymanil z tradičních idealistických pout; doznává to slovy: „Směrem zpět s materialisty souhlasím, směrem dopředu však s nimi nesouhlasím." A zde, ve společenské oblasti, právě sám Feuerbach nešel „dopředu", nedostal se dál za své stanovisko z roku 1840 nebo 1844, a to zase hlavně proto, že žil jako poustevník a musel produkovat myšlenky ze své osamělé hlavy — on, který měl spíš než všichni ostatní filosofové vrozený sklon k družnosti — místo aby je produkoval v přátelských i nepřátelských utkáních s jinými lidmi svého formátu. Později podrobněji uvidíme, nakolik zůstává v této oblasti idealistou.

Zde jen ještě poznamenáme, že Starcke hledá Feuerbachův idealismus tam, kde není.

„Feuerbach je idealista, věří v pokrok lidstva" (str. 19). — „Základem, fundamentem všeho zůstává přece jen idealismus. Realismus není pro nás ničím víc než záštitou, abychom se nedostali na scestí, když se dáváme vést svými ideálními snahami. Což soustrast, láska a zanícení pro pravdu a právo nejsou ideálními silami?" (Str. VIII.)

Za prvé se zde idealismem nenazývá nic jiného než sledování ideálních cílů. Ty však nezbytně souvisí nanejvýš s Kantovým idealismem a s jeho „kategorickým imperativem"; ale Kant sám nazýval svou filosofii „transcendentálním idealismem", a to ne proto, že v ní jde také o mravní ideály, nýbrž — jak si Starcke vzpomene — z docela jiných důvodů. Pověra, že ve filosofickém idealismu jde o víru v mravní, tj. společenské ideály, vznikla mimo filosofii, u německého šosáka, který se těm několika drobtům filosofického vzdělání, jež potřebuje, učí nazpaměť ze Schillerových básní. Vždyť Kantův nemohoucí „kategorický imperativ" — nemohoucí proto, že žádá nemožné, tedy nedospívá nikdy k něčemu skutečnému — nejostřeji kritizoval a šosáckému horování pro neuskutečnitelné ideály, tlumočenému Schillerem, se nejkrutěji posmíval právě dokonalý idealista Hegel (viz například „Fenomenologii").

Za druhé se však prostě nevyhneme tomu, že všechno, co člověkem hýbá, prochází jeho hlavou — dokonce i jídlo a pití začíná hladem a žízní, které si uvědomujeme prostřednictvím hlavy, a končí sytostí, kterou také pociťujeme prostřednictvím hlavy. Účinky vnějšího světa na člověka se zračí v jeho hlavě, zrcadlí se v ní jako pocity, myšlenky, pudy, volní popudy, zkrátka jako „ideální snahy", a v této podobě se stávají „ideálními silami". Jestliže tedy už ta okolnost, že se člověk řídí „ideálními snahami" a že se dává ovlivňovat „ideálními silami", z něho dělá idealistu, pak je každý alespoň poněkud normálně vyvinutý člověk rozený idealista, a je nepochopitelné, kde se tedy vůbec ještě berou materialisté?

Za třetí přesvědčení, že lidstvo — alespoň v přítomné době — jde vcelku kupředu, nemá vůbec nic společného s protikladem materialismu a idealismu. Francouzští materialisté byli o tom přesvědčeni skoro fanaticky, stejně jako deisté[327] Voltaire a Rous-

seau, a přinášeli tomuto přesvědčení velmi často největší osobní oběti. Celý svůj život zasvětil „zanícení pro pravdu a právo“ — v dobrém smyslu těchto slov — například Diderot. Prohlašuje-li tedy Starcke toto všechno za idealismus, dokazuje tím jen, že slovo materialismus a celý protiklad obou směrů ztratily pro něj všechen smysl.

Je jisté, že Starcke — i když snad nevědomky — tím dělá neodpustitelný ústupek šosáckému předsudku proti názvu materialismus, předsudku, který se vžil, protože páteři po léta materialismus hanobili. Šosák rozumí pod pojmem „materialismus“ obžerství, chlast, chtíč, tělesnou rozkoš a marnivost, chamtivost, lakotu, hrabivost, ziskuchtivost a burzovní švindl, zkrátka všechny špinavé neřesti, jimž sám v skrytu holduje; a „idealismem“ rozumí víru v ctnost, ve všeobecnou lásku k lidem a vůbec v „lepší svět“, jimiž se holedbá před druhými, ale sám v ně věří nejvýš, dokud má kocovinu nebo prožívá bankrot, které se nutně dostavují po jeho obvyklých „materialistických“ excesech, a k tomu si notuje svou zamilovanou písničku: Co je člověk — půl zvíře, půl anděl.

Jinak se Starcke usilovně snaží obhájit Feuerbacha proti útokům a poučkám docentů, kteří se dnes roztahují v Německu a říkají si filosofové. Pro lidi, kteří se zajímají o toto zdegenerované potomstvo klasické německé filosofie, je to jistě důležité; i Starcke si mohl myslet, že je to nutné. My toho čtenáře ušetříme.

III

Feuerbachův skutečný idealismus se projevuje hlavně v jeho filosofii náboženství a etice. Feuerbach vůbec nechce náboženství odstranit, chce je zdokonalit. I filosofie se má rozplynout v náboženství.

„Periody lidstva se odlišují jen náboženskými změnami. Dějinné hnutí se dobírá hloubky jen tam, kde proniká k srdci člověka. Srdce není formou náboženství, takže nelze říci, že by náboženství mělo být také v srdci; srdce je podstatou náboženství“[328] (citováno u Starcka, str. 168).

Náboženství je podle Feuerbacha citový vztah, srdečný vztah člověka k člověku, vztah, který dosud hledal svou pravdu ve fantastickém odrazu skutečnosti — prostřednictvím jednoho nebo mnoha bohů, fantastických odrazů lidských vlastností — ale nyní ji nachází přímo a bezprostředně v lásce mezi Já a Ty. A tak se nakonec u Feuerbacha jednou z nejvyšších, ne-li vůbec nejvyšší formou vyznávání jeho nového náboženství stává pohlavní láska.

Citové vztahy mezi lidmi a zejména mezi oběma pohlavími existovaly však od doby, kdy existují lidé. Zvláště pohlavní láska se za posledních osm set let tak zdokonalila a dobyla si takového postavení, že se za tu dobu stala obligátním motivem, kolem něhož se točí veškerá poezie. Existující pozitivní náboženství se omezila na to, že dávají vyšší posvěcení státní úpravě pohlavní lásky, tj. manželskému právu, a mohou zítra všechna zmizet, aniž se cokoli změní na praxi lásky a přátelství. Vždyť ve Francii v letech 1793—1798 zmizelo křesťanské náboženství fakticky natolik, že ani Napoleon je nemohl bez odporu a námahy znovu zavést, a přece se v tomto mezidobí neprojevila potřeba náhrady ve Feuerbachově smyslu.

Feuerbachův idealismus tkví v tom, že vztahy mezi lidmi, založené na vzájemné náklonnosti, pohlavní lásce, přátelství, soucitu, obětavosti atd., nevidí prostě tak, jaké jsou, bez reminis-

cencí na nějaké zvláštní náboženství, které i podle něho patří minulosti, nýbrž tvrdí, že budou mít plný význam teprve tehdy, až se jim dostane vyššího posvěcení názvem náboženství. Hlavní věc nevidí v tom, že tyto čistě lidské vztahy existují, nýbrž v tom, aby byly pojímány jako nové, pravé náboženství. Mají prý plný význam teprve tehdy, když nesou pečeť náboženství. Slovo Religion* pochází z latinského religare** a znamená původně svazek. Je tedy každý svazek mezi dvěma lidmi náboženstvím. Taková etymologická kouzla a čáry jsou posledním útočištěm idealistické filosofie. Slovo nemá mít ten význam, jehož nabylo během historického vývoje při svém skutečném používání, nýbrž takový, jaký by mělo mít podle svého původu. A tak je pohlavní láska a pohlavní svazek posvěcován na „náboženství", jen aby z řeči nevymizelo slovo „náboženství", tak drahé idealistickým vzpomínkám. Stejně mluvili ve čtyřicátých letech pařížští reformátoři směru Louise Blanca, kteří si také dovedli představit člověka bez náboženství jen jako monstrum, a říkali nám: „Donc, l'athéisme, c'est votre réligion!"*** Chce-li Feuerbach vytvořit pravé náboženství na základě v podstatě materialistického pojetí přírody, znamená to asi tolik jako pokládat moderní chemii za pravou alchymii. Může-li náboženství existovat bez boha, může také alchymie existovat bez kamene mudrců. Mezi alchymií a náboženstvím je ostatně velmi úzká spojitost. Kámen mudrců má mnoho božských vlastností a egyptsko-řečtí alchymisté z prvních dvou století našeho letopočtu také přiložili ruku k dílu při vytváření křesťanského učení, jak dokazují údaje uvedené u Koppa a Berthelota.

Rozhodně nesprávné je Feuerbachovo tvrzení, že „periody lidstva se odlišují jen náboženskými změnami". Veliké dějinné zvraty byly *provázeny* náboženskými změnami jen potud, pokud se přihlíží ke třem dosavadním světovým náboženstvím: buddhismu, křesťanství a islámu. Stará přirozeně vzniklá kmenová a národní náboženství neměla propagandistický ráz a ztrácela všechnu odolnost, jakmile byla zlomena samostatnost kmenů a národů; Germá-

* — náboženství (něm.). *(Pozn. red.)*
** — svazovat. *(Pozn. red.)*
*** „Vždyť ateismus je vaše náboženství!" *(Pozn. red.)*

nům dokonce stačilo, aby se prostě dostali do styku s rozkládající se římskou světovou říší a s křesťanským světovým náboženstvím, které tato říše právě tehdy přijala a které odpovídalo jejím ekonomickým, politickým a ideovým poměrům. Teprve na těchto víceméně uměle vytvořených světových náboženstvích, zejména na křesťanství a islámu, zjišťujeme, že všeobecnější dějinná hnutí nabývají náboženského rázu. A v oblasti křesťanství se tento náboženský ráz, pokud jde o revoluce opravdu univerzálního významu, omezuje jen na první stupně osvobozeneckého boje buržoazie od třináctého do osmnáctého století a nedá se vysvětlit, jak se domnívá Feuerbach, ze srdce člověka a z jeho potřeby náboženství, nýbrž z celých předcházejících dějin středověku, které neznaly jinou formu ideologie než právě náboženství a teologii. Když však buržoazie v osmnáctém století zesílila natolik, aby mohla mít svou vlastní ideologii odpovídající jejímu třídnímu postavení, provedla svou velkou a definitivní revoluci, francouzskou revoluci, při níž se dovolávala výhradně právních a politických idejí, a o náboženství se starala jen potud, pokud jí stálo v cestě; nenapadlo ji však nahrazovat staré náboženství nějakým novým; víme, jak na tom ztroskotal Robespierre.

Možnost ryzích lidských citů ve styku s druhými lidmi máme v dnešní době už tak dost okleštěnu společností založenou na třídním protikladu a třídním panství, ve které se musíme pohybovat: nemáme důvod, abychom si ji sami ještě víc oklešťovali tím, že budeme tyto city povyšovat na náboženství. A rovněž pochopení velkých dějinných třídních bojů je už dost zatemněno — zejména v Německu — běžným dějepisectvím, takže věru není třeba, abychom si je úplně znemožnili tím, že z dějin těchto bojů uděláme pouhý přívěsek církevních dějin. Už z toho je vidět, jak jsme se dnes vzdálili od Feuerbacha. Jeho „nejkrásnější místa", oslavující toto nové náboženství lásky, se dnes už vůbec nedají číst.

Jediné náboženství, které Feuerbach vážně zkoumá, je křesťanství, světové náboženství Západu založené na monoteismu. Feuerbach dokazuje, že křesťanský bůh je pouhý fantastický reflex, odraz člověka. Jenže tento bůh sám je produktem dlouhého procesu abstrakce, koncentrovanou kvintesencí mnoha dřívějších

kmenových a národních bohů. Ve shodě s tím také člověk, jehož odrazem je onen bůh, není skutečným člověkem, nýbrž rovněž kvintesencí mnoha skutečných lidí, abstraktním člověkem, tedy zase jen myšlenkovým obrazem. Týž Feuerbach, který na každé stránce káže smyslovost, pohroužení do konkrétna, do skutečna, se stává naprosto abstraktním, jakmile má mluvit o jiných vztazích mezi lidmi než jen o pohlavních.

Vidí jen jednu stránku těchto vztahů: morálku. A tu nás zase zaráží překvapující Feuerbachova chudoba ve srovnání s Hegelem. Hegelovou etikou čili učením o mravnosti je filosofie práva, která obsahuje: 1. abstraktní právo, 2. moralitu, 3. mravnost, do níž jsou zase pojaty: rodina, občanská společnost a stát. Nakolik idealistická je tu forma, natolik realistický je obsah. Kromě morálky zahrnuje celou oblast práva, ekonomie a politiky. U Feuerbacha je tomu právě naopak. Formou je Feuerbach realistický, vychází z člověka; ale vůbec nemluví o světě, v němž tento člověk žije, a tak tento člověk zůstává stále týmž abstraktním člověkem, který měl hlavní slovo ve filosofii náboženství. Tento člověk se nenarodil z lůna matčina, vyklubal se z boha monoteistických náboženství, a proto také nežije ve skutečném, historicky vzniklém a historicky určeném světě; stýká se sice s druhými lidmi, ale každý takový člověk je stejně abstraktní jako on sám. Ve filosofii náboženství přece jen byli ještě alespoň muž a žena, ale v etice mizí i tento poslední rozdíl. U Feuerbacha se sice tu a tam vyskytují takovéto věty:

„V paláci se myslí jinak než v chaloupce.“[329] — „Nemáš-li živné látky v těle, protože máš hlad a bídu, nemáš ani v hlavě, mysli a srdci živné látky pro morálku.“[330] — „Politika se musí stát naším náboženstvím“ atd.[331]

Ale s těmito větami si Feuerbach absolutně neví rady, zůstávají pouhými frázemi a i Starcke musí doznat, že politika byla pro Feuerbacha nedostupnou oblastí a že „nauka o společnosti, sociologie, byla pro něho terra incognita*“.[332]

Stejná mělkost se projevuje u Feuerbacha ve srovnání s Hegelem, když pojednává o protikladu dobra a zla.

„Lidé si myslí,“ praví Hegel, „že vysloví něco ohromného, když řeknou:

* — neznámou pevninou. *(Pozn. red.)*

člověk je od přírody dobrý; zapomínají však, že něco mnohem většího se vyjadřuje slovy: člověk je od přírody zlý."[333]

U Hegela je zlo formou, v níž se projevuje hybná síla dějinného vývoje. A to má dvojí smysl: na jedné straně se každý nový krok kupředu nutně jeví jako rouhání se nějaké svátosti, jako vzpoura proti starým, odumírajícím, ale zvykem posvěceným poměrům, na druhé straně se od chvíle, kdy vznikají třídní protiklady, stávají pákami dějinného vývoje právě nízké vášně lidí, chamtivost a panovačnost; jediným nepřetržitým důkazem toho jsou například dějiny feudalismu a buržoazie. Feuerbachovi však ani nenapadá, aby zkoumal historickou úlohu morálního zla. Dějiny jsou mu vůbec nepříjemné, cítí se v nich nesvůj. Dokonce i jeho výrok: „Člověk, jenž původně vyšel z lůna přírody, byl také jen ryze přírodní bytostí, a ne člověkem. Člověk je produktem člověka, kultury, dějin"[334] — dokonce i tento výrok vyznívá u něho úplně naplano.

Je tedy vidět, že to, co nám Feuerbach říká o morálce, může být jen velmi ubohé. Pud blaženosti je člověku vrozen, a proto musí být základem veškeré morálky. Ale pud blaženosti je podroben dvojí korektuře. Je korigován za prvé přirozenými následky našich činů: po opilosti následuje kocovina, po soustavném hýření nemoc. Za druhé je korigován svými společenskými následky: nerespektujeme-li stejný pud blaženosti také u jiných, brání se a překážejí našemu vlastnímu pudu blaženosti. Z toho vyplývá: chceme-li uspokojovat svůj pud, musíme se naučit správně odhadovat následky svých činů a na druhé straně respektovat rovné právo na tentýž pud u druhých. Rozumné sebeomezení, pokud jde o nás samy, a láska — pořád láska! — ve styku s bližními, to jsou tedy základní pravidla Feuerbachovy morálky, z nichž vyplývají všechna ostatní. Ani nejduchaplnější Feuerbachovy vývody, ani nejsilnější Starckovy chvalozpěvy nemohou zastřít ubohost a mělkost těchto několika tezí.

Zabývá-li se člověk sám sebou, uspokojuje svůj pud blaženosti jen výjimečně a rozhodně tím neprospívá ani sobě, ani jiným lidem. Tento pud naopak vyžaduje, aby se člověk zabýval vnějším světem, aby měl prostředky k uspokojování, totiž potravu, jedince druhého

pohlaví, knihy, zábavu, debaty, činnost, předměty pro spotřebu a zpracování. Buď Feuerbachova morálka předpokládá, že tyto prostředky a předměty k uspokojování jsou každému člověku prostě dány, anebo mu dává jen nepotřebná dobrá ponaučení, a nemá tedy ani za mák ceny pro lidi, kteří tyto prostředky nemají. A sám Feuerbach to vyjadřuje skoupými slovy:

„V paláci se myslí jinak než v chaloupce."[329] „Nemáš-li živné látky v těle, protože máš hlad a bídu, nemáš ani v hlavě, mysli a srdci živné látky pro morálku."[330]

A vypadá to snad lépe se skrovným právem všech lidí na blaženost? Feuerbach vytyčuje tento požadavek absolutně, jako by byl závazný pro všechny doby a okolnosti. Ale od kdy platí? Mohlo se ve starověku mezi otroky a pány, ve středověku mezi nevolníky a barony mluvit o rovném právu na blaženost? Nebyl pud blaženosti u potlačované třídy bezohledně a „podle práva" obětován témuž pudu vládnoucích tříd? — Ano, byl, a to také bylo nemorální; dnes je však rovnoprávnost uznána. — Uznána slovy od té doby, kdy byla buržoazie ve svém boji proti feudalismu a při vytváření kapitalistické výroby nucena odstranit — a právě proto, že byla nucena odstranit — všechny stavovské, tj. osobní výsady a zavést nejprve v oblasti soukromého práva a pak postupně i v oblasti státního práva rovnoprávnost osob před zákonem. Ale pud blaženosti je živ jen velmi nepatrnou měrou z ideálních práv a převážnou měrou z materiálních prostředků. A kapitalistická výroba pečuje o to, aby velké většině rovnoprávných osob připadlo jen to, co je nezbytně nutné ke skrovnému životu, a respektuje tudíž rovné právo většiny na blaženost — respektuje-li je vůbec — sotva lépe než otroctví nebo nevolnictví. A vypadá to snad lépe s duchovními prostředky blaženosti, s prostředky ke vzdělání? Což není dokonce i „kantor od Sadové"[335] mýtickou postavou?

A nejen to. Podle Feuerbachovy teorie morálky je nejvyšším chrámem mravnosti burza cenných papírů — ovšem za předpokladu, že se spekuluje vždy správně. Vede-li mě pud blaženosti na burzu a dovedu-li tam natolik správně uvážit následky svého jednání, že mi přinášejí jen příjemnosti a žádnou újmu, tj. že ustavičně vydělávám, jednám podle Feuerbachova předpisu. Tím také

neomezuji tentýž pud blaženosti u svého bližního, neboť i on přišel na burzu dobrovolně jako já a při uzavření spekulačního obchodu se mnou byl veden pudem blaženosti právě tak jako já. Přijde-li o své peníze, dokazuje to, že jeho jednání, protože bylo špatně rozváženo, bylo nemravné, a protože nad ním vykonávám zasloužený trest, mohu se dokonce pyšně bít v prsa jako moderní Rhadamanthys. Také láska, pokud není pouhou sentimentální frází, vládne na burze, protože každý nalézá v druhém uspokojení svého pudu blaženosti, a to právě má láska plnit a v tom se prakticky uplatňuje. Předvídám-li správně následky svých operací, hraji-li tedy úspěšně, plním všechny nejpřísnější požadavky Feuerbachovy morálky a nadto ještě bohatnu. Jinak řečeno, Feuerbachova morálka, ať už si to Feuerbach sebeméně přeje nebo tuší, je střižena na dnešní kapitalistickou společnost.

Ale co láska! — Ano, láska je u Feuerbacha vždy a všude oním divotvorcem, který má pomoci ze všech obtíží praktického života — a to ve společnosti rozštěpené na třídy s diametrálně protichůdnými zájmy! Tím zmizel z filosofie poslední zbytek jejího revolučního charakteru a zbývá jen stará písnička: Milujte se vespolek, padněte si do náručí bez rozdílu pohlaví a stavu — všeobecné smiřovací opojení!

Zkrátka a dobře, s Feuerbachovou teorií morálky to dopadá stejně jako se všemi jejími předchůdkyněmi. Je střižena na všechny časy, na všechny národy, na všechny poměry, a právě proto se nedá použít nikde a nikdy a je vůči skutečnému světu stejně bezmocná jako Kantův kategorický imperativ. Ve skutečnosti má každá třída, dokonce každé povolání svou vlastní morálku, a i tu porušuje, může-li to dělat beztrestně. A láska, která má všechno sjednotit, se projevuje válkami, rozepřemi, procesy, domácími nesváry, rozvody a nejhorším vykořisťováním člověka člověkem.

Jak se však mohlo stát, že mocný impuls, který dal Feuerbach, vyzněl právě u něho samého úplně naprázdno? Prostě proto, že Feuerbach nemůže z říše abstrakcí, kterou přece k smrti nenávidí, najít cestu k živé skutečnosti. Chytá se vší silou přírody a člověka; ale příroda i člověk zůstávají u něho pouhými slovy. Neumí nám říci nic určitého ani o skutečné přírodě, ani o skutečném člověku.

Od Feuerbachova abstraktního člověka můžeme však dospět ke skutečným živým lidem jen tak, že je zkoumáme jako osoby jednající v dějinách. Tomu se však Feuerbach vzpouzí, a proto rok 1848, který nepochopil, znamenal pro něho jen konečný rozchod se skutečným světem; uchyluje se do samoty. Vinu na tom mají opět hlavně německé poměry; ty způsobily, že tak bídně sešel.

Ale krok, který neudělal Feuerbach, bylo přece jen nutno udělat; kult abstraktního člověka, který je jádrem Feuerbachova nového náboženství, bylo nutno nahradit vědou o skutečných lidech a jejich dějinném vývoji. Feuerbachovo stanovisko bylo třeba rozvinout dále, než kam došel sám Feuerbach, a s tím začal roku 1845 Marx ve své „Svaté rodině".

IV

Strauss, Bauer, Stirner a Feuerbach byli, pokud neopustili půdu filosofie, odnožemi hegelovské filosofie. Strauss pěstoval po svém „Životě Ježíšově" a „Dogmatice"[336] už jen filosofickou a církevně historickou beletristiku à la Renan; Bauer udělal kus práce jen v oboru dějin vzniku křesťanství, ovšem byla to práce významná; Stirner zůstal kuriozitou, dokonce i když ho Bakunin zkřížil s Proudhonem a překřtil tohoto křížence na „anarchismus"; významným filosofem byl jedině Feuerbach. Ale filosofie, tato věda věd, která se prý vznáší nad všemi speciálními vědami a všechny je shrnuje, nejenže zůstala pro něho nepřekročitelnou hranicí, nedotknutelnou svatyní; zůstal také jako filosof stát v půli cesty, byl dole materialista a nahoře idealista; nevypořádal se kriticky s Hegelem, nýbrž prostě jej odhodil jako nepotřebného, zatímco sám nebyl schopen postavit proti encyklopedickému bohatství Hegelova systému něco pozitivního kromě nabubřelého náboženství lásky a ubohé, nemohoucí morálky.

Z rozkladu hegelovské školy vzešel však ještě jiný směr, jediný, který byl skutečně plodný, a tento směr je v podstatě spjat se jménem Marxovým.*

Také tento směr se odtrhl od Hegelovy filosofie tím, že se vrátil k materialistickému stanovisku. To znamená, že lidé zastá-

* Dovolím si tu připojit jednu osobní poznámku. V poslední době se často připomínal můj podíl na této teorii, a proto pokládám za nutné říci tu několik slov, abych tuto otázku náležitě vyjasnil. Že jsem v době před svou čtyřicetiletou spoluprací s Marxem i za této spolupráce měl jistý samostatný podíl na založení a zejména na vypracování teorie, to nemohu ani já popírat. Ale většina základních vůdčích myšlenek, zejména v oblasti ekonomie a dějin, a zvláště jejich konečná přesná formulace jsou dílem Marxovým. To, čím jsem přispěl já, mohl Marx — snad až na několik speciálních oborů — docela dobře dokázat i beze mne. Ale to, co vykonal Marx, to bych byl já nikdy nedokázal. Marx stál výš, viděl dál, měl širší rozhled a bystřejší postřeh než my všichni ostatní. Marx byl génius, my ostatní nanejvýš talenty. Bez něho by teorie nebyla dnes ani zdaleka tím, čím je. Nese proto také právem jeho jméno. *(Engelsova poznámka.)*

vající tento směr se rozhodli pojímat skutečný svět — přírodu a dějiny — tak, jak se sám dává každému, kdo k němu přistupuje bez předpojatých idealistických výmyslů; rozhodli se nemilosrdně obětovat každý idealistický výmysl, který nebylo možno uvést v soulad s fakty pojímanými v jejich vlastní souvislosti, a ne v nějaké fantastické. A nic víc materialismus neznamená. Jenže tady byl materialistický světový názor poprvé brán skutečně vážně, byl — alespoň v základních rysech — doveden do důsledků ve všech oblastech vědění, které přicházely v úvahu.

Hegel nebyl prostě odložen: naopak, navázalo se na jeho revoluční stránku, o níž jsme už mluvili, na dialektickou metodu. Ve své hegelovské formě byla však tato metoda nepoužitelná. U Hegela je dialektika samovývoj pojmu. Absolutní pojem nejen existuje od věčnosti — neznámo kde — ale je také vlastní živoucí duší celého existujícího světa. Vyvíjí se k sobě samému všemi předstupni, o nichž se obšírněji pojednává v „Logice" a které jsou v něm všechny zahrnuty; pak se „zvnějšňuje" tím, že se přeměňuje v přírodu, kde, aniž si je vědom sebe sama, bere na sebe podobu přírodní nutnosti a prodělává další vývoj, až nakonec v člověku dospívá opět k sebevědomí; toto sebevědomí se pak v dějinách zase vymaňuje ze syrového stavu, až se absolutní pojem konečně zase úplně navrací k sobě samému v hegelovské filosofii. Dialektický vývoj projevující se v přírodě a v dějinách, tj. příčinná souvislost postupného pokroku od nižšího k vyššímu, který se prosazuje přes všechny okliky a dočasné kroky zpět, je u Hegela jen otiskem onoho samopohybu pojmu, který se uskutečňuje od věčnosti, neznámo kde, ale rozhodně nezávisle na jakémkoli myslícím lidském mozku. Toto ideologické převrácení bylo nutno odstranit. Opět jsme chápali pojmy naší hlavy materialisticky jako odrazy skutečných věcí, místo abychom skutečné věci chápali jako odrazy toho či onoho stupně absolutního pojmu. Tím se dialektika redukovala na vědu o obecných zákonech pohybu vnějšího světa i lidského myšlení — na dvě řady zákonů, které jsou v jádře totožné, ale projevují se rozdílně potud, že lidská hlava jich může používat vědomě, kdežto v přírodě a dosud z velké části i v lidských dějinách se prosazují nevědomě, ve formě vnější nutnosti, v nekonečné řadě

zdánlivých nahodilostí. Tím se však sama dialektika pojmů stala jen vědomým reflexem dialektického pohybu skutečného světa; Hegelova dialektika tím byla postavena na hlavu, či spíše z hlavy, na níž stála, opět na nohy. A je pozoruhodné, že tuto materialistickou dialektiku, která byla už dávno naším nejlepším pracovním nástrojem a naší nejostřejší zbraní, jsme neobjevili jen my, nýbrž kromě nás, nezávisle na nás a dokonce i nezávisle na Hegelovi také německý dělník Josef Dietzgen.*

Tím se však znovu navázalo na revoluční stránku Hegelovy filosofie, jež byla zároveň zbavena idealistické slupky, která u Hegela zabraňovala jejímu důslednému uplatnění. Veliká základní myšlenka, že svět je nutno pojímat ne jako komplex hotových *věcí*, ale jako komplex *procesů*, v němž věci zdánlivě stabilní, stejně jako jejich myšlenkové odrazy v naší hlavě, pojmy, prodělávají ustavičné změny vznikání a zanikání, přičemž se přes všechnu zdánlivou nahodilost a všechny dočasné kroky zpět prosazuje konec konců vývoj postupující kupředu — tato veliká základní myšlenka přešla zejména od dob Hegelových natolik do obecného vědomí, že ji v této všeobecné formě nebude asi už nikdo popírat. Ale něco jiného je uznávat ji slovy a něco jiného je skutečně ji uplatňovat v jednotlivostech v každé oblasti, kterou zkoumáme. Vycházíme-li však při bádání vždy z tohoto hlediska, musíme jednou provždy skoncovat s požadavkem konečně platných řešení a věčných pravd; jsme si stále vědomi, že všechny poznatky, které jsme získali, jsou nutně omezené a podmíněné okolnostmi, za nichž byly získány; ale už nám také nemohou imponovat protiklady pravdivého a nepravdivého, dobrého a zlého, totožného a různého, nutného a nahodilého, nepřekonatelné pro starou, ale stále ještě rozšířenou metafyziku; víme, že tyto protiklady platí jen relativně, že to, co se dnes uznává za pravdivé, má svou skrytou nepravdivou stránku, která časem vyjde najevo, stejně jako to, co se dnes uznává za nepravdivé, má svou pravdivou stránku, pro kterou mohlo být dříve uznáno za pravdivé; že to, co se považuje za nutné, se skládá ze samých naho-

* Viz „Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit, dargestellt von einem Handarbeiter", Hamburg, Meissner. *(Engelsova poznámka.)*

dilostí a že domněle nahodilé je forma, za níž se skrývá nutnost — a tak dále.

Stará metoda bádání a myšlení, kterou Hegel nazývá „metafyzickou", která se zabývala hlavně zkoumáním *věcí* jako čehosi daného a neměnného a jejíž zbytky dosud značně straší v hlavách, byla svého času plně historicky oprávněná. Dříve než se mohlo začít se zkoumáním procesů, bylo nutné zkoumat věci. Bylo především třeba vědět, co je ta či ona věc, dříve než bylo možno postřehnout proměny, které se s ní dějí. Tak tomu bylo v přírodovědě. Stará metafyzika, jež brala věci jako hotové, vznikla z přírodovědy, která zkoumala mrtvé i živé věci jako hotové. Když však toto zkoumání dospělo tak daleko, že bylo možno učinit rozhodný krok kupředu, přejít k systematickému zkoumání změn, jež se s těmito věcmi dějí v přírodě, odbila staré metafyzice poslední hodina i v oblasti filosofie. A opravdu, byla-li přírodověda do konce minulého století převážně vědou *sbírající*, vědou o hotových věcech, je v našem století v podstatě vědou pořádající, vědou o procesech, o původu a vývoji těchto věcí a o souvislosti, která tyto přírodní procesy spojuje v jeden veliký celek. Fyziologie, která zkoumá procesy v rostlinném a živočišném organismu, embryologie, která sleduje vývoj jednotlivého organismu od zárodku až do zralosti, geologie, která zkoumá pozvolné utváření zemské kůry, všechny tyto vědy jsou dětmi našeho století.

Naše poznání o souvislosti přírodních procesů popohnaly však mílovými kroky především tři velké objevy. Za prvé objev buňky jako jednotky, jejímž dělením a diferenciací se vyvíjí celé rostlinné a živočišné tělo, takže se dospělo nejen k poznání, že vývoj a růst všech vyšších organismů postupuje podle jediného obecného zákona, nýbrž i k tomu, že buňka je schopna proměny, což ukazovalo cestu, jak mohou organismy měnit svůj druh a tím prodělávat něco víc než pouhý individuální vývoj. — Za druhé objev přeměny energie, který dokázal, že všechny takzvané síly působící především v anorganické přírodě, mechanická síla a její doplněk, takzvaná potencionální energie, teplo, záření (světlo, resp. sálavé teplo), elektřina, magnetismus, chemická energie, jsou různé jevové formy univerzálního pohybu, které v určitém poměru přecházejí

jedna v druhou, takže místo určitého množství jedné, jež mizí, se objevuje určité množství druhé, a tím se celý pohyb přírody redukuje na tento nepřetržitý proces přeměny z jedné formy v druhou. A konečně důkaz poprvé souvisle vyložený Darwinem, že organické produkty přírody, které nás dnes obklopují, včetně člověka, vznikly dlouhým vývojovým procesem z nemnohých, původně jednobuněčných zárodků a ty zase z protoplazmy nebo bílkoviny, vzniklé chemickou cestou.

Zásluhou těchto tří velikých objevů a ostatních skvělých úspěchů přírodovědy jsme dnes dospěli tak daleko, že můžeme prokázat souvislost nejen mezi přírodními procesy v jednotlivých oblastech, nýbrž i vcelku mezi jednotlivými oblastmi navzájem, a tak s pomocí faktů, které nám dala sama empirická přírodověda, načrtnout dost systematickou formou přehledný obraz přírody jako souvislého celku. Takový celkový obraz měla dříve podávat takzvaná přírodní filosofie. Tento úkol mohla splnit jen tak, že dosud neznámé skutečné souvislosti nahrazovala souvislostmi pomyslnými, vybájenými, chybějící fakta nahrazovala smyšlenkami a skutečné mezery vyplňovala jen ve fantazii. Přišla přitom na mnoho geniálních myšlenek, vytušila mnoho pozdějších objevů, ale zplodila také značné nesmysly; jinak to ani nebylo možné. Dnes, kdy se k „systému přírody" odpovídajícímu naší době dospívá už tím, že se výsledky přírodního bádání pojímají dialekticky, tj. z hlediska jejich vlastní souvislosti, kdy se dialektický charakter této souvislosti vnucuje dokonce i metafyzicky školeným hlavám přírodovědců proti jejich vůli, dnes je s přírodní filosofií nadobro konec. Každý pokus o její vzkříšení by byl nejen zbytečný, ale *byl by krokem zpět.*

Ale totéž, co platí o přírodě, která se nyní ukázala také jako historický vývojový proces, platí i o dějinách společnosti ve všech jejich odvětvích a o souhrnu věd, které se zabývají lidskými (i božskými) věcmi. Také filosofie dějin, práva, náboženství atd. spočívala v tom, že se skutečná souvislost, kterou je třeba dokázat v událostech, nahrazovala souvislostí vykonstruovanou v hlavě filosofově, že se dějiny v celku i v jednotlivostech pojímaly jako postupné uskutečňování idejí, ovšem vždy právě jen oblíbených idejí toho kterého filosofa. Podle tohoto názoru směřovaly dějiny

nevědomě, ale nutně k dosažení určitého, předem stanoveného ideálního cíle, například u Hegela k uskutečnění jeho absolutní ideje, a neodvratné směřování k této absolutní ideji tvořilo vnitřní souvislost historických událostí. Namísto skutečné, dosud neznámé souvislosti se tak dosazovala nová — nevědomá nebo k vědomí postupně spějící — tajuplná prozřetelnost. Stejně jako v oblasti přírody bylo tedy třeba i zde odstranit tyto vykonstruované umělé souvislosti objevením skutečných souvislostí; úkol, který konec konců vyúsťuje v objevení obecných zákonů pohybu, jež se v dějinách lidské společnosti prosazují jako vládnoucí.

Ale dějiny vývoje společnosti se v jednom bodě podstatně liší od dějin vývoje přírody. V přírodě — pokud nepřihlížíme k zpětnému působení lidí na přírodu — působí na sebe jen nevědomé, slepé síly, v jejichž vzájemném působení se uplatňuje obecný zákon. V ničem, co se děje — ani v nesčetných zdánlivých nahodilostech, které se jeví na povrchu, ani v konečných výsledcích, které potvrzují zákonitost uvnitř těchto nahodilostí — se neděje nic jako chtěný, vědomý cíl. Naproti tomu v dějinách společnosti jsou jednajícími činiteli lidé nadaní vědomím, jednající s rozvahou nebo pod vlivem vášní, usilující o určité cíle; nic se tu neděje bez vědomého úmyslu, bez chtěného cíle. Ale tento rozdíl, ačkoli je důležitý pro zkoumání dějin, zejména jednotlivých epoch a událostí, nemůže nic změnit na skutečnosti, že běh dějin je ovládán vnitřními obecnými zákony. Neboť i zde, přes vědomě chtěné cíle všech jednotlivců, na povrchu vcelku zdánlivě panuje náhoda. Chtěné se uskutečňuje jen zřídka; ve většině případů se mnohé chtěné cíle navzájem kříží a střetávají nebo jsou už předem neuskutečnitelné, nebo se nedostává prostředků k jejich provedení. Tak vedou srážky nesčetných jednotlivých vůlí a jednotlivých jednání v oblasti dějin ke stavu, který je zcela analogický stavu panujícímu v nevědomé přírodě. Cíle jednání jsou chtěné, ale výsledky, které skutečně z těchto jednání vyplývají, jsou nechtěné, nebo pokud zpočátku chtěnému cíli zdánlivě přece jen odpovídají, mají nakonec zcela jiné následky než chtěné. Zdá se tedy, že také v historických událostech vládne vcelku nahodilost. I když ale na povrchu hraje úlohu náhoda, je vždy podrobena skrytým vnitřním zákonům a jde jen o to, tyto zákony objevit.

Ať už dějiny dopadají tak či onak, lidé je dělají tím, že každý sleduje vlastní, vědomě chtěné cíle, a výslednice těchto mnoha vůlí působících různými směry a jejich rozmanitých účinků na vnější svět jsou právě dějiny. Záleží tedy také na tom, co chtějí mnozí jednotlivci. Vůle je určována vášní nebo rozvahou. Ale podněty, které zase bezprostředně určují vášeň nebo rozvahu, bývají velmi různé. Zčásti to mohou být vnější předměty, zčásti ideové pohnutky, ctižádost, „zanícení pro pravdu a právo", osobní nenávist nebo i čistě individuální rozmary všeho druhu. Ale viděli jsme jednak, že tyto mnohé jednotlivé vůle působící v dějinách vyvolávají většinou zcela jiné výsledky, než jaké chtěly — často přímo opačné — takže také jejich pohnutky mají pro celkový výsledek jen podřadný význam. Za druhé vzniká další otázka: jaké hybné síly se pak skrývají za těmito pohnutkami, jaké historické příčiny se přetvářejí v tyto pohnutky v hlavách jednajících lidí?

Tuto otázku si starý materialismus nikdy nepoložil. Jeho pojetí dějin, pokud vůbec nějaké má, je proto v podstatě pragmatické, posuzuje všechno podle motivů jednání, rozděluje historicky jednající lidi na ušlechtilé a neušlechtilé a pak zjišťuje, že ušlechtilí zpravidla doplácejí na svou šlechetnost a neušlechtilí že vítězí; z toho pak pro starý materialismus vyplývá, že studium dějin není příliš povznášející, a pro nás, že starý materialismus se v oblasti dějin zpronevěřuje sám sobě, protože pokládá ideové hybné síly, působící v dějinách, za poslední příčiny, místo aby zkoumal, co se vlastně za nimi skrývá a jaké jsou hybné síly těchto hybných sil. Nedůslednost není v tom, že se uznává existence *ideových* hybných sil, nýbrž v tom, že se od nich nejde dál nazpět, k jejich hybným příčinám. Naproti tomu filosofie dějin, představovaná zejména Hegelem, uznává, že zdánlivé i skutečně působící pohnutky historicky jednajících lidí naprosto nejsou posledními příčinami dějinných událostí, že se za těmito pohnutkami skrývají jiné hybné síly, které je třeba prozkoumat; nehledá však tyto síly v dějinách samých, nýbrž vnáší je do dějin zvenčí, z filosofické ideologie. Hegel například, místo aby vysvětlil dějiny starého Řecka z jejich vlastní vnitřní souvislosti, prostě tvrdí, že nejsou nic jiného než vypracování

„forem krásné individuality", realizace „uměleckého díla" jako takového.[337] Při této příležitosti vyslovuje mnoho krásných a hlubokých myšlenek o starých Řecích, nicméně dnes už se nedáme odbýt takovým vysvětlením, které je pouhá fráze.

Máme-li tedy prozkoumat hybné síly, které se skrývají za pohnutkami historicky jednajících lidí — ať si to uvědomují či neuvědomují, a velmi často si to právě neuvědomují — a jsou konec konců vlastně skutečnými hybnými silami dějin, nesmíme si příliš všímat pohnutek jednotlivců, byť sebevýznamnějších, nýbrž spíše pohnutek, které uvádějí do pohybu veliké masy, celé národy a v každém národě zase celé třídy; a i z těchto pohnutek nesmíme vidět především ty, které vedou k přechodnému okamžitému výbuchu a vzplanutí, jež zase rychle pohasne, nýbrž ty, které vedou k trvalé akci vyúsťující ve velikou historickou změnu. Objevit a prozkoumat hybné příčiny, které se jasně či nejasně, bezprostředně či v ideologické nebo dokonce náboženské formě zrcadlí jako vědomé pohnutky v hlavách jednajících mas a jejich vůdců — takzvaných velkých lidí — to je jediná cesta, která nás může přivést na stopu zákonů ovládajících dějiny vcelku i v jednotlivých údobích a zemích. Všechno, co uvádí lidi do pohybu, musí projít jejich hlavou; ale jaké podoby to v jejich hlavách nabývá, závisí do značné míry na okolnostech. Dělníci se naprosto nesmířili s kapitalistickým užíváním strojů, třebaže už stroje nerozbíjejí, jako to dělali ještě roku 1848 v Porýní.

Zatímco ve všech dřívějších obdobích bylo téměř nemožné vypátrat tyto hybné příčiny dějin — protože souvislosti těchto příčin s jejich účinky byly spletité a skryté — zjednodušila naše doba tyto souvislosti tak, že záhada mohla být rozluštěna. Od zavedení velkého průmyslu, tedy nejpozději od uzavření míru v Evropě v roce 1815, nebylo v Anglii už pro nikoho tajemstvím, že tam v celém politickém boji šlo v podstatě o mocenské nároky dvou tříd — pozemkové aristokracie (landed aristocracy) a buržoazie (middle class). Ve Francii si tentýž fakt uvědomili při návratu Bourbonů; historikové doby restaurace od Thierryho po Guizota, Migneta a Thierse všude upozorňují, že je to klíč k pochopení francouzských dějin počínaje středověkem. A od roku 1830 byla jako třetí bojovník o moc v obou zemích uznána dělnická třída,

proletariát. Poměry se zjednodušily tak, že člověk musel schválně zavírat oči, aby v boji těchto tří velkých tříd a v srážce jejich zájmů neviděl hybnou sílu moderních dějin — alespoň v obou nejpokročilejších zemích.

Ale jak vznikly tyto třídy? Jestliže původ velké, kdysi feudální držby půdy mohl být na první pohled ještě přisuzován — alespoň zpočátku — politickým příčinám, násilné uzurpaci, nebylo to už možné u buržoazie a proletariátu. Zde bylo jasné a zřejmé, že původ a vývoj těchto dvou velkých tříd má čistě ekonomické příčiny. A stejně jasné bylo, že v boji mezi pozemkovým vlastnictvím a buržoazií, právě tak jako v boji mezi buržoazií a proletariátem šlo především o ekonomické zájmy, k jejichž prosazení měla politická moc sloužit jen jako prostředek. Obě třídy, buržoazie i proletariát, vznikly v důsledku změny ekonomických poměrů, přesněji řečeno výrobního způsobu. Obě tyto třídy se vyvinuly při přechodu nejprve od cechovního řemesla k manufaktuře a potom od manufaktury k velkému průmyslu s parním a strojovým provozem. Na určitém stupni se nové výrobní síly, které buržoazie uvedla do pohybu — především dělba práce a sjednocení mnoha dílčích dělníků v jednu souhrnnou manufakturu — a těmito výrobními silami vyvolané podmínky směny i potřeby směny staly neslučitelnými s existujícím, historicky zděděným a zákonem posvěceným výrobním řádem, tj. s cechovními a s nesčetnými jinými osobními i místními privilegii (která ovšem pro neprivilegované stavy znamenala právě tak nesčetné okovy) feudálního společenského zřízení. Výrobní síly představované buržoazií se bouřily proti výrobnímu řádu představovanému feudálními pozemkovými vlastníky a cechovními mistry; výsledek je znám, feudální okovy byly rozbity, v Anglii postupně, ve Francii naráz, v Německu s tím ještě nejsme hotovi. Ale jako se manufaktura na určitém stupni vývoje dostala do konfliktu s feudálním výrobním řádem, tak se velký průmysl dostal už nyní do konfliktu s buržoazním výrobním řádem, který vystřídal starý feudální řád. Spoután tímto řádem, těsnými hranicemi kapitalistického výrobního způsobu, produkuje na jedné straně stále se stupňující proletarizaci celé velké masy národa, na druhé straně stále rostoucí masu výrobků, pro něž není odbyt. Nadvýroba a hromadná bída,

jež se vzájemně vyvolávají, toť onen absurdní rozpor, do něhož zabředá velký průmysl a který nutně vyžaduje, aby výrobní síly byly uvolněny změnou výrobního způsobu.

Je tedy alespoň v moderních dějinách dokázáno, že všechny politické boje jsou třídními boji a že všechny osvobozovací boje tříd, přestože musí mít politickou formu — neboť každý třídní boj je bojem politickým — jsou konec konců vedeny za *ekonomické* osvobození. Alespoň zde je tedy stát, politický řád, prvkem podřízeným, kdežto občanská společnost, říše ekonomických vztahů, je prvkem rozhodujícím. Podle starého tradičního názoru, který přijímal také Hegel, byl stát prvek určující, kdežto občanská společnost prvek tímto státem určený. Zdánlivě to tak vypadá. Jako u jednotlivce musí všechny hybné síly jeho činů projít jeho hlavou, přeměnit se v pohnutky jeho vůle, aby ho přiměly k jednání, musí i všechny potřeby občanské společnosti — lhostejno, která třída právě vládne — projít vůlí státu, aby nabyly všeobecné platnosti ve formě zákonů. To je formální stránka věci, která se rozumí sama sebou; jde jen o to, jaký je obsah této čistě formální vůle — ať jednotlivce či státu — a odkud se tento obsah bere, proč se chce právě to a nic jiného. A hledáme-li odpověď na tuto otázku, zjistíme, že v moderních dějinách je vůle státu zhruba určována měnícími se potřebami občanské společnosti, nadvládou té či oné třídy a v poslední instanci rozvojem výrobních sil a směnných vztahů.

Jestliže však v naší moderní době s jejími obrovskými výrobními a spojovacími prostředky stát už není samostatnou oblastí a nevyvíjí se samostatně a je-li naopak třeba vysvětlovat jeho existenci i jeho vývoj v poslední instanci z ekonomických podmínek života společnosti, musí to tím spíše platit pro všechna dřívější období, kdy produkce materiálního života lidí nebyla ještě provozována s tak bohatými prostředky, kdy tedy nutnost této produkce musela lidi ještě víc ovládat. Je-li stát ještě dnes, v době velkého průmyslu a železnic, vcelku jen reflexem, který v souhrnné formě obráží ekonomické potřeby třídy ovládající výrobu, tím spíše jím musel být v epoše, kdy lidské pokolení bylo nuceno vynakládat mnohem větší část celkové doby svého života na uspokojení svých materiálních potřeb, kdy tedy na nich bylo mnohem závislejší, než jsme my

dnes. Zkoumáme-li dějiny dřívějších epoch a zabýváme-li se vážně právě touto stránkou, najdeme hojnost fakt, která to potvrzují; zde se tím ovšem zabývat nemůžeme.

Určují-li ekonomické vztahy stát a státní právo, určují samozřejmě také soukromé právo, které v podstatě jen sankcionuje existující, za daných okolností normální ekonomické vztahy mezi jednotlivci. Forma, v níž se to děje, může však být různá. Je možné podržet jako v Anglii, v souladu s celým národním vývojem, z velké části formy starého feudálního práva a vložit do nich buržoazní obsah, ba podstrčit feudálnímu termínu přímo buržoazní smysl; může se však také, jako v západní části evropského kontinentu, vzít za základ první světové právo společnosti vyrábějící zboží, římské právo, s jeho nedostižně přesným vypracováním všech podstatných právních vztahů prostých vlastníků zboží (kupující a prodávající, věřitel a dlužník, smlouva, obligace atd.). Přitom pro potřebu ještě maloměšťácké a polofeudální společnosti je možné toto právo buď prostě soudní praxí přizpůsobit ubohému stavu této společnosti (obecné právo), anebo je s pomocí domněle osvícených, moralizujících právníků zpracovat ve zvláštní zákoník, vyhovující tomuto stavu společnosti; tento zákoník bude za těchto okolností špatný i právnicky (pruský zákoník); je ovšem také možné — po velké buržoazní revoluci — vypracovat na podkladě tohoto římského práva takový klasický zákoník buržoazní společnosti, jako je francouzský code civil*. I když tedy občanská právní ustanovení vyjadřují jen právní formou ekonomické podmínky života společnosti, může to podle okolností dopadnout buď dobře, nebo špatně.

Ve státě se nám představuje první ideologická moc nad lidmi. Společnost si vytváří orgán na obranu svých společných zájmů proti vnitřním i vnějším útokům. Tímto orgánem je státní moc. Sotvaže vznikl, osamostatňuje se tento orgán vůči společnosti, a to tím víc, čím víc se stává orgánem určité třídy, čím bezprostředněji prosazuje panství této třídy. Boj utlačované třídy proti třídě vládnoucí se stává nezbytně bojem politickým, bojem především proti politickému panství této třídy; vědomí souvislosti tohoto politického boje s jeho ekonomickou základnou slábne a může úplně zmizet.

* — občanský zákoník. *(Pozn. red.)*

I když nezmizí úplně u účastníků boje, zmizí téměř vždy u dějepisců. Ze starých pramenů o bojích v římské republice nám jedině Appianos jasně a zřetelně říká, oč konec konců šlo — totiž o pozemkové vlastnictví.

Jakmile se však stát stal vůči společnosti samostatnou mocí, vytváří brzy další ideologii. U politiků z povolání, u teoretiků státního práva a právníků zabývajících se soukromým právem totiž mizí už souvislost s ekonomickými fakty docela. Protože ekonomické fakty musí v každém jednotlivém případě nabýt formy právních motivů, aby byly sankcionovány ve formě zákona, a protože se přitom samozřejmě musí přihlížet také k celému právnímu systému, který je už v platnosti, proto prý je právní forma vším a ekonomický obsah ničím. Státní právo a soukromé právo jsou posuzovány jako samostatné oblasti, které mají svůj nezávislý dějinný vývoj, které lze samy o sobě systematicky vykládat a které je třeba takto systematicky vykládat důsledným vymycováním všech vnitřních rozporů.

Ještě vyšší ideologie, tj. ty, které se ještě víc vzdalují od materiální, ekonomické základny, přijímají formu filosofie a náboženství. Zde se souvislost představ s jejich materiálními existenčními podmínkami stává stále spletitější, je stále víc zatemňována různými mezičlánky. Ale existuje. Jako celá epocha renesance od poloviny patnáctého století byla i tehdy znovu procitlá filosofie v podstatě produktem měst, tedy měšťanstva; její obsah byl v podstatě jen filosofickým výrazem myšlenek odpovídajících vývoji drobného a středního měšťanstva ve velkou buržoazii. Jasně se to projevuje u Angličanů a Francouzů minulého století, kteří byli často jak ekonomy, tak i filosofy, a u hegelovské školy jsme to dokázali už výše.

Ještě několik slov o náboženství, protože je materiálnímu životu nejvíce vzdáleno a zdá se, že je mu nejvíce cizí. Náboženství vzniklo v nejstarších dobách z mylných, divošských představ lidí o jejich vlastní přirozenosti i o vnější přírodě, která je obklopovala. Každá ideologie, jakmile už existuje, se však vyvíjí ve spojení s daným souborem představ, které dále rozvíjí; jinak by to nebyla ideologie, tj. nezabývala by se myšlenkami jako samostatnými, nezávisle se

vyvíjejícími bytnostmi, podrobenými jen svým vlastním zákonům. Fakt, že materiální podmínky života lidí, v jejichž hlavách probíhá tento myšlenkový proces, určují konec konců chod tohoto procesu, si tito lidé nemohou uvědomovat, protože jinak by bylo veta po veškeré ideologii. Tyto původní náboženské představy, které jsou většinou pro každou příbuznou skupinu národů společné, se vyvíjejí, když se skupina oddělí, u každého národa svérázně, podle různých životních podmínek; u několika skupin národů, zejména u árijské skupiny (tzv. indoevropské), podrobně prokázala tento proces srovnávací mytologie. Bohové, které si takto vytvořil každý národ, byli národními bohy a jejich říše nepřesahovala národní území svěřené jejich ochraně, za jehož hranicemi vládli suverénně jiní bohové. Mohli žít v představách jen do té doby, dokud existoval národ; s jeho zánikem padali i oni. Tento zánik starých národů způsobila světová římská říše; ekonomické podmínky jejího vzniku tu nemůžeme zkoumat. Staří národní bohové zanikali, dokonce i bohové římští, kteří byli střiženi jen pro úzký okruh města Říma; potřeba doplnit světovou říši světovým náboženstvím se jasně projevuje v pokusech uctívat v Římě nejen domácí, nýbrž i všechny alespoň trochu úctyhodné cizí bohy a stavět jim oltáře. Ale nové světové náboženství se nedá vytvořit jen tak beze všeho císařskými dekrety. Nové světové náboženství, křesťanství, vzniklo už potají ze směsi zevšeobecnělé orientální, zejména židovské teologie a zvulgarizované řecké, zejména stoické filosofie. Musíme teprve pracně zjišťovat, jak křesťanství původně vypadalo, protože se nám dochovalo jen v oficiální podobě, v níž se stalo státním náboženstvím; k tomu účelu bylo přizpůsobeno nikajským koncilem.[338] Avšak skutečnost, že se už po 250 letech stalo státním náboženstvím, dokazuje, že to bylo náboženství, které odpovídalo dobovým poměrům. Ve středověku se křesťanství postupně, jak se vyvíjel feudalismus, přetvářelo v náboženství odpovídající feudalismu, s příslušnou feudální hierarchií. Když se pak objevilo měšťanstvo, vyvinulo se v protikladu k feudálnímu katolicismu protestantské kacířství, nejdříve u albigenských[339] v jižní Francii, v době největšího rozkvětu tamějších měst. Středověk podřídil teologii všechny ostatní formy ideologie: filosofii, politiku, právní vědu, a učinil

z nich odvětví teologie. Tím nutil všechna společenská a politická hnutí, aby na sebe brala teologickou formu; a měla-li být rozpoutána velká bouře, bylo nutno pro myšlení mas, živené výhradně náboženstvím, převést jejich vlastní zájmy do náboženské formy. A jako si měšťanstvo od začátku vytvářelo svůj protějšek v nemajetných městských plebejcích, nepatřících k žádnému uznávanému stavu, v nádenících a čeledi všeho druhu, předchůdcích pozdějšího proletariátu, dělí se i kacířství už velmi brzy na měšťansky umírněné a plebejsky revoluční, které odmítají i měšťanští kacíři.

Nevyhladitelnost protestantského kacířství odpovídala nepřemožitelnosti vzmáhajícího se měšťanstva; když měšťanstvo dostatečně zesílilo, začal se jeho boj proti feudální šlechtě, který měl dosud převážně místní ráz, rozrůstat do celonárodního měřítka. K první velké akci — k takzvané reformaci — došlo v Německu. Měšťanstvo nebylo ani dost silné, ani dost vyspělé, aby mohlo pod svým praporem sjednotit ostatní bouřící se stavy — plebejce ve městech, nižší šlechtu a sedláky na venkově. Nejdříve byla poražena šlechta; sedláci povstali, a tím celé toto revoluční hnutí vyvrcholilo; města je nechala na holičkách, a tak revoluce podlehla vojskům vládnoucích knížat, kteří shrábli celý zisk. Od té doby mizí Německo na tři století z řady zemí, které zasahují samostatně do dějin. Ale vedle Němce Luthera tu byl Francouz Kalvín; s ryze francouzskou bystrostí kladl důraz na měšťanský charakter reformace a zrepublikanizoval a zdemokratizoval církev. Zatímco se luteránská reformace v Německu dostala do slepé uličky a přivedla Německo do zkázy, stala se kalvínská reformace praporem republikánů v Ženevě, Holandsku a ve Skotsku, osvobodila Holandsko z područí Španělska a německé říše a poskytla ideologický háv pro druhé jednání buržoazní revoluce, které se odehrálo v Anglii. Tam kalvinismus dokázal, že je tím pravým náboženským rouchem pro zájmy tehdejší buržoazie, a proto také nebyl plně přijat, když revoluce roku 1689 skončila kompromisem mezi částí šlechty a buržoazií.[340] Anglická státní církev byla sice obnovena, ale ne ve své dřívější podobě jako katolicismus v čele s králem v úloze papeže, nýbrž značně zkalvinizovaná. Stará státní církev slavila veselou katolickou neděli a potírala nudnou kalvínskou neděli; nová aklimati-

zovaná církev zavedla kalvínskou neděli, která je dodnes ozdobou Anglie.

Ve Francii byla roku 1685 kalvínská menšina potlačena, pokatoličtěna nebo vyhnána.[341] Co to však bylo platné? Svobodomyslný Pierre Bayle už rozvíjel svou činnost a roku 1694 se narodil Voltaire. Násilné opatření Ludvíka XIV. jen usnadnilo francouzské buržoazii, aby mohla svou revoluci provést v nenáboženské, výhradně politické formě, která jedině odpovídá vyspělé buržoazii. Namísto protestantů zasedli v Národních shromážděních svobodomyslní. Tím vstoupilo křesťanství do svého posledního stadia. Nemohlo už dál sloužit jako ideologické roucho pro snahy kterékoli pokrokové třídy; stále více se stávalo výhradním majetkem vládnoucích tříd, které ho používají jako pouhého vládního nástroje a drží jím na uzdě nižší třídy. Přitom každá z různých vládnoucích tříd používá svého vlastního náboženství, které jí vyhovuje; statkářští junkeři katolického jezuitství nebo protestantské ortodoxie, liberální a radikální buržoové racionalismu; a není vůbec rozhodující, zda páni sami v tato svá náboženství věří nebo ne.

Vidíme tedy: náboženství, jakmile jednou vzniklo, obsahuje vždy zděděný materiál, neboť tradice je ve všech ideologických oblastech velkou konzervativní silou. Ale změny, které se s tímto materiálem dějí, vyvěrají z třídních vztahů, tedy z ekonomických vztahů lidí, kteří tyto změny uskutečňují. A to zde postačí.

V předcházejícím výkladu jsme mohli podat jen povšechný nárys Marxova pojetí dějin a k němu nejvýš několik ilustrací. Důkaz o správnosti je třeba podat přímo na dějinách; a mohu směle říci, že v jiných spisech je už dostatek takových důkazů. Toto pojetí ovšem skoncovalo s filosofií v oblasti dějin, stejně jako dialektické pojetí přírody činí zbytečnou a nemožnou veškerou přírodní filosofii. V té i oné oblasti teď už nejde o to, vymýšlet souvislosti z hlavy, nýbrž objevovat je přímo ve faktech. Filosofii vyhnané z přírody i dějin zbývá pak už jen říše čistého myšlení, pokud z ní vůbec ještě něco zbývá: nauka o zákonech procesu myšlení samého, logika a dialektika.

Revolucí z roku 1848 se „vzdělané" Německo zřeklo teorie a přešlo na půdu praxe. Malovýroba opírající se o ruční práci a manufaktura byly nahrazeny skutečným velkým průmyslem; Německo se zase objevilo na světovém trhu; nová maloněmecká říše[342] odstranila alespoň nejkřiklavější překážky, které tomuto vývoji nastavěly do cesty roztříštěnost na drobné státečky, pozůstatky feudalismu a byrokratismus. Ale tou měrou, jak spekulace opouštěla studovnu filosofů, aby si zřídila svůj chrám na peněžní burze, ztrácelo i vzdělané Německo onen velký smysl pro teorii, který byl chloubou Německa v době jeho nejhlubšího politického ponížení — smysl pro ryze vědecké bádání bez ohledu na to, zda bude dosažený výsledek prakticky použitelný nebo ne, zda odporuje policejním předpisům nebo ne. Německá oficiální přírodověda se sice udržovala na výši doby, zejména v oblasti dílčího bádání, ale už americký časopis „Science" právem poznamenává, že rozhodující pokroky v oblasti výzkumu velkých souvislostí mezi jednotlivými fakty, v oblasti jejich zobecnění v zákony, dělá dnes mnohem víc Anglie než Německo, kdežto dříve tomu bylo naopak. A v oblasti historických věd, včetně filosofie, už s klasickou filosofií úplně vymizel starý nesmlouvavý teoretický duch; jeho místo zaujal bezmyšlenkovitý eklekticismus, zbabělé ohledy na kariéru a příjmy, až po nejpodlejší šplhounství. Oficiální představitelé této vědy se stali zjevnými ideology buržoazie a existujícího státu — a to v době, kdy buržoazie i stát jsou otevřeně nepřátelské dělnické třídě.

Jen v dělnické třídě nezakrněl německý smysl pro teorii a žije v ní dál. Tady jej nelze vyhladit; zde neexistují ohledy na kariéru, prospěchářství a milostivou protekci shora; naopak, čím věda postupuje bezohledněji a nezaujatěji, tím víc je v souladu se zájmy a snahami dělníků. Nový směr, který objevil, že dějiny vývoje práce skýtají klíč k pochopení veškerých dějin společnosti, se od samého počátku obracel především k dělnické třídě a setkával se u ní s takovým pochopením, jaké nehledal ani neočekával od oficiální vědy. Dědicem německé klasické filosofie je německé dělnické hnutí.

PROHLÁŠENÍ REDAKCI „NEW YORKER VOLKSZEITUNG“[343]

Poněvadž v saintlouiském „Missouri Republican“ byla otištěna zpráva o interviewu dopisovatele tohoto listu se mnou, jsem nucen poznamenat k tomu toto:

Skutečně mne navštívil jistý pan McEnnis jako zástupce tohoto listu a vyptával se mne na různé věci; dal mi však *čestné slovo*, že neuveřejní ani řádek, aniž mi jej napřed předloží k nahlédnutí. Místo toho se u mne víckrát neobjevil. Prohlašuji tedy, že odmítám jakoukoli odpovědnost za to, co zveřejnil, tím spíš, že jsem měl příležitost se přesvědčit, že pan McEnnis by pro nedostatek potřebných předběžných znalostí nebyl ani při nejlepší vůli s to správně pochopit, co jsem říkal.

Londýn

Bedřich Engels

Napsáno 29. dubna 1886
Otištěno v „New Yorker Volkszeitung“, čís. 162 z 8. července 1886

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

*O STÁVCE DĚLNÍKŮ V LYONSKÝCH SKLÁRNÁCH

Francouzská republikánská vláda[344] se zřejmě rozhodla dokázat vším možným způsobem, že je právě tak vládou kapitalistů jako kterákoli z jejích předchůdkyň. Nestačí jí, že se postavila na stranu důlní společnosti v Decazevillu,[345] teď vystupuje ještě krutěji v Lyonu, kde propukla stávka ve sklárnách; několik stávkokazů pokračuje v práci a v zájmu své bezpečnosti jsou ubytováni v závodě. Když tam za jedním z nich — německým anarchistou Litnerem — vezli svršky, šli stávkující za povozem a pokřikovali. Sotva zajel povoz se svršky dovnitř a brána se zavřela, začalo se z oken střílet do lidí venku; kulky z revolverů a broky létaly na všechny strany a zranily na třicet osob. Dav se samozřejmě rozeběhl. Tu zakročila policie a soudní orgány. Ne však aby zatkla kapitalistu a jeho žoldáky, kteří stříleli — ani nápad! zatkla mnoho stávkujících, že porušili svobodu práce! Tato událost, která právě vešla ve známost, vyvolala v Paříži obrovský rozruch. Decazeville zvýšil počet hlasů odevzdaných v Paříži pro socialisty z 30 000 na víc než 100 000[346] a důsledky krvavé události v La Mulatière u Lyonu budou ještě dalekosáhlejší.

B. E.

Napsáno mezi 8. a 14. květnem 1886
Otištěno v časopise „The Commonweal", čís. 18 z 15. května 1886

Podle textu časopisu
Přeloženo z angličtiny

POLITICKÁ SITUACE V EVROPĚ[347]

V březnu 1879 poslal Disraeli do Bosporu čtyři obrněné lodě; už sama jejich přítomnost stačila, aby byl zastaven triumfální pochod Rusů na Cařihrad a ze sanstefanské smlouvy aby se stal cár papíru. Berlínským mírem se na určitou dobu situace na Východě upravila.[348] Bismarckovi se podařilo dosáhnout toho, že ruská a rakouská vláda se spolu dohodly. Rakousko mělo skrytě vládnout v Srbsku, kdežto Bulharsko a Rumelie měly být ponechány převážně pod vlivem Ruska. To vzbuzovalo domněnku, že kdyby Bismarck později Rusku dovolil, aby se zmocnilo Cařihradu, rezervoval by pro Rakousko Soluň a Makedonii.

Mimoto však byla Rakousku dána Bosna, jako když Rusko v roce 1794 postoupilo Prusku a Rakousku větší část vlastního Polska, aby si ji v roce 1814 zase vzalo nazpět.[349] Bosna znamenala pro Rakousko trvalé pouštění žilou, jablko sváru mezi Uhrami a západním Rakouskem a hlavně *důkaz pro Turecko*, že mu Rakušané, zrovna tak jako Rusové, chystají osud Polska. Od této chvíle nemohlo Turecko Rakousku věřit, a to bylo významné vítězství politiky ruské vlády.

V Srbsku se projevovaly slavjanofilské, tj. rusofilské tendence, od svého osvobození však Srbsko všechny prostředky svého buržoazního vývoje čerpá v Rakousku. Mladí lidé odcházejí studovat na rakouské university; byrokratický systém, zákoník, soudnictví, školy, všechno se okopírovalo podle rakouských vzorů. To bylo přirozené. V Bulharsku však muselo Rusko tomuto napodobování zabránit; nechtělo za Rakousko tahat kaštany z ohně. Proto bylo Bulharsko proměněno v ruskou satrapii. Administrativa, důstojníci i poddůstojníci, úřednictvo, zkrátka celý systém byl ruský; Batten-

berg, který byl Bulharsku naoktrojován, byl bratranec Alexandra III.

Panství ruské vlády, napřed přímé a potom nepřímé, stačilo za necelé čtyři roky udusit všechny sympatie Bulharů k Rusku, jakkoli byly velké a nadšené. Obyvatelstvo se stále víc stavělo na odpor drzosti „osvoboditelů" a dokonce i sám Battenberg, člověk bez politických idejí, slaboch, který netoužil po ničem jiném než sloužit carovi, ale chtěl být respektován, byl čím dál tím nepoddajnější.

Zatím se události v Rusku vyvíjely dál; vláda sáhla k násilí a na určitou dobu se jí podařilo rozprášit a dezorganizovat nihilisty. To však nestačilo; potřebovala oporu ve veřejném mínění, potřebovala odpoutat pozornost od stále rostoucích sociálních a politických obtíží v zemi; a konečně potřebovala trochu vlastenecké fantasmagorie. Za Napoleona III. sloužil levý břeh Rýna k odvracení revolučních vášní směrem za hranice; stejným způsobem předhodila ruská vláda nespokojenému a pobouřenému lidu dobytí Cařihradu, „osvobození" Slovanů utiskovaných Turky a jejich spojení ve velkou federaci pod vedením Ruska. Nestačilo však tuto fantasmagorii vyvolat, bylo nutné něco udělat, aby se stala skutečností.

Okolnosti byly příznivé. Anexe Alsaska a Lotrinska zasela sémě nesváru mezi Francii a Německo, jež — jak se zdálo — nutně tyto dvě mocnosti neutralizovalo. Rakousko samo nemohlo bojovat proti Rusku, protože jeho nejúčinnější útočná zbraň — výzva k Polákům — by byla vždycky zneškodněna Pruskem. A okupace, uloupení Bosny, to bylo Alsasko mezi Rakouskem a Tureckem. Itálie byla na straně toho, kdo nabízel víc, to znamená Ruska, které jí nabízelo Terst a Istrii s Dalmácií a Tripolsko. A Anglie? Mírumilovný rusofil Gladstone uposlechl svůdných řečí Ruska: v hlubokém míru *okupoval Egypt*[350]; to přineslo Anglii trvalé spory s Francií a navíc zaručovalo *nemožnost spojenectví Turků s Angličany, kteří Turecko právě okradli*, když si přivlastnili turecké léno, Egypt. Kromě toho postoupily ruské přípravy v Asii natolik, že v případě války by měli Angličané plné ruce práce v Indii. Nikdy neměli Rusové tak dobré vyhlídky; jejich diplomacie zvítězila na celé čáře.

Vzpoura Bulharů proti ruskému despotismu poskytla důvod

k zahájení válečného tažení. V létě 1885 se začala Bulharům a Rumunům lákavě stavět před oči možnost jejich spojení, které jim sliboval sanstefanský mír a které zhatila berlínská smlouva. Řeklo se jim, že padnou-li znovu do náruče Ruska-osvoboditele, splní ruská vláda své poslání tím, že toto spojení uskuteční; aby se to však mohlo stát, museli by Bulhaři napřed vyhnat Battenberga. Ten byl včas varován. Proti svému zvyku jednal hbitě a energicky. Spojení, které Rusko chtělo realizovat proti němu, uskutečnil sám, jenže ve svůj prospěch. Od té chvíle začal mezi Battenbergem a carem boj na život a na smrt.

Zpočátku byl tento boj veden skrytě a nepřímo. V novém vydání pro malé balkánské státy se znovu objevila krásná doktrína Ludvíka Bonaparta, hlásající, že spojí-li se lid do té doby rozdělený, dejme tomu Itálie nebo Německo, a ustaví se v národ, mají jiné státy, dejme tomu Francie, právo na územní kompenzace. Srbsko sedlo na tuto vějičku a vyhlásilo válku Bulharsku. Rusko triumfovalo, protože tato válka, rozpoutaná v jeho zájmu, probíhala před zraky celého světa pod ochranou Rakouska, které se neodvážilo jí zabránit ze strachu, aby se v Srbsku nedostala k moci ruská strana. Rusko zase dezorganizovalo bulharskou armádu tím, že z ní odvolalo všechny ruské důstojníky, tj. celý generální štáb a všechny vyšší důstojníky až po velitele praporu.

Jenže nad všechno očekávání Bulhaři bez ruských důstojníků a v poměru dva proti třem porazili Srby na hlavu a získali si respekt a obdiv ohromené Evropy. Tato vítězství měla dvě příčiny. Především je Alexandr Battenberg sice nevalný politik, ale dobrý voják; vedl válku tak, jak se tomu naučil v pruské škole, kdežto Srbové se ve své taktice a strategii drželi rakouských vzorů. Bylo to tedy válečné tažení do Čech z roku 1866 v novém vydání.[351] Kromě toho žili Srbové šedesát let pod rakouským byrokratickým režimem, který jim nedal ani mocnou buržoazii, ani nezávislé rolnictvo (všichni rolníci už jsou zadluženi), ale zničil a dezorganizoval jim zbytky rodového společenství, v němž byla jejich síla za bojů proti Turkům. Bulharům naopak ponechali Turci tyto jejich prvobytné instituce nedotčeny, a tím se také dá vysvětlit jejich neobyčejná chrabrost.

To tedy byla pro Rusko další pohroma; bylo nutné začít se vším od začátku. Slavjanofilský šovinismus rozdmychávaný jako protiváha revolučního elementu se rozmáhal den ode dne a stával se už pro vládu nebezpečím. Car odjíždí na Krym a ruské noviny píší, že udělá něco velikého; snaží se získat si sultána tím, že mu ukazuje, jak ho jeho dřívější spojenci (Rakousko a Anglie) zrazují a olupují a jak je Francie ve vleku Ruska a odkázána na jeho milost a nemilost. Jenže sultán dělá, jako by neslyšel, a obrovská válečná výzbroj v západním a jižním Rusku zůstává zatím nevyužita.

Car se vrací z Krymu (v červnu tohoto roku). Ale mezitím se zvedá vlna šovinismu a vláda, neschopná potlačit toto prudce narůstající hnutí, je do něho stále víc vtahována, takže moskevský starosta* si může dovolit *v uvítacím proslovu k carovi* otevřeně mluvit o dobytí Cařihradu.[352] Tisk ovlivňovaný a *chráněný* generály říká zcela nepokrytě, že od cara očekává rozhodnou akci proti Rakousku a Německu, které mu házejí klacky pod nohy, a vláda nemá tolik odvahy, aby jej umlčela. Slavjanofilský šovinismus je silnější než car, jenž je nucen ustoupit ze strachu před revolucí, z obavy, aby se slavjanofilové nespojili s konstitucionalisty, nihilisty a vůbec se všemi nespokojenci.

Finanční tíseň komplikuje situaci. Nikdo už nechce půjčit této vládě, která si od roku 1870 do roku 1875 vypůjčila v Londýně 1 miliardu 750 000 franků a která ohrožuje mír v Evropě. Před dvěma či třemi lety jí Bismarck dopomohl k tomu, že jí Německo půjčilo 375 miliónů franků; ale ty už jsou dávno utraceny a Němci už bez Bismarckova podpisu nedají ani krejcar. Tento podpis však může být získán už jedině za ponižujících podmínek. Stát dal natisknout příliš mnoho cenných papírů, stříbrný rubl se rovná 4 frankům a papírový dvěma frankům dvaceti centimům. Zbrojení stojí šílené peníze.

Je zkrátka zapotřebí jednat. Buď úspěch ve věci Cařihradu, nebo revoluce. Giers vyhledal Bismarcka a vyložil mu situaci, kterou Bismarck velice dobře pochopil. Z ohleduplnosti k Rakousku by byl rád umírnil carskou vládu, jejíž nenasytnost jej znepokojuje. *Ale revoluce v Rusku znamená pád Bismarckova režimu.* Bez Ruska, bez této

* — tj. N. A. Alexejev. *(Pozn. red.)*

velké záložní armády reakce, by panství krautjunkerů v Prusku netrvalo ani den. Revoluce v Rusku by okamžitě změnila situaci v Německu; jedinou ranou by rozbila slepou víru v Bismarckovu všemocnost, která mu zajišťuje podporu vládnoucích tříd; urychlila by dozrávání revoluce v Německu.

Bismarck, který si je vědom toho, že existence carismu je základnou celého jeho systému, spěchá honem do Vídně informovat své přátele, že tváří v tvář takovému nebezpečí je třeba odsunout stranou otázky ješitnosti; že je třeba carovi dopřát určité zdání úspěchu a že Rakousko a Německo musí — samozřejmě ve svém vlastním zájmu — padnout před Ruskem na kolena. Ostatně, trvají-li páni Rakušané na tom, že se budou vměšovat do záležitostí Bulharska, on si myje ruce; sami uvidí, co z toho vzejde. Kálnoky ustupuje, Alexandr Battenberg je obětován a Bismarck pospíchá, aby tuto novinu osobně sdělil Giersovi.

Naneštěstí se u Bulharů projevila politická schopnost a energie, jakou u slovanského národa „osvobozeného svatou Rusí" nikdo nečekal a jaká se mu také nemůže strpět. Battenberg byl v noci zatčen, ale Bulhaři zatýkají spiklence, jmenují schopnou, energickou a neúplatnou vládu, a to jsou u národa, který se sotva osvobodil, vlastnosti naprosto nepřípustné; povolávají Battenberga nazpět; ten však ukazuje celou svoji slabost a dává se na útěk. Jenže Bulhaři jsou nenapravitelní. S Battenbergem či bez něho, staví se na odpor suverénním carovým rozkazům a nutí hrdinného Kaulbarse, aby se zesměšnil před celou Evropou.[353]

Představte si, jak car zuří. Naklonit si Bismarcka a zlomit odpor Rakouska, a teď být zaskočen tímto malým národem, který existuje teprve od včerejška, který vděčí za svou „nezávislost" jemu nebo jeho otci* a nechce pochopit, že tato nezávislost neznamená nic jiného než slepou poslušnost příkazům „osvoboditele". Řekové a Srbové byli nevděční, ale s Bulhary to už přesahuje všechny meze. Brát vážně svou nezávislost! Jaký zločin!

Aby se zachránil před revolucí, musí chudák car jít ještě o krok dál. Jenže každý takový krok je nebezpečnější, neboť jen zvyšuje možnost evropské války, a tomu se ruská diplomacie vždycky snažila

* — tj. Alexandru II. *(Pozn. red.)*

vyhnout. Jisté je, že dojde-li k přímé intervenci ruské vlády v Bulharsku a způsobí-li tato intervence další komplikace, nastane chvíle, kdy se otevřeně projeví nepřátelské ruské a rakouské zájmy. Pak už nebude možné válku lokalizovat, stane se z ní válka všeobecná. Při poctivosti darebáků, kteří vládnou Evropě, se nedá předvídat, jak se oba tábory seskupí. Bismarck, nebude-li moci jinak zadržet revoluci v Rusku, je schopen přidat se na stranu Rusů proti Rakousku. Pravděpodobnější však je, že vypukne-li válka mezi Ruskem a Rakouskem, přijde Německo na pomoc Rakousku, aby zabránilo jeho úplnému rozdrcení.

Car čeká na jaro, neboť v zimě, dříve než v dubnu, se Rusové nebudou moci pustit do velkého tažení na Dunaji; snaží se vtáhnout do svých tenat Turky, a zrada, jíž se na Turcích dopustily Rakousko a Anglie, mu tento úkol usnadňuje. Jeho cílem je okupovat Dardanely a proměnit tak Černé moře v ruské jezero, udělat z něho nepřístupný úkryt pro výstavbu mohutného loďstva, které by odtud vyplulo, aby ovládlo to, co Napoleon nazýval „francouzským jezerem", totiž Středozemní moře. Tak daleko však ještě nedospěl, i když jeho přívrženci v Sofii tento jeho tajný záměr vyzradili.

Taková je tedy situace. Má-li car uniknout revoluci v Rusku, potřebuje Cařihrad. Bismarck váhá, chtěl by najít prostředek, jak se vyhnout té i oné možnosti.

A Francie?

Francouzští vlastenci, kteří už šestnáct let sní o odvetě, si myslí, že není nic přirozenějšího než chopit se příležitosti, která se snad naskytne. Ale pro naši stranu už tato otázka tak jednoduchá není; jednoduchá není ostatně ani pro pány šovinisty. Odvetná válka vedená ve spojenectví a pod záštitou Ruska by mohla vést k revoluci nebo kontrarevoluci ve Francii. V případě revoluce, v níž by se dostali k moci socialisté, by se spojenectví s Ruskem zhroutilo. Nejdříve by *Rusové neprodleně uzavřeli mír s Bismarckem, aby se spolu s Němci vrhli na revoluční Francii.* Ovšem jestliže by se socialisté dostali ve Francii k moci, pak ne proto, aby se válkou zabránilo revoluci v Rusku. Tato eventualita je však málo pravděpodobná;

spíš je možná *monarchistická kontrarevoluce.* Car si přeje restauraci Orleánů, svých důvěrných přátel, jediné vlády, která mu nabízí podmínky dobrého a solidního spojenectví. A jakmile jednou začne válka, k přípravě této restaurace se budou dobře hodit monarchističtí důstojníci. Při sebemenší dílčí porážce, a k takovým dojde, se bude křičet, že to je vina republiky, že v zájmu vítězství a pro získání nezištné podpory Ruska je třeba stabilní, monarchické vlády, zkrátka Filipa VII.* Monarchističtí generálové budou jednat liknavě, aby mohli své nezdary přičíst na vrub republikánské vládě; a než se kdo naděje, monarchie bude nastolena. Jestliže dojde k restauraci Filipa VII., králové a císaři se okamžitě dohodnou, a místo aby se vrhli jeden na druhého, rozdělí si Evropu a zhltnou malé státy. Jen co padne Francouzská republika, svolá se nový vídeňský kongres, na němž možná přijdou vhod republikánské a socialistické hříchy Francie jako záminka, aby byla připravena o celé Alsasko-Lotrinsko nebo o jeho část. A knížata se republikánům vysmějí, že byli tak naivní a věřili v možnost upřímného spojenectví mezi carismem a republikou.

Ostatně, je pravda, že generál Boulanger říká každému, kdo ho chce poslouchat: „*Musí být válka, aby se zabránilo sociální revoluci*"? Jestliže je to pravda, pak nechť to je socialistické straně výstrahou. Tento čacký Boulanger má chvastounské vystupování, které se sice dá vojákovi prominout, avšak svědčí o tom, že má chabé politické schopnosti. Ten republiku nezachrání. Octne-li se mezi socialisty a Orleány, dohodne se možná s Orleány, jestliže mu zajistí spojenectví s Ruskem. Ať tak či onak, *buržoazní republikáni ve Francii jsou ve stejné situaci jako car; tyčí se před nimi přízrak sociální revoluce a oni znají jen jediný prostředek záchrany: válku.*

Ve Francii, v Rusku a Německu se události vyvíjejí do té míry v náš prospěch, že si momentálně nemůžeme přát nic jiného než zachování statu quo. Kdyby v Rusku vypukla revoluce, vytvořila by celý souhrn nejpříznivějších podmínek. Všeobecná válka by nás naopak vydala napospas nepředvídaným událostem. Revoluce v Rusku a ve Francii by se tím zadržela, naši stranu v Německu by

* — tj. Ludvíka Filipa Alberta Orleánského, hraběte Pařížského. *(Pozn. red.)*

stihl osud Komuny z roku 1871. Nakonec by se události bezesporu obrátily v náš prospěch; jenže kolik by to stálo času a obětí, kolik nových překážek by ještě bylo nutno překonat!

Síla, která žene Evropu do války, je veliká. Pruský militaristický systém, který je všude přejímán, vyžaduje ke svému plnému rozvinutí dvanáct až šestnáct let. Po uplynutí této doby se záložní kádry naplní lidmi vycvičenými v zacházení se zbraní. Těchto dvanáct až šestnáct let už všude uplynulo; všude mají dvanáct až šestnáct ročníků, které prodělaly vojenský výcvik. Všude jsou tedy připraveni a Němci nemají v tomto ohledu žádný zvláštní náskok. To znamená, že válka, která nám hrozí, by vrhla na bojiště deset miliónů vojáků. A potom, starý Vilém do té doby pravděpodobně zemře. Bismarckovi se bude zdát, že má víceméně otřesenou pozici, a *bude možná podněcovat k válce, aby se udržel.* Na burzách fakticky všude panuje přesvědčení, že dojde k válce, jen co starý zavře oči.

Jestliže vypukne válka, bude to jen proto, aby se zabránilo revoluci: v Rusku, aby se předešlo společné akci všech nespokojenců, slavjanofilů, konstitucionalistů, nihilistů a rolníků; v Německu, aby se udržel Bismarck; a ve Francii, aby se potlačilo vítězné socialistické hnutí a nastolila se znovu monarchie.

Pro francouzské a německé socialisty neexistuje alsaská otázka. Němečtí socialisté jsou si velmi dobře vědomi toho, že anexe z roku 1871, proti nimž vždycky protestovali, byly opěrným bodem Bismarckovy reakční politiky, a to jak vnitřní, tak zahraniční. Socialisté v obou zemích mají stejný zájem na zachování míru, protože právě oni by to byli, kdo by museli zaplatit všechny válečné výdaje.

B. Engels

Napsáno 25. října 1886
Otištěno v „Le Socialiste“, čís. 63 z 6. listopadu 1886

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

JOHANN PHILIPP BECKER

Opět zanechala smrt mezeru v řadách předních bojovníků za proletářskou revoluci. 7. prosince zemřel v Ženevě *Johann Philipp Becker.*

Narodil se roku 1809 ve Frankenthalu v bavorské Falci a už ve dvacátých letech, sotva odrostl dětským střevíčkům, se podílel na politickém hnutí své vlasti. Když po červencové revoluci, počátkem třicátých let, nabylo toto hnutí republikánského rázu, byl Becker jedním z jeho nejaktivnějších a nejrozhodnějších účastníků. Mnohokrát byl zatčen, postaven před porotu a osvobozen; nakonec však musel uprchnout před vítěznou reakcí. Odešel do Švýcarska, usadil se v Bielu a získal švýcarskou státní příslušnost. Ani zde však nezůstal nečinný; zajímaly ho jak záležitosti německých dělnických spolků a revoluční pokusy německých, italských a vůbec evropských emigrantů, tak boj švýcarské demokracie o vládu v jednotlivých kantonech. Je známo, že tento boj byl, zejména na začátku čtyřicátých let, veden pomocí řady ozbrojených vpádů do aristokratických a klerikálních kantonů. Do většiny těchto „pučů" byl Becker ve větší či menší míře zapleten a nakonec byl kvůli tomu odsouzen k desetiletému vyhnanství ze svého domovského kantonu Bern. Tato malá válečná tažení vyvrcholila nakonec v roce 1847 ve válce proti Sonderbundu[354]; Becker, jenž byl důstojníkem švýcarské armády, nastoupil na své místo a za pochodu na Luzern vedl předvoj divize, k níž byl přidělen.

Vypukla únorová revoluce z roku 1848; po ní následovaly pokusy nastolit tažením dobrovolnických oddílů republiku v Bádensku. Za Heckerova[355] tažení zorganizoval Becker legii emigrantů, dostal se však na hranice teprve tehdy, když byl Hecker už zase

zatlačen zpátky. Tato legie, jež byla později z větší části internována ve Francii, tvořila v roce 1849 jádro několika nejlepších oddílů falcké a bádenské armády.

Když byla na jaře 1849 vyhlášena republika v Římě, chtěl Becker z této legie utvořit pomocný sbor pro Řím. Odjel do Marseille, zformoval kádry a začal shromažďovat mužstvo. Jenže, jak známo, francouzská vláda se chystala Římskou republiku zardousit a přivést papeže* zpátky. Bylo tudíž přirozené, že bránila přesunu oddílů, které šly na pomoc jejím římským protivníkům. Beckerovi, který už najal loď, bylo kategoricky dáno na srozuměnou, že loď bude potopena při sebemenším pokusu opustit přístav.

Tu však vypukla revoluce v Německu.[356] Becker ihned spěchal do Karlsruhe; legie jej následovala a později se za Böningova vedení zúčastnila boje, zatímco jiná část staré legie z roku 1848, kterou zformoval Willich v Besançonu, se stala jádrem Willichova dobrovolnického sboru. Becker byl jmenován velitelem celé bádenské lidobrany, to znamená všech vojsk vyjma řadových, a ihned začal s jejich organizováním. Od první chvíle však narazil na odpor vlády, závislé na reakční buržoazii, a jejího šéfa Brentana. Jeho rozkazy byl kříženy a jeho požadavky na zbraně a výzbroj zůstávaly bez povšimnutí, nebo byly rovnou zamítány. Pokus ze 6. června zastrašit vládu revoluční ozbrojenou mocí, na němž se Becker velmi aktivně podílel, skončil nerozhodně,[357] ale Becker byl se svými vojsky urychleně poslán z Karlsruhe proti nepříteli na Neckar.

Zde už boj ponenáhlu začínal a rozhodnutí se blížilo. Becker se svými dobrovolnickými oddíly a lidobranou obsadil Odenwald. Protože neměl ani dělostřelectvo, ani jízdu, musel své málo početné jednotky rozptýlit, chtěl-li obsadit rozsáhlý a obtížný terén, a nezbývalo mu dost sil, aby mohl útokem postupovat kupředu. Přesto však 15. června osvobodil skvělou bitvou své hanauské turnery[358] obklíčené v zámku Hirschhorn Peuckerovými říšskými vojsky.

Když vrchní velení revoluční armády převzal Mierosławski, byl Becker jmenován velitelem 5. divize — výlučně lidobrana a pěchota — a dostal úkol klást odpor Peuckerově sboru, který byl přinejmenším v šestinásobné přesile. Hned nato však přešel první

* — tj. Pia IX. *(Pozn. red.)*

pruský sbor u Germersheimu Rýn, Mierosławski mu táhl vstříc a 21. června došlo k porážce u Waghäuselu. Becker měl obsazen Heidelberg; ze severu se na něj tlačil Gröbenův druhý pruský sbor, ze severovýchodu sbor Peuckerův, každý měl přes 20 000 mužů; na jihozápadě stáli Hirschfeldovi Prusové, rovněž přes 20 000 mužů. A teď se do Heidelbergu valili prchající vojáci od Waghäuselu, tj. celá velká masa bádenské armády, řadové i lidobrany, aby se přes hory obrovskou zacházkou dostali na cestu do Karlsruhe a Rastattu, která byla v nížině zatarasena.

Tento ústup měl krýt Becker se svými sotva odvedenými a nevycvičenými lidmi a jako vždy bez jízdy a dělostřelectva. Dal prchajícím dostatečný náskok a 22. v 8 hodin večer vytáhl z Heidelbergu do Neckargemündu, kde několik hodin odpočíval, 23. se dostal do Sinsheimu, kde před zraky nepřítele nechal vojsko v bitevním pořádku znovu několik hodin odpočívat, téhož večera dorazil do Eppingen a 24. přes Bretten do Durlachu, kam došel v 8 hodin večer, aby se opět zamíchal do neuspořádaně ustupující, teď už spojené falckobádenské armády. Zde byl Becker pověřen navíc ještě velením nad troskou falckých vojsk a měl už nejen krýt ústup Mierosławského, ale držet ještě tak dlouho Durlach, než bude vyklizeno Karlsruhe. Jako vždy i tentokrát jej nechali bez dělostřelectva, neboť dělostřelectvo, které mu bylo přiděleno, právě odtáhlo.

Becker opevnil Durlach — jak to nejlépe ve spěchu šlo — a už následujícího rána (25. června) byl ze tří stran napaden dvěma pruskými divizemi a Peuckerovými říšskými vojsky. Nejenže všechny útoky odrazil, ale dokonce opětovně přecházel sám do útoku, přestože na nepřítelovu dělostřeleckou palbu mohl odpovídat jen palbou střelců; teprve po čtyřhodinovém boji, když dostal zprávu, že Karlsruhe je vyklizeno a jeho úkol splněn, ustoupil v naprostém pořádku, neznepokojován vyslanými obchvatnými kolonami.

To je jistě nejskvělejší epizoda celého bádensko-falckého tažení. S lidmi, z nichž většina nastoupila vojenskou službu teprve před dvěma či třemi týdny, s úplnými nováčky, které sotva vycvičili improvizovaní důstojníci a poddůstojníci a kteří o disciplíně neměli ani ponětí, vykonal Becker jako zadní voj poražených a napůl rozptýlených armád během 48 hodin pochod dlouhý víc než 80 ki-

lometrů čili 11 německých mil. Začal rovnou nočním pochodem a provedl své vojáky nepřátelskou linií do Durlachu v takovém stavu, že hned příštího rána se mohli pustit s Prusy do jedné z oněch mála bitev tohoto tažení, v níž revoluční armáda v plné míře dosáhla svého cíle. To je výkon, který by dělal čest starým vojskům a který se u tak mladých vojáků vyskytuje velice zřídka a zasluhuje největšího uznání.

Když Becker dorazil k Murgu, zaujal se svou divizí pozici na východ od Rastattu a poctivě se podílel na bojích 29. a 30. června. Jak to dopadlo, víme; šestinásobně silnější nepřítel obešel pozici po württemberském území a napadl pak pravé křídlo. Tažení bylo teď rozhodnuto i formálně a skončilo nuceným přechodem revoluční armády na švýcarské území.

Až do té doby vystupoval Becker převážně jako prostý demokratický republikán; od této chvíle však dělá významný krok kupředu. Po bližším seznámení s německými „čistými republikány", hlavně jihoněmeckými, a po zkušenostech z revoluce roku 1849 si uvědomil, že v budoucnu je třeba přistupovat k věcem jinak. Značné sympatie k proletariátu, které Becker choval už od mládí, nabyly teď vyhraněnějších forem; bylo mu jasné, že tvořila-li buržoazie všude jádro reakčních stran, může jádro opravdu revoluční moci tvořit jedině proletariát. Z komunisty srdcem se stal komunista uvědomělý.

Ještě jednou se pokusil vytvořit oddíl dobrovolníků; bylo to v roce 1860, po vítězném tažení Garibaldiho na Sicílii. Becker odjel z Ženevy do Janova, aby tam podle dohody s Garibaldim zahájil přípravy. Avšak rychlé úspěchy Garibaldiho a vměšování italské armády, která měla sklidit plody vítězství pro monarchii, tažení ukončily. Kromě toho se obecně čekalo, že v příštím roce dojde k nové válce s Rakouskem. Jak známo, chtělo Rusko zneužít Ludvíka Napoleona a Itálie, aby se pomstilo na Rakousku a dokonalo tak to, co se mu nepodařilo roku 1859. Italská vláda vyslala k Beckerovi do Janova vysokého důstojníka generálního štábu a nabídla mu hodnost plukovníka v italské armádě, skvělý plat a diety a velení legie, kterou měl v očekávané válce sám vytvořit — to všechno s podmínkou, že bude ochoten dělat v Německu propagandu pro

Itálii a proti Rakousku. Avšak proletář Becker příkře odmítl; se službou knížatům nechtěl mít nic společného.

To byl jeho poslední pokus zorganizovat dobrovolnické oddíly. Brzy nato bylo založeno Mezinárodní dělnické sdružení a Becker byl jedním z jeho zakladatelů; byl přítomen na slavném mítinku v St. Martin's Hallu, od něhož se datuje vznik Internacionály.[359] Zorganizoval německé i domácí dělníky v románském Švýcarsku, založil orgán této skupiny „Vorbote"[360], zúčastnil se všech kongresů Internacionály a v předních řadách bojoval proti bakuninovským anarchistům z Alliance de la Démocratie socialiste[361] a ze Švýcarského Jury.

Když se Internacionála rozpadla, měl Becker jen málo příležitostí k veřejnému vystupování. Zůstal však nadále ve středu dělnického hnutí a prostřednictvím rozsáhlé korespondence a častých návštěvníků, kteří ho v Ženevě vyhledávali, neustále působil na průběh tohoto hnutí. V roce 1882 strávil u něho jeden den Marx a ještě v září letošního roku podnikl sedmasedmdesátiletý Becker přes Falc a Belgii cestu do Londýna a Paříže, během níž jsem měl to potěšení hostit ho čtrnáct dní u sebe a pohovořit si s ním o starých i nových časech. A ani ne za dva měsíce dostávám telegram o jeho úmrtí!

Becker byl výjimečný člověk. Lze jej dokonale charakterizovat slovy: *zdravý jako řípa*. Až do posledka byl tělesně i duševně úplně zdráv. Obr postavou, nesmírné tělesné síly a přitom hezký muž, rozvíjel díky svému šťastnému založení a svou zdravou činností stejně harmonicky jak své tělo, tak i svého neškoleného, rozhodně však ne nevzdělaného ducha. Byl jedním z mála lidí, jimž stačí řídit se svými instinkty, aby šli správnou cestou. Proto bylo pro něho také tak snadné držet krok s každým rozvojem dělnického hnutí a v osmasedmdesáti letech stát v první řadě stejně svěží jako v osmnácti. Chlapec, jenž si už v roce 1814 hrál s kozáky, kteří táhli zemí, a který v roce 1820 viděl, jak byl popraven Kotzebuův vrah Sand, se od nevyhraněného opozičníka dvacátých let vyvíjel stále dál a ještě v roce 1886 byl plně na výši hnutí. Přitom to nebyl žádný škarohlíd jako většina „ctihodných" republikánů z roku 1848, nýbrž pravý syn veselé Falce, který byl rád na světě a jako každý jiný

miloval víno, ženy a zpěv. Vyrostl ve vlasti „Písně o Nibelunzích“[48], v okolí Wormsu, a ještě v posledních letech života vypadal jako jedna z postav našeho starobylého hrdinského eposu: veselý posměváček, vyzýval soka i mezi ranami mečem a skládal lidové písně, když nebylo kde se bít — právě tak a ne jinak musel vyhlížet potulný pěvec Volker!

Jeho nejvýznamnější nadání však bylo bezesporu nadání vojenské. V Bádensku vykonal rozhodně víc než kdokoli jiný. Zatímco ostatní důstojníci, odchovaní školou stálého vojska, zde nalézali naprosto cizí, pro ně téměř nezvládnutelný vojenský materiál, naučil se Becker celému svému organizačnímu umění, taktice i strategii v drsné škole švýcarské milice. Lidové vojsko nebylo pro něho nic cizího a jeho nezbytné nedostatky nic neobvyklého. Kde si jiní zoufali nebo se rozčilovali, zůstával Becker klidný a nacházel jedno východisko za druhým; věděl, jak se svými lidmi správně jednat, vzpružil je vtipem a nakonec je měl pevně v rukou. Pochod z Heidelbergu do Durlachu s divizí složenou téměř ze samých nevycvičených nováčků, kteří ale přesto byli s to okamžitě se pustit do bitvy a s úspěchem ji vybojovat, by mu mohl záviděť leckterý pruský generál z roku 1870. A v této bitvě dokázal zapojit do boje Falčany, kteří mu byli přiděleni a s nimiž nikdo nic nesvedl, a dokonce s nimi útočit v poli. V Beckerovi jsme ztratili jediného německého revolučního generála, kterého jsme měli.

Takový byl člověk, který se po tři generace poctivě podílel na bojích za svobodu.

Dělníci budou jeho památku věrně střežit jako jednoho ze svých nejlepších!

Londýn 9. prosince 1886 *Bedřich Engels*

Otištěno v „Der Sozialdemokrat“, čís. 51 ze 17. prosince 1886

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ „K BYTOVÉ OTÁZCE“[362]

Toto dílo je přetisk tří článků, které jsem napsal roku 1872 pro lipský „Volksstaat“[363]. Tehdy se na Německo právě snesl déšť francouzských miliard;[364] splácely se státní dluhy, stavěly se pevnosti a kasárny, obnovovaly se zásoby zbraní a vojenské výstroje; pohotový kapitál stejně jako množství peněz v oběhu náhle nesmírně vzrostly, a to všechno právě v době, kdy Německo vstupovalo na světové jeviště nejen jako „jednotná říše“, ale také jako velká průmyslová země. Miliardy umožnily mladému velkoprůmyslu mohutný rozmach; především ale přivodily po válce krátké, na iluze bohaté období prosperity a hned po něm, v letech 1873—1874, velký krach, jímž Německo dokázalo, že je průmyslovou zemí schopnou vystupovat na světovém trhu.

Doba, v níž stará kulturní země prodělává takovýto přechod od manufaktury a malovýroby k velkému průmyslu, urychlený nadto tak příznivými okolnostmi, bývá zároveň převážně dobou „bytové nouze“. Jednak se masy venkovských dělníků náhle stahují do velkých měst, která se vyvíjejí v průmyslová centra; jednak půdorys těchto starších měst už nevyhovuje podmínkám nového velkoprůmyslu a odpovídající dopravě; ulice se rozšiřují, prorážejí se nové, městy se vedou železnice. A právě ve chvíli, kdy dělníci houfně přicházejí do měst, jsou hromadně bourána dělnická obydlí. Odtud náhlá bytová nouze dělníků i drobných obchodníků a malovýrobců, odkázaných na dělnické zákaznictvo. Ve městech, která už od počátku vznikala jako průmyslová centra, je tato bytová nouze skoro neznámá. Tak je tomu v Manchesteru, Leedsu, Brad-

fordu, v Barmen-Elberfeldu. Naproti tomu v Londýně, v Paříži, v Berlíně, ve Vídni se bytová nouze stala svého času velmi akutní a většinou trvá chronicky dál.

Tedy právě tato akutní bytová nouze, tento příznak průmyslové revoluce probíhající v Německu, zaplňovala tehdy stránky novin pojednáními o „bytové otázce" a dávala podnět k nejrůznějšímu sociálnímu šarlatánství. Řada takových článků se vynořila i ve „Volksstaatu". Anonymní autor, který se později představil jako pan doktor medicíny A. Mülberger z Württemberska, to pokládal za vhodnou příležitost, aby německým dělníkům na této otázce osvětlil zázračné účinky Proudhonova sociálního všeléku.[365] Když jsem redakci projevil svůj podiv nad tím, že přijala tyto podivné články, byl jsem vyzván, abych na ně odpověděl, což jsem také učinil. (Viz první oddíl: „Jak řeší bytovou otázku Proudhon".) K této řadě článků jsem brzy připojil druhou, v níž jsem na základě spisu dr. Emila Saxe[366] rozebral filantropicko-měšťácké pojetí této otázky. (Druhý oddíl: „Jak řeší bytovou otázku buržoazie".) Po delší přestávce mě pak poctil pan dr. Mülberger odpovědí na mé články[367], která mě donutila k replice (třetí oddíl: „Doplněk o Proudhonovi a bytové otázce"); tím polemika skončila, a já jsem se přestal touto otázkou zvlášť zabývat. Taková je historie vzniku těchto tří sérií článků, které vyšly také jako brožura. Je-li dnes třeba nového vydání, děkuji za to nepochybně opět blahovolné péči německé říšské vlády, která jako vždy zákazem značně zvýšila odbyt a jíž vyslovuji tímto co nejuctivěji své díky.

Pro nové vydání jsem text revidoval, připojil několik doplňků a poznámek a opravil v prvním oddílu malý ekonomický omyl[368], protože ho můj protivník dr. Mülberger bohužel nepostřehl.

Při této revizi si teprve jasně uvědomuji, jaké obrovské pokroky udělalo mezinárodní dělnické hnutí za posledních čtrnáct let. Tehdy bylo ještě faktem, že „dělníci mluvící románskými jazyky neměli po dvacet let jinou duševní potravu než díla Proudhonova"[369], a rozhodně došlo k dalšímu zploštění proudhonismu otcem „anarchismu" Bakuninem, který viděl v Proudhonovi „mistra nás všech", notre maître à nous tous. I když proudhonovci tvořili ve Francii mezi dělníky jen malou sektu, byli přesto jediní, kdo měli

jasně formulovaný program a kdo se za Komuny mohli ujmout vedení v ekonomické oblasti. V Belgii vládl proudhonismus mezi valonskými dělníky neomezeně a ve Španělsku a v Itálii, až na několik velmi ojedinělých výjimek, bylo v dělnickém hnutí všechno, co nebylo anarchistické, jednoznačně proudhonovské. A dnes? Ve Francii je mezi dělníky Proudhon úplně vyřízen a má přívržence už jen mezi radikálními buržoy a maloburžoy, kteří si jako proudhonovci také říkají „socialisté“, ale socialističtí dělníci je co nejenergičtěji potírají. V Belgii vytlačili Vlámové Valony z vedení hnutí, sesadili proudhonismus a značně pozvedli hnutí. Ve Španělsku a v Itálii opadla anarchistická povodeň ze sedmdesátých let a odplavila s sebou zbytky proudhonismu; zatímco v Itálii se nová strana teprve tříbí a formuje, ve Španělsku se malé jádro, které jako Nueva federación madrileña věrně stálo při generální radě Internacionály, vyvinulo v mohutnou stranu,[370] která, jak je zřejmé i z republikánského tisku, rozbíjí vliv buržoazních republikánů na dělníky mnohem účinněji, než to kdy svedli její hluční anarchističtí předchůdci. Místo zapomenutých Proudhonových děl nastoupily u románských dělníků „Kapitál“, „Komunistický manifest“ a řada jiných spisů Marxovy školy; a Marxův hlavní požadavek: proletariát, až dobude veškerou politickou moc, musí ve jménu společnosti převzít do vlastnictví všechny výrobní prostředky — je dnes požadavkem celé revoluční dělnické třídy i v románských zemích.

Jestliže je tedy proudhonismus s konečnou platností vytlačen i u dělníků románských zemí, jestliže dnes už — v souladu se svým vlastním určením — slouží jen francouzským, španělským, italským a belgickým buržoazním radikálům k vyjádření jejich buržoazních a maloburžoazních choutek, nač se tedy ještě dnes k němu vracet? Nač znovu potírat mrtvého odpůrce novým vydáváním těchto článků?

Za prvé proto, že se tyto články neomezují jen na polemiku proti Proudhonovi a jeho německému stoupenci. Rozdělili jsme si s Marxem práci a mně připadl úkol hájit naše názory v periodickém tisku, tedy zejména v boji proti názorům odpůrců, aby Marx neztrácel čas a mohl se věnovat práci na svém velkém hlavním díle. Tak se stalo, že jsem vykládal naše názory většinou polemickou for-

mou, v protikladu k jiným názorům. Tak i zde. Oddíly I a III obsahují nejen kritiku proudhonovského pojetí otázky, ale také výklad našeho vlastního pojetí.

Za druhé však hrál Proudhon v dějinách evropského dělnického hnutí příliš významnou úlohu, než aby se na něj mohlo jen tak zapomenout. Třebaže je teoreticky vyřízen a prakticky odsunut stranou, má přesto stále ještě historický význam. Kdo se trochu podrobněji zabývá moderním socialismem, musí se seznámit i s „překonanými stanovisky“ hnutí. Marxova „Bída filosofie“[371] vyšla několik let předtím, než Proudhon předložil své praktické návrhy na reformu společnosti; Marx tam mohl v zárodku odkrýt a kritizovat jen Proudhonovu směnnou banku. Marxův spis je tedy po této stránce doplněn tímto mým spisem, bohužel dost nedokonale. Marx by to všechno byl dokázal mnohem lépe a pádněji.

A konečně buržoazní a maloburžoazní socialismus je v Německu dosud silně zastoupen: jednak katedrovými socialisty a všemožnými lidumily, u nichž stále ještě hraje velkou úlohu přání proměnit dělníky ve vlastníky jejich bytu; vzhledem k nim je tedy moje práce stále ještě aktuální. Na druhé straně je jakýsi maloburžoazní socialismus zastoupen v samotné sociálně demokratické straně, dokonce i ve frakci Říšského sněmu. A to tak, že se základní názory moderního socialismu a požadavek přeměny všech výrobních prostředků ve společenské vlastnictví sice uznávají za oprávněné, ale prohlašuje se, že se dají uskutečnit jen ve vzdálené, prakticky nedohledné době. Tím jsme tedy pro přítomnost odkázáni na pouhé sociální příštipkaření a podle okolností můžeme sympatizovat dokonce i s nejreakčnějšími snahami o takzvané „povznesení pracující třídy“. Existence takového směru je v Německu, zemi par excellence šosácké, naprosto nevyhnutelná, zejména v době, kdy průmyslový vývoj tomuto dávno zakořeněnému šosáctví násilně a hromadně podrývá kořeny. Pro hnutí to však není vůbec nebezpečné, neboť naši dělníci mají obdivuhodně zdravý rozum, který se právě v posledních osmi letech boje proti zákonu proti socialistům, proti policii a soudcům tak skvěle osvědčil. Musí nám však být jasné, že takový směr existuje. A jestliže tento směr někdy později nabude pevnějších forem a zřetelnějších obrysů, což je nutné a dokonce žádoucí, bude

se muset pro formulaci svého programu vrátit ke svým předchůdcům, a přitom bude stěží moci vynechat Proudhona.

Jádro jak buržoazního, tak maloburžoazního řešení „bytové otázky“ je v tom, že dělník má být vlastníkem svého obydlí. To je však bod, který se průmyslovým vývojem Německa v posledních dvaceti letech dostal do zcela zvláštního světla. V žádné jiné zemi není tolik námezdních dělníků, kteří jsou vlastníky nejen svého obydlí, ale také ještě zahrady nebo pole; kromě toho je ještě mnoho jiných, kteří mají pronajat domek nebo propachtovánu zahradu či pole, ale fakticky mají téměř zajištěnou jejich držbu. Venkovský domácký průmysl, provozovaný zároveň s obděláváním zahrady nebo malozemědělstvím, tvoří širokou základnu mladého německého velkoprůmyslu; na západě jsou dělníci převážně vlastníky, na východě převážně nájemci svých obydlí. Toto spojení domáckého průmyslu s obděláváním zahrady a pole, a tedy se zajištěným bytem, nacházíme nejen všude tam, kde ruční tkalcovství ještě bojuje proti mechanickému stavu: v dolním Porýní a Vestfálsku, v saských Krušných horách a Slezsku; nacházíme je všude, kam proniklo některé odvětví domáckého průmyslu jako venkovská živnost, například v Durynském lese a v Rhönu. Při jednání o tabákovém monopolu se ukázalo, do jaké míry se už i výroba doutníků provádí jako domácká práce na venkově. A jakmile nastane mezi malými rolníky nějaká nouze jako před několika lety v Eifelu[372], začne buržoazní tisk ihned volat po zavedení vhodného domáckého průmyslu jako jediné pomoci. A opravdu, jak rostoucí bída německých parcelových rolníků, tak celková situace německého průmyslu si vynucuje stále větší rozšiřování venkovského domáckého průmyslu. Je to jev, který je pro Německo typický. Něco podobného nacházíme ve Francii jen zcela výjimečně, například v hedvábnických krajích; v Anglii, kde nejsou drobní rolníci, spočívá venkovský domácký průmysl na práci žen a dětí zemědělských nádeníků; jen v Irsku nacházíme oděvní konfekci jako domácký průmysl, provozovaný podobně jako v Německu skutečně rolnickými rodinami. O Rusku a o jiných zemích, které nejsou zastoupeny na světovém průmyslovém trhu, tu samozřejmě nemluvíme.

Tak je dnes v rozsáhlých oblastech Německa průmysl ve stavu,

který se na první pohled podobá stavu, jaký tu všeobecně vládl před zavedením strojů. Ale právě jen na první pohled. Venkovský domácký průmysl dřívějších dob, spojený s obděláváním zahrady a pole, byl alespoň v zemích s rozvíjejícím se průmyslem základnou materiálně snesitelného a tu a tam docela uspokojivého postavení dělnické třídy, ale také její naprosté duchovní a politické bezvýznamnosti. Ruční výrobek a náklady na něj určovaly tržní cenu, a při produktivitě práce, která byla ve srovnání s dneškem mizivě nízká, rostly odbytové trhy zpravidla rychleji než nabídka. To platí — asi v polovině minulého století — o Anglii a částečně o Francii, zejména o textilním průmyslu. V Německu, které se tehdy za velmi nepříznivých okolností teprve zotavovalo ze zpustošení způsobeného třicetiletou válkou, to ovšem vypadalo docela jinak; jediný domácký průmysl, který tu pracoval pro světový trh, plátenictví, byl tak zatížen daněmi a feudálními břemeny, že nepozvedal rolníka-tkalce nad velmi nízkou úroveň ostatního rolnictva. Přesto však měl tehdy venkovský průmyslový dělník určitou existenční jistotu.

Se zavedením strojů se to všechno změnilo. Cenu teď určoval strojový výrobek a mzda dělníka v domáckém průmyslu klesala s touto cenou. A dělník se s ní buď musel spokojit, nebo si hledat jinou práci, ale to mohl jen tehdy, když se stal proletářem, to znamená, když se vzdal svého domečku, zahrádky a políčka — ať vlastního nebo najatého. A k tomu se odhodlal jen málokdy. Tak se hospodaření starých venkovských ručních tkalců na zahradě a obdělávání pole stalo příčinou, proč boj ručního tkalcovského stavu proti mechanickému stavu trval všude tak dlouho a proč v Německu není dosud vybojován. V tomto boji se poprvé ukázalo, zejména v Anglii, že táž okolnost, na které dříve spočíval poměrný blahobyt dělníků — to, že dělník měl i výrobní prostředky — se pro ně teď stala překážkou a neštěstím. V průmyslu vytlačil mechanický tkalcovský stav jeho ruční tkalcovský stav, v zemědělství vytlačila velkovýroba zemědělskou malovýrobu. Ale zatímco se v obou výrobních oblastech spojená práce mnoha lidí a používání strojů a vědy staly společenským pravidlem, poutaly ho jeho domeček, zahrádka, políčko a tkalcovský stav k zastaralým metodám individuální výroby a ruční práce. To, že měl domek a zahrádku, mělo nyní mnohem

menší cenu než neomezená volnost. Ani jeden tovární dělník by nebyl měnil s venkovským ručním tkalcem, propadajícím pomalu, ale jistě smrti hladem.

Německo se na světovém trhu objevilo pozdě; náš velký průmysl se datuje od čtyřicátých let, první rozmach mu dala revoluce z roku 1848 a plně se mohl rozvinout, teprve když mu revoluce z roku 1866 a 1870 odklidily z cesty alespoň ty největší politické překážky. Světový trh byl však už z velké části obsazen. Předměty hromadné spotřeby dodávala Anglie, vkusné luxusní zboží Francie. S prvními nemohlo Německo konkurovat cenou, s druhým kvalitou. A tak mu nezbylo než se zatím pustit po vyšlapané cestě dosavadní německé výroby a vetřít se na světový trh se zbožím, které bylo pro Angličany příliš nicotné a pro Francouze příliš ošumělé. Oblíbená německá praxe šizení, totiž poslat napřed dobré vzorky a potom špatné zboží, se ovšem na světovém trhu brzy krutě vymstila a značně upadala; na druhé straně tlačila konkurence nadvýroby i solidní Angličany zvolna na šikmou plochu zhoršování kvality a prospěla tak Němcům, kteří jsou na tomto poli nedostižní. A tak jsme tedy dospěli nakonec k tomu, že máme velký průmysl a hrajeme úlohu na světovém trhu. Ale náš *velký* průmysl pracuje skoro výhradně pro vnitřní trh (kromě železářského průmyslu, jehož výroba značně převyšuje vnitřní spotřebu) a náš masový vývoz se skládá z velkého množství drobného zboží, pro něž velký průmysl dodává nanejvýš potřebné polotovary, zatímco výrobky samy dodává z velké části venkovský domácký průmysl.

A tu se ukazuje v celé kráse „požehnání“, jímž je pro moderního dělníka vlastní domek a kus půdy. Nikde, snad ani irský domácký průmysl nevyjímaje, se neplatí tak hanebně nízké mzdy jako v německém domáckém průmyslu. Kolik si vydělá rodina na své vlastní zahrádce a políčku, o to může kapitalista dík konkurenci snížit cenu pracovní síly; dělníci jsou totiž nuceni přijmout každou úkolovou mzdu, protože jinak by nedostali vůbec nic, a pouze z výtěžku půdy, kterou obdělávají, žít nemohou, a protože je na druhé straně právě toto obdělávání půdy, která jim patří, připoutává k jednomu místu a brání jim poohlédnout se po jiném zaměstnání. To je příčina, proč je Německo schopné konkurovat na světovém trhu v celé

řadě drobných výrobků. *Celý zisk z kapitálu se vytlouká ze srážky z normální mzdy a kupujícímu se může darovat celá nadhodnota.* To je tajemství udivující láce většiny německého vývozního zboží.

A tato okolnost víc než cokoli jiného udržuje také v jiných průmyslových odvětvích mzdy a životní úroveň německých dělníků pod úrovní dělníků západoevropských zemí. Olověné závaží takové ceny práce, tradičně udržované hluboko pod hodnotou pracovní síly, stlačuje i mzdy městských a dokonce velkoměstských dělníků pod hodnotu pracovní síly, a to tím spíš, že i ve městech nastoupil domácký průmysl se špatnými mzdami namísto starého řemesla a stlačuje i tam všeobecnou hladinu mezd.

Tady to vidíme zřetelně: Co bylo na dřívějším historickém stupni základem poměrného blahobytu dělníka, totiž spojení zemědělství a průmyslu, vlastní domek, zahrádka a pole, zajištěný byt, to se dnes, za vlády velkého průmyslu, stává nejen nejhorším poutem pro dělníka, ale i největším neštěstím pro celou dělnickou třídu, základnou bezpříkladného stlačování mzdy pod její normální výši, a to nejen v jednotlivých pracovních oborech a krajích, ale v celé zemi. Není divu, že velká buržoazie a maloburžoazie, které z těchto nadměrných srážek z mezd žijí a se obohacují, horují pro venkovský průmysl, pro dělníky s vlastními domky, že vidí jediný lék proti všem těžkostem na venkově v zavádění nových odvětví domáckého průmyslu!

To je jedna stránka věci; ale má i svůj rub. Domácký průmysl se stal širokou základnou německého vývozního obchodu a tím i celého velkého průmyslu. Proto se rozšířil v rozsáhlých oblastech Německa a denně se stále víc šíří. Zkáza drobného rolníka, neodvratná od chvíle, kdy byla zničena jeho domácí průmyslová práce pro vlastní potřebu levnou konfekční a strojovou výrobou a kdy stav jeho dobytka, tedy jeho produkce hnojiva, byly zničeny zrušením markovního zřízení, společné marky a nuceného střídání osevu — tato zkáza neúprosně žene drobné rolníky propadlé lichváři do náručí modernímu domáckému průmyslu. Podobně jako v Irsku pozemková renta vlastníka půdy, nemohou být v Německu ani úroky hypotečního lichváře placeny z výnosu půdy, nýbrž jen ze mzdy rolníka pracujícího v domáckém průmyslu. Rozšiřování domáckého

průmyslu strhává však rolnické kraje jeden po druhém do průmyslového pohybu přítomnosti. Právě toto revolucionování zemědělských krajů domáckým průmyslem rozšířilo průmyslovou revoluci v Německu na mnohem větší oblast než v Anglii a ve Francii; poměrně nízký stupeň rozvoje našeho průmyslu vyžaduje tím naléhavěji, aby se rozvinul do šířky. Tím se vysvětluje, proč se v Německu na rozdíl od Anglie a Francie revoluční dělnické hnutí tak mocně rozšířilo po velké části země a nebylo vázáno výhradně na městská centra. A to zase vysvětluje klidný, jistý, nezadržitelný postup hnutí kupředu. V Německu je samozřejmé, že vítězné povstání v hlavním městě a v jiných velkých městech bude možné teprve tehdy, až uzraje pro převrat i většina malých měst a velká část venkovských krajů. Při víceméně normálním vývoji se u nás nemůže nikdy stát, že bychom vybojovali taková dělnická vítězství, jaká vybojovali Pařížané roku 1848 a 1871, ale právě proto u nás nemůže dojít ani k porážkám revolučního hlavního města reakčním venkovem, jako se to stalo v obou případech Paříži. Ve Francii vycházelo hnutí vždycky z hlavního města, v Německu z krajů velkého průmyslu, manufaktury a domáckého průmyslu; hlavní město bylo dobyto teprve později. Proto zůstane iniciativní úloha snad i v budoucnosti vyhrazena Francouzům; ale rozhodnutí může být vybojováno jen v Německu.

Ale tento venkovský domácký průmysl a manufaktura, které se rozšířily tak, že se staly rozhodujícím výrobním odvětvím Německa a které tak stále víc revolucionují německé rolnictvo, jsou však samy jen předstupněm dalšího převratu. Jak už dokázal Marx („Kapitál“ I, 3. vyd., str. 484—495)[373], odbíjejí i jim na jistém vývojovém stupni stroje a tovární výroba hodinu zániku. A zdá se, že tato hodina je už blízko. Zničení venkovského domáckého průmyslu a manufaktury stroji a tovární výrobou znamená však v Německu zničení existence miliónů venkovských výrobců, vyvlastnění téměř poloviny německého drobného rolnictva, přeměnu nejen domáckého průmyslu v tovární výrobu, nýbrž i rolnického hospodářství v kapitalistickou zemědělskou velkovýrobu a drobného pozemkového majetku ve velká panství — znamená průmyslovou a zemědělskou revoluci ve prospěch kapitálu a velkého pozemkového vlast-

nictví na úkor rolníků. Je-li údělem Německa, aby i touto přeměnou prošlo ještě za starých společenských podmínek, stane se tato přeměna jistě bodem zvratu. Nechopí-li se do té doby iniciativy dělnická třída některé jiné země, pak se do toho určitě pustí Německo, a rolničtí synkové „skvělé armády“ budou statečně pomáhat.

Takto dostává buržoazní a maloburžoazní utopie, která chce dát každému dělníkovi vlastní domek a tak ho polofeudálním způsobem připoutat ke kapitalistovi, docela jinou podobu. Její uskutečnění znamená přeměnu všech malých venkovských vlastníků domků v průmyslové domácké dělníky a zničení staré odloučenosti a tím i naprosté politické bezvýznamnosti drobných rolníků, kteří jsou strháváni do „sociálního víru“; znamená to rozšíření průmyslové revoluce na celý venkov, a tedy i přeměnu nejstabilnější, nejkonzervativnější třídy obyvatelstva v revoluční štěpnici, a jako vrchol toho všeho vyvlastnění rolníků, zaměstnaných v domáckém průmyslu, stroji, vyvlastnění, které je násilím vžene do povstání.

Můžeme buržoazně socialistickým filantropům klidně dopřát soukromý požitek z jejich ideálu, dokud jej ve své veřejné funkci jako kapitalisté nadále uskutečňují takto opačně, k užitku a prospěchu sociální revoluce.

Londýn 10. ledna 1887

Bedřich Engels

Otištěno v „Der Sozialdemokrat“, čís. 3 a 4 z 15. a 22. ledna 1887 a v knize F. Engels, „Zur Wohnungsfrage“, Hottingen-Curych 1887

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

DĚLNICKÉ HNUTÍ V AMERICE

PŘEDMLUVA K AMERICKÉMU VYDÁNÍ „POSTAVENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY V ANGLII“[374]

Uplynulo deset měsíců od chvíle, kdy jsem na přání překladatelky* napsal dodatek** k této knize; během těchto deseti měsíců došlo v americké společnosti k revoluci, která by v každé jiné zemi byla vyžadovala nejméně deseti let. V únoru 1886 bylo americké veřejné mínění celkem zajedno v tom, že v Americe neexistuje dělnická třída — v evropském slova smyslu*** — a že v důsledku toho není také v americké republice možný třídní boj mezi dělníky a kapitalisty, jaký rozerval evropskou společnost; a že tedy socialismus je záležitost importovaná ze zahraničí, která na americké půdě nikdy nemůže zapustit kořeny. A přece už tehdy vrhal nadcházející třídní boj před sebe svůj gigantický stín stávkami v pennsylvánských uhelných dolech[311] i v mnoha jiných průmyslových odvětvích a zvláště přípravami hnutí za osmihodinový pracovní den, a to po celé zemi, které se mělo uskutečnit a také se uskutečnilo v květnu.[377] Že jsem tyto příznaky tehdy správně hodnotil, že jsem počítal s dělnickým hnutím v celonárodním měřítku, o tom svědčí můj

* — tj. Florence Kelleyové-Wischnewetzké. *(Pozn. red.)*

** Viz tento svazek, str. 282—288. *(Pozn. red.)*

*** Vydání mé knihy, kterou jsem napsal v roce 1844, v anglickém jazyce lze ospravedlnit právě tím, že poměry v průmyslu dnešní Ameriky takřka přesně odpovídají anglickým před čtyřiceti lety, tedy těm, které jsem vylíčil. Nakolik tomu tak opravdu je, ukazují články Edwarda Avelinga a Eleanory Marxové-Avelingové „Dělnické hnutí v Americe“ publikované v londýnském měsíčníku „Time“ z března, dubna, května a června.[375] Odvolávám se na tyto výborné články tím spíše, že mi to skýtá příležitost vyvrátit zároveň hnusnou pomluvu o Avelingovi, kterou se nestydí rozšiřovat výkonný výbor Socialistické dělnické strany Ameriky.[376] *(Engelsova poznámka k separátu z roku 1887.)*

„Dodatek". Ale nikdo nemohl tenkrát předvídat, že hnutí propukne v tak krátké době s tak nezdolnou silou, že se bude šířit rychlostí požáru v prérii a že otřese* až do základů americkou společností.

Tento nezvratný a nesporný fakt je tu. Do jaké míry vyděsil americkou vládnoucí třídu, to jsem zjistil zábavným způsobem od amerických novinářů, kteří mě loni v létě poctili svou návštěvou. Tento „nový počinek" v nich vyvolal bezmocné zděšení a zmatek. Ale v té době bylo hnutí teprve v samých počátcích; byla tu jen řada zmatených a zdánlivě spolu nesouvisících vzplanutí oné třídy, která se po zrušení černošského otroctví a díky rychlému vývoji průmyslu stala nejnižší vrstvou americké společnosti. Ještě před koncem roku začaly tyto zmatené sociální otřesy dostávat jasný směr. Živelná, instinktivní hnutí ohromných mas dělnictva na ohromné rozloze země, současný výbuch jejich společné nespokojenosti s bídným sociálním postavením, všude stejným a zaviněným stejnými příčinami, to všechno přispělo k tomu, aby si uvědomily, že tvoří novou a zvláštní třídu americké společnosti, třídu — prakticky vzato — víceméně dědičných námezdních dělníků, proletářů. A s pravým americkým instinktem je toto vědomí vedlo ihned k dalšímu kroku k jejich osvobození: k vytvoření politické dělnické strany s vlastním programem a s cílem dobýt Kapitol a Bílý dům. V květnu boj za osmihodinový pracovní den, nepokoje v Chicagu, Milwaukee atd., pokusy vládnoucí třídy rozdrtit násilím a brutální třídní justicí rodící se vzpouru dělnictva. V listopadu nová Dělnická strana, organizovaná ve všech velkých centrech, a volby v New Yorku, Chicagu a Milwaukee.[378] Dosud připomínal květen a listopad americké buržoazii pouze splatnost kupónů amerických státních obligací; od této chvíle jim bude květen a listopad také připomínat data, kdy americké dělnické hnutí předložilo *své* kupóny k proplacení.

V evropských zemích potřebovali dělníci mnoho, mnoho let, než plně pochopili, že tvoří zvláštní a za daných sociálních podmínek trvalou třídu moderní společnosti; a bylo třeba dalších let, než

* V německém překladu je místo „otřese" „už nyní otřese". *(Pozn. red.)*

je toto třídní uvědomění dovedlo k tomu, že si vytvořili svou zvláštní politickou stranu, která je nezávislá na všech starých stranách vytvořených rozmanitými skupinami vládnoucích tříd a stojí proti nim. Na příznivější americké půdě, kde nestojí v cestě žádné středověké haraburdí a kde dějiny začínají už s elementy moderní buržoazní společnosti, jak se vyvinuly v 17. století, urazila dělnická třída obě tato stadia svého vývoje za deset měsíců.

Avšak to je všechno teprve začátek. Že pracující vrstvy pociťují společenství svých strastí a zájmů a svou solidaritu jako třída v protikladu ke všem ostatním třídám; že uvedou, aby tyto své pocity účinně vyjádřily, do chodu politickou mašinérii, která je ve všech svobodných zemích k tomu přichystána — to je teprve první krok. Na dalším kroku je třeba najít společný lék proti těmto společným strastem a vtělit jej do programu nové Dělnické strany. A tento nejdůležitější a nejobtížnější krok hnutí je třeba v Americe ještě udělat.

Nová strana musí mít jasný pozitivní program; program, který se v jednotlivostech může měnit podle toho, jak se mění okolnosti a jak se vyvíjí sama strana, ale přece jen program, na kterém se v dané chvíli strana sjednotila. Dokud takový program ještě není vypracován nebo existuje jen v nevyvinuté formě, dotud bude existence nové strany také nevyvinutá; může existovat lokálně, ale ne ještě celonárodně; bude to strana potencionální, ne však zatím skutečná.

Tento program, ať je jeho počáteční podoba jakákoli, se musí vyvíjet směrem, který se dá předem určit. Příčiny, jež rozevřely propast mezi dělnickou třídou a kapitalistickou třídou, jsou stejné v Americe jako v Evropě; rovněž stejné jsou všude prostředky, jak tuto propast vyplnit. A proto se bude program amerického proletariátu nakonec* shodovat v konečném vytčeném cíli s oním programem, který po šedesáti letech svárů a diskusí přijala za svůj velká většina evropského bojujícího proletariátu. Prohlásí za konečný cíl dobytí politické moci dělnickou třídou za tím účelem, aby si společnost jako celek přímo přivlastnila všechny výrobní prostředky — půdu, železnice, doly, stroje atd. — kterých by používali všichni společně a ve prospěch a pro blaho všech.

* V německém překladu je místo „nakonec" „čím víc se bude hnutí rozvíjet". *(Pozn. red.)*

Ale i když nová americká strana, právě tak jako všechny politické strany kdekoli jinde, už jen tím, že vznikla, směřuje k dobytí politické moci, není dosud zdaleka jednomyslná v tom, jak naložit s touto mocí*, až se jí jednou dosáhne. V New Yorku a v ostatních velkých městech na východě se uskutečnila organizace dělnické třídy po linii odborových sdružení, která tvoří v každém městě mocný Ústřední dělnický svaz. V New Yorku si zvolil Ústřední dělnický svaz v listopadu loňského roku za svého praporečníka Henryho George, a proto byl jeho tehdejší volební program značně poznamenán Georgeovými názory. Ve velkých městech na severozápadě byl volební boj veden s dosti neurčitým dělnickým programem a vliv teorií Henry George, pokud se vůbec projevoval, byl sotva patrný. A zatímco v těchto velkých centrech obyvatelstva a průmyslu nové třídní hnutí politicky uzrávalo, nalézáme v celé zemi dvě široce rozvětvené dělnické organizace: Rytíře práce[379] a Socialistickou dělnickou stranu, z nichž jen druhá má program, který je v souladu se současným evropským hlediskem, jak jsem je shrnul výše.

Z těchto tří víceméně určitých forem, v nichž se nám představuje americké dělnické hnutí, má to první — hnutí Henryho George v New Yorku — v této chvíli hlavně místní význam. New York je nesporně daleko nejvýznamnější město Spojených států, jenže New York není Paříž a Spojené státy nejsou Francie. A mně se zdá, že program Henryho George ve své nynější podobě je příliš úzký, než aby se mohl stát základnou něčeho víc než pouze místního hnutí, nebo v nejlepším případě krátké přechodné fáze všeobecného hnutí. Henry George vidí velkou a všeobecnou příčinu rozdělení na bohaté a chudáky v tom, že masy obyvatelstva byly zbaveny vlastnictví půdy. To však není historicky zcela správné. V asijském a klasickém starověku bylo převládající formou třídního útlaku otroctví, to znamená ani ne tak zbavení mas vlastnictví půdy, jako spíše přivlastňování jejich osob. Když byli v době úpadku římské republiky svobodní italští rolníci připraveni o vlastnictví svých hospodářství, stala se z nich třída „bílé chudiny" („poor whites", „white trash") podobná té, která byla v jižních otrokářských státech před rokem

* V německém překladu zde věta končí. *(Pozn. red.)*

1861; a mezi otroky a bílou chudinou*, dvěma třídami, které byly obě stejně nezpůsobilé samy se osvobodit, se starý svět rozpadl v trosky. Ve středověku nebylo zdrojem feudálního útlaku to, že lid byl *zbaven* vlastnictví půdy, nýbrž naopak to, že lid byl *přivtělen* k vlastnictví půdy. Rolník si ponechal svou půdu, byl k ní však připoután jako nevolník nebo poddaný a byl lennímu pánovi povinen robotou a dávkami. Teprve počátkem novověku, koncem 15. století, vytvořilo vyvlastňování rolnictva ve velkém měřítku základ pro moderní třídu námezdních dělníků,** kteří nevlastní nic než svou pracovní sílu a kteří mohou žít, jen když tuto pracovní sílu prodávají jiným. I když však tuto třídu vyvolalo v život vyvlastňování z půdy, zachovával ji, rozmnožoval a formoval ve zvláštní třídu se zvláštními zájmy a se zvláštním historickým posláním teprve vývoj kapitalistické výroby, moderního průmyslu a zemědělství ve velkém měřítku. To všechno podrobně vylíčil Marx („Kapitál", oddíl osmý; „Takzvaná původní akumulace")[380]. Podle Marxe je příčinou nynějšího antagonismu tříd a sociální degradace*** dělnické třídy to, že je zbavena vlastnictví *všech* výrobních prostředků, ovšem i včetně půdy.

Vidí-li Henry George v monopolizaci půdy jedinou příčinu chudoby a bídy, nalézá přirozeně lék v tom, aby půdu převzala opět celá společnost. Socialisté Marxovy školy žádají rovněž, aby půdu převzala společnost, a nejen půdu, nýbrž i všechny ostatní výrobní prostředky. I když však tuto otázku ponecháme stranou, je tu ještě jiný rozdíl. Co se má stát s půdou? Moderní socialisté, jejichž představitelem je Marx, žádají, aby půda byla ve společné držbě a obdělávala se společně a na společný účet, a totéž platí pro všechny ostatní prostředky společenské výroby, doly, železnice, továrny atd. Henry George se spokojuje tím, aby půda, tak jak je

* V německém překladu je místo „bílou chudinou" „zchudlými svobodnými". *(Pozn. red.)*

** V německém překladu je místo „vytvořilo vyvlastňování rolnictva ve velkém měřítku základ pro moderní třídu námezdních dělníků" „došlo k vyvlastňování rolnictva ve velkém měřítku, a to tentokrát v historických podmínkách, za kterých se stávala z nemajetných rolníků postupně třída námezdních dělníků". *(Pozn. red.)*

*** V německém překladu je místo „sociální degradace" „nynější degradace". *(Pozn. red.)*

tomu dnes, byla pronajímána jednotlivcům a aby bylo pouze regulováno její rozdělení a pozemková renta aby plynula na veřejné, a ne jako dosud na soukromé účely. To, co požadují socialisté, předpokládá úplný převrat v celém systému společenské výroby; to, co požaduje Henry George, se nedotýká v ničem nynějšího způsobu společenské výroby a fakticky to požadovalo už krajní křídlo ricardovských buržoazních ekonomů, kteří rovněž žádali konfiskaci pozemkové renty státem.

Nebylo by ovšem spravedlivé předpokládat, že Henry George řekl jednou provždy své poslední slovo. Nezbývá mi však než brát jeho teorii tak, jak je mi známa.

Druhým velkým proudem amerického hnutí jsou Rytíři práce. A zdá se, že je to pro přítomný stav hnutí proud nejtypičtější, neboť je nesporně daleko nejsilnější*. Obrovský spolek rozšířený na obrovské rozloze země v nesčetných „obcích" („assemblies") vyjadřujících všechny odstíny individuálních a lokálních názorů uvnitř dělnické třídy; a to všechno se společnou přiměřeně neurčitou platformou a udržováno pohromadě ani ne tak neuskutečnitelnými stanovami, jako instinktivním pocitem, že sám fakt, že se spojili ve společném úsilí, z nich dělá velkou moc v zemi; je to ryze americký paradox, který odívá nejmodernější tendence do maškarády hlubokého středověku a skrývá nejdemokratičtějšího, ba nejrebelantštějšího ducha za zdánlivý, ve skutečnosti však bezmocný despotismus — to je obraz, jaký si o Rytířích práce utvoří evropský pozorovatel. Nedáme-li se však zmást pouze zevním podivínstvím, nelze nevidět v tomto obrovském seskupení ohromnou zásobu potenciální energie, jež se pomalu ale jistě vyvíjí ve skutečnou sílu. Rytíři práce jsou první celonárodní organizace, kterou vytvořila americká dělnická třída jako celek; ať už jsou jejich vznik a dějiny, jejich nedostatky a drobné nesmyslnosti, právě tak jako jejich platforma a jejich stanovy jakékoli — jsou tu a jsou dílem prakticky celé třídy amerických námezdních dělníků, jediným celonárodním poutem, jež je udržuje pohromadě, jež dává pocítit jejich sílu nejen jejich nepřátelům, ale i jim samým a naplňuje je hrdou nadějí na budoucí vítězství. Nebylo by tudíž přesné říkat, že Rytíři práce musí prodělat vývoj.

* V německém překladu následuje ještě „ze všech tří". *(Pozn. red.)*

Procházejí stále bouřlivým procesem vývoje a revolucionování; vroucí a kvasící masa tvárného materiálu, jenž hledá podobu a formu odpovídající jeho přirozené povaze. Tuto formu najde tak určitě, jako že historický vývoj má právě tak jako vývoj přírody své vlastní imanentní zákony. Zda si Rytíři práce potom ponechají či neponechají svůj dosavadní název, je lhostejné, ale vnějšímu pozorovateli je jasné, že tu jde o surovinu, z níž je třeba formovat budoucnost amerického dělnického hnutí a tím zároveň budoucnost celé americké společnosti.

Třetí proud tvoří Socialistická dělnická strana. Je to strana jen podle jména, neboť nebyla dosud nikde v Americe fakticky s to zaujmout místo jako politická strana. Kromě toho je do jisté míry v Americe cizím prvkem, neboť se až donedávna rekrutovala skoro výhradně z německých přistěhovalců, kteří mluví svou mateřštinou a většinou jen málo znají angličtinu. Ale i když je cizího původu, přece byla zároveň vyzbrojena zkušenostmi získanými dlouholetým třídním bojem v Evropě a znalostmi obecných podmínek osvobození dělnické třídy,* které daleko předčí poznatky, jež dosud získali američtí dělníci. Je to šťastná okolnost pro americké proletáře, kteří si takto mohou osvojit a využít intelektuální a morální plody čtyřicetiletých bojů svých evropských třídních bratří, a tak uspíšit své vlastní vítězství. Neboť jak jsem už řekl, nemůže být pochyby, že konečný program americké dělnické třídy musí být a bude v podstatě stejný jako ten, který dnes přijala celá evropská bojující dělnická třída, stejný jako program německoamerické Socialistické dělnické strany. V tom ohledu tedy je tato strana povolána, aby sehrála velice důležitou úlohu v hnutí. Aby to však bylo možné, musí se zbavit všech zbytků své cizorodosti. Bude se muset stát ryze americkou. Nemůže očekávat, že Američané přijdou za ní; představuje menšinu a přistěhovalce a musí jít za rodilými Američany, jichž je převážná většina. A aby tohle bylo možné, je třeba především se učit anglicky.

Proces splývání těchto rozličných elementů ohromné masy, která se dala do pohybu — elementů, jež ve skutečnosti nejsou v ne-

* V německém překladu věta končí: „které jsou u amerických dělníků dosud jen výjimkou". *(Pozn. red.)*

souladu, ale jsou od sebe vzájemně izolovány tím, že mají rozličná východiska — vyžaduje čas a neobejde se bez mnoha třenic, které se projevují v různých věcech už nyní. Rytíři práce například svádějí tu a tam ve východních městech místní boje s organizovanými odborovými svazy. Ale stejné třenice existují i uvnitř Rytířů práce samých, kde rozhodně nevládne mír a svornost. To nejsou příznaky rozkladu, nad nimiž by kapitalisté měli důvod jásat. Je to jen znamení, že nesčetné zástupy dělníků, které se dávají poprvé* do pohybu společným směrem, nenašly dosud ani přiměřený výraz pro své společné zájmy, ani organizační formu, která by nejlépe vyhovovala boji**, ani kázeň nezbytnou pro zajištění vítězství. Je to teprve první hromadné sbírání vojska pro velkou revoluční válku, jehož oddíly jsou shromažďovány a vyzbrojovány místně a nezávisle a které se cele soustřeďuje k jednomu cíli, k vytvoření jediné společné armády, nemá však dosud pravidelnou organizaci a společný bojový plán. Tu a tam si soustřeďující se šiky zkříží cestu. Dochází ke zmatku, zlostným sporům, dokonce k výhrůžkám, že nastane konflikt. Avšak společný konečný cíl překoná posléze všechny podružné nesnáze; zanedlouho se rozptýlené a hašteřivé oddíly seřadí v dlouhou bitevní linii a stanou před nepřítelem jako spořádaná fronta ve zlověstném mlčení a s blýskajícími se zbraněmi, podporovány smělými harcovníky v předních řadách a neotřesitelnou zálohou v týlu.

Aby se toho dosáhlo, aby se sjednotily rozličné nezávislé útvary v jedinou národní dělnickou armádu, třeba se sebevíc nezralým prozatímním*** programem, pokud to bude skutečně program dělnický — to je nejbližší vážný krok, jejž je třeba v Americe udělat. Socialistická dělnická strana může mít nemalý podíl na tom, aby se to podařilo a aby tento program byl hodný takového cíle, bude-li jen jednat, jak jednali evropští socialisté, dokud byli ještě malou menšinou dělnické třídy. Tato taktika byla poprvé vytčena roku 1847 v „Komunistickém manifestu" těmito slovy:

„Komunisté" — to byl název, který jsme tehdy přijali a který

* V německém překladu je místo „poprvé" „teď konečně". *(Pozn. red.)*

** V německém překladu zde věta končí. *(Pozn. red.)*

*** V německém překladu je místo „prozatímním" „společným". *(Pozn. red.)*

zdaleka ani dnes nezavrhujeme — „komunisté nejsou zvláštní stranou oproti jiným dělnickým stranám.

Nemají zájmy odlišné a oddělené od zájmů celé dělnické třídy.

Nevytyčují žádné vlastní sektářské zásady, podle nichž by chtěli utvářet a formovat proletářské hnutí.

Komunisté se liší od ostatních stran dělnické třídy jedině tím, že 1. v národních bojích proletářů různých zemí vyzdvihují a uvádějí na přetřes společné zájmy všeho proletariátu, zájmy nezávislé na národnosti; 2. na různých stupních vývoje, jimiž prochází boj mezi dělnickou třídou a třídou kapitalistů, zastupují vždy a všude zájmy celého hnutí.

Komunisté jsou tedy na jedné straně v praxi nejpokrokovější a nejrozhodnější částí dělnických stran všech zemí; tou částí, která stále pobízí kupředu všechny ostatní; na druhé straně v teorii vynikají nad většinu proletariátu jasným pochopením průběhu, podmínek a konečných všeobecných výsledků proletářského hnutí.

Bojují tedy za dosažení nejbližších cílů a za prosazování momentálních zájmů dělnické třídy; ale v hnutí přítomnosti představují a střeží budoucnost hnutí.“[381]

To je taktika, kterou po víc než čtyřicet let sledoval velký zakladatel moderního socialismu Karel Marx a s ním já a socialisté všech národů, kteří s námi spolupracovali, a která všude vedla k vítězství, takže v této chvíli masy evropských socialistů v Německu i ve Francii, v Belgii, Holandsku i ve Švýcarsku, v Dánsku i ve Švédsku, stejně jako ve Španělsku a v Portugalsku bojují jako jediná společná* armáda pod jedním a týmž praporem.

Londýn 26. ledna 1887

Bedřich Engels

Otištěno v Engelsově knize „The Condition of the Working Class in England in 1844“, New York 1877, a v autorově německém překladu v listě „Der Sozialdemokrat“, čís. 24 a 25 z 10. a 17. června 1877

Podle textu knihy srovnaného s německým překladem Přeloženo z angličtiny

* V německém překladu je místo „společná“ „velká“. *(Pozn. red.)*

*DOPIS ORGANIZAČNÍMU VÝBORU MEZINÁRODNÍ SLAVNOSTI V PAŘÍŽI[382]

Občané,

stojíme tváří v tvář mimořádně velkému nebezpečí. Vyhrožují nám válkou, v níž ti, kteří ji proklínají a kteří mají jedině společné zájmy, francouzští a němečtí proletáři, by byli nuceni navzájem se zabíjet.

Jaká je pravá příčina tohoto stavu věcí?

Je to militarismus, zavádění pruského vojenského systému ve všech velkých státech na kontinentě.

Tento systém tvrdí, že vyzbrojuje celý národ k obraně jeho území a jeho práv. To je lež.

Pruský systém převládl nad systémem omezené konskripce a systémem náhradníků, které si kupovali bohatí, neboť těm, kdo mají v rukou moc, dal k dispozici všechny zdroje země, lidské i materiální. Ale nebyl s to vytvořit lidovou armádu.

Pruský systém dělí občany povinné vojenskou službou na dvě kategorie. První kategorie je zařazována do řadového vojska, kdežto druhá kategorie je určována rovnou do zálohy nebo do zeměbrany. Druhá kategorie nedostává žádný nebo téměř žádný vojenský výcvik; avšak první musí sloužit 2 či 3 roky ve zbrani, což je dostatečně dlouhá doba na to, aby se z ní stala poslušná, v pevné kázni vycepovaná armáda, zkrátka armáda, která je kdykoli připravena jak k výbojům v cizině, tak k násilnému potlačení lidových hnutí doma. Nesmíme totiž zapomínat, že všechny vlády, které tento systém převzaly, se daleko víc bojí pracujícího lidu doma než svých soupeřů — vlád za hranicemi.

Díky své pružnosti je tento systém schopen nesmírně se rozšířit. Dokud totiž existuje jediný mladý muž, který unikl zařazení do řadového vojska, nebyly vyčerpány všechny zdroje, jež jsou k dispozici. Z toho vyplývá ono bezuzdné závodění mezi státy o to, kdo bude mít početnější a silnější armádu; každé zvětšení vojenské síly v jednom státě nabádá ostatní státy, aby udělaly totéž, ne-li víc. A to všechno stojí obrovské peníze. Národy klesají pod tíhou vojenských výdajů. Mír stojí málem víc než válka, takže válka se nakonec už nejeví jako hrozný bič, ale jako spásná krize, která skoncuje s nemožnou situací.

To právě umožnilo intrikánům všech zemí, kteří rádi loví v kalných vodách, aby podněcovali k válce.

A jak to napravit?

Zrušit pruský systém, nahradit jej armádou vskutku lidovou, prostou školou, do níž bude každý občan, který je schopný nosit zbraň, zařazen přesně na dobu potřebnou k tomu, aby se vyučil vojenskému řemeslu; formovat lidi prošlé touto školou v dobře organizované místní záložní kádry, tak aby každé město, každý okres měly svůj vlastní prapor složený z lidí, kteří se znají a kteří se v případě potřeby shromáždí během 24 hodin v plné výzbroji a výstroji a připraveni k pochodu. To znamená, že každý bude mít svou pušku a výstroj doma, jako se to dělá ve Švýcarsku.

Národ, který tento systém převezme první, zdvojnásobí svou reálnou vojenskou sílu a přitom sníží na polovinu svůj vojenský rozpočet. Svou mírumilovnost dokáže tím, že vyzbrojí všechny své občany. Neboť taková armáda, kterou tvoří sám lid, se právě tak málo hodí k výbojům v cizině, jako je nepřemožitelná při obraně země. *A pak, která vláda by si troufla sáhnout na politické svobody, bude-li mít každý občan doma pušku a 50 ostrých nábojů?*

Londýn 13. února 1887

Bedřich Engels

Otištěno v „Le Socialiste“, čís. 79 z 26. února 1887

Podle rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

ÚVOD K BROŽUŘE SIGISMUNDA BORKHEIMA „NA PAMĚŤ NĚMECKÝCH HURÁVLASTENCŮ Z LET 1806—1807“[383]

Autor této brožury, Sigismund Borkheim, se narodil 29. března 1825 v Hlohově. Po absolvování gymnasia v Berlíně roku 1844 studoval ve Vratislavi, poté v Greifswaldu a v Berlíně. Vojenskou službu nastoupil v roce 1847 u dělostřelectva v Hlohově jako tříroční dobrovolník, protože byl příliš chudý, aby mohl nést náklady jednoroční služby. Po revoluci z roku 1848 se účastnil demokratických schůzí a byl za to stíhán vojenským soudem, před nímž se zachránil útěkem do Berlína. Zde nebyl zpočátku pronásledován a působil v hnutí; vyznamenal se při útoku na Zeughaus[384]. Zatčení, které mu za to hrozilo, se vyhnul novým útěkem, tentokrát do Švýcarska. Když tam Struve v září 1848 organizoval tažení dobrovolnických oddílů do bádenského Schwarzwaldu[385], Borkheim se k němu přidal, byl zajat a uvězněn až do doby, kdy bádenská revoluce z května 1849[356] vězně vysvobodila.

Borkheim odešel do Karlsruhe, aby se tam jako voják dal do služeb revoluce. Když byl jmenován vrchním velitelem celé lidobrany Johann Phillipp Becker, pověřil Borkheima zformováním baterie, kterou však vláda zprvu vybavila jen děly bez přípřeže. A přípřeže stále ještě nebyly opatřeny, když vypuklo hnutí 6. června[357], kterým chtěly rozhodnější živly pobídnout liknavou prozatímní vládu, složenou zčásti z přímých zrádců, k větší energii. Borkheim i Becker

se také zúčastnili demonstrace, která však měla jen ten bezprostřední výsledek, že Becker byl se všemi svými dobrovolnickými oddíly a lidobranou odvolán z Karlsruhe a poslán na bojiště na Neckaru. Borkheim se svou baterií jej nemohl následovat, dokud neměl koně k dělům. Když je konečně dostal — panu Brentanovi, šéfovi vlády, teď velice záleželo na tom, aby se revoluční baterie zbavil — dobyli mezitím Prusové Falc a prvním činem Borkheimovy baterie bylo, že zaujala postavení na Knielingenském mostě a kryla přesun falcké armády na bádenské území.

Spolu s Falčany a s bádenskými vojsky, která ještě byla v okolí Karlsruhe, postupovala teď Borkheimova baterie na sever. 21. června svedla bitvu u Blankenlochu a čestně obstála ve střetnutí u Ubstadtu (25. června). Při reorganizaci armády pro postavení na Murgu byl Borkheim se svými děly přidělen divizi Oborského a vyznamenal se v bojích o Kuppenheim.

Když revoluční armáda ustoupila na území Švýcarska, odešel Borkheim do Ženevy. Tam se sešel se svým bývalým představeným a přítelem J. Ph. Beckerem a s některými mladšími druhy z bojů, kteří tu vytvořili bujnou společnost, pokud to ovšem v bídě emigrantského života bylo možné. Když jsem na podzim 1849 projížděl Ženevou, strávil jsem mezi nimi několik veselých dní. Je to táž společnost, jež si pod názvem „Pekelníci" získala díky kolosálním lžím pana Karla Vogta[386] naprosto nezaslouženou posmrtnou proslulost.

Radovánky však netrvaly dlouho. V létě 1850 zasáhla ruka přísné spolkové rady i neškodné „Pekelníky", a většina rozverných mladých pánů musela opustit Švýcarsko, poněvadž patřili k těm kategoriím emigrantů, kteří měli být vypovězeni. Borkheim se odebral do Paříže a pak do Štrasburku. Ani tam však dlouho nezůstal. V únoru 1851 byl zatčen a poslán postrkem do Calais, odkud měl odjet lodí do Anglie. Tři měsíce byl vláčen z místa na místo, většinou v řetězech, po 25 různých vězeních. Ale všude, kam přišel, byli republikáni předem zpraveni, vycházeli převáženému vězni vstříc a starali se, aby měl dost jídla, hostili a podpláceli četníky a úředníky, a kde to bylo možné, zajišťovali další převoz. Tak se konečně dostal do Anglie.

V Londýně zakusil samozřejmě daleko krutější emigrantskou

bídu než v Ženevě nebo i ve Francii, ale ani tady ho neopustila jeho pružnost. Hledal jakékoli zaměstnání a zpočátku je našel v jednom liverpoolském vystěhovaleckém podniku, který potřeboval německé příručí jako tlumočníky pro četné německé vystěhovalce, kteří dávali sbohem staré, naštěstí znovu uklidněné vlasti. Vedle toho se však ohlížel i po jiných obchodních stycích, a to s takovým úspěchem, že se mu po vypuknutí krymské války podařilo vypravit parník s nejrůznějším zbožím do Balaklavy a tam náklad za neslýchaně vysoké ceny prodat zčásti vojenské správě, zčásti anglickým důstojníkům. Vrátil se s čistým ziskem 15 000 liber šterlinků (300 000 marek). Tento úspěch ho však jen podnítil k dalším spekulacím. Uzavřel s anglickou vládou smlouvu na novou submisní dodávku. Poněvadž mezitím už probíhala mírová jednání, dala si vláda do smlouvy podmínku, že převzetí zboží může odmítnout, jestliže v době, kdy zboží dojde, bude už uzavřena preliminární mírová smlouva. Borkheim na to přistoupil. Když se svým parníkem přijel do Bosporu, byl už mír. Kapitán lodi najaté jen na cestu tam, který teď mohl dostat spoustu výhodných nákladů na zpáteční cestu, žádal, aby zboží bylo okamžitě vyloženo, a poněvadž Borkheim nemohl v přeplněném přístavu nikde najít přístřeší pro náklad, který mu byl ponechán k dispozici, vyložil kapitán všechno na prvním místě pobřeží, které se mu naskytlo. A tak tu Borkheim seděl se svými bednami, balíky a sudy, které už nikdo nepotřeboval, a musel bezmocně přihlížet, jak ho všechna ta chátra, která se tehdy do Bosporu seběhla ze všech končin Turecka a z celé Evropy, obírá o jeho zboží. Když se vrátil do Anglie, byl to zase ten starý chudák — patnáct tisíc liber bylo už dávno pryč. Ne však jeho nezdolná pružnost. Prospekuloval své peníze, ale získal obchodní znalosti a známosti v obchodním světě. Objevil také, že má neobyčejně jemný jazyk pro víno, a s úspěchem zastupoval různé exportní firmy z Bordeaux.

Přitom však, pokud mohl, působil dále v politickém hnutí. Z Karlsruhe a ze Ženevy znal Liebknechta. S Marxem přišel do styku v souvislosti se skandálem kolem Vogta[387] a kvůli tomu jsem se s ním znovu sešel i já. Aniž se vázal na nějaký určitý program, šel Borkheim vždycky se stranou krajní revoluce. Jeho převážným politickým zaměstnáním byl boj proti velké opoře evropské reakce,

ruskému absolutismu. Aby mohl lépe sledovat intriky Ruska směřující k podmanění balkánských zemí a k nepřímému ovládnutí západní Evropy, naučil se rusky a po léta studoval ruský denní tisk a emigrantskou literaturu. Mimo jiné přeložil brožuru Serno-Solovjeviče „Naše ruské záležitosti"[388], v níž autor tepal pokrytectví, které zavedl Gercen (a v němž později pokračoval Bakunin), s nímž ruští emigranti šířili v západní Evropě o Rusku nikoli pravdu, kterou dobře znali, nýbrž konvenční legendu, hodící se do jejich nacionálního a panslavistického krámu. Napsal také mnoho statí o Rusku do berlínské „Zukunft",[389] do „Volksstaatu" atd.

V létě 1876, na cestě po Německu, byl v Badenweileru raněn mozkovou mrtvicí a až do konce života ochrnut na celou levou polovinu těla. Svého obchodu musel zanechat. Několik let nato mu zemřela žena. Poněvadž trpěl plicní chorobou, musel se přestěhovat do Hastingsu, do mírného přímořského podnebí na jižním pobřeží Anglie. Ani ochrnutí, ani nemoc, ani skrovné, zdaleka ne vždycky zajištěné existenční prostředky nemohly zlomit nezdolnou pružnost jeho ducha. Z jeho dopisů sršela vždycky takřka bujná veselost, a když ho člověk navštívil, nakazil se jeho smíchem. Jeho oblíbenou četbou byl curyšský „Sozialdemokrat". 16. prosince 1885 zemřel na zápal plic.

„Hurávlastenci" vyšli hned po francouzské válce ve „Volksstaatu" a brzy nato jako separát. Osvědčili se jako velmi účinný protijed proti nadměrnému opojení z vítězství, kterým překypovalo a dosud překypuje oficiální a měšťácké Německo. Vskutku nebyl lepší prostředek k vystřízlivění než vzpomínky na dobu, kdy se Prusko, teď vynášené do nebes, potupně a hanebně zhroutilo pod útokem týchž Francouzů, kterými se nyní opovrhuje jako poraženými. A tento prostředek musel působit tím účinněji, že vylíčení osudných skutečností mohlo být převzato z knihy, v níž pruský generál*, nadto ředitel všeobecné válečné školy, vylíčil dobu potupy podle oficiálních pruských dokumentů — a je třeba přiznat, že nezaujatě a bez příkras.[390] Velká armáda, jako každá velká spole-

* — Eduard von Höpfner. *(Pozn. red.)*

čenská organizace, není nikdy lepší, než když po velké porážce jde do sebe a kaje se ze svých minulých hříchů. To prožívali Prusové po Jeně, pak znovu po roce 1850, kdy sice neutrpěli velkou porážku, kdy se však jim samým a celému světu hmatatelně projevil jejich úplný vojenský úpadek v řadě menších válečných tažení — v Dánsku a v jižním Německu — a při první velké mobilizaci z roku 1850, kdy unikli skutečné porážce jen za cenu politické potupy Varšavy a Olomouce.[391] Byli donuceni podrobit svou vlastní minulost bezohledné kritice, aby se naučili, jak to dělat lépe. Jejich vojenská literatura, která zrodila v Clausewitzovi hvězdu první velikosti, ale která od té doby nesmírně hluboko klesla, se znovu pozvedla pod nevyhnutelností této zkoušky vlastních sil. A jedním z plodů této zkoušky byla Höpfnerova kniha, z níž Borkheim převzal materiál ke své brožuře.

I nyní je ještě třeba neustále si připomínat onu dobu nadutosti a porážek, královské neschopnosti, hloupé pruské diplomatické rádobychytrosti zaplétající se do osidel své vlastní obojetnosti, velkohubosti důstojnické šlechty, která se projevovala nejzbabělejší zradou, na dobu všeobecného zhroucení státu, který se odcizil lidu a byl založen na lži a podvodu. Německý šosák (patří k němu i šlechta a knížata) je pokud možno ještě nafoukanější a šovinističtější než tehdy; diplomaté jednají mnohem vyzývavěji, ale stále ještě s dřívější obojetností; důstojnická šlechta se dostatečně rozmnožila jak přirozenou, tak umělou cestou, aby mohla opět zaujmout dřívější vládnoucí postavení v armádě, a stát se stále víc odcizuje zájmům širokých lidových mas a mění se v konsorcium agrárníků, burziánů a velkoprůmyslníků k vykořisťování lidu. Kdyby ovšem mělo dojít k válce, bude mít prusko-německá armáda značné výhody proti svým nepřátelům i proti svým spojencům už proto, že byla pro všechny ostatní vzorem organizace. Ale už nikdy nebude mít takové výhody jako v posledních dvou válkách.[392] Například jednoty vrchního velení, jaká tehdy byla dík zvláštním šťastným okolnostem, a příslušné bezpodmínečné poslušnosti nižších velitelů se stěží znovu dosáhne. Obchodní kmotrovství, které nyní vládne mezi agrární a vojenskou šlechtou — až po císařské pobočníky — a mezi burzovními spekulanty, se snadno může stát osudným pro

zásobování armády v poli. Německo bude mít spojence, ale Německo nechá své spojence při první příležitosti na holičkách, právě tak jako oni nechají na holičkách Německo. A konečně pro Prusko-Německo není už možná žádná jiná válka než válka světová, a to světová válka dosud netušeného rozsahu a prudkosti. Osm až deset miliónů vojáků se bude navzájem rdousit a vyžerou přitom Evropu hůř, než to kdy dokázalo hejno kobylek. Zkázy způsobené třicetiletou válkou, ale stěsnané do doby tří až čtyř let a rozšířené na celý kontinent; hlad, epidemie, všeobecné zdivočení vojsk a lidových mas, vyvolané hroznou bídou; beznadějný zmatek našeho umělého ruchu v obchodě, průmyslu a úvěru, který skončí všeobecným bankrotem; zhroucení starých států a jejich tradiční státní moudrosti tak, že se koruny budou po tuctech válet na dlažbě a že se nenajde nikdo, kdo by je zvedl; úplná nemožnost předvídat, jak to všechno skončí a kdo z toho boje vyjde jako vítěz; jen jeden výsledek je naprosto jistý: všeobecná vyčerpanost a vytvoření podmínek pro konečné vítězství dělnické třídy. — Taková je vyhlídka, jestliže systém vzájemného závodění ve válečném zbrojení, vyhnaný do krajnosti, přinese konečně své nevyhnutelné plody. Tam jste, páni knížata a státníci, tam jste svou moudrostí přivedli starou Evropu. A jestliže vám nezbude nic jiného než začít poslední velký válečný tanec — nám to bude docela vhod. Válka nás možná dočasně zatlačí do pozadí, snad nám vyrve některé už dobyté pozice. Ale jestliže jste rozpoutali síly, které pak už nebudete moci zvládnout, pak nechť se děje co děje: na konci tragédie budete vy zničeni a vítězství proletariátu bude buď vybojováno, nebo alespoň nevyhnutelné.

Londýn 15. prosince 1887

Bedřich Engels

Otištěno v knize Sigismunda Borkheima „Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806—1807“, Hottingen-Curych 1888

Podle textu knihy Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA K ANGLICKÉMU VYDÁNÍ „MANIFESTU KOMUNISTICKÉ STRANY“ Z ROKU 1888[393]

„Manifest“ byl vydán jako program Svazu komunistů, dělnického sdružení, které bylo zprvu výhradně německé, později mezinárodní; byla to za politických poměrů na evropském kontinentě před rokem 1848 samozřejmě tajná organizace. Na sjezdu Svazu, který se konal v listopadu 1847 v Londýně, byli Marx a Engels pověřeni, aby připravili k vydání úplný teoretický a praktický program strany. Rukopis, napsaný německy, byl v lednu roku 1848, několik týdnů před francouzskou revolucí z 24. února, poslán londýnskému vydavateli. Francouzský překlad vyšel v Paříži krátce před červnovým povstáním z roku 1848. První anglický překlad, pořízený slečnou Helenou Macfarlanovou, přinesl list George Juliana Harneyho „Red Republican“[394] roku 1850 v Londýně. Vyšlo také dánské a polské vydání.

Porážka pařížského povstání z června 1848 — této první velké bitvy mezi proletariátem a buržoazií — zatlačila sociální a politické snahy evropské dělnické třídy na čas opět do pozadí. A tak se stejně jako před únorovou revolucí vedl boj o nadvládu opět jen mezi různými skupinami majetné třídy; dělnická třída se musela omezit na to, že bojovala za prostor pro politickou činnost, a zaujmout postavení krajního křídla buržoazních radikálů. Samostatná proletářská hnutí, kdekoli ještě projevovala známky života, byla nemilosrdně rozdrcena. Tak pruská policie vyslídila ústřední výbor Svazu komunistů, který tehdy sídlil v Kolíně nad Rýnem. Jeho

PRICE TWOPENCE.

MANIFESTO

OF THE

COMMUNIST PARTY,

By KARL MARX, and FREDERICK ENGELS.

Authorized English Translation.

EDITED AND ANNOTATED BY FREDERICK ENGELS.
1888.

London:
WILLIAM REEVES, 185, FLEET STREET, E.C

Titulní list anglického vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1888

členové byli pozatýkáni a po osmnáctiměsíčním věznění byli v říjnu 1852 postaveni před soud. Tento proslulý „Kolínský proces proti komunistům" trval od 4. října do 12. listopadu; sedm zatčených bylo odsouzeno k pevnostnímu vězení od tří do šesti let. Hned po vynesení rozsudku zbývající členové Svaz formálně rozpustili. Od té doby „Manifest" jako by upadl v zapomenutí.

Když evropská dělnická třída znovu nabrala dost sil k dalšímu útoku na vládnoucí třídy, vzniklo Mezinárodní dělnické sdružení. Ovšem toto sdružení vytvořené výslovně proto, aby se všechen bojující evropský i americký proletariát semkl v jeden celek, nemohlo okamžitě vyhlásit zásady obsažené v „Manifestu". Internacionála musela mít dostatečně široký program, aby byl přijatelný pro anglické tradeuniony, pro Proudhonovy přívržence ve Francii, Belgii, Itálii a Španělsku a pro lassallovce* v Německu. Marx, který sestavil tento program ke spokojenosti všech stran, se plně spoléhal na intelektuální rozvoj dělnické třídy, který bude rozhodně plodem společných akcí a vzájemných diskusí. Samy události a zvraty v boji proti kapitálu, porážky ještě víc než vítězství, musely lidem názorně ukázat, jak nedostatečné jsou jejich různé oblíbené všeléky, a připravit cestu k dokonalejšímu pochopení skutečných podmínek osvobození dělnické třídy. A Marx měl pravdu. Když se roku 1874 Internacionála rozpadla, byli už dělníci docela jiní, než jací byli roku 1864. Proudhonismus ve Francii, lassallovství v Německu vymíraly, a dokonce i konzervativní anglické tradeuniony, ačkoli většinou už dávno přerušily s Internacionálou styky, se postupně dostávaly tak daleko, že jejich předseda mohl loňského roku jejich jménem ve Swansea prohlásit: „Kontinentální socialismus nás už neděsí."[395] A opravdu, zásady „Manifestu" si už prorazily do značné míry cestu u dělníků všech zemí.

Tak se „Manifest" sám dostal opět do popředí. Německý text vyšel po roce 1850 několikrát znovu ve Švýcarsku, v Anglii a v Americe. Roku 1872 byl přeložen do angličtiny v New Yorku a byl otištěn ve „Woodhull and Claflin's Weekly".[396] Podle této anglické

* Lassalle nám vždycky prohlašoval, že je Marxovým žákem, a jako takový stál na půdě „Manifestu". Ale ve své veřejné agitaci v letech 1862 až 1867 nešel za požadavek výrobních družstev podporovaných státním úvěrem. *(Engelsova poznámka.)*

verze byla pořízena francouzská v newyorském „Le Socialiste".[397] Od té doby vyšly v Americe přinejmenším dva další anglické překlady, víceméně zkomolené, a jeden z nich byl přetištěn v Anglii. První ruský překlad pořízený Bakuninem vyšel kolem roku 1863 v tiskárně Gercenova „Kolokolu" v Ženevě;[398] další, přeložený statečnou Věrou Zasuličovou, vyšel rovněž v Ženevě roku 1882.[399] Nové dánské vydání přináší roku 1885 „Socialdemokratisk Bibliothek" v Kodani a nový francouzský překlad „Le Socialiste" v Paříži roku 1886. Podle něho byla připravena španělská verze, která vyšla roku 1886 v Madridě.[400] Německé přetisky nebudu ani vypočítávat, je jich přinejmenším dvanáct. Arménský překlad, který měl před několika měsíci vyjít v Cařihradě, nespatřil světlo světa, jak jsem se dověděl, protože se nakladatel bál vydat knihu s Marxovým jménem a překladatel nechtěl přistoupit na to, aby překlad vyšel jako jeho vlastní dílo. O dalších překladech do jiných jazyků jsem slyšel, ale neviděl jsem je. A tak dějiny „Manifestu" obrážejí do značné míry dějiny novodobého dělnického hnutí; dnes je to nesporně nejrozšířenější, nejmezinárodnější dílo celé socialistické literatury, společný program, k němuž se hlásí milióny dělníků od Sibiře až po Kalifornii.

Když byl napsán, nemohli jsme jej ovšem nazvat *socialistickým* manifestem. Roku 1847 byli socialisty nazýváni jednak přívrženci různých utopických systémů: owenovci v Anglii, fourierovci ve Francii, z nichž se dnes staly pouhé sekty, které pomalu odumírají; jednak nejrozmanitější sociální šarlatáni, kteří slibovali, že všelijakým záplatováním odstraní všechny společenské zlořády, aniž nějak ohrozí kapitál a zisky; v obou případech to byli lidé stojící mimo dělnické hnutí a hledající podporu spíše u „vzdělaných" tříd. Kdykoli se některá část dělnické třídy přesvědčila o nedostatečnosti pouhých politických převratů a prohlásila, že je nutná úplná přeměna společnosti, tato část se tehdy nazývala komunistická. Byl to ještě jakýsi surový, nepropracovaný, čistě instinktivní komunismus; přesto postihoval stěžejní cíl a měl v dělnické třídě tolik vlivu, že zplodil utopický komunismus, Cabetův ve Francii a Weitlingův v Německu. Tak byl roku 1847 socialismus hnutím buržoazním, kdežto komunismus hnutím dělnické třídy. Socialismus byl, alespoň

na kontinentě, „slušné" hnutí; komunismus právě naopak. A protože jsme od samého počátku zastávali názor, „že osvobození dělnické třídy musí být jen dílem dělnické třídy samé",[401] nemohli jsme být na pochybách, který z těchto dvou názvů musíme zvolit. A nejen to, od té doby jsme jej nikdy ani zdaleka nezavrhli.

Protože „Manifest" je naším společným dílem, pokládám za svou povinnost konstatovat, že základní myšlenka tvořící jádro „Manifestu" patří Marxovi. Je to myšlenka, že způsob hospodářské výroby a směny, který převládá v určité historické epoše, a společenské zřízení, které z něho nutně vyplývá, tvoří základ, na němž vyrůstají a z něhož jedině mohou být vysvětleny politické a duchovní dějiny této epochy; že tedy celé dějiny lidstva (od rozkladu prvobytné rodové společnosti s pospolnou držbou půdy) byly dějinami třídních bojů, zápasů mezi vykořisťujícími a vykořisťovanými, vládnoucími a utlačovanými třídami; že dějiny těchto třídních bojů tvoří vývojovou řadu, v níž bylo nyní dosaženo stupně, kdy se vykořisťovaná a utlačovaná třída — proletariát — nemůže osvobodit z nadvlády vykořisťující a vládnoucí třídy — buržoazie — neosvobodí-li zároveň a jednou provždy celou společnost od jakéhokoli vykořisťování a útlaku, od všech třídních rozdílů a třídních bojů.

K této myšlence, která je podle mého mínění povolána sehrát v historii stejnou úlohu, jako Darwinova teorie v biologii, jsme se oba postupně přibližovali už několik let před rokem 1845. Jak dalece jsem v tomto směru postoupil samostatně, ukazuje nejlépe moje „Postavení dělnické třídy v Anglii"*. Když jsem se však na jaře roku 1845 znovu sešel s Marxem v Bruselu, měl tuto myšlenku už propracovánu a vyložil mi ji slovy téměř stejně jasnými, jakými jsem ji shrnul zde.

Z naší společné předmluvy k německému vydání z roku 1872 cituji:

„Třebaže se poměry za posledních pětadvacet let značně změnily, jsou všeobecné zásady vyložené v tomto ‚Manifestu' celkem i dnes ještě naprosto správné. Tu a tam by bylo třeba něco poopra-

* Bedřich Engels „The Condition of the Working Class in England in 1844". Přeložila Florence K. Wischnewetzká. New York, Lovell — Londýn, W. Reeves, 1888. *(Původní poznámka.)*

vit. Praktické uplatnění těchto zásad, jak prohlašuje sám ‚Manifest', bude všude a vždy záviset na historicky daných okolnostech, a proto se revolučním opatřením navrhovaným na konci oddílu II nepřikládá zvláštní váha. Dnes by tento odstavec zněl po mnoha stránkách jinak. Vzhledem k tomu, jak ohromné pokroky udělal od roku 1848* velký průmysl a jak se s ním zároveň zlepšovala a rozšiřovala** organizace dělnické třídy, vzhledem k praktickým zkušenostem nejprve únorové revoluce a ještě víc Pařížské komuny, kdy měl proletariát poprvé po dva měsíce v rukou politickou moc, je dnes tento program místy zastaralý. Komuna podala zejména důkaz, že ‚dělnická třída nemůže prostě převzít hotovou státní mašinérii a uvést ji do chodu pro své vlastní účely' (viz ‚Občanská válka ve Francii. Adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení', Londýn, Truelove 1871, str. 15, kde je tato myšlenka šíře rozvedena).[402] Dále je samozřejmé, že kritika socialistické literatury je dnes už neúplná, neboť sahá jen do roku 1847; právě tak poznámky o stanovisku komunistů k různým opozičním stranám (oddíl IV), ačkoli jsou v hlavních rysech i dnes ještě správné, jsou nyní v podrobnostech zastaralé už proto, že se politická situace úplně změnila a dějinný vývoj sprovodil ze světa většinu stran, které jsou tam uvedeny.

‚Manifest' je však historický dokument, který podle našeho názoru nemáme už právo měnit."[403]

Anglický překlad, který nyní vychází, je dílem pana Samuela Moora, který také přeložil větší část Marxova „Kapitálu". Překlad jsme společně přehlédli a já jsem připojil několik vysvětlivek k historickým narážkám.

Londýn 30. ledna 1888 *Bedřich Engels*

Otištěno v knize K. Marx a F. Engels „Manifesto of the Communist Party", Londýn 1888

Podle textu knihy
Přeloženo z angličtiny

* Ve vydání z roku 1872 je místo „od roku 1848" „za posledních pětadvacet let". *(Pozn. red.)*

** Ve vydání z roku 1872 je místo „zlepšovala a rozšiřovala" „postupovala stranická". *(Pozn. red.)*

ÚVODNÍ POZNÁMKA K ENGELSOVĚ KNIZE „LUDVÍK FEUERBACH A VYÚSTĚNÍ KLASICKÉ NĚMECKÉ FILOSOFIE“*

V předmluvě ke svému spisu „Ke kritice politické ekonomie“, Berlín 1859, vypravuje Karel Marx, jak jsme se roku 1845 v Bruselu oba rozhodli „společně vypracovat svůj názor“ — totiž materialistické pojetí dějin vypracované zejména Marxem — „v protikladu k ideologickému hledisku německé filosofie, fakticky zúčtovat se svým dřívějším filosofickým svědomím. Úmysl byl proveden ve formě kritiky pohegelovské filosofie. Rukopis, dva objemné osmerkové svazky,[404] byl už dávno odeslán do Vestfálska, kde měl být vydán, když jsme dostali zprávu, že změněné okolnosti nedovolují, aby byl vytištěn. Přenechali jsme rukopis hlodavé kritice myší tím ochotněji, že jsme dosáhli svého hlavního cíle — ujasnili jsme si věci pro sebe.“[405]

Od té doby uplynulo víc než čtyřicet let, Marx zemřel a žádnému z nás se nenaskytla příležitost k této věci se vrátit. O svém vztahu k Hegelovi jsme se tu a tam zmínili, nikde však obšírně a souvisle. K Feuerbachovi, který přece po mnoha stránkách tvoří spojující článek mezi Hegelovou filosofií a naším pojetím, jsme se už nikdy nevrátili.

* Viz tento svazek, str. 291–336. *(Pozn. red.)*

Mezitím našel Marxův světový názor zastánce daleko za hranicemi Německa i Evropy a ve všech kulturních jazycích světa. Na druhé straně však klasická německá filosofie prožívá v cizině, zejména v Anglii a ve Skandinávii, jakési obrození, a dokonce i v Německu, jak se zdá, se všem už přejedly řídké eklektické odvary, které se tam na universitách předkládají pod názvem filosofie.

Za těchto okolností se mi zdálo stále naléhavější podat stručný a ucelený výklad našeho vztahu k Hegelově filosofii, ukázat, jak jsme z ní vycházeli a jak jsme se s ní rozešli. Stejně jsem pokládal za nutné splatit čestný dluh a plně ocenit vliv, který na nás měl — víc než kterýkoli jiný pohegelovský filosof — v našem období „bouře a kvasu“ Feuerbach. Proto jsem se rád chopil příležitosti, když mě redakce „Neue Zeit“ požádala o kritické posouzení Starckovy knihy o Feuerbachovi.[406] Moje práce byla uveřejněna roku 1886 ve 4. a 5. sešitu uvedeného časopisu a vychází zde v revidovaném separátním vydání.

Než jsem tyto řádky odeslal do tisku, vyhledal jsem a ještě jednou prohlédl starý rukopis z roku 1845—1846[404]. Oddíl o Feuerbachovi není dokončen. Hotovou část tvoří výklad materialistického pojetí dějin, který jen dokazuje, jak byly naše tehdejší znalosti ekonomických dějin ještě neúplné. Kritika Feuerbachova učení v rukopise není; pro nynější účel byl tedy nepotřebný. Zato jsem v jednom starém Marxově sešitu našel jedenáct tezí o Feuerbachovi, které jsou tu otištěny jako dodatek.[407] Jsou to narychlo načrtnuté poznámky, které měly být později rozpracovány, a rozhodně nejsou určeny pro tisk; jsou však nedocenitelné jako první dokument, v němž je uložen geniální zárodek nového světového názoru.

Londýn 21. února 1888

Bedřich Engels

Otištěno v knize F. Engels,
„Ludwig Feuerbach und der Ausgang
der klassischen deutschen Philosophie“,
Stuttgart 1888

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

SYSTÉM OCHRANNÝCH CEL A SVOBODA OBCHODU*

PŘEDMLUVA K BROŽUŘE KAREL MARX, „ŘEČ O SVOBODĚ OBCHODU"[408]

Koncem roku 1847 se konal v Bruselu kongres o svobodě obchodu.[409] Byl to strategický tah v kampani za svobodný obchod, kterou tehdy vedli angličtí továrníci. Po vítězství, kterého dobyli doma zrušením obilních zákonů v roce 1846,[214] se nyní drali na kontinent a na oplátku za připuštění svobodného dovozu obilí z kontinentu do Anglie žádali pro anglické průmyslové zboží svobodný přístup na kontinentální trhy. Na tomto kongresu se Marx zapsal do seznamu řečníků; ale jak se dalo očekávat, zařídilo se to tak, že než se dostal na řadu, kongres skončil. A tak to, co chtěl Marx říci k otázce svobody obchodu, musel přednést v bruselském Demokratickém sdružení, mezinárodní organizaci, v níž byl jedním z místopředsedů.[251]

Protože otázka, zda svoboda obchodu či ochranářství je nyní v Americe na pořadu dne, považuje se za užitečné vydat anglický překlad Marxovy řeči a já jsem byl požádán, abych k němu napsal úvodní slovo.

„Systém ochranářství," říká Marx, „byl umělý prostředek, jak fabrikovat fabrikanty, vyvlastňovat nezávislé dělníky, kapitali-

* Předmluva (autorův překlad) k anglickému vydání Marxovy řeči o svobodě obchodu, které vychází v New Yorku (do němčiny přeložili E. Bernstein a K. Kautsky. Příloha II k Marxově „Bídě filosofie", Stuttgart, Dietz, str. 188 a násl.). Protože je tato předmluva určena především americkému publiku, mohla být německé ochranářské politice věnována pouze letmá zmínka. Autorovi se však jistě brzy naskytne příležitost zabývat se touto otázkou také speciálně ve vztahu k Německu. *(Engelsova poznámka k německému překladu předmluvy.)*

zovat národní výrobní a životní prostředky, násilně zkracovat přechod od starého výrobního způsobu k modernímu."[410] Takové bylo ochranářství při svém vzniku v sedmnáctém století, tak přetrvalo ještě dlouho do devatenáctého století. Pokládalo se tehdy za normální politiku každého civilizovaného státu v západní Evropě. Jedinými výjimkami byly drobnější německé státy a švýcarské kantony — ne snad proto, že by se jim tento systém nezamlouval, ale proto, že nebylo možné ho uplatnit na tak malých územích.

Právě pod záštitou ochranářství vznikl a rozvinul se v Anglii v poslední třetině osmnáctého století systém moderního průmyslu — strojové výroby poháněné párou. A jako by nestačilo celní ochranářství, pomohly Anglii zajistit monopol nových průmyslových metod války proti francouzské revoluci. Po víc než dvacet let přetínaly anglické válečné lodě průmyslovým soupeřům Anglie cestu k jejich koloniálním trhům a zároveň násilím otevíraly tyto trhy pro anglický obchod. Odtržení jihoamerických kolonií od jejich evropských metropolí, nastolení anglického panství nad všemi významnými francouzskými a holandskými koloniemi, postupné podrobení Indie, to všechno udělalo z obyvatel všech těchto ohromných území odběratele anglického zboží. Tak ochranářství, které Anglie uplatňovala doma, doplňovala svobodným obchodem, který vnucovala těm, kdo se mohli stát jejími odběrateli za hranicemi, a díky této šťastné kombinaci obou systémů měla na konci válek, v roce 1815, v rukou skutečný monopol světového obchodu ve všech důležitých průmyslových odvětvích.

Tento monopol se v následujících letech míru dále rozšiřoval a upevňoval. Náskok, který Anglie získala za války, rok od roku vzrůstal; zdálo se, že stále víc nechává daleko za sebou všechny, kdo s ní mohli soupeřit. Vývoz čím dál tím většího množství průmyslového zboží se však stal pro tuto zemi životní otázkou. A zdálo se, že stojí v cestě jen dvě překážky: prohibitivní nebo ochranářské zákonodárství v druhých zemích a dovozní cla na suroviny a potraviny v Anglii.

V zemi Johna Bulla získalo tehdy popularitu učení klasické politické ekonomie — francouzských fyziokratů a jejich anglických následovníků Adama Smithe a Ricarda — o svobodě obchodu.

Ochranářství uvnitř země nemohli potřebovat továrníci, kteří vytlačovali všechny své zahraniční soupeře a jejichž existence přímo závisela na rozšiřování vývozu. Ochranářství doma bylo výhodné jedině pro výrobce potravin a jiných surovin, pro agrární kruhy, což za daných podmínek v Anglii znamenalo ty, kdo pobírali pozemkovou rentu — pozemkovou aristokracii. Továrníky takové ochranářství poškozovalo. Zdaňováním surovin zvyšovalo cenu zboží, které se z nich vyrábělo; zdaňováním potravin zvyšovalo cenu práce; v obou případech přivádělo britského továrníka do nevýhodné situace ve srovnání s jeho zahraničním konkurentem. A protože ostatní země posílaly do Anglie hlavně zemědělské výrobky a z Anglie odebíraly hlavně průmyslové zboží, bylo zrušení anglických ochranných cel na obilí a suroviny vůbec zároveň výzvou k zahraničním zemím, aby také ony na oplátku odstranily, nebo alespoň snížily, dovozní cla na anglické průmyslové výrobky.

Po dlouhém a tuhém boji zvítězili angličtí průmysloví kapitalisté, ve skutečnosti už vedoucí třída národa, třída, jejíž zájmy byly tehdy hlavními národními zájmy. Pozemková aristokracie musela ustoupit. Cla na obilí a jiné suroviny byla zrušena. Svoboda obchodu se stala heslem dne. Obrátit všechny ostatní země na freetraderskou víru a vytvořit tak svět, v němž by byla Anglie velkým průmyslovým centrem a všechny ostatní země na ní závislými agrárními oblastmi, to byl přední úkol, před nímž stáli angličtí továrníci a jejich mluvčí, političtí ekonomové.

Takové bylo období bruselského kongresu, kdy si Marx připravoval dotyčnou řeč. Marx uznává, že ochranářství může ještě být za určitých okolností, například v roce 1847 v Německu, pro průmyslové kapitalisty výhodné; dokazuje, že svoboda obchodu není žádný všelék na všechny ty strasti, které sužují dělnickou třídu, a že je může dokonce zhoršit; nicméně se rozhodně a zásadně vyslovuje pro svobodný obchod. Ve svobodném obchodu vidí normální podmínku moderní kapitalistické výroby. Jen v podmínkách svobodného obchodu se mohou plně rozvíjet ohromné výrobní síly — pára, elektřina, stroje; a čím rychlejší je tento vývoj, tím dříve a plněji se stanou skutkem jeho nevyhnutelné důsledky: společnost se štěpí na dvě třídy, kapitalisty a námezdní dělníky;

dědičné bohatství na jedné straně, dědičná chudoba na druhé; nabídka převyšuje poptávku, protože trhy nejsou s to absorbovat stále narůstající množství průmyslových výrobků; znovu a znovu se opakuje cyklus prosperity, přesycení trhů*, krize, paniky, chronické deprese a postupného oživování výroby a obchodu, které není předzvěstí trvalého zlepšení, ale předzvěstí nové nadvýroby a krize; zkrátka výrobní síly** narůstají do té míry, že se proti společenským institucím, za nichž vznikly, bouří jako proti nesnesitelným okovům; existuje jediné možné řešení: sociální revoluce, která osvobodí společenské výrobní síly z okovů přežilého sociálního řádu a skutečné výrobce, široké lidové masy, z námezdního otroctví. A protože svobodný obchod je přirozenou, normální atmosférou pro tento historický vývoj, ekonomickým prostředím, v němž se nejrychleji vytvoří podmínky pro nevyhnutelnou sociální revoluci — proto a jenom proto se Marx vyslovil pro svobodný obchod.

Buď jak buď, v prvních letech po vítězství svobodného obchodu v Anglii se zdálo, že prosperita, která nastala po této události, potvrzuje i ty nejsmělejší naděje. Britský obchod rostl do pohádkových rozměrů; zdálo se, že průmyslový monopol Anglie na světovém trhu má pevnější základy než kdy dříve; nové železné hutě, nové textilní továrny vyrůstaly jako houby po dešti; na všech stranách vznikala nová průmyslová odvětví. V roce 1857 přišla ovšem těžká krize, ale ta byla překonána a obchod a průmysl se zase brzy rozvíjely plným tempem, dokud nenastala v roce 1866 nová panika, která tentokrát ohlašuje zřejmě novou epochu v hospodářských dějinách světa.

Nevídaný rozmach britského průmyslu a obchodu v letech 1848 až 1866 byl nepochybně do značné míry ovlivněn zrušením ochranných cel na potraviny a suroviny. Ale rozhodně ne jenom tím. Současně se změnilo i mnoho jiného, co k tomu přispělo. Do těchto let spadá objevení a exploatování kalifornských a australských nalezišť zlata, kterým se tak nesmírně zvětšilo množství obě-

* V německém překladu je místo „přesycení trhů" „nadvýroba". *(Pozn. čes. red.)*

** V německém překladu je místo „výrobní síly" „společenské výrobní síly". *(Pozn. čes. red.)*

živa ve světě*; tato léta znamenají konečné vítězství páry nad všemi ostatními dopravními prostředky**; na moři nastoupily nyní parníky místo plachetnic; na souši se ve všech civilizovaných zemích dostala železnice na první místo, silnice až na druhé;*** doprava byla nyní čtyřikrát rychlejší a čtyřikrát levnější. Jaký div, že za tak příznivých okolností britský průmysl poháněný párou rozšířil své panství na účet zahraniční domácké výroby založené na ruční práci. Ale měly snad ostatní země složit ruce v klín a pokorně se podrobit této přeměně, která je degradovala na pouhé agrární přívěsky Anglie, této „dílny světa"?

Nic takového ostatní země neudělaly. Francie už téměř dvě stě let chrání svůj průmysl pravou čínskou zdí ochranných cel a dovozních zákazů a vydobyla si ve všem luxusním a módním zboží převahu, kterou se jí Anglie nikdy nepokusila upírat. Švýcarsko mělo při naprosté svobodě obchodu poměrně významný průmysl, jehož se anglická konkurence nemohla dotknout. Německo s daleko liberálnějším tarifem, než jaký měla kterákoli jiná velká kontinentální země, rozvíjelo svůj průmysl poměrně rychlejším tempem než sama Anglie. A Amerika byla občanskou válkou z roku 1861 náhle odkázána na své vlastní zdroje, musela hledat prostředky, jak uspokojit nenadálou poptávku po průmyslovém zboží všeho druhu, a mohla to dokázat jen tím, že vytvořila svůj vlastní tuzemský průmysl. S koncem války ustala i válečná poptávka; ale nový průmysl byl už tady a musel se utkat s britskou konkurencí. A za války uzrál v Americe názor, že pětatřicetimiliónový národ, jenž svůj počet nejpozději do čtyřiceti let zdvojnásobí, jenž má tak obrovské zdroje a je obklopen sousedy, kteří se celá léta budou muset zabývat převážně zemědělstvím, že takový národ má „jasné určení"[411] být v hlavním spotřebním zboží nezávislý na zahraničním průmyslu, a to jak v míru, tak i ve válce. A tehdy sáhla Amerika k systému ochranných cel.

* Zde má německý překlad „na světovém trhu". *(Pozn. čes. red.)*
** Zde dodává německý překlad „pro lidi i zboží". *(Pozn. čes. red.)*
*** V německém překladu zní tato věta: „a na souši v celém civilizovaném světě nastoupily železnice místo silnic, takže se teď kolejová doprava stala hlavním spojem, kdežto štěrkované cesty spojem podřadným". Další část věty v německém překladu není. *(Pozn. čes. red.)*

Asi před patnácti lety jsem cestoval ve vlaku s inteligentním glasgowským obchodníkem, který byl zainteresován patrně v železářském průmyslu. Když se řeč stočila na Ameriku, častoval mě starými freetraderskými moudrostmi: „Není to nepochopitelné, že tak šikovní obchodníci jako Američané platí raději víc domácím majitelům hutí a továrníkům, když by mohli stejné, ne-li lepší zboží kupovat mnohem levněji u nás?" A potom mi na příkladech uváděl, jaké vysoké daně si Američané ukládají, aby zvětšili bohatství několika ziskuchtivých majitelů hutí. „Myslím," řekl jsem, „že ta věc má i druhou stránku. Víte dobře, že pokud jde o uhlí, vodní energii, železo a ostatní rudy, levné potraviny, domácí bavlnu a jiné suroviny, má Amerika takové zdroje a přednosti, že se jí nevyrovná žádná evropská země; a že se tyto zdroje mohou plně projevit jen tehdy, stane-li se Amerika průmyslovou zemí. Jistě také uznáte, že velký národ, jako Američané, se nemůže dnes omezit pouze na zemědělství, že by to znamenalo odsoudit se k věčnému barbarství a méněcennosti; žádný velký národ nemůže v naší době žít bez vlastního průmyslu. A jestliže se Amerika musí stát průmyslovou zemí a má všechny možnosti, aby své soupeře nejen dostihla, ale dokonce předstihla, otevírají se před ní dvě cesty: buď vést v podmínkách svobodného obchodu, řekněme padesát let, neobyčejně nákladný konkurenční boj proti anglickému průmyslu, který je skoro o sto let napřed; anebo vyloučit ochrannými cly anglický průmysl, řekněme na pětadvacet let, s téměř absolutní jistotou, že za těchto pětadvacet let si Amerika uhájí své místo na svobodném světovém trhu. Která z těchto dvou cest bude levnější a rychlejší? O to tu jde. Chcete-li se dostat z Glasgowa do Londýna, můžete jet parlamentním vlakem[412] míli za jeden penny a cestovat rychlostí dvanáct mil za hodinu. To ale neuděláte; váš čas je příliš drahocenný, pojedete expresem, zaplatíte dvě pence za míli a ujedete za hodinu čtyřicet mil. Nu, a Američané zaplatí raději expresní jízdenku a pojedou expresní rychlostí." Můj skotský ochranář se nezmohl na jediné slovo.

Protože systém ochranářství je prostředek, jak uměle fabrikovat fabrikanty, může se hodit nejen pro nedostatečně vyvinutou kapitalistickou třídu, která ještě vede boj proti feudalismu; může také

pomoci vzmáhající se kapitalistické třídě takové země, která jako Amerika nikdy nepoznala feudalismus, ale dosáhla takového stupně vývoje, kdy je nutný přechod od zemědělství k průmyslu. Když se Amerika octla v této situaci, rozhodla se pro ochranářství. Od chvíle, kdy došlo k tomuto rozhodnutí, už uplynulo právě tak asi těch dvacet pět let, o nichž jsem mluvil se svým spolucestujícím, a jestli jsem se nemýlil, pak ochranářský systém splnil už patrně v Americe svůj úkol a nyní se jistě stává přítěží.

Takový názor mám už dost dlouho. Téměř před dvěma lety jsem řekl jednomu americkému ochranáři: „Jsem přesvědčen, že rozhodne-li se Amerika pro svobodný obchod, porazí během deseti let Anglii na světovém trhu."

Ochranářský systém je v nejlepším případě nekonečný šroub, a nikdy nevíte, kdy mu bude konec. Chráníte-li jedno průmyslové odvětví, poškozujete přímo nebo nepřímo všechna ostatní, a musíte je tedy rovněž chránit. Když to uděláte, ublížíte zase tomu odvětví, které jste chránili nejdříve, a musíte je odškodnit; ale toto odškodnění působí zase zpětně, stejně jako předtím, na všechna ostatní odvětví a dává jim právo na vyrovnání, a tak stále dokola in infinitum*. Amerika nám v tomto ohledu poskytuje do očí bijící příklad, jak lze ochranářským systémem zničit významné průmyslové odvětví. V roce 1856 dosahoval celkový dovoz a vývoz Spojených států po moři částky 641 604 850 dolarů; z této sumy bylo 75,2 procenta přepraveno na amerických, a pouze 24,8 procenta na zahraničních lodích. Britské zaoceánské parníky začaly už tehdy vytlačovat americké plachetnice; přesto dopravily americké lodě v roce 1860 ještě 66,5 procenta z celkového námořního obchodu v částce 762 288 550 dolarů. Přišla občanská válka a ochranářský systém ve prospěch amerického loďařství; a toto opatření bylo tak úspěšné, že téměř úplně vypudilo americkou vlajku z otevřeného moře. V roce 1887 stoupl námořní obchod Spojených států celkem na 1 408 502 979 dolarů, ale z tohoto úhrnu bylo jen 13,8 procenta dopraveno americkými, kdežto 86,2 procenta zahraničními loděmi. Americkými loděmi bylo v roce 1856 dopraveno zboží za 482 268 274 dolarů, v roce 1860 za 507 247 757 do-

* — donekonečna. *(Pozn. red.)*

larů. V roce 1887 klesla tato suma na 194 356 746 dolarů.* Před čtyřiceti lety byla americká vlajka nejnebezpečnějším soupeřem britské vlajky a hrozila ji předstihnout na oceánských vodách; teď ji není nikde vidět. Ochranářský systém ve prospěch loďařství zničil jak lodní dopravu, tak loďařství.

A jiný příklad. Zdokonalování výrobních metod probíhá dnes v tak rychlém sledu a tak překvapivě a úplně mění charakter celých průmyslových odvětví, že to, co snad bylo včera celkem dobře vyváženým ochranným tarifem, dnes už jím není**. Vezměme si další příklad ze zprávy ministra financí za rok 1887***:

„Zdokonalení strojového zařízení na česání vlny změnilo v posledních letech charakter zboží, známého v obchodě jako česaná příze, tak, že tato tkanina do značné míry vytlačila běžná vlněná sukna na pánské oděvy. Tato změna... způsobila vážnou škodu našim domácím výrobcům tohoto (česaného) zboží, protože na vlnu, kterou musejí používat, je stejné clo jako na vlnu, z níž se vyrábí vlněné sukno; přitom celní poplatky na vlněné sukno až do hodnoty 80 centů za libru činí 35 centů za libru a 35 centů ad valorem†, kdežto clo na česanou přízi až do hodnoty 80 centů se pohybuje od 10 do 24 centů za libru a 35 centů ad valorem. V některých případech se z vlny k výrobě česané příze *platí vyšší clo než z hotového zboží.*"

A tak to, co včera ochraňovalo domácí průmysl, dnes naopak podporuje zahraničního dovozce; a právem může ministr financí†† říci:

„Z mnoha důvodů se dá předpokládat, že se u nás bude muset výroba česané příze brzy zastavit, nezmění-li se v tomto ohledu celní tarif" (str. XIX).

Ale aby se změnil tarif, musíte svést boj s výrobci vlněného sukna, kteří mají ze současného stavu věcí prospěch; musíte zahájit regulérní kampaň, abyste získali pro své názory většinu v obou sněmovnách Kongresu a případně i veřejné mínění v zemi, a je otázka, zda se to vyplatí?

Nejhorší na ochranářství ovšem je to, že jakmile se jednou zavede, není lehké se ho zbavit. Jakkoli je obtížné stanovit spravedlivý tarif, návrat ke svobodnému obchodu je nekonečně obtíž-

* Annual Report of the Secretary of the Treasury, etc., for the year 1887. Washington, 1887; str. XXVIII, XXIX. *(Engelsova poznámka.)*

** Místo „dnes už jím není" má německý překlad „se mění v opak". *(Pozn. čes. red.)*

*** Zde má němčina: „ze zprávy ministra financí, str. XIX.". *(Pozn. čes. red.)*

† — podle hodnoty. *(Pozn. red.)*

†† — tj. Charles Fairchild. *(Pozn. red.)*

nější. Okolnosti, jež Anglii dovolily provést tuto přeměnu v několika letech, už znovu nenastanou. A i tady boj probíhající od roku 1823 (Huskisson) přinesl první úspěch v roce 1842 (Peelův tarif)[413] a pokračoval ještě několik let po zrušení obilních zákonů. Tak ochranářství ve prospěch hedvábnického průmyslu (jediného, který se dosud musel obávat zahraniční konkurence) trvalo ještě řadu let a pak bylo umožňováno jinou, vyloženě hanebnou formou; zatímco ostatní odvětví textilního průmyslu podléhala továrnímu zákonu, který omezoval pracovní hodiny žen, mladistvých a dětí,[307] hedvábnické odvětví bylo zvýhodněno podstatnými výjimkami ze všeobecného nařízení, takže mohlo zaměstnávat mladší děti a nutit děti a mladistvé, aby pracovali víc hodin než v ostatních textilních odvětvích. Monopol, který pokrytečtí freetradeři odstranili z ohledu na zahraniční konkurenty, tento monopol teď vytvořili znovu na úkor zdraví a životů anglických dětí.

Ale žádná země už nebude moci přejít od ochranářství k svobodnému obchodu v době, kdy všechna nebo skoro všechna odvětví jejího průmyslu jsou s to čelit zahraniční konkurenci na svobodném trhu. Nutnost tohoto přechodu se ukáže dávno předtím, než bude vůbec možné v takovou příznivou situaci doufat. Tato nutnost se v různých odvětvích projeví v různou dobu; a střetající se zájmy těchto odvětví zplodí velice poučné zákulisní intriky a parlamentní pikle. Majitel strojírny, mechanického závodu a loďař patrně shledá, že systém ochranných cel ve prospěch majitele železárny zvyšuje cenu jeho zboží natolik, že se mu tím, a jenom tím, znemožňuje export; výrobce bavlněných tkanin by snad už našel způsob, jak vytlačit anglické kaliko z čínského a indického trhu, nebýt toho, že musí platit vysokou cenu za přízi, protože tu je systém ochranných cel ve prospěch majitelů přádelen atd. Ve chvíli, kdy určité odvětví národního průmyslu plně ovládne vnitřní trh, v té chvíli se pro ně stává nezbytností vývoz. V kapitalistických podmínkách se průmyslové odvětví buď rozšiřuje, anebo upadá. Žádné odvětví nemůže zůstat stát; zastavení růstu, to je počátek zkázy; vývoj vynálezů v mechanice a chemii, který ustavičně vytlačuje lidskou práci a stále rychleji rozmnožuje a koncentruje kapitál, vytváří v každém stagnujícím průmyslovém odvětví přebytek

dělníků i kapitálu, přebytek, který nikde nenachází uplatnění, protože týž proces probíhá i ve všech ostatních průmyslových odvětvích. Tak se přechod od tuzemského obchodu k exportnímu stává pro všechna tato odvětví životní otázkou; narážejí však přitom na nezcizitelné výsady a nezadatelná práva jiných, jimž stále ještě připadá ochranářství buď bezpečnější, nebo výhodnější než svobodný obchod. Pak se rozpoutá dlouhý a úporný boj mezi zastánci svobodného obchodu a ochranáři; boj, v němž na obou stranách brzy přechází vedení z rukou lidí přímo zainteresovaných do rukou profesionálních politiků, těch, kdo drží v rukou nitky tradičních politických stran a kdo mají zájem ne na vyřešení otázky, ale na tom, aby zůstávala trvale otevřená; a výsledkem obrovské ztráty času, energie a peněz je řada kompromisů tu ve prospěch jedné, tu zase druhé strany, které pozvolna a neokázale směřují k svobodnému obchodu — dokud se ochranářství lidem úplně nezprotiví, a taková situace teď právě asi nastala v Americe.

Je však ještě ochranářství jiného druhu, nejhorší ze všech, a to se uplatňuje v Německu. Německo začalo brzy po roce 1815 rovněž pociťovat nutnost rychlejšího průmyslového rozvoje. Ale první podmínkou pro to bylo vytvořit vnitřní trh zrušením nesčetných celních přehrad a nejrůznějších fiskálních nařízení vydávaných malými německými státečky, jinými slovy vytvořit německý Celní spolek, Zollverein[414]. Toho se mohlo dosáhnout jen na základě liberálního tarifu, vypočítaného spíš na to, aby se zvýšil státní příjem, než na ochranu domácí výroby. Za žádných jiných podmínek nebylo možné přimět malé státečky, aby se k němu připojily. Tak nový německý tarif, i když poněkud chránil některá odvětví, představoval v době, kdy byl zaveden, vzor freetraderského zákonodárství; a tím také zůstal, ačkoli se většina německých továrníků už roku 1830 neodbytně dožadovala ochranných cel. Nicméně v podmínkách tohoto nanejvýš liberálního tarifu a přesto, že německá domácí průmyslová odvětví, založená na ruční práci, byla nemilosrdně deptána konkurencí anglických továren poháněných párou, probíhal postupně i v Německu přechod od ruční práce ke strojům a dnes je téměř dokončen. Zároveň s tím postupovala přeměna Německa z agrární země v zemi průmyslovou a od roku 1866 jí

napomáhaly příznivé politické události: ustavila se silná ústřední vláda a spolkový zákonodárný orgán, což zajistilo jednotnost v obchodním a průmyslovém zákonodárství a také v měně, váhách a mírách, a nakonec i záplava francouzských miliard. A tak se kolem roku 1874 zařadil německý obchod na světovém trhu hned za obchod Velké Británie* a parní sílu používalo Německo v průmyslu i v dopravě víc než kterákoli jiná evropská kontinentální země. Tím byl podán důkaz, že ještě i dnes, přes ohromný náskok, který získal anglický průmysl, se může velká země dopracovat k tomu, aby na svobodném trhu úspěšně konkurovala Anglii.

Pak najednou nastal obrat: Německo přešlo k ochranářství, právě když se zdálo, že víc než kdy dříve je pro ně svobodný obchod nezbytností. Tato změna byla nepochybně absurdní, ale dá se vysvětlit. Dokud Německo vyváželo obilí, zastávaly agrární kruhy a právě tak i všichni rejdaři nadšeně svobodný obchod. Ale v roce 1874, místo aby vyváželo, potřebovalo Německo velké dodávky obilí ze zahraničí. Přibližně v této době začala Amerika zaplavovat Evropu ohromnými dodávkami levného obilí; všude, kam pronikaly, stlačovaly peněžní příjem z půdy, a tím i pozemkovou rentu; a od té chvíle začaly agrární kruhy v celé Evropě volat po ochranných clech. Zároveň byli němečtí průmyslníci postiženi důsledky bezhlavé nadvýroby, vyvolané přílivem francouzských miliard, zatímco Anglie, jejíž obchod byl už od krize z roku 1866 ve stavu chronické deprese, zaplavovala všechny dostupné trhy zbožím, které bylo doma neprodejné a v zahraničí se podbízelo za nízké konkurenční ceny. A tak němečtí průmyslníci, ačkoli byli odkázáni především na vývoz, teď viděli v ochranářství prostředek, jak si zajistit výhradní zásobování vnitřního trhu. A vláda, která byla plně v rukou pozemkové aristokracie a statkářů, byla jen ráda, že může této okolnosti využít ve prospěch příjemců pozemkové renty tím, že dá statkářům i průmyslníkům ochranná cla.** V roce 1878 byl

* Celkový obrat vývozu a dovozu v roce 1874 v miliónech dolarů: Velká Británie — 3300; Německo — 2325; Francie — 1665; Spojené státy — 1245 (Kolb, „Statistik", 7. vydání, Lipsko 1875, str. 790[415]). *(Engelsova poznámka.)*

** V německém překladu zní tato věta: „Vláda byla ale jen ráda, že může této okolnosti využít ve prospěch pozemkové aristokracie tím, že dá statkářům i průmyslníkům ochranná cla." *(Pozn. čes. red.)*

zaveden vysoký ochranný celní tarif jak na zemědělské produkty, tak na průmyslové zboží.[416]

Výsledkem bylo, že se export německých průmyslníků od té chvíle udržoval přímo na útraty domácích spotřebitelů. Kde to jen bylo možné, tvořily se „ringy" nebo „trusty" k regulování exportu a dokonce i přímo výroby. Německý železářský průmysl je v rukou několika málo velkých firem, většinou akciových společností, které mohou dohromady vyrobit přibližně čtyřikrát víc železa, než může země v průměru spotřebovat. Aby se vyhnuly nežádoucí vzájemné konkurenci, utvořily tyto firmy trust, který mezi ně rozděluje všechny zahraniční kontrakty a určuje v každém případě firmu, jež má předložit skutečnou nabídku. Tento „trust" uzavřel dokonce před několika lety dohodu s anglickými majiteli železných hutí, ale ta už neexistuje. Podobně i vestfálské uhelné doly (produkující kolem třiceti miliónů tun ročně) vytvořily trust k regulování výroby, ofertního řízení a cen. A vůbec vám každý německý továrník řekne, že to jediné, co mu poskytuje ochranné clo, je možnost odškodnit se na vnitřním trhu za směšně nízké konkurenční ceny, jimiž musí vzít zavděk v zahraničí. To ale ještě není všecko. Tento absurdní systém ochrany továrníků není nic jiného než soustečko podané průmyslovým kapitalistům, aby snadněji strávili ještě nesmyslnější monopol poskytovaný statkářům.* Nejenže jsou na všechny zemědělské produkty uvalena tíživá dovozní cla, která rok od roku stoupají, ale určitá venkovská průmyslová odvětví, provozovaná na velkých statcích v režii majitele,** jsou vyloženě dotována ze státní kapsy. Cukrovarnický průmysl je nejen chráněn, ale dostává obrovské sumy v podobě exportních prémií. Jeden člověk znalý tohoto oboru je toho mínění, že kdyby se všechen exportovaný cukr naházel do moře, továrník by přesto ještě vydělal na vládní prémii***. Podobně palírny bramborové kořalky dostávají v důsledku nových zákonných opatření kolem devíti miliónů dolarů

* Tato věta zní v německém překladu: „Za cenu tohoto absurdního ochranného systému pro průmysl souhlasili průmysloví kapitalisté s ještě nesmyslnějším monopolem, který dostali statkáři." *(Pozn. čes. red.)*

** Toto místo zní v německém překladu: „..., která provozují na svých statcích páni junkeři". *(Pozn. čes. red.)*

*** V německém překladu zde také „na exportní prémii". *(Pozn. čes. red.)*

ročně darem ze státní kapsy. A protože téměř každý velký pozemkový vlastník v severovýchodním Německu je buď cukrovarník, nebo vinopalník, nebo obojí, není divu, že se svět doslova topí v jejich výrobcích.

Tato politika, zhoubná za jakýchkoli okolností, je tím zhoubnější v zemi, jejíž průmysl si udržuje své místo na neutrálních trzích hlavně díky laciné práci. Mzdy udržované v Německu i v těch nejlepších časech takřka na hladové úrovni, protože je nadbytek obyvatelstva (i přes vystěhovalectví ho rychle přibývá), se musí zvýšit, protože ochranářství vyvolá zdražení všech nezbytných životních potřeb; pak už nebude možné, jak se to až příliš často děje nyní, aby se německý továrník za nízkou konkurenční cenu svého zboží odškodňoval snižováním normálních mezd svých dělníků, a bude z trhu vytlačen. Ochranářství v Německu zabíjí slepici, která snáší zlatá vajíčka.

Francie rovněž trpí následky ochranářství. Tam vládne tento systém neomezeně už dvě století a díky tomu se stal téměř neodmyslitelnou součástí národního života. Přesto je stále větší a větší překážkou. Neustálé změny ve výrobních metodách jsou příkazem dne, ale ochranářství jim stojí v cestě. Rub hedvábného sametu se dnes dělá z jemné bavlněné niti; francouzský továrník buď musí za ni zaplatit ochranářskou cenu, anebo podstoupit tak nekonečné úřední šikany, že se tím plně vyrovná rozdíl mezi touto cenou a vládním návratným clem na export*; a tak přechází výroba sametu z Lyonu do Krefeldu, kde je ochranářská cena jemné bavlněné niti značně nižší. Francouzský export, jak už bylo řečeno, spočívá hlavně v luxusním zboží, kde je francouzský vkus dosud nepředstižitelný; ale všude ve světě jsou hlavními spotřebiteli takového zboží dnešní kapitalističtí zbohatlíci, kteří nemají ani vychování, ani vkus a jimž stejně dobře vyhovují levné a humpolácké německé nebo anglické imitace; ty se jim často podstrkují jako pravé francouzské zboží za víc než závratné ceny. Trh pro tyto speciality, které se nemohou dělat jinde než ve Francii, se stále

* Zde v anglickém originále „drawback on exportation" a v německém překladu „admission temporaire", tj. dočasné připuštění zboží bez cla. *(Pozn. čes. red.)*

víc zužuje, francouzský export průmyslového zboží se stěží udržuje nad vodou a brzy se musí snížit; jaké nové druhy zboží může dát Francie náhradou za ty, jejichž export odumírá? Může-li zde něco pomoci, pak je to rázný přechod ke svobodnému obchodu, který by vyvedl francouzského továrníka ze skleníkové atmosféry, na niž si zvykl, a postavil ho znovu do volného ovzduší konkurence se zahraničními soupeři. Ve skutečnosti by se byl celý francouzský obchod už dávno začal tenčit, nebýt nejistého a váhavého krůčku ke svobodnému obchodu, který učinila Cobdenova smlouva z roku 1860;[417] ale ta už téměř přestala účinkovat a je zapotřebí silnější dávky stejného povzbuzujícího prostředku.

O Rusku nestojí ani za to se zmiňovat. Tam slouží ochranný tarif — cla se musí platit ve zlatě, a ne v tamějších znehodnocených papírových penězích — především k tomu, aby nuzácké vládě opatřoval tvrdou měnu, nepostradatelnou při transakcích se zahraničními věřiteli; v den, kdy tento tarif splní své ochranářské poslání tím, že úplně vyloučí zahraniční zboží, v týž den udělá ruská vláda bankrot. A přesto vodí tato vláda své poddané za nos a zaslepuje je zářivou vyhlídkou, že s pomocí tohoto tarifu přemění Rusko v naprosto soběstačnou zemi, jež nepotřebuje ze zahraničí ani potraviny, ani suroviny, ani průmyslové zboží, ani umělecké výrobky. Lidé věřící v tuto vidinu ruského impéria, odloučeného a izolovaného od ostatního světa, jsou jako ten pruský poručík, který přišel do obchodu a chtěl glóbus, ale ne zemský nebo nebeský, nýbrž glóbus Pruska.

Ale vraťme se k Americe. Dostatek příznaků už svědčí o tom, že ochranářství pro Spojené státy udělalo všechno, co udělat mohlo, a že čím dřív se mu dá vale, tím lépe pro všechny. Jedním z těchto příznaků je vytváření „ringů" a „trustů" v chráněných průmyslových odvětvích, aby se mohlo vydatněji těžit z monopolu, který jim byl poskytnut. Ovšem „ringy" a „trusty" jsou ryze americké instituce, a tam, kde využívají přirozených výhod, jsou přijímány vcelku bez odporu, i když neochotně. Přeměna pensylvánské naftové produkce v monopol Standard Oil Company[418] je proces naprosto odpovídající pravidlům kapitalistické výroby. Ale snaží-li se cukrovarníci přeměnit ochranu, kterou jim národ poskytl proti

zahraniční konkurenci, v monopol proti domácímu spotřebiteli, to znamená proti národu, který ochranu poskytl, to už je něco docela jiného. A přece velcí cukrovarníci utvořili „trust", který nesměřuje k ničemu jinému.[419] A cukrovarnický trust není jediný svého druhu. Tvoření takových trustů v chráněných průmyslových odvětvích je nejspolehlivější známkou toho, že ochranářství už svůj úkol splnilo a že se jeho charakter mění; že už nechrání továrníka proti zahraničnímu dovozci, ale proti domácímu spotřebiteli; že už nafabrikoval, alespoň právě v tomto odvětví, zrovna dost, ne-li až příliš mnoho fabrikantů; že peníze, které strká do kapes těchto továrníků, jsou vyhozené peníze, právě tak jako v Německu.

V Americe stejně jako všude jinde se na podporu ochranářství uvádí argument, že svobodný obchod prospěje jen Anglii. O pravém opaku svědčí nejlépe ten důkaz, že se teď v Anglii nejen z farmářů a landlordů, ale dokonce i z továrníků stávají ochranáři. V domově freetraderské a manchesterské školy[420] projednávala manchesterská obchodní komora 1. listopadu 1886 prohlášení,

„že jsme čtyřicet let marně čekali, až budou ostatní národy následovat anglický příklad svobodného obchodu, a proto se komora domnívá, že přišel čas znovu toto postavení uvážit."

Pravda, rezoluce byla zamítnuta, ale 22 hlasy proti 21! A to se stalo v centru bavlnářského průmyslu, to jest jediného odvětví anglického průmyslu, jehož převaha na svobodném trhu se zdá ještě nesporná! Ale jak je vidět, i v tomto speciálním odvětví se vynalézavost přestěhovala z Anglie do Ameriky. Poslední pokroky ve strojích na spřádání a tkaní bavlny přišly skoro všechny z Ameriky a Manchester je nucen je přejímat. V průmyslových vynálezech všeho druhu se Amerika zřetelně ujala vedení, zatímco Německo velmi těsně soupeří s Anglií o druhé místo. V Anglii nabývá vrchu vědomí, že průmyslový monopol této země je nenávratně ztracen, že Anglie relativně stále ustupuje do pozadí, zatímco její soupeři jdou kupředu, a že se dostává do situace, v níž se bude muset spokojit s tím, že je jedním z mnoha průmyslových států, a ne, jak si to kdysi představovala, „dílnou světa". A aby tento hrozivý osud zadrželi, synové týchž lidí, kteří před čtyřiceti lety viděli jedinou spásu ve svobodném obchodu, vzývají nyní tak zaníceně ochranář-

ství, chabě zastírané rouškou „poctivého obchodu" a odvetných cel. A začínají-li nyní angličtí továrníci zjišťovat, že je svobodný obchod ničí, a žádají vládu, aby je chránila proti jejich zahraničním konkurentům, pak rozhodně nadešla pro tyto konkurenty chvíle, aby v odvetu hodili přes palubu ochranářský systém, teď už zbytečný, aby chřadnoucímu průmyslovému monopolu Anglie zasadili úder jeho vlastní zbraní, svobodným obchodem.

Avšak jak jsem řekl dříve, ochranářství můžete zavést snadno, ale ne už tak snadno se ho zbavíte. Zákonodárný orgán vytvořil přijetím ochranářského návrhu obrovské zájmy, za něž je odpovědný. A ne každý z těchto zájmů — různých odvětví průmyslu — je stejně připraven čelit v dané chvíli svobodné konkurenci. Některá odvětví zůstávají pozadu, zatímco jiná už nepotřebují ochranářské opatrování. Taková různost situace vyvolává obvyklé kuloárové intriky a už sama o sobě bezpečně zaručuje, že bude-li rozhodnuto pro svobodný obchod, bude se samozřejmě s chráněnými průmyslovými odvětvími zacházet velice shovívavě, tak jako v Anglii po roce 1846 s hedvábnictvím. To je za daných okolností nevyhnutelné a přívrženci svobodného obchodu se s tím budou muset smířit, pokud je o změně rozhodnuto jen zásadně.

Otázka svobody obchodu a ochranářství zůstává jenom v mezích současného systému kapitalistické výroby a nemá tedy bezprostřední zajímavost pro nás socialisty, kteří chceme tento systém odstranit. Nepřímo nás ovšem zajímá, protože si musíme přát, aby se současný výrobní způsob rozvíjel a rozšiřoval co nejsvobodněji a nejrychleji; neboť spolu s ním se budou rozvíjet také ty ekonomické jevy, jež jsou jeho nutnými důsledky a musejí celý systém zničit: bída širokých lidových mas jako důsledek nadvýroby; tato nadvýroba vyvolává buď periodické přesycení trhu a krize provázené panikou, nebo chronickou stagnaci obchodu; společnost je rozdělena na nepatrnou třídu velkých kapitalistů a mohutnou třídu prakticky dědičných námezdních otroků, proletářů, jejichž počet neustále roste a kteří jsou přitom neustále vytlačováni novými stroji, znamenajícími úsporu práce; zkrátka společnost se octla ve slepé uličce, z níž se nelze dostat jinak než úplnou přestavbou ekonomické struktury, která tvoří její základnu. Z tohoto hle-

diska se Marx před čtyřiceti lety vyslovil v zásadě pro svobodný obchod jako progresívnější cestu a tedy takovou, která přivede kapitalistickou společnost nejrychleji do této slepé uličky. Ale jestliže se Marx z této příčiny vyjádřil pro svobodný obchod, není to snad pro každého zastánce současného společenského řádu důvod, aby se vyjádřil proti svobodnému obchodu? Konstatuje-li se, že je svobodný obchod revoluční, nemusejí všichni dobří občané volit ochranářství jako konzervativní cestu?

Jestliže dnes některá země přijme svobodný obchod, jistě to neudělá proto, aby se zavděčila socialistům. Udělá to, protože se svobodný obchod stal pro průmyslové kapitalisty nutností. Ale zavrhne-li svobodný obchod a přidrží se ochranářství, aby socialisty ošidila o očekávanou sociální revoluci,* perspektivám socialismu to neublíží ani v nejmenším. Ochranářství je cesta k umělému fabrikování fabrikantů a tedy také cesta k umělému fabrikování námezdních dělníků. Nemůžete rozmnožovat jedny a nerozmnožovat přitom druhé. Námezdní dělník jde všude v patách za továrníkem. Je jako Horácova temná starost, která sedí za jezdcem a kterou jezdec nemůže setřást, ať se obrátí kamkoli.[421] Nemůžete uniknout osudu; jinými slovy nemůžete uniknout nutným důsledkům svých vlastních činů. Výrobní systém založený na vykořisťování námezdní práce, v němž bohatství roste úměrně k počtu zaměstnaných a vykořisťovaných dělníků, takový systém musí rozšiřovat třídu námezdních dělníků,** to znamená třídu, která je předurčena, aby jednoho dne zničila sám tento systém. Zatím není pomoci. Musíte dál rozvíjet kapitalistický systém, musíte urychlovat produkci, akumulaci a centralizaci kapitalistického bohatství a spolu s tím i produkci revoluční třídy dělníků.*** Ať se dáte ochranářskou cestou nebo cestou svobodného obchodu, nezmění se tím nic na konečném výsledku a sotva se něco změní na délce lhůty, která vám zbývá do dne, kdy se tento konečný výsledek dostaví. Neboť dávno předtím

* V německém textu následuje: „nikdo nebude ošizen víc než ona sama". *(Pozn. red.)*

** Odtud pokračuje německý překlad: „a tím stupňovat třídní protiklad, který jednoho dne musí celý tento systém zahubit". *(Pozn. čes. red.)*

*** V německém překladu je na tomto místě: „...produkci dělnické třídy, která stojí mimo oficiální společnost". *(Pozn. čes. red.)*

se ochranářství stane nesnesitelným okovem pro každou zemi, která s vyhlídkou na úspěch usiluje o nezávislé postavení na světovém trhu.

Bedřich Engels

Napsáno v dubnu až počátkem května 1888
Otištěno německy v autorově překladu v časopise „Die Neue Zeit", čís. 7, červen 1888, anglicky v deníku „Labor Standard", v srpnu 1888, a v brožuře Karl Marx „Free Trade", Boston 1888

Podle textu brožury srovnané s německým překladem
Přeloženo z angličtiny

*STÁVKA HORNÍKŮ V PORÚŘÍ V ROCE 1889[422]

Stávka německých horníků je pro nás ohromnou událostí. Podobně jako angličtí havíři za dob chartismu připojili se němečtí horníci k hnutí jako poslední, a tohle je jejich první krok. Hnutí začalo na severu vestfálské uhelné pánve, což je oblast, kde se těží 45 miliónů tun uhlí ročně a která se ještě ani z poloviny nerozvinula, poněvadž se v ní uhlí těží z hloubky 500 yardů. Až dosud byli tito horníci dobří poddaní, vlastenečtí, poslušní a zbožní, a dodávali nejlepší pěšáky pro 7. armádní sbor (znám je dobře, protože mé rodiště leží jen 6 či 7 mil na jih od těchto uhelných ložisek). Teď však jsou na nejvyšší míru pobouřeni tím, jak je jejich kapitalisté utiskují. Zatímco doly — téměř všechny jsou akciové společnosti — vyplácely obrovské dividendy, byly *reálné* mzdy dělnictva neustále snižovány. Nominální týdenní mzdy se udržovaly na stejné výši a v některých případech se dokonce zdánlivě zvyšovaly, protože dělníci byli nuceni pracovat mnoho přes čas; místo aby pracovali jednu osmihodinovou směnu, pracovali 12 až 16 hodin, takže odpracovali 9 až 12 směn týdně. Všude existovaly truckové obchody[423] (truck-shops) vydávané za obchody „družstevní". Dělníky pravidelně šidili tak, že se jim od množství vytěženého uhlí odčítaly celé vozíky s odůvodněním, že uhlí je špatné nebo že vozík není patřičně plný. Od loňské zimy upozorňovali horníci několikrát, že budou stávkovat, jestliže se to nezmění. Poněvadž to k ničemu nevedlo, zahájili nakonec stávku; svůj úmysl předem řádně oznámili a majitelé dolů lžou, tvrdí-li opak. Do týdne přestalo pracovat 70 000 horníků a *podnikatelé museli stávku živit,* protože vypláceli dělníkům

mzdy jen jednou za měsíc a jednu měsíční mzdu vždycky zadržovali, a *tu teď museli vyklopit stávkujícím.* Tak se zaměstnavatelé chytili do vlastních tenat. Pak vyslali horníci onu pověstnou deputaci k císaři* — nafoukanému, ješitnému mladému hejskovi —, který je přijal s výhrůžnými řečmi; kdyby prý se měli přidat k sociálním demokratům a urážet vrchnost, dal by je bez milosti postřílet.[424] (O to už se také fakticky pokusili v Bochumu, kde podporučík, *devatenáctiletý mladíček,* dal svým vojákům rozkaz střílet do stávkujících, většina jich však střílela do vzduchu.) A přece se před těmito stávkujícími dělníky třáslo celé císařství. Na místo stávky se dostavil krajský vojenský velitel** a ministr vnitra*** a zkoušelo se všechno možné, jak podnikatele přimět k nějakým ústupkům. Sám císař jim radil sáhnout do kapes a v ministerské radě řekl: „Moji vojáci tam jsou proto, aby udržovali pořádek a ne aby zajišťovali velké zisky majitelům dolů."

Intervencí liberální opozice (která v parlamentě ztrácí jedno křeslo za druhým, poněvadž dělníci přecházejí k nám) bylo dosaženo kompromisu a horníci opět nastoupili do práce. Ale jen co horníci byli zase v dolech, podnikatelé své slovo porušili, propustili některé vůdce stávky (ačkoli přislíbili, že to neudělají), odmítli organizovat práci přes čas podle dohody s horníky, jak to bylo domluveno atd. Stávka hrozila propuknout znovu — dosud to visí na vlásku — a jsem si jist, že vláda, jež má panický strach, přiměje podnikatele, aby ustoupili alespoň na čas. Stávka se už rozšířila na uhelný revír číslo II a III. Tato oblast nebyla dosud ještě nakažena socialismem, neboť každý, kdo tam přijel agitovat, padl-li do osidel zákona, dostal tolik let vězení, kolik by kdekoli jinde v Německu dostal měsíců. Vláda sama horníkům ústupky udělala, bude-li to ovšem stačit, to se teprve ukáže. Příkladu vestfálských horníků následovali horníci v saské uhelné pánvi a ve dvou slezských uhelných pánvích ještě dále na východ, takže v posledních třech týdnech stávkovalo v Německu přinejmenším 120 000 havířů. Od nich se nakazili horníci v Belgii a v Čechách, zatímco v Ně-

* — tj. Vilému II. *(Pozn. red.)*
** — tj. Emil von Albedyll. *(Pozn. red.)*
*** — tj. Ernst Ludwig Herrfurth. *(Pozn. red.)*

mecku opustili práci i dělníci z jiných oborů, kteří chystali stávku na letošní jaro.[425] Je tedy nesporné, že se němečtí havíři přidali ke svým bratřím v boji proti kapitálu, a je to pro naše řady význačný přínos, neboť to jsou báječní lidé a skoro všichni mají za sebou vojenskou službu. Jejich víra v císaře a kněze byla otřesena a žádná vláda, byť dělala cokoli, nemůže tyto lidi uspokojit, aniž svrhne kapitalistický systém, a o to se německá vláda nemůže pokusit a ani nepokusí. Je to poprvé, co vláda v Německu musela předstírat, že ke stávce zaujímá nestranné stanovisko. Tím v tomto směru navždycky ztratila svou panenskou nevinnost a jak Vilém, tak Bismarck se museli sklonit před stotisícovým šikem stávkujících dělníků. A už to samo je skvělý výsledek.

Napsáno koncem května 1889
Otištěno v časopise „The Labour Leader", sv. I, čís. V z června 1889

Podle textu časopisu
Přeloženo z angličtiny

MANDÁTY POSIBILISTŮ[426]

Stoupenci pařížského kongresu posibilistů, chvalně známý pan Smith Headingley v listu „Star“[427] a pan H. Burrows a paní Besantová v týdenním tisku — do omrzení omílají, že jejich kongres byl skutečně zastupitelský, kdežto na kongresu marxistů prý byli lidé, kteří zastupovali jen sami sebe, a proto že si netroufali vyhovět požadavku posibilistů, aby jim předložili své mandáty. Angličtí delegáti na kongresu marxistů si rozhodně budou hledat a naleznou příležitost, aby dokázali, že obvinění vznesená proti nim se nezakládají na pravdě; proto se zatím touto částí problému nemusíme zabývat a poznamenáváme pouze, že posibilisté nemohli rozhodně kongres marxistů víc urazit, než když požadovali, aby nebral zřetel na to, že všechny jeho mandáty byly prověřeny druhý (nebo třetí?) den, a aby je přezkoumal znovu; přitom se posibilisté ve svém usnesení k této otázce pečlivě vyhnuli tomu, aby se zavázali, že své mandáty dají přezkoumat marxistům.

Že náš názor na tuto záležitost je správný a že posibilisté měli mnohem víc důvodů než marxisté, aby neukazovali své mandáty nikomu než svým přátelům, potvrdil dr. Adler, když na kongresu marxistů řekl, co se dověděl o „rakouských“ delegátech posibilistů. Poněvadž to je příznačné pro způsob, jakým si posibilisté opatřovali opravdu zastupitelské delegáty, zaslouží si to zveřejnění.

V seznamu posibilistických delegátů nalézáme pod „Rakouskem“ tyto organizace: „Svaz vídeňských pekařů“, „Federace Horního Rakouska a Salcburku“ a „Federace dělníků z Čech, Moravy a Slezska“. Dr. Adler, který v posledních třech letech s obdivuhodnou energií, taktem a vytrvalostí reorganizoval socialistické hnutí v Rakousku a který ví o každém dělnickém spolku

v kterémkoli rakouském městě, sdělil kongresu, že tyto různé spolky, byť měly jakékoli jiné zásluhy, mají jeden osudný nedostatek: že totiž *neexistují.*

Když se v Paříži rozkřiklo, že v neděli byl zahájen kongres marxistů a že se ho účastní delegáti z Rakouska, dostavili se na zasedání v pondělí dva Rakušané a přišli za dr. Adlerem. Řekli mu, že jsou pekaři, že už nějakou dobu pracují v Paříži a že jeden maďarský pekař, který se jmenuje Dobosy, je přihlásil jako „delegáty" na jakýsi dělnický kongres; jestli prý to je tento kongres? Adler se jich na všechno vyptal a zjistil, že jsou přihlášeni na kongres posibilistů, na který mají členské průkazy; těm, kdo je přihlašovali, prý řekli, že nezastupují naprosto nikoho kromě sebe, na což jim prý bylo řečeno, že to nevadí, že Rakousko je despotická země, a proto se nevyžadují regulérní mandáty; nyní se však dověděli, že skuteční rakouští delegáti jsou na druhém kongresu; co tedy mají dělat? Rakouští delegáti jim řekli, že nemají právo hrát si na delegáty na žádném kongresu. Pak se domluvili, kdy se sejdou znovu. Za den nebo dva přišli opět, zúčastnili se zasedání kongresu marxistů a pak prohlásili, že sami vidí, že se z tohoto pochybeného postavení musejí nějak dostat, jenže jak? Dostali radu, aby vrátili své mandáty. Žádné neměli. Tak vraťte své členské průkazy! Slíbili, že to udělají, a pak se vrátili a oznámili, že už to udělali.

To je ukázka způsobu, kterému posibilisté a jejich angličtí stoupenci říkají „přísně zastupitelský". A spolky v Uhrách, jejichž názvy jsou v impozantním seznamu tak dobře skryty pod tiskovými chybami, že jen u několika se dá rozeznat místo, kde údajně mají být, neexistují podle skutečných delegátů z Uher na kongresu marxistů také jinde než v říši divů vykouzlené fantazií posibilistů. Tady už smyšlenky přímo bijí do očí. „Kroužky pro sociální studium a federace Chorvatska, Slavonska, Dalmácie, Terstu a Fiume" — tento honosný název nese příliš patrnou pečeť svého pařížského původu. A to za tím vším, prosím, nestojí ani tři krejčí z ulice Tooley![428]

Dále se říká, že vůbec není pravda, že by kongres posibilistů byl jen tradeunionistický kongres. Pan Herbert Burrows je touto pomluvou krajně rozhořčen; až na několik anglických tradeunionistů prý „všichni delegáti" byli revoluční socialisté a jako takoví

zastupovali příslušné spolky. Dobrá, uvedeme tedy jen jeden příklad. Co říká o španělských delegátech posibilistů madridský „El Socialista“[429] (z 26. července)? „Tvrdí, že zastupují 20 000 socialistů, a zatím jsou to jen delegáti takových spolků, v nichž je místo jak pro karlisty[430], tak pro revoluční socialisty,“ — naprosto nepolitických klubů, tedy vlastně to, čemu se v Anglii říká tradeuniony.

Napsáno začátkem srpna 1889
Otištěno v časopise „The Labour Elector“, sv. II, čís. 32 z 10. srpna 1889

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* STÁVKA LONDÝNSKÝCH DOKAŘŮ[431]

Závidím vám vaši činnost ve stávce dokařů. Je to nejslibnější hnutí, jaké jsme měli za celá léta, a jsem hrd a šťasten, že jsem se ho dožil. Kdyby byl živ ještě Marx, a mohl to také vidět! Jestliže se tito ubozí, ušlápnutí lidé, tato spodina proletariátu, tito vyvrženci všech zaměstnání, kteří se každé ráno před vraty doků rvou o práci, jestliže *ti* se dokáží spojit a svou rozhodností naplnit hrůzou mocné dokařské společnosti, pak opravdu nemáme proč zoufat nad kteroukoli částí dělnické třídy. To je začátek skutečného života v East Endu[217] a bude-li úspěšný, změní celý ráz East Endu. Vždyť tam — při nedostatku sebedůvěry a organizace nuzáků, živořících v trvalé bídě, platí — lasciate ogni speranza...* Jestliže se dokaři zorganizují, budou je následovat všechny ostatní skupiny... Je to nádherné hnutí a ještě jednou: závidím těm, kdo se na něm mohou podílet.

Napsáno mezi 20. a 26. srpnem 1889
Otištěno v časopise „The Labour Elector", sv. II, čís. 35 z 31. srpna 1889

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

* — „ať naděje se zhostí"... (Dante Alighieri, „Božská komedie", „Peklo", zpěv III.) *(Pozn. red.)*

ABDIKACE BURŽOAZIE[432]

Ze všech národních buržoazií si až dosud nesporně uchovala nejvíc třídního, to znamená politického uvědomění buržoazie anglická. Naše německá buržoazie je hloupá a zbabělá; nedovedla ani uchopit politickou moc, kterou jí v roce 1848 vybojovala dělnická třída, ani si ji udržet; v Německu musí dělnická třída napřed vymést zbytky feudalismu a patriarchálního absolutismu, které byla už dávno povinna sprovodit ze světa naše buržoazie. Francouzská buržoazie, jež ze všech buržoazií nejvíc lační po penězích a po požitcích, nevidí pro svou touhu po penězích vůbec své budoucí zájmy; nevidí si ani na špičku nosu a je tak ziskuchtivá, že se střemhlav vrhá do nejskandálnější korupce, prohlašuje daň z příjmu za socialistickou velezradu, nedovede vyřídit žádnou stávku jinak než salvami pěchoty a přivádí to tak daleko, že v republice s všeobecným hlasovacím právem nezbývá dělníkům pomalu jiný prostředek k vítězství než násilná revoluce. Anglická buržoazie není ani tak hloupě chtivá jako francouzská, ani tak hloupě zbabělá jako německá. V době svých největších triumfů dělala dělníkům pořád ústupky; dokonce i její nejomezenější část, konzervativní pozemková a finanční aristokracie, neváhala poskytnout městským dělníkům volební právo v takové míře, že to byla jedině vina těchto dělníků samotných, jestliže od roku 1868 neměli v parlamentě 40 nebo 50 svých lidí. A od té doby zahrnula všechna buržoazie — konzervativní i liberální — do rozšířeného hlasovacího práva i venkovské okresy, vyrovnala přibližně velikost volebních obvodů a dala tak dělnické třídě k dispozici přinejmenším třicet dalších volebních obvodů. Zatímco německá buržoazie nikdy neměla schopnost vést a zastupovat národ jako vedoucí třída, zatímco

francouzská každým dnem dokazuje — a dokázala to právě teď ve volbách[433] —, že tuto schopnost — které měla kdysi mnohem víc než kterákoliv jiná střední třída — dočista ztratila, projevovala anglická buržoazie (s níž splynula a jíž se rozumí i tzv. aristokracie) až donedávna ještě jakési nadání zastávat alespoň do určité míry své postavení vedoucí třídy.

Nyní se to však čím dál tím víc mění.

V Londýně je všechno, co souvisí se starým městským zřízením, řádem a správou vlastní City, ještě hotový středověk. Platí to i o londýnském přístavu, prvním přístavu na světě. Majitelé přístavních mol (wharfingers), vykládacích člunů (lightermen) a lodníci (watermen) tvoří pravé cechy s výhradními právy a zčásti i středověkými kostýmy. Těmto starobylým cechovním privilegiím byla teď v posledních sedmdesáti letech nasazena koruna monopolem dokařských společností a tím byl celý ohromný londýnský přístav odevzdán několika málo privilegovaným společnostem, které z něho bezohledně těží. A celý tento privilegovaný zmetek bude zvěčněn a takříkajíc učiněn nedotknutelným nekonečnou řadou spletitých a rozporuplných parlamentních zákonů, jimiž byl stvořen a vypiplán tak, že tento právnický labyrint se stal jeho nejlepším ochranným valem. Zatímco však tyto společnosti zdůrazňují vůči obchodní veřejnosti svá středověká privilegia a dělají z Londýna nejdražší přístav na světě, proměnili se členové těchto společností v ryzí buržoy, kteří mimo své zákazníky vykořisťují tím nejničemnějším způsobem i své dělníky a cpou si tak do kapsy výhody středověké cechovní i moderní kapitalistické společnosti najednou.

Poněvadž se ale toto vykořisťování provádělo v rámci moderní kapitalistické společnosti, bylo přes svůj středověký háv podřízeno zákonům této společnosti. Velcí požírali malé nebo je alespoň připoutávali ke svému triumfálnímu vozu. Velké dokařské společnosti se staly pány nad cechy majitelů loděnic, vykládacích člunů a lodníky, a tím nad celým londýnským přístavem. Viděly před sebou otevřenou perspektivu neomezeného zisku. Tato perspektiva je oslnila. Vyhazovaly milióny na bláhové podniky; a protože těchto společností bylo víc, pustily se do konkurenční války, která je stála další milióny, nutila je k novým nesmyslným stavbám a přiváděla

je na pokraj úpadku, až se nakonec asi před dvěma roky spojily.

Londýnský obchod mezitím už překročil svůj kulminační bod. Havre, Antverpy, Hamburk a od té doby, co je vybudován nový kanál, také Amsterodam, strhovaly na sebe stále větší část obchodu, jehož centrem byl dříve Londýn. Liverpool, Hull a Glasgow na tom měly také svůj podíl. Nově vystavené doky zely prázdnotou, dividendy se scvrkávaly a zčásti vzaly docela za své, akcie klesaly a ředitelé doků, svéhlaví, starými dobrými časy zhýčkaní nadutí zbohatlíci, si nevěděli rady. Skutečné příčiny relativního i absolutního poklesu ruchu v londýnském přístavu si nechtěli přiznat. A těmito příčinami, pokud jsou místního rázu, je jedině vlastní nadutost těchto lidí a její pramáti, jejich privilegované postavení, středověký, dávno přežilý řád City a londýnského přístavu, který právem patří do Britského musea vedle egyptských mumií a asyrských kamenných přísер.

Nikde jinde na světě by se takové ztřeštěnosti netrpěly. V Liverpoolu, kde se začala podobná situace vytvářet, byla hned v zárodku potlačena a celý přístavní řád byl zmodernizován. V Londýně však obchod trpí, sténá, ale — dá si to líbit. Buržoazie, jejíž masa musí všechny výdaje spojené s těmito nechutnostmi hradit, se před monopolem sklání — sice nerada, ale sklání se. Nedostává se jí už energie, aby ze sebe setřásla můru hrozící udusit časem život v celém Londýně.

A do toho propuká stávka dokařů.[431] Nebouří se buržoazie vydrancovaná dokařskými společnostmi; ale právě dělníci, vykořisťovaní těmito společnostmi, nejchudší z chudých, spodina proletariátu z East Endu, házejí dokařským magnátům rukavici. A tu si konečně buržoazie uvědomuje, že i ona má v dokařských magnátech nepřítele a že stávkující dělníci se pustili do boje nejen ve svém zájmu, ale nepřímo i v zájmu třídy buržoazie. A v tom tkví tajemství sympatií, které stávka u veřejnosti vzbudila, a až dosud neslýchaně štědrých finančních příspěvků z buržoazních kruhů. Jenže tím to také skončilo. Dělníci šli do ohně za pochvalného volání a potlesku buržoazie; dělníci boj vybojovali a dokázali nejen to, že pyšní dokařští magnáti jsou přemožitelní, ale svým bojem a vítězstvím natolik podryli veřejné mínění, že se monopol doků a feudální

řád přístavu už nedá nadále udržet a co nejdřív poputuje do Britského musea.

Tento kus práce měla už dávno udělat buržoazie. Nemohla nebo nechtěla. Teď to vzali do rukou dělníci a bude to hotovo. Jinak řečeno, tady buržoazie abdikovala ve prospěch dělníků.

A teď jiný obrázek. Ze středověkého londýnského přístavu pojďme do moderních přádelen bavlny v Lancashiru. Octli jsme se zde právě ve chvíli, kdy je sklizeň bavlny z roku 1888 už spotřebována a sklizeň z roku 1889 se ještě nedostala na trh, tedy ve chvíli, kdy jsou nejlepší vyhlídky na spekulaci se surovinou. Bohatý Holanďan Steenstrand si spolu s dalšími kumpány vytvořil „ring", aby mohl skoupit veškerou bavlnu, která se dá sehnat, a příslušně vyhánět ceny. Majitelé přádelen tomu mohou čelit jedině tak, že omezí spotřebu, což znamená, že své továrny na několik dnů v týdnu nebo vůbec zavřou, dokud nebude v dohledu nová bavlna. Také se o to už šest týdnů pokoušejí. Ale ono to nepůjde, jako to ani nikdy nešlo v minulých případech. Plno majitelů přádelen je tak zadluženo, že částečné nebo úplné zastavení práce by je přivedlo na pokraj úpadku. Jiní si dokonce přejí, aby většina své továrny zavřela, čímž by se zvýšila cena příze; chtěli by však, aby se u nich pracovalo dál a aby z těchto vyšších cen příze něco vytěžili. Za víc než deset let se už také jasně ukázalo, že existuje jen jeden prostředek, jak si vynutit úplné zastavení práce ve všech továrnách na bavlnu — lhostejno s jakým cílem. Tímto prostředkem je snížení mezd řekněme o 5%. Potom dojde ke stávce, nebo továrníci zavřou své továrny sami a pak, v boji proti dělníkům, zavládne mezi továrníky naprostá svornost a své stroje zastaví i ti, kdo nevědí, zda vůbec ještě někdy budou s to uvést je do chodu.

Za nynějšího stavu se snižování mezd nedoporučuje. Jak ale jinak prosadit uzavření všech továren, aniž by byli majitelé přádelen, spoutaní na rukou a na nohou, vydáni asi tak na šest týdnů na pospas spekulantům? Krokem, který je v dějinách moderního průmyslu něčím zcela ojedinělým.

Továrníci se prostřednictvím svého ústředního výboru „polooficiálně" obrátí na ústřední výbor odborových dělnických svazů a požádají jej, aby organizovaní dělníci ve všeobecném zájmu *do-*

nutili vzpurné továrníky organizováním stávek zastavit práci. Páni továrníci doznávají svou neschopnost postupovat jednotně a prosí dříve tak nenáviděné dělnické odbory, aby proti nim, továrníkům, laskavě použily donucovacích opatření, aby je, továrníky, nejvyšší nouzí konečně přiměly postupovat jednotně jako třída v zájmu své vlastní třídy. Donuceni dělníky, protože sami by to nedokázali!

Dělníci na to přistoupili. A stačilo jen pohrozit. Ve 24 hodinách se „ring" spekulantů s bavlnou rozpadl. Z toho je vidět, co dokáží továrníci a co dělníci.

A tak tady, v nejmodernějším ze všech moderních velkoprůmyslů, se buržoazie jeví stejně neschopná prosazovat své vlastní třídní zájmy jako ve středověkém Londýně. A nejen to. Otevřeně to přiznává tím, že se obrací na organizované dělníky s prosbou, aby vynutili stěžejní třídní zájem továrníků proti samotným továrníkům, nejenže sama abdikuje, ale poznává v organizované dělnické třídě svou nástupkyni, schopnou a povolanou vládnout. Sama proklamuje, že i když každý jednotlivý továrník ještě může řídit svou vlastní továrnu, jedině organizovaní dělníci jsou ještě s to vzít do svých rukou řízení celého bavlnářského průmyslu. A to, řečeno prostě a jasně, znamená, že továrníkům už nezbývá jiné povolání než být placenými obchodními vedoucími ve službách organizovaného dělnictva.

B. Engels

Napsáno koncem září až začátkem října 1889
Otištěno v „Der Sozialdemokrat", čís. 40 z 5. října 1889

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

Z ENGELSOVY RUKOPISNÉ POZŮSTALOSTI

* O SDRUŽENÍ BUDOUCNOSTI[434]

Dosavadní — ať už přirozená či uměle vytvořená — sdružení sloužila v podstatě ekonomickým cílům, avšak tyto cíle byly zakryty a zahrabány ideovými podružnostmi. Antická polis[435], středověké město nebo cech, feudální svaz pozemkové šlechty, všechny měly vedlejší ideové účely, které je posvěcovaly a které u patricijského rodového svazku a cechu pramenily právě tak ze vzpomínek, tradicí a vzorů rodové společnosti jako antická polis. — Teprve kapitalistické obchodní společnosti jsou naprosto střízlivé a věcné —, ale se společenským dosahem.

Sdružení budoucnosti v sobě spojí střízlivost kapitalistických společností s péčí antických sdružení o obecné blaho členů lidské společnosti, a tím splní svůj účel.

Napsáno v roce 1884

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

* O ROZKLADU FEUDALISMU A ROZVOJI BURŽOAZIE[436]

Zatímco pustošivé boje vládnoucí feudální šlechty naplňovaly svým hlukem středověk, podkopávala tichá práce utlačovaných tříd v celé západní Evropě feudální systém, vytvářela poměry, ve kterých zbývalo pro feudálního pána stále méně místa. Na venkově sice ještě řádili šlechtičtí pánové, mučili nevolníky, hýřili z jejich potu, kopyty svých koní rozdupávali jejich obilí, znásilňovali jejich ženy a dcery. Ale kolem dokola vyrůstala města; v Itálii, jižní Francii, na Rýně vyvstala ze svého popelu starořímská municipia, jinde, hlavně uvnitř Německa, i nová města; vždy obklopena ochrannými hradbami a příkopy, byly to pevnosti, mnohem silnější než šlechtické hrady, poněvadž se daly zdolat jen velkým vojskem. Za těmito hradbami a příkopy se rozvíjelo — cechovně měšťanské a celkem nepatrné — středověké řemeslo, shromažďovaly se první kapitály, vznikala potřeba styku jednotlivých měst mezi sebou i s ostatním světem a s touto potřebou pozvolna také prostředky, jak tento styk chránit.

V patnáctém století byli už obyvatelé měst pro společnost nepostradatelnější než feudální šlechta. Zemědělstvím se sice stále ještě zaměstnávala převážná většina obyvatelstva, bylo tedy hlavním výrobním odvětvím. Ale těch několik ojedinělých svobodných rolníků, kteří se tu a tam ještě udrželi, přestože si šlechta na ně osobovala právo, jasně potvrzovalo, že v zemědělství není hlavní věcí šlechticovo povalečství a vydírání, nýbrž rolníkova práce. A pak se také potřeby šlechty tak rozmnožily a změnily, že i pro ni se stala města nepostradatelná; vždyť dostávala od měst svůj jediný

výrobní nástroj, své brnění a své zbraně! Domácí sukna, nábytek a ozdoby, italské hedvábí, brabantské krajky, severské kožešiny, arabské voňavky, levantské ovoce, indické koření — všechno kromě mýdla — kupovala od měšťanů. Vyvinul se jakýsi světový obchod; Italové se plavili po Středozemním moři a dál podél atlantského pobřeží až do Flander, hanzovní kupci stále ještě ovládali za vzrůstající holandské a anglické konkurence Severní a Baltské moře. Mezi severními a jižními středisky lodní dopravy se udržovalo spojení po zemi; cesty, po nichž se spojení dálo, vedly Německem. Zatímco šlechta tedy byla čím dál tím zbytečnější a stále víc překážela vývoji, stávali se měšťané třídou, která v sobě ztělesňovala další vývoj výroby a dopravy, vzdělání a sociálních a politických institucí.

Všechny tyto pokroky výroby a směny byly ve skutečnosti, podle dnešních představ, velmi omezené. Výroba zůstávala zakleta v čistě cechovní formu řemesla, zachovávala si tedy sama ještě feudální charakter; obchod se držel v evropských vodách a nerozšiřoval se za levantská přístavní města, kde se směňovaly výrobky Dálného Východu. Přes to, jak nepatrná a omezená byla řemesla a také měšťané, kteří je provozovali, přece dokázali způsobit převrat feudální společnosti a byli alespoň stále v pohybu, zatímco šlechta ustrnula.

Přitom mělo měšťanstvo mocnou zbraň proti feudalismu — *peníze*. Ve vzorném feudálním hospodářství raného středověku nebylo pro peníze téměř místa. Feudální pán dostával od svých nevolníků všechno, co potřeboval; buď ve formě práce nebo hotového výrobku; ženy předly a tkaly len a vlnu a zhotovovaly oděvy; muži obdělávali pole; děti pásly pánův dobytek, sbíraly pro něj lesní plody, ptačí hnízda, stelivo; celá rodina musela kromě toho ještě odevzdávat obilí, ovoce, vejce, máslo, sýry, drůbež, mladý dobytek a ještě mnoho jiného. Každé feudální panství si stačilo samo; dokonce i válečné povinnosti byly vymáhány ve výrobcích; obchodní styky a směna neexistovaly, peníze byly zbytečné. Evropa klesla na tak nízký stupeň, začínala zase natolik od začátku, že peníze měly tehdy daleko méně společenskou než pouze politickou funkci: sloužily k *placení daní* a získávaly se hlavně *loupežÍ*.

To všechno bylo nyní jiné. Peníze se staly opět všeobecným

směnným prostředkem a tím se jejich množství značně zvětšilo; také šlechta se už nemohla bez nich obejít, a poněvadž měla málo nebo vůbec nic, co by mohla prodávat, poněvadž také loupení teď už nebylo tak snadné, musela se odhodlat vypůjčovat si od městského lichváře. Mnohem dříve, než byly rytířské hrady prolomeny novými děly, byly už podminovány penězi; ve skutečnosti byl střelný prach takříkajíc pouhým soudním vykonavatelem ve službách peněz. Peníze byly velkým politickým vyrovnávacím hoblíkem měšťanstva. Všude, kde byl osobní vztah zatlačen vztahem peněžním, naturální dávka peněžní dávkou, tam nastoupil měšťanský vztah na místo feudálního. Staré brutální naturální hospodářství trvalo sice na venkově skoro všude dál; ale existovaly už celé kraje, kde — jako v Holandsku, v Belgii, na dolním Rýně — rolníci odváděli pánům peníze místo roboty a naturálních dávek, kde pánové a poddaní učinili už první rozhodný krok k tomu, aby se z nich stali pozemkoví vlastníci a pachtýři, kde tedy také na venkově politické instituce feudalismu ztratily svou společenskou základnu.

Jak značně už byl feudální systém na konci patnáctého století podkopán penězi a nahlodán zevnitř, o tom jasně svědčí chtivost zlata, která v této době zachvacuje západní Evropu. *Zlato* hledali Portugalci na africkém pobřeží, v Indii, na celém Dalekém Východě; *zlato* bylo ono kouzelné slovo, které hnalo Španěly přes Atlantský oceán do Ameriky; *zlato* bylo první věc, po níž se ptal běloch, jakmile vstoupil na nově objevené pobřeží. Ale tato honba za dobrodružstvími v dalekých zemích, za zlatem, jakkoli se ve svých počátcích uskutečňuje ve feudálních a polofeudálních formách, byla ve svých kořenech už neslučitelná s feudalismem, jehož základem bylo zemědělství a jehož dobyvačné výpravy směřovaly hlavně k *získání půdy*. Kromě toho byla mořeplavba rozhodně *měšťanská* živnost, která svůj protifeudální charakter vtiskla všem moderním válečným loďstvům.

V patnáctém století byly tedy feudální vztahy v celé západní Evropě v úplném rozkladu; do feudálních oblastí se všude vklínila města s protifeudálními zájmy, s vlastním právem a ozbrojeným měšťanstvem a učinila feudální pány na sobě závislými částečně už společensky, penězi, a tu a tam dokonce i politicky; i na venkově,

tam, kde zemědělství za zvlášť výhodných poměrů vzkvétalo, začala se působením peněz uvolňovat stará feudální pouta; jen v nově dobytých zemích, jako v Německu na východ od Labe, nebo v jinak zaostalých krajích vzdálených od obchodních cest kvetlo dál staré panství šlechty. Všude se však — ve městech i na venkově — zvětšovaly ty elementy obyvatelstva, které především žádaly, aby přestalo to věčné nesmyslné válčení, spory feudálních pánů, pro které se vedla ustavičná vnitřní válka, i když byl v zemi cizí nepřítel, onen stav nepřetržitého, naprosto bezúčelného pustošení, který trval po celý středověk. Samy ještě příliš slabé, aby prosadily svou vůli, nalezly tyto elementy silnou oporu ve vrcholu celého feudálního řádu — v království. A zde jsme u bodu, kdy nás zkoumání společenských poměrů vede ke zkoumání poměrů státních, kdy přecházíme z ekonomie do politiky.

Ze spleti národů raného středověku se pozvolna vyvíjely nové národnosti — proces, při kterém si, jak známo, ve většině bývalých římských provincií poražení přizpůsobili vítěze, sedlák a měšťan germánského pána. Národnosti jsou tedy rovněž výtvorem utlačených tříd. Jak na jedné straně postupovalo splývání, na druhé straně rozhraničování, ukazuje nám názorně Menkova mapa žup středního Lotrinska.* Stačí pouze sledovat na této mapě rozhraní mezi románskými a německými místními názvy, a přesvědčíme se, že tato hranice se pro Belgii a Dolní Lotrinsko v hlavních rysech kryje s jazykovou hranicí mezi francouzštinou a němčinou, která existovala ještě před sto lety. Tu a tam se ještě objeví úzké sporné území, kde oba jazyky bojují o prvenství; vcelku však je už určeno, co má zůstat německé a co románské. Starodolnofranský a starohornoněmecký tvar většiny místních názvů na mapě však dokazuje, že patří do devátého, nejpozději do desátého století, že tedy hranice byla už zhruba vytvořena ke konci karolínské doby. Na románské straně se vyskytují, zvláště v blízkosti jazykové hranice, smíšené názvy, složené z německého osobního jména a z románského označení místa, například západně od Másy u Verdunu: Eppone curtis,

* Spruner-Menke, „Hand-Atlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit", 3. vyd., Gotha 1874, mapa čís. 32. *(Engelsova poznámka.)*

Rotfridi curtis, Ingolini curtis, Teudegisilo-villa, nyní Ippécourt, Récourt la Creux, Amblaincourt sur Aire, Thierville. Byla to francká panská sídla, malé německé kolonie na románské půdě, které dříve nebo později podlehly romanizaci. Ve městech a v jednotlivých venkovských krajích existovaly silnější německé kolonie, které si udržely svou řeč ještě delší dobu; v jedné z nich vznikla například koncem devátého století ještě „Píseň o Ludvíkovi"[437]; že však už dříve byla velká část franckých pánů romanizována, dokazují přísežné formule králů a velmožů z roku 842, v nichž už je románský jazyk úřední řečí Francie.[438]

Jakmile byly jazykové skupiny ohraničeny (s výhradou pozdějších dobyvačných a vyhlazovacích válek, jako například války vedené proti Polabským Slovanům[439]), bylo přirozené, že sloužily jako určitá základna k tvoření států, že se národnosti začaly vyvíjet v národy. Jak silný byl tento prvek už v devátém století, o tom svědčí rychlé zhroucení smíšeného státu Lotrinska[440]. Hranice jazyků a zemí se sice po celý středověk ani zdaleka nekryly, ale přesto byla každá národnost, snad kromě Itálie, zastoupena v Evropě zvláštním velikým státem, a tendence vytvářet národní státy, která vystupuje stále jasněji a vědoměji, tvoří jednu z nejpodstatnějších pák pokroku ve středověku.

V každém z těchto středověkých států znamenal král vrchol celé feudální hierarchie, vrchol, bez něhož se vazalové nemohli obejít a proti němuž se současně ustavičně bouřili. Základní vztah veškerého feudálního hospodářství, propůjčování půdy za odvádění jistých osobních služeb a dávek, poskytoval už ve své původní nejjednodušší formě dost důvodů k rozepřím, zvláště když tak mnozí měli zájem na vyvolávání sporů. Jak teprve v pozdějším středověku, kdy lenní vztahy tvořily ve všech zemích nerozmotatelná klubka povolených, odňatých, znovu obnovených, propadlých, změněných nebo jinak podmíněných oprávnění a závazků? Karel Smělý byl například v části svých zemí leníkem císaře, v jiných zase leníkem francouzského krále; naproti tomu francouzský král, jeho lenní pán, byl pro jistá území současně leníkem Karla Smělého, svého vlastního vazala; jak se tu vyhnout konfliktům? — Odtud ono po staletí trvající střídavé tíhnutí vazalů ke královskému středu, který jediný

je může ochránit proti vnějšímu nepříteli i vzájemně jednoho proti druhému, a odpuzování od středu, v něž se ono tíhnutí ustavičně a nevyhnutelně zvrhává; odtud nepřetržitý boj mezi královstvím a vazaly, jehož divoká vřava přehlušovala všechno ostatní během oné dlouhé doby, kdy loupení bylo jediným zdrojem výdělku důstojným svobodného muže; odtud ona nekonečná, stále nově se tvořící řada zrad, úkladných vražd, travičství, zákeřnosti a všech možných podlostí, které se skrývají za poetickým názvem rytířství, jež stále mluví o cti a věrnosti.

Že v tomto všeobecném zmatku bylo království progresívním elementem, je nasnadě. Zastupovalo pořádek v nepořádku, tvořící se národ proti roztříštění v odbojné vazalské státy. Všechny revoluční elementy, které se vytvářely pod feudálním povrchem, byly právě tak odkázány na království, jako království na ně. Spojenectví království a měšťanstva se datuje od desátého století; bylo sice často přerušováno spory, neboť v celém středověku nejde nic neustále svou cestou, obnovovalo se však stále pevněji, stále mocněji, až dopomohlo království ke konečnému vítězství a království svého spojence z vděku ujařmilo a vyplenilo.

Králové stejně jako měšťané nacházeli mocnou oporu ve vznikajícím stavu *právníků*. S opětným objevením římského práva došlo k dělbě práce mezi kněžími, právními poradci feudální doby, a právními vědci, kteří nebyli duchovními. Tito noví právníci patřili od počátku samou svou podstatou k měšťanskému stavu; vždyť také právo, které studovali, přednášeli a vykonávali, bylo svým charakterem a samou svou podstatou protifeudální a v jistém smyslu měšťanské. Římské právo je natolik klasickým právním výrazem životních poměrů a konfliktů společnosti, v níž vládne ryzí soukromé vlastnictví, že všechna pozdější zákonodárství na něm nemohla nic podstatného zlepšit. Měšťanské vlastnictví ve středověku bylo však ještě silně smíšeno s feudálními omezeními, spočívalo například hlavně na privilegiích. Římské právo bylo tedy v tomto ohledu také ještě daleko před tehdejšími měšťanskými vztahy. Další dějinný vývoj měšťanského vlastnictví mohl ale spočívat jen v tom, že se — což se také stalo — dále vyvíjelo k ryzímu soukromému vlastnictví. Tento vývoj musel však nalézt mocnou páku v římském právu,

v němž už bylo hotové všechno to, k čemu měšťanstvo pozdějšího středověku směřovalo pouze ještě nevědomky.

I když ve velmi mnohých jednotlivých případech poskytovalo římské právo záminku šlechtě ke zvýšenému útlaku rolníků, například nemohli-li rolníci předložit písemné důkazy, že jsou osvobozeni od jinak obvyklých závazků, přece to na věci nic nemění. Šlechta by byla nalezla takové záminky i bez římského práva a nalézala je denně. Rozhodně to byl značný pokrok, když došlo platnosti právo, které vůbec nezná feudální vztahy a které plně anticipovalo moderní soukromé vlastnictví.

Viděli jsme, jak feudální šlechta začala být ve společnosti pozdního středověku po ekonomické stránce zbytečná, jak byla dokonce na překážku, jak už stála politicky v cestě vývoji měst a národního státu, který byl tehdy možný pouze v monarchické formě. Nehledě na to všechno ji držela ta okolnost, že měla do té doby monopol ve vojenských záležitostech, že bez ní nemohly být vedeny žádné války a vybojovány žádné bitvy. I to se mělo změnit. Měl být učiněn poslední krok, aby feudální šlechtě bylo dáno na vědomí, že končí období společnosti a státu, kdy ona vládla, a že jí ani ve funkci rytíře na bitevním poli už není třeba.

Bojovat proti feudálnímu hospodářství s feudálním vojskem, v němž byli vojáci připoutáni ke svým přímým lenním pánům těsnějšími svazky než k velení královské armády — to jasně znamenalo pohybovat se v začarovaném kruhu a nehnout se z místa. Od počátku čtrnáctého století usilují králové o to, aby se od tohoto feudálního vojska osvobodili a vytvořili si vlastní vojsko. Od té doby nacházíme v královských armádách neustále rostoucí podíl naverbovaných a najatých oddílů. Zpočátku je to většinou pěší vojsko složené z městské spodiny a ze zběhlých nevolníků, Lombarďanů, Janovanů, Němců, Belgičanů atd., které se uplatňovalo při obsazování měst a při obléhání, protože se ho v otevřené bitvě zpočátku téměř nedalo použít. Ale už ke konci středověku se někteří rytíři dávají najímat se svými kdovíjak sehnanými družinami do služby k cizím knížatům, a tím ohlašují neodvratné zhroucení feudálního válečnictví.

Současně se vytvořila základní podmínka pro vznik bojeschop-

ného pěšího vojska z řad měšťanů a svobodných rolníků, pokud kde ještě existovali nebo se nově vytvořili. Až do té doby nebylo rytířstvo se svou jízdní družinou ani tak jádrem vojska, jako spíš vojskem samým; houf nevolnických pěších čeledínů, kteří šli s nimi, nic neznamenal — jako by se na bitevním poli objevoval jen proto, aby se dal na útěk a aby drancoval. Dokud byl feudalismus v rozkvětu, až do konce třináctého století, bojovala a rozhodovala o všech bitvách jízda. Od té doby se situace mění, a to na různých místech současně. Pozvolný zánik nevolnictví v Anglii vytvořil početnou třídu svobodných rolníků, majitelů půdy (yeomen) nebo pachtýřů, a tím surovinu pro nové pěší vojsko cvičené v ovládání luku, tehdejší anglické národní zbrani. Zavedení těchto lučištníků, kteří vždycky bojovali jako pěšáci, ať už konali cestu koňmo nebo ne, dalo popud k zásadní změně v taktice anglického vojska. Od čtrnáctého století bojuje anglické rytířstvo s oblibou jako pěší vojsko tam, kde to terén nebo jiné okolnosti dovolují. Za lučištníky, kteří zahajují boj a rozrušují nepřátelské řady, vyčkává sevřený šik opěšalého rytířstva na nepřátelský útok nebo na vhodný okamžik k výpadu, zatímco pouze část zůstává na koních, aby útoky z boku podporovala rozhodnutí. Tehdejší nepřetržitá vítězství Angličanů ve Francii[441] spočívají v podstatě na tomto obnovení obranného prvku ve vojsku a jsou většinou právě tak obrannými bitvami s ofenzívním protiúderem jako Wellingtonova vítězství ve Španělsku a Belgii. Jakmile Francouzi přijali novou taktiku — asi od té doby, kdy u nich najatí italští kušovníci zaujali místo anglických lučištníků — skončil vítězný postup Angličanů. Stejně tak na počátku čtrnáctého století se odvážilo pěší vojsko flanderských měst — a často s úspěchem — postavit se francouzskému rytířstvu v otevřené bitvě a císař Albrecht svým pokusem zradit říšské svobodné švýcarské rolníky rakouskému arcivévodovi, kterým byl on sám, dal popud k vytvoření první moderní pěchoty evropského věhlasu.[442] V triumfech Švýcarů nad Rakušany a zvláště nad Burgundy podlehla s konečnou platností obrněná jízda — na koních nebo opěšalá — pěšímu vojsku, feudální vojsko počátkům moderního vojska, rytíř měšťanovi a svobodným rolníkům. A Švýcaři, aby předem potvrdili buržoazní charakter své, a to první nezávislé republiky v Evropě, *zpeněžili* ihned svou válečnou

slávu. Všechny politické ohledy zmizely: kantony se změnily ve verbovní stoly, kam se bubnem svolávali žoldnéři pro toho, kdo nejvíc nabízel. Také jinde, zejména v Německu, vířily verbovní bubny; ale cynismus vlády, která jako by existovala jen proto, aby prodávala své občany, neměl sobě rovna, dokud jej nepřekonala v době nejhlubšího národního ponížení německá knížata.

Pak přivezli ve čtrnáctém století Arabové přes Španělsko do Evropy také střelný prach a dělostřelectvo. Až do konce středověku nebyla ručnice důležitá, což je pochopitelné, poněvadž luk anglických střelců od Kresčaku[443] nesl právě tak daleko a zasáhl snad jistěji — i když ne se stejným účinkem — jako hladká puška pěšáků od Waterloo[291]. Polní dělo bylo také ještě v plenkách; naproti tomu prolomila už mnohde těžká děla nechráněné zdivo rytířských hradů a ohlásila feudální šlechtě, že se střelným prachem je zpečetěn konec jejího panství.

Rozšíření knihtisku, oživení studia antické literatury, celé kulturní hnutí, které se od roku 1450 stále stupňuje a šíří — to všechno přišlo měšťanstvu a království vhod v boji proti feudalismu.

Spolupůsobení všech těchto příčin, které rok od roku sílilo tím, že tyto příčiny působily stále víc stejným směrem a posilovaly se navzájem, rozhodlo v druhé polovině patnáctého století o vítězství ne sice ještě měšťanstva, ale království nad feudalismem. Všude v Evropě, i ve vzdálených sousedních zemích, které neprošly feudálním řádem, nabyla najednou královská moc převahy. Na Pyrenejském poloostrově se spojily dva tamější románské jazykové kmeny v království Španělské, a říše Aragonská, v níž se mluvilo provensálsky, se podrobila kastilskému spisovnému jazyku;[444] třetí kmen spojil své jazykové území (s výjimkou Galicie) v Portugalské království, v iberské Holandsko, odvrátil se od vnitrozemí a dokázal skutky na moři své oprávnění na samostatnou existenci.

Ve Francii se konečně podařilo Ludvíkovi XI. po zániku burgundské přechodné říše[445] vytvořit na francouzském území, tehdy ještě značně okleštěném, natolik národní jednotu představovanou královstvím, že už jeho nástupce* mohl zasáhnout do italských sporů[446] a že se tato jednota stala už jen jednou na krátkou dobu

* — tj. Karel VIII. *(Pozn. red.)*

sporná, a to reformací[447]. Anglie se konečně vzdala svých donkichotských dobyvačných válek ve Francii, kterými by byla časem vykrvácela; feudální šlechta hledala náhradu ve válkách dvou Růží[448] a nalezla víc, než hledala: potírala se navzájem a přivedla na trůn dynastii Tudorovců, jejíž královská moc předčila moc všech jejích předchůdců i následovníků. Skandinávské země byly už dávno sjednocené, Polsko s ještě neoslabenou královskou mocí šlo od dob spojení s Litvou[449] vstříc nejslavnějšímu období svých dějin, a dokonce v Rusku šlo přemožení údělných knížat ruku v ruce se svržením tatarského jha a bylo Ivanem III. rozhodnuto s konečnou platností. V celé Evropě byly tehdy jenom dvě země, ve kterých neexistovalo království a bez něho tehdy nemožná národní jednota, buď vůbec, nebo bylo pouze na papíře: Itálie a Německo.

Napsáno koncem roku 1884

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

K „SELSKÉ VÁLCE“[450]

Reformace — luteránská a kalvínská — buržoazní revoluce čís. 1, v níž je selská válka kritickou epizodou. Rozklad feudalismu, stejně jako rozvoj měst, obojí decentralizující, tím podmíněna přímá nutnost absolutní monarchie, aby držela pohromadě národnosti. *Musela* být absolutní právě vzhledem k odstředivému charakteru všech elementů. Nechápat však absolutní ve vulgárním smyslu, v ustavičném boji jednak proti stavům, jednak proti bouřícím se feudálům a městům; stavy nebyly nikde zrušeny; je tedy třeba označit ji spíš za *stavovskou* (ještě feudální, rozkládající se feudální a embryonálně buržoazní) monarchii.

Vítězství revoluce čís. 1, která byla mnohem evropštější než anglická a mnohem rychleji se poevropštila než francouzská, ve Švýcarsku, Holandsku, Skotsku, Anglii — do jisté míry také ve Švédsku, už za Gustava Vasy, a v Dánsku, tady teprve, v ortodoxně absolutistické formě, roku 1660.

I.* Příčiny v Německu. Dějiny od začátku. Německo po hrdinské době stěhování národů zničeno. Znovu obnoveno teprve Francií, Karlem Velikým. S tím myšlenka na římské císařství. Oživena Otou. Spíš neněmecká než německá. Zruinování Německa touto politikou za Hohenštaufů — uloupení italských měst. Tím

* Text označený Engelsem římskou jedničkou je v rukopise umístěn až za textem označeným římskou dvojkou. *(Pozn. red.)*

stvrzena roztříštěnost — excepto casu revolutionis*. Vývoj od interregna[451] do 15. století. Rozmach měst. Rozpad feudalismu, který se v Německu nikdy úplně nevyvinul, pod tlakem knížat (císař jako panovník *proti*, jako císař *pro* říšské rytíře). Postupné osvobozování rolníků až do zvratu v 15. století. Německo materiálně na výši tehdejších zemí. — Rozhodující, že v Německu — vzhledem k tomu, že bylo roztříštěno na provincie a *dlouho osvobozeno od vpádů* — nebyla tak silná potřeba národní jednoty jako ve Francii (stoletá válka[441]), ve Španělsku, jež bylo právě dobyto zpět na Maurech, v Rusku, které právě vyhnalo Tatary, a v Anglii (válka Růží[448]), a že i císařové tehdy na tom právě byli tak špatně.

II. S renesancí v její evropské podobě spočívající na všeobecném rozkladu feudalismu a rozmachu měst. Pak absolutistické národní monarchie — všude až na Německo a Itálii.

III. Charakter reformace jako jedině možného *populárního* výrazu všeobecných snah atd.

Napsáno koncem roku 1884

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

* — případ revoluce vyjímaje. *(Pozn. red.)*

ÚLOHA NÁSILÍ V DĚJINÁCH[452]

Napsáno od konce prosince 1887 do března 1888
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit", sv. I, čís. 22—26, 1895—1896

Podle textu rukopisu (část, od které se rukopis nedochoval, podle textu časopisu)
Přeloženo z němčiny

Aplikujme nyní naši teorii na současné německé dějiny a na jejich násilnou praxi krve a železa. Uvidíme z toho jasně, proč musela mít politika krve a železa dočasně úspěch a proč musí nakonec ztroskotat.

Vídeňský kongres[453] rozdělil a rozkramařil roku 1815 Evropu takovým způsobem, že před celým světem vyšla jasně najevo naprostá neschopnost vladařů a státníků. Všeobecná válka národů proti Napoleonovi byla reakcí národního cítění, které Napoleon u všech národů pošlapal. Jako dík za to pošlapali knížata a diplomaté vídeňského kongresu toto národní cítění ještě hanebněji. Nejmenší dynastie znamenala víc než největší národ. Německo a Itálie byly znovu roztříštěny na státečky, Polsko bylo počtvrté rozděleno, Uhry zůstaly ujařmeny. A nedá se ani říci, že se národům stala křivda, — proč si to daly líbit a proč vítaly ruského cara* jako svého osvoboditele?

To však nemohlo dlouho trvat. Od konce středověku směřují dějiny ke konstituování Evropy z velkých národních států. Jen takové státy jsou normálním politickým zřízením evropské vládnoucí buržoazie a jsou rovněž nezbytným předpokladem harmonické internacionální spolupráce národů, bez níž není možné panství proletariátu. Má-li být zajištěn mezinárodní mír, musí být především odstraněny všechny národnostní třenice, jimž se lze vyhnout, každý národ musí být nezávislý a sám rozhodovat ve své zemi. S rozvojem obchodu, zemědělství, průmyslu a tím i společenského mocenského postavení buržoazie vzrůstalo tedy všude národní cítění, rozstříštěné a utlačené národy žádaly jednotu a samostatnost.

Revoluce z roku 1848 směřovala proto všude, mimo Francii, k uspokojení jak národních požadavků, tak požadavku svobody. Avšak za zády buržoazie, která v prvním rozběhu zvítězila, se už

* — tj. Alexandra I. *(Pozn. red.)*

všude zvedala hrozivá postava proletariátu, který vítězství ve skutečnosti vybojoval, a to vehnalo buržoazii do náručí právě poražených odpůrců — monarchické, byrokratické, polofeudální a vojenské reakce, jíž podlehla revoluce z roku 1849. Do Uher, kde tomu tak nebylo, vtáhli Rusové a revoluci potlačili. To však ruskému carovi* nestačilo, a proto přišel do Varšavy a tam začal rozhodovat o osudech Evropy jako vrchní rozhodčí. Jmenoval Kristiána Glücksburského, svou povolnou stvůru, dánským následníkem trůnu. Pokořil Prusko, jak ještě nikdy nebylo pokořeno, neboť mu zakázal dělat si sebemenší zálusk na využití německých sjednocovacích snah a donutil je, aby obnovilo Spolkový sněm[226] a podrobilo se Rakousku. Na první pohled to tedy vypadalo, jako by celým výsledkem revoluce bylo to, že v Rakousku a Prusku se vládlo konstituční formou, ale ve starém duchu, a že ruský car ovládal Evropu víc než kdy předtím.

Ve skutečnosti však revoluce důkladně vyburcovala buržoazii rozdrobených zemí, a zejména Německa, ze staré tradiční netečnosti. Získala určitý, i když skromný podíl na politické moci; a z každého politického úspěchu buržoazie se těží v průmyslovém rozmachu. „Šílený rok“[454], který měla šťastně za sebou, dokázal buržoazii názorně, že se starou letargií a peciválstvím se teď musí jednou provždy skoncovat. V důsledku kalifornského a australského zlatého deště a jiných okolností přišlo dosud nevídané rozšíření světových obchodních styků a nebývalý rozmach obchodu; bylo třeba přiložit ruku k dílu a zajistit si svůj podíl. Velký průmysl, který začal vznikat od roku 1830 a zvláště po roce 1840 v Porýní, v Sasku, ve Slezsku, v Berlíně a v jednotlivých městech na jihu, se nyní rychle rozvíjel a rozšiřoval; domácký průmysl ve venkovských okresech se stále rozrůstal, stavba železnic se urychlovala a přitom všem ohromně vzrůstající vystěhovalectví vytvořilo německou zaoceánskou paroplavbu, která nepotřebovala subvence. Víc než kdykoli předtím se němečtí obchodníci zachycovali ve všech zámořských obchodních střediscích, zprostředkovávali stále větší část světového obchodu a začali postupně zprostředkovávat odbyt nejen anglických, ale i německých průmyslových výrobků.

* — tj. Mikuláše I. *(Pozn. red.)*

Tomuto mohutně se rozvíjejícímu průmyslu a na něj navazujícímu obchodu se však roztříštěnost Německa na malé státečky s jejich nejrůznějším obchodním a živnostenským právem musela brzy stát nesnesitelným poutem. Každých pár mil jiné směnečné právo, jiné podmínky k provozování živností, všude jiné, naprosto jiné šikany, byrokratické a fiskální nástrahy, ba často ještě cechovní omezení, proti nimž nepomáhala ani koncese! A k tomu mnoho rozdílných zákonných předpisů o domovském právu[455] a omezení pobytu, které kapitalistům znemožňovaly vrhnout volné pracovní síly v dostatečném počtu na místa, kde byla ruda, uhlí, vodní energie a jiné příznivé přírodní podmínky, vhodné pro zakládání průmyslových podniků! Možnost neomezeně vykořisťovat obrovskou pracovní sílu vlasti byla první podmínkou průmyslového rozvoje; ale všude, kde vlastenecký továrník sehnal dělníky ze všech konců, vzepřela se policie a chudinská správa proti usazování přistěhovalců. Německé říšské občanské právo a naprostá volnost pohybu pro všechny říšské občany, jednotné obchodní a živnostenské právo, to už nebyly vlastenecké fantazie přepjatých studentů, to byly teď nezbytné životní podmínky průmyslu.

K tomu ještě v každém státě a státečku jiná měna, jiné míry a váhy, často dokonce dvojí či trojí v jednom státě. A ze všech těchto nesčetných druhů peněz, měr a vah nebyl ani jediný uznáván na světovém trhu. Jaký div, že obchodníci a továrníci, kteří udržovali obchodní spojení se světovým trhem nebo měli konkurovat dováženému zboží, museli ke všem těmto měnám, měrám a vahám používat ještě i zahraničních, že přadena bavlněné příze se vážila v anglických librách, hedvábné látky se zhotovovaly na metry a účty do ciziny byly vystavovány v librách šterlinků, dolarech a francích? A jak mohly vzniknout velké úvěrové ústavy v těchto omezených měnových oblastech, jednou s bankovkami ve zlatých, jednou v pruských tolarech, vedle toho zlaté tolary, tolar „nové dvě třetiny", banko marka, kurantní marka, dvacetizlatková ražba, čtyřiadvacetizlatková ražba a při nekonečných kursovních přepočtech a výkyvech?[456]

A i když se podařilo to všechno nakonec překonat, kolik síly se spotřebovalo při všech těchto třenicích, kolik peněz a času bylo pro-

marněno! Vždyť i v Německu začali konečně pozorovat, že čas jsou dnes peníze.

Mladý německý průmysl se měl osvědčit na světovém trhu; vzrůstat mohl pouze s pomocí vývozu. K tomu bylo zapotřebí, aby v cizině požíval ochrany mezinárodního práva. Anglický, francouzský, americký obchodník si v cizině mohl dovolit do jisté míry ještě víc než doma. Zastalo se ho jeho vyslanectví, a bylo-li to nutné, i nějaká ta válečná loď. Ale Němec! Rakušan se mohl alespoň v Levantě do jisté míry spolehnout na své vyslanectví, jinde mu ale také mnoho nepomohlo. Kde si však pruský obchodník postěžoval v cizině u svého vyslance na příkoří, která utrpěl, odpověď téměř vždycky zněla: „Patří vám to! Co tu pohledáváte, proč nezůstanete pěkně doma?" Příslušník malého státečku byl všude teprve úplně bezprávný. Ať se přišlo kamkoli, všude byli němečtí obchodníci pod cizí, francouzskou, anglickou, americkou ochranou nebo se nechali v nové vlasti co nejrychleji naturalizovat.* A i kdyby se jich chtěli jejich vyslanci zastat, co by to bylo platné? Vždyť i s německými vyslanci se v zámoří jednalo jako s podomky.

Z toho je vidět, jak velmi materiální pozadí měl požadavek jednotné „vlasti". To už nebyla mlhavá touha členů studentských spolků ze slavností na Wartburgu[457], „kde odvaha a síla plály v německých duších" a kde podle jedné francouzské melodie jinoch dychtil „jak bouří hnán se bít a za vlast třeba život položit",[458] aby byla obnovena romantická sláva středověkého císařství, a kde se mladý bouřlivák na stará kolena stal docela obyčejným pietistickým a absolutistickým knížecím rabem. Nebylo to už také daleko přízemnější volání po jednotě, které se ozvalo z řad advokátů a ostatních buržoazních ideologů hambašské slavnosti[459], ti se domnívali, že milují svobodu a jednotu pro ně samé, a vůbec nepozorovali, že pošvýcarštění Německa na kantonkovou republiku[460]; na což se omezoval ideál těch z nich, kteří měli nejméně nejasno, bylo právě tak nemožné jako hohenštaufské císařství[461] oněch studentů. Ne, byl to požadavek praktického obchodníka a průmyslníka vyvěrající z bezprostředních potřeb obchodu, požadavek odstranit všechno to haraburdí malých států, které stálo v cestě volnému rozvoji

* Na tomto místě připsal Engels tužkou na okraj „Weerth". *(Pozn. red.)*

obchodu a řemesla, požadavek odstranit všechny zbytečné třenice, které musel německý obchodník nejprve doma překonat, chtěl-li vystoupit na světovém trhu, a jichž byli všichni jeho konkurenti zbaveni. Německá jednota se stala hospodářskou nutností. A lidé, kteří ji nyní požadovali, věděli, co chtějí. Vyrostli v obchodu a pro obchod, dovedli obchodovat a dalo se s nimi obchodovat. Věděli, že je nutné hodně žádat, ale i liberálně slevit. Zpívali o „německé vlasti", včetně Štýrska, Tyrolska a „Rakouska bohatého slávou a vítězstvím", ale také:

„Von der Maas bis an die Memel,
von der Etsch bis an den Belt,
Deutschland, Deutschland über alles,
über alles in der Welt"*[462] —

Byli však ochotni na tuto vlast, která se měla stále rozšiřovat,[463] povolit značnou slevu při placení hotovými — 25 až 30 %. Jejich plán na sjednocení byl hotov a mohl se ihned uskutečňovat.

Německá jednota však nebyla pouze německou otázkou. Od dob třicetileté války nebyla už žádná celoněmecká záležitost rozhodnuta bez velmi citelného vměšování ciziny.** Bedřich II. dobyl roku 1740 Slezsko s pomocí Francouzů.[465] Francie a Rusko roku 1803 doslovně nadiktovaly usnesení říšské deputace o reorganizaci Svaté říše římské. Pak uspořádal Napoleon Německo tak, jak se mu to hodilo. A konečně na vídeňském kongresu*** bylo Německo znovu, hlavně přičiněním Ruska a v druhé řadě přičiněním Anglie a Francie, roztříštěno na šestatřicet států s více než dvěma sty velkými i malými kousky území, a němečtí monarchové, stejně jako roku 1802—1803 na řezenském říšském sněmu[466], při tom svědomitě pomáhali a roztříštěnost ještě zhoršili. Nadto byly jednotlivé kusy Německa vydány cizím panovníkům. Tak bylo Německo nejen úplně bezmocné a zubožené rozdíráno vnitřními sváry, politicky, vojensky, ba i průmyslově odsouzeno k zániku. Ale co bylo ještě

* „Od Másy až po Němen, od Adiže až po Belt, Německo, Německo nade všecko, nade všecko na světě." *(Pozn. red.)*

** Na tomto místě připsal Engels na okraj: „Vestfálský[283] a těšínský mír[464]". *(Pozn. red.)*

*** Na tomto místě vepsal Engels tužkou mezi řádky: „Německo — Polsko". *(Pozn. red.)*

daleko horší — Francie a Rusko si postupně navykly prosazovat roztříštěnost Německa jako své právo, stejně jako si Francie a Rakousko osobovaly právo bdít nad tím, aby zůstala rozkouskována Itálie. Právě toto domnělé právo uplatnil roku 1850 car Mikuláš, když si velmi hrubě zakázal jakoukoli svémocnou změnu ústavy a vynutil si obnovení Spolkového sněmu, tohoto výrazu bezmocnosti Německa.

Jednota Německa musela tedy být vybojována nejen proti knížatům a jiným vnitřním nepřátelům, nýbrž také proti cizině. Anebo potom s pomocí ciziny. A jak to tehdy v cizině vypadalo?

Ve Francii využil Ludvík Bonaparte boje mezi buržoazií a dělnickou třídou a s pomocí rolníků se dostal na presidentské křeslo a pak s pomocí armády na císařský trůn. Ale nový, armádou stvořený císař Napoleon uvnitř francouzských hranic z roku 1815 — to byla mrtvě zrozená chiméra. Vzkřísit napoleonské císařství znamenalo rozšířit Francii až po Rýn, uskutečnit dědičný sen francouzského šovinismu. Prozatím však byl Rýn pro Ludvíka Bonaparta nedosažitelný; jakýkoli pokus v tomto směru by byl vedl k vytvoření evropské koalice proti Francii. Naproti tomu se nabízela příležitost pozvednout mocenské postavení Francie a armádě získat nové vavříny, a to válkou, která by byla vedena se souhlasem téměř celé Evropy proti Rusku, jež využilo revolučního období v západní Evropě, aby ve vší tichosti obsadilo podunajská knížectví a připravilo se na novou dobyvačnou válku proti Turecku. Anglie se spojila s Francií, Rakousko se chovalo k oběma přátelsky, pouze hrdinné Prusko líbalo ruskou knutu, která je ještě včera trestala, a zachovalo vůči Rusku přátelskou neutralitu. Ale ani Anglie, ani Francie nechtěly vážnou porážku nepřítele, a tak válka skončila velmi mírným pokořením Ruska a rusko-francouzským spolkem proti Rakousku.*

* Krymská válka byla kolosální komedie plná omylů, kde při každém novém výstupu vyvstává dotaz: Kdo tu má být napálen? Ale tato komedie stála nesmírné sumy a nejméně milión lidských životů. Sotva se začalo bojovat, vtáhlo Rakousko do podunajských knížectví; Rusové se z nich stáhli. Dokud zůstávalo Rakousko neutrální, byla tím znemožněna válka na ruských suchozemských hranicích s Tureckem. Ale mít ve válce na této hranici za spojence Rakousko předpokládalo, že válka bude vedena vážně, že jejím cílem bude obnovení Polska a trvale posunout nazpět ruskou západní hranici. Ale pak by se muselo přidat i Prusko, přes které nyní Rusko dostávalo všechen svůj dovoz. Rusko

Krymská válka učinila z Francie vedoucí evropskou velmoc a z dobrodruha Ludvíka Napoleona největšího muže dne, k čemuž nebylo tolik zapotřebí. Ale krymská válka nepřinesla Francii žádný územní zisk, a nesla proto ve svém lůně novou válku, ve které měl Ludvík Napoleon splnit své skutečné poslání „rozmnožitele říše“[467]. Tato nová válka byla zosnována už během první tím, že bylo Sardinii dovoleno přistoupit ke spolku západních mocností jako satelit císařské Francie a zejména jako její přední stráž proti — Rakousku; byla dále připravována při uzavření míru dohodou Ludvíka Napoleona s Ruskem,[468] jemuž nebylo nic příjemnější než dát za vyučenou Rakousku.

Ludvík Napoleon byl nyní modlou evropské buržoazie. Nejen pro svou „záchranu společnosti“ z 2. prosince 1851[304], kdy sice zničil politické panství buržoazie, ale jen proto, aby zachránil její sociální panství. Nejen proto, že ukázal, jak lze všeobecné hlasovací právo za vhodných podmínek proměnit v nástroj k utlačování mas; nejen proto, že za jeho vlády dosáhly průmysl a obchod a zejména spekulace i burzovní podvody dosud nevídaného rozmachu, nýbrž hlavně proto, že buržoazie v něm poznala prvního „velkého státníka“, který byl z jejího masa a z její krve. Byl povýšencem tak jako každý opravdový buržoa. „Všemi mastmi mazaný“ karbonářský spiklenec[469] v Itálii, dělostřelecký důstojník ve Švýcarsku, zadlužený urozený otrapa a speciální konstábl v Anglii[470], ale vždy a všude pre-

by bylo blokováno na zemi i na moři a bylo by muselo rychle podlehnout. Ale to neměli spojenci v úmyslu. Byli naopak rádi, že jsou teď ušetřeni jakéhokoli nebezpečí opravdové války. Palmerston navrhl přenést dějiště války na Krym — což si Rusko přálo — a Ludvík Napoleon na to rád přistoupil. Válka tu mohla zůstat jen zdánlivou válkou, a tak byli všichni hlavní účastníci uspokojeni. Ale car Mikuláš si vzal do hlavy, že tu povede opravdovou válku, a přitom zapomněl, že co je pro zdánlivou válku vhodný, je pro opravdovou válku nevhodný terén. Síla Ruska v obraně — nesmírná rozloha jeho řídce zalidněných a nesjízdných území, chudých na pomocné zdroje — se obrací při každé ruské útočné válce proti Rusku samému, a nikde se to neprojevuje víc než pokud jde o Krym. Jihoruské stepi, které by se musely stát hrobem každého útočníka, se staly hrobem ruských armád, které Mikuláš s brutálně hloupou bezohledností hnal jednu po druhé dokonce i uprostřed zimy k Sevastopolu. A když poslední, naspěch stlučená, sotva nejnutněji vyzbrojená, bídně zásobovaná armáda ztratila na pochodu dvě třetiny svého stavu (celé prapory zahynuly ve sněhové bouři) a když zbytek nebyl s to vyhnat nepřítele z ruské půdy, nafoukaný omezenec Mikuláš se žalostně zhroutil a otrávil se. Od té chvíle byla válka opět zdánlivou válkou a brzy skončila mírem. *(Engelsova poznámka.)*

tendent, se svou dobrodružnou minulostí a svou morální zkompromitovaností připravoval se ve všech zemích na císaře Francouzů a na vůdce osudů Evropy, jako se vzor buržoy, Američan, připravuje řadou poctivých a podvodných bankrotů na milionáře. Jako císař nejenže podřídil politiku zájmům kapitalistického zisku a burzovního podvodu, ale dělal také samu politiku zcela podle zásad burzy cenných papírů a spekuloval s „národnostním principem"[471]. Až dosud byla roztříštěnost Německa a Itálie pro francouzskou politiku nezadatelným vrchnostenským právem Francie; Ludvík Napoleon začal ihned toto vrchnostenské právo po kouscích začachrovávat za takzvané kompenzace. Byl ochoten pomáhat Itálii a Německu, aby se zbavily roztříštěnosti, pod podmínkou, že mu Německo a Itálie každý krok k národnímu sjednocení zaplatí územním ústupkem. Byl tím nejen uspokojen francouzský šovinismus a císařství pozvolna rozšířeno až po hranice z roku 1801[472], ale Francie se opět ukázala jako zvlášť osvícená mocnost přinášející svobodu národům, a Ludvík Napoleon jako ochránce potlačených národností. A celá osvícená a národním nadšením stržená buržoazie svorně plesala nad touto osvíceností přinášející světu svobodu, — protože měla živý zájem na tom, aby se ze světového trhu odstranilo všechno, co překáželo obchodu.

Začátek byl dán v Itálii.* Zde vládlo od roku 1849 neomezeně Rakousko, a Rakousko bylo tehdy obětním beránkem celé Evropy. Skrovné výsledky krymské války nebyly připisovány nerozhodnosti západních mocností, které chtěly pouze zdánlivou válku, ale nerozhodnosti Rakouska, na níž neměl nikdo větší vinu než západní mocnosti samy. Rusko však bylo dotčeno pochodem Rakušanů na řeku Prut — dík za ruskou pomoc v Uhrách roku 1849 — (ačkoli právě tento pochod Rusko zachránil), a proto vítalo každý útok proti Rakousku. S Pruskem už nikdo nepočítal, už na pařížském mírovém kongresu se s ním jednalo en canaille**. A tak byla za součinnosti Ruska zosnována válka za osvobození Itálie „až k Adrii", na jaře 1859 byla zahájena a už v létě na řece Mincio skončena. Rakousko nebylo vyhnáno z Itálie, Itálie nebyla „svobodná až

* V Engelsově rukopise je zde po straně poznámka: „Orsini". *(Pozn. red.)*
** — jako s onucí; doslova: jako s chátrou. *(Pozn. red.)*

k Adrii" a nebyla sjednocena, Sardinie zvětšila své území, ale Francie získala Savojsko a Nizzu, a tím na úkor Itálie hranice z roku 1801.[473]

Ale s tím nebyli Italové spokojeni. V Itálii tehdy převládala ještě vlastně manufaktura, velký průmysl byl teprve v plenkách. Dělnická třída nebyla dosud zdaleka důsledně vyvlastněna a zproletarizována; ve městech vlastnila ještě své výrobní nástroje, na venkově byla průmyslová práce vedlejším zaměstnáním drobných rolníků nebo pachtýřů. Proto energie buržoazie nebyla dosud podlomena rozporem s moderním, třídně uvědomělým proletariátem. Poněvadž v Itálii trvala roztříštěnost jen jako důsledek cizí rakouské nadvlády, pod jejíž ochranou se mizerná vláda monarchů stupňovala až do krajnosti, také velkostatkářská šlechta a lidové vrstvy ve městech podporovaly buržoazii jako přední bojovnici za národní nezávislost. Cizí nadvláda byla roku 1859 setřesena všude kromě Benátska, její další zasahování v Itálii bylo znemožněno Francií a Ruskem a nikdo se jí už neobával. A v Garibaldim měla Itálie hrdinu antického charakteru, který mohl dělat divy a také je dělal. S tisícem dobrovolníků vyvrátil celé Neapolské království, skutečně sjednotil Itálii, roztrhal umělé předivo bonapartistické politiky. Itálie byla svobodná a skutečně sjednocená — ale ne pletichami Ludvíka Bonaparta, nýbrž revolucí.

Od italské války nebyla už zahraniční politika druhého francouzského císařství pro nikoho tajemstvím. Vítězové nad velkým Napoleonem měli být potrestáni — ale l'un après l'autre, jeden po druhém. Rusko a Rakousko už dostaly svůj díl, nyní bylo na řadě Prusko. A Pruskem se opovrhovalo víc než kdy dříve; jeho politika za italské války byla zbabělá a ubohá, právě tak jako v době basilejského míru z roku 1795[474]. S „politikou volné ruky"[475] došlo tak daleko, že stálo v Evropě úplně osamoceno, že se všichni jeho velcí i malí sousedé těšili na tu podívanou, až bude Prusko zpraženo, a že jeho ruka byla volná už jen pro jedno: postoupit levý břeh Rýna Francii.

Ve skutečnosti se v prvních letech po roce 1859 všude, a nejvíc právě na Rýně, rozšířilo přesvědčení, že levý břeh Rýna nenávratně připadne Francii. Ne snad, že by si to přímo přáli, ale dívali se na to

jako na neodvratný osud a — přiznejme si po pravdě — nikdo se toho už příliš nebál. U rolníků a maloburžoazie se znovu probudily staré vzpomínky na dobu francouzské vlády, která jim skutečně přinesla svobodu; z buržoazie byla finanční aristokracie, zvláště v Kolíně, už hluboko zapletena do čachrů pařížské Crédit mobilier[476] a jiných bonapartistických podvodných společností a volala hlasitě po anexi.*

Ale ztráta levého břehu Rýna byla nejen oslabením Pruska, nýbrž i Německa. A Německo bylo roztříštěno víc než kdy předtím. Rakousko a Prusko se víc než kdy jindy navzájem odcizily pro pruskou neutralitu v italské válce, drobná knížecí havěť pošilhávala zpola bázlivě, zpola chtivě po Ludvíku Napoleonovi jako protektoru obnoveného Rýnského spolku[477] — takové bylo postavení oficiálního Německa. A to ve chvíli, kdy pouze sjednocené síly celého národa byly s to odvrátit nebezpečí rozkouskování.

Jak ale sjednotit síly celého národa? Když téměř vesměs mlhavé pokusy z roku 1848 ztroskotaly, ale právě proto také mnohé mlhy rozehnaly, otevíraly se tu tři cesty.

První cesta byla cestou skutečného sjednocení odstraněním všech jednotlivých států, tedy otevřeně revoluční cesta. Tato cesta vedla právě k cíli v Itálii; savojská dynastie se připojila k revoluci, a tím shrábla italskou korunu. Ale tak smělého činu nebyli naši němečtí Savojové, Hohenzollernové, a ani jejich nejodvážnější Cavourové à la Bismarck naprosto schopni. Všechno by byl musel udělat lid sám — a ve válce o levý břeh Rýna by jistě byl s to udělat, co bylo třeba. Nevyhnutelný ústup Prusů za Rýn, dlouhé obléhání porýnských pevností a zrada jihoněmeckých monarchů, která by nepochybně následovala — to by stačilo k rozvinutí národního hnutí, které by smetlo celý ten dynastický pořádek. A pak by byl Ludvík Napoleon první, kdo by schoval meč do pochvy. Druhé císařství mohlo potřebovat jako odpůrce jen reakční státy, proti nimž se jevilo jako pokračovatel francouzské revoluce, jako osvoboditel národů. Proti národu, který byl sám zachvácen revolucí, bylo bez-

* Že všeobecná nálada na Rýně byla tehdy taková, o tom jsme se Marx i já dosti často přesvědčili přímo na místě. Průmyslníci na levém břehu Rýna se mě ptali mezi jiným, jak na tom bude jejich průmysl při francouzském celním tarifu. *(Engelsova poznámka.)*

mocné; a vítězná německá revoluce mohla dokonce být podnětem k pádu celého francouzského císařství. To by byl nejlepší případ; v nejhorším případě, kdyby hnutí ovládli monarchové, by byl levý břeh Rýna na čas ztracen ve prospěch Francie, před celým světem by se ukázala aktivní nebo pasívní zrada monarchů a vznikla by kritická situace, za níž by pro Německo nebylo jiné východisko než revoluce, vyhnání všech knížat a zřízení jednotné německé republiky.

Za takových okolností mohla být tato cesta k sjednocení Německa nastoupena jen tehdy, kdyby byl Ludvík Napoleon začal válku o hranici na Rýně. Tato válka však nevypukla — a to z důvodů, o nichž se brzy zmíníme. Tím však otázka národního sjednocení přestala být neodkladnou životní otázkou, která by pod hrozbou zániku musela být řešena z dneška na zítřek. Národ mohl prozatím počkat.

Druhou cestou bylo sjednocení pod nadvládou Rakouska. Rakousko si roku 1815 ochotně podrželo postavení kompaktního, zaokrouhleného státního území, jak mu bylo vnuceno napoleonskými válkami. Nečinilo si už nárok na své někdejší odtržené državy v jižním Německu; spokojilo se s připojením starých a nových území, které se daly zeměpisně a strategicky spojit se zbývajícím jádrem monarchie. Oddělení německého Rakouska od ostatního Německa, které zahájil Josef II. ochrannými cly, které zesílil František I. svým policejním režimem v Itálii a které bylo dovedeno do krajnosti rozkladem německé říše[478] a vytvořením Rýnského spolku, se fakticky udrželo ještě po roce 1815. Metternich obehnal svůj stát proti Německu doslova čínskou zdí. Cla zadržovala materiální a cenzura duchovní produkty Německa před rakouskými hranicemi, nevýslovné šikanování v pasových záležitostech omezovalo osobní styk na nejnutnější minimum. Uvnitř chránila zemi před každým, i tím nejmírnějším politickým hnutím absolutistická zvůle, i v samotném Německu ojedinělá. Tak zůstávalo Rakousko úplně vzdáleno celého buržoazně liberálního hnutí Německa. Rokem 1848 odpadla alespoň z největší části duchovní přehrada; ale události onoho roku a jejich následky nebyly takového rázu, aby Rakousko sblížily s ostatním Německem; naopak, Rakousko si stále

víc zakládalo na svém postavení nezávislé velmoci. A tak, ačkoli rakouští vojáci ve spolkových pevnostech[479] byli oblíbeni a pruští nenáviděni a zesměšňováni a ačkoli Rakousko mělo na celém, převážně katolickém jihu a západě stále ještě popularitu a vážnost, nikdo kromě několika málo malých a středních německých knížátek nepomýšlel vážně na sjednocení Německa pod rakouskou nadvládou.

Nemohlo tomu ani být jinak. Rakousko to také jinak nechtělo, třebaže potají spřádalo velkolepé romantické sny o císařství. Rakouská celní hranice zůstala časem jedinou dosud zbývající materiální přehradou uvnitř Německa a o to ostřeji byla pociťována. Nezávislá velmocenská politika neměla smysl, neznamenala-li obětování německých zájmů specificky rakouským, tedy italským, uherským atd. Stejně jako před revolucí, zůstalo Rakousko i po ní nejreakčnějším státem Německa, který se nejneochotněji dával moderním směrem, a k tomu jedinou specificky katolickou velmocí, která ještě zbyla. Čím víc usilovala pobřeznová vláda[480] o obnovení starých kněžourských a jezuitských pořádků, tím nemožnější se pro ni stávala hegemonie nad zemí ze dvou třetin protestantskou. A konečně sjednotit Německo pod vedením Rakouska bylo možné, jen kdyby bylo rozdrceno Prusko. Ačkoli by i to samo o sobě nebylo pro Německo žádné neštěstí, přece jen by rozbití Pruska Rakouskem stejně jako rozbití Rakouska Pruskem bylo před blížícím se vítězstvím revoluce v Rusku neblahé (a po něm bude zbytečné, poněvadž pak se Rakousko stane zbytečným a musí se samo rozpadnout).

Zkrátka, německá jednota pod záštitou Rakouska byla romantickým snem, jak se také ukázalo, když se roku 1863 sešla malá a střední německá knížata ve Frankfurtu, aby prohlásila rakouského Františka Josefa německým císařem. Pruský král se jednoduše nedostavil a císařská komedie se rozplynula vniveč.[481]

Zbývala třetí cesta: sjednocení s Pruskem v čele. A tato cesta, poněvadž byla skutečně nastoupena, nás vede z výšin spekulace zase dolů na pevnější, i když dost špinavou půdu praktické, „reálné politiky“[482].

Od dob Bedřicha II. vidělo Prusko jak v Německu, tak v Polsku pouze území vhodné k výbojům, z něhož se bere, co se dá, ale o něž

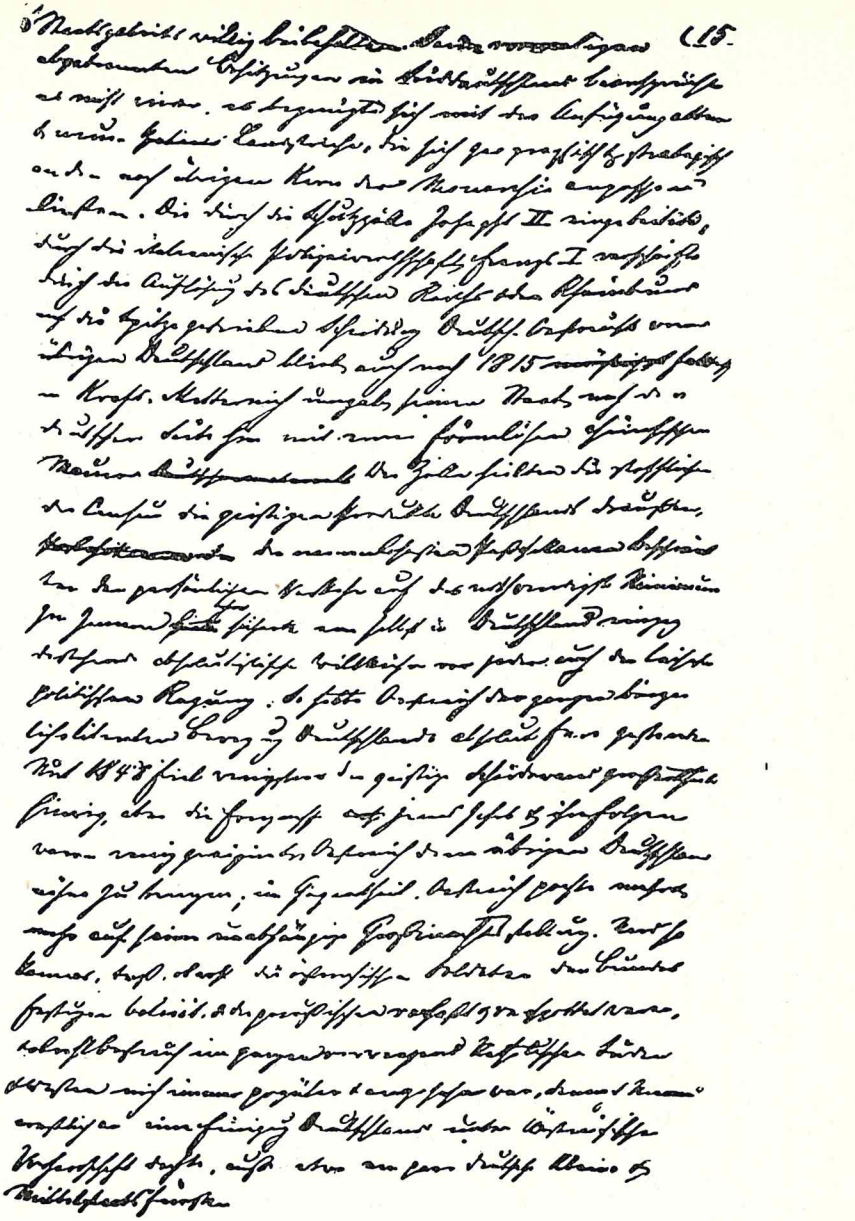

Stránka z rukopisu „Úloha násilí v dějinách“

je samozřejmě také nutno se dělit s druhými. Dělit se o Německo s cizinou — především s Francií — to bylo „německé poslání" Pruska od roku 1740. „Je vais, je crois, jouer votre jeu; si les as me viennent, nous partagerons"* — to byla Bedřichova slova na rozloučenou s francouzským vyslancem, když táhl do své první války.[483] Věrno tomuto „německému poslání", zradilo Prusko roku 1795 při basilejském míru Německo, za přislíbené územní přírůstky souhlasilo předem (smlouvou z 24. srpna 1796) s odstoupením levého břehu Rýna Francii a dostalo také skutečně odměnu za zradu říše v usnesení říšské deputace nadiktovaném Ruskem a Francií.[484] Roku 1805 znovu zradilo své spojence Rusko a Rakousko, jakmile mu Napoleon nabídl Hannoversko — vnadidlo, na něž se vždycky dalo chytit — zapletlo se však ve své hloupé vychytralosti do té míry, že se pak přece jen dostalo do války s Napoleonem a u Jeny je stihl zasloužený trest.[485] Zkrušen těmito ranami chtěl se Bedřich Vilém III. dokonce i po vítězstvích z roku 1813 a 1814 zříci všech západoněmeckých vysunutých pozic, ponechat si jen severovýchodní Německo, stáhnout se podobně jako Rakousko co nejdále z Německa — což by bylo proměnilo celé západní Německo v nový Rýnský spolek pod protektorátem Ruska nebo Francie. Plán se nezdařil; zcela proti králově vůli bylo mu vnuceno Vestfálsko a Porýnská provincie, a tím i nové „německé poslání".

S anexemi — vyjma zakoupení jednotlivých maličkých území — byl prozatím konec. Uvnitř pozvolna zase začínaly vzkvétat staré junkersko-byrokratické pořádky; sliby o vydání ústavy, které byly dány národu v největších nesnázích, byly nyní vytrvale porušovány. Ale přitom všem i v Prusku buržoazie stále víc sílila, neboť bez průmyslu a obchodu byl nyní i nabubřelý pruský stát pouhou nulou. Pomalu, urputně, v opatrných dávkách se musely buržoazii dělat hospodářské ústupky. A přece tyto ústupky slibovaly, že se stanou oporou „německého poslání" Pruska: neboť Prusko, ve snaze odstranit cizí celní hranice mezi svými dvěma polovinami, vyzvalo sousední německé státy k uzavření celní unie. Tak vznikl Celní spolek, který byl roku 1830 zbožným přáním (přistoupilo k němu pouze Hesensko-Darmstadtsko) pak ale, když se poněkud zrychlilo

* „Myslím, že budu hrát Vaši hru: dostanu-li esa, podělíme se." *(Pozn. red.)*

tempo politického a ekonomického vývoje, brzy připojil k Prusku hospodářsky většinu vnitřního Německa.[414] Přímořská území, která nepatřila k Prusku, zůstala i po roce 1848 mimo Celní spolek.

Celní spolek byl velkým úspěchem Pruska. To, že znamenal vítězství nad rakouským vlivem, bylo ještě to nejmenší. Hlavní bylo, že postavil všechnu buržoazii středních i malých států na stranu Pruska. Kromě Saska tu nebyl jiný německý stát, jehož průmysl by se vyvinul jen přibližně do té míry jako pruský; a to nebylo jen zásluhou přirozených a dějinných předpokladů, nýbrž i většího celního území a vnitřního trhu. A čím víc se Celní spolek rozšiřoval a vtahoval malé státy do tohoto vnitřního trhu, tím víc si vznikající buržoové těchto států zvykali pohlížet na Prusko jako na svou ekonomickou a v budoucnu i politickou přední stráž. A jak buržoové pískali, tak profesoři skákali. To, co v Berlíně filosoficky zkonstruovali hegelovci, že Prusko je povoláno postavit se v čelo Německa, to v Heidelberku historicky dokazovali Schlosserovi žáci, zejména Häusser a Gervinus. Přitom se ovšem předpokládalo, že Prusko změní celý svůj politický systém, že splní požadavky ideologů buržoazie.*

To všechno se však nedělo ze zvláštních sympatií k pruskému státu, tak jako například italští buržoové uznali Piemont za vedoucí stát, když se otevřeně postavil v čelo národního a konstitučního hnutí. Ne, dělo se to s nechutí, buržoové si vybrali Prusko jako menší zlo, poněvadž je Rakousko vyloučilo ze svých trhů a poněvadž Prusko mělo ve srovnání s Rakouskem stále ještě do jisté míry měšťanský charakter, už pro svou lakotu ve finančních věcech. Dvě dobrá zařízení byla předností Pruska před jinými velkými státy: všeobecná vojenská povinnost a všeobecná povinná školní docházka. Zavedlo je v době zoufalé nouze a v lepších dobách se spokojilo s tím, že je nedbalým prováděním a vědomým překrucováním zbavovalo jejich za jistých okolností nebezpečného charakteru. Ale na papíře trvaly dál, a tak si Prusko udržovalo možnost rozvinout

* „Rheinische Zeitung" z roku 1842 diskutovala z tohoto hlediska o otázce pruské hegemonie. Gervinus mi řekl už v létě roku 1843 v Ostende: „Prusko se musí postavit v čelo Německa; k tomu jsou však nutné tři věci: Prusko musí dát ústavu, musí dát svobodu tisku a musí přijmout zahraniční politiku, která by nebyla bezbarvá." *(Engelsova poznámka.)*

jednoho krásného dne potenciální energii dřímající v lidových masách takovou měrou, jaká jinde při stejném počtu obyvatelstva zůstávala nedosažitelná. Buržoazie se vpravila do obou těchto zařízení; osobní vojenské povinnosti se jednoroční dobrovolníci, tedy buržoazní synkové, mohli kolem roku 1840 snadno a dosti levně vyhnout podplácením, zejména když byla tehdy v samotné armádě přisuzována pouze malá cena důstojníkům zeměbrany[486] z obchodních a průmyslových kruhů. A značný počet lidí s určitými základními vědomostmi, který v Prusku nesporně existoval díky povinné školní docházce, byl buržoazii nanejvýš užitečný; s rozvojem velkého průmyslu nakonec už ani nedostačoval.* Stížnosti na vysoké náklady na obě tato zařízení,** které se projevily ve vysokých daních, se ozývaly hlavně z řad maloburžoazie; vzmáhající se buržoazie si vypočítala, že sice nepříjemné, ale nezbytné výdaje na budoucí velmocenské postavení budou bohatě vyváženy rostoucími zisky.

Zkrátka, němečtí buržoové si nedělali žádné iluze o pruské laskavosti. Jestliže po roce 1840 pruská hegemonie stoupla u nich ve vážnosti, pak se to stalo jen proto a v té míře, jak se pruská buržoazie v důsledku svého rychlejšího ekonomického vývoje dostávala hospodářsky a politicky do čela německé buržoazie a jak Rotteckové a Welckerové z jihu, který byl odedávna konstituční, byli zatlačováni do pozadí Camphauseny, Hansemanny a Mildy pruského severu, jak advokáti a profesoři byli zastiňováni obchodníky a továrníky. A vskutku, mezi pruskými liberály, zejména porýnskými, vanul v posledních letech před rokem 1848 docela jiný revoluční duch než mezi kantonkovými liberály[460] na jihu. Tehdy vznikly obě nejlepší politické lidové písně od dob 16. století, píseň o starostovi Tschechovi a píseň o baronce von Droste-Fischeringové,[488] jejichž rouhačství se dnes ve stáří hrozí tíž lidé, kteří roku 1846 vesele zpívali:

* Ještě v době „kulturního boje"[487] si stěžovali porýnští továrníci, že nemohou jinak výborné dělníky ustanovit za dozorce, protože nemají postačující školní vědomosti. Tak je tomu zvláště v katolických oblastech. *(Engelsova poznámka.)*

** Na tomto místě připsal Engels na okraj: „Střední školy pro buržoazii." *(Pozn. red.)*

Diví se každý, vzpomenu-li,
co má purkmistr Tschech smůly:
tlusťocha — pořádný cíl —
ze dvou kroků netrefil!

Ale to všechno se mělo brzy změnit. Přišla únorová revoluce, pak vídeňské březnové dny a berlínská revoluce z 18. března. Buržoazie zvítězila, aniž vážně bojovala; a když nastal vážný boj, ani jej nechtěla. Neboť ona, která ještě před nedávnem koketovala s tehdejším socialismem a komunismem (zvláště v Porýní), nyní najednou zpozorovala, že vypěstovala nejen jednotlivé dělníky, nýbrž dělnickou *třídu*, proletariát, sice ještě napůl ponořený do snu, ale pozvolna se přece jen probouzející a svou nejvlastnější podstatou revoluční. A tento proletariát, který všude vybojoval vítězství pro buržoazii, už vytyčil, zejména ve Francii, požadavky neslučitelné s celým buržoazním pořádkem; v Paříži došlo 23. června 1848 k prvnímu hroznému boji mezi oběma třídami; po čtyřdenní bitvě byl proletariát poražen. Od té doby se většina buržoazie v celé Evropě postavila na stranu reakce, spojila se s absolutistickými byrokraty, feudály a kněžoury, které nedávno svrhla s pomocí dělníků, proti nepřátelům společnosti, totiž proti těmto dělníkům.

V Prusku se to stalo tak, že buržoazie nechala své vlastní zvolené zástupce na holičkách a s tajnou či zjevnou radostí přihlížela, když je vláda v listopadu roku 1848 rozehnala. Junkersko-byrokratická vláda, která se pak v Prusku roztahovala celých deset let, musela sice vládnout konstitučními formami, ale mstila se za to systémem malicherných, dosud i v Prusku neslýchaných šikan a nesnází, jimiž nikdo netrpěl víc než právě buržoazie.[489] Ta však šla kajícně do sebe, pokorně přijímala pršící rány a kopance jako trest za své někdejší revoluční spády a začínala si pozvolna myslet to, co později vyslovila: jsme přece jenom psi!

Pak přišlo regentství. Aby dokázal věrnost trůnu, obklopil Manteuffel následníka trůnu, nynějšího císaře*, špióny právě tak jako nyní Puttkamer redakci „Sozialdemokratu". Když se následník trůnu stal regentem, byl Manteuffel samozřejmě ihned vykopnut a začala nová éra.[490] Byla to pouze změna dekorací. Princ regent

* — tj. Viléma I. *(Pozn. red.)*

milostivě dovolil, aby buržoazie byla opět liberální. Buržoové s radostí použili tohoto svolení, namlouvali si však, že nyní mají otěže v rukou, že pruský stát musí tancovat podle jejich noty. To však naprosto nebyl úmysl „směrodatných kruhů", řečeno stylem patolízalského tisku. Reorganizace armády, to byla cena, kterou měla liberální buržoazie zaplatit za novou éru. Vláda tím žádala pouze provedení všeobecné branné povinnosti v tom rozsahu, jaký byl obvyklý kolem roku 1816. Ze stanoviska liberální opozice se proti tomu rozhodně nedalo namítat nic, co by zároveň neporáželo její vlastní fráze o mocenském postavení Pruska a o německém poslání. Liberální opozice podmiňovala však své svolení uzákoněním maximálně dvouleté vojenské služby. To bylo samo o sobě docela rozumné, šlo však o to, zda se to dá vynutit, zda je liberální buržoazie v celé zemi ochotna stát za touto podmínkou až do krajnosti, tělem i duší. Vláda pevně trvala na třech letech vojenské služby, sněmovna na dvou; konflikt propukl.[491] A s konfliktem ve vojenské otázce nabyla opět rozhodujícího významu zahraniční politika, a to i pro politiku vnitřní.

Viděli jsme, jak se Prusko svým postojem za krymské války a za italské války připravilo o poslední zbytek vážnosti. Tato žalostná politika měla částečnou omluvu ve špatném stavu armády. Poněvadž už před rokem 1848 nebylo možné vypsat nové daně nebo uzavřít půjčku bez svolení stavů, ale stavy svolávat také nechtěli, na armádu nebylo nikdy dost peněz, a ta pro toto bezmezné skrblictví celkově upadala. Zbytek vykonaly duch vojenských parád a bezduché cepování zavedené za Bedřicha Viléma III. Jak bezmocnou se ukázala tato parádní armáda roku 1848 na dánských bitevních polích, můžeme se dočíst u hraběte Waldersee. Mobilizace v roce 1850 byla úplným fiaskem; všeho se nedostávalo a to, co měli, nebylo většinou k ničemu.[391] Tomu sice nyní sněmovna povolením peněz odpomohla; armáda byla vyburcována ze staré netečnosti, polní služba zatlačila — alespoň z valné části — parádní službu. Ale síla armády byla stále stejná jako kolem roku 1820, zatímco všechny ostatní velmoci, zejména Francie, od níž právě nyní hrozilo nebezpečí, značně zvětšily své ozbrojené síly. A přitom byla v Prusku všeobecná branná povinnost; každý Prušák byl na

papíře vojákem; ale protože počet obyvatelstva vzrostl z deseti a půl miliónu (1817) na sedmnáct a tři čtvrtě miliónu (1858), omezený rámec armády nestačil pojmout a vycvičit víc než třetinu mužů schopných vojenské služby. Nyní žádala vláda zesílení armády, které by téměř přesně odpovídalo přírůstku obyvatelstva po roce 1817. Ale tíž liberální poslanci, kteří neustále žádali na vládě, aby se postavila v čelo Německa, aby obhájila mocenské postavení Německa navenek a obnovila vážnost Německa mezi národy — tíž lidé skrblili a hrdlili se a nechtěli nic povolit, ledaže bude dvouletá vojenská služba. Byli však s to prosadit svou vůli, na níž tak tvrdošíjně trvali? Stál lid nebo alespoň jen buržoazie na jejich straně, ochotná vrhnout se za ně do boje?

Naopak. Buržoazie vítala jejich řečnické souboje s Bismarckem, ale ve skutečnosti organizovala hnutí, které i když neuvědoměle, bylo fakticky namířeno proti politice většiny pruské sněmovny. Zasahování Dánska do holštýnské ústavy, násilné pokusy o podánštění Šlesviku rozhořčovaly německého měšťáka.[492] Být sekýrován velmocemi, na to si zvykl; ale dostávat kopance od malého Dánska, to vzbouřilo jeho hněv. Byl založen Národní spolek;[493] právě buržoazie malých států tvořila jeho sílu. A Národní spolek, ať byl sebeliberálnější, žádal především národní sjednocení pod vedením Pruska, pokud možno liberálního Pruska, v nejhorším případě pak jakéhokoli Pruska. Ať se už jednou konečně něco udělá, aby se skoncovalo s ubohým postavením Němců na světovém trhu jako druhořadých lidí, aby Dánsko bylo zkroceno, aby se velmocem v Šlesviku-Holštýnu ukázaly zuby, to žádal Národní spolek především. A přitom byl nyní požadavek Pruska v čele zbaven všeho mlhavého snění, jež v něm bylo až do roku 1850. Vědělo se velmi dobře, že tento požadavek znamená vyhození Rakouska z Německa, faktickou likvidaci svrchovanosti malých států, a že se toho ani onoho nedá dosáhnout bez občanské války a bez rozdělení Německa. Ale občanské války se už nikdo nebál a rozdělení Německa bylo jen faktickým závěrem za celní izolací Rakouska. Německý průmysl a obchod se rozvinuly do takových rozměrů, síť německých obchodních domů, obepínající světový trh, se tak rozšířila a zhoustla, že roztříštěnost na malé státy doma a bezprávnost a nedostatek ochra-

ny v cizině byly už nadále nesnesitelné. A zatímco nejsilnější politická organizace, jakou kdy měla německá buržoazie, fakticky vyslovila berlínským poslancům votum nedůvěry, oni sami se handrkovali o délku vojenské služby!

Taková byla situace, když se Bismarck chystal aktivně zasáhnout do zahraniční politiky.

Bismarck, to je Ludvík Napoleon převtělený z francouzského dobrodruha a pretendenta na trůn v pruského krautjunkera a německého buršáka. Stejně jako Ludvík Napoleon je i Bismarck muž velmi praktického rozumu a velice mazaný, rozený a prohnaný obchodník, který by se za jiných okolností mohl na newyorské burze měřit s Vanderbilty a Jay Gouldy, vždyť se také dovedl pěkně postarat o vlastní kapsu. S těmi vyvinutými schopnostmi v oblasti praktického života bývá však často spojena příslušná omezenost duševního obzoru a v tom Bismarck převyšuje svého francouzského předchůdce. Neboť ten si přece za dob svého vagabundství sám vypracoval své „napoleonské ideje“[494] — podle toho také vypadaly — zatímco Bismarck, jak uvidíme, nikdy nedal dohromady sebenepatrnější vlastní politickou ideu, nýbrž pouze skombinovával hotové ideje jiných. Tato omezenost byla však právě jeho štěstím. Bez ní by byl nikdy nedokázal představovat si celé světové dějiny ze specificky pruského hlediska; a kdyby byl měl tento jeho veskrze prušácký světový názor nějakou mezeru, kudy by pronikalo denní světlo, byl by také v koncích s celým svým posláním a bylo by po jeho slávě. Ovšem jakmile svým způsobem splnil své zvláštní, zvenčí předepsané poslání, byl také u konce se svým rozumem; uvidíme, k jakým skokům ho donutil naprostý nedostatek nějakých racionálních idejí a jeho neschopnost pochopit dějinnou situaci, kterou sám vytvořil.

Jestliže si Ludvík Napoleon díky své minulosti navykl nemít příliš mnoho ohledů při volbě svých prostředků, naučil se Bismarck z dějin pruské politiky, zejména politiky takzvaného velkého kurfiřta* a Bedřicha II., počínat si ještě méně úzkostlivě; a přitom si mohl zachovat povznášející vědomí, že v tom zůstává věren vlas-

* — tj. Bedřicha Viléma. *(Pozn. red.)*

tenecké tradici. Jeho obchodnický čich ho učil potlačovat vlastní junkerské chutě, když to muselo být; jakmile se zdálo, že už to není nutné, vystoupily opět jasně na povrch; to ovšem bylo známkou úpadku. Jeho politická metoda byla metodou buršáka; burleskního doslovného výkladu „pivního zákoníku", jímž se unikalo z nástrah v buršácké pivnici, používal zcela bez ostychu ve sněmovně při výkladu pruské ústavy; všechny novoty, které zavedl do diplomacie, jsou převzaty z buršáckého života. Jestliže však Ludvík Napoleon byl často v rozhodujících okamžicích najednou nejistý, jako při státním převratu z roku 1851, kdy ho Morny musel doslova přinutit, aby provedl, co začal, a jako v předvečer války roku 1870, kdy mu jeho nejistota zkazila celé jeho postavení, pak je nutno Bismarckovi přiznat, že to se mu nikdy nestalo. Toho síla vůle nikdy neopustila; spíš se u něho zvrhla v otevřenou brutalitu. A v tom tkví především tajemství jeho úspěchu. Všechny třídy vládnoucí v Německu, jak junkeři, tak buržoové, ztratily natolik poslední zbytek energie a ve „vzdělaném" Německu se stalo natolik zvykem nemít vůli, že jediný člověk mezi nimi, který skutečně ještě vůli měl, se právě proto stal jejich největším mužem a tyranem jich všech, že před ním proti lepšímu vědomí a svědomí, jak to sami nazývali, ochotně „skákali přes hůl". Ovšem v „nevzdělaném" Německu nejsme ještě tak daleko; pracující lid ukázal, že má vůli, s níž nic nepořídí ani silná vůle Bismarckova.

Skvělá životní dráha se otvírala před naším braniborským junkerem, kdyby jen dovedl směle se jí chopit. Což se nestal Ludvík Napoleon modlou buržoazie právě proto, že rozbil její parlament, ale zvýšil její zisky? A neměl Bismarck stejný obchodní talent, kterému se buržoové tolik obdivovali u falešného Napoleona? Netáhlo ho to k Bleichröderovi jako Ludvíka Napoleona k jeho Fouldovi? Neexistoval roku 1864 v Německu rozpor mezi buržoaznímí zástupci ve sněmovně, kteří chtěli uškudlit na vojenské službě, a buržoy venku, v Národním spolku, kteří žádali za každou cenu národní činy, činy, k nimž bylo zapotřebí vojska? Nebyl to naprosto podobný rozpor jako ve Francii roku 1851 mezi buržoy ve sněmovně, kteří drželi moc presidentovu na uzdě, a buržoy

venku, kteří chtěli klid a silnou vládu, klid za každou cenu — rozpor, jejž Ludvík Napoleon vyřešil tím, že rozehnal parlamentní křiklouny a mase buržoů poskytl klid? Nebyla situace v Německu ještě mnohem příhodnější pro smělý úder? Neměla buržoazie úplně hotový organizační plán a nevolala sama hlasitě po energickém pruském státníkovi, který by její plán provedl, vyloučil Rakousko z Německa a spojil malé státy pod pruskou nadvládou? A museloli se přitom s pruskou ústavou zacházet poněkud drsně, bylo-li třeba ideology ve sněmovně i mimo ni po zásluze odsunout stranou, nebylo možné opřít se podobně jako Ludvík Napoleon o všeobecné hlasovací právo? Co mohlo být demokratičtější než zavedení všeobecného hlasovacího práva? Neprokázal snad Ludvík Napoleon, že je naprosto neškodné — jestliže se s ním správně zachází? A nenabízelo právě toto všeobecné hlasovací právo prostředek, jak se dovolávat širokých mas lidu, jak mírně koketovat s nově vznikajícím sociálním hnutím, kdyby se buržoazie chtěla zpěčovat?

Bismarck se dal do díla. Šlo o to zopakovat státní převrat Ludvíka Napoleona, názorně ukázat německé buržoazii skutečný poměr sil, násilím rozbít její liberální sebeklamy, ale uskutečnit její nacionální požadavky, shodné s pruskými tužbami. Nejbližší příležitost k jednání poskytl především Šlesvik-Holštýn. Půda pro zahraniční politiku byla připravena. Ruského cara* získal Bismarck službami, které mu prokázal roku 1863 v roli pochopa proti polským povstalcům[495]; Ludvík Napoleon byl rovněž zpracován a mohl omluvit svou lhostejnost, ne-li tiché nadržování Bismarckovým plánům, svým oblíbeným „národnostním principem"; v Anglii byl ministerským předsedou Palmerston, který udělal malého lorda Johna Russella ministrem zahraničních věcí jen proto, aby ho náležitě zesměšnil. Ale Rakousko bylo konkurentem Pruska v boji o nadvládu v Německu, a nesmělo se proto právě v této záležitosti dát předstihnout Pruskem, tím spíš, že se roku 1850 a 1851 jako dráb cara Mikuláše v Šlesviku-Holštýnu chovalo fakticky ještě mnohem sprostěji než samo Prusko.[496] Situace byla tedy neobyčejně příznivá. Třebaže Bismarck nenáviděl Rakousko a třebaže Rakous-

* — tj. Alexandra II. *(Pozn. red.)*

ko by si bylo naproti tomu rádo zchladilo žáhu na Prusku, nezbývalo jim po smrti dánského krále Bedřicha VII. nic jiného než společně — za tichého souhlasu Ruska a Francie — zakročit proti Dánsku. Úspěch byl předem zaručen, dokud Evropa zůstane neutrální; to se také stalo; vévodství byla dobyta a v klidu odstoupena.[497]

Prusko sledovalo za této války ještě další cíl: vyzkoušet na nepříteli svou armádu, jejíž výcvik probíhal od roku 1850 podle nových zásad a která byla roku 1860 reorganizována a zesílena. Osvědčila se nad všechno očekávání dobře, a to v nejrůznějších válečných situacích. Že má jehlovka mnoho předností proti předovce a že s ní vojáci dovedou správně zacházet, dokázala srážka u Lyngby v Jutsku, kde 80 Prusů, kteří zaujali pozice za křovím, zahnalo rychlou palbou na útěk trojnásobný počet Dánů. Současně byla příležitost si všimnout, jak Rakušané vyvodili z italské války a z francouzského způsobu boje pouze to poučení, že střelba není k ničemu, že opravdový voják se musí co nejdříve vrhnout na nepřítele s bodákem, to si zapsali za uši, protože vítanější nepřátelskou taktiku před hlavněmi zadovek si ani nebylo možno přát. A aby byla Rakušanům co nejdříve dána příležitost prakticky se o tom přesvědčit, byla obě vévodství při uzavření míru dána pod společnou svrchovanost Rakouska a Pruska. Tak byla vytvořena čistě provizorní situace, která musela plodit konflikt na konflikt, a bylo jen na Bismarckovi, kdy bude chtít použít takového konfliktu k velkému úderu proti Rakousku. Protože pruská politika má zvyk „bezohledně do krajnosti využít" příznivé situace, jak to nazýval pan von Sybel, bylo samozřejmé, že pod záminkou osvobození Němců od dánského útisku bylo k Německu připojeno na 200 000 Dánů v severním Šlesviku. Kdo však vyšel naprázdno, byl kandidát malých států a německé buržoazie na šlesvicko-holštýnský trůn, vévoda z Augustenburgu.

Tak uskutečnil Bismarck ve vévodstvích vůli německé buržoazie proti její vůli. Zahnal Dány, vzepřel se cizině a cizina se ani nehnula. Ale s vévodstvími, sotva osvobozenými, se zacházelo jako s dobytým územím; na jejich přání se nikdo neptal, jednoduše je prozatím rozdělili mezi Rakousko a Prusko. Prusko se opět stalo velmocí, nebylo už pátým kolem u evropského vozu; splnění národ-

ních tužeb buržoazie bylo na nejlepší cestě, ale cesta, která byla zvolena, nebyla liberální cestou buržoazie. Pruský vojenský konflikt trval tedy dále a stával se stále neřešitelnějším. Druhé jednání Bismarckova dramatu mělo následovat.

Dánská válka splnila část národních tužeb, Šlesvik-Holštýn byl „osvobozen", varšavský a londýnský protokol, jimiž velmoci zpečetily ponížení Německa před Dánskem,[498] byly roztrhány a hozeny jim pod nohy a velmoci ani nemukly, Rakousko a Prusko stály opět spolu, jejich vojska bok po boku vítězila a žádný vladař už nepomýšlel na to, sáhnout na německé území. Zálusk Ludvíka Napoleona na Rýn, zatlačovaný dosud do pozadí tím, že byl zaneprázdněn jinak — italskou revolucí, polským povstáním, dánskými zápletkami a konečně tažením do Mexika[499] — neměl nyní už žádné vyhlídky. Situace ve světě, v zahraniční politice byla tedy taková, jak si jen může přát konzervativní pruský státník. Ale Bismarck do roku 1871 nebyl konzervativní, a tehdy teprve ne, a německá buržoazie nebyla vůbec uspokojena.

Německá buržoazie stála jako dosud před známým rozporem. Na jedné straně požadovala výhradní politickou moc pro sebe, tj. pro vládu vybranou z liberální sněmovní většiny; a taková vláda by byla musela deset let bojovat se starým systémem zastupovaným korunou, dokud by nebylo uznáno její nové mocenské postavení; tedy deset let vnitřního oslabování. Na druhé straně však buržoazie žádala revoluční přestavbu Německa, která se dala provést pouze násilím, tedy jen skutečnou diktaturou. A přitom buržoazie od roku 1848 znovu a znovu, v každém rozhodujícím okamžiku dokazovala, že nemá ani dost málo potřebné energie, aby prosadila jedno nebo druhé — natož obojí. V politice jsou pouze dvě rozhodující síly: organizovaná státní moc, armáda, a neorganizovaná, živelná moc lidových mas. Odvolávat se k lidovým masám se buržoazie odnaučila roku 1848; bála se jich ještě víc než absolutismu. Armádou však buržoazie také nedisponovala. Zato jí disponoval Bismarck.

V ústavním konfliktu, který dosud trvá, bojoval Bismarck co

nejostřeji proti parlamentním požadavkům buržoazie. Ale hořel touhou prosadit její nacionální požadavky. Vždyť se přece shodovaly s nejtajnějšími tužbami pruské politiky. Jestliže nyní znovu provedl vůli buržoazie proti její vůli, jestliže uskutečnil sjednocení Německa, tak jak je formulovala buržoazie, byl konflikt sám sebou odstraněn a Bismarck se musel stát modlou buržoazie právě tak jako jeho vzor, Ludvík Napoleon.

Buržoazie mu ukázala cíl, Ludvík Napoleon cestu k cíli; jen provedení bylo dílem Bismarckovým.

Aby se Prusko dostalo v čelo Německa, bylo nutno nejen vyhnat Rakousko násilím z Německého spolku[226], ale také podrobit malé státy. Takové bujaré řízné války[500] Němců proti Němcům byly odjakživa v pruské politice hlavním prostředkem k rozšíření území; něčeho takového se žádný udatný Prušák nebál. Právě tak málo pochybností mohl vzbuzovat i druhý hlavní prostředek: spolek s cizinou proti Němcům. Sentimentálního ruského cara Alexandra měli v kapse. Ludvík Napoleon vždycky uznával, že Prusko má v Německu poslání Piemontu, a byl docela ochoten udělat s Bismarckem obchůdek. Mohl-li to, co potřeboval, dostat mírnou cestou, ve formě kompenzací, dával tomu přednost. Vždyť také nepotřeboval celý levý břeh Rýna najednou; kdyby jej dostal po kouscích, za každý nový krok Pruska kupředu vždycky další kus, bylo by to méně nápadné, a přece by to vedlo k cíli. A v očích francouzského šovinisty vyvážila jedna čtverečná míle na Rýně celé Savojsko a Nizzu. S Ludvíkem Napoleonem se tedy jednalo a získalo se jeho svolení, aby se Prusko zvětšilo a vytvořil se Severoněmecký spolek[228]. Že mu za to byl nabídnut kus německého území na Rýně, o tom není pochyb;* za vyjednávání s Govonem mluvil Bismarck o Porýnském Bavorsku a Porýnském Hesensku.[501] Později to sice popřel. Ale diplomat, a zejména pruský diplomat, má své vlastní názory o hranicích, v nichž je oprávněn nebo dokonce nucen pravdu mírně znásilnit. Pravda je ženského rodu a má to tedy — podle junkerských představ — vlastně docela ráda. Ludvík Napoleon nebyl tak hloupý, aby svolil ke zvětšení Pruska, aniž mu Prusko slíbilo kompenzaci; spíše

* Na tomto místě Engels napsal tužkou na okraj: „Rozdělení — linie na Mohanu"; viz tento svazek, str. 466. *(Pozn. red.)*

by byl Bleichröder půjčil peníze bez úroků. Ale neznal dost dobře své Prušáky, a byl nakonec přece jen napálen. Zkrátka a dobře, když si ho zajistili, spojili se s Itálií k „ráně do srdce".

Šosáci různých zemí se nad tímto výrazem hluboce rozhořčili. Zcela neprávem. À la guerre comme à la guerre.* Tento výraz pouze potvrzuje, že Bismarck pokládal německou občanskou válku z roku 1866[502] za to, čím byla, totiž za *revoluci*, a že byl ochoten tuto revoluci prosadit revolučními prostředky. A to také učinil. Jeho postup vůči Spolkovému sněmu byl revoluční. Místo aby se podrobil ústavnímu rozhodnutí spolkových orgánů, předhazoval jim porušení spolkové smlouvy — čirá výmluva —, rozbil Spolek, vyhlásil novou ústavu s Říšským sněmem voleným na základě revolučního všeobecného hlasovacího práva a vyhnal konečně Spolkový sněm z Frankfurtu.[503] V Horním Slezsku vytvořil maďarskou legii pod velením revolučního generála Klapky a jiných revolučních důstojníků, jejichž mužstvo, maďarští přeběhlíci a váleční zajatci, měli vést válku proti vlastnímu legitimnímu nejvyššímu veliteli.** Po dobytí Čech vydal Bismarck proklamaci „k obyvatelům slavného Českého království"[504], jejíž obsah byl rovněž hrubým útokem na tradice legitimity. Už po uzavření míru[505] se zmocnil všech držav tří legitimních německých knížat a jednoho svobodného města[227] ve prospěch Pruska, aniž toto vyhnání knížat, která byla právě tak „z boží milosti" jako pruský král, nějak zatížilo jeho křesťanské a legitimistické svědomí. Zkrátka byla to úplná revoluce, provedená revolučními prostředky. Jsme ovšem poslední, kdo by mu to vytýkali. Co mu vytýkáme, je naopak to, že nebyl dost revoluční, že byl pouze pruským revolucionářem shora, že začal celou revoluci v takovém postavení, kdy ji mohl provést jen zpola, že když už vstoupil na cestu anexí, spokojil se čtyřmi nuzáckými státečky.

Nyní se však přibelhal malý Napoleon a žádal svou odměnu. Za války si mohl vzít na Rýně, co by byl chtěl; nejen území, ale ani pevnosti nebyly chráněny. Váhal; čekal zdlouhavou válku, která unaví obě strany — a přišly tyto rychlé rány, porážka Rakouska v osmi dnech. Žádal nejdříve to, co Bismarck označil generálu Go-

* Válka je válka. *(Pozn. red.)*

** Na tomto místě napsal Engels tužkou na okraj: „Přísaha!" *(Pozn. red.)*

vonovi jako možné územní odškodnění — Porýnské Bavorsko a Porýnské Hesensko s Mohučí. To však Bismarck teď už nemohl dát, i kdyby byl chtěl. Mohutné úspěchy ve válce mu uložily nové povinnosti. Od chvíle, kdy Prusko vystoupilo jako ochránce a záštita Německa, nemohlo už zašantročit cizině Mohuč, klíč ke střednímu Porýní. Bismarck odmítl. Ludvík Napoleon byl ochoten vyjednávat; žádal už jen Lucembursko, Landau, Saarlouis a saarbrückenský uhelný revír. Ale ani to už nemohl Bismarck odstoupit, tím spíš, že tentokrát bylo požadováno také pruské území. Proč je Ludvík Napoleon nezabral sám v pravé chvíli, když Prusové trčeli v Čechách? Prostě z kompenzací pro Francii nebylo nic. Bismarck věděl, že to znamená v budoucnu válku s Francií; ale to mu bylo právě vhod.

Při uzavírání míru nevyužilo tentokrát Prusko příznivé situace tak bezohledně, jak to bylo jindy ve chvíli štěstí jeho zvykem. A mělo k tomu dobré důvody. Sasko a Hesensko-Darmstadtsko byly vtaženy do nového Severoněmeckého spolku a už proto byly šetřeny. S Bavorskem, Württemberskem a Bádenskem se muselo zacházet šetrně, poněvadž se Bismarck chystal uzavřít s nimi tajné smlouvy o obraně a výboji. A Rakousko — což mu Bismarck neprokázal službu tím, že přesekl tradiční svazky, které je připoutávaly k Německu a k Itálii? Což mu teprve nyní nezjednal vytoužené nezávislé velmocenské postavení? Nevěděl ve skutečnosti lépe než Rakousko samo, co je mu na prospěch, když je v Čechách porazil? Nemuselo Rakousko — kdyby správně usuzovalo — uznat, že zeměpisná poloha, vzájemné svazky obou zemí učinily z Německa sjednoceného Pruskem jeho nutného a přirozeného spojence?

Tak se stalo, že se Prusko mohlo poprvé za dobu svého trvání obestřít leskem velkomyslnosti, protože po lžičce dávalo, po lopatě bralo.

Na českých bitevních polích nebylo poraženo jen Rakousko — byla tu poražena i německá buržoazie. Bismarck jí dokázal, že ví lépe než ona sama, co jí prospívá. Na prodlužování konfliktu nemohla už sněmovna pomýšlet. Liberální požadavky buržoazie byly na dlouhou dobu pochovány, avšak její národní požadavky se den ode dne víc splňovaly. S rychlostí a přesností, která i ji udivovala, prováděl Bismarck její národní program. A když jí názorně in

corpore vili, na jejím vlastním zchátralém těle, dokázal její malátnost a nedostatek energie a tím i úplnou neschopnost provést svůj vlastní program, zahrál si i vůči ní na velkomyslného; požádal sněmovnu, nyní fakticky odzbrojenou, o zproštění odpovědnosti za protiústavní postup vlády v době konfliktu. Dojata k slzám povolila sněmovna tento nyní už neškodný pokrok.[506]

Přesto bylo tím buržoazii připomenuto, že i ona byla u Hradce Králové poražena.[507] Ústava Severoněmeckého spolku byla střižena podle šablony pruské ústavy, která byla konfliktem autenticky interpretována. Neodhlasovat daně bylo zakázáno. Spolkový kancléř a jeho ministři byli jmenováni pruským králem, nezávisle na jakékoli parlamentní většině. Nezávislost armády na parlamentu, zajištěná konfliktem, byla dodržována i vůči Říšskému sněmu. Zato však měli členové tohoto Říšského sněmu povznášející vědomí, že byli zvoleni na základě všeobecného hlasovacího práva. Tuto skutečnost jim také připomínal, a to nepříjemně, pohled na dva socialisty, kteří seděli mezi nimi.* Poprvé se objevili socialističtí poslanci, zástupci proletariátu, v parlamentním sboru. To bylo neblahé znamení.

Zprvu to všechno bylo bezvýznamné. Nyní šlo o to, vybudovat a využít v zájmu buržoazie novou říšskou jednotu alespoň na severu, a tím také vlákat jihoněmeckou buržoazii do nového spolku. Spolková ústava odňala ekonomicky nejdůležitější obory zákonodárství jednotlivým státům a svěřila jejich úpravu Spolku; společné občanské právo a právo svobodného pohybu po celém spolkovém území, domovské právo, zákonodárství v oboru živností, obchodu, cel, plavby, mincí, měr a vah, železnic, vodních cest, pošt a telegrafů, patentů, bank, celé zahraniční politiky, konzulátů, ochrany obchodu v cizině, zdravotní policie, trestního práva, soudnictví atd. Většina těchto věcí byla nyní rychle a celkem liberálním způsobem upravena zákony. Tak byly nyní konečně — konečně! — odstraněny nejhorší výstřelky státní roztříštěnosti, které nejvíc uzavíraly cestu jednak kapitalistickému vývoji, jednak pruským mocenským choutkám. To však nebyla žádná světodějná vymoženost, jak vytrubovaly buržoa, který se nyní stal šovinistou, nýbrž velmi, velmi pozdní a nedokonalá napodobenina toho, co vykonala francouzská revo-

* — tj. Augusta Bebela a Wilhelma Liebknechta. *(Pozn. red.)*

luce už před sedmdesáti lety a co už dávno zavedly všechny ostatní kulturní státy. Místo chvástání se měli stydět, že „vysoce vzdělané" Německo s tím přišlo až úplně poslední.

Po celou dobu existence Severoněmeckého spolku vycházel Bismarck buržoazii v hospodářské oblasti ochotně vstříc a také při projednávání otázek kompetence parlamentu ukazoval železnou pěst pouze v sametové rukavičce. Bylo to jeho nejlepší období; tu a tam bylo možno zapochybovat o jeho specificky pruské omezenosti, o jeho neschopnosti pochopit, že ve světových dějinách jsou ještě jiné a mocnější síly než armády a o ně se opírající diplomatické intriky.

Že mír s Rakouskem nese ve svém lůně válku s Francií, to Bismarck nejen věděl, to také chtěl. Tato válka měla být právě prostředkem k dobudování pruskoněmecké říše, kterou od něho požadovala německá buržoazie.* Pokusy přeměnit pozvolna Celní parlament[509] v Říšský sněm a tak postupně zatáhnout jižní státy do Severního spolku ztroskotaly na hlasitém pokřiku jihoněmeckých poslanců: Žádné rozšiřování kompetencí! Nálada vlád, které byly právě poraženy na bitevním poli, nebyla o nic příznivější. Pouze nový hmatatelný důkaz, že Prusko je vůči nim v přesile, ale že je také dost silné, aby je chránilo — tedy pouze nová všeněmecká válka mohla rychle přivodit okamžik kapitulace. A pak to ovšem vypadalo tak, jako by hraniční čára na Mohanu[510], předem v klidu dohodnutá mezi Bismarckem a Ludvíkem Napoleonem, byla po vítězstvích Prusům Napoleonem vnucena; sjednocení s jižním Německem bylo tedy porušením práva na rozkouskování Německa, tentokrát Francouzům formálně přiznaného, bylo příčinou k válce.

Mezitím musel Ludvík Napoleon hledat, zda by někde na německé hranici nenašel kousek území, který by získal jako kompen-

* Už před válkou s Rakouskem, když mu ministr jednoho ze středoněmeckých států položil otázku týkající se jeho demagogické německé politiky, odpověděl Bismarck, že — přes všechny fráze — vyhodí Rakousko z Německa a rozbije Spolek. — „A to myslíte, že se středoněmecké státy na to budou klidně dívat?" — „Vy, středoněmecké státy, neuděláte vůbec nic." — „A co bude s Němci?" — „Pak je povedu do Paříže a tam je sjednotím." (Vyprávěl to v Paříži před válkou s Rakouskem zmíněný ministr a bylo to uveřejněno za války v listě „Manchester Guardian"[508] pařížskou dopisovatelkou tohoto listu paní Crawfordovou.) *(Engelsova poznámka.)*

zaci za Sadovou. Při vytvoření Severoněmeckého spolku bylo ponecháno stranou Lucembursko, takže nyní bylo vlastně úplně nezávislým státem, spojeným jen personální unií s Nizozemím. Bylo přitom skoro stejně pofrancouzštěno jako Alsasko a rozhodně tíhlo spíš k Francii než k Prusku, které fakticky nenávidělo.

Lucembursko je výrazný příklad toho, co udělala politická ubohost Německa od středověku z německo-francouzských pohraničních území, a to příklad o to výraznější, že Lucembursko patřilo do roku 1866 nominálně k Německu. Ačkoli se do roku 1830 skládalo z francouzské a německé poloviny, byla i německá část už dávno pod vlivem vyšší francouzské kultury. Němečtí císařové z lucemburského rodu[511] byli jazykem i vzděláním Francouzi. Od začlenění do burgundských zemí (1440) zůstalo Lucembursko jako ostatní nizozemské země ve svazku s Německem jen nominálně; na tom nic nezměnilo ani jeho přijetí do Německého spolku roku 1815. Po roce 1830 připadla francouzská část a ještě hezký kus německé části Belgii. Ale ve zbývající německé části Lucemburska zůstalo všechno po francouzském způsobu: soudy, úřady, sněmovna, všude se jednalo francouzsky, všechny veřejné i soukromé písemnosti, všechny obchodní knihy byly vedeny francouzsky, na všech středních školách se vyučovalo francouzsky, jazykem vzdělanců byla a zůstávala francouzština, která vrzala a skřípala pod tíhou hornoněmeckého posouvání hlásek. Zkrátka v Lucembursku se mluvilo dvěma jazyky: rýnsko-franckým lidovým nářečím a francouzsky, ale hornoněmčina zůstávala cizím jazykem. Pruská posádka v hlavním městě to všechno spíš zhoršovala, než zlepšovala. Je to pro Německo dost zahanbující, ale je to pravda. A toto dobrovolné pofrancouzštění Lucemburska vrhá teprve pravé světlo na obdobný vývoj v Alsasku a v německé části Lotrinska.

Holandský král*, suverénní lucemburský vévoda, velmi potřeboval hotové peníze a byl ochoten prodat vévodství Ludvíku Napoleonovi. Lucemburčané by byli bezvýhradně souhlasili s připojením k Francii — dokladem toho je jejich postoj za války z roku 1870. Prusko nemohlo z hlediska mezinárodního práva nic namítat, poněvadž se samo přičinilo o vyloučení Lucemburska z Německa.

* — tj. Vilém III. *(Pozn. red.)*

Pruské oddíly ležely v lucemburském hlavním městě jako spolková posádka německé spolkové pevnosti; jakmile Lucemburk přestal být spolkovou pevností, neměly tam už žádná práva. Proč však nešly domů, proč nemohl Bismarck připustit anexi?

Prostě proto, že nyní vystoupily na povrch rozpory, do nichž se zapletl. *Před* rokem 1866 bylo Německo pro Prusko ještě pouze anekčním územím, o něž se muselo dělit s cizinou. *Po* roce 1866 se Německo stalo *územím* pod pruskou *ochranou*, územím, které bylo nutno bránit před cizími spáry. V zájmu Pruska byly ovšem celé kusy Německa z nově vytvořeného takzvaného Německa vyloučeny. Ale německý národ měl právo na celé své území a toto právo ukládalo nyní pruské koruně povinnost zabránit přivtělení těchto kusů bývalého spolkového území k cizím státům a ponechat jim pro budoucnost možnost připojit se k pruskoněmeckému státu. Proto Itálie zůstala stát na tyrolských hranicích,[512] proto nesmělo nyní Lucembursko přejít do rukou Ludvíka Napoleona. Skutečně revoluční vláda to mohla otevřeně prohlásit. Nemohl to však prohlásit královsko-pruský revolucionář, který konečně dokázal proměnit Německo v metternichovský „zeměpisný pojem“[513]. On sám se provinil proti mezinárodnímu právu a mohl si pomoci jen tím, že si mezinárodní právo s oblibou vykládal tak, jak se vykládá v buršáckých pivnicích.

Nestal-li se tím přímo směšným, bylo to jen proto, že Ludvík Napoleon na jaře roku 1867 ještě naprosto nebyl připraven na velkou válku. Na londýnské konferenci došlo k dohodě. Prusové vyklidili Lucembursko; pevnost byla zbořena, vévodství bylo prohlášeno za neutrální.[514] Válka byla opět odložena.

Ludvík Napoleon se s tím nemohl spokojit. Zvětšení moci Pruska mu bylo docela vhod, dokud dostával příslušné kompenzace na Rýně. Chtěl se spokojit s málem; i z toho ještě slevil, ale nedostal vůbec nic, byl dočista napálen. Bonapartistické císařství ve Francii bylo však možné jen tehdy, posunovalo-li postupně hranici směrem k Rýnu a zůstávala-li Francie — ať už ve skutečnosti, nebo jen v představě — rozhodčím Evropy. Posunutí hranice se nezdařilo, postavení rozhodčího bylo nyní ohroženo a bonapartistický tisk hlasitě volal po odvetě za Sadovou; chtěl-li si Ludvík Napoleon

udržet trůn, musel zůstat věren své úloze a násilím si vzít to, co přes všechny prokázané služby nedostal po dobrém.

Na obou stranách začaly tedy horlivé přípravy na válku, diplomatické i vojenské. A tu se stala tato diplomatická příhoda:

Španělsko hledalo kandidáta na trůn. V březnu [1869] se francouzský vyslanec v Berlíně Benedetti doslechne, že se princ Leopold Hohenzollern uchází o španělský trůn; dostane z Paříže příkaz, aby to vyšetřil. Náměstek státního sekretáře von Thile ujišťuje čestným slovem, že pruská vláda o tom nic neví. Za návštěvy v Paříži se Benedetti dovídá císařovo mínění: „Tato kandidatura je svou podstatou protinárodní, země si ji nedá líbit, je třeba jí zabránit."

Mimochodem tu Ludvík Napoleon dokázal, že už značně upadá. Co mohla být doopravdy lepší „pomsta za Sadovou" než pruský princ na královském trůně ve Španělsku a z toho nevyhnutelně plynoucí nepříjemnosti, zapletení Pruska do vnitřních vztahů španělských stran, pravděpodobně i válka, porážka trpasličího pruského loďstva, v každém případě krajní zesměšnění Pruska v očích Evropy? Ale toto divadlo si už Ludvík Napoleon nemohl dovolit. Jeho kredit byl už natolik otřesen, že byl nucen setrvat při tradičním stanovisku, podle něhož by německý panovník na španělském trůně znamenal pro Francii postavení mezi dvěma ohni, a nelze ho tedy připustit — stanovisko, které bylo po roce 1830 dětinské.

Benedetti vyhledat tedy Bismarcka, aby se mu dostalo dalšího vysvětlení a aby mu vyložil stanovisko Francie (11. května 1869). Nedověděl se od Bismarcka nic zvlášť určitého. Zato Bismarck se od něho dověděl to, co chtěl vědět: že Leopoldova kandidatura znamená okamžitou válku s Francií. Od nynějška mohl tedy Bismarck rozpoutat válku, kdykoli se mu zlíbí.

A skutečně Leopoldova kandidatura se opět objevuje v červenci roku 1870 a vede okamžitě k válce, ať se tomu Ludvík Napoleon jak chce vzpírá. Viděl nejen, že upadl do léčky. Věděl také, že jde o jeho císařství, a málo důvěřoval v opravdovost svých bonapartistických „pekelníků"[386], kteří ho ujišťovali, že všechno je připraveno až do posledního knoflíku na kamaši, a ještě méně dů-

věry měl v jejich vojenskou a administrativní zdatnost. Ale logické důsledky jeho vlastní minulosti ho hnaly do záhuby; právě váhání uspíšilo jeho pád.

Bismarck byl naproti tomu nejen vojensky plně připraven, měl tentokrát skutečně na své straně národ, který za všemi diplomatickými lžemi obou stran viděl pouze jedno: v této válce jde nejen o Rýn, nýbrž o národní existenci. Zálohy a zeměbrana — poprvé od roku 1813 — spěchaly opět ochotně a bojechtivě pod své prapory. Nezáleží na tom, jak k tomu všemu došlo, nezáleží na tom, jaký kus z dvoutisíciletého národního dědictví slíbil Bismarck na vlastní pěst Ludvíku Napoleonovi: bylo třeba vštípit cizině jednou provždy, že se nemá vměšovat do německých vnitřních záležitostí a že Německo není povoláno k tomu, aby odstupováním německého území podpíralo nejistý trůn Ludvíka Napoleona. A před tímto národním rozmachem zmizely všechny třídní rozdíly, rozplynuly se všechny chutě jihoněmeckých dvorů na Rýnský spolek, všechny restaurační pokusy vyhnaných knížat.

Obě strany se snažily získat spojence. Ludvík Napoleon měl zajištěno Rakousko a Dánsko a do jisté míry i Itálii. Bismarck měl Rusko. Ale Rakousko jako vždy nebylo připraveno, nemohlo před 2. zářím účinně zasáhnout — a po 2. září byl Ludvík Napoleon německým válečným zajatcem — a Rusko oznámilo Rakousku, že je napadne, jakmile Rakousko napadne Prusko. V Itálii se však Ludvíku Napoleonovi vymstila obojetná politika: chtěl tam rozpoutat hnutí za národní jednotu, ale přitom chtěl před touto národní jednotou ochránit papeže; měl obsazen Řím svým vojskem, které nyní potřeboval doma, a přece je nemohl stáhnout, aniž si předem na Itálii vynutil slib, že bude respektovat svrchovanost Říma a papeže; a to zase zabránilo Itálii, aby se postavila na jeho stranu. Konečně Dánsko dostalo od Ruska rozkaz, aby zachovalo klid.

Ale rozhodněji než všechna diplomatická jednání působily na lokalizování války rychlé údery německých zbraní od Spichern a Woerthu[515] až po Sedan[287]. Armáda Ludvíka Napoleona byla v každé bitvě poražena a nakonec jí asi tři čtvrtiny putovaly do zajetí do Německa. Nebylo to vinou vojáků, kteří se bili docela

udatně, nýbrž vinou velení a správy. Když si však někdo jako Ludvík Napoleon vybudoval svou říši s pomocí bandy pobudů, když si tuto říši po osmnáct let udržel pouze tím, že této bandě nechal na pospas Francii, když všechna rozhodující místa ve státě obsadil právě lidmi z této bandy a všechna nižší místa jejich náhončími, ať nepodstupuje boj na život a na smrt, nechce-li zůstat na holičkách. Za necelých pět týdnů se zhroutila celá budova císařství, na niž po léta s údivem zíral evropský šosák; revoluce ze 4. září[516] odklidila už jen sutiny; a Bismarck, který táhl do války, aby vytvořil maloněmecké císařství, zjistil jednoho krásného dne, že se stal zakladatelem francouzské republiky.

Podle vlastní Bismarckovy proklamace nebyla válka vedena proti francouzskému národu, nýbrž proti Ludvíku Napoleonovi. S jeho pádem odpadly tedy všechny důvody k válce. To si také představovala — jinak ne tak naivní — vláda 4. září a byla velmi udivena, když se z Bismarcka najednou vyloupl pruský junker.

Nikdo na světě nechová takovou nenávist k Francouzům jako pruský junker. Neboť junker, který do té doby neplatil daně, nejenže musel těžce trpět, když byl v letech 1806—1813 vydán Francouzům na pospas, což si sám přivodil svou domýšlivostí; ale co bylo daleko horší, bezbožní Francouzové tak popletli hlavy svou zpupnou revolucí, že stará junkerská sláva byla pohřbena do značné míry i ve starém Prusku, že ubozí junkeři museli rok co rok vést tuhý boj, aby zachránili alespoň zbytek této své slávy, a značná část jich už klesla na úroveň zchátralé příživnické šlechty. Za to se museli Francii pomstít a o to se postarali junkerští důstojníci v armádě pod Bismarckovým vedením. V Prusku byl sestaven soupis francouzských válečných kontribucí a podle něho bylo ve Francii vyměřováno výpalné, které mělo být vymáháno na jednotlivých městech a departementech — ovšem s přihlédnutím k daleko většímu bohatství Francie. S okázalou bezohledností byly rekvírovány potraviny, píce, šatstvo, obuv atd. Jakýsi starosta v Ardenách, který prohlásil, že nemůže dodávky splnit, dostal bez okolků pětadvacet ran holí; pařížská vláda o tom uveřejnila úřední doklady. Franktiréři, kteří jednali tak přesně podle předpisů pruského nařízení o domobraně z roku 1813[517], jako by je schválně studovali,

byli bez milosti na místě zastřeleni. Také historky o pendlovkách posílaných domů jsou pravdivé, sama „Kölnische Zeitung" přinesla o tom zprávu. Jenomže podle pruských pojmů nebyly tyto pendlovky ukradeny, nýbrž byly nalezeny jako majetek bez pána v opuštěných venkovských domech v okolí Paříže a anektovány pro drahé a blízké ve vlasti. A tak dbali junkeři pod Bismarckovým vedením na to, aby přes vzorné chování jak mužstva, tak i značné části důstojníků zůstal zachován specificky pruský ráz války a aby byl Francouzům vtlučen do hlavy, ale zato také Francouzi činili celou armádu odpovědnou za malicherné záští junkerů.

A přece bylo údělem junkerů, aby francouzskému národu prokázali čest, jež v dosavadních dějinách nemá obdoby. Když ztroskotaly všechny pokusy vyprostit Paříž z obležení, když byly všechny francouzské armády odraženy, když ztroskotal poslední Bourbakiho útok na spojovací linii Němců, když všechna evropská diplomacie ponechala Francii jejímu osudu, aniž hnula prstem, tu musela vyhladovělá Paříž konečně kapitulovat.[518] A jak vzrušeně bila junkerská srdce, když nyní mohli konečně triumfálně vtáhnout do bezbožného hnízda a plně se pomstít na pařížských arci-rebelantech — což jim roku 1814 zakázal ruský car Alexandr a roku 1815 Wellington; nyní mohli podle libosti ztrestat ohnisko a vlast revoluce.

Paříž kapitulovala, zaplatila 200 miliónů výpalného; její pevnosti byly vydány Prusům; posádka složila před vítězi zbraně a vydala svá polní děla; děla na hradbách byla sňata z lafet; všechny obranné prostředky, které patřily státu, byly kus po kuse vydány — ale vlastní obránci Paříže, národní garda, pařížský lid ve zbrani, zůstali nedotčeni. Na těch se nikdo neodvážil žádat, aby vydali zbraně, ani pušky, ani děla*. A aby se celý svět dověděl, že se vítězná německá armáda uctivě zastavila před ozbrojeným lidem Paříže, nevtáhli vítězové do Paříže, nýbrž spokojili se s tím, že směli mít po tři dny obsazeny Champs-Elysées — veřejný park! — zatímco byli kolem dokola obklopeni, střeženi a uzavřeni

* Byla to děla, která patřila národní gardě, a ne státu, a právě proto nebyla vydána Prusům. 18. března 1871 dal Thiers rozkaz, aby byla Pařížanům *ukradena*, čímž vyprovokoval povstání, z něhož vzešla Komuna. *(Engelsova poznámka.)*

hlídkami ozbrojených Pařížanů! Ani jeden německý voják nevstoupil do pařížské Radnice, ani jeden nevkročil na bulváry, a těch několik, kteří byli vpuštěni do Louvru, aby se mohli obdivovat uměleckým pokladům, muselo poprosit o povolení, bylo to porušení kapitulace. Francie byla poražena, Paříž byla vyhladovělá, ale pařížský lid si svou slavnou minulostí zajistil *takovou* úctu, že se žádný vítěz neodvážil žádat jeho odzbrojení, nikdo neměl odvahu vejít do jeho domu a triumfálním pochodem znesvětit tyto ulice, bojiště tolika revolucí. Bylo to, jako by novopečený německý císař* smekl klobouk před živými revolucionáři Paříže, tak jako kdysi jeho bratr před mrtvými březnovými bojovníky Berlína,[519] a jako by celá německá armáda stála za ním a vzdala k poctě zbraň.

To však také byla jediná oběť, kterou si musel Bismarck uložit. Pod záminkou, že ve Francii není vláda, která by s ním mohla uzavřít mír — což bylo právě tak pravda i nepravda 4. září jako 28. ledna — využil svých úspěchů ryze prušácky až do poslední kapky a prohlásil, že je ochoten uzavřít mír teprve po úplném podrobení Francie. Při uzavírání míru samého bylo opět po dobrém staropruském zvyku „bezohledně využito příznivé situace". Nejenže byla vynucena neslýchaná částka pěti miliard jako válečná náhrada, od Francie byly také odtrženy dvě provincie, Alsasko a německá část Lotrinska s Metami a Štrasburkem, a přivtěleny k Německu.[520] Touto anexí vystoupil Bismarck poprvé jako nezávislý politik, který už neprovádí po svém program předepsaný mu zvenčí, nýbrž uvádí ve skutek produkty svého vlastního mozku; a tak dělá první obrovskou botu.**

Alsasko získala Francie v podstatě už za třicetileté války. Tím opustil Richelieu solidní zásadu Jindřicha IV.: „Nechť patří španělská řeč Španělovi, německá Němci; ale kde se mluví francouzsky, to náleží mně"; opřel se o zásadu přirozené hranice na Rýně, historické hranice staré Galie. Bylo to bláznovství; ale německá říše, která zahrnovala území francouzského jazyka v Lotrinsku a v Belgii a dokonce ve Franche-Comté, neměla právo

* — tj. Vilém I. *(Pozn. red.)*

** Odtud až po slova „Bismarck byl u cíle" (viz tento svazek, str. 479) chybějí příslušné stránky Engelsova rukopisu, chybějící část byla převzata z textu uveřejněného v listu „Neue Zeit". *(Pozn. red.)*

vyčítat Francii anexi území, kde se mluvilo německy. A jestliže roku 1681, v míru, zabral Ludvík XIV. Štrasburk s pomocí francouzsky smýšlející strany v tomto městě,[521] nemůže se Prusko dost dobře nad tím rozhořčovat, když roku 1796 právě tak znásilnilo — třebaže neúspěšně — svobodné říšské město Norimberk, ovšem aniž bylo povoláno nějakou pruskou stranou.*

Lotrinsko bylo roku 1735 na základě vídeňského míru zašantročeno Rakouskem Francii[523] a roku 1766 bylo s konečnou platností převzato do francouzského držení. Po staletí náleželo pouze k německé říši jen nominálně, jeho vévodové byli po všech stránkách Francouzi a spolčovali se téměř vždy s Francií.

Ve Vogézách existovalo až do Francouzské revoluce mnoho malých pánů, kteří se vůči Německu vydávali za říšské stavy přímo podřízené říši, vůči Francii však uznávali její svrchovanost; těžili z tohoto obojakého postavení, a jestliže to německá říše trpěla, místo aby volala pány vladaře k odpovědnosti, nesměla si stěžovat, když Francie na základě své svrchovanosti brala obyvatelstvo těchto území v ochranu proti vyhnaným pánům.

Celkem nebylo toto německé území až do revoluce skoro vůbec pofrancouzštěno. Němčina zůstala vyučovacím a úředním jazykem ve vnitřním styku, alespoň v Alsasku. Francouzská vláda podporovala německé provincie, které po dlouholetém válečném pustošení teď od počátku 18. století už nespatřily ve své zemi nepřítele.

* Ludvíku XIV. se předhazuje, že v době nejhlubšího míru pustil své přivtělovací komory[522] na německá území, která mu nepatřila. Z něčeho takového nemůže Prušáky nařknout ani nejzlovolnější závistivec. Naopak. Když roku 1795 uzavřeli separátní mír s Francií,[474] a tak přímo porušili říšskou ústavu, shromáždili kolem sebe své stejně věrolomné drobné sousedy za demarkační čárou v první Severoněmecký spolek, a využili tísnivé situace jihoněmeckých říšských stavů, které tehdy ještě ve spolku s Rakouskem samy dál vedly válku, k pokusům o anexi ve Francích. Zřídili v Ansbachu a v Bayreuthu (které tehdy byly pruské) přivtělovací komory podle Ludvíkova vzoru a na řadu sousedících kusů území si činili nároky, proti nimž byly Ludvíkovy právní argumenty nad slunce jasnější a přesvědčivější. A když pak Němci byli poraženi a couvli, když do Franků vtrhli Francouzi, obsadili pruští zachránci norimberskou oblast včetně předměstí až po městské hradby a vymámili na norimberských šosácích, třesoucích se strachem, smlouvu (2. září 1796), podle níž se město podrobovalo pruskému panství s tou podmínkou, že — do města nebudou nikdy vpuštěni židé. Hned nato však zase vytáhl arcivévoda Karel, porazil Francouze u Würzburgu dne 3. a 4. září 1796, a tím se tento pokus vtlouci Norimberčanům do hlavy představu o německém poslání Prušáků rozplynul jako dým. *(Engelsova poznámka.)*

Německá říše, rozervaná neustálými vnitřními válkami, nebyla opravdu s to zlákat Alsasany k návratu do mateřského lůna; měli alespoň klid a mír, věděli, na čem jsou, a šosáctvo, které udávalo tón, se podřídilo nevyzpytatelnému božímu rozhodnutí. Jejich osud nebyl přece tak bezpříkladný, vždyť také Holštýňané byli pod cizím, dánským panstvím.

Tu přišla Francouzská revoluce. To, co se Alsasko a Lotrinsko nikdy neodvážilo očekávat od Německa, darovala jim Francie. Feudální okovy byly rozbity. Poddaný, robotou povinný rolník se stal svobodným člověkem, v mnoha případech svobodným vlastníkem svého dvorce a pole. Vláda patricijů a cechovní výsady ve městech zmizely. Šlechta byla vyhnána. A na území malých knížat a pánů následovali rolníci příkladu sousedů, vyhnali pány, vládní komory a šlechtu a prohlásili se za svobodné francouzské občany. Nikde ve Francii se nepřidal lid k revoluci nadšeněji než právě v krajích, kde se mluvilo německy. A když pak německá říše dokonce vyhlásila revoluci válku, když Němci nejenže i nyní ještě poslušně nesli své vlastní okovy, ale navíc se dali využít k tomu, aby Francouzům vnucovali zpět starou porobu a alsaským rolníkům sotva vyhnané feudální pány, tu byl konec s němectvím Alsasanů a Lotrinčanů, naučili se Němce nenávidět a pohrdat jimi, ve Štrasburku byla složena, zhudebněna a poprvé Alsasany zpívána Marseillaisa, francouzští občané německé národnosti přes svou řeč a minulost srostli na stovkách bitevních polí, v boji za revoluci, s francouzskými občany francouzské národnosti v jeden lid.

Nezpůsobila snad velká revoluce stejný zázrak u Vlámů v Dunkerque, u Keltů v Bretani, u Italů na Korsice? A když si stěžujeme, že se to stalo i Němcům, což jsme zapomněli na celé své dějiny, které to umožnily? Zapomněli jsme, že celý levý břeh Rýna, i když prožil revoluci jen pasívně, přece jen smýšlel francouzsky, když tam roku 1814 opět vtáhli Němci. A v tomto smýšlení setrval až do roku 1848, kdy revoluce rehabilitovala Němce v očích obyvatelstva Porýní? Že Heinovo horování pro Francouze a dokonce jeho bonapartismus nebyly nic jiného než ohlas všeobecné nálady lidu na levém břehu Rýna?

Když spojenci roku 1814 vtáhli do Alsaska a německého

Lotrinska, narazili právě tam na nejrozhodnější nepřátelství, nejsilnější odpor u lidu samého; neboť zde byl pocit nebezpečí, že se budou muset opět stát Němci. A přece se tam tehdy ještě mluvilo téměř jen německy. Ale jakmile minulo nebezpečí odtržení od Francie, jakmile romantické německé šovinisty přešly anekční choutky, pochopili obyvatelé Alsaska a Lotrinska nutnost, aby také řečí stále víc srůstali s Francií, a od té doby začalo stejné pofrancouzšťování škol, jaké dobrovolně zaváděli ve své zemi také obyvatelé Lucemburska. Přesto probíhal proces přeměny velmi pomalu: teprve nynější generace buržoazie je skutečně pofrancouzštěna, zatímco rolníci a dělníci mluví německy. Je to podobné jako v Lucembursku: spisovná němčina je zatlačena francouzštinou (částečně s výjimkou kazatelny), ale německé lidové nářečí ustoupilo pouze na jazykové hranici a užívá se ho při přátelských rozhovorech daleko víc než ve valné většině německých krajů.

To je ta země, o jejíž opětné poněmčení usilovali Bismarck a pruští junkeři, opírajíce se o vzkříšenou šovinistickou romantiku, která je, jak se zdá, nerozlučně spjata se všemi německými otázkami. Chtít poněmčit Štrasburk, rodiště Marseillaisy, byl stejný nesmysl jako chtít pofrancouzštit Nizzu, rodiště Garibaldiho. Ale v Nizze učinil Ludvík Napoleon aspoň slušnosti zadost, dal anexi odhlasovat — a manévr se podařil. Nehledě k tomu, že Prušáci z pádných důvodů zavrhují takové revoluční metody — ještě nikdy se nestalo, aby lidové masy někde žádaly připojení k Prusku — bylo příliš dobře známo, že právě zde obyvatelstvo tíhlo k Francii jednomyslněji než sami rodilí Francouzi. A tak bylo násilné odtržení provedeno prostě násilím. Byl to kus pomsty za Francouzskou revoluci: od Francie byla odtržena jedna z částí, které se právě revolucí s ní slily v jeden celek.

Vojensky měla anexe ovšem smysl. V Metách a Štrasburku získalo Německo neobyčejně pevnou obrannou linii. Dokud budou Belgie a Švýcarsko neutrální, nemůže být zahájen francouzský masový útok nikde jinde než na úzkém pásu mezi Metami a Vogézami: a k tomu tvoří Koblenz, Mety, Štrasburk a Mohuč nejsilnější a největší pevnostní čtyřúhelník na světě. Ale i tento pevnostní čtyřúhelník tak jako rakouský v Lombardii[524], leží z poloviny

v nepřátelské zemi a tvoří tam tvrze k udržování obyvatelstva v poslušnosti. Ale co víc: aby byl tento čtyřúhelník uzavřen, muselo se sáhnout za hranice německého jazykového území, muselo být anektováno ještě čtvrt miliónu obyvatelstva francouzské národnosti.

Veliká strategická výhoda je tedy jediná okolnost, která může anexi ospravedlnit. Je však tento zisk vůbec nějak úměrný škodě, která tím byla způsobena?

Velkou morální újmu, kterou si mladá německá říše způsobila tím, že otevřeně a nepokrytě prohlásila hrubé násilí za svou hlavní zásadu — tu pruský junker ani nevidí. Naopak, on potřebuje vzpurné poddané držené na uzdě násilím; jsou dokladem růstu pruské moci; a v podstatě jiné poddané ani nikdy neměl. Co však rozhodně měl vidět, to byly politické důsledky anexe. A ty byly jasné. Ještě dříve, než vstoupila anexe v platnost, prohlásil o ní Marx hlasitě do celého světa výzvou Internacionály: „*Anexe Alsaska a Lotrinska učiní Rusko nejvyšším arbitrem nad Evropou.*“[525] A z tribuny Říšského sněmu to dostatečně často opakovali sociální demokraté tak dlouho, až konečně pravdivost tohoto tvrzení uznal sám Bismarck, když se ve své řeči v Říšském sněmu 6. února 1888 plazil před všemocným carem, pánem nad válkou a mírem.[526]

Bylo to nad slunce jasnější. Tím, že od Francie odtrhli dvě z jejích fanaticky patriotických provincií, hnali ji do náručí každému, kdo jí dával naději na jejich navrácení, a navěky si ji tím znepřátelili. Ovšem Bismarck, který po této stránce důstojně a svědomitě reprezentuje německého šosáka, žádá na Francouzích, aby se nejen státoprávně, nýbrž i morálně vzdali Alsaska-Lotrinska, aby se ještě náležitě radovali, že oba tyto kusy revoluční Francie „byly navráceny staré vlasti“, o níž nechtějí naprosto nic vědět. To však Francouzové bohužel neudělají, stejně jako se Němci za napoleonských válek morálně nevzdali levého břehu Rýna, přestože ani ten tehdy nikterak netoužil po tom, aby se k nim vrátil. Dokud budou Alsasané a Lotrinčané žádat návrat k Francii, dotud bude Francie usilovat, aby je opět získala a bude k tomu hledat prostředky, mimo jiné i spojence. A přirozeným spojencem proti Německu je Rusko.

Jestliže se oba největší a nejsilnější národy na západě kontinentu navzájem neutralizují nepřátelstvím, jestliže mezi nimi dokonce leží věčné jablko sváru a štve je do boje proti sobě, má z toho prospěch — jedině Rusko, které má pak tím volnější ruce, které tím méně narazí ve svých dobyvačných choutkách na odpor Německa, čím spíš může očekávat nespornou podporu od Francie. Což to nebyl Bismarck, kdo vehnal Francii do postavení, že musí žebrat o ruské spojenectví, že musí ochotně Rusku přenechat Cařihrad, jen když jí Rusko přislíbí její ztracené provincie? A jestliže byl přesto po sedmnáct let zachován mír, pak jen díky tomu, že systém zeměbrany zavedený ve Francii a v Rusku potřebuje nejméně šestnáct a po nejnovější německé úpravě dokonce pětadvacet let, aby mohl dodat plný počet vycvičených ročníků mužstva? A poněvadž anexe je nyní už po sedmnáct let faktem ovládajícím veškerou evropskou politiku, není právě ona v tomto okamžiku hlavní příčinou celé krize, která tento světadíl ohrožuje válkou? Odstraňte tento fakt, a mír je zajištěn!

Alsaský buržoa se svou hornoněmecky vyslovovanou francouzštinou, tento obojetný domýšlivec, který si počíná francouzštěji než kterýkoli skutečný Francouz, který se dívá spatra na Goetha a horuje pro Racina, který se však přitom nemůže zbavit špatného svědomí pro němectví a právě proto musí pohrdavě tlachat o všem německém, takže se ani nehodí za prostředníka mezi Německem a Francií — tento alsaský buržoa je ovšem opovrženíhodné individuum, ať už je to mylhúzský továrník nebo pařížský novinář. Ale kdo z něho učinil to, čím je, kdo jiný než německé dějiny posledních tří století? Což nebyli ještě donedávna skoro všichni Němci v cizině, zejména obchodníci, pravými Alsasany, kteří zapírali své němectví, s opravdu mučivým sebezapřením se nutili do cizí národnosti své nové vlasti a přitom se dobrovolně zesměšňovali alespoň stejně jako Alsasané, kteří k tomu byli přece jen víceméně donuceni okolnostmi? V Anglii se všichni němečtí obchodníci, kteří se sem přistěhovali v letech 1815—1840, téměř bez výjimky poangličtili, mluvili mezi sebou skoro jen anglicky a ještě dnes pobíhají například po manchesterské burze různí staří němečtí šosáci, kteří by za to dali půl svého jmění, kdyby byli považováni za skutečné Angličany.

Teprve po roce 1848 nastala i zde změna a od roku 1870, kdy do Anglie přicházejí dokonce i poručíci v záloze a kdy sem Berlín posílá své kontingenty, je bývalé patolízalství zatlačeno pruskou povýšeností, která nás v cizině neméně zesměšňuje.

A bylo snad spojení s Německem po roce 1871 pro Alsasany stravitelnější? Naopak. Byli postaveni pod diktaturu, zatímco vedle ve Francii vládla republika. Byla u nich zavedena pedantsky dotěrná správa pruských zemských radů, proti níž je vměšování pověstné správy francouzských prefektů — přesně stanovené zákony — přímo pohádkou. S posledním zbytkem svobody tisku, shromažďovacího a spolčovacího práva se rychle skoncovalo, vzpurné městské rady byly rozpuštěny a za starosty byli dosazeni němečtí byrokraté. Naproti tomu se lichotilo „notáblům", tj. úplně pofrancouzštělým šlechticům a buržoům, byli ochraňováni při vysávání rolníků a dělníků, kteří i když německy nesmýšleli, přece jen německy mluvili a tvořili jediný element, na nějž mohl navázat pokus o usmíření. A k čemu to vedlo? K tomu, že v únoru 1887, kdy se celé Německo dalo postrašit a poslalo do Říšského sněmu Bismarckovu kartelovou většinu,[527] že tehdy Alsasko-Lotrinsko volilo samé rozhodné Francouze a odmítlo každého, kdo byl podezřelý i ze sebemenších sympatií k Němcům.

Když už tedy Alsasané jsou, jací jsou, máme právo se proto hněvat? Rozhodně ne. Jejich odpor k anexi je historický fakt, který by se neměl vyčítat, ale vysvětlovat. A tu si musíme položit otázku: kolika a jak nesmírných dějinných hříchů se muselo Německo dopustit, než se toto smýšlení stalo v Alsasku možným? A jak se musí naše nová německá říše vyjímat zvenčí, když po sedmnácti letech pokusů o opětné poněmčení na nás Alsasané jednohlasně volají: Dejte nám s tím pokoj! Máme právo si představovat, že dvě šťastná válečná tažení a sedmnáct let Bismarckovy diktatury stačí, aby byly smazány všechny účinky třistaletých hanebných dějin?

Bismarck byl u cíle. Jeho nové pruskoněmecké císařství bylo oficiálně vyhlášeno ve Versailles, ve slavnostním sále Ludvíka XIV.[528] Francie ležela bezmocně u jeho nohou; vzdorovitou Paříž, jíž se sám neměl odvahu dotknout, veštval Thiers do povstání Komuny

a pak ji srazili k zemi vojáci bývalé císařské armády, vracející se ze zajetí. Všichni evropští šosáci zírali s obdivem na Bismarcka, tak jako v padesátých letech s obdivem pohlíželi na jeho vzor, Ludvíka Bonaparta. Německo se stalo s ruskou pomocí první mocností v Evropě a všechna moc v Německu byla v rukou diktátora Bismarcka. Nyní záleželo na tom, co si s touto mocí počne. Jestliže dosud prováděl sjednocovací plány buržoazie, i když ne prostředky buržoazie, nýbrž prostředky bonapartistickými, bylo toto téma nyní téměř vyčerpáno; nyní bylo nutno dělat vlastní plány, ukázat, jaké ideje je s to plodit jeho vlastní hlava. A to se muselo projevit při vnitřní výstavbě nové říše.

Německá společnost se skládá z velkostatkářů, rolníků, buržoazie, maloburžoů a dělníků, a ti všichni se opět dělí do tří hlavních tříd.

Větší pozemkový majetek je v rukou několika magnátů (zejména ve Slezsku) a velkého počtu středních vlastníků půdy, kteří jsou nejhustěji usazeni ve staropruských provinciích na východ od Labe. Jsou to právě tito pruští junkeři, kteří zaujímají víceméně vedoucí postavení v celé této třídě. Jsou sami zemědělci do té míry, že většinou svěřují obdělávání svých statků inspektorům a vedle toho velmi často vlastní lihovary a cukrovary. Kde to bylo možné, byl jejich pozemkový majetek zabezpečen jako rodový majorát. Mladší synové vstupují do armády nebo do civilní státní služby, takže se k této drobné pozemkové šlechtě připíná ještě drobnější důstojnická a úřednická šlechta, která nadto ještě narůstá rozsáhlým vytvářením šlechty z řad buržoazních vyšších důstojníků a úředníků. Na spodní hranici celé této šlechtické spřeže se ovšem vytváří početná příživnická šlechta, jakýsi šlechtický lumpenproletariát, který žije z dluhů, pochybné hry, dotěrnosti, žebrání a politické špionáže. Tato společnost tvoří pruské junkerstvo a je jednou z hlavních opor staropruského státu. Ale statkářské jádro tohoto junkerstva stojí samo na vratkých nohou. Povinnost žít, jak se sluší na jejich stav, je den ode dne nákladnější; podporovat mladší syny, dokud jsou poručíky či asesory, provdat dcery, to všechno stojí peníze; a poněvadž to všechno jsou povinnosti, které se musí splnit bez ohledu na všechno ostatní, není divu, že příjmy nestačí, že se musí podepisovat směnky

nebo že je dokonce nutné sáhnout k hypotékám. Zkrátka, celé junkerstvo stojí neustále na pokraji propasti; každá pohroma, ať je to válka, neúroda nebo obchodní krize, hrozí, že je strhne dolů; a tak není divu, že už víc než sto let bylo junkerstvo zachraňováno před zkázou jen státní pomocí nejrůznějšího druhu a že ve skutečnosti existuje dál jedině se státní pomocí. Tato pouze uměle udržovaná třída je odsouzena k zániku; žádná státní pomoc ji nemůže trvale udržet naživu. Ale s ní zanikne i starý pruský stát.

Rolník je politicky málo aktivní element. Pokud je sám vlastníkem, upadá stále víc vlivem nepříznivých výrobních podmínek parcelového rolníka oloupeného o starou společnou marku nebo o společné pastviny — bez nichž nemůže chovat dobytek. Pokud je pachtýřem, je to s ním ještě horší. Zemědělská malovýroba předpokládá převážně naturální hospodářství, při peněžním hospodářství hyne. Proto se rolník stále víc zadlužuje, je hromadně vyvlastňován hypotečními věřiteli, proto se uchyluje k domácké výrobě, jen aby nebyl úplně vyhnán ze své hroudy. Politicky je rolnictvo většinou indiferentní nebo reakční; v Porýní je ze staré nenávisti vůči Prušákům ultramontánní[529], v jiných krajích partikularistické nebo protestantsky konzervativní. Náboženské cítění je u této třídy ještě výrazem společenských nebo politických zájmů.

O *buržoazii* jsme už mluvili. Od roku 1848 prožila nesmírný hospodářský rozmach. Rostl podíl Německa na obrovském rozvoji průmyslu po obchodní krizi z roku 1847, pro nějž se vytvořily podmínky vybudováním zaoceánské paroplavby, jež spadá do tohoto období, dále mimořádně velkým rozšířením železnic a kalifornskými a australskými zlatými poklady. Právě úsilí buržoazie o odstranění dopravních překážek, které vyplývaly z rozdělení Německa na celou řadu státečků, a její snaha o rovnoprávné postavení vedle zahraničních konkurentů na světovém trhu uvedly do pohybu Bismarckovu revoluci. Nyní, kdy francouzské miliardy zaplavily Německo, začalo pro buržoazii nové období horečné honby za ziskem, v němž se poprvé osvědčila jako veliký průmyslový národ krachem v celonárodním měřítku.[530] Byla tehdy už hospodářsky nejmocnější třídou obyvatelstva; stát musel dbát jejích

hospodářských zájmů; revoluce z roku 1848 dala státu vnější konstituční formu, za níž mohla buržoazie také politicky vládnout a svou vládu stále rozšiřovat. Přesto byla ještě velmi vzdálena od skutečného politického panství. V konfliktu s Bismarckem nebyla vítězem; odstranění konfliktu revolucionováním Německa shora ji poučilo mimo jiné o tom, že výkonná moc je prozatím na ní závislá nanejvýš velice nepřímo, že nemůže ani sesazovat, ani dosazovat ministry, ani rozhodovat o armádě. Přitom byla buržoazie zbabělá a slabá vůči energické výkonné moci, ale takoví byli i junkeři, a u buržoazie se to dalo spíš omluvit než u junkerů, protože tu byl přímý ekonomický protiklad mezi ní a revoluční průmyslovou dělnickou třídou. Bylo však jisté, že buržoazie musí junkerstvo postupně ekonomicky zničit, že je jediná ze všech majetných tříd, která má ještě vyhlídky do budoucna.

Maloburžoazie se skládala předně ze zbytků středověkého řemeslnictva, které bylo v dlouho zaostávajícím Německu hojněji zastoupeno než v ostatní západní Evropě, za druhé ze zchudlých buržoů a za třetí z těch elementů nemajetného obyvatelstva, jež se pozvedly až k maloobchodu. S rozvojem velkého průmyslu ztratila existence veškeré maloburžoazie poslední zbytek stability; kolísání výdělku a periodické bankroty se staly pravidlem. Tato dříve tak stabilní třída, která byla jádrem německého šosáctva, upadla z dřívější spokojenosti, krotkosti, oddanosti do vůle vrchnosti i boží, ze své počestnosti ve zmatek a rozervanost a byla nespokojena s údělem, který jí bůh určil. Zbytky řemeslnictva volaly po obnovení cechovních privilegií, z ostatních se stali zčásti umírnění demokratičtí pokrokáři[531], zčásti se dokonce blížili sociální demokracii a místy se přímo přimykali k dělnickému hnutí.

A konečně dělníci. Zemědělští dělníci, alespoň na východě, žili stále ještě napůl v nevolnictví a nedalo se s nimi počítat. Zato mezi městskými dělníky učinila sociální demokracie ohromné pokroky a rostla tou měrou, jak velký průmysl proletarizoval lidové masy, a tím zostřoval třídní protiklad mezi kapitalisty a dělníky. I když byli sociálně demokratičtí dělníci prozatím ještě rozštěpeni na dvě vzájemně se potírající strany[532], přece po vyjití Marxova „Kapitálu" zásadní neshody mezi oběma téměř zmizely. Pravo-

věrné lassallovství s výhradním požadavkem „výrobních družstev se státní pomocí" pozvolna usínalo a stále víc dokazovalo, že se nehodí k tomu, aby vytvořilo jádro bonapartisticko-státně socialistické dělnické strany. Co po této stránce napáchali jednotliví vůdcové, napravil zase zdravý rozum mas. Sjednocení obou sociálně demokratických směrů, které bylo zdržováno téměř již jen osobními otázkami, bylo jisté v blízké budoucnosti. Ale už za roztržky a přes roztržku bylo hnutí natolik mocné, že nahánělo strach průmyslové buržoazii a ochromovalo ji v jejím boji proti vládě, která ještě byla na ní nezávislá; německá buržoazie se ostatně od roku 1848 už vůbec nezbavila rudého strašidla.

Třídní rozčlenění bylo základem seskupení stran v parlamentě a v zemských sněmech. Velkostatkáři a část rolnictva tvořili masu konzervativců[533]; průmyslová buržoazie tvořila pravé křídlo buržoazního liberalismu — národní liberály[225], zatímco levé křídlo — oslabená demokratická neboli takzvaná Pokroková strana — se skládalo z maloburžoazie podporované částí buržoazie a dělnictva. Konečně dělníci měli v sociální demokracii svou samostatnou stranu, k níž patřila i maloburžoazie.

Muž Bismarckova postavení a s Bismarckovou minulostí, chápal-li trochu stav věcí, si musel říci, že junkeři, tak jak jsou, netvoří životaschopnou třídu, že ze všech majetných tříd si jedině buržoazie může dělat nárok na budoucnost a že tedy (nehledě na dělnickou třídu, nepředpokládáme, že pochopil její dějinné poslání) jeho nová říše nepochybně bude tím pevnější, čím víc ji pozvolna připravuje na přechod v moderní buržoazní stát. Nepředpokládejme u něho nic, co za daných okolností nebylo pro něho možné. Okamžitý přechod k parlamentární vládě s rozhodující mocí Říšského sněmu (jako v anglické Dolní sněmovně) nebyl ani možný, ani v daném okamžiku rozumný; Bismarckova diktatura v parlamentárních formách se jemu samému zprvu musela ještě zdát nutnou; nikterak mu nezazlíváme, že ji zprvu zachoval, tážeme se jen, k čemu se jí dalo použít. A tu stěží lze pochybovat o tom, že směřování ke stavu, který by odpovídal anglické ústavě, bylo jedinou cestou, která skýtala vyhlídku, že se nové říši zajistí pevný základ a klidný vnitřní vývoj. Zatímco větší část junkerstva, které

tak jako tak hrozil neodvratný zánik, byla ponechána svému osudu, zdálo se, že je stále ještě možné vybudovat ze zbytků junkerstva a z nových elementů třídu nezávislých velkostatkářů, která by byla sama pouze ozdobnou špičkou buržoazie; třídu, jíž by buržoazie, třebaže by plně užívala své moci, musela přenechat státní reprezentaci a tím i nejvýnosnější místa a velmi značný vliv. Tím, že by se buržoazii poskytovaly politické ústupky, které jí nebylo možno trvale upírat (tak se muselo usuzovat alespoň z hlediska majetných tříd), že by se jí tyto ústupky poskytovaly postupně a navíc jen v malých dávkách a pořádku, nová říše by se alespoň uvedla na dráhu, na níž by mohla dohonit ostatní západoevropské státy, které ji politicky daleko předstihly. Tak by konečně setřásla poslední zbytky feudalismu a šosácké tradice, které ještě silně ovládaly byrokracii, a hlavně by byla s to stát na vlastních nohou, až její nikterak mladí zakladatelé opustí tento svět.

Přitom to nebylo ani tak těžké. Jak junkeři, tak buržoazie neměli ani průměrnou energii. Junkeři to dokazovali po šedesát let, kdy stát neustále prováděl opatření v jejich zájmu proti opozici těchto donkichotů. Buržoazie, kterou všechny předcházející události rovněž učinily povolnou, ještě silně cítila v kostech konflikt; od té doby Bismarckovy úspěchy ještě víc zlomily její sílu k odporu a zbytek vykonal strach před hrozivě narůstajícím dělnickým hnutím. Za takových podmínek mohl muž, který uskutečnil národní tužby buržoazie, bez obtíží udržovat libovolné tempo při realizování jejích politických tužeb, ostatně velmi skromných. Musel však mít jasno o tom, jaký má cíl.

Ze stanoviska majetných tříd to bylo jedině rozumné. Ze stanoviska dělnické třídy se ovšem ukazuje, že už bylo příliš pozdě na to, aby bylo vytvořeno trvalé panství buržoazie. Velký průmysl a s ním buržoazie a proletariát se vytvářely v Německu v době, kdy téměř současně s buržoazií mohl vstoupit samostatně na politické jeviště proletariát, kdy tedy boj obou tříd už začíná, dříve než si buržoazie dobyla výhradní nebo rozhodující politickou moc. Ale třebaže už je pozdě na klidné a pevně zakotvené panství buržoazie v Německu, byla roku 1870 přece jen nejlepší politikou v zájmu majetných tříd vůbec orientace na toto panství buržoazie. Neboť

jedině tak bylo možno odstranit množství přežitků z doby rozkladu feudalismu, které dále bujely v zákonodárství a správě; jen tak bylo možno postupně přesadit do Německa všechny vymoženosti Velké francouzské revoluce, zkrátka ustřihnout Německu dlouhatánský starý cop a vědomě a definitivně je uvést na dráhu moderního vývoje, přizpůsobit jeho politické poměry jeho poměrům průmyslovým. Kdyby pak konečně došlo k nevyhnutelnému boji mezi buržoazií a proletariátem, odehrál by se přinejmenším za normálních okolností, kdy by každý mohl vidět, oč jde, a ne za zmatku, neujasněnosti, křížení zájmů a bezradnosti, jaké jsme viděli v Německu roku 1848. Jen s tím rozdílem, že bezradnost bude tentokrát výhradně na straně majetných; dělnická třída ví, co chce.

Za situace, jaká byla v Německu roku 1871, byl muž jako Bismarck ve skutečnosti odkázán na politiku lavírování mezi různými třídami. A potud mu není co vyčítat. Záleží pouze na tom, k jakému cíli tato politika směřovala. Jestliže směřovala, lhostejno jakým tempem, ale vědomě a rozhodně ke konečnému panství buržoazie, pak byla v souladu s dějinným vývojem, pokud s ním ze stanoviska majetných tříd vůbec mohla v souladu být. Jestliže směřovala k udržení staropruského státu, k postupnému poprušťění Německa, pak byla reakční a odsouzena ke konečnému ztroskotání. Jestliže směřovala pouze k udržení Bismarckova panství, pak byla bonapartistická a musela skončit jako všechen bonapartismus.

Nejbližším úkolem byla říšská ústava[534]. Jako materiál tu byla jednak ústava Severoněmeckého spolku, jednak smlouvy s jihoněmeckými státy.[535] Činiteli, s jejichž pomocí měl Bismarck uvést říšskou ústavu v život, byly jednak dynastie zastoupené ve spolkové radě[536], jednak lid zastoupený v Říšském sněmu. Nárokům dynastií byly kladeny určité meze severoněmeckou ústavou a smlouvami. Naproti tomu měl lid nárok na to, aby jeho účast na politické moci byla značně zvětšena. Vybojoval na bitevním poli nezávislost na cizím vměšování a sjednocení — pokud se o něm může mluvit; byl také v první řadě povolán k tomu, aby rozhodl, k čemu má být této nezávislosti použito, jak má být v jednotlivostech sjednocení provedeno a využito. A i když lid uznal právní základ daný v severoněmecké ústavě a smlouvách, nebylo to nijak na překážku

tomu, aby v nové ústavě získal větší podíl na moci než v dosavadní ústavě. Říšský sněm byl jediný sbor, který skutečně představoval novou „jednotu". Čím víc vážil hlas Říšského sněmu, čím svobodnější byla říšská ústava vůči zemským ústavám, tím těsněji se musela nová říše semknout, tím víc musel Bavorák, Sas a Prušák splynout v Němci.

Pro každého, kdo viděl dál než na špičku svého nosu, to muselo být zřejmé. Ale Bismarck vůbec neměl takový názor. Naopak, využil poválečného růstu vlasteneckého opojení a přiměl většinu Říšského sněmu, že se vzdala nejen jakéhokoli rozšíření, nýbrž i jakéhokoli jasného stanovení práv lidu a spokojila se s tím, že v říšské ústavě pouze opakovala právní zásady, které byly základem severoněmecké ústavy a smluv. Všechny pokusy malých stran, aby v ústavě byla vyjádřena práva lidu na svobodu, byly odmítnuty, dokonce i návrh katolického středu, aby tam byly vsunuty články pruské ústavy zaručující svobodu tisku, spolčování a shromažďování a také samostatnost církve. Pruská ústava, i když dvakrát třikrát okleštěná, byla tedy stále ještě liberálnější než říšská ústava. Daně nebyly povolovány ročně, nýbrž jednou provždy „zákonem", takže bylo vyloučeno, aby Říšský sněm daně neodhlasoval. Tím byla na Německo aplikována pruská doktrína, nepochopitelná ostatním konstitučním zemím, že zástupci lidu mají právo odepřít výdaje pouze na papíře, zatímco vláda strká do kapsy příjmy ve zvonivých mincích. Ale zatímco byl Říšský sněm takto oloupen o nejlepší mocenské prostředky a stlačen do pokorného postavení pruské sněmovny zlomené revizemi z let 1849 a 1850[489], manteuffelovštinou, konfliktem a Sadovou, má spolková rada v podstatě všechny mocenské prostředky, které měl starý Spolkový sněm nominálně, a má je skutečně, poněvadž je osvobozena od okovů, jež ochromovaly Spolkový sněm. Spolková rada má nejen rozhodující hlas v zákonodárství vedle Říšského sněmu, je také nejvyšší správní instancí, neboť vydává prováděcí nařízení k říšským zákonům a mimoto rozhoduje „o nedostatcích, které vznikají při provádění říšských zákonů", tj. o nedostatcích, jež v jiných civilizovaných zemích může odstranit jedině nový zákon (článek 7, odst. 3, který se velmi podobá právnické kličce pro konfliktní případy).

Bismarck tedy nehledal hlavní oporu v Říšském sněmu, který zastupoval národní jednotu, nýbrž ve spolkové radě, která zastupovala partikularistickou roztříštěnost. Neměl odvahu — on, který si hrál na zástupce národní myšlenky — aby se skutečně postavil do čela národa nebo jeho zástupců; demokracie mu měla sloužit, ale on jí ne; spíš než na lid spoléhal na křivolaké zákulisní cestičky, na svou dovednost stlouci diplomatickými prostředky, lákadly a výhrůžkami ve spolkové radě většinu, třeba i vzpurnou. Malichernost tohoto pojetí, nízkost hlediska, které se nám zde odhaluje, odpovídá plně charakteru tohoto muže, jak jsme jej dosud poznali. Přesto se podivujeme tomu, že ho jeho velké úspěchy nedovedly alespoň na okamžik povznést nad sebe samého.

Situace byla však taková, že šlo hlavně o to, dát celé říšské ústavě jediný pevný sloup, totiž říšského kancléře. Spolková rada musela dostat postavení, které by znemožňovalo jinou odpovědnou výkonnou moc kromě moci říšského kancléře, a tím naprosto vylučovalo odpovědné říšské ministry. A skutečně každý pokus upravit správu říše ustavením odpovědné vlády narazil na nepřekonatelný odpor jako zasahování do práv spolkové rady. Ústava byla, jak se brzy ukázalo, Bismarckovi „šitá na míru". Byla dalším krokem na cestě k jeho osobní samovládě, které dosahoval udržováním rovnováhy mezi stranami v Říšském sněmu a mezi partikulárními státy ve spolkové radě — byla dalším krokem na cestě k bonapartismu.

Ostatně nelze říci, že — nehledě na jednotlivé ústupky v Bavorsku a Württembersku — nová říšská ústava znamená přímo krok zpět. Je to však také to nejlepší, co o ní lze říci. Hospodářské požadavky buržoazie byly v podstatě uspokojeny, jejím politickým požadavkům — pokud je ještě kladla — byly postaveny meze podobně jako v době konfliktu.

Pokud ještě politické požadavky kladla. Neboť je nesporné, že tyto požadavky se v rukou národních liberálů scvrkly na velmi skrovnou míru a denně se ještě víc scvrkávaly. Tito pánové byli daleci toho žádat, aby jim Bismarck usnadnil spolupráci s ním, spíš se snažili, aby mu byli po vůli tam, kde to šlo, a velmi často i tam, kde to nešlo nebo kde to jít nemělo. Že jimi Bismarck pohrdal,

to mu nemůže mít nikdo za zlé — ale byli snad jeho junkeři o fous lepší a mužnější?

Další oblast, kde bylo ještě třeba nastolit říšskou jednotu, peněžnictví, bylo upraveno mincovními a bankovními zákony z let 1873 až 1875. Zavedení zlaté měny bylo značným pokrokem; byla však zaváděna pouze váhavě a rozpačitě a nestojí ještě ani dnes na zcela pevných nohou. Přijatá peněžní soustava — třetinový tolar s názvem marka jako jednotka s desetinným dělením — byl navržen Soetbeerem už koncem třicátých let; skutečnou jednotkou byla zlatá dvacetimarka. Téměř nepozorovatelnou změnou hodnoty ji bylo možno učinit naprosto rovnocennou buď anglickému sovereignu, nebo zlatému pětadvacetifranku, nebo americkému zlatému pětidolaru, a tím získat zapojení na jednu ze tří hlavních měnových soustav světového trhu. Raději se však vytvořila zvláštní měnová soustava, a tím se zbytečně znesnadnil obchodní styk a kursovní přepočty. Zákony o říšských bankovkách a bankách omezovaly podvody s papírovými penězi, jichž se dopouštěly malé státy a jejich banky, a vzhledem ke krachu, který mezitím nastal, zachovávaly jistou úzkostlivost, jež byla u Německa, dosud nezkušeného v tomto oboru, zcela namístě. I zde byly ekonomické zájmy buržoazie vcelku přiměřeně vzaty v úvahu.

Konečně došlo také k sjednocení zákonů v oblasti soudnictví. Odpor středoněmeckých států proti rozšíření říšské kompetence i na materiální občanské právo byl překonán; občanský zákoník se však teprve tvoří, zatímco trestní zákoník, trestní a civilní proces, obchodní právo, konkursní řád a soudní zřízení jsou upraveny jednotně. Odstranění rozmanitých formálních a materiálních právních norem malých států bylo už samo o sobě naléhavým požadavkem rozvíjející se buržoazie a v tomto odstranění tkví také hlavní zásluha nových zákonů — daleko méně v jejich náplni.

Anglický právník se opírá o takové dějiny práva, které přes celý středověk uchovaly značnou část starogermánské svobody, které neznají policejní stát, neboť byl v zárodku potlačen oběma revolucemi sedmnáctého století, a které vrcholí dvěma stoletími neustálého rozvoje občanské svobody. Francouzský právník se opírá o velkou revoluci, která po úplném zničení feudalismu a absolu-

tistické policejní zvůle přeložila ekonomické životní podmínky nově vytvořené moderní společnosti do řeči právnických norem ve svém klasickém zákoníku proklamovaném Napoleonem. A jaký historický podklad mají naproti tomu naši němečtí právníci? Nic než staletí trvající pasívní rozklad zbytků středověku, proces popohánění většinou ranami zvenčí a dodnes ještě neukončený; je to ekonomicky zaostalá společnost, v níž feudální junker a cechovní mistr obcházejí jako strašidla a hledají nové ztělesnění; je to právní stav, který — i když roku 1848 zmizela panovnická kabinetní justice — ještě denodenně porušuje policejní zvůle. Z této nejhorší ze všech špatných škol vyšli otcové nových říšských zákoníků a jejich práce vypadá podle toho. Nehledě na čistě právnickou stránku, je na tom politická svoboda v těchto zákonících dost špatně. I když kmetské soudy[537] umožňují buržoazii a maloburžoazii účastnit se potlačování dělnické třídy, stát se přece jen všemožně chrání proti nebezpečí, že by se obnovila buržoazní opozice, a omezuje porotní soudy. Politické paragrafy trestního zákoníku jsou dost často tak nepřesné a tak pružné, jako by byly šity na nynější říšský soud a ten zas na ně. Že jsou nové zákoníky pokrokem proti pruskému zemskému zákoníku, rozumí se samo sebou — něco tak hrozného jako tento zákoník by dnes nesvedl ani sám Stoecker, i kdyby se dal obřezat. Ale provincie, kde bylo dosud v platnosti francouzské právo, cítí příliš dobře rozdíl mezi vybledlou kopií a klasickým originálem. Právě to, že se národní liberálové zřekli svého programu, umožnilo toto posílení státní moci na úkor občanské svobody, tento první nesporný krok zpět.

Ještě je nutno se zmínit o říšském tiskovém zákonu. Trestní zákoník už v podstatě upravil materiální právo, o které tu jde; zavedením stejných formálních ustanovení pro celou říši a odstraněním kaucí i kolků, které ještě tu a tam existovaly, je tedy dán hlavní obsah tohoto zákona a současně i jediný pokrok, který se jím zavádí.

Aby se Prusko opět osvědčilo jako vzorný stát, byla tam zavedena takzvaná samospráva. Šlo o to, aby byly odstraněny nejkřiklavější zbytky feudalismu, a přitom aby v podstatě pokud možno všechno zůstalo při starém. K tomu posloužilo krajské zřízení.[538]

Vrchnostenská policejní moc pánů junkerů se stala anachronismem. Podle jména — jako feudální privilegium — byla zrušena, ale v podstatě byla obnovena zřízením samostatných statkových obvodů [Gutsbezirke]. V nich je buď sám statkář starostou [Gutsvorsteher] s pravomocí venkovského obecního starosty, nebo alespoň starostu statkového obvodu jmenuje. Tím byla kromě toho celá policejní moc a policejní jurisdikce příslušného správního obvodu přenesena na přednostu úřadu, jímž ovšem byl na venkově skoro bez výjimky statkář, který tak dostal pod svůj karabáč i venkovské obce. Feudální privilegium bylo odňato jednotlivci, ale spojená s ním neomezená moc byla dána celé třídě. Podobnou eskamotáží se proměnili angličtí velkostatkáři ve smírčí soudce a pány venkovské správy, policie a nižších soudních orgánů, a zajistili si tak pod novým, modernizovaným titulem další užívání všech nejdůležitějších mocenských pozic, které už nebylo možno dále udržet ve staré feudální formě. To je však také jediná podobnost mezi anglickou a německou „samosprávou". Chtěl bych vidět anglického ministra, který by se odvážil navrhnout v parlamentu, aby byli potvrzováni volení obecní hodnostáři a aby byli v případě, že výsledky voleb jsou nevhod, nahrazeni zástupci vnucenými vládou, aby byly zavedeny hodnosti státních úředníků s pravomocí pruských zemských radů, členů krajských správ a vrchních presidentů; aby se státní správě vyhrazovalo v krajském zřízení právo vměšovat se do vnitřních záležitostí obcí, úřadů a okresů a konečně aby se vylučoval pořad práva, jak se s tím setkáme téměř na každé stránce zákona o pruském krajském zřízení, což je v zemích anglické řeči a anglického práva naprosto neslýchané. A zatímco jak okresní sněmy, tak provinční sněmy jsou stále ještě složeny po starém feudálním způsobu ze zástupců tří stavů — velkostatkářů, měst a venkovských obcí — přichází v Anglii dokonce zarytě konzervativní vláda s návrhem zákona, aby se veškerá správa přenesla z hrabství na orgány volené téměř všeobecným hlasovacím právem.[539]

Předloha krajského zřízení pro šest východních provincií (1871) byla prvním příznakem, že Bismarck nepomýšlí na to, nechat Prusko rozplynout se v Německu, nýbrž že chce naopak ještě víc upevnit tvrz starého prušáctví, totiž právě těchto šest východních

provincií. Pod změněným názvem si junkeři zachovali všechny nejdůležitější mocenské pozice, zatímco hélóti Německa, zemědělští dělníci v těch krajích — čeleď a nádeníci — zůstali fakticky dál v nevolnictví a byli připuštěni pouze ke dvěma veřejným funkcím: stát se vojáky a sloužit junkerům jako stádo voličů při volbách do Říšského sněmu. Služba, kterou tím Bismarck prokázal revoluční socialistické straně, je nepopsatelná a zasluhuje všechen dík.

Co však říci omezenosti pánů junkerů, kteří se jako nezvedené děti rukama nohama bránili krajskému zřízení, jež bylo vytvořeno jedině v jejich zájmu, aby se dále udržely, pouze pod poněkud modernizovaným názvem, jejich feudální výsady? Pruská panská či spíše junkerská sněmovna odmítala nejprve předlohu, která byla po celý rok zdržována, a přijala ji teprve tehdy, když byla panská sněmovna posílena dalšími 24 novými „pány". Pruští junkeři se tak znovu ukázali jako malicherní, zatvrzelí a beznadějní reakcionáři, neschopní vytvořit jádro samostatné velké strany s dějinným posláním v životě národa, jaké skutečně tvoří angličtí velkostatkáři. Tím potvrdili svůj naprostý nedostatek rozumu; stačilo, aby Bismarck ještě před celým světem ukázal jejich nemenší naprostý nedostatek charakteru, a trochu vhodně použitého tlaku je změnilo v Bismarckovu stranu sans phrase*.

K tomu měl posloužit tzv. „kulturní boj"[487].

Provedení prusko-německého císařského plánu muselo vyvolat protiakci, kterou se všechny protipruské živly, opírající se o dosavadní zvláštní vývoj, sjednotily v jednu stranu. Tyto různorodé živly našly společný prapor v ultramontanismu[529]. Vzpoura zdravého lidského rozumu, dokonce u nesčetných pravověrných katolíků, proti novému dogmatu o papežově neomylnosti na jedné straně, likvidace církevního státu a takzvané papežovo uvěznění v Římě[540] na druhé straně — nutily k těsnějšímu semknutí všech bojových sil katolicismu. Tak se vytvořila už za války — na podzim roku 1870 — v pruském zemském sněmu specificky katolická strana středu; vstoupila do prvního německého Říšského sněmu roku 1871 jen s 57 muži, ale sílila při každých nových volbách, až dosáhla více než 100 zástupců. Byla složena z velmi různorodých živlů.

* — bez výhrad. *(Pozn. red.)*

a v katolických Slezanech. Druhý velký kontingent jí
oněmečtí katolíci, zejména Bavoři. Síla středu netkvěla

derbornu
dodali jil

*NÁČRT PŘEDMLUVY K BROŽUŘE „ÚLOHA NÁSILÍ V DĚJINÁCH“

Následující spisek je výňatek z mé práce „Pana Eugena Dühringa převrat vědy“ a zahrnuje tři kapitoly, které v této knize mají název „Teorie násilí“.[542] Vyšly už dříve samostatně v ruském překladu, a sice jako dodatek k ruskému vydání mého „Vývoje socialismu od utopie k vědě“.[543] V tomto vydání byly provedeny jen nutné změny a doplňky. Ale samostatné vydání vyžaduje zvláštní dodatek.

Když vydávám brožuru o „úloze násilí v dějinách“ v němčině, má německý čtenář právo žádat, abych před ním neskrýval svůj vlastní názor na velmi významnou úlohu, kterou v posledních třiceti letech mělo násilí právě v jeho vlastních dějinách. Proto jsem připojil ještě čtvrtou kapitolu, která samozřejmě obsahuje jen základní hlediska. Snad mi bude později dopřáno pojednat o tomto tématu důkladněji.

Napsáno mezi koncem prosince 1887 a březnem 1888
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit“, čís. 22–26, 1895–1896

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

* ROZVRŽENÍ ČTVRTÉ KAPITOLY BROŽURY „ÚLOHA NÁSILÍ V DĚJINÁCH“

1. Roku 1848 požadavek národních států. Itálie, Německo, Polsko, Uhry.
2. Bonapartova otevřeně dobyvačná politika: Národ za kompenzaci. Itálie.
3. Proti tomu reorganizace armády. Konflikt. Bismarck. Neoriginální politika.
4. Situace v Německu. Sjednocení: 1. revolucí. 2. Rakouskem. 3. Pruskem (Celní spolek).
5. Válka v roce 1864 a 1866. Revoluční prostředky.
6. Bismarckovo nejlepší období — do roku 1870.
7. Francouzská válka.* Císařství. Anexe Alsaska a Lotrinska. Rusko jako nejvyšší arbitr.
8. Bismarck u konce — stává se reakčním zabedněncem. Kulturní boj (civilní sňatek). Ochranná cla a agrární aliance s buržoazií. Koloniální horečka. Urážka Bismarcka.[544] Zákon proti socialistům.[230] Potlačení koalice. Sociální reformy. — Militarismus pro anexi Alsaska. Junker vystupuje do popředí z nedostatku jiných idejí.

Napsáno mezi koncem prosince 1887 a březnem 1888

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

* K tomuto bodu se zřejmě vztahují tyto Engelsovy poznámky na témž listě, které proškrtl, asi jakmile je na příslušných místech textu zpracoval: 1. Vedení války. Kontribuce, franktiréři, pendlovky, výprask holí. Tvrdost junkerské pomsty shora dolů. — 2. Pád císařství. — 3. Klobouk dolů před Paříží! — 4. Miliardy a Alsasko-Lotrinsko. *(Pozn. red.)*

* ROZVRŽENÍ ZÁVĚREČNÉ ČÁSTI ČTVRTÉ KAPITOLY BROŽURY „ÚLOHA NÁSILÍ V DĚJINÁCH“

I. Tři třídy: dvě nestojí za nic, z toho jedna v úpadku, druhá na vzestupu, a dělníci, kteří žádají od buržoazie jen fair play*. Je tedy správné lavírovat pouze mezi oběma posledními — ale ne! Politika: Státní moc vůbec posílit a *zejména* učinit finančně nezávislou (zestátnění železnic, monopoly), policejní stát a justiční zásady podle pruského zemského zákoníku.

Dvojí charakter roku 1848, „liberální“ a „nacionální“, se objevuje i v Německu 1870—1888.

Bismarck se musel opřít o Říšský sněm a lid, a k tomu bylo třeba plné svobody tisku, projevu, spolčování, shromažďování, už pro orientaci.

II. 1. Budování
   a) Ekonomicky — už špatný mincovní zákon důležité opatření.
   b) Politicky — obnovení policejního státu a protiobčanské soudní zákony (1876), špatné kopie francouzských. — Neurčitost pruského zemského zákoníku. Říšský soud dovršením. Rok 1879.

   2. Nedostatek idejí dokázán malichernostmi
      a) Kulturní boj. Katolický páter není ani četník, ani policajt.

* — čistou hru. *(Pozn. red.)*

a urážkou Bismarcka — Jásot buržoazie — beznadějnost — pouť do Canossy[545]. Jediný racionální výsledek: civilní sňatek!

Bismarckova strana sans phrase.

3. Spekulační horečka a krach. Jeho účast. Ubohost konzervativních junkerů, kteří jsou stejně bezectní jako buržoazie.
4. Úplný obrat k junkerovi.
   a) Ochranné clo atd. Koalice buržoů s junkery, lví podíl junkerů.
   b) Pokusy o tabákový monopol roku 1882 zavrženy.
   c) Koloniální horečka.
5. Sociální politika à la Bonaparte.
   a) Zákon proti socialistům a pošlapání dělnických spolků a pokladen.
   b) Sociální reformy pro kočku.

III. 6. Zahraniční politika. Nebezpečí války, působení anexí. Růst armády. Sedmiletí.[546] Když se doba naplňuje, návrat k ročníkům z doby před rokem 1870, aby se ještě několik let udržela převaha.

IV. Výsledek: a) Vnitřní situace, která se zhroutí smrtí dvou lidí*: není císařství bez císaře! Proletariát tlačen k revoluci, dosud nevídané rozšíření sociální demokracie po zrušení zákona proti socialistům — chaos.
b) Výsledek toho všeho — mír, horší než válka — v nejlepším případě; anebo světová válka.

Napsáno od konce prosince 1887 do března 1888
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit“, sv. I, čís. 26, 1895—1896

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

* — tj. Bismarcka a císaře Viléma I. *(Pozn. red.)*

*DOJMY Z CESTY PO AMERICE[547]

Ameriku si zpravidla představujeme jako nový svět — nový nejen dobou svého objevení, ale také všemi svými institucemi, jako svět, který je daleko před námi, předpotopními a lenivými Evropany, který se pohrdavě dívá na všechno zděděné a tradiční a který je od základu nově vybudován na panenské půdě, moderními lidmi, výhradně podle moderních, praktických a racionálních zásad. A Američané se všemožně snaží, aby toto naše mínění posílili. Shlížejí na nás s opovržením jako na pomalé, nepraktické lidi, kteří žijí v zajetí všemožných starých přežitků a mají strach ze všeho nového, zatímco oni jakožto národ nejvíce pronikající vpřed (the most go-ahead) každý nový návrh na zlepšení docela prostě přezkoušejí z hlediska jeho praktického použití, a je-li uznán za dobrý, okamžitě, takřka přes noc, realizují. V Americe by však mělo být všechno nové, všechno racionální a všechno praktické, zkrátka docela jiné než u nás.

Na parníku „City of Berlin" jsem se poprvé setkal s větším počtem Američanů. Byli to většinou velice milí lidé, páni i dámy, přístupnější než Angličané, někdy trochu otevřenější ve vyjadřování, ale jinak skoro zrovna takoví jako lépe oblečení lidé kdekoli jinde. Čím se ale rozhodně lišili, to bylo jejich zvláštní maloměšťácké chování — ne chování váhavého, nejistého německého maloměšťáka, ani chování maloměšťáka anglického; bylo to chování, které dává najevo okázalou jistotu, jako by se to samo sebou rozumělo, a právě proto vypadá jako zděděná vlastnost. Obzvlášť mladší dámy působily dojmem určité naivnosti, s jakou se v Evropě shledáváme jen v menších městech; když kráčely rezolutně a téměř prudce po palubě, zavěšeny jedna do druhé nebo do manžela, měly úplně

tutéž hopsavou chůzi a držely své větrem ohrožené sukýnky zrovna tak cudně jako naše venkovské panenky. Nejvíc mi připomínaly Švédky; byly také tak velké a robustní a čekal jsem, že každou chvíli udělají poklonu jako ony. Z tělesné i duševní neohrabanosti, která je vrozena celé germánské rase, převzali i moji američtí spolucestující svůj díl, a nikterak ji nepřekonali. Zkrátka můj první dojem z Američanů nebyl rozhodně takový, že by jako národ nějak předstihovali Evropany nebo že by představovali nějaký úplně nový národní typ, ale připadali mi naopak jako lidé, kteří lpí ještě na zděděných maloměšťáckých zvyklostech, jež se v Evropě už považují za zastaralé a na něž se v tomto ohledu my Evropané díváme jako Pařížané na venkovany.

Co jsem nalezl, když jsem v New Yorku vstoupil do své první ložnice? Ten nejpředpotopnější nábytek, jaký si jen lze představit; komody s mosaznými kroužky nebo obloučky na otevírání zásuvek, které byly moderní na počátku tohoto století a které se v Evropě najdou už jen na venkově; vedle toho novější tvary podle anglického nebo francouzského vzoru, i ty však už značně letité a většinou nevhodně umístěné; nic nového od té doby, co zase vyšla z módy obrovská houpací židle opisující úhel 240°. A tak to bylo všude; židle, stoly i skříně vypadají většinou jako zděděné po minulých generacích. Kočáry na newyorských ulicích vypadají tak zastarale, až se člověku na první pohled zdá, že takovým modelem žebříňáku se nemůže pochlubit ani žádný selský dvůr v celé Evropě. Při bližším zkoumání je sice vidět, že jsou značně vylepšené, velmi účelně zařízené, znamenitě pérované, z velmi pevného dřeva a přitom neobyčejně lehké, že však při všech těchto vylepšeních zůstal staromódní typ nedotčen. V Londýně existovaly ještě na počátku čtyřicátých let drožky, do nichž se nastupovalo zezadu a cestující v nich seděli proti sobě po pravé a levé straně jako v omnibusu; po roce 1850 tyto drožky zmizely. Naproti tomu v Bostonu, který je, pokud vím, jediné americké město, v němž se opravdu v drožkách jezdí, prosperují tyto rachotiny dodnes. Dnešní americké hotely se svým přepychovým zařízením a stovkami pokojů dávají celým svým american plan* najevo, že vznikly v řídce zalidněném

* — americkým stylem. *(Pozn. red.)*

kraji, ze zapadlé venkovské usedlosti, která ještě dnes příležitostně poskytuje cestujícím za úhradu přístřeší a stravu (k tomu se ještě vrátím), a proto tam najdeme svéráznosti, jež nám připadají nejen podivné, ale přímo předpotopní. A tak dále.

Kdo by si však chtěl dopřát požitek a cestovat tak, jak se asi cestovalo v Evropě za třicetileté války, nechť si zajde do některých amerických hor na konečnou stanici poslední dráhy a odtamtud dostavníkem dál do divočiny. My čtyři jsme takovou túru zažili v Adirondackém pohoří a nikdy jsme se tolik nenasmáli jako na střeše tohoto dostavníku. Stará rachotina, proti níž jsou proslulé pruské vagóny z pravěku železnice ještě úplná nádhera, nepopsatelného tvaru, se sedadly — a podle toho vypadají — pro šest až devět osob na střeše a na kozlíku, taková to byla ekvipáž. Nu a teď silnice — ona to s prominutím ani silnice nebyla, i cestou by se to dalo nazvat jen stěží; dvě hluboce vyjeté koleje v písčité hlíně, nahoru, dolů...*

Napsáno koncem září 1888

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

* Zde je rukopis přerušen. *(Pozn. red.)*

PŘÍLOHY

Z DOPISU

G. A. LOPATINA M. N. OŠANINOVÉ[548]

Londýn 20. září 1883

...Musím Vám sdělit výsledek svého prvního setkání s Engelsem, neboť se domnívám, že některé z jeho názorů se Vám budou zamlouvat.

Hovořili jsme mnoho o ruských záležitostech, o tom, jakým směrem se bude pravděpodobně ubírat naše politické a sociální obrození. Jak se dalo očekávat, dospěli jsme k naprosté jednotě názorů; každý z nás dokončoval myšlenky a věty toho druhého. Rovněž Engels má za to (jako Marx a já), že v Rusku teď nespočívá úkol *revoluční* strany nebo strany *činu* v propagování nového socialistického ideálu, ba dokonce ani v úsilí tento zdaleka ještě nehotový ideál prosazovat pomocí prozatímní vlády sestavené z našich soudruhů, nýbrž v nasazení všech sil k tomu, aby 1. byl panovník* buď přinucen svolat Zemskij sobor**, nebo 2. aby byly zastrašením panovníka apod. vyvolány tak velké nepokoje, které by si jinou cestou vynutily svolání tohoto sněmu nebo něčeho podobného. Engels věří jako já, že podobný sněm *nevyhnutelně* povede k radikální, nejen politické, ale i sociální přeměně. Věří v nesmírný význam volebního období, kdy se může provádět nesrovnatelně úspěšnější propaganda než všemi knihami a ústními projevy dohromady. Čistě liberální ústavu, bez hlubokých ekonomických přeměn, považuje za nemožnou, a proto se tohoto nebezpečí neobává. Věří, že

* – tj. Alexandr III. *(Pozn. red.)*
** – Zemský sněm. *(Pozn. red.)*

ve *skutečných* podmínkách života lidu se nashromáždilo dostatek materiálu, aby společnost mohla být přebudována podle nových zásad. Nevěří přirozeně v okamžité uskutečnění komunismu nebo něčeho podobného, nýbrž pouze toho, co už dozrálo v životě a v duši lidu. Věří, že lid si bude umět najít výmluvné zastánce svých potřeb, snah atd. Věří, že jakmile tato přestavba nebo revoluce začne, nebudou ji už moci žádné síly zastavit. Důležité je proto jen jedno: rozbít osudnou sílu stagnace, vyburcovat lid a společnost na okamžik z netečnosti a strnulosti, způsobit takový nepořádek, který by vládu i lid přinutil zabývat se vnitřní přestavbou, který by rozbouřil klidné moře národa a vyvolal pozornost všeho lidu a *entuziasmus* všeho lidu pro přestavbu celé společnosti. Výsledky se pak dostaví samy sebou, a to právě takové, jež jsou možné, žádoucí a proveditelné v dané epoše.

To všechno je po čertech stručné, ale obšírněji teď psát nemohu. Navíc se Vám to možná všechno nebude líbit, tak spěchám, abych Vám slovo od slova tlumočil jiné Engelsovy názory, které jsou velice lichotivé pro ruskou revoluční stranu. Zde jsou:

„Všechno záleží teď na tom, co se bude v nejbližší době dít v Petrohradě, k němuž se nyní upírají zraky všech myslících, prozíravých a bystrých lidí z celé Evropy."

„Rusko, to je Francie tohoto století. Zákonitě a poprávu mu náleží revoluční iniciativa v *nové* sociální přestavbě."

„...Po zániku carismu, s nímž padne i poslední bašta monarchismu v Evropě, zmizí ‚agresívnost' Ruska, nenávist Polska vůči Rusku a mnoho jiných věcí, nastane úplně jiné seskupení mocností, bude napadrť rozbito Rakousko a ve všech zemích se projeví silný impuls k vnitřní přestavbě."

„...Německo se sotva rozhodne využít nepokojů v Rusku a poslat tam na pomoc carismu svá vojska. Kdyby to však udělalo, tím lépe. Byl by to konec jeho nynější vlády a začátek nové éry. Připojení pobaltských provincií k Německu je nesmyslné a neproveditelné. Podobné anexe protilehlých (?) nebo přilehlých úzkých pásů pobřeží a kusů území a z toho vyplývající neforemné státní útvary byly možné jen v 16. a 17. století, a ne dnes. Nadto není pro nikoho tajemstvím, že Němci tam tvoří nepatrnou reakční menšinu." (Ten-

to bod připojuji pro J. P. vzhledem k jejím ultrapatriotickým názorům na tuto otázku.)

„Já i Marx považujeme dopis výboru Alexandrovi III.[549] za prostě skvělý obratností a klidným tónem. Svědčí o tom, že v řadách revolucionářů jsou lidé se státnickým rozhledem."

Doufám, že to všechno považujete za dostatečně lichotivé a příjemné a že mi za tyto řádky poděkujete? Vzpomínáte si, jak jsem Vám říkal, že sám Marx nikdy nebyl marxistou? Engels vyprávěl, že v době bojů Broussa, Malona a spol. proti ostatním Marx jednou se smíchem řekl: „Mohu říci jen jedno, a to, že já *marxista nejsem*!"...[550]

Poprvé otištěno v knize:
„Osnovy těoretičeskogo socializma i ich priloženie k Rossii",
Ženeva, březen 1893

Podle textu knihy
Přeloženo z ruštiny

KVĚTNOVÉ POVSTÁNÍ Z ROKU 1849[551]

Povstání z května 1849, které zachvátilo porýnské provincie a jih Německa, bylo vyvoláno tím, že většina vlád malých státečků odmítla přijmout ústavu odhlasovanou frankfurtským Národním shromážděním. Toto shromáždění nikdy nevládlo materiální silou, a co horšího, opomnělo učinit nezbytná opatření, aby jí nabylo; když dokončilo svou ústavu, jež zůstala jen na papíře, ztratilo poslední zbytky svého morálního vlivu. Ačkoli tato ústava měla romantický nádech, byla jediným praporem, kolem něhož bylo možné se semknout a pokusit se o nové hnutí, i když po vítězství neměla být uvedena v život.

Povstání začalo 3. května v Drážďanech; o několik dnů později se rozšířilo na bavorskou Falc a velkovévodství bádenské. Velkovévoda*, když viděl, jak se vojsko bratří s lidem, se rychle dal na útěk.

Pruská vláda, jež v listopadu 1848 zkrotila revoluční hnutí, odzbrojila Berlín a zavedla v Prusku stav obležení, vzala na sebe úlohu ochránce vlád všech ostatních států. Neprodleně poslala do Drážďan vojsko, a to po čtyřdenním boji zlomilo hrdinský odpor povstalců.

K podrobení Falce a vévodství bádenského však bylo zapotřebí armády; aby ji mohlo zformovat, muselo Prusko povolat do zbraně zeměbranu. V Iserlohnu (Vestfálsko) a v Elberfeldu (Porýnské Prusko) odmítli vojáci zeměbrany jít do boje. Bylo tam posláno vojsko. Města se zabarikádovala a odmítla je vpustit. Iserlohn byl dobyt po dvoudenním boji. V Elberfeldu, kde nebyly žádné prostředky k odporu, se povstalci — bylo jich asi tisíc — rozhodli, že se

* — tj. Leopold. *(Pozn. red.)*

probijí vojsky, která je obkličovala, a projdou na jih, kde bylo povstání v plném proudu. Byli poraženi na hlavu a jejich velitel Mirbach byl zajat; ale mnoha povstalcům se za pomoci obyvatelstva přece jen podařilo dostat se až na jih. Engels byl Mirbachovým pobočníkem; ten ho však ještě před provedením svého plánu poslal s rozkazem do Kolína, který byl v rukou pruské armády. Ve skutečnosti nechtěl mít Mirbach ve svém sboru známého komunistu, aby neodradil buržoazii v místech, jimiž hodlal procházet.

Mezitím se povstání rozšířilo po celém jihu Německa; jenže revolucionáři se dopustili téže osudné chyby jako v Paříži v roce 1871 — nepřešli do útoku. Vojska okolních státečků byla demoralizována a hledala jen záminku, jak se připojit k povstání: byla rozhodnuta nebojovat proti lidu. Povstalci by byli mohli strhnout obyvatelstvo k povstání, kdyby byli prohlásili, že jdou osvobodit frankfurtské shromáždění obklíčené pruskými a rakouskými vojsky. Engels s Marxem se po zastavení „Neue Rheinische Zeitung" odebrali do Mannheimu a navrhovali vedoucím činitelům hnutí, aby se táhlo na Frankfurt. Ti jim však nedopřáli sluchu. Vymlouvali se, že vojska jsou po útěku starých důstojníků dezorganizována, že není dost střeliva atd.

Zatímco povstalci nebyli ve střehu, Prusové, spojení s Bavory a posílení o vojska malých státečků, která by byli povstalci při větší dávce smělosti mohli získat na svou stranu, postupovali usilovnými pochody proti povstaleckým oblastem. Šestatřicetitisícová reakční armáda vyčistila Falc během týdne od 8000—9000 povstalců, kteří ji měli obsazenu; je nutno říci, že obě falcké pevnosti zůstaly v rukou reakce. Revoluční armáda se skládala jen z bádenských ozbrojených sil, což bylo asi 10 000 mužů řadového vojska a 12 000 dobrovolníků. Byly svedeny čtyři velké bitvy; reakční vojska zvítězila jen díky početní přesile a tím, že nerespektovala württemberské území, což jim umožnilo v rozhodující chvíli obejít revoluční armádu. Po šesti týdnech bojů v otevřeném poli musely zbytky povstalecké armády hledat útočiště ve Švýcarsku.

Za tohoto posledního tažení byl Engels pobočníkem plukovníka Willicha, velitele sboru komunistických dobrovolníků. Zúčastnil se tří bitev a posledního rozhodujícího boje na Murgu. Plukovník

Willich, jenž emigroval do Spojených států, zemřel v hodnosti generála, kterou získal za občanské války v USA.

Tento houževnatý odpor v otevřeném poli, který několik tisíc nedostatečně organizovaných povstalců, skoro bez dělostřelectva, kladlo tak zkušené a disciplinované pruské armádě, napovídá, co budou naši přátelé socialisté na druhém břehu Rýna schopni dokázat, až zvon revoluce udeří v Evropě na poplach.

Napsáno v polovině listopadu 1885
Otištěno v „Le Socialiste", čís. 13 z 21. listopadu 1885

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

PRÁVNICKÝ SOCIALISMUS[552]

Středověký světový názor byl svou podstatou převážně teologický. Jednota evropského světa, která fakticky uvnitř neexistovala, byla navenek, proti společnému nepříteli, Saracénům, založena na křesťanství. Západoevropský svět, který tvořila skupina národů vyvíjejících se v trvalé vzájemnosti, sjednocoval katolicismus. Toto teologické stmelení nebylo jen ideální. Existovalo skutečně nejen v papeži, svém monarchickém centru, nýbrž především ve feudálně a hierarchicky organizované církvi, která měla v každé zemi jako držitelka asi třetiny půdy ve feudální organizaci mohutné mocenské postavení. Církev se svým feudálním pozemkovým vlastnictvím byla reálným poutem mezi různými zeměmi, feudální organizace církve dávala světskému feudálnímu státnímu řádu náboženské posvěcení. A navíc bylo duchovenstvo jedinou vzdělanou třídou. Bylo tedy samozřejmé, že církevní dogma je východiskem a základnou všeho myšlení. Právnictví, přírodověda, filosofie, všechno se posuzovalo podle toho, zda obsah souhlasí, nebo nesouhlasí s učením církve.

Ale v lůně feudalismu se vyvíjela moc měšťanstva. Proti velkým pozemkovým vlastníkům vystoupila nová třída. Obyvatelé měst byli především a výhradně výrobci zboží a obchodníci se zbožím, zatímco feudální způsob výroby spočíval převážně na vlastní spotřebě produktů vyráběných uvnitř omezeného okruhu — produktů, které spotřebovávali zčásti výrobci sami, zčásti feudálové, kteří je vybírali jako tribut. Katolický světový názor, přizpůsobený feudalismu, nemohl už této nové třídě a jejím podmínkám výroby a směny vyhovovat. Přesto i ona zůstala ještě dlouho v zajetí všemocné teologie. Všechny reformace a s nimi spojené boje vedené od 13. až do 17. století pod náboženskou firmou jsou, pokud jde o jejich teo-

retickou stránku, jen opakovanými pokusy měšťanstva a městských plebejů i sedláků, kteří se k nim připojili se svou vzpourou, přizpůsobit starý, teologický světový názor změněným ekonomickým podmínkám a životní situaci nové třídy. Ale nešlo to. Náboženský prapor zavlál naposled v 17. století nad Anglií a za necelých padesát let se ve Francii objevil v nezastřené podobě nový světový názor, který se měl stát klasickým světovým názorem buržoazie, *právnický světový názor*.

Byl to zesvětštěný teologický názor. Namísto dogmatu, božského práva, nastoupilo lidské právo, namísto církve stát. Dříve lidé pokládali ekonomické a společenské poměry za výtvor církve a dogmatu, protože je církev sankcionovala; nyní si představovali, že jsou založeny na právu a že je vytvořil stát. Protože směna zboží, plně rozvinutá ve společenském měřítku, zejména zálohování a úvěrování, plodí spletité vzájemné smluvní vztahy a vyžaduje všeobecně platná pravidla, která může dát jen společenství, to znamená právní normy stanovené státem —, proto si představovali, že tyto právní normy nevyvěrají z ekonomické skutečnosti, nýbrž z toho, že jsou formálně stanoveny státem. A protože konkurence, základní forma styku svobodných výrobců zboží, je největší vyrovnavatelkou, stala se rovnost před zákonem hlavním bojovým heslem buržoazie. K upevnění právnického světového názoru přispívala skutečnost, že boj této třídy nově se deroucí vzhůru proti feudálním pánům a absolutní monarchii, která feudály tehdy chránila, musel být jako každý třídní boj bojem politickým, bojem o vládu ve státě, že musel být veden o *právní požadavky*.

Ale buržoazie zplodila svého negativního dvojníka, proletariát, a s ním nový třídní boj, který propukl, ještě než si buržoazie dobyla plně politickou moc. Tak jako kdysi buržoazie s sebou vlekla v boji proti šlechtě ještě po nějakou dobu zastaralý teologický světový názor, převzal zpočátku i proletariát od svého protivníka právnický způsob nazírání a hledal v něm zbraně proti buržoazii. První proletářské stranické útvary i jejich teoretičtí představitelé zůstávali plně na juristické „právní půdě", jen si zkonstruovali jinou právní půdu, než byla právní půda buržoazie. Jednak byl požadavek rovnosti rozšířen tak, že právní rovnost musí být doplněna rovností spo-

lečenskou; jednak se z tezí Adama Smithe, že práce je zdrojem všeho bohatství, že se však dělník musí rozdělit o produkt práce se statkářem a kapitalistou, vyvodil závěr, že toto rozdělování je nespravedlivé a musí být buď zrušeno, nebo alespoň upraveno ve prospěch dělníků. Avšak pocit, že nebude možno odstranit zlořády, které vytvořil buržoazně kapitalistický a zejména moderní velkoprůmyslový způsob výroby, ponechá-li se otázka jen na této juristické „právní půdě", vedl už nejvýznamnější myslitele mezi prvními socialisty — Saint-Simona, Fouriera a Owena — k tomu, že zcela opustili právně politickou oblast a prohlásili jakýkoli politický boj za neplodný.

Ani jedno, ani druhé pojetí nebylo s to náležitě vyjádřit a cele obsáhnout emancipační snahy dělnické třídy, které byly produktem hospodářské situace. Jak požadavek rovnosti, tak požadavek plného výtěžku práce se dostávaly do neřešitelných rozporů, jakmile měly být podrobně právnicky formulovány, a jádro věci, přeměnu výrobního způsobu, ponechávaly víceméně nedotčené. Tím, že velcí utopisté odmítli politický boj, odmítli zároveň třídní boj, tedy jediný možný způsob, jakým se mohla uplatnit třída, v jejímž zájmu vystupovali. Oba názory abstrahovaly od dějinného pozadí, jemuž vděčily za svou existenci; oba apelovaly na cit; jeden na právní cit, druhý na cit lidskosti. Oba odívaly své požadavky do podoby zbožných přání, o nichž se nedalo říci, proč mají být uskutečněna právě teď, a ne o tisíc let dříve nebo později.

Dělnická třída, která byla přeměnou feudálního výrobního způsobu v kapitalistický zbavena všeho vlastnictví výrobních prostředků a kterou mechanismus kapitalistického výrobního způsobu vždy znovu plodí v tomto dědičném stavu nevlastnění, nemůže v právnické iluzi buržoazie plně vyjádřit své životní postavení. Může sama dokonale poznat toto své životní postavení jen tehdy, bude-li se dívat na věci bez právnicky zabarvených brýlí, bude-li je vidět takové, jaké jsou. A k tomu jí pomohl Marx svým materialistickým pojetím dějin, důkazem, že všechny právní, politické, filosofické, náboženské atd. představy lidí jsou konec konců odvozeny z ekonomických podmínek jejich života, ze způsobu, jak vyrábějí a směňují výrobky. Životnímu a bojovému postavení proletariátu se tak dostalo odpovídajícího světového názoru; tomu, že dělníci

nemají vlastnictví, mohlo odpovídat jen to, že nemají iluze. A tento proletářský světový názor nastupuje teď cestu kolem světa.

Boj obou světových názorů pochopitelně trvá; a to nejen mezi proletariátem a buržoazií, nýbrž i mezi svobodně myslícími dělníky a dělníky, kteří jsou ještě v zajetí staré tradice. Celkem zde staré pojetí obhajují obyčejní politici běžnými argumenty. Ale jsou také takzvaní vědečtí právníci, kteří pokládají právní vědu za zvláštní poslání.*

Dosud se tito pánové domnívali, že je pod jejich důstojnost, aby se zabývali teoretickou stránkou dělnického hnutí. Musíme tedy být velmi vděčni, když se konečně opravdový profesor práv, pan dr. Anton Menger, sníží k tomu, aby „dogmaticky blíže osvětlil" dějiny socialismu z hlediska „filosofie práva".**

Vskutku, socialisté byli dosud na scestí. Zanedbali právě to, co je hlavní.

„Teprve až budou socialistické ideje vyloupnuty z nekonečných *národohospodářských* a filantropických výkladů... a převedeny do střízlivých právních pojmů" (str. III), teprve až budou „odpárány všechny národně ekonomické okrasy" (str. 37), teprve pak se může přikročit k „právnickému zpracování socialismu", „tomuto nejdůležitějšímu úkolu filosofie práva naší doby" (str. III).

Jenže v „socialistických idejích" jde právě o národohospodářské poměry, především o poměr mezi námezdní prací a kapitálem, a tu jsou národohospodářské výklady, jak se zdá, přece jen něco víc než pouhé „okrasy", které je třeba odpárat. Kromě toho je ekonomie takzvaná věda, a nad to poněkud vědečtější než filosofie práva, protože se zabývá fakty, a ne jako ona pouhými představami. Ale to je odbornému právníkovi naprosto lhostejné. Ekonomická zkou-

* Srovnej k tomu článek *B. Engelse* o „*Ludvíku Feuerbachovi*" v „Neue Zeit", IV, str. 206: „U politiků z povolání, u teoretiků státního práva a právníků zabývajících se soukromým právem mizí už souvislost s ekonomickými fakty docela. Protože ekonomické fakty musí v každém jednotlivém případě nabýt formy právních motivů, aby byly sankcionovány ve formě zákona, a protože se přitom samozřejmě musí přihlížet také k právnímu systému, který je už v platnosti, proto prý je právní forma vším a ekonomický obsah ničím. Státní právo a soukromé právo jsou posuzovány jako samostatné oblasti, které mají svůj nezávislý dějinný vývoj, které lze samy o sobě systematicky vykládat a které je třeba takto systematicky vykládat důsledným vymycováním všech vnitřních rozporů." *(Engelsova poznámka.)* — Viz tento svazek, str. 332. *(Pozn. red.)*

** Dr. *Anton Menger*, „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung", Stuttgart, Cotta 1866, X, str. 171. *(Engelsova poznámka.)*

mání staví do jedné řady s filantropickými deklaracemi. Fiat justitia, pereat mundus.*

Dále „národně ekonomické okrasy" u Marxe — a ty leží našemu právníkovi nejvíc v žaludku — nejsou pouhá ekonomická zkoumání. Jsou hlavně historická. Dokazují chod společenského vývoje od středověkého feudálního způsobu výroby až po dnešní rozvinutý kapitalistický způsob, zánik dřívějších tříd a třídních protikladů a vytvoření nových tříd s novými zájmovými protiklady, které se mimo jiné projevují i v nových právních požadavcích. To asi začíná tak trochu tušit i náš právník, když na str. 37 objevuje, že dnešní

„filosofie práva... není v podstatě nic jiného než odraz historicky zůstaveného právního stavu", že by ji bylo možno „nazvat *buržoazní filosofií práva*" a že se jí „v socialismu postavila po bok *filosofie práva nemajetných tříd lidu*".

Ale je-li tomu tak, co je toho příčinou? Kde se potom berou „buržoové" a „nemajetné třídy lidu", které mají svou zvláštní filosofii práva, odpovídající jejich třídnímu postavení? Z práva, nebo z ekonomického vývoje? A říká nám snad Marx něco jiného, než že právní názory jednotlivých velkých společenských tříd se řídí vždy podle toho, jaké je jejich třídní postavení? Jak se pan Menger dostává mezi marxisty?

Než to je jen nedopatření, nedobrovolné uznání moci nové teorie, které strohému právníkovi uklouzlo a které my proto také jen registrujeme. Naopak tam, kde náš muž práva stojí na své vlastní právní půdě, tam ekonomickými dějinami opovrhuje. Jeho oblíbeným příkladem je upadající římská říše.

„Ještě nikdy nebyly výrobní prostředky tak centralizovány," vypráví nám Menger, „jako v té době, neboť polovinu africké provincie vlastnilo šest osob... nikdy nebylo utrpení pracujících tříd větší než v době, kdy téměř každý produktivní dělník byl otrokem. Ani tehdy nechyběly — zejména u církevních otců — ostré kritiky stávajícího společenského stavu, které se mohou měřit s nejlepšími současnými socialistickými spisy, a přesto nepřišel po pádu západořímské říše socialismus, ale — středověký právní řád" (str. 108).

A proč se tak stalo? Protože

„národ neměl před sebou jasný obraz příštího stavu zbavený vší přepjatosti".

* Ať žije spravedlnost, i když zhyne svět. *(Pozn. red.)*

Pan Menger si myslí, že v době úpadku římské říše existovaly *ekonomické* předpoklady moderního socialismu a chyběla jen jeho právnická formulace. Proto přišel místo socialismu feudalismus, a materialistické pojetí dějin je dovedeno ad absurdum!

To, co právníci upadající římské říše uspořádali tak pěkně v systém, nebylo *feudální*, nýbrž římské právo, právo společnosti výrobců zboží. Protože pan Menger předpokládá, že hybnou silou dějin je právnická představa, klade zde na římské právníky nesplnitelný požadavek, že prý měli místo právního systému stávající římské společnosti podat pravý opak, totiž „jasný, vší přepjatosti zbavený obraz" fantastického společenského stavu. To je tedy Mengerova právní filosofie, aplikovaná na *římské* právo! Přímo strašné je pak Mengerovo tvrzení, že ještě nikdy nebyly ekonomické podmínky socialismu tak příznivé jako v době římského císařství. Socialisté, které chce Menger vyvrátit, vidí záruku úspěchu socialismu ve vývoji samé výroby: Na jedné straně s vývojem strojového velkozávodu v průmyslu a zemědělství nabývá výroba čím dál víc společenského charakteru a produktivita práce je obrovská; to nutí k odstranění třídních rozdílů a k převedení výroby zboží v soukromých podnicích v přímou výrobu pro společnost společností samou. Na druhé straně plodí moderní způsob výroby třídu, která ve stále rostoucí míře získává moc a zájem, aby tento vývoj uskutečnila, svobodný pracující proletariát.

A srovnejme s tím poměry císařského Říma, kde se o strojové velkovýrobě nedá mluvit ani v průmyslu, ani v zemědělství. Najdeme tu ovšem koncentraci pozemkového *vlastnictví*, ale člověk musí být právník, aby to ztotožnil s vývojem společensky vykonávané práce ve velkých závodech. Předložíme-li panu Mengerovi tři příklady pozemkového vlastnictví: irského landlorda s 50 000 akry půdy, kterou obdělává 5000 pachtýřů v malých hospodářstvích o průměrně 10 akrech, skotského landlorda, který svých 50 000 akrů proměnil v honební revíry, a americkou mamutí farmu o 10 000 akrech, v níž se velkoprůmyslově pěstuje pšenice, pak prohlásí, že v obou prvních případech pokročila koncentrace výrobních prostředků pětkrát víc než v případě třetím.

Vývoj římského zemědělství za císařství vedl jednak k rozšíření

pastvinářství na obrovské prostory a k vylidnění venkova, jednak k rozdrobení statků na malé pachty, předávané kolónům, tedy k trpasličím hospodářstvím poddaných malorolníků, předchůdců pozdějších nevolníků, tedy k výrobnímu způsobu, který už v zárodku obsahoval středověký výrobní způsob. A mimo jiné už proto, velectěný pane Mengere, přišel po Římanech „středověký právní řád". Jistě byly občas v jednotlivých provinciích i zemědělské velkozávody, ale ne strojová výroba se svobodnými dělníky, nýbrž *plantážní hospodářství* s *otroky*, barbary nejrůznějších národností, kteří si mnohdy navzájem nerozuměli. Proti nim stáli svobodní proletáři, ale ne *pracující* proletáři, nýbrž *lumpen*proletáři. Na práci proletářů spočívá dnes ve stále větší míře společnost, proletáři jsou pro její bytí čím dál tím nepostradatelnější; římští lumpenproletáři byli parazité pro společnost nejen neužiteční, nýbrž dokonce škodliví, a tudíž bez rozhodné moci.

Ale panu Mengerovi se zdá, že způsob výroby a lid nebyl ještě nikdy tak zralý pro socialismus jako za císařství! Je vidět, jak je výhodné, když se člověk co možná vystříhá ekonomických „okras".

Církevní otce mu odpustíme, protože zamlčuje, v čem se jejich „kritiky stávajícího společenského stavu" „mohou měřit s nejlepšími současnými socialistickými spisy". Církevním otcům děkujeme za mnohé zajímavé zprávy z doby úpadku římské společnosti, ale do její *kritiky* se zpravidla nepouštěli, stačilo jim na ni prostě *hromovat*, a to tak ostrými výrazy, že nejostřejší řeč moderních socialistů a dokonce i lamentování anarchistů vypadá proti nim krotce. Míní snad pan Menger tuto „převahu"?

Se stejným opovržením k dějinným faktům, jehož jsme si právě povšimli, říká Menger na str. 2, že privilegované třídy dostávají svůj důchod, *aniž za to osobně dávají něco společnosti*. To, že vládnoucí třídy plní v období svého vzestupného vývoje velmi určité sociální funkce, a právě proto se stávají vládnoucími, je mu tedy zcela neznámo. Zatímco socialisté uznávají dočasné dějinné oprávnění těchto tříd, Menger zde prohlašuje, že přivlastňují-li si tyto třídy nadvýrobek, je to krádež. Proto ho může jen udivovat, když na str. 122, 123 shledává, že tyto třídy mají den ze dne méně *moci*, aby

uhájily své právo na tento důchod. Že tato moc záleží ve výkonu sociálních funkcí a že se zánikem těchto funkcí během dalšího vývoje mizí, to je pro tohoto velkého myslitele čirá hádanka.

To stačí. Panu profesorovi jde jen o to, aby pojednal o socialismu z hlediska filosofie práva, to jest aby jej redukoval na několik stručných právních formulí, na socialistická „základní práva", na nové vydání lidských práv pro 19. století. Taková základní práva mají sice jen

„malou praktickou účinnost", ale „v oblasti vědy nejsou bez užitku" jako „*hesla*" (str. 5, 6).

Dopracovali jsme to tedy už tak daleko, že tu jde o pouhá *hesla*. Napřed se odstraní dějinná souvislost a obsah mohutného hnutí, aby se uvolnilo místo pro čistou „filosofii práva", a pak se tato filosofie práva redukuje na hesla, která podle vlastního přiznání nemají za halíř ceny! To stálo opravdu za námahu.

Pan profesor přichází s objevem, že *celý socialismus* se dá právnicky redukovat na *tři* taková hesla, na tři základní práva. Jsou to:

1. právo na plný výtěžek práce,
2. právo na existenci,
3. právo na práci.

Právo na práci je jen provizorní požadavek, „první neobratná formule shrnující revoluční požadavky proletariátu" (Marx)[553], a sem proto nepatří. Naproti tomu je zapomenut požadavek *rovnosti*, který ovládal celý francouzský revoluční socialismus od Babeufa po Cabeta a Proudhona, který však pan Menger bude moci stěží právnicky formulovat, přestože, či spíše právě proto, že je nejprávničtější ze všech zmíněných požadavků. Zůstávají jako kvintesence jen hubené teze 1 a 2, které si nadto ještě odporují; Menger to na str. 27 konečně objevuje, což však nikterak nebrání tomu, že se v nich musí pohybovat každý socialistický systém (str. 6). Je však nabíledni, že vtěsnání nejrůznějších socialistických doktrín nejrůznějších zemí a vývojových stupňů do těchto dvou „hesel" musí celý výklad zfalšovat. Zvláštní povaha každé jednotlivé doktríny, v níž právě tkví její dějinný význam, se zde nejen odvrhuje jako nepodstatná, nýbrž se, protože se odchyluje od hesla a odporuje mu, prostě jako falešná přímo zavrhuje.

V posuzovaném spise se pojednává jen o čís. 1, o právu na plný výtěžek práce.

Právo dělníka na plný výtěžek práce, tj. každého jednotlivého dělníka přímo na *jeho* zvláštní výtěžek práce, je v takové určitosti jen učením Proudhonovým. Zcela odlišný je požadavek, že výrobní prostředky a výrobky mají patřit celku pracujících. Tento požadavek je komunistický a jde, jak Menger objevuje na str. 48, *za* požadavek čís. 1, což ho uvádí do nemalých rozpaků. Musí proto komunisty hned řadit pod čís. 2, hned zase základní právo čís. 1 tak dlouho kroutit a obracet, až je do něho nějak dostane. To se děje na str. 7. Zde se předpokládá, že po zrušení zbožní výroby bude zbožní výroba přesto nadále existovat. Pan Menger pokládá za zcela přirozené, že i v socialistické společnosti se budou vyrábět *směnné hodnoty*, tedy zboží na prodej, a že budou nadále existovat *ceny práce*, že se tedy pracovní síla bude stejně jako předtím prodávat jako zboží. Jediná otázka, o niž mu přitom jde, je, zda z minulosti zachované ceny práce se udrží i nadále v socialistické společnosti s nějakým zvýšením, nebo zda má dojít k „úplně novému určení cen práce".

To by, podle jeho názoru, otřáslo společností ještě víc než samo zavedení socialistického společenského řádu! Takové zmatení pojmů je pochopitelné, neboť náš učenec mluví na str. 94 o *socialistické teorii hodnoty*, a představuje si tedy podle známých vzorů, že Marxova teorie hodnoty má být v příští společnosti měřítkem rozdělování. Na str. 56 se dokonce vypráví, že plný výtěžek práce není vůbec nic určitého, protože se může vypočítávat nejméně podle *tří* různých měřítek, a konečně na str. 161, 162 se dovídáme, že je „přirozeným principem rozdělování" a je možný jen ve společnosti se společným vlastnictvím, ale s individuálním užíváním, tedy ve společnosti, kterou dnes ani jediný socialista neklade za konečný cíl! Výtečné základní právo! A výtečný filosof práva dělnické třídy!

Tím si Menger usnadnil svůj „kritický" historický pohled na socialismus. Tři slova vám povím obsažná, a i když nejdou od úst k ústům,* přece jen úplně stačí k maturitě, které se tu podrobují socialisté. Nuže sem, Saint-Simone, sem, Proudhone, sem, Marxi, a jak se všichni jmenujete: přísaháte na čís. 1, nebo 2, nebo 3? Račte

* Parafráze dvou veršů ze Schillerových „Slov víry". *(Pozn. red.)*

na mé Prokrustovo lože, a co bude přesahovat, to useknu jako národně ekonomické a filantropické okrasy!

Zde záleží jen na tom, u koho se tato tři základní práva, která Menger naoktrojoval socialismu, vyskytují poprvé; kdo poprvé vysloví některou z těchto formulí, to je ten velikán. Je nasnadě, že se to neobejde bez směšných omylů, přes učeně se tvářící aparát. Tak se domnívá, že u saint-simonovců znamenají oisifs majetné a travailleurs pracující třídy (str. 67), a to v titulu saint-simonovského spisu „Les oisifs et les travailleurs. — Fermages, loyers, intêrets, salaires" („Zahaleči a pracovníci. — Pachtovné, činže, úroky, mzdy")[554], kde by se už z toho, že se tu nemluví o *zisku*, mohl poučit trochu lépe. Na téže straně cituje sám Menger rozhodující místo z „Globe", saint-simonovského orgánu, v němž se vedle učenců a umělců velebí industriels*, tj. *továrníci*, jako dobrodinci lidstva v protikladu k oisifs a kde se požaduje jen odstranění tributů vyplácených oisifs, tj. *rentiérům*, těm, kteří pobírají pachtovné, činže a úrok. *Zisk* se v tomto výčtu opět nevyskytuje. Továrník zaujímá v saint-simonovském systému vynikající místo jako mocný a dobře placený společenský činitel, a pan Menger by udělal dobře, kdyby toto místo podrobněji prostudoval, než je v budoucnu právněfilosoficky zpracuje.

Na straně 73 se dovídáme, že Proudhon ve svých „Contradictions économiques"[555] slíbil, *„ovšem dosti nejasně*, nové řešení sociálního problému" při zachování zbožní výroby a konkurence. To, co je panu profesorovi roku 1886 ještě *dosti nejasné*, prohlédl Marx už v roce 1847, dokázal, že je to něco starého, a mohl předpovědět Proudhonovi bankrot, který ho postihl v roce 1849.[556]

Ale dost už. Všechno, o čem jsme dosud mluvili, je pro pana Mengera a rovněž pro jeho publikum pouze vedlejší věc. Kdyby byl napsal pouze dějiny práva čís. 1, zapadl by jeho spis beze stopy. Tyto dějiny jsou pouhou záminkou ke spisu, jehož účelem je *ztrhat Marxe*. A jen proto, že pojednává o Marxovi, je čten. Už dávno není tak snadné kritizovat Marxe, od té doby, co pochopení jeho systému proniklo do širokých kruhů a kritik už nemůže spekulovat s nevědomostí publika. Zbývá už jen jedno: aby se Marx zlehčil, přisoudí se

* — průmyslníci. *(Pozn. čes. red.)*

jeho objevy jiným socialistům, které nikoho nezajímají, kteří zmizeli z obzoru a nemají už nejmenší politický a vědecký význam. A doufat, že se tímto způsobem lze vypořádat se zakladatelem proletářského světového názoru a s tímto názorem samým. Pan Menger se do toho pustil. Člověk přece není profesorem pro kočku. Chce také něco dokázat.

Udělá se to velmi jednoduše.

Nynější společenský řád dává pozemkovému vlastníkovi a kapitalistovi „právo" na část — největší — produktu vyrobeného dělníkem. Základní právo čís. 1 říká, že toto právo je bezpráví a že dělníkovi náleží plný výtěžek práce. Tím je celý obsah socialismu vyčerpán, pokud se nedostane na pořad základní právo čís. 2. Kdo tedy poprvé řekl, že dnešní právo majitelů půdy a jiných výrobních prostředků na část výtěžku práce je *bezpráví*, je ten velikán, *zakladatel „vědeckého" socialismu*! A to byli *Godwin, Hall a Thompson.* Když vypustil všechny nekonečné národohospodářské okrasy, nachází Menger u Marxe jako právnický zbytek jen totéž tvrzení. Z toho plyne, že Marx od starých Angličanů, jmenovitě u Thompsona, opisoval a pečlivě zatajil svůj pramen. Důkaz je podán.

Vzdáváme se jakéhokoli pokusu vysvětlit zarytému právníkovi, *že Marx nikde požadavek „práva na plný výtěžek práce" neklade*, že ve svých teoretických spisech vůbec žádný právní požadavek nevyslovuje. Dokonce i náš právník to začíná nejasně tušit, když Marxovi vytýká, že nikde nepodal „důkladný výklad práva na plný výtěžek práce" (str. 98).

V Marxově teoretickém zkoumání se k juristickému právu, které vždy obráží jen ekonomické podmínky určité společnosti, přihlíží jen zcela druhotně; naproti tomu se přihlíží především k historickému oprávnění, jež mají určité poměry, způsoby přivlastňování, společenské třídy v určitých epochách. Zkoumání těchto problémů zajímá především každého, kdo vidí v dějinách souvislý, byť i často rozporný vývojový proces, a ne, jako 18. století, pouhou změť pošetilosti a brutality. Marx chápe historickou nevyhnutelnost a tedy oprávněnost antických otrokářů, středověkých feudálních pánů atd. jako páky vývoje lidstva pro omezené dějinné období; tím také uznává dočasnou historickou oprávněnost vykořisťování, přivlastňo-

vání pracovního produktu jinými; zároveň však také dokazuje, že tato historická oprávněnost nyní nejen zmizela, nýbrž že další existence vykořisťování v kterékoli formě nenapomáhá společenskému vývoji, ale naopak jej den ze dne víc brzdí a zaplétá do stále prudších kolizí. A Mengerův pokus vtěsnat tato epochální historická zkoumání do svého uzoučkého právnického Prokrustova lože jen dokazuje, že je naprosto neschopen pochopit věci, které přesahují omezený právnický obzor. Jeho základní právo čís. 1 pro Marxe v této formulaci absolutně neexistuje.

Ale teď to přijde!

Pan Menger objevil u Thompsona slovo *nadhodnota*, surplus value. Není tedy pochyby, že Thompson je objevitelem nadhodnoty a Marx jen ubohý plagiátor:

„V těchto Thompsonových názorech rozpoznáme ihned myšlenkový pochod, ba i způsob vyjadřování, které se později znovu najdou u tak mnohých socialistů, zejména též u *Marxe* a *Rodbertuse*" (str. 53).

Thompson je tedy bezesporu „nejznamenitějším zakladatelem vědeckého socialismu" (str. 49). A v čem spočívá tento vědecký socialismus?

Názor, „že pozemková renta a kapitálový zisk jsou srážky, které vlastníci půdy a kapitálu strhávají z plného výtěžku práce, není nikterak *zvláštností socialismu*, neboť řada představitelů buržoazní národní ekonomie, například Adam Smith, *vychází z téhož názoru*. Thompson a jeho následovníci jsou *originální jen potud*, že pokládají pozemkovou rentu a kapitálový zisk za *nezákonné* srážky, které jsou v rozporu s právem dělníka na plný výtěžek práce" (str. 53, 54).

Vědecký socialismus nespočívá tedy v tom, že odkrývá ekonomickou skutečnost, o to se postarali podle Mengera ekonomové už dříve, nýbrž prostě v tom, že ji prohlašuje za *nezákonnou*. Tak na to nahlíží pan Menger. Kdyby si to byli socialisté opravdu tak ulehčili, byli by dávno pohořeli a pan Menger by si byl ušetřil právně filosofickou blamáž. Ale tak to dopadá, když se světodějné hnutí redukuje na právnická hesla, která se vejdou do kapsy u vesty.

Ale nadhodnota ukradená Thompsonovi? S tím se to má takto:

Thompson zkoumá ve své „Inquiry into the principles of distribution of wealth" atd., kap. 1, odd. 15,

„jakou poměrnou část svého pracovního produktu mají dělníci ('ought', doslova 'býti povinen', tedy 'míti podle práva') zaplatit za druh zboží zvaný kapitál jeho vlastníkům zvaným kapitalisté"? Kapitalisté říkají, že „bez tohoto

kapitálu, bez strojového zařízení, surovin atd. by pouhá práce byla neproduktivní a že je proto jen spravedlivé, aby dělník za jeho používání něco zaplatil". A Thompson pokračuje: „Bezpochyby musí dělník za jeho užívání něco zaplatit, když už má tu smůlu, že jej sám nevlastní; otázka je, kolik z produktu jeho práce by se mělo (ought) strhnout za toto používání" (str. 128 Pareova vydání z roku 1850).

To se už vůbec nepodobá „právu na plný výtěžek práce". Naopak, podle Thompsona je zcela v pořádku, aby dělník postoupil část výtěžku své práce za použití zapůjčeného kapitálu. Jde mu jen o to, kolik. A tu jsou „dvě měřítka, měřítko dělníkovo a měřítko kapitalistovo". A co je měřítkem dělníkovým?

„Zaplacení částky, která nahradí opotřebení kapitálu, jeho hodnotu, je-li zcela spotřebován, a k tomu takovou *dodatečnou odměnu* jeho majiteli a správci (superintendent), která by mu poskytla *stejný komfort*, jaký mají skutečně pracující (more actively employed) produktivní dělníci!"

To je podle Thompsona požadavek *dělníkův*, a kdo v tom ihned „nenajde Marxův myšlenkový pochod, ba i způsob vyjadřování", toho nechá pan Menger bez milosti propadnout ve zkoušce z filosofie práva.

Ale nadhodnota — kde zůstává nadhodnota? Strpení, milý čtenáři, hned to bude.

„Měřítkem kapitalistovým by byla *dodatečná hodnota*, kterou *vyrobí* totéž množství práce *v důsledku použití strojového zařízení* nebo jiného kapitálu; takže *tuto celou nadhodnotu* by dostal kapitalista za svou větší inteligenci a obratnost, které mu umožnily nahromadit kapitál a zálohovat jej dělníkům nebo dát do jejich užívání" (Thompson, str. 128).

Toto místo, vzato doslova, je naprosto nesrozumitelné. Bez výrobních prostředků není výroba možná. Výrobní prostředky jsou zde však podstrčeny ve formě kapitálu, tj. ve vlastnictví kapitalistů. Vyrábí-li tedy dělník bez „použití strojového zařízení nebo jiného kapitálu", pak se pokouší o nemožné, nevyrábí totiž vůbec nic. Vyrábí-li však s použitím kapitálu, pak by tím, čemu se zde říká nadhodnota, byl *celý* výrobek. Podívejme se tedy dále. A tu na str. 130 týž Thompsonův kapitalista říká:

„Před vynalezením strojů, před zřízením dílen a továren, jaká byla suma výrobku, který vytvořily nepodporované síly dělníka? Ať už byla jakákoli, má ji dělník dostávat i nadále... ale tomu, kdo postavil budovy nebo stroje, nebo tomu, kdo je získal dobrovolnou směnou, tomu má připadnout celá *nadhodnota* vyrobeného zboží jako odměna" atd.

Thompsonův kapitalista tu vyslovuje jen otřepanou iluzi továrníkovu, že pracovní hodina dělníka vyrábějícího s pomocí strojů atd. produkuje větší *hodnotu* než pracovní hodina obyčejného rukodělníka před vynalezením strojů. Tuto představu živí *mimořádná* „nadhodnota", již shrábne kapitalista, který pronikne s nově vynalezeným strojem, na němž má on a snad ještě několik dalších kapitalistů monopol, do odvětví ovládaného dosud ruční prací. Cena rukodělného výrobku určuje zde tržní cenu celkového produktu tohoto průmyslového odvětví; strojový výrobek stojí možná jen čtvrtinu práce, ponechává tedy továrníkovi „nadhodnotu" 300 procent ceny nákladů.

Všeobecné rozšíření nového stroje učiní „nadhodnotě" tohoto druhu přirozeně brzy konec; ale pak kapitalista vidí, že tou měrou, jak strojový výrobek určuje tržní cenu a tato cena čím dál víc klesá na skutečnou hodnotu strojového výrobku, klesá rovněž cena rukodělného výrobku, a je tak stlačována pod svou dřívější hodnotu, že tedy strojová práce pořád ještě produkuje ve srovnání s ruční prací určitou „nadhodnotu". Tento docela obyčejný sebeklam vkládá zde Thompson do úst svému továrníkovi. Že on sám jej však nesdílí, říká výslovně hned před tím, na str. 127:

„Suroviny, budovy, pracovní mzda, ty všechny nemohou ke své vlastní hodnotě nic přidat; *dodatečná hodnota* pochází jedině z práce."

Přičemž prosíme své čtenáře za prominutí, jestliže tu výhradně pro pana Mengera ještě zvlášť konstatujeme, že ani tato Thompsonova „dodatečná hodnota" rozhodně není nadhodnotou Marxovou, nýbrž *celou* hodnotou přidanou surovině prací, tedy sumou hodnoty pracovní síly a nadhodnoty v Marxově smyslu.

Teprve teď, po těchto nevyhnutelných „národohospodářských okrasách", můžeme plně ocenit smělost pana Mengera, když na str. 53 říká:

„Podle Thompsonova názoru... pohlížejí kapitalisté... na *onen* rozdíl mezi *nezbytnými životními potřebami dělníkovými* a skutečným výtěžkem jejich práce, která se díky strojům a jinému vynaloženému kapitálu stala produktivnější, jako na nadhodnotu (surplus value, additional value), která má připadnout vlastníkům půdy a kapitálu."

Tak to je ta německá „volná" reprodukce místa z Thompsona na str. 128, které jsme citovali výše. U Thompsonova kapitalisty se

však mluví jedině o rozdílu mezi produktem téhož množství práce (the same quantity of labour), podle toho, zda se pracuje s použitím kapitálu nebo bez použití kapitálu, o rozdílu mezi produktem stejného množství ruční práce a strojové práce. „Nezbytné životní potřeby dělníkovy" může pan Menger jen vpašovat tím, že Thompsona přímo falšuje.

Konstatujme tedy: „Nadhodnota" Thompsonova kapitalisty není „nadhodnotou" nebo „dodatečnou hodnotou" Thompsonovou; tím méně je pak některá z obou dvou „nadhodnotou" páně Mengerovou; a už vůbec není žádná ze všech tří „nadhodnotou" Marxovou.

To však panu Mengerovi ani v nejmenším nevadí. Pokračuje na str. 53:

„Pozemková renta a kapitálový zisk nejsou tudíž nic jiného než srážky, které si vlastník půdy a kapitálu může díky svému zákonnému mocenskému postavení na úkor dělníka brát z plného výtěžku práce" – věta, jejíž celý obsah je již v Adamu Smithovi – a pak vítězně zvolá: „V těchto *Thompsonových* názorech rozpoznáme ihned myšlenkový pochod, ba i způsob vyjadřování, který se později znovu najde u tak mnohých socialistů, zejména též u Marxe a Rodbertuse."

Jinými slovy: Pan Menger objevil u Thompsona slovo surplus value (též additional value), nadhodnota, přičemž jen s pomocí přímého podvrhu může zatajit, že surplus value nebo additional value se u Thompsona vyskytuje ve dvou zcela odlišných významech, jež jsou oba zase zcela odlišné od smyslu, v němž používá slova nadhodnota Marx.

To je celý obsah jeho obrovského objevu! Jaký to ubohý výsledek ve srovnání s tím, co pompézně ohlašoval v předmluvě:

„*Podám* v tomto spise *důkaz*, že *Marx* a *Rodbertus* přejali své nejdůležitější socialistické teorie od starších anglických a francouzských teoretiků, aniž uvedli prameny svých názorů."

Jak žalostně teď pokulhává srovnání, které předchází tuto větu:

„Kdyby byl někdo třicet let po vyjití díla Adama Smithe o bohatství národů znovu ‚objevil' učení o dělbě práce nebo kdyby dnes nějaký spisovatel chtěl vydávat Darwinovu vývojovou teorii za svůj duchovní majetek, pokládali by ho za *ignoranta* nebo za *šarlatána*. Jen v oblasti sociální vědy, která nemá ještě téměř žádnou historickou tradici, jsou úspěšné pokusy tohoto druhu možné."

Ponecháme zde stranou, že Menger stále ještě věří, že Adam Smith „objevil" dělbu práce, zatímco už Petty osmdesát let před Smithem tuto věc dokonale rozvinul. Ale to, co řekl Menger o Darwinovi, se dá poněkud obrátit. Jónský filosof Anaximandros vyslovil již v šestém století před naším letopočtem názor, že se člověk vyvinul z ryby, a jak známo, dnešní evolucionistická přírodověda je také toho názoru. Kdyby teď někdo vystoupil a prohlásil, že tu lze už rozpoznat Darwinův myšlenkový pochod, ba i jeho způsob vyjadřování, a že Darwin je pouhý plagiátor Anaximandrův, že však pečlivě zatajil svůj pramen, počínal by si, pokud jde o Darwina a Anaximandra, právě tak, jak si pan Menger skutečně počíná, pokud jde o Marxe a Thompsona. Pan profesor má pravdu: „Jen v oblasti sociálních věd" lze počítat s onou nevědomostí, díky níž jsou „úspěšné pokusy tohoto druhu možné".

Protože však klade na slůvko „nadhodnota" takový důraz, bez ohledu na to, jaký pojem je s ním spojen, prozraďme velkému znalci socialistické a ekonomické literatury tajemství, že slovo surplus produce* se už vyskytuje nejen u Ricarda (v kapitole o mzdě), nýbrž že i kromě mieux-value** používaného Sismondim je ve Francii od nepaměti běžný v každodenním obchodním životě výraz plus-value pro každé zvýšení hodnoty, které majitele zboží nic nestojí. Proto lze pokládat za sporné, zda Mengerův objev, že nadhodnotu objevil Thompson či spíše Thompsonův kapitalista, bude mít platnost alespoň ve filosofii práva.

Pan Menger však není s Marxem ještě zdaleka hotov. Poslyšme:

„Je charakteristické, že Marx a Engels toto *základní dílo* anglického socialismu" (totiž Thompsona) „už po čtyřicet let *falešně citují*" (str. 50).

Ne dost na tom, že Marx tuto svou tajnou Egerii po čtyřicet let zamlčuje, on ji ještě k tomu falešně cituje! A ne pouze jednou, nýbrž po čtyřicet let. A ne pouze Marx, nýbrž i Engels! Jaká to kupa promyšlené hanebnosti!

Ubohý Lujo Brentano, který už dvacet let marně pátráš po jediném Marxově falešném citátu a který sis při této štvanici nejen sám popálil prsty, nýbrž přivedls do neštěstí i svého lehkověrného

* — nadvýrobek. *(Pozn. red.)*
** — nadhodnota. *(Pozn. red.)*

přítele SedleyeTaylora v Cambridgi[557] — jdi k šípku, Lujo, žes na to nepřišel. A v čem spočívá toto strašné, po celých čtyřicet let tvrdošíjně prováděné a nadto „charakteristické" falšování, které zlovolnou, rovněž čtyřicetiletou spoluúčastí Engelsovou nabývá ke všemu charakteru dolózního komplotu?

„...falešně citují, neboť kladou jeho první vydání do roku 1827!"

A kniha vyšla už v roce 1824!

Vskutku „charakteristické" — pro pana Mengera. To však zdaleka není jediný — pozor, Lujo! — to není jediný falešný citát Marxe a Engelse, kteří zřejmě provozují falešné citování nebo s ním snad dokonce potulně kramaří? V „Misère de la philosophie", která vyšla v roce 1847, si Marx spletl *Hodgskina* s *Hopkinsem* a o čtyřicet let později (pod čtyřicet let už tito zlomyslníci nejdou) páše Engels totéž v předmluvě k německému překladu „Misère".[558] Při tomto jemnocitu pana profesora pro tiskové a písařské chyby je opravdu velká ztráta pro lidstvo, že se nestal korektorem v některé tiskárně. Ale ne, musíme vzít tuto poklonu zase zpět. Pan Menger se nehodí ani za korektora, protože i on chybně opisuje, tedy falešně cituje. To se mu stává nejen s anglickými, nýbrž i s německými tituly. Tak například odkazuje na „Engelsův překlad tohoto spisu", totiž „Misère". Podle titulního listu nepřeložil tento spis Engels. Marxovo místo s Hopkinsem cituje Engels v dotyčné předmluvě *doslova*, byl tedy povinen citovat i omyl, nechtěl-li citovat Marxe falešně. Ale tihle lidé se panu Mengerovi nikdy nezavděčí.

Než dost těch malicherností, v nichž si náš filosof práva tak libuje. Je „charakteristické" pro něho a všechny jemu podobné, že on, který poznal celou tuto literaturu vůbec jen z Marxe, necituje jediného anglického spisovatele, kterého už necitoval Marx, snad kromě Halla a velmi známých lidí, jako je Godwin, tchán Shelleyho —, se cítí povinen dokazovat, že zná o dvě nebo tři knihy víc než Marx „před čtyřiceti lety", v roce 1847. Kdo má v kapse tituly děl, jež Marx sám uvádí, a přece s dnešními pomůckami a pohodlím Britského musea nedokáže v tomto oboru objevit nic jiného, než že Thompsonova „Distribution" vyšla roku 1824, a nikoli roku 1827, ten se vskutku nemá proč honosit svou bibliografickou učeností.

Také o panu Mengerovi platí to, co o mnohých jiných sociálních reformátorech naší doby: velká slova, a nicotné — jestliže vůbec nějaké — činy. Slíbí se důkaz, že Marx je plagiátor, a dokáže se, že *slova* „nadhodnota" bylo použito už před Marxem, byť i v jiném smyslu!

Nejinak je tomu i s právnickým socialismem páně Mengerovým. V předmluvě pan Menger prohlašuje, že v

„právnickém zpracování socialismu" spatřuje „nejdůležitější úkol filosofie práva *naší doby*". „Jeho správné vyřešení přispěje podstatně k tomu, aby se nevyhnutelné úpravy našeho právního řádu uskutečnily cestou pokojné reformy. Teprve až budou socialistické ideje převedeny do střízlivých právních pojmů, budou praktičtí státníci s to poznat, do jaké míry je nutné přetvořit platný právní řád v zájmu trpící masy lidu."[559]

Chce se pustit do této přeměny, tj. vyložit socialismus jako právní systém.

A k čemu dospívá toto právnické zpracování socialismu? V „závěrečných poznámkách" se říká:

„Není ovšem nejmenší pochyby, že vypracování právního systému, který bude plně ovládán těmito fundamentálními právními idejemi" (základní právo čís. 1 a 2), „*patří daleké budoucnosti*" (str. 163).

Co je v předmluvě nejdůležitějším úkolem „naší doby", to se v závěru vloží na bedra „daleké budoucnosti".

„Nutné změny" (platného právního řádu) „budou výsledkem dlouhého historického vývoje, podobně jako náš dnešní společenský řád v průběhu staletí tak rozložil a rozvrátil feudální systém, *až nakonec stačil jen náraz, aby byl feudální řád úplně odstraněn*" (str. 164).

Velmi pěkně řečeno, ale co tu pak dělá filosofie práva, jestliže nutné změny jsou dílem „historického vývoje" společnosti? Podle předmluvy právě právníci předpisují společenskému vývoji cestu; když teď má být právník vzat za slovo, ztrácí kuráž a breptá cosi o historickém vývoji, který udělá všechno sám od sebe.

„Spěje však náš sociální vývoj k uskutečnění práva na plný výtěžek práce, nebo práva na práci?"

Pan Menger prohlašuje, že to neví. Tak mrzce teď opouští svá socialistická „základní práva". Ale jestliže tato základní práva vůbec nic nesvedou, jestliže neurčují a neuskutečňují sociální vývoj, nýbrž jsou jím sama určována a uskutečňována, k čemu potom ta námaha redukovat celý socialismus na základní práva? K čemu

ta námaha zbavit socialismus jeho ekonomických a historických „okras", jestliže se pak dovíme, že tyto „okrasy" jsou jeho skutečným obsahem? Proč se nám teprve v závěru sděluje, že celé zkoumání nemá smysl, protože cíl socialistického hnutí je možno poznat nikoli tak, že se socialistické ideje převedou do střízlivých právních pojmů, nýbrž jen studiem sociálního vývoje a jeho hybných příčin?

Páně Mengerova moudrost dospívá nakonec k prohlášení, že nemůže říci, jakým směrem se bude ubírat sociální vývoj, ale jedním je si jist, že se nemají „*uměle* stupňovat neduhy našeho dnešního sociálního řádu" (str. 166), a aby mohly být tyto „neduhy" nadále zachovány, doporučuje — *svobodný obchod* a stát a obce nechť se uvarují dalšího *zadlužování*!

Tyto rady jsou celý hmatatelný výsledek Mengerovy filosofie práva, která vystupuje s takovým hlukem a samochválou! Škoda, že nám pan profesor neprozradí tajemství, jak se moderní státy a obce obejdou bez „dělání státních a obecních dluhů". Zná-li toto tajemství, neměl by si je nechávat pro sebe. Otevřelo by mu cestu „vzhůru" do ministerského křesla ještě rychleji, než to mohou dokázat jeho „právně filosofické" výkony.

Ať už se tyto výkony setkají na „směrodatném místě" s jakýmkoli přijetím, můžeme, myslím, rozhodně s jistotou prohlásit, že nynější a budoucí socialisté popřejí panu Mengerovi všechna jeho základní práva a upustí od jakéhokoli pokusu upřít mu tento jeho „plný výtěžek práce".

Tím ovšem není řečeno, že socialisté upustí od toho, aby kladli *určité právní požadavky*. Aktivní socialistická strana je bez takových požadavků nemožná jako vůbec každá politická strana. Požadavky vycházející ze společných zájmů některé třídy mohou být uskutečněny jen tak, že tato třída dobude politickou moc a dá svým požadavkům všeobecnou platnost ve formě zákonů. Každá bojující třída musí tedy formulovat své požadavky v programu jako *právní požadavky*. Ale požadavky každé třídy se v průběhu společenských a politických přeměn mění, jsou v každé zemi různé, podle jejích zvláštností a podle toho, jak vysoký je stupeň jejího sociálního vývoje. Proto také právní požadavky jednotlivých stran nejsou,

při vší shodnosti konečného cíle, v každé době a u každého národa úplně stejné. Jsou proměnlivým elementem a čas od času jsou revidovány, jak to můžeme pozorovat u socialistických stran různých zemí. Při takových revizích se přihlíží k *faktickým poměrům*; naproti tomu ještě žádnou ze stávajících socialistických stran nenapadlo udělat ze svého programu novou filosofii práva a ani v budoucnu ji to asi nenapadne. Aspoň to, co na tomto poli vykonal pan Menger, může působit jen jako odstrašující příklad.

To je jediná užitečná stránka jeho spisku.

Napsáno v listopadu
a počátkem prosince 1886
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit“,
čís. 2, ročník 1887

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

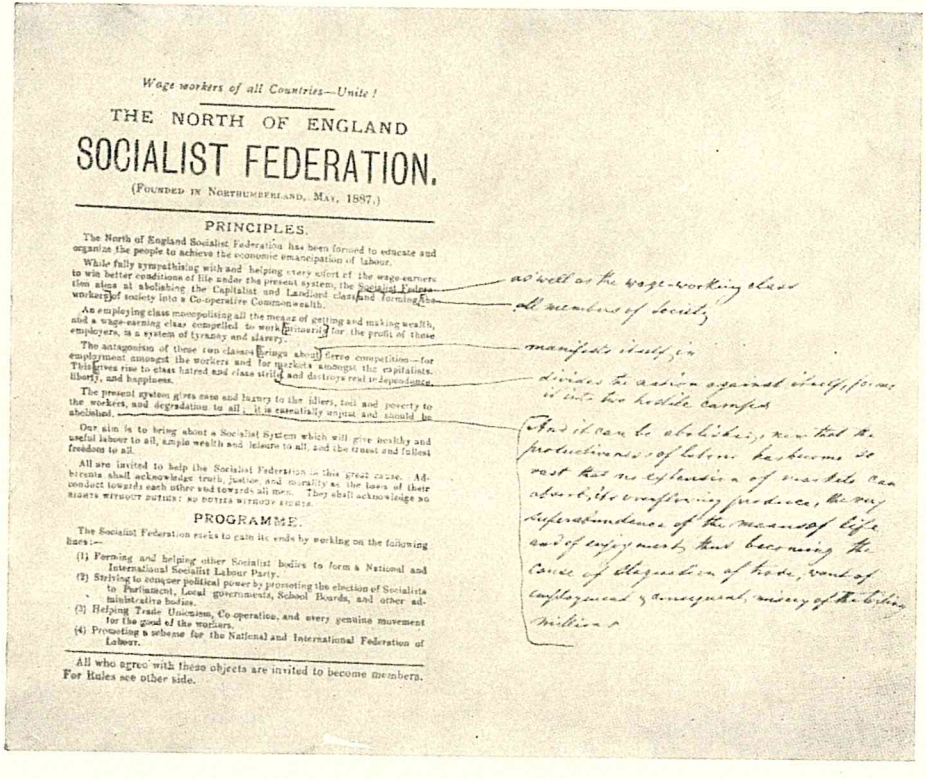

Wage workers of all Countries—Unite!

THE NORTH OF ENGLAND

SOCIALIST FEDERATION.

(FOUNDED IN NORTHUMBERLAND, MAY, 1887.)

PRINCIPLES.

The North of England Socialist Federation has been formed to educate and organize the people to achieve the economic emancipation of labour.

While fully sympathising with and helping every effort of the wage-earners to win better conditions of life under the present system, the Socialist Federation aims at abolishing the Capitalist and Landlord class, and forming the workers of society into a Co-operative Commonwealth.

An employing class monopolising all the means of getting and making wealth, and a wage-earning class compelled to work for it mainly for the profit of these employers, is a system of tyranny and slavery.

The antagonism of these two classes brings about fierce competition—for employment amongst the workers and for markets amongst the capitalists. This gives rise to class hatred and class strife, and destroys real independence, liberty, and happiness.

The present system gives ease and luxury to the idlers, toil and poverty to the workers, and degradation to all; it is essentially unjust and should be abolished.

Our aim is to bring about a Socialist System which will give healthy and useful labour to all, ample wealth and leisure to all, and the truest and fullest freedom to all.

All are invited to help the Socialist Federation in this great cause. Adherents shall acknowledge truth, justice, and morality as the basis of their conduct towards each other and towards all men. They shall acknowledge no RIGHTS WITHOUT DUTIES; NO DUTIES WITHOUT RIGHTS.

PROGRAMME.

The Socialist Federation seeks to gain its ends by working on the following lines:—

(1) Forming and helping other Socialist bodies to form a National and International Socialist Labour Party.
(2) Striving to conquer political power by promoting the election of Socialists to Parliament, Local governments, School Boards, and other administrative bodies.
(3) Helping Trade Unionism, Co-operation, and every genuine movement for the good of the workers.
(4) Promoting a scheme for the National and International Federation of Labour.

All who agree with these objects are invited to become members. For Rules see other side.

Program Severoanglické socialistické federace s Engelsovými korekturami

ENGELSOVY KOREKTURY K PROGRAMU SEVEROANGLICKÉ SOCIALISTICKÉ FEDERACE[560]

Proletáři všech zemí, spojte se!

Severoanglická socialistická federace
(založená v květnu 1887 v Northumberlandu)

ZÁSADY*

Severoanglická socialistická federace byla založena, aby vychovávala a organizovala lid k dosažení ekonomického osvobození práce.

Socialistická federace, zatímco plně sympatizuje s každým úsilím námezdního dělnictva o dosažení lepších životních podmínek za stávajícího zřízení a každé úsilí podporuje, klade si za cíl odstranit třídu kapitalistů a pozemkových vlastníků, jakož i třídu námezdních dělníků, a spojit ⟨dělníky celé společnosti⟩ všechny členy společnosti v družstevním společenství.

Systém, v němž třída podnikatelů má monopol na všechny prostředky k získávání a vytváření bohatství a třída námezdních dělníků je nucena pracovat ⟨především⟩ pro zisky těchto podnikatelů, je systém tyranie a otroctví.

Antagonismus obou těchto tříd ⟨vede k⟩ se projevuje

* Slova, která Engels v programu škrtl, jsou uvedena ve špičatých závorkách, text, který tam přidal, je vytištěn proloženě. *(Pozn. red.)*

v prudké konkurenci — o zaměstnání mezi dělníky a o trhy mezi kapitalisty. To ⟨dává vznikat třídní nenávisti a třídním sporům⟩ národ k jeho škodě štěpí, rozděluje jej na dva nepřátelské tábory a je zhoubou skutečné nezávislosti, svobody a štěstí.

Nynější systém přináší zahalečům pohodlí a přepych, dělníkům jen lopotu a bídu a všem degradaci; celou svou podstatou je tento systém nespravedlivý a měl by být odstraněn. A může být odstraněn, neboť produktivita práce stoupla nyní do té míry, že byť byly trhy sebevíc rozšířeny, nebudou s to pojmout přebytek výroby; a tak se právě nadbytek prostředků k životu i k požitku stal příčinou stagnace průmyslu, nezaměstnanosti a v důsledku toho bídy miliónů pracujících.

Naším cílem je nastolit socialistický systém, který poskytne každému zdravou a užitečnou práci, dostatek blahobytu a volného času a nejopravdovější a nejúplnější svobodu.

Vyzýváme všechny, aby v tomto velkém díle byli Socialistické federaci nápomocni. Kdo se k nám chce připojit, musí za základ svého chování jak jednoho vůči druhému, tak vůči všem lidem uznávat pravdu, spravedlnost a mravnost. Musí uznávat, že *není práv bez povinností, není povinností bez práv.*

Napsáno mezi 14. a 23. červnem 1887

Podle textu programu s Engelsovými rukopisnými korekturami
Přeloženo z angličtiny

ENGELSŮV INTERVIEW REDAKCI LISTU „NEW YORKER VOLKSZEITUNG“[561]

Otázka: Pokročil socialismus v Anglii, tj. akceptují anglické dělnické organizace víc než dřív socialistickou kritiku hospodářského rozvoje a usilují — v rozsahu, který by stál za zmínku — o socialistické „konečné cíle“?

Engels: S pokroky socialismu a dělnického hnutí v Anglii jsem docela spokojen; tyto pokroky však záležejí hlavně v rozvoji proletářského uvědomění *mas*. Oficiální dělnické organizace, tradeuniony, u nichž tu a tam hrozilo, že se stanou reakční, se musejí belhat vzadu jako rakouská domobrana.

Otázka: Jak to v tomto směru vypadá v Irsku? Existuje tam — kromě národnostní otázky — něco, co by mohlo v socialistickém smyslu vzbuzovat naděje?

Engels: V Irsku se delší čas čistě socialistické hnutí nedá očekávat. Lidé se tam napřed chtějí stát malými rolníky na vlastní půdě, a když jimi jsou, přijde hypotéka a zruinuje je znovu. To však není důvod, proč bychom jim neměli pomáhat, aby se osvobodili od landlordů, to znamená, aby přešli od polofeudálních poměrů ke kapitalistickým.

Otázka: Jak se stavějí angličtí dělníci k irskému hnutí?

Engels: Masy jsou *pro* Iry. Organizace, stejně jako dělnická aristokracie vůbec, jsou zajedno s Gladstonem a liberální buržoazií a dál nejdou.

Otázka: Co soudíte o Rusku? Totiž do jaké míry jste pozměnil svůj názor, který jste Vy a Marx vyslovili asi před šesti lety za mého* tehdejšího pobytu

* — tj. Theodora Cuna, zástupce „New Yorker Volkszeitung“. *(Pozn.red.)*

v Londýně a podle něhož jste se domnívali, že vzhledem k úspěchům, jichž tehdy dosáhli terorističtí nihilisté, by popud k evropskému revolučnímu hnutí pravděpodobně vyšel z Ruska?[562]

Engels: Vcelku zastávám ještě názor, že revoluce, nebo i jen svolání nějakého národního shromáždění v Rusku by od základů změnilo politickou situaci v celé Evropě. Ale dnes už to není nejbližší možnost. Zato máme jiného Viléma*.

Na otázku, jak by charakterizoval dnešní situaci v Evropě, Engels odpověděl: už sedm týdnů jsem neměl v ruce žádné evropské noviny, takže nemohu charakterizovat nic z toho, co se tam děje.

Tím rozhovor skončil.

Otištěno v „New Yorker Volkszeitung", čís. 226 z 20. září 1888

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* — tj. Viléma II. *(Pozn. red.)*

MEZINÁRODNÍ DĚLNICKÝ KONGRES Z ROKU 1889

ODPOVĚĎ LISTU „JUSTICE“[563]

Ve svém čísle z 16. března 1889 napadá „*orgán sociální demokracie* ‚Justice‘ “ postoj, který ke shora zmíněnému kongresu zaujali lidé nazývaní tímto listem „oficiální němečtí sociální demokraté“ (byť to byl kdokoli) vůbec, a „oficiální orgán německých sociálních demokratů“ — jímž se míní londýnský „Sozialdemokrat“ — zvláště.

„Sozialdemokrat“ přestal být „oficiálním“ orgánem od té doby, co německý Říšský soud znemožnil našim německým přátelům, aby měli takovýto oficiální orgán, aniž by byli obviněni z příslušnosti k „tajnému spolku“.[564] Od tohoto okamžiku už list neprohlašuje, že je, a dokonce se ani nenazývá „orgán sociální demokracie“, nýbrž prostě „orgán německy mluvících sociálních demokratů“. Přesto však je „Sozialdemokrat“ hrdý na to, že se těší plné důvěře německé sociálně demokratické strany, strany, jejíž síla je jen zčásti vyjádřena hlasy 770 000 voličů, které pro ni byly odevzdány roku 1887.

„Justice“ konstatuje, že

„němečtí sociální demokraté nejen ve Velké Británii, ale i v Americe znesnadňují propagování naší věci tím, že své noviny tisknou v jazyce, jemuž nerozumí ani jeden z deseti tisíc lidí v jejich okolí, přestože, alespoň ve Spojených státech, jsou nuceni učit se anglicky. Navíc se ještě přísně uzavírají do svých národních klubů.“

Tato výtka je věru neslýchaná. Podle „Justice“ se Němci

žijící v cizí zemi mají vzdát své mateřštiny, jediného prostředku propagandy mezi svými krajany, a mají se stát jen přívěskem jakéhokoli hnutí, které shodou okolností právě existuje v zemi, kde bydlí.

„Sozialdemokrat" jsou německé noviny psané pro německy mluvící čtenáře. Devět desetin nákladu jde ihned do Německa. Náhodou se vydávají v Anglii, protože v důsledku represívních zákonů, které jsou horší než ty, jež Anglie uplatňuje vůči Irsku, je nezbytné vydávat tyto noviny v cizině, a protože švýcarská vláda na Bismarckův nátlak vypověděla všechny jejich pracovníky ze Švýcarska.

„Londoner Freie Presse"[565] jsou místní německé noviny. Existují už přes tři roky, což je dostatečným důkazem toho, že je po nich poptávka. Ostatně, nechť za sebe promluví samy.

A totéž nechť učiní američtí Němci. Pro charakteristiku výpadů, které jim adresovala „Justice", poznamenejme zde však, že Socialistická dělnická strana Ameriky[376], i když se původně skládala a ještě dnes se převážnou měrou skládá z Němců, má četné neněmecké sekce — jako angloamerickou, slovanskou, skandinávskou atd.; že kromě mnoha německých novin, které si všechny na sebe buď zcela, nebo téměř zcela vydělají, vydává anglický orgán „Workmen's Advocate"[566] a kryje značný deficit, který tento list až dosud měl (viz newyorský „Sozialist"[347] z 2. března 1889 a zprávu národního výkonného výboru); že si z vlastních prostředků zaopatřují agitátora pro angloamerické dělníky, profesora Garsida, a že si v Americe musí dát líbit předhůzky, že je bandou cizích vetřelců, kteří se pletou do amerických záležitostí, jež se jich netýkají a jimž nerozumějí. A to se jim říká přesto, že američtí Němci buď získali americké státní občanství, nebo to mají v úmyslu a míní zůstat v Americe natrvalo. A kdyby Němci v Anglii, kteří se tam skoro všichni zdržují jen dočasně, jednali podle pokynů, jež jim dává „Justice", a vydávali anglické noviny pro anglické čtenáře, podíleli se aktivně na veřejné agitaci mezi Angličany, vměšovali se do anglické politiky, plnili všechny povinnosti a činili si nároky na všechna práva, jaká mají Angličané, byla by jim vmetena do tváře stejná předhůzka, mimo jiné možná i od „Justice".

Pokud jde o to, že američtí Němci jsou „nuceni učit se anglic-

ky", mohu říci jen tolik, že bych si přál, aby tomu tak bylo. Bohužel tomu ale zdaleka tak není.

Němečtí socialisté, ať byli kdekoli, mohou plným právem tvrdit, že v mezích svých možností se aktivně a s úspěchem podíleli na socialistické agitaci. Ani v Americe, ani ve Švýcarsku, ani ve východní a severní Evropě by dnes sociální demokracie nebyla tam, kde je, nebýt činnosti Němců, kteří se v těchto zemích usadili. Vždycky a všude navazovali jako první vzájemné spojení mezi socialisty různých národností a Německý dělnický vzdělávací spolek (nyní 49, Tottenham Street, Tottenham Court Road) byl už v roce 1840 prvním mezinárodním socialistickým spolkem[246]. Jestliže tato fakta nejsou „Justice" známa, pak mezinárodní policie a mezinárodní kapitál o nich vědí velice dobře. Jestliže kontinentální policie obtěžovala, pronásledovala nebo vypovídala zahraniční socialisty, byli to — ať to bylo kdekoli — ve třech případech ze čtyř Němci. A návrh zákona, který teď projednává americký Kongres a který má zamezit imigraci cizích socialistů, je namířen hlavně proti Němcům.

Dále „Justice" pokračuje:

„A nyní k nadcházejícímu kongresu. Na pařížském kongresu, jenž se konal v roce 1886 a na němž byli Němci zastoupeni, a na londýnském kongresu z roku 1888 byla strana posibilistů jednomyslně pověřena uspořádáním kongresu v roce 1889. Nikdo proti tomu tehdy neměl žádné námitky... Dalo se tedy právem doufat, že všechno malicherné osobní roztrpčení z posledních několika let je zažehnáno. Přesto se však od té doby až dodnes oficiální orgán německých sociálních demokratů bezustání posibilistům vysmívá a pomlouvá je a jeho výpady vyvrcholily na schůzi frakce, jež se konala 28. února v kanceláři ‚Recht voor Allen'[567] a připomínala ony žalostné intriky, které rozvrátily starou ‚Internacionálu'. Tento týden s tím ‚Sozialdemokrat' začíná znovu a cituje z newyorského listu ‚Der Sozialist' výpad proti našim francouzským soudruhům. Ale tady už doopravdy ‚co je moc, to je moc'. Náš soudruh Rackow i všichni nezávislí němečtí sociální demokraté by se měli připojit k nám v poctivém úsilí učinit přítrž tomuto malichernému a záštiplnému hašteření a tahanicím."

Abychom byli s to tohle všechno pochopit, musíme znát něco z historie francouzského socialistického hnutí od roku 1871. Francouzští socialisté, rozdrcení za Komuny v roce 1871, během let nabrali sil a opět vystoupili před veřejnost v roce 1879 na sjezdu v Marseille, na němž se ustavili jako Dělnická strana; jenže v roce 1882, na sjezdu v St. Étienne, došlo k rozkolu. Obě frakce se nazý-

valy francouzská Dělnická strana (Parti ouvrier), ale nejlépe se rozlišují jmény, jimiž se nazývaly navzájem, a to posibilisté a marxisté. Kromě těchto dvou existovala ještě skupina blanquistů, která si zachovala samostatnou organizaci, i když celkově spolupracovala zpočátku s Dělnickou stranou a po rozkolu s takzvanými marxisty. Každá z těchto různých sekcí měla zase v okruhu svého vlivu určitý počet odborových sdružení (chambres syndicales) a jiných dělnických spolků. Posibilisté byli vcelku nejsilnější v Paříži, kdežto na venkově měli takřka úplně volné pole působnosti takzvaní marxisté. Příčiny různic mezi těmito jednotlivými seskupeními tady nebudu brát na přetřes. Dostatečně politováníhodné je už to, že vůbec existují. Ani angličtí socialisté, kteří sami jsou rozděleni do různých skupin, ani němečtí socialisté sjednocení teprve od roku 1875, však nemají právo vytýkat Francouzům tento nedostatek jednoty.

Posibilisté, aby si zajistili, že budou uznáváni za jedinou skutečně dělnickou stranu ve Francii, začali svolávat mezinárodní konference a kongresy; poprvé roku 1883 v Paříži, podruhé roku 1884 (ze zahraničních delegátů se zúčastnili hlavně angličtí tradeunionisté) a potřetí roku 1886 (rovněž za přítomnosti několika delegátů z jiných národů). Na této konferenci bylo přijato usnesení konat v roce 1889 mezinárodní kongres v Paříži a posibilisté byli pověřeni jeho uspořádáním. Pro *toto usnesení* však *nehlasoval* ani *německý delegát* Grimpe, ani rakouský delegát. Ať tak či onak, rozhodnutí konference, na níž kromě posibilistů a anglických tradeunionistů bylo jen pár Belgičanů, jeden Australan, jeden Němec, jeden delegát za německý spolek v Londýně, jeden Švéd a jeden Rakušan, neznamená nic víc než výraz přání. Že usnesení přijatá na této konferenci považovali za málo závazná i ti, kdo se jí zúčastnili, to dokázaly anglické tradeuniony, které na svém sjezdu v Hullu některá z nich naprosto jasně zavrhly.

V září 1887 se v Sankt Gallen ve Švýcarsku konal sjezd zástupců německé sociálně demokratické strany. Bylo na něm mimo jiné přijato usnesení svolat v roce 1888 mezinárodní dělnický kongres. Když však přibližně na tutéž dobu svolaly tradeuniony kongres do Londýna, projevila německá dělnická strana ochotu

od svého vlastního kongresu upustit za předpokladu, že jí bude povolen přístup — pouze povolen přístup! — na kongres, který se měl konat v Londýně.

Při svolávání kongresu tradeuniony prohlásily, že na něj může být povolen přístup pouze *bona fide** delegátům *bona fide* dělnických spolků. Jenže za represívních zákonů, jež jsou nyní v Německu v platnosti, by bylo stačilo, aby si kterékoli odborové sdružení zvolilo delegáta a vyslalo ho do Londýna, a vláda by je neprodleně rozpustila a zkonfiskovala jeho majetek. Podmínka, kterou si stanovila rada tradeunionů, znamenala tedy prostě vyloučení všech německých delegátů. Německá dělnická strana vyslala pak jako delegáta do Londýna A. Bebela, našeho známého poslance Říšského sněmu, kterého doprovázel dole podepsaný. Bebel navštívil tajemníka parlamentního výboru[568] rady tradeunionů a měl rozhovory s představiteli Sociálně demokratické federace a Socialistické ligy[569]. Nato se Němci v obšírné korespondenci snažili dosáhnout toho, aby podmínky přístupu na kongres byly pozměněny. Avšak rozhodnutí parlamentního výboru rady tradeunionů platilo i nadále, a tak nám byly dveře kongresu záměrně zavřeny před nosem. Proti takovému kongresu podalo vedení naší strany protest.

Kongres se konal. Ještě nikdy v dějinách celého dělnického hnutí se dělnický kongres nesešel za tak ponižujících podmínek. Všechny předchozí dělnické kongresy se považovaly za svrchované. I když jejich pořadatelé vypracovali předběžná pravidla, mohl proti nim každý delegát vznést námitky, a konečné rozhodnutí příslušelo kongresu. Tentokrát však parlamentní výbor, tento antisocialistický orgán antisocialistické londýnské rady tradeunionů, nadiktoval předem podmínky účasti, jednací řád, způsob, jakým se bude postupovat a hlasovat, o čem se bude jednat, zkrátka všechno. Socialističtí delegáti na kongresu se ale přesto podrobili tomuto ponížení, poněvadž jinak by je byla rada tradeunionů, která pronajala sál, vykázala, a poněvadž — a to zcela právem — považovali za důležitější ukázat světu, že v anglických odborových organizacích existuje silná socialistická menšina. Jejich povinností však bylo vyslovit svůj protest, a to opomněli.

* — řádným. *(Pozn. red.)*

Usnesení takového kongresu mohou stěží považovat za závazná i ti, kdo na něm byli zastoupeni, a jeho vlastní iniciátoři, parlamentní výbor, se k nim nehlásili, neboť nemínili hnout prstem ani pro jedno z nich. (Zpráva z listopadu 1888, str. 2.)[570] Domnívat se, že by měla být závazná pro ty, kdo na kongresu nejen nebyli zastoupeni, ale jimž na něj byl dokonce záměrně znemožněn přístup a kdo proti tomu protestovali, je prostě absurdní. Kongres se nicméně usnesl, že v roce 1889 se má v Paříži konat mezinárodní kongres, a jeho uspořádáním pověřil pařížské posibilisty.

Mezitímco zasedal kongres v Londýně, konaly francouzské odbory spjaté s francouzskými takzvanými marxisty svůj sjezd v Bordeaux a rovněž se usnesly, aby se roku 1889 konal v Paříži mezinárodní dělnický kongres. Na londýnský kongres byl z Bordeaux vyslán delegát, jenže se do Londýna dostal, až když se kongres chýlil ke konci.

Kromě toho francouzští posibilisté svolali loni v prosinci svůj vlastní národní dělnický sjezd do Troyes. Pořadatelé z Troyes — jejich vlastní lidé — však považovali za svou povinnost pozvat na tento sjezd delegáty *všech* socialistických a dělnických organizací ve Francii. Nato se posibilisté svého sjezdu zřekli, takže jej bez jejich účasti konali takzvaní marxisté a blanquisté, a ti potvrdili usnesení z Bordeaux o svolání mezinárodního kongresu do Paříže na rok 1889. To byl zcela prostý akt sebeobrany, neboť si byli příliš dobře vědomi toho, že londýnský kongres tím, že svěřil uspořádání *svého* kongresu v Paříži posibilistům, fakticky, i když bezděčně, na něj znemožnil přístup všem francouzským dělníkům, kteří nejsou pod vlivem posibilistů.

Tak se měly roku 1889 konat v Paříži dva rivalské kongresy. A ačkoli „Justice" držela před svými čtenáři pod pokličkou to, že významné skupiny francouzského dělnictva se na podzim roku 1888 sešly v Bordeaux a v Troyes (v Bordeaux zastupovalo 63 delegátů 250 místních svazů, mimo jiné z Marseille, Lille, Lyonu a Roubaix; v Troyes zastupovalo 36 delegátů 327 různých organizací, místních odborových svazů a socialistických kroužků) a usnesly se svolat kongres, na němž by i ony mohly být zastoupeny, doslechla se přece o této skutečnosti německá sociálně demokratická strana.

Následkem toho považovali Němci za svou povinnost snažit se ze všech sil, aby se neuskutečnily tyto dva rivalské kongresy, z nichž jeden by stál proti druhému a oba by byly odsouzeny k nezdaru, a zjistit, co by se dalo udělat, aby se mohl z těchto dvou okleštěných kongresů stát jeden řádný kongres.

Z tohoto důvodu navrhli proto němečtí poslanci Říšského sněmu, kteří tvoří vedení naší strany, svolat mezinárodní konferenci a pozvali na ni obě sekce francouzských socialistů a ty neněmecké socialistické organizace, s nimiž jsou ve styku a korespondují si. Tato konference se konala 28. února v Haagu (Holandsko) a já jsem se jí zúčastnil, ne jako delegát, ale pouze jako pozorovatel. Pozvány byly obě francouzské strany, jenže posibilisté se nedostavili. Marxisté vyslali Lafargua. Jinak tam byli dva Němci (Bebel a Liebknecht), dva Holanďané (Domela Nieuwenhuis a Croll), dva Belgičané (Anseele a Volders) a dva Švýcaři (Reichel a Scherrer).

Bylo třeba vyřešit tři hlavní otázky: za prvé co podniknout k uspořádání jednotného kongresu; za druhé vypracování takových podmínek účasti na něm, aby nebylo možné vyloučit kteroukoli skupinu, jež by důvodně požadovala, aby byla na tomto kongresu zastoupena; za třetí svrchovanost tohoto kongresu pokud jde o jeho vnitřní záležitosti. Posibilisté totiž následovali parlamentní výbor a vyhlásili už předem pravidla a předpisy, jimiž chtěli kongres omezovat. Nejenže měli do puntíku hotový pořad jednání, ale kromě jiného i pravidlo, podle něhož by neprověřoval a neuznával mandáty delegátů kongres jako celek, nýbrž každá národní skupina samostatně. Jak tento pořad jednání, tak postup při ověřování mandátů může nebo nemusí kongres později přijmout, avšak musí mu bezesporu zůstat zachováno jeho právo přijímat či zamítat, a to tím spíše, že postup při ověřování mandátů, tak jak jej předpisují posibilisté, jim dává fakticky do rukou moc, aby povolili přístup na kongres jen těm francouzským delegátům, které si vyberou. Stačí si vzpomenout, jak komise pro vypracování jednacího řádu, v níž anglické tradeuniony měly jen nepatrnou většinu nad cizinci, málem nepustila na londýnský kongres několik anglických socialistických delegátů. A Paříž nejenže je baštou posibilistů, ale navíc mají ještě posibilisté v úmyslu žádat pařížskou městskou

radu, aby jim na výlohy s kongresem přispěla asi 50 000 franky (2000 liber št.), jimiž by mohli disponovat.

A tak přijala haagská konference jednomyslně tuto rezoluci:

„Nížepodepsaní vyzývají Federaci socialistických dělníků ve Francii" (to znamená posibilistickou federaci), „aby na základě pověření, jehož se jí dostalo v roce 1888 od londýnského kongresu, svolala po dohodě s dělnickými a socialistickými organizacemi ve Francii a jiných zemích mezinárodní kongres do Paříže.

S oznámením o svolání tohoto kongresu, podepsaným všemi zástupci dělnických a socialistických organizací, je třeba co nejdříve seznámit dělnickou a socialistickou veřejnost v Evropě i Americe.

V oznámení bude řečeno:

1. že mezinárodní kongres v Paříži se bude konat od 14. do 21. července 1889;

2. že na něj budou mít přístup dělníci a socialisté z různých zemí za podmínek přiměřených politickým zákonům, v nichž žijí;

3. že kongres bude svrchovaný pokud jde o ověřování mandátů a stanovení pořadu jednání.

Otázky, o nichž má kongres jednat, se předběžně stanoví takto:

a) mezinárodní pracovní zákonodárství — zákonná úprava pracovního dne (denní a noční práce, dny odpočinku, práce dospělých mužů, žen a dětí);

b) inspekce v továrnách, dílnách a domáckém průmyslu;

c) cesty a prostředky, jimiž lze dosáhnout těchto opatření.

Haag 28. února 1889

Delegáti za Německo: *A. Bebel, W. Liebknecht*
„ Švýcarsko: *A. Reichel, H. Scherrer*
„ Holandsko: *F. D. Nieuwenhuis, C. Croll*
„ Belgii: *Ed. Anseele, J. Volders*
„ Francii: *Paul Lafargue.*"

Konference tedy posibilistům všemožně ustoupila. V souladu s londýnským usnesením jim byla svěřena příprava a organizace kongresu, při níž se nepočítalo s jejich francouzskými soky. Požadovalo se od nich jen to, aby podepsali společně formulované svolání, pod něž by se podepsaly také ostatní zainteresované strany a v němž by bylo určeno, 1. kdy se bude kongres konat, 2. jaké budou obecně platné podmínky pro účast na něm a 3. že kongres je svrchovaný pokud jde o postup jednání a stanovení pořadu dne. Takovéto společně formulované svolání zavazující všechny organizace, které je podepíšou, je nejlepším a vlastně jediným opatřením zaručujícím skutečně všeobecný a mezinárodní ráz kongresu. Navrhované

obecně platné podmínky pro účast na kongresu znemožňovaly, aby se opakoval skandál z londýnského kongresu, kam nebyl povolen přístup německým, rakouským a ruským delegátům, takže tam současné proletářské hnutí bylo zastoupeno naprosto neúplně. Požadavek, aby bylo výslovně stanoveno, že kongres je svrchovaný ve všech svých vnitřních záležitostech, se stal nezbytným poté, co se parlamentní výbor pokusil vytvořit precedent a posibilisté ho napodobili. Požadovalo se jen to, co bylo naprosto samozřejmé, a posibilistům se neubíralo ani trošku z toho, co jim uložil londýnský kongres, neboť tento kongres nikoho neopravňoval a nemohl opravňovat k tomu, aby vypracoval pravidla závazná pro příští kongresy.

Že haagská rezoluce nebyla míněna jako nějaká svévolná opozice proti londýnskému kongresu, to dokazuje skutečnost, že dva z delegátů, kteří s ní souhlasili a podepsali ji, *Anseele* z *Gentu* a *Croll* z *Haagu*, byli v listopadu 1888 také jako delegáti v Londýně, a to nejen delegáti, ale také předsedající za zahraniční účastníky kongresu. Dále je to zřejmé i z toho, že jak oba Němci, jimž byla znemožněna účast na kongresu, tak Francouzi, kteří na něm nebyli zastoupeni, souhlasili s tím, aby posibilistům byly ponechány všechny plné moci, jež jim udělil a mohl udělit londýnský kongres. Žádají jen jedno, a to, aby jim bylo zajištěno, že se budou moci kongresu v Paříži zúčastnit za rovnoprávných podmínek, a aby tento kongres, až se sejde, řešil sám s konečnou platností své vnitřní záležitosti. A za to, že si haagská konference troufla jednat v tak smířlivém duchu, ji „Justice" nazývá „frakcí" („caucus")!

Posibilisté odmítli podávanou přátelskou ruku. Jsou ochotni dovolit, aby spolu s nimi podepsali svolávací oznámení zahraniční socialisté, avšak žádný francouzský socialista, který stojí mimo jejich řady. Tím si osobují nároky na to být *jedinou* socialistickou organizací ve Francii a očekávají, že my cizinci je budeme za takové uznávat. Navíc nechtějí připustit, aby si kongres jako orgán sám určil způsob ověřování mandátů; pravidla a předpisy předem stanovené posibilisty jsou tu a očekává se, že je kongres bez řečí spolkne.

Za takových poměrů se nedá doufat, že by kongres, o němž

se rozhodlo loňského listopadu v Londýně a jehož uspořádání bylo svěřeno posibilistům, mohl být něčím jiným než paskvilem. Nezbývá než vyčkat, co teď udělají skupiny zastoupené v Haagu; v každém případě jsou rozhodnuty jednat společně.

Pokud jde o list „Sozialdemokrat", říká „Justice", že od londýnského kongresu „se posibilistům bezustání vysmívá a pomlouvá je", a vyzývá všechny nezávislé německé sociální demokraty, že by se měli „připojit k nám v poctivém úsilí učinit přítrž tomuto malichernému a záštiplnému hašteření a tahanicím".

„Justice" po celá léta sobě vlastním způsobem kritizovala slova i činy německých sociálních demokratů, ale „Sozialdemokrat" si nikdy nestěžoval ani na výsměch a pomluvy, ani na malicherné a záštiplné hašteření a tahanice. My Němci jsme zvyklí na velice otevřenou kritiku jak uvnitř své vlastní strany, tak i ve vztahu k ostatním národním skupinám proletářského hnutí. Jsme si až příliš dobře vědomi toho, že naši nepřátelé by považovali za největší štěstí, kdyby se toto hnutí proměnilo ve vzájemně obdivnou společnost nebo ve vzájemnou pojišťovací korporaci agitátorů. Proto nejsme takové netýkavky, abychom nedokázali bez uhýbání snášet štulce „Justice". Ale do Anglie jsme přece nepřijeli proto, abychom se vzdali práva na svobodnou kritiku, jež jsme si udrželi i vůči Bismarckovi a jehož Angličané dobyli ve slavných revolučních bojích minulosti, na což jsou právem hrdí; a budeme tak smělí, že kdykoli to budeme považovat za nutné, vyjádříme své mínění o „hašteření a tahanicích" francouzských, ba dokonce i anglických socialistů.

S politickou linií, kterou od jisté doby sledují posibilisté, nesouhlasí ani zdaleka všeobecně sociální demokraté v jiných zemích; ale stanovisko, které zaujali při posledních volbách v Paříži, se nedá už vůbec ničím obhájit. Pod záminkou, že chtějí zachránit republiku před Boulangerem, spojili se s těmi nejkorupčnějšími živly buržoazního republikanismu, s oportunisty[264], kteří už deset let vysávají krev Francie, aby se obohatili; agitovali a hlasovali pro vládního kandidáta, kapitalistického vinopalníka, pro „špatného kandidáta — francouzského Johna Jamesona" („Justice" z 19. ledna 1889). A když socialistický dělník Boulé, který před

nedávnem organizoval velkou stávku kopáčů, byl postaven jako Boulangerův a Jacquesův protikandidát, přizvukovali buržoaznímu chóru: Nerozštěpujte velkou republikánskou stranu! Tady se tato výzva ve velké liberální straně nejednou ozvala proti kandidátům, které navrhovala „Justice". Jako by Boulanger nemohl být poražen účinněji tím, že by se dělníkům dala možnost hlasovat pro jednoho z vlastních zástupců, místo aby stáli před volbou hlasovat buď pro Boulangera nebo přímo pro jednoho z oněch kapitalistů, jejichž chamtivost, s kterou se snaží strčit bohatství Francie do vlastních kapes (jak to správně vyložil pan Hyndman v „Justice" z 2. února 1889), teprve udělala z Boulangera to, čím je.

Abychom se však k „Justice" zachovali spravedlivě; „Justice" neobhajovala ani toto počínání posibilistů, ani „jejich poněkud zamotané spojenectví s buržoazní stranou" („Justice" z 28. ledna); také však nikdy neřekla svým čtenářům, že se orgán posibilistů „Parti ouvrier"[571] ve svém vzteku na boulangisty halasně dožadoval represívních opatření proti „zrůdné svobodě tisku"* a proti shromažďovacímu právu. „Justice" dělala, co mohla, aby tohle všechno, právě tak jako boj za dělnického kandidáta, i to, že přes všechno obdržel nakonec 17 000 hlasů, před svými čtenáři utajila. A za to, že my o tomto ostudném jednání posibilistů otevřeně hovoříme, předhazuje nám list, který se ani neodvažuje hájit činy svých vlastních posibilistických přátel, že se vysmíváme a pomlouváme a že se zabýváme malicherným a záštiplným hašteřením a tahanicemi.

Skutečnost je taková, že posibilisté jsou nyní prakticky vládní stranou — *ministerští socialisté* — a tyjí z výhod tohoto postavení. Zatímco sjezd v Bordeaux úřady zakázaly a policie rozehnala, takže se mohl konat jen proto, že se mu dostalo útočiště na radnici sousední obce, v níž byl revolučně smýšlející starosta; zatímco na zasedání sjezdu v Troyes několikrát vpadla policie, aby zabránila vyvěšení rudého praporu — fakta, která posibilisté ve svých listech nejen nekárali, ale vůbec se o nich nezmínili — jsou tito „velice

* „Neustále musíme opakovat, že v krizi, kterou nyní prožíváme, musí být tato svoboda tisku potlačena" — „Parti ouvrier" z 18. března (právě v takový den!) 1889. *(Původní poznámka.)*

ctihodní“ socialisté jedna ruka s pařížskými Charlesy Warreny. A když pařížské úřady zakázaly demonstraci za osmihodinovou pracovní dobu připravenou nezávislými socialisty a odbory, nejenže neprotestovali, ale dokonce tomu *tleskali.*

A tak, budou-li se letos v Paříži konat kongresy dva, bude jeden z nich nejen pod ochranou, ale přímo pod patronátem policie. Bude se těšit přízni vlády, departementních úřadů a pařížské městské rady. Budou jej oslavovat a holdovat mu. Budou se na něj vztahovat všechny výhody a přednosti, jichž se v buržoazní republice v hojné míře dostává cizím oficiálním hostům.

Druhému kongresu se bude buržoazní honorace vyhýbat, úřady jej budou úzkostlivě hlídat a bude moci být opravdu rád, nechají-li jej na pokoji. A jestliže se ho zúčastní angličtí delegáti, může se stát, že se — ač uprostřed Paříže — najednou octnou zase na svém Trafalgarském náměstí.

Napsáno v březnu 1889
Otištěno jako brožura
v březnu 1889 v Londýně
a v „Der Sozialdemokrat“,
čís. 13 a 14 z 30. března
a 6. dubna 1889

Podle textu brožury
Přeloženo z angličtiny

DOPIS REDAKCI LISTU „THE LABOUR ELECTOR“[572]

Poněvadž se zřejmě trvale zajímáte o otázky, jež vyvstaly v souvislosti s nadcházejícím mezinárodním dělnickým kongresem, doufám, že dovolíte Francouzovi a členu takzvané Organizace francouzských marxistů (Agglomération Parisienne), aby odpověděl několika slovy na oběžník publikovaný v bulletinu Pařížské burzy práce a přetištěný anglicky v „Justice“ z 27. dubna.

Pařížská burza práce je dnes naprosto posibilistická instituce. Posibilisté se jí zmocnili za pomoci oportunistických a radikálních[268] členů pařížské městské rady a každý odborový svaz, který se opováží otevřeně oponovat zásadám a taktice posibilistů, je okamžitě vyloučen. Přestože byl zmíněný oběžník vydán jménem 78 pařížských odborových svazů, je tedy zrovna tak posibilistickým elaborátem, jako kdyby jej vydal sám výbor posibilistů.

Tento oběžník vyzývá „všechny organizace dělnické třídy ve Francii, bez rozdílu republikánských a socialistických názorových odstínů“, aby se připojily ke kongresu posibilistů. To zní docela dobře. A protože naše sekce francouzských socialistů úplně vytlačila posibilisty na venkově, takže se ani neodvážili přijít na vlastní sjezd do Troyes, když se dověděli, že tam budeme mít přístup my, a protože naše organizace na venkově jsou mnohem početnější než organizace posibilistů v celé Francii dohromady, měli bychom bezesporu většinu francouzských delegátů i na kongresu posibilistů, kdyby byla zaručena spravedlivá zastupitelská základna. Jenže v tom je právě ten háček. Posibilistický výbor vydal sice pro svůj kongres celé stohy předpisů, ale o tomto nejdůležitějším bodě není

nikde ani zmínka. Nikdo neví, zda každá skupina má vyslat jednoho, dva nebo víc delegátů, či zda se má počet delegátů řídit podle počtu členů v každé skupině. A protože se přiznává, že jsou posibilisté nejsilnější v Paříži, mohli by vyslat za každou skupinu dva až tři delegáty, zatímco my ve své prostotě vysíláme jen jednoho. Mohou si vymyslet delegátů, kolik se jim zlíbí. V Paříži je mají po ruce a stačí je jen najmenovat. A tak se z francouzské sekce kongresu může při vší této zdánlivé spravedlnosti spaktovat klika posibilistů, kteří by si s námi mohli dělat, co by chtěli, kdybychom neměli možnost odvolat se ke kongresu.

Už z tohoto jednoduchého důvodu bychom se nemohli vzdát převahy na kongresu, pokud jde o všechny jeho vnitřní záležitosti, je-li vůbec možné vzdát se této první a základní zásady. Myslím, že v Londýně se ještě docela nezapomnělo na to, jak parlamentní výbor loni v listopadu dal naprosto jasně na srozuměnou, že místnost najal on a že kongres tam je trpěn jen z jeho milosti — a my nechceme, aby se totéž opakovalo v Paříži.

Napsáno koncem dubna 1889
Otištěno v časopise „The Labour Elector", sv. I, čís. 18 ze 4. května 1889

Podle textu novin
Přeloženo z angličtiny

MEZINÁRODNÍ SOCIALISTICKÝ DĚLNICKÝ KONGRES

14. – 21. ČERVENCE 1889

VÝZVA K DĚLNÍKŮM A SOCIALISTŮM V EVROPĚ A AMERICE[573]

V říjnu 1888 se konal v Bordeaux národní sjezd, na němž bylo zastoupeno přes 200 dělnických syndikátních komor* a oborových skupin. Tento sjezd přijal usnesení, že v době výstavy by se měl v Paříži konat mezinárodní kongres.

Stejné usnesení bylo přijato na národním sjezdu, který se konal v prosinci 1888 v Troyes a na němž byly zastoupeny všechny frakce socialistické strany Francie.

Národní rada jmenovaná na sjezdu v Bordeaux a výkonná komise jmenovaná na sjezdu v Troyes byly pověřeny, aby se dohodly o společné organizaci mezinárodního kongresu a aby na něj pozvaly všechny dělníky a socialisty z Evropy a Ameriky bez rozdílů frakcí, kteří usilují o osvobození práce. To se stalo.

28. února 1889 se v Haagu konala mezinárodní konference, na níž byly prostřednictvím svých delegátů zastoupeny socialistické strany Německa, Švýcarska, Belgie, Holandska a Francie. Socialistická liga Anglie a Dánska se omluvily a prohlásily předem, že se připojí k přijatým usnesením.

* – chambres syndicales, tj. odborových sdružení. *(Pozn. red.)*

Haagská konference se usnesla:

1. Mezinárodní kongres v Paříži se bude konat od 14. do 21. července 1889.

2. Přístup na něj budou mít všichni dělníci a socialisté z různých zemí za podmínek přiměřených politickým zákonům, v nichž žijí.

3. Kongres bude svrchovaný, pokud jde o ověřování mandátů a stanovení pořadu jednání.

Předběžný pořad jednání je tento:

a) Mezinárodní pracovní zákonodárství; zákonná úprava pracovního dne (denní a noční práce, dny odpočinku, práce dospělých mužů, žen a dětí).

b) Inspekce v továrnách, dílnách a domáckém průmyslu.

c) Prostředky a cesty, jimiž lze dosáhnout těchto opatření.

Abychom tedy dostáli pověření sjezdů v Bordeaux a Troyes, a abychom jednali v souladu s usneseními haagské konference:

1. svoláváme na dny 14.—21. července 1889 do Paříže mezinárodní kongres.

2. Pořad jednání stanovila konference v Haagu.

3. Na tento kongres, jenž má položit základy ke svazku všech dělníků a všech socialistů Starého i Nového světa, zveme socialistické a dělnické organizace z Evropy a Ameriky.

Ustavili jsme v Paříži výkonnou komisi, jež byla pověřena definitivní organizací mezinárodního kongresu a přípravou přijetí zahraničních delegátů.

Posíláme bratrský pozdrav dělníkům a socialistům na celém světě.

Ať žije mezinárodní osvobození dělníků!

Za národní radu v Bordeaux:
generální tajemník *R. Lavigne*
16 Rue Sullivan

Za výkonnou komisi v Troyes:
generální tajemník *G. Batisse*

Výkonná komise v Paříži:
za federaci pařížských syndikátních komor
Boulé, Besset, Féline, Monceau, Roussel

za socialistické organizace v Paříži
Vaillant, Guesde, Deville, Jaclard, Crépin, Lafargue
za socialistickou skupinu pařížské městské rady
Daumas, Longuet, Chauvière, Vaillant, městští radní
za socialistickou skupinu poslanecké sněmovny
Ferroul, Planteau, poslanci

Adresy:

Tajemník pro vnitrozemí: Besset, Bureau de la Cordonnerie, Bourse du Travail, Paris, Rue J. J. Rousseau.*

Tajemník pro zahraničí: Paul Lafargue, Le Perreux, Paris, Banlieue.**

Otištěno v Londýně jako leták a v listech: „Berliner Volksblatt", čís. 109 z 10. května 1889, „Der Sozialdemokrat", čís. 19 z 11. května 1889, „The Labour Elector", sv. I, čís. 20 z 18. května 1889, a v „The Commonweal", čís. 176 z 25. května 1889

Podle textu v „Der Sozialdemokrat" Přeloženo z němčiny

* — kancelář odborového svazu obuvníků, Burza práce, Paříž, ulice . J. Rousseaua. *(Pozn. red.)*

** — Le Perreux, Paříž, předměstí. *(Pozn. red.)*

MEZINÁRODNÍ DĚLNICKÝ KONGRES Z ROKU 1889

II.

ODPOVĚĎ NA „MANIFEST SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ FEDERACE“[574]

Tento manifest uveřejněný 25. května 1889 v „Justice“ hlásá, že celému světu odhaluje „holou pravdu“ o zmíněném kongresu. Odpovědnost za tuto „holou pravdu“ na sebe berou „mezinárodní výbor Sociálně demokratické federace“ a „generální rada Sociálně demokratické federace“. Není nám známo, z koho se tyto orgány skládají. Nikdo není uveden jménem. A to je dost podivné, uvážíme-li, že autoři manifestu si dlouze stěžují na haagskou „tajnou frakci“, jejíž členové rozhodně nikdy nezamlčovali svá jména před veřejností. Jenže rada či výbor Sociálně demokratické federace se zdá být čímsi, co se vymyká veškerému chápání. Možná že leckdo si ještě vzpomene na to, jak 23. října 1888 odhlasovala generální rada Sociálně demokratické federace sedmi hlasy proti dvěma přísnou důtku panu Hyndmanovi, že „prostituuje“ „Justice“; pan Hyndman zaujal vůči této důtce naprosto přezíravé stanovisko („Justice“ z 27. října 1888), vyjádřil se o ní, že to bylo „ukvapené rozhodnutí“, a brzy dosáhl toho, že byla stejně velkou, ne-li větší většinou zrušena. Proto není divu, že tato generální rada neuvádí nikoho jménem, i když tím riskuje, že sama bude nazvána „tajnou frakcí“; pak už tedy opravdu není důležité, zda jména jsou uvedena nebo ne.

Manifest začíná těmito slovy:

„Rozhodnutí jedné sekce našich soudruhů socialistů ve Francii, jednajících ve shodě s jinými, kteří nejsou socialisty, že uspořádají v Paříži opoziční kongres

proti kongresu, který svolali a organizují naši soudruzi ze strany posibilistů, si vyžaduje, aby Sociálně demokratická federace, zdaleka největší a nejmohutnější socialistická organizace ve Velké Británii, objasnila pravdivě stav věcí."

Kdo jsou ti, „kteří nejsou socialisty", zůstává právě tak nejasné jako jména těch, kdo se pouštějí do tohoto objasňování; je proto nemožné zjistit, do jaké míry to je či není „holá pravda". Jenže takové objasnění, nemá-li být pouhým nactiutrháním, neznamená vůbec nic a zní poněkud překvapivě z úst orgánů instituce, která je v útoku i obraně blízkým spojencem týchž posibilistů, jimž se nikdy nepovedlo dát dohromady kongres bez pomoci „jiných, kteří nejsou socialisty". Jejich první konference, konané roku 1883 v Paříži, se ze zahraničí zúčastnili téměř výhradně předáci anglických tradeunionů v čele s panem Broadhurstem osobně; a pana Broadhursta tam nadchly proňesené projevy a přijaté rezoluce. Jejich druhé konference se zúčastnili převážně lidé stejného ražení a londýnský kongres z roku 1888 byl svolán vlastně parlamentním výborem kongresu tradeunionů, jehož členové, jak každý ví, „nejsou socialisty", nýbrž právě naopak.

Ale nechme toho. Autoři využívají této příležitosti k tomu, aby nám připomněli, že Sociálně demokratická federace je „zdaleka největší a nejmohutnější socialistická organizace ve Velké Británii". Přestože nám tuto informaci už skoro šest let týden co týden opakuje každé číslo „Justice", najdou se ještě lidé, kteří jsou natolik špatní, že o velikosti a mohutnosti Sociálně demokratické federace pochybují; tvrdí dokonce, že právě v tu dobu, kdy Sociálně demokratické federaci na skutečné velikosti a moci ubývá, je ujišťování o její velikosti a mohutnosti tím častější a nabývá také přímo úměrně na vehemenci a vtíravosti. Poukazují na to, že se rozsah „Justice" koncem roku zmenšil na pouhou polovinu „jen po dobu svátků", jenže tyto svátky trvají až dodnes; přitom lidé, kteří by to měli vědět, tvrdí, že odběr tohoto listu klesl ze 4000 sotva na třetinu; že existují odbočky, které se nescházejí ani formálně, a velká průmyslová města, kde se nepřečte ani jediné číslo těchto novin. A takové zprávy, jako je zpráva o boltonské odbočce („Labour Elector" z 28. května 1888) — zpráva, která není anonymní jako náš manifest, ale podepsaná osmi členy — do značné míry tato kon-

statování potvrzuje. I když snad může být prospěšná taktika zveličovat vlastní síly před nepřítelem, nemůže být nejmenších pochyb o tom, jakou má cenu, používá-li se jí k sypání písku do očí vlastním spojencům a soudruhům. Rozhodně nepřeháníme, řekneme-li, že byste museli hledat se svítilnou jako Diogenes, abyste v celém Spojeném království našli alespoň jednoho člověka, který se dá na toto známé chvástání Sociálně demokratické federace nachytat.

Je mi líto, že musím takhle hovořit o organizaci, která mnoho dobrého udělala, ještě daleko více by mohla udělat a v jejíchž řadách jsou skvělí lidé. Ale dokud sebou nechá „vláčet" tak jako teď, nebude nikdy ani stínem toho, čím se staví.

Dále autoři poznamenávají, že se snažili ze všech sil dospět k nějakému dorozumění, poněvadž to však k ničemu nevedlo, že se nyní omezují „na vyložení jasných a nikdy nepopíraných fakt". Těchto jasných fakt je čtrnáct.

1. „Francouzská posibilistická strana... byla zmocněna mezinárodním kongresem odborů, jenž se konal v roce 1886 v Paříži, svolat... v roce 1889 do Paříže mezinárodní dělnický kongres. Němce zastupoval na tomto pařížském kongresu v roce 1886 Grimpe."

Tento „jasný fakt" zcela určitě nikdo nepopírá, pomineme-li skutečnost, že shromáždění z roku 1886 bylo tehdy označeno pouze za „konferenci"; teď však, aby se mu dodalo větší váhy, bylo změněno na řádný „kongres". Pak je zde jedno důležité opomenutí: Grimpe totiž *ne*hlasoval pro uvedenou rezoluci, takže jeho přítomnost na konferenci nemůže být v žádném případě vykládána jako souhlas „Němců" s pověřením daným posibilistům.

2. „Parlamentní výbor anglických tradeunionů nanejvýš nesprávně a nespravedlivě znemožnil Němcům a Rakušanům jakékoli zastoupení na mezinárodním kongresu tradeunionů, jenž se konal v roce 1888 v Londýně. Následkem toho označili Němci tento kongres za okleštěný a Bebel, Liebknecht a jiní, kteří dnes organizují rivalský kongres v Paříži, vyzvali všechny ostatní národnosti, aby se londýnského kongresu nezúčastnily, poněvadž jim samotným na něj nebyl povolen přístup."

Potud souhlasíme.

3. „Mezinárodní kongres tradeunionů se však v roce 1888 v Londýně přesto konal a byl úspěšný. Zvlášť blízké spojence parlamentních německých socialistů ve Francii, takzvané marxisty či guesdovce, zastupoval Farjat. Tento

kongres *jednomyslně* zmocnil posibilisty svolat a připravit na rok 1889 mezinárodní dělnický kongres v Paříži. Farjat spolu s ostatními pro toto usnesení hlasoval; Belgičané, které zastupoval Anseele, a Holanďan* rovněž souhlasili. Anseele i Croll se však přesto dostavili na haagskou frakci."

Říkat, že Farjat zastupoval „takzvané marxisty či guesdovce", není přesné. Farjat byl vyslán sjezdem francouzských odborů, který byl několik dnů před londýnským kongresem zahájen v Bordeaux. 250 místních svazů zastoupených v Bordeaux 63 delegáty je možno nazvat „marxistickými či guesdovskými" jen tehdy, jsou-li tímto názvem míněni všichni francouzští dělníci, kteří nejsou posibilisty. Sjezd v Bordeaux se rovněž jednomyslně usnesl „svolat a připravit na rok 1889 mezinárodní dělnický kongres v Paříži"; učinil to o několik dnů dříve, než přijal své usnesení londýnský kongres. Poněvadž ale lidé zastoupení v Bordeaux byli všichni do jednoho zavrženi posibilisty, kteří se k nim chovali jako k nepřátelům, nebylo by jim nikdy ani napadlo pověřit právě tyto posibilisty svoláním tohoto kongresu; říkat proto, že „Farjat hlasoval pro toto usnesení", je holý nesmysl, právě tak jako tvrdit, že „marxisté" jsou vázáni Farjatovým hlasováním — k němuž nikdy nedošlo; i kdyby byl totiž hlasoval pro, byl by to pouhý omyl, který by nemohl být závazný ani pro hlasujícího.

To, že Anseele a Croll hlasovali pro zmíněné londýnské usnesení, a přesto „se dostavili na haagskou frakci", bude jistě připadat nepochopitelné všem, kdo se spokojují s „holými pravdami" a „nikdy nepopíranými fakty" našeho manifestu. Z přílohy k této odpovědi** však jasně vysvitne, že Anseele a Croll považovali za nutné nejen se dostavit do Haagu, ale také se úplně distancovat od kongresu posibilistů a podporovat svolání protikongresu; a to neudělali jenom Anseele a Croll, ale také jiní londýnští delegáti a spolu s nimi obrovská většina představitelů evropského socialistického hnutí. „Holé pravdy" manifestu byly jim všem dávno známy, a přece — taková už je lidská špatnost — je to táhlo právě k opačnému závěru než k tomu, který jim s takovým zanícením předkládaly orgány Sociálně demokratické federace.

* — tj. Croll. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 568—570. *(Pozn. red.)*

4. „Na základě těchto dvou pověření, jež obdrželi jedno po druhém, začali posibilisté, kteří jsou daleko nejsilnější socialistickou stranou ve Francii, a to jak v Paříži (kde získali 50 000 hlasů), tak na venkově — považujíce to za svou povinnost — svolávat a organizovat mezinárodní dělnický kongres na konec července 1889."

V obecních volbách získali posibilisté *skutečně* asi 50 000 hlasů, z nichž mnohé patřily jejich soupeřům, kolektivistům (takzvaným marxistům), kteří byli natolik velkorysí, že kde to bylo možné, vyhnuli se frakčním různicím. Ale říkat, že posibilisté jsou „daleko nejsilnější socialistickou stranou ve Francii, a to jak v Paříži, tak na venkově", je vyložená lež. Dokonce i v Paříži, která, jak známo, je jejich baštou, ztratili posibilisté částečně půdu pod nohama od chvíle, kdy se zcela nepokrytě dali do spolku nejen s buržoaznímí radikály, ale také s oportunisty, touto stranou burzovních spekulantů, kteří ztělesňují nynější oficiální korupci ve Francii. To, že se posibilisté pod záminkou boje proti Boulangerovi sbratřili právě s těmi lidmi, kteří sami svým hanebným chováním v úřadě byli příčinou Boulangerovy popularity, takže statisíce příslušníků všech tříd volaly: „Raději Boulangera, raději třebas čerta než tento korupční systém, který z nás vysává krev!" — to bylo pro mnohé jejich upřímné stoupence příliš; a když v lednových volbách podporovali *buržou* Jacquesa (jenž v městské radě vytrvale hlasoval proti každé rezoluci příznivé pro dělnickou třídu) a zavinili vlastně porážku kandidáta dělnické třídy Boulého, množily se příznaky nespokojenosti v jejich řadách. Jeden jejich mluvčí, Reties, obhajoval na jakési schůzi Jacquesa, a když se na něho dělníci, zastánci Boulého, sesypali jako sršni, sestoupil nakonec dopálen s pódia a zvolal: „Ano! Budu hlasovat pro Jacquesa, ale pomstím se těm, kdo mě nutí spáchat takovou podlost!" A Boulé obdržel přes fanatickou opozici posibilistů 18 000 dělnických hlasů.

Není tedy divu, že se v posibilistické straně v Paříži objevují známky rozkladu. Skupina 14. pařížského obvodu byla 16. dubna vyloučena radou delegátů, proti čemuž byli jen dva delegáti; když ale 23. dubna požadoval Allemane, aby se dvěma členům nařídilo odevzdat jisté dopisy, jichž mohlo jinak být zneužito proti některým vedoucím představitelům, byl návrh předložen k hlasování šesta-

dvaceti skupinám. Jenže patnáct skupin se vyslovilo proti němu a tři se zdržely hlasování; hlavní organizace 13. obvodu nato vystoupily z federace s prohlášením, že

„spojenci Ferryho, Clemenceaua a Ranca nemají nadále žádné právo hlásit se ke straně, jež spatřuje své kořeny v třídním boji. Tím, že zradili své závazky vůči dělnické třídě, z této strany dezertovali; dnes už nejsou ničím jiným než oporou buržoazní vlády".

A byť to byl teprve začátek, není sporu o tom, že dokonce i v Paříži je převaha posibilistických vůdců značně otřesena.

Pokud jde o tvrzení, že posibilisté jsou „daleko nejsilnější" na venkově, není to ani „holá pravda", ani „nikdy nepopíraný fakt", je to prostě k smíchu. Ve všech velkých městech a průmyslových centrech Francie stojí socialistické organizace mimo jejich federaci a jsou proti ní. Například Lyon (5 socialistických městských radních), Marseille (1 socialistický člen rady departementu), Roubaix (2 městští radní), Armentières (5 městských radních), Montluçon (2 městští radní), Commentry (celá městská rada i se starostou socialistická), Calais (2 městští radní), Lille (4000 hlasů pro neposibilistické socialisty v posledních obecních volbách), Bourges, Vierzon, Roanne, Bordeaux, Narbonne, Alais atd. atd. Ani jeden z těchto městských radních a členů rad departementů není posibilista. Všechna tato města jsou naprosto jasně v rukách jejich odpůrců, pokud jde o socialistické a dělnické organizace.

V posledních letech se posibilisté ve skutečnosti ani neodvážili na venkově ukázat. V roce 1887, když hledali místo, kde by mohli alespoň s nějakým úspěchem uspořádat svůj národní sjezd, museli se uchýlit do zapadlého městečka v Ardenách, které většina lidí na svých mapách sotva najde; a loni v zimě, když svolali svůj sjezd do Troyes, kde se domnívali, že jsou si jisti místním zastoupením dělnictva, prohlásil místní výbor, že tentokrát bude sjezd skutečně a nejen naoko přístupný všem socialistickým a dělnickým organizacím ve Francii. Když posibilističtí pohlaváři v Paříži zjistili, že to bylo míněno vážně, *raději se svého sjezdu vzdali*, než aby čelili kolektivistům a blanquistům; ti se tehdy sjeli do Troyes a konali tam sjezd, který posibilisté svolali, ale opustili a který na nich byl vlastně dobyt.

A tak je třeba „holou pravdu", že posibilisté jsou daleko nejsilnější, hodnotit stejně jako halasné vytrubování manifestu o velikosti a moci Sociálně demokratické federace.

Avšak ať jsou silni nebo nejsou, považovali „za svou povinnost svolávat" kongres do Paříže.

Tu se nám vtírá otázka, jakou platnost mají v tomto směru plné moci, kterými v tom smyslu disponují posibilisté.

Na pařížské konferenci z roku 1886 byla z mezinárodního hlediska tak malá účast — nebyla ani zdaleka reprezentativní —, že její usnesení je spíš přáním; v nejlepším případě by mohlo být závazné pro ty, kdo pro ně hlasovali, tj. pro posibilisty a anglické tradeunionisty. Angličtí tradeunionisté hodili pařížská usnesení přes palubu hned na svém příštím sjezdu v Hullu. Je to tedy nejinak, než že posibilisté zmocnili roku 1886 v Paříži sami sebe, aby svolali do Paříže kongres na rok 1889.

A teď k londýnskému kongresu.

Londýnský kongres nebyl všedělnický kongres, byl to kongres tradeunionů, svolaný tradeuniony a zásadně vylučující všechny kromě tradeunionistů. Jak mohou být usnesení takového kongresu závazná pro dělníky, kteří nejsou tradeunionisty, nebo pro socialisty vůbec, je mi záhadou. Kongres tradeunionů může svolat jiný kongres tradeunionů, ale nic víc. Svoláním dělnického kongresu překročil svou pravomoc; za to, že to udělal, může mít všechny naše sympatie, neboť je to vítězství nad zastaralými tradeunionistickými předsudky; faktem však zůstává, že svolání překročilo kompetenci tohoto kongresu, a že proto má pouze platnost přání.

Rovněž není pochyb, že i sjezd v Bordeaux byl jen odborovým sjezdem, že jeho usnesení svolat mezinárodní dělnický kongres je právě tak neplatné. Jenže toto usnesení bylo pak v prosinci potvrzeno sjezdem socialistů v Troyes a proti jeho usnesením nemohou oprávněně namítat nic ani posibilisté, neboť jej sami svolali, a jestliže se na něj nedostavili, byla to jejich chyba.

Že záměrné vyloučení delegátů z Německa a Rakouska — zemí, v nichž je skoro tolik socialistů jako ve všech ostatních evropských zemích dohromady — udělalo z kongresu kongres okleštěný, to je „holá pravda" a vskutku „nikdy nepopíraný fakt"; dokonce

ani manifest to nepopírá, jen si stěžuje, že mu Němci začali tak říkat, že totiž nazvali bílé bílým.

Tento okleštěný kongres (jehož menšina mimochodem prokázala velkou službu věci socialismu v Anglii) jednal navíc ještě pod nátlakem. Při prvním vážném nedorozumění mezi anglickými shiptonovskými tradeunionisty a socialisty prohlásili shiptonovci ústy samotného Shiptona, že kongres ukončí, kdyby to mělo jít takhle dál; je to prý v jejich moci, protože oni najali sál. Socialistům bylo tak hned na začátku dáno na srozuměnou, že jsou v postavení irských vypověditelných pachtýřů a že jejich landlord Shipton je připraven použít v případě potřeby svého práva na vyhnání z půdy za pomoci ozbrojených sil Jejího královského Veličenstva.

Socialisté se podvolili a za daných okolností udělali dobře; opomněli však podat formální protest a to byla chyba. Nezapomněli ale, jak se s nimi jednalo, když byli příliš důvěřiví, a jak je zřejmé z přílohy, jsou odhodláni nepřipustit, aby se to opakovalo.

Dále připravil parlamentní výbor pro kongres celou řadu pravidel a předpisů a doufal, že jimi zacpe socialistům ústa a udrží je na uzdě. Ověřování mandátů, pořad dne, způsob hlasování, fakticky celý postup jednání stanovili shiptonovci předem a vnutili jej účastníkům kongresu pod onou pohrůžkou, že je okamžitě vyženou. Londýnský kongres nemohl jednat svobodněji než dělník, který uzavírá pracovní smlouvu s kapitalistou, nebo irský rolník, který si najímá od landlorda tři či čtyři akry za vyděračské pachtovné a musí buď přistoupit na jeho podmínky, nebo zemřít hlady. Dost hanebné je už to, že kongres konaný za takovýchto podmínek bude figurovat v análech dělnického hnutí; aby se však za stejných nebo obdobných podmínek měl sejít ještě jiný kongres — to nikdy!

Přesto všechno zatopila socialistická menšina kongresu shiptonovské většině tak, že toho parlamentní výbor měl nad hlavu. S usnesením kongresu a zejména s usnesením o pařížském kongresu bylo zcela veřejně naloženo jako s cárem papíru.

Pověření, které posibilistům dal londýnský kongres, bylo tedy neplatné proto, že 1. jej udělil kongres tradeunionů, jenž nebyl kompetentní zavazovat dělníky neorganizované v tradeunionech nebo socialisty vůbec; 2. londýnský kongres se stal okleštěným

kongresem tím, že z účasti na něm byli vyloučeni Němci atd.; 3. nemohl svobodně jednat a 4. lidé, kteří kongres svolali a tvořili na něm většinu, byli první, kdo toto pověření neuznali.

Do celé této diskuse bych se vůbec nebyl pouštěl, kdyby nám posibilisté a jejich spojenci ze Sociálně demokratické federace nebyli neustále předhazovali pověření londýnského kongresu jako něco posvátného a nesporného. Toto pověření má stát nade vším; zcela samozřejmě nemá brát v úvahu předchozí usnesení sjezdu v Bordeaux, schválená později sjezdem v Troyes; má být závazné nejen pro ty, kdo byli přítomni a hlasovali pro ně, ale i pro ty, kdo přítomni nebyli, ba dokonce i pro ty, jimž byla záměrně znemožněna účast. A kladou-li se takovéto nároky, je povinností zjistit, jakou má pověření skutečnou platnost.

Přestože bylo londýnské pověření v podstatě neplatné a přestože bylo zřejmým políčkem do tváře ostatním francouzským socialistům a sjezdu v Bordeaux, políčkem, který byl většinou těch, kdo pro ně hlasovali, uštědřen bezděky — respektovali toto pověření, jak uvidíme, nejvíce ti, kdo se nepodíleli na diskusích o něm, a bylo by nakonec bývalo přijato prakticky všemi, nebýt bezohledného počínání samotných posibilistů.

Hned z prvního oběžníku, jímž posibilisté svolávali kongres, bylo patrné, že nejen nejsou proti tomu, jak parlamentní výbor omezil londýnský kongres, ale že si toto despotické jednání zřejmě vzali *za precedent* a osobují si pro sebe tutéž pravomoc, jakou si uzurpoval parlamentní výbor. Předpisovali, jaký má být pořad dne, jakým způsobem se má hlasovat a jak se mají ověřovat mandáty; mandáty se měly ověřovat u každé národnosti zvlášť. Nikde ani slůvko o tom, že tohle všechno je jen provizorní a že to musí schválit kongres.

Londýnský kongres nemohl tedy propůjčit posibilistům plné moci, jimiž sám nedisponoval. Žádný kongres nikdy nemůže přijmout usnesení, jež by příští kongres neměl právo zrušit. Londýnský kongres nebyl tudíž oprávněn zmocňovat posibilisty, aby vypracovali pravidla a předpisy, jimiž by byl vázán kongres v Paříži. Nic takového se také nestalo. Jenže posibilisté si takové právo osobovali. Tyto nestoudné nároky posibilistů, jež byly příčinou

všech následujících různic a svárů, a potom jejich odmítnutí jasně a nedvojsmyslně se těchto nároků vzdát vedly k rozkolu a ke svolání dvou kongresů. Většina evropských socialistů odmítá upadnout podruhé — tentokrát s otevřenýma očima — do léčky.

Sporné není tedy ani tak londýnské pověření — to by se bylo dalo snadno vyřídit — jako to, jak je zneužili posibilisté, jejich požadavek dělat zákony závazné pro kongres, a tak z despotického jednání parlamentního výboru vůči londýnskému kongresu učinit precedent platný pro všechny příští kongresy.

5. „Proti tomu se postavili marxisté, ačkoli byli vázáni Farjatovým hlasem, a přemluvili Němce, aby byli rovněž proti, neboť, jak říkali, posibilisté prý mají v úmyslu znemožnit svým odpůrcům přístup na kongres a využít ho pro své cíle. Toto obvinění bylo vzneseno přesto, že posibilisté nikdy žádné skupině socialistů neznemožnili přístup ani na jeden z dřívějších sjezdů a nikdy nic nenasvědčovalo tomu, že by to měli v úmyslu učinit při této příležitosti. V pozvánkách byly zahrnuty všechny socialistické organizace."

Hlavní část této „holé pravdy" byla už vyvrácena. Avšak tvrzení, že „posibilisté nikdy žádné skupině socialistů neznemožnili přístup ani na jeden z dřívějších sjezdů a nikdy nic nenasvědčovalo tomu, že by to měli v úmyslu učinit při této příležitosti," je buď nehorázná a záměrná nepravda, nebo důkaz, že naši autoři mluví o věcech, o nichž nemají ani nejmenší potuchy. Na třetím oblastním sjezdu federace středu (Francie) v květnu 1882 prohlásili posibilisté, že dveře sjezdu jsou otevřeny všem socialistům. Když však třicet delegátů kolektivistů (takzvaných marxistů) se na toto prohlášení spolehlo a dostavilo se, byli nemilosrdně vyhnáni pod směšnou záminkou, že přijetím názvu „Fédération du Centre"* nekale konkurují posibilistické „Union Fédérative"**. A když se na osmý oblastní sjezd této unie v roce 1887 dostavilo dvanáct delegátů za kolektivisty vzhledem k neustále opakovaným ujištěním, že pozváni jsou všichni socialisté, byli vypískáni a ukřičeni, takže museli sjezd opustit, a bylo přijato usnesení, že „na žádný náš sjezd nemá být marxistům nikdy povolen přístup". A ještě lepší bylo, že když v roce 1888 místní výbor pověřený uspořádáním posibilistického národního sjezdu v Troyes hrozil, že uvede ve skutek do omrzení

* — „Federace středu". *(Pozn. red.)*
** — „Federální unii". *(Pozn. red.)*

opakovanou větu o povolení přístupu všem socialistům, posibilisté, jak jsme viděli, se raději svého vlastního sjezdu zřekli, než aby dopustili realizaci svého chvástavého ujišťování.

Po tom všem není divu, že kolektivisté nabyli přesvědčení, že „posibilisté prý mají v úmyslu znemožnit jim přístup na kongres a využít ho pro své cíle".

6. „Ať je tomu jakkoli, svolali Lafargue, Guesde a jiní marxisté, jednající v dohodě s Němci ze strany v Říšském sněmu a jejich přáteli, konferenci do Nancy. Na tuto konferenci byli posibilisté pozváni jako poslední, až týden předtím, než měla začít."

Konferenci do Nancy svolali Němci, a ne Lafargue, který naopak měl námitky proti době i místu a dělal všechno možné, aby se nekonala, což se mu povedlo. Posibilisté nebyli pozváni „jako poslední", nýbrž současně se všemi ostatními. A tak je „holá pravda" čís. 6 snůškou lží; i kdyby to však bylo všechno pravda, co by to dokazovalo?

7. „Plánovaná konference v Nancy se nekonala a místo ní byla svolána konference do Haagu. Posibilisté na ni rovněž byli pozváni jako poslední. V odpověď na pozvání napsali dopisy, v nichž se dotazovali na některé velmi důležité otázky. Na tyto dopisy neobdrželi nikdy odpověď a konference se konala vzápětí bez jejich účasti."

A opět je tvrzení, že posibilisté byli pozváni jako poslední, nepravdivé. Byli pozváni současně se všemi ostatními; zvlášť jsme se na to informovali, přestože samo o sobě to není nikterak důležité. Konference byla svolána na 28. února a 17. února měli už posibilisté na schůzi svého národního výboru nejen pozvánky, ale také Liebknechtovu odpověď na své dopisy obsahující „některé velmi důležité otázky", na něž podle manifestu „neobdrželi nikdy odpověď". Sami poznamenávají, že Liebknecht „jim nedal odpověď na dotazy o pořadu jednání konference".* Pokud jsem informován, sdělil jim, že odpověď dostanou přímo na konferenci. Posibilistům by bylo zřejmě vyhovovalo pustit se do zdlouhavého korespondování o předběžných otázkách, a konferenci tak odložit až na dobu po samotném kongresu. To však nemohlo vyhovovat těm, kdo to mysleli vážně s dohodou, která by byla stejně čestná pro všechny strany; ať tak či onak, posibilisté zůstali poté doma, a protože se

* Viz jejich oficiální orgán „Prolétariat"[575] z 23. února. *(Engelsova pozn).*

na konferenci nedostavili, musela se opravdu konat bez jejich účasti.

8. „Této konference se nezúčastnil žádný zástupce z Velké Británie, Itálie, Španělska a několika jiných zemí. Sociálně demokratická federace dokonce nebyla ani informována o tom, že se konference má konat. Pozváni byli jen lidé známí jako nepřátelé posibilistů. Jediným zástupcem Francie byl Lafargue, přestože s posibilisty měl mnohaletý ostrý osobní spor! Úplná zpráva ze zasedání konference nebyla dosud vůbec publikována."

9. „Taková konference není zřejmě nic jiného než tajná frakce, která, jak se obáváme, nesleduje žádné dobré cíle. Náš ušlechtilý soudruh Domela Nieuwenhuis, jak musíme s politováním sdělit, poznamenává v dopisu Sociálně demokratické federaci, že konference byla zamýšlena jako *tajná*."

Protože haagskou konferenci svolávali Němci, pozvali na ni ty zahraniční socialisty, s nimiž byli v písemném styku, to znamená Holanďany, Belgičany, Dány, Švýcary a obě francouzské strany, mezi nimiž měli dělat prostředníka. Socialistickou ligu[569] v osobě W. Morrise pozval Lafargue a stejným způsobem mohli posibilisté pozvat Sociálně demokratickou federaci; buď jak buď, tady v Londýně nevěděl nikdo, ani kdo byl pozván a kdo ne, ani kdo byl zmocněn někoho pozvat. Říkat, že byli pozváni jen lidé známí jako nepřátelé posibilistů, to je nepravda. Belgičané s nimi po celá léta udržovali přátelské styky a na svém národním sjezdu o velikonocích potvrdili, že by velice neradi učinili cokoli, co by jim nebylo vhod.[576] A Holanďané, Dánové a Švýcaři jistě nejsou jejich nepřátelé, tím méně mohou být jako takoví „známí". Jestliže Lafargue byl náhodou jediným zástupcem Francie, jsou tím vinni jedině posibilisté, kteří nepřijali pozvání. Není pravda, že Lafarguův „mnohaletý ostrý spor s posibilisty" byl osobní. Lafargue, Guesde, Deville a velká skupina socialistů a odborových organizací se odštěpili od většiny strany proto, že tato většina se zřekla svého programu a dala přednost založení strany *bez jakéhokoli programu.*

Jediným pravdivým faktem v odstavcích 8 a 9 je to, že konference byla „tajná", že totiž nebyla veřejná. Veřejnost a tisk na ni ovšem pozvány nebyly. Jestliže byly zprávy z jejího zasedání „tajné" pro posibilisty, bylo to jednoduše proto, že považovali za správné se jí nezúčastnit. Jenže usnesení konference byla přijata vysloveně proto, aby jim byla tlumočena, a také jim je Volders neprodleně tlumočil. Co tedy zbývá z toho hašteřivého reptání na „tajnou" konferenci, která rozhodně nebyla ani z poloviny tak

„tajná" jako schůze obou záhadných korporací odpovídajících za manifest? Svět zná nejen usnesení z této schůze, pokud jsou zajímavá pro veřejnost, ale také jména delegátů. Bylo by zajisté bývalo nanejvýš směšné zvát zástupce tisku na konferenci, která usilovala o zprostředkování mezi dvěma proti sobě stojícími socialistickými skupinami.

10. „Tato frakce zasedající za zavřenými dveřmi přijala řadu usnesení, proti nimž nelze nic závažného namítat. Volders byl však vyslán do Paříže, aby tato usnesení vnutil posibilistům, jako by to byly dekrety ekumenického koncilu, a Bernstein v Londýně psal v témž duchu. Dopisy německých vůdců, které, jak doufáme, nebudeme muset zveřejnit, jsou rovněž psány velmi hořkým a despotickým tónem a vyhrožuje se v nich rivalským kongresem, nebudou-li jejich příkazy okamžitě splněny."

Po všech těchto zlomyslných narážkách na spikleneckou konferenci a tajnou frakci by čtenář právem očekával nějaká ohromující odhalení o hanebných činech a hnusných zločinech spáchaných touto schůzí spiklenců, „která, jak se obáváme, nesleduje žádné dobré cíle". A jaký je celkový rezultát? Lidé v Haagu přijali „řadu usnesení, proti nimž nelze v zásadě nic závažného namítat"! Cožpak mezinárodní výbor a generální rada Sociálně demokratické federace už ztratily všechen smysl pro komičnost?

Tato usnesení se naši autoři pokoušejí pochopitelně co nejrychleji přejít. Obsahovala totiž daleko víc ústupků, než měli posibilisté vůbec kdy právo očekávat. Němci, jimž nebyl přístup na londýnský kongres povolen, a francouzští kolektivisté, které tento kongres ignoroval, byli ochotni *souhlasit s londýnským pověřením*, připustit, že usnesení z Bordeaux a Troyes tím pozbudou platnosti, a souhlasit s tím, že ponechají v rukou posibilistů svolání a uspořádání kongresu pod podmínkou, že se posibilisté jasně a nekompromisně zřeknou všech nároků předpisovat tomuto kongresu závazná pravidla a „využít ho pro své cíle". Je rozhodně třeba si všimnout doznání, že ani manifest nemůže v haagských usneseních nalézt nic nesprávného.

Jenže zlou krev vůbec nedělají usnesení sama o sobě, nýbrž způsob, jímž byla posibilistům vnucena. A tu můžeme začít s povídáním od začátku — Volders byl vyslán, aby „tato usnesení vnutil posibilistům". Volders, jenž byl vyslán proto, že ze všech haagských

delegátů se jich nejhorlivěji zastával! A pokud jde o to, co „psal Bernstein", to není závazné pro nikoho jiného než pro něho samotného, a bylo by načase, aby si to autoři manifestu uvědomili. A ačkoli nejsem oprávněn mluvit jménem „německých vůdců", jsem přesvědčen, že mě nezatratí, když vyzvu Sociálně demokratickou federaci a její pařížské spojence, aby zveřejnili kterékoli dopisy, jež od nich snad mají.

Haagská usnesení jsou světu k dispozici a posibilisté byli informováni, že nepřijmou-li je, svolají organizace zastoupené na konferenci jiný kongres, a to může být jedině ten, o němž bylo rozhodnuto v Bordeaux a v Troyes. To mohlo posibilistům připadat velmi „hořké a despotické", ale byla to jediná cesta, jak je přivést k rozumu, pokud to vůbec bylo možné.

A teď přichází perla, hotový klenot manifestu:

11. „Posibilisté přesto fakticky přijali všechna takto odhlasovaná a jim předložená usnesení."

12. „Přesto, že je přijali, a přesto, že kongres svolaný posibilisty bude a byl by vždycky ve svém jednání svrchovaný, přesto, že obě strany mohou všechny sporné otázky předložit k rozhodnutí a urovnání celému kongresu, svolali nyní stoupenci haagské frakce do Paříže ještě jeden kongres."

Haagští delegáti prohlásili, že jsou ochotni připojit se k posibilistické frakci pod dvojí podmínkou. Za prvé, že posibilisté svolají kongres po dohodě s dělnickými a socialistickými organizacemi ve Francii a jiných zemích, jejichž zástupci by svolávací oznámení podepsali spolu s posibilisty. Tuto podmínku však posibilisté odmítli rovnou; všichni mohli podepsat, jen ne žádná z francouzských skupin jejich soupeřů. Jestliže to autoři manifestu nevědí, nechť se obrátí na redaktora „Justice",* který je o tom dokonale zpraven.

Druhá podmínka zněla, že kongres musí být svrchovaný, pokud jde o ověřování mandátů a stanovení pořadu dne. Ani to posibilisté nikdy nepřijali, ani „fakticky", ani jinak. Napřed předepsali, aby se u každé národnosti ověřovaly mandáty zvlášť. Když druhá strana prohlásila, že rozhodnutí o této otázce je třeba vyhradit kongresu jako celku, odvětili posibilisté, že výjimečné případy mohou být kongresu předloženy; přitom ani slůvkem nevy-

* — tj. Hyndmana. *(Pozn. red.)*

světlili, jaké případy mají být považovány za výjimečné. Ne, handrkují se dále o to, jaká práva kongres má mít a jaká ne, a teprve když už mají v rukou oběžník o svolání „rivalského" kongresu, vidí konečně nutnost jasně a mnohomluvně konstatovat, že ve všech případech, kdy budou v některé národnostní skupině mandáty sporné, bude možné odvolat se ke kongresu. Kdyby tohle byli přiznali včas, bylo by bývalo možné dohodnout se o hlavní nesnázi; teď už je ovšem příliš pozdě.

Stejných vytáček použili, pokud jde o pořad jednání. Neviděli v sobě osoby pověřené vypracováním provizorních opatření a návrhů k usnadnění práce kongresu, které kongres schválí, nebo neschválí; jednali naopak, jako kdyby měli nějakou tajemnou a prakticky neomezenou pravomoc nad budoucím kongresem, jíž se částečně mohli z pouhé blahovůle vzdát, aby vyhověli cizím organizacím, od nichž zase na oplátku očekávali, že uznají jejich ostatní nároky na to, aby měli směrodatný vliv na kongresu. Stačí nahlédnout do jejich posledních rezolucí z 13. května, kdy už měli oběžník o svolání protikongresu před sebou (viz „Justice" z 25. května). Handrkují se tu s Dány nahoru a dolů o pořadu dne, jako by oni nebo Dánové měli vůbec nějaké právo rozhodovat o záležitosti patřící výhradně do kompetence kongresu. A pak milostivě přijmou návrh protestního výboru anglických tradeunionů, aby na pořad dne byl zahrnut souhrn pravidel pro svolávání a pořádání příštích kongresů. K čemuž „Justice" naivně dodává, že i kdyby snad ještě bylo na co si stěžovat, „mohou se s tím naši němečtí a jiní soudruzi pro tentokrát spokojit". Vyjděte nám jen „pro tentokrát" vstříc a příště si dělejte, co chcete — vskutku velice lákavá nabídka, jenže naneštěstí se o tuhle hru pokusili už loni v Londýně a i „pro tenkrát" to bylo příliš.

Jediné slovo posibilistů by bylo stačilo k dohodě, a to slovo „provizorní", „podléhající schválení kongresu", jež by bylo vloženo do všech jejich pravidel a předpisů. Právě to však z nich nebylo možné za nic na světě dostat, a tak se druhý kongres stal nezbytností pro všechny, kdo odmítali nechat si podruhé poroučet nějakým Shiptonem.

Nu a poněvadž velká část této diskuse se vedla na stránkách

„Justice", lidé hlásající jménem Sociálně demokratické federace to, co je obsaženo v 12. odstavci, buď nečetli svůj vlastní oficiální orgán, nebo vědomě říkají něco, co je v rozporu se skutečností.

13. „Svůj kongres svolali na tutéž dobu, která byla určena pro kongres svolaný posibilisty, ačkoli v Haagu jednomyslně přijali usnesení označující konec července za nejméně vhodnou a nepříležitou dobu pro konání dělnického kongresu v Paříži, a ačkoli také Anseele v dopisu Sociálně demokratické federaci psal, že bude-li se druhý kongres konat, bude to v září, a Liebknecht, že to bude buď letos, nebo napřesrok."

Podle toho by se zdálo, že haagští delegáti posibilistům výslovně a závazně slíbili, že svůj kongres nebudou konat v červenci, nýbrž „v září" nebo „buď letos, nebo napřesrok". Ostatně třetí červencový týden je jistě „letos", takže alespoň Liebknecht je v tom nevinně. Bylo by výsměchem našim čtenářům, kdybychom se pouštěli do diskuse o takových dětinských stížnostech. Mohu však poznamenat, že termín od 14. do 21. července byl vybrán za prvé na základě jednomyslného požadavku Francouzů, a za druhé proto, že jediná dosud otevřená cesta, jak dosáhnout sloučení obou kongresů, je-li to vůbec možné, je, aby zasedaly najednou.

14. „Hlavními podněcovateli haagské frakce a rivalského kongresu v Paříži jsou Lafargue, Guesde, paní Eleanor Marxová-Avelingová (s jejíž sestrou, dcerou Karla Marxe, se oženil Lafargue), Bernstein (redaktor „Sozialdemokratu"), Bebel a Liebknecht. Jejich počínání v plné míře schvaluje Bedřich Engels."

Na této poslední „holé pravdě" je alespoň — konečně! — něco pravdy. Je nepopíraným faktem, že sestra paní Eleanory Marxové-Avelingové je dcera Karla Marxe a že je provdána za Lafargua; i když podle toho, jak nám to naši autoři líčí, to skoro vypadá, jako by paní Lafarguová byla dcerou Karla Marxe, kdežto její sestra ne. A i když je opět vyložená nepravda říkat, že Bernstein či kdokoli jiný v Londýně byl nějakým způsobem „podněcovatelem haagské konference", s jejímž svoláním a složením neměli absolutně nic společného, nebude se, myslím, nikdo z výše jmenovaných přít o to, že podněcovali „rivalský kongres v Paříži"; přistoupili však k tomu teprve, až když se posibilisté začali chovat tak, že byl tento krok nevyhnutelný. Autorům manifestu musí být známo, že jakmile začal tón „Justice" být trochu méně „hořký" a „osobní", navštívili paní E. Marxová-Avelingová a Bernstein počátkem dubna pana

Hyndmana a pokoušeli se jej získat, aby pomohl urovnat stávající nesnáze a že to pan Hyndman přislíbil.

Na konci manifestu je tato malá poznámka:

„Výše uvedený text bude přeložen do několika evropských jazyků a rozeslán do všech zemí."

Z podpisů na příloze je patrné, že tato otázka je už prakticky téměř ve všech evropských zemích vyřešena. Velká většina socialistů na kontinentě se rozhodla pro kongres svolaný kolektivisty a blanquisty a proti kongresu svolanému posibilisty. Anglie je jedinou zemí, kde se mínění socialistů a dělníků vůbec stále ještě rozchází. Tato odpověď se proto nebude překládat do žádného jiného jazyka.

Shrnuji:

1. Na rok 1889 byly svolány do Paříže dva kongresy: první požadovaný sjezdem francouzských odborů, který zasedal v říjnu až listopadu 1888 v Bordeaux, a potvrzený o vánocích sjezdem francouzských socialistů v Troyes; druhý, požadovaný asi o týden později londýnským mezinárodním kongresem tradeunionů, který měli organizovat posibilisté.

2. Oba kongresy by se byly mohly docela snadno sloučit, kdyby si posibilisté nebyli hned ve svých prvních oznámeních o svolání kongresu osobovali nároky na pravomoc, kterou neměl ani londýnský kongres, a proto ji nemohl propůjčit ani jim — totiž pravomoc řídit vnitřní záležitosti kongresu, předpisovat předem způsob ověřování mandátů, pořad a vůbec celý postup jednání, což de facto byla pravomoc, kterou požadoval a uplatňoval parlamentní výbor na londýnském kongresu.

3. Vzhledem k tomu, že posibilisté svým dřívějším i nynějším jednáním úplně znemožnili zbývajícím skupinám francouzských socialistů zúčastnit se kongresu, který svolali, pokusili se němečtí socialističtí poslanci z Říšského sněmu o zprostředkování mezi oběma stranami za pomoci vedoucích představitelů těch jiných národních dělnických stran, s nimiž byli v písemném styku. Proto byla svolána haagská konference (28. února), proti jejímž usnesením dokonce ani podle našeho manifestu „nelze v zásadě nic závažného namítat".

4. V těchto usneseních bylo plně uznáno a schváleno pověření, které dal posibilistům londýnský kongres, pouze s jednou podmínkou, že se posibilisté zřeknou svého požadavku ovládat příští kongres. Belgičané, Holanďané, Němci, Švýcaři a dokonce i neposibilističtí Francouzi projevili ochotu dostavit se na kongres svolaný posibilisty za předpokladu, že přijdou na kongres *svobodný*. Stanovili si tedy jedinou podmínku, ale právě ta by měla být samozřejmá a nikdy nepopíraná.

5. Posibilisté však přesto odmítají tato usnesení přijmout a ve svých dalších oběžnících nabízejí pouze formální ústupky, které ve skutečnosti k ničemu nevedou. V hlavní otázce — svrchovanosti kongresu ve všech jeho vnitřních záležitostech — jsou neústupní; bezvýsledná jednání se vedla až do konce dubna.

6. Nakonec, když posibilisté odmítli dát jasnou a závaznou odpověď, jež by zajišťovala, že se nebude opakovat skandální způsob, jímž zacházeli s londýnským kongresem jeho pořadatelé, svolávají francouzští kolektivisté se souhlasem několika národních organizací na 14. července kongres odhlasovaný v Bordeaux a Troyes.

7. Jak vysvítá z přílohy, vyslovila se pro tento kongres velká většina socialistických organizací a zástupců evropských socialistů, kteří odmítli poskytnout světu ještě jednou podívanou na dělnický kongres trpěný jen z milosti a omezený pravidly, která mu vnutili jeho pořadatelé.

Londýnské pověření přijaté na haagské konferenci roztrhali sami posibilisté na cáry tím, že si je vzali za záminku, aby si osobovali nároky nejen na organizaci, ale také na kontrolu a řízení příštího kongresu.

A nyní mi dovolte říci slovy manifestu:

„Soudruzi a spoluobčané, tohle jsou fakta. Na vás je postarat se o to, aby vaší věci, věci všech dělníků na světě, záměrně neublížili ti, kdo by měli jako první v zájmu socialismu potlačit svou osobní řevnivost."

1. června 1889

Vytištěno jako brožura v Londýně v červnu 1889

Podle textu brožury Přeloženo z angličtiny

OZNÁMENÍ ORGANIZAČNÍ KOMISE O SVOLÁNÍ MEZINÁRODNÍHO SOCIALISTICKÉHO DĚLNICKÉHO KONGRESU[577]

Dělníci a socialisté v Evropě a Americe,

dělnický sjezd v Bordeaux, na němž se sešli delegáti více než 200 syndikátních komor ze všech dělnických center Francie, a sjezd v Troyes, na němž byli přítomni delegáti 300 dělnických a socialistických skupin zastupujících celou dělnickou třídu a revoluční socialistické hnutí Francie, přijaly usnesení svolat do Paříže v době konání výstavy mezinárodní dělnický kongres, na který by měli přístup proletáři z celého světa.

Toto usnesení s radostí uvítali evropští i američtí socialisté, šťastní, že se mohou shromáždit a jasně formulovat dělnické požadavky v otázce mezinárodního pracovního zákonodárství, o němž bude jednat konference představitelů evropských vlád v Bernu v září tohoto roku.

Třída kapitalistů zve bohaté a mocné, aby si přišli prohlédnout světovou výstavu a obdivovat na ní dílo dělníků odsouzených k bídě uprostřed největšího bohatství, jaké kdy lidská společnost měla. My socialisté, kteří usilujeme o osvobození práce, odstranění námezdního otroctví a vytvoření takového společenského zřízení, v němž všichni dělníci bez rozdílu pohlaví a národnosti budou mít právo na bohatství vyrobené společnou prací, zveme skutečné výrobce, aby se 14. července sešli v Paříži.

Zveme je, aby přišli upevnit pouta bratrství, jež budou proletariátu všech zemí oporou v jeho úsilí a tím uspíší příchod nového světa.

„Proletáři všech zemí, spojte se!"

Německo* — za sociálně demokratickou stranu: *A. Bebel, Dietz, Frohme, Grillenberger, Harm, Kühn, W. Liebknecht, Meister, Sabor, Schumacher, Singer* — socialističtí poslanci Říšského sněmu.

Alsasko-Lotrinsko — za Socialistický republikánský spolek: *Jaclard.*

Amerika — za socialistické skupiny v Buenos Aires: *Alexandr Peyret.*

Anglie — za Socialistickou ligu: *W. Morris, F. Kitz;* za Dělnické sdružení: *R. B. Cunninghame-Graham,* socialistický poslanec Dolní sněmovny, *W. Parnell, G. Bateman, H. Champion, Tom Mann;* za odborový svaz ayrshirských horníků: *J. Keir Hardie.*

Rakousko — za Socialistickou dělnickou stranu: *J. Popp, V. Adler, E. Kralik, A. Zinnram, N. Hoffmann, A. Kreutzer, J. Winzig, G. Popper* (Vídeň); *J. Mackart, H. Flöckinger, K. Sams* (Innsbruck); *A. Weiguny, J. Siegl* (Linec); *A. Friemel, V. Wiener, T. Heinz, A. Boček* (Štýrsko); *K. Schneeweiss, A. Sobotka, A. Klofáč, J. Hybeš* (Brno); *V. Šturc, F. Došek, T. Němeček* (Praha); *F. Zedníček, R. Zahálka* (Prostějov); *A. Gerin, C. Ucekar, J. Lax* (Terst); *J. Daniluk* (Lvov); *F. Adenau* (Celovec); *E. Rieger* (Chrastava); *J. Zimmermann* (Krnov).

Belgie — za Socialistickou stranu Gentu: *Anseele, Van Beveren.*

Španělsko — za Socialistickou dělnickou stranu: *Pablo Iglesias, Francisco Diego.*

Francie — za federaci syndikátních komor a dělnických spolků Francie: *R. Lavigne;* za Socialistickou federaci Francie: *G. Batisse.*

Řecko — za skupinu helénských socialistů: *Platon E. Drakulis,* redaktor socialistického orgánu v Aténách, *Arden.*

Holandsko — za Sociálně demokratickou stranu: *Domela Nieuwenhuis,* poslanec, *Croll.*

Uhry — za Socialistickou dělnickou stranu: *Leo Frankel.*

Itálie — *Amilcare Cipriani, Aldissio Sammito* (socialistické skupiny na Sicílii); *Giuseppe Defranceschi, Filipo Turati, Enrico Sesana, Gniocchi-Viani* (socialistické skupiny v Miláně).

* Země jsou v oznámení uvedeny v abecedním pořádku podle názvů ve francouzštině. *(Pozn. red.)*

Norsko — *Carl Jeppesen* za Sociálně demokratickou stranu Norska.

Polsko — *S. Mendelson* (skupina „Třídní boj"*); *L. Anielewski* (dělnický výbor skupiny „Proletariát" ve Varšavě).

Portugalsko — *Carvalho* (socialistické dělnické spolky).

Rusko — za Svaz ruských sociálních demokratů: *Věra Zasuličová, Plechanov, Axelrod, Stěpňak.* Za spolek ruských dělníků v Paříži, za ruské socialistické nakladatelské družstvo v Curychu, za redakci ruského časopisu „Socialist", za skupinu socialistických revolucionářů z Petrohradu a za skupinu „Narodnaja Volja" v zahraničí: *Petr Lavrov.*

Švédsko — za Sociálně demokratickou stranu: *August Palm, Hjalmar Branting, Axel Danielson.*

Švýcarsko — *Brandt,* místopředseda spolku Grütli; za Socialistickou dělnickou stranu: *A. Reichel, A. Steck;* za odborové svazy Švýcarska: *Merk.*

Organizační komise pro svolání sjezdu:

Za Federaci syndikátních komor v Paříži: *Boulé, Besset, Roussel, Féline.*

Za socialistické organizace v Paříži: *Vaillant, Guesde, Deville, Jaclard, Malon, Lafargue.*

Za socialistickou skupinu pařížské městské rady: *Daumas, Alphonse Humbert, Longuet, Chauvière, Vaillant, Crépin* — městští radní.

Za socialistickou skupinu poslanecké sněmovny: *Basly, Camélinat, Boyer, Cluseret, Ferroul.*

Sekretariát pro zahraniční země: *Paul Lafargue,* Le Perreux, Paris-Banlieue; jemu adresovat všechna sdělení.

Otištěno počátkem června 1889 jako leták anglicky a francouzsky, v socialistických novinách různých zemí a v brožuře: „Congrès International ouvrier Socialiste de Paris", Paříž 1889

Podle textu brožury srovnaného s německým zněním v „Sozialdemokratu" a s anglickým vydáním Přeloženo z francouzštiny

* — tj. časopis „Walka klas". *(Pozn. čes. red.)*

POZNÁMKY

[1] Tuto předmluvu napsal Engels k třetímu německému autorizovanému vydání „Manifestu Komunistické strany" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462). Bylo to první vydání po Marxově smrti, které Engels přehlédl. — *33.*

[2] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 233—508. — *34.*

[3] Tento článek napsal Engels koncem května 1883 a uveřejnil v listu „Der Sozialdemokrat" 7. června 1883. Marx chtěl napsat o Weerthovi nekrolog už roku 1856, hned po jeho smrti. Svůj úmysl však neuskutečnil, protože uveřejnění takového nekrologu za reakce, která panovala v Německu v padesátých letech, nebylo možné. Jedním z důvodů, proč Engels napsal tento článek, byla snaha povzbudit zájem německých dělníků a sociálních demokratů o revoluční minulost německého dělnického hnutí.

„*Der Sozialdemokrat*" [„Sociální demokrat"] — ústřední orgán německé sociálně demokratické strany; vycházel jako týdeník v době výjimečného zákona proti socialistům od září 1879 do září 1888 v Curychu a od října 1888 do 27. září 1890 v Londýně. V letech 1879—1880 vycházel list za redakce Georga Vollmara a v letech 1881—1890 za redakce Eduarda Bernsteina. Marx spolu s Engelsem, který byl spolupracovníkem listu, napravovali omyly listu a pomáhali tak ústřednímu orgánu prosazovat marxistickou proletářskou linii. — *35.*

[4] Weerthova práce „Leben und Thaten des berühmten Ritters Schnapphahnski" [„Život a skutky slavného rytíře Schnapphahnského"], Hamburk 1849, vycházela v „Neue Rheinische Zeitung" jako série fejetonů bez podpisu v srpnu až září a v prosinci 1848 a v lednu 1849.

„*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*" [„Nové porýnské noviny. Orgán demokracie"] — list vycházel za Marxovy redakce jako deník v Kolíně nad Rýnem od 1. června 1848 do 19. května 1849. Členy redakce byli Engels, dále Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath a Heinrich Bürgers.

Jako bojový orgán proletářského křídla demokracie vychovávala „Neue Rheinische Zeitung" lidové masy a burcovala je k boji proti kontrarevoluci. Úvodníky, které určovaly stanovisko listu k nejdůležitějším otázkám německé a evropské revoluce, psali zpravidla Marx a Engels.

Přes všechno pronásledování a překážky ze strany policie hájila „Neue Rheinische Zeitung" statečně zájmy revoluční demokracie a proletariátu. V květnu 1849, za všeobecného nástupu kontrarevoluce, využila pruská vláda toho, že Marxovi bylo odepřeno pruské občanství, a vydala příkaz, aby byl vypovězen z pruského území. Marxovo vypovězení a represálie proti ostatním redaktorům „Neue Rheinische Zeitung" byly příčinou, proč list přestal vycházet. Poslední, 301. číslo „Neue Rheinische Zeitung", vytištěné rudou barvou, vyšlo 19. května 1849. — *36.*

[5] *Soulouque* — president republiky Haiti, který se 26. srpna 1849 prohlásil za císaře a proslul svou krutostí a ctižádostivostí. Protibonapartistický tisk tak nazýval Napoleona III. — *37.*

[6] V článku „*Kniha zjevení*" (míní se „Zjevení sv. Jana", „Apokalypse", jedna z biblických knih) rozebírá Engels některé problémy z historie raného křesťanství, o které se zajímal podle svých slov už od roku 1841 a kterých se dotkl částečně už v článku „Bruno Bauer a prvotní křesťanství" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 326—334). Podrobnější výklad těchto problémů podal Engels později, roku 1894, v práci „K dějinám prvotního křesťanství" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 22). Článek vyšel v časopisu „Progress".

„*Progress*" [„Pokrok"] — anglický měsíčník pro otázky vědy, politiky a literatury; vycházel v Londýně v letech 1883—1887. Určitou dobu měl blízko k socialistickým kruhům. Jeho spolupracovníky byli Eleanor Marxová a Edward Aveling. — *39.*

[7] *Tübingenská teologická škola* — škola badatelů a kritiků bible, založená Ferdinandem Christianem Baurem v první polovině 19. století. Přívrženci této školy kritizovali rozpory a historické nesrovnalosti v knihách Nového zákona, snažili se však zachovat některá tvrzení bible jako historicky věrohodná. Aniž chtěli, podrývali tito badatelé autoritu bible. — *39.*

[8] Tím se míní 2. a 3. kapitola „Zjevení sv. Jana". — *40.*

[9] *Stoicismus* — filosofický směr, který vznikl ve starém Řecku koncem 4. století před n. l. a trval do 6. století n. l.; představitelé této filosofie kolísali mezi materialismem a idealismem. V době římského císařství se stoická filosofie změnila v reakční náboženské idealistické učení. Stoikové se zajímali zvláště o morální problémy a vykládali je v duchu mysticismu a fatalismu; hájili

mimotělesnou existenci duše, kult odevzdání se do vůle osudu, neodpírání zlu, sebeodříkání a asketismus atd.; učení stoiků mělo značný vliv na utváření křesťanského náboženství. — *40.*

[10] Irenaeus, „Patero knih proti kacířstvím" („Adversus haereses"), kniha V, kap. 28—30.

Do Engelsova odkazu na Tacita se zřejmě vloudila určitá nepřesnost. Na udávaném místě v Tacitových „Letopisech" („Annales") se sice hovoří o Neronovi, ale v jiné souvislosti; o zmíněných faktech se hovoří v jiném Tacitově díle — v „Dějinách" („Historiae"), kniha II, kap. 8. — *43.*

[11] V práci „K dějinám prvotního křesťanství", kterou napsal roku 1894 (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22), se Engels zabývá podrobněji otázkou vůdců povstaleckých legií. — *43.*

[12] Článek „Marx a ‚Neue Rheinische Zeitung'" napsal Engels pro list „Sozialdemokrat" k prvnímu výročí smrti Karla Marxe. — *45.*

[13] K. Marx a B. Engels, „Manifest Komunistické strany" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 440); kurzívy v tomto citátu pocházejí od Engelse. — *46.*

[14] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 461—462. — *46.*

[15] *Code Napoléon* (Napoleonův zákoník) — Engels má na tomto místě i dále na mysli nejen občanský zákoník, který byl schválen Napoleonem I. roku 1804 a byl znám pod názvem „Code Napoléon", ale v širším smyslu celý systém občanského práva, který představovalo pět zákoníků (občanský, občansko-procesní, obchodní, trestní a trestně procesní), které byly přijaty za Napoleona v letech 1804—1810. Tyto zákoníky byly zavedeny v oblastech západního a jihozápadního Německa, které Francouzi dobyli, a platily dále v Porýnské provincii i po jejím připojení k Prusku roku 1815. Engels nazval francouzský občanský zákoník (zejména Code Napoléon) „klasický zákoník buržoazní společnosti" (viz tento svazek, str. 331). — *48.*

[16] „*Všeobecný zákoník pro pruské státy*" („Das Allgemeine Landrecht für die Preussischen Staaten") z roku 1794 byla sbírka občanského práva, obchodního, směnečného, námořního a pojišťovacího práva, dále trestního, církevního, státního a správního práva. Uzákoňoval zaostalost feudálního Pruska v oboru soudnictví a v podstatě platil až do zavedení „Občanského zákoníku" („Das Bürgerliche Gesetzbuch") v roce 1900. — *48.*

[17] Německý demokratický student Gustav Adolf Schlöffel, který po březnové

revoluci z roku 1848 vydával v Berlíně list „Volksfreund" [„Přítel lidu"], byl za dva články uveřejněné 19. dubna v 5. čísle, v kterých se zastával práv pracujících mas, obviněn z podněcování ke vzpouře a odsouzen k 6 měsícům pevnostního vězení. — *48, 233.*

[18] „*Prusko v čele*" („preussische Spitze") — pruský král Bedřich Vilém IV. prohlásil ve své řeči 20. března 1848, že je ochoten postavit se „pro spásu Německa do čela" (an die Spitze) „celé vlasti". V době boje za sjednocení Německa byla tímto výrazem označována snaha Pruska sjednotit zemi pod svou hegemonií. — *49,231.*

[19] „*Kreuz-Zeitung*" [„Křížové noviny"] — známý název krajně reakčního německého deníku „Neue Preussische Zeitung" [„Nové pruské noviny"], který vycházel od června 1848 v Berlíně; byl orgánem kontrarevoluční dvorní kamarily a pruských junkerů. „Neue Preussische Zeitung" měla v záhlaví vyobrazen kříž zeměbrany. — *49, 233.*

[20] Jde o Engelsův článek „Frankfurtské shromáždění" (viz Marx - Engels Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 30—33. — *49.*

[21] Engels má na mysli články v „Neue Rheinische Zeitung", v kterých kritizoval frankfurtské a berlínské Národní shromáždění; značnou část jich napsal Marx (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 5 a 6 čes. vyd. 1959). Engels převzal tuto kritiku ve zkrácené formě také pro svou práci „Revoluce a kontrarevoluce v Německu (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 112—113). — *50.*

[22] Alfred Bougeart, „Marat, l'Ami du peuple" [„Marat, přítel lidu"], Paříž 1865, sv. I—II.

„*L'Ami du peuple*" [„Přítel lidu"] — deník, který vydával jeden z vůdců jakobínů, Jean Paul Marat, od 12. září 1789 do 14. července 1793 v Paříži; pod tímto názvem vycházel od 16. září 1789 do 21. září 1792; list byl podepsán: Marat, l'Ami du peuple. — *50.*

[23] Jde o Marxův článek „Červnová revoluce" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 154—158). — *51.*

[24] *24. února* 1848 byla ve Francii svržena monarchie Ludvíka Filipa.

Když Mikuláš I. dostal zprávu o vítězství únorové revoluce ve Francii, rozkázal svému ministru války, aby vyhlásil v Rusku částečnou mobilizaci pro přípravu boje proti revoluci v Evropě. — *51.*

[25] Jde o sérii článků Marxova a Engelsova přítele a spolupracovníka Wilhelma

Wolffa, otiskovanou v „Neue Rheinische Zeitung", čís. 252, 255, 256, 258, 264, 270—272 a 281 od 22. března do 25. dubna 1849 pod názvem „Die schlesische Milliarde" [„Slezská miliarda"]. V roce 1886 byly tyto články poněkud pozměněny a vydány jako brožura s Engelsovým úvodem (viz tento svazek, str. 269—279). Podrobný rozbor těchto článků podal Engels ve své práci „Wilhelm Wolff" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 85—120). — *52.*

[26] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 400—430. — *52.*

[27] Jde o článek „Kolínským dělníkům" v „Neue Rheinische Zeitung", čís. 301 z 19. května 1849, podepsaný redakcí (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 531). — *52.*

[28] Jde o „*Kölnische Zeitung*" [„Kolínské noviny"] — německý deník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od roku 1802; za revoluce 1848—1849 a v období reakce, které po ní následovalo, obrážela se v tomto listu zbabělá a zrádcovská politika pruské liberální buržoazie, která stále urputně bojovala proti „Neue Rheinische Zeitung". — *53,261.*

[29] *13. června 1849* zorganizovala v Paříži maloburžoazní strana Hory pokojnou demonstraci. Žádala, aby byla odvolána francouzská vojska vyslaná do Itálie potlačit revoluci, a protestovala proti tomuto narušení ústavy Francouzské republiky. Ústava zakazovala používat francouzských vojsk proti svobodě druhého národa. Neúspěch této demonstrace, rozehnané vládním vojskem, potvrdil neschopnost maloburžoazní demokracie ve Francii. Po 13. červnu bylo mnoho vůdců Hory a také maloburžoazních demokratů z řad cizinců, kteří byli s nimi ve spojení, uvězněno nebo posláno do vyhnanství, nebo museli emigrovat z Francie. — *53,251.*

[30] Engels se zúčastnil bádensko-falckého povstání z roku 1849 jako člen Willichova dobrovolnického sboru. O tom viz jeho práci „Německá kampaň za říšskou ústavu" (Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 133—225). — *53.*

[31] „*Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*" — je jedno ze základních děl marxismu. Tato práce obsahuje vědeckou analýzu dějin lidstva v raných etapách jeho vývoje, ukazuje proces rozkladu prvobytného společenství a vytváření třídní společnosti založené na soukromém vlastnictví, ukazuje všeobecné rysy této společnosti, vysvětluje zvláštnosti vývoje rodinných vztahů v různých společensko-ekonomických formacích, odhaluje původ a podstatu státu a dokazuje historickou nutnost jeho odumírání po konečném vítězství beztřídní komunistické společnosti.

Engels napsal „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu" za dva měsíce, od konce března do konce května 1884. Při zkoumání Marxových rukopisů našel Engels podrobný konspekt knihy pokrokového amerického vědce Lewise Henryho Morgana „Ancient Society" [„Pravěká společnost"], který Marx sestavil v letech 1880—1881 a který obsahoval mnoho jeho kritických poznámek, vlastních tezí a také doplňky z jiných pramenů. Když si Engels přečetl tento konspekt a přesvědčil se, že Morganova kniha potvrzuje materialistické pojetí dějin, které vypracovali spolu s Marxem, a jejich názory na prvobytnou společnost, pokládal za nutné napsat o těchto problémech zvláštní práci, v které bude pokud možno brát zřetel k Marxovým poznámkám a k vývodům a faktům obsaženým v Morganově knize. Engels to považoval „do jisté míry za provedení" Marxova „odkazu". Při práci na knize opíral se Engels o výsledky svého vlastního bádání o dějinách Řecka a Říma, starého Irska, starých Germánů atd. (viz Engelsovu práci „Marka", „K nejstarším dějinám Němců" a „Francká doba", Marx - Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 349—366, 464—514 a 515—663).

Původně chtěl Engels uveřejnit svůj spis v legálním teoretickém časopisu německé sociální demokracie „Neue Zeit" [„Nová doba"], později se však tohoto plánu vzdal, protože viděl, že jeho práce pro svůj politický obsah nemůže v Německu vyjít, pokud platí zákon proti socialistům. Kniha vyšla v Curychu začátkem října 1884. Německé úřady zpočátku zabraňovaly šíření spisu, další nezměněná vydání (druhé roku 1886, třetí roku 1889) však už mohla vyjít ve Stuttgartu; roku 1885 vyšel polský, rumunský a italský překlad. Italský překlad redigoval sám Engels a také dánský překlad, který vyšel roku 1888. První vydání „Původu rodiny" bylo přeloženo také do srbštiny.

Když Engels shromáždil nový materiál k dějinám prvobytného společenství, začal roku 1890 připravovat nové vydání knihy. Během práce studoval všechnu novou literaturu o této otázce, zvláště práce ruského vědce Maxima Maximoviče Kovalevského. Na základě nových poznatků, především z archeologie a etnografie, provedl v původním textu mnoho změn a oprav a mnoho podstatného přidal, zvláště v druhé kapitole „Rodina". Nejpodstatnější změny proti prvnímu vydání jsou označeny v poznámkách pod čarou. Změny a přesnější formulace se netýkaly Engelsových závěrů, které nové poznatky vědy naopak potvrdily a neubraly nic na jejich významu. Další rozvoj vědy dokázal správnost Engelsových tezí, přestože některým detailům převzatým z Morganovy knihy chybí z hlediska dnešních vědeckých poznatků určitá přesnost (například morganovské periodizaci pravěkých dějin a v souvislosti s tím i použité terminologii atd.).

Čtvrté, opravené a doplněné vydání Engelsovy knihy vyšlo ve Stuttgartu v listopadu 1891 (na titulním listě 1892); k dalším změnám na tomto díle už nedošlo. Pro toto vydání napsal Engels novou předmluvu, která byla vydána také jako samostatný článek pod názvem „K dějinám pravěké rodiny" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22).

Za Engelsova života vyšla ještě dvě vydání (páté roku 1892, šesté roku 1894), která byla pouze přetiskem čtvrtého vydání. Toto vydání bylo podkladem pro první překlady do francouzštiny (roku 1893, překlad redigovala Laura Lafarguová a Engels jej přehlédl), do bulharštiny (roku 1893), do španělštiny (roku 1894); anglicky vyšla kniha až roku 1902. Rusky vyšla Engelsova kniha poprvé roku 1894 v Petrohradu; podkladem pro překlad bylo čtvrté německé vydání. Byl to první Engelsův spis, který vyšel v Rusku legálně. Česky vyšel „Původ rodiny" poprvé v překladu dr. Bohumíra Šmerala v roce 1906. — *55.*

[32] Míní se tu Marxův rukopis „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'"; vyšel rusky ve sborníku „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, 1941, str. 1—192. — *57.*

[33] Míní se kniha Edwarda Augusta Freemana „Comparative politics" [„Srovnávací politika"], Londýn 1873. — *58.*

[34] Viz Lewis H. Morgan „Ancient society", Londýn 1877, str. 19; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 55. — *59.*

[35] *Pueblos* — název skupiny severoamerických indiánských kmenů, které žily v Novém Mexiku (dnešní oblast na jihozápadě USA a v severním Mexiku) a které vzájemně spojovaly společné dějiny a kultura. Tento název, pocházející ze španělského slova pueblo (lid, osada, vesnice), jim dali španělští dobyvatelé pro zvláštní ráz jejich osad; byly to vlastně velké společné opevněné domy o 5 až 6 poschodích, do kterých se vešlo až několik tisíc lidí. Názvu pueblo se používalo i pro osady těchto kmenů a dosud se ho používá i v odborné literatuře. — *62, 124.*

[36] Engels tu míní dílo Gaia Julia Caesara „Commentarii de bello Gallico" [„Zápisky o válce galské"] a Publia Cornelia Tacita „Germania". — *64.*

[37] Engels použil při práci k prvnímu vydání svého spisu těchto MacLennanových knih: „Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies" [„Primitivní manželství. Pojednání o vzniku únosového způsobu při svatebních obřadech"], Edinburgh 1865; „Studies in ancient history comprising a reprint of ‚Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies'" [„Studie pravěkých dějin zahrnující nové vydání práce ‚Primitivní manželství. Pojednání o vzniku únosového způsobu při svatebních obřadech'"], Londýn 1876; později při přípravě čtvrtého vydání (roku 1891) studoval Engels mezi jiným nové vydání této MacLennanovy knihy, která vyšla roku 1886 v Londýně a New Yorku. — *66.*

[38] Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 435; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 353—354. — *67.*

[39] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 21). — *67.*

[40] Jde o knihu Johanna Jakoba Bachofena „Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur" [„Mateřské právo. Studie o vládě žen ve starověku na podkladě náboženském a právním"], Stuttgart 1861. — *68.*

[41] Charles Letourneau, „L'évolution du mariage et de la famille" [„Vývoj manželství a rodiny"], Paříž 1888, str. 41. — *68.*

[42] Tento Saussurův výrok cituje Alexis Giraud-Teulon ve své knize „Les origines du mariage et de la famille" [„Počátky manželství a rodiny"], Ženeva - Paříž 1884, str. XV. — *69.*

[43] Charles Letourneau, „L'évolution du mariage et de la famille", Paříž 1888, str. 41. — *69.*

[44] Alfred Espinas, „Des sociétés animales" [„O společnostech u zvířat"], Paříž 1877; Engels cituje Espinase podle knihy Giraud-Teulona, str. 518 (viz poznámku 42), kde v dodatku je uveden úryvek této práce. — *69.*

[45] Hubert Howe Bancroft, „The native races of the Pacific states of North America" [„Původní rasy v tichomořských státech Severní Ameriky"], sv. I—V, New York 1875. — *71.*

[46] Viz Edward Westermarck, „The history of human marriage", [„Dějiny lidského manželství"], Londýn a New York 1891, str. 70—71. — *72.*

[47] Tento Marxův dopis se nezachoval. Engels se o něm zmiňuje v dopise Kautskému z 11. dubna 1884. — *72.*

[48] Jde o text Wagnerovy operní trilogie „Prsten Nibelungův", který napsal sám skladatel podle skandinávského eposu „Edda" a německého eposu „Píseň o Nibelunzích". Viz Richard Wagner, „Die Walküre. Erster Tag aus der Trilogie: Der Ring des Nibelungen" [„Valkýra. První den trilogie: Prsten Nibelungův"], druhé dějství.

„Píseň o Nibelunzích" — významný německý hrdinský epos, který vznikl na podkladě starých germánských mýtů a ság z doby takzvaného velkého stěhování národů (3.—5. století). Epos v té formě, v které se nám dochoval, vznikl okolo roku 1200. — *72, 352.*

[49] „*Edda*" — sbírka mytologických a hrdinských zpěvů a bájí skandinávských národů; zachovala se v podobě rukopisu ze 13. století, který objevil roku 1643 islandský biskup Sveinsson (tzv. „starší Edda"), a v podobě traktátu o poezii Skaldů, který sestavil počátkem 13. století básník a kronikář Snorri Sturluson („mladší Edda"). V písních „Eddy" je zachycen obraz skandinávské společnosti v době rozkladu rodového zřízení a stěhování národů. Jejich námětem jsou germánské báje.

„*Ögisdrecka*" — zpěv ze „starší Eddy", který patří ke starším textům sbírky. Engels zde cituje místa z 32. a 36. sloky tohoto zpěvu. — *73.*

[50] *Asové* a *Vanové* — dvě pokolení bohů ve skandinávské mytologii.

„*Ynglinga Saga*" [„Sága rodu Ynglingů"] — první ze 16 ság o norských králích od nejstarších dob až do konce 12. století z knihy „Heimskringla" [„Zemský kruh"] středověkého básníka a letopisce Snorri Sturlusona; napsal ji v první polovině 13. století na základě kronik o norských králích a islandských a norských rodových ság. Engels zde cituje ze 4. kapitoly této ságy. — *73.*

[51] Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 425; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 347. — *74.*

[52] Viz Johann Jakob Bachofen, „Das Mutterrecht", Stuttgart 1861, str. XXIII, 385 a násl. — *75.*

[53] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 187). — *76.*

[54] Gaius Julius Caesar, „Commentarii de bello Gallico", kniha V, kap. 14. — *76.*

[55] „The People of India" [„Indický lid"] vydal John Forbes Watson a John William Kaye, sv. 1—6, Londýn 1868—1872; Engels uvádí citát z 2. svazku tohoto vydání, str. 85. — *76.*

[56] *Australský systém tříd* — většina australských kmenů se dělila na manželské třídy nebo skupiny. Kmen měl čtyři manželské třídy, z nichž každá se dělila na mužskou a ženskou část. Mezi těmito čtyřmi třídami platila určitá pravidla o uzavírání manželství; muži z jedné skupiny mohli uzavírat manželství jen s ženami určité druhé skupiny. — *76.*

[57] Lewis H. Morgan, „Systems of consanguinity and affinity of the human family" [„Systémy pokrevního příbuzenství a vzájemných vztahů lidské rodiny"], Washington 1871 — *78, 115.*

[58] Výsledky Fisonových studií, které konal společně s Howittem, jsou zachyceny v knize: Lorimer Fison a Alfred William Howitt, „Kamilaroi and Kurnai" [„Kamilarojové a Kurnaové"], Melbourne, Sydney, Adelaide a Brisbane 1880. — *78.*

[59] Viz Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 459; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 374. Engels uvádí tento citát v Marxově reprodukci (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 28). — *81.*

[60] Engels cituje dopis Arthura Wrighta podle Morganovy knihy „Pravěká společnost" (viz Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 455; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 371). Celý text dopisu (z 19. května 1874, a ne jak udává Morgan 1873) vyšel v časopisu „American Anthropologist" [„Americký antropolog"], nová řada, Menasha, Wisconsin, USA, 1933, čís. 1, str. 138—140. — *83.*

[61] Hubert Howe Bancroft, „The native races of the Pacific States of North America", sv. I, New York 1875, str. 352—353. — *84.*

[62] *Saturnálie* — každoroční slavnosti ve starém Římě na počest boha Saturna. Konaly se v období zimního slunovratu při zakončení římského roku. V době slavností se pořádaly hromadné hostiny a orgie; saturnálií se zúčastňovali i otroci, mohli sedět u stolů spolu se svobodnými. V těchto dnech se povolovala i pohlavní promiskuita. Slovo „saturnálie" se stalo pojmem pro označení nevázaných pitek a orgií. — *84.*

[63] Jde o knihu Louise Agassize, kterou napsal společně se svou ženou, „A journey in Brazil" [„Cesta do Brazílie"], Boston a New York 1886; první vydání této knihy vyšlo roku 1868. — *85.*

[64] Jde o tzv. „Guadelupskou sentenci" z 21. dubna 1486 — třetí dekret španělského krále Ferdinanda V. Katolického, který vydal pod tlakem rolnického povstání v Katalánii. Král tu vystupoval jako rozhodčí mezi povstalými rolníky a feudály. Rozhodnutí předpokládalo zrušení připoutanosti k půdě a především zrušení celé řady nejvíce nenáviděných feudálních povinností, mezi nimi i práva první noci; rolníci za to museli zaplatit velké výkupné. — *86.*

[65] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 111). — *90.*

[66] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 112). — *90.*

[67] Viz Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 465–466; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 379. — *91.*

[68] Viz Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 470; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 382. — *91.*

[69] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 31). — *91.*

[70] Jde o práci Maxima Maximoviče Kovalevského „Pervobytnoje pravo, vypusk I. Rod" [„Prvobytné právo, sešit I. Rod"], Moskva 1886. V této práci se Kovalevskij opírá o údaje uveřejněné Iljou Grigorjevičem Oršanským roku 1875 a Alexandrou Jakovlevnou Jefimenkovou roku 1878 o rodinném společenství v Rusku. — *92.*

[71] *Jaroslavovou „Pravdou"* se označuje první část nejstaršího znění „Ruské Pravdy" — sborníku zákonů Staré Rusi, které vznikly v 11. a 12. stol. na základě zvykového práva té doby a vyjadřovaly ekonomické a sociální vztahy v tehdejší společnosti. — *92.*

[72] *Dalmatské zákony* — sbírka zákonů, které platily v 15.–17. století na Poljicích (část Dalmácie); byly známé pod názvem Poljický statut. — *92.*

[73] Viz Andreas Heusler, „Institutionen des Deutschen Privatrechts" [„Instituce německého soukromého práva"], Lipsko 1886, sv. II, str. 271. — *92.*

[74] Tato Nearchova zmínka je uvedena v Strabónově knize „Geografika" [„Popis země"], kniha XV, kap. 1. — *93.*

[75] *Calpullis* — rodové společenství mexických Indiánů v době španělského panství. Každé místní skupině, jejíž všichni členové byli stejného původu, patřil společně kus půdy, který nemohl být ani vyvlastněn, ani rozdělen mezi dědice. Calpullis popisuje Alonzo de Zurita ve své práci „Rapport sur les différentes classes de chefs de la Nouvelle-Espagne, sur les lois, les moeurs des habitants, sur les impôts établis avant et depuis la conquête, etc., etc." [„Zpráva o různých kategoriích náčelníků Nového Španělska, o zákonech, zvycích obyvatelstva, o daních zavedených před dobytím (Mexika) a po něm atd. atd."], uveřejněné poprvé v knize „Voyages, relations et mémoires originaux pour servir à l'histoire de la découverte de l'Amérique, publiés pour la première fois en français, par H. Ternaux-Compans" [„Cestopisy, zprávy a původní vzpomínky k historii objevení Ameriky, vydané poprvé francouzsky H. Ternauxem-Compansem"], sv. 11, Paříž 1840, str. 50–64. — *93.*

[76] Jde o článek Heinricha Cunowa „Die altperuanischen Dorf- und Markgenossenschaften" [„Vesnická a markovní společenství ve starém Peru"], uveřejněný v časopisu „Ausland" 20. a 27. října a 3. listopadu 1890.

„*Das Ausland*" [„Cizina"] — německý časopis pro zeměpis, národopis a přírodopis, zpočátku deník, od roku 1853 týdeník; vycházel v letech 1828—1893; od roku 1873 vycházel ve Stuttgartu. — *93.*

[77] Míní se tu článek 230 Napoleonova občanského zákoníku (Code civil), vydaného roku 1804. — *95.*

[78] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 32). — *95.*

[79] Homér, „Odyssea", první zpěv. — *95.*

[80] Aischylos, „Oresteia. Agamemnón". — *95.*

[81] Plutarchos, „Moralia", kap. V; viz také Georg Friedrich Schoemann „Griechische Alterthümer" [„Řecké starožitnosti"], Berlín 1855, str. 268. — *96.*

[82] *Spartiaté* — plnoprávní občané ve starověké Spartě.

Hélóti — původní obyvatelé jižního Peloponésu, které Sparťané porobili a zotročili. Hélóti byli připoutáni k půdě a byli povinni ji obdělávat. Odváděli až polovinu svého výnosu. — *96.*

[83] Aristofanes, „Ženský sněm". — *97.*

[84] Hérodot, „Historiai" [„Dějiny"], kniha VIII, kap. 105; viz také Ernst Wilhelm Wachsmuth, „Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates" [„Helénský starověk z hlediska státu"], díl II, oddíl II, Halle 1830, str. 77. — *97.*

[85] Euripides, „Orestes". — *97.*

[86] Engels tu uvádí myšlenku z „Německé ideologie" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 45). — *98.*

[87] Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 504; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 409. — *99.*

[88] *Hieroduloi* (*ἱερόδουλοι*) — ve starém Řecku a v řeckých koloniích otroci a otrokyně, kteří patřili k chrámům. Ženské hieroduly se na mnohých

místech, zvláště v městech v Malé Asii a v Korintu, zaměstnávaly chrámovou prostitucí. — *99.*

[89] Viz Tacitus, „Germania", kap. 18—19. — *101.*

[90] Ammianus Marcellinus, „Dějin knih XXXI", kniha XXXI, kap. 9; Prokopios z Kaisareie, „Dějiny válek císaře Justiniána s Peršany, Vandaly a Góty" („O válce gótské", kn. II, kap. 14). — *102.*

[91] Míní se tím trubadúrská poezie v jižní Francii koncem 11. až začátkem 13. století. — *102.*

[92] Engels zde parafrázuje jedno místo z díla Charlese Fouriera, „Théorie de l'unité universelle" [„Teorie univerzální jednoty"], v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], sv. 3, 2. vyd., díl 4, Paříž 1841; první vydání tohoto díla vyšlo pod názvem „Traité de l'association domestique-agricole" [„Pojednání o domácím a zemědělském sdružení"], sv. 1—2, Paříž - Londýn 1822. — *104.*

[93] *Dafnis a Chloe* — hrdinové starého řeckého pastýřského románu z 2. a 3. století (n. l.); o jeho autorovi Longovi není nic známo. — *108.*

[94] Viz „Píseň o Nibelunzích", desátý zpěv. — *109.*

[95] „*Gudrun*" — středověký německý epos z 13. století. — *109.*

[96] Henry Sumner Maine, „Ancient law; its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas" [„Staré právo; jeho souvislost s prvotními dějinami společnosti a jeho vztah k modernímu myšlení"]; první vydání této práce vyšlo v Londýně roku 1861. Místo, které cituje Engels, je na str. 170 tohoto vydání. — *111.*

[97] Viz Karel Marx a Bedřich Engels, „Manifest Komunistické strany", I. kap. (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 428—433). — *111.*

[98] Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 491—492; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 397. — *114.*

[99] Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 85—86; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 104; Engels cituje podle Marxova „Konspektu knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 71). — *119.*

[100] Jde o dobytí Mexika španělskými conquistadory v letech 1519—1521. — *120.*

[101] Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 115; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 126. — *122.*

[102] Zde i dále myslí Engels Tacitovo dílo „Germania". — *123.*

[103] Míní se díla G. L. von Maurera, „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt" [„Úvod do dějin markovního, dvorcového, vesnického a městského zřízení a veřejné moci"], Mnichov 1854, „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland" [„Dějiny markovního zřízení v Německu"], Erlangen 1856, „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland" [„Dějiny robotních dvorů, selských dvorů a dvorcového zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1862—1863, „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland" [„Dějiny vesnického zřízení v Německu"], sv. 1—2, Erlangen 1865—1866, „Geschichte der Städterverfassung in Deutschland" [„Dějiny městského zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1869—1871. — *125.*

[104] *„Neutrální národ"* — v 17. stol. válečný svaz několika indiánských kmenů příbuzných Irokézům. Tyto kmeny žily na severním břehu jezera Erie. Francouzští kolonizátoři nazývali tak tento svaz proto, že v bojích mezi kmeny Irokézů a Hurónů zachovával neutralitu. — *126.*

[105] Jde o národně osvobozenecký boj Kafrů a Núbijců proti anglickým kolonizátorům. Kafrové, které Angličané přepadli v lednu 1879, kladli v čele se svým vůdcem Kečivajem půl roku mimořádně vytrvalý odpor. Angličané zvítězili až po řadě bitev díky obrovské převaze zbraní. Podrobit si Kafry úplně se podařilo Angličanům až později, roku 1887, když využili několikaleté bratrovražedné války mezi jednotlivými kmeny Kafrů, kterou sami vyprovokovali.

Národně osvobozenecké povstání Núbijců, Arabů a ostatních súdánských národností vedené mohamedánským prorokem Muhammadem-Ahmadem, který se nazýval „Máhdí", tzn. „spasitel", vypuklo roku 1881 a dosáhlo mimořádných úspěchů v letech 1883—1884. Tehdy bylo osvobozeno od anglických kolonizátorů, kteří pronikali do Súdánu, téměř celé území Súdánu. Během povstání se vytvořil samostatný centralizovaný mahdistický stát. Teprve roku 1899 se Angličanům podařilo díky vnitřnímu oslabení súdánského státu neustálými válkami a mezikmenovými třenicemi a díky své drtivé převaze zbraní dobýt Súdán. — *126.*

[106] George Grote, „A History of Greece" [„Dějiny Řecka"], díl 1—12; první vydání tohoto spisu vyšlo v Londýně v letech 1846—1856; citované místo viz na str. 54—55 třetího dílu, který vyšel v Londýně roku 1869. — *129.*

[107] Odkaz na Démosthenovu soudní řeč proti Eubulidovi. V této řeči se mluví o starém zvyku pohřbívat ve společných pohřebištích pouze pokrevní příbuzné. — *129.*

[108] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 134). — *130.*

[109] Engels zde cituje úryvek ze spisu starořeckého filosofa Dikaiarcha, který se nám nedochoval; uvádí se v knize Wilhelma Wachsmutha „Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates", díl I, oddíl I, Halle 1826, str. 312. — *130.*

[110] Wilhelm Adolf Becker, „Charikles, Bilder altgriechischer Sitte. Zur genaueren Kenntniss des griechischen Privatlebens" [„Charikles, obrazy starořeckých mravů. K podrobnějšímu poznání soukromého života Řeků"], díl II, Lipsko 1840, str. 447. — *130.*

[111] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 136). — *131.*

[112] George Grote, „A History of Greece", nové vyd., díl 3, Londýn 1869, str. 66. — *131.*

[113] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 137). — *131.*

[114] George Grote, „A History of Greece", nové vyd., díl 3, Londýn 1869, str. 60. Citát uvedený Marxem (s poznámkami v závorkách) v jeho „Konspektu knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 138). — *132.*

[115] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 138—139). — *132.*

[116] George Grote, „A History of Greece", nové vyd., díl 3, Londýn 1869, str. 58—59. — *132.*

[117] Homér, „Ilias", druhý zpěv. — *133.*

[118] Míní se spis Numy Denise Fustela de Coulanges „La cité antique" [„Starověký městský stát"], kn. III, kap. I; první vydání této knihy vyšlo v Paříži a Štrasburku roku 1864. — *133.*

[119] Dionýsios Halikarnaský, „Římské dějiny", kniha II, kap. 12. — *133.*

[120] Aischylos, „Sedm proti Thébám". — *134.*

[121] Georg Friedrich Schoemann, „Griechische Alterthümer", sv. I, Berlín 1855, str. 27. — *134.*

[122] Jde o knihu Williama Ewarta Gladstona „Iuventus mundi. The gods and men of the heroic age" [„Mládí světa. Bozi a lidé herojské doby"], kap. 11; první vydání této knihy vyšlo v Londýně roku 1869. — *134.*

[123] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 143); citát z knihy Lewise H. Morgana „Ancient society", Londýn 1877, str. 248; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 221. — *134.*

[124] Homér, „Ilias", druhý zpěv. — *135.*

[125] Viz Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" („Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 144—145). — *136.*

[126] Thukydides, „Dějiny peloponéské války", kniha I, kap. 13. — *136.*

[127] Aristoteles, „Politika", kniha III, kap. 10. — *136.*

[128] Jde o čtvrtou (nejnižší) třídu aténských občanů — o théty (svobodné, ale nemajetné), kteří dostali právo zastávat veřejné úřady; část pramenů připisuje tuto změnu Aristidovi (5. stol. před n. l.). — *144.*

[129] Jde o tzv. metoiky — cizince, kteří se trvale usadili v Atice, byli svobodní, ale neměli práva aténských občanů (právo zastávat veřejné úřady, účastnit se lidového sněmu, vlastnit nemovitý majetek atd.). Zabývali se především řemeslem a obchodem, museli platit zvláštní daně a mít „ochránce" z řad plnoprávných občanů, jejichž prostřednictvím se mohli obracet na správní orgány. — *145.*

[130] V letech 510—507 před n. l. stál v čele boje aténského lidu proti staré rodové šlechtě Kleisthenes, představitel rodu Alkmeónovců. Vláda šlechty byla svržena a zavedeny reformy, které měly odstranit zbytky rodového zřízení. — *145.*

[131] Viz Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 271; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 235. — *145.*

[132] V roce 560 před n. l. strhl moc v Aténách do svých rukou Peisistratos, představitel zchudlého aristokratického rodu, a nastolil režim vlády jediné osoby — tyranii. Tato forma vlády existovala s přestávkami (Peisistratos byl dvakrát přinucen uprchnout z Atén, ale vždy se vrátil), i po Peisistratově smrti v roce 527 až do roku 510, kdy byl vypovězen jeho syn Hippias; brzy nato vznikla vláda otrokářské demokracie vedená Kleisthenem. Peisistratova činnost, zaměřená na ochranu zájmů drobných a středních pozemkových vlastníků proti rodové aristokracii, nijak podstatně nezměnila politickou strukturu aténského státu. — *147.*

[133] *Zákony dvanácti desek* — nejstarší památka římského práva. Pocházejí z poloviny 5. stol. před n. l. a jsou výsledkem boje plebejů proti patricijům. V podstatě zaznamenávají obyčejové právo, které dosud v Římě platilo; tyto zákony odrážejí proces majetkové diferenciace římské společnosti, rozvoj otrokářství a utváření otrokářského státu. Zákony byly vyryty do dvanácti měděných desek. — *148.*

[134] Míní se bitva v *Teutoburském lese* (roku 9 n. l.) mezi germánskými kmeny, které povstaly proti římským vetřelcům, a římskými vojsky vedenými Varem. Bitva skončila porážkou Římanů a Varovou sebevraždou. — *149.*

[135] *Appius Claudius* byl zvolen na léta 451—450 před n. l. do komise deseti (decemvirů), která měla sestavit zákony, jež se staly známé jako zákony dvanácti desek; komisi byla na toto období udělena mimořádná moc. Po uplynutí určeného období se Appius Claudius spolu s ostatními decemviry pokoušel uzurpovat moc a prodloužit činnost komise i na rok 449. Zvůle a násilnictví decemvirů, především Appia Claudia, vyvolaly však povstání plebejů, které vedlo ke svržení decemvirů. Appius Claudius byl uvržen do vězení, kde brzy zemřel. — *150.*

[136] *Druhá punská válka* (218—201 před n. l.) — byla jedna z válek dvou největších otrokářských států starověku — Říma a Kartága — o nadvládu v západním Středomoří a o uchvácení nových území a otroků. Válka skončila porážkou Kartága. — *150.*

[137] Engels zde znovu cituje Marxovu poznámku o původu řeckého rodu (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 134). — *150.*

[138] Titus Livius, kronika „Ab urbe condita" [„Od založení města"]. — *151.*

[139] Christian Konrad Ludwig Lange se ve své knize „Römische Alterthümer" [„Římské starožitnosti"], sv. I, Berlín 1856, str. 195, odvolává na disertaci Georga Philippa Eduarda Huschka „De privilegiis Feceniae Hispalae

senatusconsulto concessis (Liv. XXXIX, 19)" [„O poskytnutí privilegií Hispalské (sevilské) Fecenii z rozhodnutí senátu (Livius, kniha XXXIX, kap. 19)"], Göttingen 1822. — *153.*

[140] Barthold Georg Niebuhr, „Römische Geschichte" [„Římské dějiny"], díl I—III; místo, které cituje Engels, je z prvního dílu, který poprvé vyšel v Berlíně roku 1811. — *154.*

[141] Theodor Mommsen, „Römische Geschichte" [„Římské dějiny"], sv. I, kn. 1, kap. 6; první vydání I. svazku tohoto díla vyšlo v Lipsku roku 1854. — *154.*

[142] Dureau de La Malle, „Économie politique des Romains" [„Politická ekonomie Římanů"], díl 1—2, Paříž 1840. Míní se srovnávací tabulky starých a nových měr a peněžních jednotek, které byly vytištěny na konci prvního dílu. — *156.*

[143] John Ferguson MacLennan, „Primitive marriage", Edinburgh 1865. — *158.*

[144] Maxim Kovalevskij, „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété" [„Nárys původu a vývoje rodiny a vlastnictví"], Stockholm 1890. — *158.*

[145] Angličané dobyli Wales roku 1283, Wales si však podržel ještě autonomii; v polovině 16. století byl sloučen s Anglií úplně. — *158.*

[146] V letech 1869—1870 pracoval Engels na velkém spisu věnovaném dějinám Irska, který zůstal nedokončen (zlomek tohoto Engelsova díla viz Marx - Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 503—544, část přípravných materiálů k tomuto spisu viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. X, 1948, str. 100—263). Při studiu dějin Keltů studoval Engels také starowaleské zákony. — *159.*

[147] Engels cituje knihu „Ancient laws and institutes of Wales" [„Starobylá práva a zřízení ve Walesu"], sv. I, 1841, str. 93. — *159.*

[148] V září roku 1891 podnikl Engels cestu po Skotsku a Irsku. — *160.*

[149] Jde o povstání skotských horalů roku 1745 proti útlaku a vyhánění z půdy, které se provádělo v zájmu anglo-skotské pozemkové aristokracie a buržoazie. Nespokojenosti horalů využila část šlechty Skotské vysočiny, která měla zájem na zachování feudálně patriarchálního klanového zřízení a podporovala nároky, které si činili na anglický trůn představitelé svržené dynastie Stuartovců (oficiálním cílem povstalců bylo dosadit na trůn vnuka Jakuba II. Stuarta Karla Eduarda). Po potlačení povstání bylo klanové zřízení na Skotské vysočině zničeno a vyhánění skotského rolnictva z půdy pokračovalo ještě bezohledněji. — *161.*

[150] Lewis H. Morgan, „Ancient society", Londýn 1877, str. 357–358; čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 296–297. — *161.*

[151] Beda Venerabilis, „Historia ecclesiastica gentis Anglorum" [„Církevní dějiny Anglů"], kniha I, kap. 1. — *161.*

[152] Caesar, „Commentarii de bello Gallico", kniha VI, kap. 22. — *162.*

[153] *Alamanské kmenové právo* (Alamannorum lex) — soubor zvykového práva germánského kmene Alamanů (Alemanů), který sídlil od 5. století na území dnešního Alsaska, východního Švýcarska a jihozápadního Německa; pochází z konce 6. a začátku 7. a 8. století. Engels se odvolává na zákon LXXXI (LXXXIV) „Alamanského kmenového práva". — *162.*

[154] Jde o spisy Maxima Kovalevského, „Prvobytné právo, sešit I. Rod", Moskva 1866, a „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété", Stockholm 1890. — *162.*

[155] *„Píseň o Hildebrandovi"* — hrdinský epos, památka starogermánské epické poezie z 8. století, z níž se dochovaly pouze zlomky. — *163, 189.*

[156] Tacitus, „Germania", kap. 7. — *163.*

[157] Diodóros Sicilský, „Bibliothecae historicae quae supersunt" [„Co zbývá z ‚Knihovny historické'"], díl 4, kniha IV, kap. 34, str. 43–44. — *164.*

[158] *„Völuspâ"* („Völospa") [„Vidění věštkyně"] — jeden ze zpěvů „starší Eddy" (viz poznámku 49). — *164.*

[159] Míní se tyto spisy: Anton Christian Bang, „Vøluspaa og de Sibyllinske orakler" [„Vidění věštkyně a sibylské věštby"], 1879, a Elseus Sophus Bugge, „Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse" [„Studie o původu severských ság o bozích a hrdinech"], Kristiania (Oslo) 1881–1889. — *164.*

[160] Povstání germánských a galských kmenů pod Civilovým vedením proti římské nadvládě v letech 69–70 (podle některých pramenů 69–71) bylo vyvoláno zvýšením daní, zesílenými odvody a přehmaty římských úředníků. Zachvátilo značnou část Galie a Římem ovládaná germánská území a zdálo se, že Řím tato území ztratí. Po počátečních úspěších byli povstalci několikrát poraženi a museli s Římem uzavřít mír. — *165.*

[161] Caesar, „Commentarii de bello Gallico", kniha IV, kap. 1. — *166.*

[162] Tacitus, „Germania", kap. 26. — *167.*

[163] „*Codex Laureshamensis*" — sbírka opisů darovacích listin a privilegií lorschského kláštera. Klášter byl založen v druhé polovině 8. století ve francké říši nedaleko města Wormsu; měl velké feudální panství v jihozápadním Německu. Sbírka, která vznikla v 12. století, je jedním z nejdůležitějších pramenů o historii selského a feudálního pozemkového majetku v 8. a 9. století. — *168.*

[164] Plinius, „Naturalis historia" [„Přírodní věda"], kniha XVIII, kap. 17. — *168.*

[165] Plinius, „Naturalis historia", kniha IV, kap. 14. — *172.*

[166] Liutprand z Cremony, „Antapodosis" [„Odplata"], kniha VI, kap. 6. — *176.*

[167] Salvianus z Marseille, „De gubernatione dei" [„O řízení božím"], kniha V, kap. 8. — *176.*

[168] *Beneficium* (doslova dobrodiní) — forma propůjčení pozemků, velmi rozšířená ve francké říši v první polovině 8. stol. Půda udělená jako beneficium, i s poddanými rolníky, kteří na ní žili, přecházela do doživotního užívání obdarovaného (beneficiáře), který za to vykonával určité služby, většinou vojenské. V případě úmrtí propůjčovatele beneficia nebo beneficiáře nebo i jestliže beneficiář neplnil své povinnosti a zanedbával hospodářství, vracelo se beneficium vlastníkovi nebo jeho dědicům a k obnovení beneficiálních vztahů bylo zapotřebí nového udělení. Beneficia uděloval nejen král, ale i církev nebo velcí magnáti. Tento systém přispíval k vytváření třídy feudálů, zvláště drobné a střední šlechty, k znevolnění rolnických mas, k rozvoji vazalských vztahů a feudální hierarchie. Později se beneficia měnila v dědičná léna (lat. feudum). Význam beneficiálního systému v dějinách vývoje feudalismu ukázal Engels v práci „Francká doba" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 515—563). — *178.*

[169] *Župní hrabata* (Gaugrafen) — královští úředníci ve francké říši; stáli v čele žup nebo hrabství. Každý hrabě měl ve své župě soudcovskou moc, vybíral daně, stál v čele vojska a při válečných taženích mu velel. Za své služby požíval třetiny královských důchodů vybraných v jeho župě a za odměnu dostával i půdu. Později se hrabata postupně měnila z jmenovaných královských úředních osob ve velké feudály, kteří měli neomezenou moc, zvláště po roce 877, kdy se tento úřad stal oficiálně dědičným. — *178.*

[170] Jde o soupis pozemků, k nim patřících obyvatel a příjmů kláštera Saint-Germain-des-Prés, který vznikl v 9. století a je známý pod názvem „Polypty-

ka opata Irminona". Engels cituje údaje zřejmě podle knihy Paula Rotha „Geschichte des Beneficialwesens von den ältesten Zeiten bis ins zehnte Jahrhundert" [„Dějiny beneficiálního zřízení od nejstarších dob až do desátého století"], Erlangen 1850, str. 378. — *179.*

[171] *Litové* — polosvobodní rolníci, povinní robotou a poplatky, kteří tvořili vedle kolónů a otroků jednu z hlavních skupin závislých rolníků v době Meroveovců a Karlovců. — *179.*

[172] *Angarie* — povinnosti obyvatelstva za římského císařství dávat státu k dispozici koňská spřežení a nosiče; tyto povinnosti se časem stále rozšiřovaly a staly se obyvatelstvu těžkým břemenem. — *179.*

[173] *Komendace* — jeden ze způsobů, kterým se v Evropě v 8.—9. stol. dostávali rolníci pod „ochranu" feudálů nebo menší feudálové pod „ochranu" větších. Komendace byla vázána na určité podmínky, jako vojenskou a jinou službu, předání půdy ochránci, který ji propůjčil zpátky jako léno. Pro rolníky, kteří byli často k tomuto aktu nuceni násilím, znamenala ztrátu osobní svobody, a drobní feudálové se tak dostávali do vazalské závislosti na velkých feudálech. Komendace pomáhala jednak utužovat nevolnictví rolnictva, jednak upevňovat feudální hierarchii. — *180.*

[174] Charles Fourier, „Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales" [„Teorie čtyř pohybů a všeobecných osudů"], 3. vyd.; Sebrané spisy, díl 1, Paříž 1846, str. 220; první vydání knihy vyšlo anonymně v Lyonu roku 1808. — *181.*

[175] U *Hastingsu* došlo v roce 1066 k bitvě vojsk normanského vévody Viléma, který vtrhl do Anglie, s Anglosasy. Anglosaská vojska, v jejichž vojenské organizaci se zachovaly zbytky rodového zřízení a která měla primitivní výzbroj, byla rozdrcena, anglosaský král Harold zahynul v boji a Vilém se stal anglickým králem, zvaným Vilém I. Dobyvatel. — *189.*

[176] Karel Marx, „Konspekt knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" („Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 153—154). — *191.*

[177] *Dithmarschen* — oblast v jihozápadní části Šlesviku-Holštýna. Ve starověku byla osídlena Sasy, v 8. stol. jí dobyl Karel Veliký, později byla pod vládou různých duchovních a světských feudálů. Od poloviny 12. stol. si začalo obyvatelstvo Dithmarschen, mezi nímž převládali svobodní rolníci, postupně dobývat nezávislosti a od začátku 13. stol. do poloviny 16. stol. bylo fakticky nezávislé; úspěšně odráželo pokusy dánských králů i holštýnských vévodů o podrobení této oblasti. Společenský vývoj této oblasti probíhal velmi své-

rázně: stará místní šlechta do 13. stol. fakticky zmizela, v období nezávislosti byl Dithmarschen seskupením samosprávných rolnických občin, jejichž základem byly v mnoha případech staré rolnické rody. Do 14. stol. mělo nejvyšší moc v Dithmarschen shromáždění všech svobodných vlastníků půdy, potom přešla do rukou tří volených kolegií. V roce 1559 vojska dánského krále Bedřicha II. a holštýnských vévodů Jana a Adolfa zlomila odpor dithmarschenského obyvatelstva a oblast byla rozdělena mezi vítěze. Ale občinové zřízení a částečná samospráva se udržely v Dithmarschen až do poloviny 19. stol. — *196.*

[178] G. W. F. Hegel, „Grundlinien der Philosophie des Rechts" [„Základní rysy filosofie práva"], §§ 257 a 360; první vydání tohoto díla vyšlo v Berlíně roku 1821. — *196.*

[179] Citované místo uvádí Marx částečně ve svém „Konspektu [knihy Lewise H. Morgana ‚Pravěká společnost'" (viz „Archiv Marxa i Engelsa", sv. IX, str. 56—57); čes. vyd. „Pravěká společnost", Praha 1954, str. 446. — *203.*

[180] Tuto úvodní poznámku napsal Engels pro nové (separátní) vydání Marxovy práce „Námezdní práce a kapitál" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 400—430) z roku 1884; roku 1891 ji celou vložil do své předmluvy k novému vydání tohoto Marxova díla (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22). — *204.*

[181] Bruselský *Německý dělnický vzdělávací spolek* (též Německý dělnický spolek) založili koncem srpna 1847 Marx a Engels s cílem politicky vychovávat německé dělníky žijící v Belgii a propagovat mezi nimi myšlenky vědeckého komunismu. Pod vedením Marxe, Engelse a jejich spolubojovníků se tento spolek stal legálním centrem sjednocujícím německé revoluční proletáře v Belgii a udržoval přímé spojení s flámskými a valonskými dělnickými kluby. Nejlepší členové spolku vstoupili do bruselské obce Svazu komunistů. Spolek hrál významnou úlohu při zakládání bruselské „Association démocratique" („Demokratického sdružení"). Po únorové buržoazní revoluci z roku 1848 ve Francii byla činnost spolku zmařena, protože belgická policie zatýkala jeho členy a vypovídala je ze země. — *204.*

[182] Tuto stať napsal Engels jako předmluvu k prvnímu německému vydání Marxovy práce „Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196). Tato Marxova práce byla napsána francouzsky a uveřejněna v roce 1847 v Paříži a v Bruselu. Za Marxova života už v žádném dalším vydání nevyšla. Pro první německé vydání napsal Engels mimo předmluvu řadu poznámek a zredigoval překlad. Toto vydání vyšlo v druhé polovině ledna 1885 pod názvem „Das Elend

der Philosophie. Antwort auf Proudhons ‚Philosophie des Elends'", Stuttgart 1885; ještě počátkem ledna téhož roku publikoval předmluvu na Engelsův podnět časopis „Neue Zeit" pod titulem „Marx a Rodbertus". Předmluva byla zařazena také do druhého německého vydání knihy z roku 1892; k tomuto vydání napsal Engels ještě krátkou samostatnou předmluvu (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22).

„*Die Neue Zeit*" [„Nová doba"] — teoretický časopis německé sociální demokracie, vycházel ve Stuttgartu od roku 1883 do října 1890 jako měsíčník, později do podzimu 1923 jako týdeník. Redaktorem časopisu byl od roku 1883 do října 1917 Karl Kautsky, od října 1917 do podzimu 1923 Heinrich Cunow. V letech 1885—1894 otiskl Engels v tomto časopise řadu svých článků, neustále pomáhal redakci svými radami a nejednou ji kritizoval za úchylky od marxismu, kterých se v časopise dopouštěla. V druhé polovině devadesátých let, po Engelsově smrti, se začaly v časopise soustavně objevovat revizionistické články. Za první světové války zaujímal centristické stanovisko, fakticky podporoval sociální šovinisty. — *205.*

[183] Jde o Marxův článek „O Proudhonovi", který byl napsán na žádost Johanna Baptista Schweitzera, redaktora listu „Social-Demokrat" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 58—65).

Marx a Engels, kteří neměli k dispozici jiný publikační orgán k působení na německé dělnické hnutí, přislíbili spolupráci listu „Social-Demokrat", neboť programový prospekt listu, jejž jim Schweitzer v listopadu 1864 poslal, neobsahoval Lassallovy teze. Přesto už v únoru 1865 Marx a Engels spolupráci přerušili pro zásadní názorové nesrovnalosti se Schweitzerem.

„*Social-Demokrat*" [„Sociální demokrat"] — orgán lassallovského Všeobecného dělnického spolku. Vycházel pod tímto názvem v Berlíně od 15. prosince 1864 do roku 1871; v letech 1864—1865 byl jeho redaktorem Johann Baptist Schweitzer. — *205.*

[184] Prohlášení o přerušení své spolupráce se „Social-Demokratem" poslali Marx a Engels do redakce listu v únoru 1865; díky tomu, že Marx podnikl potřebné kroky, bylo brzy uveřejněno v řadě německých listů. Tím byl Schweitzer donucen otisknout je 3. března 1865 v „Social-Demokratu" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 113). — *205.*

[185] Engels má na mysli svou předmluvu k prvnímu německému vydání II. dílu Marxova „Kapitálu", kterou ukončil 5. května 1885 (viz Karel Marx, „Kapitál", díl II, čes. vyd. 1955, str. 11—28). — *206.*

[186] Tato pomlouvačná obvinění na Marxovu adresu jsou obsažena v Rodbertusových dopisech Rudolphu Meyerovi z 29. listopadu 1871 (viz „Briefe und Socialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow. Herausgegeben von

Dr. Rudolph Meyer" [„Dopisy a sociálně politické články dr. Rodbertuse-Jagetzowa, vydal dr. Rudolph Meyer"], sv. I, Berlín, str. 134) a v dopisech J. Zellerovi ze 14. března 1875 (viz „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft" [„Časopis pro všeobecnou státovědu"], sv. 35, Tübingen 1879, str. 219). — *206.*

[187] Engels má na mysli tři samostatné Rodbertusovy práce, vydané v Berlíně 1850 a 1851 pod společným názvem „Sociale Briefe an von Kirchmann" [„Sociální dopisy von Kirchmannovi"]. — *206.*

[188] Rodbertus, „Sociale Briefe an von Kirchmann. Zweiter Brief: Kirchmann's sociale Theorie und die meinige" [„Sociální dopisy von Kirchmannovi. Druhý dopis: Kirchmannova sociální teorie a moje sociální teorie"], Berlín 1850, str. 54. — *206.*

[189] V roce 1821 vyšel v Londýně anonymní pamflet pod názvem „The Source and Remedy of the National Difficulties, deduced from Principles of Political Economy, in A Letter to Lord John Russell" [„Zdroje národních obtíží a jak jim odpomoci. Dopis lordu Johnu Russellovi"], Londýn 1821. Ocenění tohoto pamfletu podává Engels v předmluvě k prvnímu německému vydání druhého dílu „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl II, čes. vyd. 1955, str. 20—23). — *206.*

[190] Marx měl na tomto místě asi na mysli dílo anglického ekonoma Thomase *Hodgskina.* V druhém německém vydání „Bídy filosofie" z roku 1892 opravil Engels jméno Hopkins na Hodgskin a rok vydání 1822 na 1827. Upozorňuje na to v předmluvě k druhému německému vydání „Bídy filosofie" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22). — *207.*

[191] Karel Marx, „Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 118). Kurzívu a slova v závorkách doplnil v citátu Engels. — *207.*

[192] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 31—189. — *207.*

[193] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 76. — *208.*

[194] David Ricardo, „On the principles of political economy, and taxation" [„Zásady politické ekonomie a zdanění"]. V prvním vydání, které vyšlo v Londýně v roce 1817, nejsou kapitoly rozděleny do oddílů, jak uvádí Engels; toto rozdělení provedl Ricardo až v druhém vydání z roku 1819. V roce 1821 vyšlo třetí vydání, které autor značně přepracoval. — *209.*

[195] V roce 1871 publikoval Rodbertus článek „Der Normal-Arbeitstag" [„Normální pracovní den"]; článek byl otištěn v časopise „Berliner Revue" [„Berlínská revue"] ze 16., 23. a 30. září 1871 a ještě téhož roku vyšel v Berlíně jako brožura. — *210.*

[196] Míní se tím skupina osob zúčastněných na vydání literární pozůstalosti Rodbertuse-Jagetzowa, hlavně jeho práce „Das Kapital. Vierter socialer Brief an von Kirchmann" [„Kapitál. Čtvrtý sociální dopis von Kirchmannovi"], Berlín 1884; knihu vydal Theophil Kozak, který byl také autorem úvodu; předmluvu napsal německý vulgární ekonom Adolph Wagner. — *210.*

[197] Míní se tu úryvek z Marxovy práce „Ke kritice politické ekonomie", která obsahuje kritiku názorů Johna Graye (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 95—98). Tento úryvek byl připojen k prvnímu německému vydání „Bídy filosofie" jako jedna z příloh. — *210.*

[198] Rodbertus-Jagetzow, „Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände" [„K poznání našich národohospodářských poměrů"], Neubrandenburg a Friedland 1842, str. 61. — *211.*

[199] Engels má na mysli toto místo z předmluvy Adolpha Wagnera k Rodbertusově práci „Kapitál. Čtvrtý sociální dopis von Kirchmannovi": „Rodbertus zde projevuje takovou schopnost abstraktního myšlení, jaká je vlastní jen největším duchům" (viz C. Rodbertus-Jagetzow, „Das Kapital. Vierter socialer Brief an von Kirchmann", Berlín 1884, str. VII—VIII). — *211.*

[200] Rodbertus-Jagetzow, „Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände", Neubrandenburg a Friedland 1842, str. 62. Dále se také rozbírá a cituje tato práce. — *211.*

[201] Paragraf 110 trestního zákoníku německé říše vstoupil v platnost v roce 1871. Stanovil peněžní trest do výše 200 tolarů nebo trest vězení až do dvou let za jakékoli zveřejnění písemné výzvy k neposlušnosti vůči zákonům a platným nařízením. — *216.*

[202] Jde o druhé francouzské vydání „Bídy filosofie", které v té době připravovala Marxova dcera Laura Lafarguová; příprava tohoto vydání se však protáhla, takže vyšlo v Paříži v roce 1896 až po Engelsově smrti. — *218.*

[203] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 409—422. — *218.*

[204] Tento článek napsal Engels 25. ledna 1885 pro list „Der Sozialdemokrat". Patrně téhož dne napsal dopis Paulu Lafarguovi, v němž vyslovil jinými slovy a stručnější formou táž fakta a myšlenky. Lafargue předal tento dopis

Jules Guesdovi a ten ho pak použil pro svou vlastní stať otištěnou jako úvodník v „Cri du peuple" z 31. ledna 1885. Guesde citoval ve svém článku větší část Engelsova dopisu, aniž uvedl jeho jméno; poznamenal však, že tento dopis obdržel z Londýna „od jednoho veterána našich velkých sociálních bojů".

„*Le cri du peuple*" [„Hlas lidu"] — francouzský socialistický deník, který vycházel v Paříži od února do května 1871 a od října 1883 do konce ledna 1889. — *219.*

[205] Engels má na mysli dohodu mezi Pruskem a Ruskem, uzavřenou v lednu 1885 o vzájemném vydávání osob obviněných ze zločinu nebo přečinu proti představiteli státu nebo některému členovi jeho rodiny nebo z nezákonné výroby či přechovávání třaskavin. — *219.*

[206] V letech 1876—1877 žila v Londýně ruská publicistka Olga Alexejevna Novikovová, která byla ve spojení s vládnoucími kruhy Ruska a vedoucími kruhy anglické liberální strany. V úzkém kontaktu s Gladstonem se aktivně podílela na kampani, jež se rozvinula v Rusku i v Anglii proti pokusům Disraeliho konzervativní vlády zavléci Anglii na straně Turecka do války proti Rusku. Tyto události spadají do doby války Srbska a Černé Hory proti Turecku z roku 1876 a do doby rusko-turecké války z let 1877—1878, kdy národně osvobozenecké hnutí balkánských Slovanů proti tureckému jhu v sedmdesátých letech dosáhlo vrcholu. Kampaň přispěla k tomu, že Anglie do této války nevstoupila. Článek O. A. Novikovové, o němž se Engels zmiňuje, byl nadepsán „Rusifikace Anglie". — *219.*

[207] „*The Pall Mall Gazette*" — londýnský večerník, který vycházel v letech 1865—1920. V šedesátých letech měl konzervativní zaměření. Marx a Engels byli ve spojení s tímto listem od července 1870 do června 1871. V letech 1870—1871 uveřejnil list kromě Engelsových článků o prusko-francouzské válce z let 1870—1871 i První adresu generální rady o prusko-francouzské válce a části Druhé adresy. Jak poznamenal Marx, byla „Pall Mall Gazette" po jistou dobu „jediným nepodplatitelným londýnským listem". Koncem června 1871 se však list připojil k všeobecné pomlouvačné kampani proti Internacionále, kterou vyvolal buržoazní tisk v souvislosti s Pařížskou komunou. To přimělo Marxe a Engelse, aby s tímto listem přerušili veškeré styky. — *219.*

[208] Tato brožura byla vydána pod titulem „Falšivomonětčiki ili Agenty russkogo pravitělstva". — *220.*

[209] Článek „*Anglie v roce 1845 a 1885*" napsal Engels pro časopis „Commonweal"; pak jej přeložil do němčiny a v červnu 1885 publikoval v časopise „Die

Neue Zeit" [„Nová doba"]. Později jej Engels celý zařadil do dodatků k americkému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii", které vyšlo v roce 1887 (viz tento svazek, str. 282–288), a v roce 1892 do předmluvy k anglickému a druhému německému vydání této své práce (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22).

„*The Commonweal*" [„Obecné blaho"] – anglický týdeník, který vycházel v Londýně v letech 1885–1891 a 1893–1894; byl to orgán Socialistické ligy. Engels v tomto časopise publikoval v letech 1885 a 1886. – *222.*

[210] Viz „The Quarterly Review" [„Čtvrtletní přehled"], sv. 71, Londýn 1843, str. 273. – *222.*

[211] *Lidová charta* (People's Charter) – listina obsahující požadavky chartistů; byla uveřejněna 8. května 1838 jako návrh zákona, který měl být předložen parlamentu; měla šest bodů: všeobecné volební právo (pro muže od 21 let), každoroční volby do parlamentu, tajné hlasování, vyrovnání volebních obvodů, zrušení majetkového censu pro kandidáty do parlamentu, plat pro poslance. Tři petice chartistů, požadující přijetí Lidové charty, byly parlamentem zamítnuty roku 1839, 1842 a 1849. – *222.*

[212] Na *10. dubna 1848* svolali chartisté do Londýna masovou demonstraci, která měla táhnout k parlamentu a podat petici s Lidovou chartou. Vláda demonstraci zakázala, do Londýna bylo staženo vojsko a policie, aby ji znemožnily, chartističtí vůdci, z nichž někteří začali kolísat, se rozhodli demonstraci odvolat a přemluvili masy demonstrantů, aby se rozešly. Nezdaru demonstrace využily reakční síly a zahájily útok proti dělníkům a represálie proti chartistům. – *223.*

[213] Jde o *reformu volebního práva*, kterou anglická Dolní sněmovna přijala roku 1831 a král Vilém IV. podepsal v červnu 1832. Tato reforma odstraňovala politický monopol pozemkové a finanční aristokracie, neboť otevřela přístup do parlamentu představitelům průmyslové buržoazie. Proletariát a maloburžoazie, které byly hlavní silou v boji za reformu, byly liberální buržoazií oklamány a volební právo nedostaly. – *223.*

[214] Cla na obilí se v Anglii vybírala na základě takzvaných *obilních zákonů*, které měly omezit nebo zakázat dovoz obilí ze zahraničí v zájmu velkých pozemkových vlastníků-landlordů. Boj mezi průmyslovou buržoazií a velkými pozemkovými vlastníky skončil roku 1846 přijetím zákona o zrušení obilních zákonů. Toto opatření a s ním související snížení cen chleba znamenalo určité zlevnění živobytí a vedlo nakonec ke snížení dělnických mezd a zvýšení zisků buržoazie. Odstranění obilních zákonů bylo těžkou ranou pro velké pozemkové vlastníky a přispělo k urychlení rozvoje kapitalismu v Anglii. – *223, 283, 389.*

[215] Slovy v uvozovkách označuje Engels zde a dále hlavní požadavky Lidové charty. — *224.*

[216] Roku 1867 byla v Anglii pod tlakem lidových mas provedena *druhá volební reforma.* Na tomto hnutí se aktivně podílela generální rada Mezinárodního dělnického sdružení. Podle nového zákona byl snížen majetkový census. Ve venkovských volebních obvodech bylo volební právo rozšířeno na pachtýře, kteří platili nejméně 12 liber št. pachtovného ročně. Ve městech dostali volební právo všichni majitelé a nájemci domů, i nájemníci, kteří bydleli v daném městě alespoň rok a platili nejméně 10 liber št. nájemného. Reformou z roku 1867 se počet voličů v Anglii víc než zdvojnásobil a volební právo obdržela také větší část kvalifikovaných dělníků.

Roku 1884 byla v Anglii pod tlakem lidových mas ve venkovských obvodech provedena *třetí volební reforma.* Venkovským obvodům se touto reformou dostalo volebního práva za stejných podmínek jako roku 1867 obvodům městským. Ani po třetí volební reformě neměly však ještě volební právo značné vrstvy obyvatelstva, například vesnický proletariát, městská chudina a všechny ženy. — *224.*

[217] *East End* — východní část Londýna, která je převážně obydlena proletariátem a jinými chudými vrstvami obyvatelstva. — *226, 413.*

[218] Viz „Report of the Fifty-Third Meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Southport in September 1883" [„Zpráva z padesátého třetího zasedání Britské společnosti pro povznesení věd, konaného v září 1883 v Southportu"], Londýn 1884, str. 608—609.

Britská společnost pro povznesení věd byla založena v roce 1831 a existuje v Anglii dodnes; materiály výročních zasedání se vydávají ve formě zpráv. — *228.*

[219] Brožura „Karl Marx vor den Kölner Geschwornen. Prozess gegen den Ausschuss der rheinischen Demokraten wegen Aufrufs zum bewaffneten Widerstand" [„Karel Marx před kolínskou porotou. Proces proti výboru porýnských demokratů obviněnému z vyzývání k ozbrojenému odporu"] byla vydána v Hottingen-Curychu počátkem října 1885 jako druhá publikace „Sociálně demokratické knižnice", která vycházela německy v Curychu a potom v letech 1885—1890 v Londýně. Brožura obsahuje novinový materiál o procesu přetištěný z „Neue Rheinische Zeitung", čís. 226 a 231—233 z 19., 25., 27. a 28. února 1849. (O procesu viz také Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 254—274.) — *230.*

[220] Jde o provolání Porýnského krajského výboru demokratů z 18. listopadu 1848 o odepření daní (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 58). — *231.*

[221] Soudní proces proti „Neue Rheinische Zeitung" se konal 7. února 1849. Před kolínskou porotu byli postaveni Karel Marx jako šéfredaktor, Bedřich Engels jako spoluredaktor a Hermann Korff jako odpovědný vydavatel listu. Byli obviněni z toho, že se v článku „Zatýkání", uveřejněném v „Neue Rheinische Zeitung", čís. 35 z 5. července 1848 (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 188—190), dopustili urážky vrchního státního návladního Zweiffela a pomluvy četníků, kteří zatýkali Gottschalka a Anneka. Ačkoli soudní stíhání bylo zahájeno 6. července, přelíčení bylo stanoveno teprve na 20. prosince a pak ještě odloženo. Marxovým a Engelsovým obhájcem na přelíčení 7. února byl advokát Schneider II., Korffovým advokát Hagen. Porota obžalované osvobodila, což, jak bylo napsáno ve zprávě o procesu, „vyvolalo u přítomné veřejnosti obrovský jásot". Marxovy a Engelsovy projevy na tomto procesu viz Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 236—253. — *232.*

[222] Proces proti Porýnskému krajskému výboru demokratů se konal 8. února 1849. Před porotu v Kolíně byli postaveni Marx, Schapper a advokát Schneider II.; byli obviněni z podněcování ke vzpouře na základě provolání tohoto výboru z 18. listopadu 1848 o odepření daní (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 58). Porota obžalované osvobodila. Marxovu obhajovací řeč na tomto procesu viz Marx - Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 254—271. — *232.*

[223] „*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*" [„Frankfurtské noviny a obchodní list"] — německý deník, který vycházel ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1856 (s tímto názvem od roku 1866) až 1943; v osmdesátých letech orgán maloburžoazní demokratické strany jihozápadního Německa — Německé lidové strany. — *233.*

[224] Po prusko-rakouské válce z roku 1866, v níž Prusko vystupovalo proti většině členů Německého spolku (viz poznámku 226), byl v roce 1867 místo Německého spolku vytvořen *Severoněmecký spolek* — spolkový německý stát pod vedením Pruska. Vytvoření Severoněmeckého spolku bylo rozhodujícím krokem na cestě k jednotě Německa pod hegemonií Pruska. Konečnou etapu sjednocení Německa „shora" dynastickými válkami a Bismarckovou politikou „železa a krve" tvořila prusko-francouzská válka z let 1870—1871. — *233.*

[225] *Národní liberálové* — strana německé (především pruské) buržoazie. Vznikla na podzim 1866 po rozštěpení buržoazní Pokrokové strany. Národní liberálové se kvůli uspokojení materiálních zájmů buržoazie zřekli nároku na politické panství této třídy a za svůj hlavní cíl považovali sjednocení německých států pod vedením Pruska. V jejich politice se obrážela kapitulace

německé liberální buržoazie před Bismarckem. Po sjednocení Německa se Národně liberální strana definitivně vyvinula ve stranu velké buržoazie a průmyslových magnátů. Ve vnitřní politice se národní liberálové osvědčovali stále víc jako věrní poddaní; přitom se fakticky vzdali i svých dřívějších liberálních požadavků, jako například požadavku obsaženého v programu z roku 1866, že je nutné „především hájit právo povolovat rozpočet". — *233, 483.*

[226] Jde o *Německý spolek*, který byl ustaven 8. června 1815 na vídeňském kongresu a skládal se původně z 35 států, později z 28 knížectví a 4 svobodných měst. Spolek existoval až do roku 1866, zachovával feudální roztříštěnost Německa a bránil vytvoření ústřední vlády. Spolkové shromáždění zplnomocněných zástupců tvořilo Spolkový sněm, který zasedal za stálého předsednictví Rakouska ve Frankfurtu nad Mohanem a stal se oporou reakce. O hegemonii ve Spolku vedly ustavičný boj Rakousko a Prusko. Za revoluce z let 1848 až 1849 Německý spolek zanikl, roku 1850 byl však znovu ustaven. Definitivně se rozpadl za prusko-rakouské války v roce 1866 a v roce 1867 byl nahrazen Severoněmeckým spolkem (viz poznámku 228). — *233, 438, 462.*

[227] Engels má na mysli tyto činy Bismarckovy vlády v souvislosti s prusko-rakouskou válkou z roku 1866:

Dne 8. dubna 1866 uzavřely Prusko a Itálie tajnou dohodu, podle níž se Itálie zavazovala vypovědět Rakousku válku v případě, že by Prusko v nejbližších třech měsících zahájilo válečné akce proti Rakousku;

v září 1865 probíhaly rozhovory mezi Bismarckem a Napoleonem III. a v březnu 1866 mezi pruským vyslancem hrabětem von Goltzem a Napoleonem; Bismarck si tak chtěl zajistit neutralitu Francie ve válce, kterou Prusko chystalo, a vzbudit u Napoleona III. dojem, že válka bude pro Prusko patrně nanejvýš vyčerpávající. Dal přitom nenápadně najevo, že by Francie případně mohla získat územní výhody na úkor Belgie a Lucemburska a některé pruské državy v Porýní;

v červenci 1866 byla ve Slezsku zformována legie z maďarských vojáků, kteří sloužili v rakouské armádě a za války byli zajati Prusy; této legii velel maďarský generál Klapka a jiní maďarští důstojníci, kteří se zúčastnili revoluce z let 1848—1849, zejména emigranti, kteří se v té době vrátili do Pruska, aby se zúčastnili války. Legie překročila hranice Uher, vrátila se však brzy zpět do Slezska a po skončení války byla rozpuštěna;

království hannoverské, kurfiřtství hesensko-kaselské, vévodství nasavské a svobodné město Frankfurt nad Mohanem, které se zúčastnily války na straně Rakouska, byly anektovány a podle zákona z 20. září přivtěleny k pruskému státu. — *233, 463.*

[228] Jde o ústavu Severoněmeckého spolku, k němuž patřilo 19 států a 3 svobodná města, schválenou 17. dubna 1867 ústavodárným spolkovým sněmem. Ústava

zajišťovala vedoucí postavení Prusku; pruský král byl prohlášen presidentem Spolku a vrchním velitelem spolkové armády a byl zmocněn řídit zahraniční politiku. Zákonodárné pravomoci sněmu Severoněmeckého spolku, zvoleného na základě všeobecného hlasovacího práva, byly krajně omezené. Zákony, které přijal, vstupovaly v platnost, teprve když je schválila spolková rada, která byla svým složením reakční, a když byly potvrzeny presidentem. Ústava Severoněmeckého spolku se později stala základem ústavy německé říše. Sasko, jež v prusko-rakouské válce z roku 1866 bojovalo na straně Rakouska, bylo po skončení války přinuceno připojit se k Severoněmeckému spolku a uznat jeho ústavu. — *233, 462.*

[229] *Tylžský mír* — mírové smlouvy uzavřené 7. a 9. července 1807 mezi napoleonskou Francií a členy čtvrté protifrancouzské koalice, Ruskem a Pruskem, které byly ve válce poraženy. Pro Prusko byly mírové podmínky velmi těžké, ztratilo značnou část svého území (mimo jiné všechna území na západ od Labe). Rusko neztratilo žádné území, muselo však souhlasit s posílením francouzských pozic v Evropě a připojit se k blokádě Anglie (takzvané kontinentální blokádě). Vyděračský tylžský mír, nadiktovaný Napoleonem I., vyvolal mezi německým obyvatelstvem prudkou nespokojenost a připravil tak půdu osvobozeneckému hnutí proti napoleonské nadvládě, které se plně rozvinulo roku 1813. — *233.*

[230] *Výjimečný zákon proti socialistům* vyhlásila Bismarckova vláda za podpory většiny Říšského sněmu 21. října 1878 a postavila jím německou sociální demokracii mimo zákon; byly zakázány všechny organizace strany, dělnické masové organizace, socialistický a dělnický tisk, socialistická literatura byla konfiskována a sociální demokraté byli perzekvováni. Přes tyto represálie pokračovala sociálně demokratická strana ve své činnosti. Za aktivní pomoci Marxe a Engelse překonala oportunistické i „ultralevé" tendence ve svých řadách, správně spojovala ilegální práci s využíváním legálních možností, a tak i v době platnosti zákona upevňovala a rozšiřovala svůj vliv v masách. Pod tlakem masového dělnického hnutí byl výjimečný zákon 1. října 1890 zrušen. Engels hodnotí tento zákon ve svém článku „Bismarck a německá dělnická strana" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 307—309). — *234, 494.*

[231] *4. července 1776*, v době války anglických kolonií v Severní Americe za nezávislost, přijali delegáti 13 anglických kolonií na kongresu ve Filadelfii „Deklarace nezávislosti", které sestavil Thomas Jefferson; v tomto dokumentu se vyhlašovalo, že severoamerické kolonie se odtrhly od Anglie a vytvořily nezávislou republiku — Spojené státy severoamerické. Byla tu také zformulována řada buržoazně demokratických principů. — *234.*

[232] Roku 1618 se braniborské kurfiřtství spojilo s vévodstvím pruským (Východními Prusy), které vzniklo počátkem 16. století z državy řádu německých rytířů a bylo pak polským lénem. Braniborští kurfiřti jako pruští vévodové zůstali polskými vazaly do roku 1657. Kurfiřt Bedřich Vilém využil potíží Polska ve válce se Švédskem a vynutil si uznání svrchovaných práv na pruské území. — *235.*

[233] V říjnu 1801 (po lunévillském míru) uzavřely Francie a Rusko tajnou dohodu, která měla pod záminkou odškodnění těch německých států, jejichž území na levém břehu Rýna připadla za válek proti první a druhé koalici jako kořist Francii, vyřešit územní otázky v Porýní v zájmu Francie. Podle této dohody přestalo existovat 112 německých států (mezi nimi skoro všechny církevní državy a římská města), v nichž bylo celkem 3 milióny obyvatel. Jejich území připadla z velké části státům plně závislým na Francii, jako bylo Bavorsko, Württembersko a Bádensko, a Prusku. Formálně byla tato opatření provedena v souladu s usnesením takzvané říšské deputace, komise složené ze zástupců německých států, kterou zvolil sněm v Řezně už v říjnu 1801. Usnesení říšské deputace (Reichsdeputationshauptschluss) bylo přijato teprve 25. února 1803 po dlouhém rokování a na nátlak zástupců Francie a Ruska. — *235.*

[234] Bavorsko a Württembersko, které ve válce proti třetí koalici bojovaly na straně Francie, získaly mírovou smlouvou, uzavřenou 26. prosince 1805 mezi Francií a Rakouskem v Bratislavě, práva nezávislých království. Bádensko, které v této válce rovněž bojovalo na straně Francie, bylo po zrušení Svaté říše římské národa německého v roce 1806 prohlášeno za nezávislé velkovévodství. — *235.*

[235] Engels uvádí větu z vystoupení pruského důstojníka knížete Felixe Lichnowského v debatě o polské otázce ve frankfurtském Národním shromáždění 25. července 1848 (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 5, čes. vydání 1959, str. 385). — *236.*

[236] Tento dopis napsal Engels na radu Nikolaje F. Danielsona, který mu sděloval, že v časopise „Severnyj věstnik" by bylo možné otisknout nepublikovaný Marxův dopis redakci časopisu „Otěčestvennyje zapiski" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 140—145). Marxův dopis však ve zmíněném časopise otištěn nebyl; poprvé byl uveřejněn rusky v roce 1886 v Ženevě v časopise „Věstnik Narodnoj voli", čís. 5, a v ruském legálním tisku vyšel v říjnu 1888 v časopise „Juridičeskij věstnik" [„Právnický věstník"].

„*Severnyj věstnik*" [„Severní věstník"] byl literárněvědný a politický měsíčník; vycházel v letech 1885—1898 v Petrohradě. Koncem osmdesátých let v něm byly otiskovány články Paula Lafargua a jiných západoevropských

socialistů. Do poloviny roku 1891 měl liberálně narodnické zaměření, pak se stal orgánem ruských symbolistů a dekadentů a propagoval idealismus a mysticismus. — *237.*

[237] Práci „*K dějinám Svazu komunistů*" napsal Engels jako úvod k třetímu německému vydání Marxova pamfletu „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 443—508); poprvé byla otištěna v listu „Sozialdemokrat", čís. 46, 47 a 48 z 12., 19. a 26. listopadu 1885, dále v brožuře Karla Marxe „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Neuer Abdruck mit Einleitung von Friedrich Engels und Dokumenten" [„Odhalení o kolínském procesu proti komunistům. Nové vydání s úvodem Bedřicha Engelse a dokumenty"], Hottingen - Curych 1885, která vyšla v druhé polovině listopadu 1885. Vedle Marxova pamfletu brožura ještě obsahuje 4. přílohu („Kolínský proces proti komunistům") k Marxovu „Panu Vogtovi" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 700—707), Marxův doslov k druhému německému vydání pamfletu (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 585—588) a provolání ústředního výboru ke Svazu komunistů z března a června 1850 (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 273—283 a 336 až 342). — *238.*

[238] Wermuth-Stieber, „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" [„Komunistická spiknutí v devatenáctém století"], Berlín, první díl 1853, druhý díl 1854. V přílohách k prvnímu dílu knihy, v němž byly vyloženy „dějiny" dělnického hnutí jako rukověť pro policisty, byly otištěny některé dokumenty Svazu komunistů, které se dostaly do rukou policie. Druhý díl obsahoval „černou listinu" s životopisnými údaji o osobách, které byly ve styku s dělnickým a demokratickým hnutím. — *238.*

[239] *Babeufismus* — směr utopického rovnostářského komunismu, založený koncem 18. století francouzským revolucionářem Gracchem Babeufem a jeho stoupenci. — *239.*

[240] *Société des saisons* (Společnost ročních období) — tajná republikánská socialistická spiklenecká organizace, která působila v Paříži v letech 1837—1839 pod vedením Augusta Blanquiho a Armanda Barbèse. — *239.*

[241] Pařížské povstání z *12. května 1839*, v němž měli hlavní úlohu revoluční dělníci, bylo připraveno Společností ročních období; povstání, které se neopíralo o široké lidové masy, bylo rozdrceno vojskem a národní gardou. — *239, 242.*

[242] Karl Schapper byl uvězněn ihned po povstání 12. května 1839 a po sedmi

měsících vězení vypovězen z Francie; Heinrich Bauer pokračoval v Paříži ve své revoluční činnosti, byl uvězněn v roce 1842 a také vypovězen. — *239.*

[243] Jde o jednu z epizod v boji německých demokratů proti reakci, která nastoupila v Německu po vídeňském kongresu. (Tato epizoda bývá označována jako frankfurtský atentát.) Skupina radikálních živlů, především studentů, se pokusila 3. dubna 1833 ve Frankfurtu nad Mohanem napadnout hlavní a policejní strážnici a tím dát signál k útoku proti ústřednímu orgánu Německého spolku — Spolkovému sněmu, vyvolat převrat v zemi a vyhlásit celoněmeckou republiku; vojsko tuto špatně připravenou a předem zrazenou akci potlačilo. — *239.*

[244] V únoru 1834 se italský buržoazní demokrat Mazzini pokusil proniknout se členy společnosti Mladá Itálie, kterou založil v roce 1831, a se skupinou zahraničních revolučních emigrantů ze Švýcarska do Savojska, které náleželo k Sardinskému království (Piemont). Tam mělo být vyvoláno lidové povstání za sjednocení Itálie a vytvoření nezávislé buržoazní italské republiky; oddíl, který vpadl do Savojska, byl rozdrcen piemontskými vojsky. — *239.*

[245] „*Demagogy*" byli v usneseních karlovarské konference ministrů německých států z roku 1819 nazýváni účastníci opozičního hnutí německé inteligence a členové studentských tělocvičných spolků, kteří po vídeňském kongresu vystupovali proti reakčnímu zřízení v německých státech. Demagogové organizovali politické projevy, na nichž vytyčovali požadavek sjednocení Německa. Reakční úřady „demagogy" pronásledovaly. — *239.*

[246] Londýnský *Německý dělnický vzdělávací spolek* založili 7. února 1840 Karl Schapper, Joseph Moll a další členové Svazu spravedlivých. Po založení Svazu komunistů připadla vedoucí úloha v tomto spolku místním obcím Svazu komunistů. V letech 1847 a 1849—1850 pracovali ve spolku aktivně i Marx a Engels. 17. září 1850 Marx, Engels a několik jejich spolubojovníků ze spolku vystoupili, protože v boji mezi většinou ústředního výboru Svazu komunistů, vedenou Marxem a Engelsem, a sektářskou a dobrodružnou menšinou (Willichovou a Schapperovou frakcí) se spolek postavil na stranu menšiny. Koncem padesátých let se Marx a Engels znovu zúčastnili práce vzdělávacího spolku. Po založení I. internacionály se spolek, v jehož vedení byl Friedrich Lessner, stal součástí Mezinárodního dělnického sdružení. Londýnský vzdělávací spolek existoval až do roku 1918, kdy jej anglická vláda zakázala. Ve 20. století navštěvovalo spolek mnoho ruských politických emigrantů. — *240, 535.*

[247] Engels cituje Marxův článek „Kritické poznámky k ‚Prusovu' článku ‚Pruský

král a sociální reforma'" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, dotisk 1961, str. 415–432).

„*Vorwärts!*" [„Vpřed!"] — německé noviny, jež vycházely dvakrát týdně od ledna do prosince 1844 v Paříži. V novinách byly uveřejňovány Engelsovy a Marxovy články. Pod vlivem Marxovým, který se od léta 1844 stále víc podílel na jejich redigování, začaly tyto noviny nabývat komunistického charakteru; ostře kritizovaly reakční řád v Prusku. Na žádost pruské vlády Guizotova vláda v lednu 1845 vypověděla Marxe a některé další spolupracovníky těchto novin z Francie; list „Vorwärts!" přestal vycházet. — *241.*

[248] „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] vycházely německy v Paříži za redakce Karla Marxe a Arnolda Ruga. Vyšlo jen první dvojčíslo v únoru 1844. Byla tu uveřejněna díla Karla Marxe „K židovské otázce" a „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" a rovněž díla Bedřicha Engelse „Nástin kritiky politické ekonomie" a „Situace Anglie. ‚Minulost a přítomnost' od Thomase Carlyla" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956, dotisk 1961, str. 371–400, 401–414, 525–550, 551–575). Tyto práce znamenají Marxův a Engelsův definitivní přechod k materialismu a komunismu. Hlavní příčinou, proč časopis přestal vycházet, byly zásadní neshody mezi Marxem a buržoazním radikálem Rugem. — *244.*

[249] „*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*" [„Německé bruselské noviny"] — noviny založené německými politickými emigranty v Bruselu, vycházely od 3. ledna 1847 do února 1848 dvakrát týdně. Původně bylo zaměření listu určováno snahou jeho redaktora, maloburžoazního demokrata Adalberta Bornstedta, smířit různé směry radikálního a demokratického tábora. Ale už od léta 1847, kdy začali do listu přispívat Marx, Engels a jejich spolupracovníci, měnil se list postupně v tribunu revolučně demokratických a komunistických idejí. Od září 1847 se Marx a Engels stali stálými spolupracovníky listu, začali mít přímý vliv na jeho linii a v posledních měsících roku 1847 fakticky převzali jeho redigování. Pod Marxovým a Engelsovým vedením se noviny staly orgánem formující se strany proletariátu — Svazu komunistů. — *245.*

[250] „*The Northern Star*" [„Severní hvězda"] — anglický týdeník, ústřední orgán chartistů; vycházel v letech 1837 až 1852, zpočátku v Leedsu a od listopadu 1844 v Londýně. Zakladatelem a redaktorem listu byl Feargus Edward O'Connor, členem redakce byl také George Julian Harney. Od roku 1843 do roku 1850 otiskoval list Engelsovy články a noticky. — *245.*

[251] Jde o *Demokratické sdružení* (Association démocratique), založené na podzim roku 1847 v Bruselu. Sdružení sjednocovalo ve svých řadách proletářské revolucionáře, převážně německé revoluční emigranty, a pokrokové buržoazní a maloburžoazní demokraty. Na vytvoření tohoto sdružení se aktivně

podíleli Marx a Engels. 15. listopadu 1847 byl Marx zvolen místopředsedou Demokratického sdružení, předsedou se stal belgický demokrat Lucien Jottrand. Dík Marxovu vlivu se bruselské Demokratické sdružení stalo významným střediskem mezinárodního demokratického hnutí. Za únorové buržoazní revoluce ve Francii proletářské křídlo bruselského Demokratického sdružení usilovalo o ozbrojení belgických dělníků a o rozpoutání boje za demokratickou republiku. Když však Marx byl začátkem března 1848 vypovězen z Bruselu a když se belgické úřady vypořádaly s nejrevolučnějšími členy sdružení, nedokázali se belgičtí maloburžoazní demokraté postavit do čela protimonarchistického hnutí pracujících mas. Činnost Demokratického sdružení se zúžila, nabyla pouze místního rázu a už v roce 1849 fakticky ustala. — *245, 389.*

[252] „*La Réforme*" [„Reforma"] — francouzský deník, orgán maloburžoazních demokratů a republikánů a maloburžoazních socialistů. Vycházel v Paříži od roku 1843 do roku 1850. Od října 1847 do ledna 1848 uveřejnil Engels v těchto novinách řadu článků. — *245.*

[253] Myslí se tu „*Der Volks-Tribun*" [„Tribun lidu"] — týdeník založený německými „pravými" socialisty v New Yorku; vycházel od 5. ledna do 31. prosince 1846. — *245.*

[254] „Oběžník proti Kriegovi" — viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 19—35. — *245.*

[255] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 454—456. — *246.*

[256] Engels cituje první článek stanov Svazu komunistů (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 518). — *247.*

[257] „*Požadavky Komunistické strany v Německu*" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 19—21) napsali Marx a Engels v Paříži mezi 21. a 29. březnem 1848. Staly se politickým programem Svazu komunistů v německé revoluci, která právě začala. „Požadavky" byly vydány kolem 30. března 1848 jako leták a na počátku dubna byly otištěny v řadě demokratických listů. Členové Svazu komunistů, kteří se vraceli do vlasti, dostávali „Požadavky" s sebou jako směrnice. Za revoluce se Marx, Engels a jejich stoupenci snažili propagovat tento programový dokument mezi lidovými masami. Ještě před 10. zářím 1848 byly „Požadavky" vydány v Kolíně nad Rýnem jako leták a členové kolínského Dělnického spolku je rozšiřovali v Porýnské provincii. Na druhém demokratickém kongresu v Berlíně v říjnu 1848 podal delegát kolínského Dělnického spolku Beust jménem komise pro sociální otázky návrh, aby byl schválen program opatření, který byl téměř celý

převzat z „Požadavků". Jednotlivé body „Požadavků" se projednávaly v listopadu a v prosinci 1848 na schůzích kolínského Dělnického spolku. Koncem roku 1848 nebo počátkem roku 1849 vyšly „Požadavky" také jako brožura ve zkráceném znění v Lipsku.

Engels cituje tento dokument v neúplném znění. — *248.*

[258] Mluví se tu o *Klubu německých dělníků*, který byl založen v Paříži 8.—9. března 1848 z iniciativy vedoucích členů Svazu komunistů. Hlavní úlohu v něm měl Marx. Tento klub měl sjednotit německé dělníky, kteří žili jako emigranti v Paříži, a vysvětlovat jim taktiku proletariátu v buržoazně demokratické revoluci. — *250.*

[259] K ozbrojenému *povstání v Drážďanech* došlo 3.—8. května 1849. Důvodem k povstání bylo, že saský král odmítl uznat říšskou ústavu a jmenoval ministerským předsedou krajního reakcionáře Zschinského. Buržoazie a maloburžoazie se boje téměř nezúčastnily, na barikádách bojovali hlavně dělníci a řemeslníci. Povstání bylo potlačeno saským a pruským vojskem. Drážďanským povstáním začaly ozbrojené boje za říšskou ústavu, které se odehrávaly v jižním a západním Německu v květnu až červenci 1849 a skončily porážkou demokratických sil. — *251.*

[260] Obdobně podle *Sonderbundu*, separátního spolku švýcarských reakčních katolických kantonů ve čtyřicátých letech 19. století (viz poznámku 354), nazývají tak Marx a Engels ironicky sektářskou a dobrodružnou Willichovu a Schapperovu frakci, která se po 15. září 1850 odštěpila od Svazu komunistů a ustavila se jako samostatná organizace s vlastním ústředním výborem. Činnost Willichovy a Schapperovy frakce usnadnila pruské policii vypátrat ilegální obce Svazu komunistů v Německu a inscenovat v Kolíně nad Rýnem roku 1852 soudní proces proti předním činitelům Svazu komunistů. — *251.*

[261] Míní se tu „Provolání ústředního výboru ke Svazu komunistů z března 1850" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 273—283). — *252.*

[262] Míní se tu „Provolání ústředního výboru ke Svazu komunistů z června 1850" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 336—342). — *253.*

[263] Engels tu cituje článek „Třetí mezinárodní přehled. Od května do října" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 470—471).

„Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" [„Nové porýnské noviny. Politicko-ekonomická revue"] — časopis, který Marx a Engels založili v prosinci 1849 a vydávali do listopadu 1850. Časopis byl teoretickým a politickým orgánem Svazu komunistů, pokračováním novin „Neue Rheinische Zeitung", které Marx a Engels vydávali za revoluce z let 1848—1849. Od

března do listopadu 1850 vyšlo celkem 6 čísel revue, z toho jedno dvojčíslo (5—6). Časopis byl redigován v Londýně a tištěn v Hamburku. Na obálce byl uveden New York, protože Marx a Engels počítali s jeho rozšířením mezi německými emigranty v Americe. Převážnou většinu příspěvků (články, přehledy a recenze) napsali Marx a Engels, kteří také získali za spolupracovníky své stoupence Wilhelma Wolffa, Josepha Weydemeyera a Georga Eccaria. Z prací zakladatelů marxismu tu byly otištěny Marxovy „Třídní boje ve Francii 1848—1850", Engelsova „Německá kampaň za říšskou ústavu" a „Německá selská válka" aj. Ve většině těchto prací hodnotí autoři výsledky revoluce z let 1848—1849 a rozpracovávají teorii a taktiku revoluční proletářské strany. Časopis přestal vycházet, protože byl v Německu neustále pronásledován a také pro nedostatek finančních prostředků. — *253.*

[264] Tato pasáž je výňatek z dopisu, který Engels napsal Paulu Lafarguovi. Rozebíral v něm situaci ve Francii, jak se vytvořila po prvním kole voleb do poslanecké sněmovny 4. října 1885. Strana umírněných buržoazních republikánů (takzvaných „oportunistů"), jež byla ve Francii u moci od roku 1879 a zastupovala zájmy velké buržoazie, ztratila důvěru valné většiny voličů. Příčinou byl deficitní státní rozpočet, růst daní, promrhané půjčky, nesplnění většiny slibů, které tato strana dala (zrušení senátu, odluka církve od státu, zavedení progresívní daně z příjmu atd.), a mezi lidem nepopulární koloniální dobrodružství, hlavně v Indočíně. K tomu ještě byli mnozí přední politikové této strany zapleteni do finančních machinací a korupčních afér. Toho využili v předvolební kampani monarchisté. Mezi těmi, kdo byli zvoleni v prvním kole, byla většina monarchistů. Poněvadž francouzští socialisté hodnotili tyto výsledky jako porážku, napsal Engels zmíněný dopis. Uvedený výňatek z dopisu byl publikován v listě „Le Socialiste" 17. října 1885 pod titulkem „Situace". Po jeho uveřejnění napsal Engels redakci listu dopis, který byl otištěn 31. října 1885 (viz tento svazek, str. 259—260).

„*Le Socialiste*" [„Socialista"] — francouzský týdeník založený v roce 1885 Jules Guesdem v Paříži; do roku 1902 to byl orgán Dělnické strany, od roku 1902 do roku 1905 orgán Socialistické strany Francie a od roku 1905 orgán Francouzské socialistické strany; v osmdesátých a devadesátých letech s ním spolupracoval Engels. — *257, 542.*

[265] Jde o orleanisty, bonapartisty a legitimisty (přívržence Bourbonů). — *257.*

[266] „*Nejlepší republika*" — těmito slovy vyjádřila svůj postoj k červencové monarchii ve Francii pařížská municipální komise ve zprávě, kterou podávala novému králi Ludvíku Filipovi brzy po jeho nástupu na trůn v roce 1830. — *258.*

[267] Protože ve volbách ze 4. října 1885 neobdrželo mnoho kandidátů potřebný

počet hlasů, probíhalo 18. října druhé kolo, v němž byla zvolena převážná většina republikánských kandidátů. Francouzská poslanecká sněmovna se tedy skládala z 372 republikánů a 202 monarchistů. — *258.*

[268] *Radikálové* — parlamentní skupina ve Francii v osmdesátých a devadesátých letech, jež se odštěpila od buržoazní strany umírněných republikánů („oportunistů"). Tato skupina nadále prosazovala celou řadu požadavků, od nichž umírnění republikáni upustili, jako bylo zrušení senátu, odluka církve od státu, zavedení progresívní daně z příjmu atd.; aby získali na svou stranu voličské masy, požadovali radikálové mimo jiné zkrácení pracovního dne, poskytnutí penze invalidům a jiná opatření sociálně ekonomického rázu. Vůdcem radikálů byl Clemenceau. V roce 1901 se radikálové zorganizovali ve stranu obrážející hlavně zájmy středních vrstev a maloburžoazie. — *258, 545.*

[269] V tomto článku rozebírá Engels kriticky anglický překlad první a částečně druhé části první kapitoly I. dílu „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál," díl I, čes. vyd. 1953, str. 51—60) otištěný v časopise „To-day", sv. 4, čís. 22 z října 1885, str. 429—436. Překlad pořídil vedoucí představitel Sociálně demokratické federace Henry Mayers Hyndman, který vystupoval pod pseudonymem John Broadhouse. Hyndman pokračoval i po uveřejnění Engelsova článku v publikování svého překladu v „To-day" až do května 1889; celkem tam vyšlo prvních sedm a větší část osmé kapitoly I. dílu „Kapitálu". První vědecký anglický překlad I. dílu „Kapitálu", který pořídil Samuel Moore a zredigoval Engels, vyšel v roce 1887.

V článku „Jak se nemá překládat Marx" neodpovídají samozřejmě citáty z „Kapitálu", jak je do angličtiny přeložil Engels, všude Moorovu překladu z roku 1887. V českém překladu tohoto článku byly však citáty přeložené Engelsem převzaty většinou z českého vydání „Kapitálu" (1953), zatímco citované překlady Broadhousovy byly přeloženy zvlášť.

„*To-day*" [„Dnešek"] — anglický měsíčník socialistického zaměření; vycházel v Londýně od dubna 1883 do června 1889; od července 1884 do roku 1886 byl redaktorem časopisu Henry Mayers Hyndman. — *261.*

[270] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 51—52. — *263.*

[271] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 52. — *263.*

[272] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 53—54. — *264.*

[273] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 54. — *265.*

[274] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 55. — *266.*

[275] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 58. — *267.*

[276] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 52. Výraz „bürgerliche Gesellschaft", který může znamenat jak „občanská", tak „buržoazní společnost", zde Engels překládá jako „občanská". Ve francouzském autorizovaném vydání z let 1872—1875 a v anglickém vydání I. dílu „Kapitálu", které vyšlo v roce 1887 za Engelsovy redakce, je tento výraz přeložen jako „buržoazní". — *267.*

[277] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 57. — *268.*

[278] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 59. — *268.*

[279] Stať „*K dějinám pruských rolníků*" napsal Engels jako druhou část úvodu k separátnímu vydání série článků Wilhelma Wolffa „Slezská miliarda". Tato brožura, v níž je vylíčeno postavení rolnictva ve Slezsku (viz poznámku 25), vyšla z Engelsova popudu. První část úvodu tvoří Engelsův článek „Wilhelm Wolff", uveřejněný v roce 1876, který Engels pro tuto publikaci značně zkrátil (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 85—120). — *269.*

[280] Ve 14. století bylo Slezsko rozděleno na řadu knížectví a o vládu nad ním zápasili panovníci čeští (Lucemburkové) a polští. Pozici českých panovníků ve Slezsku upevnil Karel IV.; po Zikmundově smrti připadlo Slezsko jako dědictví Habsburkům, nejprve Albrechtovi, po jeho smrti Ladislavu Pohrobkovi. V době panování Ladislava Pohrobka a Jiřího Poděbradského patřilo Slezsko k českým zemím, po smrti Jiřího Poděbradského bylo připojeno k Uhrám. Slezsko bylo tedy spojeno s Rakouskem jen v letech 1438—1457 a jen personální unií. — *270.*

[281] Jde o *řád německých rytířů*, založený v Prusku kolem roku 1190, v době křižáckých výprav. V Německu a v jiných zemích ovládal ve 13.—15. století rozsáhlé državy. Ve 13. století dobyl území mezi ústím Visly a Němenu, porobil a vyhladil pobaltské pruské kmeny a část Litevců. Jejich území se dostalo do područí řádu a stalo se základnou agrese proti Polsku, Litvě a ruským knížectvím. Po porážkách na Čudském jezeře roku 1242 („bitva na ledě") a u Grunwaldu roku 1410 začal řád upadat a udržel si jen menší část panství. — *270.*

[282] *Úročníci* — závislí rolníci, kteří byli osobně svobodní, ale z pozemku, který měli v dědičné držbě, museli platit určitý poplatek (úrok) v penězích nebo naturáliích. — *272.*

[283] *Třicetiletá válka* (1618–1648) – celoevropská válka, měla navenek charakter boje mezi protestanty a katolíky. Německo se stalo hlavním dějištěm tohoto boje, předmětem drancování a dobyvačných choutek účastníků války; zažilo řadu vpádů cizích dobyvatelů, soupeřících mezi sebou. Válka skončila roku 1648 uzavřením vestfálského míru, který prohloubil politické rozdrobení Německa.

Porážka u Jeny – porážka pruské armády 14. října 1806, pó které Prusko kapitulovalo před napoleonskou Francií. Porážka odhalila celou prohnilost sociálního a politického zřízení feudální hohenzollernské monarchie. – *273, 441.*

[284] Jde o určité kategorie závislých rolníků, kteří neměli žádnou ornou půdu.

Dreschgärtner se nazývali v některých německých krajích, zejména ve Slezsku, závislí rolníci, kteří dostali od statkáře malý kousek půdy a domek a museli pro něho pracovat (především mlátit obilí) za nepatrnou odměnu v penězích nebo v naturáliích.

Domkáři (Häusler) byli závislí rolníci, kteří dostali od statkáře domek s přilehlým kouskem půdy, což však nestačilo uživit rodinu; byli proto nuceni pracovat u statkáře jako nádeníci.

Podruzi (Instleute) se říkalo nádeníkům, kteří museli sloužit statkáři po určitý počet let stanovený pracovní smlouvou; na tuto dobu dostali byt, kousek půdy a zcela nepatrnou odměnu v naturáliích a penězích. – *273.*

[285] *Kapituláře Karla Velikého* – královské výnosy a zákony, které tvořily základ franckého práva. – *274.*

[286] Bedřich II., aby zajistil pruskému státu peněžní příjmy a brance, vydal celou řadu zákonů zakazujících vrchnostem vyhánět rolníky z jejich pozemků; tyto zákony však byly realizovány jen v nepatrné míře. – *274.*

[287] *18. března 1848* došlo v Berlíně k ozbrojenému povstání, které bylo začátkem buržoazně demokratické revoluce z let 1848–1849 v Německu.

U *Mollwitzu* (Małujowice ve Slezsku) za války o rakouské dědictví (1740 až 1748) porazila 10. dubna 1741 armáda pruského krále Bedřicha II. rakouskou armádu. V okolí *Sedanu* (v severovýchodní Francii) došlo 1. září 1870 k jedné z největších bitev za prusko-francouzské války (1870–1871); 2. září musela francouzská armáda kapitulovat, čímž se uspíšil krach druhého císařství. – *274, 470.*

[288] Viz „Sammlung der für die Königlichen Preussischen Staaten erschienenen Gesetze und Verordnungen von 1806 bis zum 27sten Oktober 1810" [„Sbírka zákonů a nařízení pro královské pruské státy, vydaných od roku 1806 do 27. října 1810"], Berlín 1822, str. 170–173. – *275.*

[289] Jedná se o výnosy ze 14. února 1808, z 27. března 1809, z 8. dubna 1809 a z 9. ledna 1810 (viz „Sammlung der für die Königlichen Preussischen Staaten erschienenen Gesetze und Verordnungen von 1806 bis zum 27sten Oktober 1810", Berlín 1822, str. 189—193, 552—555, 557—561, 626—629); ve výnosu z 8. dubna 1809 se vysvětlovalo, že zrušení dědičné osobní závislosti neznamená zrušení feudálních povinností rolníků. — *275.*

[290] Viz „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1811" [„Sbírka zákonů pro královské pruské státy. 1811"], Berlín, str. 281—299. — *275.*

[291] Viz „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1816", Berlín, str. 154—180.

Dne 18. června 1815 zvítězila v bitvě u *Waterloo* (Belgie) anglicko-holandská a pruská vojska nad Napoleonovou armádou. — *275, 430.*

[292] *Sedmiletou válku* (1756—1763) vyvolaly dobyvačné snahy evropských feudálně absolutistických států a koloniální soupeření Francie s Anglií. Anglie ve spojenectví s Pruskem vystoupila proti koalici Rakouska, Francie, Ruska, Saska a Švédska. Válka skončila uzavřením pařížské a hubertusburské mírové smlouvy. Podle pařížské smlouvy musela Francie postoupit Anglii své největší kolonie (Kanadu, téměř všechny francouzské državy ve Východní Indii atd.), čímž zesílila koloniální a námořní moc Anglie. Hubertusburským mírem byly obnoveny předválečné hranice Pruska, Rakouska a Saska. — *275.*

[293] Viz „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1821", Berlín, str. 77—83. — *276.*

[294] *Ackernahrung* se nazývalo rolnické hospodářství, k němuž patřilo tolik půdy a zemědělského nářadí, že se z jeho výnosu uživila rolnická rodina, aniž její členové museli vykonávat nějakou námezdní práci nebo najímat cizí pracovní síly. — *276.*

[295] Jde o pruskou provincii Sasko. — *276.*

[296] Viz „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1845", Berlín, str. 502—505, 682—684. — *276.*

[297] „*Stát inteligence*" („Staat der Intelligenz") — tohoto výrazu, jímž se označoval pruský stát, se často používalo v ironickém smyslu; pochází z Hegelova úvodu z 28. října 1816 k přednáškám o dějinách filosofie, které měl na heidelberské universitě; v poznámce na okraji říká, že Prusko je vybudováno na inteligenci. — *276.*

[298] Viz „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1848", Berlín, str. 276–279. – *277.*

[299] Viz „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1848", Berlín, str. 427–441. – *277.*

[300] Viz „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1850", Berlín, str. 77–111. – *277.*

[301] Engels cituje zprávu agrární komise pruské Druhé sněmovny k návrhu zákona o výkupu z feudálních břemen, který byl vydán 2. března 1850. Zpráva byla předložena k diskusi sněmovně na zasedání 23. listopadu 1849; viz „Stenographische Berichte über die Verhandlungen der durch die Allerhöchste Verordnung vom 30. Mai 1849 einberufenen Zweiten Kammer" [„Stenografické zprávy o jednáních Druhé sněmovny svolané podle královského nařízení z 30. května 1849"], devětapadesáté zasedání, 23. listopadu 1849. Kurzíva Engelsova. – *278.*

[302] Engels má na mysli dvě tabulky z citované knihy Augusta Meitzena. První tabulka obsahuje výsledky výkupních operací z let 1816–1848, druhá od roku 1816 do konce roku 1865. – *278.*

[303] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 137–238. – *280.*

[304] 2. prosince 1851 provedl Ludvík Bonaparte, který byl od 10. prosince 1848 presidentem Francouzské republiky, státní převrat. Zákonodárné shromáždění a státní rada byly rozpuštěny, mnoho poslanců uvězněno, ve 32 departementech vyhlášen stav obležení, socialističtí a republikánští předáci vypovězeni z Francie. 14. ledna 1852 byla přijata nová ústava, podle níž měl všechnu moc v rukou president, a 2. prosince 1852 byl Ludvík Bonaparte prohlášen francouzským císařem pod jménem Napoleon III. – *280, 443.*

[305] Tento článek napsal Engels v době, kdy se připravovalo v USA vydání jeho práce „Postavení dělnické třídy v Anglii" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 233–508); byl to její první překlad do angličtiny. Engels nemohl uskutečnit svůj původní záměr, použít článku jako předmluvy nebo doslovu k tomuto vydání, neboť se pro vydání knihy nenašel zprvu žádný nakladatel a vydání se tím značně zdrželo. Engels proto považoval za nutné předeslat k americkému vydání novou předmluvu (viz tento svazek, str. 363–371) a zmíněný článek k němu byl připojen jako dodatek. Roku 1892 jej Engels zahrnul do předmluvy k anglickému a druhému německému vydání této práce (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22). – *282.*

[306] *Truckový systém* (truck-system) je systém placení práce dělníků zbožím. Charakteristiku tohoto systému podal Engels ve svém díle „Postavení dělnické třídy v Anglii" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 404—405). Roku 1831 byl přijat zákon, který zakazoval používání tohoto systému; mnozí továrníci však tento zákon nedodržovali. — *283.*

[307] *Zákon o desetihodinovém pracovním dni*, který se vztahoval pouze na ženy a nezletilé, přijal anglický parlament 8. června 1847. — *283, 397.*

[308] „*Little Ireland*" („Malé Irsko") — dělnická čtvrť na jižním okraji Manchesteru, osídlená hlavně Iry; podrobný popis viz v Engelsově díle „Postavení dělnické třídy v Anglii" (Marx - Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1958 a 1961, str. 297—299).

„*Seven Dials*" — dělnická čtvrť ve středu Londýna. — *284.*

[309] Viz „Report of the Royal Commission on the Housing of the Working Classes. England and Wales" [„Zpráva královské komise o bytových poměrech pracujících tříd. Anglie a Wales"], 1885. — *285.*

[310] *Kotážový systém* (Cottage-system) — byl systém, při němž továrník poskytoval byty dělníkům za zotročujících podmínek. Nájemné z těchto bytů si strhával přímo z dělníkovy mzdy (podrobněji o tom viz Marx - Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 406—407). — *285.*

[311] Jde o stávku více než 10 000 dělníků v uhelných dolech, která probíhala od 22. ledna do 26. února 1866 ve státě Pensylvánii (USA). Během stávky byly zčásti uspokojeny požadavky dělníků u vysokých pecí a v koksovnách na zvýšení mezd a lepší pracovní podmínky.

O stávce horníků na severu Anglie v roce 1844 viz Marx - Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 468—474. — *285, 363.*

[312] Tento dopis napsal Engels na žádost francouzských socialistů, kteří jej prosili, aby u příležitosti 15. výročí Pařížské komuny veřejně projevil svou solidaritu s nimi. Dopis byl otištěn v „Le Socialiste" z 27. března pod titulkem „Dopis od Engelse". — *289.*

[313] Do roku 1885 existoval ve Francii systém voleb „podle malých obvodů", kdy za každý volební obvod byl volen jeden zástupce do poslanecké sněmovny. V červnu 1885 byl z iniciativy umírněných buržoazních republikánů zaveden systém voleb podle departementních kandidátních listin. Podle tohoto systému, jenž platil až do roku 1889, se malé volební obvody spojovaly ve větší a každý z nich odpovídal departementu. V tomto obvodu hlasoval volič pro kandidátku, která zahrnovala kandidáty za různé strany. Tím byl nucen

hlasovat pro všechny kandidáty navržené za příslušný departement. Počet kandidátů za departement se stanovil tak, že na 70 000 obyvatel připadal jeden poslanec. — *290.*

[314] Engelsova práce „*Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie*" je jedno ze základních děl marxismu. Engels v něm vysvětluje vztah marxismu k jeho filosofickým předchůdcům, nejvýznamnějším představitelům klasické německé filosofie, Hegelovi a Feuerbachovi, a systematicky objasňuje základy dialektického a historického materialismu. Práce byla otištěna v roce 1886 v teoretickém časopise německé sociální demokracie „Die Neue Zeit" [„Nová doba"] a v roce 1888 vyšla v revidovaném separátním vydání s Engelsovou předmluvou (viz tento svazek, str. 387—388).

V roce 1889 vyšel ruský výtah z této Engelsovy práce v petrohradském časopise „Severnyj věstnik" (viz pozn. 236), čís. 3 a 4, pod názvem „Krizis filosofii klassičeskogo idealizma v Germanii" [„Krize filosofie klasického idealismu v Německu"], ovšem bez udání autora a s mnoha dodatky a odchylkami od textu; pod statí byl podpis G. L. (překladatele G. F. Lvoviče). Úplné ruské vydání vydala roku 1892 v Ženevě skupina „Osvobození práce" v Plechanovově překladu jako samostatnou publikaci. Téhož roku vyšla také v bulharském překladu. V roce 1894 byla otištěna v pařížském časopise „Ère nouvelle", čís. 4 a 5, v překladu Laury Lafarguové, který přehlédl Engels. Za Engelsova života už jiná vydání této práce nebyla publikována; později vyšla řada dalších vydání v němčině, ruštině i v mnoha jiných řečech.

„*L'Ère nouvelle*" [„Nová éra"] — francouzský socialistický měsíčník, vycházel v Paříži v letech 1893—1894. S časopisem spolupracovali Jules Guesde, Jean Jaurès, Paul Lafargue, Georgij Valentinovič Plechanov a jiní. — *291.*

[315] Engels myslí Heinovy poznámky o „německé filosofické revoluci" v jeho studiích „Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland" [„K dějinám náboženství a filosofie v Německu"], uveřejněných v roce 1834. Heine v nich navazoval na články o ideologických problémech života v Německu, které začal publikovat už v roce 1833. V těchto poznámkách vyjádřil myšlenku, že filosofická revoluce v Německu, jejímž dovršením byla Hegelova filosofie, je prologem k nadcházející demokratické revoluci v Německu. — *295.*

[316] Engels zde parafrázuje citát z Hegelovy předmluvy k jeho knize „Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse" [„Základní rysy filosofie práva čili přírodní právo a státověda v nástinu"], která poprvé vyšla v Berlíně roku 1821. V Hegelově formulaci zní: „Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig." („Co je rozumné, je skutečné; a co je skutečné, je rozumné."). — *295.*

[317] Viz G. W. F. Hegel, „Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Erster Teil. Die Logik" [„Encyklopedie filosofických věd v nástinu. 1. díl. Logika"], §§ 142, 147, dodatek. První vydání této knihy vyšlo v Heidelbergu roku 1817. — *296.*

[318] G. W. F. Hegel, „Wissenschaft der Logik" [„Logika jako věda"], Norimberk 1812—1816. Tento spis se skládá ze tří částí: 1. objektivní logika, učení o bytí (vydáno roku 1812); 2. objektivní logika, učení o podstatě (vydáno roku 1813); 3. subjektivní logika, neboli učení o pojmu (vydáno roku 1816). — *298.*

[319] „*Deutsche Jahrbücher*" — zkrácený název mladohegelovského literárně filosofického časopisu „*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*" [„Německé ročenky pro vědu a umění"]. Časopis vycházel denně v malém rozsahu v Lipsku. Pod tímto názvem vycházel od července 1841 do ledna 1843; předtím (1838—1841) měl název „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" [„Hallské ročenky pro německou vědu a umění"]; do června 1841 jej redigovali Arnold Ruge a Theodor Echtermeyer v Halle a od července 1841 Arnold Ruge v Drážďanech. Přesídlení redakce z pruského města Halle do Saska a změna názvu časopisu byla nutná; hrozilo nebezpečí, že „Hallische Jahrbücher" budou na území Pruska zastaveny. Avšak ani pod novým názvem časopis dlouho neexistoval. V lednu 1843 byly „Deutsche Jahrbücher" saskou vládou zastaveny a usnesením Spolkového sněmu zakázány na celém území Německa. — *301.*

[320] „*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*" [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl"] — deník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od 1. ledna 1842 do 31. března 1843. Založili jej představitelé porýnské buržoazie, opozičně naladěné proti pruskému absolutismu. Pro spolupráci v tomto listu byli získáni i někteří mladohegelovci. Od dubna 1842 se stal spolupracovníkem „Rheinische Zeitung" Karel Marx a od října téhož roku byl jedním z jejích redaktorů. V „Rheinische Zeitung" vyšlo rovněž několik článků Bedřicha Engelse. Za Marxovy redakce začal tento list nabývat stále určitějšího revolučně demokratického charakteru. Vláda uvalila na „Rheinische Zeitung" zvlášť přísnou cenzuru a později noviny vůbec zastavila. — *301.*

[321] Mluví se zde o knize Maxe Stirnera „Der Einzige und sein Eigenthum" [„Jedinec a co mu náleží"], Lipsko 1845. — *301.*

[322] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 15—232. — *302.*

[323] „*Pravý*" nebo *německý socialismus* — reakční směr, který se rozšířil v Německu ve čtyřicátých letech 19. století, především mezi maloburžoazní inteligencí.

Představitelé „pravého" socialismu — Karl Grün, Moses Hess, Hermann Kriege aj. — zaměnili ideje socialismu za sentimentální fráze o lásce a bratrství a popírali nutnost buržoazně demokratické revoluce v Německu. Kritiku tohoto směru podali Marx a Engels v pracích „Německá ideologie", „Oběžník proti Kriegovi", „Německý socialismus veršem a prózou", „Manifest Komunistické strany" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 463—551, dotisk z roku 1962, str. 467—555, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 19—35, 218—259, 454 — 455). — *302.*

[324] Engels zřejmě míní knihu Everarda Ferdinanda im Thurn „Among the Indians of Guiana: being sketches, chiefly anthropologic, from the interior of British Guiana" [„Mezi Indiány v Guayaně; črty, hlavně antropologické, z nitra Britské Guayany"]. — *304.*

[325] Jde o planetu Neptun, kterou objevil roku 1846 astronom Johann Galle z berlínské hvězdárny. — *306.*

[326] Engels zde cituje Feuerbachovy aforismy z práce Carla Nicolaie Starcka „Ludwig Feuerbach", Stuttgart 1885, str. 166, která je obsažena v knize Karla Grüna „Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass sowie in seiner Philosophischen Charakterentwicklung" [„Ludvík Feuerbach ve své korespondenci a pozůstalosti, jakož i ve vývoji svého filosofického charakteru"], sv. II, Lipsko a Heidelberg 1874, str. 308. — *307.*

[327] *Deisté* — představitelé nábožensko-filosofického učení, které považuje boha za neosobní, rozumnou prapříčinu světa, ale odmítá jeho zasahování do života přírody a společnosti. Za vlády feudálně církevního světového názoru vycházel deismus nezřídka z racionalistických pozic, kritizoval středověký teologický světový názor, odhaloval parazitismus a šarlatánství duchovenstva, byl mnohdy zastřenou formou materialismu a ateismu. Později však deismus přistupoval na kompromis s náboženstvím a stal se výrazem reakčních snah buržoazních ideologů, kteří chtěli touto formou udržet a ospravedlnit náboženství a odhalit jen zastaralá církevní dogmata. — *311.*

[328] Citát je vzat z Feuerbachovy práce „Grundsätze der Philosophie. Nothwendigkeit einer Veränderung" [„Zásady filosofie. Nutnost změny"], která vyšla v knize Karla Grüna „Ludwig Feuerbach", sv. I, Lipsko a Heidelberg 1874, str. 407. — *313.*

[329] Jde o citát z Feuerbachovy práce „Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist" [„Proti dualismu těla a duše, tělesnosti a ducha"]; viz „Ludwig Feuerbach's sämmtliche Werke" [„Sebrané spisy Ludvíka Feuerbacha"], sv. II, Lipsko 1846, str. 363. — *316, 318.*

[330] Citát je uveden ve Starckově knize „Ludwig Feuerbach", Stuttgart 1885, str. 254. Je vzat z Feuerbachovy práce „Noth meistert alle Gesetze und hebt sie auf" [„Nouze zdolává všechny zákony a ruší je"], která vyšla v knize Karla Grüna „Ludwig Feuerbach", sv. II, Lipsko a Heidelberg 1874, str. 285–286. — *316, 318.*

[331] Citát je uveden ve Starckově knize „Ludwig Feuerbach", Stuttgart 1885, str. 280. Je vzat z Feuerbachovy práce „Grundsätze der Philosophie. Nothwendigkeit einer Veränderung", která vyšla v knize Karla Grüna „Ludwig Feuerbach", sv. II, Lipsko a Heidelberg 1874, str. 409. — *316.*

[332] Carl Nicolai Starcke, „Ludwig Feuerbach", Stuttgart 1885, str. 280. — *316.*

[333] Engels zde shrnuje Hegelovu myšlenku vyjádřenou hlavně v jeho pracích „Grundlinien der Philosophie des Rechts" [„Základní rysy filosofie práva"], sv. 8, Berlín 1833, §§ 18, 139, a „Vorlesungen über die Philosophie der Religion" [„Přednášky o filosofii náboženství"], 3. díl, II, 3. První vydání tohoto díla vyšlo v Berlíně roku 1832. — *317.*

[334] Viz práci Ludwig Feuerbach, „Fragmente zur Charakteristik meines philosophischen Curriculum vitae" [„Fragmenty k charakteristice mého filosofického životopisu"] v knize „Ludwig Feuerbach's sämmtliche Werke" [„Sebrané spisy Ludvíka Feuerbacha"], sv. II, Lipsko 1846, str. 411. — *317.*

[335] Běžné rčení německé buržoazní publicistiky po vítězství Prušáků u Sadové (v prusko-rakouské válce 1866); vyjadřovalo názor, že příčinou pruského vítězství byly přednosti pruského školského systému. Poprvé se v tomto smyslu vyjádřil redaktor augsburského časopisu „Ausland" (viz pozn. 76) Oskar Peschel ve svém článku „Die Lehren der jüngsten Kriegsgeschichte" [„Poučení z dějin nedávné války"]; článek byl uveřejněn v 29. čísle tohoto časopisu ze 17. července 1866. — *318.*

[336] Míní se kniha Davida Friedricha Strausse „Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft" [„Křesťanská věrouka ve svém historickém vývoji a v boji s moderní vědou"], sv. I–II, Tübingen a Stuttgart 1840–1841; druhý, objemnější díl knihy se nazývá „Der materielle Inbegriff der christlichen Glaubenslehre oder die eigentliche *Dogmatik*" [„Materiální souhrn křesťanského učení, neboli vlastní *dogmatika*"]. — *321.*

[337] Viz G. W. F. Hegel, „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte" [„Přednášky o filosofii dějin"], 2. díl, II. část. První vydání této knihy vyšlo v Berlíně roku 1837. — *328.*

[338] *Nikajský koncil* — první ekumenický (všeobecný) koncil biskupů křesťanské církve v římské říši. Svolal jej v roce 325 císař Konstantin I. do Nikaie, města v Malé Asii. Koncil vypracoval vyznání víry, takzvané symbolum (základní věroučné články ortodoxní křesťanské církve), závazné pro všechny křesťany; jeho neuznávání se trestalo jako zločin proti státu. — *333.*

[339] *Albigenští* — náboženská sekta, ve 12. až 13. století velmi rozšířená v jihofrancouzských a severoitalských městech. Jejich hlavním střediskem bylo jihofrancouzské město Albi. Albigenští, kteří brojili proti okázalosti katolických bohoslužeb a církevní hierarchii, vyjadřovali v náboženském rouše protest městských obchodníků a řemeslníků proti feudalismu. Připojila se k nim část jihofrancouzské šlechty usilující o sekularizaci církevní půdy. Papež Innocenc III. vyhlásil roku 1209 proti Albigenským křížovou výpravu. Po dvacetileté válce a krvavých represáliích bylo hnutí potlačeno. — *333.*

[340] Mluví se tu o státním převratu v Anglii z roku 1688, při němž byl vyhnán Jakub II. Stuart a na anglický trůn dosazen nizozemský místodržitel Vilém III. Oranžský; od roku 1689 se v Anglii upevnila konstituční monarchie založená na kompromisu mezi pozemkovou aristokracií a finanční buržoazií. — *334.*

[341] V roce 1685 zrušil Ludvík XIV. Nantský edikt a tak dovršil politické a náboženské pronásledování hugenotů (francouzských kalvinistů), jež už od dvacátých let stále sílilo. Nantský edikt byl vydán v roce 1598 a poskytoval hugenotům svobodu náboženského vyznání a bohoslužeb. V důsledku zrušení Nantského ediktu emigrovalo několik set tisíc hugenotů z Francie. — *335.*

[342] Míní se tu německá říše, která se utvořila v lednu 1871 pod vedením Pruska a nezahrnovala Rakousko. — *336.*

[343] *Prohlášení redakci „New Yorker Volkszeitung“* napsal Engels koncem dubna 1886 po návštěvě McEnnise, dopisovatele jednoho listu demokratické strany USA „Missouri Republican“ [„Missourský republikán“], který vycházel v Saint Louis. Poněvadž Engels byl přesvědčen, že McEnnis nebude s to jeho slova správně reprodukovat, poprosil Sorga, aby v případě, že interview bude uveřejněn v tisku, otiskl toto prohlášení v některých amerických socialistických novinách.

„*New Yorker Volkszeitung*“ [„Newyorské lidové noviny“] — americký socialistický deník; vycházel německy v letech 1878—1932. — *337.*

[344] Jde tu o Freycinetovu vládu (7. ledna — 3. prosince 1886), jež se v podstatě skládala z buržoazních radikálů a umírněných republikánů, na rozdíl od

většiny předchozích kabinetů, proti nimž radikálové obvykle stáli v opozici. — *338.*

[345] Koncem ledna 1886 vypukla v Decazevillu (na jihu Francie) stávka 2000 horníků vyvolaná nemilosrdným vykořisťováním dělnictva Aveyronskou důlní a slévárenskou společností; vláda vyslala do Decazevillu vojsko. Stávka měla v zemi velký ohlas a trvala do poloviny června; pod vlivem stávky se v poslanecké sněmovně vytvořila malá dělnická frakce, která hájila třídní požadavky dělnictva. — *338.*

[346] Jde o doplňkové volby do poslanecké sněmovny v Paříži, jež se konaly 2. května 1886 a v nichž socialistický kandidát Ernest Roche obdržel 100 795 hlasů. — *338.*

[347] Článek *„Politická situace v Evropě"* je poněkud zkrácený a redakčně upravený dopis, který Engels napsal 25. října 1886 Lafarguovi. Byl otištěn 6. listopadu 1886 v pařížském „Le Socialiste". V německém překladu byl publikován 20. a 27. listopadu a 4. prosince 1886 v newyorských novinách „Sozialist" a zkráceně 12. prosince 1886 v listě „Sozialdemokrat" (viz poznámku 3). V rumunském překladu byl uveřejněn v „Revista Socială", čís. 2 z prosince 1886.

„Der Sozialist" [„Socialista"] — týdeník, orgán Socialistické dělnické strany Severní Ameriky; vycházel německy v New Yorku od roku 1885 do roku 1892.

„Revista Socială" [„Sociální revue"] — rumunský časopis vycházející v Jasech od roku 1884 do roku 1887 za redakce socialisty I. Nădejde. — *339, 534.*

[348] *Sanstefanská* preliminární mírová smlouva byla uzavřena mezi Ruskem a Tureckem 3. března 1878 ve městě San Stefano (poblíž Cařihradu) po skončení rusko-turecké války z let 1877—1878. Tato smlouva, posilující vliv Ruska na Balkáně, vyvolala ostrý protest Anglie a Rakousko-Uherska, které bylo skrytě podporováno Německem. Diplomatický nátlak a vojenské hrozby přinutily Rusko předložit smlouvu k revizi mezinárodnímu kongresu, který zasedal ve dnech 13. června až 13. července 1878 v Berlíně. Zúčastnili se ho představitelé Ruska, Německa, Rakousko-Uherska, Francie, Anglie, Itálie a Turecka. Výsledkem jednání kongresu bylo uzavření *berlínského* míru, jímž se podmínky sanstefanské smlouvy podstatně změnily v neprospěch Ruska a slovanského obyvatelstva Balkánu. Území autonomního Bulharska, vymezené smlouvou v San Stefanu, se víc než o polovinu zmenšilo; z jižního Bulharska byla zřízena autonomní provincie Východní Rumelie, která i nadále zůstávala pod mocí sultána; do značné míry se zmenšilo i území Černé Hory. Berlínský mír potvrzoval sanstefanskou smlouvu v tom, že Rusku má být navrácena část Besarábie, která mu byla odňata v roce 1856,

a sankcionoval rakousko-uherskou okupaci Bosny a Hercegoviny. Těsně před zahájením kongresu se Anglie zmocnila Kypru. Výsledky berlínského kongresu vyvolaly nové mezinárodní napětí na Balkáně a zvýšily válečné nebezpečí. — *339.*

[349] Po potlačení národně osvobozeneckého povstání z roku 1794 v Polsku (Rzecz Pospolita) došlo v roce 1795 k třetímu dělení Polska mezi Rusko, Rakousko a Prusko. Podle rozhodnutí vídeňského kongresu (1814—1815) bylo v rámci ruské říše utvořeno Království polské, zahrnující velkou část území, které po třetím dělení Polska obsadily Prusko a Rakousko. — *339.*

[350] V sedmdesátých letech 19. století využily Anglie a Francie finančních obtíží Egypta a ustanovily nad Egyptem finanční kontrolu; egyptský lid bojoval proti expanzi zahraničního kapitálu a za zachování své národní nezávislosti. V roce 1882 vyprovokovala Anglie konflikt s Egyptem, zahájila válečné akce, Egypt dobyla a fakticky z něho udělala svou kolonii. — *340.*

[351] Je míněna rakousko-pruská válka z roku 1866, která skončila vítězstvím Pruska. Jejím hlavním bojištěm byly Čechy.

K tomuto tažení přirovnává Engels vojenské akce Bulharska ve válce se Srbskem, která začala 2. listopadu 1885. Když byla Východní Rumelie v září 1885 opět připojena k Bulharsku, vládnoucí kruhy Srbska povzbuzované rakousko-uherskou vládou vznesly na Bulharsko územní požadavky. Jenže hned v prvním měsíci války (v listopadu 1885) porazila bulharská vojska srbskou armádu a pronikla na území Srbska. Na nátlak Rakousko-Uherska však Bulharsko zastavilo postup svých vojsk a 3. března 1886 byl v Bukurešti uzavřen mír a uznány hranice sjednoceného Bulharska. — *341.*

[352] Při uvítání cara Alexandra III., který se 13. května 1886 vrátil z Krymu do Moskvy, řekl moskevský starosta Alexejev ve svém uvítacím proslovu: „Sílí naše víra, že kříž Kristův se zaskví nad svatou Sofií." (Alexejev měl na mysli chrám sv. Sofie v Cařihradě.) — *342.*

[353] Když se Alexandr Battenberg na nátlak Ruska vzdal bulharského trůnu a bylo nastoleno regentství, poslala carská vláda v září 1886 do Bulharska jako vojenského komisaře generála Nikolaje Vasiljeviče Kaulbarse, aby tam obnovil vliv Ruska a připravil půdu pro zvolení ruského pretendenta na bulharský trůn. Ale Kaulbarsova mise nebyla úspěšná; jednou z příčin jejího nezdaru bylo stanovisko, které v bulharské otázce zaujímaly západoevropské mocnosti v čele s Anglií; v listopadu téhož roku byl Kaulbars odvolán; současně přerušila carská vláda s Bulharskem diplomatické styky. — *343.*

[354] *Sonderbund* — separátní spolek sedmi hospodářsky zaostalých katolických

švýcarských kantonů, který byl uzavřen roku 1843, aby zabránil provedení pokrokových buržoazních reforem ve Švýcarsku a hájil výsady církve a jezuitů. V čele Sonderbundu stály separatistické katolické kruhy a horní městské patricijské vrstvy. Reakční nároky Sonderbundu narazily na odpor buržoazních radikálů a liberálů, kteří v polovině čtyřicátých let získali převahu ve většině kantonů i ve švýcarském Spolkovém sněmu. Když se v červenci 1847 švýcarský sněm usnesl na rozpuštění Sonderbundu, zahájil Sonderbund počátkem listopadu válku proti ostatním kantonům. 23. listopadu 1847 byla armáda Sonderbundu rozdrcena vojskem spolkové vlády. — *347.*

[355] Mluví se tu o republikánském povstání v Bádensku v dubnu 1848 vedeném Friedrichem Karlem Heckerem a Gustavem Struvem; koncem dubna bylo toto nedostatečně připravené a špatně organizované povstání potlačeno. — *347.*

[356] Engels má na mysli boje na obranu říšské ústavy, kterou schválilo frankfurtské Národní shromáždění 28. března 1849; tato kampaň byla poslední etapou buržoazně demokratické revoluce z let 1848—1849 v Německu. Vlády téměř všech velkých německých států (Prusko, Sasko, Bavorsko, Hannoversko aj.) se zdráhaly ústavu uznat. V květnu 1849 došlo v Porýnské provincii a v Drážďanech, v květnu a červnu v Bádensku a Falci k ozbrojeným srážkám lidových mas vedených nerozhodnými a kolísavými maloburžoaznímí demokraty; nepokoje měly izolovaný a spontánní charakter a v polovině července 1849 byly krutě potlačeny. Charakteristiku a průběh těchto bojů, jichž se sám zúčastnil, podal Engels v práci „Německá kampaň za říšskou ústavu" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 133—225). — *348, 374.*

[357] 5. června 1849 navrhli bádenští leví demokraté, kteří nebyli spokojeni s kapitulantskou politikou Brentanovy vlády a s růstem pravicových elementů v ní, Brentanovi, aby se revoluce rozšířila za hranice Bádenska a Falce a aby doplnil vládu radikálními členy. Když dostali zamítavou odpověď, pokusili se 6. června působit na vládu hrozbou ozbrojené demonstrace. Ale vláda je donutila ke kapitulaci tím, že povolala na pomoc občanskou gardu a jiné ozbrojené síly. — *348, 374.*

[358] *Hanauští turneři* — oddíl dobrovolníků tělovýchovného spolku z Hanau (u Frankfurtu nad Mohanem), který se zúčastnil bádensko-falckého povstání z roku 1849. — *348.*

[359] 28. září 1864 se konalo v St. Martin's Hallu v Londýně velké mezinárodní shromáždění dělníků, které připravili vedoucí činitelé londýnských tradeunionů a skupina pařížských dělníků proudhonovců. Účastnili se ho i představitelé německých, italských a jiných dělníků žijících v té době v Londýně

a vedoucí osobnosti evropské maloburžoazní a revolučně demokratické emigrace. Shromáždění přijalo rezoluci o založení Mezinárodního dělnického sdružení (nazývaného později I. internacionála). — *351.*

[360] *„Der Vorbote"* [„Posel"] — měsíčník, oficiální orgán německých sekcí Internacionály ve Švýcarsku; vycházel německy v Ženevě v letech 1866—1871; odpovědným redaktorem byl Johann Philipp Becker. Časopis prosazoval vcelku linii Marxe a generální rady, soustavně uveřejňoval dokumenty Internacionály a přinášel informace o činnosti jejích sekcí v různých zemích. — *351.*

[361] *Alliance de la Démocratie socialiste* (Alianci socialistické demokracie) založil Michail Bakunin v říjnu 1868 v Ženevě jako mezinárodní anarchistickou organizaci, zahrnující tajný spiklenecký spolek, který založil už dříve. Ve svém programu hlásala Aliance především tzv. vyrovnání všech tříd a zničení všech státních forem. Popírala organizovaný boj dělnické třídy o politickou moc. Její maloburžoazní anarchistický program nacházel odezvu v průmyslově málo rozvinutých oblastech Itálie, Španělska, Švýcarska a v jižní Francii.

Roku 1868 a 1869 se Aliance obrátila na generální radu se žádostí o přijetí do Internacionály. Generální rada s tím roku 1869 souhlasila pod podmínkou, že Aliance přestane existovat jako samostatná mezinárodní organizace. Po svém přijetí si však členové Aliance uchovali svou mezinárodní organizaci, začlenili se do Internacionály jako ženevská sekce a ponechali si název Aliance. Pod Bakuninovým vedením bojovali zjevně i skrytě proti generální radě, snažili se ovládnout Mezinárodní dělnické sdružení a podřídit si tak mezinárodní dělnické hnutí. Po pádu Pařížské komuny jejich akce proti generální radě zesílily. Anarchisté odmítali marxistickou teorii státu, diktaturu proletariátu, zásady demokratického centralismu a nutnost vytváření samostatných nezávislých dělnických stran, což vedlo dělnické hnutí do područí buržoazie.

Marx, Engels a generální rada Internacionály neochvějně bojovali proti Alianci, odhalovali ji jako sektu nepřátelskou dělnickému hnutí, snažící se vnést rozkol do dělnického hnutí a svést je z cesty samostatného rozvoje. Na haagském kongresu I. internacionály (v září 1872) utrpěli bakuninovci drtivou porážku; vůdcové Aliance, Bakunin a Guillaume, byli převážnou většinou hlasů z Internacionály vyloučeni a marxismus po ideové i organizační stránce zvítězil nad předmarxovskými formami maloburžoazního socialismu. — *351.*

[362] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 241—317. — *353.*

[363] *„Der Volksstaat"* [„Lidový stát"] — ústřední orgán německé Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašské); vycházel v Lipsku od 2. října 1869

do 29. září 1876 (zprvu dvakrát, od července 1873 třikrát týdně). List vyjadřoval názory revolučního proudu v německém dělnickém hnutí. Pro svůj smělý revoluční postoj byl vystaven stálému pronásledování ze strany policie a vlády. Složení redakce se často měnilo, protože redaktoři byli zatýkáni; vedení však zůstalo v rukou Wilhelma Liebknechta. Velký vliv na charakter listu měl August Bebel, vedoucí nakladatelství „Volksstaat".

Marx a Engels spolupracovali s listem od jeho založení. Poskytovali redakci neustále pomoc a svou kritikou přispívali k tomu, že si list uchoval revoluční linii. Přes některé slabiny a chyby byl „Der Volksstaat" jedním z nejlepších dělnických listů v sedmdesátých letech. — *353.*

[364] Jde o válečnou náhradu pěti miliard franků, která byla uložena Francii frankfurtskou mírovou smlouvou z roku 1871 po skončení prusko-francouzské války. — *353.*

[365] Šest Mülbergerových článků s názvem „Die Wohnungsfrage. Eine soziale Skizze". Separat-Abdruck aus dem „Volksstaat" [„Bytová otázka. Sociální črta". Zvláštní otisk z listu „Volksstaat"] vyšlo bez podpisu v listu „Volksstaat" 3., 7., 10., 14., 21. února a 6. března 1872. — *354.*

[366] Emil Sax, „Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform" [„Bytové poměry pracujících tříd a jejich reforma"], Vídeň 1869. — *354.*

[367] Mülbergerova odpověď na Engelsovy články vyšla v listu „Der Volksstaat" 26. října 1872 pod názvem „Zur Wohnungsfrage (Antwort an Friedrich Engels von A. Mülberger)" [„K bytové otázce (Odpověď A. Mülbergera Bedřichu Engelsovi)"]. — *354.*

[368] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 262 a poznámku 237 téhož svazku. — *354.*

[369] Srovnej Marx - Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 264. — *354.*

[370] *Novou madridskou federaci* (Nueva federación madrileña) založili 8. července 1872 členové redakce „La Emancipación" [„Osvobození"], kteří byli vyloučeni anarchistickou většinou z Madridské federace, protože uveřejnili v „La Emancipación" odhalení o činnosti tajné Aliance ve Španělsku. Na založení a činnosti Nové madridské federace měl velký podíl Paul Lafargue. Když ji španělská federální rada odmítla přijmout, obrátila se Nová madridská federace na generální radu, která ji uznala 15. srpna 1872 jako federaci Internacionály. Nová madridská federace bojovala energicky proti šíření anarchistického vlivu ve Španělsku, propagovala myšlenky vědeckého

socialismu a usilovala o vytvoření samostatné proletářské strany ve Španělsku.

Ke spolupracovníkům listu „La Emancipación" patřil také Engels. Členové Nové madridské federace byli organizátory Socialistické dělnické strany Španělska, která byla založena roku 1879. — *355.*

[371] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196. — *356.*

[372] Území *Eifel* v Porýnské provincii Pruska je pahorkatina s rozsáhlými slatinami a pustinami; půdní a klimatické podmínky se nehodí pro zemědělství. Hospodařilo se tu jen na malých technicky zaostalých hospodářstvích a periodické neúrody přinášely rolnictvu bídu. Engels ve svém článku naráží na události z roku 1882, kdy mezi obyvatelstvem Eifelu vypukl hlad po řadě neúrod a v důsledku snížení cen zemědělských výrobků v předchozích letech. — *357.*

[373] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 500—510. — *361.*

[374] Tento článek napsal Engels jako předmluvu k americkému vydání své práce „Postavení dělnické třídy v Anglii", které vyšlo v New Yorku v květnu 1887. Téhož roku byl tento článek publikován německy v autorově překladu pod názvem „Dělnické hnutí v Americe" v časopise „Sozialdemokrat" z 10. a 17. června, později francouzsky v listu „Socialiste" z 9., 16. a 23. července a jako separát v New Yorku německy a anglicky. Článek byl ještě před vydáním knihy přeložen do němčiny bez Engelsova vědomí a svolení a vyšel v dubnu 1887 v „New Yorker Volkszeitung". Engels, který nebyl spokojen s kvalitou překladu, proti tomu veřejně protestoval. — *363.*

[375] Engels odkazuje na sérii článků Eleanory Marxové-Avelingové a Edwarda Avelinga, které vycházely roku 1887 v časopise „Time".

„*Time*" [„Čas"] — anglický měsíčník socialistického zaměření; vycházel v Londýně v letech 1879—1891. — *363.*

[376] Engels tu hovoří o pomlouvačném obviňování anglického socialisty Edwarda Avelinga výkonným výborem Socialistické dělnické strany Severní Ameriky, v němž bylo mnoho lassallovců. Obviňovali Avelinga z toho, že prý za své agitační cesty po USA, kterou podnikl od září do prosince 1886 se svou ženou Eleanorou, Marxovou dcerou, a německým socialistou Wilhelmem Liebknechtem, předložil výkonnému výboru k proplacení padělané účty. Engels kvůli tomu vedl několikaměsíční korespondenci a pomohl Avelingovi prokázat nesmyslnost a pomlouvačný charakter těchto obvinění.

Socialistická dělnická strana Severní Ameriky byla založena roku 1876 na slučovacím sjezdu ve Filadelfii jako důsledek spojení amerických sekcí I. internacionály a dalších socialistických organizací USA. Většina členů strany byli

emigranti (především Němci), kteří měli málo spojení s rodilými americkými dělníky. Uvnitř strany se odehrával boj mezi reformistickým vedením, které se v podstatě skládalo z lassallovců, a marxistickým křídlem, v jehož čele stál Marxův a Engelsův spolubojovník Friedrich Adolf Sorge. Strana vyhlásila jako svůj program boj za socialismus; nepodařilo se jí však stát se skutečnou revoluční masovou marxistickou stranou, protože její vedení dělalo sektářskou politiku a ignorovalo politickou činnost strany v masových organizacích amerického proletariátu. — *363, 534.*

[377] 1. května 1886 začala v USA několikadenní generální stávka, která byla vedena pod heslem boje za osmihodinový pracovní den; stávka zachvátila nejdůležitější průmyslová centra — New York, Filadelfie, Chicago, Louisville, Saint Louis, Milwaukee, Baltimore; asi 200 000 dělníků dosáhlo stávkou zkrácení pracovního dne. Podnikatelé však ihned začali s protiofenzívou. V Chicagu byla 4. května s provokačním úmyslem hozena bomba do skupiny policistů. To zavdalo policii příčinu, aby proti dělníkům použila zbraní a uvěznila několik set lidí. V soudním procesu byli vůdcové chicagského dělnického hnutí odsouzeni k vysokým trestům; čtyři z nich byli v listopadu 1887 oběšeni. Úspěchy, kterých dosáhli američtí dělníci v květnové stávce 1886, byly v následujících letech podnikateli zcela zmařeny. Mezinárodní socialistický dělnický kongres v Paříži se roku 1889 usnesl slavit na počest této stávky každoročně 1. máj jako svátek pracujících na celém světě. — *363.*

[378] Během příprav k obecním volbám v New Yorku na podzim 1886 byla založena *Spojená dělnická strana,* aby mohla dělnická třída pořádat společné politické akce. Iniciátorem založení strany byl newyorský *Ústřední dělnický svaz,* který vznikl roku 1882 spojením městských odborových svazů. Podle vzoru New Yorku vznikaly takové strany i v mnoha jiných městech. Při *volbách v New Yorku, Chicagu a Milwaukee* vystoupilo dělnictvo pod vedením nových dělnických stran a získalo značné úspěchy. Kandidát Spojené dělnické strany na úřad newyorského starosty Henry George dostal 31 % všech hlasů; v Chicagu prosadili stoupenci dělnické strany jednoho kandidáta do Senátu a devět kandidátů do Sněmovny reprezentantů Zákonodárného shromáždění státu; kandidátu dělnické strany do Kongresu USA chybělo jen 64 hlasů. V Milwaukee prosadila dělnická strana svého kandidáta jako starostu; jeden kandidát byl zvolen do Senátu, šest do Sněmovny reprezentantů Zákonodárného shromáždění státu a jeden zástupce do Kongresu USA. — *364.*

[379] *Rytíři práce* (Knights of Labor) zkrácený název pro Vznešený řád Rytířů práce (The Noble Order of Knights of Labor) — tak se nazývala tajná dělnická organizace založená roku 1869 ve Filadelfii, která vystoupila z ilegality teprve roku 1878. V řádu se soustřeďovali hlavně nekvalifikovaní dělníci, mezi nimiž bylo mnoho černochů. Jeho cílem bylo zřizování družstev

a organizování vzájemné pomoci. Účastnil se mnoha dělnických akcí. Vedení řádu však zásadně odmítalo účast dělníků v politickém boji a bylo pro třídní spolupráci. Roku 1886 se řád postavil proti stávkovému hnutí, které zachvátilo celou zemi, a zakázal svým členům účastnit se stávky. Řadoví členové však tohoto zákazu neuposlechli. Řád potom začal ztrácet svůj vliv v dělnických masách a koncem devadesátých let se rozpadl. — *366.*

[380] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 753—804. Kapitola, kterou uvádí Engels, byla v třetím vydání I. dílu „Kapitálu" zařazena v osmém oddílu, od čtvrtého vydání však patří do sedmého oddílu. — *367.*

[381] Text „Komunistického manifestu", jak jej cituje Engels v tomto článku, není totožný s německým textem „Komunistického manifestu" z roku 1847, z něhož byl pořízen český překlad. Srovnej Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 440 a 461. — *371.*

[382] Uvedený dopis napsal Engels u příležitosti mezinárodní slavnosti bratrství, která se z iniciativy řady organizací zahraničních socialistů ve Francii konala 19. února 1887 v Paříži; slavnost, jíž se zúčastnili němečtí, skandinávští, polští a ruští socialističtí emigranti, byla míněna jako protest proti zbrojení a přípravě války v Evropě. Engelsův dopis byl přečten na slavnosti a vyšel potom 26. února v listu „Socialiste", 11. března německy v listu „Sozialdemokrat" a 19. března téhož roku v newyorském listu „Sozialist". — *372.*

[383] Brožura Sigismunda Borkheima „Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806—1807" [„Na paměť německých hurávlastenců z let 1806 až 1807"], Hottingen - Curych 1888, byla z Engelsova podnětu vydána jako XXIV. publikace „Sociálně demokratické knižnice". Druhá polovina „Úvodu" byla ještě před vydáním brožury otištěna v listu „Sozialdemokrat" z 15. ledna 1888 s nadpisem „Co čeká Evropu". — *374.*

[384] Berlínští dělníci a řemeslníci, rozhořčení tím, že pruské Národní shromáždění se zříká březnové revoluce (viz o tom Engelsův článek „Berlínské debaty o revoluci", Marx - Engels, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 82—96), vzali 14. června 1848 útokem berlínský arzenál (Zeughaus), aby ozbrojením lidu bránili vybojované revoluční vymoženosti a pokračovali v revoluci. Vystoupení berlínských dělníků bylo však živelné a neorganizované. Povolaným vojenským posilám spolu s oddíly občanské gardy se podařilo lid rychle zatlačit a odzbrojit. — *374.*

[385] Jde o *republikánské povstání v Bádensku,* které vypuklo koncem září 1848. Vyvolala je skupina německých emigrantů vedená Gustavem Struvem, která přešla 21. září na bádenské území ze Švýcarska. Za podpory ozbrojených

oddílů bádenských demokratů a místní občanské gardy vyhlásil Struve Německou republiku. Za několik dní bádenské vojsko povstání potlačilo; Struve a řada dalších účastníků povstání byli zatčeni a odsouzeni k mnoha letům vězení. — *374.*

[386] *„Pekelníci"* (v originále „Schwefelbande", doslova „Sirná banda") bylo původně označení studentského sdružení na jenské universitě (v sedmdesátých letech 18. století); mělo velmi špatnou pověst pro skandály, které vyvolávali jeho členové. Později tento název zobecněl jako označení výtržníků.

Vulgární maloburžoazní demokrat a placený bonapartistický agent Karl Vogt vydal v roce 1859 pomlouvačnou knihu „Můj proces proti ‚Allgemeine Zeitung'" namířenou proti Marxovi a jím vedeným proletářským revolucionářům. V tomto spise překrucuje Vogt fakta, Marxe a jeho stoupence nazývá „Pekelníky" a líčí je jako společnost zabývající se špinavou politikou. Ve skutečnosti byl pod žertovným označením „Pekelníci" znám kroužek německých emigrantů existující v letech 1849—1850 v Ženevě, jehož členem byl také Borkheim. Marx a jeho stoupenci nebyli s tímto kroužkem, o jehož existenci ani nevěděli, v žádném spojení; „Pekelníci" byli neškodná veselá společnost, která vůbec neměla politický charakter.

Marx dal Vogtovi pádnou odpověď svým pamfletem „Pan Vogt", napsaným v roce 1860 (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 421 až 728), v němž také vyvrátil Vogtovy lživé výmysly o „Pekelnících". — *375, 469.*

[387] V únoru 1860 se Marx obrátil na Sigismunda Borkheima s prosbou, aby mu poslal nějaké informace o ženevských „Pekelnících". Borkheimovy odpovědi z 12. února použil pak ve svém pamfletu k odhalení Vogta (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 429—432). — *376.*

[388] V ruském vydání má brožura A. Serno-Solovjeviče název „Naši domašnije děla. Otvet g. Gercenu na stať ju ‚Porjadok toržestvujet' (III. Kolokol No 233)" [„Naše domácí záležitosti. Odpověď p. Gercenovi na článek ‚Pořádek vládne' (III. Kolokol, čís. 233)"], Vevey 1867. V Borkheimově překladu vyšla brožura pod názvem „Unsere russischen Angelegenheiten. Antwort auf den Artikel des Herrn Herzen: ‚Die Ordnung herrscht!' (Kolokol Nr. 233)", Lipsko 1871. Německé vydání tvoří Borkheimův úvod a text Serno-Solovjevičovy brožury s podtitulem „Unsere häuslichen Angelegenheiten" [„Naše domácí záležitosti"]. — *377.*

[389] *„Die Zukunft"* [„Budoucnost"] — německý buržoazně demokratický list, orgán Lidové strany; vycházel od roku 1867 v Královci a v letech 1868—1871 v Berlíně. — *377.*

[390] Je míněna kniha Eduarda Höpfnera „Der Krieg von 1806 und 1807. Ein

Beitrag zur Geschichte der Preussischen Armee nach den Quellen des Kriegs-Archivs bearbeitet" [„Válka z roku 1806 a 1807. Příspěvek k dějinám pruské armády zpracovaný podle pramenů válečného archívu"], 2. vydání, sv. 1—4, Berlín 1855. — *377.*

[391] *Tažením do Dánska* z roku 1850 nazývá Engels závěrečnou etapu válečných akcí Pruska proti Dánsku v průběhu války o vévodství Šlesvik-Holštýn. Pod vlivem revolucí ve Francii a v Německu povstalo obyvatelstvo Šlesviku-Holštýna, usilující o připojení k Německu, v březnu 1848 proti dánské nadvládě a vedlo proti ní do července 1850 národně osvobozeneckou válku. Pod vlivem veřejného mínění v Německu začaly pruské vládní kruhy naoko společně s jinými vládami Německého spolku proti Dánsku válku; na každém kroku však zrazovaly revoluční šlesvicko-holštýnskou armádu a 26. srpna 1848 uzavřely na sedm měsíců příměří, jehož podmínky likvidovaly všechny demokratické vymoženosti v Šlesviku-Holštýně. Válka pokračovala koncem března 1849. Vojenské operace probíhaly se střídavým úspěchem a skončily novou zradou Pruska, které uzavřelo 2. července 1850 s Dánskem mír a nechalo obyvatelstvo Šlesviku-Holštýna pokračovat ve válce vlastními silami. V červenci 1850 byla šlesvicko-holštýnská armáda poražena dánskými vojsky a vévodství zůstala součástí dánského království.

Pruským tažením do jižního Německa z roku 1850 myslí Engels vstup pruských vojsk do hesensko-kaselského kurfiřtství (Hesenska-Kaselska) v listopadu 1850 v souvislosti se zostřením boje mezi Pruskem a Rakouskem o nadvládu v Německu po revoluci z let 1848—1849.

Rakousko a Prusko si vzaly revoluční povstání v Hesensku-Kaselsku na podzim 1850 za záminku k tomu, aby se vmísily do tamějších vnitřních záležitostí, přičemž si jak Rakousko, tak Prusko dělalo nárok na to, že bude jako vedoucí německá mocnost potlačovat revoluční hnutí.

Jako odpověď na vstup rakousko-bavorských vojsk do Hesenska-Kaselska vyhlásila pruská vláda začátkem listopadu 1850 mobilizaci a vyslala tam také svoje vojska. 8. listopadu 1850 došlo mezi rakousko-bavorskými a pruskými předními strážemi k bezvýznamné šarvátce u Bronzellu. Vážné nedostatky vojenského systému a zastaralá výzbroj pruské armády, které odhalila mobilizace, a také energický odpor Ruska, které v německém konfliktu podporovalo Rakousko, to všechno donutilo Prusko, aby upustilo od válečných akcí a kapitulovalo před Rakouskem. Ještě před vstupem pruských vojsk do Hesenska-Kaselska vystoupil ruský car Mikuláš I. na *varšavské konferenci* v říjnu 1850 jako rozhodčí mezi Rakouskem a Pruskem proti pokusům vytvořit sjednocení německých států pod nadvládou Pruska. V *Olomouci* byla 29. listopadu podepsána dohoda mezi Rakouskem a Pruskem, podle které se Prusko muselo zříci svých plánů na sjednocení Německa a muselo vstoupit do Německého spolku, který byl znovu ustaven Rakouskem. — *378, 455.*

[392] Tím Engels míní prusko-rakouskou válku z roku 1866 a prusko-francouzskou válku z let 1870—1871. — *378.*

[393] Text „Manifestu Komunistické strany" viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462. — *380.*

[394] „*The Red Republican*" [„Rudý republikán"] — chartistický týdeník, který vydával Julian Harney od června do listopadu 1850. V čís. 21—24 tohoto týdeníku vyšel zkráceně první anglický překlad „Manifestu Komunistické strany". — *380.*

[395] Engels uvádí slova z projevu předsedy svazu tradeunionů ve městě Swansea W. Bevana na tamějším výročním kongresu tradeunionů roku 1887. Zpráva o tomto projevu vyšla v listu „Commonweal" ze 17. září 1887. — *383.*

[396] „*Woodhull and Claflin's Weekly*" [„Týdeník paní Woodhullové a Claflinové"] — americký týdeník, vydávaly ho v letech 1870—1876 v New Yorku buržoazní feministky Victoria Woodhullová a Tennessee Claflinová.

„Manifest Komunistické strany" vyšel (s vynechávkami) v tomto týdeníku 30. prosince 1871. — *383.*

[397] „*Le Socialiste*" [„Socialista"] — týdeník, který vycházel od října 1871 do května 1873 francouzsky v New Yorku; od prosince 1871 do října 1872 byl orgánem francouzských sekcí I. internacionály v USA. Podporoval rozvratnické buržoazní a maloburžoazní živly v severoamerické federaci Internacionály; po haagském kongresu přerušil list styky s Internacionálou.

„Manifest Komunistické strany" vycházel v tomto listu (s vynechávkami) v lednu až únoru 1872. — *384.*

[398] „*Kolokol*" [„Zvon"] — ruský revolučně demokratický list, který vydávali Alexandr Ivanovič Gercen a Nikolaj Platonovič Ogarjov v letech 1857—1867 rusky ve vydavatelství „Volnaja russkaja tipografia" („Svobodná ruská tiskárna"), založeném Gercenem, a v letech 1868—1869 francouzsky s ruskými přílohami; list vycházel do roku 1865 v Londýně a potom v Ženevě.

„Manifest Komunistické strany" vyšel v Ženevě roku 1869 ve vydavatelství „Volnaja russkaja tipografija", které Gercen předal roku 1867 do vlastnictví spolupracovníku vydavatelství Černěckému. — *384.*

[399] V doslovu k článku „O sociálních poměrech v Rusku" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22) uvádí Engels jako autora zmíněného překladu Plechanova. Také Plechanov píše v ruském vydání „Manifestu" z roku 1900, že překladatelem byl on. — *384.*

[400] Zmíněný dánský překlad — K. Marx og F. Engels „Det Komunistiske Manifest", Kodaň 1885 — měl několik vynechávek a nepřesností, na které upozornil Engels v předmluvě k čtvrtému německému vydání „Manifestu" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22). Francouzský překlad vycházel v listu „Socialiste" od 29. srpna do 7. listopadu 1885 a potom v Mermeixově knize „La France socialiste. Notes d'histoire contemporaine" [„Socialistická Francie. Poznámky k současným dějinám"], Paříž 1886. Španělský překlad vycházel v listu „El Socialista" od července do srpna 1886 a jako brožura — „Manifesto del Partido Communista" par Carlos Marx y F. Engels, Madrid 1886. — *384.*

[401] Marx a Engels vyslovili tuto myšlenku v řadě svých prací už od čtyřicátých let 19. stol.; takto ji formulovali ve „Stanovách Sdružení" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 46, a sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 484). — *385.*

[402] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 370. — *386.*

[403] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 125—126. — *386.*

[404] Tím se míní Marxova a Engelsova práce „Německá ideologie" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 23—551, dotisk z roku 1962, str. 23 až 555). — *387, 388.*

[405] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 38. — *387.*

[406] Carl Nicolai Starcke, „Ludwig Feuerbach", Stuttgart 1885. — *388.*

[407] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 17—19, dotisk z roku 1962, str. 17—19 a 601—603. — *388.*

[408] Tento článek napsal Engels anglicky jako předmluvu k americkému vydání Marxovy „Řeči o svobodě obchodu", kterou Marx pronesl v Bruselu 9. ledna 1848 (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 409—422). Engels prohlédl také překlad Marxovy řeči, který pořídila z francouzštiny Florence Kelleyová-Wischnewetzká. Svou předmluvu přeložil také do němčiny a uveřejnil ji nejprve v časopise „Neue Zeit" [„Nová doba"], čís. 7 z července 1888. V druhé polovině srpna 1888 vyšla pak v původním anglickém znění v „Labor Standard" v New Yorku. Vydání Marxovy řeči ve formě brožury se odkládalo, protože mnoho nakladatelů ji odmítalo vydat. Teprve v září 1888 vyšla v bostonském nakladatelství Lee and Shephard. Závěrečná část článku vyšla také německy v newyorském listu „Sozialist" z 27. října 1888.

„*The Labor Standard*" [„Prapor práce"] — socialistický týdeník, který vycházel v New Yorku v letech 1876—1900. — *389.*

[409] O bruselském *kongresu o svobodě obchodu* viz Engelsovy články „Kongres ekonomů" a „Bruselský kongres o svobodě obchodu" (Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 260–264 a 268–277). — *389.*

[410] Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 797. — *390.*

[411] „*Jasné určení*" („manifest destiny") — tímto výrazem ideologové vládnoucích kruhů USA v 19. století velmi často ospravedlňovali expanzívní politiku těchto kruhů. Poprvé použil těchto slov redaktor časopisu „U. S. Magazine and Democratic Review" [„Časopis Spojených států a demokratická revue"] John O'Sullivan v čísle vydaném za červenec – srpen 1845, sv. XVII, str. 5. — *393.*

[412] *Parlamentní vlaky* se v Anglii v 19. století ironicky nazývaly zvláštní vlaky 3. třídy, které byly zavedeny zákonem z roku 1844; podle tohoto zákona musela zavést každá železniční společnost na všech svých tratích denně jeden takový vlak s minimální rychlostí 12 mil za hodinu a nesměla žádat vyšší jízdné než 1 penny za míli. — *394.*

[413] V roce 1823 se stal anglickým ministrem obchodu William Huskisson. Na jeho podnět byla ve dvacátých letech přijata řada opatření k reorganizaci zastaralého celního systému. Byla zrušena nebo snížena dovozní cla na některé druhy surovin, potravin a jiného zboží; prohibiční clo na obilí bylo nahrazeno pohyblivou stupnicí obilních cel (sliding scale). Podle této stupnice se dovozní clo zvyšovalo při poklesu cen obilí v zemi a snižovalo se, když ceny obilí stoupaly.

V roce 1842 provedla vláda *Roberta Peela* další snížení celních sazeb. — *397.*

[414] *Celní spolek* byl definitivně vytvořen roku 1834 pod hegemonií Pruska. Do té doby (od roku 1819) se Prusku podařilo uzavřít celní dohody jen s několika menšími německými státy, z nichž největší bylo Hesensko-Darmstadtsko. Spolek, který stanovil společnou celní hranici, časem zahrnul téměř všechny německé státy kromě Rakouska, svobodných hanzovních měst (Lübecku, Hamburku, Brém) a některých menších států v severním Německu. Celní spolek, který si vynutila potřeba společného celoněmeckého trhu, přispěl v dalších letech i k politickému sjednocení Německa, které bylo dovršeno roku 1871. — *398, 452.*

[415] Je míněna publikace Georga Friedricha Kolba „Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde" [„Příručka srovnávací statistiky o stavu národů a politickém životě"], 7. vydání, Lipsko 1875; v Kolbově publikaci se celkový obrat uvádí v miliónech tolarů. — *399.*

[416] Prohlášení o nutnosti reformy celního tarifu za účelem zvýšení dovozních cel na průmyslové zboží i na zemědělské výrobky odevzdala skupina poslanců Říšského sněmu v říjnu 1878. V prosinci 1878 předložil Bismarck svůj první návrh reformy speciální komisi, která byla k tomu vytvořena. Konečný návrh byl v květnu 1879 předložen Říšskému sněmu, který ho přijal 12. července 1879. Nový celní tarif stanovil značně vyšší dovozní cla na železo, stroje, textil i na obilí, dobytek, tuky, len, dřevo atd. — *400.*

[417] Jde o obchodní smlouvu mezi Anglií a Francií, podepsanou 23. ledna 1860; hlavním zmocněncem Anglie při uzavření této smlouvy byl freetrader Richard Cobden. Touto smlouvou ustoupila Francie od politiky dovozních zákazů a místo toho zavedla cla, která nesměla přesahovat 30 % hodnoty zboží. Ve smlouvě se Francii poskytovalo právo bezcelního dovozu většiny francouzského zboží do Anglie. Uzavření smlouvy vedlo k prudkému zostření konkurence na vnitřním francouzském trhu, které způsobil příliv zboží z Anglie. To vyvolalo nespokojenost francouzských průmyslníků. — *402.*

[418] *Standard Oil Company* — akciová společnost, založená v roce 1870 Johnem Davisonem Rockefellerem ve státě Ohio s kapitálem 1 milión dolarů. V sedmdesátých letech si tato společnost podnikající rozsáhlé spekulace monopolizovala dopravu a zpracování nafty a podřídila své kontrole téměř celý naftový průmysl USA. V roce 1882 se společnost přeměnila ve stejnojmenný trust, který už kontroloval kapitál v celkové hodnotě 75 miliónů dolarů. Tím se Standard Oil stala jedním z největších světových kapitalistických monopolů; patří k inspirátorům reakční vnitřní politiky a agresívní zahraniční politiky amerického imperialismu. — *402.*

[419] *Cukrovarnický trust* (Společnost závodů pro rafinování cukru) byl založen v roce 1887 a v roce 1891 se přeměnil v Americkou cukrovarnickou rafinerii (American Sugar Refinery). V prvních letech své existence monopolizoval tento trust téměř všechen cukrovarnický průmysl USA. Později se sice vytvořila řada silných konkurenčních společností, ale cukrovarnický trust se na základě účastnického systému zmocnil kontroly nad některými z nich a s jinými navázal spojení, takže zůstal i nadále největším monopolem v tomto průmyslovém odvětví. — *403.*

[420] *Manchesterská škola* — směr v anglické ekonomii, který vyjadřoval zájmy průmyslové buržoazie. Stoupenci tohoto směru, freetradeři, hlásali svobodu obchodu a nezasahování státu do hospodářského života. Střediskem agitace freetraderů byl Manchester, kde v čele tohoto hnutí stáli dva textilní továrníci, Richard Cobden a John Bright, kteří roku 1838 zorganizovali Ligu proti obilním zákonům. Ve čtyřicátých a padesátých letech tvořili freetradeři zvláštní politickou skupinu, která se později stala součástí liberální strany. — *403.*

[421] Engels zde naráží na první ódu z třetí knihy Horácových „Ód". — *405.*

[422] Tento článek poslal Engels ve formě dopisu skotskému dělnickému předáku a redaktorovi časopisu „The Labour Leader" Jamesu Keir Hardiemu. Hardie jej uveřejnil (bez nadpisu) ve svém časopise v rubrice „Poznámky o hornících".

Stávka horníků v Porúří byla nejvýznamnější stávkou v Německu za celé 19. století. Byla zahájena 4. května 1889 v gelsenkirchenské důlní a průmyslové oblasti a během několika dnů zachvátila celý dortmundský kraj. V krátké době nabyla neobyčejně velkého rozsahu. Ve dnech 12.—14. května se jí zúčastnilo na 90 000 lidí. Část stávkujících byla pod vlivem sociálních demokratů. Hlavní požadavky stávkujících byly: zvýšení mezd, zkrácení pracovní doby na osm hodin denně včetně sfárání a vyfárání a uznání dělnických výborů. Vláda poděšená rozsahem stávky přiměla podnikatele, aby udělali četné ústupky a mnohým požadavkům horníků vyhověli. Tak se podařilo dosáhnout toho, že v polovině května se začalo částečně znovu pracovat. Hned první den se však ukázalo, že majitelé dolů nemíní své sliby dodržet, a stávkové hnutí znovu ožilo. 24. května se shromáždění zástupců horníků usneslo 69 proti 48 hlasům ve stávce pokračovat. Teprve když podnikatelé oznámili, že své sliby z 18. května splní a že proti stávkujícím nepodniknou žádná represívní opatření, byla stávka v Porúří počátkem června skončena. Požadavkům dělníků bylo ovšem vyhověno jen v nepatrné míře.

Masové boje z doby platnosti zákona proti socialistům dosáhly touto stávkou svého vrcholu. Stávka přispěla významnou měrou k tomu, že zákon proti socialistům musel být zrušen a že byl svržen Bismarck. Citelně zasáhla podnikatele i vládu. 10 let zákona proti socialistům, 10 let výjimečného stavu proti dělnické třídě nedokázalo zlomit bojovou sílu proletariátu, naopak, proletariát se stal ještě silnější než kdykoli předtím. Stávka v Porúří dala dělnickému hnutí v celém Německu nový podnět k dalšímu rozmachu.

„*The Labour Leader*" [„Dělnický vůdce"] — anglický měsíčník. V roce 1887 jej pod názvem „The Miner" [„Horník"] založil James Keir Hardie a od roku 1889 vycházel pod názvem „The Labour Leader" jako orgán skotské dělnické strany; od roku 1893 to byl oficiální orgán Nezávislé dělnické strany. Od roku 1894 vycházel „Labour Leader" týdně. Do roku 1904 byl jeho redaktorem Hardie. — *407.*

[423] *Truckové obchody* — obchody zřízené podnikateli v rámci truckového systému (viz poznámku 306). — *407.*

[424] Deputace stávkujících horníků, která se skládala ze tří delegátů, byla dílem několika liberálních poslanců Říšského sněmu, kteří chtěli zabránit rostoucímu vlivu sociální demokracie na horníky a využít ještě nedostatečně vyvinutého

politického uvědomění jedné části horníků. Vilém II. přijal deputaci 14. května. — *408.*

[425] Stávkové hnutí horníků se rozšířilo přes všechny represálie v polovině května 1889 i na jiné části Německa. V Horním a Dolním Slezsku, kde stávka trvala od 14. do 24. května, zachvátila většinu šachet — stávkovalo tam na 20 000 zaměstnanců; v Sasku stávkovalo 10 000 dělníků; v Sársku se začalo stávkovat mezi 14. a 16. květnem napřed v jednotlivých šachtách a 23. května už bylo do stávky zapojeno 12 000 lidí; ještě dříve zahájili stávku horníci v hornické a průmyslové oblasti Wurm, kde stávkovalo asi 8000 lidí. Do práce nastoupili znovu teprve 31. května. Velká hornická stávka byla 24. května 1889 také v Čechách na Kladensku.

Koncem května byla zachvácena stávkou za zvýšení mezd a v některých případech i za zkrácení pracovního dne také jiná odvětví. Tak v Berlíně stávkovalo 25. května na 20 000 zedníků, ve Freienwaldu železničáři, ve Štětíně a Královci malíři a tesaři atd. — *409.*

[426] Článek „*Mandáty posibilistů*" a jiné články napsal Engels v souvislosti s kampaní, kterou rozvířily oportunistické skupiny — posibilisté ve Francii a jejich stoupenci ze Sociálně demokratické federace v Anglii —, aby zdiskreditovaly mezinárodní socialistický dělnický kongres, který se konal od 14. do 21. července 1889 v Paříži za převládajícího vlivu marxistických stran z evropských zemí.

Po rozpuštění Mezinárodního dělnického sdružení neměli dělníci žádnou mezinárodní organizaci. Mezitím však vliv marxismu mezi dělnictvem zesílil, takže požadavek mezinárodního sblížení byl čím dál tím větší. Proto přijal sjezd německé sociální demokracie, který se konal v roce 1887 v Sankt Gallenu, usnesení svolat mezinárodní dělnický kongres. Posibilisté, kteří se snažili využít touhy dělnické třídy po mezinárodním sblížení a strhnout na sebe vedení dělnického hnutí, dosáhli za podpory Sociálně demokratické federace v Anglii toho, že byli na takzvaném světovém kongresu dělnictva v Londýně pověřeni svolat na rok 1889 mezinárodní dělnický kongres do Paříže. Marxisté se nyní museli snažit zabránit tomu, aby zesílil vliv posibilistů na dělnické hnutí, a vzít jim z rukou iniciativu při zakládání nové Internacionály. Na konferenci představitelů marxistických stran, jež se konala v únoru 1889 v Haagu, bylo usneseno svolat na 14.—21. července 1889 do Paříže mezinárodní socialistický kongres. Posibilisté na to odpověděli tím, že na tutéž dobu svolali vlastní kongres. Posibilistického kongresu se zúčastnilo jen málo zahraničních delegátů, a navíc to byli většinou jen fiktivní zástupci. Pokusy spojit oba kongresy selhaly. Posibilisté, kteří odmítali hegemonii marxismu v mezinárodním dělnickém hnutí, si totiž jako podmínku spojení kladli přezkoumání mandátů delegátů marxistického kongresu.

Engels, který se nejvíc podílel na přípravě mezinárodního socialistického

kongresu, zaměřil všechno k tomu, aby se z nové Internacionály stala opravdu marxistická organizace dělnické třídy. V souvislosti s bojem proti posibilistům napsal také tento článek a řadu jiných. Podrobněji o historii příprav mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889 viz tento svazek, str. *531—567*. Tento článek byl otištěn v novinách „The Labour Elector", čís. 32 z 10. srpna 1889.

„*The Labour Elector*" [„Dělnický volič"] — anglický týdeník socialistického zaměření; vycházel v Londýně od června 1888 do července 1894.

Posibilisté — oportunistický proud ve francouzském dělnickém hnutí v čele s Broussem, Malonem aj., který vznikl po rozštěpení francouzské Dělnické strany v roce 1882. Vůdčí představitelé tohoto proudu hlásali reformistickou zásadu: usilovat jen o to, co je „možné" („possible"); odtud také pochází jejich název. Podrobněji o tom viz tento svazek, str. 535—536, 542—544 a 553—556. — *410*.

[427] „*The Star*" [„Hvězda"] — anglický deník, orgán liberální strany vycházející od roku 1888 v Londýně; v prvních letech své existence byl blízký Sociálně demokratické federaci. — *410*.

[428] Tři krejčí z ulice Tooley v Londýně prý poslali anglické Dolní sněmovně stížnost začínající slovy: „My anglický lid...". — *411*.

[429] „*El Socialista*" [„Socialista"] — týdeník, ústřední orgán Socialistické dělnické strany Španělska; vycházel od roku 1885 v Madridu. — *412*.

[430] *Karlisté* — skupina reakčních klerikálních přívržence absolutismu ve Španělsku, která od třicátých let 19. století podporovala nápadníka španělského trůnu dona Carlose a později jeho potomky. Opírali se o vojsko, katolické duchovenstvo a o část statkářů. — *412*.

[431] Tato noticka je úryvek z dopisu, který Engels pravděpodobně psal Eleanoře Marxové; byl publikován v „Labour Elector" a později německy v „New Yorker Volkszeitung" z 25. září 1889 a v „Berliner Volks-Tribüne" z 26. října 1889.

Stávka londýnských dokařů, jež probíhala od 12. srpna do 14. září 1889, byla jednou z největších událostí anglického dělnického hnutí z konce 19. století. Zúčastnilo se jí 30 000 dokařů a přes 30 000 dělníků jiných oborů; většinou to byli nekvalifikovaní dělníci neorganizovaní v tradeunionech. Svou vytrvalostí a organizovaností dosáhli splnění svých požadavků na zvýšení mezd a zlepšení pracovních podmínek. Tato stávka posílila proletářský internacionalismus — na stávkový fond bylo odevzdáno asi 50 000 liber št., z toho 30 000 jen v Austrálii. Stávka přispěla i k lepší organizovanosti dělnické třídy; byl založen svaz dokařů a jiné svazy sdružující značný počet

nekvalifikovaných dělníků; celkový počet členů tradeunionů se zvýšil na víc než dvojnásobek, tj. z přibližně 860 000 v roce 1889 na dva milióny v roce 1890.

„Berliner Volks-Tribüne" [„Berlínská tribuna lidu"] — sociálně politický týdeník německých sociálních demokratů, blízký poloanarchistické skupině „Mladých"; vycházel od roku 1887 do roku 1892. — *413, 416.*

[432] Engelsův článek *„Abdikace buržoazie"* otištěný v listu „Der Sozialdemokrat" vzbudil velký zájem mezi socialisty v různých zemích: 11. října 1889 byl přetištěn ve vídeňských novinách „Arbeiter-Zeitung", 12. října 1889 v anglickém překladu (v poněkud zkráceném znění) v listu „The Labour Elector" a 26. října (s nepatrnými redakčními úpravami a s názvem „Co nemůže buržoazie a co mohou dělníci") v listu „Berliner Volks-Tribüne"; byl publikován též v některých jiných novinách v Německu a USA. V roce 1890 byl tento článek přeložen do ruštiny a v roce 1890 otištěn v 1. čísle časopisu „Social-děmokrat".

„Arbeiter-Zeitung" [„Dělnické noviny"] — orgán rakouské sociální demokracie založený v roce 1889 ve Vídni.

„Social-děmokrat" [„Sociální demokrat"] — literárně politická revue, vydávaná skupinou Osvobození práce od roku 1890 do roku 1892 v Ženevě; vycházela nepravidelně, celkem vyšly čtyři sešity. — *414.*

[433] Jde o první kolo voleb do francouzské poslanecké sněmovny z 22. září 1889, při němž republikáni získali celkem 215 a různé monarchistické skupiny (legitimisté, bonapartisté a boulangisté) 140 křesel. — *415.*

[434] Tento fragment napsal Engels zřejmě v době, kdy pracoval na své knize „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu". Svým obsahem se pojí k místu IX. kapitoly knihy, kde se hovoří o zachování přežitků rodového zřízení ve středověkých šlechtických, patricijských a selských rodech (viz tento svazek, str. 194—196). Poněvadž však nejsou k dispozici jiné údaje, je datum napsání tohoto fragmentu pouze dohad. Fragment je napsán na jediném listu papíru. — *421.*

[435] *Polis* — městský stát, jedna z forem sociálně ekonomických a politických organizací otrokářské společnosti, která existovala v nejtypičtějších rysech ve starém Řecku v 6.—8. století před n. l. Každá polis představovala obec, která se skládala z města samého a z malého území, které k němu patřilo. Plnoprávnými občany polis byli pouze původní obyvatelé, kteří disponovali pozemkovým vlastnictvím a otroky. — *421.*

[436] Tuto nedokončenou práci napsal Engels patrně koncem roku 1884 v souvislosti s přípravou nového plánovaného vydání „Německé selské války"

(viz Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 357–443). Jak vyplývá z jeho dopisů, zvláště z dopisu Friedrichu Albertu Sorgovi z 31. prosince 1884, zamýšlel Engels svou knihu úplně přepracovat. Chtěl vylíčit selskou válku z roku 1525 jako „stěžejní bod celých německých dějin" a na začátku a na konci knihy chtěl zařadit důležité historické dodatky. Podle obsahu rukopisu lze soudit, že měl být zřejmě částí úvodu nebo úvodního oddílu nového vydání knihy. S týmž záměrem vznikly pravděpodobně i poznámky uveřejněné dále (viz tento svazek, str. 432–433), které svým obsahem navazují na tuto práci a které Engels nazval „K ‚Selské válce'". Při doplňování „Selské války" se Engels opíral i o své dřívější koncepty k dějinám Německa, zvláště o rukopis „Poznámky o Německu" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 607–612). Pro přetížení jinými úkoly nemohl Engels plány na nové, přepracované vydání „Německé selské války" uskutečnit, ačkoli se ještě v devadesátých letech k svému úmyslu vracel. — *422.*

[437] „*Píseň o Ludvíkovi*" — starohornoněmecká (rýnskofrancká) epická báseň s koncovými rýmy od neznámého středověkého básníka, napsaná koncem 9. století; oslavuje (jako nejstarší historická píseň) vítězství západofranckého krále Ludvíka III. nad Normany roku 881 u Saucourtu. — *426.*

[438] Texty přísahy věrnosti, kterou si roku 842 ve Štrasburku vzájemně složili východofranský král Ludvík Němec a západofranský král Karel Holý a jejich vazalové, se dochovaly v starohornoněmčině a románštině (starofrancouzštině). — *426.*

[439] *Polabští Slované* — velká skupina západoslovanských kmenů žijících ve střední Evropě mezi Labem a Odrou. Museli odrážet časté vpády germánských kmenů a od 10. století byli vystaveni stálým útokům německých feudálů, kteří se přes tuhý odpor Polabských Slovanů zmocnili ve 12. století krvavými dobyvačnými válkami jejich území; němečtí dobyvatelé slovanské obyvatelstvo zčásti vyhubili, zčásti si je podmanili a násilně je poněmčili. — *426.*

[440] Jde tu o středofranský stát, který se vytvořil na území mezi Šeldou, Rýnem, Másou a Saônou; v polovině 9. století jej císař Lothar I. odkázal svému synovi Lotharu II., po němž byl stát nazván *Lotrinsko* (z pův. Lotharingia). Po smrti Lothara II. roku 870 bylo Lotrinsko rozděleno (přibližně podle jazykových hranic) mezi jeho bratry — východofranckého krále Ludvíka Němce a západofranckého krále Karla Holého. — *426.*

[441] Jde o vítězství Angličanů za „stoleté války" mezi Anglií a Francií (1337 až 1453). Válku vyvolaly dobyvačné snahy šlechty obou zemí, hlavně boj Francie s Anglií o ovládnutí obchodních a průmyslových flanderských měst — hlavního odběratele anglické vlny, i nároky anglických králů na francouzský

trůn. V průběhu války se Angličané nejednou zmocnili značného území Francie, nakonec však byli z Francie vyhnáni; v jejich rukou zůstal jen přístav Calais. — *429, 433.*

[442] Engels zde naráží na to, že německý císař Albrecht I. z rodu rakouských Habsburků odmítal uznat privilegia, která jeho předchůdce Adolf Nasavský potvrdil švýcarským kantonům, jež tvořily jádro Švýcarského spolku. Tím se Albrecht snažil udržet kantony pod nadvládou rakouských vévodů. Ve 14. a 15. století se podařilo kantonům v boji za svou nezávislost porazit vojska rakouských feudálů a upevnit postavení svého státu, jen formálně podrobenému německému císařství. — *429.*

[443] U *Kresčaku* (Crécy v severovýchodní Francii) byla svedena 26. srpna 1346 jedna z největších bitev stoleté války; anglická vojska, jejichž jádrem byla pěchota naverbovaná ze svobodných rolníků, porazila francouzská vojska, jejichž hlavní silou byla neukázněná rytířská jízda. — *430.*

[444] Ke spojení Aragonského a Kastilského království došlo roku 1479. — *430.*

[445] *Burgundské vévodství* se vytvořilo v 9. století ve východní Francii v oblasti horního toku Seiny a Loiry; později k němu byla připojena rozsáhlá území (Franche-Comté, část severní Francie a Nizozemí). Ve 14. a 15. století se vyvinulo v samostatný feudální stát, který dosáhl nejvyšší moci v druhé polovině 15. století za vévody Karla Smělého. Burgundské vévodství, které se snažilo rozšířit si své panství, bylo překážkou pro vytvoření francouzské centralizované monarchie; burgundská feudální šlechta ve spojení s francouzskými feudály se bránila centralizační politice francouzského krále Ludvíka XI. a vedla dobyvačnou válku proti Švýcarům a Lotrinsku. Ludvíkovi XI. se podařilo vytvořit proti Burgundsku koalici Švýcarů a Lotrinčanů. Ve válce proti koalici (1474—1477) byla armáda Karla Smělého poražena a on sám zabit v bitvě u Nancy (1477). Jeho panství bylo rozděleno mezi Ludvíka XI. a syna německého císaře Maxmiliána Habsburského. — *430.*

[446] Francouzský král Karel VIII. využil politické roztříštěnosti Itálie a nesvárů mezi italskými státy a vpadl roku 1494 do Itálie, kde se zmocnil Neapolského království. Příštího roku však koalice italských států za pomoci císaře Maxmiliána I. a španělského krále Ferdinanda II. vyhnala francouzská vojska. Tažením Karla VIII. byly zahájeny takzvané války o Itálii (1494—1559), při nichž byla Itálie vydána napospas opakovaným vpádům francouzských, španělských a německých dobyvatelů a stala se arénou zdlouhavého boje těchto mocností o vládu na Apeninském poloostrově. — *430.*

[447] *Reformací* ve Francii myslí Engels hugenotské hnutí, které vzniklo v 16. století

pod náboženskými hesly kalvinismu, jemuž však byl v podstatě buržoazní obsah tohoto učení cizí. Hnutí, jehož se účastnily různé společenské vrstvy včetně rolníků a řemeslníků, využila vyšší i nižší šlechta, která nesouhlasila s centralizační politikou vznikajícího absolutistického státu a snažila se znovu zavést středověké provinční „svobody". Takzvané hugenotské války trvaly s přestávkami od roku 1562 do roku 1594 a vedly k tomu, že se šlechta a buržoazie — postrašené rozsahem lidového hnutí, jež nabývalo protifeudální charakter — spojila kolem bývalého vůdce hugenotů Jindřicha Navarského, představitele nové dynastie Bourbonů, který se stal po přestupu na katolickou víru francouzským králem Jindřichem IV. — *431.*

[448] *Války Červené a Bílé růže* (1455—1485) — války mezi dvěma anglickými feudálními rody zápolícími o trůn: rodem Yorků, kteří měli v erbu bílou růži, a rodem Lancasterů, kteří měli v erbu růži červenou. Kolem Yorků se seskupila část feudálních velmožů hospodářsky vyvinutějšího jihu, rytířstvo a měšťané; Lancastery podporovala feudální aristokracie severních hrabství. Válka vedla k téměř úplnému vyhubení starých feudálních rodů a skončila nastolením nové dynastie Tudorovců, kteří zavedli v Anglii absolutismus. — *431, 433.*

[449] K prvnímu pokusu o sjednocení Polska a Litvy došlo roku 1385, kdy oba státy uzavřely krakovskou unii, jejímž hlavním úkolem byla společná obrana proti rostoucí agresi řádu německých rytířů. Do poloviny 15. století se unie několikrát rozpadla, byla však zase znovu obnovena. Unie se postupně změnila z obranného spolku ve spolek polských a litevských feudálů proti ukrajinskému a běloruskému lidu. Roku 1569 byla uzavřena lublinská unie, podle níž vytvořily Polsko a Litva jeden stát s názvem Rzecz Pospolita; Litva si podržela autonomii. — *431.*

[450] Engels napsal tyto poznámky, když se rozhodl přepracovat svou knihu „Německá selská válka" (viz poznámku 436); jsou pravděpodobně fragmentem konceptu plánovaného úvodu (nebo úvodní části) k novému vydání této knihy. Poznámky jsou napsány na zvláštním listu. — *432.*

[451] *Interregnum* (mezivládí) — období bojů o císařskou korunu mezi jednotlivými pretendenty, jež nastalo po vymření hohenštaufské dynastie v roce 1254 a trvalo do roku 1273; toto období se vyznačuje neustálými nepokoji a rozbroji mezi knížaty, rytíři a městy. Roku 1273 byl na trůn německé říše, tzv. Svaté říše římské národa německého, dosazen jeden z knížat — Rudolf Habsburský. — *433.*

[452] Tato práce je částí zamýšlené, ale nedokončené Engelsovy brožury na téma „Úloha násilí v dějinách". Původně — koncem roku 1886 — měl Engels

v úmyslu přepracovat pro separátní vydání tři kapitoly z druhého oddílu „Anti-Dühringa", které mají společný název „Teorie násilí", v nichž kritizuje Dühringovu teorii násilí a současně vysvětluje materialistické názory na vztah mezi ekonomikou a politikou. K nim chtěl Engels přidat ještě dvě kapitoly z prvního oddílu této práce, „Morálka a právo. Věčné pravdy" a „Morálka a právo. Rovnost" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 100—121), a také je přepracovat. Engels chtěl nazvat tuto knihu „O právu a násilí v dějinách světa". Později se rozhodl svůj plán změnit, do brožury zahrnout jen první tři kapitoly a připojit novou, čtvrtou kapitolu, která by konkretizovala základní teze těchto tří kapitol na příkladu německých dějin v letech 1848—1888, analyzovaných z hlediska kritiky „celé bismarckovské politiky". Brožura se měla nazývat „Úloha násilí v dějinách". S prací na této kapitole začal Engels přibližně koncem roku 1887, v březnu 1888 ji však musel přerušit pro jiné, naléhavější záležitosti a zřejmě se k ní už nevrátil. Po Engelsově smrti se našla v jeho archívu velká obálka s nadpisem „Teorie násilí". Byly v ní tři výše uvedené kapitoly z „Anti-Dühringa", nedokončený rukopis čtvrté kapitoly pro zamýšlenou brožuru, náčrt předmluvy, rozvržení celé čtvrté kapitoly i koncept závěrečné části, která už nebyla napsána, a chronologické výpisky z německých dějin v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století, zvláště z knihy Constantina Bulla „Geschichte der neuesten Zeit. 1815—1885" [„Dějiny nejnovější doby. 1815—1885"], 2. vyd., sv. 1—4, Berlín 1888.

Rukopis nedokončené kapitoly, náčrt předmluvy a některé přípravné práce uveřejnil poprvé Eduard Bernstein v listu „Die Neue Zeit" [„Nová doba"], čís. 22—26, 14. roč., 1. sv., 1895—1896, pod názvem „Násilí a ekonomika při vytváření nové německé říše". Bernsteinova příprava rukopisu do tisku je typickým příkladem toho, jak bezohledně zacházeli praví sociální demokraté s Engelsovým rukopisným odkazem. Bernstein nepovažoval za nutné pořídit kopii rukopisu a rozdělil jej sám na jednotlivé oddíly, opatřil je svými vlastními mezititulky, doplnil poznámky a přidal do Engelsova textu vlastní vsuvky. Není vyloučeno, že tímto Bernsteinovým neodpovědným, nedbalým zacházením se část stránek rukopisu ztratila (viz tento svazek, str. 473—479). Roku 1896 vyšel francouzský překlad tohoto rukopisu spolu s třemi kapitolami z „Anti-Dühringa" v čís. 6—9 časopisu „Devenir social" [„Sociální cíle"]. Italské vydání Engelsovy práce vyšlo roku 1899 v Římě; byl to úplný přetisk německého vydání z „Neue Zeit". Rusky vyšla tato práce poprvé v neúplném znění roku 1898 v Petrohradě v časopise „Naučnoje obozrenije" [„Vědecký obzor"], čís. 5.

V prvním ruském vydání Marxových a Engelsových spisů (sv. XVI, I. díl, 1937) byla tato Engelsova práce poprvé otištěna podle rukopisu a z textu byly odstraněny všechny změny, které v něm udělal Bernstein (rozdělení do oddílů, mezititulky ap.). Také název byl upraven podle Engelsova záměru.

V tomto svazku vychází vedle rukopisu čtvrté kapitoly také koncept před-

mluvy k brožuře, rozvržení celé čtvrté kapitoly a rozvržení její závěrečné části, která dává představu o obsahu nedokončené části práce. — *435.*

453 *Vídeňský kongres* (1814—1815) sjednotil vítěze nad Napoleonem. Rakousko, Anglie a carské Rusko, čelné mocnosti evropské reakce, předělaly na tomto kongresu mapu Evropy v zájmu restaurace legitimních monarchií, proti zájmům jednoty a nezávislosti národů. Prusko obdrželo severní Sasko, Poznaňsko, Porýnskou provincii a Vestfálsko, Rusko obdrželo Království polské, zahrnující část polského území, které do té doby patřilo k Prusku, vedle toho i četné malé státy si ponechaly nová území, která jim Napoleon propůjčil; např. Bavorsko obdrželo za územní ústupky Rakousku a Prusku Falc na levém břehu Rýna, Würzburg, část frankfurtského velkovévodství aj. — *437.*

454 *„Šílený rok"* („das tolle Jahr") — tak nazývali rok 1848 někteří němečtí reakční spisovatelé a historikové. Výraz původně pochází od Ludwiga Bechsteina, který uveřejnil roku 1833 román s tímto názvem o nepokojích v Erfurtu z roku 1509. — *438.*

455 *Zákonné předpisy o domovském právu* zaručovaly občanům nárok na stálé bydliště na určitém místě a zchudlým rodinám na hmotnou podporu v obci, do níž patřily. — *439.*

456 *Pruský tolar* (Preussischer Taler) — peněžní jednotka zavedená v Prusku roku 1750 a v první polovině 19. století (do roku 1857) také v severoněmeckých a některých jiných státech; dělení pruského tolaru na stříbrné groše, krejcary a feniky bylo v různých německých státech rozdílné.

Zlatý tolar (Taler Gold) — peněžní jednotka svobodného města Brém, která si na rozdíl od všech ostatních měnových systémů v Německu uchovala (až do roku 1872) zlatý standard; odpovídal asi 3,11 zlaté marky.

Tolar „nové dvě třetiny" (Taler „Neue Zweidrittel") — stříbrná mince, která platila v Hannoversku, Meklenbursku, Prusku a v jiných severoněmeckých státech. Odpovídala asi 2,34 zlaté marky.

Banko marka (Mark Banco) — měna zavedená hamburskou bankou pro platební styk ve velkoobchodu; platila dlouho také jako mezinárodní platební jednotka.

Kurantní marka (Mark Kurant) — stříbrná mince v oběhu; od 17. století se tak nazývaly stříbrné mince až do hodnoty 0,5 marky na rozdíl od zlatých mincí, drobných mincí a papírových peněz.

Dvacetizlatková ražba (Zwanzigguldenfuss) — měna, při níž se z jedné váhové marky čistého stříbra razilo 20 zlatých nebo $13^1/_3$ tolaru; byla zavedena roku 1748 v Rakousku a brzy nato v Bavorsku, v saském kurfiřtství a v několika

státech v západním a jižním Německu. V Rakousku platila tato měna do roku 1857.

Čtyřiadvacetizlatková ražba (Vierundzwanzigguldenfuss) — měna, při níž se z jedné váhové marky čistého stříbra razilo 24 zlatých; byla zavedena roku 1776 v Bavorsku, Bádensku, Württembersku a v jiných jihoněmeckých státech. — *439.*

[457] *Slavnost na Wartburgu* uspořádaly *německé studentské spolky* (Burschenschaften) 18. října 1817 na oslavu 300. výročí reformace a 4. výročí bitvy u Lipska z roku 1813. Tyto organizace německých studentů vznikly pod vlivem osvobozovacího boje proti Napoleonovi a vystupovaly za sjednocení Německa. Slavnost vyústila v demonstraci opozičně naladěného studentstva proti reakčnímu metternichovskému režimu a za jednotu Německa. — *440.*

[458] Z písně „Jugend-Muth und - Kraft" [„Odvaha a síla mládí"] od E. Hinkela. Vyšla v „Deutsche Volkslieder" [„Německé lidové písně"] v Mohuči 1849. — *440.*

[459] *Hambašská slavnost* — politická manifestace, kterou uspořádali 27. května 1832 u zámku Hambachu v bavorské Falci představitelé jihoněmecké liberální a radikální buržoazie. Účastníci slavnosti vyzývali všechny Němce, aby se sjednotili proti německým panovníkům do boje za buržoazní svobody a konstituční reformy. — *440.*

[460] *Kantonková republika* (Kantönlirepublik) — Engels tu naráží na tužby německých liberálů, aby z Německa byl vytvořen federální stát rozdělený na autonomní kantony. Tyto liberály Engels ironicky nazývá kantonkoví liberálové (Kantönliliberalen). — *440, 453.*

[461] Jde o středověkou Svatou říši římskou národa německého, založenou roku 962; za dynastie Hohenštaufů (1138—1254) k této říši — která byla jen volným sdružením feudálních knížectví a svobodných měst — patřily Německo a řada dalších středoevropských zemí, část Itálie a některá slovanská území ve východní Evropě, kterých se zmocnili němečtí feudálové. — *440.*

[462] Sloka z „Písně Němců" („Deutschland, Deutschland über alles"), kterou napsal v roce 1841 Gustav Heinrich Hoffmann von Fallersleben, znepokojený roztříštěním Německa. Později byla zneužita jako státní hymna šovinistického Německa. — *441.*

[463] Engels zde ironicky parafrázuje refrén známé básně Ernsta Moritze Arndta „Vlast Němce" („Des Deutschen Vaterland"), kterou Arndt napsal roku

1813 a vyzýval v ní Němce k sjednocení všech zemí, „kde zní německá řeč". U Arndta zní tento refrén: „Nechť se rozšíří jeho vlast." — *441.*

464 *Těšínský mír* — mírová smlouva mezi Rakouskem na jedné straně a Pruskem a Saskem na druhé, která byla uzavřena 13. května 1779 a ukončila válku o bavorské dědictví (1778—1779). Podle této smlouvy dostalo Prusko a Rakousko některé části bavorského území, Sasko bylo odškodněno penězi. Rusko, které bylo iniciátorem této smlouvy, bylo zprostředkovatelem mezi válčícími stranami a spolu s Francií ručitelem smlouvy. — *441.*

465 Pruský král Bedřich II. obsadil Slezsko ve válce o rakouské dědictví (1740 až 1748). Tuto válku vyvolaly nároky některých evropských feudálních států, především Pruska, na země rakouských Habsburků, které připadly po smrti Karla VI. jeho dceři Marii Terezii, protože Karel VI. neměl přímé mužské dědice. V prosinci 1740 přepadl pruský král Bedřich II. Slezsko, které patřilo Rakousku. Francie a Bavorsko zaujaly vůči Prusku nejdříve blahovolný neutrální postoj, a když rakouská vojska byla několikrát poražena, přidaly se otevřeně k Prusku. K Rakousku se přidala Anglie — obchodní soupeř Francie, vojensky a diplomaticky podporovaly Rakousko Sardinie, Holandsko a Rusko. Bedřich II. v této válce dvakrát zradil své spojence uzavřením separátního míru s Rakouskem (roku 1742 a 1745); Prusku byla roku 1742 přiznána velká část Slezska a po skončení války téměř celé Slezsko. — *441.*

466 *Řezenský říšský sněm* — jde o to, že nejvyšší orgán Svaté říše římské národa německého, který od roku 1663 trvale sídlil v Řezně a skládal se ze zástupců německých států, projednal a usnesením říšské deputace z února 1803 potvrdil rozhodnutí o územních úpravách v porýnských oblastech Německa, nadiktované Francií a Ruskem (viz poznámku 233 a 484). — *441.*

467 *„Rozmnožitel říše"* („Mehrer der Reichs") — součást oficiálního titulu německého císaře: „z boží milosti císař římský, povždy rozmnožitel říše". — *443.*

468 3. března 1859 byla uzavřena v Paříži tajná smlouva mezi Ruskem a Francií proti Rakousku. Podle této smlouvy se Rusko zavázalo, že v případě války mezi Francií a Sardinií na jedné straně a Rakouskem na druhé zaujme k Francii blahovolný neutrální postoj. Francie za to slíbila, že dá na pořad revizi článků pařížské mírové smlouvy z roku 1856, které omezovaly svrchovanost Ruska v Černém moři a vzaly mu část Besarábie. Když Rusko splnilo všechny své povinnosti, Napoleon III., který využil všech výhod smlouvy, porušil své sliby. To spolu s dalšími neshodami zhoršilo vztahy mezi oběma zeměmi. — *443.*

[469] *Karbonáři* (carbonaro – doslova: uhlíř) – tajná politická společnost, která existovala v Itálii na počátku 19. století a ve Francii ve dvacátých letech 19. století. Italští karbonáři, v jejichž řadách se sdružovali představitelé městské buržoazie, zburžoaznělé šlechty, důstojníků, maloburžoazie i rolnictva, usilovali o národní sjednocení a nezávislost Itálie i o pokrokové reformy. Francouzští karbonáři, k nimž patřili představitelé různých politických směrů, chtěli svrhnout dynastii Bourbonů. – *443.*

[470] Ludvík Bonaparte, který tehdy žil v Anglii, se zúčastnil 10. dubna 1848 akcí proti chartistické demonstraci jako člen zvláštní pořádkové služby, tzv. special-constables. – *443.*

[471] „*Národnostní princip*" hlásaly vládnoucí kruhy druhého císařství a pokoušely se jím ideologicky ospravedlnit své dobyvačné plány a dobrodružnou zahraniční politiku. Napoleon III., který si pokrytecky hrál na „ochránce národností", spekuloval s národními zájmy porobených národů, aby upevnil hegemonii Francie a rozšířil její hranice. Účelem „národnostního principu", který neměl nic společného s uznáním práva národů na sebeurčení, ve skutečnosti bylo rozdmýchat národnostní třenice a udělat z národnostního hnutí, zvláště u malých národů, nástroj kontrarevoluční politiky soupeřících velmocí. Marx odhalil bonapartovský „národnostní princip" v pamfletu „Pan Vogt" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 530–580) a Engels v práci „Proč se dělnická třída zajímá o Polsko?" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 187–196). – *444.*

[472] Jde o hranice Francie, jak je stanovil lunévillský mír, uzavřený mezi Francií a Rakouskem 9. února 1801 po porážce vojsk druhé protifrancouzské koalice. Mírovou smlouvou bylo uznáno rozšíření francouzských hranic dosažené v důsledku válek s první a druhou koalicí, zvláště pak připojení levého břehu Rýna, Belgie a Lucemburska, a byla také sankcionována její faktická nadvláda nad státy, které vznikly v letech 1795–1798 (republika Batavská, Helvétská, Ligurská a Cisalpská). – *444.*

[473] Válku Francie a Sardinie (Piemontu) proti Rakousku rozpoutal Napoleon III., který se chystal pod heslem „osvobození" Itálie (v manifestu o válce slíbil demagogicky Itálii, že ji „osvobodí až k Adrii") anektovat italská území a upevnit pomocí zahraničních dobrodružství bonapartistický režim ve Francii. Italská velkoburžoazie a liberální šlechta doufaly, že budou moci válkou sjednotit Itálii pod vedením savojské dynastie vládnoucí v Piemontu. Válka vypukla 29. dubna 1859. V rozhodující bitvě u Solferina (24. června 1859) byla rakouská armáda poražena a ustoupila k Minciu. Napoleon III., kterého polekal rozmach italského národně osvobozeneckého hnutí, se snažil udržet politickou roztříštěnost Itálie, a proto uzavřel 11. července ve Villafrance

separátně, za zády Sardinie, preliminární mírovou smlouvu s Rakouskem. Na základě této smlouvy zůstalo Benátsko nadále pod rakouskou nadvládou, Francie dostala Lombardii, kterou později vyměnila s Piemontem za Savojsko a Nizzu. Podmínky villafrancké mírové smlouvy byly později podkladem pro definitivní mírovou smlouvu, která byla podepsána 10. listopadu 1859 v Curychu. — *445.*

[474] *Basilejský mír z roku 1795* — separátní mír, který uzavřelo Prusko s Francouzskou republikou 5. dubna 1795, a tím zradilo své spojence první protifrancouzské koalice. — *445, 474.*

[475] *„Politika volné ruky"* — tak charakterizoval roku 1859 pruský ministr zahraničních věcí von Schleinitz zahraniční politiku Pruska za války Francie a Piemontu proti Rakousku. Podle oficiálního komentáře vládnoucích kruhů znamenala tato politika nepřidávat se k žádné z válčících stran, nevyhlásit však také neutralitu. — *445.*

[476] *Crédit mobilier,* plným názvem „Société générale du Crédit mobilier" — velká francouzská akciová banka, založená roku 1852. Hlavním zdrojem obrovských příjmů banky byly burzovní spekulace s cennými papíry akciových společností, které sama založila. Banka byla těsně spjata s vládou Napoleona III. a byla pod jeho ochranou. Roku 1867 udělala úpadek a roku 1871 byla likvidována. Skutečnou podstatu Crédit mobilier odhalil Marx v řadě článků v „New-York Daily Tribune" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 12, čes. vyd. 1962, str. 47—64, 234—242, 320—323). — *446.*

[477] *Rýnský spolek* (Rheinbund) — sdružení jihoněmeckých a západoněmeckých států založené pod protektorátem Napoleona I. v červenci 1806. Napoleonovi se podařilo vytvořit tento vojensko-politický blok v Německu po porážce Rakouska v roce 1805. Do spolku vstoupilo nejprve 16 německých států a později všechny ostatní kromě Pruska a Rakouska. Členové Rýnského spolku byli fakticky vazaly Napoleonovy Francie. Spolek se rozpadl roku 1813 po porážkách Napoleonovy armády v Německu. — *446.*

[478] Když napoleonská Francie rozdrtila v červenci 1805 Rakousko, utvořil se Rýnský spolek německých států, které vyhlásily své odtržení od německé říše. František II., který předtím přijal titul rakouského císaře jako František I., se 6. srpna 1806 zřekl německé císařské koruny. Tím přestala existovat takzvaná Svatá říše římská národa německého. — *447.*

[479] Jde o pevnosti Německého spolku, které byly rozloženy hlavně blízko francouzských hranic; posádky těchto pevností tvořily jednotky větších spolkových států, především rakouská a pruská vojska. — *448.*

[480] *Pobřeznová vláda* — reakční vláda knížete Schwarzenberga ustavená v listopadu 1848, po porážce buržoazně demokratické revoluce, jež začala vídeňským lidovým povstáním 13. března 1848. — *448.*

[481] V srpnu 1863 byl z popudu rakouského císaře Františka Josefa svolán do Frankfurtu nad Mohanem sněm německých panovníků, na němž měli jednat o rakouském návrhu na reformu Německého spolku. Návrh počítal s faktickou hegemonií Rakouska. Pruský král Vilém I. odmítl se sněmu zúčastnit; také některé menší státy odmítly plně podporovat Rakousko, proto sněm nepřinesl žádné výsledky. — *448.*

[482] Výrazu „*reálná politika*" se používalo pro označení Bismarckovy politiky. — *448.*

[483] Jde o rozhovor Bedřicha II. s francouzským mimořádným vyslancem v Berlíně Beaurauem před začátkem války o rakouské dědictví (o válce viz poznámku 465). — *451.*

[484] 5. srpna 1796 byla uzavřena v Berlíně mezi Pruskem a Francouzskou republikou tajná smlouva. Podle této smlouvy přiznal pruský král Francii za slíbené územní kompenzace právo na území na levém břehu Rýna, které obsadila francouzská vojska. Největší část těchto území patřila dříve duchovním knížectvím. Při úpravě územních otázek, kterou z Napoleonova příkazu prováděla takzvaná říšská deputace (viz poznámku 233), dostalo Prusko roku 1803 náhradou sekularizované biskupství v Münsteru a několik jiných panství. — *451.*

[485] Třetí protifrancouzskou koalici evropských států z roku 1805 tvořily Anglie, Rakousko, Rusko, Švédsko a Neapolské království. Prusko vyhlásilo neutralitu a odmítlo účastnit se koalice. V listopadu 1805 uzavřelo v Postupimi smlouvu s Ruskem, v níž se zavázalo, že vystoupí proti Napoleonovi, budou-li zamítnuty jeho pokusy o zprostředkování mezi Francií a třetí koalicí. 15. prosince 1805 však Prusko uzavřelo dohodu s Francií a získalo v ní kurfiřtství hannoverské výměnou za menší územní ústupky na Rýně a na jiných místech. Když Napoleon zvítězil nad třetí koalicí a dosáhl nadvlády v západním a jižním Německu, bylo Prusko přece jen nuceno vstoupit v září 1806 do války proti napoleonské Francii na straně čtvrté koalice (Anglie, Rusko, Prusko, Švédsko); 14. října 1806 byla pruská armáda současně ve dvou bitvách, u Jeny a Auerstedtu, na hlavu poražena. — *451.*

[486] *Zeměbrana* (Landwehr) — od roku 1814 stálá součást pruských pozemních sil. Zeměbrana vznikla v Prusku roku 1813 jako samostatné miliční vojsko za bojů proti Napoleonovým vojskům a skládala se ze starších ročníků povinných

vojenskou službou, které si odsloužily svou povinnost v pravidelné armádě a v záloze. V míru se prováděla jen jednotlivá cvičení oddílů zeměbrany. Za války se používalo zeměbrany první výzvy (muži od 26 do 32 let) pro doplňování polní armády. Druhá výzva (muži od 32 do 40 let) se povolávala do pevnostních posádek. — *453.*

[487] „*Kulturní boj*", velmi rozšířený název, který dali buržoazní liberálové opatřením Bismarckovy vlády k laicizaci kultury v sedmdesátých letech 19. století. Tato opatření byla namířena proti katolické církvi a straně „středu". Strana „středu" podporovala partikularistické a protipruské tendence statkářů a buržoazie a části rolnictva v katolických územích Pruska a států jihozápadního Německa. Pod záminkou boje proti katolictví zesílila také Bismarckova vláda národnostní útlak v polských územích, která byla pod pruskou nadvládou. Tato Bismarckova politika měla také rozpoutat náboženské třenice a odvést dělnictvo od třídního boje. Začátkem osmdesátých let, kdy vzrůstalo dělnické hnutí, zrušil Bismarck většinu těchto opatření, aby sjednotil reakční síly. — *453, 491.*

[488] *Píseň o purkmistru Tschechovi* — satirická lidová píseň, která se posmívala pruskému králi Bedřichu Vilémovi IV., vznikla v souvislosti s nepodařeným atentátem, o nějž se pokusil 26. července 1844 bývalý starosta města Storkowa Heinrich Ludwig Tschech.

Píseň o baronce von Droste-Fischeringové — satirická lidová píseň namířená proti katolickému duchovenstvu; vznikla v roce 1845 a vysmívala se trevírské zázračné „svaté suknici Kristově", k níž se ve čtyřicátých letech konaly poutě.

Obě písně byly uveřejněny ve sbírce „Historische Volkslieder der Zeit von 1756 bis 1871" [„Historické lidové písně z let 1756—1871"], sv. 2. — *453.*

[489] V listopadu a prosinci 1848 došlo v Prusku ke kontrarevolučnímu státnímu převratu a po něm následovalo období reakce. 1. listopadu 1848 se ujala moci otevřeně kontrarevoluční vláda Brandenburgova-Manteuffelova. 9. listopadu 1848 bylo zasedání pruského Národního shromáždění královským výnosem přeloženo z Berlína do provinčního městečka Brandenburgu. Vojska generála Wrangela rozehnala 15. listopadu 1848 většinu Národního shromáždění, která zůstala v Berlíně. Státní převrat vyvrcholil 5. prosince 1848 rozpuštěním Národního shromáždění a vydáním takzvané naoktrojované ústavy, podle níž se zaváděl dvoukomorový systém. Králi se přiznávalo právo nejenom rušit usnesení sněmoven, ale také revidovat jednotlivé články ústavy. V této ústavě však zůstaly ještě některé demokratické vymoženosti, zejména všeobecné volební právo. V dubnu 1849 rozpustil Bedřich Vilém IV. druhou sněmovnu, svolanou na základě naoktrojované ústavy, a 30. května 1849 vydal nový volební zákon, jímž se zaváděl systém tří kurií, založený na vysokém majetkovém censu a nerovném zastoupení jednotlivých vrstev

obyvatelstva. Králi, který se opíral o poslušnou většinu nové poslanecké sněmovny, se podařilo prosadit ještě reakčnější ústavu, která vstoupila v platnost 31. ledna 1850. V Prusku zůstala horní sněmovna, složená převážně z představitelů feudální šlechty (panská sněmovna). Ústava opravňovala vládu zřizovat zvláštní soudy pro vyšetřování velezrádné činnosti. V listopadu 1850 vystřídala vládu Brandenburgovu-Manteuffelovu vláda Manteuffelova, za níž až do listopadu 1858 trvalo v Prusku období krajní politické reakce. — *454, 486.*

[490] Pro nevyléčitelnou duševní chorobu pruského krále Bedřicha Viléma IV. byl jeho bratr, princ Vilém Pruský, ustanoven zprvu roku 1857 jeho zástupcem a v říjnu 1858 regentem. Regentské období trvalo do smrti Bedřicha Viléma IV. v lednu 1861, kdy se regent stal králem pod jménem Vilém I. Princ regent odstranil roku 1858 Manteuffelovu vládu a povolal do vlády umírněné liberály; v buržoazním tisku byl tento kurs bombasticky nazýván *novou érou.* Vilémova politika ovšem směřovala jen k upevnění mocenských pozic pruské monarchie a junkerů. Nová éra fakticky připravila diktaturu Bismarcka, který se dostal k moci v září 1862. — *454.*

[491] V únoru 1860 odmítla buržoazně liberální většina v poslanecké sněmovně pruského zemského sněmu vyslovit souhlas s návrhem na reorganizaci armády, který byl předložen ministrem války von Roonem. Avšak vláda si na buržoazii zakrátko vymohla povolení prostředků „na udržení vojenské pohotovosti a zvýšení bojeschopnosti armády", což vlastně znamenalo, že se zamýšlená reorganizace začala provádět. Když v březnu 1862 liberální většina sněmovny odepřela povolit vojenské výdaje a vznesla interpelaci na příslušného ministra, rozpustila vláda zemský sněm a vypsala nové volby. Koncem září 1862 byla vytvořena Bismarckova vláda, která v říjnu téhož roku znovu rozpustila zemský sněm a začala provádět vojenskou reformu. Uvolnila na ni prostředky bez schválení zemského sněmu. Otázka reorganizace pruské armády byla podnětem k takzvanému ústavnímu konfliktu mezi pruskou vládou a poslaneckou sněmovnou. Tento konflikt skončil teprve roku 1866, když pruská buržoazie po vítězství Pruska nad Rakouskem kapitulovala před Bismarckem. — *455.*

[492] Podle londýnského protokolu o celistvosti dánské monarchie, který podepsaly 8. května 1852 Rusko, Rakousko, Anglie, Francie, Prusko a Švédsko spolu se zástupci Dánska, zůstalo holštýnské vévodství součástí Německého spolku a bylo zároveň připojeno k Dánsku. Šlesvické vévodství se stalo součástí dánského království, ale podrželo si některé výsady, které však vládnoucí kruhy Dánska nerespektovaly a pokračovaly ve svých snahách podmanit si úplně obě vévodství. Dánská vláda vydala roku 1855 pro celé Dánsko jednotnou ústavu, která proti znění londýnského protokolu vylučovala nezá-

vislost a samosprávu obou vévodství. Teprve na nátlak německého Spolkového sněmu prohlásila roku 1858 dánská vláda, že je ochotna vypustit Holštýn ze sféry platnosti ústavy, bude-li se podílet na národních výdajích. Šlesvik však zůstal úplně připojen k dánskému království. 13. listopadu 1863 schválil dánský parlament novou ústavu, která vyhlásila úplné připojení Šlesviku k Dánsku. — *456.*

[493] *Národní spolek* byl založen 15.—16. září 1859 na sjezdu německé liberální buržoazie ve Frankfurtu nad Mohanem. Organizátoři Národního spolku zastupovali zájmy německé buržoazie. Usilovali o sjednocení Německa bez Rakouska, pod vedením Pruska. Po prusko-rakouské válce z roku 1866 a po vytvoření Severoněmeckého spolku byl 11. listopadu 1867 Národní spolek rozpuštěn. — *456.*

[494] Narážka na knihu Ludvíka Bonaparta „Des idées napoléoniennes" [„Napoleonské ideje"], která vyšla v Paříži roku 1839. — *457.*

[495] 8. února 1863, za národně osvobozeneckého povstání v Polsku, podepsali v Petrohradě z Bismarckovy iniciativy ruský ministr zahraničních věcí Gorčakov a zástupce pruské vlády generál von Alvensleben konvenci o společných vojenských akcích obou států proti povstalcům. Konvence poskytovala vojskům obou států právo překročit při pronásledování povstalců státní hranice. Ještě před podepsáním konvence uzavřela pruská vojska kordónem hranice, aby zabránila povstalcům přejít na pruské území. Přestože konvence nebyla ratifikována, její uzavření značně usnadnilo carské vládě potlačení polského povstání. — *459.*

[496] Engels naráží na kontrarevoluční úlohu Rakouska v šlesvicko-holštýnské otázce v době národně osvobozenecké války Šlesviku-Holštýna proti Dánsku v letech 1848—1850. Na straně vévodství bylo Prusko a některé další státy Německého spolku (viz poznámku 391). Rakousko společně s jinými evropskými mocnostmi podporovalo dánské království a v červenci 1850 donutilo nátlakem Prusko uzavřít s Dánskem mír. Šlesvicko-holštýnská armáda byla pak poražena. Z rakouského popudu byla v zimě 1850—1851 vyslána do Holštýna rakouská a pruská vojska, která urychlila odzbrojení šlesvicko-holštýnské armády. — *459.*

[497] Po smrti dánského krále Bedřicha VII. žádaly Rakousko a Prusko ultimátem z 16. ledna 1864 dánskou vládu o zrušení ústavy z roku 1863, která vyhlašovala úplné připojení Šlesviku k Dánsku. Dánsko odmítlo přijmout ultimátum, načež Rakousko a Prusko zahájily válečné akce a v červenci 1864 byla dánská vojska poražena. Francie a Rusko zachovávaly k Rakousku a Prusku během celé války přátelskou neutralitu. Podle mírové smlouvy uzavřené ve Vídni

30. října 1864 byla území vévodství včetně těch částí, kde převládalo nenémecké obyvatelstvo, prohlášena za společnou državu Rakouska a Pruska a po prusko-rakouské válce z roku 1866 byla úplně přičleněna k Prusku. — *460.*

498 *Varšavský protokol* z 5. června 1851, který podepsali představitelé Ruska a Dánska, a také *londýnský protokol* z 8. května 1852 (viz poznámku 492) stanovil zásadu celistvosti území dánské koruny včetně obou vévodství Šlesviku a Holštýna. — *461.*

499 *Tažení do Mexika* — jde o takzvanou *expedici do Mexika*, ozbrojenou intervenci Francie z let 1862—1867 (zprvu společně s Anglií a Španělskem). Jejím cílem bylo potlačit mexickou revoluci a přeměnit Mexiko v kolonii evropských mocností. Anglie a Francie hodlaly zároveň využít Mexika jako místa, odkud by mohly zasahovat do občanské války v USA a podporovat otrokářské státy. Francouzským vojskům se podařilo dobýt hlavní město Mexika Mexico a vyhlásit „císařství", jehož panovníkem se stal chráněnec Napoleona III. rakouský arcivévoda Maxmilián. Mexický lid však francouzské interventy v hrdinném osvobozovacím boji porazil, takže byli roku 1867 nuceni odvolat z Mexika svá vojska. Mexická expedice stála Francii ohromné peníze a vážně poškodila druhé císařství. — *461.*

500 Výrazu „*bujará řízná válka*" („ein frischer fröhlicher Krieg") použil poprvé reakční historik a publicista Heinrich Leo v červnu 1853 v listu „Volksblatt für Stadt und Land" [„Lidový list pro město i pro venkov"], čís. 61. V dalších letech se ho používalo i v militaristickém a šovinistickém smyslu. — *462.*

501 Jde o Bismarckovu diplomatickou přípravu prusko-rakouské války z roku 1866. Začátkem března 1866 se podařilo pruskému velvyslanci v Paříži von der Goltzovi přimět Napoleona III., francouzského císaře, k prohlášení, že v případě války v Rakousku zachová k Prusku blahovolnou neutralitu a že bude za územní kompenzace ve prospěch Francie podporovat nároky Pruska na vedoucí úlohu při sjednocování severoněmeckých států. V téže době jednal Bismarck v Berlíně s italským generálem Govonem o společném postupu Itálie a Pruska ve válce proti Rakousku. Bismarck, který počítal s tím, že se Napoleon III. seznámí s obsahem jeho jednání s Govonem, se v rozhovoru vyjádřil, že nebude nic namítat proti tomu, aby Německo odstoupilo Francii území mezi Rýnem a Moselou, nebude-li Francie bránit vytvoření prusko-italské koalice proti Rakousku. Jednání s Govonem skončilo 8. dubna 1866 uzavřením tajné smlouvy mezi Pruskem a Itálií o útočném a obranném spojenectví. Podle smlouvy měla Itálie v případě vítězství nad Rakouskem dostat Benátsko. — *462.*

[502] V rakousko-pruské válce z roku 1866 byly na straně Rakouska Sasko, Hannoversko, Bavorsko, Bádensko, Württembersko, Hesensko-Kaselsko, Hesensko-Darmstadtsko a jiné členské státy Německého spolku; na straně Pruska byly Meklenbursko, Oldenbursko a jiné severoněmecké státy a tři svobodná města. — *463.*

[503] V červnu 1866 se Rakousko obrátilo na Spolkový sněm se stížností, že Prusko porušilo dohodu o společné správě vévodství Šlesviku a Holštýna. Bismarck odmítl podrobit se rozhodnutí sněmu a sněm na návrh Rakouska vyhlásil Prusku válku. Válečné úspěchy Pruska donutily Spolkový sněm, aby přeložil své sídlo z Frankfurtu nad Mohanem do Augsburgu a 24. srpna 1866 vůbec zastavil svou činnost. — *463.*

[504] „*Výzva k obyvatelům slavného Českého království*" vyšla v „Königlich Preussischer Staats-Anzeiger" [„Královský pruský státní věstník"], čís. 164 z 11. července 1866. —*463.*

[505] Po skončení prusko-rakouské války byl 23. srpna 1866 podepsán mír v Praze. — *463.*

[506] V září 1866 přijal pruský sněm 230 hlasy proti 75 Bismarckův návrh takzvaného zákona o indemnitě, který zbavoval vládu odpovědnosti za to, že v době ústavního konfliktu nebyl schvalován státní rozpočet. Tak skončil tento konflikt úplnou kapitulací buržoazní opozice. — *465.*

[507] Jde o rozhodující bitvu v prusko-rakouské válce. Došlo k ní 3. července 1866 u *Hradce Králové*, nedaleko vesnice Sadové. Bitva u Sadové skončila úplnou porážkou rakouského vojska. — *465.*

[508] „*The Manchester Guardian*" [„Manchesterský strážce"] — anglický buržoazní list, orgán stoupenců svobodného obchodu (freetraderů), později orgán liberální strany; byl založen v Manchesteru roku 1821. — *466.*

[509] *Celní parlament* — vedoucí orgán Celního spolku, který vznikl roku 1867 po prusko-rakouské válce na základě smlouvy uzavřené mezi Pruskem a jihoněmeckými státy 8. července 1867. Celní parlament tvořili členové Severoněmeckého říšského sněmu a určitý počet poslanců jihoněmeckých států — Bavorska, Bádenska, Württemberska a Hesenska. Měl se zabývat výlučně otázkami obchodu a celní politikou; Bismarck se snažil rozšířit postupně jeho kompetenci na politické otázky. To však narazilo na tvrdošíjný odpor zástupců jižního Německa. — *466.*

[510] Podél Mohanu probíhala hranice mezi Severoněmeckým spolkem a jihoněmeckými státy. — *466.*

[511] *Císařové z lucemburského rodu*, původně panovnický rod z malého hrabství lucemburského, vládli Svaté říši římské národa německého s přestávkami v letech 1308—1437; tato dynastie panovala současně také v Českém (1310 až 1437) a Uherském (1387—1437) království. — *467.*

[512] Podle vídeňské mírové smlouvy z 3. října 1866, uzavřené mezi Rakouskem a Itálií, která se zúčastnila prusko-rakouské války na straně Pruska, bylo Itálii vráceno Benátsko. Italským nárokům na jižní Tyroly a Terst, které patřily Rakousku, však nebylo vyhověno. — *468.*

[513] *Metternichovský „zeměpisný pojem"* („geographischer Begriff") — v tomto smyslu se rakouský kancléř Metternich v depeši ze 6. srpna 1847, zaslané vyslanci v Paříži hraběti Apponyimu, vyjadřoval o Itálii — „Italien ist ein geographischer Name" („Itálie je zeměpisný název") — a později také o Německu. — *468.*

[514] *Londýnská konference* diplomatických představitelů Rakouska, Ruska, Pruska, Francie, Itálie, Holandska a Lucemburska o lucemburské otázce se konala za předsednictví anglického ministra zahraničních věcí 7.—11. května 1867. Podle smlouvy podepsané 11. května bylo lucemburské vévodství prohlášeno za neutrální stát (vévodský titul zůstal jako předtím holandskému králi). Za neutralitu Lucemburska měly ručit mocnosti, které smlouvu podepsaly; Prusko muselo neprodleně stáhnout svou posádku z lucemburské pevnosti a Napoleon III. se musel zříci nároku na připojení Lucemburska. — *468.*

[515] V bitvách u *Spichern* (Lotrinsko) a u *Woerthu* (Alsasko) porazila pruská vojska 6. srpna 1870 několik francouzských sborů. Toto vítězství na začátku prusko-francouzské války z let 1870—1871 umožnilo pruskému generálnímu štábu rozvinout ofenzívní akce, během nichž se francouzská armáda roztříštila a potom byla obklíčena a po částech rozdrcena. — *470.*

[516] *Revoluce ze 4. září* — roku 1870 došlo v tento den v Paříži po zprávách o porážce francouzské armády u Sedanu k revolučnímu vystoupení lidových mas. Režim druhého císařství padl a byla vyhlášena republika. Vedle umírněných republikánů vstoupili do ustavené prozatímní vlády i monarchisté. V čele této vlády byl vojenský velitel Paříže Louis Jules Trochu. Jejím skutečným inspirátorem byl vůdce orleanistické frakce monarchistů reakcionář Adolphe Thiers, který zprvu neměl žádnou oficiální vládní funkci. Tato vláda vyjadřovala svou politikou kapitulantské nálady francouzské buržoazie a statkářů a jejich strach z lidových mas a „proměnila se ve vládu národní zrady" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 623). — *471.*

[517] *Nařízení o domobraně* (Landsturm) — zákon přijatý v Prusku 21. dubna 1813.

Ukládal vytváření dobrovolnických oddílů, které nebyly uniformovány a vedly partyzánský boj v týlu a na křídlech napoleonské armády. Do oddílů domobrany se měli hlásit všichni bojeschopní muži, kteří nepříslušeli k armádě. O surovém zacházení pruské armády s francouzskými franktiréry viz Engelsovy články „Poznámky o válce" (Marx - Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 199—203, 236—240). — *471.*

[518] Engels míní bitvu u Héricourtu (nedaleko Belfortu) 15.—17. ledna 1871 mezi německými vojsky a francouzskou Východní armádou pod velením Bourbakiho. Tato armáda nastoupila v oblasti jižních Vogéz, aby odtud vedla boční úder na základní komunikační linii německého vojska, které obsadilo Paříž. Němci odrazili útoky Východní armády, která se musela dát na ústup. Během ústupu byla zatlačena k švýcarské hranici a internována na území Švýcarska. Ještě během ústupu podepsal Jules Favre, představitel národní obrany, 28. ledna 1871 s Bismarckem konvenci o uzavření příměří a o kapitulaci Paříže. — *472.*

[519] Po vítězství lidového povstání v Berlíně 18. března 1848 přinutili povstalci pruského krále Bedřicha Viléma IV. ráno 19. března, aby vyšel na balkón paláce a smekl před padlými bojovníky z barikád. — *473.*

[520] Po uzavření konvence z 28. ledna 1871 o příměří a o kapitulaci Paříže se válečné akce mezi Francií a Pruskem už neobnovily. Kapitulantské vládní kruhy ve Francii v čele s Thiersem spěchaly podepsat 26. února 1871 preliminární mír za podmínek nadiktovaných Bismarckem. Definitivní mírová smlouva byla podepsána 10. května 1871 ve Frankfurtu nad Mohanem. Potvrdila německou anexi Alsaska a východního Lotrinska. Podle frankfurtské mírové smlouvy se pro Francii zhoršily podmínky vyplácení válečné náhrady 5 miliard franků a byla prodloužena doba okupace Francie německými vojsky. Ve skutečnosti tím Francie platila za pomoc, kterou poskytl Bismarck versailleské vládě k potlačení Komuny. — *473.*

[521] Podle vestfálského míru, jímž byla ukončena třicetiletá válka (1618—1648) připadlo Alsasko a část do té doby habsburského Lotrinska Francii, ale Štrasburk zůstal Německu. Z rozkazu Ludvíka XIV. z 30. září 1681 obsadila město jako součást Alsaska francouzská vojska. Štrasburská katolická strana vedená biskupem Fürstenbergem uvítala připojení Štrasburku k Francii a postarala se o to, aby Francouzům nebyl kladen odpor. — *474.*

[522] *Přivtělovací komory* (Chambres de réunion), zřízené v letech 1679—1680 Ludvíkem XIV., měly právnicky a historicky zdůvodňovat a ospravedlňovat nároky Francie na různé části sousedních států. Na základě jejich rozhodnutí pak byla tato území vzápětí obsazována francouzskými vojsky a připojena k Francii. — *474.*

[523] Jde o preliminární mírovou smlouvu, podepsanou 3. října 1735 ve Vídni mezi Rakouskem a Francií. Tento mír ukončil takzvanou válku o polské dědictví (1733—1735), v níž Rusko a Rakousko podporovaly kandidaturu saského kurfiřta (od roku 1734 polský král August III.) na polský trůn a Francie prosazovala tchána krále Ludvíka XV. Stanisława Leszczyńského. Podle podmínek smlouvy se Ludvík XV. zřekl nároků svého tchána na polskou korunu a udělal několik dalších ústupků rakouským Habsburkům. Stanisław Leszczyński dostal za to lotrinské vévodství, kde dosud vládl František Štěpán Lotrinský, který jako kompenzaci obdržel Toskánsko. Lotrinsko mělo po smrti Leszczyńského připadnout francouzské koruně. Podmínky preliminárního míru byly potvrzeny s konečnou platností vídeňskou smlouvou z roku 1738.— *474.*

[524] *Pevnostní čtyřúhelník v Lombardii* — pevnostní soustava, kterou tvořily v severní Itálii pevnosti Verona, Legnago, Mantova a Peschiera. O úloze tohoto pevnostního čtyřúhelníku jako opory rakouského panství v severní Itálii viz Engelsovy články „Jak Rakousko drží v šachu Itálii" a „Pád a Rýn" (Marx - Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 224—230 a 257—302). — *476.*

[525] Jde o „Druhou adresu generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 304—312). — *477.*

[526] Ve své *řeči v Říšském sněmu 6. února 1888* při projednávání návrhu zákona o reorganizaci německé branné moci trval Bismarck na tom, že je nutné zvýšit vojenský potenciál německé říše. Fakticky přiznal, že může dojít k protiněmeckému spolku mezi Francií a carským Ruskem, současně však vychvaloval politiku Alexandra III. vůči Německu a stavěl ji do protikladu k tehdejší protiněmecké kampani v ruském tisku. — *477.*

[527] V zimě 1886—1887 využil Bismarck určitého zhoršení vztahů mezi Německem a Francií a poplachu v novinách o „nebezpečí války", aby na Říšském sněmu vymohl přijetí návrhu zákona o značném posílení armády a povolení vojenského rozpočtu na příštích sedm let. Většina poslanců odmítla přijmout Bismarckem požadovaný rozpočet na sedm let a chtěla jej povolit jen na tři roky; nato byl Říšský sněm rozpuštěn. Ve volbách 21. února 1887 obdržely většinu hlasů strany podporující Bismarcka — konzervativci, svobodní konzervativci (říšská strana) a národní liberálové, které se spojily v takzvaný „kartel". Nový Říšský sněm schválil rozpočet, jak jej žádal Bismarck. — *479.*

[528] Engels tu naráží na to, že pruský král Vilém I. byl 18. ledna 1871 prohlášen ve Versailles německým císařem. — *479.*

[529] *Ultramontanismus* — krajně reakční směr v katolické církvi, který vystupuje proti národním snahám církví jednotlivých národů a hájí právo římského papeže zasahovat do vnitřních záležitostí toho kterého státu. Vzrůstající vliv ultramontanismu v druhé polovině 19. století se projevil zakládáním katolických stran v různých evropských státech a prohlášením dogmatu o papežově „neomylnosti", přijatým na vatikánském koncilu roku 1870. — *481, 491.*

[530] Míní se hospodářská krize, která začala v Německu v květnu 1873. Krizi předcházelo období gründerství, bouřlivého průmyslového rozmachu provázeného horečnou zakladatelskou činností a ohromným vzrůstem spekulací. — *481.*

[531] *Pokrokáři* — stoupenci pruské buržoazní Pokrokové strany založené v červnu 1861 v Prusku. Pokroková strana požadovala ve svém programu sjednocení Německa pod vedením Pruska, svolání celoněmeckého parlamentu a vytvoření silné liberální vlády odpovědné poslanecké sněmovně. Roku 1866 se od Pokrokové strany odštěpilo pravé křídlo a založilo Národně liberální stranu, která kapitulovala před Bismarckovou vládou. Na rozdíl od národních liberálů se pokrokáři po sjednocení Německa roku 1871 prohlásili za opoziční stranu; tato opozice byla však pouze deklarativní. Ze strachu před dělnickou třídou a z nenávisti k socialistickému hnutí se pokrokáři smiřovali s panstvím pruského junkerstva v poloabsolutistickém Německu. Kolísání v politice Pokrokové strany bylo výrazem nepevnosti obchodní buržoazie, drobných průmyslníků a zčásti i řemeslníků, o které se opírala. Roku 1884 se pokrokáři spojili s levým křídlem národních liberálů a utvořili Německou volnomyšlenkářskou stranu. — *482.*

[532] Míní se Všeobecný německý dělnický spolek (lassallovci) založený roku 1863 a německá Sociálně demokratická dělnická strana (eisenašští), jejíž zakládající sjezd se konal v Eisenachu roku 1869. Všeobecný německý dělnický spolek byl celoněmeckou politickou organizací dělnické třídy. Byl pod vlivem oportunistických názorů Ferdinanda Lassalla a jeho stoupenců, kteří se snažili zavést dělnické hnutí na cestu reformismu, odmítali hospodářský boj a vytváření odborových organizací, podporovali Bismarckovu politiku sjednocení Německa shora a snažili se s ním dohodnout. Sociálně demokratická dělnická strana vznikla s Marxovou a Engelsovou pomocí a vedli ji Bebel a Liebknecht; připojila se k I. internacionále. Přestože její program obsahoval i různé chybné teze, stála tato strana vcelku na půdě marxismu, zastávala revolučně proletářskou linii, odhalovala reformismus a nacionalismus lassallovských vůdců v otázce sjednocení Německa i v jiných otázkách. Pod vlivem sjednocovacích snah německých dělníků a zklamání řadových členů lassallovské organizace nad dogmaty a taktikou jejích vůdců spojily se roku 1875 na gothajském sjezdu oba směry v jedinou stranu, která se až do roku 1890 nazý-

vala Socialistická dělnická strana Německa. Tím byl překonán rozkol v německé dělnické třídě. V programu přijatém na gothajském sjednocovacím sjezdu byly vážné chyby a ústupky lassallovství, proto ho Marx a Engels ostře kritizovali. Gothajský ideový kompromis posílil oportunistické živly v německé sociální demokracii. — *482.*

[533] *Konzervativci* — strana pruských junkerů, vojenské kliky, špiček buržoazie a luteránského kléru. Vznikla z krajně pravého křídla monarchistické frakce v pruském Národním shromáždění z roku 1848. Politika konzervativců, zaměřená k ochraně feudálních přežitků a reakčního politického zřízení v zemi, byla proniknuta duchem bojovného šovinismu a militarismu. Po založení Severoněmeckéno spolku a v prvních letech po vzniku německé říše vystupovali konzervativci jako pravá opozice proti Bismarckově vládě, neboť se obávali, že jeho politika povede k „rozplynutí" Pruska v Německu. Už roku 1866 se od této strany oddělila takzvaná strana svobodných konzervativců (neboli říšská strana), která hájila zájmy velkostatkářů a části průmyslových magnátů; bezvýhradně podporovala Bismarckovu politiku. — *483.*

[534] V *ústavě německé říše*, která byla přijata 16. dubna 1871, byly zakotveny výsady některých jihoněmeckých států na základě smluv, o kterých jsme hovořili výše. Bavorsko a Württembersko si uchovaly právo na zdanění piva a lihovin a zvláštní práva ve správě pošt a telegrafu; Bavorsko si kromě toho ponechalo právo na vlastní správu armády a železnic. — *485.*

[535] *Smlouvy s jihoněmeckými státy* (Bádensko, Hesensko, Bavorsko a Württembersko) o připojení k Severoněmeckému spolku byly uzavřeny v listopadu 1870. Podle smluv měly být provedeny některé změny v ústavě Severoněmeckého spolku, jež měly zajistit větší míru samostatnosti připojených států. — *485.*

[536] Podle ústavy Severoněmeckého spolku byli členové *spolkové rady* jmenováni vládami všech německých států, které přistoupily ke Spolku; spolková rada měla vedle Říšského sněmu schvalovat zákony a bdít nad jejich prováděním. — *485.*

[537] *Kmetské soudy* (Schöffengerichte) — soudy nižší instance v německé říši. Byly zřízeny v některých německých státech po revoluci z roku 1848 a od roku 1871 v celém Německu. Skládaly se tehdy ze soudce z povolání a dvou přísedících (kmetů), kteří na rozdíl od porotců u porotního soudu nerozhodovali jen o vině, ale i o výši trestu; proti jejich rozhodnutí bylo možné se odvolat. Funkci kmetů mohly vykonávat jen osoby starší třiceti let, které bydlely v obci nejméně dva roky a mohly se vykázat určitým majetkem. Kmetské soudy rozhodovaly o méně závažných trestných činech. — *489.*

[538] Míní se tu pruská správní reforma z roku 1872, jíž se rušila dědičná policejní pravomoc statkářů na venkově a zaváděly se určité prvky místní samosprávy, např. volení starostové v obcích, okresní sněmy volitelné podle stavovského systému atd. Cílem reformy bylo upevnění státního aparátu a posílení centrální moci v zájmu celého junkerstva. Junkerští statkáři si v okresech a provinciích prakticky podrželi svou moc, protože většinu volitelných i jmenováním obsazovaných úřadů zastávali buď sami, nebo je obsazovali svými exponenty. — *489.*

[539] Jde o reformu místní správy v Anglii. Návrh podala Salisburyho vláda (1886—1892) v březnu 1888 a zákon byl schválen parlamentem v srpnu téhož roku. Podle této reformy byla funkce šerifů přenesena na zvolené rady hrabství, které měly na starosti vybírání daní, místní rozpočet atd. K volbám do rad hrabství byly připuštěny všechny osoby, které měly právo volit do parlamentu, a také ženy starší 30 let. Zavedením této buržoazně demokratické reformy chtěla konzervativní vláda upevnit své postavení a odvést pozornost lidových mas od rostoucích výdajů na armádu, loďstvo a agresívní zahraniční politiku. — *490.*

[540] 20. září 1870 vstoupila do Říma, který byl do té doby v moci papeže, vojska Italského království. 2. října se konalo lidové hlasování a naprostá většina obyvatelstva papežského státu se vyslovila pro připojení k Itálii. Italská vláda vydala pak královský dekret o začlenění tohoto území do Italského království. Tím se dovršilo politické sjednocení Itálie a byla zrušena papežova světská moc. Takzvaný „garanční zákon", vydaný roku 1871, ponechával papežovi státní svrchovanost pouze uvnitř Vatikánského a Lateránského paláce a v rezidenci ležící za městem. Papež na to odpověděl tím, že exkomunikoval z církve všechny, kdo se zúčastnili okupace Říma, odmítl „garanční zákon" a prohlásil se za „vatikánského vězně". Konflikt mezi papežem a italskou vládou skončil oficiálně až roku 1929. — *491.*

[541] Míní se malé skupiny poslanců Poláků a Alsasanů v Říšském sněmu a separatistická strana, kterou vytvořili po roce 1866 v Hannoversku stoupenci obnovení nezávislé hannoverské monarchie pod vládou welfské dynastie. Tato dynastie zde vládla do roku 1866, kdy se Hannoversko připojilo k Prusku. — *492.*

[542] Viz Marx - Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 165—183. — *493.*

[543] Ruské vydání této Engelsovy práce vyšlo pod názvem „Razvitie naučnogo socializma" [„Vývoj vědeckého socialismu"] v Ženevě roku 1884; knihu vydala skupina Osvobození práce jako druhý svazek „Biblioteki sovremennogo socializma" [„Knižnice moderního socialismu"]. — *493.*

[544] *Urážka Bismarcka* — míní se Bismarckova žaloba pro urážku, kterou vznesl v letech 1876—1877 proti některým konzervativním novinářům a politikům, když odhalili v tisku jeho účast na burzovních spekulacích a na gründerské horečce. To všechno odráželo zostřené napětí mezi Bismarckovou vládou a konzervativci, kteří napadali jeho politiku zprava. — *494.*

[545] *Pouť do Canossy* — Engels tak ironicky nazývá dalekosáhlé ústupky, které učinil Bismarck v letech 1878—1887 klerikálním kruhům a papeži Lvovi XIII. Bylo to zároveň přiznání neúspěchu „kulturního boje" a jeho úplné likvidace. Na začátku svého konfliktu s katolickou církví v květnu 1872 prohlásil Bismarck v Říšském sněmu: „Nepůjdeme do Canossy." Koncem sedmdesátých let však potřeboval podporu katolického středu (jeho dřívější opora, strana národních liberálů, ztrácela svůj vliv) a snažil se získat přízeň papeže. Musel tedy zrušit téměř všechny protikatolické zákony, které vydal během konfliktu s katolíky. Hlavní hlasatele protikatolické politiky přiměl k ústupu.

Výraz „jít do Canossy" pochází od pokořujícího putování německého císaře Jindřicha IV. na hrad Canossu v severní Itálii roku 1077, kde prosil na kolenou papeže Řehoře VII. o zrušení své exkomunikace. — *496.*

[546] *Sedmiletí* (Septennat — z latinského septem — sedm) — předloha vojenského zákona, kterou podal roku 1874 v Říšském sněmu Bismarck, když rozpoutal válečný pokřik o „nebezpečí války" s Francií. Tento vojenský zákon vyžadoval schválení vojenského rozpočtu a zvýšení mírového stavu německé armády na 401 000 mužů na dobu sedmi let. — *496.*

[547] Tento úryvek napsal Engels ve druhé polovině září 1888 na palubě parníku „City of New York", jímž se v doprovodu Eleanory Marxové-Avelingové, Edwarda Avelinga a svého přítele Carla Schorlemmera vracel z cesty po Americe. Engels strávil v Americe přes měsíc (od 17. srpna do 19. září). Navštívil New York, Boston a jiná blízká města, Niagarské vodopády, jezero Ontario a udělal si zajížďku do Kanady. Chystal se napsat o této cestě črty, v nichž chtěl, jak vysvítá nejen z tohoto úryvku, ale též z ostatních dochovaných poznámek, zhodnotit společenský a politický život v této zemi. Svůj úmysl však neuskutečnil. Uvedený úryvek, napsaný na lodním blanketu, je jen začátkem zamýšlené práce. — *497.*

[548] V uvedeném úryvku z dopisu člence výkonného výboru organizace „Narodnaja Volja" M. N. Ošaninové vykládá ruský revoluční narodník G. A. Lopatin obsah svého rozhovoru s Engelsem. Ačkoli je rozhovor podán v Lopatinově vlastní interpretaci a nese stopy jeho narodnických názorů, tlumočí zde Lopatin víceméně přesně celou řadu Engelsových myšlenek, které si zaznamenal pod čerstvým dojmem z rozmluvy. K setkání s Engelsem, o němž v dopise píše, došlo 19. září 1883, několik měsíců poté, co Lopatin uprchl

z vyhnanství ve Vologdě za hranice. Poprvé byl tento úryvek publikován z Lavrovovy iniciativy a s Engelsovým svolením v knize „Osnovy těoreticeskogo socializma i ich priloženie k Rossii" [„Základy teoretického socialismu a jejich aplikace na Rusko"], která vyšla v roce 1893 v Ženevě. — *503.*

[549] Jde o dopis výkonného výboru organizace „Narodnaja Volja" z 22. (10.) března 1881 adresovaný Alexandrovi III. (několik dnů po 13. (1.) březnu 1881, kdy byl car Alexandr II. zavražděn narodovolci). V dopise sliboval výkonný výbor, že zastaví svou teroristickou činnost pod podmínkou, že car vyhlásí všeobecnou amnestii pro politické vězně a dá souhlas k provedení všeobecných voleb do orgánů lidových zastupitelstev, a to na základě všeobecného hlasovacího práva a za poskytnutí neomezené svobody tisku, projevu a shromažďování a svobodných volebních programů. Dále výkonný výbor prohlašoval, že se podřídí rozhodnutí budoucího národního shromáždění. — *505.*

[550] Lopatin se odvolává na Marxovu ironickou poznámku, kterou Marx pronesl v souvislosti s některými sektářskými a dogmatickými chybami, jichž se dopustili francouzští marxisté v boji proti oportunistickému proudu posibilistů. V dopise Lafarguovi z 27. října 1890 napsal Engels, že Marx tehdy, když mluvil o těchto chybách, řekl: „Vím jen tolik, že *já* marxista nejsem." — *505.*

[551] Podkladem pro článek „*Květnové povstání z roku 1849*" byl Engelsův dopis napsaný 14. října 1885 na žádost Paula Lafargua, který připravoval Engelsův životopis pro sérii biografií význačných představitelů mezinárodního socialistického hnutí. Engelsův životopis byl publikován v „Le Socialiste". Tento článek vyšel v listu bez podpisu jako druhá část Engelsova životopisu 21. listopadu 1885. — *506.*

[552] „*Právnický socialismus*". — V říjnu 1886 se Engels rozhodl, že odpoví na knihu rakouského buržoazního sociologa a právníka Antona Mengera „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung" [„Právo na plný výtěžek práce z historického pohledu"]. Menger se v ní pokoušel dokázat, že Marxova ekonomická teorie je „nepůvodní" a že ji Marx převzal od anglických utopických socialistů Ricardovy školy, zvláště od Thompsona. Engels nepovažoval za možné přejít mlčením Mengerovy pomluvy a překroucení podstaty Marxova učení. Zprvu na ně hodlal sám odpovědět v tisku, ale později tento úmysl změnil, protože by jeho osobního vystoupení proti Mengerovi mohlo být zneužito jako reklamy pro tohoto právníka, i v buržoazní vědě zcela bezvýznamného. Považoval za účelnější, aby odpověď na Mengerovu knihu vyšla jako redakční článek v „Neue Zeit" nebo jako recenze podepsaná redaktorem tohoto časopisu Karlem Kautským. Proto

vyzval Kautského ke spolupráci. Engels chtěl původně sám napsat hlavní část tohoto článku, ale pro nemoc musel započatou práci přerušit; článek pak dopsal s přihlédnutím k Engelsovým pokynům Karl Kautsky a uveřejnil jej bez podpisu v „Neue Zeit", čís. 2, 1887. Teprve v indexu k tomuto časopisu, který byl vydán roku 1905, jsou jako autoři článku jmenováni Engels a Kautsky. Jako Engelsovo dílo vyšel článek roku 1904 francouzsky v časopise „Mouvement socialiste" [„Socialistické hnutí"], čís. 132. Protože rukopis tohoto článku nebyl nalezen a nelze tedy zjistit, kterou část napsal Engels a kterou Kautsky, je článek v tomto vydání otištěn celý jako příloha. — *509.*

[553] Citát z Marxova díla „Třídní boje ve Francii, 1848—1850" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 63). — *516.*

[554] Pod tímto názvem vyšel 7. března 1831 v listu „Globe" jeden ze série článků Barthélemy Prospera Enfantina, které v tomto listě vycházely od 28. listopadu 1830 do 18. června 1831 a byly potom vydány knižně v Paříži roku 1831 pod společným názvem „Économie politique et politique" [„Politická ekonomie a politika"].

„*Le Globe*" [„Zeměkoule"] — deník, který vycházel v Paříži v letech 1824—1832; od 18. ledna 1831 se stal orgánem saint-simonovské školy. — *518.*

[555] Jde o knihu Pierra Josepha Proudhona „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère" [„Systém ekonomických rozporů aneb Filosofie bídy"], díly 1—2, Paříž 1846. — *518.*

[556] Karel Marx, „Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196).

Proudhon se pokusil vytvořit směnnou banku za revoluce z let 1848—1849. Prostřednictvím „Banque du peuple" („Lidové banky") chtěl Proudhon pokojnou cestou uskutečnit svou sociální reformu. Banka odstraňovala procenta z půjček a zaváděla bezplatnou směnu na základě toho, že výrobce dostával plný ekvivalent odměny za svou práci. Dříve než začala pravidelně fungovat, udělala banka úpadek, dva měsíce po svém založení. — *518.*

[557] Míní se pomlouvačná kampaň, kterou vedl proti Marxovi v sedmdesátých letech 19. století německý buržoazní ekonom Lujo Brentano. Obvinil Marxe, že úmyslně zfalšoval citát z Gladstonovy řeči z 16. dubna 1863. Gladstonův výrok, který přinesly 17. dubna 1863 téměř všechny londýnské listy („Times", „Morning Star", „Daily Telegraph" aj.) ve zprávách o zasedání parlamentu, byl v poloúředním Hansardově vydání parlamentních debat, jehož text korigovali sami řečníci, vypuštěn. To byl pro Brentana podnět k tomu, aby obvinil Marxe, který citoval větu podle novinové zprávy, z vědecké nesvědomitosti. Marx odpověděl na tuto pomluvu v dopisech redakci listu „Volksstaat"

z 23. května a 28. července 1872 (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 119—122 a 138—145). Po Marxově smrti opakoval totéž obvinění v listopadu 1883 anglický buržoazní ekonom Sedley Taylor. Tuto verzi údajného falšování citátu vyvrátila Eleanor Marxová v únoru a březnu 1884 ve dvou dopisech časopisu „To-day" a později Engels v červnu 1890 v předmluvě ke čtvrtému německému vydání „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 43—48) a roku 1891 v brožuře „In Sachen Brentano contra Marx..." [„Ve věci Brentano kontra Marx"] (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22.) — *525.*

[558] V druhém německém vydání „Bídy filosofie", které vyšlo roku 1892, opravil Engels na příslušném místě Marxova textu jméno Hopkins na Hodgskin a v předmluvě z roku 1892 na tuto svou korekturu upozornil (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 22). Tato oprava byla převzata i do českého vydání „Bídy filosofie" a v souvislosti s tím změněno i datum vydání knihy (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 118). Ve dvacátých letech 19. století vyšly ekonomické práce jak Thomase Hopkinse, tak Thomase Hodgskina a Marx neuvádí v „Bídě filosofie" přesný titul knihy, kterou měl na mysli.

Roku 1822 vyšla v Londýně práce Thomase Hopkinse „Economical enquiries relative to the laws which regulate rent, wages, and the value of money" [„Ekonomická zkoumání o zákonech, jimiž se řídí renta, mzdy a hodnota peněz"]. Roku 1827 vyšlo dílo Thomase Hodgskina „Popular political economy" [„Populární politická ekonomie"]. — *525.*

[559] Anton Menger, „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag", Stuttgart 1886, str. III. — *526.*

[560] Korektury programu Severoanglické socialistické federace dělal Engels na žádost anglického dělníka a socialisty Johna L. Mahona. V dopise z 22. června 1887, který posílal Mahonovi s korekturami, hodnotil Engels program dosti vysoko jako „instinktivní deklaraci zásad dělnické třídy". Zároveň se snažil zlepšit teoretický obsah tohoto dokumentu, jenž měl být pokusem pokrokových anglických dělníků vytvořit samostatnou dělnickou stranu v Anglii. Engelsovy korektury se vztahují k úvodní části programu; byly napsány na listu s textem programu.

Severoanglická socialistická federace — dělnická organizace založená 30. dubna 1887 v Northumberlandu (v severní Anglii) v době velké hornické stávky, jež trvala od konce února do 24. června 1887. Iniciátory založení této organizace byli dělníci, členové Socialistické ligy, John L. Mahon, Binning, Donald a jiní. V roce 1887 vyvíjela federace aktivní činnost mezi dělnictvem, hlavně mezi horníky v Northumberlandu; nepodařilo se jí však dosažené úspěchy upevnit a brzy zanikla. — *529.*

561 Za své návštěvy v USA cestoval Engels inkognito, protože se nechtěl sejít s představiteli německých socialistických organizací v Americe, jejichž dogmatismus ostře kritizoval, a poněvadž se snažil vyhnout setkání se zástupci tisku. Redaktor Jonas z „New Yorker Volkszeitung" se však dověděl o Engelsově pobytu v New Yorku a poslal k němu jako zástupce listu bývalého funkcionáře Mezinárodního dělnického sdružení Theodora Cuna, s kterým měl Engels rozhovor. Výsledkem rozhovoru byl uvedený interview, který noviny zveřejnily, aniž si předem vyžádaly Engelsův souhlas. 13. října byl interview přetištěn, zřejmě bez Engelsových námitek, v listu „Sozialdemokrat". Engels napsal 10. října 1888 Adolphu Sorgemu: „Jonas to tedy přece jen zařídil šikovně a fingoval interview tak, že ho nemohu dementovat." — *531.*

562 Tato myšlenka byla vyslovena v „Předmluvě k druhému ruskému vydání ‚Manifestu Komunistické strany'" (viz Marx - Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 324—325). — *532.*

563 Původní variantu této práce napsal Bernstein z Engelsovy iniciativy jako odpověď na poznámku „Němečtí ‚oficiální' sociální demokraté a mezinárodní kongres v Paříži", otištěnou 16. března 1889 v „Justice". Engelsem zredigovaný text byl vydán anglicky jako brožura v Londýně a poté vyšel v německém překladu v „Sozialdemokratu" s podpisem Bernsteina jako redaktora těchto novin. Brožura přispěla do značné míry k tomu, že byly odhaleny intriky francouzských posibilistů, kteří se za podpory oportunistických vůdců anglické Sociálně demokratické federace (viz poznámka 569) pokoušeli dostat do svých rukou svolání i řízení mezinárodního socialistického dělnického kongresu, jenž se konal v roce 1889 v Paříži.

„*Justice*" [„Spravedlnost"] — týdeník vydávaný od ledna 1884 v Londýně; orgán Sociálně demokratické federace; pod uvedeným názvem vycházel v letech 1884—1925. — *533.*

564 Říšský soud potvrdil rozsudek, který 4. srpna 1886 vynesl zemský soud ve Freibergu nad skupinou vedoucích funkcionářů německé sociální demokracie (Bebelem, Auerem, Frohmem aj.). Byli obviněni z příslušnosti k „tajnému spolku", poněvadž rozšiřovali list „Sozialdemokrat", který měl podtitulek „Ústřední orgán německé sociální demokracie". Obžalovaní byli odsouzeni k různě dlouhým trestům vězení. Při vynášení rozsudků vycházel soud ze zákona proti socialistům (viz poznámku 230). Po potvrzení rozsudku Říšským soudem považovala sociálně demokratická frakce Říšského sněmu za účelné, aby „Sozialdemokrat" neměl nadále charakter oficiálního orgánu strany, a tak od 5. listopadu 1886 začal list vycházet s podtitulkem „Orgán německy mluvících sociálních demokratů". Toto rozhodnutí schválil Engels. — *533.*

[565] *„Londoner Freie Presse"* [„Londýnský svobodný tisk"] — socialistický týdeník vydávaný německými emigranty v Londýně. Vycházel od roku 1886 pod názvem „Londoner Arbeiter-Zeitung" [„Londýnské dělnické noviny"] a od října 1887 do června 1890 pod prvním názvem. — *534.*

[566] *„Workmen's Advocate"* [„Obhájce dělníků"] — týdeník, orgán Socialistické dělnické strany Severní Ameriky, založený v New Yorku v roce 1885; pod uvedeným názvem vycházel do dubna 1891. — *534.*

[567] *„Recht voor Allen"* [„Právo pro všechny"] — holandský socialistický list, který založil v Amsterodamu roku 1879 Ferdinand Domela Nieuwenhuis. — *535.*

[568] *Parlamentní výbor* — výkonný orgán sdružení anglických tradeunionů, jež vzniklo koncem šedesátých let a nazývalo se Britský kongres tradeunionů; od roku 1871 byl každoročně volen na sjezdech tradeunionů a v období mezi sjezdy byl považován za vůdčí centrum tradeunionů. Výbor vybíral tradeunionistické kandidáty do parlamentu, podporoval návrhy zákonů předkládané v zájmu tradeunionů a připravoval řádné sjezdy. Ve výboru převládaly reformistické živly, jež prováděly politiku v duchu starého, konzervativního tradeunionismu a jež se opíraly o dělnickou aristokracii. V roce 1921 byl parlamentní výbor nahrazen generální radou Britského kongresu tradeunionů. — *537.*

[569] *Sociálně demokratická federace* — anglická socialistická organizace, založená v srpnu 1884; sdružovala různé socialistické elementy, převážně z kruhů inteligence. Vedení federace měli dlouho v rukách reformisté v čele s Hyndmanem, který dělal oportunistickou a sektářskou politiku. Skupina revolučních marxistů (Eleanor Marxová-Avelingová, Edward Aveling aj.), která se k federaci připojila, bojovala proti Hyndmanově linii za to, aby federace navázala těsné spojení s masovým dělnickým hnutím. Po rozkolu, k němuž ve federaci došlo na podzim 1884, utvořili zástupci levého křídla samostatnou organizaci — Socialistickou ligu — a ve federaci nabyli větší převahy oportunisté. Pod vlivem revolučních nálad mas probíhal však ve federaci proces, v němž se formovaly revoluční prvky nespokojené s oportunistickým vedením.

Socialistická liga — anglická socialistická organizace založená v prosinci 1884 skupinou socialistů, kteří vystoupili ze Sociálně demokratické federace, poněvadž nebyli spokojení s oportunistickou politikou jejího vedení. K organizátorům Ligy patřili Eleanor Marxová-Avelingová, Edward Aveling, Ernest Belfort Bax, William Morris aj. V prvních letech existence Ligy se mnoho jejích funkcionářů aktivně podílelo na dělnickém hnutí. Brzy v ní však nabyly převahy anarchistické živly; mnozí z jejích organizátorů, také Eleanor Marxová-Avelingová a Edward Aveling, opustili její řady a v roce 1889 se Liga rozpadla. — *537, 561.*

[570] Zmíněná zpráva parlamentního výboru o výsledcích mezinárodního dělnického kongresu v Londýně z roku 1888 pochybuje o účelnosti usnesení svolat na rok 1889 do Paříže nový mezinárodní dělnický kongres. — *538.*

[571] „*Parti Ouvrier*" [„Dělnická strana"] — francouzské noviny, orgán posibilistů, založený v březnu 1888 v Paříži. — *543.*

[572] Uvedený dopis poslal redakci „Labour Elector" z Engelsovy iniciativy francouzský socialista Charles Bonnier, který v té době byl právě v Londýně a aktivně se podílel na přípravách k mezinárodnímu socialistickému dělnickému kongresu. Dopis měl odhalit anglickým dělníkům intriky posibilistů při přípravě kongresu. Dopis byl sice publikován s podpisem Bonniera, ale napsal ho Engels, jak vysvítá z jeho listu Lauře Lafarguové ze 7. května 1889. — *545.*

[573] Uvedená výzva byla napsána za aktivní účasti Paula Lafargua a měla informovat dělníky a socialistické organizace ve všech zemích o usneseních, jež přijali socialisté z celé řady zemí na haagské konferenci (v únoru 1889) a jež se týkala nadcházejícího mezinárodního socialistického dělnického kongresu; zároveň byla tato výzva i pozváním na zmíněný kongres. 6. května 1889 poslal Lafargue výzvu Engelsovi, který ji v plném znění schválil, přeložil do němčiny a spolupůsobil při jejím uveřejnění v angličtině a němčině. Německy byla výzva otištěna v Engelsově překladu v listu „Sozialdemokrat" z 11. května 1889 a v Liebknechtově překladu v listu „Berliner Volksblatt" [„Berlínské lidové noviny"] z 10. května. Anglicky vyšla jako leták, 18. května byla otištěna v „Labour Elector" a v „Commonweal" z 25. května. V tomto vydání je text výzvy uveden podle Engelsova německého překladu. — *547.*

[574] Původní variantu této práce napsal Bernstein z Engelsovy iniciativy. Je to odpověď na kampaň rozvířenou oportunistickým vedením Sociálně demokratické federace na podporu kongresu, který svolali do Paříže posibilisté; kampaň měla překazit úspěšné konání mezinárodního socialistického dělnického kongresu, který připravovali marxisté. Engelsem zredigovaná práce vyšla jako samostatná brožura anglicky; u brožury bylo jako příloha „Oznámení organizační komise o svolání mezinárodního socialistického dělnického kongresu" (viz tento svazek, str. *568—570*). Úryvek z této práce přeložený do němčiny byl otištěn v listu „Sozialdemokrat" z 15. června 1889; dva úryvky byly přetištěny také v angličtině v listu „Labour Elector" z téhož dne. — *550.*

[575] „*Prolétariat*" — francouzský týdeník, oficiální orgán posibilistické Federace socialistických dělníků ve Francii; pod tímto názvem vycházel v Paříži od 5. dubna 1884 do 25. října 1890. — *560.*

[576] Dělnická strana Belgie se na svém národním sjezdu (v dubnu 1889) usnesla vyslat delegáty jak na mezinárodní socialistický dělnický kongres svolaný marxisty, tak na kongres svolaný posibilisty. — *561.*

[577] „*Oznámení o svolání mezinárodního socialistického dělnického kongresu*" napsal Paul Lafargue a jiní francouzští socialisté a 14. května 1889 je poslali Engelsovi, který v něm provedl některé úpravy. Oznámení bylo publikováno v červnu 1889 jako leták francouzsky v Paříži a anglicky v Londýně. Německy vyšlo 1. června v „Sozialdemokratu" a 2. června v „Berliner Volksblatt". Anglicky vyšlo ještě 8. června v „Commonwealu" a jako příloha k brožuře „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889. II. Odpověď na manifest Sociálně demokratické federace" (viz tento svazek, str. 550—567), vydané počátkem června. V prvních vydáních oznámení nebyly ještě podpisy socialistů z některých zemí; podle toho, jak přibývalo prohlášení dalších socialistů, že se k oznámení připojují, rostl také počet podpisů. V tomto svazku je oznámení publikováno podle oficiálního francouzského vydání materiálů a rezolucí pařížského kongresu, pořízeného hned po skončení práce kongresu. — *568.*

DATA K ŽIVOTU A ČINNOSTI B. ENGELSE

(květen 1883—prosinec 1889)

1883

Květen—prosinec Engels, který přisuzuje dokončení Marxových nedopsaných teoretických prací a zveřejnění jeho literární pozůstalosti velký význam pro mezinárodní dělnické hnutí, pokračuje v práci na Marxově rukopisné pozůstalosti, zejména na rukopisech „Kapitálu"; o některých si pořizuje poznámky, vybírá jednotlivé práce pro nová vydání a třídí Marxovu korespondenci.

10. května Vzhledem k tomu, že akce oportunistických živlů v německé sociální demokracii stále trvají, zdůrazňuje Engels v dopise jednomu z vedoucích představitelů německé sociální demokracie, Augustu Bebelovi, že proti oportunistům je třeba rozhodně bojovat a nevyhnutelně se s nimi rozejít. Poznamenává však, že by nebylo taktické tento rozchod nějak násilně urychlovat, dokud je v platnosti výjimečný zákon proti socialistům.

Konec května Engels nachází v Marxově rukopisné pozůstalosti báseň německého proletářského básníka Georga Weertha „Píseň tovaryšů" a píše o Weerthovi biografický článek. Báseň i článek jsou otištěny v ústředním orgánu německé sociálně demokratické strany „Der Sozialdemokrat" ze 7. června pod názvem „Píseň tovaryšů od Georga Weertha".

Červen — polovina října Engels pracuje na korektuře třetího německého vydání prvního dílu „Kapitálu", kterou už Marx nestačil dokončit.

První polovina června Aby urychlil vydání prvního dílu „Kapitálu" v angličtině, jedná Engels s londýnským nakladatelstvím P. Kegan a spol.; jako překladatele navrhuje svého přítele Samuela Moora, anglického právníka a bývalého člena I. internacionály.

12. června — 27. srpna — Poněvadž jistá část německých sociálních demokratů je stále ještě pod vlivem lassallovského dogmatu, že všechny ostatní třídy kromě dělnické jsou jen reakční masa, osvětluje Engels v celé řadě dopisů vedoucím činitelům strany otázku spojenců proletariátu a otázku taktiky proletářské strany v nadcházející revoluci v Německu; německé sociální demokracii též doporučuje využít rozporů mezi různými frakcemi vládnoucích tříd; poukazuje na to, že v Německu musí být nejbližším úkolem vytvoření buržoazní republiky, která by byla pouze krátkodobou přechodnou etapou k vítězství diktatury proletariátu.

Druhá polovina června — Engels prohlíží italský překlad své práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě", pořízený italským socialistou Pasqualem Martignettim, a s uznáním se vyslovuje o jeho kvalitě; v červenci vychází brožura v Beneventu tiskem.

28. června — Engels píše předmluvu k třetímu německému vydání „Manifestu Komunistické strany", které vychází roku 1883 v Curychu.

Srpen — Engelsova stať „Kniha zjevení", která pojednává o dějinách prvotního křesťanství, je publikována v londýnském časopisu „Progress" [„Pokrok"], který byl po jistou dobu blízký socialistickým kruhům.

Polovina srpna — začátek října — Engels čte rukopis zkráceného vydání prvního dílu „Kapitálu", opatřený dodatkem o vědeckém socialismu a zpracovaný francouzským socialistou Gabrielem Devillem. Teoretickou část hodnotí Engels jako zdařilou, výklad historického obsahu a ekonomických fakt však vážně kritizuje; poznamenává, že tato část byla napsána v příliš velkém spěchu, takže je nesrozumitelná, ba dokonce chybná a nedává tedy o Marxově díle správnou představu.

17. srpna — 14. září — Engels je na zotavené v Eastbournu (na jižním pobřeží Anglie).

Konec srpna — Engels začíná redigovat první kapitoly anglického překladu prvního dílu „Kapitálu"; na tomto překladu pracuje vedle jiných úkolů asi tři roky.

30. srpna — Engels informuje Bebela o stavu socialistického hnutí

v Anglii a poukazuje přitom na kladný fakt, že Demokratická federace, v jejímž čele stojí Henry Mayers Hyndman, byla nucena uznat marxistickou teorii; zároveň konstatuje, že tato organizace je izolována od dělnických mas, které jsou i nadále pod vlivem liberální buržoazie. Engels zdůrazňuje, že ekonomickou základnou tohoto vlivu je průmyslový a obchodní monopol Anglie, který umožňuje buržoazii soustavně korumpovat určitou část dělnické třídy, a že opravdu všeobecné dělnické hnutí anglického proletariátu vznikne nejpravděpodobněji teprve tehdy, „až se tento monopol zhroutí".

Druhá polovina září — Engels začíná připravovat do tisku rukopis druhého dílu „Kapitálu", který Marx už nezredigoval; téměř po dva roky se věnuje takřka výhradně této práci; srovnává různé varianty rukopisů, vypracovává strukturu celého dílu, podle posledních Marxových bádání sestavuje definitivní text a provádí konečnou redakci textu.

19. a 23. září — Engelse navštěvuje ruský revolucionář, narodnik German Alexandrovič Lopatin; v dopise ruské revolucionářce Marii Nikolajevně Ošaninové sděluje, že Engels při rozmluvě s ním vyslovil přesvědčení, že Rusku, v němž dozrává buržoazně demokratická revoluce, právem náleží iniciativa k novému přetvoření společnosti.

Říjen — 17. prosince — Engels je nemocen.

Asi říjen — Engels považoval za velmi důležité, aby do revolučního boje v Německu byli zapojeni zemědělští dělníci a pracující rolníci; připravuje proto k tisku pro nové, populární vydání svou práci „Marka". Práce vychází jako leták pro rolníky pod názvem „Německý rolník. Čím byl? Čím je? Čím by mohl být?" v listopadu v Curychu.

Polovina října — Engels dostává od veterána německého dělnického hnutí Friedricha Lessnera dopis s prosbou o zaslání několika výtisků prvního dílu „Kapitálu", které by Lessner rozšířil mezi německými dělníky v Londýně.

Asi konec října — začátek listopadu — Engels dostává od ruské socialistky Věry Ivanovny Zasuličové dopis, v němž mu oznamuje, že v Ženevě byla založena

ruská marxistická skupina „Osvobození práce", a posílá mu první programový dokument této organizace — leták o vydávání „Knižnice moderního socialismu".

7. listopadu — Engels píše předmluvu k třetímu německému vydání I. dílu „Kapitálu".

13. listopadu — V dopise Věře Ivanovně Zasuličové poukazuje Engels na napjatou politickou situaci v Rusku a vyslovuje domněnku, že by tam brzy mohla vypuknout revoluční krize.

Prosinec 1883 — říjen 1884 — Vedle plnění jiných úkolů přehlíží Engels první německý překlad Marxovy „Bídy filosofie", připojuje k ní poznámky a píše předmluvu.

Konec roku 1883 — Engels posílá ruskému historikovi a sociologovi Maximu Maximoviči Kovalevskému třetí německé vydání své práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě", které vyšlo v říjnu.

1884

Leden — začátek srpna — Engels nadále pozorně sleduje vývoj socialistického hnutí v Anglii, je ve stálém styku s Marxovou dcerou Eleanorou, Edwardem Avelingem, Ernestem Belfortem Baxem a jinými vedoucími socialisty; schvaluje jejich boj proti sektářské a oportunistické linii vůdce Demokratické federace Hyndmana, jehož považuje za kariéristu nevybíravého v prostředcích a skrytého šovinistu. Informuje socialisty v různých zemích o stavu socialistického hnutí v Anglii a zdůrazňuje přitom, že objektivní podmínky jsou stále příznivější pro socialistickou agitaci mezi anglickým dělnictvem; upozorňuje na to, že nejdůležitějším úkolem socialistů v Anglii je navázání těsného spojení s dělnickými masami.

Leden — březen — Engels pokračuje v třídění a pořádání Marxovy rukopisné pozůstalosti a knihovny.

První polovina ledna — Engels čte Bebelovu knihu „Žena a socialismus" a vysoce ji hodnotí.

28. ledna — Engels sděluje polskému socialistovi Ludwiku Krzywickému, že souhlasí s vydáním polského překladu prvního dílu „Kapitálu".

28. ledna — 7. března Engels se po prohlídce ruských knih z Marxovy knihovny rozhoduje předat jejich značnou část představitelům ruské revoluční emigrace, aby si mohli zřídit knihovnu. Píše o tom ruskému revolucionáři, narodnikovi Petru Lavroviči Lavrovovi, který žije v Paříži, a koncem února mu tyto knihy posílá.

Únor — březen Engels podrobně studuje rozsáhlý rukopis, který Marx napsal v letech 1861—1863 a který je prvním systematickým náčrtem všech čtyř dílů „Kapitálu". Převážný díl tohoto rukopisu tvoří historickokritická část, „Teorie o nadhodnotě", kterou Marx zamýšlel vyložit ve čtvrtém dílu své práce.

Únor Engels kategoricky odmítá tvrdošíjné pokusy německého emigranta Nonna, který ho chtěl získat pro podporu svých plánů na založení mezinárodní organizace za účasti málo známých nebo Engelsovi vůbec neznámých osob. Nonne byl později odhalen jako policejní agent německé vlády v Paříži.

První polovina února Při prohlížení Marxovy rukopisné pozůstalosti dostává se Engelsovi do rukou konspekt knihy známého amerického etnografa a historika Lewise Henryho Morgana „Ancient society" [„Pravěká společnost"], který si Marx zpracoval v letech 1881—1882. Engels konspekt studuje a rozhoduje se, že tento materiál zpracuje „do jisté míry jako provedení odkazu" Marxe, který měl v úmyslu zaujmout k vyjití uvedené knihy stanovisko v tisku. Opírá se přitom o Marxovy poznámky obsažené v tomto konspektu i o různá fakta a závěry z Morganovy knihy. Ve své práci líčí Engels z pozic historického materialismu dějiny prvobytné společnosti a vznik soukromého vlastnictví a státu.

Začátek února Třetí německé vydání I. dílu „Kapitálu" jde do tisku.

Polovina února — začátek března Engels pracuje na článku „Marx a ‚Neue Rheinische Zeitung' 1848—1849". Rozebírá v něm taktiku Marxe a jím vedených proletářských revolucionářů v buržoazně demokratické revoluci z let 1848—1849; článek je otištěn v listu „Der Sozialdemokrat" z 13. března.

14. února a 7. března Engels věnuje i nadále velkou pozornost boji německé dělnické třídy v době platnosti zákona proti socialistům. V do-

pisech význačným funkcionářům mezinárodního dělnického hnutí Johannu Philippu Beckerovi a Friedrichu Albertu Sorgovi vyjadřuje své uspokojení nad pozoruhodnými úspěchy tohoto boje, během něhož se stále více šíří revoluční myšlenky a masy proletariátu shromažďují mnoho revolučních zkušeností.

Druhá polovina února — začátek března — V souvislosti s přípravou druhého francouzského vydání Marxovy práce „Bída filosofie" překládá Engels do francouzštiny Marxův článek „O Proudhonovi (dopis J. B. Schweitzerovi)", otištěný v listu „Social-Demokrat" v roce 1865; překlad, prohlédnutý Paulem Lafarguem, vyšel ve francouzském vydání „Bídy filosofie" z roku 1896 až po Engelsově smrti.

Kolem 20. února — Engels dostává od Sorga dopis s některými údaji o situaci amerického dělnictva a s oznámením, že člen německé sociální demokracie, materialistický filosof Joseph Dietzgen, se brzy odstěhuje do Ameriky.

Konec února — začátek března — Engels studuje Morganovu knihu „Ancient society" a zjišťuje, že Morgan na základě svých studií rodových svazů severoamerických Indiánů a celé řady jiných starých národů „svým způsobem znovu objevil materialistické pojetí dějin, objevené Marxem už před čtyřiceti lety". Engels nachází v jeho díle nová faktická potvrzení svých i Marxových názorů na dějiny prvobytné společnosti.

Engels posílá francouzské knihy z Marxovy knihovny Paulu Lafarguovi a jeho ženě Lauře do Paříže.

Březen — Engels jedná s hamburským vydavatelem Otto Meissnerem o vydání druhého dílu „Kapitálu".

Kolem 5. března — Engels poskytuje soukromému docentovi vídeňské university G. Grossovi na jeho žádost některá fakta z Marxova života pro životopisnou skicu o Marxovi ve „Všeobecné německé biografii".

6. března — Engels píše Zasuličové a vyslovuje své uspokojení nad tím, že v Rusku stoupá zájem o socialistickou teorii. Vítá záměr skupiny „Osvobození práce" vydat rusky Marxovu „Bídu filosofie" a slibuje poslat předmluvu k prvnímu německému vydání této práce i některé jiné materiály. Současně jí posílá

kopii dopisu redakci listu „Otěčestvennyje zapiski“ [„Vlastenecké zápisky“], který napsal Marx v roce 1877, ale neodeslal. Marxův dopis je v překladu Zasuličové otištěn v ilegálním časopise „Věstnik Narodnoj voli“ [„Věstník Svobody lidu“] z roku 1886.

7. března — Engels informuje Sorga o stavu socialistického hnutí v Anglii a Francii a poznamenává, že francouzská dělnická strana vedená Julesem Guesdem a Paulem Lafarguem pracuje aktivně na venkově a v Paříži s úspěchem propaguje marxismus.

24. března — V dopise Eduardu Bernsteinovi, redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat“, kritizuje Engels chybné vysvětlení pojmu „demokracie“ v úvodníku tohoto listu z 20. března, které opomíjí třídní charakter problému; poukazuje na to, že demokratická republika je nejdůslednější vládní formou buržoazie a přitom že existence buržoazně demokratických svobod v této republice vytváří nejpříznivější podmínky pro dobytí politické moci proletariátem.

Konec března — 26. května — Engels pracuje na své knize „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“; podává v ní marxistický rozbor nejstarších dějin lidské společnosti, vzniku antagonistických tříd a třídního státu. Engels ukazuje, že střídání různých forem rodiny je závislé na rozvoji výrobních vztahů, odhaluje rozpory vlastní rodině v třídní společnosti, ukazuje třídní charakter státu i historickou nevyhnutelnost jeho odumření v souvislosti s odstraněním soukromého vlastnictví a načrtává obrysy budoucí socialistické společnosti. Při své práci se Engels opírá o Marxem zpracovaný konspekt Morganovy knihy „Ancient society“ a o velké množství jiného materiálu.

Mezi 2. a 15. dubnem — Engels dostává od Paula a Laury Lafarguových zevrubnou informaci o sjezdu francouzské dělnické strany, který se konal v Roubaix, a hodnotí jej jako významný úspěch dělnického hnutí ve Francii.

11. dubna — S ohledem na velký ohlas „Anti-Dühringa“ v Německu a jiných zemích, zejména v Rusku, oznamuje Engels redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat“, že se rozhodl připravit druhé vydání.

Květen — Engels pozorně sleduje činnost francouzské dělnické strany; v souvislosti s výsledky municipálních voleb, jež se konaly 4. května v Paříži, dává v dopisech Lafarguovi vedoucím činitelům strany celou řadu rad týkajících se taktiky vůči oportunistické skupině posibilistů, která se od strany odštěpila, a doporučuje stavět ve volbách vlastní kandidáty.

Začátek května — Engels se seznamuje s Lafarguovými přednáškami o materialistickém pojetí dějin a s přednáškami Gabriela Devilla o Marxově „Kapitálu", které byly uspořádány pro dělnické posluchačstvo v Paříži v rámci propagandy marxismu, a kladně je hodnotí.

22. května — Engels dokončuje práci na prvních osmi kapitolách „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu" a odesílá rukopis do Curychu k vydání; v průvodním dopise zdůrazňuje, že svou práci nemůže v Německu legálně publikovat, protože obsahuje ostrou kritiku současné buržoazní společnosti a závěr, že tato společnost musí nevyhnutelně zaniknout.

Dříve než 23. května — Engelse navštěvuje Paul Singer, jeden z vedoucích představitelů německé sociálně demokratické strany. V rozhovoru s ním doporučuje Engels německým sociálním demokratům, aby ve volbách do Říšského sněmu, jež se mají konat v říjnu, použili obratné taktiky a neodmítali dočasné dohody s jinými opozičními stranami, pokud to nebude vázáno na zásadní ústupky a pokud to může přispět ke zvýšení počtu sociálně demokratických poslanců.

26. května — Engels dokončuje práci na svém díle „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu".

29. května — 4. června — Engels je na návštěvě u německého demokratického publicisty a aktivního účastníka bádenského povstání z roku 1849 Sigismunda Borkheima v Hastingsu (na jižním pobřeží Anglie).

Červen — Engels připravuje nové vydání Marxova díla „Námezdní práce a kapitál", prohlíží text a píše k němu krátkou úvodní poznámku. Brožura vychází v říjnu v Curychu.

5.—6. června — V souvislosti se stoupající aktivitou oportunistů Wilhelma Blose, Bruna Geisera aj. v německé sociálně demokratické

straně, především ve frakci Říšského sněmu, požaduje Engels v dopisech Bebelovi a jiným vedoucím stranickým funkcionářům, aby proti oportunistickým silám nesmiřitelně bojovali a aby se rozhodně postavili na odpor především proti jejich nástrahám a útokům na stranický orgán „Der Sozialdemokrat". Engels poukazuje na to, že nakonec nutně musí dojít k úplné roztržce s oportunisty; doporučuje stranickému vedení rozkol pokud možno oddalovat a zaměřit se na postupnou izolaci oportunistů a jejich vyloučení ze strany.

Mezi 21. a 26. červnem — Engels čte rukopis kritické stati Karla Kautského „Rodbertusův ‚Kapitál'" a sděluje mu své poznámky; doporučuje mu především zdůraznit podobnost ekonomických názorů pruského ekonoma a ideologa zburžoaznělého junkerstva Rodbertuse s názory francouzského maloburžoazního sociologa Proudhona.

26. června — Engels píše ruské emigrantce Jevgenii Papricové dopis, v němž vysoko hodnotí Černyševského, Dobroljubova a celou historickou a kritickou školu v ruské literatuře a zdůrazňuje, že tato škola „...stojí neskonale výše nad vším, co vytvořila oficiální historická věda v Německu a Francii".

16. července — Engelse navštěvuje ruský revolucionář, narodnik Sergej Michajlovič Stěpňak-Kravčinskij.

Konec července — 3. října — Engels pracuje na korektuře svého spisu „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu".

Mezi 1. a 11. srpnem — Na Lafarguovu žádost čte Engels knihu francouzského buržoazního ekonoma Paula Leroye-Beaulieua „Le Collectivisme, examen critique du nouveau socialisme" [„Kolektivismus, kritická zkouška nového socialismu"], která právě vyšla v Paříži a v níž se autor pokouší „vyvrátit" Marxovo ekonomické učení; Engels pročítá rukopis Lafarguova článku, v němž Lafargue uvedenou knihu kritizuje, a posílá mu své připomínky. Po změnách, které Lafargue ve svém článku na Engelsovu radu provedl, je článek v roce 1884 publikován v „Journal des économistes" [„Časopis pro ekonomy"].

Začátek srpna — Engels dostává od Johanna Philippa Beckera písemnou zprávu o situaci v dělnickém hnutí ve Švýcarsku a o tom, že tam zeslábl vliv anarchistů.

Kolem 5. srpna – 1. září — Engels je na zotavené ve Worthingu na jižním pobřeží Anglie.

Mezi 13. a 20. srpnem — Engels souhlasí s tím, aby zástupkyně skupiny polských sociálně demokratických emigrantů „Třídní boj" v Ženevě, Maria Jankowská-Mendelsonová (S. Leonovičová), přeložila „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu" do polštiny.

Září — Engels pročítá několik čísel německého sociálně demokratického časopisu „Die Neue Welt" [„Nový svět"] a konstatuje, že filosofické a historické články oportunistů Bruna Geisera a Wilhelma Blose, které v něm jsou otištěny, mají primitivní a vulgarizátorský ráz.

V teoretickém časopisu německé sociální demokracie „Die Neue Zeit" [„Nová doba"] je otištěn redakční článek „Nová kniha Bedřicha Engelse" pojednávající o práci „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu", která je právě v tisku; v článku jsou uvedeny výňatky z předmluvy k této knize.

První polovina září — Engels čte knihu amerického sociálního reformátora Laurence Gronlunda „The co-operative commonwealth in its outlines: an exposition of modern socialism" [„Družstevní stát v obrysech: výklad moderního socialismu"] a vyslovuje se o ní velmi kriticky.

Polovina září — Engels se zabývá rukopisem článku „K. Kautsky a Rodbertus", který napsal německý sociální demokrat a oportunista Karl Schramm; v tomto článku se autor pokouší hájit Rodbertuse, hlasatele „sociálního poslání" pruského státu, před kritikou marxistů. Dále pročítá Engels rukopis článku, který Kautsky napsal jako odpověď Schrammovi, píše si k němu kritické připomínky a naléhavě doporučuje formulovat odpověď Schrammovi ostřeji.

Říjen — V souvislosti s blížícími se volbami do německého Říšského sněmu sleduje Engels pozorně vnitropolitickou situaci a volební přípravy sociálně demokratické strany; přitom je v neustálém styku s jejími vedoucími představiteli Bebelem, Liebknechtem a jinými; v dopisech, které jim píše, zdůrazňuje, že úspěch sociální demokracie ve volbách by měl velký význam pro celé mezinárodní dělnické hnutí; konstatuje, že za současných podmínek se do příští frakce v Říšském sněmu

nutně dostanou oportunisté, s nimiž bude třeba rozhodně bojovat.

2. října — V souvislosti s kampaní před volbami do Říšského sněmu přináší „Der Sozialdemokrat" výňatek z Engelsovy práce „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu", v němž se objasňuje, že proletariát musí využít všeobecného volebního práva k rozvinutí revolučního boje.

Kolem 3. října — V Curychu vychází tiskem Engelsova práce „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu".

11.—14. října — Engels posílá výtisky své knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu" Augustu Bebelovi, Johannu Philippu Beckerovi, Lavrovovi a jiným činitelům socialistického hnutí.

15. října — V dopise Johannu Philippu Beckerovi se Engels s uznáním vyslovuje o činnosti Augusta Bebela jako vedoucího představitele německé sociální demokracie, jako nekompromisního proletářského revolucionáře a vynikajícího řečníka.

23. října — Engels dokončuje předmluvu k prvnímu německému vydání Marxovy knihy „Bída filosofie"; v této předmluvě ostře kritizuje Rodbertusovy vulgárně utopické názory a vyvrací lživé pomluvy, podle nichž prý Rodbertus učinil podstatné objevy na poli politické ekonomie ještě před Marxem. Předmluva je otištěna pod názvem „Marx a Rodbertus" v lednu 1885 v listu „Die Neue Zeit"; první německé vydání „Bídy filosofie" s touto předmluvou vychází v lednu 1885 ve Stuttgartu.

28.—29. října — Engels informuje řadu představitelů anglického a francouzského socialistického hnutí o úspěších německých sociálních demokratů ve volbách do Říšského sněmu, které právě proběhly; v dopise Bebelovi vyjadřuje přesvědčení, že tato událost dá popud k rozmachu dělnického hnutí ve Francii, Anglii, USA a v jiných zemích.

Kolem 30. října — 30. prosince — Engels si dopisuje s Martignettim o překladu své knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu" do italštiny a dostává od něho zprávu, že bylo dosaženo dohody o vytištění knihy v Itálii.

8.—18. listopadu Engels dále rozebírá výsledky voleb do Říšského sněmu. V dopisech Bebelovi a jiným funkcionářům německé sociálně demokratické strany charakterizuje volební úspěch strany jako důkaz toho, že navzdory zákonu proti socialistům dokázala svou revoluční taktikou významně si upevnit své pozice mezi dělnictvem a proniknout do mnoha nových obvodů; Engels doporučuje sociálně demokratické frakci pranýřovat z tribuny Říšského sněmu jednání vlády a vládnoucích tříd a soustavně předkládat návrhy zákonů v zájmu dělnické třídy; poněvadž v nově zvolené sociálně demokratické frakci jsou i oportunistické živly, varuje Engels Bebela před nebezpečím zásadních ústupků vládnoucím třídám.

12. listopadu Engels začíná pracovat na konečné redakci třetího oddílu II. dílu „Kapitálu", který obsahuje analýzu reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu.

Konec listopadu — prosinec Engels energicky podporuje boj revolučních sil Sociálně demokratické federace proti jejímu oportunistickému vedení, v jehož čele stojí Hyndman, a schází se kvůli tomu několikrát s Marxovou dcerou Eleanorou, Avelingem, Baxem, anglickým socialistickým básníkem Williamem Morrisem a socialistickým dělníkem Johnem Lincolnem Mahonem; schvaluje, aby většina členů této federace vedená Avelingem, Baxem, Morrisem aj. na znamení protestu proti politice Hyndmana a jeho stoupenců koncem prosince z federace vystoupila a založila novou organizaci — Socialistickou ligu.

11.—30. prosince V rozhovorech se Singerem a v dopisech Bebelovi a Liebknechtovi Engels rozhodně odsuzuje usnesení oportunistické většiny sociálně demokratické frakce v Říšském sněmu nehlasovat proti návrhu vládního zákona na poskytnutí státních subvencí soukromým paroplavebním společnostem; vidí v takovém postoji faktickou podporu koloniální politiky vládnoucích tříd Německa.

Engels navrhuje frakci tuto taktiku: vázat na souhlas s tímto návrhem takové podmínky, které by byly pro vládu naprosto nepřijatelné; odmítnutí pak využít k odhalení protilidové podstaty vládní politiky; za jednu z takových podmínek považuje zejména předložení návrhu zákona na propachtování státních domén družstvům zemědělských dělníků a státní pomoc těmto družstvům. Engels vysvětluje, že takový požadavek ve formě návrhu zákona by měl velký

propagandistický význam při získávání zemědělských dělníků a malých rolníků pro sociální demokracii.

Konec roku 1884 Engels pracuje na zamýšleném novém vydání své knihy „Německá selská válka"; selskou válku z roku 1525 hodlá vylíčit jako vrchol první buržoazní revoluce v Německu a jako mezník v německých dějinách; načrtává si návrh nového plánovaného úvodu knihy a píše jeho část; obojí však zůstává nedokončeno. Jiné neodkladné práce nutí Engelse tuto práci přerušit.

1885

Leden — 4. února Engels rediguje část anglického překladu své knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii", který pořídila americká socialistka Florence Kelleyová-Wischnewetzká pro vydání této knihy v USA.

Leden Engels připravuje k tisku druhé německé vydání své knihy „Anti-Dühring".

25. ledna Engels píše článek „Císařští ruští vpravdě tajní dynamitoví radové", v němž odhaluje intriky carské vlády, která usilovala o to, aby jí anglické vládní kruhy vydaly ruské politické emigranty; článek je otištěn v listu „Der Sozialdemokrat" z 29. ledna. Tímž tématem se Engels zabývá v dopise Paulu Lafarguovi; úryvky z tohoto dopisu jsou citovány v Guesdově úvodníku francouzských socialistických novin „Le Cri du Peuple" [„Hlas lidu"] z 31. ledna.

Únor — začátek června Engels pracuje na korektuře druhého dílu „Kapitálu".

4. února V dopise Liebknechtovi kritizuje Engels Liebknechtův smířlivecký postoj vůči oportunistům v německé sociální demokracii.

Polovina února V souvislosti s plánovanou předmluvou k americkému vydání svého díla „Postavení dělnické třídy v Anglii" píše Engels článek „Anglie v roce 1845 a 1885", v němž charakterizuje změny, které prodělalo hospodářství země a anglický proletariát za těchto čtyřicet let. Článek je otištěn v anglickém socialistickém časopisu „The Commonweal" [„Obecné

blaho"], čís. 2 z března a v autorově německém překladu v časopisu „Die Neue Zeit", sešit 6.

11. února — Engels vyhovuje žádosti jednoho z ruských překladatelů prvního dílu „Kapitálu", ekonoma a narodnika Nikolaje Franceviče Danielsona, a posílá mu k překladu korekturu německého vydání II. dílu „Kapitálu", aby se urychlilo vydání tohoto dílu v ruštině.

23. února — Engels dokončuje práci na poslední části rukopisu II. dílu „Kapitálu" a posílá ji nakladatelství.

Konec února — Engels začíná připravovat do tisku rukopis III. dílu „Kapitálu"; tato práce trvá asi deset let. V té době dešifruje rukopisy, určuje podle zachovaných Marxových poznámek strukturu knihy, zároveň třídí materiál, dokončuje práci na různých oddílech a kapitolách, které zůstaly jen v návrhu, píše znovu jednotlivé části, které Marx jen načrtl, ale nezformuloval, a připojuje celou řadu dodatků na základě vlastního studia některých nových jevů v ekonomice kapitalismu poslední čtvrtiny 19. století; na mnoha místech upřesňuje a pozměňuje text, píše předmluvu a doslov a provádí celkovou redakci konečného textu.

Začátek března — Když byl v listu „Der Sozialdemokrat" otištěn dopis německého sociálního demokrata C. Varenholze, který se pokoušel překroutit skutečné příčiny rozkolu v anglické Sociálně demokratické federaci a zamaskovat Hyndmanovu oportunistickou a sektářskou linii, doporučuje Engels Avelingovi, aby na Varenholzův dopis odpověděl; sám mu pomáhá tuto odpověď sepsat; je otištěna v listu „Der Sozialdemokrat", čís. 13 z 26. března.

Duben—červen — Engels rediguje Martignettiho italský překlad své knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu".

S rozhořčením sleduje počínání pravého křídla sociálně demokratické frakce v Říšském sněmu, které protestovalo proti tomu, že Engels kritizoval v „Sozialdemokratu" jeho stanovisko k subvencím paroplavebním společnostem; pravičáci se dokonce pokusili diktovat redakci listu. V dopisech vedoucím funkcionářům německé sociální demokracie a v osobních rozhovorech s některými z nich Engels doporučuje střežit nezávislost redakce vůči frakci, aby byla

zaručena možnost dalšího boje proti oportunistům a provádění důsledně revoluční linie.

Duben — Engels čte v originále knihu ruského marxisty, vedoucího skupiny „Osvobození práce" Georgije Valentinoviče Plechanova „Naši raznoglasija" [„Naše neshody"], kterou mu poslala Zasuličová.

23. dubna — Engels vyjadřuje v dopise Zasuličové velké uspokojení nad tím, že v Rusku stoupá počet přívrženců marxismu, a označuje tento fakt za obrovský krok vpřed, který bude mít velký význam pro rozvoj revolučního hnutí; současně poukazuje na to, že v zemi narůstají prvky revoluční krize a to že nevyhnutelně povede ke skutečně lidové revoluci.

Květen—listopad — Engels pracuje na korektuře druhého německého vydání „Anti-Dühringa".

5. května — Engels dokončuje práci na předmluvě ke druhému dílu „Kapitálu" a datuje ji „v den Marxových narozenin, 5. května 1885". V této předmluvě vyvrací pomluvy německých buržoazních katedrových socialistů obviňujících Marxe z plagování Rodbertuse a dokazuje vědeckou neudržitelnost Rodbertusových názorů.

15. května — V dopise redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat" doporučuje Engels zaměřit největší pozornost na ochranu marxistické teorie před komolením a útoky oportunistů a důsledně hájit revoluční linii strany ve všech praktických otázkách.

Konec května — červen — Engels pracuje na korektuře třetího německého vydání Marxova díla „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"; toto vydání vychází v roce 1885 s předmluvou, kterou k němu Engels napsal.

Kolem 13. června — Poněvadž Engels považuje za nutné správně osvětlit filosofické zdroje marxismu a čelit všem pokusům stavět proti němu německou klasickou filosofii, slibuje redakci časopisu „Die Neue Zeit" napsat článek o Feuerbachově filosofii; tento slib později splnil prací „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie".

16. června — Engels oznamuje Hermannu Schlüterovi, vedoucímu ně-

meckého sociálně demokratického nakladatelství v Curychu, že je srozuměn s tím, aby byly vydány Marxovy práce a jiné materiály týkající se procesu proti „Neue Rheinische Zeitung", procesu proti Porýnskému krajskému výboru demokratů z roku 1849 a procesu proti komunistům, který se konal v roce 1852 v Kolíně. Práce a materiály měly být vydány jako samostatné brožury a Engels přislíbil, že k nim napíše předmluvy.

Červenec — polovina září — Engels rediguje francouzský překlad Marxovy práce „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta" pořízený francouzským socialistou Edouardem Fortinem, s nímž si dopisuje o možnosti publikovat tento překlad ve francouzských socialistických novinách „Le Socialiste" [„Socialista"]; práce byla v listu publikována a samostatně vydána francouzsky teprve v roce 1891.

1. července — Engels píše předmluvu k brožuře „Karel Marx před kolínskou porotou", která obsahovala řeči Marxe a jiných obžalovaných v procesu proti Porýnskému krajskému výboru demokratů z roku 1849; v plném znění je předmluva publikována v brožuře, která vychází počátkem října v Curychu a ve zkráceném znění v listu „Der Sozialdemokrat" z 15. října.

Začátek července (ne později než 10.) — Vychází II. díl „Kapitálu".

Druhá polovina července — Engels dokončuje dešifrování rukopisu III. dílu „Kapitálu".

14. srpna — 14. září — Engels je na zotavené na ostrově Jersey; pročítá korekturu druhého vydání „Anti-Dühringa".

Kolem 21. srpna — Engels dostává od Danielsona zprávu, že překlad II. dílu „Kapitálu" do ruštiny je dokončen, že však kvůli cenzuře bylo třeba poněkud zkrátit předmluvu.

25. srpna — Na Danielsonovu radu navrhuje Engels redakci ruského legálního časopisu narodnického směru „Severnyj věstnik" [„Severní věstník"] otisknout Marxův dosud neuveřejněný dopis redakci časopisu „Otěčestvennyje zapiski". Marxův dopis byl však otištěn v říjnu 1888 v jiném legálním časopisu — „Juridičeskij věstnik" [„Právnický věstník"].

23. září — Engels dokončuje práci na předmluvě k druhému německému vydání svého „Anti-Dühringa"; zdůrazňuje v ní nutnost používat v přírodních vědách dialektickou metodu a poznamenává, že nejnovější úspěchy v přírodních vědách tuto nutnost potvrzují.

Říjen — Engels píše článek „Jak se nemá překládat Marx", který vychází v listopadu v časopisu „Commonweal". Ostře v něm kritizuje překlad části první kapitoly I. dílu „Kapitálu", který pořídil Hyndman (pod pseudonymem John Broadhouse); překlad byl otištěn v anglickém socialistickém časopisu „To-day" [„Dnes"] z října 1885.

8. října — Engels dokončuje práci na nástinu dějin Svazu komunistů, který má tvořit úvod k třetímu německému vydání Marxovy brožury „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům". Nástin s titulkem „K dějinám Svazu komunistů" vychází v listu „Der Sozialdemokrat" z 12., 19. a 26. listopadu a ve třetím vydání brožury, jež vyšlo v říjnu v Curychu.

8. a 12. října — Engels rozebírá v dopisech redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat" a Paulu Lafarguovi politickou situaci ve Francii po prvním kole voleb do poslanecké sněmovny, jež se konaly 4. října a v nichž strana umírněných republikánů, která byla u moci, utrpěla velkou porážku. Engels poznamenává, že po volbách se pravděpodobně dostane k moci strana radikálů, což vytvoří příznivé podmínky pro činnost socialistů. Úryvky z prvního dopisu byly (bez uvedení autorova jména) uveřejněny v úvodníku listu „Der Sozialdemokrat" z 15. října a část druhého dopisu nadepsaná „Situace" v „Le Socialiste" ze 17. října.

Mezi 10. říjnem a 24. listopadem — Engels píše pojednání „K dějinám pruských rolníků" obsahující stručný historický nástin postavení rolníků v Prusku od středověku až po šedesátá léta 19. století. Toto pojednání tvoří druhý oddíl úvodu k separátnímu vydání série článků německého proletářského revolucionáře Wilhelma Wolffa „Die schlesische Milliarde" [„Slezská miliarda"]; brožura byla z Engelsova podnětu vydána v dubnu 1886 v Curychu.

Polovina října — List „Le Socialiste" začal v srpnu uveřejňovat francouzský překlad „Manifestu Komunistické strany" pořízený Laurou

Lafarguovou; Engels jí v řadě dopisů sděluje své připomínky ke kvalitě překladu a navrhuje provést některé změny.

Druhá polovina října — prosinec

V souvislosti se zostřením mezinárodní situace v Evropě, které bylo vyvoláno válkou mezi Srbskem a Bulharskem a rostoucími rozpory mezi evropskými mocnostmi v bulharské otázce, studuje Engels hospodářskou a finanční situaci Ruska. Dospívá k závěru, že Bismarck, který přispěl k tomu, aby carská vláda získala půjčky u německých bankéřů, hraje při vzniku válečného konfliktu na Balkáně úlohu provokatéra a zároveň se snaží podporovat carismus v jeho boji s revolučním hnutím. Některé materiály o této otázce posílá Engels Liebknechtovi a ten jich pak používá ve své řeči v Říšském sněmu.

21. října

Redakce listu „Le Socialiste" otiskla 17. října pod názvem „Situace" výňatek z Engelsova dopisu Lafarguovi. Engels píše redakci listu dopis, v němž upřesňuje některá tvrzení obsažená v tomto výňatku. Jeho dopis nadepsaný „Redakčnímu kolegiu listu ‚Le Socialiste'" byl uveřejněn v „Le Socialiste" z 31. října.

28. října

V dopise Bebelovi Engels rozebírá hospodářskou situaci a stav dělnického hnutí v Anglii a zjišťuje, že staré tradeuniony sdružující kvalifikované dělníky hrají vlastně reakční úlohu; zároveň kritizuje vedení Sociálně demokratické federace, že zaujímá sektářské stanovisko a že je odtrženo od dělnických mas. Pokud jde o situaci ve Francii, poukazuje Engels na teoretickou nezralost francouzských socialistů; vyjadřuje přesvědčení, že francouzští socialisté se budou přimykat k socialistickému hnutí, jakmile buržoazní strany odhalí svou neudržitelnost.

Listopad — začátek prosince

Engels čte knihu německého buržoazního publicisty Georga Adlera „Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland" [„Dějiny prvního sociálně politického dělnického hnutí v Německu"], v níž jsou zfalšovány dějiny Svazu komunistů a Marxova činnost zkreslena; dělá si kritické poznámky na okraj knihy a dává Kautskému celou řadu pokynů ke kritické recenzi této knihy. Recenze napsaná podle Engelsových pokynů je otištěna v únoru 1886 v listu „Die Neue Zeit".

13. listopadu — Engels děkuje písemně Danielsonovi za to, že mu poslal výňatky z Marxových dopisů; sděluje mu svůj úmysl vydat Marxovy vybrané dopisy.

14. listopadu — Lafargue připravuje pro list „Le Socialiste" stručnou biografickou poznámku o Engelsovi; Engels mu na jeho žádost sděluje některé podrobnosti o květnovém povstání v západním a jižním Německu z roku 1849. Článek, který Lafargue napsal podle těchto údajů, je publikován v listu „Le Socialiste" 21. listopadu bez podpisu jako druhá část Engelsova životopisu pod názvem „Květnové povstání z roku 1849".

17. listopadu — Engels rozebírá v dopise Bebelovi mezinárodní situaci v Evropě a konstatuje, že hrozí vypuknout evropská válka; zdůrazňuje povinnost socialistů bojovat proti militaristickým plánům vládnoucích tříd a uvádí, že kdyby se vládnoucím třídám přesto podařilo takovou válku rozpoutat, uspíšila by pád kapitalistického zřízení.

26. listopadu — V dopise německé spisovatelce Minně Kautské poukazuje Engels na to, že socialistická literatura se nesmí spokojovat s realistickým a věrným vylíčením poměrů v buržoazní společnosti, ale že zároveň musí odhalovat pravou podstatu těchto poměrů; nesmí jen ukazovat nespravedlivost kapitalismu, ale má současně vyjadřovat přesvědčení, že kapitalismus bude nevyhnutelně nahrazen socialistickým zřízením.

Kolem 2. prosince — V Curychu vychází druhé vydání Engelsovy knihy „Anti-Dühring".

7. prosince — Engels sděluje v dopise redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat", že Hyndman tajně obdržel peníze od konzervativní strany, aby je použil v listopadové kampani před parlamentními volbami; tento fakt vešel ve známost a vzbudil mezi vedoucími funkcionáři místních organizací anglické Sociálně demokratické federace pobouření. Engels ve svém dopise zdůrazňuje, že Hyndmanovo počínání je nepřípustné. Engelsův dopis a materiál o tomto případu, který poslal současně s dopisem, použila redakce v poznámce otištěné v listu „Der Sozialdemokrat" ze 17. prosince. Totéž oznámil Engels dopisem také Lafarguovi.

1886

Leden

Engels dostává od Danielsona připomínky k hospodářské situaci Ruska.

Engels dává Liebknechtovi na jeho žádost některé rady pro publicistickou činnost a projevy v Říšském sněmu. Přitom poukazuje na nutnost pokračovat v boji proti oportunistickým živlům.

Mezi 7. lednem — 25. únorem

Engels rediguje anglický překlad své knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii" pro americké vydání a píše k tomuto vydání pojednání, v němž podává celkovou charakteristiku postavení proletariátu v Anglii a v USA a zařazuje sem také svůj článek „Anglie v roce 1845 a 1885". Tato stať, původně míněná jako předmluva nebo doslov, vychází jako dodatek k americkému vydání knihy v květnu 1887 v New Yorku.

Nejpozději 20. ledna

Engels čte brožuru oportunisty Schramma „Rodbertus, Marx, Lassalle" a své kritické připomínky k ní sděluje redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat"; připomínek je použito v sérii redakčních článků nadepsaných „Morální kritik a jeho kritická morálka", které jsou namířeny proti Schrammovi a ostatním ideologům „státního socialismu" i proti obhájcům Rodbertuse a Lassalla. Články vycházejí v listu „Der Sozialdemokrat" z 21. a 28. ledna a 5. a 12. února.

20.—23. ledna

Engels v dopise Bebelovi znovu zdůrazňuje, jak mimořádně důležité je zapojit německé pracující rolnictvo jako spojence dělnické třídy do revolučního boje; poukazuje na to, že požadavek vytvoření výrobních družstev drobných rolníků a zemědělských dělníků při zachování státního vlastnictví výrobních prostředků a půdy může uskutečnit jedině sociální demokracie a že je nezbytnou fází při přechodu ke komunistickému hospodářství. V témž dopise radí Engels Bebelovi, aby doprovázel Liebknechta na agitační cestě po USA, kterou pořádá sociálně demokratická strana Německa; Engels považuje tuto cestu za jeden z prostředků k upevnění mezinárodních proletářských styků a k šíření socialistických idejí.

Konec ledna

Engels dostává od Moora a Avelinga úplný text rukopisu jejich překladu I. dílu „Kapitálu".

Od Danielsona dostává Engels ruské vydání II. dílu „Kapitálu", které právě vyšlo.

4. února — Engels sděluje holandskému socialistovi Ferdinandu Domelovi Nieuwenhuisovi své kladné mínění o jeho knize „Hoe ons land geregeerd wordt of papier en in de werkelijkheid" [„Jak se vládne v naší zemi na papíře a ve skutečnosti"]; přitom uvádí jako zvláštnost v historickém vývoji Holandska, že tam neexistuje byrokratický správní aparát; v témže dopise dává Engels Nieuwenhuisovi některé pokyny k překladu knihy „Vývoj socialismu od utopie k vědě" do holandštiny.

Mezi 8. a 15. únorem — V souvislosti s provokačními projevy deklasovaných živlů na shromáždění nezaměstnaných, jež se konalo 8. února v Londýně za účasti Sociálně demokratické federace, kritizuje Engels ve svých dopisech Sorgovi, Bebelovi aj. jednání vůdců federace, hlavně Hyndmana, kteří tyto živly ještě povzbuzovali.

Polovina února — Engels poukazuje na velký význam nového rozmachu dělnického hnutí ve Francii, jehož ukazatelem je stávka horníků v Decazevillu, a vítá vystoupení tří francouzských dělnických poslanců Emila Baslyho, Louise Zéphirina Camélinata a Antida Boyera v poslanecké sněmovně; tito poslanci se energicky postavili za stávkující, rozešli se s frakcí buržoazních radikálů a fakticky položili základy k samostatné dělnické frakci v poslanecké sněmovně. Engels posuzuje tuto událost jako pozoruhodný úspěch revolučních socialistů a jako znamení toho, že francouzští dělníci se začali oprošťovat od vlivu radikálů.

25. února — 5. srpna — Engels rediguje rukopis anglického překladu I. dílu „Kapitálu" a opírá se přitom zejména o písemné pokyny, které sepsal Marx v roce 1877 pro první americký pokus o tento překlad.

Polovina března — V dopisech Lafarguovým radí Engels francouzským marxistům, aby pokračovali v boji za semknutí revolučních sil proletariátu, usilovali přitom o izolaci oportunistické skupiny posibilistů a odhalovali jejich počínání namířené proti jednotě dělnické třídy. Schvaluje jednání dělnických poslanců, jimž se díky rozhodnému vystoupení na obranu stávkujících horníků v Decazevillu podařilo donutit poslaneckou

sněmovnu k přijetí rezoluce, v níž se vláda vyzývá, aby přihlížela k zájmům dělníků. Engels považuje tento fakt za velké vítězství dělnického hnutí a texty řečí poslanců posílá Bebelovi.

15. března — Engels píše francouzským socialistům dopis, v němž vyjadřuje svou solidaritu s nimi u příležitosti 15. výročí Pařížské komuny. Dopis je uveřejněn v „Le Socialiste" z 27. března.

Konec března — Engels děkuje Zasuličové za zaslání Marxovy „Bídy filosofie", která vyšla rusky v jejím překladu.

Duben—červenec — Engels je nemocen.

Duben—květen — V listu „Die Neue Zeit" vychází Engelsova práce „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie", v níž Engels vykládá poměr marxismu k jeho filosofickým předchůdcům a systematicky pojednává o základech dialektického a historického materialismu.

První polovina dubna — Vzhledem k tomu, že se Bismarck ve své řeči v Říšském sněmu 31. března pokoušel označit Ferdinanda Blinda, který na něho v roce 1866 spáchal atentát, za Marxova „odchovance", trvá Engels na tom, aby Laura Lafarguová a Eleanor Marxová-Avelingová toto tvrzení vyvrátily. Prohlášení Marxových dcer je uveřejněno v listu „Der Sozialdemokrat" z 15. dubna a v „Le Socialiste" z 24. dubna.

Začátek dubna — Engels, který se informoval o průběhu rozpravy v Říšském sněmu o prodloužení platnosti zákona proti socialistům, schvaluje Bebelovy a Liebknechtovy projevy, v nichž dali vládě i reakčním poslancům pádnou odpověď. Konstatuje, že na činnost německé sociální demokracie má revolucionující vliv boj dělnické třídy v jiných zemích, zejména stávka francouzských horníků v Decazevillu a vystoupení dělnických poslanců ve francouzském parlamentě.

Polovina dubna — Engels přijímá dopisovatele novin demokratické strany v St. Louisu (USA) McEnnise a hovoří s ním o otázkách pracovního zákonodárství; protože v poznámce o tomto rozhovoru, kterou počátkem července uveřejnil list „Missouri Republican" [„Missourský republikán"], byly Engelsovy výroky překrouceny, otiskuje socialistický list „New Yorker

Volkszeitung" [„Newyorské lidové noviny"] 8. července prohlášení, v němž Engels proti tomuto překroucení protestuje.

Konec dubna — září — Engels pozorně sleduje sílící boj dělnických mas za osmihodinový pracovní den v USA — prvomájové stávky, demonstrace a dělnické mítinky v Chicagu, Filadelfii, Bostonu, New Yorku a v jiných městech; v dopisech Sorgovi, Bebelovi a jiným význačným socialistům podtrhuje značný mezinárodní význam těchto akcí proletariátu v USA; Engels konstatuje, že nedostatky a slabiny amerického dělnického hnutí — velký vliv anarchistů, skutečnost, že neexistuje jasný program a přesně formulované cíle a že ideje vědeckého socialismu jsou rozšířeny jen v malé míře — jsou v počátečním stadiu hnutí nevyhnutelné a že budou v průběhu dalšího boje překonány.

29. dubna a 12. května — V dopisech Sorgovi a Liebknechtovi charakterizuje Engels stav socialistického hnutí v Anglii a konstatuje, že Socialistická liga, která se odštěpila od Sociálně demokratické federace, se nedokázala přeměnit v masovou dělnickou stranu a že její vůdcové Morris a Bax jsou zřejmě pod vlivem anarchistů.

Začátek května — Engels hodnotí v dopisech Lafarguovi a Liebknechtovi skutečnost, že v municipálních volbách, jež se konaly 2. května v Paříži, získal socialistický kandidát značný počet hlasů, jako významné vítězství svědčící o tom, že dělníci se stále více oprošťují od vlivu buržoazního radikalismu.

Posílá Martignettimu časopis „Die Neue Zeit" se svou prací „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie" a brožuru Wilhelma Wolffa „Slezská miliarda" se svým úvodem.

15. května — V listu „Commonweal" vychází Engelsův článek o střelbě do stávkujících dělníků v lyonských sklárnách.

22. května — Engels jedná s londýnským nakladatelstvím Swan Sonnenschein, Lowrey a spol. o vydání anglického překladu I. dílu „Kapitálu".

Konec května — 3. června — Engels čte korekturu amerického vydání své práce „Postavení dělnické třídy v Anglii".

Kolem 25. června — 7. července Engels je na léčení v Eastbournu, kde ho navštěvuje jeho přítel, známý německý vědec, chemik a sociální demokrat Carl Schorlemmer.

Srpen — listopad Engels pracuje na korektuře anglického vydání I. dílu „Kapitálu".

7. srpna — 4. září Engels je na zotavené v Eastbournu, kde u něho tráví několik dní na návštěvě Liebknecht.

Druhá polovina srpna — říjen Poněvadž se v důsledku narůstajícího soupeření carského Ruska a Rakousko-Uherska na Balkáně, růstu revanšismu ve Francii a agresívních snah vládnoucích kruhů v Německu i následkem dobyvačné politiky Anglie na Blízkém i Dálném východě zostřily rozpory mezi evropskými velmocemi, studuje Engels pozorně mezinárodní situaci v Evropě. Konstatuje přitom, že existuje reálné nebezpečí celoevropské války, a vyvozuje z toho, že taková válka, která s sebou přináší růst šovinismu a nacionalismu, by zasadila těžkou ránu mezinárodnímu dělnickému hnutí, zároveň by však nevyhnutelně vedla k uzrání revoluční krize ve Francii a v jiných evropských zemích, především v Rusku.

18. srpna Engels informuje dopisem Bebela o stavu socialistického hnutí v Anglii a poznamenává, že Sociálně demokratická federace a jiné socialistické organizace jsou i nadále izolovány od mas a že Socialistická liga, jejíž vůdci se zčásti dostali do vlivu anarchistů, prodělává krizi. Opětovně zdůrazňuje, že ve Francii a Americe se potvrzuje Marxova teze, že demokratická republika je formou buržoazního státu, v jejímž rámci probíhá rozhodující bitva mezi buržoazií a proletariátem.

V témže dopise zaujímá Engels stanovisko k rozsudku zemského soudu ve Freibergu v Sasku, který odsoudil Bebela a celou řadu dalších aktivních funkcionářů německé sociální demokracie do vězení za to, že se zúčastnili sjezdu v Kodani a rozšiřovali německými úřady zakázaný list „Der Sozialdemokrat"; rozsudek označuje vedle jiných policejních represálií za projev zloby „vládnoucí kliky" nad naprostým neúspěchem všech dosavadních opatření proti německé sociální demokracii.

20. srpna Engels dává Hermannu Schlüterovi souhlas k novému vy-

dání série svých článků „K bytové otázce" a doporučuje vydat znovu také brožuru v prosinci 1885 zesnulého Sigismunda Borkheima „Na paměť německých hurávlastenců z let 1806–1807"; slibuje, že jako úvod k ní napíše Borkheimův životopis.

29. srpna — Engels odjíždí z Eastbournu na den do Londýna, aby se tam setkal s Wilhelmem Liebknechtem, který je na cestě z Německa do USA.

V Londýně se rovněž setkává s veteránem chartistického hnutí Julianem Harneyem.

Mezi 5. a 13. zářím — Engelse několikrát navštěvují vedoucí činitelé Socialistické ligy Ernest Belfort Bax a William Morris; Engels s nimi probírá situaci v Lize.

Asi mezi 5. a 11. zářím — Engels pročítá rukopis Kautského knihy „Karl Marx ökonomische Lehren" [„Ekonomické učení Karla Marxe"] a dělá si k němu poznámky.

17. září – kolem 27. září — U Engelse je na návštěvě Johann Philipp Becker.

2. října — Skutečnost, že pařížská porota osvobodila Paula Lafargua a Jules Guesda, kteří byli soudně stíháni pro veřejné pranýřování vztahů mezi vládou a velkobankami, označuje Engels v dopise Lauře Lafarguové za důkaz toho, že organizovaný proletariát může využít rozporů mezi různými frakcemi buržoazie; zároveň varuje francouzské socialisty před přeceňováním těchto rozporů a zdůrazňuje nevyhnutelnost politické lability a kolísavosti maloburžoazie.

8. a 9. října — Engels radí Bebelovi a jiným funkcionářům německé sociální demokracie, aby strana materiálně zabezpečila Johanna Philippa Beckera a umožnila mu tak sepsat paměti, které by měly značný význam pro dějiny revolučního hnutí v Německu.

23. října — V dopise Bebelovi schvaluje Engels prohlášení sociálně demokratické frakce v Říšském sněmu, že za policejního režimu nebude už list „Der Sozialdemokrat" oficiálním orgánem strany. Engels vyjadřuje přesvědčení, že tento krok frakci nejen usnadní její legální činnost, ale vytvoří také příznivější podmínky pro boj listu proti oportunismu.

25. října — Engels píše přehled o mezinárodní situaci v Evropě. Analyzuje v něm zostření rozporů mezi velmocemi, zejména mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem, ale také mezi Německem a Francií a dochází k závěru, že nebezpečí celoevropské války vzrůstá. Zdůrazňuje, že vládnoucí třídy těchto velmocí spatřují ve válce prostředek k potlačení revolučního hnutí a k udržení reakčních vládních režimů, a klade socialistům za úkol, aby se vší rozhodností proti tomuto válečnému nebezpečí bojovali. Tento přehled, který Engels posílá Lafarguovi, je v nepatrně zkráceném znění a s redakčními úpravami otištěn 6. listopadu v listu „Le Socialiste" pod titulem „Politická situace v Evropě".

Listopad — začátek prosince — Engels pracuje na článku „Právnický socialismus", v němž kritizuje knihu rakouského buržoazního právníka Antona Mengera „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung" [„Právo na plný výtěžek práce z historického pohledu"], která byla plná výpadů proti Marxovi a jeho učení. Špatný zdravotní stav však Engelse donutil práci přerušit a článek dokončil Kautsky. V únoru 1887 byl článek uveřejněn bez podpisu v listu „Die Neue Zeit".

5. listopadu — Engels dokončuje předmluvu k anglickému vydání I. dílu „Kapitálu".

Druhá polovina listopadu — Engels nadále pozorně sleduje situaci v anglickém hnutí; v mnoha dopisech význačným socialistům jiných zemí oznamuje, že v masách dělníků, hlavně mezi nezaměstnanými, vzrůstá nespokojenost. Podle jeho mínění má Sociálně demokratická federace, v jejíchž řadách jsou zdravé proletářské elementy, předpoklady k tomu, aby zvýšila svou autoritu mezi dělnictvem, přestože její vedení je oportunistické, zatímco Socialistická liga se stále víc stává sektářskou organizací odtrženou od praktického boje. Engels zdůrazňuje, že je třeba rozlišovat mezi vedením Sociálně demokratické federace a jejími stoupenci.

Konec listopadu — prosinec — V dopise Sorgovi a jiným socialistům rozebírá Engels nové skutečnosti ve vývoji amerického dělnického hnutí — významný růst počtu členů řádu „Rytíři práce", založení Sjednocené dělnické strany v New Yorku a volební úspěchy dělnických kandidátů v jednotlivých státech. Zdůrazňuje,

že v době, kdy boj dělnické třídy značně zesiluje a kdy velká masová organizace dělnictva — řád „Rytíři práce" — nemá žádný teoreticky podložený program, nabývá v USA mimořádného významu šíření teorie vědeckého socialismu. Zároveň Engels ostře kritizuje dogmatismus a sektářství Socialistické dělnické strany Severní Ameriky, složené takřka výhradně z německých přistěhovalců, kteří nejsou spjati s praktickým bojem americké dělnické třídy. Podtrhuje, že úkolem socialistů v USA je vytvořit celonárodní politickou stranu amerického proletariátu a neizolovat se od masového hnutí v jeho nynějších formách.

Asi prosinec 1886 — březen 1887 — Engels pročítá rukopis Schlüterovy brožury „Die Chartistenbewegung in England" [„Chartistické hnutí v Anglii"], který dostal už dříve; sestavuje chronologii chartistického hnutí, provádí v textu brožury některé změny a doplňuje jej. Brožura vychází bez uvedení autorova jména počátkem října 1887 v Curychu.

5.—10. prosince — Před svým odjezdem do USA je u Engelse na návštěvě Wilhelm Liebknecht s manželkou.

6. prosince — Engelse navštěvuje Singer.

9. prosince — V souvislosti se smrtí Johanna Philippa Beckera píše Engels článek na paměť tohoto význačného proletářského revolucionáře. Pod názvem „Johann Philipp Becker" vychází článek v listu „Der Sozialdemokrat", čís. 51 ze 17. prosince, a v ústředním orgánu Socialistické dělnické strany Severní Ameriky, v newyorských novinách „Der Sozialist" z 1. a 8. ledna 1887.

Asi 23. prosince 1886 — polovina ledna 1887 — U Engelse v Londýně jsou na návštěvě Paul a Laura Lafarguovi.

1887

Leden—červenec — Engels je pro oční chorobu nucen omezit čtení a psaní.

Začátek ledna — V Londýně vychází anglický překlad I. dílu „Kapitálu".

10. ledna — Engels dokončuje předmluvu k druhému vydání své práce „K bytové otázce", v níž kritizuje utopické teorie měšťác-

kého socialismu; rozebírá situaci v německém domáckém průmyslu a ukazuje, že rozvoj kapitalismu revolucionuje nejen dělnickou třídu, ale i drobné rolníky, kteří jsou přirozenými spojenci proletariátu v boji proti kapitalismu. Předmluva vychází v listu „Der Sozialdemokrat" z 15. a 22. ledna a v první polovině března 1887 jako separát.

26. ledna — Engels dokončuje předmluvu k americkému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii". V této předmluvě rozebírá vývoj dělnického hnutí v USA a podrobuje kritice teorii amerického ekonoma Henryho George. Odhaluje buržoazní ráz Georgeova požadavku znárodnění půdy a uvádí, že nejdůležitějším úkolem dělnické třídy a socialistů v USA je vytvoření celonárodní proletářské strany. „Postavení dělnické třídy v Anglii" vychází počátkem května v New Yorku. Předmluva přeložená Engelsem do němčiny vychází pod názvem „Dělnické hnutí v Americe" v listu „Der Sozialdemokrat" z 10. a 17. června a pod stejným názvem jako separát anglicky a německy v červenci v New Yorku.

Únor—červen — V souvislosti s pomlouvačnou kampaní, kterou rozpoutal výkonný výbor Socialistické dělnické strany Severní Ameriky proti Edwardu Avelingovi, vede Engels obsáhlou korespondenci se Sorgem a jinými socialistickými funkcionáři. Chce tyto pomluvy vyvrátit a Avelinga rehabilitovat. Edward Aveling byl obviněn, že během své cesty po USA, kde přednášel o teorii vědeckého socialismu, předkládal výkonnému výboru k zaplacení padělané účty.

První polovina února — Engels čte rumunský překlad svého článku „Politická situace v Evropě" uveřejněný v socialistickém listu „Revista Socială" [„Socialistická revue"] a studuje rumunštinu.

Kolem 12. února — Engels dostává od Danielsona „Pohádky" od Michaila Jefremoviče Saltykova-Ščedrina.

12. února — Engels posílá Danielsonovi anglické vydání I. dílu „Kapitálu".

13. února — Engels píše pozdravný dopis organizačnímu výboru mezinárodní slavnosti, která se má konat 19. února v Paříži. Slavnost pořádaná z iniciativy ruských, polských, německých a jiných socialistických emigrantů měla být protestem proti

zbrojení a přípravě války v Evropě. Dopis, který je na slavnosti přečten, vychází tiskem v „Le Socialiste" z 26. února, v německém překladu v „Sozialdemokratu" z 11. března a v newyorských novinách „Der Sozialist" z 19. března.

Mezi 24. únorem a 19. březnem — Engels rozebírá v dopisech Lauře Lafarguové, Sorgovi a jiným funkcionářům socialistického hnutí výsledky voleb do německého Říšského sněmu, jež se konaly 21. února a v nichž sociálně demokratická strana získala přes policejní teror značný přírůstek hlasů. Engels hodnotí tyto volby jako velké vítězství sociální demokracie, které svědčí o jejím stále rostoucím vlivu na dělníky.

Březen 1887 — leden 1888 — Vedle plnění jiných úkolů čte Engels Moorův anglický překlad „Manifestu Komunistické strany", provádí opravy a píše poznámky k anglickému vydání.

4. března — V listu „Der Sozialdemokrat" je uveřejněn výňatek z Engelsova „Anti-Dühringa" pod názvem „Jak vznikla myšlenka rovnosti".

10. a 12. března — Engels oznamuje Lauře Lafarguové a Julii Bebelové, že první anglické vydání I. dílu „Kapitálu" je rozebráno a že se začalo tisknout druhé vydání.

Druhá polovina března — květen — Engels podporuje agitační činnost anglických socialistů Avelinga a Eleanory Marxové-Avelingové v dělnických čtvrtích Londýna, zejména v radikálních dělnických klubech v East Endu, které jsou pod vlivem liberálů; vidí v této agitaci významný krok k vytvoření masové dělnické politické strany se socialistickým programem.

18. března — U příležitosti výročí Pařížské komuny posílá Engels pařížské organizaci francouzské dělnické strany tuto zdravici: „Londýn 18. března. Občané! Z celého srdce s vámi slavím 18. březen!" Zdravice je otištěna v listu „Le Socialiste" z 26. března.

Asi konec března — Engels prohlíží dánský překlad „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu".

Kolem 23. dubna — Engels protestuje proti svévolnému počínání redakce „New Yorker Volkszeitung", která bez vyžádání autorova souhlasu

přeložila do němčiny předmluvu k americkému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii" a její zkomolený text 10. dubna zveřejnila.

Kolem 24. dubna — Engels dostává od Danielsona dopisy, které mu psal Marx.

Konec dubna — začátek května — Engels si dopisuje se španělským socialistou José Mesou, který ho informuje, že ve Španělsku byl odstraněn vliv anarchistů a že se tam šíří socialistické hnutí; Mesa posílá Engelsovi výtisky madridských novin „El Socialista" z roku 1886 s prvním španělským překladem práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě".

Začátek května — V New Yorku vychází první anglický překlad Engelsovy knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii".

4. a 7. června — Engels sděluje Sorgovi a Lauře Lafarguové, že na konferenci Socialistické ligy, která se konala 29. května v Londýně, zvítězily anarchistické živly a že tam byla přijata rezoluce namířená proti jakékoli parlamentní činnosti. Engels vyslovuje názor, že za těchto okolností budou muset marxisté v čele s Edwardem Avelingem a Eleanorou Marxovou-Avelingovou z Ligy vystoupit, neboť ta teď může rozvoj masového hnutí dělnictva jedině brzdit.

Mezi 14. a 23. červnem — Engels se seznamuje s programem Severoanglické socialistické federace a poněkud jej opravuje a doplňuje. Program se svými opravami posílá jednomu z iniciátorů založení federace Johnovi L. Mahonovi a v průvodním dopise zdůrazňuje, že jen opravdové hnutí dělnictva může v Anglii vést k založení samostatné dělnické politické strany.

24. června — Engels sděluje v dopise Georgu Julianovi Harneyovi, že zamýšlí napsat Marxův životopis.

Červenec — Engels čte rukopis svého životopisu, který napsal Kautsky pro „Rakouský dělnický kalendář na rok 1888"; poněkud text opravuje a doplňuje.

Engels pročítá korekturu Schlüterovy brožury „Die Chartistenbewegung in England".

23. července — 2. září — Engels je na zotavené v Eastbournu.

Začátek srpna — K Engelsovi do Eastbournu přijíždí na návštěvu anglický socialista Ernest Belfort Bax.

Druhá polovina srpna — Engels čte na Kautského žádost korekturu jeho knihy „Thomas Moore a jeho utopie" a dělá si k ní poznámky.

3. září — Engels, který dostal zprávu o Lopatinově smrti — později se ukázala nepravdivá — oznamuje Lavrovovi, že hodlá o Lopatinovi napsat nekrolog do listu „Der Sozialdemokrat".

Polovina září — Engels zjišťuje, že z podnětu Henryho George byla Socialistická dělnická strana Severní Ameriky vyloučena ze Sjednocené dělnické strany státu New York; v dopisech Sorgovi a Florence Kelleyové-Wischnewetzké vyslovuje domněnku, že Georgeův rozkol se socialisty a založení buržoazně reformistické strany se příznivě projeví na rozvoji dělnického hnutí v USA, neboť Georgeovo jednání odhalilo dělníkům jeho pravou tvář a to mu znemožní stát v čele hnutí.

Druhá polovina října — U Engelse je na návštěvě Bebel.

Konec listopadu — začátek prosince — Engels jedná s londýnským vydavatelem Reevesem o tom, že by se v Anglii mohlo rozšiřovat americké vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii" a že by tam mohla být samostatně vytištěna předmluva k této práci.

Prosinec 1887 — leden 1888 — Engels se učí rumunsky.

Začátek prosince — Engels posílá německému sociálně demokratickému nakladateli J. H. W. Dietzovi rukopis své práce „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie" a Marxovy teze o Feuerbachovi, napsané v roce 1845, které mají tvořit přílohu k uvedené knize.

7. prosince — Engels souhlasí se Schlüterovým návrhem na vydání sborníku statí pod názvem „Kleinere Aufsätze von Friedrich Engels aus den Jahren 1871—1875". Vydání se však neuskutečnilo.

15. prosince — Engels dokončuje úvod k druhému vydání Borkheimovy brožury „Na paměť německých hurávlastenců z let 1806 až 1807", připravovanému z jeho podnětu. V tomto úvodu

podává hluboce zasvěcenou prognózu o rozsahu a možných následcích příští celoevropské války a vyslovuje přesvědčení, že kdyby taková válka vypukla, vedla by dřív či později nevyhnutelně k vítězství proletariátu. V červnu 1888 vychází úvod v Curychu jako samostatná brožura.

Konec prosince 1887 — březen 1888 Engels pracuje na čtvrté kapitole plánované brožury „Úloha násilí v dějinách". První tři kapitoly měly tvořit druhý oddíl „Anti-Dühringa" pod společným názvem „Teorie násilí". Ve čtvrté kapitole hodlal Engels kriticky rozebrat celou Bismarckovu politiku a na příkladu dějin Německa po roce 1848 dokázat správnost závěrů z „Anti-Dühringa" o vzájemných vztazích mezi ekonomií a politikou. Vzhledem k jiným úkolům, hlavně kvůli práci na rukopisu III. dílu „Kapitálu", nemohl Engels tuto kapitolu dokončit.

29. prosince Engels sděluje Lafarguovi některé údaje o politické minulosti Heinricha Oberwindera, rakouského socialisty lassallovského zaměření, který byl odhalen jako Bismarckův placený agent.

1888

Leden—březen Oční choroba znovu nutí Engelse omezit svou práci a korespondenci.

Engels pracuje na brožuře „Úloha násilí v dějinách" a čte knihu německého historika C. Bulla „Geschichte der neuesten Zeit. 1815—1885" [„Dějiny nejnovější doby. 1815—1885"], sv. 4, která právě vyšla, a pořizuje si z ní chronologické výpisky o dějinách Německa po roce 1871.

Leden—únor Vzhledem k tomu, že stále hrozí válečné nebezpečí, sleduje Engels pozorně mezinárodní situaci v Evropě.

Mezi 2. a 4. lednem Engels si objednává čtyřsvazkové dílo ruského ekonoma I. A. Keusslera „Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland" [„K dějinám a kritice rolnického občinového vlastnictví v Rusku"], které vyšlo v Petrohradě.

4. ledna V dopise rumunskému sociálnímu demokratovi I. Nădejdovi vyslovuje Engels své uspokojení nad tím, že mezi rumunskými socialisty se šíří marxistická teorie. Zdůrazňuje mimořád-

nou důležitost jednoty evropských socialistických stran v otázkách mezinárodní politiky a vyslovuje přesvědčení, že revoluční svržení carismu by se stalo podnětem k revolučním událostem v Německu, Rakousku a na celém světě. Výňatek z tohoto dopisu je v rumunském překladu publikován v 8. čísle časopisu „Contemporanul" [„Současník"].

30. ledna — Engels píše předmluvu k anglickému vydání „Manifestu Komunistické strany". Předmluva vychází spolu s „Manifestem" v Londýně v roce 1888.

Mezi 13. a 25. únorem — Engels pročítá korekturu anglického vydání „Manifestu Komunistické strany".

21. února — Engels píše předmluvu k separátnímu vydání své práce „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie". Kniha vychází v první polovině května ve Stuttgartu.

Konec února — Engels organizuje materiální pomoc vdově a dceři po Karlu Pfänderovi, bývalému členovi Svazu komunistů a generální rady I. internacionály.

19. března — V dopise Lafarguovi charakterizuje Engels situaci v Německu po smrti Viléma I.; Lafargue se o tento dopis opírá ve své poznámce otištěné ve francouzském listu radikálního zaměření „L'Intransigeant" [„Nesmiřitelný"] z 26. března.

Duben—9. května — Engels koriguje anglický překlad Marxovy „Řeči o svobodě obchodu", který pořídila Florence Kelleyová-Wischnewetzká pro separátní vydání v USA. Současně pracuje na předmluvě k tomuto spisu a vychází přitom hlavně z materiálů o celní politice Spojených států, jež mu byly zaslány z New Yorku. Předmluva s názvem „Ochranářství a svoboda obchodu", kterou Engels sám přeložil do němčiny, je otištěna v červenci v časopisu „Die Neue Zeit", v srpnu v týdeníku „Labor Standard" [„Prapor práce"] a v září v americkém vydání Marxovy řeči.

Začátek dubna — V dopise anglické spisovatelce Margaret Harknessové hodnotí Engels kladně její román „City girl" [„Děvče velkoměsta"] a vykládá své názory na realismus v umění. Podle jeho pojetí realismus znamená „vedle pravdivosti podrobností pravdivé zobrazení typických charakterů za typických

okolností". Charakterizuje Balzacovu tvorbu a Balzaca považuje za největšího mistra realismu.

16. dubna — Engels se dovídá o usnesení sjezdu německé sociálně demokratické strany v Sankt Gallenu svolat v roce 1888 z iniciativy strany mezinárodní dělnický kongres do Londýna a vyslovuje se v dopise Liebknechtovi proti tomu. Nepovažuje za vhodné, aby německá sociální demokracie v době platnosti zákona proti socialistům vystupovala jako iniciátorka takového kongresu; kromě toho nepovažuje za správné, aby kongres zasedal v Londýně, když v Anglii neexistuje masová socialistická dělnická strana. Podle jeho názoru by měli takový kongres svolat francouzští socialisté u příležitosti oslav stého výročí Francouzské revoluce z roku 1789 a měl by mít ryze socialistický charakter.

Květen — polovina července — Vzhledem k tomu, že se ve Francii zaktivizovaly revanšistické živly, které se seskupily kolem bývalého ministra války generála Georges Boulangera spjatého s monarchistickými kruhy, poukazuje Engels v dopisech Lafarguovi na nebezpečí boulangismu. Charakterizuje toto hnutí jako šovinistické, jako odrůdu bonapartismu a kritizuje Lafargua a jiné vůdce francouzské dělnické strany, kteří Boulangera nesprávně hodnotili a považovali některé Boulangerovy úspěchy za výsledek toho, že s ním jsou solidární lidové masy. Engels požaduje, aby francouzští socialisté proti boulangismu rozhodně bojovali a aby odhalovali demagogická revanšistická hesla Boulangera a jeho stoupenců.

Mezi 6. červencem a začátkem srpna — Engels překládá do němčiny verše anglického básníka Percyho Bysshe Shelleyho pro článek „Shelley a socialismus", který napsali Aveling a Eleanor Marxová-Avelingová a který je v prosinci otištěn v časopise „Die Neue Zeit".

8.—17. srpna — Engels se v doprovodu Eleanory Marxové-Avelingové, Edwarda Avelinga a Carla Schorlemmera chystá na cestu po USA; odplouvá parníkem „City of Berlin" z Londýna do New Yorku.

17. srpna—19. září — Engels cestuje spolu s Eleanorou Marxovou-Avelingovou, Edwardem Avelingem a Carlem Schorlemmerem po USA a Kanadě; několik dnů je na návštěvě u Sorga v New Yorku, odtud odjíždí vlakem do Bostonu, kde zůstává asi týden

a prohlíží si blízká města, především Cambridge a Concord. Z Bostonu jede vlakem k Niagarským vodopádům, kde se zdržuje pět dní; dál cestuje parníkem přes jezero Ontario a po řece sv. Vavřince do Montrealu a navštěvuje kanadská města Toronto, Port Hope a Kingston; vlakem se vrací do Plattsburghu v USA a pokračuje v cestě do Adirondackého pohoří; odtud pokračuje parníkem přes Champlainské a Georgovo jezero do Albany a po řece Hudson zpět do New Yorku.

19. září — Engels má rozhovor s Theodorem Cunem, zástupcem listu „New Yorker Volkszeitung" a bývalým členem Mezinárodního dělnického sdružení. V odpovědích na jeho otázky vyslovuje své uspokojení nad růstem třídního uvědomění anglického proletariátu. Pokud jde o Irsko, říká, že „v Irsku se delší čas čistě socialistické hnutí nedá očekávat". V odpovědi na dotaz o Rusku vyjadřuje přesvědčení, že „revoluce... v Rusku by od základů změnila politickou situaci v celé Evropě". Rozhovor je jako interview uveřejněn v uvedeném listu 20. září a přetištěn v listu „Der Sozialdemokrat" z 13. října.

19.—20. září — Engels se na parníku „City of New York" vrací z cesty po USA; na lodi začíná psát črty o své cestě pro „Die Neue Zeit", zůstávají však nedokončeny.

Říjen 1888 — začátek ledna 1889 — Engels připravuje k tisku první oddíl III. dílu „Kapitálu"; určuje strukturu svazku a názvy kapitol, sestavuje podle Marxových poznámek 1., 2. a 3. kapitolu a píše celou 4. kapitolu, pro kterou existoval pouze název.

Říjen—prosinec — V dopisech Lafarguovým Engels ostře kritizuje snahu jednotlivých socialistů uzavřít volební koalici s boulangisty a trvá na tom, aby vůdcové francouzské dělnické strany boulangismus oficiálně a otevřeně odsoudili jako směr proletariátu nepřátelský.

17. listopadu — Engels se schází s anglickým socialistou Maltmanem Barrym, který ho informuje o průběhu a závěrech takzvaného světového dělnického kongresu v Londýně. Kongres přijal usnesení svolat v létě 1889 do Paříže mezinárodní dělnický kongres a jeho uspořádáním pověřil posibilisty, oportunistický proud ve francouzském dělnickém hnutí.

Konec listopadu—prosinec Sjezd francouzských odborů v Bordeaux, které byly pod vedením francouzských marxistů, se usnesl svolat na červenec 1889 do Paříže mezinárodní dělnický kongres, který měl být protiváhou kongresu svolaného posibilisty. Laura a Paul Lafarguovi informují Engelse podrobně o stavu příprav na tento kongres a zejména o záměru posibilistů dosáhnout toho, aby se kongresu, který svolali, zúčastnili němečtí sociální demokraté.

1889

5. ledna Engels objasňuje v dopise Bebelovi situaci, která se vytvořila současným svoláním dvou mezinárodních kongresů; posibilisty charakterizuje jako přímou buržoazní agenturu v dělnickém hnutí, jako lidi, kteří jsou zaprodáni nynější vládě, a kategoricky trvá na tom, aby němečtí sociální demokraté přerušili s posibilisty styky a zúčastnili se kongresu svolaného francouzskými marxisty.

14. ledna Engels doporučuje francouzským marxistům, aby se zúčastnili přípravné konference, kterou svolali němečtí sociální demokraté do Nancy a na niž pozvali všechny socialistické strany včetně posibilistů s úmyslem vypracovat podmínky pro svolání jediného mezinárodního socialistického dělnického kongresu. Engels považuje tuto konferenci za prostředek k odhalení a izolaci posibilistů.

10. února Engels dokončuje přípravu čtvrtého oddílu III. dílu „Kapitálu" k tisku, čímž je hotova víc než třetina dílu.

11. února Engels informuje Lauru Lafarguovou o pokusech posibilistů dosáhnout s Hyndmanovou pomocí účasti německých sociálních demokratů na kongresu, který svolali.

Mezi 14. a 20. únorem Engels prohlíží korekturu Kautského článku „Třídní protiklady v roce 1789" a dělá si k ní poznámky. Kautského článek je publikován v „Die Neue Zeit".

Druhá polovina února Engels aktivně pomáhá připravovat konferenci zástupců socialistických stran v Haagu svolanou místo zamýšlené konference v Nancy.

Březen—14. července Engels považuje za velmi důležité zabránit oportunistickým

živlům — francouzským posibilistům a vůdcům Sociálně demokratické federace v Anglii —, aby se zmocnili vedení v mezinárodním dělnickém hnutí, a proto se aktivně účastní příprav kongresu svolaného francouzskými marxisty. V této souvislosti si vyměňuje celou řadu dopisů s význačnými socialistickými funkcionáři v různých zemích. Odhaluje oportunistickou podstatu posibilistů a jejich spojenců, kritizuje smířlivecký postoj některých socialistů v Německu, Holandsku, Belgii a jiných zemích k posibilistům i sektářské chyby francouzských marxistů, kteří nechápou, že v této otázce je nutné používat pružné taktiky.

Mezi 17. a 22. březnem — Engels rediguje brožuru „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889", který z jeho iniciativy napsal Bernstein jako odpověď na redakční článek orgánu Sociálně demokratické federace „Justice" [„Spravedlnost"] z 16. března. „Justice" v souvislosti s přípravou mezinárodního kongresu překroutila fakta a pomluvila německé sociální demokraty. Brožura vyšla anglicky asi 23. března a byla otištěna v listu „Der Sozialdemokrat" z 30. března a 6. dubna.

Konec dubna — Vzhledem k tomu, že „Justice" z 27. dubna otiskla oběžník pařížské burzy práce, v němž se tvrdilo, že sjezd svolaný posibilisty podporuje většina francouzských organizovaných dělníků, píše Engels poznámku, v níž toto tvrzení vyvrací; poznámka podepsaná jménem francouzského socialisty Charlese Bonniera je ve formě dopisu redakci otištěna v londýnských novinách „The Labour Elector" [„Dělnický volič"] ze 4. května.

7.—10. května — Engels dostal od Lafarguových výzvu francouzských socialistických a dělnických organizací k dělníkům a socialistům v Evropě a Americe, aby se zúčastnili mezinárodního socialistického dělnického kongresu v Paříži; překládá text výzvy do němčiny a zajišťuje její překlad do angličtiny. Výzva je otištěna v mnoha německých a anglických socialistických novinách.

Druhá polovina května — začátek června — Engels čte a koriguje „Oznámení organizační komise o svolání mezinárodního socialistického dělnického kongresu" v Paříži. Zařizuje překlad tohoto dokumentu do různých jazyků, jeho vytištění a rozeslání a dociluje toho, že oznámení podepisují socialisté z různých zemí.

Konec května — Engels rediguje druhý leták „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889", který z jeho iniciativy napsal Bernstein jako odpověď na „Manifest sociálně demokratické federace", v němž je nepravdivě vylíčena historie příprav sjezdu svolaného francouzskými marxisty. Leták vychází anglicky jako brožura kolem 8. června.

Ne později než 27. května — Engels píše redaktorovi časopisu skotské dělnické strany „The Labour Leader" [„Dělnický vůdce"] Jamesu Keir Hardiemu dopis o stávce horníků v Porúří, která začala 4. května, a charakterizuje ji jako „ohromnou událost" v německém dělnickém hnutí; dopis je uveřejněn bez podpisu v červnovém čísle časopisu v rubrice „Poznámky o hornících".

17. července — V souvislosti s tím, že 14. července byl v Paříži zahájen mezinárodní socialistický dělnický kongres, na němž byla založena II. internacionála, píše Engels v dopise Sorgovi, že tento sjezd je velkým úspěchem marxistů v jejich úsilí o mezinárodní sepětí socialistů všech zemí na základně vědeckého socialismu. Zdůrazňuje, že úplně ztroskotaly pokusy posibilistů strhnout na sebe vedení v mezinárodním dělnickém hnutí.

Kolem 8. srpna — kolem 6. září — Engels je na zotavené v Eastbournu.

10. srpna — Engels publikuje v „The Labour Elector" článek „Mandáty posibilistů", v němž odhaluje pokusy posibilistů diskreditovat mezinárodní socialistický dělnický kongres v Paříži a ukazuje, že většina delegátů na kongresu posibilistů byli jen fiktivní představitelé a nezastupovali žádné organizace.

Konec srpna — začátek října — Engels nadále sleduje politickou situaci ve Francii a činnost francouzských socialistů v souvislosti s nadcházejícími volbami do poslanecké sněmovny. V dopisech Lafarguovým, kteří mu poskytují podrobné informace, vyjadřuje přesvědčení, že stoupenci boulangismu utrpí ve volbách porážku; francouzským socialistům doporučuje zastávat samostatnou linii a organizuje pro ně finanční podporu.

Konec srpna — začátek září — Engels pozorně sleduje průběh stávky londýnských dokařů. V řadě dopisů socialistům v různých zemích ji hodnotí jako „nejslibnější hnutí" anglického proletariátu, neboť znamená

vstup neorganizovaných vrstev proletariátu do aktivního boje; výňatek z jeho dopisu adresovaného pravděpodobně Eleanoře Marxové-Avelingové je uveřejněn v „The Labour Elector" z 31. srpna; část jeho dopisu redaktorovi listu „Der Sozialdemokrat" je obsažena v textu úvodníku těchto novin z 31. srpna.

Kolem 6. září — Engelse navštěvují v Londýně Liebknecht a Singer.

Druhá polovina září—říjen — Engels připravuje k tisku čtvrté německé vydání prvního dílu „Kapitálu", srovnává četné citáty, opravuje nepřesnosti a tiskové chyby a připojuje vysvětlivky.

Konec září — začátek října — Engels píše článek „Abdikace buržoazie". Opírá se o zkušenosti ze stávky londýnských dokařů a o některé jiné události z anglického dělnického hnutí a ukazuje, že anglická buržoazie začíná ztrácet „své postavení vedoucí třídy" v národě; článek je otištěn v listu „Der Sozialdemokrat" z 5. října.

Říjen—prosinec — Engels podporuje Eleanoru Marxovou-Avelingovou, [Edwarda Avelinga a jiné anglické socialisty v jejich činnosti mezi nekvalifikovanými londýnskými dělníky; zapojení těchto vrstev dělnické třídy do stávkového boje a jejich organizování v nových tradeunionech, které tvoří protiváhu ke starým tradeunionům, sdružujícím především dělnickou aristokracii, posuzuje jako začátek nové etapy ve vývoji anglického dělnického hnutí.

8.—29. října — V dopisech Lauře Lafarguové hodnotí Engels volby do francouzské poslanecké sněmovny, které se konaly 22. září a 6. října; konstatuje, že výsledek voleb je pro socialisty přes ztrátu několika mandátů určitým úspěchem, neboť marxisté obdrželi dvakrát tolik hlasů jako posibilisté; za nejvýznamnější výsledek voleb považuje Engels zdrcující porážku boulangistů.

Listopad — Engels začíná znovu intenzívně pracovat na přípravě III. dílu „Kapitálu" do tisku; současně si prohlíží a čte ekonomickou literaturu k příslušným problémům.

4. prosince — Engels dává pokyny rakouskému socialistovi Victoru Adlerovi k překladu a zpracování knihy „Anacharsis Cloots, l'orateur du genre humain" [„Anacharsis Cloots, řečník

lidstva"] od francouzského radikálního historika Georges Avenela.

7. prosince Engels konstatuje v dopise Sorgovi, že v rakouském dělnickém hnutí získávají úspěchy marxisté a že rychle mizí vliv anarchistů.

18. prosince V dopise dánskému socialistovi Gersonovi Trierovi vykládá Engels své názory na taktiku proletářské strany; zdůrazňuje, že proletariát může uskutečnit své osvobození jen tehdy, jestliže si vytvoří samostatnou třídní stranu; podtrhuje, že je přípustné při jednotlivých akcích uzavírat dočasné dohody s jinými stranami, pokud je to v zájmu společného boje za pokroková opatření, na jejichž uskutečnění má zájem proletariát, a pokud to není spojeno se zásadními ústupky; zároveň kritizuje Engels oportunistické vedení dánské socialistické strany, která vyloučila ze strany Triera a jeho přívržence za to, že vystupovali proti bezzásadovému bloku s buržoaznímí stranami.

JMENNÝ REJSTŘÍK

Adenau, Ferdinand, rakouský sociální demokrat, publicista. — 569

Adler, Victor (1852—1918), jeden ze zakladatelů a vůdců rakouské sociálně demokratické strany; v letech 1889—1895 si dopisoval s Engelsem; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; později představitel oportunistického křídla v rakouské sociálně demokratické straně a v II. internacionále. — 410, 411, 569

Agassiz, Louis Jean Rudolphe (1807 až 1873), švýcarský přírodovědec, od roku 1846 žil v USA; ve svých přírodovědeckých názorech zastánce krajně reakčního stanoviska; odpůrce darwinismu. — 85

Aischylos (525—456 před n. l.), vynikající řecký dramatik, autor klasických tragédií. — 95, 134

Albedyll, Emil von (1824—1897), německý generál, v letech 1888—1893 velitel 7. armádního sboru v Münsteru (Vestfálsko). — 408

Albrecht I. (asi 1250—1308), rakouský vévoda, od roku 1298 německý král. — 429

Albrecht, Karl (1788—1844), německý obchodník; za účast na opozičním hnutí „demagogů" byl odsouzen k 6 letům vězení; v roce 1841 se usadil ve Švýcarsku, kde náboženssko-mystickou formou hlásal ideje blízké Weitlingovu utopickému komunismu. — 246

Alexandr I. (1777—1825), ruský car (1801—1825). — 437, 472

Alexandr II. (1818—1881), ruský car (1855—1881). — 343, 459, 462

Alexandr III. (1845—1894), ruský car (1881—1894). — 289, 340—343, 345, 477, 503, 505

Alexandr Makedonský (Veliký) (356 až 323 před n. l.), starověký vojevůdce a státník; od roku 336 makedonský král. — 93

Alexejev, Nikolaj Alexandrovič (1852 až 1893), moskevský starosta (1886 až 1893). — 342

Allemane, Jean (1843—1935), francouzský maloburžoazní socialista, povoláním typograf; za svou účast v Pařížské komuně byl odsouzen k nuceným pracím, roku 1880 amnestován; v osmdesátých letech posibilista; od roku 1890 vedl Revolučně socialistickou dělnickou stranu (tzv. allemanistů), která se odštěpila od posibilistů a hájila anarchosyndikalismus. — 554

Ammianus Marcellinus (asi 332—asi 400), římský historik, napsal „Dějin knih XXXI", které obsahují dějin Říma

od roku 96 do roku 378. — 102, 123
Anakreón (6. stol. před n. l.), řecký lyrický básník. — 109
Anaxandridas (6. stol. před n. l.), spartský král (od roku 560 před n. l.), vládl společně s Aristonem. — 96
Anaximandros z Milétu (asi 610—546 před n. l.), řecký materialistický filosof. — 524
Anielewski, Wladislaw (1864—1898), polský socialista, povoláním zedník; v roce 1888 člen varšavského dělnického výboru strany „Proletariát"; v roce 1890 byl zatčen pro revoluční činnost, v roce 1892 odsouzen do vězení a v roce 1895 vypovězen na Sibiř, kde zemřel. — 570
Anseele, Edouard (1856—1938), belgický socialista, reformista, jeden ze zakladatelů a vůdců belgické dělnické strany; propagátor belgického družstevního hnutí, publicista; místopředseda mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; později představitel oportunistického křídla v II. internacionále. — 539—541, 553, 565, 569
Appianos z Alexandrie (konec 1. stol. až asi 170), římský historik, autor obšírných dějin Říma. — 332
Appius Claudius Caecus (zemř. asi 448 před n. l.), římský státník, konzul (471, 451), v letech 451—449 člen komise decemvirů, která vypracovala zákony dvanácti desek; usiloval o diktátorskou moc. — 150
Aristides (kolem roku 540—467 před n. l.), řecký politik a vojevůdce, představitel otrokářské aristokracie v Aténách. — 144
Aristofanes (asi 446 — asi 385 před n. l.), významný řecký dramatik, autor politických komedií. — 97
Ariston (6. stol. před n. l.), spartský král (574—520 před n. l.), vládl společně s Anaxandridem. — 96
Aristoteles (384—322 před n. l.), velký řecký filosof, kolísal mezi materialismem a idealismem; ve svých ekonomických názorech obhajoval naturální hospodářství otrokářské společnosti. — 136
Arndt, Ernst Moritz (1769—1860), německý spisovatel, historik a filolog, aktivní účastník osvobozeneckého boje německého národa proti napoleonské nadvládě; neoprostil se od prvků nacionalismu. — 441
Artaxerxes, jméno tří staroperských králů z dynastie Achaimenovců:
Artaxerxes I. (vládl asi 465—425 před n. l.),
Artaxerxes II. (vládl asi 405—359 před n. l.),
Artaxerxes III. (vládl asi 359—338 před n. l.). — 154
Auerswald, Hans Adolf Erdmann von (1792—1848), pruský generál, člen frankfurtského Národního shromáždění (pravé křídlo); za frankfurtského povstání v září 1848 byl zabit. — 36, 37
Augustenburg, Friedrich (Frederik) (1829—1880), vévoda šlesvicko-holštýnsko-sonderbursko-augustenburský, od roku 1852 uchazeč o šlesvicko-holštýnský trůn; od roku 1863 vévoda šlesvicko-holštýnský pod jménem Bedřich VIII. — 460
Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus (63 před n. l.—14 n. l.), římský císař (27 před n. l.—14 n. l.). — 43, 149, 172
Aveling, Edward (1849—1898), anglický socialista, spisovatel, publicista; podílel se na překladu prvního dílu

„Kapitálu" do angličtiny; od roku 1884 člen Sociálně demokratické federace, spoluzakladatel Socialistické ligy (1884); koncem osmdesátých až začátkem devadesátých let jeden z organizátorů masového hnutí nekvalifikovaných dělníků a nezaměstnaných; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; muž Marxovy dcery Eleanory. — 363

Axelrod, Pavel Borisovič (1850—1928), ruský sociální demokrat, jeden ze členů skupiny Osvobození práce, později menševik, za první světové války sociálšovinista. — 570

Babeuf, François Noël (Gracchus) (1760—1797), francouzský revolucionář, představitel rovnostářského utopického komunismu, organizátor Spiknutí rovných. — 516

Bachofen, Johann Jakob (1815—1887), švýcarský historik a právník, autor díla „Mateřské právo". — 68, 75, 77, 83, 85, 86, 90, 113

Bailly, Jean Sylvain (1736—1793), francouzský astronom, politik Francouzské revoluce, představitel liberální konstituční buržoazie; jako starosta Paříže (1789—1791) dal roku 1791 rozkaz ke střelbě do republikánské demonstrace na Martově poli, za což byl roku 1793 podle rozsudku revolučního tribunálu popraven. — 51

Bakunin, Michail Alexandrovič (1814 až 1876), ruský revolucionář a publicista; jeden z hlavních ideologů anarchismu, narodnik, panslavista; účastník revoluce 1848—1849 v Německu; v I. internacionále vystupoval jako zapřisáhlý odpůrce marxismu a na haagském kongresu 1872 byl z I. internacionály pro svou rozbíječskou činnost vyloučen. — 301, 321, 351, 354, 377, 384

Bancroft, Hubert Howe (1832—1918), americký historik, autor řady prací o dějinách a etnografii Severní a Střední Ameriky. — 71, 84, 86, 186

Bang, Anton Christian (1840—1913), norský teolog; autor několika prací o skandinávské mytologii a o dějinách křesťanství v Norsku. — 164

Barbès, Armand (1809—1870), francouzský revolucionář, maloburžoazní demokrat; jeden z vůdců tajných společností a spiknutí za červencové monarchie; aktivní účastník revoluce z roku 1848; za účast v událostech z 15. května 1848 odsouzen k doživotnímu vězení, roku 1854 amnestován, později emigroval a politického života se neúčastnil. — 239

Basly, Emile Joseph (1854—1928), francouzský odborový pracovník, povoláním horník, člen poslanecké sněmovny; aktivní účastník stávky horníků v Decazevillu (1886), delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 570

Bateman, George, anglický typograf, socialista. — 569

Batisse, G., francouzský dělník, socialista; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 548, 569

Battenberg, Alexander (1857—1893), syn prince hesenského; jako Alexander I. kníže bulharský (1879—1886), stoupenec prorakouské politiky. — 339—341, 343

Bauer, Bruno (1809—1882), německý

idealistický filosof, publicista; jeden z význačných mladohegelovců, buržoazní radikál; po roce 1866 národní liberál; autor řady prací o historii křesťanství. — 301, 302, 321

Bauer, Heinrich, německý obuvník, zasloužilý bojovník německého dělnického hnutí, jeden z vůdců Svazu spravedlivých a Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně; člen ústředního výboru Svazu komunistů; roku 1851 emigroval do Austrálie. — 239, 240, 249, 252, 254

Baur, Ferdinand Christian (1792 až 1860), německý teolog a autor prací o dějinách křesťanství, vůdce tübingenské školy, profesor v Tübingen. — 39

Bayle, Pierre (1647—1706), francouzský filosof skeptik, kritik náboženského dogmatismu. — 335

Bebel, August (1840—1913), marxista, spoluzakladatel a jeden z nejvýznamnějších vůdců německé sociální demokracie; Marxův a Engelsův přítel a žák. Jako rozhodný odpůrce pruského militarismu usiloval o sjednocení Německa revolučně demokratickou cestou. V letech 1878 až 1890 vedl sociální demokracii v jejím ilegálním boji proti zákonu proti socialistům. — 465, 537, 539, 540, 552, 565, 569

Beck, Alexander, krejčí z Magdeburgu, člen Svazu spravedlivých, koncem roku 1846 byl zatčen; v roce 1852 svědek v kolínském procesu proti komunistům. — 241

Becker, August (1814—1871), německý publicista, člen Svazu spravedlivých ve Švýcarsku, stoupenec Weitlingův; účastník revoluce z let 1848—1849 v Německu; počátkem padesátých let emigroval do USA, kde spolupracoval v demokratických novinách. — 241

Becker, Hermann Heinrich (1820 až 1885), referendář zemského soudu v Kolíně, publicista; člen představenstva Spolku dělníků a zaměstnavatelů v Kolíně, zvolen do Porýnského krajského výboru demokratů; redaktor „Westdeutsche Zeitung" [„Západoněmecké noviny"] (květen 1849 až červenec 1850); od roku 1850 člen Svazu komunistů, v roce 1852 odsouzen v kolínském procesu proti komunistům; v šedesátých letech pokrokář, později národní liberál. — 254

Becker, Johann Philipp (1809—1886), kartáčnický dělník; ve třicátých a čtyřicátých letech se účastnil demokratického hnutí v Německu a ve Švýcarsku; jako důstojník švýcarské armády bojoval ve válce proti Sonderbundu; aktivně se zúčastnil revoluce z roku 1848—1849, za bádensko-falckého povstání velel bádenské lidobraně, po porážce povstání emigroval; v šedesátých letech byl významným pracovníkem I. internacionály, účastnil se všech jejích kongresů, v letech 1866 až 1871 redaktor časopisu „Der Vorbote"; přítel a spolubojovník Marxův a Engelsův. — 347—352, 374, 375

Becker, Wilhelm Adolf (1796—1846), německý historik, profesor na lipské universitě, autor prací o dějinách starověku. — 95, 130

Beda Venerabilis (Ctihodný) (asi 673 až 735), mnich, anglosaský učenec, historik. — 161

Bedřich II. (Veliký) (1712—1786), prus-

ký král (1740—1786). — 38, 235, 274, 275, 441, 448, 457
Bedřich VII. (1808—1863), dánský král (1848—1863). — 460
Bedřich Vilém (1620—1688), kurfiřt braniborský (1640—1688). — 235, 457
Bedřich Vilém III. (1770—1840), pruský král (1797—1840). — 274, 296, 298, 451, 455
Bedřich Vilém IV. (1795—1861), pruský král (1840—1861). — 301, 473
Benary, Ferdinand (1805—1880), německý filolog-orientalista a biblista; profesor v Berlíně. — 42, 43
Benedetti, Vincent *de* (1817—1900), francouzský diplomat, velvyslanec v Berlíně (1864—1870). — 469
Berends, Julius (nar. roku 1817), majitel tiskárny v Berlíně, maloburžoazní demokrat; roku 1848 poslanec pruského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu. — 49
Bernstein, Eduard (1850—1932), německý sociální demokrat, publicista, redaktor listu „Der Sozialdemokrat" (1881—1890); delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; po Engelsově smrti v druhé polovině devadesátých let vystupoval jako otevřený revizionista marxismu a byl jeden z vůdců oportunistického křídla německé sociální demokracie a II. internacionály. — 389, 537, 562, 563, 565
Berthelot, Pierre Eugène Marcelin (1827 až 1907), francouzský chemik, buržoazní politik; zabýval se výzkumy v oblasti organické chemie, termochemie a agrochemie; psal o dějinách alchymie. — 314
Besantová, Annie (1847—1933), anglická politická pracovnice buržoazně radikálního zaměření; po nějakou dobu se přikláněla k socialistickému hnutí; v osmdesátých letech členka Fabiánské společnosti a Sociálně demokratické federace, podílela se na organizaci tradeunionistického hnutí nekvalifikovaných dělníků. — 410
Besset, francouzský socialista a odborový pracovník; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 548, 549, 570
Bevan, W., předseda svazu tradeunionů ve městě Swansea; v roce 1887 byl předsedou kongresu tradeunionů, který se zde konal. — 383
Bismarck, Otto, kníže von (1815 až 1898), pruský a německý státník a diplomat, představitel pruských junkerů; velvyslanec v Petrohradě (1859—1862) a v Paříži (1862); pruský ministerský předseda (1862 až 1871 a 1873—1890), kancléř Severoněmeckého spolku (1867 až 1871) a německé říše (1871—1890); sjednotil Německo kontrarevoluční cestou pomocí dynastických válek (roku 1866 proti Rakousku a s ním spojeným malým německým státům a v letech 1870—1871 proti Francii); vnitropolitickými opatřeními zajišťoval spolek junkerů s velkoburžoazií a usiloval o posílení prusko-německého militarismu; jako nepřítel dělnického hnutí prosadil roku 1878 zákon proti socialistům; roku 1890 byl zrušen zásluhou boje dělnické třídy; to byla také hlavní příčina Bismarckova pádu. — 96, 199, 219, 225, 233, 236, 255, 289, 339, 342—344, 346, 409, 446, 456 až 466, 468, 470—473, 476—487, 490, 491, 494—496, 534, 542
Blanc, Jean Joseph Louis (1811—1882), francouzský maloburžoazní socia-

lista, novinář a historik; roku 1848 člen prozatímní vlády a předseda lucemburské komise; zastával stanovisko kompromisu s buržoazií; v srpnu 1848 emigroval do Anglie, byl jedním z vůdců maloburžoazní emigrace v Londýně. — 251, 253, 314

Blanqui, Louis Auguste (1805—1881), francouzský revolucionář, utopický komunista; organizátor několika tajných společností a spiknutí; aktivní účastník revolucí z let 1830 a 1848; vůdce tajné Společnosti čtyř ročních období, organizátor povstání z 12. května 1839; vůdce francouzského proletářského hnutí, strávil celkem 36 let ve vězení a trestaneckých koloniích. — 239, 555

Bleichröder, Gerson von (1822—1893), německý finančník, ředitel velké berlínské banky, osobní bankéř Bismarckův, jeho neoficiální poradce ve finančních otázkách a prostředník v různých finančních machinacích. — 199, 458, 463

Boček, A., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Bonaparte, viz *Napoleon III.*

Böning, Georg (asi 1788—1849), německý důstojník, účastník osvobozeneckých válek proti napoleonské nadvládě, ve dvacátých letech se účastnil národně osvobozeneckého hnutí v Řecku, potom žil v Německu a od července 1848 ve Švýcarsku; za bádensko-falckého povstání z roku 1849 velel povstalecké dobrovolnické legii; po porážce povstání byl pruským válečným soudem odsouzen a zastřelen. — 348

Borkheim, Sigismund Ludwig (1825 až 1885), německý novinář, demokrat, účastník bádensko-falckého povstání v roce 1849, po jeho porážce emigroval; od roku 1851 obchodník v Londýně; přátelsky se stýkal s Marxem a Engelsem. — 374—379

Born, Stephan (vlastním jménem Simon *Buttermilch*) (1824—1898), německý sazeč, člen Svazu komunistů, účastník revoluce z let 1848—1849 v Německu, byl jedním z prvních představitelů reformismu v německém dělnickém hnutí; po revoluci už v dělnickém hnutí nepracoval. — 251

Bornstedt, Adalbert von (1808—1851), bývalý pruský důstojník, publicista, maloburžoazní demokrat; vydavatel a redaktor „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" [„Německé bruselské noviny"] (1847—1848); člen Svazu komunistů, v březnu 1848 ze Svazu vyloučen; jeden z vedoucích představitelů Německé demokratické společnosti v Paříži, která organizovala legii dobrovolníků do Německa; účastník bádenského povstání v dubnu 1848; od roku 1848 tajný agent pruské vlády. — 249

Börnstein, Arnold Bernhard Karl (1808 až 1849), německý maloburžoazní demokrat, jeden z vůdců dobrovolnické legie německých emigrantů v Paříži; v dubnu 1848 se účastnil bádenského povstání. — 249

Bougeart, Alfred (1815—1882), francouzský publicista levého zaměření, autor řady prací o dějinách Francouzské revoluce. — 50

Boulanger, Georges Ernest Jean Marie (1837—1891), francouzský generál, politický dobrodruh, ministr války (1886—1887); pokoušel se za pomoci revanšistické protiněmecké

propagandy a politické demagogie nastolit ve Francii svou vojenskou diktaturu. — 345, 542, 543, 554

Boulé, francouzský kameník, socialista a odborový pracovník, blanquista; v lednu 1889 kandidát socialistů ve volbách do poslanecké sněmovny; delegát na mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu z roku 1889. — 542, 548, 554, 570

Bourbaki, Charles Denis Sauter (1816 až 1897), francouzský generál, účastník krymské války 1853—1856, za války v Itálii roku 1859 velel divizi; za prusko-francouzské války 1870 až 1871 velel nejprve gardě, potom 18. sboru Východní armády. — 472

Bourboni, královská dynastie ve Francii (1589—1792, 1814—1815 a 1815 až 1830). — 328

Boyer, Antide (1850—1918), francouzský socialista, od roku 1885 člen poslanecké sněmovny. — 570

Bracke, Wilhelm (1842—1880), německý sociální demokrat, vydavatel socialistické literatury v Brunšviku; roku 1869 spoluzakladatel a vůdce Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašských); měl blízko k Marxovi a Engelsovi; bojoval proti lassallovství; vystupoval, i když nedůsledně, proti oportunistickým silám v Sociálně demokratické dělnické straně. — 235

Brandenburg, Friedrich Wilhelm, hrabě (1792—1850), pruský generál a státník; předseda reakční pruské vlády (listopad 1848—listopad 1850). — 230, 277

Brandt, Paul (1852—1910), švýcarský publicista, roku 1889 místopředseda reformistického dělnického spolku Grütli. — 570

Branting, Karl Hjalmar (1860—1925), vůdce sociálně demokratické dělnické strany ve Švédsku; reformista, jeden z vůdců oportunistického křídla II. internacionály; za první světové války sociálšovinista. — 570

Bray, John Francis (1809—1895), anglický ekonom, povoláním typograf; utopický socialista, stoupenec Owenův. — 207, 212

Brentano, Lorenz Peter (1813—1891), bádenský maloburžoazní demokrat, povoláním advokát; roku 1848 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu; roku 1849 předseda bádenské prozatímní vlády; po porážce bádensko-falckého povstání emigroval do Švýcarska a později do USA. — 348, 375

Brentano, Lujo (1844—1931), německý buržoazní ekonom, katedrový socialista. — 226, 524, 525

Bright, John (1811—1889), anglický továrník, buržoazní politik, jeden z vůdců freetraderů a zakladatelů Ligy proti obilním zákonům; na počátku šedesátých let vůdce levého křídla liberální strany; byl několikrát ministrem v liberálních kabinetech. — 222

Broadhouse, John, viz *Hyndmann*, Henry

Broadhurst, Henry (1840—1911), anglický politik, jeden z vůdců tradeunionů, reformista, povoláním zedník, později zaměstnán v odborech; tajemník parlamentního výboru kongresu tradeunionů (1875—1890), za liberální stranu člen parlamentu, roku 1866 náměstek ministra vnitra. — 551

Brousse, Paul Louis Marie (1854 až 1912), francouzský maloburžoazní

socialista, lékař, účastník Pařížské komuny; po její porážce žil v emigraci, přimkl se k anarchistům; v roce 1879 vstoupil do francouzské Dělnické strany; jeden z vůdců a ideologů posibilistů, oportunistického směru ve francouzském socialistickém hnutí. — 505

Bückler, Johann (1777—1803), vůdce loupežníků v Porýnském Hesensku; měl přezdívku Janek Hrdlořez (Schinderhannes); v německé literatuře byla postava Janka Hrdlořeza po dlouhou dobu obklopena romantickou aureolou „šlechetného loupežníka", bojovníka proti nespravedlivosti, ochránce chudých. — 221

Bugge, Elseus Sophus (1833—1907), norský filolog, profesor v Kristianii (Oslo), autor vědeckých pojednání o staroskandinávské literatuře a mytologii. — 164

Büchner, Georg (1813—1837), německý dramatik a spisovatel, revoluční demokrat, v roce 1834 jeden z organizátorů tajné revoluční Společnosti lidských práv v Giessenu, autor provolání k hesenským sedlákům, vydaného s heslem „Mír chýším! Válku palácům!" — 239

Büchner, Ludwig (1824—1899), německý fyziolog a filosof, vulgární materialista. — 308

Bürgers, Heinrich (1820—1878), německý radikální publicista, spolupracovník „Rheinische Zeitung" (1842—1843), roku 1848 člen kolínské obce Svazu komunistů, jeden z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung"; od roku 1850 člen ústředního výboru Svazu komunistů, v kolínském procesu proti komunistům (1852) byl odsouzen k šesti letům vězení; později národní liberál. — 47, 254

Burrows, Herbert (1845—1922), anglický úředník, buržoazní radikál, přimkl se k socialistickému hnutí; jeden ze zakladatelů Sociálně demokratické federace; jeden z organizátorů tradeunionistického hnutí nekvalifikovaných dělníků. - 410, 411

Cabet, Étienne (1788—1856), francouzský právník a publicista, utopický komunista; autor utopického románu „Voyage en Icarie" [„Cesta do Ikarie"]. — 384, 516

Caesar, Gaius Julius (asi 100—44 před n. l.), římský vojevůdce a státník; autor „Zápisků o válce galské". — 63, 64, 75, 76, 121, 160, 162, 166 až 168, 170, 172

Caligula, Gaius Caesar (12—41), římský císař (37—41). — 43

Camélinat, Zéphirin (1840—1932), představitel francouzského dělnického hnutí, povoláním bronzař; jeden z vůdců pařížské sekce I. internacionály, účastník Pařížské komuny, po její porážce emigroval do Anglie, po amnestii se vrátil do Francie, od roku 1885 člen poslanecké sněmovny; od roku 1920 člen Komunistické strany Francie. — 570

Camphausen, Ludolf (1803—1890), německý bankéř, jeden z vůdců porýnské liberální buržoazie; v březnu až červnu 1848 byl pruským ministerským předsedou, prováděl zrádcovskou politiku dohody s reakcí. — 453

Carvalho (1862—1919), portugalský spisovatel a žurnalista; socialista. — 570

Cavour, Camillo Benso, hrabě (1810 až 1861), italský státník, ideolog a vůdce liberálně monarchistické buržoazie a zburžoaznělé šlechty; předseda sardinské vlády (1852—1859, 1860—1861), prováděl politiku sjednocení Itálie shora pod hegemonií savojské dynastie, spoléhal na podporu Napoleona III.; v roce 1861 předseda první italské vlády. — 446

Cipriani, Amilcare (1844—1918), italský socialista; v šedesátých letech stoupenec Garibaldiho; účastník Pařížské komuny; místopředseda mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. —569

Civilis, Julius Claudius (1. století), vůdce germánského kmene Batáviů, kteří stáli v čele povstání germánských a galských kmenů proti římské nadvládě (69—70 nebo 71). — 165

Claudiové, jméno římského patricijského rodu. — 149

Claudius (Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus) (10 před n. l. až 54 n. l.), římský císař (41—54). — 43

Clausewitz, Karl von (1780—1831), pruský generál, buržoazní vojenský teoretik; v letech 1812—1814 sloužil v ruské armádě. — 378

Clemenceau, Georges Benjamin (1841 až 1929), francouzský buržoazní publicista a politik, od osmdesátých let vůdce radikální strany; ministerský předseda (1906—1909 a 1917 až 1920); vedl imperialistickou politiku. — 258, 259, 555

Cluseret, Gustave Paul (1823—1900), francouzský politik, člen I. internacionály, bakuninovec; roku 1870 se zúčastnil povstání v Lyonu a Marseille, člen Pařížské komuny, po její porážce emigroval; po amnestii se vrátil do Francie, od roku 1888 člen poslanecké sněmovny, přimkl se k socialistům; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 570

Cobden, Richard (1804—1865), anglický továrník v Manchesteru, buržoazní politik, jeden z vůdců freetraderů, zakladatel Ligy proti obilním zákonům; člen parlamentu. — 402

Coulanges, viz *Fustel de Coulanges*, Numa Denis

Crawfordová, Emily (1831—1915), anglická žurnalistka, dopisovatelka řady anglických novin v Paříži. — 466

Crépin, Georges, francouzský žurnalista; socialista; od roku 1889 člen národní rady francouzské Dělnické strany. — 549, 570

Croll, Cornelius (1857—1895), holandský publicista, sociální demokrat. — 539—541, 553, 569

Cunninghame-Graham, Robert Bontine (1852—1936), skotský spisovatel; původem aristokrat, v osmdesátých a devadesátých letech se účastnil socialistického a dělnického hnutí; člen parlamentu, delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; později hrál rozhodující úlohu ve skotském národním hnutí. — 569

Cuno, Theodor Friedrich (1846—1934), představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí, socialista; aktivně pracoval v I. internacionále; po haagském kongresu v roce 1872 emigroval do USA; později jeden z vůdců americké dělnické organizace Rytíři práce (The Knights of

Labor); spolupracoval s listem „New Yorker Volkszeitung". — 531

Cunow, Heinrich Wilhelm Karl (1862 až 1936), německý sociální demokrat, historik, sociolog a etnograf; v osmdesátých a devadesátých letech stál na straně marxistů; později revizionista, za první války sociálšovinista. — 93

Cuvier, Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert, baron *de* (1769 až 1832), francouzský přírodovědec, známý svými pracemi ze srovnávací anatomie, paleontologie a zoologie; tvůrce protivědecké idealistické teorie katastrof. — 67

Daniels, Roland (1819—1855), německý lékař, od roku 1850 člen kolínského ústředního výboru Svazu komunistů, jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům (1852), porota jej zprostila viny; jako jeden z prvních se pokoušel aplikovat dialektický materialismus v oblasti přírodních věd; Marxův a Engelsův přítel. — 254

Danielsson, Axel Ferdinand (1863 až 1899), švédský sociální demokrat, publicista. — 570

Daniluk, Józef (1842—1904), polský sociální demokrat, spisovatel. — 569

Dante, Alighieri (1265—1321), velký italský básník. — 413

Darwin, Charles Robert (1809—1882), anglický přírodovědec, zakladatel nauky o původu a vývoji druhů rostlin a živočichů. — 34, 310, 325, 385, 523, 524

Daumas, Augustin Honoré (nar. roku 1826), francouzský politik, povoláním mechanik, v sedmdesátých a osmdesátých letech zvolen do poslanecké sněmovny; koncem osmdesátých let člen senátu; roku 1889 člen pařížské městské rady, přimkl se k socialistické skupině; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 549, 570

Defranceschi, Giuseppe, italský socialista. — 569

Démosthenes (384—322 před n. l.), řecký řečník a politik, vůdce protimakedonské strany v Aténách; stoupenec otrokářské demokracie. — 129

Descartes (Cartesius), René (1596 až 1650), francouzský dualistický filosof, matematik a přírodovědec. — 306, 308

Deville, Gabriel (nar. roku 1854), francouzský publicista, sociální demokrat; aktivní pracovník francouzské Dělnické strany; autor populárního výkladu prvního dílu „Kapitálu" a různých filosofických, ekonomických a historických prací; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; počátkem dvacátých let přestal pracovat v dělnickém hnutí. — 549, 561, 570

Diderot, Denis (1713—1784), francouzský filosof, představitel mechanického materialismu, ateista, jeden z ideologů francouzské revoluční buržoazie, osvícenec, hlavní představitel encyklopedistů; v roce 1749 byl pro jeden svůj spis odsouzen k ročnímu vězení. — 312

Diego, Francisco, španělský socialista, člen Národního výboru Socialistické dělnické strany Španělska. — 569

Dietz, Johann Heinrich Wilhelm (1843 až 1922), německý nakladatel, sociální demokrat; zakladatel nakla-

datelství J. H. W. Dietz, pozdějšího nakladatelství sociálně demokratické strany ve Stuttgartu; od roku 1881 člen Říšského sněmu. — 569

Dietzgen, Joseph (1828—1888), německý sociální demokrat, filosof-samouk; samostatně došel k základním zásadám dialektického materialismu; povoláním kožařský dělník. — 323

Dikaiarchos (4. stol. před n. l.), řecký učenec, žák Aristotelův, autor řady historických, politických, filosofických, zeměpisných aj. prací. — 130

Diodór(os) Sicilský (asi 80—29 před n. l.), řecký historik, autor díla „Co zbývá z ‚Knihovny historické'". — 164, 172

Diogenes ze Sinope (asi 404—323 před n. l.), řecký kynický filosof, k jehož životu a podivínství se váže mnoho pověstí, například že bydlel v sudu nebo že hledal v pravé poledne se svítilnou člověka. — 552

Dionýsios Halikarnaský (1. stol. před n. l.—1. stol. n. l.), řecký historik a rétor, autor díla „Rómaiké archaiologia" [„Římské dějiny"]. — 133

Disraeli, Benjamin, od roku 1876 hrabě *Beaconsfield* (1804—1881), anglický státník a spisovatel, jeden z předáků toryů, ve druhé polovině 19. století vůdce konzervativní strany; kancléř pokladu (ministr financí) (1852, 1858—1859 a 1866—1868), ministerský předseda (1868 a 1874—1880). — 339

Dobosy, maďarský pekař. — 411

Došek, František, český dělník, sociální demokrat. — 569

Drakulis, Platon E., řecký socialista, publicista. — 563

Dühring, Eugen Karl (1833—1921), německý eklektický filosof a vulgární ekonom, představitel reakčního maloburžoazního socialismu; ve své filosofii slučoval idealismus, vulgární materialismus a pozitivismus; metafyzik; v letech 1863—1877 soukromý docent na berlínské universitě. — 493

Dureau de La Malle, Adolphe Jules César Auguste (1777—1857), francouzský básník a historik. — 156

Eccarius, Johann Georg (1818—1889), pracovník mezinárodního a německého dělnického hnutí; povoláním krejčí; emigrant v Londýně; člen Svazu spravedlivých, později Svazu komunistů; jeden z vůdců Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně; člen generální rady I. internacionály, delegát všech kongresů a konferencí I. internacionály; stoupenec Marxovy linie, na jaře 1872 se přiklonil k reformistickým vůdcům anglických tradeunionů. — 246

Edmonds, Thomas Rowe (1803—1889), anglický ekonom, utopický socialista, vyvozoval z Ricardovy teorie socialistické závěry. — 207

E(h)rhard, Johann Ludwig Albert (nar. asi 1820), obchodní příručí v Kolíně nad Rýnem, člen Svazu komunistů, jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům (1852), porotou byl osvobozen. — 254

Eisenbart, Johann Andreas (1661 až 1727), německý lékař, chirurg; přes dobré medicínské znalosti používal ve své praxi šarlatánských léčebných metod; „doktor Eisenbart" byl

v německé lidové tvorbě vzorem mastičkáře. — 215

Elsner, Karl Friedrich Moritz (1809 až 1894), slezský politik, radikál a publicista; v roce 1848 poslanec pruského Národního shromáždění (levé křídlo); v padesátých letech redaktor „Neue Oder-Zeitung". — 49

Engels, Bedřich (1820—1895) (viz životopisná data). — 33, 34, 36—38, 42, 44, 45, 47—53, 56—58, 68, 84, 95, 98, 102, 135, 138, 149, 159, 160, 162, 203, 206, 207, 218, 221, 229, 232, 236—238, 240, 241, 244—249, 252—254, 256—261, 263—268, 279, 281, 282, 285—288, 321, 337, 338, 346, 352, 354, 355, 362—364, 371, 373, 375, 376, 379, 380, 384—389, 394, 395, 406, 407, 413, 418, 432, 440, 444, 446, 452, 453, 462, 463, 473, 493, 494, 497—499, 503—505, 507, 512, 525, 529—532, 565

Espinas, Alfred Victor (1844—1922), francouzský buržoazní filosof a sociolog; stoupenec evoluční teorie. — 69, 70

Euripides (asi 480—asi 406 před n. l.), řecký dramatik, autor tragédií. — 97

Ewerbeck, August Hermann (1816 až 1860), německý lékař a publicista, vedl pařížské obce Svazu spravedlivých, později byl člen Svazu komunistů, z něhož roku 1850 vystoupil. — 245, 254

Fabiovci, jméno římského patricijského rodu. — 153

Fairchild, Charles Stebbins (1842 až 1924), americký právník a finančník, ministr financí (1887—1889). — 396

Farjat, Gabriel, francouzský socialista, povoláním tkadlec; roku 1879 spoluzakladatel francouzské Dělnické strany, roku 1886 generální tajemník Národní federace odborových svazů ve Francii, delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 552, 553, 559

Fecenia Hispalla, římská propuštěná otrokyně. — 151

Féline, Georges, francouzský odborový a družstevní pracovník, socialista, blanquista; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 548, 570

Ferdinand V. Katolický (1452—1516), kastilský král (1474—1504) a regent (1507—1516), jako Ferdinand II. král aragonský (1479—1516). — 86

Ferguson, Adam (1723—1816), skotský buržoazní historik, filosof a sociolog. — 267

Ferroul, Joseph Antoine Jean Frédéric Ernest (1853—1921), francouzský lékař, politik a publicista, socialista; od roku 1888 člen poslanecké sněmovny, delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 549, 570

Ferry, Jules François Camille (1832 až 1893), francouzský advokát, publicista a politik, jeden z vůdců umírněných buržoazních republikánů, člen vlády národní obrany, starosta Paříže (1870—1871), bojoval proti revolučnímu hnutí; předseda vlády (1880—1881 a 1883—1885), vedl dobyvačnou koloniální politiku. — 258, 555

Feuerbach, Ludwig (1804—1872), německý materialistický filosof předmarxovského období; ideolog nejradikálnějších demokratických vrstev německé buržoazie, které měly zájem na buržoazně demokratic-

ských svobodách; jeho materialistické učení patří k nejdůležitějším prvkům německého národního kulturního dědictví; v posledních letech života se zajímal o socialistickou literaturu a roku 1870 vstoupil do Sociálně demokratické dělnické strany. — 291, 293, 295, 302, 303, 306—321, 387, 388, 512

Filón Alexandrijský (asi 20 před n. l. až asi 54 n. l.), hlavní představitel židovsko-helenistické náboženské filosofie v Alexandrii na počátku 1. století, jeho učení mělo veliký vliv na utváření křesťanské teologie. — 40

Fison, Lorimer (1832—1907), anglický etnograf, badatel v Austrálii, misionář na ostrovech Fidži (1863—1871 a 1875—1884) a v Austrálii (1871 až 1875 a 1884—1888); autor řady prací o australských a fidžijských kmenech; od roku 1871 vědecky spolupracoval s Alfredem Williamem Howittem; napsali díla „Kamilarojové a Kurnaové" a „Plemeno kurnajské, jeho obyčeje v době míru a války". — 76, 78, 80

Flocon, Ferdinand (1800—1866), francouzský politik a publicista, maloburžoazní demokrat; jeden z redaktorů listu „Réforme"; roku 1848 člen prozatímní vlády. — 250

Flöckinger, H., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Fould, Achille (1800—1867), francouzský bankéř a politik, orleanista, později bonapartista; ministr financí (1849—1852 a 1861—1867); státní ministr a ministr císařského dvora (1852—1860). — 458

Fourier, François Marie Charles (1772 až 1837), francouzský utopický socialista. — 103, 181, 203, 384, 511

Frankel, Leo (1844—1896), průkopník dělnického hnutí v Uhrách a mezinárodního dělnického hnutí; povoláním zlatník; člen Pařížské komuny, člen generální rady I. internacionály (1871—1872), jeden ze zakladatelů Všeobecné dělnické strany Uher (1880), jeden z místopředsedů mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; Marxův a Engelsův spolubojovník. — 569

František I. (1768—1835), rakouský císař (1804—1835); jako František II. císař tzv. Svaté říše římské národa německého (1792—1806). — 447

František Josef I. (1830—1916), rakouský císař (1848—1916). — 448

Freeman, Edward Augustus (1823 až 1892), anglický historik, liberál, profesor na oxfordské universitě. — 58

Freiligrath, Ferdinand (1810—1876), německý básník, zprvu romantik, později revoluční básník, v letech 1848—1849 jeden z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung", člen Svazu komunistů, v letech 1851—1868 emigrant v Londýně; v padesátých letech zanechal revolučního boje. — 37, 38, 254

Friemel, A., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Frohme, Karl Franz Egon (1850—1933), německý sociální demokrat, publicista; v sedmdesátých letech lassallovec, později jeden z vůdců oportunistického křídla německé sociálně demokratické strany; v roce 1881 poslanec Říšského sněmu; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 569

Fustel de Coulanges, Numa Denis (1830

až 1889), francouzský buržoazní historik, autor prací o dějinách antiky a středověké Francie. — 133

Gaius (2. století), římský právník, významný systematik římského práva. — 91

Galba (Servius Sulpicius Galba) (asi 5 před n. l.—69 n. l.), římský státník, v šedesátých letech místodržitel provincie Tarragona ve Španělsku; po smrti císaře Nerona v červnu 68 prohlášen císařem; v lednu 69 padl za oběť spiknutí pretoriánů, které organizoval Otho v době povstání vojsk a lidu proti Galbově vládě. — 43

Galle, Johann Gottfried (1812—1910), německý astronom, v roce 1846 objevil Leverrierem vypočítanou planetu Neptun. — 306

Garibaldi, Giuseppe (1807—1882), italský revolucionář, demokrat, vůdce národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; v padesátých až šedesátých letech vedl boj italského lidu za národní osvobození a sjednocení země; roku 1860 vedl revoluční tažení do jižní Itálie; účastník válek proti Rakousku (1848—1849, 1859, 1866). — 233, 350, 445, 476

Garside, americký profesor. — 534

George, Henry (1839—1897), americký publicista a maloburžoazní ekonom; propagoval ideu znárodnění půdy buržoazním státem jako prostředek k řešení všech sociálních rozporů kapitalistické společnosti; snažil se dostat do čela amerického dělnického hnutí a vést je cestou buržoazního reformismu. — 366—368

Gercen, Alexandr Ivanovič (1812 až 1870), ruský revoluční demokrat, materialistický filosof, publicista a spisovatel; roku 1847 emigroval; v Londýně založil vydavatelství „Volnaja russkaja tipografija" [„Svobodná ruská tiskárna"]. Vydával sborník „Poljarnaja Zvezda" a list „Kolokol". — 377, 384

Gerin, A., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Gervinus, Georg Gottfried (1805—1871), německý buržoazní historik a politik, liberál; od roku 1844 profesor v Heidelbergu. — 452

Gfrörer, August Friedrich (1803 až 1861), německý teolog a historik, autor prací o dějinách křesťanství a církve, představitel tübingenské školy; od roku 1846 profesor na freiburské universitě. — 39

Giers, Nikolaj Karlovič (1820—1895), ruský diplomat, vyslanec v Teheránu (od roku 1863), v Bernu (od roku 1869), ve Stockholmu (od roku 1872), náměstek ministra zahraničních věcí (1875—1882), ministr zahraničních věcí (1882 až 1895). — 342, 343

Giffen, Robert (1837—1910), anglický buržoazní ekonom a statistik, finanční odborník; vedoucí statistického oddělení v Board of Trade [ministerstvo obchodu] (1876 až 1897). — 226

Giraud-Teulon, Alexis (nar. roku 1839), profesor historie v Ženevě. — 69, 70, 94

Gladstone, William Ewart (1809 až 1898), anglický státník, tory, později peelovec, v druhé polovině 19. století předák liberální strany, ministerský předseda (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). 134, 219, 340, 531

Gniocchi-Viani, Osvaldo (1837—1917), italský demokrat, stoupenec Garibaldiho, od sedmdesátých let pracovník v dělnickém a socialistickém hnutí, publicista, aktivně se podílel na činnosti I. internacionály v Itálii (1872—1873), jeden ze zakladatelů italské dělnické strany (1882). — 569

Godwin, William (1756—1836), anglický maloburžoazní spisovatel a publicista, racionalista, jeden z ideových původců anarchismu. — 519, 525

Goegg, Amand (1820—1897), německý novinář, maloburžoazní demokrat, roku 1849 člen bádenské prozatímní vlády, po porážce revoluce emigroval, v sedmdesátých letech se přiklonil k německé sociální demokracii. — 253

Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832), německý spisovatel a myslitel; známý též svými pracemi z oblasti přírodních věd. — 38, 73, 296, 299, 309, 478

Gould, Jay (1836—1892), americký milionář, železniční podnikatel a finančník. — 457

Govone, Giuseppe (1825—1875), italský generál a státník, účastník válek proti Rakousku (1848—1849, 1859 a 1866), v dubnu 1866 vedl vyjednávání s Bismarckem; ministr války (1869—1870). — 462—464

Gray, John (1798—1850), anglický ekonom, utopický socialista, pokračovatel Roberta Owena; jeden z autorů teorie „pracovních peněz". — 210, 212, 215, 218

Grillenberger, Karl (1848—1897), německý dělník, později publicista, sociální demokrat; od roku 1881 člen Říšského sněmu; v devadesátých letech patřil k oportunistickému křídlu německé sociálně demokratické strany. — 569

Grimm, Jacob (1785—1863), významný německý filolog a kulturní historik, autor prací o dějinách německého jazyka, práva, mytologie a literatury. — 163

Grimpe, Hermann (1855—1907), německý sociální demokrat, povoláním truhlář; od konce sedmdesátých let emigrant ve Francii; roku 1886 delegát mezinárodní odborové konference v Paříži. — 536, 552

Gröben, Karl, hrabě von (1788—1876), pruský generál, velitel armádního sboru, který se účastnil potlačení bádensko-falckého povstání z roku 1849; člen panské sněmovny od roku 1854. — 349

Grote, George (1794—1871), anglický buržoazní historik, autor mnohasvazkového díla „Dějiny Řecka". — 129—132

Grün, Karl (pseudonym Ernst von der Haide) (1817—1887), německý maloburžoazní publicista, v polovině čtyřicátých let jeden z hlavních představitelů „pravého" socialismu; za revoluce 1848—1849 maloburžoazní demokrat, poslanec pruského Národního shromáždění (levé křídlo); v roce 1874 vydal korespondenci a literární pozůstalost Ludwiga Feuerbacha. — 302

Guesde, Mathieu Basile, zvaný Jules (1845—1922), představitel francouzského a mezinárodního dělnického a socialistického hnutí; nejprve buržoazní republikán, v první polovině sedmdesátých let se přimkl k anarchistům; později spoluzakladatel francouzské Dělnické strany (1879), propagátor ideí marxismu ve Fran-

cii, několik let vůdce revolučního křídla francouzského socialistického hnutí, bojoval proti oportunismu; za první světové války sociálšovinista. — 549, 560, 561, 565, 570

Guizot, François Pierre Guillaume (1787—1874), francouzský historik a státník, orleanista, v letech 1840 až 1848 vedl vnitřní i zahraniční politiku Francie; zastánce zájmů velké finanční buržoazie. — 328

Gustav I. Vasa (1496—1560), švédský král (1523—1560). — 432

Habsburkové, dynastie císařů tzv. Svaté říše římské (od roku 1273 do roku 1806 s přestávkami), rakouských císařů (od roku 1804) a císařů rakousko-uherské monarchie (1867 až 1918). — 51

Hall, Charles (asi 1745—asi 1825), anglický národní ekonom, utopický socialista, autor knihy „Effects of civilisation on the people in European states" [„Vliv civilizace na obyvatelstvo evropských států"]. — 519, 525

Hansemann, David Justus (1790—1864), německý velkokapitalista, jeden z vůdců porýnské liberální buržoazie; v březnu—září 1848 pruský ministr financí; vedl zrádcovskou politiku paktování s kontrarevolucí. — 453

Hardie, James Keir (1856—1915), anglický horník, později publicista, představitel anglického dělnického hnutí, reformista; zakladatel a vůdce Skotské dělnické strany (od roku 1888) a Nezávislé dělnické strany (od roku 1893), jeden z aktivních vůdců Labour Party. — 569

Harm, Friedrich (1844—1905), německý obchodník, sociální demokrat; od roku 1884 člen Říšského sněmu; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 569

Harney, George Julian (1817—1897), pracovník anglického dělnického hnutí, jeden z vůdců levého chartistického křídla, redaktor listu „The Northern Star", „The Red Republican" a mnoha jiných chartistických periodických publikací, byl ve spojení s Marxem a Engelsem. — 245, 380

Harring, Harro (1798—1870), německý spisovatel, maloburžoazní radikál; od roku 1828 (s přestávkami) žil v emigraci v různých zemích. — 245

Hartmann, Lev Nikolajevič (1850 až 1908), ruský revolucionář, narodnik; roku 1879 se podílel na atentátu na Alexandra II., emigroval potom do Francie, později do Anglie a roku 1881 do USA. — 219

Haupt, Hermann Wilhelm (nar. asi 1831), německý obchodní příručí, člen Svazu komunistů v Hamburku, jeden ze zatčených při kolínském procesu proti komunistům, při vyšetřování zrádcovsky vypovídal; když byl policií zproštěn obžaloby, vystěhoval se do Brazílie. — 254

Häusser, Ludwig (1818—1867), německý historik a politik, liberál, profesor v Heidelbergu. — 452

Headingley, viz *Smith*, Adolph

Hecker, Friedrich Karl (1811—1881), bádenský republikán, maloburžoazní demokrat, jeden z vůdců bádenského povstání v dubnu 1848; po jeho porážce emigroval do Švýcarska, později do USA, jako plukovník

se zúčastnil občanské války na straně Severu. — 347

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770 až 1831), význačný představitel německé klasické filosofie, objektivní idealista, nejvšestranněji rozpracoval idealistickou dialektiku; ideolog německé buržoazie. — 196, 295 až 303, 305—307, 309, 311, 316, 317, 321—324, 326, 327, 330, 332, 387, 388

Heine, Heinrich (1797—1856), velký německý revoluční básník. — 36 až 38, 295, 475

Heinz, T., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Herodes (asi 62—4 před n. l.), palestinský král (40—4 před n. l.). — 154

Hérodot (asi 484—asi 425 před n. l.), starořecký historik. — 76, 97

Herrfurth, Ernst Ludwig (1830—1900), pruský státník, ministr vnitra (1888 až 1892). — 408

Herwegh, Georg (1817—1875), německý básník, maloburžoazní demokrat; po únorové revoluci jeden z vůdců Německé demokratické společnosti v Paříži; v roce 1848 jeden z organizátorů dobrovolnické legie německých emigrantů, kteří se v dubnu účastnili bádenského povstání; později se přiklonil k Lassallovi. — 249

Heusler, Andreas (1834—1921), švýcarský buržoazní právník, profesor v Basileji, autor prací o švýcarském a německém právu. — 92

Hinkel, Karl (1794—1817), německý student, účastník opozičního studentského hnutí za sjednocení Německa. — 440

Hirschfeld, Karl Ulrich Friedrich Wilhelm Moritz von (1791—1859), pruský generál, roku 1849 velel armádnímu sboru operujícímu proti bádensko-falckým povstalcům. — 349

Hobbes, Thomas (1588—1679), anglický filosof, představitel mechanického materialismu; Hobbesovy sociálně politické názory měly výrazně protidemokratickou tendenci. — 306

Hodgskin, Thomas (1787—1869), anglický ekonom a publicista; hájil zájmy proletariátu; kritizoval kapitalismus z pozic utopického socialismu a využíval přitom Ricardovy teorie. — 525

Hoffmann, Norbert, rakouský sociální demokrat, povoláním dělník, soustružník jantaru. — 569

Hoffmann von Fallersleben, August Heinrich (1798—1874), německý buržoazní básník a filolog. — 441

Hohenštaufové, dynastie císařů tzv. Svaté říše římské (1138—1254). — 432, 440

Hohenzollern, Leopold, princ, od roku 1885 kníže (1835—1905), jeden člen rodu Hohenzollernů, roku 1870 pretendent na španělský trůn. — 469

Hohenzollernové, dynastie braniborských kurfiřtů (1415—1701), pruských králů (1701—1918) a německých císařů (1871—1918). — 51, 446

Homér, pololegendární starořecký epický básník, autor „Iliady" a „Odyssey". — 38, 63, 64, 95, 96, 132—134

Höpfner, Friedrich Eduard Alexander von (1797—1858), pruský generál, vojenský spisovatel. — 377, 378

Hopkins, Thomas (počátek 19. století), anglický ekonom. — 207, 525

Horác (Quintus Horatius Flaccus) (65—8 před n. l.), významný římský básník. — 38, 405

Howitt, Alfred William (1830—1908),

anglický etnograf a badatel v Austrálii, koloniální úředník v Austrálii (1862—1901), autor řady výzkumných prací o australských kmenech; roku 1871 spolu s Lorimerem Fisonem napsal díla „Kamilarojové a Kurnaové", „Plemeno kurnajské, jeho obyčeje v době míru a války". — 78, 80

Humbert, Alfonse (nar. roku 1844), francouzský socialista, publicista; účastník Pařížské komuny, po její porážce byl ve vyhnanství na Nové Kaledonii, po amnestii se vrátil do Francie, od roku 1886 člen pařížské městské rady, od roku 1893 člen poslanecké sněmovny; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 570

Hume, David (1711—1776), anglický filosof, subjektivní idealista, agnostik, buržoazní historik a ekonom. — 306

Huschke, Georg Philipp Eduard (1801 až 1886), německý buržoazní právník, autor prací o římském právu. — 153

Huskisson, William (1770—1830), anglický státník, tory, ministr obchodu (1823—1827), přívrženec hospodářských ústupků průmyslové buržoazii; zavedl tarify a slevy na dovozní cla určitých zboží. — 397

Hybeš, Josef (1850—1921), pracovník českého a rakouského dělnického hnutí, povoláním tkadlec, později publicista; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; v letech 1897—1917 člen poslanecké sněmovny; později jeden ze zakladatelů Komunistické strany Československa. — 569

Hyndman, Henry Mayers (1842—1921), (v osmdesátých letech vystupoval pod pseudonymem John Broadhouse), anglický socialista, reformista; jeden ze zakladatelů a vůdců Demokratické federace (1881), která se později změnila na Sociálně demokratickou federaci (1884); zastával oportunistickou a sektářskou linii v dělnickém hnutí, později jeden z vůdců Britské socialistické strany, v roce 1916 pro imperialistickou válečnou propagandu byl ze strany vyloučen. — 261—268, 543, 550, 563, 566

Champion, Henry Hyde (1857—1928), anglický socialista, vydavatel a publicista; do roku 1887 člen Sociálně demokratické federace, později jeden z vůdců volebního labouristického sdružení (Labour Electoral Association) tradeunionů v Londýně; redaktor a vydavatel listu „Labour Elector"; udržoval nějakou dobu spojení s konzervativci, v devadesátých letech emigroval do Austrálie, kde se aktivně účastnil dělnického hnutí. — 569

Chauvière, Emmanuel Jean Jules (1850 až 1910), francouzský socialista, blanquista, publicista; účastník Pařížské komuny; člen pařížské městské rady; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 549, 570

Iglesias Posse, Pablo (1850—1925), představitel španělského dělnického a socialistického hnutí, povoláním typograf; proletářský publicista; člen španělské federální rady I. internacionály (1871—1872), Nové madridské federace (1872—1873);

bojoval proti anarchistickému vlivu; roku 1879 spoluzakladatel Socialistické dělnické strany Španělska, později jeden z vůdců reformistického křídla; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 569

im Thurn, Everard Ferdinand (1852 až 1932), anglický koloniální úředník, cestovatel a antropolog. — 304

Irenaeus (řec. Eirenaios) (asi 130—asi 202), Řek z Malé Asie, od roku 177 lyonský biskup; ve svých dílech vystupoval proti kacířství a založil křesťanskou dogmatiku. — 43

Irminon (zemř. asi 826), opat kláštera v Saint-Germain-des-Prés nedaleko Paříže (812—817). — 179

Ivan III. (1440—1505), moskevský velkokníže (1462—1505). — 431

Jaclard, Charles Victor (1834—1903), francouzský socialista, publicista, blanquista, člen I. internacionály; stoupenec Marxův; za Pařížské komuny velitel jedné legie národní gardy; po porážce Komuny emigroval do Švýcarska, později do Ruska; při amnestii roku 1880 se vrátil do Francie, kde dále pracoval v socialistickém hnutí. — 549, 569, 570

Jacques, Édouard Louis Auguste (nar. roku 1828), francouzský podnikatel, buržoazní politik, umírněný republikán; od roku 1871 člen pařížské městské rady; od roku 1887 předseda generální rady departementu Seine; kandidát spojených buržoazních republikánů při volbách do poslanecké sněmovny v lednu 1889. — 543, 554

Jacobi, Abraham (1830—1919), německý lékař, člen Svazu komunistů, jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům (1852); porota jej zprostila viny, ale pro „urážku veličenstva" zůstal dále ve vazbě; roku 1853 emigroval do Anglie, později do USA, kde propagoval v tisku ideje marxismu; účastnil se občanské války na straně severních států; později president Akademie lékařských věd v New Yorku (1885—1889), profesor a president mnoha lékařských institucí; autor řady lékařských publikací. — 254

Jameson, John. — 542

Janek Hrdlořez, viz *Bückler*, Johann

Jaroslav Moudrý (978—1054), kyjevský velkokníže (1019—1054). — 92

Jindřich IV. (1553—1610), francouzský král (1589—1610). — 473

Josef II. (1741—1790), syn a spoluvladař císařovny Marie Terezie (1765—1780), rakouský císař (1780 až 1790), císař tzv. Svaté říše římské (1765—1790). — 447

Juliové, jméno římského patricijského rodu. — 162

Juvenál (Decimus Iunius Iuvenalis) (nar. asi 60 — zemř. po roce 127), významný římský satirický básník. — 38

Kálnoky, Gustav (1832—1898), rakouský státník, velvyslanec v Petrohradě (1880—1881), předseda císařské ministerské rady a ministr zahraničních věcí (1881—1895). — 343

Kalvín, Jan (1509—1564), významný reformátor, zakladatel jednoho z protestantských směrů — kalvinismu, který vyjadřoval zájmy buržoazie v době prvotní akumulace kapitálu. — 334

Kamenskij, Gavril Pavlovič (1824 až 1898), ruský ekonom, agent carské vlády v zahraničí, roku 1872 odsouzen v nepřítomnosti švýcarskými soudy k trestu vězení za padělání bankovek. — 220

Kant, Immanuel (1724—1804), významný německý filosof, hlavní představitel německého idealismu. — 297, 306, 307, 308, 311, 319

Karel, arcivévoda, viz *Karl Ludwig Johann*

Karel VIII. (1470—1498), francouzský král (1483—1498). — 430

Karel Smělý (1433—1477), burgundský vévoda (1467—1477). — 426

Karel Veliký (asi 742—814), francký král (768—800) a římský císař (800 až 814). — 178—180, 274, 432

Karl Ludwig Johann (1771—1847), rakouský arcivévoda, polní maršál, vrchní velitel rakouské armády ve válkách proti Francii (1796, 1799, 1805 a 1809), ministr války (1805 až 1809). — 474

Kaulbars, Nikolaj Vasiljevič (1842 až 1905), ruský generál, roku 1886 vojenský komisař carské vlády v Bulharsku. — 343

Kautsky, Karl (1854—1938), německý sociální demokrat, publicista, redaktor listu „Die Neue Zeit" (1883 až 1917); v osmdesátých letech obhájce marxismu, později oportunista a ideolog centrismu v německé sociální demokracii a ve II. internacionále. — 389

Kaye, John William (1814—1876), anglický koloniální úředník a vojenský historik; autor prací o dějinách a etnografii Indie, ale také o dějinách anglických koloniálních válek v Afghánistánu a Indii. — 76

Kelleyová-Wischnewetzká, Florence (1859 až 1932), americká socialistka, později buržoazní reformistka; přeložila do angličtiny Engelsovu knihu „Postavení dělnické třídy v Anglii"; žena ruského emigranta socialisty Wischnewetzkého. — 363, 385

Kinkel, Gottfried (1815—1882), německý básník a publicista, maloburžoazní demokrat, účastník bádensko-falckého povstání z r. 1849. Odsouzen pruským soudem k doživotnímu žaláři, v roce 1850 uprchl z vězení a emigroval do Anglie; jeden z vůdců maloburžoazní emigrace v Londýně; vystupoval proti Marxovi a Engelsovi. — 253

Kitz, Frank, anglický socialista, člen Socialistické ligy; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 569

Klapka, György (1820—1892), maďarský generál, za revoluce v letech 1848—1849 velel jedné maďarské revoluční armádě; roku 1849 emigroval; v padesátých letech byl ve spojení s bonapartistickými kruhy; za prusko-rakouské války roku 1866 velitel jedné maďarské legie, která byla pruskou vládou zorganizována ve Slezsku, aby se účastnila této války; v roce 1867 po amnestii se vrátil do Uher. — 233, 463

Klein, Johann Jakob (nar. asi 1818), lékař v Kolíně nad Rýnem, člen Svazu komunistů, jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům (1852); porotou zproštěn viny; počátkem šedesátých let pracoval v německém dělnickém hnutí. — 254

Kleisthenes, aténský politik, reformou z let 510—507 před n. l. odstranil

zbytky rodového zřízení a nastolil v Aténách otrokářskou demokracii. — 145

Kloföč, Adolf, český textilní dělník, sociální demokrat. — 569

Kolb, Georg Friedrich (1808—1884), německý politik, publicista a statistik, buržoazní demokrat. — 399

Kopernik, Mikuláš (1473—1543), velký polský astronom, zakladatel heliocentrické světové soustavy. — 306

Kopp, Hermann Franz Moritz (1817 až 1892), německý chemik; autor prací o dějinách chemie. — 314

Korff, Hermann, pruský důstojník, demokrat, propuštěný roku 1847 pro své politické přesvědčení z armády; v letech 1848—1849 odpovědný vydavatel „Neue Rheinische Zeitung"; později emigroval do USA. — 232

Kossuth, Lajos (1802—1894), vůdce maďarského národně osvobozeneckého hnutí, předák buržoazně demokratických živlů v revoluci 1848 až 1849, stál v čele maďarské revoluční vlády; po porážce revoluce emigroval. — 253

Kotzebue, August Friedrich Ferdinand (1761—1819), německý reakční spisovatel a publicista. — 351

Kovalevskij, Maxim Maximovič (1851 až 1916), ruský sociolog, historik, etnograf a právník; liberální politik; autor řady prací o dějinách prvobytné společnosti. — 90, 91, 93, 158, 162, 167

Kralik-Habakuk, Emil, rakouský publicista, sociální demokrat; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 569

Kravčinskij, Sergej Michajlovič (literární pseudonym Stěpňak) (1851 až 1895), ruský publicista a spisovatel, významný představitel revolučního narodnictví v sedmdesátých letech; roku 1878 spáchal v Petrohradě atentát na náčelníka četnictva, potom emigroval a od roku 1884 žil v Anglii. — 219, 570

Kreutzer, Anton (1851—1929), rakouský sociální demokrat; povoláním pekař. — 569

Kriege, Hermann (1820—1850), německý novinář, představitel „pravého" socialismu, v druhé polovině čtyřicátých let vedl skupinu německých „pravých" socialistů v New Yorku. — 245, 246

Kristián, vévoda Glücksburský (1818 až 1906), od roku 1852 dánský následník trůnu, král dánský pod jménem Kristián IX. (1863—1906). — 438

Kropotkin, Petr Alexejevič, kníže (1842 až 1921), ruský revolucionář, geograf a cestovatel, jeden z ideologů anarchismu, odpůrce marxismu; v letech 1876—1917 v emigraci. — 219

Kuhlmann, Georg (nar. roku 1812), tajný agent rakouské vlády, šarlatán; vydával se za proroka, ve čtyřicátých letech hlásal mezi německými dělníky a Weitlingovými stoupenci ve Švýcarsku ideje „pravého" socialismu, zahalené náboženskou frazeologií. — 246

Kühn, Hermann August (1846—1916), německý krejčí, sociální demokrat; po roce 1889 byl několikrát členem Říšského sněmu. — 569

Lafargue, Paul (1842—1911), francouzský socialista, význačný propagátor marxismu, člen generální rady I. internacionály; spoluzakladatel

francouzské Dělnické strany (1879); jeden z organizátorů a delegátů mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; Marxův a Engelsův žák a spolubojovník; muž Marxovy dcery Laury. — 539, 540, 549, 560, 561, 565, 570

Lafarguová, Laura (1846—1911), druhá dcera Karla Marxe, představitelka francouzského dělnického hnutí; v roce 1868 se provdala za Paula Lafargua; aktivně se účastnila organizování mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 565

Lafayette (La Fayette) Marie Joseph Paul, markýz (1757—1834), francouzský státník a generál, představitel velké buržoazie za Francouzské revoluce, jako velitel národní gardy (1789—1791) dal v roce 1791 střílet do republikánské demonstrace na Martově poli; jako velitel armády se v roce 1792 marně pokoušel změnit ji v nástroj kontrarevoluce; po povstání z 10. srpna 1792 uprchl do ciziny; jeden z vůdců buržoazní červencové revoluce z roku 1830. — 51

Lamarck, Jean Baptiste Pierre Antoine (1744—1829), francouzský přírodovědec, zakladatel první evoluční teorie v biologii; předchůdce Darwinův. — 309

Lamartine, Alphonse (1780—1869), francouzský básník, historik a politik, ve čtyřicátých letech buržoazní republikán; roku 1848 ministr zahraničních věcí, fakticky řídil prozatímní vládu. — 250

Lange, Christian Konrad Ludwig (1825 až 1885), německý filolog, autor řady prací o dějinách starého Říma. — 153

Lassalle, Ferdinand (1825—1864), německý maloburžoazní publicista, advokát; v letech 1848—1849 se zúčastnil demokratického hnutí v Porýnské provincii; počátkem šedesátých let se připojil k dělnickému hnutí, byl jedním ze zakladatelů Všeobecného německého dělnického spolku (1863); podporoval politiku sjednocení Německa „shora" pod hegemonií Pruska; šířil ideologii „královského pruského vládního socialismu", iluzi o pokojném přechodu k socialismu, čímž připravil půdu pro oportunismus spojený s pojmem lassallovství. — 202, 383

Lavigne, Raymond Félix (1851—1930), francouzský publicista, socialista, člen francouzské Dělnické strany; od roku 1888 tajemník Národní odborové federace ve Francii; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 548, 569

Lavrov, Petr Lavrovič (1823—1900), ruský sociolog a publicista, jeden z ideologů narodnictví, od roku 1870 žil v emigraci; člen I. internacionály, účastník Pařížské komuny; redaktor řady listů narodnického zaměření; jeden z místopředsedů mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; počátkem sedmdesátých let si dopisoval s Marxem a Engelsem. — 570

Lax, J., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Ledru-Rollin, Alexandre Auguste (1807 až 1874), francouzský publicista a politik, jeden z vůdců maloburžoazních demokratů, redaktor listu „Réforme"; roku 1848 byl členem prozatímní vlády; poslanec Ústavo-

dárného a Zákonodárného shromáždění, kde vedl stranu Hory; po demonstraci z 13. června 1849 emigroval do Anglie; jeden z vůdců maloburžoazní emigrace v Londýně. — 253

Leopold (1790—1852), bádenský velkovévoda (1830—1852). — 506

Lessner, Friedrich (1825—1910), představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí, povoláním krejčí; člen Svazu komunistů, účastník revoluce 1848—1849; v kolínském procesu proti komunistům v roce 1852 odsouzen k třem letům pevnostního vězení; od roku 1856 emigrant v Londýně, člen Německého dělnického vzdělávacího spolku a generální rady I. internacionály; aktivně bojoval za Marxovu linii; později jeden ze zakladatelů Nezávislé dělnické strany v Anglii; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 246, 254

Letourneau, Charles Jean Marie (1831 až 1902), francouzský buržoazní sociolog a etnograf. — 68, 69, 71

Leverrier, Urbain Jean Joseph (1811 až 1877), francouzský astronom a matematik, v roce 1846 vypočítal dráhu tehdy ještě neznámé planety Neptun. — 306

Levi, Leone (1821—1888), anglický buržoazní ekonom, statistik a právník. — 226

Liebknecht, Wilhelm (1826—1900), významný představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí; člen Svazu komunistů; účastník revoluce z let 1848—1849; emigroval do Anglie, v roce 1862 se vrátil do Německa; člen I. internacionály, aktivní bojovník proti lassallovství; propagoval Marxovy myšlenky a prosazoval zásady I. internacionály v německém dělnickém hnutí; od roku 1867 poslanec Říšského sněmu; jeden ze zakladatelů a vůdců německé sociální demokracie, redaktor listu „Volksstaat" (1869—1876); za prusko-francouzské války stál na stanovisku proletářského internacionalismu; v některých otázkách zaujímal kompromisní stanovisko se sklonem k oportunismu; jeden z předsedů mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 376, 465, 539, 540, 552, 560, 565, 569

Lichnowski, Felix, kníže (1814—1848), pruský důstojník, reakcionář, roku 1848 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k pravému křídlu; byl zastřelen revolučními občany za frankfurtského povstání v září 1848; byl vzorem pro satirické postavy v dílech H. Heina „Atta Troll" a Georga Weertha „Život a skutky slavného rytíře Schnapphahnského" — 36, 37, 235

Litner, pruský dělník, anarchista, emigrant ve Francii. — 338

Liutprand z Cremony (asi 922—asi 972), středověký církevní politik a historik langobardského původu; od roku 961 biskup v Cremoně (severní Itálie); autor díla „Odplata". — 175

Livius, Titus (59 před n. l.—17 n. l.), římský historik; autor díla „Od založení města". — 151, 153

Lochner, Georg (nar. asi 1824), pracovník německého dělnického hnutí, povoláním truhlář; člen Svazu komunistů a generální rady I. internacionály; člen Německého dělnic-

kého vzdělávacího spolku v Londýně; Marxův a Engelsův stoupenec a přítel. — 246

Longos (2.—3. stol.), řecký spisovatel. — 108

Longuet, Charles (1839—1903), představitel francouzského dělnického hnutí, novinář, proudhonovec, později posibilista; člen generální rady I. internacionály a Pařížské komuny; v osmdesátých a devadesátých letech zvolen do pařížské městské rady; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; od roku 1872 muž Marxovy dcery Jenny. — 549, 570

Lopatin, German Alexandrovič (1845 až 1918), ruský revolucionář, narodnik, roku 1870 člen generální rady I. internacionály; přeložil velkou část prvního dílu „Kapitálu" do ruštiny; Marxův a Engelsův přítel. — 503—505

Lucemburkové, dynastie českých králů (1310—1437), uherských králů (1387 až 1437) a císařů Svaté říše římské (1308—1437 s přestávkami). — 467

Ludvík Bonaparte, viz *Napoleon III.*

Ludvík Filip (1773—1850), vévoda Orleánský, francouzský král (1830 až 1848). — 239, 258, 259

Ludvík Filip Albert, vévoda Orleánský, hrabě Pařížský (1838—1894), vnuk krále Ludvíka Filipa, pretendent na francouzský trůn pod jménem Filip VII. — 345

Ludvík Napoleon, viz *Napoleon III.*

Ludvík XI. (1423—1483), francouzský král (1461—1483). — 430

Ludvík XIV. (1638—1715), francouzský král (1643—1715). — 335, 474, 479

Lukianos (asi 120—asi 180), řecký satirický spisovatel, ateista. — 73

Luther, Martin (1483—1546), významný reformátor, zakladatel protestantismu (luteránství) v Německu; ideolog německého měšťanstva; za selské války v roce 1525 se postavil na stranu knížat proti vzbouřeným sedlákům a městské chudině. — 334

Macaulay, Thomas (1800—1859), anglický buržoazní historik a politik, whig, člen parlamentu. — 234

Macfarlanová, Helen, aktivní spolupracovnice časopisu „The Democratic Review" (1849—1850) a „The Red Republican" (1850), které vydával vůdce revolučních chartistů George Julian Harney; přeložila „Manifest Komunistické strany" do angličtiny. — 380

Mackart, rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

MacLennan, John Fergusson (1827 až 1881), skotský právník a historik, autor prací o dějinách manželství a rodiny. — 66, 82, 94, 117, 158

Maine, Henry James Sumner (1822 až 1888), anglický právník, studoval dějiny práva. — 111

Malon, Benoît (1841—1893), francouzský maloburžoazní socialista, člen I. internacionály; člen ústředního výboru národní gardy a Pařížské komuny; po porážce Komuny emigroval do Itálie, potom do Švýcarska, kde se přidal k anarchistům; později jeden z vůdců a ideologů posibilistů. — 505

Malon, francouzský socialista. — 570

Mann, Tom (1856—1941), představitel anglického dělnického hnutí, povoláním mechanik; patřil k levému křídlu Sociálně demokratické federace (od roku 1885) a k Nezávislé

dělnické straně (od roku 1893); koncem osmdesátých let se aktivně podílel na organizování masového hnutí nekvalifikovaných dělníků a jejich sjednocení v tradeuniony; vůdce řady velkých stávek; za první světové války internacionalista; jeden z organizátorů boje anglických dělníků proti intervenci v Rusku; člen Komunistické strany Velké Británie od jejího založení v roce 1920; aktivně bojoval za jednotu mezinárodního dělnického hnutí, proti imperialistické reakci a fašismu. — 569

Manteuffel, Otto Theodor von (1805 až 1882), pruský státník, představitel reakční šlechtické byrokracie; ministr vnitra (listopad 1848—listopad 1850), ministerský předseda a ministr zahraničních věcí (1850 až 1858). — 230, 277, 454, 486

Marat, Jean Paul (1743—1793), francouzský publicista, významný účastník Francouzské revoluce, jeden z vůdců jakobínů. — 50, 51

Marx, Karel (1818—1883) (viz životopisná data). — 33, 34, 36, 37, 45, 47—53, 57, 67, 72, 73, 76, 90, 95, 101, 127, 130—132, 134—136, 185, 191, 204—208, 210, 217, 218, 225, 230—232, 237, 238, 241, 243—249, 251—253, 255, 256, 261—268, 280, 282, 286, 287, 302, 320, 321, 335, 351, 355, 356, 361, 367, 371, 376, 380, 383—389, 391, 392, 405, 406, 413, 446, 477, 482, 503, 505, 507, 511, 513, 516—526, 531, 565

Marxová-Avelingová, Eleanor (1855 až 1898), představitelka anglického a mezinárodního dělnického hnutí v osmdesátých a devadesátých letech, publicistka; Marxova nejmladší dcera, od roku 1884 žena Edwarda Avelinga; pracovala pod bezprostředním vedením Bedřicha Engelse, aktivně se účastnila organizování nekvalifikovaných dělníků, byla jedním z organizátorů stávky londýnských dokařů v roce 1889; účastnila se příprav mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 363, 565

Marxová, Jenny, rozená *von Westphalen* (1814—1881), žena a spolupracovnice Karla Marxe. — 246

Maurer, Georg Ludwig (1790—1872), německý buržoazní historik, studoval společenské zřízení starověkého a středověkého Německa; velkou měrou přispěl ke studiu středověké obecní marky. — 125, 165, 167

Mazzini, Giuseppe (1805—1872), italský revolucionář, buržoazní demokrat, jeden z vůdců národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; v roce 1849 stál v čele prozatímní vlády Římské republiky; v roce 1850 jeden z organizátorů Ústředního výboru evropské demokracie v Londýně; když byla roku 1864 založena I. internacionála, snažil se podřídit ji svému vlivu; roku 1871 vystoupil proti Pařížské komuně a generální radě; bránil rozvoji samostatného dělnického hnutí v Itálii. — 239, 242, 253

McEnnis, dopisovatel listu „The Missouri Republican" v Saint Louis (USA). — 337

Meister, Heinrich Ernst August (1842 až 1906), německý továrník, sociální demokrat, od roku 1884 poslanec Říšského sněmu; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 569

Meitzen, August (1822—1910), němec-

ký statistik a ekonom; psal o dějinách zemědělských poměrů v Německu; v letech 1867—1882 pracoval ve statistických úřadech Pruska a německé říše. — 276, 278, 279

Mendelson, Stanislaw (1857—1913), polský publicista, roku 1892 jeden ze zakladatelů Polské socialistické strany; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; v polovině devadesátých let přestal pracovat v dělnickém hnutí. — 570

Menger, Anton (1841—1906), rakouský právník, profesor vídeňské university. — 512—528

Menke, Heinrich Theodor von (1819 až 1892), německý geograf; přepracoval Sprunerův „Handatlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit" [„Příruční atlas dějin středověku a novější doby"]. — 425

Mentel, Christian Friedrich (nar. roku 1812), německý krejčí, člen Svazu spravedlivých; v letech 1846—1847 byl v pruském vězení. — 241

Merk, A., švýcarský odborový pracovník, delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 570

Metternich, Klemens, kníže (1773 až 1859), rakouský reakční státník a diplomat; ministr zahraničních věcí (1809—1821) a kancléř (1821 až 1849 velel revoluční armádě; v padesátých letech byl ve spojení s bonapartistickými kruhy; za polského povstání roku 1863—1864 byl jmenován diktátorem polské národní vlády, po porážce povstání emigroval do Francie. — 348, 349

Mignet, François Auguste Marie (1796 až 1884), francouzský liberálně buržoazní historik v období restaurace; pochopil úlohu třídního boje ve vývoji buržoazní společnosti. — 328

Michajlovskij, Nikolaj Konstantinovič (1842—1904), ruský sociolog, publicista a literární kritik, ideolog liberálního narodnictví, odpůrce marxismu; prosazoval nevědeckou subjektivní metodu v sociologii; jeden z redaktorů časopisů „Otěčestvennyje zapiski" a „Russkoje bogatstvo". — 237

Mikuláš I. (1796—1855), ruský car (1825—1855). — 438, 442, 443, 459

Milde, Karl August (1805—1861), slezský továrník, jeden z představitelů německé liberální buržoazie; v květnu až červnu 1848 předseda pruského Národního shromáždění (pravé křídlo); v červnu až září 1848 ministr obchodu. — 453

Mirbach, Otto von, pruský záložní dělostřelecký důstojník, maloburžoazní demokrat, účastník revolucí z let

et landský fyziolog a filosof, vulgární

účastník polských povstání z

nem *Poquelin*) (1622—1673), velký francouzský dramatik. — 193

Moll, Joseph (1812—1849), představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí, povoláním hodinář; jeden z vůdců Svazu spravedlivých, člen ústředního výboru Svazu komunistů; v červenci až září 1848 předseda kolínského Dělnického spolku, člen Porýnského krajského výboru demokratů; po zářijových událostech roku 1848 v Kolíně nad Rýnem emigroval do Londýna, odkud se brzy vrátil pod cizím jménem a prováděl agitační práci v různých částech Německa; zúčastnil se bádensko-falckého povstání v roce 1849 a padl v bitvě na Murgu. — 240, 246, 249, 252

Mommsen, Theodor (1817—1903), německý historik, autor řady prací o historii Starého Říma. — 130, 150—154

Monceau, francouzský odborový pracovník, delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 548

Moore, Samuel (asi 1830—1912), anglický právník, člen I. internacionály, přeložil do angličtiny I. díl „Kapitálu" (spolu s Engelsem) a „Manifest Komunistické strany"; Marxův a Engelsův přítel. — 386

Morgan, Lewis Henry (1818—1881), americký etnolog, archeolog a historik prvobytné společnosti, živelný materialista. — 55, 57—60, 64—68, 72, 74, 78, 81, 99, 104, 114—117, 119, 125, 131, 132, 134, 136, 138, 145, 149, 153, 161, 166, 185, 203

Morny, Charles Auguste Louis Joseph, vévoda *de* (1811—1865), francouzský politik, bonapartista, nevlastní bratr Napoleona III.; poslanec Zákonodárného shromáždění (1849—1851); jeden z organizátorů státního převratu z 2. prosince 1851, ministr vnitra (prosinec 1851—leden 1852), předseda Zákonodárného sboru (1854—1856, 1857—1865). — 458

Morris, William (1834—1896), anglický básník, umělec a veřejný pracovník, v osmdesátých letech se zúčastnil anglického dělnického hnutí; v letech 1884—1889 hrál vedoucí úlohu v Socialistické lize, koncem osmdesátých let se dostal pod vliv anarchistů; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 561, 569

Moschos, řecký básník z 2. století před n. l. — 108

Mülberger, Arthur (1847—1907), německý lékař, maloburžoazní publicista, proudhonovec. — 354

Napoleon I. Bonaparte (1769—1821), francouzský císař (1804—1814 a 1815). — 48, 95, 100, 117, 235, 275, 313, 344, 437, 441, 445, 447, 451, 477, 489

Napoleon III. (Ludvík Napoleon Bonaparte) (1808—1873), synovec Napoleona I., president druhé republiky (1848—1852), francouzský císař (1852—1870). — 37, 225, 233, 280, 258, 340, 341, 350, 442—447, 457 až 459, 461—464, 466—471, 475, 476, 480, 485, 487, 494, 496

Napoleon Malý, viz *Napoleon III.*

Nearchos (asi 360—312 před n. l.), makedonský admirál, spolubojovník Alexandra Makedonského, popsal expedici makedonského loďstva do Indie a Mezopotámie. — 93

Nero (37—68), římský císař (54—68). — 43, 44

Němeček, T., český dělník, sociální demokrat. — 569

Niebuhr, Barthold Georg (1776—1831), německý historik, autor prací o dějinách antiky. — 130, 132, 154, 196

Nieuwenhuis, Ferdinand Domela (1846 až 1919), představitel holandského dělnického hnutí, jeden ze zakladatelů holandské sociálně demokratické dělnické strany; od roku 1888 poslanec v parlamentě; místopředseda mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; od devadesátých let anarchista. — 539, 540, 561, 569

Nothjung, Peter (1821—1866), německý krejčí, člen kolínského Dělnického spolku a Svazu komunistů, jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům (1852); odsouzen k šesti letům vězení. — 254

Novikovová, Olga Alexejevna (1840 až 1925), ruská publicistka, delší dobu žila v Anglii, v sedmdesátých letech byla u Gladstona diplomatickou agentkou ruské vlády. — 219

Oborski, Ludwik (1787—1873), polský plukovník, revolucionář, účastník polského povstání z let 1830—1831, emigrant v Londýně, člen mezinárodní demokratické společnosti Bratrští demokraté, roku 1849 velitel divize v revoluční bádensko-falcké armádě. — 375

Odoaker (asi 434—493), vůdce germánských vojsk ve službě západořímských císařů; roku 476 svrhl císaře Romula Augusta a stal se králem prvního „barbarského" království na území Itálie. — 170

Olga (zemř. roku 969), kyjevská velkokněžna, po smrti svého muže Igora roku 945 vládla staroruskému státu za nezletilého syna Svjatoslava. — 161

Orleáni, královská dynastie ve Francii (1830—1848). — 345

Orsini, Felice (1819—1858), italský revolucionář, buržoazní demokrat a republikán, jeden z významných účastníků boje za národní osvobození a sjednocení Itálie; popraven za pokus o atentát na Napoleona III. — 444

Ošaninová, Marija Nikolajevna, rozená *Olověnnikovová* (1853—1898), ruská revolucionářka, členka výkonného výboru tajného spolku narodniků Narodnaja volja; v roce 1882 emigrovala do Paříže; představitelka výkonného výboru spolku Narodnaja volja v cizině. — 503—505

Ota I. (912—973), německý král (936 až 973) a císař tzv. Svaté říše římské (962—973). — 432

Otho, Marcus Salvius (32—69), římský státník, místodržitel provincie Lusitanie (jihozápadní část Pyrenejského poloostrova); v lednu 69 využil povstání vojsk a lidu proti Galbově vládě a zorganizoval spiknutí pretoriánů proti Galbovi; po jeho smrti byl provolán císařem; v dubnu 69 utrpěl porážku v občanské válce a spáchal sebevraždu. — 43

Otto, Karl Wunibald (nar. asi 1810), německý chemik, v letech 1848 až 1849 člen kolínského Dělnického spolku a Svazu komunistů, jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům roku 1852, odsouzen k pěti letům vězení. — 254

Owen, Robert (1771—1858), anglický utopický socialista. — 384, 511

Palgrave, Robert Harry Inglis (1827 až 1919), anglický bankéř a ekonom, vydavatel listu „The Economist" (1877—1883). — 228

Palm, August (1849—1922), představitel švédského dělnického hnutí, povoláním krejčí, později publicista; jeden ze zakladatelů Sociálně demokratické dělnické strany (1889) — 570

Palmerston, Henry John *Temple*, vikomt (1784—1865), anglický státník, zpočátku tory, od roku 1830 jeden z předáků whigů, opíral se o pravicové živly této strany, tajemník pro vojenské záležitosti (1809—1828), ministr zahraničních věcí (1830 až 1834, 1835—1841 a 1846—1851), ministr vnitra (1852—1855) a ministerský předseda (1855—1858 a 1859—1865). — 443, 459

Pare, William (1805—1873), anglický umělecký truhlář, ekonom a zastánce družstevnictví, stoupenec Owenův; autor prací o politické ekonomii. — 521

Parnell, William, anglický truhlář, odborový funkcionář; čestný tajemník labouristického volebního sdružení (Labour Electoral Association) tradeunionů v Londýně. — 569

Peel, Robert (1788—1850), anglický státník a ekonom, vůdce umírněných toryů, nazvaných podle něho peelovci; ministr vnitra (1822 až 1827 a 1828—1830), ministerský předseda (1834—1835, 1841—1846); provedl reformu tarifů, která snižovala u různého zboží dovozní cla, a úpravu dovozních cel na obilí stanovil na základě nové klouzavé stupnice; v roce 1846 s podporou liberálů prosadil zrušení obilních zákonů. — 397

Peisistratos (asi 600—527 před n. l.), aténský tyran (560—527 před n. l. s přestávkami). — 147

Perseus (212—166 před n. l.), poslední makedonský král (179—168 před n. l.). — 172

Persius (Aulus Persius Flaccus) (34 až 62), římský satirik; stoik; satirickými šlehy kritizoval dekadentní mravy římské společnosti své doby. — 40

Petty, William (1623—1687), anglický ekonom a statistik, zakladatel klasické buržoazní politické ekonomie v Anglii. — 524

Peucker, Eduard von (1791—1876), pruský generál, ministr války v tzv. říšské vládě ve Frankfurtě (1848 až 1849), velel kontrarevolučním jednotkám, které se účastnily potlačení bádensko-falckého povstání v roce 1849. — 348, 349

Peyret, Alexandr, argentinský socialista. — 569

Pfänder, Karl (asi 1818—1876), německý dělník, malíř miniatur, člen Svazu spravedlivých, aktivní pracovník Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně, člen ústředního výboru Svazu komunistů, člen generální rady I. internacionály; Marxův a Engelsův stoupenec a přítel. — 246

Pius IX. (1792—1878), římský papež (1846—1878). — 348

Planteau, François Édouard (nar. roku 1838), francouzský radikální politik; od roku 1885 člen poslanecké sněmovny; v letech 1887—1889 socia-

lista, od roku 1889 boulangista. — 549

Platón (asi 427—asi 347 před n. l.), řecký idealistický filosof, ideolog otrokářské aristokracie. — 38

Plechanov, Georgij Valentinovič (1856 až 1918), představitel ruského a mezinárodního dělnického hnutí; filosof a propagátor marxismu v Rusku, zakladatel první ruské marxistické organizace — skupiny Osvobození práce; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; v osmdesátých a devadesátých letech bojoval s narodniky, vystupoval proti oportunismu a revizionismu v mezinárodním dělnickém hnutí; později menševik; za první světové války sociálšovinista. — 570

Plinius (Gaius Plinius Secundus) *Starší* (23—79), římský přírodovědec, autor díla „Naturalis historia" [„Přírodní věda"] o 37 knihách. — 168, 172

Plutarchos (asi 46—asi 125), řecký moralistický spisovatel a idealistický filosof. — 96

Popp, Julius (1849—1902), představitel vídeňského dělnického hnutí, sociální demokrat, povoláním obuvník; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 569

Popper, G., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Prokopios z Kaisareie (konec 5. stol. až asi 562), byzantský historik, zúčastnil se četných vojenských tažení, která popsal v „Dějinách válek císaře Justiniána s Peršany, Vandaly a Góty" v 8 svazcích. — 102

Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865), francouzský publicista, sociolog a ekonom, ideolog maloburžoazie; jeden z ideových původců anarchismu. — 205—207, 210, 212, 215, 251, 321, 354—357, 383, 516—518

Puttkamer, Robert Victor (1828—1900), pruský reakční státník, ministr vnitra (1881—1888); jeden z organizátorů pronásledování sociálních demokratů v době platnosti zákona proti socialistům. — 454

Quintiliové, jméno římského patricijského rodu. — 149

Racine, Jean (1639—1699), francouzský dramatik, představitel francouzského klasicismu. — 478

Rackow, Heinrich, německý sociální demokrat, obchodník s tabákem; od roku 1879 emigrant v Londýně; člen Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně. — 535

Ranc, Arthur (1831—1908), francouzský politik a publicista, umírněný buržoazní republikán; v osmdesátých a devadesátých letech hrál významnou úlohu v buržoazně republikánském tisku; dlouhou dobu člen poslanecké sněmovny, pozdější senátor. — 555

Regnault, Elias Georges Soulange Oliva (1801—1868), francouzský historik a publicista, státní úředník. — 220

Reiff, Wilhelm Joseph (nar. asi 1823), člen kolínského Dělnického spolku, člen Svazu komunistů, roku 1850 byl ze Svazu vyloučen, jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům (1852), odsouzen k pěti letům vězení. — 254

Reichel, Alexander (1853—1921), švýcarský právník, sociální demokrat. — 539, 540, 570

Renan, Ernest (1823—1892), francouzský filolog a historik, autor studií o dějinách křesťanství, idealista. — 39, 251, 321

Reties, francouzský socialista, posibilista. — 554

Ricardo, David (1772—1823), anglický ekonom, jeden z nejvýznamějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 206—209, 217, 390, 524

Rieger, Eduard (nar. roku 1869), český sociální demokrat, publicista. — 569

Richelieu, Armand Jean *du Plessis*, vévoda (1585—1642), francouzský státník v období absolutismu, kardinál. — 473

Robespierre, Maximilien Marie Isidore *de* (1758—1794), vůdce jakobínů za Francouzské revoluce, v letech 1793 až 1794 stál v čele revoluční vlády; pokusil se bez úspěchu nahradit křesťanství kultem „nejvyšší bytosti". — 315

Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl (1805 až 1875), pruský velkostatkář, ekonom a politik, ideolog zburžoaznělého junkerstva; teoretik reakčních idejí pruského „státního socialismu". — 205—208, 210—217, 520, 523

Röser, Peter Gerhardt (1814—1865), pracovník německého dělnického hnutí, dělník v tabákové továrně; v letech 1848—1849 místopředseda kolínského Dělnického spolku; člen Svazu komunistů, předseda kolínského ústředního výboru Svazu; jeden z obžalovaných v kolínském procesu proti komunistům (1852), odsouzen k šesti letům vězení; později lassallovec. — 254

Rotteck, Karl Wenzeslaus Rodecker von (1775—1840), německý buržoazní historik a politik, liberál. — 453

Rousseau, Jean Jacques (1712—1778), francouzský osvícenec, demokrat, ideolog maloburžoazie, deista. — 311, 312

Roussel, Ferdinand (nar. roku 1839), francouzský socialista a odborový pracovník, povoláním krejčí; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 548, 570

Ruge, Arnold (1802—1880), německý publicista, mladohegelovec; buržoazní radikál; roku 1848 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu; v padesátých letech jeden z vůdců německé maloburžoazní emigrace v Anglii; po roce 1866 národní liberál. — 253

Russell, John (1792—1878), anglický státník, vůdce whigů, ministerský předseda (1846—1852 a 1865 až 1866), ministr zahraničních věcí (1852—1853 a 1859—1865). — 459

Řehoř Tourský (Georgius Florentius) (540—asi 594), teolog a historik, od roku 573 biskup tourský; autor desetisvazkových „Dějin Franků" a „Sedmi knih o zázracích". — 166

Sabor, Adolf (1841—1907), německý učitel, sociální demokrat; od roku 1884 člen Říšského sněmu. — 569

Saint-Simon, Henri (1760—1825), francouzský utopický socialista. — 511, 517, 518

Salvianus z Marseille (asi 390—484), křesťanský kazatel a spisovatel, biskup v Marseille, autor díla „O řízení božím". — 176, 179

Sammito, Aldiccio, italský socialista. — 569

Sams, K., rakouský sociální demokrat. — 569

Sand, Karl Ludwig (1795—1820), německý student, účastnil se liberálního hnutí německé inteligence; popraven pro vraždu reakčního spisovatele Kotzebua. — 351

Saussure, Henri *de* (1829—1905), švýcarský zoolog. — 69

savojská dynastie, jedna z italských dynastií, vládla v sardinském království (1720—1861) a v sjednoceném Italském království (1861—1946). — 446

Sax, Emil (1845—1927), rakouský buržoazní ekonom. — 354

Scott, Walter (1771—1832), anglický spisovatel, původem Skot, tvůrce historického románu v západoevropské literatuře. — 161

Seneca, Lucius Annaeus (asi 4 př. n. l. až 65 n. l.), římský filosof, spisovatel a politik; jeden z nejvýznamnějších představitelů tzv. mladší stoické školy; jeho reakční idealistické etické učení mělo vliv na formování křesťanské dogmatiky. — 40

Serno-Solovjevič, Alexandr Alexandrovič (1838—1869), ruský revolucionář a demokrat, stoupenec Černyševského; počátkem šedesátých let účastník revolučního hnutí v Rusku, později emigroval do Ženevy; člen I. internacionály; účastník švýcarského dělnického hnutí. — 377

Servius Tullius (578—534 před n. l.), šestý římský král. — 156

Sesana, Enrico, italský socialista. — 569

Shelley, Percy Bysshe (1792—1822), anglický básník, představitel revolučního romantismu; ateista. —525

Shipton, George, pracovník anglických tradeunionů, reformista, tajemník tradeunionu malířů a v letech 1871 až 1896 tajemník londýnské rady tradeunionů (London Trades Council). — 557, 564

Schapper, Karl (1812—1870), pracovník německého a mezinárodního dělnického hnutí; jeden z vůdců Svazu spravedlivých; člen ústředního výboru Svazu komunistů, člen Porýnského krajského výboru demokratů; jeden z obviněných v procesu proti tomuto výboru (8. února 1849); v únoru až květnu 1849 předseda kolínského Dělnického spolku; za rozkolu ve Svazu komunistů v roce 1850 spolu s Willichem vůdce sektářské frakce proti Marxovi; v roce 1856 se s Marxem znovu sblížil; v roce 1865 člen ústřední rady I. internacionály. — 231, 239, 240, 245, 249, 252, 254, 255

Scherrer, Heinrich (1847—1919), švýcarský advokát, sociální demokrat. — 539, 540

Schiller, Friedrich (1759—1805), velký německý básník a dramatik. — 311, 517

Schlöffel, Gustav Adolf (asi 1828 až 1849), německý student a novinář, revolucionář; aktivní účastník revoluce 1848—1849 v Německu a v Uhrách; padl v boji. — 48

Schlosser, Friedrich Christoph (1776 až 1861), německý buržoazní historik, liberál; hlavní představitel heidelberské školy v německé historiografii. — 452

Schnapphahnski-Lichnowski, viz *Lichnowski*, Felix

Schneeweiss, K., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Schneider (II.), Karl, německý právník, maloburžoazní demokrat, roku 1848 předseda kolínské Demokratické společnosti a člen Porýnského krajského výboru demokratů; Marxův a Engelsův obhájce v procesu proti „Neue Rheinische Zeitung" 7. února 1849; jeden z obžalovaných v procesu proti Porýnskému krajskému výboru demokratů 8. února 1849; obhajoval členy Svazu komunistů, obžalované v kolínském procesu proti komunistům (1852). — 231, 232

Schoemann, Georg Friedrich (1793 až 1879), německý filolog a historik, autor řady prací o historii starého Řecka. — 96, 134

Schulze-Delitzsch, Franz Hermann (1808 až 1883), německý maloburžoazní ekonom a politik; v roce 1848 poslanec pruského Národního shromáždění (levý střed); v šedesátých letech jeden z vůdců buržoazní pokrokové strany; organizoval dělnické družstevní spolky a snažil se tak odvrátit dělníky od revolučního boje. — 49

Schumacher, Georg (nar. roku 1844), německý sociální demokrat, povoláním koželuh, později podnikatel; poslanec Říšského sněmu (1884 až 1898), patřil k oportunistickému křídlu německé sociální demokracie; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889; v roce 1898 při volbách do Říšského sněmu přešel k liberálům a byl za to vyloučen ze Sociálně demokratické strany Německa. — 569

Schurz, Karl (1829—1906), německý maloburžoazní demokrat, publicista; účastník bádensko-falckého povstání z roku 1849; emigroval do Švýcarska; v roce 1852 do USA, účastnil se občanské války na straně severních států; hrál vedoucí úlohu v republikánské straně, později státník, ministr vnitra (1877—1881). — 253

Schweitzer, Johann Baptist von (1833 až 1875), advokát z Frankfurtu nad Mohanem, vydavatel a šéfredaktor listu „Social-Demokrat" (1864 až 1867); předseda Všeobecného německého dělnického spolku (1867 až 1871); lassallovec, podporoval Bismarckovu politiku sjednocení Německa shora pod hegemonií Pruska; brzdil připojení německých dělníků k I. internacionále, bojoval proti Sociálně demokratické dělnické straně; v roce 1872 byl pro své styky s pruskou vládou ze Všeobecného německého dělnického spolku vyloučen. — 205

Siegl, J., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Singer, Paul (1844—1911), představitel německého dělnického hnutí, od roku 1887 člen a v roce 1890 předseda výboru Sociálně demokratické strany Německa; poslanec Říšského sněmu (1884—1911), od roku 1885 předseda jeho sociálně demokratické frakce; aktivně bojoval proti oportunismu a revizionismu. — 569

Sismondi, Jean Charles Léonard *Simonde de* (1773—1842), švýcarský ekonom a historik, maloburžoazní kritik kapitalismu, přední představitel ekonomického romantismu. — 524

Smith, Adam (1723—1790), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoazní po-

litické ekonomie; zevšeobecnil poznatky kapitalistické manufakturní výroby a počínajícího továrního systému a dal klasické buržoazní politické ekonomii její rozvinutou podobu. — 390, 511, 520, 523, 524

Smith, Adolph (Smith Headingley), anglický novinář, socialista, připojil se k Francouzské sekci z roku 1871 v Londýně, která byla nepřátelsky zaměřena proti generální radě I. internacionály; v osmdesátých letech člen Sociálně demokratické federace, měl blízko k francouzským posibilistům, uveřejňoval pomlouvačské články proti Marxovi a jeho stoupencům. — 410

Sobotka, Alois, český tkadlec, později publicista, sociální demokrat. — 569

Soetbeer, Georg Adolf (1814—1892), německý buržoazní ekonom a statistik. — 488

Solón (asi 638—asi 558 před n. l.), starověký aténský zákonodárce; vydal pod tlakem lidu řadu zákonů namířených proti rodové aristokracii (asi 594 před n. l.). — 131, 140, 143, 144, 156, 202

Soulouque, Faustin (asi 1782—1867), president černošské republiky Haiti (1847—1849), císař Haiti pod jménem Faustin I. (1849—1859). — 37

Spruner von Merz, Karl (1803—1892), německý historik a kartograf, vydavatel historickozeměpisných atlasů, psal o dějinách Německa. — 425

Starcke, Carl Nicolai (1858—1926), dánský filosof a sociolog. — 295, 307, 310—313, 316, 317, 388

Steck, A., švýcarský advokát, sociální demokrat. — 570

Steenstrand, holandský velkoobchodník; obchodník v Anglii. — 417

Stein, Julius (1813—1889), slezský učitel, demokratický publicista; v roce 1848 poslanec pruského Národního shromáždění (levé křídlo). — 49

Stěpňak, viz *Kravčinskij*, Sergej Michajlovič

Stieber, Wilhelm (1818—1882), pruský policejní úředník, náčelník pruské politické policie (1850—1860); jeden z organizátorů a hlavní svědek kolínského procesu proti komunistům (1852). — 238, 247

Stirner, Max (literární pseudonym Johanna Caspara *Schmidta*) (1806 až 1856), německý filosof a spisovatel, mladohegelovec; jeden z ideologů buržoazního individualismu a anarchismu. — 301, 321

Stoecker, Adolf (1835—1909), německý duchovní a reakční politik, v roce 1878 zakladatel a vůdce křesťansko-sociální strany, která měla blízko ke krajně pravému křídlu konzervativní strany, nepřítel socialistického dělnického hnutí a obhájce antisemitismu; od roku 1881 člen Říšského sněmu. — 489

Strauss, David Friedrich (1808—1874), německý filosof a publicista, mladohegelovec; autor knihy „Život Ježíšův"; po roce 1866 národní liberál. — 39, 301, 302, 321

Struve, Gustav (1805—1870), německý maloburžoazní demokrat, povoláním novinář; jeden z vůdců bádenských povstání v dubnu a září 1848 a bádensko-falckého povstání z roku 1849; po porážce povstání emigroval; jeden z vůdců německé maloburžoazní emigrace v Anglii; účastník občanské války v USA na straně Severu. — 374

Sugenheim, Samuel (1811—1877), ně-

mecký buržoazní historik. — 86

Sybel, Heinrich von (1817—1895), německý buržoazní historik a politik, od roku 1867 národní liberál; jeden z ideologů sjednocení Německa shora pod hegemonií Pruska; ředitel pruského státního archívu. — 460

Šturc, Václav (1858—1939), český slevač, později novinář, sociální demokrat. — 569

Tacitus (Publius Cornelius Tacitus) (asi 55—asi 120), významný římský historik, autor prací „Germania", „Historiae" [„Dějiny"], „Letopisy". — 43, 58, 63, 64, 101, 123, 163—170, 172

Tarquinius Superbus (534—asi 509 před n. l.), pololegendární poslední (sedmý) římský král; podle legendy byl lidovým povstáním vyhnán z Říma; tím bylo odstraněno království a nastoleno republikánské zřízení. — 155, 157

Taylor, Sedley (2. polovina 19. až začátek 20. století), účastník družstevního hnutí v Anglii; hájil systém účasti dělníků na ziscích kapitalistů. — 525

Theoderich (Theodorich), jméno tří gótských králů: dva králové západogótští — Theoderich I. (vládl asi 418—451) a Theoderich II. (vládl asi 453—466) — a jeden král východogótský Theoderich Veliký (vládl 474—526). — 154.

Theokritos (3. století před n. l.), řecký básník. — 108

Thierry, Jacques Nicolas Augustin (1795—1856), francouzský liberálně buržoazní historik období restaurace; ve svých pracích se přiblížil k pochopení úlohy materiálních faktorů a třídního boje v dějinách rozvoje feudální společnosti a vzniku společnosti buržoazní. — 328

Thiers, Louis Adolphe (1797—1877), francouzský buržoazní historik a státník, předseda vlády (1836, 1840); za Druhé republiky poslanec Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění, orleanista; stál v čele výkonné moci (předseda ministerské rady), president republiky (1871 až 1873), kat Pařížské komuny. — 328, 472, 479

Thile, Karl Hermann von (1812 až 1889), pruský diplomat, náměstek pruského ministerstva zahraničních věcí (1862—1871), ministr zahraničních věcí německé říše (1871 až 1873). — 469

Thompson, William (asi 1785—1833), irský ekonom, vyvozoval z Ricardovy teorie socialistické závěry; Owenův stoupenec. — 207, 519 až 525

Thukydides (asi 460—400 před n. l.), řecký dějepisec, autor „Dějin peloponéské války". — 136

Tiberius, Claudius Nero (42 před n. l. až 37 n. l.), římský císař (14—37 n. l.). — 43, 154

Tschech, Heinrich Ludwig (1789 až 1844), pruský úředník, starosta pruského města Storkowa (1832—1841), demokrat; za pokus o atentát na krále Bedřicha Viléma IV. byl popraven. — 453, 454

Tudorovci, královská dynastie v Anglii (1485—1603). — 431

Turati, Filippo (1857—1932), představitel italského dělnického hnutí, publicista, jeden ze zakladatelů a vůdců italské socialistické strany

(1892), později jeden z vůdců jejího pravého reformistického křídla. — 569

Ucekar, C., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Ulfilas (Wulfila) (asi 311—383), západogótský církevní politik, biskup, zavedl u Gótů křesťanství; autor gótské abecedy, přeložil do gótštiny bibli. — 154

Vaillant, Édouard (1840—1915), francouzský socialista, blanquista; člen Pařížské komuny; člen generální rady I. internacionály (1871—1872); od roku 1884 člen pařížské městské rady; jeden z předsedů mezinárodního socialistického dělnického kongresu roku 1889; jeden ze zakladatelů Socialistické strany Francie (1901); za první světové války sociálšovinista. — 549, 570

Van Beveren, Edmond, belgický socialista. — 569

Vanderbiltové, dynastie největších amerických finančních a průmyslových magnátů. — 284, 457

Varus (Publius Quintilius Varus) (asi 53 před n. l.—9. n. l.), římský politik a vojevůdce, správce provincie Germania (7—9 n. l.), zahynul za povstání germánských kmenů v bitvě v Teutoburském lese. — 149

Vasa, viz *Gustav I. Vasa*

Veleda (1. století), kněžka a věštkyně germánského kmene Buktererů, pod vrchním velením Civilovým se účastnila povstání germánských a galských kmenů proti římské nadvládě (69—70 nebo 71). — 165

Venedey, Jakob (1805—1871), německý radikální publicista, ve třicátých letech vůdce Svazu psanců v Paříži; v letech 1848—1849 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu; po revoluci 1848—1849 liberál. — 239

Vilém I. (1797—1888), princ Pruský, princ regent (1858—1861), pruský král (1861—1888) a německý císař (1871—1888). — 346, 448, 454, 473, 496

Vilém II. (1859—1941), pruský král a německý císař (1888—1918). — 408, 409, 532

Vilém III. (1817—1890), holandský král (1849—1890). — 467

Vogt, Karl (1817—1895), německý přírodovědec, vulgární materialista, maloburžoazní demokrat; v roce 1848—1849 poslanec frankfurtského Národního shromáždění (levé křídlo); v roce 1849 emigroval do Švýcarska; v padesátých až šedesátých letech placený tajný agent Ludvíka Bonaparta; jeden z nejaktivnějších účastníků pomlouvačné štvanice proti proletářským revolucionářům; odhalen v Marxově pamfletu „Pan Vogt". — 308, 375, 376

Volders, Jean (1855—1896), belgický publicista, socialista; spoluzakladatel belgické dělnické strany; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 539, 540, 561—563

Voltaire, François Marie (vlastním jménem *Arouet*) (1694—1778), francouzský filosof, deista, satirik a historik, významný představitel buržoazního osvícenství v 18. století; bojoval proti absolutismu a katolicismu. — 311, 335

Wagner, Adolph (1835—1917), ně-

mecký vulgární buržoazní ekonom, představitel tzv. sociálně právní školy v politické ekonomii, katedrový socialista. — 211

Wagner, Richard (1813—1883), německý skladatel, dirigent, básník a spisovatel. — 72, 73

Wachsmuth, Ernst Wilhelm (1784 až 1866), německý historik, profesor v Lipsku, autor řady prací o antice a o dějinách Evropy. — 97

Waitz, Georg (1813—1886), německý buržoazní historik, autor řady prací o dějinách Německa ve středověku, profesor v Göttingen. — 167

Waldersee, Friedrich Gustav, hrabě (1795—1864), pruský generál a vojenský spisovatel, ministr války (1854—1858). — 455

Warren, Charles (1840—1927), anglický vojenský inženýr a koloniální úředník; šéf londýnské policie (1886 až 1888), jeden z organizátorů krveprolití při dělnických demonstracích v Londýně 13. listopadu 1887. — 544

Watson, John Forbes (1827—1892), anglický lékař, koloniální úředník, ředitel indického muzea v Londýně (1858—1879), autor prací o Indii. — 76

Weerth, Ferdinand (1774—1836), německý pastor, superintendent církevního obvodu v církevní vládě knížectví Lippe; otec Georga Weertha. — 36

Weerth, Georg (1822—1856), německý proletářský básník a publicista, člen Svazu komunistů; v letech 1848 až 1849 jeden z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung"; Marxův a Engelsův přítel. — 35—39, 440

Weiguny, Anton (1851—1914), rakouský krejčí, později publicista, sociální demokrat; od roku 1807 člen poslanecké sněmovny. — 569

Weitling, Wilhelm (1808—1871), německý krejčí, významný představitel německého dělnického hnutí v době jeho vzniku, člen Svazu spravedlivých; propagoval utopický rovnostářský komunismus, který až do vypracování vědeckého komunismu hrál pozitivní roli jako první samostatné teoretické hnutí německého proletariátu; v roce 1849 emigroval do Ameriky a brzy potom zanechal činnosti v dělnickém hnutí. — 206, 241—243, 245, 246, 252, 254, 384

Welcker, Karl Theodor (1790—1869), německý právník, liberální publicista; v letech 1848—1849 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k pravému středu. — 453

Wellington, Arthur *Wellesley*, vévoda (1769—1852), anglický vojevůdce a státník, tory; v letech 1808—1814 a roku 1815 velel armádě ve válkách proti napoleonské Francii; vrchní polní zbrojmistr (1818—1827), vrchní velitel anglické armády (1827 až 1828, 1842—1852), ministerský předseda (1828—1830), ministr zahraničních věcí (1834—1835). — 429, 472

Wermuth, policejní ředitel v Hannoveru, svědek při kolínském procesu proti komunistům (1852), spolu se Stieberem napsal knihu „Komunistická spiknutí v devatenáctém století". — 238, 247

Westermarck, Edward Alexander (1862 až 1939), finský buržoazní etnograf a sociolog. — 69, 70, 72, 84

Wiener, V., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Willich, August (1810—1878), pruský důstojník, který pro své politické názory vystoupil z vojenské služby; člen Svazu komunistů, účastník bádensko-falckého povstání z roku 1849; spolu se Schapperem vůdce sektářské frakce, která se roku 1850 odtrhla od Svazu komunistů; roku 1853 emigroval do USA, za občanské války (1861—1865) generál Severu. — 53, 252, 254, 255, 348, 507, 508

Wilson, Daniel (1840—1919), francouzský politik; od roku 1871 poslanec Národního shromáždění, umírněný buržoazní republikán; zeť presidenta republiky J. Grévyho; účastnil se řady finančních afér; v letech 1887—1888 byl pro prodej řádů postaven před soud. — 258

Winzig, J., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Wolff, Wilhelm (Lupus) (1809—1864), německý proletářský revolucionář, povoláním učitel, syn slezského poddaného rolníka; zúčastnil se studentského hnutí, v letech 1834 až 1839 byl vězněn v pruských kasematech; v letech 1846—1847 člen Bruselského komunistického korespondenčního výboru, od března 1848 člen ústředního výboru Svazu komunistů, v letech 1848—1849 jeden z redaktorů „Neue Rheinische Zeitung", poslanec frankfurtského Národního shromáždění; důsledný bojovník proti feudálnímu útlaku rolníků; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 37, 52, 53, 247, 249, 251, 269, 276, 277

Wolfram von Eschenbach (asi 1170—asi 1220), německý středověký básník. — 102

Wright, Arthur (1803—1875), americký misionář, v letech 1831—1875 žil u indiánských kmenů Seneků; sestavil slovník jejich řeči. — 83

Zahálka, Richard, český dělník, sociální demokrat. — 569

Zasuličová, Věra Ivanovna (1851 až 1919), aktivní pracovnice narodnického, později sociálně demokratického hnutí v Rusku; spoluzakladatelka marxistické skupiny Osvobození práce; později se přidala k menševikům. — 384, 570

Zedníček, František, český dělník, sociální demokrat. — 569

Zimmermann, J., rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Zinnram, Adolf, rakouský dělník, sociální demokrat. — 569

Zurita, Alonzo *de* (polovina 16. stol.), španělský koloniální úředník ve Střední Americe. — 93

Žukovskij, Julij Galaktionovič (1822 až 1907), ruský vulgární buržoazní ekonom a publicista; vedoucí státní banky, autor článku „Karl Marx i jego kniga o kapitale", který obsahuje nenávistné útoky proti marxismu. — 237

POSTAVY Z MYTOLOGIE A KRÁSNÉ LITERATURY

Abrahám, biblická postava ze Starého zákona. — 88

Afrodita, Afroditě, řecká bohyně lásky a krásy. — 99

Agamemnón, v řeckém bájesloví mykénský král a vůdce Řeků za trojské války; hrdina stejnojmenné Aischylovy tragédie. — 95, 132, 135

Achilles, v řeckém bájesloví nejstatečnější z řeckých hrdinů obléhajících Tróju, jeden z hlavních hrdinů Homérovy „Iliady". — 95, 135, 228

Althaia, Althaea, v řeckém bájesloví dcera krále Thestia, matka Meleagrova. — 164

Anaitis, řecké jméno Anahity, bohyně vody a plodnosti ve staroíránské mytologii; kult Anahity se velmi rozšířil v Arménii, kde splynula s maloasijskými bohyněmi plodnosti. — 85, 99

Argonauti, v řeckém bájesloví hrdinové, kteří se plavili na lodi „Argo" do Kolchidy pro zlaté rouno. — 164

Astarta, Aštóret, bohyně plodnosti a lásky ve fénickém bájesloví. — 84

Atta Troll, medvěd, hlavní postava ze stejnojmenné satirické básně Heinricha Heina. — 36

Boreovci, v řeckém bájesloví synové severního větru Borea a aténské vládkyně Oreithyie. — 164

Brunhilda, hrdinka starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Nibelunzích"; islandská královna, později žena krále Burgundů Gunthera. — 109

Dafnis, hrdina řeckého románu „Dafnis a Chloe" od Longa (2.—3. stol.), postava zamilovaného pastýře. — 108

Daniel, biblická postava ze Starého zákona. — 42

Démodokos, hrdina Homérovy „Odyssey", slepý pěvec u dvora mytického krále Faiaků Alkinoa. — 135

Don Quijote, hlavní postava ze stejnojmenného Cervantesova románu. — 484

Droste-Fischeringová, postava z jedné satirické německé lidové písně. — 453

Egeria, podle římského bájesloví moudrá nymfa — věštkyně, dávala tajemné rady římskému císaři Numovi Pompiliovi. — 524

Enoch, mytický autor apokalyptické knihy, tzv. „Knihy Enochovy", která není obsažena v bibli. — 42

Eteoklés, v řeckém bájesloví syn thébského krále Oidipa, který se dělil se svým bratrem Polyneikem o vládu v Thébách; navzájem se zabili v souboji; tento mýtus byl podkladem pro Aischylovu tragédii „Sedm proti Thébám". — 134

Etzel, hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Nibelunzích"; král Hunů. — 109

Eumaios, hrdina Homérovy „Odyssey"; pastýř vepřů ithackého stáda Odysseova, zůstal věren svému pánu po celou dobu jeho dlouholetých cest. — 135

Fineus, v řeckém bájesloví slepý prorok; z popudu své druhé ženy oslepil své syny z prvního manželství s Kleopatrou, dcerou Boreovou, a byl za to bohy potrestán. — 164

Freya, ve staroskandinávském bájesloví bohyně plodnosti a lásky, hrdinka staroskandinávského národního eposu tzv. „starší Eddy"; žena svého bratra boha Freyra. — 73

Ganymédes, v řeckém bájesloví mladík, který byl pro svou krásu uloupen bohy a unesen na Olymp, kde byl miláčkem a číšníkem boha Dia. — 97

George Dandin, hlavní postava z Molièrovy komedie „George Dandin"; bohatý prostoduchý sedlák, manžel zchudlé šlechtičny, která ho obratně podvádí. — 193

Gudrun, hrdinka starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století; dcera hegelingského krále Hettela a Hildy irské; nevěsta Herwiga ze Seelandu; Hartmut ji uloupil Normanům a 12 let ji držel ve vězení, protože se nechtěla za něho provdat; Herwig ji vysvobodil a stala se jeho ženou. — 109, 110

Gunther, hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Nibelunzích", král Burgundů. — 109

Hadubrand, jeden z hrdinů starogermánské „Písně o Hildebrandovi", syn Hildebranda, hlavní postavy eposu. — 163

Hartmut, hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století, syn krále Normanů, jeden z odmítnutých nápadníků Gudruny. — 110

Hérakles (Herkules), hrdina v řeckém bájesloví, syn Diův; je symbolem síly a vytrvalosti. — 164

Herwig, hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století, král Seelandu, nápadník a později manžel Gudruny. — 110

Hetel (Hettel), hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století, král Hegelingů. — 109

Hilda, hrdinka starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století, dcera krále irského, žena Hetelova; královna Hegelingů. — 109

Hildebrand, hlavní postava starogermánského hrdinského eposu „Píseň o Hildebrandovi". — 163, 189

Chloe, hrdinka řeckého románu „Dafnis a Chloe" od Longa (2.—3. stol.), postava zamilované pastýřky. — 108

Jan, mytický autor jednoho ze čtyř evangelií. — 42

Jan, mytický autor jedné z knih Nového zákona „Zjevení sv. Jana" („Apokalypsa"). — 41—44

Jan, mytický autor tří epištol z Nového zákona. — 41

Jezabel, podle legendy ze Starého zákona despotická a krutá izraelská vládkyně, která se pokoušela nahradit staré hebrejské náboženství kultem bohyně Astarty; její jméno je použito v knize Nového zákona „Zjevení sv. Jana" jako perzonifikace necudnosti a rouhání bohům. — 40

John Bull, posměšná přezdívka Angličanů; rozšířila se po roce 1712, kdy vyšla politická satira osvícenského spisovatele Johna Arbuthnota „Příběhy Johna Bulla". — 390

Kasandra, v řeckém bájesloví dcera trojského krále Priama; věštkyně; po vítězství nad Trójou byla unesena Agamemnónem jako otrokyně; postava z Aischylovy tragédie „Agamemnón". — 95

Kleopatra, v řeckém bájesloví dcera Boreova, boha severního větru. — 164

Kriemhilda, hrdinka starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Nibelunzích"; sestra krále Burgundů Gunthera; nevěsta a později žena Siegfriedova, po jeho zavraždění žena hunského krále Etzela. — 109

Kristus (Ježíš Kristus). — 41, 42, 301, 321

Loki, ve staroskandinávském bájesloví zlý démon, bůh ohně, hrdina staroskandinávského národního eposu tzv. „starší Eddy". — 73

Mefisto, jedna z hlavních postav Goethovy tragédie „Faust". — 73, 296

Meleagros, v řeckém bájesloví syn legendárního kalydónského krále Oinea a Althaie; zabil bratry své matky. — 164

Mojžíš, postava ze Starého zákona; židovský zákonodárce a prorok. — 41, 88

Mulios, postava herolda z Homérovy „Odyssey". — 135

Mylitta, starořecké jméno Astarty, bohyně lásky a plodnosti v babylónském bájesloví. — 85

Nestor, postava z řeckého bájesloví, nejstarší a nejmoudřejší hrdina trojské války. — 132

Niördhr, ve staroskandinávském bájesloví bůh plodnosti, hrdina staroskandinávského národního eposu tzv. „starší Eddy". — 73

Odysseus, hrdina „Iliady" a „Odyssey", legendární král ostrova Ithaky, jeden z vůdců řeckého vojska v trojské válce; vynikal odvahou, chytrostí a výmluvností. — 135

Polyneikés, v řeckém bájesloví syn thébského krále Oidipa, dělil se se svým bratrem Eteoklem o vládu v Thébách; s bratrem se navzájem zabili v souboji; tento mýtus byl podkladem pro Aischylovu tragédii „Sedm proti Thébám". — 134

Prokrustés, v řeckém bájesloví loupeživý obr, který lákal pocestné a nutil je

lehnout si na mučidlo; tomu, kdo byl delší, usekával nohy a krátké lidi naopak natahoval. — 518, 520

Rhadamanthys, v řeckém bájesloví moudrý, spravedlivý soudce. — 319

Romulus, legendární zakladatel Říma a první král. — 149, 154

Schnapphahnski, satirická postava v Heinově díle „Atta Troll" a ve Weerthově díle „Leben und Thaten des berühmten Ritters Schnapphahnski" [„Život a skutky slavného rytíře Schnapphahnského"]; předlohou k této postavě byl reakční pruský kníže Lichnowski. — 36, 235

Siegebant z Irska, hrdina starogermánského eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století, irský král. — 109

Siegfried, hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Nibelunzích". — 109

Siegfried z Morlandu, hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století; jeden z odmítnutých nápadníků Gudruny. — 109, 110

Sif, ve staroskandinávském bájesloví žena boha hromu Thora; hrdinka staroskandinávského národního eposu tzv. „starší Eddy". — 163

Telamón, hrdina řeckého bájesloví, účastník trojské války. — 95

Télemachos, hrdina Homérovy „Odyssey"; syn Odysseův, král ithacký. — 95

Teukros, hrdina Homérovy „Iliady", bojoval u Tróje. — 95

Théseus, v řeckém bájesloví jeden z největších hrdinů; legendární král aténský, je považován za zakladatele aténského státu. — 139

Thestius, v řeckém bájesloví legendární král z Pleurónu v Aitólii. — 164

Ute, norská hrdinka starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Gudruně" ze 13. století. — 109

Volker, hrdina starogermánského národního eposu a středohornoněmecké „Písně o Nibelunzích", rytíř a potulný pěvec. — 352

Zeus, nejvyšší řecký bůh. — 135, 299

SEZNAM LITERATURY

Agassiz, Louis, „A journey in Brazil" [„Cesta do Brazílie"], Boston a New York 1886 (viz pozn. 63). — 85
Aischylos, „Oresteia. Agamemnón" (viz pozn. 80). — 95
— „Prosebnice". — 134
— „Sedm proti Thébám" (viz pozn. 120). — 134
Ammianus Marcellinus, „Rerum gestarum libri XXXI" [„Dějin knih XXXI"], kniha XXXI, kap. 9 (viz pozn. 90). — 102, 123
„*Ancient laws and institutes of Wales*" [„Starobylá práva a zřízení ve Walesu"], sv. 1, bez označení místa, 1841 (viz pozn. 147). — 159
„*Annual report of the Secretary of the Treasury on the state of the finances for the year 1887*" [„Výroční zpráva ministra financí o stavu financí za rok 1887"], Washington 1887. — 396
Aristofanes, „Ženský sněm" (viz pozn. 83). — 97
Aristoteles, „Politika" (viz pozn. 127). — 136

Bachofen, Johann Jakob, „Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur" [„Mateřské právo. Studie o vládě žen ve starověku na podkladě náboženském a právním"], Stuttgart 1861 (viz pozn. 40 a 52). — 68, 75, 85, 86
Bancroft, Hubert Howe, „The native races of the Pacific states of North America" [„Původní rasy v tichomořských státech Severní Ameriky"], sv. I—V, New York 1875 (viz pozn. 45 a 61). — 71, 84, 86, 186
Bang, Anton Christian, „Vøluspaa og de Sibyllinske orakler" [„Vidění věštkyně a sibylské věštby"], Kristiania (Oslo) 1879 (viz pozn. 159). — 164
Becker, Wilhelm Adolf, „Charikles, Bilder altgriechischer Sitte. Zur genaueren Kenntniss des griechischen Privatlebens" [„Charikles, obrazy starořeckých mravů. K podrobnějšímu poznání soukromého života Řeků"], díl 1—2, Lipsko 1840 (viz pozn. 110). — 95, 130
Beda Venerabilis, „Historia ecclesiastica gentis Anglorum" [„Církevní dějiny Anglů"], kniha 1, kap. 1 (viz pozn. 151). — 161
Bible. — 38—42, 44
— „Proroctví Daniele, proroka". — 42

— „Epištoly sv. Jana". — 42
— „Evangelium sv. Jana". — 42
— „Zjevení sv. Jana" (viz pozn. 6 a 8). — 39—44
Bonaparte, Ludvík, „Des idées napoléoniennes" [„Napoleonské ideje"], Paříž 1839 (viz pozn. 494). — 457
Borkheim, Sigismund, „Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806—1807". Mit einer Einleitung von Fr. Engels [„Na paměť německých hurávlastenců z let 1806—1807". S úvodem B. Engelse], Hottingen-Curych 1888 (viz pozn. 383). — 374, 377, 379
Bougeart, Alfred, „Marat, l'Ami du peuple" [„Marat, přítel lidu"], sv. 1—2, Paříž 1865 (viz pozn. 22). — 50
Bray, John Francis, „Labour's wrongs and labour's remedy; or, the age of wright and the age of right" [„Zlořády práce a cesta k jejich nápravě; aneb věk moci a věk práva"], Leeds 1839. — 207
Bugge, Sophus, „Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse" [„Studie o původu severských ság o bozích a hrdinech"], Kristiania (Oslo) 1881—1889 (viz pozn. 159). — 164

Caesar, Gaius Julius, „Commentarii de bello Gallico" [„Zápisky o válce galské"] (viz pozn. 36, 54, 152 a 161). — 63, 75, 76, 162, 166
Code Napoléon [Napoleonův zákoník] (viz pozn. 15). — 48, 95, 100

Dante Alighieri, „Divina Commedia" [„Božská komedie"]. — 413
Démosthenes, „Řeč proti Eubulidovi" (viz pozn. 107). — 129
Dietzgen, Joseph, „Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit. Dargestellt von einem Handarbeiter. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft" [„Podstata práce hlavou, od dělníka rukou. Ještě jedna kritika čistého a praktického rozumu"], Hamburk 1869. — 323
Diodóros Sicilský, „Bibliothecae historicae quae supersunt" [„Co zbývá z ‚Knihovny historické'"], díl 4 (viz pozn. 157). — 164, 172
Dureau de La Malle, „Économie politique des Romains" [„Politická ekonomie Římanů"], díl 1—2, Paříž 1840 (viz pozn. 142). — 156

„*Edda*" (viz pozn. 49). — 73
Edmonds, Thomas Rowe, „Practical moral and political economy; or, the government, religion, and institutions, most conducive to individual happiness and to national power" [„Praktická morální a politická ekonomie, aneb vláda, náboženství a instituce nejvíce prospěšné individuálnímu štěstí a národní moci"], Londýn 1828. — 207
Enfantin, Barthélemy Prosper, „Les oisifs et les travailleurs. Fermages, loyers, intérêts, salaires" [„Zahaleči a pracovníci. Pachtovné, činže, úroky, mzdy"], v „Économie politique et politique" [„Politická ekonomie a politika"], Paříž 1831 (viz pozn. 554). — 518

Engels, Bedřich, „The condition of the working class in England in 1844, with appendix written 1886, and preface 1887. Translated by Florence Kelley-Wischnewetzky" [„Postavení dělnické třídy v Anglii v roce 1844, s dodatkem z roku 1886 a předmluvou z roku 1887. Přeložila Florence Kelleyová-Wischnewetzká"], New York, Lovell-Londýn, W. Reeves 1888. — 371, 385
— „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft" [„Vývoj socialismu od utopie k vědě"], Hottingen-Curych 1882 (viz pozn. 543). — 493
— „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus" [„Pana Eugena Dühringa převrat vědy. Filosofie. Politická ekonomie. Socialismus"], Lipsko 1878 (viz pozn. 542). — 493
— „Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen" [„Postavení dělnické třídy v Anglii. Podle vlastních poznatků a autentických pramenů"], Lipsko 1845. — 34
— „Vorwort (zur ersten deutschen Ausgabe des zweiten Bandes des ‚Kapitals' von Karl Marx)" [„Předmluva (k prvnímu německému vydání druhého dílu ‚Kapitálu' od Karla Marxe)"], v „Karl Marx, ‚Das Kapital', B. 2" [„Karel Marx, ‚Kapitál', díl 2"], Hamburk 1885 (viz pozn. 185). — 206
— „Zur Wohnungsfrage. H. 1—3. Separatabdruck aus dem ‚Volksstaat'" [„K bytové otázce. Sešit 1—3. Separát z listu ‚Volksstaat'"], Lipsko 1872 [—1873] (viz pozn. 362, 368 a 369). — 353, 362
Espinas, Alfred, „Des sociétés animales" [„O společnostech u zvířat"], Paříž 1877 (viz pozn. 44). — 69, 70
Euripides, „Orestes" (viz pozn. 85). — 97

„*Falšivomonětčiki ili Agenty russkogo pravitělstva*" [„Penězokazové, aneb Agenti ruské vlády"], Ženeva 1875 (viz pozn. 208). — 220
Ferguson, Adam, „An essay on the history of civil society" [„Pojednání o dějinách občanské společnosti"], Edinburgh 1767. — 267
Feuerbach, Ludwig, „Fragmente zur Charakteristik meines philosophischen Curriculum vitae" [„Fragmenty k charakteristice mého filosofického životopisu"], v „Sämmtliche Werke" [„Sebrané spisy"], sv. 2, Lipsko 1846 (viz pozn. 334). — 317
— „Grundsätze der Philosophie. Nothwendigkeit einer Veränderung" [„Zásady filosofie. Nutnost změny"], v knize Karla Grüna „Ludwig Feuerbach", sv. 1, Lipsko a Heidelberg 1874 (viz pozn. 328 a 331). — 313
— „Zur Moralphilosophie" [„K filosofii morálky"], tamtéž, sv. 2. — 318 a n.
— „Noth meistert alle Gesetze und hebt sie auf" [„Nouze zdolává všechny zákony a ruší je"], tamtéž, sv. 2 (viz pozn. 330). — 316
— „Das Wesen des Christentums" [„Podstata křesťanství"], Lipsko 1841. — 302
— „Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist" [„Proti dualismu těla a duše, tělesnosti a ducha"], v „Sämmtliche Werke" [„Sebrané spisy"], sv. 2, Lipsko 1846 (viz pozn. 329). — 316, 318
Fison, Lorimer a *A. W. Howitt*, „Kamilaroi and Kurnai. Group-marriage and

relationship, and marriage by elopement" [„Kamilarojové a Kurnaové. Skupinové manželství, příbuzenský poměr a manželství únosové"], Melbourne, Sydney, Adelaide a Brisbane 1880 (viz pozn. 58). — 78

Fourier, Charles, „Théorie de l'unité universelle" [„Teorie univerzální jednoty"], v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], sv. 3, 2. vydání, díl 4, Paříž 1841 (viz pozn. 92). — 103, 104

— „Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales" [„Teorie čtyř pohybů a všeobecných osudů"], v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], 3. vydání, díl 1, Paříž 1846 (viz pozn. 174). — 181, 203

Freeman, Edward Augustus, „Comparative politics" [„Srovnávací politika"], Londýn 1873 (viz pozn. 33). — 58

Fustel de Coulanges, Numa Denis, „La cité antique étude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce et de Rome" [„Starověký městský stát, studie o náboženství, právu a zřízení Řecka a Říma"], Paříž a Štrasburk 1864 (viz pozn. 118). — 133

Giraud-Teulon, Alexis, „Les origines du mariage et de la famille" [„Počátky manželství a rodiny"], Ženeva — Paříž 1884 (viz pozn. 42). — 69, 70

Gladstone, William Ewart, „Iuventus mundi. The gods and men of the heroic age" [„Mládí světa. Bozi a lidé herojské doby"], Londýn 1869 (viz pozn. 122). — 134

Goethe, Johann Wolfgang, „Faust". — 296

Gray, John, „The social system. A treatise on the principle of exchange" [„Sociální systém. Pojednání o principu směny"], Edinburgh 1831 (viz pozn. 197). — 210

Grote, George, „A history of Greece; from the earliest period to the close of the generation contemporary with Alexander the Great" [„Dějiny Řecka; od nejstarší doby až do konce období generace současné s Alexandrem Velikým"], díl 3, Londýn 1869 (viz pozn. 106, 112, 114 a 116). — 129—132

Grün, Karl, „Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass sowie in seiner Philosophischen Charakterentwicklung" [„Ludwig Feuerbach ve své korespondenci a pozůstalosti, jakož i ve vývoji svého filosofického charakteru"], sv. 1—2, Lipsko a Heidelberg 1874 (viz pozn. 326, 328, 330 a 331). — 307, 310, 311

„*Gudrun*" [„Píseň o Gudruně"] (viz pozn. 95). — 109

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, „Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Erster Teil. Die Logik" [„Encyklopedie filosofických věd v nástinu. První díl. Logika"] (viz pozn. 317). — 296

— „Grundlinien der Philosophie des Rechts" [„Základní rysy filosofie práva"] (viz pozn. 178, 316 a 333). — 196, 295, 298, 317

— „Phänomenologie des Geistes" [„Fenomenologie ducha"], Bamberg a Würzburg 1807. — 311

— „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte" [„Přednášky o filosofii dějin"] (viz pozn. 337). — 328
— „Vorlesungen über die Philosophie der Religion" [„Přednášky o filosofii náboženství"] (viz pozn. 333). — 317
— „Wissenschaft der Logik" [„Logika jako věda"], Norimberk 1812—1816 (viz pozn. 318). — 298
Heine, Heinrich, „Atta Troll". — 36
Hérodot, „Historiai" [„Dějiny"], kniha VIII (viz pozn. 84). — 97
Heusler, Andreas, „Institutionen des Deutschen Privatrechts" [„Instituce německého soukromého práva"], sv. 2, Lipsko 1886 (viz pozn. 73). — 92
„Historische Volkslieder der Zeit von 1756—1871" [„Historické lidové písně z let 1756—1871"], sv. 2, Berlín 1871—1872 (viz pozn. 488). — 453
Homér, „Ilias" (viz pozn. 117 a 124). — 63, 95, 132, 133, 135
— „Odyssea" (viz pozn. 79). — 95
Höpfner, Eduard von, „Der Krieg von 1806 und 1807. Ein Beitrag zur Geschichte der Preussischen Armee nach den Quellen des Kriegs-Archivs bearbeitet" [„Válka z roku 1806 a 1807. Příspěvek k dějinám pruské armády zpracovaný podle pramenů válečného archívu"], 2. vydání, sv. 1—4, Berlín 1855 (viz pozn. 390). — 377, 378

Irenaeus, „Adversus haereses" [„Patero knih proti kacířstvím"] (viz pozn. 10). — 43

Kolb, Georg Friedrich, „Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde" [„Příručka srovnávací statistiky o stavu národů a politickém životě"], 7. vydání přepravované na podkladě nejnovějších státních zřízení, Lipsko 1875 (viz pozn. 415). — 399
Kovalevskij, Maxim, „Pervobytnoje pravo, vypusk I. Rod" [„Prvobytné právo, sešit I. Rod"], Moskva 1886 (viz pozn. 70 a 154.) — 162
Kovalevsky, Maxime (Kovalevskij Maxim), „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété" [„Nárys původu a vývoje rodiny a vlastnictví"], Stockholm 1890 (viz pozn. 144 a 154). — 90, 91, 158, 167

Lange, Ludwig, „Römische Alterthümer" [„Římské starožitnosti"], sv. 1, Berlín 1856 (viz pozn. 139). — 153
Lassalle, Ferdinand, „Das System der erworbenen Rechte" [„Systém nabytých práv"], díl 1—2, Lipsko 1861. — 202
Letourneau, Charles, „L'évolution du mariage et de la famille" [„Vývoj manželství a rodiny"], Paříž 1888 (viz pozn. 41 a 43). — 68, 69, 71
Liutprand z Cremony, „Antapodosis" [„Odplata"] (viz pozn. 166). — 175, 176
Livius, Titus, „Ab urbe condita" [„Od založení města"] (viz pozn. 138). — 151, 153
Longos, „Dafnis a Chloe" (viz pozn. 93). — 108

MacLennan, John Ferguson, „Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies" [„Primitivní manželství. Pojednání o vzniku únosového způsobu při svatebních obřadech"], Edinburgh 1865 (viz pozn. 37 a 143). — 66, 158

— „Studies in ancient history comprising a reprint of ‚Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies'" [„Studie pravěkých dějin zahrnující nové vydání práce ‚Primitivní manželství. Pojednání o vzniku únosového způsobu při svatebních obřadech'"], nové vydání, Londýn a New York 1886 (viz pozn. 37). — 66

Maine, Henry Sumner, „Ancient law: its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas" [„Staré právo: jeho souvislost s prvotními dějinami společnosti a jeho vztah k modernímu myšlení"], 1. vydání, Londýn 1861 (viz pozn. 96). — 111

Marx, Karel, „Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte" [„Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"], 3. vydání, Hamburk 1885 (viz pozn. 303). — 280, 281

— „The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working Men's Association" [„Občanská válka ve Francii. Adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení"], 2. revidované vydání, Londýn 1871 (viz pozn. 401). — 386

— „Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons ‚Philosophie des Elends'" [„Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona"], Stuttgart 1885 (viz pozn. 182 a 371). — 205, 207, 356, 389

— „Enthüllungen über den Kommunisten Prozess zu Köln" [„Odhalení o kolínském procesu proti komunistům"], Basilej 1853 (viz pozn. 237). — 238, 254, 256

— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl I, 3. rozšířené vydání, Hamburk 1883 (viz pozn. 185, 270 až 278, 373, 380 a 410). — 57, 185, 206, 218, 261—268, 286, 355, 361, 367, 386, 390, 482

— „Lohnarbeit und Kapital" [„Námezdní práce a kapitál"], v „Neue Rheinische Zeitung", čís. 264—267 a 269, duben, Kolín 1849 (viz pozn. 26 a 180). — 52

— „Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon" [„Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona"], Paříž a Brusel 1847 (viz pozn. 191). — 208, 218, 525

— „Zur Kritik der Politischen Oekonomie" [„Ke kritice politické ekonomie"], první sešit, Berlín 1859 (viz pozn. 192). — 207, 218, 387

Marx, Karel a *Bedřich Engels*, „Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten" [„Svatá rodina, aneb Kritika kritické kritiky. Proti Bruno Bauerovi a spol."], Frankfurt nad Mohanem 1845 (viz pozn. 322). — 302, 320

— „Manifest der Kommunistischen Partei" [„Manifest komunistické strany"],

Londýn 1848 (viz pozn. 1, 97 a 393). — 33, 34, 45, 46, 111, 238, 246, 251, 355, 370, 380, 383, 385, 386

Maurer, Georg Ludwig von, „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt" [„Úvod do dějin markovního, dvorcového, vesnického a městského zřízení a veřejné moci"], Mnichov 1854 (viz pozn. 103). — 125

— „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland" [„Dějiny vesnického zřízení v Německu"], sv. 1—2, Erlangen 1865—1866 (viz pozn. 103). — 125

— „Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland" [„Dějiny robotních dvorů, selských dvorů a dvorcového zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1862—1863 (viz pozn. 103). — 125

— „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland" [„Dějiny markovního zřízení v Německu"], Erlangen 1856 (viz pozn. 103). — 125

— „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland" [„Dějiny městského zřízení v Německu"], sv. 1—4, Erlangen 1869—1871 (viz pozn. 103). — 125, 165

Meitzen, August, „Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates nach dem Gebietsumfange vor 1866" [„Půda a zemědělské poměry v pruském státu podle velikosti území do roku 1866"], sv. I—IV, Berlín 1868—1871. — 276, 278, 279

Menger, Anton, „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung" [„Právo na plný výtěžek práce z historického pohledu"], Stuttgart 1886 (viz pozn. 552 a 559). — 512—528

Molière, Jean Baptiste, „George Dandin, ou le mari confondu" [„George Dandin, aneb oklamaný manžel"]. — 193

Mommsen, Theodor, „Römische Forschungen" [„Římské výzkumy"], 2. vydání, sv. 1, Berlín 1864. — 150—152

— „Römische Geschichte" [„Římské dějiny"], 5. vydání, sv. 1—3, Berlín 1868—1869 (viz pozn. 141). — 154

Morgan, Lewis Henry, „Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilization" [„Pravěká společnost, výzkumy o průběhu lidského pokroku od divošství přes barbarství k civilizaci"], Londýn 1877 (viz pozn. 34, 38, 51, 59, 67, 68, 87, 98, 99, 101, 123, 131, 150 a 179). — 57—60, 65—67, 72, 74, 81, 91, 99, 114, 115, 119, 134, 145, 161, 185, 203

— „Systems of consanguinity and affinity of the human family" [„Systémy pokrevního příbuzenství a vzájemných vztahů lidské rodiny"], Washington 1871 (viz pozn. 57). — 78, 115

Niebuhr, Barthold Georg, „Römische Geschichte" [„Římské dějiny"], 3. vydání, sv. 1—3, Berlín 1828 (viz pozn. 140). — 154

Persius, Aulus Flaccus, „Satirarum liber" [„Kniha satir]. — 40

„Píseň o Hildebrandovi" („Das Hildebrandslied") (viz pozn. 155). — 163, 189

„*Píseň o Ludvíkovi*" („Das Ludwigslied") (viz pozn. 437). — 426
„*Píseň o Nibelunzích*" („Das Nibelungenlied") (viz pozn. 48 a 94). — 109, 352
Plinius, Gaius Secundus, „Naturalis historia" [„Přírodní věda"], o 37 knihách (viz pozn. 164 a 165). — 168, 172
Plutarchos, „Moralia" (viz pozn. 81). — 96
Prokopios z Kaisareie, „De bello Gothico" [„O válce gótské"] (viz pozn. 90). — 102
Proudhon, Pierre Joseph, „Système des contradictions économiques ou Philosophie de la misère" [„Systém ekonomických rozporů, aneb Filosofie bídy"], sv. 1—2, Paříž 1846 (viz pozn. 555). — 205

Regnault, Élias, „Histoire politique et sociale des principautés danubiennes" [„Politické a sociální dějiny podunajských knížectví"], Paříž 1855. — 220
„*Report of the fifty-third meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Southport in September 1883*" [„Zpráva z padesátého třetího zasedání Britské společnosti pro povznesení věd, konaného v září 1883 v Southportu"], Londýn 1884 (viz pozn. 218). — 228
„*Report of the Royal Commission on the housing of the working classes. England and Wales. 1885*" [„Zpráva královské komise o bytových poměrech pracujících tříd. Anglie a Wales. 1885"] (viz pozn. 309). — 284, 285
Ricardo, David, „On the principles of political economy, and taxation" [„Zásady politické ekonomie a zdanění"], Londýn 1817 (viz pozn. 194). — 206, 524
— „On the principles of political economy and taxation" [„Zásady politické ekonomie a zdanění"], 3. vydání, Londýn 1821 (viz pozn. 194). — 209
Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl, „Zur Erkenntniss unsrer staatswirthschaftlichen Zustände" [„K poznání našich národohospodářských poměrů"], Neubrandenburg a Friedland 1842 (viz pozn. 198 a 200). — 206, 210 — 212, 217
— „Sociale Briefe an von Kirchmann" [„Sociální dopisy von Kirchmannovi"], Berlín 1850—1851 (viz pozn. 187, 188 a 196). — 206, 210

Salvianus z Marseille, „De gubernatione dei" [„O řízení božím"] (viz pozn. 167). — 176
Sax, Emil dr., „Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform" [„Bytové poměry pracujících tříd a jejich reforma"], Vídeň 1869 (viz pozn. 366). — 354
Serno-Solovjevič, Alexandr, „Naši domašnije děla. Otvet g. Gercenu na stať ju ‚Porjadok toržestvujet' (III. Kolokol No 233)" [„Naše domácí záležitosti. Odpověď p. Gercenovi na článek ‚Pořádek vládne' (III. Kolokol, čís. 233)"], Vevey 1867 (viz pozn. 388). — 377
Schoemann, Georg Friedrich, „Griechische Alterthümer" [„Řecké starožitnosti"], Berlín 1855 (viz pozn. 81). — 96, 134
„*The source and remedy of the national difficulties, deduced from principles of political economy in: A letter to Lord John Russell*" [„Zdroje národních obtíží a jak jim odpomoci. Dopis lordu Johnu Russellovi"], Londýn 1821 (viz pozn. 189). — 206

Spruner-Menke, „Hand-Atlas zur Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit" [„Příruční atlas dějin středověku a novější doby"], 3. vydání, Gotha 1874. — 425

Starcke, Carl Nicolai, „Ludwig Feuerbach", Stuttgart 1885 (viz pozn. 326, 328, 330—332 a 406). — 295, 311, 313, 317, 388

„Stenographische Berichte über die Verhandlungen der durch die Allerhöchste Verordnung vom 30. Mai 1849 einberufenen Zweiten Kammer" [„Stenografické zprávy o jednáních Druhé sněmovny svolané podle královského nařízení z 30. května 1849"], sv. 2, Berlín 1849 (viz pozn. 301). — 278

Stirner, Max, „Der Einzige und sein Eigenthum" [„Jedinec a co mu náleží"], Lipsko 1845 (viz pozn. 321). — 301

Strauss, David Friedrich, „Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft" [„Křesťanská věrouka ve svém historickém vývoji a v boji s moderní vědou"], sv. 1—2, Tübingen a Stuttgart 1840—1841 (viz pozn. 336). — 321

— „Das Leben Jesu" [„Život Ježíšův"], sv. 1—2, Tübingen 1835—1836. — 301, 321

Sugenheim, Samuel, „Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa bis um die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts" [„Dějiny zrušení nevolnictví a poddanství v Evropě až do poloviny 19. století"], Petrohrad 1861. — 86

Tacitus (Publius Cornelius Tacitus), „Annales" [„Letopisy"] (viz pozn. 10). — 43

— „Germania" (viz pozn. 36, 89, 102, 156 a 162). — 58, 63, 101, 123, 163, 165—167

Thompson, William, „An inquiry into the principles of the distribution of wealth, most conducive to human happiness" [„Zkoumání zásad rozdělování bohatství, jež nejvíce přispívají k lidskému štěstí"], Londýn 1824. — 207, 520—522, 525

Thukydides, „Dějiny peloponéské války" (viz pozn. 126). — 136

„Völuspâ" [„Vidění věštkyně"], v „Altnordisches Lesebuch" [„Staronordická čítanka"], ze skandinávské poezie a prózy až do 14. století sestavil Franz Eduard Christoph Dietrich, 2. vydání, Lipsko 1864 (viz pozn. 158). — 164

Wagner, Adolph, předmluva ke knize J. K. Rodbertuse „Das Kapital. Vierter socialer Brief an von Kirchmann" [„Kapitál. Čtvrtý sociální dopis von Kirchmannovi"], Berlín 1884 (viz pozn. 196 a 199). — 211

Wagner, Richard, „Die Walküre. Erster Tag aus der Trilogie: Der Ring des Nibelungen" [„Valkýra. První den trilogie: Prsten Nibelungův"] (viz pozn. 48). — 72

Wachsmuth, Ernst Wilhelm, „Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichts-

punkte des Staates" [„Helénský starověk z hlediska státu"], díl 1—2, Halle 1826—1830 (viz pozn. 84 a 109). — 97, 130

Watson, John Forbes a *John William Kaye*, „The people of India. A series of photografic illustrations. With descriptive letterpress, of the races and tribes of Hindustan, originally prepared under the authority of the government of India, and reproduced by order of the Secretary of State for India in council" [„Indický lid. Doprovázeno řadou fotografických vyobrazení. S popisem ras a kmenů v Hindustánu, původně připraveno s povolením indické vlády a znovu vydáno z příkazu úřadujícího ministra pro Indii"], sv. 2, Londýn 1868 (viz pozn. 55). — 76

Weerth, Georg, „Leben und Thaten des berühmten Ritters Schnapphahnski" [„Život a skutky slavného rytíře Schnapphahnského"], Hamburk 1849 (viz pozn. 4). — 36

Weitling, Wilhelm, „Das Evangelium des armen Sünders" [„Evangelium chudého hříšníka"], 2. rozšířené a přepracované vydání, Birsfeld 1846. — 246

Wermuth-Stieber, „Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" [„Komunistická spiknutí v devatenáctém století"], díl 1—2, Berlín 1853—1854 (viz pozn. 238). — 238

Westermarck, Edward Alexander, „The history of human marriage" [„Dějiny lidského manželství"], Londýn a New York 1891 (viz pozn. 46). — 69, 70, 72, 84

Wolff, Wilhelm, „Die schlesische Milliarde" [„Slezské miliarda"], Hottingen-Curych 1886 (viz pozn. 25 a 279). — 51, 269, 279

Zurita, Alonzo de, „Rapport sur les différentes classes de chefs de la Nouvelle-Espagne, sur les lois, les moeurs des habitants, sur les impôts établis avant et depuis la conquête, etc., etc." [„Zpráva o různých kategoriích náčelníků Nového Španělska, o zákonech, zvycích obyvatelstva, o daních zavedených před dobytím a po něm atd. atd."], ve „Voyages, relations et mémoires originaux pour servir à l'histoire de la découverte de l'Amérique, publiés pour la première fois en français, par H. Ternaux-Compans" [„Cestopisy, zprávy a původní vzpomínky k historii objevení Ameriky vydané poprvé francouzsky H. Ternauxem-Compansem"], sv. 11, Paříž 1840 (viz pozn. 75). — 93

REJSTŘÍK

PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ

„*L'Ami du peuple*" [„Přítel lidu"] (Paříž) (viz pozn. 22). — 50
„*Arden*" (Atény). — 569
„*Das Ausland.* Überschau der neuesten Forschungen auf dem Gebiete der Natur-, Erd- und Völkerkunde" [„Cizina. Přehled nejnovějších výzkumů v oblasti přírodních věd, zeměpisu a národopisu"] (Stuttgart) (viz pozn. 76). — 93
„*Berliner Volksblatt*" [„Berlínské lidové noviny"]. — 549
„*The Commonweal*" [„Obecné blaho"] (Londýn) (viz pozn. 209). — 222, 229, 268, 288, 338, 549
„*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*" [„Německé bruselské noviny"] (viz pozn. 249). — 245
„*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*" [„Německé ročenky pro vědu a umění"] (Lipsko 1841—1843) (viz pozn. 319). — 301
„*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] (Paříž) (viz pozn. 248). — 243, 244
„*Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*" [„Frankfurtské noviny a obchodní list"] (viz pozn. 223). — 233
„*Le Globe*" [„Zeměkoule"] (Paříž) (viz pozn. 554). — 518
„*Justice*" [„Spravedlnost"] (Londýn) (viz pozn. 563). — 533—535, 538, 541—543, 545, 550, 551, 563—565
„*Kölnische Zeitung*" [„Kolínské noviny"] (viz pozn. 28). — 53, 261, 472
„*Kolokol*" [„Zvon"] (Londýn a Ženeva) (viz pozn. 398). — 384
„*Kreuz-Zeitung*", viz „*Neue Preussische Zeitung*"
„*The Labor Standard*" [„Prapor práce"] (New York) (viz pozn. 408). — 389, 406
„*The Labour Elector*" [„Dělnický volič"] (Londýn) (viz pozn. 426). — 410, 412, 413, 545, 546, 549, 551
„*The Labour Leader*" [„Dělnický vůdce"] (sv. 1, čís. 5, červen, Londýn 1889) (viz pozn. 422). — 409
„*Londoner Freie Presse*" [„Londýnský svobodný tisk"] (viz pozn. 565). — 534
„*The Manchester Guardian*" [„Manchesterský strážce"] (viz pozn. 508). — 466
„*Missouri Republican*" [„Missourský republikán"] (Saint Louis) (viz pozn. 343). — 337
„*Neue Preussische Zeitung*" [„Nové pruské noviny"] (Berlín) (viz pozn. 19). — 49, 233
„*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*" [„Nové porýnské noviny.

Orgán demokracie"] (Kolín nad Rýnem) (viz pozn. 4). — 37, 38, 45, 47, 48, 51—53, 204, 232, 250, 277, 507

„*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*" [„Nové porýnské noviny. Politicko-ekonomická revue"] (sešit 1—6, Londýn, Hamburk a New York 1850) (viz pozn. 263). — 253

„*Die Neue Zeit*" [„Nová doba"] (sešit 4 a 5, ročník 1886, Stuttgart) (viz pozn. 182). — 205, 218, 229, 292, 388, 406, 436, 473, 493, 496, 512, 528

„*New Yorker Volkszeitung*" [„Newyorské lidové noviny"] (viz pozn. 343). — 337, 531, 532

„*The Northern Star*" [„Severní hvězda"] (Londýn) (viz pozn. 250). — 245

„*The Pall Mall Gazette*" [„Noviny z Pall Mallu"] (Londýn) (viz pozn. 207). — 219

„*Parti Ouvrier*" [„Dělnická strana"] (Paříž) (viz pozn. 571). — 543

„*Progress*" [„Pokrok"] (sv. 2, srpen, Londýn 1883) (viz pozn. 6). — 44

„*The Quarterly Review*" [„Čtvrtletní přehled"] (sv. 71, Londýn 1843) (viz pozn. 210). — 222

„*The Red Republican*" [„Rudý republikán"] (Londýn) (viz pozn. 394). — 380

„*La Réforme*" [„Reforma"] (Paříž) (viz pozn. 252). — 245

„*Recht voor Allen*" [„Právo pro všechny"] (Amsterodam) (viz pozn. 567). — 535

„*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*" [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl"] (Kolín) (viz pozn. 320). — 301, 452

„*Science*" [„Věda"] (USA). — 336

„*Severnyj věstnik*" [„Severní věstník"] (Petrohrad) (viz pozn. 236). — 237

„*Der Social-Demokrat*" [„Sociální demokrat"] (Berlín) (viz pozn. 183). — 205

„*Socialist*" [„Socialista"] (Paříž). — 570

„*El Socialista*" [„Socialista"] (Madrid) (viz pozn. 429). — 412

„*Le Socialiste*" [„Socialista"] (New York) (viz pozn. 397). — 384

„*Le Socialiste*" [„Socialista"] (Paříž) (viz pozn. 264). — 257—260, 290, 346, 373, 508

„*Der Sozialdemokrat*" [„Sociální demokrat"] (Curych a Londýn) (viz pozn. 3). — 35, 38, 53, 221, 256, 352, 362, 371, 377, 418, 454, 533 až 535, 542, 544, 549, 565

„*Der Sozialist*" [„Socialista"] (New York) (viz pozn. 347). — 339, 534, 535

„*The Star*" [„Hvězda"] (Londýn) (viz pozn. 427). — 410

„*Time*" [„Čas"] (Londýn) (viz pozn. 375). — 363

„*To-day*" [„Dnešek"] (Londýn) (viz pozn. 269). — 261

„*Der Volksstaat*" [„Lidový stát"] (Lipsko) (viz pozn. 363). — 353, 354, 377

„*Der Volks-Tribun.* Organ der jungen Amerika" [„Tribun lidu. Orgán mladé Ameriky"] (New York) (viz pozn. 253). — 245

„*Der Vorbote.* Politische und socialökonomische Monatsschrift" [„Posel. Politický a sociálně ekonomický měsíčník"] (Ženeva) (viz pozn. 360). — 351

„*Vorwärts! Pariser deutsche Zeitschrift*" [„Vpřed! Pařížský německý časopis"] (viz pozn. 247). — 241

„*Walka klas*" [„Třídní boj"]. — 570

„*Woodhull and Claflin's Weekly*“ [„Týdeník paní Woodhullové a Claflinové“] (New York) (viz pozn. 396). — 383

„*Workmen's Advocate*“ [„Obhájce dělníků“] (New York) (viz pozn. 566). — 534

„*Die Zukunft*“ [„Budoucnost“] (Královec a Berlín) (viz pozn. 389). — 377

REJSTŘÍK ZEMĚPISNÝCH NÁZVŮ

Abysinie (Etiopie) — 86
Adirondacké pohoří, část Appalačského pohoří v Severní Americe — 499
Adiže, řeka v severní Itálii — 441
Adrianopolis, viz *Drinopol*
Africa, stará římská provincie — 173, 513
Afrika — 66, 126
Achaia, území na severním Peloponésu; stará římská provincie — 43
Aigina, město a řecký ostrov mezi Atikou a Peloponésem — 194
Alais, město v jižní Francii — 555
Aljaška, poloostrov na severozápadě Severní Ameriky — 71, 86
Alsasko — 340, 467, 473—479, 494
Alsasko-Lotrinsko — 345, 477, 479, 494, 569
Alžírsko — 93
Amblaincourt sur Aire, místo ve Francii, jihozápadně od Verdunu — 426
Amerika — 33, 57, 61, 66, 75, 84, 87, 93, 101, 105, 119, 121, 127, 139, 169, 175, 186, 198, 215, 219, 227, 234, 238, 245, 246, 253, 254, 285, 286, 289, 363—365, 369, 370, 383, 384, 389, 393—395, 398, 399, 402, 403, 424, 497, 533—535, 540, 547, 548, 568, 569
Amsterodam — 416
Anglie — 34, 37, 39, 46, 57, 105, 168, 169, 177, 181, 199, 206—208, 210, 215, 219, 220, 222—225, 227—229, 234, 235, 243, 257, 282, 284, 285, 287, 295, 306, 328, 329, 331, 332, 334—336, 340, 342, 344, 357—359, 361, 363, 375—377, 383, 384, 388 až 393, 395, 397, 399, 403, 404, 412, 429, 431—433, 441—443, 478—490, 531, 534, 542, 547, 555, 556, 566, 569
Ansbach, bývalé knížectví v jižním Německu, mezi Mohanem a Dunajem — 474
Antverpy, přístav v Belgii — 416
Aragonie, provincie v severovýchodním Španělsku — 86, 430
Ardeny, vrchovina v severní Francii a jihovýchodní Belgii — 471, 555
Arménie — 99
Armentières, město ve Francii, severozápadně od Lille — 555
Asia, římská provincie v západní části Malé Asie — 40, 43
Asie — 62, 63, 66, 186, 340
Atény — 96, 97, 98, 108, 129, 138—140, 142, 144—147, 156, 193—198, 202, 569
Atika, provincie v Řecku — 133, 138 až 140, 142, 145
Atlantský oceán (Atlantik) — 286, 423, 424
Auerstedt, místo v Německu, severovýchodně od Jeny — 274

Augsburg — 165
Austrálie — 66, 78—80, 84, 254, 283, 392, 438, 481
Avadh, Avadhsko, název provincie v severní Indii — 76
Aveyron, departement a řeka ve Francii — 290
Ayrshire, hrabství v jihozápadním Skotsku — 569
Azovské moře — 169

Bádensko — 52, 204, 235, 347, 348, 352, 374, 375, 464, 506
Badenweiler, místo v Německu, jihozápadně od Müllheimu — 377
Balaklava, přístav na Krymu, jihovýchodně od Sevastopolu — 376
Baleáry, ostrovy ve Středozemním moři — 86
Balkánský poloostrov — 220
Baltské moře — 169, 173, 423
Barmen-Elberfeld (Wuppertal) — 354
Basilej — 165, 445, 451
bavorská Falc, viz *Falc*
Bavorsko — 235, 464, 487
Bayreuth, bývalé markrabství Anspach a Bayreuth v Německu — 474
Belgie — 227, 351, 355, 371, 383, 408, 424, 425, 429, 467, 473, 476, 540, 547, 569
Belt, Velký a Malý, průlivy mezi Severním a Baltským mořem — 441
Benátsko, území v severovýchodní Itálii — 445
Beringova úžina, mezi Čukotským poloostrovem (Asie) a Aljaškou (Severní Amerika) — 71
Berlín — 47—51, 109, 150, 207, 218, 230, 231, 241, 250, 251, 274, 282, 339, 341, 354, 361, 374, 387, 438, 452, 454, 469, 473, 479, 506
Bern — 568
Bern, kanton ve Švýcarsku — 347
Besançon, město ve východní Francii, severovýchodně od Lyonu — 252, 348
Biel, město ve Švýcarsku, severozápadně od Bernu — 347
Birmingham — 228
Blankenloch, místo v Německu, severně od Karlsruhe — 375
Bochum, město v Německu, ve Vestfálsku — 408
Bonn — 253
Bordeaux — 376, 538, 543, 547, 548, 553, 555, 556, 558, 562, 563, 566 až 568
Bosna — 339, 340
Bospor, průliv — 330, 376
Boston, hlavní město státu Massachusetts (USA) — 498
Bourges, město ve střední Francii, jihovýchodně od Orleansu — 555
Bradford, průmyslové město ve střední Anglii, západně od Leedsu — 36, 37, 353, 354
Brandenburg, město v Německu, západně od Berlína na řece Havole — 230
Braniborsko — 121, 270, 275, 276, 458
Bretaň (Bretagne), kraj v západní Francii — 475
Bretten, místo v Německu, východně od Karlsruhe — 349
Británie, viz *Velká Británie*
Brno — 569
Brusel — 34, 36, 204, 244—248, 251, 385, 387, 389, 391
Buenos Aires — 569
Bulharsko — 339—341, 343, 344
Burgundsko, historické území mezi Odrou a Vislou, před stěhováním národů sídlo Burgundů — 162, 169, 467

Calais — 375, 555

Cambridge — 525
Canossa, místo a hrad v Itálii, jihovýchodně od Milána — 496
Cařihrad, také *Konstantinopol*, Stambul (Istanbul) — 174, 339, 340, 342, 344, 384, 478
Celovec (Klagenfurt), město v jihovýchodním Rakousku — 569
církevní stát, do roku 1870 světský majetek papeže v Itálii — 491
Columbia, řeka v severozápadní části Severní Ameriky — 62
Commentry, město ve Francii, jihovýchodně od Orleansu — 555
Connellsville, město v Pensylvánii, jižně od Pittsburgu (USA) — 285
Curych — 377, 570

Čechy — 341, 408, 410, 463, 464
Černé moře — 102, 173, 187, 344

Dákhin, Dekan, náhorní plošina v Přední Indii — 65
Dalmácie — 92, 340, 411
Dánsko — 371, 378, 432, 455, 456, 460, 461, 470, 547
Dardanely — 344
Darling, řeka v Austrálii, přítok řeky Murray — 79
Decazeville, město ve Francii, severovýchodně od Toulousu — 338
Detmold, město v Německu v Severním Porýnsku-Vestfálsku, jihovýchodně od Bielefeldu — 36
Dithmarschen, území v jihozápadní části Šlesviku-Holštýna — 196
Dněpr — 62
Don — 62
Doverská úžina (Pas de Calais) — 261
Drážďany — 52, 204, 251, 506
Drinopol (Adrianopolis), město v evropské části Turecka — 173
Dunaj — 162, 168, 172, 173, 344
Dunkerque, přístav v severní Francii — 475
Durlach, místo v Německu, jižně od Karlsruhe — 349, 350, 352
Durynsko — 246
Durynský les — 357

East End, viz *Londýn*
Egejské moře — 138
Egypt — 340, 416
Eifel, německé pohoří, severozápadní část Porýnské břidličné vrchoviny — 357
Elberfeld (Wuppertal) — 52, 204, 506
Eppingen, místo v Německu, severovýchodně od Karlsruhe — 349
Eufrat — 62, 87
Evropa — 33, 37, 46, 51, 62, 63, 180, 197, 234, 238, 253—255, 286, 289, 328, 339, 341—346, 364, 365, 369, 376, 377, 379, 380, 388, 399, 422 až 424, 426, 429—431, 437, 438, 443 až 445, 454, 460, 469, 477, 480, 482, 484, 497, 498, 504, 508, 532, 535, 540, 547, 548, 558, 566—568

Falc — 52, 53, 204, 347, 348, 351, 375, 462, 464, 506, 507
Fiume (Rijeka), přístav v Jaderském moři — 411
Flandry — 423, 429
Francie — 46, 52, 93, 105, 160, 177, 181, 210, 215, 224, 227, 234, 235, 238, 241, 248, 257, 258, 274, 281, 285, 290, 295, 313, 328, 329, 333, 335, 340—342, 344—346, 348, 354, 355, 357—359, 361, 366, 371, 376, 383, 384, 386, 393, 399, 401, 402, 422, 426, 429—433, 437, 441—445, 447, 451, 454, 455, 458, 460, 464, 466 až 469, 471—479, 504, 524, 536, 538 až 543, 545, 547, 550, 552, 554—556, 559, 561, 568, 569

francká říše — 177, 426
Franche-Comté, území v severovýchodní Francii — 93, 161, 473
Frankenthal, město v Německu, západně od Mannheimu — 347
Frankfurt nad Mohanem — 35, 36, 49, 50, 53, 231, 236, 251, 448, 463, 506, 507
Franky, Horní, Dolní a Střední Franky, vládní obvody v Severním Bavorsku — 240, 270, 474

Galicie (Galicia), provincie v severním Španělsku — 430
Galie, římská provincie na území dnešní Francie — 43, 165, 172, 173, 176, 473
Ganges, *Ganga*, řeka v Indii — 76, 85, 87
Gent, město v Belgii — 541, 569
Germánie — 173
Germania Magna, římský název pro Velké Německo — 172
Germersheim, město v Německu, severozápadně od Karlsruhe — 349
Giessen, město v Německu, severovýchodně od Wiesbadenu na řece Lahn — 239
Glasgow, město ve Skotsku — 394, 416
Greifswald, město v severním Německu — 374
Guayana, území na severovýchodě Jižní Ameriky, jižně od Orinoka — 304

Haag — 539—542, 547, 548, 550, 553, 560—563, 565, 567
Haiti — 37
Hamburk — 37, 250, 253, 254, 281, 282, 416
Hannoversko — 233, 451
Hastings, anglické mořské lázně — 189, 377
Havajské ostrovy, souostroví v Tichém oceáně — 66, 73—75, 78
Havana — 37
Le Havre, francouzský přístav — 416
Heidelberg, město v severním Bádensku — 349, 352, 452
Heilbronn, město v Německu, jihovýchodně od Mannheimu — 246
Hesensko-Darmstadtsko — 451, 464
Hesensko-Kaselsko — 233
Hindustán, území v severní části Přední Indie — 65
Hirschhorn, město a zámek v Německu, severovýchodně od Heidelbergu — 348
Hlohov (Głogów) — 374
Hochwald, pohoří v Německu, východně od řeky Saar; část pohoří Hunsrücku — 160
Holandsko, viz *Nizozemí*
Holštýn — 456, 459—461, 475
Horní Slezsko (Górny Śląsk) — 463
Hradec Králové — 465
Hull, přístav ve východní Anglii — 416, 536, 556

Chicago — 364
Chile — 71
Chios, řecký ostrov v Egejském moři při pobřeží Malé Asie — 97
Chorvatsko — 411
Chrastava — 569

iberské Holandsko, sedmnáct holandských provincií pod španělskou nadvládou v letech 1384—1598 — 430
Indie — 62, 65, 84, 85, 93, 94, 99, 112, 187, 268, 283, 340, 390, 397, 424
Innsbruck — 569
Ippécourt — 426
Irsko — 93, 109, 158—160, 168, 222, 223, 357, 360, 531, 534
Iserlohn, město v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 52, 204, 506

Istrie, území v Chorvatsku, poloostrov v Jaderském moři — 340
Itálie — 52, 157, 170, 173, 174, 225, 233, 234, 340, 341, 350, 351, 355, 383, 422, 426, 431, 433, 437, 442, 447, 448, 455, 461, 463, 464, 468, 470, 494, 561, 569

Jaderské moře — 445
Janov — 350
Jaxartes (Syrdarja) — 62, 87
Jena — 273, 274, 378, 451
Jeruzalém — 41
Jižní Amerika — 37, 84, 85, 245
Jutsko — 460

Kaiserslautern, město v porýnské Falci — 165
Kalifornie — 84, 256, 283, 290, 384, 392, 438, 481
Karlsruhe, město v Bádensku — 348, 349, 374—376
Karpaty — 172
Kastilie, historické území ve středním Španělsku — 86
Kavkaz — 93
Kekropia, viz *Atény*
Knielingen, místo v Německu, severně od Karlsruhe — 375
Koblenz, město v západním Německu — 476
Kodaň — 384
Kolín nad Rýnem — 36, 38, 47, 52, 231, 232, 238, 240, 254, 380, 446, 507
Kongo, řeka ve střední Africe — 228
Konstantinopol, viz *Cařihrad*
Korint, ve starověku slavné město na Peloponésu, jihozápadně od dnešního Korintu — 99, 194
Korsika, ostrov ve Středozemním moři — 475
Krefeld, město v Německu, severozápadně od Düsseldorfu — 401
Kresčak — 430
Krkonoše — 269
Krnov — 569
Krušné hory — 269, 357
Krym — 342, 376, 442—444, 455
Kuppenheim, místo v Německu, jižně od Karlsruhe — 375
kurfiřství saské, viz *Sasko*

Labe — 269, 270—273, 425, 480
La Mulatière, předměstí Lyonu — 338
Lancashire, hrabství v Anglii — 417
Landau, město ve Falci, západně od Karlsruhe — 464
Leeds, průmyslové město v Anglii — 353
Levanta, starší název zemí při východním pobřeží Středozemního moře — 440
Lille, město v severní Francii — 538, 555
Linec — 569
Lippe, řeka v Německu, přítok Rýna — 165
Litva — 431
Liverpool — 376, 416
Lombardie — 476
Londýn — 34, 37, 57, 69, 218—221, 226, 236, 239—243, 246—248, 252—254, 256, 257, 260, 261, 279, 284, 288, 337, 342, 351, 352, 354, 362, 371, 373, 375, 379, 380, 385, 386, 388, 394, 413, 415—418, 461, 468, 498, 503, 532, 535—542, 544, 546, 551 až 553, 556—559, 561, 562, 564—567
Lotrinsko — 340, 425, 426, 467, 473 až 479, 494
Louhans, místo a oblast ve východní Francii, v departementu Saône-et-Loire — 93, 161
Lucemburk — 231, 468
Lucembursko — 464, 467, 476
Luzern, město ve Švýcarsku — 347
Lvov — 569

Lyngby, místo v severním Dánsku — 460
Lyon — 338, 401, 538, 555

Madrid — 46, 384
Magdeburk — 241
Makedonie, hornatý kraj na Balkáně — 339
Malé Irsko (Little Ireland), část Manchesteru — 284
Manchester — 36, 207, 228, 243, 282, 353, 403, 478
Mannheim, město v severním Bádensku — 507
Másа (Maas), řeka protékající Francií, Belgií a Holandskem — 425, 441
Mety, město ve východní Francii — 473, 476
Mexiko — 86, 93, 112, 461
Milán — 51, 174, 569
Milwaukee, přístav ve státě Wisconsin (USA) — 364
Mincio, řeka v Itálii — 444
Mississippi, řeka v Severní Americe — 61, 123
Missouri, přítok Mississippi — 90
Mohan (Main) — 462, 466
Mohuč (Mainz) — 231, 464, 476
Moldavsko, kraj mezi Východními Karpaty a řekou Prutem; bývalé podunajské knížectví — 442
Mollwitz (Małujowice), místo ve Slezsku, jihovýchodně od Vratislavi — 274
Monaghan, hrabství v Irsku — 160
Montluçon, město ve střední Francii, jižně od Bourges — 555
Morava — 410
Mosela, řeka v Porýní — 160
Moskva — 342
Mount Gambier, hora na jihozápadním pobřeží Austrálie — 78, 79
Münster, město ve Vestfálsku — 492
Murfreesboro, město ve státě Tennessee, jižně od Nashvillu (USA) — 254
Murg, řeka v jižním Bádensku, přítok Rýna — 252, 350, 375, 507

Nancy, město ve Francii, jižně od Met — 560
Narbonne, přístav v jižní Francii — 555
Nasavsko — 233, 239, 250
Neapolsko — 445
Neckar, řeka v Německu, přítok Rýna — 348, 375
Neckargemünd, místo v Německu, jihovýchodně od Heidelbergu — 349
Německo — 37, 39, 45—49, 51, 52, 57, 105, 146, 160, 166, 168, 177, 181, 205, 206, 210, 215, 216, 224, 227, 231, 233—235, 239, 241, 244, 247 až 250, 252, 253, 255, 257, 269, 285, 289, 295, 300, 302, 306, 309, 312, 315, 329, 334, 336, 340—346, 348, 350, 353, 354, 356—362, 371, 377 až 379, 383, 384, 388, 389, 391, 398, 399, 401, 403, 408, 409, 414, 422, 423, 425, 430, 431—433, 437—442, 444, 446—448, 451, 452, 456, 458 až 471, 473—482, 484—486, 488, 490, 492, 494, 495, 504, 506, 507, 534, 537, 540, 547, 556, 569
Němen (Něman), řeka v Běloruské gubernii — 441
New York — 85, 254, 288, 364, 366, 383—385, 389, 498, 534
New York, stát v USA — 65, 66, 118, 123
Nikaia, město v Malé Asii — 333
Nivernais, území ve střední Francii — 93, 161
Nizozemí — 39, 295, 334, 371, 424, 432, 467, 539, 540, 547, 569
Nizza (Nice) — 445, 462, 476
Norimberk — 474
Norsko — 570

Northumberland, hrabství v Anglii — 529
Nové Mexiko, stát v USA — 62, 63
Nový Jižní Wales, stát v Austrálii — 79

Odenwald, pohoří v Německu mezi Mohanem a Neckarem — 348
Ohio, přítok Mississippi — 172
Olomouc — 378
Orient — 94
Ostende, přístav v Belgii — 452
Ostrovy královny Charlotty, souostroví při severozápadním pobřeží Kanady — 186
Oxus (Amudarja) — 62, 87

Paderborn — 492
Palestina — 40
Paňdžáb, území v severozápadní části Přední Indie — 87, 93
Paraguay, stát v Jižní Americe — 85
Paříž — 46, 51, 53, 67, 179, 205, 220, 239, 240—242, 244, 246—249, 251, 289, 338, 351, 354, 361, 366, 372, 375, 380, 384, 410, 411, 444, 454, 466, 469, 472, 473, 479, 494, 507, 535, 536, 538—542, 544—558, 562, 563, 565, 566, 568, 570
Pensylvánie, stát v USA — 285, 363, 402
Peru — 93
Petrohrad (Leningrad) — 46, 86, 504, 570
Piemont, provincie v západní části severní Itálie — 443, 445, 452, 462
podunajská knížectví, viz *Moldavsko* a *Valašsko*
Polsko — 48, 235, 270, 339, 431, 437, 441, 442, 448, 459, 494, 504, 570
Polynésie, skupiny četných ostrovů v Tichém oceánu — 73, 75
Pomořany — 214, 216, 270, 275
Portugalsko — 38, 371, 430, 570
Poříří — 407
Porýní — 36, 48, 278, 328, 357, 438, 454, 464, 475, 491, 506
Porýnská provincie — 47, 52, 231, 252, 451, 506
Porýnské Bavorsko, viz *Falc*
Porýnské Hesensko, pahorkatina mezi Rýnem, dolním tokem řeky Nahe a Falckou hornatinou — 250, 462, 464
porýnské provincie, viz *Porýní*
Porýnské Prusko, viz *Porýnská provincie*
Potomac, řeka v Západní Virginii (USA) — 172
Potosí, provincie a město v Bolívii — 112
Praha — 569
Prostějov — 569
Prusko — 49, 206, 207, 216, 231, 233, 235, 270, 274, 278, 339, 340, 343, 377, 379, 402, 438, 442, 444, 445, 446, 448, 451—456, 459—464, 466 až 470, 473, 474, 476, 480, 481, 485, 489, 491, 492, 494, 506
Prut, řeka tvořící hranici mezi Moldavskem a Besarábií — 444
Přední Asie — 85
Pyrenejský poloostrov — 430

Queensland, stát v severní Austrálii — 79

Rakousko — 49, 234, 339—344, 350, 351, 410, 411, 438, 441—448, 451, 452, 456, 459, 460—464, 466, 470, 474, 492, 494, 504, 536, 541, 556, 569
Rastatt, město v Německu, severně od Baden-Badenu — 349, 350
Récourt la Creux, místo ve Francii, jižně od Verdunu — 426
Regili (Regillum), ve starověku město ve střední Itálii, severně od Říma — 149
Rhön, pohoří v Německu — 357

Rio de Janeiro — 254
Roanne, město ve střední Francii, severozápadně od Lyonu — 555
románské Švýcarsko, viz *Švýcarsko*
Rothenfels, místo v severním Bádensku — 252
Roubaix, město při severovýchodní hranici Francie — 538, 555
Rumelie, dřívější název evropské části Turecka — 339, 341
Rumunsko — 169
Rusko — 48, 49, 51, 92, 93, 168—221, 227, 235, 273, 275, 289, 339—346, 350, 357, 377, 402, 431, 433, 441 až 445, 451, 470, 477, 478, 494, 503, 504, 532, 541, 570
Rýn — 123, 162, 168, 172, 173, 231, 233, 250, 270, 278, 340, 349, 422, 424, 442, 445—447, 451, 453, 461 až 463, 468, 470, 473, 475, 477, 508

Řecko — 58, 74, 169, 194, 327, 569
Řezno — 441
Řím — 43, 58, 63, 74, 108, 125, 148 až 150, 153, 155, 156, 163, 166—171, 173—182, 193—196, 198, 202, 296, 315, 332, 333, 348, 366, 470, 491, 513—515
římská říše, viz *Řím*

Saarbrücken, město v Sársku — 464
Saarlouis — 464
Sadová — 318, 467—469, 486
Sachsen-Wald — 121
Saint-Étienne, město ve střední Francii — 535
Saint Louis, město ve státě Mississippi (USA) — 337
Salcburk, město v Rakousku — 410
Sankt Gallen, město v Rakousku, jižně od Štýru — 536
San Stefano (Esilköy), místo v Turecku, západně od Cařihradu — 339, 341
Saône-et-Loire, departement ve Francii — 93, 161
Sardinie, viz *Piemont*
Sasko — 233, 270, 438, 452, 464
Sasko, pruská provincie — 276, 408
Savojsko, území mezi Ženevským jezerem, Rhônou a Arcem — 239, 445, 462
Sedan — 274, 470
Sevastopol — 443
Seven Dails, viz *Londýn*
Severní Amerika — 71, 119, 159, 161
Severní moře — 173, 423
Schwarzwald, pohoří v jižním Německu — 374
Sibiř — 256, 290, 384
Sicílie — 350, 569
Sinsheim, místo v Německu, jihovýchodně od Heidelbergu — 349
Skandinávie — 164, 168, 177, 388
Skotsko — 158, 161, 168, 334, 432
Slavonsko, území v Jugoslávii mezi Dunajem a Sávou — 411
Slezsko — 251, 270, 272, 275—277, 357, 408, 410, 438, 441, 480, 492
Sofia, Sofie — 344
Soluň (Thessalonike), přístav v Egejském moři — 339
Southport, přístavní město na západním pobřeží Anglie — 228
Sparta — 96
Spichern, místo ve Francii, jižně od Saarbrückenu — 470
Spojené království, viz *Velká Británie*
Spojené státy — 123, 197, 366, 395, 399, 402, 508
Srbsko — 339, 341
Staffordshire, hrabství v Anglii — 228
Středozemní moře — 85, 173, 175, 344, 423
Swansea, přístav v jihozápadní Anglii u Bristolského zálivu — 383

Šlesvik — 169, 173, 456, 460
Šlesvik-Holštýn — 456, 459—461
Španělsko — 37, 38, 173, 176, 234, 334, 355, 371, 383, 429, 430, 433, 469, 561, 569
Štrasburk — 375, 473—476
Štýrsko (Steiermark, Steierland) — 441, 569
Švábsko, území, které po stěhování národů osídlili Alemani; zahrnovalo německy mluvící část Švýcarska, Bádensko, Württembersko, Alsasko a část Bavorska — 270
Švédsko — 371, 432, 570
Švýcarsko — 39, 48, 146, 199, 234, 240, 241, 246, 347, 350, 351, 371, 373 až 375, 383, 390, 393, 429, 432, 443, 476, 507, 534—536, 540, 547, 570
Švýcarský Jura, pohoří na švýcarsko-francouzských hranicích — 351

Tennessee, stát v USA — 254
Terst — 340, 411, 569
Teutoburský les — 149
Těšín — 441
Théby — 134
Thierville, místo ve Francii, severozápadně od Verdunu — 426
Tibet — 94
Tigris, řeka na Blízkém východě — 62, 87
Tlaxcala, město v Mexiku — 121
Trácie, území ve východní části Balkánského poloostrova — 164
Trevír (Trier) — 174
Tripolsko, území v severní Africe — 340
Trója — 135
Trondheim, město v Norsku — 241
Troyes, město v severovýchodní Francii — 538, 543, 545, 547, 548, 555, 556, 558, 559, 562, 563, 566—568
Turánská (Turkestánská) nížina — 187
Turecko — 339, 340, 376, 442
Tylže (Sovetsk), město na Němenu — 233
Tyrolsko — 441, 468

Ubstadt, místo v Německu, jižně od Heidelbergu — 375
Uhry — 51, 52, 204, 225, 233, 251, 339, 411, 437, 438, 444, 448, 494, 569

Valašsko — 442
Varšava — 378, 438, 461, 570
Veji, staré etruské město severně od Říma — 153
Velká Británie — 173, 399, 533, 551, 552, 561
Verdun — 175, 425
Versailles — 479
Vestfálsko — 52, 231, 245, 357, 387, 400, 407, 408, 441, 451, 492, 506
Vídeň — 51, 230, 235, 250, 343, 345, 354, 410, 437, 441, 454, 474, 569
Vierzon, město ve Francii, jižně od Orleansu — 555
Visla — 162, 172
Vogézy, pohoří na levém břehu Rýna — 474, 476
Vratislav (Wrocław) — 250, 254, 374
Východní Prusy — 270, 275

Waghäusel, místo v Německu, jižně od Heidelbergu — 349
Wales — 158, 159
Washington — 396
Waterloo — 275, 430
Weilburg, místo v Německu, jihovýchodně od Wiesbadenu — 239
Wiesbaden — 252
Woerth (Wörth), město ve Francii na řece Sure, jihozápadně od Wissembourgu — 470
Worms — 352
Württembersko — 235, 350, 354, 464, 487, 507

Würzburg, město v Bavorsku — 474

Zadní Indie — 71
Západní Indie — 37
Západní Prusko — 275

Ženeva — 220, 334, 347, 350, 351, 375, 376, 384

PŘEHLED NÁRODŮ, KMENŮ A ETNICKÝCH SKUPIN V PRÁCI „PŮVOD RODINY, SOUKROMÉHO VLASTNICTVÍ A STÁTU“

Achájové — v homérských básních společné označení všech Řeků. Etnicky a historicky jeden z hlavních starořeckých kmenů, obyvatelé severní části Peloponésu a jižní Thesálie. Nejvýznamnějšími středisky Achájů byly Mykény, Argos, Amyklea a další. Později byli porobeni Dóry a donuceni zčásti se stáhnout do Arkádie a Achai a zčásti se přesunout až na severní pobřeží Malé Asie (podle Homéra představovali Achájové část řeckého vojska bojujícího před Trójou). Jako etnická skupina indoevropského původu podíleli se Achájové významně i na formování starořeckého národa. Ve 3. století před n. l. vytvořili tzv. achájský spolek, tj. svaz achájských obcí na Peloponésu proti Makedonii. Za římské nadvlády achájský spolek zanikl a Achaia se stala římskou provincií.

Alamané (Alemané) — jeden z četných germánských kmenů, který měl svá původní sídla v oblasti mezi Mohanem a horním tokem Rýna. Alamané vytvořili ve 3.—4. století n. l. poměrně jednotnou skupinu v rámci germánských svazů (hlavně franckých) a rozšířili svá sídla až po oblasti dnešního Alsaska, východní části Švýcarska a jihozápadního Německa. V 6. století byla jejich území připojena k francké říši, která zaujímala kromě území Německa a Švýcarska i větší část Francie. Po rozpadu říše se omezil vliv Alamanů na jejich původní území v Německu.

Aljaška — zde původní indiánské obyvatelstvo Aljašky.

Američané — viz *Indiáni*.

Aragonie — obyvatelstvo Aragonie, historicky významné oblasti (původně samostatného království) v severovýchodním Španělsku.

Árijci (Árijové) — 1. původně označení kočovných asijských kmenů, které přišly na konci 2. tisíciletí před n. l.

do Indie a podmanily si drávidské obyvatelstvo. V Indii se Árijci trvale usadili a spolu s Drávidy založili otrokářské státy. Zavedli též kastovnictví v Indii a podíleli se později na vytváření indických národností a národů. 2. Od 19. století značně rozšířený lingvistický pojem pro označení indoevropských skupin národů a národností v Evropě a Přední Asii.

Árijský — v původním významu vznešený (sanskrt).

Atabaskové (Athapascan); též Tinejové (Tinneh) či Denové — velké indiánské kmeny, žijící v lesích západní Kanady, na jihu Aljašky a v oblasti kolem jezera Athabasca v Severní Americe. Podle Atabasků nazvána jazyková skupina (nyní tinejská); téměř všichni příslušníci kmenů vymřeli na epidemii neštovic na počátku minulého století.

Atéňan, aténský — z řec. Athénai = Atény; původně obyvatel antického městského státu Atén.

Augilové (Augilérové) — berberské obyvatelstvo oázy Augila v severovýchodní Libyi.

Australci, australský — prapůvodní obyvatelé Austrálie, kteří patří k negroidním ekvatoriálním rasám. — Australci představují dosud jednu z nejzaostalejších lidských skupin na světě; jejich celkový počet se odhaduje na necelých 50 tisíc lidí, nepočítaje obyvatelstvo smíšené.

Austrálští černoši nebo též austrálští negři — zastaralý a nesprávný název pro původní obyvatele Austrálie, Australce.

Aztékové — indiánské obyvatelstvo hornaté střední části dnešního Mexika, které před příchodem Španělů vytvořilo významné státní celky a dosáhlo vysoké kulturní úrovně. Aztékové založili kolem roku 1300 město Tenochtitlan, dnešní hlavní město Mexika. Počátkem 16. století byla aztécká kmenová konfederace, města a území rozvrácena Španěly. V 19. a 20. století se Aztékové účastnili bojů za nezávislost Mexika a podíleli se na vzniku mexického národa. V současné době žije v Mexiku asi 1 milión Aztéků, patřících k jazykové indiánské skupině Nahua.

Babylónie, babylónský — obyvatelstvo Babylónie, starověkého otrokářského státu v Přední Asii (na území dnešního Iráku).

Baleáry — obyvatelé Baleár, španělských ostrovů ve Středozemním moři.

Barbar, barbaři — původně u starých Řeků každý cizinec, tedy i Říman, a teprve když si Římané osvojili řeckou kulturu, užívalo se označení barbar (doslova barevný, etymologicky pravděpodobně člověk jiné barvy) pro všechny neřecko-římské národy, kmeny a jednotlivce na nižší kulturní úrovni. Odtud je odvozen i pozdější výklad slova barbar = nevzdělaný, divoký, též surový, ukrutný, tj. každý, kdo nebyl Řek nebo Říman. — Od 2. poloviny 19. století užívá se tohoto termínu barbar a barbarství ve specifickém slova smyslu zejména v etnografii a historii.

Barbarství — období mezi divošstvím a civilizací, vyznačující se chovem domácích zvířat a počínajícím zemědělstvím. Zakladatel moderní

etnografie, L. H. Morgan, označil tak jednu z nejstarších kulturních period ve vývoji lidstva. V tomto smyslu používal také nejčastěji tohoto termínu Engels.

Bareové (Barea) — polonomádské kmeny v severozápadní Etiopii a pohraničí Súdánu. Spolu s kmeny Kunamů aj. patří Bareové ke středosúdánským etnickým skupinám, které mluví kušitskými jazyky.

Bastarnové — starověká národnostní skupina, žijící na území mezi Karpaty a Dunajem na přelomu našeho letopočtu. O původu Bastarnů se názory badatelů dosud rozcházejí; někteří němečtí historikové je považují za Germány, kteří přišli z území dolní Visly a ve 3. století n. l. se stali součástí gótských kmenových svazů.

Batáviové (Batavi) — germánský kmen, obývající na počátku n. l. krajinu vymezenou řekami Másou, Rýnem a Waalem (oblast zvaná Betuwe v dnešním Holandsku).

Belgové — původní keltské obyvatelstvo Dolnorýnska, žijící zde ještě na počátku n. l. před příchodem a expanzí germánských kmenů.

Benátčané — obyvatelé Benátek, původně Benátské republiky.

Britové — nejstarší známí obyvatelé Anglie; etnicky skupina keltských kmenů, představující původní obyvatelstvo britských ostrovů. Po římské nadvládě (1.—5. století n. l.) a po obsazení Anglie germánskými svazy Anglosasů (v 5. století), Britové se zčásti stáhli a udrželi ve Walesu, ve Skotsku a na francouzském území v Bretani, zčásti se smísili s Angly a Sasy a podíleli se tak na formování vlastního anglického národa.

Bruktererové — malý germánský kmen usazený na počátku n. l. mezi řekami Lippe a Emží.

Bulhaři — v současné době významný slovanský národ v jihovýchodní Evropě; název podle volžských turkotatarských Bulharů, původně kočovných kmenů, které přišly na Balkánský poloostrov z oblasti středního Povolží a v 5.—9. století n. l. se smísily s jižními Slovany, od nichž přejaly kulturu i jazyk.

Burgundové — původně jeden z východogermánských kmenů, žijících mezi Odrou a Vislou. Ve 3. století n. l. přesídlili Burgundové na jihozápad a vytvořili nejprve říši ve středním Porýní (413—437 n. l.); po jejím vyvrácení Huny se posunuli ještě dále na západ, usadili se trvale v povodí Rhôny a zde nejprve s vládnoucími Franky a později s Francouzi téměř zcela splynuli.

Čerkesové—souhrnné označení pro řadu etnických skupin a národností na Kavkaze. Vlastní Čerkesové se dělí na východní Čerkesy neboli Kabardince (asi 150 tisíc) a západní Čerkesy včetně různých blízkých skupin, jako jsou Šapsugové, Bžeduchové, Abadzechové aj. (kolem 50 tisíc příslušníků).

Čerokíové (Cherokee) — snad vůbec největší indiánský kmen v Severní Americe, obývající jižní části Appalačského pohoří. Čerokíové náležejí k irokézské skupině; dnes žijí jejich zbytky v indiánských rezervacích v Oklahomě v počtu kolem 25 tisíc lidí.

Číňané — zde příslušníci čínského národa, obývající Čínu.

Dakotové — dřívější název pro skupinu severoamerických indiánských kmenů, která obývala povodí Mississippi a přilehlé oblasti Missouri a Arkansasu (dnešní střední části USA). Dakotové, známí též pod jménem Siouxové, patřili do původní jazykové skupiny Siouxů.

Dánové — zde staří Dánové, původní germánské obyvatelstvo Jutského poloostrova.

Delavarové (Lenape) — významný kmen severoamerických Indiánů ze skupiny východních Algonkinů, kteří ještě koncem 17. století obývali rozsáhlá území při Delawarské zátoce a přilehlém pobřeží Atlantiku. V polovině 18. století byli vytlačeni Evropany a Irokézy až k řece Ohio a na počátku 19. století donuceni přesídlit dále na západ až k řece Mississippi (ze státu Delaware do Oklahomy), kde žijí dosud v počtu kolem 1 tisíce lidí.

Dórové — jedna z hlavních etnických skupin starého Řecka, která přišla ve 12.—11. století před n. l. ze severu, usadila se na jižním Peloponésu a na ostrovech v Egejském moři (také na Krétě). Dórové patřili od 7. století před n. l. k nejmocnějším řeckým kmenům (Sparta aj.).

Drávidové — původní obyvatelé Indie, zejména její střední a jihovýchodní části a částečně ostrova Ceylonu. Drávidové jsou neobyčejně tmavé pleti, očí a vlasů a jsou považováni za příslušníky ekvatoriálního plemene. Etnicky se dělí na více národností a národů, z nichž jsou zvláště důležití Tamilové, Telugové, Malajálamci a Kanadové. Drávidskými jazyky nyní mluví přes 90 miliónů obyvatel jižní a střední části Indie a severní části Ceylonu.

Eriové — indiánské kmeny příbuzné severoamerickým Irokézům; původně byli usazeni v okolí jezera Erie v dnešní Pensylvánii v USA.

Fabia — patricijský rod ve starém Římě.

Féničané, Foiničané — obyvatelé starověké Fénicie na syrském pobřeží; prosluli jako námořní a obchodní národ. Od začátku 2. tisíciletí před n. l. vytvářeli otrokářské městské státy ve Středomoří; nejdůležitější z nich bylo Kartágo (založeno kolem r. 800 před n. l.). Po pádu perské říše se Féničané stali součástí řecko-římského světa.

Frankové — původně mocné germánské kmeny, obývající velké území v dolním Porýní; kolem r. 500 sjednotil francké kmeny Chlodvik z rodu Meroveovců. V 6. století dobyli Frankové římskou Galii (tj. území dnešní Francie, Belgie, Lucemburska, část Holandska, západního Německa a severní Itálie) a postupně si podrobili své germánské sousedy Alamany, Thüringy, Burgundy aj. a založili známou franckou říši (5.—9. století n. l.).

Galové, galští Keltové — obyvatelstvo Galie keltského původu, hovořící keltskými a galskými jazyky. Galové prosluli v bojích s Římany (galské války). V 1. století před n. l. dobyl

v oblasti středního a dolního Porýní (tzv. kulturní okruh rýnsko-vezerských Germánů).

Italikové, italské kmeny — zde původní starověké obyvatelstvo Apeninského poloostrova; v užším slova smyslu indoevropské kmeny vlastních Italiků, kteří obývali střední Itálii (zvl. Latinové, Umbrové aj.).

Julia — patricijský rod ve starém Římě.

Kabylové — obyvatelé Kabylska, severní provincie v Alžírsku; žijí hlavně na úpatích Atlasu a v pohraniční části Alžírska a Maroka i při pobřeží; jsou potomky původního berberského obyvatelstva (dnes v počtu asi 1 milión).

Kafrové (Kafirs) — též Kafři, dřívější označení, spíše přezdívka Zulukafři; příslušníci černošských kmenů jižních Bantuů ze skupiny Ngoniů v Jihoafrické republice. Vědecky správný název Kafrů je Zulové či Amazulové, podle hlavních a nejpočetnějších kmenových skupin jihobantuských černochů. Kromě Zulů patří do této skupiny ještě kmeny Xhosů, Svazijců, Sothů, Sulů aj.

Kajugové (Cayugové) — severoamerický indiánský kmen Irokézů, který žil na východním pobřeží jezera Cayuga (v dnešním státě New York). Kajugové byli jedním z pěti hlavních kmenů konfederace Irokézů; dnes jen zbytky v počtu asi 1200 osob ve státě New York.

Kalifornští Indiáni — původní indiánské obyvatelstvo Kalifornie.

Kalmyci — příslušníci západomongolského národa, v počtu kolem 160 tisíc; žijí v Mongolsku, v SSSR a v autonomní oblasti Sin-ťiang v Číně. Kalmyci, vlastním jménem Ojrátové, se člení do několika etnických skupin: Džungaři, Ojráti, Torguti a další.

Kamilarojové (Kamilaroi) — téměř vyhynulý australský kmen, který žil v oblasti horního povodí řeky Darlingu v Novém Jižním Walesu (dnes má tento kmen jen několik desítek příslušníků, kteří žijí v rezervacích).

Karibové, Karaibové — původní indiánské obyvatelstvo Malých Antil (zvláště ostrova Haiti) a přilehlé části jihoamerické pevniny; Karibové představovali četné kmeny mluvící společným jazykem. Už v 18. století byli na ostrovech většinou vyhubeni anebo vyvezeni na pobřeží dnešního Hondurasu a do okolí pevnosti Eskimos; jejich zbytky zde žijí smíšeny s místním obyvatelstvem, hlavně černošským.

Kárové (Karenové) — stará mongoloidní národnostní skupina ve státě Kár v jihovýchodní části federace Barmy.

Kastilané — obyvatelé Kastilie, náhorní plošiny v Kastilském pohoří a vnitrozemské provincie dnešního Španělska (Stará Kastilie a Nová Kastilie s hlavním městem Madridem).

Kaviati — zvláštní skupina severoamerických Eskymáků, žijící na pobřeží Beringova moře.

Kavkazské kmeny a národy — četné příbuzné etnické skupiny obyvatelstva Kavkazu, který představuje velkou samostatnou etnografickou oblast, z hlediska etnogeneze evropských a asijských národů jednu z nejdůležitějších na světě.

Keltové, keltský — představovali jednu

ze základních skupin původního evropského obyvatelstva náležejících do indoevropské jazykové rodiny. Keltové se vyvíjeli v předhistorických dobách na území větší části západní Evropy, rozprostírající se od severní Francie přes jižní Německo až po západní oblasti Čech a do Podunají. Od 7. století před n. l. pronikali dále na jih do Španělska a Itálie a také na západ do Francie a Anglie. Ve 4. a 1. století před n. l. ovládli na čas i Karpatskou kotlinu a část Balkánského poloostrova. Poté byli podmaněni a z většiny území vytlačeni Římany. Keltové byli nositelé vyspělé laténské kultury a ovlivnili významně formování řady evropských národů, zvl. anglického a francouzského. Keltský kulturní a jazykový vliv se zčásti zachovává dosud v Bretani, ve Walesu, ve Skotsku, na ostrově Man a na Hebridech a zejména a nejsilněji v Irsku.

Kimbrové (Cimbren) — jeden z četných germánských kmenů, který na konci 2. století před n. l. přesídlil z Jutského poloostrova na jih a zúčastnil se spolu s Teutony a Ambry tažení do Římské říše.

Klaudia (Claudia) — patricijský rod ve starém Římě.

Kodjáci (Kadjáci, Kodiak) — eskymácké obyvatelstvo na ostrově Kodiaku při pobřeží jižní Aljašky; etnicky náležejí ke skupině tichomořských Eskymáků.

Kotarové, Kótové — jedna z četných drávidských národností, jejíž příslušníci žijí v jižní Indii v oblasti Nilgirských hor.

Krokijové (Kroki) — název frátrie, tj. poloviny jihoaustralského kmene z oblasti Gambijských hor v Austrálii.

Kukuové (Cucu) — jihoamerický indiánský kmen, který žil na území dnešní republiky Chile.

Kumité (Kumite) — název frátrie, tj. druhé poloviny jihoaustralského kmene z oblasti Gambijských hor v Austrálii.

Langobardi (německy Langbärte — dlouhobradí) — germánský kmen usazený původně v dolním Polabí. V 5. století se přestěhovali do středního Podunají (Panonie) a odtud v 6. století pronikli do Itálie, větší část obsadili (odtud název Lombardie) a založili Langobardské království. Bylo rozvráceno vojsky Karla Velikého a langobardská kultura z větší části zanikla.

Latinové, latinský — starověké obyvatelstvo Latie, italské krajiny na řece Tibeře. V 7. století před n. l. vytvořili Latinové svaz, který byl po třech stoletích zničen Římany. Latinové byli jednou z nejstarších kmenových skupin Italiků, k níž byli počítáni staří Římané.

Ligurové — starověké obyvatelstvo Ligurie, italského kraje při Janovském zálivu, které původně obývalo větší části Apeninského poloostrova; v 6. století před n. l. byli Ligurové vytlačeni kmeny Italiků do oblasti dnešní Ligurie a na pobřeží jižní Francie (jihovýchodní části starověké Galie), kde byli postupně romanizováni.

Magarové — příbuzní Tibeťanů, původně kmenové společenství, v současné době národnost západní části Nepálu.

Makedonci, makedonský — zde obyvatelé starověkého království Makedonie, etnicky příbuzní Řekům. V současné době příslušníci makedonské národnosti žijící ve federativní republice Jugoslávii.

Malajské národy — etnické skupiny a národy, žijící na Malajském poloostrově, dříve v širším slova smyslu obyvatelstvo Malajska i Malajského souostroví (dnešní Indonésie aj.).

Mandžurové — obyvatelstvo Mandžurie, jedné z největších provincií v severní Číně; etnicky náležejí k tunguzským národům; v současné době náležejí do velké rodiny čínských národů a národností.

Manipurci — vlastním jménem Meithei; příslušníci tibetobarmského národa, žijící ve státě Manipur v Indii a v sousední Barmě; zachovali si vlastní jazyk i písmo — celkový počet kolem 350 tisíc lidí.

Maurové, maurský — v širším slova smyslu starší označení arabsko-berberského obyvatelstva v severozápadní části Afriky; v užším slova smyslu pouze ta část této smíšené moslimské skupiny, která se usadila a ovlivnila jižní části Španělska tzv. maurskou kulturou (po roce 711).

Mexičané — obyvatelé Mexika; zde však pouze obyvatelstvo indiánského původu v Mexiku, především z Nehua-skupiny (Aztekové aj.).

Miamiové (Miami) — indiánský kmen jihozápadních Algonkinů, sídlící původně při západním břehu Michiganského jezera. V 17. století a na počátku 18. století přesídlili jižněji k řece Ohio; nyní jsou roztroušeni v počtu 400 lidí ve státě Indiana v indiánských rezervacích.

Misuriové (Missouri) — vlastním jménem Niútači, indiánský kmen z dakotské skupiny, který žil v povodí řeky Missouri. V roce 1882 byl poslední jejich zbytek (asi 80 osob) přestěhován do Oklahomy, kde brzy vymřel.

Mohavkové (Mohawk) — nejvýchodnější Indiáni irokézské konfederace, kteří žili v oblasti jezera Ontario ve státě New York. Koncem 18. století přesídlili s ostatními Irokézy do Kanady, kde žijí dosud v malém počtu (asi 3 tisíce) většinou již smíšeni s jinými indiánskými kmeny.

Mongoloidé — antropologický termín pro všechny příslušníky žlutohnědého plemene čili mongoloidní rasy, a to bez ohledu na jejich národnostní a státní příslušnost.

Munipuriové — viz *Manipurci*.

Najrové (Nair) — kasta válečníků drávidské národnosti Malabar ve státě Kerala v Indii.

Němci, německý — viz *Germáni*.

Nënci — národ žijící na velkém území v nejsevernějších oblastech evropské části SSSR a v Zauralí (od břehů Bílého moře až po dolní tok Jeniseje) a na ostrovech v Severním ledovém moři (Nová Země, Kolgujev aj.). Nënci byli dříve nazýváni též Samojedi.

Norikové — skupina keltských kmenů, které obývaly ve stoletích před n. l. území dnešního Štýrska a část Korutan. Kolem roku 15 před n. l. dobyli toto území Římané a vytvořili zde provincii zvanou Noricum.

Normané — též Vikingové; název pro raně středověké germánské kmeny usazené ve Skandinávii a na pobřeží

Severního moře; zahrnoval staré Dány, Švédy, Nory aj.

Novomexikáni — viz *Pueblo-Indiáni.*

Núbijci — obyvatelé starověké i dnešní Núbie, území, které se rozkládá po obou březích Nilu a na okrajích Núbijské pouště (mezi Asuánem a Vádí Halfou). Núbijci byli ve starověkém Egyptě významnou národnostní skupinou; v současné době jich žije asi 60 tisíc ve Sjednocené Arabské republice a v severní části republiky Súdánu.

Nutkové (též kmeny Aht nebo Nutka) — pacifičtí Indiáni, žijící na západním pobřeží ostrova Vancouveru v severní Americe (zejména v oblasti ostrova Nootka). Jsou příbuzní Kaddům a patří do skupiny wakašské. V současné době představují skupinu asi 2000 lidí, zbytky původních 21 rybářských kmenů.

Odžibvejové, Odžibvové (Ojibwa, Chippeway) — kmen algonkinských Indiánů, žijících v Severní Americe v oblasti Velkých jezer. Dnes jen zbytky kmene v rezervacích severní Minnesoty.

Omahové (Omaha) — kmen severoamerických Indiánů (Sioux-Dakota), který žil původně při ústí řeky Nebrasky a na středním toku Missouri. Omahové prosluli svými válkami s vlastními Siouxy; v současné době jich žije v oblasti Velkých jezer pouze asi 1 tisíc.

Onejdové (Oneida) — kmen irokézských Indiánů, kteří žili na území dnešního státu New York, zvláště v oblasti jezera Oneida. Část kmene žije nyní v Kanadě, část zůstala usazena v původních sídlištích (celkový počet asi 3600 osob).

Onondagové (Onondaga) — jeden z pěti kmenů irokézského svazu, žijící na území dnešního státu New York.

Orientální národy (z lat. oriens — vycházející, slunce) v doslovném překladu východní národy, tj. národy žijící na východ od Evropy. Mnohem častěji se tohoto termínu užívá v širším slova smyslu (orientální jazyky a literatura ap.): rozumí se jím nejen asijské národy, ale také africké a jiné (např. moslimské skupiny v Evropě).

Ostrované Jižních moří — obyvatelé Oceánie, tj. Tichomořských ostrovů Polynésie, Mikronésie a Melanésie.

Paňdžábové (Dšat, Jat) — národ mluvící paňdžábským jazykem a žijící v dnešní severní části Pákistánu, ve východním Beludžistánu a částečně i v Afghánistánu.

Partérové, Parthové (Parther) — skupina staroíránských kmenů, které od poloviny 1. století před n. l. obývaly severovýchodní části Íránské vysočiny; v 6.—7. století byli Partérové z větší části asimilováni sousedními národy.

Pelasgové — souhrnný název pro obyvatelstvo Řecka před příchodem řeckých kmenů a národů; Pelasgové byli usazeni zejména v Thesálii.

Peršané — vlastním jménem Íránci, obyvatelé jihozápadní části Íránské vysočiny a starověké Persie, tj. území sahajícího od tureckých a arménských hranic, Kaspického moře až k Turkestánu, Afghánistánu a Beludžistánu a na jihu ohraničené Indickým oceánem a Perským zálivem. Peršané patří do velké rodiny indoevropských národů.

Peruánci — původní indiánské obyvatelstvo Perú čili Tahuantinsuju (= země čtyř světových stran); k hlavním etnickým skupinám patří Kečuové a Aymarové, nejproslulejší byli Inkové, kteří také dosáhli nejvyšší kultury a společenské organizace. Peruánci hovoří kečuánštinou a žijí hlavně na území republiky Perú v počtu kolem 4 miliónů lidí.

Peukinové — jeden z germánských (gótských) kmenů, které spolu s Bastarny a dalšími obývaly území mezi Karpaty a Dunajem.

Pikarti — starší název praobyvatelů Skotska, kteří se v době od 6. do 9. století n. l. smísily s nově přichozími Skoty.

Polynésané — původní obyvatelé Polynésie, tisíců ostrovů ve střední a východní části Tichomoří. Polynésie představuje spolu s Melanésií a Mikronésií hlavní oblasti Oceánie, nejmenšího světadílu (včetně Austrálie).

Provensálci — představují součást francouzského národa; obyvatelé horského kraje Provence v jihovýchodní Francii.

Pšavové — stará skupina obyvatel Gruzie, žijící hlavně při středním toku Agravy a při dolním toku řeky Jury.

Pueblo, Pueblové — souhrnný název příbuzných indiánských kmenů v jihozápadní části Severní Ameriky; Pueblové měli společný jazyk a hospodářsko-kulturní organizaci. K nejznámějším jejich skupinám patří Hopi-Indiáni v Arizoně a v Novém Mexiku.

Quinctilia — patricijský rod ve starém Římě.

Románi — kmeny a národy románského původu, tj. hovořící románskými, indoevropskými jazyky: Italové, Španělé, Portugalci, Francouzi, Rumuni aj.; zde romanizované obyvatelstvo starověké Galie.

Římané, římský — vlastní obyvatelstvo Římské říše, které představovali především Latinové, Etruskové, Sabinové aj. Měli zvláštní, privilegovaná občanská práva a výsady oproti jiným porobeným národům a skupinám v impériu.

Sabelové — jedna z hlavních skupin původního obyvatelstva střední Itálie, horské kmeny, které byly již ve starověku polatiněny.

Sálští Frankové (Sáliové) — představovali jednu ze dvou hlavních národností germánských Franků: do 4. století n. l. byli usazeni podél pobřeží Severního moře od ústí Rýna až po Šeldu; během 5. století přesídlili do severní Galie, tj. dnešní Francie a Belgie.

Samojedi — viz *Něnci.*

Santálové — obývají oblast zvanou Santal-Parganas ve státě Bihár v Indii, kde tvoří národnost etnicky náležející ke skupině Mundů.

Saracéni — zastaralý název, kterého používali staří Evropané pro Araby, někdy vůbec pro všechny muslimské skupiny a národy.

Semité — příslušníci velké skupiny semitohamitských národů a kmenů, které hovoří semitskými jazyky; žijí převážně v Přední Asii a v severní Africe.

Senekové (Seneca) — nejzápadnější skupina Indiánů z irokézské konfede-

race, usazená původně při jezeře Geneva a Seneca ve státě New York. V současné době čítají asi 3 tisíce osob a žijí roztroušeně v rezervacích v USA a v Kanadě.

Skotové — obyvatelstvo Skotska, které tvoří součást Velké Británie; v užším slova smyslu obyvatelé Kaledonských hor a souostroví Hebrid při skotském pobřeží.

Skytové (Skythové) — (obyvatelé tzv. Skythie) název pochází od starořeckých historiků, kteří tak nazývali všechny národy na území rozkládajícím se severně od Černého moře a severovýchodně od dolního toku Dunaje. Pod názvem Skytové se rozumějí kromě vlastních Skytů, nomádských skupin, které přišly do jihovýchodní Evropy až z oblasti Přiaralí, i četné jiné asijské a východoevropské etnické skupiny a národnosti, které v této oblasti žily od 7. století před n. l. Název běžný ještě ve 12. století.

Slované — společné označení velké skupiny národů a původních obyvatelů velké části střední a východní Evropy. K Slovanům, kteří mluví indoevropskými jazyky, patří Rusové, Ukrajinci, Bulhaři, Srbové, Chorvati, Slovinci, Poláci, Čechové, Slováci, Lužičtí Srbové aj.

Sparťané — obyvatelé starověkého městského státu Sparty v jižním Řecku.

Srbové — jihoslovanský národ, příbuzný s Chorvaty; žijí v dnešní federativní republice Jugoslávii.

Středoameričané — zde Indiáni Střední Ameriky.

Svanové — významná skupina gruzínského národa, obývající horské oblasti Gruzie v tzv. Svanécii na jihozápadních svazích Kavkazu.

Svébové, Svévové, Suevové — skupina germánských kmenů, usazených na počátku n. l. v dolním Polabí. Vytvořili svaz příbuzných germánských kmenů, jehož jádrem zůstali Alamani; ostatní kmeny, včetně svébských, se postupně rozpadly anebo asimilovaly. Název se zachoval v části Německa zv. Švábsko: Švábové.

Šauníové (Shawnees) — kmeny algonkinských Indiánů z oblasti Kentucky, Ohia, Tennessee a Jižní Karolíny (část kmenů se připojila ke konfederaci Kríků). Celkový počet Šauníů je v současné době asi 1200 osob.

Tahuové — obyvatelstvo severní části Mexika, indiánského původu a příslušející k severoamerickým stepním Indiánům.

Tajfalové — jeden z germánských kmenů příbuzných s Góty, který se usadil ve 3. století n. l. na severním pobřeží Černého moře; Tajfalové byli odtud vypuzeni Huny již ve 2. polovině 4. století a zanikli.

Tamilové — nejpočetnější a pravděpodobně i nejvýznamnější drávidská skupina, představující národy jižní části Indie a severní části Ceylonu.

Tenkterové — malý germánský kmen obývající na počátku n. l. východní břehy Rýna mezi řekami Lánou a Wuperou; roku 55 n. l. byli porobeni Římany a zanikli.

Teutoni — patří k významné skupině germánských kmenů, které na konci 2. století před n. l. pronikly spolu

s Kimbry a Ambrony do jižní Evropy, kde byly zničeny Římany.

Tibet — obyvatelé Tibetu.

Tikurové — obyvatelé indické oblasti Audh v dnešním státě Uttar-Pradeš.

Tinejové, původně Tinneové (Tinneh) — viz *Atabashové.*

Trákové, Thrákové — starověké obyvatelstvo Trákie (Thracia), tj. východní části Balkánského poloostrova; Trákové představovali etnicky celou řadu kmenů indoevropského původu.

Turánci — společný název pro obyvatelstvo žijící v oblasti mezi vysočinou Íránskou a Aralokaspickou nížinou v tzv. Turánské kotlině.

Tuskarorové (Tuscarora) — indiánský kmen ze skupiny Irokézů; obývali území dnešního státu Virgínie a Severní Karolíny (na pobřeží Atlantského oceánu a při řekách Roanoke, Neuse a Taw). Jejich zbytek (okolo 800 lidí) žije ve dvou rezervacích blíže Niagarských vodopádů.

Usipetové — germánský kmen usazený na východním břehu dolního Rýna; v polovině 1. století před n. l. byl zničen Římany.

Varalci (Warali) — příslušníci indické národnosti, žijící na území dnešního státu Bombaje a zčásti též v severní části indického státu Madhja-Pradeš.

Vikingové — viz *Normané.*

Welšané — jazyková skupina keltského původu, žijící na britském poloostrově Walesu a ostrově Anglesey; Welšané, kteří jsou nedílnou součástí anglického národa, představují jednu z nejstarších etnických skupin ve Velké Británii.

Zulukafři — viz *Kafrové.*

VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ

abstrúzní — matný, nejasný; skrytý
adekvátní — odpovídající, přiměřený, rovnocenný
alotropický — jedna z krystalových forem prvku jevícího alotropii, tzn. vlastnost, že se vyskytuje v několika různých krystalových tvarech lišících se svými fyzikálními i chemickými vlastnostmi
antimonie — rozpor mezi dvěma poučkami, jež jsou obě uznány za správné
apokalyptický — blouznivý, hrůzný, vztahující se k Apokalypse
apokryfní — nepravý, nepůvodní; církv. biblický spis nepojatý církví do kánonu biblických textů

dolózní — úmyslný

ekumenický — v církevním smyslu týkající se celé církve
ekvivalent — rovnocenná náhrada; něco, co se vyrovná něčemu jinému, co má stejnou hodnotu

fantasmagorie — fantastická vidina
fiskální — daňový; přihlížející k zájmům státní pokladny
fyziokrat — stoupenec fyziokratismu; národohospodářský směr (vznikl ve Francii v 17. stol.) pokládající půdu a zemědělství za jediný zdroj blahobytu

hebraismus — jazykový prvek přejatý z hebrejštiny do jiného jazyka nebo podle hebrejštiny v něm vytvořený

imanentní — neodlučně tkvící v samé vnitřní podstatě něčeho
interregnum — mezivládí; období, kdy přechodně není vláda

kabala — židovská mystika, tajná židovská nauka
karnálný — tělesný, fyzický
kongregace — církevní shromáždění
konsekvence — důsledek; důslednost
konskripce — seznam osob povinných odvodem
konsorcium — sdružení, spojení, společenstvo

marsupiální kosti — kosti z vačnatců
mystérie — starověký náboženský obřad přístupný jen zasvěcencům

par excellence — v pravém slova smyslu

partikularismus — diferenciální drobivé snahy v politickém a kulturním životě
pregnantní — bohatý smyslem, výrazný, výstižný
preliminární — předběžný
pruderie — přepjatý, nemístný soud; mravní pokrytectví

sakrální — bohoslužebný, posvátný
sans phrase — bez výhrad
satrapie — území spravované satrapou; správní obvod, oblast velké despotické říše
signatář — stát, který podpisuje mezinárodní smlouvu nebo dohodu
status quo — dosavadní stav
stoicismus — směr starověké filosofie s řadou materialistických stránek, zdůrazňující vyrovnanou životní moudrost

talmud — soubor židovského náboženství a právnické tradice
teorém — obecně platná poučka
tribut — daň ukládaná občanům starého Říma; daň, poplatek, vybíraný zejména od porobených národů; poplatek, povinná daň

OBSAH*

Předmluva 7–30

B. ENGELS 1883—1889

Předmluva k německému vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1883 33–34
* Georg Weerth. „Píseň tovaryšů" od Georga Weertha (1846) 35–38
Kniha zjevení 39–44
Marx a „Neue Rheinische Zeitung" 1848—1849 45–53
Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu 55–203
Předmluva k prvnímu vydání z roku 1884 57
I. Předhistorické kulturní stupně 59
1. Divošství 59
2. Barbarství 61
II. Rodina 65
III. Irokézský rod 115
IV. Řecký rod 129
V. Vznik aténského státu 138
VI. Rod a stát v Římě 148
VII. Rod u Keltů a Němců 158
VIII. Vytváření státu u Němců 172
IX. Barbarství a civilizace 185
Úvodní poznámka k separátnímu vydání Marxova díla „Námezdní práce a kapitál" 204
Marx a Rodbertus. Předmluva k prvnímu německému vydání Marxovy práce „Bída filosofie" 205–218

* Nadpisy článků označené hvězdičkou doplnila redakce Marxových a Engelsových Spisů podle ruského vydání. *(Pozn. red.)*

Císařští ruští vpravdě tajní dynamitoví radové 219–221
Anglie v roce 1845 a 1885 222–229
Předmluva k brožuře „Karel Marx před kolínskou porotou“ 230–236
Redakci časopisu „Severnyj věstnik“ 237
K dějinám Svazu komunistů 238–256
Situace 257–258
Redakčnímu kolegiu listu „Le Socialiste“ 259–260
Jak se nemá překládat Marx 261–268
K dějinám pruských rolníků. Úvod k brožuře Wilhelma Wolffa „Slezská miliarda“ 269–279
Předmluva k třetímu německému vydání Marxova díla „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta“ 280–281
Dodatek k americkému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii“ 282–288
* K výročí Pařížské komuny 289–290
Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie 291–336
I 295
II 304
III 313
IV 321
Prohlášení redakci „New Yorker Volkszeitung“ 337
* O stávce dělníků v lyonských sklárnách 338
Politická situace v Evropě 339–346
Johann Philipp Becker 347–352
Předmluva k druhému vydání „K bytové otázce“ 353–362
Dělnické hnutí v Americe. Předmluva k americkému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii“ 363–371
* Dopis organizačnímu výboru mezinárodní slavnosti v Paříži 372–373
Úvod k brožuře Sigismunda Borkheima „Na paměť německých hurávlastenců z let 1806—1807“ 374–379
Předmluva k anglickému vydání „Manifestu Komunistické strany“ z roku 1888 380–386
Úvodní poznámka k Engelsově knize „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie“ 387–388

Systém ochranných cel a svoboda obchodu. Předmluva k brožuře Karel Marx, „Řeč o svobodě obchodu“ 389–406
* Stávka horníků v Porúří v roce 1889 407–409
Mandáty posibilistů 410–412
* Stávka londýnských dokařů 413
Abdikace buržoazie 414–418

Z ENGELSOVY RUKOPISNÉ POZŮSTALOSTI

* O sdružení budoucnosti 421
* O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoazie 422–431
K „Selské válce“ 432–433
Úloha násilí v dějinách 435–492
* Náčrt předmluvy k brožuře „Úloha násilí v dějinách“ 493
* Rozvržení čtvrté kapitoly brožury „Úloha násilí v dějinách“ 494
* Rozvržení závěrečné části čtvrté kapitoly brožury „Úloha násilí v dějinách“ 495–496
* Dojmy z cesty po Americe 497–499

PŘÍLOHY

Z dopisu G. A. Lopatina M. N. Ošaninové 503–505
Květnové povstání z roku 1849 506–508
Právnický socialismus 509–528
Engelsovy korektury k programu Severoanglické socialistické federace 529–530
Engelsův interview redakci listu „New Yorker Volkszeitung“ 531–532
Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889. Odpověď listu „Justice“ 533–544
Dopis redakci listu „The Labour Elector“ 545–546
Mezinárodní socialistický dělnický kongres 14.—21. července 1889. Výzva k dělníkům a socialistům v Evropě a Americe 547–549

Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889. II. Odpověď na „Manifest Sociálně demokratické federace“ 550–567
Oznámení organizační komise o svolání mezinárodního socialistického dělnického kongresu 568–570

Poznámky 571–666
Data k životu a činnosti B. Engelse 667–706
Jmenný rejstřík 707–744
Postavy z mytologie a krásné literatury 745–748
Seznam literatury 749–758
Rejstřík periodických publikací 759–761
Rejstřík zeměpisných názvů 762–771
Přehled národů, kmenů a etnických skupin v práci „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ 772–784
Vysvětlení cizích slov a odborných termínů 785–786

Ilustrace

Obálka prvního vydání knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ za str. 64
Titulní list čtvrtého vydání „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ str. 183
Titulní list knihy „Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie“ str. 293
Titulní list anglického vydání „Manifestu Komunistické strany“ z roku 1888 str. 381
Stránka z rukopisu „Úloha násilí v dějinách“ str. 449
Program Severoanglické socialistické federace s Engelsovými korekturami za str. 528

K. MARX — B. ENGELS

SPISY

Svazek 21

Odpovědné redaktorky
Olga Fialová, dr. Soňa Nová a
Milada Kouřimská

Vydalo nakladatelství Svoboda v Praze
jako svou 2499. publikaci

Graficky upravil Milan Hegar

Z nové sazby, písmem Baskerville, s dvěma přílohami. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. Formát papíru 95×126 cm. AA 49,23, VA 51,08. Náklad 8000. Tematická skupina 00/1. Vydání I. Daň 5%.

Cena brož. výt. 15,20 Kčs, váz. výt. 19,50 Kčs. 66/202.

25 — 025 — 67 Kčs 19,50 — I